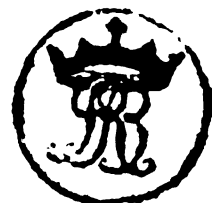

2
SANCTI AURELII
AUGUSTINI
HIPPONENSIS
EPISCOPICI
LIBRI XXII.
DE CIVITATE DEI
CASTIGATI ET ILLUSTRATI
OPERA MONACHORUM PARISIENSIVM
SANCTI MAURI.

Accedunt Collationes Josephi Blanchini
Monachi Veronensis.

*In hac vero Neapolitana editione errata permulta,
quæ tum in Venetam, tum in Antuerpiensem
editionem irreperunt, emendata sunt.*

NEAPOLI, MDCCXLVIII.
Ex Typographia JOSEPHI ANTONII ELIA
SUPERIORUM PERMISSU.

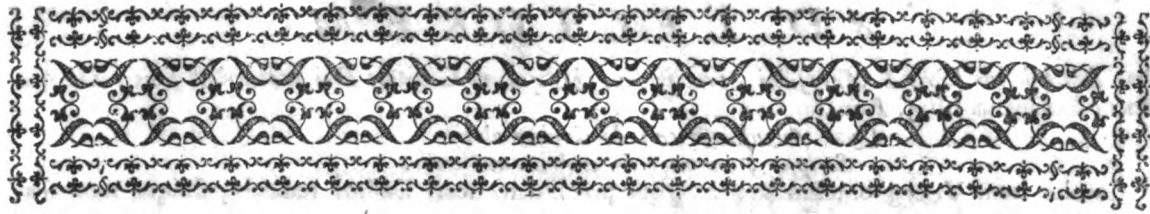
1900

1901

1902

1903

1904

AD LECTOREM.

POSTQUAM dogmatica opera dedimus, quibus Ecclesiam informat Augustinus eruditque ad pietatem: restant edenda deinceps scripta ejus polemica, quæ pro Ecclesiæ defensione converso in ipsius hostes stilo composuit. Polemicorum autem primo ordine offert sese grande Opus contra Paganos, adversarios Christiani nominis primos & præ ceteris magis infensos, qui unius veri Dei cultores aperto bello semper, aut adhibita vi sævitiaque, aut certe odiosis criminationibus sunt persecuti. Idololatrarum enim perpetuum hunc fuisse morem, ut si qua Orbi calamitas accidisset, hanc religioni Christianæ imparet, nemo est qui non intelligat ex lectione veterum, Tertulliani, Ar-

nobii, Cypriani, qui olim suo quisque tempore impiorum obtreccionum scriptis apologeticis propulsare pro virili contenderunt. Imperante postea Honorio cum Romæ summam cladem Gothorum exercitus intulisset, recruduerunt infidelium querelæ, solitoque acerbius & injuriosius Deo vero obtreccare cœperunt, excidium Urbis in Christianam religionem odiosissime referentes. Nam quia per Imperatorum leges nemini jam colere deos licebat, Romam tutelaribus, quibus conditores illam sui custodiendam crederant, diis destitutam inevitabili exitio cecidisse, atque ex ipsis haud dubie Christianis, qui in Urbis direptione commune omnium discrimen & captivitatis injurias minime evasissent, totius mali causam ortam esse clamitabant. Tunc ergo zelo domus Dei exardescens Augustinus, animum induxit Opus contra blasphemos, *de Civitate Dei* nuncupatum, conscribere: quo immenso labore quomodo Christianam religionem ulciscatur, & explicat ipse breviter in Retractione quæ Operi præfigi solet, & luculentius docent librorum argumenta singulorum, quæ hac primum editione per nos in fronte voluminis exhibentur.

Partes Operis duas præsertim facit, altera quæ priores decem libros complectitur, Paganis respondens, vetustas illorum opiniones de deorum cultu, quem alii propter hanc vitam, alii propter futuram, esse utilem disputabant, evellit ex animis: altera utriusque Civitatis, mundi & Dei, quibus universi, angeli & homines, hac vel illa comprehendimur, exortum, procursum, exitum tandem sive debitos fines exponit.

Maximi momenti Opus maxima cura elaboravit pro materiæ præstantia & dignitate, proutque virum decebat & summo ingenio præditum, & omnium scientiarum genere ornatissimum. Nam immane dictu est quanta hic sit rerum varietas, quam profusa eruditio, quam solers & exquisita ratio differendi: quasi nihil strenuus Civitatis Dei vindex voluerit, neque artis & industriæ, neque eruditionis sive sacræ, sive profanæ, desiderari his in libris: e quibus re ipsa tamquam e penu fertissimum eruditi disputatores quicumque adversus impios divinx religionis defensionem posthac suscipiunt, opem & copiam sibi petendam putant.

Volumina prima hujus Operis non plus tria viderat Maedonius Africæ Vicarius, cum obstupefactus admiratione rescripsit Augustino: * *Miro modo afficio sapientia tua &c. Nam & illa (que edidisti) tantum habent acuminis, scientia, sanctitatis, ut nihil supra sit. Moxque de iisdem: Ex-* Epist. 154.
plicui, ait, tuos libros, (neque enim tam languidi aut inertes erant, ut me aliud quam se curare parerentur) injecerunt manum, ceptumque aliis sollicitudinum causis, suis vinculis illigarunt, ita enim mihi Deus propitius sit, ut ego anceps sim, quid in illis magis mirer, sacerdotii perfectionem, philosophia dogmata, historia plenam notitiam, an sacundie jocunditatem, que ita imperitos etiam illicere potest, ut donec explicent non desistant, & cum explicaverint, adhuc requirant. Convicti namque sunt impudenter pertinaces &c. Paulus Orosius in præfatione ad historiarum libros, quos Augustini impulsu fecit, laudat perficiendo adversus Paganos undecimo libro insistentem, quorum, inquit, jam decem orientes radii mox ut de specula ecclesiasticæ claritatis elati sunt, toto orbe fulserunt. Jubet Cassidorus Senator in lib. Institut. c. 16. ut libros de Civitate Dei insatidibili sedulitate percurramus. Neque sunt hoc loco prætereundi Francorum reges, Carolus Magnus, qui, teste Eginhar-
do,

A D L E C T O R E M.

do, *delectabatur libris S. Augustini, præcipueque his qui de Civitate Dei prætitulati sunt. De quo Poeta Saxonicus lib. 5. Annal.*

*Quas Augustinus celi de civibus almīs
Scripsit, amantur eos crebrius audierat.*

Carolus item V. cognomento Sapiens, qui pro iisdem libris Gallice redditis, sibi que nuncupatis, versionis auctorem amplissima dignitate auxit exornavitque.

Eximium hoc opus Marcellini studio debemus. Quamquam enim Augustinus Civitatis cælestis caritate satis adduceretur ad scribendum, fecit tamen etiam provocatus a Marcellino, cujus hæc ea de re in * epistola ad Augustinum exstat postulatio: *Ego vero ad hæc omnia . . . libros confusi deprecor, Ecclesia, hoc maxime tempore, incredibiliter profuturos.* Cui rescribens Augustinus * inquit quidem significat cupere de his agere non librorum negotio, sed epistolari, si potest sat esse, colloquio: postea tamen quam ibi Paganorum quæstiones enodavit, si quid contra moveat, * *vel epistolis, vel libris*, ad omnia responsurum se pollicetur.

Hanc ad Marcellinum epistolam, in qua de edendis contra Paganos, *vel epistolis, vel libris*, adhuc deliberandum relinquit, scripsit anno Christi 412. Quapropter discedere nos oportet a Baronii opinione, qui hos libros ideo ponit anno 411. inchoatos, quia Romanæ cladis, quæ anno 410. contigit, occasione prodierunt. Coeptos itaque non arbitramur nisi paullo ante Marcellini cædem, quam anno 413. mense Septembri factam observamus in * epistola ad Cæcilianum: nam & ab exordio secundi libri deinceps ad ipsum (cujus nomini omnes dedicati sunt) Marcellinum nunquam ferriõ dirigitur. Duos libros, quartum & quintum, in * epistola ad Evodium sub anni 415. finem scripta memorat S. Doctor se tribus aliis adjunxisse, hoc ipso anno 415. inchoatos & perfectos. Undecimum, editis jam ante aliis decem, scribebat circiter annum 416; teste Orosio in præfatione ad historiarum Opus eo fere anno inchoatum. Quarti-decimi meminit ipse Augustinus in libro contra Adversarium Legis & Prophetarum primo, quem circa annum 420. edidit. Tandem immensum hoc Opus, quo se per aliquot annos detentum dicit, non multo post anni 426. finem absolutum esse probant Retractiones: in quibus, anno certe 426. aut 427. perfectis libro 2. capite 41. citatur liber de Civitate Dei postremus. Nec referendum hic quod in eam rem ad caput 8. libri 22. adnotamus, necnon in fine libri 18. ubi Baronii & Coquæi, qui libros de Civitate Dei posteriores non ante annum 429. scriptos putant, sententia discutitur.

De nostro jam labore nihil interest mentionem injicere. Certe quidem haud nos pœnitent tam multa exemplaria, quorum Syllabum in fine habes, evolvisse ac perlegisse: quippe qui hos libros propter reconditiorem doctrinam, Græcæque ac Romanæ antiquitates passim insperfas, collatione veterum codicum indigere præ ceteris, non solum eruditorum admonitione, sed etiam usu nostro ac experientia didicimus. Capitulum cum argumentis suis distinctionem, quam improbare voluit non nemo, habent codices ante nongentos annos scripti, & digna est profecto, quæ Augustini opera aut jussu adjecta credatur ad juvandos lectores, sed absoluto jam opere, quemadmodum in sacris libris olim factum erat.

Postremo quod ad Commentarios hujus Operis adinet, quos virorum prudentum & litteratorum consilio ac auctoritate adducti præterimus, eos perlustravimus diligenter, & excerptas ex iis in loca difficilia observationes illustriores huc transferendas curavimus.

Hæcenus Monachi Parisiensis S. Mauri. In Veneta vero editione accedunt Collationes clarissimi Viri Josephi Blanchini Canonici Veronensis, qui libros octo diligenter contulit cum vetustissimo codice Capituli sui. Nihil æque antiquum Monachi illi doctissimi habuerunt, in quo exerceret industriam suam. Nam codex est uncialibus litteris luculente scriptus sæculo circiter VI, non solum sine argumentis, sed etiam sine ulla Capitulum distinctione. Collationes hæc; quæ incipiunt a libro XI, & pergunt usque ad XVIII; numero notatæ sunt, ut facile inveniri & judicari possint. Utere, & Vale.

ELENCHUS LIBRORUM ET CAPITUM OPERIS S. AUGUSTINI DE CIVITATE DEI.

LIBER PRIMUS.

Paganos reprehendit, qui orbis calamitates, maximeque Romanæ urbis recentem a Gothis vastationem Christianæ religioni, qua deorum cultus prohibetur tribuebant. Agit de commodis, & incommodis, que tunc bonis & malis, ut solet, fuerunt communia. Illorum denique retundit procacitatem, qui Christianarum seminarum violatum a militibus pudorem objectabant.

PRÆFATIO, De suscepti operis consilio & argumento.

CAP. I. De adversariis nominis Christi, quibus, in vastatione Urbis, propter Christum Barbari pepercerunt.

II. Quod nulla unquam bella ita gesta sint, ut victores propter deos eorum quos vicerant, parcerent victis.

XIII. Quam imprudenter Romani deos penates, qui Trojam custodire non potuerant, sibi crediderint profuturos.

XIV. De asylo Junonis in Troja, quod neminem liberavit a Grecis, & basilicis Apostolorum, que omnes ad se confugientes a Barbaris defenderunt.

V. De generali consuetudine hostium, victas civitates evertentium, quid Cæsar senserit.

VI. Quod ne Romani quidem ita ulla cepert civitates, ut in templis earum parcerent victis.

VII. Quod in everfione Urbis, que aspere gesta sunt, de consuetudine acciderint belli; que vero clementer, de potentia provenerint nominis Christi.

VIII. De commodis atque incommodis, que bonis ac malis plerumque communia sunt.

IX. De causis correptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur.

X. Quod sanctis in amissione rerum temporalium nihil pereat.

XI. De fine temporalis vite, sive longioris, sive brevioris.

XII. De sepultura humanorum corporum, que Christianis etiam si fuerit negata, nil adimit.

XIII. Que sit ratio sanctorum corpora sepeliendi.

XIV. De captivitate sanctorum, quibus nunquam divina solatia defuerunt.

XV. De Marco Regulo, in quo captivitatis, ob religionem etiam sponte tolerande, exstat exemplum, quod tamen illi deos colenti prodesse non potuit.

XVI. An stupris, que etiam sanctarum forte virginum est passa captivitas, contaminari potuerit virtus animi sine voluntatis assensu.

Tom. VII.

XVII. De morte voluntaria ob metum pœne sive dedecoris.

XVIII. De aliena violentiarum libidine, quam in oppresso corpore mens invita perpetitur.

XIX. De Lucretia, que se ob illatum sibi stuprum peremit.

XX. Nullam esse auctoritatem, que Christianis in qualibet causa jus voluntarie necis tribuat.

XXI. De interfectionibus hominum, que ab homicidii crimine excipiuntur.

XXII. Quod nunquam possit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.

XXIII. Quale exemplum sit Catonis, qui se, vi-toriam Cæsaris non ferens, interemit.

XXIV. Quod in ea virtute, qua Regulus Catone præstantior fuit, multo magis emineant Christiani.

XXV. Quod peccatum non per peccatum debeat declinari.

XXVI. De his que fieri non licent, cum a sanctis facta noscuntur, qua ratione facta credenda sint.

XXVII. An propter declinationem peccati, mors spontanea appetenda sit.

XXVIII. Quo iudicio Dei in corpora continentium libido hostilis peccare permessa sit.

XXIX. Quid familia Christi respondere debeat infidelibus, cum exprobrant, quod eam a furore hostium non liberaverit Christus.

XXX. Quam pudendis prosperitatibus affluere velint, qui de Christianis temporibus con-querunt.

XXXI. Quibus vitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi.

XXXII. De Scenicorum institutione ludorum.

XXXIII. De vitiis Romanorum, quos patrie nox correxit everfio.

XXXIV. De clementia Dei, que Urbis excidium temperavit.

XXXV. De latentibus inter impios Ecclesie filiis, & de falsis intra Ecclesiam Christianis.

XXXVI. De quibus causis sequenti disputatione sit differendum.

LIBER SECUNDUS.

In quo disputatione instituta de malis, que ante Christum vigente deorum salforum cultu perpessi sunt Romani, demonstratur primum eos morum malis & animi vitiis, que mala vel sola, vel maxima deputanda sunt, cumulatim procurantibus diis falsis, nedum liberatos fuisse.

CAP. I. De modo, qui necessitati disputationis adhibendus est.

a

II. De

- II. De his que primo volumine expedita sunt.
- III. De assumenda historia, qua ostendatur, que mala acciderint Romanis, cum deos colerent, ante quam religio Christiana obcreveret.
- X IV. Quod cultores deorum nulla unquam a diis suis precepta probitatis acceperint, & in sacris eorum turpia queque celebraverint.
- V. De obscenitatibus, quibus mater deum a cultoribus suis honorabatur.
- X VI. Deos paganorum numquam bene vivendi sanxisse doctrinam.
- VII. Inutilia esse inventa philosophica, sine auctoritate divina, ubi quemque ad vitia prouum magis mouet quod dii fecerint, quam quod homines disputarint.
- VIII. De ludis scenicis, in quibus dii non offenduntur editione suarum turpitudinum, sed placantur.
- IX. Quid Romani veteres de cohibenda poetica licentia senserint, quam Greci deorum secuti iudicium, liberam esse voluerunt.
- X. Qua nocendi arte demones velint vel falsa de se crimina, vel vera narrari.
- XI. De scenicis apud Grecos in reipublice administrationem receptis, eo quod placatores deorum iniuste ab hominibus spernerentur.
- XII. Quod Romani auferendo libertatem poetis in homines, quam dederunt in deos, melius de se quam de diis suis senserint.
- XIII. Debuisse intelligere Romanos, quod dii eorum, qui se turpibus ludis coli expetebant, indigni essent honore diuino.
- XIV. Meliorem fuisse Platonem, qui poetis locum in bene morata urbe non dedit, quam hos deos, qui se ludis scenicis voluerint honorari.
- X XV. Quod Romani quosdam sibi deos, non ratione, sed adulatione instituerint.
- XVI. Quod si diis ulla esset cura iustitie, ab eis Romani accipere debuerint precepta vivendi potius, quam leges ab hominibus mutuari.
- XVII. De rapto Sabinarum, aliisque iniquitatibus, que in civitate Romana etiam laudatis vigere temporibus.
- XVIII. Que de moribus Romanorum aut metu compressis, aut securitate resolutis Sallustii prodat historia.
- XIX. De corruptione Romane reipublice prius quam cultum eorum Christus auferret.
- XX. Quali velint felicitate gaudere, & quibus moribus vivere, qui tempora Christiane religionis incusant.
- XXI. Quo sententia fuerit Ciceronis de Romana republica.
- XXII. Quod diis Romanorum nulla unquam cura fuerit, ne malis moribus respublica deperiret.
- XXIII. Varietates rerum temporalium non ex favore aut impugnatione demonum, sed ex veri Dei pendere iudicio.
- XXIV. De Syllanis actibus, quorum se demones ostentaverint adjuutores.
- XXV. Quantum maligni spiritus ad flagitia incitent homines, cum in conuittendis

sceleribus quasi divinam exempli sui interponunt auctoritatem.

- XXVI. De secretis demonum monitis, que pertinebant ad bonos mores, cum palam in sacris eorum omnis nequitia disceretur.
- XXVII. Quanta eversione publice discipline Romani diis suis placandis sacraverint obsecna ludorum.
- XXVIII. De Christiane religionis salubritate.
- XXIX. De abiciendo cultu deorum cohortatio ad Romanos.

LIBER TERTIUS.

UT in superiore libro de malis morum & animi, sic in presente de corporis externarumque rerum incommodis ostendit Augustinus, Romanos a condita Urbe his assidue vexatos fuisse, atque ad auerenda id genus mala deos falsos, cum ante Christi aduentum libere colerentur, nihil prestitisse.

- X CAP. I. De adversitatibus, quas solas mali metuunt, & quas semper passus est mundus, cum deos coleret.
- X II. An dii, qui & a Trojanis & a Grecis similiter colebantur, causas habuerint, quibus Ilium paterentur excindi?
- X III. Non potuisse offendi deos Paridis adulterio, quod inter ipsos traditur frequentatum.
- IV. De sententia Varroni, qua utile esse dixit ut se homines diis genitos mentiantur.
- V. Non probari, quod dii adulterium Paridis punierint, quod in Romuli matre non ulsi sunt.
- VI. De parricidio Romuli, quod dii non vindicarunt.
- VII. De eversione Ilii, quod dux Marii Fimbria excidit.
- VIII. An debuerit diis Iliacis Roma committi.
- IX. An illum pacem, que sub Numa regno fuit, deos prestitisse credendum sit.
- X. An optandum fuerit, quod tanta bellorum rabie Romanorum aueretur imperium, cum eo studio quo sub Numa actum est, & quietum esse potuisset & tutum.
- XI. De simulacro Cumani Apollinis, cuius fletus creditus est cladem Grecorum, quibus opitulari non poterat, indicare.
- X XII. Quantos sibi deos Romani preter constitutionem Numae adiecerint, quorum eos numerositas nihil perverit.
- XIII. Quo jure, quo federe Romani obtinuerint prima conjugia.
- XIV. De impietate belli, quod Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adempta.
- XV. Qualis Romanorum regum vita acque exitus fuerit.
- XVI. De primis apud Romanos consulibus, quorum alter alterum parva populis, moxque ipse post atrocissima parricidia a vulnerato hoste vulneratus interit.
- XVII. Post initia consularis imperii, quibus malis vexata fuit Romana respublica, diis

non opitulantibus quos colebat.

- XVIII. Quanta clades Romanos sub bellis Punicis triverint, frustra deorum praesidiis expectitis.
- XIX. De afflictione belli Punicis secundi, qua vires partis utriusque consumtae sunt.
- XX. De exitu Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dii Romani auxilium non tulerunt.
- XXI. Quam ingrata fuerit Romana civitas Scipioni liberatori suo, & in quibus moribus egerit, quando eam Sallustius optimam fuisse describit.
- XXII. De Mithridatis edicto, quo omnes cives Romanos, qui intra Asiam invenirentur, iussit occidi.
- XXIII. De interioribus malis, quibus Romana respublica exagitata est, praecedente prodigio, quod in rabie omnium animalium, quae hominibus serviunt, fuit.
- XXIV. De discordia civili, quam Gracchiae seditiones excitaverunt.
- X XXV. De aede Concordiae ex senatus consulto in loco seditionum & caedum condita.
- XXVI. De diversis generibus belli, quae post conditam eadem Concordiae sunt secuta.
- XXVII. De bello civili, Mariano, atque Syllano.
- XXVIII. Qualis fuerit Syllana victoria vindex Mariane crudelitatis.
- XXIX. De comparatione Gothicae irruptionis, cum eis cladibus quas Romani vel a Gallis, vel a bellorum civilium auctoribus exceperunt.
- XXX. De connexionione bellorum, quae adventum Christi plurima & gravissima praecesserunt.
- XXXI. Quam impudenter praesentia incommoda Christo imputent, qui deos colere non sinuntur, cum tanta clades contra eos tempore quo colebantur existerint.

LIBER QUARTUS.

IN quo probatur, amplitudinem Romani imperii ac diuturnitatem adscribendam esse, non Jovi dii've paganorum, quibus singulis vix singula res & infima quaeque committenda credebantur officia, sed uni vero Deo felicitatis auctori, cujus potestate ac judicio regna terrena constituuntur atque servantur.

- CAP. I. De his quae primo volumine disputata sunt.
- II. De his quae libro secundo & tertio continentur.
- III. An latitudo imperii, quae non nisi bellis acquiritur, in bonis sive sapientium habenda sit, sive felicitum.
- IV. Quam sequilia sint latrocinii regna absque iustitia.
- V. De jugitris gladiatoribus, quorum potentia similis fuerit regie dignitatis.
- VI. De cupiditate Nini regis, qui ut latius dominaretur, primas intulit bella finitimis.
- VII. An regna terrena inter profectus suos atque defectus, deorum vel juventur vel deserviantur auxilio.

- VIII. Quorum deorum praesidio putent Romani imperium suum auctum atque servatum, cum singulis vix singulatum rerum tuitionem committendam esse crediderint.
- IX. An imperii Romani amplitudo & diuturnitas Jovi fuerit adscribenda, quem summum deum cultores ipsius opinantur.
- X. Quas opiniones secuti sint, qui diversos deos diversis mundi partibus praefecerunt.
- XI. De multis diis, quos doctores paganorum unum eundemque Jovem esse defendunt.
- XII. De opinione eorum, qui Deum animam mundi & mundi corpus Dei esse putaverunt.
- XIII. De his qui sola rationalia animantia partes Dei unius esse asserunt.
- XIV. Augmenta regnorum Jovi incongrue adscribi, cum, si Victoria, ut volunt, dea est, ipsa huic negotio sola sufficeret.
- XV. An congruat bonis latius velle regnare.
- XVI. Quid fuerit quod Romani omnibus rebus & omnibus moribus deos singulos deputantes, eadem Quietis extra portas esse voluerunt.
- XVII. An, si Jovis summa potestas est, etiam Victoria dea debuerit estimari.
- XVIII. Felicitatem & fortunam qui deas putant, qua ratione discernunt.
- XIX. De Fortuna muliebri.
- XX. De virtute & Fide, quas pagani templis & sacris honoraverunt, praetermittentes alia bona, quae similiter colenda fuerunt, si recte aliis divinitas tribuebatur.
- XXI. Quod dona non intelligentes Dei, Virtute saltem & Felicitate debuerint esse contenti.
- XXII. De scientia colendorum deorum, quam a se Varro gloriatur collatam esse Romanis.
- XXIII. De felicitate, quam Romani multorum veneratores deorum diu non coluerunt honore divino, cum pro omnibus sola sufficeret.
- XXIV. Qua ratione defendant pagani, quod inter deos colant ipsa dona divina.
- XXV. De uno tantum colendo Deo, qui licet nomine ignoretur, tamen felicitatis dator esse sentitur.
- XXVI. De ludis scenicis, quos sibi dii celebrari a suis cultoribus exegerunt.
- XXVII. De tribus generibus deorum, de quibus Scævola pontifex disputavit.
- XXVIII. An a^o obtinendum dilatandumque regnum profuerit Romanis cultus deorum.
- XXIX. De falsitate auspicii, quo Romani regni fortitudo & stabilitas visa est indicari.
- XXX. Qualia de diis gentium etiam cultores eorum se sentire fateantur.
- XXXI. De opinionibus Varronis, qui reprobatam persuasionem populi, licet ad notitiam veri Dei non pervenerit, unum tamen Deum colendum esse censuerit.
- XXXII. Ob quam speciem utilitatis principes gentium apud subjectos sibi populos falsas religiones voluerunt permanere.
- XXXIII. Quod iudicio & potestate Dei veri omnium regum, atque regnorum ordinata sint tempora.
- XXXIV.

XXXIV. De regno Iudeorum, quod ab uno & vero Deo institutum atque servatum est, donec in vera religione manserunt.

LIBER QUINTUS.

Initio de tollenda fati opinione agit, ne demum existant qui Romani imperii vires & incrementa, quae non posse diis falsis adscribi superiore libro monstravit, referre in fatum velint. Inde ad quaestionem de praesentia Dei delapsus, probat liberum nostrae voluntatis arbitrium per eam non auferri. Postea de moribus Romanorum antiquis dicit, & quo eorum merito, sive quo Dei iudicio factum sit, ut illis ad augendum imperium Deus ipse verus, quem non colebant, adiutor fuerit. Docet postremo quae vera ducenda sit felicitas Christianorum imperatorum.

- CAP. I. *Causam Romani imperii omniumque regnorum nec fortuitam esse, nec in stellarum positione consistere.*
- II. *De geminorum simili dissimilique valetudine.*
- III. *De argumento, quod ex rota figuli Nigidius mathematicus assumpsit in quaestione geminorum.*
- IV. *De Esau & Jacob geminis, multum inter se morum & actionum qualitate disparibus.*
- V. *Quibus modis convincantur mathematici vanam scientiam profiteri.*
- VI. *De geminis disparis sexus.*
- VII. *De electione diei qua uxor ducitur, quoque in agro aliquid plantatur aut feritur.*
- VIII. *De his qui non astrorum positionem, sed connexionem causarum ex Dei voluntate pendente fati nomine appellant.*
- IX. *De praesentia Dei & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.*
- X. *An voluntatibus hominum aliqua dominetur necessitas.*
- XI. *De universali providentia Dei, cuius legibus omnia continentur.*
- XII. *Quibus moribus antiqui Romani meruerint, ut Deus verus, quamvis non eum colerent, eorum auget imperium.*
- XIII. *De amore laudis, qui cum sit vitium, ob hoc virtus putatur, quia per ipsam vitia maiora cohibentur.*
- XIV. *De refecando amore laudis humane, quoniam iustorum gloria omnis in Deo sit.*
- XV. *De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum.*
- XVI. *De mercede sanctorum civium civitatis aeternae, quibus utilia sunt Romanarum exemplarum virtutum.*
- XVII. *Quo fructu Romani bella gesserint, & quantum his quos vicere contulerint.*
- XVIII. *Quam alieni a iactantia esse debeant Christiani, si aliquid fecerint pro dilectione aeternae patriae, cum tanta Romani gesserint pro humana gloria & civitate terrena.*
- XIX. *Quo inter se differant cupiditas gloriae &*

cupiditas dominationis.

- XX. *Tam turpiter servare virtutes humane gloriae, quam corporis voluptati.*
- XXI. *Romanum regnum a Deo vero esse dispositum, a quo est omnis potestas, & cuius providentia reguntur universa.*
- XXII. *Tempora exitusque bellorum ex Dei pendere iudicio.*
- XXIII. *De bello in quo Rhadagaisus rex Gothorum demonum cultor, uno die cum ingentibus copiis suis victus est.*
- XXIV. *Quae sit Christianorum imperatorum, & quam vera felicitas.*
- XXV. *De prosperitatibus, quas Constantino imperatori Christiano Deus contulit.*
- XXVI. *De fide ac pietate Theodosii Augusti.*

LIBER SEXTUS.

Hactenus contra eos qui propter hanc temporalem vitam colendos deos putant: nunc autem adversus eos qui cultum ipsis credunt propter vitam aeternam exhibendum: quos Augustinus libris quinque sequentibus consutaturus, ostendit hic in primis opinionem de diis quam abjectam habuerit ipsemet Varro theologiae gentilis scriptor commendatissimus. Afferit theologia istius genera secundum Varronem tria, fabulosum, naturale, & civile; ac mox de fabuloso & de civili demonstrat, nihil haec genera ad futurae vitae felicitatem conferre.

- CAP. I. *De his qui dicunt deos a se, non propter praesentem vitam coli, sed propter aeternam.*
- X II. *Quid Varronem de diis gentium sensisse credendum sit, quorum talia & genera & sacra detexit, ut reverentius cum eis ageret, si de illis omnino reticeret.*
- III. *Quae sit partitio Varronis librorum suorum, quos de antiquitatibus rerum humanarum divinarumque composuit.*
- X IV. *Quod ex disputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanae quam divinae reperiantur.*
- X V. *De tribus generibus theologiae secundum Varronem, id est, uno fabuloso, altero naturali, tertioque civili.*
- X VI. *De theologia mythica, id est fabulosa, & de civili, contra Varronem.*
- X VII. *De fabulosa & civilis theologiae similitudine atque concordia.*
- X VIII. *De interpretationibus naturalium rationum, quas doctores pagani pro diis suis canuntur ostendere.*
- X IX. *De officiis singulorum deorum.*
- X. *De libertate Senecae, qui vehementius civilem theologiam reprehendit, quam Varro fabulosam.*
- XI. *Quid de Iudaeis Seneca senserit.*
- XII. *Quod gentium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari, aeternam eos vitam nemini posse praestare, qui nec ipsam adjuvunt temporalem.*

LIBER SEPTIMUS.

DE diis selectis civilis theologiae, Jano, Jove, Saturno, & ceteris, quod nec eorum cultu perveniatur ad aeterna vitae felicitatem.

- CAP. I.** An, cum in theologia civili deitatem non esse constiterit, in selectis diis eam inveniri posse credendum sit.
- X II. Qui sint dii selecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti.
- X III. Quam nulla sit ratio, quae de selectione quorundam deorum possit ostendi, cum multis inferioribus excellentior administratio deputetur.
- X IV. Melius actum cum diis inferioribus, qui nullis insamantur opprobriis, quam cum selectis, quorum tanta turpitudines celebrentur.
- X V. De paganorum secretiore doctrina, physiceque rationibus.
- X VI. De opinione Varronis, qua arbitratus est Deum animam esse mundi, qui tamen in partibus suis habeat animas multas, quarum divina natura sit.
- X VII. An rationale fuerit, Janum & Terminum in duo numina separari.
- X VIII. Ob quam causam cultores Jani bifrontem imaginem ipsius finxerint; quam tamen etiam quadrifrontem videri volunt.
- X IX. De Jovis potestate, atque ejusdem cum Jano comparatione.
- X X. An Jani & Jovis recta discretio sit.
- X XI. De cognominibus Jovis, quae non ad multos deos, sed ad unum eundemque referuntur.
- X XII. Quod Juppiter etiam Pecunia nuncupetur.
- X XIII. Quod dum exponitur quid Saturnus, quidve sit Genus, uterque unus Juppiter esse doceatur.
- X XIV. De Mercurii & martis officiis.
- X V. De stellis quibusdam, quas pagani deorum suorum nominibus nuncuparunt.
- X VI. De Apolline & Diana ceterisque selectis diis, quos partes mundi esse voluerunt.
- X VII. Quod etiam ipse Varro opiniones suas de diis pronuntiarit ambiguas.
- X VIII. Quae credibilior causa sit, qua error paganismus inoleverit.
- X IX. De interpretationibus, quibus colendi Saturni ratio continuatur.
- X X. De sacris Cerevis Eleusine.
- X XI. De turpitudine sacrorum, quae Libero celebrabantur.
- X XII. De Neptuno, & Salacia, ac Venilia.
- X XIII. De Terra, quam Varro deam esse confirmat, eo quod ille animus mundi, quem opinatur deum, etiam hanc corporis sui infimam partem permeet, eique vim divinam impertiat.
- X XIV. De Telluris cognominibus eorumque significationibus, quae etiam si erant multarum rerum indices, non debuerunt multorum deorum firmare opiniones.
- X XV. Quam interpretationem de abscisione Atyis Graecorum sapientium doctrina repperit.
- X XVI. De turpitudine sacrorum Matris magna.
- X XVII. De fragmentis physiologorum, qui nec verum

divinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda est vera divinitas.

- XXVIII. Quod doctrina Varronis de theologia in nulla sibi parte concordet.
- XXIX. Quod omnia quae physiologi ad mundum partesque ipsius retulerunt, ad unum verum Deum referre debuerint.
- XXX. Quod pietate discernatur a Creaturis Creator, ne pro uno tot dii colantur, quot sunt opera unius auctoris.
- XXXI. Quibus proprie beneficiis Dei, excepta generali largitate, sectatores veritatis utantur.
- XXXII. Quod sacramentum redemptionis Christi nullis retro temporibus defuerit, semperque sit diversis significationibus predicatum.
- XXXIII. Quod per solam Christianam religionem manifestari potuerit fallacia spirituum malignorum, de hominum errore gaudentium.
- XXXIV. De libris Numa Pompilii, quos senatus, ne sacrorum causae, quales in eis habebantur, innotescerent, jussit incendi.
- XXXV. De hydromantia, per quam Numa, visis quibusdam demonum imaginibus, ludificabatur.

LIBER OCTAVUS.

Venit ad tertium genus theologiae, quae dicitur naturalis: questionem de diis eo pertinentibus, an istorum videlicet deorum cultus profuit ad consequendam vitam beatam, quae post mortem futura est, discutiendam suscipit cum Platonicis, qui ceterorum philosophorum sint facile principes & a fidei Christianae veritate propius recedentes. Atque hic primum refellit Apuleium & quicumque alii cultum demonibus tanquam internumtis & interpretibus inter deos & homines impendi volunt, ostendens ipsos demones, quos vitis obnoxios esse, & quae prohi prudentesque homines avertantur & damnant, id est, sacrilega poetarum figmenta, ludibria theatrica, magicarum artium maleficia & scelera importasse, iisque omnino favere & delectari compertum est, nulla posse ratione diis bonis homines conciliare.

- CAP. I.** De questione naturalis theologiae, cum philosophis excellentioris scientiae discutienda.
- II. De duobus philosophorum generibus, id est, Italico & Ionico, eorumque auctoribus.
- III. De Socratica disciplina.
- IV. De praecipuo inter Socratis discipulos Platone, qui omnem philosophiam triplici partitione distinxit.
- V. Quod de theologia cum Platonicis potissimum disceptandum sit, quorum opinioni omnium philosophorum postponenda sint dogmata.
- VI. De Platonicorum sensu in ea parte philosophiae, quae physica nominatur.
- VII. Quanto excellentiores ceteris in logica, id est, rationali philosophia, Platonici sint habendi.
- VIII. Quod etiam in morali philosophia Platonicis obtineant principatum.

IX. De

- IX. De ea philosophia, que ad veritatem fidei Christiane, propius accessit.
- X. Quomodo sit inter philosophias artes religiosi excellentia Christiani.
- XI. Unde Plato non intelligens potuerit adquirere, que Christiane scientie propinquavit.
- XII. Quod etiam Platonici, licet de uno vero Deo bene senserint, tamen deus tamen diis sacra facienda censuerint.
- XIII. De sententia Platonis, que definiuit deos non esse nisi bonos amicosque virtutum.
- XIV. De opinione eorum, qui rationales animas spirituum quorundam esse dixerunt, id est, in diis celestibus, in demonibus aeris, & in hominibus terrenis.
- XV. Quod magis proprie dicuntur corpora, neque proprie superiora habitacula demones hominibus accollant.
- XVI. Quid de moribus aque actionibus demonum Apuleius Platonice senserit.
- XVII. An dignum sit eos spiritus ab homine coli, a quorum virtute eam oportet liberari.
- XVIII. Qualis sit religio, in qua docetur, quod homines, ut commendantur diis bonis, demonibus uti debeant advocatis.
- XIX. De impietate artis magice, que patrocinio visitur spirituum malignorum.
- XX. An credendum sit, quod dii boni libentius demonibus quam hominibus miscantur.
- XXI. An demonibus mutis & interpretibus dii utantur, fallique se ab eis aut ignorent, aut velint.
- XXII. De adificatione cultu demonum contra Apuleium.
- XXIII. Quid Hermes Trismegistus de idololatria senserit, & unde scire potuerit superstitiones Egyptianas auferendas.
- XXIV. Quomodo Hermes patenter parentum suorum sit confessus errorem, quem tamen doluit destruendum.
- XXV. De his que sanctis Angelis & hominibus possunt esse communia.
- XXVI. Quod omnis religio paganorum circa homines mortuos fuerit impleta.
- XXVII. De modo honoris, quem Christiani Martyribus impendant.

LIBER NONUS.

Postquam dixit in superiore libro de abjiciendo demonum cultu, quippe qui spiritus malos se ipsi prodant tam multis argumentis: in isto jam libro iis occurrit Augustinus, qui demonum differentiam afferunt aliorum malorum, aliorum bonorum: qua ipse explosa differentia probat nulli omnino demoni, sed uni Christo munus mediatoris hominum ad beatitudinem posse competere.

CAP. I. Ad quem articulum disputatio premissa pervenerit, & quid discutendum sit de residua questione.

- II. An inter demones, quibus dii superiores sunt, sit aliqua pars bonorum, quorum presidio ad veram beatitudinem possit humana anima pervenire.
- III. Que demonibus Apuleius adscribat, quibus

- cum rationem non subtrahat, nihil virtutis assignat.
- IV. De perturbationibus que animo accedunt, que sit Peripateticorum Stoicorumque sententia.
- V. Quod passiones que Christianos animos afficiunt, non in vitium trahunt, sed virtutem exercent.
- VI. Quibus passionibus demones, consente Apuleio, exagitantur, quorum ope homines apud deos afferit adjuvari.
- VII. Quod Platonici figmentis poetarum infamatos afferant deos de contrariorum studiorum certamine, cum he partes demonum, non deorum sint.
- VIII. De diis celestibus & demonibus aeris hominibusque terrenis Apuleii Platonici definitio.
- IX. An amicitia celestium deorum per intercessionem demonum possit homini provideri.
- X. Quod secundum Platonis sententiam, minus miseri sint homines in corpore mortali, quam demones in eterno.
- XI. De opinione Platonice, qua putant animas hominum demones esse post corpora.
- XII. De ternis contrariis, quibus secundum Platonice demonum & hominum natura distinguitur.
- XIII. Quomodo demones, si nec cum diis beati, nec cum hominibus sunt miseri, inter utramque partem sine ulla communiione sint medii.
- XIV. An homines, cum sint mortales, possint vera beatitudine esse felices.
- XV. De Mediatore Dei & hominum, homine Christo Jesu.
- XVI. An rationabiliter Platonice definiunt deos celestes declinantes terrena contagia, hominibus non misceri, quibus ad amicitiam deorum demones suffragantur.
- XVII. Ad consequendam vitam beatam, que in participatione est summi boni, non tali mediatore indigere hominem, qualis est demon, sed tali qualis unus est Christus.
- XVIII. Quod fallacia demonum, dum sua intercessione viam spondet ad Deum, hoc adnitatur, ut homines a via veritatis avertat.
- XIX. Quod appellatio demonum jam nec apud cultores eorum assumatur in significationem alicujus boni.
- XX. De qualitate scientie, que demones superbos facit.
- XXI. Ad quem modum Dominus voluerit, demonibus immolescere.
- XXII. Quid intersit inter scientiam sanctorum Angelorum, & scientiam demonum.
- XXIII. Nomen deorum falsè adscribi diis gentium, quod tamen & Angelis sanctis & hominibus justis ex divinarum Scripturarum auctoritate commune est.

LIBER DECIMUS.

IN quo docet Augustinus divinum honorem, qui laetitia cultus dicitur & sacrificiis agitur, nolle Angelos bonos exhiberi nisi uni Deo, cui & ipsi serviunt. De principio subinde ac via purgandae ac liberandae anime disputat contra Porphyrium.

CAP. I. Veram beatitudinem sive Angelis, sive hominibus, per unum Deum tribui, etiam Platonice

nicos definisse; sed utrum hi quos ob hoc ipsum colendos putant uni tantum Deo, an etiam sibi sacrificari velint, esse querendum.

- II. De superna illuminatione quid Plotinus Platonicus senserit.
- III. De vero Dei cultu, a quo Platonici, quamvis Creatorem universitatis intellexerint, deviarunt colendo angelos sive bonos sive malos honore divino.
- IV. Quod uni vero Deo sacrificium debeatur.
- V. De sacrificiis que Deus non requirit, sed ad significationem eorum offerri voluit que requirit.
- VI. De vero perfectoque sacrificio.
- VII. Quod sanctorum Angelorum ea sit in nos dilectio, ut nos non suos, sed unius veri Dei velint esse cultores.
- VIII. De miraculis, que Deus ad corroborandam fidem piorum, etiam per Angelorum ministerium promissis suis adhibere dignatus est.
- IX. De illicitis artibus erga demonum cultum, in quibus Porphyrius Platonicus, quedam probando, quedam quasi improbando, versatur.
- X. De theurgia, que falsam purgationem animis demonum invocatione promittit.
- XI. De epistola Porphyrii ad Anebonem Aegyptium, qua petit de diversitate demonum se doceri.
- XII. De miraculis que per sanctorum Angelorum ministerium Deus verus operatur.
- XIII. De invisibili Deo, qui se invisibilem sepe prestiterit, non secundum quod est, sed secundum quod poterant sepe cernentes.
- XIV. De uno Deo colendo, non solum propter æterna, sed etiam propter temporalia beneficia, quia universa in ipsius providentiæ potestate consistunt.
- XV. De ministerio sanctorum Angelorum, que providentiæ Dei serviunt.
- XVI. An de promerenda beata vita his angelis sit credendum, qui se coli exigunt honore divino; an vero illis qui non sibi, sed uni Deo sancta precipiunt religione serviri.
- XVII. De arca Testamenti miraculisque signorum, que ad commendandam Legis ac promissionis auctoritatem divinitus facta sunt.
- XVIII. Contra eos qui de miraculis quibus Dei populus eruditus est, negant ecclesiasticis libris esse credendum.
- XIX. Que ratio sit visibilis sacrificii, quod uni vero & invisibili Deo offerri docet vera religio.
- XX. De summo veroque sacrificio, quod ipse Dei & hominum Mediator effectus est.
- XXI. De modo potestatis demonibus date ad glorificandos sanctos per tolerantiam passionum, qui aërios spiritus, non placando ipsos, sed in Deo permanendo vicerunt.
- XXII. Unde sit sanctis adversum demones potestas, & unde cordis vera purgatio.
- XXIII. De principis, in quibus Platonici purgationem animæ esse profitentur.
- XXIV. De uno veroque principio, quod solum naturam humanam purgat & renovat.
- XXV. Omnes sanctos sub Legis tempore, & sub prioribus seculis in sacramento & fide Christi iustificatos fuisse.
- XXVI. De inconstanti Porphyrii inter confessionem

veri Dei & cultum demonum fluctuantis.

- XXVII. De impietate Porphyrii, qua etiam Apuleii transcendit errorem.
- XXVIII. Quibus persuasionibus Porphyrius obcecatus non potuerit veram sapientiam, quod est Christus, agnoscere.
- XXIX. De incarnatione Domini nostri Jesu Christi, quam confiteri Platoniorum erubescit impietas.
- XXX. Quanta Platonici dogmatis Porphyrius refutaverit, & dissentiendo correxerit.
- XXXI. Contra argumentum Platoniorum, quo animam humanam Deo asserunt esse coeternam.
- XXXII. De universali via animæ liberandæ, quam Porphyrius male querendo non reperit, & quam sola gratia Christiana reseravit.

LIBER UNDECIMUS.

Incipit Operis pars altera, que est de duarum Civitatum, terrenæ & cælestis, exortu & prokursu, ac debitis finibus. Hoc primum libro Civitatum earumdem exordia quomodo in angelorum bonorum & malorum discretionem præcesserint, demonstrat Augustinus, eaque occasione agit de constitutione mundi, que sacris litteris in principio libri Geneseos describitur.

- CAP. I. De ea parte Operis, qua duarum Civitatum, id est, cælestis ac terrenæ, initia & fines incipiunt demonstrari.
- II. De cognoscendo Deo, ad cuius notitiam nemo hominum pervenit, nisi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jesum Christum.
- III. De auctoritate canonice Scripture, divino Spiritu condite.
- IV. De conditione mundi, quod nec intemporalis sit, nec novo Dei ordinata consilio, quasi postea voluerit quod antea noluerit.
- V. Tam non esse cogitandum de infinitis temporum spatiis ante mundum, quam nec de infinitis locorum.
- VI. Creationis mundi & temporum unum esse principium, nec aliud alio præveniri.
- VII. De qualitate primorum dierum, qui ante quam sol fieret, vesperam & mane traduntur habuisse.
- VIII. Que qualisve intelligenda sit Dei requies, qua post opera sex dierum requievit in septimo.
- IX. De angelorum conditione quid secundum divina testimonia sentiendum sit.
- X. De simplici & incommutabili Trinitate, Patris & Filii & Spiritus sancti, unius Dei cui non est aliud qualitas, aliud substantia.
- XI. An ejus beatitudinis, quam sancti Angeli ab initio sui semper habuerunt, etiam illos spiritus qui in veritate non steterunt participes fuisse credendum sit.
- XII. De comparatione beatitudinis iustorum, nec dum tenentium promissionis divine præmium, & primorum in paradiso hominum ante peccatum.
- XIII. An ita unius felicitatis omnes angeli sint creati, ut neque lapsos se possent nosse qui lapsi sunt, & post ruinam labentium per-

- severantia sua prescientiam acceperint qui steterunt.
- XIV. Quo genere locutionis dictum sit de diabolo, quod in veritate non steterit, quia veritas non est in eo.
- XV. Quid sentiendum sit de eo quod scriptum est, Ab initio diabolus peccat.
- XVI. De gradibus & differentiis creaturarum, quod aliter pendet usus utilitatis, aliter ordo rationis.
- XVII. Vitium malitiae non naturam esse, sed contra naturam, cui ad peccandum non Conditor causa est, sed voluntas.
- XVIII. De pulcritudine universitatis, qua per ordinationem Dei etiam ex contrariorum fit oppositione luculentior.
- XIX. Quid sentiendum videatur de eo quod scriptum est, Divisit Deus inter lucem & tenebras.
- XX. De eo quod post discretionem lucis atque tenebrarum dictum est, Et vidit Deus lucem, quia bona est.
- XXI. De aeterna & incommutabili scientia Dei ac voluntate, qua semper illi universa que fecit, sic placuerunt facienda, quemadmodum facta.
- XXII. De his quibus in universitate rerum a bono Creatore bene conditarum quedam displicent, & putant nonnullam esse naturam malam.
- XXIII. De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.
- XXIV. De Trinitate divina, qua per omnia opera sua significationis suae sparsit indicia.
- XXV. De triperita rotius philosophiae disciplina.
- XXVI. De imagine summae Trinitatis, qua secundum quendam modum in natura etiam necdum beatificati hominis invenitur.
- XXVII. De essentia & scientia, & utriusque amore.
- XXVIII. An etiam ipsam amorem, quo & esse & scire diligimus, diligere debeamus, quo magis divinae Trinitatis imagini propinquamus.
- XXIX. De sanctorum Angelorum scientia, qua Trinitatem in ipsa eius deitate noverunt, & qua operum causas prius operantis arte quam in ipsis operibus artificis intuentur.
- XXX. De senarii numeri perfectione, qui primus partium suarum quantitate completur.
- XXXI. De die septimo, in quo plenitudo & requies commendatur.
- XXXII. De opinione eorum qui angelorum creationem anteriorem voluit esse, quam mundi.
- XXXIII. De duabus angelorum societatibus diversis atque disparibus, que non incongrue intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupate.
- XXXIV. De eo quod quidam putant, in conditione firmamenti aquarum discretarum nomine angelos significatos & quod quidam aquas existimant non creatas.

LIBER DUODECIMUS.

IN quo prius quidem de angelis inquit Augustinus, unde nimirum aliis bona voluntas, aliis mala, & qua causa beatitudinis bonorum, que causa miserie malorum angelorum fuerit. Postea vero de hominis institutione agit, docetque eum non ab aeterno, sed in tempore esse conditum, nec alio auctore quam Deo.

CAP. I. De una bonorum malorumque angelorum natura.

- II. Nullam essentiam Deo esse contrariam, quia ab eo qui summe est & semper est, hoc rotum videtur diversum esse quod non est.
- III. De inimicis Dei, non per naturam, sed per contrariam voluntatem, que cum ipsis nocet, bona utique nature nocet: quia vitium si non nocet, non est.
- IV. De natura irrationalium, aut vita carentium, que in suo genere atque ordine ab universitatis decore non discrepat.
- V. Quod in omni nature specie ac modo laudabilis sit Creator.
- VI. Que causa sit beatitudinis Angelorum bonorum, & que causa sit miseria angelorum malorum.
- VII. Causam efficientem male voluntatis non esse querendam.
- VIII. De amore perverso, quo voluntas ab incommutabili bono ad commutabile bonum deficit.
- IX. An sancti Angeli, quem habent creatorem nature, eundem habeant bone voluntatis auctorem, per Spiritum-sanctum in eis caritate diffusa.
- X. De falsitate ejus historie, que multa millia annorum preteritis temporibus adscribat.
- XI. De his qui hunc quidem mundum non sempiternum putant, sed aut innumerabiles, aut eundem unum certa conclusione seculorum semper nasci & resolvi opinantur.
- XII. Quid respondendum sit his, qui primam conditionem hominis tardam esse caussantur.
- XIII. De revolutione seculorum, quibus certo fine conclusis, universa semper in eundem ordinem eandemque speciem reditura quidam Philosophi crediderunt.
- XIV. De temporali conditione generis humani, quam Deus nec novo consilio constituerit, nec mutabili voluntate.
- XV. An ut Deus semper, etiam dominus fuisse semper intelligatur, credendum sit creaturam quoque numquam defuisse cui dominaretur: & quomodo dicatur semper creatam, quod dici non potest coeternum.
- XVI. Quomodo & intelligenda sit promissa homini a Deo vita aeterna ante tempora aeterna.
- XVII. Quid de incommutabili consilio aut voluntate Dei fides sana defendat, contra rationationes eorum, qui opera Dei ex eternitate repetita per eosdem semper volunt seculorum redire circumitus.
- XVIII. Contra eos qui dicunt, ea que infinita sunt nec Dei posse scientia comprehendi.
- XIX. De seculis seculorum.
- XX. De impietate eorum qui asserunt animas summe vereque beatitudinis participes, iterum atque iterum per circumitus temporum ad easdem miserias laboresque redituras.
- XXI. De conditione unius primi hominis, atque in eo generis humani.
- XXII. Quod prescierit Deus hominem, quem primum condidit, peccaturum; simulque prevederit quantum piorum populum ex ejus genere in angelicum consortium sua esset gratia translaturus.
- XXIII. De natura humane anime create ad imaginem Dei.
- XXIV.

- XXIV. An ullius vel minima creatura possit dici angeli creatores.
- XXV. Omnem naturam & omnem speciem universae creaturae non nisi opere Dei formari.
- XXVI. De Platoniorum opinione, qua putaverunt angelos quidem a Deo conditos, sed ipsos esse humanorum corporum conditores.
- XXVII. In primo homine exortam fuisse omnem plenitudinem generis humani, in qua praevidit Deus quae pars honoranda esset praemio, quae damnanda supplicio.

LIBER TERTIUS-DECIMUS.

IN quo docetur, mortem in hominibus esse poenalem ortamque ex Adami peccato.

CAP. I. De lapsu primi hominis, per quem est contracta mortalitas.

- II. De ea morte, quae animae semper uscumque virtutis accidere potest, & ea cui corpus obnoxium est.
- III. Utrum mors, quae per peccatum primorum hominum in omnes homines pertransiit, etiam sanctis poena peccati sit.
- IV. Cur ab his qui per gratiam regenerationis absoluti sunt a peccato, non auferatur mors, id est, poena peccati.
- V. Quod sicut iniqui male utuntur lege quae bona est, ita & iusti bene utuntur morte quae mala est.
- VI. De generalis mortis malo, quo animae & corporis societas separatur.
- VII. De morte, quam non regenerati pro Christi confessione suscipiunt.
- VIII. Quod in sanctis prima mortis pro veritate susceptio, secundae sit mortis absolutio.
- IX. Tempus mortis, quo vitae sensus auferitur, in morientibus, an in mortuis esse dicendum sit.
- X. De vita mortalium, quae mors potius quam vita dicenda est.
- XI. An quisquam simul & vivere esse possit, & mortuus.
- XII. Quam mortem primis hominibus Deus, si mandatum eius transgredierentur, fuerit comminatus.
- XIII. Praevaticio primorum hominum quam primam senserit poenam.
- XIV. Qualis bono sit factus a Deo, & in quam sortem deciderit suae voluntatis arbitrio.
- XV. Quod Adam peccans prius reliquerit Deum, quam relinqueretur a Deo; & primam fuisse animae mortem a Deo recessisse.
- XVI. De philosophis, qui animae separationem a corpore non putant esse poenalem, cum Plato inducat summam Deum diis minoribus promittentem, quod nunquam sint corporibus exuendi.
- XVII. Contra eos qui asserunt, terrena corpora incorruptibilia fieri & aeterna non posse.
- XVIII. De terrenis corporibus, quae philosophi affirmant in caelestibus esse non posse; quia quod terrenum est, naturali pondere vocatur ad terram.
- XIX. Contra eorum dogmata, qui primos homines, si non peccassent, immortales futuros fuisse non credunt.
- XX. Quod caro sanctorum quae nunc requiescit in spe,

Tom. VII.

in meliorem reparanda sit qualitatem, quam fuit primorum hominum ante peccatum.

- XXI. De paradiso, in quo primi homines fuerant, quod recte possit significatione ejus spirituale aliquid intelligi, salva veritate narrationis historica de corporali loco.
- XXII. De corporibus sanctorum post resurrectionem, quae sic spiritualia erunt, ut non in spirituum caro vertatur.
- XXIII. Quid intelligendum sit de corpore animali & de corpore spiritali; aut qui vivificantur in Adam, qui vero vivificantur in Christo.
- XXIV. Qualiter accipienda sit vel illa insufflatio, in qua primus homo factus est in animam viventem; vel illa quam Dominus fecit, dicens, Accipite Spiritum-sanctum.

LIBER QUARTUS-DECIMUS.

Rursum de primi hominis peccato, ex quo vitae carnalis & vitiosorum affectuum causam profuxisse docet Augustinus: sed praesertim libidinis erubescende malum poenam inobedientiae recipiam esse ostendit, & quomodo si non peccasset homo, filios fuisset absque libidine propagaturus, inquit.

CAP. I. Per inobedientiam primi hominis, in secunda mortis perpetuitatem ruituros omnes fuisse, nisi multos Dei gratia liberaret.

- II. De vita carnali, quae non ex corporis tantum, sed etiam ex animi sit intelligenda vitiositas.
- III. Peccati causam ex anima, non ex carne prodixisse, & corruptionem ex peccato contritam, non peccatum esse, sed poenam.
- IV. Quid sit secundum hominem, quidve secundum Deum vivere.
- V. Quod de corporis animaeque natura tolerabilior quidem Platoniorum quam Manichaeorum sit opinio; sed & ipsi reprobantur, quoniam vitiosorum causas naturae carnis adscribunt.
- VI. De qualitate voluntatis humanae, sub cujus iudicio affectiones animi aut praevae habentur aut rectae.
- VII. Amorem & dilectionem indifferenter & in bono & in malo apud sacras litteras inveniri.
- VIII. De tribus perturbationibus, quas in animo sapientis Stoici esse voluerunt, excluso dolore sive tristitia, quam virtus animi sentire non debeat.
- IX. De perturbationibus animi, quarum affectus rectos habet vita iustorum.
- X. An primos homines in paradiso constitutos nullis perturbationibus, prius quam deliquerint, affectos fuisse credendum sit.
- XI. De lapsu primi hominis, in quo bene condita natura est, nec potest nisi a suo Auctore reparari.
- XII. De qualitate primi peccati per hominem admissi.
- XIII. Quod in praevaticione Ade ad opus nullum voluntas praecessit mala.
- XIV. De superbia transgressionis, quae ipsa fuit transgressione deterior.
- XV. De iustitiae retributionis, quam primi homines pro sua inobedientia receperunt.
- XVI. De libidinis malo, cuius nomen cum multis vitiiis

- vitiis congnat, proprie tamen motibus obscenis corporis adscribitur.
- XVII. De nuditate primorum hominum, quam post peccatum turpem pudendamque viderunt.
- XVIII. De pudore concubitus, non solum vulgari, sed etiam conjugali.
- XIX. Quod partes ira atque libidinis tam virtuose moventur, ut eas necesse sit frenis sapientiae cohiberi, quae in illa ante peccatum natura sanitate non fuerunt.
- XX. De vanissima turpitudine Cynicorum.
- XXI. De benedictione multiplicanda fecunditatis humane ante peccatum, quam praevicatio non adimeret, & cui libidinis morbus accesserit.
- XXII. De copula conjugali a Deo primitus instituta, atque benedicta.
- XXIII. An etiam in paradiso generandum fuisset, si nemo peccasset, vel utrum contra actum libidinis pugnativa illic fuisset traditio castitatis.
- XXIV. Quod infantes homines & merito obedientiae in paradiso permanentes, ita genitalibus membris fuissent usuri ad generationem proles, sicut ceteris ad arbitrium voluntatis.
- XXV. De vera beatitudine, quam temporalis vita non obtinet.
- XXVI. Quod felicitas in paradiso virventium, sine erubescendo appetitu generandi officium credenda sit implere potuisse.
- XXVII. De peccatoribus, & angelis, & hominibus, quorum peruersitas non perturbat providentiam Dei.
- XXVIII. De qualitate duarum Civitatum, terrena atque caelestis.

LIBER QUINTUS-DECIMUS.

Postquam egit quatuor proxime antecedentibus libris de Civitatum duarum, terrena ac caelestis exortu, libros totidem de earundem Civitatum procurfu subjungit Augustinus, idque argumentum ea ratione aggreditur, ut praecipua capita sacrae historiae eodem spectantia pertractet, primum scilicet quinto-decimo hoc libro quae in Genesi leguntur a Caino & Abele usque ad diluvium.

- CAP. I. De duobus ordinibus generationis humanae in diversos fines ab initio procurrentis.
- II. De filiis carnis, & filiis promissionis.
- III. De sterilitate Sarae, quam Dei gratia fecundavit.
- IV. De terrene Civitatis vel concertatione, vel pace.
- V. De primo terrene Civitatis auctore fratricida, cujus impietati Romanae urbis conditor germani cede responderit.
- VI. De languoribus, quos ex poena peccati etiam cives Civitatis Dei in hujus vitae peregrinatione patiuntur, & a quibus Deo medente sanantur.
- VII. De causa & pertinacia sceleris Cain, quem a facinore concepto nec Dei sermo revocavit.
- VIII. Quae ratio fuerit, ut Cain inter principia generis humani conderet civitatem.
- IX. De longa vita hominum, quae fuit ante diluvium, & de ampliore humanarum corporum forma.

- X. De differentiis quae inter Hebraeos & nostros codices videntur annorum numeri dissonare.
- XI. De annis Mabusalem, cujus aetas quatuordecim annis videtur diluvium excedere.
- XII. De opinione eorum, qui primorum temporum homines tam longevos, quam scribitur, fuisse non credunt.
- XIII. An in dimentione annorum, Hebraeorum magis quam Septuaginta interpretum sit sequenda auctoritas.
- XIV. De paritate annorum, qui iisdem, quibus nunc spatiis, & in prioribus saeculis cucurrerunt.
- XV. An credibile sit, primi saeculi viros usque ad eam aetatem, qua filios generasse referuntur, a concubitu continuisse.
- XVI. De iure conjugiorum, quod dissimile a subsequenteribus matrimonii habuerint prima con nubia.
- XVII. De duobus ex uno genitore procreatis patribus atque principibus.
- XVIII. Quid significatum sit in Abel, & Seth, & Enos, quod appareat ad Christum & corpus ejus, id est, Ecclesiam pertinere.
- XIX. De significatione quae in Enoch translatione monstratur.
- XX. De eo quod Cain successio in octo ab Adam generationes clauditur, & in posteris ab eodem patre Adam Noe decimus invenitur.
- XXI. Qua ratione commemorato Enoch, qui fuit filius Cain, totius generationis ejus usque ad diluvium sit continuata narratio: commemorato autem Enos, qui fuit filius Seth, ad conditionis humanae principium sit reditum.
- XXII. De lapsu filiorum Dei alienigenarum mulierum amore captorum, unde & omnes, exceptis octo hominibus, diluvio perire meruerunt.
- XXIII. An credendum sit, angelos substantiae spiritualis amore speciosarum mulierum captos earundem iniisse conjugia, ex quibus gigantes sine creati.
- XXIV. Quomodo intelligendum sit, quod de eis qui diluvio perdendi erant, Dominus dixerit, Erunt dies eorum centum viginti anni.
- XXV. De ira Dei, quae incommutabilem tranquillitatem nulla inflammatione perturbat.
- XXVI. Quod arca quam Noe iussus est facere, in omnibus Christum Ecclesiamque significet.
- XXVII. De arca atque diluvio, nec illis esse consentiendum, qui solam historiam recipiunt sine allegorica significatione, nec illis qui solas figuras defendunt repudiata historica veritate.

LIBER SEXTUS-DECIMUS.

In cujus priore parte, a capite videlicet primo ad duodecimum, Civitatis utriusque caelestis ac terrene procurfus exhibetur secundum sacram historiam a Noe usque ad Abraham: Postiore autem parte de caelestis tantummodo Civitatis procurfu ab Abraham usque ad Israelitarum reges disputatur.

- CAP. I. An post diluvium a Noe usque ad Abraham aliqua stirps fecundum Deum viventium reperiantur.
- II. Quid in filiis Noe propheticè fuerit figuratum.

- XII.** De generationibus trium filiorum Noe.
- XIII.** De diversitate linguarum, principioque Babylonis.
- XIV.** De descensione Domini ad confundendam linguam edificantium turrem.
- XV.** Qualis intelligenda sit esse locutio, quam Deus Angelis loquitur.
- XVI.** An omne bestiarum genus etiam remotissime a terris insulae ex eo numero acceperint, qui in arca a diluvii inundatione servatus est.
- XVII.** An ex propagine Adam vel filiorum Noe quaedam genera hominum monstrosa prodierint.
- XVIII.** An inferiorem partem terrae, quae nostrae habitationi contraria est, antipodas habere credendum sit.
- XIX.** De generatione Sem, in cuius progenie tendens ad Abraham Civitatis Dei ordo dirigitur.
- XX.** Quod ea primitus lingua in usu hominum fuerit, quae postea Hebraea ab Heber nomine nuncupata est, & in cuius familia remansit, cum diversitas esset facta linguarum.
- XXI.** De articulo temporis in Abraham, a quo sanctae successionis novus ordo contextitur.
- XXII.** Quae ratio fecisse videatur, ut in transmigratione Tharae, qua Chaldaeos deserens in Mesopotamiam transit, nulla filii eius Nachor facta sit mentio.
- XXIII.** De amnis Tharae, qui in Charra vitae suae tempus implevit.
- XXIV.** De tempore profectiois Abrahae, qua secundum praecipuum Dei exiit de Charra.
- XXV.** De ordine & qualitate promissionum Dei, quae ad Abraham factae sunt.
- XXVI.** De tribus excellentioribus gentium regnis, quorum unum, id est, Assyriorum, iam Abraham genito sublimius eminebat.
- XXVII.** De iterato alloquio Dei ad Abraham, quo ei & femini eius Chanaan terra promittitur.
- XXVIII.** De Sarae pudicitia in Aegypto per Deum custodita, quam Abraham non uxorem suam esse dixerat, sed sororem.
- XXIX.** De secessione Lot & Abrahae, quae illis salva caritate complacuit.
- XXX.** De tertia promissione Dei, qua terram Chanaan Abrahae & femini eius in perpetuum pollicetur.
- XXXI.** De superatis ab Abraham hostibus Sodomorum, quando & Lot de captivitate eripuit, & a Melchisedec sacerdote benedictus est.
- XXXII.** De verbo Domini ad Abraham, quo ei promittitur secundum multitudinem stellarum multiplicanda posteritas, quod credens iustificatus est adhuc in praepurio constitutus.
- XXXIII.** De significatione sacrificii, quod Abraham offerre praecipus est, cum poposcisset ut de his quae crederet doceretur.
- XXXIV.** De Agar ancilla Sarrae, quam eadem Sarra Abrahae voluit esse concubinam.
- XXXV.** De testificatione Dei ad Abraham, qua eadem seni de sterili Sarra filium spondet, patremque eum gentium statuit, & promissam fidem sacramento circumcisionis obsignat.
- XXXVI.** De masculo, qui si octavo die non fuerit circumcissus, perit anima eius, quia testamentum Dei dissipavit.
- XXXVII.** De commutatione nominum Abrahae & Sarrae, qui cum ob unius sterilitatem, ob

- utriusque autem senectutem generare non possent, munus fecunditatis indepti sunt.
- XXXVIII.** De tribus viris vel Angelis, in quibus ad quercum Mambra apparuisse Abrahae Dominus indicatur.
- XXXIX.** De Lot a Sodomis liberato, atque eisdem caelesti igne consumptis, & de Abimelech, cuius concupiscentia castitati Sarrae nocere non potuit.
- XL.** De Isaac secundum promissionem nato, cui nomen ex risu utriusque parentis est inditum.
- XLI.** De obedientia & fide Abrahae, quae per oblationem immolandi filii probatus est, & de morte Sarrae.
- XLII.** De Rebecca nepte Nachor, quam Isaac accepit uxorem.
- XLIII.** Quid intelligendum sit in eo quod Abraham post mortem Sarrae accepit uxorem Cethuram.
- XLIV.** De geminis adhuc in utero Rebeckae matris inclusis quid indicaverit divina responsio.
- XLV.** De oraculo & benedictione, quam Isaac non aliter quam pater ipsius, merito eiusdem dilectus accepit.
- XLVI.** De his quae in Esau & Jacob mystice praefigurabantur.
- XLVII.** De missione Jacob in Mesopotamiam ad accipiendam uxorem, & de visione quam in itinere somniavit, & de quatuor ipsius feminis, cum unam petiisset uxorem.
- XLVIII.** Quae ratio fuerit, ut Jacob etiam Israel cognominaretur.
- XLIX.** Quomodo Jacob cum septuaginta quinque animabus Aegyptum narretur ingressus, cum plerique ex his qui commemorantur, tempore posteriore sint geniti.
- L.** De benedictione, quam Jacob in Judam filium suum promissit.
- LI.** De filio Joseph, quos Jacob prophetica manuum suarum transmutatione benedixit.
- LII.** De temporibus Moyse, & Jesu Nave, ac Judicum, atque exinde Regum quorum quidem Saul primus est, sed David praecipuus & sacramento habetur & merito.

LIBER DECIMUS-SEPTIMUS.

IN quo agitur de Civitatis Dei procurso temporibus Regum & Prophetarum à Samuele & David usque ad Christum, & quae sacris litteris mandata sunt vaticinationis eorundem temporum in Regum, Psalmorum & Salomonis libris de Christo & Ecclesia exponuntur.

CAP. I. De temporibus Prophetarum.

- I.** Quo tempore sit impleta promissio Dei de terra Chanaan, quam in possessionem etiam Israel carnalis accepit.
- II.** De tripertitis significationibus Prophetarum, quae nunc ad terrenam, nunc ad caelestem Jerusalem, nunc autem ad utramque referuntur.
- III.** De praefigurata commutatione Ibrahimitici regni & sacerdotii, & de his quae Anna mater Samuelis personam gerens Ecclesiae prophetauit.
- IV.** De his quae ad Heli sacerdotem homo Dei prophético locutus est Spiritu, significans sacerdotium, quod secundum Aaronae

institutum fuerat, auferendum.

- VI. De Judaico sacerdotio & regno, que cum in eternum dicantur statuta, non permanent; et alia intelligantur, que spondentur eterna.
- VII. De disruptione regni Israelitici, qua prefiguratur perpetua divisio Israelis spiritualis ab Israele carnali.
- VIII. De promissionibus ad David in filio ejus, que nullatenus in Salomone, sed plenissime inveniuntur in Christo.
- IX. Quam similis in Psalmo octogesimo octavo sit prophetia de Christo, ab his que in Regnorum libris Nathan prophetante promittuntur.
- X. Quam diversa acta sint in regno terrene Jerusalem, ab his que promiserat Deus, ut intelligeretur promissionis veritas ad alterius Regis & regni gloriam pertinere.
- XI. De substantia populi Dei, que per susceptionem carnis in Christo est: qui solus eruendi ab inferis animam suam habuit potestatem.
- XII. Ad quorum personam pertinere intelligenda sit flagitatio promissorum, de quibus in Psalmo dicitur. Ubi sunt misericordiarum tua, Domine, antiquarum &c.
- XIII. An promissa pacis veritas illis temporibus possit adscribi, que sub Salomone fluxerunt.
- XIV. De studio David in dispositione mysterioque Psalmorum.
- XV. An omnia que in Psalmis de Christo & Ecclesia prophetantur, ad contextum hujus Operis coaptanda sint.
- XVI. De his que in quadragesimo-quarto Psalmo ad Christum & Ecclesiam pertinentia, aut aperte dicuntur, aut tropice.
- XVII. De his que ad sacerdotium Christi in Psalmo centesimo-nono, & de his que in Psalmo vigesimo-primo ad passionem ipsius spectant.
- XVIII. De Psalmo tertio, & de quadragesimo, & de quintodecimo, & de sexagesimo septimo, in quibus mors & resurrectio Domini prophetantur.
- XIX. De Psalmo sexagesimo-octavo, in quo Judaeorum pertinax infidelitas declaratur.
- XX. De regno ac merito David, & de filio ipsius Salomone, eaque prophetia que ad Christum pertinens invenitur, vel in eis libris qui scriptis ipsius copulantur, vel in eis quos ipsius esse non dubium est.
- XXI. De regibus post Salomonem, sive in Juda, sive in Israel.
- XXII. De Hieroboam, qui impietate idololatrie subditum sibi populum profanavit, in quo tamen non destitit Deus & Prophetas inspirare, & multos ab idololatrie crimine custodire.
- XXIII. De vario utriusque regni Hebræorum statu, donec ambo populi in captivitatem diverso tempore ducerentur, revocato postea Juda in regnum suum, quod novissime in Romanorum transitu potestatem.
- XXIV. De Prophetis, qui vel apud Judæos postremi fuerunt, vel quos circa tempus natiuitatis Christi Evangelica producit historia.

LIBER DECIMUS-OCTAVUS.

Dicit de terrene Civitatis a tempore Abrahami ad mundi finem pro cursu cum ipsa Civitate celesti: & adtingit oracula de Christo, cum Sibyllarum, tum maxime sacrorum Vatum, qui ab regni Romanorum initio scripserunt, Osee, Amos, Isaie, Michæ, & subsequentiū.

CAP. I. De his que usque ad tempora Salvatoris decem & septem voluminibus disputata sunt.

- II. De terrene Civitatis regibus atque temporibus, quibus ab exortu Abrahamæ sanctorum tempora supputata conveniunt.
- III. Quibus regnantibus apud Assyrios atque Sicyonios Abrahamæ centenariū Isaac de promissione sit natus, vel ipsi Isaac sexagenaria Esau & Jacob gemini de Rebecca sint editi.
- IV. De temporibus Jacob & filii ejus Joseph.
- V. De Api rege Argivorum, quem Egyptii Serapim nominatum divino honore coluerunt.
- VI. Quo regnante apud Argivos, quoque apud Assyrios, Jacob in Ægypto sit mortuus.
- VII. Quorum regum tempore Joseph in Ægypto defunctus sit.
- VIII. Quorum regum ætate Moyses natus sit, & quorum deorum iisdem temporibus sit orta religio.
- IX. Quando Atheniensium civitas sit condita, & quam causam nominis ejus Varro perhibeat.
- X. Quid Varro tradat de nuncupatione Areopagi, & de diluvio Deucalionis.
- XI. Quo tempore Moyses populum de Ægypto eduxerit: & de Jesu Nave, qui eidem successit, quorum regum ætate sit mortuus.
- XII. De sacris falsorum deorum, que reges Græcia illis temporibus instituerunt, que ab exitu Israel ex Ægypto usque ad Jesu Nave obitum dinumerantur.
- XIII. Qualium fabularum fragmenta exorta sint eo tempore, quo Hebræis judices præesse coeperunt.
- XIV. De Theologis poetis.
- XV. De occasu regni Argivorum, quo tempore apud Laurentes Picus Saturni filius regnum patris primus accepit.
- XVI. De Diomede post Troje excidium in deos relato, ejus sacri traditi sunt in volucres esse conversi.
- XVII. De incredibilibus commutationibus hominum quid Varro crediderit.
- XVIII. Quid credendum sit de transformationibus, que arte demonum hominibus videntur accidere.
- XIX. Quod eo tempore Æneas in Italiam venerit, quo Labdun Judex præsidebat Hebræis.
- XX. De successione ordinis regii apud Israelitas post Judicium tempora.
- XXI. De regibus Latii, quorum primus Æneas, & duodecimus Aventinus, dii facti sunt.
- XXII. Quod eo tempore Roma sit condita, quo regnum Assyriorum intercidit, & quo Ezechias regnabat in Juda.
- XXIII. De Sibylla Erythrea, que inter alias Sibyllas cognoscitur de Christo evidentia multa cecinisse.

XXIV.

- XXIV. Quod regnante Romulo septem Sapientes claruerint, quo tempore decem tribus, que Israel dicebantur, in captivitatem a Chaldeis ductæ sunt, idemque Romulus mortuus divino honore donatus est.
- XXV. Qui philosophi enituerint, regnante apud Romanos Tarquinio Prisco, apud Hebræos Sedechia, cum Jerusalem capta est, templumque subuersum.
- XXVI. Quod eo tempore, quo impletis septuaginta annis Judæorum est resoluta captivitas, Romani quoque a dominatu sunt regio liberati.
- XXVII. De temporibus Prophetarum, quorum oracula habentur in libris; quique tunc de vocatione Gentium multa ceciderunt, quando Romanorum regnum cepit Assyriorumque defecit.
- XXVIII. De his que ad Evangelium Christi pertinent quid Osee & Amos prophetaverint.
- XXIX. Que ab Isaia de Christo & Ecclesia sint prædicta.
- XXX. Que Michæas, & Jonas & Joel novo Testamento congruentia prophetaverint.
- XXXI. Que in Abdia, in Naum, & Ambacu de salute mundi in Christo prænuntiata reperiantur.
- XXXII. De prophetia que in Oratione Ambacu & Cantico continetur.
- XXXIII. De Christo & vocatione gentium que Jeremias & Sophonias prophetico Spiritu sint præfati.
- XXXIV. De prophetia Danielis & Ezechielis, que in Christum Ecclesiamque concordat.
- XXXV. De trium Prophetarum vaticinio, id est, Aggei, Zacharie, & Malachie.
- XXXVI. De Esdra & libris Machabæorum.
- XXXVII. Quod prophetica auctoritas omni origine gentis philosophia inveniatur antiquior.
- XXXVIII. Quod quedam sanctorum scripta ecclesiasticus canon propter nimiam non receperit vetustatem, ne per occasionem eorum falsa veris infererentur.
- XXXIX. De Habraicis literis, que nunquam in sua lingue proprietate non fuerint.
- XL. De Aegyptiorum mendacissima Vanitate, que antiquitati scientie sue centum milia adscribit annorum.
- XLI. De philosophicorum opinionum dissensionibus, & canonicarum apud Ecclesiam concordia Scripturarum.
- XLII. Qua dispensatione providentia Dei Scriptura sacre veteris Testamenti ex Hebræo in Græcum eloquium translatae sint, ut gentibus innotescerent.
- XLIII. De auctoritate Septuaginta interpretum, que, salvo honore Hebræi sili, omnibus sit interpretibus preferenda.
- XLIV. Quid intelligendum sit de Ninoitarum excidio, cuius demeritatio in Hebræo quadraginta dierum spatio tenditur, in Septuaginta autem vidui breuitate concluditur.
- XLV. Quod post instaurationem templi Prophetas Iudæi habere desisterint, & exinde usque ad natiuitatem Christi continuis aduersitatibus sint afflicti, ut probaretur alterius templi edificationem prophetis vobis fuisse promissam.
- XLVI. De ortu Salvatoris nostri, secundum quod

Verbum caro factum est; & de dispersione Judæorum per omnes gentes, sicut fuerat prophetatum.

- XLVII. An ante tempora Christiana aliqui fuerint extra Israeliticum genus, qui ad celestis Civitatis consortium pertinerent.
- XLVIII. Prophetiam Aggei, qua dixit maiorem futuram gloriam domus Dei, quam primum fuisset, non in reedificatione templi, sed in Ecclesia Christi esse completam.
- XLIX. De indiscreta multiplicatione Ecclesie, qua in hoc seculo multi reprobi miscentur electis.
- I. De predicatione Evangelii, qua per passionem predicantium clarior & potentior facta est.
- II. Quod etiam per hæreticorum dissensiones fides catholica roboretur.
- III. An credendum sit, quod quidam putant, impletis decem persecutionibus que fuerunt, nullam iam superesse, præter undecimam, que in ipso Antichristi tempore sit futura.
- IIII. De tempore novissime persecutionis occulto.
- LVI. De stultissimo mendacio paganorum, que Christianam religionem non ultra trecentos-sexaginta quinque annos mansuram esse finxerunt.

LIBER DECIMUS-NONUS.

IN quo de finibus utriusque Civitatis, terrene ac celestis, disputatur. Recensentur de bonorum & malorum finibus opiniones Philosophorum, qui beatitudinem in hac vita facere ipsi sibi frustra conati sunt: qui dum operosius reselantur, ipsius Civitatis celestis, seu populi Christiani beatitudo & pax quantum sit, qualisve hic haberi vel in futurum sperari possit demonstratur.

- CAP. I. Quod in questione, quam de finibus bonorum & malorum philosophica disputatio ventilavit, ducentas-octoginta & octo sectas esse posse Varro perspexerit.
- II. Quomodo, remota omnibus differentiis, que non secte, sed questionis sunt, ad tripertitam summi boni definitionem Varro perveniat, quarum tamen una sit eligenda.
- III. De tribus sectis summum bonum bonum quærensibus quam eligendam Varro definiat, sequens veteris Academicæ, Antiocho auctore, sententiam.
- IV. De summo bono & summo malo quid Christiani sentiant, contra philosophos, qui summum bonum in se sibi esse dixerunt.
- V. De sociali vita, que cum maxime expetenda sit, multis offensionibus sepe subvertitur.
- VI. De errore humanorum iudiciorum, cum veritas latet.
- VII. De diversitate linguarum, qua societas hominum dirimitur; & de miseria bellorum etiam que iusta dicuntur.
- VIII. Quod amicitia bonorum securus esse non possit, dum a periculis que in hac vita sunt, trepidari necesse sit.
- IX. De amicitia sanctorum Angelorum, que homini in hoc mundo non potest esse manifesta, propter fallaciam demonum, in quos inci-

- inciderunt, qui multis sibi deos colendos putarunt.*
- X. *Quis fructus sanctis de superata hujus vite tentatione paratus sit.*
 - XI. *De beatitudine pacis æternæ, in qua sanctis finis est, id est, vera perfectio.*
 - XII. *Quod etiam bellantium servitia omnesque hominum inquietudines ad pacis finem cupiant pervenire, sine cuius appetitu nulla natura sit.*
 - XIII. *De pace universali, que inter quaslibet perturbaciones privari non potest lege nature, dum sub justo iudice ad id quisque pervenit ordinatione, quod meruit voluntate.*
 - XIV. *De ordine ac lege, sive celesti, sive terrena, per quam societati humanæ etiam dominando consulitur, cui & consulendo servitur.*
 - XV. *De libertate naturali, & de servitute, cuius prima causa peccatum est, qua homo male voluntatis etiam si non est incipiam alterius hominis, servus est proprie libidinis.*
 - XVI. *De æquo jure dominandi.*
 - XVII. *Unde celestis Societas cum terrena Civitate pacem habeat, & unde discordiam.*
 - XVIII. *Quam diversa sit Academia novæ ambiguitas a constantia fidei Christianæ.*
 - XIX. *De habitu & moribus populi Christiani.*
 - XX. *Quod cives sanctorum in vite hujus tempore spe beati sint.*
 - XXI. *An secundum definitiones Scipionis, que in dialogo Ciceronis sunt, unquam fuerit Romana respublica.*
 - XXII. *An verus sit Deus, cui Christiani servant, cui soli debeat sacrificari.*
 - XXIII. *Que Porphyrius dicat oraculis deorum responsa esse de Christo.*
 - XXIV. *Qua definitione constet populi & reipublice nuncupationem recte sibi, non solum Romanos, sed etiam regna alia vindicare.*
 - XXV. *Quod non possint ibi vere esse virtutes, ubi non est vera religio.*
 - XXVI. *De pace populi alienati a Deo, qua vitur ad pietatem populus Dei, dum in hoc peregrinus est mundo.*
 - XXVII. *De pace servientium Deo, cuius perfecta tranquillitas in hac temporali vita non potest apprehendi.*
 - XXVIII. *In quem venturus sit exitus impiorum.*

LIBER VIGESIMUS.

DE iudicio novissimo, deque testimoniis cum novi tum veteris Instrumenti, quibus denuntiatur futurum.

- CAP. I.** *Quod quamvis omni tempore Deus iudicet, in hac tamen libro de novissimo ejus iudicio sit proprie disputandum.*
- II. *De varietate rerum humanarum, cui non potest dici deesse iudicium Dei, quamvis nequeat vestigari.*
 - III. *Quid in libro Ecclesiastæ Salomon de his, que in hac vita & bonis & malis sunt, communia, disputatis.*

- IV. *Quod ad differendum de novissimo iudicio Dei, novi primum Testamenti, ac deinde veteris testimonia prolaturus sit.*
- V. *Quibus sententiis Domini Salvatoris divinum iudicium futurum in fine sæculi declaretur.*
- VI. *Que sit prima resurrectio, que secunda.*
- VII. *De duobus resurrectionibus & de mille annis quid in Apocalypsi Joannis scriptum sit, & quid de eis rationabiliter sentiatur.*
- VIII. *De alligatione & solutione diaboli.*
- IX. *Quod sit regnum sanctorum cum Christo per mille annos, & in quo discernatur a regno æterno.*
- X. *Quid respondendum sit eis, qui putant resurrectionem ad sola corpora, non etiam ad animas pertinere.*
- XI. *De Gog & Magog, quos ad persequendam Ecclesiam Dei, solutus prope finem sæculi diabolus incitabit.*
- XII. *An ad ultimum supplicium pertineat impiorum, quod descendisse ignis de celo, & eosdem comedis memoratur.*
- XIII. *An tempus persecutionis Antichristi mille annis annumerandum sit.*
- XIV. *De damnatione diaboli cum suis, & per recapitulationem de resurrectione corporum omnium mortuorum, & de iudicio ultime retributionis.*
- XV. *Qui sint mortui, quos ad iudicium exhibuit mare, vel quos mors & inferi reddiderunt.*
- XVI. *De celo novo, & terra nova.*
- XVII. *De Ecclesiæ glorificatione sine fine post finem.*
- XVIII. *Quid apostolus Petrus, & de novissimo Dei iudicio predicavit.*
- XIX. *Quid apostolus Paulus Thessalonicensibus scripserit de manifestatione Antichristi, cuius tempus dies Domini subsequetur.*
- XX. *Quid idem Apostolus in prima ad eosdem epistola de resurrectione mortuorum dixerit.*
- XXI. *Quid Isaias propheta de mortuorum resurrectione & de retributione iudicii sit locutus.*
- XXII. *Qualis futura sit egressio sanctorum ad vindicandas pœnas malorum.*
- XXIII. *Quid prophetaverit Daniel de persecutione Antichristi, & de iudicio Dei, regnoque sanctorum.*
- XXIV. *In Psalmis Davidicis, que de fine sæculi hujus & novissimo Dei iudicio prophetentur.*
- XXV. *De prophetia Malachia, qua Dei iudicium ultimum declaratur, & quorundam dicitur per purificatorias pœnas facienda mundatio.*
- XXVI. *De sacrificiis que sancti offerent, Deo sic placitura, quomodo in diebus pristinis & annis prioribus placuerunt.*
- XXVII. *De separatione bonorum & malorum, per quam novissimi iudicii discretio declaratur.*
- XXVIII. *De lege Moysei spiritualiter intelligenda, ne in damabilia murmuræ carnalis sensus declaratur.*
- XXIX. *De adventu Elia ante iudicium, cuius predicatione Scripturarum secreta referantur Judei*

Judei converterentur ad Christum.
XXX. Quod in libris veteris Testamenti, cum Deus legitur judicaturus, non evidenter Christi persona monstratur: sed ex quibusdam testimoniis: ubi Dominus Deus loquitur, non dubie appareat quod ipse sit Christus.

LIBER VIGESIMUS-PRIMUS.

DE fine debito Civitatis diaboli, supplicio scilicet damnatorum sempiterno, deque humanis contra illud incredulorum argumentis.

CAP. I. De ordine disputationis, qua prius differendum est de perpetuo supplicio damnatorum cum diabolo, quam de aeterna felicitate sanctorum.

- II. An possint corpora in usione ignis esse perpetua.
- III. An consequens sit, ut corporeum dolorem sequatur carnis interitus.
- IV. De naturalibus exemplis, quorum consideratio doceat posse inter cruciatum urventia corpora permanere.
- V. Quanta sint quorum ratio nequeat agnosci, & tamen eadem vera esse, non sit ambiguum.
- VI. Quod non omnia miracula naturalia sint, sed pleraque humano ingenio modificata, pleraque autem demonum arte composita.
- VII. Quod in rebus miris summa credendi ratio sit omnipotentia Creatoris.
- VIII. Non esse contra naturam, cum in aliqua re, cujus natura innotuit, aliquid ab eo quod erat notum, incipit esse diversum.
- IX. De gehenna, & aeternarum qualitate poenarum.
 - X. An ignis gehenne, si corporalis est, possit, malignos spiritus, id est, demones incorporeos, tactu suo adserere.
 - XI. An hoc ratio justitia habeat, ut non sint extensiora poenarum tempora, quam fuerint peccatorum.
 - XII. De magnitudine praevagationis prima, ob quam aeterna poena omnibus debeatur, qui extra gratiam fuerint Salvatoris.
- XIII. Contra opinionem eorum, qui putant criminosis supplicia post mortem causa purgationis adhiberi.
- XIV. De poenis temporalibus istius vitae, quibus subiecta est humana conditio.
- XV. Quod omne opus gratiae Dei eruentis nos de profunditate veteris mali, ad futurum saeculi pertineat novitatem.
- XVI. Sub quibus gratiae legibus omnes regeneratores habeantur aetates.
- XVII. De his qui putant nullorum hominum poenas in aeternum esse mansuras.
- XVIII. De his qui novissimo judicio, propter intercessionem sanctorum, nominem hominum putant esse damnandum.
- XIX. De his qui impunitatem omnium peccatorum promittunt etiam haereticis, propter participationem corporis Christi.
- XX. De his qui non omnibus, sed iis tantum qui apud catholicos sunt renati, etiamsi

postea in multa crimina erroresque proruperint, indulgentiam pollicentur.

- XXI. De his qui permanent in catholica fide, etiamsi pessime vixerint, & ob hoc viri meruerint, tamen propter fidei fundamentum salvandos esse definiunt.
- XXII. De his qui putant ea crimina, quae inter eleemosynarum opera committuntur, ad damnationis judicium non vocari.
- XXIII. Contra opinionem eorum, qui dicunt, nec diaboli, nec hominum malorum perpetua futura supplicia.
- XXIV. Contra eorum sensum, qui in judicio Dei omnibus res propter sanctorum preces putant esse parcedum.
- XXV. An hi qui inter haereticos baptizati sunt, & deteriores postea male vivendo facti sunt, vel hi qui apud catholicos renati ad haereses aut schismata transierunt, vel hi qui a catholicis apud quos renati sunt, non recedentes, criminose vivere perstiterunt, possint privilegio sacramentorum remissionem aeterni sperare supplicii.
- XXVI. Quid sit in fundamento habere Christum, & quibus spondeatur salus quasi per ignis usuram.
- XXVII. Contra eorum persuasionem, qui putant sibi non obfutura peccata, in quibus, cum eleemosynas facerent, perstiterunt.

LIBER VIGESIMUS-SECUNDUS.

DE fine debito Civitatis Dei, hoc est, de aeterna felicitate sanctorum. Adstruitur fides resurrectionis corporum, & explicatur qualis futura sit. Tum dicto quid acturi sint in corporibus immortalibus atque spiritalibus sancti, Opus terminatur.

CAP. I. De conditione angelorum & hominum.

- II. De aeterna Dei & incommutabili voluntate.
- III. De promissione aeterna beatitudinis sanctorum, & perpetuis suppliciis impiorum.
- IV. Contra sapientes mundi, qui putant terrena hominum corpora ad celeste habitaculum non posse transferri.
- V. De resurrectione carnis, quam quidam mundo credente non credunt.
- VI. Quod Roma conditorem suum Romulum diligenter deum fecerit; Ecclesia autem Christum, Deum credendo dilexerit.
- VII. Quod ut mundus in Christum crederet, virtutis fuerit divinitus, non persuasionis humane.
- VIII. De miraculis, quae ut mundus in Christum crederet facta sunt, & fieri mundo credente non desistunt.
- IX. Quod universa miracula, quae per Martyres in Christi nomine fiunt, ei fidei testimonium ferant, qua in Christum Martyres crediderunt.
- X. Quanto dignius honorentur Martyres, qui ideo multa mira obtinent, ut Deus verus colatur, quam demones, qui ob hoc quadam faciunt, ut ipsi dii esse credantur.

- XI. *Contra Platonicos, qui de naturalibus elementorum ponderibus argumentantur terrenum corpus in caelo esse non posse.*
- XII. *Contra calumnias infidelium, quibus Christianos de credita carnis resurrectione irident.*
- XIII. *An abortivi non pertineant ad resurrectionem, si pertinent ad numerum mortuorum.*
- XIV. *An infantes in ea sint resurrecturi habitudine corporis, quam habituri erant aetatis accessu.*
- XV. *An ad Dominici corporis modum omnium mortuorum resurrectione sint corpora.*
- XVI. *Qualis intelligenda sit sanctorum conformatio ad imaginem Filii Dei.*
- XVII. *An in suo sexu resuscitanda atque mansura sint corpora feminarum.*
- XVIII. *De viro perfecto, id est, Christo & corpore ejus, id est Ecclesia, quae est ipsius plenitudo.*
- XIX. *Quod omnia corporis vitia, quae in hac vita humano contraria sunt decori, in resurrectione non sint futura, ubi manente naturali substantia, in unam pulchritudinem & qualitas concurret & quantitas.*
- XX. *Quod in resurrectione mortuorum natura corporum quibuslibet modis dissipatorum in integrum undecumque revocanda sit.*
- XXI. *De novitate corporis spiritualis, in quam sanctorum caro mutabitur.*
- XXII. *De miseris ac malis, quibus humanum genus merito primae praevaricationis obnoxium est, & a quibus nemo nisi per Christi gratiam liberatur.*
- XXIII. *De his quae, praeter ista mala quae bonis malisque communia sunt, ad justorum laborem specialiter pertinent.*
- XXIV. *De bonis quibus etiam hanc vitam damnationi obnoxiam Creator implevit.*
- XXV. *De perveracia quorundam, qui resurrectionem carnis, quam, sicut praedictum est, totus mundus credit, impugnant.*
- XXVI. *Quomodo Porphyrii definitio, qua beatis animis putat corpus omne fugiendum, ipsius Platonis sententia destruat, qui dicit summum Deum diis promississe, ut nunquam corporibus exuerentur.*
- XXVII. *De contrariis definitionibus Platonis atque Porphyrii, in quibus si uterque alteri cederet, a veritate neuter deviares.*
- XXVIII. *Quid ad veram resurrectionis fidem vel Plato, vel Labeo, vel etiam Varro conferre sibi potuerint, si opiniones eorum in unam sententiam convenissent.*
- XXIX. *De qualitate visionis, qua in futuro saeculo sancti Deum videbunt.*
- XXX. *De aeterna felicitate Civitatis Dei, subtaetoeque perpetuo.*

LIBER II. RETRACTATIONUM CAPUT XLIII.

INTEREA Roma Gothorum irruptione, agentium sub rege Alarico, atque impetu magnae cladis everfa est: cujus everfionem deorum falforum multorumque cultores, quos usitato nomine Paganos vocamus, in Christianam religionem referre conantes, solito acerbius & amarius Deum verum blasphemare coeperunt. Unde ego exardescens zelo domus Dei, adversus eorum blasphemias, vel errores, libros *de Civitate Dei* scribere institui. Quod Opus per aliquot annos me tenuit, eo quod alia multa intercurrerent, quae differre non oporteret, & me prius ad solvendum occupabant. Hoc autem *de Civitate Dei* grande Opus tandem viginti-duobus libris est terminatum. Quorum quinque primi eos refellunt, qui res humanas ita prosperari volunt, ut ad hoc multorum deorum cultum, quos Pagani colere consueverunt, necessarium esse arbitrentur; & quia prohibetur, mala ista exoriri atque abundare contendunt. Sequentes autem quinque adversus eos loquuntur, qui fatentur haec mala, nec defuisse umquam, nec defutura mortalibus; & ea nunc magna, nunc parva, locis, temporibus personisque variari: sed deorum multorum cultum, quo eis sacrificatur, propter vitam post mortem futuram, esse utilem disputant. His ergo decem libris duae istae vanae opiniones Christianae religionis adversariae refelluntur.

Sed ne quisquam nos aliena tantum redarguisse, non autem nostra asseruisse, reprehenderet, id agit pars altera Operis hujus, quae duodecim libris continetur. Quamquam, ubi opus est, & in prioribus decem quae nostra sunt asseramus, & in duodecim posterioribus redarguamus adversa. Duodecim ergo librorum sequentium primi quatuor continent exortum duarum Civitatum, quarum est una Dei, altera hujus mundi. Secundi quatuor excursus earum sive procursum. Tertii vero, qui & postremi, debitos fines. Ita omnes viginti & duo libri cum sint de utraque Civitate conscripti, titulum tamen a meliore acceperunt, ut *de Civitate Dei* potius vocarentur. In quorum decimo libro non debuit pro miraculo poni in Abrahamae sacrificio flammam caelitus factam inter divisas victimas cucurrisse: quoniam hoc illi in visione monstratum est. In septimo-decimo libro quod dictum est de Samuele, *Non erat de filiis Aaron*; dicendum potius fuit, *Non erat filius sacerdotis*. Filios quippe sacerdotum defunctis sacerdotibus succedere, magis legitimi moris fuit. Nam in filiis Aaron reperitur pater Samuelis, sed sacerdos non fuit; nec ita in filiis, ut eum ipse genuerit Aaron; sed sicut omnes illius populi dicuntur filii Israel. Hoc Opus sic incipit: *Gloriosissimam Civitatem Dei*.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
AD MARCELLINUM,
DE CIVITATE DEI,
CONTRA PAGANOS
LIBRI XXII. *

*Incho-
ati circ.
an. 413.
non ab-
soluti
ante an.
426.

LIBER PRIMUS.

Paganos reprehendit, qui orbis calamitates, maximeque Romane urbis recentem a Gothis vastationem Christiana religioni, qua deorum cultus prohibetur, tribuebant. Agit de commodis & incommodis, quae tunc bonis & malis, ut solet, fuerunt communia. Illorum denique retundit procacitatem, qui Christianarum seminarum violatum a militibus pudorem obiectabant.

P R A E F A T I O

De suscepti operis consilio & argumento.

Habac.
2.4.

Rom. 8.
25.

Psal.
93.15.

CORIOSISSIMAM Civitatem Dei, sive in hoc temporum cursu, cum inter impios peregrinatur ex fide vivens, sive in illa stabilitate sedis aeternae, quam nunc expectat per patientiam, quoad usque iustitia convertatur in iudicium, deinceps adeptura per excellentiam victoria ultima & pace perfecta, hoc opere (a) a te instituto, & mea pro-

Tom. VII.

(a) Editiones Vind. hoc est Vindelini, Er. Erasmi, & Lov. Lovanienfium, habent, *ad te instituto*. At Am. id est Amerbachiana editio, & plures probae notae MSS. *a te instituto*. Propositum enim a Marcellino id opus fuerat epistola inter Augustinianas 136. n. 3. ipsique promissum ab Augustino epistola

missione debito, defendere adversus eos, qui Conditori ejus deos suos praeferebant, fili carissime Marcelline, suscepi. Magnum opus & arduum: sed Deus adjutor noster est. Nam scio quibus viribus opus sit, ut persuadeatur superbis, quanta sit virtus humilitatis, qua fit ut omnia terrena cacumina temporali mobilitate nutantia, non humano usurpata factu, sed divina gratia donata celsitudo transcendat. Rex enim & Conditor Civitatis hujus, de qua loqui institui-
mus, in Scriptura (b) populis suis sententiam divinae legis aperuit, qua dictum est: *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*. Hoc vero quod Dei est, superbae quoque animae spiritus
A infla-

Psal.
61.9.

Jacobus
4.6.
1. Petrus
5.5.

138. n. 20. sicuti nunc observavimus in Voluminis hujus praefatione. Prosequuntur ex praedictis codicibus nonnulli, & *mea ad te promissione debito*.

(b) Sic MSS. editi autem, *populi sui*.

Æneid.
6.

inflatus affectat, amatque sibi in laudibus dici:
Parcere subjectis, & debellare superbos.
Unde etiam de terrena Civitate, quæ cum domi-
nari appetit, etsi populi serviant, ipsa ei do-
minandi libido dominatur, non est prætereundum
silentio, quidquid dicere suscepti hujus operis
ratio postulat, & facultas datur.

CAPUT PRIMUM.

*De adversariis nominis Christi, quibus in vastatione
Urbis propter Christum Barbari pepercerunt.*

EX hac namque existunt inimici, adversus
quos defendenda est Dei Civitas: quorum
tamen multi, correcto impietatis errore, cives in
ea sunt satis idonei: multi vero in eam tantis
exardescunt ignibus odiorum, tamque manifestis
beneficiis Redemptoris ejus ingrati sunt, ut hodie
contra eam linguas non moverent, nisi ferrum
hostile fugientes, in sacratis ejus locis vitam, de
qua superbiunt, invenirent. An non etiam illi
Romani Christi nomini infesti sunt, quibus propter
Christum Barbari pepercerunt? Testantur hoc (a)
Martyrum loca & basilicæ Apostolorum, quæ in
illa vastatione Urbis ad se confugientes suos alien-
osque receperunt. Huc usque cruentus sæviebat
inimicus; ibi accipiebat limitem trucidatoris furor;
illo (b) ducebantur a miserantibus hostibus, quibus
etiam extra ipsa loca pepercerant, ne in eos in-
currerent, qui similem misericordiam non habe-
bant. Qui tamen etiam ipsi alibi truces atque ho-
stili more sævientes, postea quam ad loca illa ve-
niebant, ubi fuerat interdictum, quod alibi jure
belli licuisset, tota ferendi refrenabatur immani-
tas, & captivandi cupiditas frangebatur. Sic eva-
serunt multi, qui nunc Christianis temporibus
detrahunt, & mala quæ illa civitas pertulit, Christo
imputant; bona vero quæ in eos, ut viverent,
propter Christi honorem facta sunt, non impu-
tant Christo nostro, sed fato suo: cum potius de-
berent, si quid recti saperent, illa quæ ab hosti-
bus aspera & dura perpeffi sunt, illi divinæ pro-
videntiæ tribuere, quæ solet corruptos hominum
mores bellis emendare atque contere; itemque
vitam mortalium justam atque laudabilem talibus
afflictionibus exercere, probatamque vel in me-
liora transferre, vel in his adhuc terris propter
usum alios detinere; illud vero, quod eis vel ubi-
cumque, propter Christi nomen, vel in locis
Christi nomini dedicatissimis & amplissimis, ac
pro largiore misericordia ad capacitatem multi-
tudinis electis, præter bellorum morem truculenti
Barbari pepercerunt, hoc tribuere temporibus
Christianis; hinc Deo gratias agere, hinc ad ejus

(a) Orosius lib. 7. c. 39. scribit Alaricum capta Urbe præ-
ceptum suis hoc dedisse, ut si qui in sancta loca, præcipueque ad
sanctorum apostolorum Petri & Pauli basilicas confugissent, hos
in primis inviolatos securosque esse tenerent.

(b) Hanc Barbarorum humanitatem expertæ sunt Marcella
& filia ejus Principia, quas in sua domo repertas ad basilicam
S. Pauli deduxerunt, teste Hieronymo in epistola 154. ad Prin-
cipiam. De alia femina ad S. Petri basilicam, ut ejus pudori
parceretur, perducta a milite narrat item Sozomenus lib. 9.
c. 10.

nomen veraciter currere, ut effugiant pœnas ignis
atœni, quod nomen multi eorum mendaciter usur-
parunt, ut effugerent pœnas præsentis exitii.
Nam quos vides petulanter & procaciter insultare
servis Christi, sunt in eis plurimi qui illum in-
teritum clademque non evasisent, nisi servos
Christi se esse finxissent. Et nunc ingrata super-
bia atque impiissima infania, ejus nomini resistunt
corde perverso, ut sempiternis tenebris punian-
tur; ad quod nomen ore vel subdolo confuge-
runt, ut temporali luce fruerentur.

CAPUT II.

*Quod nulla umquam bella ita gesta sunt, ut victores,
propter deos eorum quos vicerant, parcerent victis.*

TOT bella gesta descripta sunt vel ante
conditam Romam, vel ab ejus exortu &
imperio; legant, & proferant sic ab alienigenis
aliquam captam esse civitatem, ut hostes qui ce-
perant, (c) parcerent eis, quos ad deorum suorum
templa confugisse compererant; aut aliquem du-
cem Barbarorum præcepisse, ut irrupto oppido
nullus feriretur, qui in illo vel illo templo fuisset
inventus. Nonne vidit Æneas Priamum per aras

Sanguine foedantem quos ipse sacraverat ignes?
Nonne Diomedes & Ulysses,

— cassis summæ custodibus arcis,

Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
Virgineas ausi divæ contingere vittas?

Nec tamen quod sequitur verum est:

Ex illo fluere, ac retro sublapla referri
Spes Danaum.

Postea quippe vicerunt, postea Trojam ferro igni-
busque deleverunt, postea confugientem ad aras
Priamum obruncaverunt. Nec ideo Troja periit,
quia Minervam perdidit. Quid enim prius ipsa
Minerva perdiderat, ut periret? an forte custodes
suos? Hoc sane verum est: illis quippe interemitis
potuit auferri. Neque enim homines a simula-
cro, sed simulacrum ab hominibus servabatur.
Quomodo ergo colebatur, ut patriam custodiret
& cives, quæ suos non valuit custodire custodes?

CAPUT III.

*Quam imprudenter Romani deos penates qui
Trojam custodire non potuerant, sibi
crediderunt profuturos.*

ECCE qualibus diis urbem Romani servandam
se (d) commendasse gaudebant. O nimium
miserabilem errorem! Et nobis succensent, cum
de diis eorum talia dicimus: nec succensent aucto-
ribus suis, quos ut ediscerent, mercedem dede-
runt; doctoresque ipsos insuper & salario publi-
co, & honoribus dignissimos habuerunt. Nempe
apud

(c) Augustinum præterierunt nonnulla hujus rei litteris
Græcis & Latinis consignata exempla. Nam refert Arianus
lib. 2. de rebus gestis Alexandri, capta Tyro, iis qui in tem-
plum Herculis contigerant, Alexandrum pepercisse. De Age-
filao etiam Xenophon in Agefilao & lib. 4. de rebus Græcorum,
Pausanias lib. 3. in Laconica, Plutarchus & Æmilius Probus
in Agefilao, narrant ipsum, Atheniensibus & Bœotiis eorum-
que locis devictis, noluisse eos lædi qui in Minervæ templum
se receperant.

(d) Plures MSS. commisisse.

apud Virgilium, quem propterea parvuli legunt, ut videlicet poeta magnus omniumque præclarissimus atque optimus teneris ebibitus annis non facile oblivione possit aboleri, secundum illud Horatii:

Epist. 2. Quo semel est imbuta recens servabit odorem Testa diu.

Apud hunc ergo Virgilium nempe Juno inducitur infesta Trojanis, Æolo ventorum regi adversus eos irritando dicere:

Æneid. 1. Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor, Ilium in Italiam portans, victosque penates. Itane istis penatibus victis, Romam, ne vinceretur, prudentes commendare debuerunt? Sed hæc Juno dicebat, velut irata mulier, quid loqueretur ignorans. Quid Æneas ipse pius toties appellatus, nonne ita narrat?

Æneid. 2. Panthus Otriades, arcis Phœbique sacerdos, Sacra manu, victosque deos, parvumque nepotem Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit. Nonne deos ipsos, quos victos non dubitat dicere, sibi potius quam se illis perhibet commendatos? cum ei dicitur,

Sacra suosque tibi commendat Troja penates. Si igitur Virgilius tales deos & victos dicit, & ut vel victi quoquo modo evaderent, homini commendatos; quæ dementia est, existimare his tutoribus Romam sapienter fuisse commissam, & nisi eos amisset, non potuisse vastari? Immo vero victos deos tamquam præfides ac defensores colere, quid est aliud quam tenere non numina bona, sed (a) omina mala? Quanto enim sapientius creditur, non Romam ad istam cladem non fuisse venturam, nisi prius illi perissent, sed illos potius olim fuisse perituros, nisi eos, quantum potuisset, Roma servasset? Nam quis non, cum adverterit, videat, quanta sit vanitate præsumtum, non posse vinci sub defensoribus victis, & ideo perisse, quia custodes perdidit deos; cum vel sola potuerit esse causa pereundi, custodes habere voluisse perituros? Non itaque, cum de diis victis illa conscriberentur, atque canerentur, (b) poetas libebat mentiri, sed cordatos homines cogebat veritas confiteri. Verum ista opportunius alio loco diligenter copioseque tractanda sunt: nunc quod institueram de ingratis hominibus dicere, parumper (c) explicem, ut possum: qui ea mala quæ pro suorum morum perversitate merito patiuntur, blasphemantes Christo imputant: quod autem illis etiam talibus propter Christum parcitur, nec dignantur adtendere, & eas linguas ad-

(a) Editi, sed demonia mala. At melioris notæ MSS. sed omnia mala, id est præfagia excidii & cladis venturæ.

(b) Lov. poetas libebat. Ceteri libri, poetas, accusandi casu, quem verbo liber adjungere amat Augustinus. Sic in lib. 2. Retract. c. 25. In me potius dicens quidquid eum libuit.

(c) Er. & aliquot probæ notæ MSS. expeditum.

(d) Vind. Am. & plerique MSS. perveritatis.

(e) Lov. atque muniti essent, & ubi propter eum &c. Addiderunt (essent &) in vitis omnibus libris editis & MSS.

(f) Sallustius sub initium libri de conjuratione Catilinæ: Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojanis, qui Ænea duce profugi in certis sedibus vagabantur.

(g) Plures MSS. donanda vestis.

(h) Vasa pretiosa apud virginem Deo sacra, quæ custo-

versus ejus nomen dementia sacrilegæ (d) protervitatatis exercent, quibus linguis usurpaverunt mendaciter ipsum nomen, ut viverent; vel quas linguas in locis ei sacratis metuendo presserunt, ut illic tuti atque muniti, (e) ubi propter eum illasi ab hostibus fuerunt, inde in eum maledictis hostilibus profilirent.

CAPUT IV.

De asylo Junonis in Troja, quod neminem liberavit a Græcis & basilicis Apostolorum, quæ omnes ad se confugientes a Barbaris defenderunt.

IPSA, ut dixi, Troja, (f) mater Romani populi, sacratis in locis deorum suorum munire non potuit cives suos ab ignibus ferroque Græcorum, eisdem ipsos deos colentium: quin etiam Junonis asylo Custodes lecti, Phœnix, & dirus Ulysses, Prædam asservabant; huc undique Troja gaza Incensis erepta adytis, mensæque deorum, Cratereque auro solidi, captivaque vestis Congeritur. Pueri & pavidæ longo ordine matres Stant circum.

Electus est videlicet locus tantæ deæ sacratus; non unde captivos non liceret educere, sed ubi captivos liberet includere. Compara nunc asyllum illud, non cujuslibet dei gregalis, vel de turba plebis, sed de Jovis ipsius sororis & conjugis & reginæ omnium deorum, cum Memorius nostrorum Apostolorum. Illuc incensis templis & diis erepta spolia portabantur, non (g) reddenda victis, sed dividenda victoribus: huc autem, & (h) quod alibi ad ea loca compertum est pertinere, cum honore & obsequio religiosissimo reportatum est. Ibi amissa, hic servata libertas: ibi clausa, hic interdicta captivitas: ibi possidendi a dominantibus hostibus premebantur, huc liberandi a miserantibus hostibus ducebantur: postremo illud Junonis templum sibi elegerat avaritia & superbia (i) levium Græcorum, istas Christi basilicas misericordia & humilitas etiam immanium Barbarorum. * Nisi forte Græci quidem in illa sua victoria templis deorum (k) communium pepercerunt, atque illo confugientes miseros victosque Trojanos ferire vel captivare non ausi sunt; sed Virgilius, poetarum more, illa mentitus est. Immo vero morem hostium civitates evertentium ille descripsit.

CAPUT V.

De generali consuetudine hostium victas civitates evertentium, quid Casar senserit.

QUEM morem etiam (l) Casar (sicut scribit Sallustius, nobilitate veritatis historicus) senten-

dienda illa receperat, detecta a nullite, Alaricum, mox ubi comperit ad basilicam Petri Apostoli pertinere, justissime eo reportari, scribit Orosius l. 7. c. 39.

(i) Levitas propria Græcorum, ait Cicer. in Orat. pro Flacc. Hæc eorum erat apud Rom. nota, quos ideo Græculos dicebant.

(k) Nempe eosdem deos colebant Græci & Trojani.

(l) Vind. Er. & MSS. Gallicani ac Romani, Casar. Sed quia verba nunc laudata ab Augustino Casaris sunt apud Sallustium, non Catonis, ideo in Amerbachiana editione, quam hic secuti sunt Lovanenses, interpretibus hujus operis Vatoisio & Trivetho emendare visum est Casar: tametsi libri, ut ipsi observant, communiter habent Casar. Quid si in eo Augustinus, quod eruditus nonnumquam contingit, memoria lapsus est, aut Sallustio usus vario sive mendoso?

*Cap. V.
hic inci-
pit in
MSS.

Sallust.
de Cæs.
lin. con-
juratio-
ne.

sententia sua, quam de conjuratis in senatu habuit, commemorare non prætermittit: Rapi virgines, pueros; divelli liberos a parentum complexu; matres familiarum pati quæ victoribus (a) collibuisse; fana atque domos spoliari; cædem, incendia fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia repleri. Hic si fana tacuisset, deorum sedibus solere hostes parcere putaremus. Et hæc non ab alienigenis hostibus, sed a Catilina & sociis ejus nobilissimis senatoribus & Romanis civibus Romana templa metuebant. Sed hi videlicet perditæ & patriæ parricidæ.

CAPUT VI.

Quod nec Romani quidem ita ullas ceperint civitates, ut in templis earum parcerent victis.

QUID ergo per multas gentes, quæ inter se bella gesserunt, & nusquam victis in deorum tuorum sedibus pepercerunt, noster sermo discurrat? Romanos ipsos videamus: ipsos, inquam, recolamus respiciamusque Romanos, de quorum præcipua laude dictum est:

Parcere subjectis, & debellare superbos:

*Æneid. 6.
Sallust. de Catil. conjur.*

& quod accepta injuria ignoscere, quam persequi malebant: quando tot tantasque urbes, ut late dominarentur, expugnatas captasque everterunt, legatur nobis quæ templa excipere solebant, ut ad ea quisquis confugisset liberaretur? An illi faciebant, & scriptores earumdem rerum gestarum ista reticebant? Itane vero, qui ea quæ laudarent maxime requirebant, ista præclarissima secundum ipsos pietatis indicia præterirent? Egregius Romani nominis Marcus Marcellus, qui (b) Syracusas urbem ornatissimam cepit, refertur eam prius flevisse ruituram, & ante ejus sanguinem suas illi lacrimas effudisse. Gessit & curam pudicitiae, etiam in hoste servandæ. Nam prius quam oppidum victor jussisset invadi, constituit edicto, ne quis corpus liberum violaret. Eversa est tamen civitas more bellorum; nec uspiam legitur ab imperatore tam casto atque clementi fuisse præceptum, ut quisquis ad illud vel illud templum fugisset, abiret illæsus. Quod utique nullo modo præteriretur, quando nec ejus fletus, nec quod edixerat pro pudicitia minime violanda potuit taceri. Fabius (c) Tarentinæ urbis everter, a simulacrorum deprædatione se abstinuisset laudatur. Nam cum ei scriba suggestisset quid de signis deorum, quæ multa capta fuerant, fieri juberet, continentiam suam etiam jocando condidit. Quæsit enim, cujusmodi essent: & cum ei non solum multa grandia, verum etiam renuntiarentur armata. Relinquamus, inquit, Tarentinis deos iratos. Cum igitur nec illius fletum, nec hujus risum, nec illius castam misericordiam, nec hujus facetam continentiam, Romanarum rerum gestarum scriptores tacere potuerint; quando præ-

mitteretur, si aliquibus hominibus in honorem cujuspiam deorum suorum sic pepercerint, ut in quoquam templo cædem vel captivitatem fieri prohiberent?

CAPUT VII.

Quod in everfione Urbis quæ aspere gesta sunt, de consuetudine acciderint belli; quæ vero clementer, de potentia provenerint nominis Christi.

QUIDQUID ergo vastationis, trucidationis, deprædationis, concremationis, afflictionis, in ista recentissima Romana clade commissum est, fecit hoc consuetudo bellorum. Quod autem more novo factum est, quod inusitata (d) rerum facie immanitas barbara tam mitis apparuit, ut amplissimæ basilicæ implendæ populo cui parceretur, eligerentur & decernerentur, ubi nemo feriretur, unde nemo raperetur, quo liberandi multi a miserantibus hostibus ducerentur, unde captivandi (e) ulli nec a crudelibus hostibus abducerentur; hoc Christi nomini, hoc Christiano tempore tribuendum quisquis non videt, cæcus; quisquis videt, nec laudat, ingratus; quisquis laudanti reluctatur, insanus est. Absit, ut prudens quisquam hoc feritati imputet Barbarorum. Truculentissimas & savissimas mentes ille terruit, ille frenavit, ille mirabiliter temperavit, qui per Prophetam tanto ante prædixit: *Visitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis peccata eorum; misericordiam autem meam non dispergam ab eis.*

Psal. 8. 33.

CAPUT VIII.

De commodis atque incommodis, quæ bonis ac malis plerumque communia sunt.

I. DICET aliquis: Cur ergo ista divina misericordia etiam ad impios ingratosque pervenit? Cur putamus, nisi quia eam ille præbuit, qui quotidie facit oriri solem suum super bonos & malos, & pluit super justos & injustos? Quamvis enim quidam eorum ista cogitantes, penitendo ab impietate se corrigant; quidam vero (sicut Apostolus dicit) *divitias bonitatis & longanimitatis Dei contemnentes, secundum divitiam cordis sui & cor impenitens thesaurizent sibi iram in die ire & revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus*: tamen patientia Dei ad penitentiam invitat malos, sicut flagellum Dei ad penitentiam erudit bonos. Itemque misericordia Dei fovendos amplectitur bonos, sicut severitas Dei puniendos corripit malos. Placuit quippe divinæ providentiæ præparare in posterum bona justis, quibus non fruuntur injusti; & mala impiis, quibus non ex cruciabantur boni. Ista vero temporalia bona & mala utrisque voluit esse communia: ut nec bona cupidius appetantur, quæ mali quoque habere cernuntur; nec mala turpiter evitentur, quibus & boni plerumque afficiuntur.

Matth. 5-45.

Rom. 2. 4.

2. Interest autem plurimum, qualis sit usus vel

(a) *Lov. collibuisse*: male & dissentientibus ceteris libris.
(b) Syracusæ civitas est in Sicilia, quam obsidens Marcellus, Archimedis Syracusani machinis sæpe repulsus, tertio tandem anno expugnavit. Quæ hic de Marcello Augustinus, leguntur in Livio lib. 25.
(c) Tarentum Calabriae urbem, quæ a Romanis ad Anniba-

lem & Carthaginienses defecerat, Fabius recuperavit, militibusque diripiendam tradidit. Hic Fabius est ille de quo Ennius: *Unus homo nobis eunctando restituit rem*. Ejus de Tarentinorum simulacris responsum adest Livius in lib. 27.

(d) *Vox rerum* abest a veteri libro Silvanctensi.

(e) *Vind. Er. & Lov. nulli*. Verius *Am. & MSS. ulli*.

In prosperis & in adversis usus bonos & malos discernit.

vel earum rerum quæ prosperæ, vel earum quæ dicuntur adversæ. Nam bonus temporalibus nec bonis extollitur, nec malis frangitur: malus autem ideo hujuscemodi infelicitate punitur, quia felicitate corrumpitur. Ostendit tamen Deus sæpe etiam in his distribuendis evidentius operationem suam. Nam si nunc omne peccatum manifesta plecteret poena, nihil ultimo iudicio servari putaretur: rursus si nullum peccatum nunc puniret aperte Divinitas, nulla esse providentia divina crederetur. Similiter in rebus secundis, si non eas Deus quibusdam petentibus evidentissima largitate concederet, non ad cum ista pertinere diceremus: itemque si omnibus eas petentibus daret, non nisi propter talia præmia serviendum illi esse arbitramur; nec pios nos faceret talis servitus, sed potius cupidos & avaros. Hæc cum ita sint, quicumque boni & mali pariter afflicti sunt, non ideo ipsi distincti non sunt, quia distinctum non est quod utrique perpeffi sunt. Manet enim dissimilitudo paforum etiam in similitudine passionum; & licet sub eodem tormento, non est idem virtus & vitium. Nam sicut sub uno igne aurum rutilat, palea fumat; & sub eadem tribula stipulæ comminuuntur, frumenta purgantur; nec ideo cum oleo amurca confunditur, quia eodem preli pondere exprimitur: ita una eademque vis irruens bonos probat, purificat, eliquat; malos damnat, vastat, exterminat. Unde in eadem afflictione mali Deum detestantur atque blasphemant; boni autem precantur & laudant. Tantum interest, non qualia, sed qualis quisque patiat. Nam pari motu exagitatam & exhalat horribiliter cœnum, & suaviter fragrat unguentum.

CAPUT IX.

De causis correptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur.

Peccata hic nonnulla in ipsis iustis.

I. **Q**UID igitur in illa rerum vastitate Christiani passi sunt, quod non eis magis fideliter ista considerantibus ad profectum valeret? Primo, quod ipsa peccata, quibus Deus indignatus implevit tantis calamitatibus mundum, humiliter cogitantes, quamvis longe absint a facinorosis, flagitiosis atque impiis, tamen non usque adeo se a delictis deputant alienos, ut nec temporalia pro eis mala perpeti se iudicent (a) dignos. Excepto enim quod unusquisque, quamlibet laudabiliter vivens, cedit in quibusdam carnali concupiscentiæ, etsi non ad facinorum immanitatem & gurgitem flagitiorum atque impietatis abominationem, ad aliqua tamen peccata vel rara vel tanto crebriora, quanto minora: hoc ergo excepto, quis tandem facile reperitur, qui eisdem ipsos, propter quorum horrendam superbiam, luxuriam & avaritiam, atque execrabiles iniquitates & impietates, Deus, sicut minando prædixit, conterit terras, sic habeat, ut habendi sunt? sic cum eis vivat, ut cum talibus est vivendum? Plerum-

que enim ab eis docendis, admonendis, aliquando etiam objurgandis & corripiendis male dissimulatur; vel cum laboris piget, vel cum eorum os (b) coram verecundamur offendere; vel cum inimicitias devitamur, ne impediunt & nocent in istis temporalibus rebus, sive quas adipisci adhuc appetit nostra cupiditas, sive quas amittere formidat infirmitas: ita ut, quamvis bonis vita malorum displiceat, & ideo cum eis non incidant in illam damnationem, quæ post hanc vitam talibus præparatur, tamen quia propterea peccatis eorum damnabilibus parcunt, dum eos in suis licet levibus & venialibus metuunt, jure cum eis temporaliter flagellantur, quamvis in æternum minime puniantur. Jure istam vitam, quando divinitus affliguntur cum eis, amaram sentiunt, cujus amando dulcedinem peccantibus eis amari esse noluerunt.

2. Nam si propterea quisque objurgandis & corripiendis male agentibus parcat, quia opportunius tempus inquirat, vel eisdem ipsis metuit, ne deteriores ex hoc efficiantur, vel ad bonam vitam & piam erudiendos impediunt alios infirmos, & premant atque avertant a fide; non videtur esse cupiditatis occasio, sed consilium caritatis. Illud est culpabile, quod hi, qui dissimiliter vivunt, & a malorum factis abhorrent, parcunt tamen peccatis alienis, quæ dedocere aut objurgare deberent, dum eorum offensiones cavent, ne sibi nocent in his rebus, quibus licite boni atque innocentes utuntur; sed cupidius, quam oportebat eos, qui in hoc mundo peregrinantur, & spem supernæ patriæ præ se gerunt. Non solum quippe infirmiores vitam ducentes conjugalem, filios habentes vel habere quærentes, domos ac familias possidentes, (quos Apostolus in Ecclesiis alloquitur, docens & monens quemadmodum vivere debeant & uxores cum maritis, & mariti cum uxoribus, & filii cum parentibus, & parentes cum filiis, & servi cum dominis, & domini cum servis) multa temporalia, multa terrena libenter adipiscuntur, & moleste amittunt; propter quæ non audent offendere homines, quorum sibi vita contaminatissima & consceleratissima displicet: verum etiam hi, qui superiorem vitæ gradum tenent, nec conjugalibus vinculis irretiti sunt, & victu parvo ac tegumento utuntur, plerumque suæ famæ ac salutis (c) consulentes, dum insidias atque impetus malorum timent, ab eorum reprehensione sese abstinere. Et quamvis non in tantum eos metuunt, ut ad similia perpetranda quibuslibet eorum terroribus atque improbitatibus cedant: ea ipsa tamen, quæ cum eis non perpetrant, nolunt plerumque corripere, cum fortasse possint aliquos corripiendo corrigere; ne, si non potuerint, sua salus ac fama in periculum exitiumque perveniat: nec ea consideratione, qua suam famam ac salutem vident esse necessariam utilitati erudiendorum hominum; sed ea potius infirmitate, qua

Corruptio neglecta ex cupiditate aut infirmitate.

Corruptio ex consilio caritatis ommissa.

(a) Lov. indignos: reluctante sensu & ceteris libris.

(b) Nonnulli codices omittunt coram.

(c) Verbum consulentes abest ab Am. Er. ac MSS. Potest il-

lato sensu deleri, ut quod proxime sequitur, dum. . . . timentur, referatur ad præcedentia verba, scilicet ac salutem.

1. Cor. 4. 3.

qua delectat lingua blandiens & humanus dies, & reformidatur vulgi iudicium & carnis excruciatio vel peremptio; hoc est, propter quaedam cupiditatis vincula, non propter officia caritatis.

3. Non mihi itaque videtur hæc parva esse caussa, quare cum malis flagellentur & boni, quando Deo placet perditos mores etiam temporalium poenarum afflictione punire. Flagellantur enim simul, non quia simul agunt malam vitam, sed quia simul amant temporalem vitam; non quidem æqualiter, sed tamen simul: quam boni contemnere deberent, ut illi correpti atque correcti consequerentur æternam: ad quam consequendam si nolent esse socii, ferrentur & diligerentur inimici: quia donec vivunt, semper incertum est, utrum voluntatem sint in melius mutaturi. Qua in re non utique parem, sed longe graviolem habent caussam, quibus per prophetam dicitur: *Ille quidem in suo peccato morietur, sanguinem autem ejus de manu speculatoris requiram.* Ad hoc enim speculatores, hoc est, populorum præpositi constituti sunt in Ecclesiis, ut non parcant objurgando peccata. Nec ideo tamen ab hujuscemodi culpa penitus alienus est, qui licet præpositus non sit, in eis tamen quibus vitæ hujus necessitate conjungitur, multa monenda vel arguenda novit, & negligit, devitans eorum offensiones, propter illa quibus in hac vita non indebitis utitur, sed plus quam debuit delectatur. Deinde habent aliam caussam boni, quare temporalibus affligantur malis; qualem habuit Job: ut sibi ipse humanus animus sit probatus & cognitus, quanta virtute pietatis gratis Deum diligit.

Ezech. 33. 6.

Episcopi propter correptionis officium.

CAPUT X.

Quod sanctis in amissione rerum temporalium nihil pereat.

1. QUIBUS recte consideratis atque perspectis, advertende utrum aliquid mali acciderit fidelibus & piis, quod eis non in bonum verteretur: nisi forte putandum est Apostolicam illam vacare sententiam, ubi ait: *Scimus quia diligentibus Deum omnia (a) cooperantur in bonum.* * Amiserunt omnia quæ habebant? numquid fidem? numquid pietatem? numquid interioris hominis bona, *qui est ante Deum dives?* Hæc sunt opes Christianorum, quibus opulentus dicebat Apostolus, *Est autem questus magnus pietas cum sufficientia.* Nihil enim intulimus in hunc mundum, sed nec auferre aliquid possumus: habentes autem victum & tegumentum, his contenti simus. Nam qui volunt divites fieri, *incidunt in tentationem & laqueum, & desideria multa stulta & noxia, que mergunt homines in interitum & perditionem.* Radix est enim omnium malorum* *avaritia: quam quidem appetentes a fide pererraverunt, & inseruerunt se doloribus multis.*

Rom. 8. 28.

* al. CAPUT X. 1. Petri 3. 4. 1. Tim. 6. 6. &c.

* quæque pererraverunt, & inseruerunt se doloribus multis.

(a) Vetusissimus Corbejenfis liber, cooperatur: juxta Græc. συνεργεί, quod Chrysostomus, Theodoretus & Theophylactus ad Deum referunt.

(b) Sic MSS. Al. editi, relictis: minus integra illa antithesi, quæ Augustino placuit verborum, vivens relictus & moriens relicturus.

(c) Veteres editiones Viad. Am. Et. quam præcepit. Sic

2. Quibus ergo terrenæ divitiæ in illa vastatione perierunt, si eas sic habebant, quemadmodum ab isto foris paupere, intus divite audierant; id est, si mundo utebantur, tamquam non utentes, poterunt dicere, quod ille graviter tentatus & minime superatus: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudus revertar in terram. Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum:* ut bonus servus magnas facultates haberet ipsam sui Domini voluntatem, cui pedisequus mente ditesceret, nec contristaretur eis rebus vivens (b) relictus, quas cito fuerat moriens relicturus. Illi autem infirmiores, qui terrenis his bonis, quamvis ea non præponerent Christo, aliquantula tamen cupiditate cohærebant, quantum hæc amando peccaverint, perdendo senserunt. Tantum quippe doluerunt, quantum se doloribus inferuerant: sicut Apostolum dixisse supra commemoravi. Oportebat enim ut eis adderetur etiam experimentorum disciplina, a quibus fuerat tam diu neglecta verborum. Nam cum dixit Apostolus, *Qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem, &c.* profecto in divitiis cupiditatem reprehendit, non facultatem: (c) qui præcepit alibi, dicens: *Præcipe divitibus hujus mundi, non superbe sapere, neque sperare in incerto divitiarum, (d) sed in Deo vivo, qui præstat nobis omnia abundantem ad fructum: bene faciant, divites sint in operibus bonis, facile tribuant, communiunt, thesaurizent sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam.* Hæc qui de suis faciebant divitiis, magnis sunt lucris levia damna solati; plusque lætati ex his quæ facile tribuendo tutius servaverunt, quam contristati ex his quæ timide retinendo facilius amiserunt. Hoc enim potuit in terra perire, quod piguit inde transferre. Nam qui receperunt consilium Domini sui, dicens: *Nolite condere vobis thesauros in terra, ubi tinea & rubigo exterminant, & ubi fures effodiunt & furantur; sed thesaurizate vobis thesauros in celo, quo fur non accedit, neque tinea corrumpit: ubi enim est thesaurus tuus, ibi erit & cor tuum: tribulationis tempore probaverunt quam recte sapuerint, non contemnendo veracissimum præceptorem & thesauri sui fidelissimum invictissimumque custodem. Nam si multi sunt gavisi, ibi se habuisse divitias suas, quo contigit ut hostis non accederet; quanto certius & securius gaudere poterunt, qui monitu Dei sui illuc migraverant, quo accedere omnino non posset? Unde Paulinus noster, Nolens episcopus, ex opulentissimo divite voluntate pauperrimus & copiosissime factus, quando & ipsam Nolam (e) Barbari vastaverunt, cum ab eis teneretur, sic in corde suo, ut ab*

1. Cor. 7. 31. Job. 1. 21.

1. Tim. 6. 9.

Ibidem 17. &c.

Matth. 6. 19.

Paulinus Nolensis episcopus.

etiam MSS. habent, excepto uno & altero, in quibus legitur, de qua præcepit.

(d) In editis additur, suorum: quod abest a MSS.

(e) Gothi nimirum post direptam Urbem per Latium, Volscos, Campaniam, & alias Italiae provincias effusi, Nolam ipsam Campaniæ civitatem diruerunt.

„ ut ab eo postea cognovimus, precabatur: Domine, non excrucier propter aurum & argentum; ubi enim sint omnia mea, tu scis. Ibi enim habebat omnia sua, ubi eum condere & thesaurizare ille monstraverat, qui & hæc mala mundo ventura prædixerat. Ac per hoc qui Domino suo monenti obedierant, ubi & quomodo thesaurizare deberent, nec ipsas terrenas divitias Barbaris incurstantibus amiserunt. Quos autem non obesse pœnituit, quid de talibus rebus faciendum esset, si non præcedente sapientia, certe consequente experientia didicerunt.

3. At enim quidam boni etiam Christiani tormentis excruciatii sunt, ut bona sua hostibus proderent? Illi vero nec prode, nec perdere potuerunt bonum, quo & ipsi boni erant. Si autem torqueri, quam mammona iniquitatis prode maluerunt, boni non erant. Admonendi autem fuerant, qui tanta patiebantur pro auro, quanta essent sustinenda pro Christo: ut eum potius diligere discerent, qui pro se passos æterna felicitate ditaret; non aurum & argentum, pro quo pati miserrimum fuit, seu mentiendo occultaretur, seu verum dicendo proderetur. Namque inter tormenta nemo Christum confitendo amisit; nemo aurum, nisi negando, servavit. Quocirca utiliora erant fortasse tormenta, quæ bonum incorruptibile amandum docebant, quam illa bona, quæ sine ullo utili fructu dominos sui amore torquebant. Sed quidam etiam non habentes quod proderent, dum non creduntur, torti sunt? Et hi forte habere cupiebant, nec sancta voluntate pauperes erant: quibus demonstrandum fuit, non facultates, sed ipsas cupiditates talibus esse dignas cruciatibus. Si vero melioris vitæ proposito reconditum aurum argentumque non habebant; nescio quidem utrum cuiquam talium acciderit, ut dum habere creditur, torqueretur: verumtamen etiam si accidit, profecto qui inter illa tormenta paupertatem sanctam confitebatur, Christum confitebatur. Quapropter etsi non meruit ab hostibus credi, non potuit tamen sanctæ paupertatis confessor sine cælesti mercede torqueri.

4. * Multos; inquit, etiam Christianos famæ diuturna vastavit. Hoc quoque in usus suos boni fideles pie tolerando verterunt. Quos enim famæ necavit, malis vitæ hujus, sicut corporis morbus, eripuit: quos autem non necavit, docuit parcius vivere, docuit productius jejuna.

CAPUT XI.

De fine temporalis vitæ sive longioris, sive brevioris.

Sed enim multi etiam Christiani interfecti sunt, multi multarum mortium scæda varietate consumti? Hoc si agre ferendum est, omnibus qui in hanc vitam procreati sunt, utique commune est. Hoc scio, neminem fuisse mortuum, qui non fuerat aliquando moriturus. Finis autem vitæ, tam longam quam brevem vitam, hoc idem facit. Neque enim aliud melius,

& aliud deterius; aut aliud majus, & aliud brevius est, quod jam pariter non est. Quid autem interest, quo mortis genere vita ista finiatur, quando ille cui finitur, iterum mori non cogitur? Cum autem unicuique mortalium sub quotidianis vitæ hujus casibus, innumerabiles mortes quodam modo comminentur, quamdiu incertum est, quænam earum ventura sit; quæro utrum satius sit, unam perpeti moriendo, an omnes timere vivendo? Nec ignoro quam (a) inertius eligatur, diu vivere sub timore tot mortium, quam semel moriendo nullam deinceps formidare. Sed aliud est quod carnis sensus infirmiter pavidus refugit, aliud quod mentis ratio diligenter enucleata convincit. MALA MORS putanda non est, quam bona vita præcesserit. Neque enim facit malam mortem, nisi quod sequitur mortem. Non itaque multum curandum est eis, qui necessario morituri sunt, quid accidat ut moriantur; sed moriendo quo ire cogantur. Cum igitur Christiani noverint longe meliorem fuisse religiosi pauperis mortem interlinguentium canum linguas, quam impii divitis in purpura & bysso; horrenda illa genera mortium quid mortuis obfuerunt, qui bene vixerunt?

CAPUT XII.

De sepultura humanorum corporum, quæ Christianis etiam si fuerit negata, nil admittit.

1. **A**T enim in tanta strage cadaverum, nec sepeliri potuerunt? Neque istud pia fides nimium reformidat, tenens prædictum, nec abfumentes bestias resurrectionis corporibus obfuturas, quorum capillus capitis non peribit. Nullo modo diceret Veritas: *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere; si quidquam obesset futuræ vitæ, quidquid inimici de corporibus occisorum facere voluissent. Nisi forte quispiam sic absurdus est, ut contendat eos qui corpus occidunt, non debere timeri ante mortem, ne corpus occidant, & timeri debere post mortem, ne corpus occidum sepeliri non sinant.* Falsum est ergo quod ait Christus: *qui corpus occidunt, & postea non habent quid faciant; si habent tanta, quæ de cadaveribus faciunt.* Absit, ut falsum sit quod Veritas dixit. Dictum est enim aliquid eos facere cum occidunt, quia in corpore sensus est occidendo; postea vero nihil habere quod faciant, quia nullus sensus est in corpore occiso. Multa itaque corpora Christianorum terra non textit: sed nullum eorum quisquam a cælo & terra separavit, quam totam implet præsentia sui, qui novit unde resuscitet quod creavit. Dicitur quidem in Psalmo: *Posuerunt mortalia servorum tuorum escas volatilibus cæli, carnes sanctorum tuorum bestiis terre: effuderunt sanguinem eorum, sicut aquam, in circumitu Jerusalem, & non erat qui sepeliret: sed magis ad exaggerandam crudelitatem eorum qui ista fecerunt, non ad eorum infelicitatem qui ista perpeffi sunt.* Quamvis enim hæc in conspectu hominum dura & dira videantur: sed *pretiosa in conspectu Domini mors sancto.*

Lucæ
16.29.

Lucæ
21.18.
Matth.
10.28.
Sepultura
Christianis
sine eo-
rum da-
mno de-
esse po-
tess.

Psal. 78.
2.

Psal.
115. 8.

* al. Ca-
PUT XI.
Famis
bona.

Non cu-
randum
quam
cito,
vel quo
mortis
genere
vita ista
finia-
tur.

(a) Gallicani & Romani MSS. quam citius eligatur.

sanctorum ejus. Proinde omnia ista, id est, curatio funeris, conditio sepulturae, pompa exsequiarum, magis sunt vivorum solatia, quam subsidia mortuorum. Si aliquid prodest impio sepultura pretiosa, oberit pio vilis aut nulla. Praeclaras exsequias in conspectu hominum exhibuit purpurato illi diviti turba famulorum: sed multo clariore in conspectu Domini ulceroso illi pauperi ministerium praebuit Angelorum, qui eum non extulerunt in marmoreum tumulum, sed in Abrahae gremium sustulerunt.

Luce 16.22.

Gre-mium Abrahæ.

2. Rident hæc illi, contra quos defendendam suscepimus Civitatem Dei. Verumtamen sepulturae curam etiam eorum (a) philosophi contempsit: & sæpe universi exercitus, dum pro terra patria morerentur, ubi postea jacerent, vel quibus bestis esca fierent, non curarunt: licuitque de hac re poetis plausibiliter dicere:

(b) Cælo tegitur, qui non habet urnam.

Quanto minus debent de corporibus insepultis insultare Christianis, quibus & ipsius carnis & membrorum omnium reformatio non solum ex terra, verum etiam ex aliorum elementorum secretissimo sinu, quo dilapsa cadavera recesserunt, in seipis puncto reddenda & redintegrandam prociantur?

1. Cor. 15. 52.

CAPUT XIII.

Quæ sit ratio sanctorum corpora sepeliendi.

Funeris & sepulturae cura laudabilis.

NEC ideo tamen contemnenda & abjicienda sunt corpora defunctorum, maximeque justorum atque fidelium, quibus tamquam organis & vasis ad omnia bona opera (c) sanctus usus est Spiritus. Si enim paterna vestis & anulus, ac si quid hujusmodi, tanto carius est posteris, quanto erga parentes major affectus; nullo modo ipsa spernenda sunt corpora, quæ utique multo familiarius atque conjunctius, quam quælibet indumenta gestamus. Hæc enim non ad ornatum vel adjutorium, quod adhibetur extrinsecus, sed ad ipsam naturam hominis pertinent. Unde & antiquorum justorum funera officiosa pietate curata sunt, & exsequiæ celebratæ, & sepultura provisæ: ipsique dum viverent, de sepeliendis, vel etiam transferendis suis corporibus filiis mandaverunt: & Tobias sepeliendo mortuos Deum promeruisse, teste Angelo, commendatur. Ipse quoque Dominus die tertio resurrecturus, religiosæ mulieris bonum opus prædicat, prædicandumque commendat, quod unguentum pretiosum super membra ejus effuderit, atque hoc ad eum sepeliendum fecerit. Et laudabiliter commemorantur in Evangelio qui corpus ejus de cruce acceptum diligenter atque honorifice tegendum sepeliendumque curarunt. Verum istæ auctoritates non (d) hoc admonent, quod insit ullus cadaveribus sensus;

Gen. 47. 30.

Gen. 50. 2. & 24.

Tob. 2. 9. & 12.

12.

Matth. 26. 10.

Joan. 19. 38.

(a) Ut Diogenes Cynicus, Anaxagoras, Theodorus Cyrenæus, & alii. Vide Senec. lib. de tranquillitate animi c. 14. & epist. 92. Cicer. in prima Tusc. &c.

(b) Lucanus in 7. de occisis Pharsalica pugna loquens, quos Cæsar comburi aut humari vetuit.

(c) Plerique & melioris notæ MSS. *sanctus usus est spiritus*; id est, ipse justorum animus sancto corpori usu opera bona edidit.

(d) Veteres quidam libri probæ notæ, *non ad hoc admonent.*

sed ad Dei providentiam, cui placent etiam talia pietatis officia, corpora quoque mortuorum pertinere significant, propter fidem resurrectionis adstruendam. Ubi & illud salubriter discitur, quanta possit esse remuneratio pro elemosynis, quas viventibus & sentientibus exhibemus, si neque hoc apud Deum perit, quod exanimis hominum membris officii diligentiaque persolvitur. Sunt quidem & alia, quæ sancti Patriarchæ de corporibus suis vel condendis vel transferendis prophético spiritu dicta intelligi voluerunt. Non autem hic locus est, ut ea pertractemus, cum sufficiant ista quæ diximus. Sed si ea quæ sustentandis viventibus sunt necessaria, sicut victus & amictus, quamvis cum gravi afflictione desint, non frangunt in bonis perferendi tolerantique virtutem, nec eradicant ex animo pietatem, sed exercitiam faciunt fecundiorum; quanto magis, cum desunt ea quæ curandis funeribus condendisque corporibus defunctorum adhiberi solent, non efficiunt miseros in occultis piorum sedibus jam quietos? Ac per hoc quando ista cadaveribus Christianorum in illa magnæ urbis, vel etiam aliorum oppidorum vastatione defuerunt, nec vivorum culpa est, qui non potuerunt ista præbere; nec peccata mortuorum, qui non possunt ista sentire.

Gen. 47. & 50.

Occultæ piorum quietis sedes.

CAPUT XIV.

De captivitate sanctorum, quibus numquam divina solatia defuerunt.

SED multi, inquit, Christiani etiam captivi ducti sunt. Hoc sane miserrimum est, si aliquo duci potuerunt, ubi Deum suum non invenerunt. Sunt in Scripturis sanctis hujus etiam cladis magna solatia. Fuerunt in captivitate tres pueri, fuit Daniel, fuerunt alii propheta: nec Deus defuit consolator. Sic ergo non deseruit fideles suos sub dominatione gentis, licet barbaræ, tamen humana, qui Prophetam non deseruit nec in visceribus belluæ. Hæc quoque illi, cum quibus agimus, malunt irridere, quam credere: qui tamen in suis litteris credunt (e) Arionem Methymnaeum nobilissimum citharistam, cum esset dejectus e navi, exceptum delphini dorso, & ad terras esse pervectum. Verum illud nostrum de Jona propheta incredibilius est? Plane incredibilius, quia mirabilis; & mirabilis, quia potentius.

Dan. 1.

6.

Non deest suis Deus in adversis.

Jona 2.

1.

CAPUT XV.

De Regulo, in quo captivitatis, ob religionem etiam sponte tolerandæ, exstat exemplum: quod tamen illi deos colenti prodesse non potuit.

HABENT tamen isti de captivitate religionis causa etiam sponte toleranda & in suis præclaris viris nobilissimum exemplum. Marcus (f) Attilius Regulus, imperator populi Romani, captivus apud Carthaginenses fuit. Qui cum sibi

(e) Arionis ex Methymna Lesbi insulæ oppido citharædi fabulam scripsit Herodotus libro Musarum primo. Hinc Ovidius in Fastis, Plinius lib. 9. Agellius lib. 16. c. 19. &c.

(f) Cognomen *Attilius* abell a Vind. & a MSS. Hanc Marci Reguli historiam, qui nempe primo Punico bello consul cum L. Manlio Volsone creatus, exercitum in Africam Romanorum primus trajecit, refert Agellius lib. 6. c. 4. Appianus de bellis Punicis, Polybius lib. 1. & alii permulti.

fibi mallerent a Romanis suos reddi, quam eorum tenere captivos, ad hoc impetrandum etiam istum præcipue Regulum cum legatis suis Romam miserunt, prius iuratione constrictum, si quod volebant minime peregrisset, rediturum esse Carthaginem. Perrexit ille, atque in senatu contraria persuasit: quoniam non arbitratur utile esse Romanæ reipublicæ mutare captivos. Nec post hanc persuasionem a suis ad hostes redire compulsus est: sed (a) quod juraverat, id sponte complevit. At illi eum excogitatis atque horrendis cruciatibus necaverunt. Inclusum quippe angusto ligno, ubi stare cogeretur, clavisque acutissimis undique confixo, ut se in nullam ejus partem sine pœnis atrocissimis inclinaret, etiam (b) vigilando peremerunt. Merito certe laudant virtutem tam magna infelicitate majorem. Et per deos ille juraverat, quorum (c) cultu prohibito, has generi humano clades isti opinantur infligi. Qui ergo propterea colebantur, ut istam vitam prosperam redderent, si verum juranti has irrogari pœnas seu voluerunt, seu permiserunt, quid perjuro gravius irati facere potuerunt? Sed cur non ratiocinationem meam potius ad utrumque concludam? Deos certe sic ille coluit, ut propter jurisjurandi fidem nec remaneret in patria, nec inde quolibet ire, sed ad suos acerrimos inimicos redire minime dubitaret. Hoc si huic vitæ utile existimabat, cuius tam horrendum exitum meruit, procul dubio falletur. Suo quippe docuit exemplo, nihil deos ad istam temporalem felicitatem suis prodesse cultoribus: quandoquidem ille eorum deditus cultui, & victus & captivus abductus, & quia noluit aliter quam per eos juraverat facere, novo ac prius inaudito nimiumque horribili supplicii genere cruciatus exstinctus est. Si autem deorum cultus post hanc vitam velut mercedem reddidit felicitatem, cur calumniantur temporibus Christianis, ideo dicentes Urbi accidisse illam calamitatem, quia deos suos colere destitit, cum potuerit etiam illos diligentissime colens tam infelix fieri, quam ille Regulus fuit? Nisi forte contra clarissimam veritatem tanta quisquam dementia miræ cæcitatibus obnititur, ut contendere audeat universam civitatem deos colentem infelicem esse non posse, unum vero hominem posse; quod videlicet potentia deorum suorum multos potius sit idonea conservare, quam singulos; cum multitudo constet ex singulis.

2. Si autem dicunt M. Regulum etiam in illa captivitate illisque cruciatibus corporis, animi virtute beatum esse potuisse; virtus potius vera queratur, qua beata possit esse & civitas. Neque enim aliunde beata civitas, aliunde homo: cum aliud civitas non sit, quam (d) concors ho-

Tom. VII.

(a) Vind. Am. Er. & nostri omnes MSS. sed quia juraverat.

(b) Libri nonnulli, jugulando: sed male. Huc pertinet illud Ciceronis Orat. in Pisonem: *Mavcum Attilium Regulum Carthaginenses vesectis palpebris illigatum in machina vigilando peremerunt.* Non multo aliter Valerius lib. 9. c. 2.

(c) Vind. Am. & Lov. pro cultu. Abest pro ab Er. & plerisque MSS.

minum multitudo. Quamobrem nondum interim disputo, qualis in Regulo virtus fuerit. Sufficit nunc, quod isto nobilissimo exemplo coguntur fateri, non propter corporis bona, vel earum rerum quæ extrinsecus homini accidunt, colendos deos: quandoquidem ille carere his omnibus maluit, quam deos per quos juravit offendere. Sed quid faciamus hominibus, qui gloriantur talem se habuisse civem, qualem timent habere civitatem? Quod si non timent, tale ergo aliquid quale accidit Regulo, etiam civitati tam diligenter, quam ille, deos colenti accidere potuisse fateantur, & Christianis temporibus non calumniantur. Verum quia de illis Christianis orta quaestio est, qui etiam (e) captivi ducti sunt; hoc intueantur & taceant, qui saluberrimæ religioni hinc impudenter atque imprudenter illudunt: quia si diis eorum probro non fuit, quod adtentissimus cultor illorum, dum eis jurisjurandi fidem fervaret, patria caruit, cum aliam non haberet, captivusque apud hostes (f) per longam mortem supplicio novæ crudelitatis occisus est; multo minus nomen criminandum est Christianum, in captivitate sacrorum suorum, qui supernam patriam veraci fide expectantes, etiam in suis sedibus peregrinos se esse noverunt.

CAPUT XVI.

An stupris, quæ etiam sanctarum forte virginum est passa captivitas, contaminari potuerit virtus animi sine voluntatis assensu.

MAGNUM sane crimen se putant objicere Christianis, cum eorum exaggerantes captivitatem, addunt etiam stuprâ commissa, non solum in aliena matrimonia virginesque nupturas, sed etiam in quasdam sanctimonialia. Hic vero non fides, non pietas, non ipsa virtus quæ castitas dicitur, sed nostra potius disputatio inter (g) pudorem atque rationem quibusdam coartatur angustis. Nec tantum curamus hic alienis responsum reddere, quantum ipsis nostris consolationem. Sit igitur in primis positum atque firmatum, virtutem qua recte vivitur, ab animi sede membrum corporis imperare, sanctumque corpus usu fieri sanctæ voluntatis: qua inconcussa ac stabili permanente, quidquid aliud de corpore, vel in corpore fecerit, quod sine peccato proprio non valeat vitari, præter culpam esse patientis. Sed quia non solum quod ad dolorem, verum etiam quod ad libidinem pertinet, in corpore alieno perpetrari potest; quidquid tale factum fuerit, etsi retentam constantissimo animo pudicitiam non excutit, pudorem tamen incutit; ne credatur factum cum mentis etiam voluntate, quod fieri fortasse sine carnis aliqua voluptate non potuit.

1. Per
2. Ir

Voluntas sanctum corpus efficit

Civitas quid sit.

B

CA-

(d) Nonnulli codices, concors.

(e) Plures MSS. captivati sunt.

(f) Lov. longa morte & supplicio: dissentientibus editis aliis & MSS.

(g) Inter pudorem & rationem coartatur: nam pudor prohibet etiam corporis violationem non malam dici, ratio id jubet.

CAPUT XVII.

De morte voluntaria ob metum pœna sive dedecoris .

AC per hoc & quæ se occiderunt , ne quidquam huiusmodi paterentur , quis humanus affectus eis nolit ignosci ? Et quæ se occidere noluerunt , ne suo facinore alienum flagitium devitarent , quisquis eis hoc crimini dederit , ipse (a) crimine insipientiæ non carebit . * Nam utique si non licet privata potestate hominem occidere vel nocentem , cuius occidendi licentiam lex nulla concedit , profecto etiam qui se ipsum occidit , homicida est : & tanto fit nocentior , cum se occiderit , quanto innocentior in ea causa fuit , qua se occidendum putavit . Nam si Judæ factum merito detestamur , eumque veritas iudicat , cum se laqueo suspendit , sceleratæ illius traditionis auxisse potius , quam expiisse commissum ; quoniam Dei misericordiam desperando exitiabiliter pœnitens , nullum sibi salubris pœnitentiæ locum reliquit : quanto magis a sua nece se abstinere debet , qui tali supplicio quod in se puniat , non habet ? Judas enim cum se occidit , sceleratum hominem occidit : & tamen non solum Christi , verum etiam suæ mortis reus finivit hanc vitam ; quia licet propter suum scelus , alio suo scelere occisus est . * Cur autem homo , qui mali nihil fecit , sibi malefaciat , & se ipsum interficiendo hominem interfici innoctem , ne alium patiatur nocentem ; atque in se perpetret peccatum proprium , ne in eo perpetretur alienum ?

CAPUT XVIII.

De aliena violentiarum libidine , quam in oppresso corpore mens invita perpetitur .

AT enim , ne vel aliena polluat libido , metuitur ? Non polluet , si aliena erit : si autem polluet , aliena non erit . Sed cum pudicitia virtus sit animi , comitemque habeat fortitudinem , qua potius quælibet mala tolerare , quam malo consentire decernit ; nullus autem magnanimus & pudicus in potestate habeat , quid de sua carne fiat , sed tantum quid annuat mente , vel renuat ; quis (b) eadem sana mente putaverit se perdere pudicitiam , si forte in apprehensa & oppressa carne sua exerceatur & expleatur libido non sua ? Si enim hoc modo pudicitia perit , profecto pudicitia virtus animi non erit ; nec pertinebit ad ea bona , quibus bene vivitur , sed in bonis corporis numerabitur : qualia sunt , vires , pulcritudo , (c) sana integraque valetudo , ne si quid huiusmodi est : quæ bona , etiam si minuantur , bonam justamque vitam non minuantur . Quod si tale aliquid est pudicitia , ut quid pro illa , ne amittatur , etiam cum periculo corporis laboratur ? Si autem animi bonum est ,

(a) Plerique MSS. *crimen* . Et ex iis paucis loco *carere* , habent *carere* .

(b) Sic Vind. Am. & MSS. At *Er. de Lov.* quis tandem sana .

(c) Plures MSS. omittunt , *integraque* . Et loco *sana* ,

etiam oppresso corpore non amittitur . Quin etiam sanctæ continentiæ bonum , cum immunditiæ carnalium concupiscentiarum non cedit , & ipsum corpus sanctificatur : & ideo cum eis non cedere inconcussa intentione persistit , nec de ipso corpore perit (d) sanctitas , quia eo sancte utendi perseverat voluntas , & quantum in ipso est , etiam facultas .

2. Neque enim eo corpus sanctum est , quod ejus membra sunt integra , aut eo quod nullo contrectantur ad tactu ; cum possint diversis etiam casibus vulnerata vim perpeti , & medici aliquando saluti opitulantes hæc ibi faciant , quæ horret adpectus . Obstetrix virginis cuiusdam integritatem manu velut explorans , sive malevolentia , sive inscitia , sive casu , dum inspicit , perdidit . Non opinor quemquam tam stulte sapere , ut huic periisse aliquid existimet , etiam de ipsius corporis sanctitate , quamvis membri illius integritate jam perdita . Quocirca proposito animi permanente , per quod etiam corpus sanctificari meruit , nec ipsi corpori auferat sanctitatem violentia libidinis alienæ , quam servat perseverantia continentæ suæ . An vero si aliqua femina mente corrupta , violatoque proposito quod Deo voverat , pergat vitianda ad deceptorem suum , adhuc eam pergentem sanctam vel corpore dicimus , ea sanctitate animi , per quam corpus sanctificabatur , amissa atque destructa ? Absit hic error : & hinc potius admoneamur , ita non amitti corporis sanctitatem , manente animi sanctitate , etiam corpore oppresso , sicut amittitur corporis sanctitas violata animi sanctitate , etiam corpore intacto . Quamobrem non habet quod in se morte spontanea puniat femina , sine ulla sua consensione violenter oppressa , & alieno compressa peccato : quanto minus ante quam hoc fiat ? ne admittatur homicidium certum , cum ipsum flagitium , quamvis alienum , adhuc pendet incertum .

CAPUT XIX.

De Lucretia , qua se ob illatum sibi stuprum peremit .

AN forte huic perspicuæ rationi , qua dicimus corpore oppresso , nequaquam proposito castitatis ulla in malum consensione mutato , illius tantum esse flagitium , qui opprimens concubuerit , non illius , qui oppressa concumbenti nulla voluntate consenserit , contradicere audebunt hi , contra quos seminarum Christianissimi in captivitate oppressarum non tantum mentes , verum etiam corpora sancta defendimus ? * Lucretiam certe matronam nobilem veteremque Romanam pudicitiam magnis efferunt laudibus . Hujus corpore cum violenter oppresso Tarquinii regis filius libidinosè positus esset , illa scelus improbissimi juvenis marito (e) Collatino & propin-

quidam ferunt *sanitas* .

(d) Ita Vind. & MSS. At *Am. Er. & Lov.* perit castitas .

(e) Veteres libri *Collatino* , *Collatino* . Apud Livium tamen , qui Lucretiæ historiam texit in lib. 1. vocatur *Collatinus* .

Pudicitia virtus animi .

* al. CAPUT XVII.

Matth. 27. 5. Act. 1. 18.

* al. CAPUT XVIII.

* al. CAPUT XIX.

pinquo Bruto, viris clarissimis & fortissimis indicavit, eosque ad vindictam constrinxit. Deinde foedi in se commissi ægra atque impatiens se peremit. Quid dicemus? adultera hæc, an casta judicanda est? Quis in hac controversia laborandum putaverit? Egregia quidam ex hoc veraciterque declamans, ait: Mirabile dictu! duo fuerunt, & adulterium unus admisit. Splendide atque verissime. Intuens enim in duorum corporum commixtione unius inquinatissimam cupiditatem, alterius castissimam voluntatem; & non quid conjunctione membrorum, sed quid animorum diversitate ageretur, attendens: Duo, inquit, fuerunt, & adulterium unus admisit.

2. Sed quid est hoc, quod in eam gravius vindicatur, quæ adulterium non admisit? Nam ille patria cum patre pulsus est: hæc summo est mactata supplicio. Si non est illa impudicitia, qua invita opprimitur; non est hæc iustitia, qua casta punitur. Vos appello, Leges iudicesque Romani. Nempe post perpetrata facinora, nec quemquam scelestum indemnatum impune voluistis occidi. Si ergo ad vestrum iudicium quisquam deferret hoc crimen, vobisque probaretur, non solum indemnatum, verum etiam castam & innocentem interfectam esse mulierem; nonne cum qui id fecisset, severitate congrua plecteretur? Hoc fecit illa Lucretia, illa, illa sic prædicata Lucretia innocentem, castam vim perpeffam Lucretiam insuper interemit. Proferte sententiam. Quod si propterea non potestis, quia non adfat quam punire possitis, cur interfectricem innocentis & castæ tanta prædicatione laudatis? Quam certe apud infernos iudices, etiam tales, quales poetarum vestrorum carminibus cantantur, nulla ratione defenditis, constitutam scilicet inter illos,

Æneid.
6.

Qui sibi letum

Infantes peperere manu lucemque perosi,
Projecere animas.

Cui ad superna redire cupienti

(a) Fata obstant, tristisque palus innabilis unda
Alligat.

An forte ideo ibi non est, quia non infontem, sed male sibi consciam se peremit? Quid si enim, (quod ipsa tantummodo nosse poterat) quamvis juveni violenter irruenti, etiam sua libidine illecta consensit, idque in se puniens ita doluit, ut morte putaret expiandum? Quamquam nec sic quidem occidere se debuit, si fructuosam posset apud deos falsos agere pœnitentiam. Verumtamen si forte ita est, falsumque est illud, quod duo fuerunt, & adulterium unus admisit, sed potius ambo adulterium commiserunt, unus manifesta invasione, altera latente consensione, non se occidit infontem: & ideo potest a litteratis ejus defensoribus dici non esse apud inferos inter illos, Qui sibi letum infontes peperere manu. Sed

(a) Scripti libri omnes prope, *Fas obstant*. Et loco *innabilis*, habent *inamabilis*. Quidam etiam *tristisque*, pro *tristisque*; & *unda*, pro *unda*. Nec pauciores ibi discre-

ita hæc causa ex utroque latere coartatur, ut si extenuatur homicidium, adulterium confirmetur; si purgatur adulterium, homicidium cumuletur: nec omnino invenitur exitus, ubi dicitur: Si adulterata, cur laudata? si pudica, cur occisa?

3. Nobis tamen in hoc tam nobili feminae huius exemplo ad istos refutandos, qui Christianis feminis in captivitate compressis, alieni ab omni cogitatione sanctitatis insultant, sufficit quod in præclaris ejus laudibus dictum est: Duo fuerunt, & adulterium unus admisit. Talis enim ab eis Lucretia magis credita est, quæ se nullo adulterino potuerit maculare consensu. Quod ergo se ipsam, quoniam (b) adulterum pertulit, etiam non adulterata occidit, non est pudicitia caritas, sed pudoris infirmitas. Pudori enim eam turpitudinis alienæ in se commissæ, etiam si non secum: & Romana mulier laudis avida nimium verita est, ne putaretur, quod violenter est passa cum viveret, libenter passa si viveret. Unde ad oculos, hominum mentis suæ testem illam pœnam adhibendam putavit, quibus conscientiam demonstrare non potuit. Sociam quippe facti se credi erubuit, si quod alius in ea fecerat turpiter, ferret ipsa patienter. Non hoc fecerunt feminae Christianæ, quæ passæ similia vivunt. Tamen nec in se ultæ sunt crimen alienum, ne aliorum sceleribus adderent sua; si, quoniam hostes in eis concupiscendo supra commiserant, illæ in se ipsis homicidia erubescendo committerent. Habent quippe intus gloriam castitatis, testimonium conscientia: habent autem coram oculis Dei sui; nec requirunt amplius, ubi quid recte faciant, non amplius habent, ne deviant ab auctoritate legis divinæ, cum male devitant offensionem suspensionis humanæ.

C A P U T XX.

Nullam esse auctoritatem, quæ Christianis in qualibet causa jus voluntaria necis tribuat.

NEQUE enim frustra in sanctis (c) canonicis libris nusquam nobis divinitus præceptum permittitur reperiri potest, ut vel ipsius adipiscendæ immortalitatis, vel ullius carendi cavendive mali causa, nobismetipsis necem inferamus. Nam & prohibitos nos esse intelligendum est, ubi Lex ait: *Non occides*. Præsertim quia non addidit, proximum tuum: sicut falsum testimonium cum vetaret; *Falsum*, inquit, *testimonium non dices adversus proximum tuum*. Nec ideo tamen si adversus se ipsum quisquam falsum testimonium dixerit, ab hoc crimine se putaverit alienum. Quoniam regulam diligendi proximum a semetipso dilector accepit: quandoquidem scriptum est: *Diliges proximum tuum, tamquam te ipsum*. Porro si falsi testimonii non minus reus est, qui de se ipso falsum fatetur, quam si adversus proximum hoc faceret; cum in eo

Exod. 20. 13.

Matth. 22. 39.

B 2 præ-

pantiæ repertæ sunt in Virgilianis veteribus libris.

(b) Sic MSS. At editi, *adulterium*.

(c) Editi, *canonicisque*. Particula *que* non est in MSS.

præcepto, quo falsum testimonium prohibetur, adversus proximum prohibeatur, possitque non recte intelligentibus videri non esse prohibitum, ut adversus se ipsam quisque falsus testis adfuit: quanto magis intelligendum est, non licere homini se ipsum occidere, cum in eo quod scriptum est: *Non occides*, nihilo deinde addito, nullus, nec ipse utique cui præcipitur, intelligatur exceptus? Unde quidam hoc præceptum etiam in bestias ac pecora conantur extendere, ut ex hoc nullum etiam illorum liceat occidere. Cur non ergo & herbas, & quidquid humo radicitus alitur ac figitur? Nam & hoc genus rerum, quamvis non sentiat, dicitur vivere: ac per hoc potest & mori; proinde etiam cum vis adhibetur, occidi. Unde & Apostolus, cum de hujuscemodi feminibus loqueretur: *Tu*, inquit, *quod feminas non vivificatur, nisi (a) moriatur*. Et in Psalmo scriptum est: *Occidit vites eorum in grandine*. Num igitur ob hoc, cum audimus, *Non occides*, virgultum vellere nefas ducimus, & Manichæorum errori infansissime acquiescimus? His igitur deliramentis remotis, cum legimus, *Non occides*: si propterea non accipimus hoc dictum esse de fructibus, quia nullus est eis sensus; nec de animantibus (b) irrationalibus, volatilibus, natatilibus, ambulatilibus, reptilibus, quia nulla nobis ratione sociantur, quam non eis datum est nobiscum habere communem; unde iustissima ordinatione Creatoris & vita & mors eorum nostris usibus subditur: restat ut de homine intelligamus, quod dictum est, *Non occides*: (c) nec alterum ergo, nec te. Neque enim qui se occidit, aliud quam hominem occidit.

C A P U T XXI.

De interfectionibus hominum, quæ ab homicidii crimine excipiuntur.

QUASDAM vero exceptiones eadem ipsa divina fecit auctoritas, ut (d) non liceat hominem occidi. Sed his exceptis, quos Deus occidi jubet sive data lege, sive ad personam pro tempore expressa iussione. (Non autem ipse occidit, qui ministerium debet jubenti, sicut adminiculum gladius (e) utenti. Et ideo nequaquam contra hoc præceptum fecerunt, quod dictum est, *Non occides*, qui Deo auctore bella gesserunt, aut personam gerentes publicæ potestatis secundum ejus leges, hoc est, iustissimæ rationis imperium, sceleratos morte punierunt. Et Abraham non solum non est culpatus crudelitatis crimine, verum etiam laudatus est nomine pietatis, quod voluit filium, nequaquam scelerate, sed obedienter occidere. Et merito quaeritur, utrum pro jussu Dei sit habendum, quod Jephthæ filiam, quæ patri occurrit, occidit, cum se immolaturum Deo id vovisset, quod ei re-

Abraham.
Gen. 22.
10.

Jephthæ.
Judic.
11. 34

(a) Editi, *nisi prius moriatur*. Absent prius a MSS. & a Græco textu Pauli.

(b) MSS. *irrationalibus*.

(c) Sic MSS. At Lov. *non alterum, ergo nec te*.

(d) Lov. *us liceat*: omissa negante particula, quæ inest in ceteris libris, & prorsus necessaria videtur ad Augu-

deunti de prælio victori primitus occurrisset. Nec Samson aliter excusatur, quod se ipsum cum hostibus ruina domus oppressit, nisi quia spiritus latenter hoc jufferat, qui per illum miracula faciebat. His igitur exceptis, quos vel lex iusta generaliter, vel ipse fons justitiæ Deus specialiter occidi jubet, quisquis hominem vel seipsum, vel quemlibet occiderit, homicidii crimine innectitur.

Samson.
Judic.
16. 30.

C A P U T XXII.

Quod nunquam possit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.

ET quicumque hoc in se ipsis perpetraverunt, animi magnitudine fortasse mirandi, non sapientiæ sanitate laudandi sunt. Quamquam si rationem diligentius consulas, ne ipsa quidem animi magnitudo recte nominatur, ubi quisque non valendo tolerare vel quæque aspera, vel aliena peccata, se ipse interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur, quæ terre non potest vel duram sui corporis firmitatem, vel stultam vulgi opinionem: majorque animus merito dicendus est, qui vitam ærumnosam magis potest ferre, quam fugere; & humanum iudicium, maximeque vulgare, quod plerumque caligine erroris involvitur, præ conscientia luce ac puritate contemnere. Quamobrem si magno animo fieri putandum est, cum sibi homo ingerit mortem, ille potius (f) Cleombrotus in hac animi magnitudine reperitur; quem ferunt lecto Platonis libro, ubi de immortalitate animæ disputavit, se præcipitem dedisse de muro, atque ita ex hac vita migrasse ad eam, quam credidit esse meliorem. Nihil enim urgebat aut calamitatis, aut criminis, seu verum, seu falsum, quod non valendo ferre se auferret: sed ad capeffendam mortem, atque ad hujus vitæ suavia vincula rumpenda sola adfuit animi magnitudo. Quod tamen magne potius factum esse quam bene, testis ei potuit esse Plato ipse, quem legerat: qui profecto id præcipue potissimumque fecisset, vel etiam præcepisset, nisi ea mente qua immortalitatem animæ vidit, nequaquam faciendum, quin etiam prohibendum esse judicasset.

2. * At enim multi se interemerunt, ne in manus hostium pervenirent? Non modo quaerimus utrum sit factum, sed utrum fuerit faciendum. Sana quippe ratio etiam exemplis anteposenda est, cui quidem & exempla concordant, sed illa quæ tanto digniora sunt imitatione, quanto excellentiora pietate. Non fecerunt Patriarchæ, non Prophetæ, non Apostoli: quia & ipse Dominus Christus, quando eos, si persecutionem paterentur, fugere admonuit de civitate in civitatem, potuit admonere ut sibi manus infer-

* et.
CAPUT
XXIII.
Ratio
exemplis
anteponenda

Matth.
10. 23.

rent, nisi propositum, qui illis exceptionibus ipsa Dei auctoritate factis legem non occidendi firmatam misse docet.

(e) Editi, *gladius est usenti*: At MSS. non habent est: cujus loco bene subauditur debet.

(f) Vind. Am. & omnes prope MSS. *Theobrotus*. Cicero in 1. Tusc. *Ambraciotam Cleombrotum* vocat.

rent, ne in manus persequentium pervenirent. Porro si hoc ille non iussit, aut monuit, ut eo modo sui ex hac vita migrarent, quibus migrantibus mansiones æternas se præparaturum esse promisit, quælibet exempla opponant gentes quæ ignorant Deum, manifestum est hoc non licere colentibus unum verum Deum.

CAPUT XXIII.

Quale exemplum sit Catonis, qui se, victoriam Cæsaris non ferens, interemit.

SED tamen etiam illi præter Lucretiam, de qua supra satis quod videbatur diximus, non facile reperiunt de cuius auctoritate præscribant, nisi illum (a) Catonem, qui se Uticæ occidit: non quia solus id fecit, sed quia vir doctus & (b) probus habebatur, ut merito putetur recte etiam fieri potuisse vel posse quod fecit. De cuius facto quid potissimum dicam, nisi quod amici ejus etiam docti quidam viri, qui hoc fieri prudentius dissuadebant, imbecillioris quam fortioris animi facinus esse censuerunt, quo demonstraretur non honestas turpia præcavens, sed infirmitas adversa non sustinens? Hoc & ipse Cato in suo carissimo filio indicavit. Nam si turpe erat sub victoria Cæsaris vivere, cur auctor hujus turpitudinis (c) pater filio fuit, quem de Cæsaris benignitate omnia sperare præcepit? Cur non & illum secum coegit ad mortem? Nam si eum filium, qui contra imperium in hostem pugnaverat, etiam victorem laudabiliter (d) Torquatus occidit; cur victus victo filio pepercit Cato, qui non pepercit sibi? An turpius erat, contra imperium esse victorem, quam contra decus ferre victorem? Nullo modo igitur Cato turpe esse judicavit, sub victore Cæsare vivere: alioquin ab hac turpitudine paterno (e) ferro filium liberaret. Quid est ergo, nisi quod filium quantum amavit, cui parci a Cæsare & speravit & voluit, tantum gloriæ ipsius Cæsaris, ne ab illo etiam sibi parceretur, ut ipse Cæsar dixisse (f) fertur, invidit; aut, ut aliquid nos mitius dicamus, erubuit?

CAPUT XXIV.

Quod in ea virtute, qua Regulus Catone præstantior fuit, multo magis emineant Christiani.

NOLUNT autem isti, contra quos agimus, ut sanctum virum Job, qui tam horrenda mala in sua carne perpeti maluit, quam illata sibi morte omnibus carere cruciatibus; vel alios sanctos ex nostris litteris summa auctoritate celsissimis, fideque dignissimis, qui captivitatem dominationemque hostium ferre, quam sibi necem inferre maluerunt, Catoni præferamus: sed

(a) Fuit ille Cato minor Catonis majoris pronepos, Uticensis dictus, quia Uticæ, quæ civitas in Africa, se ipse occidit. De eo Livius lib. 114. Cicero lib. 1. offic. & 1. Tusc.

(b) Catonis utriusque & innocentia & sapientia etiam in proverbium abierunt. Unde & illud apud Juvenalem lib. 1. sat. 2. *Tertius e celo cecidit Cato*. Hujus probitatem impense laudant Vellejus Paternulus lib. 2. Seneca lib. de tranquillitate animi c. 15. Sallustius in Catilin. & aliis.

(c) Vox *pater* abest a MSS.

(d) Manlii Torquati Consulis, qui Manlium filium,

ex litteris eorum, eidem illi Marco Catoni Marcum Regulum præferamus. Cato enim numquam Cæsarem vicerat, cui victus dedignatus est subjici, & ne subjiceretur, a se ipso elegit occidi: Regulus autem Pœnos jam vicerat, imperioque Romano Romanus imperator non ex civibus dolendam, sed ex hostibus laudandam victoriam reportaverat: ab eis tamen postea victus, maluit eos ferre serviendo, quam eis se auferre moriendo. Proinde servavit & sub Carthaginienium dominatione patientiam, & in Romanorum dilectione constantiam, nec victum auferens corpus ab hostibus, nec invictum animum a civibus. Nec quod se occidere noluit, vitæ hujus amore fecit. Hoc probavit, cum causa promissi jurisque jurandi ad eosdem hostes, quos gravius in senato verbis, quam in bello armis offenderat, sine ulla dubitatione remeavit. Tantus itaque vitæ hujus contemtor, cum sævientibus hostibus per quaslibet pœnas eam finire, quam se ipse perimere maluit, magnum scelus esse, si se homo interimat, procul dubio judicavit. Inter omnes suos laudabiles & (g) virtutum insignibus illustres viros non proferunt Romani meliorem, quem neque felicitas corruperit, nam in tanta victoria mansit * pauperimus; nec infelicitas fregerit, nam ad tanta exitia revertit intrepidus. Porro si fortissimi & præclarissimi viri terrenæ patriæ defensores, deorumque licet falforum, non tamen fallaces cultores, sed veracissimi etiam juratores, qui hostes victos more ac jure belli ferire potuerunt, hi ab hostibus victi se ipsos ferire noluerunt; & cum mortem minime formidarent, victores tamen dominos ferre, quam eam sibi inferre maluerunt: quanto magis Christiani verum Deum colentes & supernæ patriæ suspirantes, ab hoc facinore temperabunt, si eos divina dispositio vel probandos vel emendandos ad tempus hostibus subjugaverit; quos in illa humilitate non deserit, qui propter eos tam humiliter venit Altissimus; præsertim quos nullius militaris potestatis vel talis militiæ jura constringunt, ipsum hostem (h) ferire superatum? * Quis ergo tam malus error obrepat, ut homo se occidat, vel quia in eum peccavit, vel ne in eum peccet inimicus: cum vel peccatorem vel peccatum ipsum occidere non audeat inimicum?

CAPUT XXV.

Quod peccatum non per peccatum debeat declinari.

AT enim timendum est & cavendum, ne libidini hostili subditum corpus illecebrossissima

quod contra edictum pugnaverat, tametsi prospere, securi ferri iussit, meminit Livius lib. 8. Agellius lib. 17. c. 21. Valerius lib. 2. c. 7.

(e) Aliquot libri, *paterno furore*.

(f) Intellecta morte Catonis dixisse fertur: *Ὁ Κάτω φθονῶ σοι τὴν δαπάνην, καὶ γὰρ ἐμοὶ σὶ τῆς σαυτῆς σωτηρίας ἐφάρνησας*. Plutarchus in Catone, Appianus lib. 2. de bellis civilibus.

(g) MSS. *virtutis*.

(h) Vind. Am. Er. & plures MSS. *ferre*: minus bene,

* Livius lib. 18. & Valerius lib. 4. c. 4.

* al. CAPUT XXV.

ma voluptate animum alliciat consentire peccato. Proinde, inquit, non jam propter alienum, sed propter suum peccatum, ante quam hoc quisque committat, se debet occidere. Nullo modo quidem hoc faciet animus, ut consentiat libidini carnis suae alienae libidine (a) concitatae, qui Deo potius ejusque sapientiae, quam corporis concupiscentiae subiectus est. Verumtamen si detestabile facinus & damnabile scelus est, etiam se ipsum hominem occidere, sicut veritas manifesta proclamat; quis ita desipiat, ut dicat: Jam nunc peccemus, ne postea forte peccemus; jam nunc perpetremus homicidium, ne forte postea incidamus in adulterium? Nonne si tantum dominatur iniquitas, ut non innocentia, sed potius peccata eligantur, satius est incertum de futuro adulterium, quam certum de praesenti homicidium? Nonne satius est flagitium committere, quod paenitendo sanetur, quam tale facinus ubi locus salubris paenitentiae non relinquitur? Haec dixi propter eos vel eas, quae non alieni, sed proprii peccati devitandi causa, ne sub alterius libidine etiam excitatae suae forte consentiant, vim sibi, qua moriantur, inferendam putant. Ceterum absit a mente Christiana quae deo suo fidit, in eoque spe posita ejus adiutorio nititur; absit, inquam, ut mens talis (b) cuiuslibet carnis voluptatibus ad consensum turpitudinis cedat. Quod si illa concupiscentialis inobedientia, quae adhuc in membris moribundis habitat, praeter nostrae voluntatis legem quasi lege sua movetur: quanto magis absque culpa est in corpore non consentientis, si absque culpa est in corpore dormientis?

CAPUT XXVI.

De his qua fieri non licent, cum a sanctis facta noscuntur, qua ratione facta credenda sint.

SED (c) quaedam, inquit, sanctae feminae tempore persecutionis, ut insectatores suae pudicitiae devitarent, in rapturum atque necaturum se fluvium projecerunt; eoque modo defunctae sunt, earumque martyria in catholica Ecclesia veneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temere audeo iudicare. Utrum enim Ecclesiae aliquibus fide dignis testimoniationibus, ut earum memoriam sic honoret, divina persuaserit auctoritas, nescio: & fieri potest ut ita sit. Quid si enim hoc fecerunt, non humanitas deceptae, sed divinitus iustae; nec errantes, sed obediens; sicut de Samsonae aliud nobis fas non est credere. Cum autem Deus jubet, seque jubere sine ullis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen vocet? quis obsequium pie-

tatis accuset? Sed non ideo sine scelere facit, quisquis Deo immolare filium decreverit; quia hoc Abraham etiam laudabiliter fecit. Nam & (d) miles cum obediens potestati, sub qua (e) legitime constitutus est, hominem occidit, nulla civitatis suae lege reus est homicidii: immo nisi fecerit, reus est imperii deserti atque contenti. Quod si sua sponte atque auctoritate fecisset, in crimen effusi humani sanguinis incidisset. Itaque unde punitur si fecerit iniustus, inde punitur nisi fecerit iustus. Quod si ita est iubente imperatore, quanto magis iubente Creatore? Qui ergo audit, non licere se occidere, faciat, si iussit cuius non licet iussa contemnere. Tantummodo videat, utrum divina iussio nullo nutet incerto. Nos per aurem conscientiam convenimus, occultorum nobis iudicium non usurpamus. *Nemo scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis, qui in ipso est.* Hoc dicimus, hoc asserimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem spontaneam mortem sibi inferre debere, velut fugiendae molestias temporales, ne incidat in perpetuas: neminem propter aliena peccata, ne hoc ipse incipiat habere gravissimum proprium, quem non polluebat alienum: neminem propter sua peccata praeterita, propter quae magis hac vita opus est, ut possint paenitendo sanari: neminem velut desiderio vitae melioris, quae post mortem speratur; quia reos suae mortis melior post mortem vita non suscipit.

CAPUT XXVII.

An propter declinationem peccati mors spontanea appetenda sit.

RESTAT una causa, de qua dicere coeperam, qua utile putatur, ut se quisque interficiat, scilicet ne in peccatum irruat vel blandiente voluptate, vel dolore saeviente. Quam causam si voluerimus admittere, eo usque progressa perveniet, ut hortandi sint homines tunc se potius interimere, cum lavacro sanctae regenerationis abluti, universorum remissionem acceperint peccatorum. Tunc enim tempus est cavendi omnia futura peccata, cum omnia sunt deleta praeterita. Quod si morte spontanea recte sit, cur non tunc potissimum sit? Cur baptizatus sibi quisque parcat? Cur liberatum caput tot rursus vitae huius periculis inserit, cum sit facillimae potestatis illata sibi nece omnia devitare, scriptumque sit: *Qui amat periculum, incidit in illud?* Cur ergo amantur tot & tanta pericula, vel certe etiam si non amantur, suscipiuntur, cum manet in hac vita,

(a) Aliquot MSS. *concitante*. Et paulo post plerique habent, *quam corpori concupiscentiaeque subiectus est.*

(b) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *quibuslibet*.

(c) Hoc martyrii genere celebritatem olim obtinere in Ecclesia, laudatae ab Ambrosio lib. 3. de Virginibus, & epist. 7. ad Simplic. Pelagia ejusque sorores & mater: non aliae forsitan, ut Baronius ad an. 303. suspicatur, ab iis de quibus Euseb. lib. 8. hist. eccl. c. 24.

(d) Hoc loco miles pro carnifice & quaestionario damna-

tum hominem occidente si accipiatur, nihil opus erit cum Leonardo Coquazo distinguere de bello iusto, vel cuius iniustitia non certa sit militi. Quod enim quaestorius etiam militis appellatione gauderet, ex aliis Augustini locis liquet. In Ser. 302. n. 13. *Considerate*, ait, *in ipsis ordinibus potestatum destinatum supplicium & damnatum... non licere seriri, nisi ab illo qui ad hoc militiam militat quaestorius, ab illo percussus damnatus.*

(e) Plures MSS. *Jub qua legibus constitutus est.*

1. Cor. 2.
11.
Nemini
licet
sponte
sibi mor-
tem in-
ferre.

Ecc. 8.
27.

Tres
gradus
viven-
tium in
Eccle-
sia.

vita, cui abscedere licitum est? An vero tam insulsa perversitas cor evertit, & a consideratione veritatis avertit, ut si se quisque interimere debet, ne unius captivantis dominatu corruat in peccatum, vivendum sibi existimet, ut ipsum perferat mundum per omnes horas tentationibus plenum, & talibus (a) quales sub uno domino formidantur, & innumerabilibus ceteris sine quibus hæc vita non ducitur? Quid igitur causæ est, cur in eis exhortationibus tempora consumamus, quibus baptizatos alloquendo studemus accendere, sive ad virginalem integritatem, sive ad continentiam vidualem, sive ad ipsam tori conjugalis fidem, cum habeamus meliora, & ab omnibus peccandi periculis remota compendia, ut quibuscumque post remissionem recentissimam peccatorum arripiendam mortem, sibi que ingerendam persuadere potuerimus, eos ad Dominum saniores purioresque mittamus? Porro si quisquis hoc aggrediendum & suadendum putat, non dico desipit, sed insanit; qua tandem fronte homini dicit: Interfice te; ne parvis tuis peccatis adjicias gravius, dum vivis sub domino barbaris moribus impudico; qui non potest nisi sceleratissime dicere: Interfice te, peccatis tuis omnibus absolutis, ne rursus talia vel etiam pejora committas, dum vivis in mundo tot impuris voluptatibus illecebroso, tot nefandis crudelitatibus furioso, tot erroribus & terroribus inimico? Hoc quia nefas est dicere, nefas est profecto se occidere. Nam si hoc sponte faciendi ulla causa justa esse possit, procul dubio justior quam ista non esset. Quia vero nec ista est, ergo nulla est.

CAPUT XXVIII.

Quo judicio Dei in corpora continentium libido hostilis peccare permissa sit.

1. **N**ON itaque vobis, o fideles Christi, sit tædio vita vestra, si ludibrio fuit hostibus castitas vestra. Habetis magnam veramque consolationem, si fidam conscientiam retinetis, non vos consensisse peccatis eorum, qui in vos peccare permisi sunt. * Quod si forte, cur permisi sint, queritis; alta quidem est providentia Creatoris mundi atque Rectoris, & *in-
scrutabilia sunt judicia ejus & investigabiles viae
ejus.* Verumtamen interrogate fideliter animas vestras, ne forte de isto integritatis & continentiae vel pudicitiae bono vos inflatius extulistis, & humanis laudibus delectatæ in hoc etiam aliquibus invidistis. Non accuso quod nescio, nec audio quod vobis interrogata corda vestra respondent. Tamen si ita esse responderint, nolite mirari hoc vos amisisse, unde hominibus placere gestiistis; illud vobis remansisse, quod ostendi hominibus non potest. Si peccantibus

non consensistis, divinæ gratiæ, ne amitteretur, divinum accessit auxilium; humanæ gloriæ, ne amaretur, humanum successit opprobrium. In utroque consolamini pusillanimes; illinc probatæ, hinc castigatæ; illinc justificatæ, hinc emendatæ. Quarum vero corda interrogata respondent, numquam se de bono virginitatis vel viduitatis vel conjugalis pudicitiae superbisse, sed humilibus consentiendo de dono Dei cum tremore exultasse, nec invidisse cuiquam par excellence sanctitatis & castitatis, sed humana laude postposita, quæ tanto major deferri solet, quanto est bonum rarius quod exigit laudem, optasse potius ut earum amplior numerus esset, quam ut ipsæ in paucitate amplius eminent: nec istæ, quæ tales sunt, si earum quoque aliquas barbarica libido compressit, permissum hoc esse caudentur; nec ideo credant Deum ista negligere, quia permittit quod nemo impune committit. Quædam enim veluti pondera malarum cupiditatum, & per occultum præsens divinum judicium relaxantur, & (b) manifesto ultimo reservantur. Fortassis autem istæ, quæ bene sibi sunt consciæ non se ex isto castitatis bono cor inflatum extulisse, & tamen vim hostilem in carne perpessæ sunt, habebant aliquid latentis infirmitatis, quæ posset in superbiæ fastum, si hanc humilitatem in vastatione illa evassent, extolli. Sicut ergo quidam morte rapti sunt, ne malitia mutaret intellectum eorum; ita quidam ab istis vi raptum est, ne prosperitas mutaret modestiam earum. Utrisque igitur, quæ de carne sua, quod turpem nullius (c) esset perpeffa contactum, vel jam superbiebant, vel superpire, si nec hostium violentia contrectata esset, forsitan poterant, non ablata est castitas, sed humilitas persuasa: illarum tumori (d) succursum est immanenti, istarum occursum est immanenti.

2. Quamquam & illud non sit tacendum, quod quibusdam quæ ista perpessæ sunt, potuit videri continentiae bonum in bonis corporalibus deputandum, & tunc manere, si nullius libidine corpus adtrectaretur; non autem esse positum in solo adjuto divinitus robore voluntatis, ut sit sanctum & corpus & spiritus; nec tale bonum esse, quod invito animo non possit auferri: qui error eis fortasse sublatu est. Cum enim cogitant qua conscientia Deo servierint, & fide inconcussa non de illo sentiunt, quod ita sibi servientes eumque ita invocantes deferere ullo modo potuerit, quantumque illi castitas placeat dubitare non possunt, vident esse consequens, nequaquam illum fuisse permissurum, ut hæc acciderent sanctis suis, si eo modo perire posset sanctitas, quam contulit eis, & diligit in eis.

CA-

(a) Sic aliquot MSS. Alii vero, *qualibus sub uno domino formidatur.* Et quidam cum editis Vind. Am. Er. Lov. *qualis . . . formidatur.*

(b) Apud Lov. repetitur *quædam* hoc modo: *& quædam manifesto ultimo &c. renitente sensu & ceteris libris.*

(c) Sic probæ notæ MSS. At editi, *essent perpessa: & infra, contrectata essent.*

(d) Editi, *occursum est*: quo loco potiores MSS. *succursum est.*

Rept.
12. 16.
Psal. 2.
12.

Sap. 4.
11.

al.
CAPUT
XXVIII.
Rom. 11.
33.

CAPUT XXIX.

Quid familia Christi respondere debeat infidelibus, cum exprobrant, quod eam a furore hostium non liberaverit Christus.

HA B E T itaque omnis familia summi & veri Dei consolationem suam, non fallacem, nec in spe rerum nutantium vel labentium constitutam; vitamque etiam ipsam temporalem minime pœnitendam, in qua eruditur ad æternam; bonisque terrenis tamquam peregrina utitur, nec capitur, malis autem aut probatur, aut emendatur. Illi vero qui (a) probationi ejus insultant, eique dicunt, cum forte in aliqua temporalia mala devenerit: *Ubi est Deus tuus?*

Psal.
41. 4.

Ipsi dicant, ubi sint dii eorum, cum talia patiuntur, pro quibus evitandis eos vel cœlunt, vel colendos esse contendunt. Nam ista respondet: Deus meus ubique pœrens est, ubique totus, nusquam inclusus, qui possit adesse secretus, abesse non motus: ille cum me adversis rebus exagitat, aut merita examinat, aut peccata castigat, mercedemque mihi æternam pro toleratis pie malis temporalibus servat: vos autem qui estis, cum quibus loqui dignum sit saltem de diis vestris, quanto minus de Deo meo, qui *terribilis est super omnes deos? Quoniam dii gentium dæmonia, Dominus autem cœlos fecit.*

Psal.
95. 4.

CAPUT XXX.

Quam pudendis prosperitatibus affluere velint, qui de Christianis temporibus conquerruntur.

SI (b) Nafica ille Scipio vester quondam pontifex viveret, quem sub terrore belli Punici in fuscipiendis Phrygiis sacris, cum vir optimus quæreretur, universus senatus elegit, cujus os fortasse non auderetis adspicere, ipse vos ab hac impudentia cohiberet. Cur enim afflicti rebus adversis de temporibus querimini Christianis, nisi quia vestram luxuriam cupitis habere securam, & perditissimis moribus remota omni molestiarum asperitate diffluere? Neque enim propterea cupitis habere pacem & omni genere copiarum abundare, ut his bonis honeste utamini, hoc est, modeste, sobrie, temperanter, pie: sed ut infinita varietas voluptatum insanis effusionibus exquiratur, secundisque rebus ea mala oriantur in moribus, quæ faventibus pejora sint hostibus. At ille Scipio pontifex maximus vester, ille ju-

Pravi mores plus damni afferunt quam hostes favientes.

(a) Vind. Am. Er. ac plerique MSS. *probitati*.

(b) Defessa Italia Punico bello secundo atque ab Annibale vexata, adscitum est ex Pessinunte civitate Phrygiæ simulacrum matris deum, quod videlicet Sibyllinis verbis intellexerant collocandum Romæ, ut hostes expellerentur. Ad id rite excipiendum, cum vir optimus iussu Delphici oraculi quæreretur, electus est Scipio Nafica. Ex Cicer. Orat. de haruspicum responsis, Livio lib. 29. &c.

(c) Tiberii Gracchi, deinde Caii fratris, in quibus primum usque ad sanguinem civilem ventum est, quarum prior fuit decem annis post deletam Carthaginem. LUD. VIVES.

(d) Nam ex seditione C. Gracchi ortus est tribunatus Livii Drusi, quem Patres equitibus, qui ex lege Gracchi judicabant, opposuerunt. Ex hoc bellum sociale, quod

dicio totius senatus vir optimus, istam vobis metuens calamitatem, nolebat æmulam tunc imperii Romani Carthaginem dirui, & decernenti ut dirueretur, contradicebat * Catoni, timens infirmis animis hostem, securitatem, & tamquam pupillis civibus idoneum tutorem, necessarium videns esse terrorem. Nec eum sententia fefellit: re ipsa probatum est, quam verum diceret. * Deleta quippe Carthagine, magno scilicet terrore Romanæ reipublicæ depulso & extincto, tanta de rebus prosperis orta mala continuo subsecuta sunt, ut corrupta disruptaque concordia prius sævis (c) cruentisque seditionibus, deinde mox (d) malarum connexionem causarum, bellis etiam civilibus tantæ strages ederentur, tantus sanguis effunderetur, tanta cupiditate proscriptionum ac rapinarum ferveret immanitas, ut Romani illi qui vita integre mala metuebant ab hostibus, perdita integritate vitæ crudeliora paterentur a civibus: eaque ipsa libido dominandi, quæ inter alia vitia generis humani (e) meracior inerat universo populo Romano, postea quam in paucis potentioribus vicit, obritos fatigatosque ceteros etiam jugo servitutis oppressit.

* *Platarch. in Catone majore, Livius lib. 49. &c.*

* *Salust. in bello Jugurto. Vellejus Paterculus in libro 2.*

CAPUT XXXI.

Quibus vitiorum gradibus aucta sit in Romanis cupido regnandi.

NA M quando illa quiesceret in superbissimis mentibus, donec continuatis honoribus ad potestatem regiam perveniret? Honorum porro continuandorum facultas non esset, nisi ambitio prævaleret. Minime autem prævaleret ambitio, nisi in populo avaritia luxuriaque corrupto. Avarus vero luxuriosusque populus secundis rebus effectus est, quas Nafica ille providentissime cavendas esse censebat, quando civitatem hostium maximam, fortissimam, opulentissimam nolebat auferri; ut timore libido premeretur, (f) libido pressa non luxuriaretur, luxuriaque cohibita nec avaritia grassaretur: quibus vitiis obseratis, civitati utilis virtus floreret & cresceret, eique virtuti libertas congrua permaneret. Hinc etiam erat, & ex hac providentissima patriæ caritate veniebat, quod idem ipse vester pontifex maximus, a senatu temporis illius (quod sæpe dicendum est) electus sine ulla

Ambitio, avaritia, & luxuria ex rebus prosperis.

sen-

promissa a Livio Druso civitas non præstaretur. Ex hoc Mithridaticum, cum Mithridates rex Ponti confisus discordiæ Italiæ multa civium millia, quæ in suo regno negotiabantur, iussit interfici. Ex hoc bella civilia Mariana, cum Marius provinciam & bellum Mithridaticum L. Syllæ vellet eripere. Ex hujus seminibus Sertorianum, Lepidanum, conjuratio Catilinæ, postremo Pompejanum. Hinc Cæsaris regnum, quo occiso, bella civilia, Antonianum, Philippense Bruti & Cassii, Siculum Sexti Pompeii, Actiacum. Tandem respublica in monarchiam & tyrannidem versa est. LUD. VIVES.

(e) Vind. Am. & Lov. *immoderatio*. At Er. & veteres MSS. *meracior*: excepto uno & altero, in quo est, *feracior*.

(f) Nonnulli MSS. *libidine pressa*.

sententiarum discrepantia vir optimus, (a) caveam theatri senatum construere molientem, ab hac dispositione & cupiditate * compescuit; per Lib. 48. suasitque oratione gravissima, ne Græcam luxuriam virilibus patriæ moribus paterentur obrepere; & ad virtutem labefactandam enervandamque Romanam peregrinæ consentire nequitia: tantumque auctoritate valuit, ut ejus verbis comota senatoria providentia, etiam subsellia, quibus ad horam congestis in ludorum spectaculo jam uti civitas cœperat, deinceps prohiberet apponi. Quanto studio iste ab urbe Roma ludos ipsos scenicos abstulisset, si auctoritati eorum, quos deos putabat, resistere auderet; quos esse noxios dæmones non intelligebat; aut si intelligebat, placandos etiam ipse potius, quam contemnendos existimabat. Nondum enim fuerat declarata Gentibus superna doctrina, quæ fide cor mundans, ad cælestia vel supercælestia capeffenda, humili pietate humanum mutaret affectum, & a dominatu superborum dæmonum liberaret.

CAPUT XXXII.

De Scenicorum institutione ludorum.

VERUMTAMEN scitote qui ista nescitis, & qui vos scire dissimulatis advertite, qui adversus liberatorem a talibus dominis murmuratis: ludi scenici, spectacula turpitudinum & licentia vanitatum, non hominum vitiis, sed deorum vestrorum jussis Romæ instituti sunt. Tolerabilius divinos honores deferretis illi Scipioni, quam deos ejusmodi coleretis. Neque enim erant illi dii suo pontifice meliores. Ecce advertite, si mens tamdiu potatis erroribus ebria, vos aliquid sanum considerare permittit. Dii propter * sedandam corporum pestilentiam ludos sibi scenicos exhiberi jubebant: pontifex autem propter animorum cavendam pestilentiam, ipsam scenam construi prohibebat. Si aliqua luce mentis animum corpori præponitis, eligite quem colatis. Neque enim & illa corporum pestilentia ideo conquievit, quia populo bellicoso & solis antea ludis Circensibus affueto ludorum scenicorum delicata subintravit insania: sed astutia spirituum nefandorum prævidens illam pestilentiam jam sine debito cessaturam, aliam longe graviolem, qua plurimum gaudet, ex hac occasione non corporibus, sed moribus curavit immittere; quæ animos miserorum tantis obtæcavit tenebris, tanta deformitate scævavit, ut etiam modo, (quod incredibile forsitan erit, si a nostris posteris audietur) Romana urbe vastata, quos pestilentia ista possedit, atque inde fugientes Carthaginem pervenire potuerunt, in theatris quotidie certatim pro hisfrionibus insanirent.

Tom. VII.

(a) Locus theatri sic est appellatus, quod subselliis ad spectatorum concessum apte instructus caveæ formam quamdam referret. Caveæ confessum legere est in Æneid. 5. & 8. Itemque caveæ nomen sensu eodem usurpat Cicer. de Amic. & de Senect. Seneca de Tranquil. animi c. 11. Tertul. de Spectac. c. 30. Chryf. hom. de Kal. Cassiod. l. 4. Var. ep. 52. Denique August. lib. 1. de Consensu Evang. c. 33. Cadunt, inquit, theatra, caveæ turpissimum &

CAPUT XXXIII.

De vitiis Romanorum, quos patriæ non correxit everfio.

OMENTES amentes, quis est hic tantus, non error, sed furor, ut exitium vestrum (sicut audivimus) plangentibus orientalibus populis, & maximis civitatibus in remotissimis terris publicum luctum mæroremque ducentibus, vos theatra quæreretis, intraretis, impleretis, & multo infaniora, quam fuerant antea, faceretis? Hanc animorum labem ac pestem, hanc prohibitam & honestatis everfionem vobis Scipio ille metuebat, quando construi theatra prohibebat, quando rebus prosperis vos facile corrumpi atque everti posse cernebat, quando vos ab hostili terrore securos esse volebat. Neque enim censebat ille felicem esse rempublicam instantibus mœnibus, ruentibus moribus. Sed in vobis plus valuit quod dæmones impii seduxerunt, quam quod homines providi præcaverunt. Hinc est quod mala quæ facitis, vobis imputari non vultis; mala vero quæ patimini, Christianis temporibus imputatis. Neque enim in vestra securitate pacatam rempublicam, sed luxuriam quæritis impunitam, qui depravati rebus prosperis, nec corrigi potuistis adversis. Volebat vos ille Scipio terri ab hoste, ne in luxuriam flueretis: vos nec contriti ab hoste luxuriam repressistis: perdidistis utilitatem calamitatis, & miserrimi facti estis, & pessimi permansistis.

CAPUT XXXIV.

De clementia Dei, quæ Urbis excidium temperavit.

ET tamen quod vivitis, Dei est; qui vobis parcendo admonet, ut corrigamini penitendo: qui vobis etiam ingratis præstitit, ut vel sub nomine fervorum ejus, vel in locis Martyrum ejus hostiles manus evaderetis. * Romulus & Remus asylum constituisse perhibentur, quo quisquis confugeret, ab omni noxa liber esset, augere quæreres creandæ multitudinem civitatis. Mirandum in honorem Christi (b) præcessit exemplum. Hoc constituerunt everfores Urbis, quod constituerant antea conditores. Quid autem magnum, si hoc fecerunt illi, ut civium suorum numerus suppleretur, quod fecerunt isti, ut suorum hostium numerositas servaretur?

CAPUT XXXV.

De latentibus inter impios Ecclesiæ filiis, & de falsis intra Ecclesiam Christianis.

HÆc & talia, si qua uberius & commodius potuerit, respondeat inimicis suis redempta familia Domini Christi, & peregrina civitas regis Christi. * Meminerit sanè, in ipsis inimicis latere cives futuros, ne infructuosum vel apud ipsos putet, quod donec perveniat ad (c) confessos, portat

C

in-

publicæ professiones flagitiorum.

(b) Plerique MSS. cum Vind. processit.

(c) Confessos, non declaratione ultima, cum apertæ erunt conscientie in futura vita, ut Ludovicus Vives interpretatur; sed professione Christianæ fidei, quæ ab iis in vita præfenti fieri debet, ut ad Christi familiam admittantur.

* Livius lib. 48. Valer. l. 2. c. 4. Appian. lib. 1. de bellis civilibus.

* Livius lib. 7. Valer. l. 2. c. 4.

Dæmonum vafrities.

Corporum pestilentia, animorum successus.

* al. CAPUT XXXIV.

* al. CAPUT XXXV.

invenios: sicut ex illorum numero etiam Dei Civitas habet secum, quamdiu peregrinatur in mundo, connexos communionem sacramentorum, nec secum futuros in aeterna sorte sanctorum, qui partim in occulto, partim in aperto sunt: qui etiam cum ipsis inimicis adversus Deum, cuius sacramentum gerunt, murmurare non dubitant; modo cum illis theatra, modo ecclesias nobiscum replentes. De correctione autem quorundam etiam talium multo minus est desperandum, si apud apertissimos adversarios praedestinati amici latitant, adhuc ignoti etiam sibi. Perplexae quippe sunt istae duae civitates in hoc saeculo, invicemque permixtae, donec ultimo iudicio dirimantur: de quarum exortu & procurfu & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum divinitus adjuvabor, expediam, propter gloriam Civitatis Dei, quae (a) alienis a contrario comparatis clarius eminebit.

Civitates duae perplexae.

CAPUT XXXVI.

De quibus causis sequenti disputatione sit differendum.

SED adhuc quadam mihi dicenda sunt adversus eos, qui Romanae reipublicae clades in religionem nostram referunt, qua diis suis sacrificare prohibentur. Commemoranda enim sunt quae & quanta occurrere potuerint, vel satis esse videbuntur mala, quae illa civitas pertulit, vel ad eius imperium pertinentes provinciae, ante quam eorum sacrificia prohibita fuissent: quae omnia

(a) MSS. non pauci, *alternis*.

procul dubio nobis tribuerent, si jam vel illis clareret nostra religio, vel ita eos a sacris sacrilegis prohiberet. Deinde monstrandum est, quos eorum mores, & quam ob causam verus Deus ad augendum imperium adjuvare dignatus est, in cuius potestate sunt regna omnia: quamque nihil eos adjuverint hi, quos deos putant; quin potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint. Possitremo adversus eos dicitur, qui manifestissimis documentis confutati atque convicti conantur asserere, non propter vitae praesentis utilitatem, sed propter eam quae post mortem futura est, colendos deos. Quae, nisi fallor, quaestio multo erit operosior, & (b) sublimiore disputatione dignior, ut & contra philosophos in ea differatur, non quoslibet, sed qui apud illos excellentissima gloria clari sunt, & nobiscum multa sentiunt, scilicet de animae immortalitate, & quod Deus verus mundum condiderit, & de providentia eius, qua universum quod condidit, regit. Sed quoniam & ipsi in illis quae contra nos sentiunt, refellendi sunt; deesse huic officio non debemus: ut refutatis impiis contradictionibus pro viribus, quas Deus impartiet, asseramus Civitatem Dei, veramque pietatem, & Dei cultum, in quo uno veraciter sempiterna beatitudo promittitur. Hic itaque modus sit hujus voluminis, ut deinceps disposita ab alio sumamus exordio.

(b) Vind. Am. & MSS. magno consensu, *sublimiore*. Er. *subtili*.

LIBER SECUNDUS.

In quo disputatione instituta de malis quae ante Christum vigente deorum falsorum cultu perpetrati sunt Romani, demonstratur primum eos morum malis, & animi vitiis, quae mala vel sola vel maxima deputanda sunt, cum alatos procurantibus diis falsis, nedum liberatos fuisse.

CAPUT I.

De modo, qui necessitati disputationis adhibendus est.

SI rationi perspicuae veritatis infirmus humanae consuetudinis sensus non auderet obsistere, sed doctrinae salubri languorem suum tamquam medicinae subderet, donec divino adiutorio fide pietatis impetrante sanaretur, non multo sermone opus esset ad convincendum quemlibet vanae opinionationis errorem, his qui recte sentiunt, & sensa verbis sufficientibus explicant. Nunc vero quoniam ille est major & (a) tetrior insipientium morbus animorum, quo irrationabiles motus suos, etiam post rationem plene redditam, quanta homini ab homine debetur, sive nimia caecitate, qua nec aperta cernuntur, sive obstinatissima pervicacia, qua & ea quae cernuntur non feruntur,

(a) Nonnulli MSS. *deterior*.

tamquam ipsam rationem veritatemque defendunt, sit necessitas copiosius dicendi plerumque res claras, velut eas, non spectantibus intueudas, sed quodam modo tangendas palpantibus & conniventibus offeramus. Et tamen quis discipulandi finis erit & loquendi modus, si respondendum esse respondentibus semper existimemus? Nam qui vel non possunt intelligere quod dicitur, vel tam duri sunt adversitate mentis, ut etiam si intellexerint, non obediunt, respondent, ut scriptum est, & loquuntur iniquitatem, atque infatigabiliter vani sunt. Quorum dicta contraria si toties velimus refellere, quoties obnixa fronte statuerint non (b) curare quid dicant, dum quocumque modo nostris disputationibus contradicant, quam sit infinitum & aërumnosum & infructuosum vides. Quamobrem nec te ipsum, mi

(b) Veteres libri, *non cogitare*.

mi filii Marcelline, nec alios quibus hic labor non fer in Christi caritate utiliter ac liberaliter servit, tales meorum scriptorum velim iudices, qui responsum semper desiderent, cum his que leguntur audierint aliquid contradici; ne fiant similes earum muliercularum, quas commemorat Apostolus, *semper discentes, & ad veritatis scientiam nunquam pervenientes.*

CAPUT II.

De his que primo volumine expedita sunt.

SUPERIORE itaque libro, cum de Civitate Dei dicere instituissem, unde hoc universum opus, illo adjuvante, in manus sumtum est, occurrit mihi (a) respondendum esse primitus eis, qui hæc bella quibus mundus iste conteritur, maximeque Romanæ urbis recentem a Barbaris vastationem Christianæ religioni tribuunt, qua prohibentur nefandis sacrificiis servire dæmonibus: cum potius hoc deberent tribuere Christo, quod propter ejus nomen contra institutum moremque bellorum, eis quo confugerent, religiosa & amplissima loca Barbari libera præbuerunt; atque in multis famulatum (b) deditum Christo, non solum verum, sed etiam timore confectum sic honoraverunt, ut quod in eos belli jure fieri licuisset, illicitum sibi esse judicarent. Inde incidit quæstio, cur hæc divina beneficia etiam ad impios ingratosque pervenerint, & cur illa itidem dura, quæ hostiliter facta sunt, pios cum impiis pariter affligerent. Quam quæstionem per multa diffusam, (in omnibus enim quotidianis vel Dei muneribus vel hominum cladibus, quorum utraque bene ac male viventibus permixte atque indiscrete sæpe accidunt, (c) solet multos movere) ut profuscepti operis necessitate dissolverem, aliquantum immoratus sum, maxime ad consolandas sanctas feminas & pie castas, in quibus ab hoste aliquid perpetratum est, quod intulit verecundiæ dolorem, etsi non abstulit pudicitia firmitatem; ne peniteat eas vitæ, (d) quas non est unde possit penitere nequitia. Deinde pauca dixi in eos, qui Christianos adversis illis rebus affectos, & præcipue pudorem humiliatarum feminarum, quamvis castarum atque sanctarum, protervitate impudentissima exagitant, cum sint nequissimi & irreverentissimi, longe ab eis ipsis Romanis degeneres, quorum præclara multa laudantur & litterarum memoria celebrantur, immo illorum gloriæ vehementer adversi. Romam quippe (e) partam veterum auctamque laboribus, fœdiorem stantem fecerant quam ruentem: quandoquidem in ruina ejus lapides & ligna, in istorum autem

(a) In plerisque MSS. *resistendum.*

(b) Sic meliores MSS. At editi, *debitum.*

(c) Er. & Lov. *solent.* Melius Vind. Am. & aliquot MSS. *solet*, subaudi, quæstio illa, quam per multa diffusam dicit.

(d) Er. & Lov. *apud quas.* Non opus erat addere hic *apud*, quod a ceteris libris abest.

(e) Lov. *cura partam.* Vind. Am. & Er. *cura structam.* At MSS. constanter habent, *partam*: & carent voce, *cura.*

vita omnia, non murorum, sed morum munita atque ornamenta ceciderunt; cum funestioribus eorum corda cupiditatibus quam ignibus tecta illius urbis arderent. Quibus dictis, primum terminavi librum. Deinceps itaque dicere institui, quæ mala civitas illa perpessa sit ab origine sua, sive apud se ipsam, sive in provinciis sibi jam subditis: quæ omnia Christianæ religioni tribuerent, si jam tunc Evangelica doctrina adversus falsos & fallaces eorum deos testificatione liberrima personaret.

CAPUT III.

De assumenda historia, qua ostenditur, quæ mala acciderint Romanis, cum deos colerent, ante quam religio Christiana obresceret.

MEMENTO autem, me ista commemorantem, adhuc contra imperitos agere, ex quorum imperitia illud quoque ortum est vulgare proverbium: Pluvia (f) deficit, causa Christiani. Sunt namque qui eorum studiis liberalibus instituti amant historiam, qua facillime ista noverunt: sed ut nobis ineruditorum turbas infestissimas reddant, se nosse dissimulant: atque hoc apud vulgus confirmare nituntur, clades quibus per certa intervalla locorum & temporum genus humanum oportet affligi, causa accidere nominis Christiani, quod contra deos suos ingenti fama & præclarissima celebritate per cuncta diffunditur. Recolant ergo nobiscum, ante quam Christus venisset in carne, ante quam ejus nomen ea, cui frustra invident, gloria populis innotesceret, quibus calamitatibus res Romanæ multipliciter varieque contrita sint, & in his defendant, si possunt, deos suos, si propterea coluntur, ne ista mala patiantur cultores eorum; quorum si quid nunc passi fuerint, nobis imputandum esse contendunt. Cur enim ea quæ dicturus sum, permiserunt accidere cultoribus suis, ante quam eos declaratum Christi nomen offenderet, eorumque sacrificia prohiberet?

CAPUT IV.

Quod cultores eorum nulla umquam a diis suis præcepta probitatis acceperint, & in sacris eorum turpia quoque celebraverint.

PRIMO ipsos mores ne pessimos haberent, quare dii eorum curare noluerunt? Deus enim verus eos, a quibus non colebatur, merito neglexit: dii autem illi, a quorum cultu se prohiberi homines ingratiissimi conqueruntur, cultores suos ad bene vivendum quare nullis legibus adjuverunt? Utique dignum erat, ut quomodo isti illorum sacra, ita illi istorum sacra curarent. Sed respon-

C 2 de-

(f) Editi, *defecit*: & ex iis tres, scilicet Vind. Am. Er. prosequuntur, *causa Christiani nominis.* At veteres libri non addunt, *nominis*: & loco *defecit*, habent omnes *deficit.* Plures quoque ex iisdem MSS. optimæ notæ verba consequentia nonnullis omissis particulis sic distinguunt: *Causa Christiani sunt. Nam qui eorum studiis liberalibus instituti amant historiam, facillime ista noverunt. Istud itidem in Christianos proverbium paullo aliis verbis commemoratum habes Enarrat. in Psal. 83. n. 2.*

Vita
prae-
pta a
diis non
praesita
suis cul-
toribus.

detur, quod voluntate propria quisque malus est. Quis hoc negaverit? Verumtamen pertinebat ad consultores deos, vitae bonae praecepta non occultare populis cultoribus suis, sed clara praedicatione praebere: per vates etiam convenire atque arguere peccantes; palam minari poenas male agentibus, praemia recte viventibus polliceri. Quid umquam tale in deorum illorum templis prompta & eminenti voce concrepuit? Veniebamus etiam nos aliquando adolescentes ad spectacula (a) ludibriaque sacrilegiorum: spectabamus arreatos, audiebamus symphonicos; ludis turpissimis, qui diis deabusque exhibebantur, oblectabamur; (b) Caestri virgini, & Berecynthiae matri omnium: ante cujus lecticam (c) die sollempni lavationis ejus, talia per publicum cantabantur a nequissimis scenicis, qualia, non dico matrem deorum, sed matrem qualemcumque senatorum vel quorumlibet honestorum virorum, immo vero qualia nec matrem ipsorum scenicorum deceret audire. Habet enim quiddam erga parentes humana verecundia, quod nec ipsa nequitia possit auferre. Illam proinde turpitudinem obscenorum dictorum atque factorum, scenicos ipsos domi suae proludendi causa coram matribus suis agere puderet, quam per publicum agebant, coram deum matre, spectante & audiente utriusque sexus frequentissima multitudine. Quae si illecta curiositate adesse potuit circumfusa, saltem offensam castitate debuit abire confusa. Quae sunt sacrilegia, si illa sunt sacra? aut quae inquinatio, si illa lavatio? Et haec fercula appellabantur, quasi celebraretur convivium, quo velut suis epulis immunda daemona pascerentur. Quis enim non sentiat cujusmodi spiritus talibus obscenitatibus delectentur, nisi vel nesciens utrum omnino sint ulli immundi spiritus deorum nomine decipientes, vel talem agens vitam, in qua istos potius, quam Deum verum & optet propitios, & formidet iratos?

Fercula
spiriti-
bus im-
mundis
exhibi-
ta.

CAPUT V.

De obscenitatibus, quibus mater deum a cultoribus suis honorabatur.

NEQUAQUAM istos, qui flagitiosissima consuetudinis vitiis oblectari magis quam oblectari student, sed illum ipsum Nasicam Scipionem, qui vir optimus a senatu electus est, cuius manibus ejusdem daemone simulacrum susceptum est, in Urbemque pervectum, habere

(a) Invertit falsam appellationem, qua *Iudi sacri* a paganis, aut *Iudorum sacra* dicebantur.

(b) *Caestri* huic *virgini* praecipuus in Africa cultus tribuebatur, teste Tertulliano in Apologetico c. 24. De illa idem ipse in eisdem libri capite 23. & multis locis Augustinus, ut Enarrat. in Psal. 62. n. 7. & in Psal. 98. n. 14. & Ser. 105. c. 9. Hanc Ludovicus Vives nulla coactus auctoritate aut ratione confundit hic loci cum deum matre Berecynthia; Augustinus contra manifeste distinguit, interposita copulante particula subiiciens, & Berecynthia matri omnium, id est, deorum & deorum: quod suppleendum relinquebatur in MSS. Nam in editis additum est, *deorum*.

(c) Pridie idus Apr. mater deum magna pompa a suis

de hac re iudicem vellem. Diceret nobis, utrum matrem suam tam optime de republica vellet mereri, ut ei divini honores decernerentur: sicut & Graecos & Romanos aliasque gentes constat quibusdam decrevisse mortalibus, quorum erga se (d) beneficia magnipenderant, eosque immortales factos, atque in deorum numerum receptos esse crediderant. Profecto ille tantam felicitatem suae matri, si fieri posset, optaret. Porro si ab illo deinde quaereremus, utrum inter ejus divinos honores vellet illa turpia celebrari; nonne se malle clamaret, ut sua mater sine ullo sensu mortua jaceret, quam ad hoc dea viveret, ut illa libenter audiret? Absit, ut senator populi Romani ea mente praeditus, qua theatrum aedificari in urbe fortium virorum prohibuit, sic vellet coli matrem suam, ut talibus dea sacris propitiaretur, qualibus matrona verbis offenderetur. Nec ullo modo crederet verecundiam laudabilis feminae, ita in contrarium divinitate mutari, ut honoribus eam talibus advocarent cultores sui, qualibus conviciis in quempiam jaculatis, cum inter homines viveret, nisi aures clauderet, seseque subtraheret, erubescerent pro illa & propinqui, & maritus, & liberi. Proinde talis mater deum, qualem habere matrem puderet quemlibet etiam pessimum virum, Romanas occupata mentes quaesivit optimum virum, non quem monendo & adjuvando faceret, sed quem fallendo deciperet: ei similis de qua scriptum est: *mulier autem virorum pretiosas animas captat*; *Prov. 5.* ut ille magnae indolis animus hoc velut divino testimonio (e) sublimatus, & vere se optimum existimans, veram pietatem religionemque non quaereret, sine qua omne quamvis laudabile ingenium superbia vanescit & decidit. Quomodo igitur nisi insidiosae quaereret dea illa optimum virum, cum talia quaerat in suis sacris, qualia viri optimi abhorrent suis adhiberi conviviis.

CAPUT VI.

Deos paganorum numquam bene vivendi sanxisse doctrinam.

HINC est quod de vita & moribus civitatum atque populorum, a quibus colebantur illa numina, non curarunt, ut tam horrendis (f) & detestabilibus malis, non in agro & vitibus, non in domo atque pecunia, non denique in ipso corpore, quod menti subditur, sed in ipsa mente, in ipso rectore carnis animo, eos impleri ac

sacerdotibus ad Almonem fluvium, qui non procul ab Urbe in Tiberim insluit, producebatur, ibique ad confluentem duorum amnium abluabatur vetere instituto. Nam quo primum die ex Asia illuc est advecta, a sacerdote lota est, isque mos postea facer fuit & singulis annis repetitus. De quo more Lucanus in 1. Ovidius in 4. Fast. Prudentius in martyrio Romani.

(d) Cicer. lib. 2. de Natura deor. *Suscipit autem, ait, natura hominum & consuetudo communis, ut beneficiis excellentes viros in caelum jama & voluntate tolleret.*

(e) Plures MSS. *sublevatus*.

(f) Hic MSS. addunt, *eos*: nec tamen omittunt infra ante verbum *impleri*.

peffimos fieri sine ulla sua terribili prohibitione permetterent. Aut si prohibebant, hoc ostendatur potius, hoc probetur. Nec nobis nescio quos susurros paucissimorum auribus anhelatos & arcana velut religione traditos jactent, quibus vitæ probitas castitasque discatur: sed demonitrentur vel commemorentur loca talibus aliquando conventiculis consecrata; non ubi ludi agerentur obscenis vocibus & motibus histrionum, nec ubi (a) Fugalia celebrarentur effusa omni licentia turpitudinum; (& vere Fugalia, sed pudoris & honestatis) sed ubi populi audirent quid dii præcipere de cohibenda avaritia, ambitione frangenda, luxuria refrenanda; ubi discerent miseri, quod discendum Persius increpavit dicens:

Satyræ
3. Disciteque o miseri, & causas agnoscite rerum,
Quid sumus, aut quidnam (b) victuri gignimur;
ordo

Quis datus, aut metæ quam mollis flexus,
& (c) unde;

Quis modus argenti, quid fas optare, quid asper
Utile nummus habet; patriæ carisque propinquis

Quantum elargiri deceat; quem te Deus esse
Jussit, & humana qua parte locatus es in re.

Ecclesiæ
instituta ad
audiendum
verbum Dei.

Dicatur in quibus locis hæc docentium deorum
solebant præcepta recitari, & a cultoribus eorum
populis frequenter audiri, sicut nos ostendimus
ad hoc ecclesiæ institutas, quaquaversum religio
Christiana diffunditur.

CAPUT VII.

*Inutilia esse inventa philosophica sine auctoritate
divina, ubi quemquam ad vitia prorum
magis movet quod dii fecerint quam
quod homines disputarint.*

AN forte nobis philosophorum scholas disputationesque memorabunt? Primo hæc non Romana, sed Græca sunt: aut si propterea jam Romana, quia & Græcia facta est Romana provincia, non deorum præcepta sunt, sed hominum inventa, qui utcumque conati sunt ingeniis acutissimis præditi ratiocinando vestigare, quid in rerum natura latitaret, quid in moribus appetendum esset atque fugiendum, quid in ipsis ratiocinandi regulis certa connexionione traheretur, aut quid non esset consequens, vel etiam repugnaret. Et quidam eorum quædam magna, quantum divinitus adjuti sunt, invenerunt; quantum autem humanitus impediti sunt, erraverunt: maxime cum eorum superbiæ juste providentia divina resisteret, ut viam pietatis ab humilitate in superna surgentem, ~~etiam~~ in comparatione monstraret: unde postea ~~ne~~

Philosophiæ
partes
naturalis,
moralis &
rationalis.

(a) Fugalia, festa fuerunt Romæ in memoriam expulso-
rum regum & liberatæ reipublicæ instituta, quæ mense
Februarii celebrabantur post exacta Terminalia.

(b) Aliquot MSS. quidnam venturi. Et quidam, quoniam
venturi.

(c) Nonnulli codices, unde, cum diphthongo in secun-
da syllaba. Nec male, si forte alludit poeta ad metam
in naumaciâ constitutam, ad quam subito navis esset

in Dei veri Domini voluntate disquirendi ac dis-
ferendi locus. Verumtamen si philosophi aliquid
invenirent, quod agendæ bonæ vitæ beatæque
adipiscendæ satis esse possit; quanto justius tali-
bus divini honores decernerentur? Quanto me-
lius & honestius in Platonis templo libri ejus le-
gerentur, quam in templis dæmonum (d) Galli
abscinderentur, molles consecrarentur, insani se-
carentur, & quidquid aliud vel crudele, vel tur-
pe, vel turpiter crudele, vel crudeliter turpe in
sacris talium deorum celebrari solet? Quanto sa-
tis erat, ad erudiendum justitiam juventutem,
publice recitari leges deorum, quam laudari ina-
niter leges atque instituta majorum? Omnes
enim cultores talium deorum, mox ut eos libido
perpulerit, ferventi, ut ait Persius, tincta ve-
neno, magis intuentur quid Juppiter fecerit,
quam quid docuerit Plato, vel censuerit Cato.
Hinc apud Terentium flagitiosus adolescens spe-
ctat tabulam quamdam pictam in pariete, ubi
inerat pictura hæc: Jovem quo pacto Danae mi-
sisse ajunt in gremium quondam imbrem aureum:
atque ab hac tanta auctoritate adhibet patrocini-
um turpitudini suæ, cum in ea se jactat imi-
tari deum. At quem deum? inquit. Qui tem-
pla cæli summo sonitu concutit. Ego homuncio
hoc non facerem? Ego vero illud feci, ac lu-
bens.

Philosophis
potius
quam
genti-
lium
diis ho-
nores
decernendi.

Satyræ

*In Exo-
nubo,*
act. 3. sc.

5.

CAPUT VIII.

*De ludis scenicis, in quibus dii non offenduntur (e)
editione suarum turpitudinum, sed placantur.*

AT enim non traduntur ista sacris deorum,
sed fabulis poetarum. Nolo dicere illa my-
stica quam ista theatrica esse turpiora: hoc dico,
quod negantes convincit historia, eosdem
illos ludos, in quibus regnant figmenta poeta-
rum, non per imperitum obsequium sacris deo-
rum suorum intulisse Romanos, sed ipsos deos,
ut sibi sollempniter ederentur, & honori suo con-
secrarentur, acerbe imperando, & quodam modo
extorquendo fecisse. Quod in primo libro
brevis commemoratione perstrinxi. Nam ingra-
vescente pestilentia, ludi scenici auctoritate Pon-
tificum Romæ primitus instituti sunt. Quis igitur
in (f) agenda vita non ea sibi potius sectan-
da arbitretur, quæ actantur ludis auctoritate
divina institutis, quam ea quæ scriptitantur le-
gibus humano consilio promulgatis? Adulterum
Jovem si poetæ fallaciter proderunt; dii (g)
utique casti, qui tantum nefas per humanos lu-
dos confictum est, non quia neglectum, irasci
ac vindicare debuerunt. Et hæc sunt scenicorum
tolerabiliora ludorum, comœdiæ scilicet & tra-
gœdiæ, hoc est, fabulæ poetarum agendæ in spe-
cta-

*C. 7. 32.

convertenda, uti videre est in Æneid. 5.

(d) Sacerdotes matris deum Cybeles sive Berecynthiæ a
Gallo fluvio Galli vocabantur, & exacti erant.

(e) Sic MSS. At editi, editione.

(f) Lov. agenda. Melius editi alii & MSS. agenda.

(g) Lov. dii hi utique qua casti, quibus tantum nefas
&c. Refragantur editi alii & MSS.

Staculis, multa rerum turpitudine, sed nulla saltem, sicut alia multa, verborum obscenitate composita: quas etiam inter studia, quæ honesta ac liberalia vocantur, pueri legere & discere coguntur a senibus.

CAPUT IX.

Quid Romani veteres de cohibenda poetica licentia senserint, quam Græci decorum secuti iudicium, liberam esse voluerunt.

QUID autem hinc senserint Romani veteres, Cicero testatur in libris, quos de (a) republica scripsit, ubi (b) Scipio disputans ait: Numquam comœdiæ, nisi consuetudo vitæ pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. Et Græci quidem antiquiores vitiosæ suæ opinionis quamdam convenientiam servaverunt, apud quos fuit etiam lege concessum, ut quod vellet comœdia, de quo vellet, nominatim diceret. Itaque, sicut in eisdem libris loquitur Africanus, quem illa non adtigit, vel potius quem non vexavit, cui pepercit? Esto, populares homines improbos, in republica scditiosos, (c) Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum læsit. Patiamur, inquit; etsi ejusmodi cives a censore melius est quam a poeta notari: sed (d) Periclem, cum jam suæ civitati maxima auctoritate plurimos annos domi, & belli præfuisse, violari verbis, & eos agi in scena non plus decuit, quam si (e) Plautus, inquit, noster voluisset, aut (f) Navius Publicus & (g) Cneo Scipioni, aut (h) Cæcilius Marco (i) Catoni maledicere. Deinde paulo post: Nostræ, inquit, contra duodecim Tabulæ cum perpaucas res capite sanxisset, in his hanc quoque sancendam putaverunt, si quis (k) occentavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri. Præclare. Judicium enim (l) magistratum, disceptationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingenium habere debemus; nec probrum audire, nisi ea lege ut responderi liceat, & iudicio defendere. Hæc ex Ciceronis quarto de republica libro ad verbum excerpta arbitratus sum,

(a) Non exstant hi Ciceronis libri, quorum fragmenta quædam, præter Augustinum, referunt Seneca, Nonius, Agellius, Lactantius &c.

(b) Fuit ille Scipio Æmilianus, scilicet P. Æmilii qui Perseum Macedoniae regem vicit filius, sed a Scipione Africani majoris filio adoptatus, Numantia atque Carthaginis everfor, qui & Africanus minor appellatus.

(c) De Cleone, Cleophonte & Hyperbolo Plutarchus in Nicia. Vide præterea Thucididem lib. 4. belli Pelop. Ciceronem in Bruto &c.

(d) Pericles, qui tam multos annos Athenis in administranda republica principatum tenuit, notus est ex Plutarcho historiae ejus scriptore, itemque ex Thucidide lib. 2. Cicerone in lib. 3. de Oratore, in Bruto, & in Oratore perfecto.

(e) Plautus a Scipione, qui eum numquam viderat, hic noster appellatur, quia Latinus fuit: nam de Græcis poetis comicis erat loquutus antea.

(f) Navius Plauto fere aequalis, obisse traditur Uticæ in Africa, quo pulsus fuerat factione nobilium, Metelli præcipue ac Scipionis Africani, quos suis verbis perstrinxerat. De ipso Agellius lib. 3. c. 3. & lib. 8. c. 14.

(g) Vind. Er. & veteres libri, Cneo. Porro Publicus &

nonnullis, propter faciliorem intellectum, vel prætermisissis, vel paullulum commutatis. Multum enim ad rem pertinent, quam melior explicare, si potero. Dicit deinde alia, & sic concludit hunc locum, ut ostendat veteribus displicuisse Romanis, vel laudari quemquam in scena vivum hominem, vel vituperari. Sed, ut dixi, hoc Græci quamquam inverecundius, tamen convenientius licere voluerunt, cum viderent diis suis accepta & grata esse opprobria, non tantum hominum, verum & ipsorum deorum in scenicis fabulis, sive a poetis essent illa conficta, sive flagitia eorum vera commemorarentur, & agerentur in theatris, atque ab eorum cultoribus utinam solo risu, ac non etiam imitatione digna viderentur. Nimis enim superbum fuit, famæ parcere principum civitatis & civium, ubi suæ famæ parci numina noluerunt.

CAPUT X.

Qua nocendi arte demones velint vel falsa de se crimina, vel vera narrari.

NAM quod affertur pro defensione, non illa vera in deos dici, sed falsa atque conficta: id ipsum est scelestius, si pietatem confusa religionis: si autem malitiam demonum cogites, quid astutius ad decipiendum atque callidius? Cum enim probrum jacitur in principem patriæ bonum atque utilem, nonne tanto est indignius, quanto a veritate remotius, & a vita illius alienius? Quæ igitur supplicia sufficiunt, cum Deo sit ista tam nefaria, tam insignis injuria? * Sed maligni spiritus, quos isti deos putant, etiam flagitia quæ non admiserunt, de se dici volunt, dum tamen humanas mentes his opinionibus velut retibus (m) induant, & ad prædestinatum supplicium secum trahant, sive homines ista commiserint, quos deos haberi gaudent qui humanis erroribus gaudent, pro quibus se etiam colendos mille nocendi fallendique artibus interponunt; sive etiam non ullorum hominum illa crimina vera sint, quæ tamen-

Cneus Scipio fratres fuerunt, & si Servio credimus, gemini, de quibus illud Æneid. 6. interpretatur. Duo fulmina belli Scipianas. Eisdem Cicero in Orat. pro Cornel. Balbo, duo fulmina imperii appellat; & 1. paradoxo, duo propugnacula belli.

(h) Cæcilius Statius poeta comicus natione Gallus, Ennii contubernalis fuit. Ejus meminit Cicero ad Attic. lib. 7. Vellejus lib. 1. Agellius lib. 3. c. 16. & lib. 4. c. 20. & lib. 17. c. 21. Nonnullis in libris hic & infra c. 12. scribitur Cælius: sed male, ut constat ex Horat. ep. 2.

(i) Catoni videlicet seniori, qui ex familia Porcia primus gessit honores in republica, & cum Ennio ac Cæcilio vixit.

(k) Editi, occitavisset. Sed verius MSS. occentavisset: nam hoc verbum habent etiam quæ supersunt duodecim Tabularum fragmenta. Ejus interpretatio ad oram Corbeiensis exemplaris pervetusti hæc adscripta est: Occentare est infame carmen nominata persona edere: Occentare, contrarium canticum cantare. Eodem fere modo Festus exponit, de convicio facta clare & cum quodam canore.

(l) Editi, ac magistratum. Absent ac a MSS.

(m) Vind. Am. & Er. inducant.

men de numinibus fingi libenter accipiunt fal-
laciſſimi ſpiritus, ut ad ſceleſta ac turpia per-
petranda, velut ab ipſo cælo traduci in terras fa-
tis idonea videatur auctoritas. Cum igitur Græ-
ci talium numinum ſervos ſe eſſe ſentirent, in-
ter tot & tanta eorum theatra opprobria par-
cendum ſibi a poetis nullo modo putaverunt,
vel diis ſuis etiam ſic conſimulari appetentes, vel
metuentes ne honeſtiorẽ famam ipſi requirendo,
& eis ſe hoc modo præferendo, illos ad ira-
cundiam provocarent.

CAPUT XI.

*De ſcenicis apud Græcos in reipublica adminiſtra-
tionem receptis, eo quod placatores deorum
injuſte ab hominibus ſpernerentur.*

AD hanc convenientiam pertinet, quod
etiam ſcenicos actores earundem fabula-
rum non parvo civitatis honore dignos exiſtima-
runt. Siquidem, quod in eo quoque de repu-
blica libro commemoratur, & (a) Æſchines
Athenienſis, vir eloquentiſſimus, cum adole-
ſcens tragœdias actitaviſſet rempublicam capeſſi-
vit; & Ariſtodemum tragicum item actorem
maximis de rebus pacis ac belli legatum ad Phi-
lippum Athenienſes ſæpe miſerunt. Non enim
conſentaneum putabatur, cum eaſdem artes eoſ-
demque ſcenicos ludos etiam diis ſuis acceptos
viderent, illos per quos agerentur, infamium
loco ac numero deputare. * Hæc Græci turpi-
ter quidem, ſed ſane diis ſuis omnino congruen-
ter, qui nec vitam civium lacerandam linguis
poetarum & hiſtrionum ſubtrahere auſi ſunt, a
quibus cernebant deorum vitam eiſdem ipſis diis
volentibus & libentibus carpi; & ipſos homi-
nes, per quos iſta in theatris agebantur quæ nu-
minibus, quibus ſubditi erant, grata eſſe cogno-
verant, non ſolum minime ſpernendos in civi-
tate, verum etiam maxime honorandos puta-
runt. Quid enim cauſæ reperire poſſent, cur
ſacerdotes honorarent, quia per eos victimas diis
acceptabiles offerebant, & ſcenicos probroſos
haberent, per quos illam voluptatem ſive ho-
norem diis exhiberi petentibus, & niſi fieret,
iraſcentibus, eorum admonitione didicerant? Cum
præfertim (b) Labeo, quem huiſcemodi rerum
peritiſſimum prædicant, numina bona a numi-
nibus malis iſta etiam cultus diverſitate diſtin-
guat, ut malos deos propitiari cædibus & triſti-
bus ſupplicationibus aſſerat, bonos autem obſe-
quiis lætis atque jucundis: qualia ſunt, ut ipſe
ait, ludi convivium, * lætiſſerna: Quod totum
quale ſit, poſtea, ſi Deus juverit, diligentius

differemus. Nunc ad rem præſentem quod ad-
tinet, ſive omnibus omnia tamquam bonis per-
mixte tribuantur, (neque enim eſſe decet deos
malos, cum potius iſti (c) quia immundi ſunt
ſpiritus, omnes ſunt mali) ſive certa diſcretione,
ſicut Labeoni viſum eſt, illis illa, iſtis iſta di-
ſtribuantur obſequia: competentiffime Græci
utroſque honore (d) dignos ducunt, & ſacerdo-
tes, per quos victimæ miniſtrantur, & ſcenicos,
per quos ludi exhibentur: ne vel omnibus diis
ſuis, ſi & ludi omnibus grati ſunt, vel, quod
eſt indignius, his quos bonos putant, ſi ludi ab
eis ſolis amantur, facere convincantur injuriam.

CAPUT XII.

*Quod Romani auferendo libertatem poetis in homi-
nes, quam dederunt in deos, melius de ſe,
quam de diis ſuis ſenſerint.*

AT Romani, ſicut in illa de republica diſpu-
tatione Scipio gloriatur, probris & injuriis
poetarum ſubjectam vitam famamque habere no-
luerunt, capite etiam (e) plectendum ſancientes,
tale carmen condere ſi quis auderet. Quod er-
ga ſe quidem ſatis honeſte conſtituerunt, ſed
erga deos ſuos ſuperbe & irreligioſe: quos cum
ſcirent non ſolum patienter, verum etiam li-
benter poetarum probris maledictiſque lacerari,
ſe potius quam illos huiſcemodi injuriis indi-
gnos eſſe duxerunt, ſequæ ab eis etiam lege mu-
nierunt, illorum autem iſta etiam ſacris ſollempni-
tatibus miſcuerunt. Itane tandem Scipio lau-
das hanc poetis Romanis negatam eſſe licentiam,
ut cuiquam opprobrium infligerent Romanorum,
cum videas eos nulli deorum peperciffe veſtro-
rum? Itane pluris tibi habenda viſa eſt exiſti-
matio (f) curiæ veſtræ quam Capitoli, immo
Romæ unius quam cæli totius, ut linguam ma-
ledicam in cives tuos (g) exercere poætæ etiam
lege prohiberentur, & in deos tuos ſecuri tanta
convicia, nullo ſenatore, nullo cenſore, nullo
principe, nullo pontifice prohibente jacularentur?
Indignum videlicet fuit, ut Plautus, aut Nævius
Publio & Cneo Scipioni, aut Cæcilius M. Ca-
toni malediceret, & dignum fuit ut Terentius
(h) veſter flagitio Jovis optimi maximi adole-
ſcentium nequitiam concitaret?

CAPUT XIII.

*Deuiſſe intelligere Romanos, quod dii eorum, qui
ſe turpibus ludis coli expetebant, indigni
eſſent honore divino.*

SED reſponderet mihi fortaffe, ſi viveret: Quo-
modo nos iſta impunita eſſe nollemus, quæ ipſi
dii ſacra eſſe voluerunt, cum ludos ſcenicos, ubi ta-
lia

omiſſa voce dignos.

(e) Vind. Am. Er. & prope omnes MSS. *capite etiam
ſancientes*: abſque verbo, *plectendum*: pro quo Lov. *puniri*.

(f) Curia, locus in quo ſenatus habebatur, pro ſenato-
ribus ponitur; Capitoliũ, quod templum Jovis erat,
pro ipſis diis.

(g) Aliquot MSS. *exercere*.

(h) *Terentius veſter*, ait, qui nimirum, gente quidem
Ater, ſed familiariffimus Scipioni fuit, ſicut & Lælio, a
quibus ſerunt adjutum eſſe in ſcribendis fabulis.

(a) De Æſchine id compertum etiam ex Plutarcho de 10.
Rheſoribus, ubi Ariſtodemi quoque meminit in Æſchine.
Vid. Demoſthen. orat. de Corona. Agell. lib. 11. c. 9.

(b) Labeones exiſtente tres, juris civilis ſcientia clari:
ſed unus omnium doctiſſimus Antifiſtus Labeo, qui cum
Cæſare Auguſto vixit, non juris modo, ſed totius anti-
quitate peritiſſimus, de quo hic Auguſtinus. De eodem
Suetonius in Auguſto c. 54. Agellius lib. 1. cap. 12. & lib. 13.
c. 10. & 12.

(c) In MSS. *qui*.

(d) MSS. alii, *honore ducunt*; alii, *honori ducunt*:

lia celebrantur, discutantur, acutantur, & Romanis moribus invexerunt, & suis honoribus dicari exhiberique iusserunt? Cur ergo non hinc magis ipsi intellecti sunt non esse dii veri, nec omnino digni, quibus divinos honores deferret illa respublica? Quos enim coli minime deceret, minimeque oporteret, si ludos expeterent agendos conviciis Romanorum, quomodo quæso colendi putati sunt, quomodo non detestandi spiritus intellecti, qui cupiditate fallendi inter suos honores sua celebrari crimina poposcerunt? Itemque Romani, quamvis jam superstitione noxia premerentur, ut illos deos colerent, quos videbant sibi voluisse scenicas turpitudines consecrari, suæ tamen dignitatis memores ac pudoris, actores talium fabularum nequaquam honoraverunt more Græcorum, sed sicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur: Cum artem ludicram scenamque totam (a) probro ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum carere, sed etiam (b) tribu moveri notatione censoria voluerunt. Præclara sane, & Romanis laudibus annumeranda prudentia: sed vellem se ipsa sequeretur, se imitaretur. Ecce enim recte quisquis civium Romanorum esse scenicus elegisset, non solum ei nullus ad honorem dabatur locus, verum etiam censoris nota tribum tenere propriam minime sinebatur. O animum civitatis laudis avidum, (c) germaneque Romanum! Sed respondeatur mihi, qua consentanea ratione homines scenici ab omni honore repelluntur, & ludi scenici deorum honoribus admiscuntur? Illas theatricas artes (d) diu virtus Romana non noverat: quæ si ad oblectamentum voluptatis humanæ quærerentur, vitio morum irreperent humanorum. Dii eas sibi exhiberi petiverunt; quomodo ergo abjicitur scenicus, per quem colitur Deus? & theatricæ illius turpitudinis qua fronte notatur actor, si adoratur exactor? In hac controversia Græci Romanique concertant. Græci putant recte se honorare homines scenicos, quia colunt ludorum scenicorum flagitatores deos: Romani vero hominibus scenicis nec plebeiam tribum, quanto minus senatoriam curiam dehonestari sinunt? In hac disceptatione hujusemodi ratiocinatio summam quæstionis absolvit. Proponunt Græci: Si dii tales colendi sunt, profecto etiam tales homines honorandi. Assumunt Romani. Sed nullo modo tales homines honorandi sunt. Concludunt Christiani: Nullo modo igitur dii tales colendi sunt.

(a) Vind. Am. Er. & MSS. in probro ducerent.
 (b) Tribu moveri, quæ pœna erat hominum plebei seu tertii ordinis, idem fuisse atque ex una tribu nobiliore transferri in ignobiliorem, intelligitur ex Livio lib. 45. Confer Tertull. de Spectac. c. 22.
 (c) Germaneque, id est, & vere, laudis aviditate, Romanum: quia Romana gens fuit laudis avidissima.
 (d) Quadringentos fere per annos illas theatricas artes

CAPUT XIV.

Meliorē fuisse Platonem, qui poetis locum in bene morata urbe non dederit, quam hos deos, qui se ludis scenicis voluerint honorari.

I. DEINDE quærimus, ipsi poetæ talium fabularum compositores, qui duodecim Tabularum lege prohibentur famam lædere civium, tam probrosa in deos convicia jaculantes, cur non ut scenici habeantur inhonesti. Qua ratione rectum est, ut poetarum figmentorum & ignominiosorum deorum infamantur actores, honorentur auctores? An forte Græco Platoni potius palma danda est? qui cum ratione formaret, qualis esse civitas debeat, tamquam adversarios (e) veritatis, poetas censuit urbe pellendos. Ille vero & deorum injurias indigne tulit, & fugari corrumpique figmentis animos civium noluit. Confer nunc Platonis humanitatem a civibus decipiendis poetas urbe pellentem, cum deorum divinitate honori suo ludos scenicos expetente. Ille, ne talia vel scriberentur, etsi non persuasit disputando, tamen suavitati levitati lasciviaque Græcorum: isti, ut talia etiam agerentur, jubendo extorserunt gravitati & modestiæ Romanorum. Nec tantum hæc agi voluerunt, sed sibi dicari, sibi sacrari, sibi sollempniter exhiberi. Cui tandem honestius divinos honores decerneret civitas, utrum Platoni hæc turpia & nefanda prohibenti, an dæmonibus hac hominum deceptione gaudentibus, quibus ille vera persuadere non potuit?

2. Hunc Platonem Labeo inter (f) semideos commemorandum putavit, sicut Herculem, sicut Romulum. Semideos autem heroibus anteponebat: sed utrosque inter numina collocat. Verumtamen istum quem appellat semideum, non heroibus tantum, sed etiam diis ipsis præferendum esse non dubito. Propinquant autem Romanorum leges disputationibus Platonis, quando ille cuncta poetica figmenta condemnat, isti autem poetis adimunt saltem in homines maledicendi licentiam: ille poetas ab urbis ipsius habitatione, isti saltem actores poeticarum fabularum remouent a societate civitatis; & si contra deos ludorum scenicorum expetitores aliquid auderent, forte undique removerent. Nequaquam igitur leges ad instituentes bonos aut corrigendos malos mores, a diis suis possent accipere, seu sperare Romani, quos legibus suis vincunt atque convincunt. Illi enim honori suo deposcunt ludos scenicos, isti ab honoribus omnibus repellunt homines scenicos: illi celebrari sibi jubent figmentis poeticis opprobria deorum, isti ab opprobriis hominum deterrent im-

Platonem Labeo inter semideos numerat.

non noverat.

(e) Sic magno consensu MSS. At editi, adversarios civitatis.

(f) Ordines deorum ex Varrone & aliis habentur tres. Quosdam deos summos nominabant: medioximos alios, qui & semidei ex altero parente immortalis progeniti, ut Romulus, Hercules, &c. Alii tertii ordinis & ex utroque mortali parente nati, dicebantur heroes.

impudentiam poetarum. Semideus autem ille Plato, & talium deorum libidini restitit, & ab indole Romanorum quid perficiendum esset, ostendit, qui poetas ipsos vel pro arbitrio mentientes, vel hominibus miseris quasi deorum facta pessima imitanda proponentes, omnino in civitate bene instituta vivere noluit. Nos quidem Platonem nec deum, nec semideum perhibemus; nec ulli sancto Angelo summi Dei, nec veridico Prophetæ, nec Apostolo alicui, nec cui libet Christi Martyri, nec cuiquam Christiano homini comparamus; cuius nostræ sententiæ ratio, Deo prosperante, suo loco explicabitur. Sed eum tamen, quandoquidem ipsi volunt fuisse semideum, præferendum esse censemus, si non Romulo & Herculi, (quamvis istum nec (a) fratrem occidisse, nec aliquod perpetrasse flagitium quisquam historicorum vel poetarum dixit, aut finxit) certe, vel Priapo, vel alicui Cynocephalo, postremo vel Febri, quæ Romani numina partim (b) peregrina receperunt, partim sua propria sacraverunt. Quomodo igitur tanta animi & morum mala, bonis præceptis & legibus vel imminencia prohiberent, vel insita extirpanda curarent dii tales, qui etiam seminanda & augenda flagitia curaverunt, talia vel sua vel quasi sua facta per theatricas celebritates populis innotescere cupientes, ut tamquam auctoritate divina, sua sponte nequissima libido accenderetur humana: frustra hoc exclamante Cicerone, qui cum de poetis ageret; Ad quos cum accessit, inquit, clamor & approbatio populi, quasi magni cuiusdam & sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos invehunt metus? quas inflammant cupiditates?

CAPUT XV.

Quod Romani quosdam sibi deos, non ratione, sed adulatione instituerint.

QUÆ autem illic eligendorum deorum etiam ipsorum falsorum ratio, ac non potius adlatio est? quando istum Platonem, quem semideum volunt, tantis disputationibus laborantem ne animi malis, quæ præcipue cavenda sunt, mores corrumpentur humani, nulla sacra arducula dignum putarunt, & Romulum suum diis multis prætulere, quamvis & ipsum semideum potius quam deum vel secretior eorum doctrina commendat. Nam etiam flaminem illi instituerunt, quod sacerdotii genus adeo in Romanis sacris testante apice excelluit, ut tres solos flamines haberent tribus numinibus institutos, Dialem Jovi, Martialem Marti, Quirinalem Romulo. Nam benevolentia * civium vel receptus in cælum, (c) Quirinus est postea

Tom. VII.

(a) Scilicet nec fratrem occidisse, sicut de Romulo; nec aliquod perpetrasse flagitium, sicut de Hercule, vel historici dixerunt, vel poetæ finxerunt.

(b) Hinc ad Ægyptum Lucanus lib. 8.

Nos in templa tuam Romanam accepimus Isem, Semicæque deos, & sistræ moventia luctum.

(c) Quirinus ex Sabinorum idiomate appellatus est, ex

nominatus. Ac per hoc & Neptuno & Plutoni fratribus Jovis, & ipsi Saturno patri eorum isto Romulus honore prælatus est, ut pro magno sacerdotium, quod Jovi tribuerunt, hoc etiam huic tribuerent, & Marti tamquam patri ejus, forsitan propter ipsum.

CAPUT XVI.

Quod si diis ulla esset cura justitiæ, ab eis Romani accipere debuerint præcepta vivendi potius, quam leges ab aliis hominibus mutuari.

SI autem a diis suis Romani vivendi leges accipere potuissent, non aliquot annos (d) post Romam conditam ab Atheniensibus mutuarentur leges Solonis: quas tamen non ut acceperunt (e) tenuerunt, sed meliores, & emendatiores facere conati sunt. Quamvis Lycurgus Lacedæmonius leges ex Apollinis auctoritate se instituisse confinxerit: quod prudenter Romani credere noluerunt; propterea non inde acceperunt. Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnum, quasdam leges, quæ quidem regendæ civitati nequaquam sufficerent, condidisse fertur; qui eis multa etiam sacra constituit: non tamen perhibetur easdem leges a numinibus accepisse. Mala igitur animi, mala vitæ, mala morum, quæ ita magna sunt, ut his * doctissimi eorum viri etiam stantibus urbibus respublicas perire confirmet, dii eorum, ne suis cultoribus acciderent, minime curant; immo vero ut auferentur, sicut supra disputatum est, omni modo curaverunt.

CAPUT XVII.

De raptu Sabinarum, aliisque iniquitatibus, quæ in civitate Romana etiam laudatis viguere temporibus.

AN forte populo Romano propterea leges non sunt a numinibus constitutæ, quia, sicut Sallustius ait, Jus bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat? Ex hoc jure ac bono credo raptas esse Sabinas. Quid enim justius & melius, quam filias alienas fraude spectaculi inductas, non a parentibus accipi, sed vi, ut quisque poterat, auferri? Nam si inique facerent Sabini negare postulas, quanto fuit iniquius rapere non datas? Justius autem bellum cum ea gente geri potuit, quæ filias suas ad matrimonium conregionalibus & confinialibus suis negaret petitas, quam cum ea quærepetebat ablatas. Illud ergo potius (f) fieret: ibi Mars filium suum pugnantem juvaret, ut conjugiorum negatorum armis ulcisceretur injuriam, & eo modo ad feminas quas voluerat, perveniret. Aliquo enim fortasse jure belli, injuste negatas, iuste victor auferret: nullo autem jure pacis non datas rapuit, & injustum bellum cum

D earum

quo etiam Romani dicti sunt Quirites. Vid. Ovidium 2. Fast. Livium lib. 1.

(d) Annos fere trecentos ab Urbe condita, teste Livio lib. 3.

(e) Verbum tenuerunt abest a MSS.

(f) Editi, Illud ergo potius ibi fieret, ubi Mars &c. Casus fugatur locus ex MSS.

Si milia in 3. Tusc.

Flamini- mes.

* Cic. Orat. 3. in Catil. Livius lib. 1.

Leges Romanæ ab Atheniensibus acceptæ.

* Plautus in Persa.

Sall. de conjur. Catil.

Circen-
fium spe-
ctaculi-
um.

earum parentibus iuste succensentibus gessit. (a) Hoc sane utilius feliciusque successit, quod etiam ad memoriam fraudis illius (b) Circensium spectaculum mansit, facinoris tamen in illa civitate & imperio non placuit exemplum; faciliusque Romani in hoc erraverunt, ut post illam iniquitatem Deum sibi Romulum consecrarent, quam ut in feminis rapiendis factum ejus imitandum lege ulla vel more permetterent. Ex hoc jure ac bono post expulsam cum liberis suis regem Tarquinium, cujus filius Lucretiam stupro violenter opprimerat (c) Junius Brutus consul Lucium Tarquinium Collatinum maritum ejusdem Lucretiae collegam suum, bonum atque innocentem virum, propter nomen & propinquitatem Tarquiniorum coegit magistratu se abdicare, nec vivere in civitate permisit. Quod scelus favente vel patiente populo fecit, a quo populo consulatum idem Collatinus, sicut etiam ipse Brutus, acceperat. Ex hoc jure ac bono (d) Marcus Camillus illius temporis vir egregius, qui Venientes gravissimos hostes populi Romani post decennale bellum, quo Romanus exercitus toties male pugnando graviter afflictus est, jam ipsa Roma de salute dubitante atque trepidante facillime superavit, eorumque urbem opulentissimam cepit, invidia obtrectatorum virtutis suae & insolentia tribunorum plebis reus factus, tam ingrati sensus quam liberaverat civitatem, ut de sua damnatione certissimus in exilium sponte discederet, & decem millibus aëris absens etiam damnaretur; mox iterum a Gallis vindex patriae futurus ingratus. Multa commemorare jam piget foeda & injusta, quibus agitabatur illa civitas, cum potentes * plebem sibi subdere conarentur, plebsque illis subdi recusaret, & utriusque partis defensores magis studiis agerent amore vincendi, quam æquum & bonum quidquam cogitarent.

* Infr. 2
cap. 18.

(a) Interpretes hujus operis pronomen *Hoc* ad bellum ante memoratum referunt, quod inito cum Sabinis jam prope vicentibus foedere feliciter contractum prodit Livius lib. 1. Nos tamen referendum arbitramur ad Romanorum, quos subinde laudat Augustinus, mores & aequitatem, quod apud ipsos Romuli dei sui facinus in rapiendis feminis imitari nulla unquam lege licuerit.

(b) Circenses ludos Neptuno equestri primus Romae celebravit Romulus, ut feminas, quas a vicinis populis non poterat ad conjugium impetrare, potissimum Sabinas virgines spectaculi causa evocatas raperet. Dicti sunt a priscis Consualia, ex nomine, ut ferunt, Consi dei, Neptuni scilicet equestris, a quo opem Romulus consiliumque in conjugiorum difficultate quaesierat. De his Livius lib. 1.

(c) Expulsa regia potestate primi consules isti duo sunt creati, L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus. Hunc a collega suo coactum esse ob nomen & genus regium magistratu se abdicare, & accepto patrimonio suo Lavinium Roma relicta migrare, scribit Livius lib. 1.

(d) Hic parens patriae alterque Urbis conditor ac Roma-

CAPUT XVIII.

Qua de moribus Romanorum, aut metu compressis, aut (e) securitate resolutis, Sallustii prodat historia.

I. ITAQUE habebō modum, & ipsum Sallustium testem potius adhibebo, qui cum in laude Romanorum dixisset, unde nobis ille sermo ortus est, Jus bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat, prædicans illud tempus, quo expulsis regibus incredibiliter civitas brevi ætatis spatio plurimum crevit: idem tamen in primo * historiæ suæ libro atque ipso ejus exordio fatetur, etiam tunc cum ad consules a regibus esset translata respublica, post parvum intervallum, injurias validiorum, & ob eas discessionem plebis a patribus, aliasque in urbe dissensiones fuisse. Nam cum optimis moribus & maxima concordia populum Romanum inter (g) secundum & postremum bellum Carthaginense commemorasset egisse, causamque hujus boni, non amorem justitiæ, sed stante Carthagine metum pacis infidæ fuisse dixisset; unde & Nafica ille ad reprimendam nequitiam, servandisque istos mores optimos, ut metu vitia cohiberentur, Carthaginem volebat everti: continuo subjecit idem Sallustius, & ait: At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt. Ut intelligeremus etiam antea & oriri solere, & augeri. Unde subnectens cur hoc dixerit: Nam injuriæ, inquit, validiorum, & ob eas discessio plebis a patribus, aliasque dissensiones domi fuere jam inde a principio, neque amplius quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio & (h) bellum grave cum Ethru-ria positum est, æquo & modesto jure agitatum. Vides quemadmodum illo etiam brevi tempore, ut regibus exactis, id est, ejectis, aliquantum æquo & modesto jure ageretur, metum dixit fuisse causam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius regno atque Urbe pulsus, Ethru-rcis sociatus contra Romanos gerebat. Adtende itaque quid deinde contextat: Dein, inquit, fer-
,, vili

lus appellatus est. Velos Ethru-riæ urbem cepit. Post falso accusatus, vitandæ invidiæ gratia, Ardeam exsulatum ivit, duobus annis ante Romam a Gallis captam. Quindecim millibus aëris gravis multatum Camillum absentem dicit Livius lib. 5. Plutarchus quindecim millibus assium. Attamen hic loci MSS. omnes habent *decem millibus*.

(e) Editi, *severitate: male & dissentientibus* MSS.

(f) Post quindecim annos, ut ex Livio lib. 2. intelligere est, Urbis conditæ anno 238. qui annus Tarquinii mortis nuntio insignis fuit.

(g) Bella inter Romanos & Carthaginenses tria gesta sunt. Primum per 23. annos in Sicilia & post in Africa ceptum anno ab Urbe condita 495. ex Plin. lib. 33. Alterum ceptum post 22. annos in Hispania, Sicilia, Italia & Africa gestum, ibique decimo septimo vel decimo octavo anno a Scipione Africano majore confectum victo Annibale. Tertium post 49. annos in Africa, & quarto anno a Scipione Africano minore terminatum eversa Carthagine.

(h) Cum Porfena scilicet Ethruscorum rege, qui Tarquinium restitui in regnum volebat, & gravi obsidione Romanos premebat, De hoc Livius lib. 1.

„vili imperio patres plebem exercere, de vita (a)
 „atque tergo regio more consulere, agro pellere,
 „& ceteris expertibus soli in imperio agere. Qui-
 „bus sævitiis & maxime scenore oppressa plebs
 „cum assiduis bellis tributum simul & militiam to-
 „leraret, armata (b) montem Sacrum atque Aven-
 „tinum infedit: tumque tribunos plebis & alia
 „sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis
 „utrimque finis fuit secundum bellum Punicum.

Cernis ex quo tempore, id est, parvo intervallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus ait: Jus bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat.

2. Porro si illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuisse prædicatur Romana respublica; quid jam de consequenti ætate dicendum aut cogitandum arbitramur, cum paulatim mutata, ut ejusdem historici verbis utar, ex pulcherrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis videlicet, ut commemoravit, excidium? Quæ tempora ipse Sallustius, quemadmodum breviter recolat & describat, in ejus historia legi potest, quantis malis morum, quæ secundis rebus exorta sunt, usque ad bella (c) civilia demonstrat esse perventum. Ex quo tempore, ut ait, majorum mores non paulatim ut antea, sed torrentis modo præcipitati, adeo juvenus luxu atque avaritia corrupta, ut merito dicatur genitos esse qui neque ipsi (d) habere possent res familiares, neque alios pati. Dicit deinde plura Sallustius de Syllæ vitiiis ceteraque fœditate reipublicæ: & alii scriptores in hæc consentiunt, quamvis eloquio multum impari.

Corruptio morum ante adventum Christi.

3. Cernis tamen, ut opinor, & quisquis adverterit, facillime perspiciat (e) colluviem morum pessimorum quo illa civitas prolapsa fuerit, ante nostri superni Regis adventum. Hæc enim gesta sunt non solum ante quam Christus in carne præfens docere cœpisset, verum etiam ante quam de virgine natus esset. Cum igitur tot & tanta mala temporum illorum vel tolerabiliora superius, vel post eversam Carthaginem intoleranda & horrenda diis suis imputare non audeant, opiniones humanis mentibus, unde talia vitia sivescerent, maligna astutia inferentibus; cur mala præsentia Christo imputant, qui doctrina saluberrima & falsos ac fallaces deos coli vetat, & istas hominum noxias flagitiosasque cupiditates divina auctoritate detestans atque condemnans, his malis tabescenti ac labenti mundo ubi-

que familiam suam sensim subtrahit, qua condit æternam, & non plausu vanitatis, sed iudicio veritatis, gloriosissimam Civitatem?

Christus æternæ Civitatis conditor.

CAPUT XIX.

De corruptione Romane reipublice prius quam cultum deorum Christus auferret.

ECCE Romana respublica (quod non ego prius dico, sed auctores eorum unde hæc mercede didicimus, tanto ante dixerunt ante Christi adventum) paulatim mutata, ex pulcherrima atque optima, pessima atque flagitiosissima facta est. Ecce ante Christi adventum, post deletam Carthaginem, majorum mores, non paulatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati, adeo juvenus luxu atque avaritia corrupta est. Legant nobis contra luxum & avaritiam præcepta deorum suorum populo Romano data. Cui utinam tantum casta & modesta reticerent, ac non etiam ab illo probrosa & ignominiosa deposcerent, quibus per falsam divinitatem perniciosam conciliarent auctoritatem. Legant nostra, & per Prophetas, & per sanctum Evangelium, & per apostolicos Actus, & per Epistolas, tam multa contra avaritiam atque luxuriam, ubique populis ad hoc congregatis, quam excellenter, quam divine, non tamquam ex philosophorum concertationibus strepere, sed tamquam ex oraculis & Dei nubibus intonare. Et tamen luxu atque avaritia sævisque ac turpibus moribus ante adventum Christi rempublicam pessimam ac flagitiosissimam factam, non imputant diis suis: afflictionem vero ejus, quamcumque isto tempore superbia; delicæque eorum perpeffa fuerint, religioni increpitant Christianæ. Cujus præcepta de justis probisque moribus, si simul audirent atque curarent reges terræ & omnes populi, principes & omnes iudices terræ, juvenes & virgines, seniores cum junioribus, ætas omnis capax & uterque sexus, & quos Baptista Joannes alloquitur, exactores ipsi atque milites; & terras vitæ præsentis ornaret sua felicitate respublica, & vitæ æternæ culmen beatissime regnatura conscenderet. Sed quia iste audit, ille contemnit, pluresque (f) vitiiis male blandientibus quam utili virtutum asperitati sunt amiciores; tolerare Christi famuli jubentur, siue sint reges, siue principes, siue iudices, siue milites, siue provinciales, siue divites, siue pauperes, siue liberi, siue servi utriuslibet sexus, pessimam etiam, si ita necesse est, flagitiosissimamque rempublicam: & in illa Angelorum quadam sanctissima

Psalmo. 148. 11.

Lucæ 13.

D 2

atque

(a) Vind. ac quiete erga se. Verius ceteri libri, atque tergo, id est, verberibus supplicioque virgarum, quibus liberum corpus Romani civis cædi fuit vetitum.

(b) Anno 16. post reges exactos facta est secessio illa plebis in montem Sacrum trans Anienem amnem: ibique primum tribuni creati, qui plebi essent veluti tutores. Altera quadam secessione primum in montem Aventinum, qui est pars Urbis, deinde vero, quo major solitudo & exinde terror esset Urbi, in Sacrum montem itum esse ferunt. Vide Cicer. orat. priore pro Cornelio. Liv. lib. 1. &c.

(c) Bella inter Patres & Gracchos, inter Marium & Syllam, inter Cæsarem & Pompejum.

(d) Qui nimirum luxu effunderent, quæcumque rapere aliis possent.

(e) Am. Er. & Lov. colluvie. Erratum, quod emendat Vind. & MSS.

(f) Alludit ad duas illas vitii & virtutis vias, quas Hesiodus finxit, ut apud Xenophontem lib. 2. memorab. Unde Cicero 3. Offic.

In cælesti re-
pub. Dei
volun-
tas lex
est.

atque augustissima curia cælestique republica, ubi Dei voluntas lex est, clarissimum sibi locum etiam ista tolerantia comparare.

C A P U T XX.

Quali velint felicitate gaudere, & quibus moribus vivere, qui tempora Christiana religionis incusant.

VERUM tales cultores & dilectores deorum istorum, quorum etiam imitatores in sceleribus & flagitiis se esse lætantur, nullo modo curant pessimam ac flagitiosissimam non esse rempublicam. Tantum stet, inquiunt, tantum floreat copis referta, victoriis gloriosa, vel quod est felicius, pace secura sit. Et quid ad nos? immo id ad nos magis pertinet, si divitias quisque semper augeat, quæ quotidianis effusionibus suppetant, per quas sibi etiam infirmiores subdat quisque potentior. Obsequantur divitibus pauperes causa saturitatis, atque ut eorum patrociniis quæta inertia perfruantur, divites pauperibus ad clientelas & ad ministerium sui fastus abutantur. Populi plaudant non consultoribus utilitatum suarum, sed largitoribus voluptatum. Non jubeantur dura, non prohibeantur impura. Reges non curent quam bonis, sed quam subditis regnent. Provinciæ regibus non tamquam rectoribus morum, sed tamquam rerum dominatoribus & deliciarum suarum provisoribus serviant: eosque non sinceriter honorent, sed nequiter ac serviliter timeant. Quid alienæ vineæ potius, quam quid suæ vitæ quisque noceat, legibus advertatur. Nullus ducatur ad iudices, nisi qui alienæ rei, domui, salutis, vel cuiquam invito fuerit importunus, aut noxius: ceterum de suis, vel cum suis, vel cum quibusque volentibus faciat quisque quod libet. Abundent publica scorta, vel propter omnes quibus frui placuerit, vel propter eos maxime, qui privata habere non possunt. Exstruantur amplissimæ atque ornatissimæ domus, opipara convivia frequententur, ubi cuique libuerit & poterit, die noctuque ludatur, bibatur, vomatur, diffuatur. Saltationes undique concrepent, theatra inhonestæ lætitiæ vocibus, atque omni genere sive crudelissimæ sive turpissimæ voluptatis exæstuent. Ille sit publicus inimicus, cui hæc felicitas displicet: quisquis eam mutare vel auferre tentaverit, eum libera multitudo avertat ab auribus, evertat a sedibus, auferat a viventibus. Illi habeantur dii veri, qui hanc adipiscendam populis procuraverint, adeptamque servaverint. Colantur ut voluerint, ludos exposcant quales voluerint, quos cum suis vel de suis possint habere cultoribus: tantum efficiant ut tali felicitati nihil ab hoste, nihil a peste, nihil ab ulla clade timeatur. Quis hanc rempublicam sanus, non dicam Romano imperio, sed domui (a)

Depravationis publicæ descriptio.

Sardanapali comparaverit? qui quondam rex ita fuit voluptatibus deditus, ut in sepulcro suo scribi fecerit, ea sola se habere mortuum, quæ libido ejus etiam cum viveret, hauriendo consumferat. Quem regem isti si habere sibi in talibus indulgentem, nec in eis cuiquam ulla severitate adversantem, huic libentius quam Romani veteres Romulo templum & flaminem consecrarent.

C A P U T XXI.

Quæ sententia fuerit Ciceronis de Romana republica.

I. SED si contemnitur qui Romanam rempublicam pessimam ac flagitiosissimam dixit, nec curant isti quanta morum pessimorum ac flagitiosorum labe ac dedecore impleatur, sed tantummodo ut consistat & maneat; audiant eam, non, ut Sallustius narrat, pessimam ac flagitiosissimam factam, sed, sicut Cicero disputat, jam tunc profusus perisse, & nullam omnino remansisse rempublicam. Inducit enim Scipionem, eum ipsum qui Carthaginem extinxerat, de republica disputantem, quando præsentiebatur ea corruptione, quam describit Sallustius, jam jamque peritura. Eo quippe tempore disputatur, quo jam unus (b) Gracchorum occisus fuit, a quo scribit seditiones graves coepisse Sallustius. Nam mortis ejus fit in eisdem libris commemoratio. Cum autem Scipio in secundi libri fine dixisset, ut in fidibus ac tibiis atque cantu ipso ac vocibus contentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum aut discrepantem aures eruditæ ferre non possunt, isque contentus ex dissimillarum vocum moderatione concors tamen efficitur & congruens; sic ex summis & infimis & mediis interjectis ordinibus, ut sonis, (c) moderata ratione civitatem consensu dissimillimorum concinere; & quæ harmonia a musicis dicitur in cantu, eam esse in civitate concordiam; artificiosum atque optimum omni in republica vinculum incolumitatis, eamque sine justitia nullo pacto esse posse: ac deinde cum aliquantò latius & uberius differuisset, quantum prodesset justitia civitati, quantumque obesset, si abfuisset, suscepit deinde Pilus, unus eorum qui disputationi aderant, & poposcit ut hæc ipsa quæstio diligentius tractaretur, ac de justitia plura dicerentur, propter illud, quod jam vulgo ferebatur, rempublicam (d) regi sine injuria non posse. Hanc proinde quæstionem discutendam & enodandam esse, assensus est Scipio, responditque nihil esse, quod adhuc de republica putaret dictum, & quo possent longius progredi, nisi esset confirmatum, non modo falsum esse illud, sine injuria non posse; sed hoc verissimum esse, sine summa justitia rempublicam regi non posse. Cujus quæstionis explicatio,

(a) Sardanapalus rex fuit Assyriorum ultimus, cujus epithetium adfert Cicero in 5. Tusc.

(b) Tiberium Gracchum intelligit, a Scipione Nasica, ejus qui optimus vir a Senatu iudicatus erat nepote, quod Agrariam legem tulisset, & tribunatum sibi continuari vel-

let, occisum: Scipione Africano minore, de quo hic loquitur, bello interim ad Numantiam gerente.

(c) Vind. Am. Er. & alii MSS. moderatam ratione. Ceteri fere MSS. moderatione.

(d) Plures libri hic vel infra loco regi, habent geri.

tio, cum in diem consequentem dilata esset, in tertio libro magna (a) consuetudine res acta est. Suscepit enim Pilus ipse disputationem eorum qui sentirent sine iniustitia regi non posse rempublicam, purgans se precipue, ne hoc ipse sentire crederetur. Egitque sedulo pro iniustitia contra iustitiam, ut hanc esse utilem reipublicæ, illam vero inutilem, verisimilibus rationibus & exemplis velut conaretur ostendere. Tum (b) Lælius rogantibus omnibus, iustitiam defendere aggressus est, asseruitque quantum potuit, nihil tam inimicum quam iniustitiam civitati, nec omnino nisi magna iustitia geri aut stare posse rempublicam.

2. Qua questione, quantum satis visum est, pertractata, Scipio ad intermissa revertitur, recollitque suam atque commendat brevem reipublicæ definitionem, qua dixerat eam esse rem populi. Populum autem, non omnem cœtum multitudinis, sed cœtum juris consensu & utilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde quanta sit in disputando definitionis utilitas: atque ex illis suis definitionibus colligit tunc esse rempublicam, id est rem populi, cum bene ac iuste geritur, sive ab uno rege, sive a paucis optimatibus, sive ab universo populo. Cum vero iniustus est rex, quem tyrannum, more Græco, appellavit; aut iniusti optimates, quorum consensum dixit esse factionem; aut iniustus ipse populus, cui nomen usitatum non reperit, nisi ut etiam ipsum tyrannum vocaret; non iam vitiosam, sicut pridie fuerat disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rempublicam: quoniam non esset res populi, cum tyrannus eam factione capefferet; nec ipse populus jam populus esset, si esset iniustus, quoniam non esset multitudo juris consensu & utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus.

Remp. sine iustitia nomen suum obtinere non posse.

3. Quando ergo respublica Romana talis erat, qualem illam describit Sallustius, non iam pessima ac flagitiosissima, sicut ipse ait, sed omnino nulla erat, secundum istam rationem quam disputatio de republica inter magnos (c) eius tum principes habita patefecit. Sicut etiam ipse Tullius, non Scipionis, nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens, (d) in principio quinti Libri, commemorato prius Ennii poetæ versu, quo dixerat: Moribus antiquis res stat Romana virisque. „ Quem quidem ille versum, inquit, vel brevitate „ vel veritate tamquam ex oraculo mihi quodam „ esse effatus videtur. Nam neque viri, nisi ita „ morata civitas fuisset, neque mores, nisi hi viri

præfuisent, aut fundare, aut tam diu tenere potuissent tantam & tam iuste lateque imperantem rempublicam. Itaque ante nostram memoriam, & mos ipse patrius præstantes viros adhibebat, & veterem morem ac majorum instituta retinebant excellentes viri. Nostra vero ætas cum rempublicam sicut picturam accepisset egregiam, sed evanescentem vetustate, non modo eam coloribus iisdem quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem ejus & extrema tamquam lineamenta servaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanam, quos ita oblivione obsoletos videmus, ut non modo non colantur, sed (e) etiam ignorentur? Nam de viris quid dicam? Mores enim ipsi interierunt virorum penuria, cujus tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitis quodam modo dicenda causa est. Nostris enim vitis, non casu aliquo, rempublicam verbo retinemus, re ipsa vero jam pridem amissimus.

4. Hæc Cicero fatebatur, longe quidem (f) post mortem Africani, quem in suis libris fecit de Republica disputare, adhuc tamen (g) ante adventum Christi: quæ si diffamata & prævalente religione Christiana sentirentur atque dicerentur, quis non istorum ea Christianis imputanda esse censeret? Quamobrem cur non curarunt dii eorum, ne tunc periret atque amitteretur illa respublica, quam Cicero longe ante quam Christus in carne venisset, tam lugubriter deplorat amissam? Viderint laudatores ejus etiam illis antiquis viris & moribus qualis fuerit, utrum in ea vigerit vera iustitia; an forte nec tunc fuerit viva moribus, sed picta coloribus. Quod & ipse Cicero nesciens, cum eam præferret, expressit. Sed alias, si Deus voluerit, hoc videbimus. Enitar enim suo loco, ut ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit respublica, & quid sit populus, loquente Scipione, breviter posuit; adstantibus etiam multis, sive ipsius, sive eorum quos loqui fecit in eadem disputatione sententiis, numquam illam fuisse rempublicam; quia numquam in ea fuit vera iustitia. Secundum probabiliores autem definitiones, pro suo modo (h) quodam respublica fuit: & melius ab antiquioribus Romanis, quam a posterioribus administrata est. Vera autem iustitia non est, nisi in ea republica, cujus conditor rectorque Christus est: si & ipsam rempublicam placet dicere, quoniam eam rem populi esse, negare non possumus. Si autem hoc nomen, quod alibi aliterque vulgatum est, ab usu nostræ locu-

(a) MSS. consuetudine.

(b) Hujus concertationis meminit Cicero in Lælio.

(c) Quos in ea disputatione loquentes Cicero inducit, Scipionem Africanum minorem, C. Lælium & L. Furium Pilum.

(d) Hic Vind. Am. Er. addunt, restatur. Lov. demonstravit: Quo loco in MSS. supplendum relinquitur verbum patefecit.

(e) Plures MSS. sed jam; vel, sed & jam.

(f) Annis post Africani mortem, quæ ad Urbis conditæ annum 624. refertur, circiter septuaginta.

(g) Anno scilicet sexagesimo ante Christum. Nam a Ciceronis consulatu, quo anno ipse libros de republica edidit, ad 42. annum imperii Augusti, quo natus est Christus, intercesserunt anni sexaginta.

(h) Sic potiores MSS. At Vind. & Er. quadam. Lov. quondam.

curionis est forte remotius; in ea certe Civitate est vera iustitia, de qua Scriptura sancta dicit:

Psal. 86. Gloriosa dicta sunt de te Civitas Dei.

3.

C A P U T XXII.

Quod diis Romanorum nulla umquam cura fuerit, ne malis moribus respublica deperiret.

1. **S**ED quod pertinet ad presentem questionem, quamlibet laudabilem dicant istam fuisse vel esse rempublicam, secundum eorum auctores doctissimos ac flagitiosissima facta erat: immo vero nulla erat, atque omnino perierat perditissimis moribus. Ut ergo non periret, dii custodes ejus populo cultori suo dare præcipue vitæ ac morum præcepta debuerunt, a quo tot templis, tot sacerdotibus & sacrificiorum generibus, tam multiplicibus variisque sacris, tot festis solemnitatibus, tot tantorumque ludorum celebratibus colebantur: ubi nihil dæmones nisi negotium suum egerunt, non curantes quemadmodum illi viverent, immo curantes ut etiam perditæ viverent, dum tamen honori suo illa omnia metu subditi ministrarent. Aut si dederunt, proferatur, ostendatur, legatur, quas deorum leges illi civitati datas contemserint (a) Gracchi, ut seditionibus cuncta turbarent; quas (b) Marius, & (c) Cinna, & (d) Carbo, ut in bella etiam progredierentur civilia, causis iniquissimis suscepta, & crudeliter gesta crudeliusque finita; quas denique Sylla ipse, (e) cujus vitam, mores, facta, describente Sallustio aliisque historiæ scriptoribus, quis non exhorreat? Quis illam rempublicam non tunc perisse fateatur?

2. An forte propter hujuscemodi civium mores Virgilianam illam sententiam, sicut solent, pro defensione suorum deorum opponere audebunt:

Æneid. Discessere omnes adytis arisque relictis

2.

Dii, quibus imperium hoc steterat? ----

Primum si ita est, non habent cur querantur de religione Christiana, quod hac offensi eos dii sui deseruerint: quoniam quidem majores eorum jam pridem moribus suis ab Urbis altaribus tam multos ac minutos deos, tamquam muscas abegerunt. Sed tamen hæc numinum turba ubi erat, cum longe ante quam mores corrumpentur antiqui, a Gallis * Roma capta & incensa est? An præsentis forte dormiebant? Tunc enim tota Urbe in hostium potestatem redacta, solus collis Capitolinus remanserat; qui etiam ipse caperetur, nisi saltem anseres diis dormientibus vigilarent. Un-

* Liv. lib. 5. Plutar. ch. in Camillo.

(a) Tiberius Gracchus & Cajus ejus frater. V. supra pag. 16. Not. c.

(b) Marius municeps Arpinas fuit, qui Romæ septies consul est creatus, ac Jugurtham, Cymbros & Teutonas vicit. Ad extremum autem moto cum Sylla bello civili, victus ipse est, & in Africam fugit.

(c) Victo Mario cum ad bellum Mithridaticum Sylla proficisceretur Cornelium Cinnam & Cn. Octavianum Cos. in urbe reliquit. Cinna studio rerum novarum a collega dissentit, pulsusque est ab eo ex Urbe: quam injuriam ut vindicaret Cinna, revocato ex Africa Mario bellum Urbis intulit, in eamque tandem ingressus cædibus omnia complevit.

de pæne in superstitionem Ægyptiorum bestias avesque colentium Roma deciderat, cum anseri sollempnia celebrabant. Verum de his adventitiis, & corporis potius quam animi malis, quæ vel ab hostibus vel alia clade accidunt, nondum interim disputo: nunc ago de labe morum, quibus primum paulatim decoloratis, deinde torrentis modo præcipitatis, tanta, quamvis integris tectis mœnibusque, facta est ruina reipublicæ, ut magni auctores eorum eam tunc amissam non dubitent dicere. Recte autem abscesserant, ut amitteretur, omnes adytis arisque relictis dii, (f) si eorum de bona vita atque iustitia civitas præcepta contemserat. Nunc vero quales, quæso, dii fuerunt, si noluerunt cum populo cultore suo vivere, quem male viventem non docuerant bene vivere?

C A P U T XXIII.

Varietates rerum temporalium, non ex favore aut impugnatione dæmonum, sed ex veri Dei pendere judicio.

1. **Q**UID quod etiam videntur eorum adfuisse cupiditatibus implendis, & ostenduntur non præfuisse retinendis? Qui enim Marius novum hominem & ignobilem, cruentissimum auctorem bellorum civilium atque gestorem, ut septies consul fieret, adjuverunt; atque ut in septimo suo consulatu moreretur senex, nec in manus Syllæ futuri mox victoris irrueret? (g) Si enim ad hæc eum dii eorum non juverunt, non parum est quod fatentur etiam non propitiis diis suis posse accidere homini istam temporalem, quam nimis diligunt, tantam felicitatem; & posse homines, sicut fuit Marius, salute, viribus, opibus, honoribus, dignitate, longævitate cumulari & perfrui diis iratis: posse etiam homines, sicut fuit Regulus, captivitate, servitute, inopia, vigiliis, doloribus excruciarum & emori diis amicis. Quod si ita esse concedunt, compendio nihil eos prodesse, & coli superfluo, consentiunt. Nam si virtutibus animi & probitati vitæ, cujus præmia post mortem speranda sunt, magis contraria ut populus disceret institerunt: si nihil etiam in his transeuntibus & temporalibus bonis, vel eis quos oderunt nocent, vel eis quos diligunt profunt, ut quid coluntur, ut quid tanto studio colendi requiruntur? Cur laboriosis tribusque temporibus, tamquam offensi abscesserint, murmuratur, & propter eos Christiana religio conviciis indignissimis læditur? Si autem habent

(d) Carbones, ut Cicero lib. 9. epist. ad Pætum 21. scribit, multi fuerunt ex Papiria gente. Hic de quo Augustinus, Cneus Papirius Carbo Marianas partes sequutus, & a Sylla victus fugit in Siciliam, ibique Lilybæi a Pompejo interfectus est.

(e) Qui, ut Cicero lib. 3. de finibus dicit, trium pestiferorum visiorum, luxuria, avaritia, crudelitatis magister fuit.

(f) Lov. dii, quorum de bona vita. Dissentiunt ceteri libri.

(g) Hic editi addunt, Cur non etiam juverunt, ut a tantorum se compefceret immanitate facinorum? Sed hæc a MSS. omnibus absunt Gallicanis & Romanis.

habent in his rebus vel beneficii, vel maleficii potestatem, cur in eis adfuerunt pessimo viro Mario, & optimo Regulo defuerunt? An ex hoc ipsi intelliguntur injustissimi & pessimi? Quod si propterea magis timendi & colendi putantur: neque hoc putentur. Neque enim minus eos invenitur Regulus coluisse, quam Marius. Nec ideo vita pessima eligenda videatur, quia magis Mario quam Regulo dii favisse existimantur. (a) Metellus enim Romanorum laudatissimus, qui habuit quinque filios consulares, etiam rerum temporalium felix fuit; & Catilina pessimus, oppressus inopia & in bello sui sceleris prostratus infelix: & verissima atque certissima felicitate præpollent boni Deum colentes, a quo solo conferri potest.

2. Illa igitur respublica malis moribus cum periret, nihil dii eorum pro dirigendis vel pro corrigendis egerunt moribus, ne periret: immo depravandis & corrumpendis addiderunt moribus, ut periret. Nec se bonos fingant, quod velut offensi civium iniquitate discesserint. Proflus ibi erant; produntur, convincuntur: nec subvenire præcipiendo, nec latere tacendo poterunt. Omitto quod Marius a miserantibus (b) Minturnensibus Maricæ deæ in luco ejus commendatus est, ut ei omnia prosperearet; & ex summa desperatione reversus incolumis, in Urbem duxit crudelem crudelis exercitum: ubi quam cruenta, quam incivilis, hostilique immanior ejus victoria fuerit, eos qui scripserunt legant qui volunt. Sed hoc, ut dixi, omitto: nec Maricæ nescio cui tribuo Marii sanguineam felicitatem, sed occultæ potius providentiæ Dei ad istorum ora claudenda, eosque ab errore liberandos qui non studii agunt, sed hæc prudenter advertunt. Quia etsi aliquid in his rebus dæmones possunt, tantum possunt, quantum secreto omnipotentis arbitrio permittuntur; ne magnipendamus terrenam felicitatem, quæ, sicut Mario, malis etiam plerumque conceditur; nec eam rursus quasi malam arbitremur, cum ea multos etiam pios & bonos unius Dei veri cultores, invitis dæmonibus præpolluisse videamus; nec eosdem immundissimos spiritus vel propter hæc ipsa bona malave terrena propitiandos aut timendos existimemus. Quia sicut ipsi mali homines in terra, sic etiam illi non omnia quæ volunt facere possunt, nisi quantum illius ordinatione sinuntur; cujus plene judicia nemo comprehendit, juste nemo reprehendit.

(a) Fuit ille Q. Metellus Numidicus L. Metelli Pontificis nepos, de quo Plinius lib. 7. c. 45. & 48. Valerius lib. 7. c. 1. Filios quatuor tantum habuisse observant Vives & Coqueus. Hic tamen libri omnes quos inspicere licuit, quinque filios consulares ferunt.

(b) Minturnas Campaniæ oppidum deductus Marius, cum ex prima pugna civili victus a Sylla fugeret, qua ra-

CAPUT XXIV.

De Syllanis actibus, quorum se dæmones ostentaverunt adjutores.

1. SYLLA certe ipse, cujus tempora talia fuerunt, ut superiora, quorum vindex esse videbatur, illorum comparatione quærentur, cum primum ad Urbem contra Marium castra movisset, adeo læta exta immolanti fuisse scribit Livius, ut custodiri se Postumius haruspex voluerit capitis supplicium subiturus, nisi ea quæ in animo Sylla haberet, diis juvantibus implevisset. Ecce non discesserant adytis arisque relictis dii, quando de rerum eventu prædicebant, nihilque de ipsius Syllæ correctione curabant. Promittebant (c) prælagiando felicitatem magnam, nec malam cupiditatem minando frangebant. Deinde cum esset in Asia bellum Mithridaticum gerens, per Lucium Titium ei mandatum est a Jove, quod esset Mithridatem superaturus: & factum est. Ac postea molienti redire in Urbem, & suas amicorumque (d) injurias civili sanguine ulcisci, iterum mandatum est ab eodem Jove per militem quemdam legionis sextæ, prius se de Mithridate prænuñtiasse victoriam, & tunc promittere datum se potestatem, qua recuperaret ab inimicis rempublicam non sine multo sanguine. Tunc percontatus Sylla, quæ forma militi visa fuerit; cum ille indicasset, eam recordatus est quam prius ab illo audierat, qui de Mithridatica victoria ab eodem mandata pertulerat. Quid hic responderi potest, quare dii curaverint velut felicia ista nuntiari, & nullus eorum curaverit Syllam monendo corrigere, mala tanta facturum scelestis armis civilibus, qualia non foedarent, sed auferrent omnino rempublicam? Nempe intelliguntur dæmones, sicut sæpe dixi, notumque nobis est in litteris sacris, resque ipsæ satis indicant, negotium suum agere, ut pro diis habeantur & colantur & ea illis exhibeantur, quibus ii qui exhibent fociati, unam pessimam causam cum eis habeant in judicio Dei.

2. Deinde cum venisset Tarentum Sylla, atque ibi sacrificasset, vidit in capite vitulini jecoris similitudinem coronæ aureæ. Tunc Postumius haruspex ille respondit, præclaram ei significare victoriam, jussitque ut extis illis solus vesceretur. Postea parvo intervallo servus cujusdam Lucii Pontii vaticinando clamavit: A Bellona nuntius venio, victoria tua est, Sylla. Deinde adjecit, arsurum esse Capitolium. Hoc cum dixisset, continuo egressus e castris, postera die concitator reversus est, & Capitolium arsisse clamavit. Arserat autem re vera Capitolium. Quod quidem dæmoni & prævidere facile fuit, & ce-

Coronâ aurea in vitulino jecore ostensa.

tionem a Minturnensibus exceptus sit, discas ex Plutarcho in ejus vita, Vellejo lib. 2. Appiano de bellis civilibus lib. 1. & aliis.

(c) Vind. Am. & MSS. prælagando.

(d) Lov. subortas injurias. Absit subortus a Vind. Am. Er. & plerisque MSS.

& celerrime nuntiare. Illud sane intende, quod ad causam maxime pertinet, sub qualibus diis esse cupiant, qui blasphemant Salvatorem voluntates fidelium a dominatu dæmonum liberantem. Clamavit homo vaticinando: Victoria tua est, Sylla; atque ut id divino spiritu clamare crederetur, nuntiavit etiam aliquid & prope futurum & mox factum, unde longe aberat per quem ille spiritus loquebatur: non tamen clamavit: Ab sceleribus parce Sylla; quæ illic victor tam horrenda commisit, cui corona aurea ipsius victoriæ illustrissimum signum in vitulino jecore apparuit. Qualia signa si dii iusti dare solerent, ac non dæmones impii, profecto illis extis nefaria potius atque ipsi Syllæ graviter noxia mala futura monstrarent. Neque enim ejus dignitati tantum profuit illa victoria, quantum nocuit cupiditati; qua factum est, ut immoderatis inhians, & secundis rebus elatus ac præcipitatus, magis ipse periret in moribus, quam inimicos in corporibus perderet. Hæc illi dii vere tristitia vereque lugenda, non extis, non auguriis, non cuiusquam somnio vel vaticinio prænuntiabant. Magis enim timebant ne corrigeretur, quam ne vinceretur. Immo satis agebant, ut victor civium gloriosus, victus atque captivus nefandis vitiis, & per hæc ipsis etiam dæmonibus multo obstrictius subderetur.

CAPUT XXV.

Quantum maligni spiritus ad flagitia incitent homines, cum in committendis sceleribus quasi divinam exempli sui interponunt auctoritatem.

I. **I**LLINC vero quis non intelligat, quis non videat, nisi qui tales deos imitari magis elegit, quam divina gratia ab eorum societate separari, quantum moliantur maligni isti spiritus exemplo suo, velut divinam auctoritatem præbere sceleribus, quod etiam in quadam Campaniæ lata planitie, ubi non multo post civiles acies nefario prælio confixerunt, ipsi inter se prius pugnare * visi sunt? Namque ibi auditi sunt primum ingentes fragores: moxque multi se vidisse nuntiarunt per aliquot dies duas acies præliari. Quæ pugna ubi destitit, vestigia quoque velut hominum & equorum, quanta de illa conflictatione exprimi poterant, invenerunt. Si ergo veraciter inter se numina pugnaverunt, jam bella civilia (a) excusentur humana; confideretur tamen quæ sit talium deorum vel malitia, vel miseria: si autem se pugnasse finxerunt, quid aliud egerunt, nisi ut sibi Romani bellando civiliter, tamquam deorum exemplo nullum nefas admittere viderentur? Jam enim cœperant bella civilia, & (b) aliquot nefandorum præliorum strages execranda præcesserat. Jam multos moverat, quod miles * quidam dum occiso

Dæmones invicem pugnant * Julius Obsequens lib. de prodigiis.

* Liv. lib. 79.

(a) Vind. Am. Er. & MSS. excusantur.
(b) Editi, aliqua. At MSS. aliquot. Refer ad præliorum.
(c) Editi, mox hi dæmones. Plerique autem & melio-

spolia detraheret, fratrem nudato cadavere agnovit, ac detestatus bella civilia; se ipsum ibi perimens fraterno corpori adjunxit. Ut ergo tanti hujus mali minime tæderet, sed armorum scelestorum magis magisque ardor incretceret, (c) noxii dæmones, quos illi deos putantes colendos & venerandos arbitrabantur, inter se pugnantibus hominibus apparere voluerunt, ne imitari tales pugnas civica trepidaret affectio, sed potius humanum scelus divino excusaretur exemplo. Hac astutia maligni spiritus etiam ludos, unde multa jam dixi, scenicos sibi dicari sacrarique jusserunt: ubi deorum tanta flagitia theatricis canticis atque fabularum actionibus celebrata, & quisquis eos talia fecisse crederet, & quisquis non crederet, sed tamen illos libentissime sibi (d) talia velle exhiberi cerneret, securus imitaretur. Ne quis itaque existimaret in deos convicia potius, quam eis dignum aliquid scriptitasse, ubicumque illos inter se pugnasse poetæ commemorarunt, ipsi ad decipiendos homines poetarum carmina firmaverunt, pugnas videlicet suas non solum per scenicos in theatro, verum etiam per se ipsos in campo humanis oculis exhibentes.

Deorum exemplo bella exarsisse.

2. Hæc dicere compulsi sumus, quoniam pessimis moribus civium Romanam rempublicam jam antea perditam fuisse, nullamque remansisse ante adventum Domini Jesu Christi, auctores eorum dicere & scribere minime dubitarunt. Quam perditionem diis suis non imputant, qui mala transitoria, quibus boni seu vivant, seu moriantur, perire non possunt, Christo nostro imputant: cum Christus noster tanta frequenter pro moribus optimis præcepta contra perditos mores, dii vero ipsorum nullis talibus præceptis egerint aliquid cum suo cultore populo, pro illa republica, ne periret; immo eisdem mores velut suis exemplis auctoritate noxia corrumpendo, egerunt potius ut periret. Quam non ideo tunc perisse quisquam, ut arbitror, jam dicere audebit, quia discessere omnes adytis arisque relictis dii, velut amici virtutibus, cum vitiis hominum offenderentur; quia tot signis extorum, auguriorum, vaticiniorum, quibus se tamquam præscios futurorum adutoresque præliorum jactare & commendare gestiebant, convincuntur fuisse præsentis: qui si vere abscessissent, mitius Romani in bella civilia suis cupiditatibus quam illorum instigationibus exarsissent.

CAPUT XXVI.

De secretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores, cum palam in sacris eorum omnis nequitia disceretur.

I. **Q**UÆ cum ita sint, cum palam aperteque turpitudines crudelitatis mixtæ, opprobria numinum & crimina sive pro-

ris notæ MSS. noxii dæmones. Huic lectioni congruit illud sequenti capite, n. 1. spirituum noxiorum.
(d) Abest velle a MSS.

prædita, sive conficta, ipsis exposcentibus, & nisi fieret irascentibus, etiam certis & statis tollematibus consecrata illis & dedicata claruerint, atque ad omnium oculos, ut imitanda proponerentur, spectanda processerint; quid est, quod iidem ipsi dæmones, qui se huiusmodi voluptatibus immundos spiritus esse confitentur, qui suis flagitiis & facinoribus sive indicatis, sive simulatis, eorumque sibi celebratione petita ab impudentibus, extorta a pudentibus, auctores se vitæ scelestæ immundæque testantur, perhibent tamen in adytis suis secretisque penetralibus dare quædam bona præcepta de moribus, quibusdam velut (a) electis sacratis suis? Quod si ita est, hoc ipso callidior advertenda est & convincenda malitia spirituum noxiorum. Tanta enim vis est probitatis & castitatis, ut omnis vel pæne omnis ejus laude moveatur humana natura, nec usque adeo sit turpitudine vitiosa, ut totum amittat sensum honestatis. Proinde malignitas dæmonum, nisi alicubi se, quem admodum scriptum in nostris litteris novimus, transfiguret in angelos lucis, non implet negotium deceptionis. Foris itaque populis celeberrimo strepitu impietas impura circumsonat, & intus paucis castitas simulata vix sonat: præbentur propatula pudendis, & secreta laudandis decus latet, & dedecus patet: quod malum geritur, omnes convocat spectatores; quod bonum dicitur, vix aliquos invenit auditores: tamquam honesta erubescenda sint, & inhonesta gloriosa. Sed ubi hoc, nisi in dæmonum templis? ubi, nisi in fallaciæ diversoriis? Illud enim fit, ut honestiores, qui pauci sunt, capiantur: hoc autem, ne plures, qui sunt turpissimi, corrigantur.

2. Ubi & quando sacrati (b) Cælestis audiebant castitatis præcepta, nescimus: ante ipsum tamen delubrum, ubi simulacrum illud locatum conspiciamus, universi undique confluentes, & ubi quisque poterat stantes, ludos qui agebantur intentissimi spectabamus, intuentes alternante conspectu, hinc meretriciam pompam, illinc virginem deam, illam suppliciter adorari, ante illam turpia celebrari: non ibi pudibundos mimos, nullam verecundiorum scenicam vidimus; cuncta obscenitatis implebantur officia. Sciebatur virginali numini quid placeret, & exhibebatur quod de templo domum ma-

Tom. VII.

(a) Heraldus ad Arnobii librum 5. pro glossemate habet hæc verba, *quibusdam velut electis*. Sed in sunt MSS. omnibus, faciuntque apprimè ad propositum Augustini, in ipsis forte etiam alludentis ad Manichæorum Electos, quibus illius sectæ doctrina secretior servabatur. Nam quod subsequitur, *sacratis suis*, non ipsos mores, ut Heraldus putavit, spectat, quasi adjectivum; sed homines significat diis religione addictos, ut passim hoc in opere.

(b) *Sacrati Cælestis*, id est, cultores Cælestis deæ virginis, cujus erat apud Atrios & Carthaginienses quam maxima celebritas: de hac jam supra cap. 4. Frustra igitur operis hujus interpretes, qui hic nomen *Cælestis* accipere hæctenus pro communi & adjectivo, observationes in subsequencia verba conscripserunt de Floræ deæ ludis,

trona doctior reportaret. Nonnullæ pudentiores avertent faciem ab impuris motibus scenico- rum, & artem flagitii (c) furtiva intentione discebant. Hominibus namque verecundabantur, ne auderent impudicos gestus ore libero cernere: sed multo minus audebant sacra ejus, quam venerabantur, casto corde damnare. Hoc tamen palam descendum præbatur in templo, ad quod perpetrandum saltem secretum quærebatur in domo: (d) mirante nimium (si ullus ibi erat) pudore mortalium, quod humana flagitia non libere homines committerent, quæ apud deos etiam religiose discerent, iratos habituri, nisi etiam exhibere curarent. Quis enim alius spiritus occulto instinctu nequissimas agitans mentes, & instat faciendis adulteriis, & pascitur factis, nisi qui etiam sacris talibus oblectatur, constituens in templis simulacra dæmonum, amans in ludis simulacra vitiorum; susurrans in occulto verba justitiæ ad decipiendos etiam paucos bonos, frequentans in aperto invitamenta nequitia ad possidendos innumerabiles malos?

C A P U T XXVII.

Quanta everione publicæ discipline Romani diis suis placandis sacraverint obscena ludorum.

VIR gravis & (e) philosophaster Tullius ad- lis futurus, clamabat in auribus civitatis, inter cetera sui magistratus officia sibi Floram matrem ludorum celebritate placandam: qui ludi tanto devotius, quanto turpius celebrari solent. Dicit alio loco jam consul in extremis periculis civitatis, & ludos per decem dies factos, neque rem ullam quæ ad placandos deos pertineret prætermittam: quasi non fatius erat tales deos irritare temperantia, quam placare luxuria; & eos honestate etiam ad inimicitias provocare, quam tanta deformitate lenire. Neque enim gravius fuerant quamlibet crudelissima immanitate nocituri homines, propter quos placabantur, quam nocebant ipsi, cum vitiositate scedissima placarentur. Quandoquidem ut avertetur quod metuebatur ab hoste in corporibus, eo modo dii conciliabantur, quo virtus debellaretur in mentibus; qui non opponerentur defensores oppugnatoribus mœnium, nisi prius fierent expugnatores morum bonorum. Hanc talium numinum placationem petulantissimam, impurissimam, impudentissimam, nequissimam, immundissimam, cujus actores laudanda Romana

E vir-

de ipsius ac Vestæ aliorumque deorum festis. Nam Cælestem Afrorum deam haud dubie respicit id totum.

(c) Hic in excusis additum, *videre erubescerent*: quod abest a MSS.

(d) Editi, *Mirum nimium si ullus ibi erat pudor mortalium, quo humana &c.* Emendantur a MSS.

(e) Editi, *philosophus Tertullius*. Consentiant MSS. plerique, posteriore tamen vocabulo in quibusdam bipartito, ut legatur, *philosophus ter Tullius*. Verior lectio videtur veteris libri Corbeienfis, *philosophaster Tullius*: quam conjectura affectus erat Lud. Vives: ut videlicet Augustinus eo verbo notet inanem Tullii philosophiam, quæ a tam stultis & sacrilegis erroribus non eum liberavit.

Dæmo- nes agi- tare mentes iniquas occulto insti- ctu.

Act. 6. in Verrem.

Act. 3. in Catili- nam.

virtutis indoles honore privavit, tribu movit, agnovit turpes, fecit infames: hanc, inquam, pudendam veræque religioni aversandam & detestandam talium numinum placationem, has fabulas in deos illecebrosas atque criminosas, hæc ignominiosa deorum facta vel scelerate turpiterque (a) commissa, vel sceleratius turpiusque conficta, oculis & auribus publicis civitas tota discebat: hæc commissa numinibus placere cernebat: & ideo non solum illis exhibenda, sed sibi quoque imitanda credebat: non illud nescio quid velut bonum & honestum, quod tam paucis & tam occulte dicebatur, (si tamen dicebatur) ut magis ne innotesceret, quam ne non fieret, timeretur.

CAPUT XXVIII.

De Christianæ religionis salubritate.

AB istarum immundissimarum potestatum tartareo jugo & societate pœnali erui per Christi nomen homines, & in lucem saluberrimæ pietatis ab illa perniciosissimæ impietatis nocte transferri, queruntur, & murmurant iniqui & ingrati, & illo nefario spiritu altius obstrictiusque (b) possessi, quia populi consuevit ad ecclesias casta celebritate, honesta utriusque sexus discretione: ubi audiant quam bene hic ad tempus vivere debeant, ut post hanc vitam beate semperque vivere mereantur: ubi sancta Scriptura iustitixque doctrina de superiore loco in conspectu omnium personante, & qui faciunt, audiant ad præmium; & qui non faciunt, audiant ad iudicium. Quo etsi veniunt quidam talium præceptorum irrisores, omnis eorum petulantia aut repentina immutatione deponitur, aut timore vel pudore comprimitur. Nihil enim eis turpe ac flagitiosum spectandum imitandumque proponitur, ubi veri Dei aut præcepta insinuantur, aut miracula narrantur, aut dona laudantur, aut beneficia postulantur.

Viri
forsim
a mulie-
ribus in
ecclesia.

CAPUT XXIX.

De abjiciendo cultu deorum cohortatio ad Romanos.

HÆC potius concupisce, o indoles Romana laudabilis, o progenies Regulorum, Scævolarum, Scipionum, Fabriciorum: hæc potius concupisce, hæc ab illa turpissima vanitate & fallacissima dæmonum malignitate discerne. Si quid in te laudabile naturaliter eminet, non nisi vera pietate purgatur atque perficitur; impietate autem (c) disperditur, & punitur. Nunc jam elige quid sequaris, ut non in te, sed in Deo vero sine ullo errore lauderis. Tunc enim tibi gloria popularis adfuit, sed occulto iudicio divinæ providentiæ vera religio quam eligeres defuit. Expergiscere, dies est; sicut experrecta es in quibusdam, de quo-

Viri Ro-
mano-
rum no-
bilissi-
mi.

(a) Sic in MSS. At in excusis hoc loco *conficta*; & altero loco post *turpiusque*, positum erat *commissa*.

(b) Editi, *oppressi*: dissentientibus MSS.

(c) Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *dispergitur*.

(d) Ad Romuleum asylum alludit, de quo intra lib. 5. c. 17.

rum virtute perfecta, & pro fide vera etiam passionibus gloriamur, qui usquequaque adversus potestates inimicissimas contigentes, easque fortiter moriendo vincentes, sanguine nobis hanc patriam peperere suo. Ad quam patriam te invitamus & exhortamur, ut ejus adjiciaris numero civium, cujus quodam modo (d) asylum est vera remissio peccatorum. Non audias degeneres tuos Christo Christianisve detrahentes, & accusantes velut tempora mala, cum querant tempora quibus non sit quieti vita, sed potius secunda nequitia. Hæc tibi numquam nec pro terrena patria placuerunt. Nunc jam cælestem arripe, pro qua minimum laborabis, & in ea veraciter semperque regnabis. Illic enim tibi non Vestalis (e) focus, non lapis (f) Capitolinus, sed Deus unus & verus nec metas rerum, nec tempora ponet, imperium sine fine dabit.

Æneid.
1.

2. Noli deos falsos fallacesque requirere; abjice potius atque contemne, in veram emicans libertatem. Non sunt dii, maligni sunt spiritus, quibus æterna tua felicitas pœna est. Non tam Juno* Trojanis, a quibus carnalem originem ducis, arces videtur invidisse Romanas, quam isti dæmones, quos adhuc deos putas, omni generi hominum sedes invident sempiternas. Et tu ipsa non parva ex parte de talibus judicasti, quando ludis eos placasti, & per quos homines eosdem ludos fecisti, infames esse voluisti. Patere asseri libertatem tuam adversus immundos spiritus, qui tuis cervicibus imposuerant sacrandam sibi & celebrandam ignominiam suam. Actores criminum divinorum removisti ab honoribus tuis: supplica Deo vero, ut a te removeat illos deos, qui delectantur criminibus suis seu veris, quod ignominiosissimum est, seu falsis, quod malitiosissimum est. Bene, quod tuo sponte hiistrionibus & scenicis societatem civitatis patere noluisti; evigila plenius: nullo modo his artibus placatur divina majestas, quibus humana dignitas inquinatur. Quo igitur pacto deos, qui talibus delectantur obsequiis, haberi putas in numero sanctarum cælestium potestatum, cum homines per quos eadem aguntur obsequia, non putasti habendos in numero qualiumcumque civium Romanorum? Incomparabiliter superna est civitas clarior, ubi victoria, veritas; ubi dignitas, sanctitas; ubi pax, felicitas; ubi vita, æternitas. Multo minus habet in sua societate tales deos, si tu in tua tales homines habere erubuisti. Proinde si ad beatam pervenire desideras Civitatem, devota dæmonum societatem. Indigne ab honestis coluntur, qui per turpes placantur. Sic isti a tua (g) pietate removeantur purgatione Christiana, quomodo

Dæmo-
num
pœna
est ho-
minum
felici-
tas.
* *Æ-
neid.* 3.

(e) Ignis perpetuus Vestæ dicatus, qui si casu extingueretur, maximorum malorum imminetium prælagium esse, scribit Liv. l. 5. & l. 28.

(f) Jovis simulacrum in Capitolio lapideum. Hinc nata illa Romanis sanctissima juratio, *Per Jovem lapidem*.

(g) Sic MSS. Editi autem, *a sua societate*.

modo illi a tua dignitate remoti sunt notatione censoria. De bonis autem carnalibus, quibus solis mali perfrui volunt, & de malis carnalibus, quæ sola perpeti nolunt, quod neque in his habeant, quam putantur habere isti dæmones, potestatem, quamquam si haberent, deberemus potius etiam ista contemnere, quam

propter ista illos colere, & eos colendo ad illa quæ nobis invident, pervenire non posse: tamen nec in istis eos hoc valere quod hi putant, qui propter hæc eos coli oportere contendunt, deinceps videbimus, ut hic sit hujus voluminis modus.

LIBER TERTIUS.

Ut in superiori libro de malis morum & animi, sic in presenti de corporis externarumque rerum incommodis ostendit Augustinus, Romanos a condita Urbe his assidue vexatos fuisse, atque ad avertenda id genus mala deos falsos, cum ante Christi adventum libere colerentur, nihil præstitisse.

CAPUT I.

De adversitatibus quas soli mali metuunt, & quas semper passus est mundus, cum deos coleret.

JAM satis dictum arbitror de morum malis & animorum, quæ præcipue cavenda sunt, nihil deos falsos populo cultori suo, quo minus eorum malorum aggere premeretur, subvenire curasse; sed potius, ut maxime premeretur, egisse. Nunc de illis malis video dicendum, quæ sola isti perpeti nolunt, qualia sunt fames, morbus, bellum, exspoliatio, captivitas, trucidatio: & si qua similia jam in primo libro commemoravimus. Hæc enim sola mali deputant mala, quæ non faciunt malos; nec erubescunt inter bona quæ laudant, ipsi mali esse qui laudant; magisque stomachantur, si villam malam habeant, quam si vitam: quasi hoc sit hominis maximum bonum, habere bona omnia, præter se ipsum. Sed neque talia mala, quæ isti sola formidant, dii eorum, quando ab eis libere colebantur, ne illis acciderent, obstiterunt. Cum enim variis per diversa (a) loca temporibus ante adventum Redemptoris nostri innumerabilibus nonnullisque etiam incredibilibus cladibus genus contereretur humanum, quos alios quam istos deos mundus colebat, excepto uno populo Hebræo, & quibusdam extra ipsum populum, ubicumque gratia divina (b) digni occultissimo atque justissimo Dei judicio fuerunt? Verum ne nimium longum faciam, tacebo aliarum usquequaque gentium mala gravissima: quod ad Romam pertinet Romanumque imperium tantum loquar, id est, ad ipsam proprie civitatem, & quæcumque illi terrarum vel societate conjunctæ, vel conditione subjectæ sunt, quæ

sint perpessæ ante adventum Christi, cum jam ad ejus quasi corpus reipublicæ pertinerent.

CAPUT II.

An dii, qui & a Romanis, & a Græcis similiter colebantur, causas habuerint, quibus Ilium paterentur excindi.

PRIMUM ipsa Troja, vel Ilium, unde origo est populi Romani, (neque enim prætereundum, aut dissimulandum est, quod & in primo libro * adtigi,) eisdem habens deos * *Cap. 4.* & colens, cur a Græcis victum, captum atque deletum est? Priamo inquit, sunt reddita (c) Laomedontea paterna perjuria. Ergo verum est, quod Apollo atque Neptunus eidem Laomedonti mercenariis operibus servierunt. Illis quippe promississe mercedem falsumque jurasse perhibetur. Miror, Apollinem nominatum divinatorem in tanto officio laborasse nescientem quod Laomedon fuerat promissa negaturus. Quamquam nec ipsum Neptunum patrum ejus, fratrem Jovis, regem maris, decuit ignarum esse futurorum. Nam hunc Homerus de stirpe *Iliad. 2.* Æneæ, a cujus posteris (d) condita Roma est, cum (e) ante illam urbem conditam idem poeta fuisse dicatur, inducit magnum aliquid divinantem: quem etiam nube rapuit, ut dicit, ne ab Achille occideretur, cuperet cum vertere ab imo (quod apud Virgilium confitetur) *Æneid.* structa suis manibus perjuræ moenia Trojæ. Nescientes igitur tanti dii, Neptunus & Apollo, Laomedontem sibi negaturum esse mercedem, structores moenium Trojanorum gratis, & ingratissimos fuerunt. Videant ne gravius sit tales deos credere, quam diis talibus pejerare. Hoc enim nec ipse Homerus facile credidit, qui Neptunum

E 2 num

(a) Abest loca a MSS.

(b) Hoc ipsum Augustinus in epist. ad Deogratias 102. n. 15. docet. *Salus, inquit, religionis hujus... nulli unquam defuit, qui dignus fuit &c.* Quam suam sententiam exponens lib. de Prædest. SS. c. 10. ait: *Si discutatur & queratur unde quisque sit dignus, non desunt qui dicant, voluntate humana: nos autem dicimus, gratis vel prædestinatione divina.*

(c) Hinc Virg. 1. Georg. *Laomedontæc latus perjuræ Trojæ.*

(d) Vox *condita* abest a Vind. Am. Er. & MSS.

(e) Nec de tempore Urbis conditæ, nec de Homeri ætate satis inter scriptores convenit. Hunc elapsis post bellum Trojanum annis plus minus 160. & ante Christum an. circiter 1000. Salomone in Judæa regnante vixisse probabilior opinio est. Quamcumque vero aliam opinionem sequi placeat, Homerus Roma erit antiquior: quod & Cicero testatur in 1. Tusc. & Agellius lib. 17. c. 21.

nim quidem contra Trojanos, Apollinem autem pro Trojanis pugnantem facit, cum illo perjurio ambos fabula narret offensos. Si igitur fabulis credunt, erubescant talia colere numina: si fabulis non credunt, non obtendant Trojana perjuriam; aut mirentur deos perjuriam punisse Trojana, amasse Romana. Unde enim conjuratio Catilinæ in tanta tamque corrupta civitate habuit etiam eorum grandem copiam, quos manus atque lingua perjurio aut sanguine civili alebat? Quid enim aliud toties senatores corrupti in judiciis, toties populus in suffragiis vel in quibusque causis, quæ apud eum concionibus agebantur, nisi etiam (a) pejerando peccabant? Namque corruptissimis moribus ad hoc mos jurandi servabatur antiquus, non ut ab sceleribus metu religionis prohiberentur, sed ut perjuriam quoque sceleribus ceteris adderentur.

CAPUT III.

Non potuisse offendi deos Paridis adulterio, quod inter ipsos traditur frequentatum.

NULLA itaque causa est, quare dii, quibus, ut dicunt, steterat illud imperium, cum a Græcis prævalentibus probentur victi, Trojanis pejerantibus fingantur irati. Nec adulterio* Paridis, ut rursus a quibusdam defenduntur, ut Trojam desererent, succensuerunt. Auctores enim doctoresque peccatorum esse adsolent, non ultores. Urbem Romam, inquit Sallustius, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, qui Ænea duce profugi incertis sedibus vagabantur. Si ergo adulterium Paridis vindicandum numina censuerunt, aut magis in (b) Romanis, aut certe etiam in Romanis puniendum fuit; quia Æneæ mater * hoc fecit. Sed quocumque in illo illud flagitium oderant, qui in sua focia Venere non oderant (ut alia omitram) quod cum Anchise commiserat, ex quo Æneam pepererat? An quia illud factum est indignante Menelao, illud autem concedente * Vulcano? Dii enim, credo, non zelant conjuges suas, usque adeo ut eas etiam cum hominibus dignentur habere communes. Irridere fabulas fortassis existimor, nec graviter agere tanti ponderis causam. Non ergo credamus, si placet, Æneam esse Veneris filium: ecce concedo, si nec Romulum * Martis. Si autem illud, cur non & illud? An deos fas est hominibus feminis, mares autem homines deabus misceri nefas? Dura, vel potius non credenda conditio, quod ex jure Veneris in concubitu Marti licuit, hoc in jure suo ipsi Veneri non licere. At utrumque firmatum est auctoritate Romana. Neque enim minus credidit recen-

*Adulterium cum Helena Menelai uxore. De Caesar. lib. con. sur.

* Venus

* Vulcanus Veneris suaritus.

* Romulus Martis ex Silvia Vestalis filius.

(a) Nempe iudices jurati judicabant, & populus in mittendis suffragiis jurejurando adstringebatur, ut ne pretio vel gratia adductus quidquam antiquius haberet salute rei publicæ.

(b) Editi, aut magis in Trojanis. Emendantur a MSS.

(c) Hic Romulo annis fere 700. posterior, erat gentis Juliae, quæ in Julium Æneæ filium genus referebat, & per

tior (c) Cæsar aviam Venerem, quam patrem antiquior Romulus Martem.

CAPUT IV.

De sententia Varronis, qua utile esse dixit, ut se homines diis genitos mentiantur.

DIXERIT aliquis: Itane tu ista credis? Ego vero ista non credo: Nam & vir doctissimus eorum Varro falsa hæc esse, quamvis non audacter, neque fidenter, præne tamen fatetur. Sed utile esse civitatibus dicit, ut se viri fortes, etiamsi falsum sit, diis genitos esse credant: ut eo modo animus humanus velut divinæ stirpis fiduciam gerens, res magnas aggrediendas præsumat audacius, agat vehementius, & ob hoc impleat ipsa securitate felicius. Quæ Varronis sententia expressa, ut potui, meis verbis, cernis quem latum locum aperiat falsitati; ut ibi intelligamus plura jam sacra & quasi religiosa potuisse confingi, ubi putata sunt civibus etiam de ipsis diis prodesse mendacia.

CAPUT V.

Non probari, quod dii adulterium Paridis punierint, quod in Romuli matre non ulsi sunt.

SED utrum potuerit Venus ex concubitu Anchisæ Æneam parere, vel Mars ex concubitu filis Numitoris Romulum gignere, in medio relinquamus. Nam præne talis quæstio etiam de Scripturis nostris oboritur, qua quæritur Gen. 6.4. utrum prævaricatores angeli cum filiabus hominum concubuerint; unde natis gigantibus, id est, nimium grandibus ac fortibus viris, tunc terra completa est. * Proinde ad utrumque interim modo nostra disputatio referatur. Si enim vera sunt, quæ apud illos de matre Æneæ & de patre Romuli lætitantur, quomodo possunt diis adulteria displicere hominum, quæ in se ipsis concorditer ferunt? Si autem falsa sunt, nec sic quidem possunt irasci veris adulteriis humanis, qui etiam falsis delectantur suis. Huc accedit, quoniam si illud de Marte non creditur ut hoc quoque de Venere non credatur, (d) nullo divini concubitus obtentu matris Romuli causa defenditur. Fuit autem sacerdos (e) Sylvia Vestalis, & ideo dii magis in Romanos sacrilegum illud flagitium, quam in Trojanos Paridis adulterium vindicare debuerunt. Nam & ipsi Romani antiqui in stupro detectas Vestis sacerdotes, vivas etiam * defodiebant; adulteras autem feminas, quamvis aliqua damnatione, nulla tamen morte plecebant: usque adeo gravius quæ putabant adyta divina, quam humana cubilia vindicabant.

Gen. 6.4.

* al. CAPUT V.

* Livius lib. 8. & lib. 22.

CA-

Julium in Venerem. Ipsi Cæsaris ea de re verba leguntur apud Suetonium.

(d) Er. & Lev. Nullo igitur. Absit igitur ab editis aliis & MSS.

(e) Vind. Am. & plerique MSS. loco Sylvia, habent Ilia. Utrumque nomen habuit filia Numitoris, Remi & Romuli mater, quæ & Rhea dicebatur.

CAPUT VI.

De parricidio Romuli, quod dii non vindicarunt.

* Remus
* Mene-
laus He-
lenæ a
Paride
raptæ
maritus.

ALTIUD adjicio, quia si eo usque peccata hominum illis numinibus displicerent, ut offensi Paradis factio desertam Trojam ferro ignibusque donarent; magis eos contra Romanos moveret Romuli frater * occisus, quam contra Trojanos Græcus * maritus illusus; magis irritaret parricidium nascentis, quam regnantis adulterium civitatis. Nec ad causam, quam nunc agimus, interest utrum hoc fieri Romulus jufferit, aut Romulus fecerit, quod multi impudentia negant, multi pudore dubitant, multi dolore dissimulant. Nec nos itaque in ea re diligentius requirenda per multorum scriptorum perpenſa testimonia demoremur: Romuli fratrem palam constat occisum; non ab hostibus, non ab alienis. Si aut perpetravit aut imperavit hoc Romulus; magis ipse fuit Romanorum, quam Paris (a) Trojanorum caput: cur igitur Trojanis iram deorum provocavit ille alienæ conjugis raptor, & (b) eorundem deorum tutelam Romanis invitavit iste sui fratris exstinctor? Si autem illud scelus a facto imperioque Romuli alienum est; quoniam debuit utique vindicari, tota hoc illa civitas fecit, quod tota (c) contempsit; & non jam fratrem, sed patrem, quod pejus est, occidit. Uterque enim fuit conditor, ubi alter scelere ablati non permissus est esse regnator. Non est, ut arbitror, quod dicatur quid mali Troja meruerit, ut eam dii desererent, quo posset exstingui; & quid boni Roma, ut eam dii inhabitarent, quo posset augeri: nisi quod victi inde fugerunt, & se ad istos quos pariter deciperent, contulerunt. Immo vero & illic manserunt, ad eos more suo decipiendos, qui rursus easdem terras habitarent; & hic easdem artes fallaciæ suæ magis etiam exercendo, majoribus honoribus gloriati sunt.

CAPUT VII.

De everſione Ilii, quod dux Marii Fimbria excidit.

* De hoc
Livius
l. 82. &
l. 83. Ap-
pian. in
Mithri-
datico.

CERTE enim civilibus jam bellis scotentibus, quid miserum commiserat Ilium, ut * a Fimbria, Marianarum partium homine pessimo, everteretur, multo ferocius atque crudelius, quam olim a Græcis? Nam tunc & multi inde fugerunt, & multi captivati saltem in servitute vixerunt. Porro autem Fimbria prius edictum proposuit, ne cui parceretur; atque urbem totam cunctosque in ea homines incendio concremavit. Hoc meruit Ilium, non a Græcis quos sua irritaverat iniquitate, sed a Romanis quos sua calamitate propagaverat: diis illis communibus ad hæc repellenda nihil juvantibus, seu, quod verum est, nihil valentibus. Numquid &

tunc abcessere omnes adytis arisque relictis dii, quibus illud oppidum steterat, post antiquos Græcorum ignes ruinasque reparatum? Si autem abcesserant, causam requiro: & oppidanorum quidem quanto invenio meliorem, tanto deteriorem deorum. Illi enim contra Fimbriam portas clauferant, ut Syllæ fervarent integram civitatem: hinc eos iratus incendit, vel potius penitus exstinxit. Adhuc autem * meliorum partium civilium Sylla dux fuit, adhuc armis rempublicam recuperare moliebatur: horum bonorum initiorum nondum malos eventus habuit. Quid ergo melius cives illius urbis facere potuerunt? quid honestius? quid fidelius? quid Romana parentela dignius, quam meliori causæ Romanorum civitatem servare, & contra parricidam Romanæ reipublicæ portas claudere? At hoc eis in quantum exitium verterit, attendant defensores deorum. Deseruerint dii adulteros, Iliumque flammis Græcorum reliquerint, ut ex ejus cineribus Roma castior nasceretur: cur & postea deseruerunt eandem civitatem Romanis cognatam, non rebellantem adversus Romam nobilem filiam, sed justioribus ejus partibus fidem constantissimam piissimamque servantem, eamque delendam reliquerunt, non Græcorum viris fortibus, sed viro spurcissimo Romanorum? Aut si displicebat diis causa partium Syllanarum, cui servantes urbem miseri portas clauferant; cur eidem Syllæ tanta bona promittebant, & prænuuntiabant? An & hinc agnoscuntur adulteros felicitum potius quam infelicitum defensores? Non ergo Ilium etiam tunc, ab eis cum desereretur, eversum est. Nam dæmones ad decipiendum semper vigilantissimi, quod potuerunt, fecerunt. Everſis quippe & incensis omnibus cum oppido simulacris, solum Minervæ sub tanta ruina templi illius, ut scribit * Livius, integrum stetit perhibetur. Non ut diceretur, * Dii patrii, quorum semper sub numine Troja est, ad eorum laudem: sed ne diceretur, Excessere omnes adytis arisque relictis dii, ad eorum defensionem. Illud enim posse permissi sunt, non unde probarentur potentes, sed unde præſentes convincerentur.

* Cicero.
Orat. pro
Cælio.
Sallu-
stius in
Cælio.

Dæmo-
nes ad
deci-
pien-
dum vi-
gilantif-
simi.
* Livius
liber 83.
in quo de
Ilii exci-
dio, non
est.
* Virgil.
Æneid.
2.

CAPUT VIII.

An debuerit diis Iliacis Roma committi.

DIS itaque Iliacis post Trojæ ipsius documentum qua tandem prudentia Roma custodienda commissa est? Dixerit quispiam, jam eos Romæ habitare solitos, quando expugnante Fimbria cecidit Ilium. Unde ergo stetit Minervæ simulacrum? Deinde, si apud Romam ~~erat, quando Fimbria delevit Ilium~~; fortasse apud Ilium erant, quando a Gallis ipsa Roma capta & incensa est: sed ut sunt auditu acutissimi, motuque celerrimi, ad vocem anferis ci-
to

(a) Paris quippe non rex, sed regis Trojanorum Priami filius.

(b) Trojanorum nempe dii Lavinium per Æneam, in-

de Albam per Ascanium translati, ac postremo Romam per Romulum adsciti sunt.

(c) Sic Am. Er. & MSS. At Vind. & Lou. ~~conferunt~~.

to redierunt, ut saltem Capitolinum collem qui remanserat, tuerentur: ceterum ad alia defendenda serius sunt redire commoniti.

CAPUT IX.

An illam pacem, quæ sub Numæ regno fuit, deos præstitisse credendum sit.

HI etiam Numam Pompilium successorem Romuli adjuvisse creduntur, ut toto regni sui tempore pacem haberet, & (a) Jani portas, quæ bellis patere adsolent, clauderet: eo merito scilicet, quia Romanis multa sacra constituit. Illi vero homini pro tanto otio gratulandum fuit, si modo id rebus salubribus scisset impendere, & perniciosissima curiositate neglecta, Deum verum vera pietate perquirere. Nunc autem non ei dii contulerunt illud otium: sed eum minus fortasse decepissent, si otiosum minime reperissent. Quanto enim minus cum occupatum invenerunt, tanto magis ipsi occupaverunt. Nam quid ille molitus sit, & quibus artibus deos tales sibi, vel illi civitati consociare potuerit, Varro prodit: quod si Domino placuerit, suo diligentius differetur loco: modo autem quia de beneficiis eorum quæstio est, magnum beneficium est pax; sed Dei veri beneficium est, plerumque etiam sicut sol, sicut pulvis vitæque alia subsidia, super ingratos & nequam. Sed si hoc tam magnum bonum dii illi Romæ vel Pompilio contulerunt, cur imperio Romano per ipsa tempora (b) laudabiliora id numquam postea præstiterunt? An utiliora erant sacra, cum instituerentur, quam cum instituta celebrarentur? Atqui tunc nondum erant, sed ut essent addebantur: postea vero jam erant, quæ ut prodesse custodiebantur. Quid ergo est, quod illi quadraginta tres, vel, (c) ut alii volunt, triginta novem anni in tam longa pace transacti sunt, regnante Numa, & postea sacris institutis, diisque ipsis, qui eisdem sacris fuerant invitati, jam præsidibus atque tutoribus; vix post tam multos annos ab Urbe condita usque ad Augustum * unus pro magno miraculo commemoratur annus post primum bellum Punicum, quo belli portas Romani claudere potuerunt.

CAPUT X.

An optandum fuerit, quod tanta bellorum rabie Romanorum augetur imperium, cum eo studio quo sub Numa auctum est, & quietum esse potuisset, & tutum.

AN respondent, quod nisi assiduis sibi continuo succedentibus bellis Romanum imperium tam longe lateque non posset augeri, & tam grandi gloria diffamari? Idonea vero causa: ut magnum esset imperium, cur esse deberet inquietum? Nonne in corporibus hominum satius est modicam staturam cum sani-

tate habere, quam ad molem aliquam giganteam perpetuis afflictionibus pervenire? nec cum perveneris, quiescere; sed quanto grandioribus membris, tanto majoribus agitari malis? Quid autem mali esset, ac non potius plurimum boni, si ea tempora perdurarent, quæ perstrinxit Sallustius? ubi ait: Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi; pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua cuique satis placebant. An ut tam multum augetur imperium, debuit fieri quod Virgilius detestatur, dicens:

Deterior donec paullatim ac decolor ætas, Et belli rabies, & amor successit habendi. *Æneid.* 8.

Sed plane pro tantis bellis susceptis & gestis, justa defensio Romanorum est, quod irruentibus sibi importune inimicis resistere cogebat, non aviditas adipiscendæ laudis humanæ, sed necessitas tuendæ salutis & libertatis. Ita sit plane. Nam postquam res eorum, sicut scribit ipse Sallustius, (d) legibus, moribus, agris aucta, satius prospera, satiusque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitimi bello tentare, pauci ex amicis auxilio esse. Nam ceteri metu perculsi longe a periculis aberant. At Romani domi militiaque intenti festinare, parere, alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post ubi pericula virtute propulerant, fociis atque amicis auxilia portabant, magisque dandis quam accipiendis beneficiis amicitias parabant. Decenter his artibus Roma crevit. Sed regnante Numa, ut tam longa pax esset, utrum irruerant improbi bello tentabant; an nihil eorum fiebat, ut posset pax illa persistere? Si enim bellis etiam tum Roma lacebatur, nec armis arma obvia ferebantur; quibus modis agebatur; ut nulla pugna superati, nullo Martio impetu territi sedarentur inimici; his modis semper ageretur, & semper Roma clausis Jani portis pacata regnaret. Quod si in potestate non fuit, non ergo Roma pacem habuit quamdiu dii eorum, sed quamdiu homines finitimi circumquaque voluerunt, qui eam nullo bello provocaverunt: nisi forte dii tales etiam id homini vendere audebant, quod alius homo voluit sive nobis. Interest quidem jam vitio proprio, mansuetos quatenus sinantur isti demones vel terrere vel excitare: sed si semper hoc possent, nec aliud secretiore ac superiore potestate contra eorum conatum sæpe aliter ageretur, semper in potestate haberent (e) pacis bellicasque victorias, quæ semper fere per humanorum animorum motus accidunt: quas tamen plerumque contra eorum fieri voluntatem, non solum fabulæ multa mentientes, & vix veri ali-

Pax indignitiam conferatur.

* Livius lib. 1.

(a) Jani portæ cur in bello aperte, in pace clausæ essent, dicit Macrobius 1. Saturn.

(b) Vind. Am. Er. & fere omnes MSS. laudabilia.

(c) Numam 43. annos Livius, Plutarchus &c. Eutro-

pius vero, Eusebius, Cassiodorus annos tantum 41. regnasse tradunt.

(d) Apud Sallustium loco legibus, est civibus.

(e) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. pacem.

ri aliquid vel indicantes, vel significantes, sed etiam ipsa Romana confitetur historia.

CAPUT XI.

De simulacro Cumani Apollinis, cujus fletus creditus est cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.

NEQVE enim aliunde Apollo ille Cumanus, cum adversus Achæos regemque Aristonicum bellaretur, (a) quadratiduo flevisse nuntiatus est: quo prodigio haruspices territi, cum id simulacrum in mare putavissent esse projiciendum, Cumani senes intercesserunt, atque retulerunt tale prodigium & Antiochi & (b) Persis bello in eodem apparuisse figmento: & quia Romanis feliciter provenisset, ex senatusconsulto eidem Apollini suo dona esse missa testati sunt. Tunc velut peritiores acciti haruspices responderunt, simulacri Apollinis fletum ideo prosperum esse Romanis, quoniam (c) Cumana colonia Græca esset, suiisque terris unde accitus esset, id est ipsi Græciæ luctum & cladem Apollinem significasse plorantem. Deinde mox regem Aristonicum victum & captum esse, nuntiatum est, quem vinciri utique Apollo volebat & dolebat, & hoc sui lapidis etiam lacrimis indicabat. Unde non usquequaque incongrue, quamvis fabulosis, tamen veritati similibus, mores dæmonum describuntur carminibus poetarum. Nam Camillam Diana doluit apud * Virgilium, & Pallantem moriturum Hercules flevit. Hinc fortassis & Numa Pompilius pace abundans, sed quo donante nesciens, nec requirens; cum cogitaret otiosus, quibusnam diis tuendam Romanam salutem regnumque committeret, nec verum illum atque omnipotentem summum Deum curare opinaretur ista terrena, atque recoleret Trojanos deos, quos Æneas advexerat, neque Trojanum, neque Lavinienſe ab ipso Ænea conditum regnum diu conservare potuisse, alios providendos existimavit, quos illis prioribus, (sive qui cum Romulo jam Romam transierant, sive quandoque Alba everſa fuerant transituri) vel tamquam fugitivis custodes adhiberet, vel tamquam invalidis adjuutores.

CAPUT XII.

Quantos sibi deos Romani præter constitutionem Numæ adjecerint, quorum eos numerofitas nihil juverit.

NEC his sacris tamen Roma dignata est esse contenta, quæ tam multa illic Pompilius constituerat: nam ipsius summum templum non-

(a) Per quadratiduum flevisse scribit Julius Obsequens in frag. lib. de prodigiis; Livius vero lib. 43. per triatiduum & tres noctes.

(b) Editi, *Persidis*. MSS. *Persis*, pro quo Lud. Vives putat legendum *Persæ*, Philippi filii Macedonum regis, quem L. Æmilius Paulus bello Macedonico secundo vicit. Plutarch. in Æmilio Paulo.

(c) Lov. *Cumæ*. Ceteri libri, *Cumana*.

(d) Editi, *ab Epidauris abivit*. At veteres libri, *ab Epidauris abivit*. Æsculapium ex Epidauris Achaicæ oppido

dum habebat * Jovis. Rex quippe Tarquinius ibi Capitolium fabricavit. Æsculapius autem ab Epidauris (d) ambivit Romam, ut peritissimus medicus in urbe nobilissima artem gloriosius exerceret. Mater etiam deum nescio unde a (e) Pessinunte. Indignum enim erat, ut cum ejus filius jam colli Capitolino præfideret, adhuc ipsa in loco ignobili latitaret. Quæ tamen si omnium deorum mater est, non solum secuta est Romam quosdam filios suos, verum & alios præcessit etiam secuturos. Miror sane, si ipsa peperit Cynocephalum; qui longe postea venit ex Ægypto. Utrum etiam dea Febris ex illa nata sit, viderit Æsculapius pronepos ejus. Sed undecumque nata sit, non (opinor) audebunt eam ignobilem dicere dii peregrini deam civem Romanam. Sub hoc tot deorum præsidio, quos numerare quis potest? indigenas & alienigenas, cælites, terrestres, infernos, marinos, fontanos, (f) fluviales; & ut Varro dicit, certos atque incertos, in omnibusque generibus deorum, sicut in animalibus, mates & feminas? Sub hoc ergo tot deorum præsidio constituta Roma, non tam magnis & horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo, agitari affligique debuit. Nimis enim multos deos grandi (g) fumo suo, tamquam signo dato ad tuitionem congregaverat; quibus templa, altaria, sacrificia, sacerdotes instituendo atque præbendo, summum verum Deum, cui uni hæc rite gesta debentur, offenderet. Et felicior quidem cum paucioribus vixit: sed quanto major facta est, sicut navis nautas, tanto plures adhibendos putavit: credo, desperans pauciores illos, sub quibus in comparatione pejoris vitæ melius vixerat, non sufficere ad opitulandum granditati suæ. Primo enim sub ipsis regibus, excepto Numa Pompilio, de quo jam supra locutus sum, quantum malum discordiosi certaminis fuit, quod fratrem Romuli coegit occidi?

CAPUT XIII.

Quo jure, quo fœdere Romani obtinuerint prima conjugia.

QUOMODO nec Juno, quæ cum Jove suo jam * fovebat Romanos rerum dominos, gentemque togatam, nec Venus ipsa Æneidas suos potuit adjuvare, ut bono & æquo more conjugia mererentur, cladesque tanta irruit hujus inopix, ut ea dolo raperent; moxque compellerentur pugnare cum loceris; ut miseræ feminæ nondum ex injuria maritis conciliatæ,

in Urbem advectum memorat Livius lib. 10.

(e) Vind. Am. & Et. *nescio unde nata Prænestinum monsem insedis*. Ubi Lud. Vives loco *Prænestinum*, legendum existimat *Palatinum*: quia in Palatio, ait, locata est deum mater. Sed verior lectio Lov. & MSS. *nescio unde a Pessinunte*. Confer Notam b. pag. 16. in lib. 1. c. 30.

(f) In multis MSS. *pluviales*.

(g) *Fumo*, inanitatem sacrificiorum aut superbix vanitatem significat.

Dii certi atque incerti.

* Æneid. 11.

* Æneid. 11.

ta, jam parentum sanguine dotarentur? At enim vicerunt in hac conflictione Romani vicinos suos? Quantis & quam multis utrimque vulneribus & funeribus tam propinquorum & confinium istæ victoriæ constiterunt? Propter unum Cæsarem socerum & unum generum ejus Pompeium, jam mortua Cæsaris filia uxore Pompeii, quanto & quam justo doloris instinctu Lucanus exclamat:

Lucan.
Bella per Emathios plus quam civilia campos,
Jusque datum sceleri canimus.

Lucan.
Vicerunt ergo Romani, ut strage focerorum manibus cruentis ab eorum filiabus amplexus miserabiles extorquerent; nec illæ auderent flere patres occisos, ne offenderent victores maritos;

Ovid.
quæ adhuc illis pugnantis, pro * quibus facerent vota nesciebant. Talibus nuptiis populum Romanum non Venus, sed Bellona (a) dotavit: aut fortassis Alesto illa (b) infernalis furia, jam eis favente Junone, plus in illos habuit licentia, quam cum ejus * precibus contra Æneam fuerat excitata. (c) Andromache feliciter captivata est; quam illa conjugia Romana nupserunt: licet serviles, tamen post ejus amplexum nullum Trojanorum Pyrrhus occidit. Romani autem focerum interficiebant in preliis, quorum jam filias amplexabantur in thalamis. Illa victori subdita, dolere tantum suorum mortem potuit, non timere: illæ sociatæ bellantibus parentum suorum mortes procedentibus viris timebant, redeuntibus dolebant, nec timorem habentes liberum, nec dolorem. Nam propter interitum civium, propinquorum, fratrum, parentum, aut pie cruciabantur, aut crudeliter lætabantur victoriis maritorum. Huc accedebat, quod, ut sunt alterna bellorum, aliquæ parentum ferro amiserunt viros, aliquæ utrorumque ferro & parentes & viros. Neque enim & apud Romanos parva fuerunt illa discrimina. Siquidem ad obfidionem quoque perventum est civitatis, clausisque portis se tuebantur. Quibus * dolo apertis, admissisque hostibus intra moenia, in ipso foro scelerata & nimis atrox inter generos socerosque pugna commissa est. Et raptores illi etiam superabantur; & crebro fugientes intra domos suas, gravius scedabant (d) pristinas, quamvis & ipsas pœdendas lugendasque victorias. Hic tamen Romulus de suorum jam virtute desperans, Jovem rogavit ut starent: atque ille hac occasione nomen * Statoris invenit.

Livius
Nec finis esset tanti mali, nisi raptæ illæ laceratis crinibus emicarent, & provolutæ parentibus, iram eorum justissimam, non armis victribus, sed supplici pietate sedarent. Deinde Titum Tatium regem Sabinorum, socium regni

Livius
Romulus ferre compulsus est, germani confortis impatiens: sed quando & istum diu toleraret, qui fratrem geminumque non pertulit? Unde & ipso (e) interfecto, ut major deus esset, regnum solus obtinuit. Quæ sunt ista jura nuptiarum, quæ irritamenta bellorum, quæ fœdera germanitatis, affinitatis, societatis, divinitatis? Quæ postremo sub tot diis tutoribus vita civitatis? Vides quanta hinc dici & quam multa possent, nisi quæ supersunt nostra curaret intentio, & sermo in alia festinaret.

CAPUT XIV.

De impietate belli, quod Albanis Romanis intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta.

1. **Q**UID deinde post Numam sub aliis rebus? Quanto malo non solum suo, sed etiam Romanorum, in bellum Albani provocati sunt? quia videlicet pax Numæ tam longa viluerat. Quam crebræ strages Romani Albanique exercitus fuerunt, & utriusque comminutio civitatis? Alba * namque illa, quam filius Æneæ creavit Ascanius, Romæ mater propior ipsa quam Troja, a Tullo Hostilio rege provocata conflixit: confignens autem & afflicta est, & affixit, donec multorum tæderet pari defectione certaminum. Tunc eventum belli de * Ter-geminis hinc atque inde fratribus placuit experiri: a Romanis tres Horatii, ab Albanis autem tres Curiatii procefferunt: a Curiatiis tribus Horatii duo, ab uno autem Horatio tres Curiatii superati & extincti sunt. Ita Roma extitit victrix ea clade etiam in certamine extremo, ut de sex vivis unus rediret domum. Cui damnum in utrisque? Cui luctus nisi Æneæ stirpi, nisi Ascanii posteris, nisi proli Veneris, nisi (f) nepotibus Jovis? Nam & hoc plus quam civile bellum fuit, quando filia civitas cum civitate matre pugnavit. Accessit aliud huic Ter-geminorum pugnae ultimæ atrox atque horrendum malum. Nam ut erant ambo populi prius amici, (vicini quippe atque cognati) uni Curiatorum desponsata fuerat Horatorum soror: hæc postea quam sponsi (g) spolia in victore fratre confexit, ab eodem fratre, quoniam flevit, occisa est. Humanior hujus unius feminae, quam universi populi Romani, mihi fuisse videtur affectus. Illa quem virum jam fide media retinebat, aut forte etiam ipsum fratrem dolens qui eum occiderat cui sororem promiserat, puto quod non culpabiliter fleverit. Unde enim apud Virgilium pius Æneas laudabiliter dolet hostem etiam sua peremptum manu? Unde Marcellus * Syracusanam civitatem, reuelens ejus paulo ante culmen & gloriâ sub

(a) Omnes prope MSS. donavit.
(b) Vind. Am. Er. & MSS. inferna furia.
(c) Andromache Hectoris uxor a Pyrrho post everfam Trojam in Græciam ducta eique nupta.
(d) Pristinas, non de Sabinis victorias, sed de Ceninensibus aliisque reportatas intelligit, de quibus Livius lib. 1.

(e) Tatium non Romulus, sed Laurentes interfecerunt: eam rem vero minus agere quam dignum erat tulisse Romulum ferunt. Liv. lib. 1.

(f) Probæ notæ MSS. nepotibus Jovis. An forte referendum ad civitates filiam & matrem, de quibus continuo? (g) Plures MSS. sponsalia.

manus suas subito concidisse, communem cogitans conditionem flendo miseratus est? Quæso ab humano impetremus affectu, ut femina sponsum suum a fratre suo peremtum sine crimine fleverit, si viri hostes a se victos etiam cum laude fleverunt. Ergo sponso a fratre illam mortem quando femina illa flebat, tunc se contra matrem civitatem tanta strage bellasse, & tanta hinc & inde cognati cruoris effusione vicisse Roma gaudebat.

2. Quid mihi obtenditur nomen laudis, nomenque victoriæ? Remotis obstaculis insanæ opinionis facinora nuda cernantur, nuda pensentur, nuda judicentur. Causa dicatur Albæ, sicut Trojæ adulterium dicebatur. Nulla talis, nulla similis invenitur: tantum ut *desides moveret Tullus in arma viros, & jam desueta triumphis agmina. Illo itaque vitio tantum scelus perpetratum est socialis belli atque cognati. Quod vitium Sallustius magnum transeunter attingit. Cum enim laudans breviter (a) antiquiora commemorasset tempora, quando vita

Nulla
iusta bel-
li causa
contra
Alba-
nos.
*Æ-
neid. 6.

Sallust.
in Catil.

Libido
impe-
randi
perni-
ciosa.

Psal. 3.
9.

Gladiatores.

hominum sine cupiditate agitabatur, & sua cuique satis placebant: Postea vero, inquit, quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii atque Athenienses cœpere urbes atque nationes subigere, libidinem dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare: & cetera quæ ipse instituerat dicere. Mihi huc usque satis sit ejus verba posuisse. Libido ista dominandi magnis malis agitatur & conterit humanum genus. Hac libidine Roma tunc victa Albam se vicisse triumphabat, & sui sceleris laudem gloriam nominabat: Quoniam laudatur, inquit Scriptura nostra, peccator in desideris anima sua, & qui iniqua perit, benedicitur. Fallacia igitur tegmina, & deceptoriarum dealbationes auferantur a rebus, ut sincero inspiciantur examine. Nemo mihi dicat, Magnus ille atque ille, quia cum illo & illo pugnavit, & vicit. Pugnans etiam gladiatores, vincunt & ipsi: habet præmia laudis & illa crudelitas. Sed puto esse satius cujuslibet inertis poenas lueri, quam illorum armorum gloriam querere. Et tamen si in arenam procederent pugnaturi inter se gladiatores, quorum alter filius, alter pater esset, tale spectaculum quis ferret? quis non auferret? Quomodo ergo gloriosum alterius matris, alterius filii civitatis, inter se armorum potuit esse certamen? An ideo diversum fuit, quod arena illa non fuit, & latiores campi non duorum gladiatores, sed in duobus populis multorum fuerunt; nec in duobus amphitheatro tingebatur illa certamina, sed universo orbe, & tunc vivis, & posteris, quo usque ista fama porrigitur, impium spectaculum præbatur?

3. Viam tamen patiebantur studii sui dii illi præfides imperii Romani, & talium certami-
Tom. VII.

(a) In plerisque MSS. antiquorum.

(b) Sic magno consensu MSS. At editi, ubi rex Latinus

num tamquam theatri spectatores, donec Horatorum loror propter Curiatios tres preemptos, etiam ipsa tertia ex altera parte fraterno ferro duobus fratribus adderetur, ne minus haberet mortuum etiam Roma quæ vicerat. Deinde ad fructum victoriæ Alba subversa est: ubi post Ilium, quod Græci everterunt, & post Lavinium ubi (b) Æneas regnum peregrinum atque fugitivum constituerat, tertio loco habitaverant numina illa Trojana. Sed more suo etiam inde jam fortasse migraverant, ideo deleta est. Discesserant videlicet omnes adytis arisque relictis dii, quibus imperium illud steterat. Discesserant sane ecce jam tertio, ut eis quarta Roma providentiissime crederetur. Displicuerat enim & Alba, ubi Amulius expulso *fratre, & Roma placuerat, ubi Romulus occiso *fratre, regnaverat. Sed ante quam Alba dirueretur, transfusus est, inquit, populus ejus in Romam, ut ex utraque una civitas fieret. Esto, ita factum sit: urbs tamen illa Ascanii regnum & tertium domicilium Trojanorum deorum, ab urbe filia mater everta est. Ut autem belli reliquæ e duobus populis unum facerent miserabile coagulum multus ante fufus utriusque sanguis fuit. Quid jam singillatim dicam sub ceteris regibus toties eadem bella renovata, quæ victoriis finita videbantur, & tantis stragibus iterum iterumque confecta, iterum iterumque post fœdus & pacem inter generos & foceros & eorum stirpem posterisque repetita? Non parvum indicium calamitatis hujus fuit, quod portas belli nullus clausit illorum. Nullus ergo illorum sub tot diis præsidibus in pace regnavit.

CAPUT XV.

Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.

1. IPSORUM autem regum qui exitus fuerunt?

De Romulo viderit aduatio fabulosa, quæ perhibetur receptus in calum. Viderint quidam scriptores eorum, * qui eum propter ferocitatem a senatu disceptum esse dixerunt, subornatumque nescio quem Julium Proculum, qui eum sibi apparuisse diceret, & eumque per se populo mandasse Romano, ut inter numina coleretur, & eumque de senatu, qui contra senatum innumere cepisset, depressum atque sedatum. Acciderat tunc & solis defectio, quam certa ratione sui cursus effectam imperita nesciens multitudo meritis Romuli tribuebat. Quasi vero si luctus ille solis fuisset, non magis ideo credi deberet occisus, ipsumque scelus aversione etiam diurni luminis indicatum: sicut re vera factum est, cum Dominus crucifixus est crudelitate atque impietate Judæorum. Quam solis obscurationem non ex canonico siderum cursu accidisse, satis ostendit, quod tunc erat pascha Judæorum; nam plena luna sollempniter agitur: regularis autem solis defectio non nisi lunæ sine

Numi-
tore.
Liv. l. 1.
* Reipo.

* Livius
l. 1.
Dionysius
l. 2.

Solis naturalis defectio sub Romulo interitum.

Luc. 23.
45.

F con-

Æneam regem peregrinum atque fugitivum constituerat.

contingit. Satis & Cicero illam inter deos Romuli receptionem putatam magis significat esse, quam factam, quando & laudans eum in libris de republica, Scipionisque sermone: Tantum est, inquit, consecutus, ut cum subito sole obscurato non comparuisset, deorum in numero collocatus putaretur: quam opinionem nemo umquam mortalis assequi potuit sine eximia virtutis gloria. Quod autem dicit, eum subito non comparuisse, profecto ibi intelligitur aut violentia tempestatis, aut cædis facinorisque secretum. Nam & alii scriptores eorum defectioni solis addunt etiam subitam tempestatem, quæ profecto aut occasionem sceleri præbuit, aut Romulum ipsa consumpsit. De Tullo quippe etiam Hostilio, qui tertius a Romulo rex fuit, qui & ipse fulmine absumtus est, dicit in eisdem libris idem Cicero: propterea & istum non creditum inter deos receptum tali morte, quia fortasse quod erat in Romulo probatum, id est persuasum, Romani vulgare noluerunt, id est vile facere, si hoc & alteri facile tribueretur. Dicit etiam aperte in Invektivis: Illum qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales benevolentia famaque sustulimus: ut non vere factum, sed propter merita virtutis ejus benevolentia jactatum diffamatumque monstraret. In Hortensio vero Dialogo cum de solis canonicis defectionibus loqueretur: Ut easdem, inquit, tenebras efficiat, quas effecit in interitu Romuli, qui in obscuracione solis est factus. Certe hic minime timuit hominis interitum dicere, quia disputator magis, quam laudator fuit.

* Liv. l. 1.
Dionys. l. 2.

Orat. 3.
Catil. Ro- mulus inter deos humana no consilio re- fatus.

* De hoc se- quenti- bus Liv. l. 1. Dionysius l. 3.

Dii scelerum spectatores & fautores.

2. Ceteri autem reges populi Romani excepto Numa Pompilio, & Anco Martio, qui morbo interierunt, quam horrendos exitus habuerunt? * Tullus, ut dixit, Hostilius victor & everfor Albæ, cum tota domo sua fulmine concrematus est. Priscus Tarquinius per sui defensoris filios interemptus est. Servius Tullius generi sui Tarquini Superbi, qui ei successit in regnum, nefario scelere occisus est. Nec discessere adytis arisque relictis dii, tanto in optimum illius populi regem parricidio perpetrato, quos dicunt, ut hoc miseræ Trojæ facerent, camque Græcis diruendam exurendamque relinquerent, adulterio Paridis fuisse commotos. Sed insuper interfecto a se focero Tarquinius ipse successit. Hunc illi dii nefarium parricidam foceri interfectione regnantem, insuper multis bellis victoriisque gloriantem, & de (a) manubiis Capitolium fabricantem non abscedentes, sed præfentes manentesque viderunt, & regem suum Jovem in illo altissimo templo, hoc est, in opere parricidæ, sibi præfidere at-

(a) Editi, de bellorum manubiis. Absent bellorum a MSS. nec opus erat addere, quando manubiis nihil aliud intelligitur quam præda bello parva, vel ex præda venditione collecta pecunia. Vide Agellium lib. 13. c. 23. Florus de eodem Tarquinio lib. 1. c. 7. De manubiis captarum urbium

que regnare perpeffi sunt. Neque enim adhuc innocens Capitolium struxit, & postea malis meritis Urbe pulsus est: sed ad ipsum regnum, in quo Capitolium fabricaret, immantissimi sceleris perpetracione pervenit. Quod vero eum Romani regno postea depulerunt, ac secluse- runt mœnibus civitatis, non ipsius de Lucretiæ stupro, sed filii peccatum fuit illo non solum nesciente, sed etiam absente commissum. Ardeam civitatem tunc oppugnabat, & pro populo Romano bellum gerebat: nescimus quid faceret, si ad ejus notitiam flagitium filii deferretur. Et tamen inexplorato ejus judicio & inexperto, ei populus ademit imperium; & recepto exercitu a quo deferri iustus est, clausis deinde portis non sivit intrare redeuntem. At ille post bella gravissima, quibus eisdem Romanos concitatis finitimis adtrivit, postea quam pulso. desertus ab eis quorum fidebat auxilio, regnum recipere non valuit, in oppido (b) Tusculo Romæ vicino quatuordecim, ut fertur, annos privatam vitam quietus habuit, & cum uxore consenuit, optabiliore fortassis exitu, quam focer ejus generi sui facinore, nec ignorante * filia, sicut perhibetur, extinctus. Nec tamen istum Tarquinius Romani crudelem aut sceleratum, sed superbum appellaverunt, fortassis regio ejus fastus alia superbia non ferentes. Nam scelus occisi ab eo foceri optimi regis sui usque adeo contemserunt, ut eum regem suum facerent: ubi miror si non scelere graviore mercedem tantam tanto sceleri reddiderunt. Nec discessere adytis arisque relictis dii. Nisi forte quispiam sic defendat istos deos, ut dicat eos ideo mansisse Romæ, quo possent Romanos magis punire suppliciis, quam beneficiis adjuvare, seducetes eos vanis victoriis & bellis gravissimis conterentes. Hæc fuit Romanorum vita sub regibus laudabili tempore illius reipublicæ usque ad expulsionem Tarquini Superbi per ducentos ferme & quadraginta & tres annos, cum illæ omnes victoriæ tam multo sanguine & tantis emtæ calamitatibus, vix illud imperium intra viginti ab Urbe milliaria dilataverint: quantum spatium absit ut saltem alicujus (c) Getulæ civitatis nunc territorio comparetur.

C A P U T XVI.

De primis apud Romanos consulibus, quorum alter alterum patria pepulit, moxque Romæ post atrocissimâ parricidia a vulnerato hoste vulneratus interiit.

HUIC tempori adjiciamus etiam tempus illud, quo usque dicit Sallustius æquo & modesto jure agitatum, dum metus a Tarquinio & grave bellum cum Ethruria positum est. Quamdiu enim Ethrusci Tarquinio redire in-

templum crexit.

(b) Tarquinius re vera Tusculi egit aliquot annos apud generum Octavium Manilium: sed obiit Cumis apud Aristodemum tyrannum, teste Livio lib. 1.

(c) Getulæ, id est, in Getulia, quæ Africa pars est, sitæ.

regnum conanti opitulati sunt, gravi bello Roma concussa est. Ideo dicit æquo & modesto jure gestam rempublicam metu premente, non persuadente iustitia. In quo brevissimo tempore quam funestus ille annus fuit, quo primi consules creati sunt, expulsa regia potestate? Annum quippe suum non compleverunt. Nam Junius Brutus exhonorem eiecit Urbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum; deinde mox ipse in bello cecidit mutuis cum (a) hoste vulneribus, occisis a se ipso primitus filiis suis & uxoris suæ fratribus; quod eos pro restituendo Tarquinio conjurasse cognoverat. Quod factum Virgilius postea quam laudabiliter commemoravit, continuo clementer exhorruit. Cum enim dixisset:

* Liv. l. 1.
1. Valer.
l. 5. c. 8.

Æneid.
6.

--- Natosque pater nova bella moventes
Ad pœnam pulcra pro libertate vocabit:
mox deinde exclamavit & ait:

Infelix, utcumque ferent ea facta minores.
Quomodolibet, inquit, ea facta posteris ferant,
id est, præferant & extollant, qui filios occidit,
infelix est. Et tamquam ad consolandum infelicem,
subiunxit:

Vincit amor patriæ, laudumque immensa
cupido.

Bruti erga
Collatinum
injuria.

Nonne in hoc Bruto, qui & filios occidit, & a se percussio hosti filio Tarquinii mutuo percussus supervivere non potuit, eique potius ipse Tarquinius supervixit, Collatini collegæ videtur innocentia vindicata, qui bonus civis hoc Tarquinio pulso passus est, quod tyrannus ipse Tarquinii? Nam & idem Brutus consanguineus Tarquinii fuisse perhibetur. Sed Collatinum videlicet similitudo nominis pressit, quia etiam Tarquinii vocabatur. Mutare ergo nomen, non patriam cogere: postremo (b) in ejus nomine hoc vocabulum minus esset, L. Collatinus tantummodo vocaretur. Sed ideo non amisit quod sine ullo detrimento posset amittere, ut & honore primus consul & civitate bonus civis carere juberetur. Etiamne ista est gloria Junii Bruti detestanda iniquitas & nihilo utilis reipublicæ? Etiamne ad hanc perpetranda, vicit amor patriæ laudumque immensa cupido? Jam expulso utique Tarquinio (c) tyranno, consul cum Bruto creatus est maritus Lucretiæ L. Tarquinii Collatinus. Quam juste populus mores in cive, non nomen attendit? Quam (d) injuste Brutus collegam primæ ac novæ illius potestatis, quem posset, si hoc offerebatur, nomine tantum privare, & patria privavit & honore? Hæc mala facta sunt, hæc adversa acciderunt, quando in illa republica æquo & modesto jure agitatum est. Lucretius quoque, qui in locum Bruti fuerat subrogatus, morbo antequam idem annus terminaretur, ab-

sumtus est. Ita P. Valerius, qui successerat Collatino, & M. Horatius, qui pro defuncto Lucretio susceptus fuerat, annum illum funereum atque tartareum, qui consules quinque habuit, compleverunt: quo anno consulatus ipsius novum honorem ac potestatem auspicata est Romana respublica.

Funereus & tartareus primus libertatis annus.

CAPUT XVII.

Post initia consularis imperii, quibus malis vexata fuerit Romana respublica, diis non opitulantis quos colebat.

I. TUNC jam diminuto paullulum metu, non quia bella conquieverant, sed quia non tam gravi pondere urgebant, finito scilicet tempore quo æquo & modesto jure agitatum est, secuta sunt quæ idem Sallustius breviter explicat: Dein servili imperio patres plebem exercere, de vita atque tergo regio more consulere, agro pelere, & cetens expertibus soli in imperio agere. Quibus sævitiis, & maxime fœnore oppressa plebs, cum assiduis bellis tributum & militiam simul toleraret, armata montem Sacrum atque Aventinum insedit: tumque tribunos plebis & alia sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. * Quid itaque ergo tantas moras vel scribens patiar, vel lecturis afferam? Quam misera fuerit illa respublica tam longa ætate per tot annos usque ad secundum bellum Punicum, bellis forinsecus inquietare non desistentibus & intus discordiis seditionibusque civilibus, a Sallustio breviter intimatum est. Proinde victoriæ illa non solida beatorum gaudia fuerunt, sed inania solatia miserorum, & ad alia atque alia (e) sterilia mala subeunda illecebrosa incitamenta minime quietorum. Nec nobis, quia hæc dicimus, boni Romani prudentesque succenseant: quamquam de hac re nec petendi sint, nec monendi, quando eos minime succensuros esse certissimum est. Neque enim gravius vel graviora dicimus auctoribus eorum, & stilo & otio multum impares: quibus tamen ediscendis & ipsi elaboraverant, & filios suos elaborare compellunt. Qui autem succensent, quando me ferrent, si ego dicerem, quod Sallustius ait? Plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella civilia orta sunt, dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant; bonique & mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus & injuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Porro si illi scriptores historiæ ad honestam libertatem pertinere arbitrati sunt, mala civitatis propriæ non tacere, quam multis locis magno præconio laudare com-

Histor. l. 1.

* al.
CAPUT XVII.

Histor. l. 1.

F 2 pul-

(a) Cum Arunte regis Tarquinii superbi filio. Liv. lib. 1.
(b) Vind. Am. & Er. si in ejus nomine. Apud Lov. autem non isthic, sed infra, post minus esset, additur si: quæ particula neutro loco est in MSS. nec minus integra, im-

mo firmior absque illa procedit oratio.

(c) Quibusdam probæ notæ MSS. abest, tyranno.

(d) MSS. quam impie Brutus. Forte leg. sam impia.

(e) Sic MSS. Editi vero, terribilia.

pulsi sunt, cum aliam veriore quo cives æterni legendi sunt non haberent; quid nos facere convenit, quorum spes quanto in Deo melior & certior, tanto major debet esse libertas, cum mala præsentia Christo nostro imputant, ut infirmiores imperitioresque mentes alienentur ab ea civitate, in qua sola jugiter feliciterque vivendum est? Nec in deos eorum horribiliora nos dicimus, quam eorum idem auctores quos legunt & prædicant: quandoquidem & ex ipsis quæ diceremus accepimus, & nullo modo dicere vel talia, vel cuncta sufficimus.

Enumeratio
Romana-
narum
calamita-
tatum.

2. Ubi erant ergo illi dii, qui propter exiguam fallacemque hujus mundi felicitatem colendi existimantur; cum Romani, quibus se colendos mendacissima astutia venditabant, tantis calamitatibus vexarentur? Ubi erant, quando Valerius consul ab exsulibus & servis (a) incensum Capitolium cum defenaret, occisus est? Faciliusque ipse prodesse potuit ædi Jovis, quam illi turba tot numinum cum suo maximo atque optimo rege, cujus templum liberaverat, subvenire. Ubi erant, quando densissimis fatigata civitas seditionum malis, cum legatos Athenas

* Liv. lib. 3. missos ad leges mutandas paullulum quieta operiretur, gravi fame pestilentiaque vastata est? Ubi erant, quando rursus populus, cum fame laboraret, præfectum annonæ primum creavit;

* Liv. lib. 4. atque illa fame invalescente, Spurius (b) Melius, qui esurienti multitudini frumenta largitus est, regni affectati crimen incurrit, & ejusdem præfecti instantia per dictatorem L. Quintium ætate decrepitem, a Quinto Servilio magistro equitum cum maximo & periculosissimo tumultu civitatis occisus est? Ubi erant, quando pestilentia maxima exorta diis inutilibus sine remedio populus diu multumque fatigatus nova Lectisternia, quod nunquam antea fecerat, exhibenda arbitratus est? Lecti autem sternebantur in honorem deorum, unde hoc sacrum vel potius sacrilegium nomen accepit. Ubi erant, quando per decem continuos annos male pugnando crebras & magnas clades apud Veios exercitus Romanus acceperat, nisi per Furium Camillum tandem subveniretur, quem postea civitas ingrata damnavit? Ubi erant, quando Galli Romanam ceperunt, spoliaverunt, incenderunt, cædibus impleverunt? Ubi erant, cum illa insignis pestilentia tam ingentem stragem dedit, qua & ille Furius Camillus extinctus est, qui rempublicam ingratham & a Veientibus ante defendit, & de Gallis postea vindicavit? In hac pestilentia Icenicos ludos aliam novam pestem non corporibus Romanorum, sed, quod est multo

* Liv. lib. 5. Lectisternia in honorem deorum.

* Liv. lib. 6. ibid.

* Liv. lib. 6. ibid.

* Liv. lib. 7.

* V. supra lib. 1. c. 32. et lib. 2. c. 8.

(a) Lud. Vives scribendum putat, *inensum*, ab incendio: non enim Capitolium incenderant servi. Nos legendam credimus, *inensum*, id est occupatum, ab insideo, quo verbo utitur Livius rem eam narrans lib. 3.

(b) Editi, *Æmitius*. At MSS. *Melius*: sic & Livius lib. 4.

(c) Duæ ex eis Cornelia & Sergia gentis fuerunt patriciæ, teste Livio lib. 8. qui matronas ob id sceleris ad

perniciosius, moribus intulerunt. Ubi erant, quando alia pestilentia gravis de venenis matronarum exorta credita est, quarum supra fidem (c) multarum atque nobilium mores deprehensi sunt omni pestilentia graviore? Vel quando in Caudinas (d) furculas a Samnitibus obfessi ambo cum exercitu consules foedus cum eis foedum facere coacti sunt; ita ut equitibus Romanis sexcentis obsidibus datis, ceteri amissis armis aliisque spoliati privati que tegminibus, sub jugum hostium cum vestimentis singulis mitterentur. Vel quando gravi pestilentia ceteris laborantibus multi etiam in exercitu icti fulmine perierunt. Vel quando item alia intolerabili pestilentia Æsculapium ab Epidaurio quasi medicum deum Roma advocare atque adhibere compulsa est: quoniam regem omnium Jovem, qui jam diu in Capitolio sedebat, multa stupra quibus adulescens vacaverat, non permiserant fortasse discere medicinam. Vel cum conspirantibus uno tempore hostibus, Lucanis, Brutis, Samnitibus, Etruscis & Senonibus Gallis, primo ab eis legati perempti sunt, deinde cum prætore oppressus exercitus, septem tribunis cum illo pereuntibus & militum tredecim millibus. Vel quando post graves & longas Romæ seditiones, quibus ad ultimum plebs in Janiculum hostili (e) direptione secesserat, hujus mali tam dira calamitas erat, ut ejus rei causa, quod in extremis periculis fieri solebat, dictator crearetur Hortensius, qui plebe revocata in eodem magistratu exspiravit, quod nulli dictatori ante contigerat, & quod illis diis jam præsentem Æsculapio gravius crimen fuit.

3. Tum vero tam multa bella ubique crebruerunt, ut inopia militum proletarii illi, qui eo quod proli gignendæ vacabant, ob egestatem militare non valentes, hoc nomen acceperant, militiæ conscriberentur. Accitus etiam a Tarentinis Pyrrhus rex Græciæ, tunc ingenti gloria celebratus, Romanorum hostis effectus est. Cui sane de rerum futuro eventu consulenti, satis urbane Apollo sic ambiguum oraculum edidit, ut e duobus quidquid accidisset, ipse divinus haberetur. Ait enim: Dico te, Pyrrhe, vincere posse Romanos. Atque ita sive Pyrrhus a Romanis sive Romani a Pyrrho vincerentur, securus fatidicus utrumlibet exspectaret eventum. Quæ tunc & quam horrenda utriusque exercitus clades? In qua tamen superior Pyrrhus exitit, ut jam posset Apollinem pro suo intellectu prædicare divinum; nisi proxime alio prælio Romani ablicerent superiores. Atque in tanta strage bellorum etiam pestilentia gravis exorta est

* Liv.

lib. 10.

* Liv.

in fine

ejusd.

lib. 10.

* Liv.

lib. 12.

* Liv.

lib. 11.

Proletarii militiæ ad-

scripti.

* Liv.

lib. 12.

Confer

Cic. lib.

2. de Divi-

vinis.

* Vid.

Oros. lib.

4. c. 2.

170. damnatas dicit.

(d) Lov. *Caudinas furcas*. Ceteri codices, & Livius lib. 9. *Caudinas furculas*. *Agrippis* montium sunt in Caudina valle inter Abellam & Beneventum, juxta Caudium oppidum Samnii non postul a Benevento & Capua situm.

(e) Lov. *diversione*. Ceteri libri, *direptione*. De hac secessionem plebis in Janiculum montem, quod Montorium hodie vocant, egit Livius lib. 11.

mulierum. Nam prius quam maturos partus ederent, gravidæ moriebantur. Ubi se, credo, Æsculapius excusabat, quod archiatrum, non obstetricem profitebatur. Pecudes quoque similiter interibant, ita ut jam defecturum genus animalium crederetur. Quid hiems illa memorabilis tam incredibili immanitate sæviens, ut nivibus horrenda altitudine etiam in foro per dies quadraginta manentibus, Tiberis quoque (a) glacie duraretur, si nostris temporibus accidisset, quæ isti & quanta dixissent? Quid illa iridem ingens pestilentia, * quamdiu sævivit, quam multos peremit? Quæ cum in annum multo gravius tenderetur, frustra præsentem Æsculapio, aditum est ad libros Sibyllinos. In quo genere oraculorum, sicut Cicero in libris de Divinatione commemorat, magis interpretibus, ut possunt seu volunt dubia conjectantibus, credi solet. Tunc ergo dictum est eam esse causam pestilentia, quod plurimas ædes sacras multi occupatas privatim tenerent: sic interim a magno imperitia vel desidia crimine Æsculapius liberatus est. Unde autem a multis ædes illæ fuerant occupatæ, nemine prohibente, nisi quia tantæ numinum turbæ diu frustra fuerat supplicatum; atque ita paullatim loca deserebantur a cultoribus, ut tamquam vacua sine ullius offensione possent humanis saltem usibus vindicari? Nam quæ tunc velut ad sedandam pestilentiam diligenter repetita atque reparata, nisi postea eodem modo neglecta atque usurpata latitarent, non utique magnæ peritiæ Varronis tribueretur, quod scribens de ædibus sacris tam multa ignorata commemorat. Sed tunc interim elegans non pestilentia depulso, sed deorum excusatio procurata est.

CAPUT XVIII.

Quanta elades Romanos sub bellis Punicis triverint, frustra deorum præsidii expetiis.

JAM vero Punicis bellis, cum inter utrumque imperium victoria diu anceps atque incerta penderet, populique duo prævalidi impetus in alterutrum fortissimos & opulentissimos agerent, quot minutura regna contrita sunt? quæ urbes amplæ nobilesque deletæ, quot afflictæ, quot perditæ civitates? quam longe lateque tot regiones terræque vastatæ sunt? Quoties victi hinc atque inde victores? quid hominum consumptum est vel pugnantium militum, vel ab armis vacantium populorum? Quanta vis navium marinis etiam proeliis oppressa, & diversarum tempestatum varietate submersa est? Si enarrare vel commemorare conemur, nihil aliud quam scriptores etiam nos erimus historia. Tunc magno metu perturbata Romana civitas ad remedia vana & ridenda currebat. Instaurati sunt ex auctoritate librorum Sibyllinorum ludi Sæculares, quorum celebritas inter centum annos fuerat instituta, felicioribusque temporibus memoria ne-

ludente perierat. Renovarunt etiam pontifices ludos sacros inferis, & ipsos abolitos annis retrorsum melioribus. Nimirum enim quando renovati sunt, tanta copia morientium ditatos inferos etiam ludere delectabat: cum profecto miseri homines ipsa rabida bella & cruentas animositates funereasque hinc atque inde victorias, magnos agerent ludos dæmonum & opimas epulas inferorum. Nihil sane miserabilius primo bello Punico accidit, quam quod ita Romani victi sunt, ut etiam Regulus ille caperetur, cuius in primo & in altero libro mentionem fecimus, vir plane magnus & victor antea domitorque Pœnorum: qui etiam ipsum primum bellum Punicum confecisset, nisi aviditate nimia laudis & gloriæ duriores conditiones, quam ferre possent, fessis Carthaginiensibus imperasset. Illius viri & captivitas inopinatissima, & servitus indignissima, & juratio fidelissima, & mors crudelissima si deos illos non cogit erubescere, verum est quod ærei sunt, & non habent sanguinem.

2. Nec mala illo tempore gravissima intra mœnia defuerunt. Nam * exundante nimis ultra morem fluvio Tiberino pæne omnia urbis plana subversa sunt: aliis impetu quasi torrentis impulsis, aliis velut stagno diuturno madefactis atque sublapsis. Istam deinde pestem * ignis perniciosior subsecutus est, qui correptis circa forum quibusque celsioribus, etiam templo Vestæ suo familiarissimo non pepercit, ubi ei veluti vitam perpetuam diligentissima substitutione lignorum, non tam honoratæ quam damnatæ virgines donare consueverant. Tunc vero illic ignis non tantum vivebat, sed etiam saeviebat. Cujus impetu exterritæ virgines, sacra illa fatalia, quæ jam (b) tres, in quibus fuerant, presserant civitates, cum ab illo incendio liberare non possent, * Metellus pontifex suæ quodam modo salutis oblitus irruens ea semiustulatus abripuit. Neque enim vel ipsum ignis agnovit: aut vero erat ibi numen, quod non etiam, si fuisset, fugisset. Homo igitur potius sacris Vestæ, quam illa homini prodesse potuerunt. Si autem a se ipsis ignem non repellebant; civitatem, cujus salutem tueri putabantur, quid contra illas aquas flammæque poterant adjuvare? sicut etiam res ipsa nihil ea prorsus potuisse patefecit. Hæc istis nequaquam objicerentur a nobis, si illa sacra dicerent, non tuendis his bonis temporalibus instituta, sed significandis æternis; & ideo, cum ea quod corporalia visibiliaque essent, perire contingeret, nihil his rebus minui, propter quas fuerant instituta, & posse ad eosdem usus denuo reparari. Nunc vero cæcitate (c) mirabili, eis facris quæ perire possint, fieri potuisse existimant, ut salus terrena & temporalis felicitas civitatis perire non posset. Proinde cum illis etiam ma-

Ludiis inferis fieri.

Lib. 1. c. 15. & 24. & Lib. 2. c. 23.

* Oros. lib. 4. c. 11. Exundatio Tiberis. * Oros. ibidem. Incendium publicum.

Liv. 1. 19. & Ovid. 1. 6. Fasti.

* Liv. 1. 19.

(a) Nonnulli MSS. glacie moraretur.

(b) Ilium intelligit, Lavinium & Albani.

(c) Sic MSS. At editi, miserabili.

mentibus sacris vel salutis contritio, vel infelicitas irruisse monstratur, mutare sententiam, quam defendere nequeunt, erubescunt.

CAPUT XIX.

De afflictione belli Punici secundi, qua vires partis utriusque consumptæ sunt.

SECUNDO autem bello Punico nimis longum est commemorare clades duorum populorum, tam longe secum lateque pugnantium; ita ut his quoque * fatentibus, qui non tam narrare bella Romana, quam Romanum imperium laudare instituerunt, similior victo fuerit ille qui vicit. Hannibale quippe ab Hispania surgente, & Pyrenæis montibus superatis, Gallia transcurfa, Alpibusque disruptis, tam longo circuitu auctis viribus, cuncta vastando aut subigendo, torrentis modo Italiæ faucibus irruente, quam cruenta (a) bella gesta sunt, quam multa prælia? Quoties Romani superati? Quam multa ad hostem oppida defecerunt, quam multa capta & oppressa? Quam diræ pugnae, & toties Hannibali Romana clade gloriose? De (b) Cannensi autem mirabiliter horrendo malo quid dicam, ubi Hannibal cum esset crudelissimus, tamen tanta inimicorum atrocissimorum cæde fatiatus, parci iussisse perhibetur? Unde tres * modios anulorum aureorum Carthaginem misit: quo intelligerent tantam in illo prælio dignitatem cecidisse Romanam, ut facilius eam caperet mensura quam numerus; atque hinc strages turbæ ceteræ, tanto utique numerosioris, quanto (c) infimioris, quæ sine anulis jacebat, conijcienda potius quam nuntianda putaretur. Denique tanta militum inopia secuta est, ut Romani reos facinorum proposita impunitate colligerent, servitia libertate donarent, atque ex illis pudendus non tam suppleretur quam infitueretur exercitus. Servis itaque, immo ne faciamus injuriam, jam libertis, pro Romana publica pugnaturis arma defuerunt. Detracta sunt templis, tamquam Romani diis suis dicerent: Ponite quæ tamdiu inaniter habuistis, ne forte aliquid utile inde facere possint nostra mancipia, unde vos nostra numina nihil facere potuistis. Tunc etiam stipendiis sufficiens cum defecisset ararium, in usus publicos opes venire privatae, adeo unoquoque id quod habuit conferente, ut præter singulos anulos aureos singulasque bullas miserabilia dignitatis insignia, nihil sibi auri senatus ipse, quanto magis ceteri ordines tribusque relinquerent. Quis ferret istos, si nostris temporibus ad hanc inopiam cogerentur, cum eos modo vix feramus, quando pro superflua voluptate plura donantur histrionibus, quam tunc legionibus pro extrema salute collata sunt?

* Liv. in initio lib. 21. et Silius Ital. lib. 3.

* Liv. lib. 22.

Ex servis institutus exercitus.

Arma templis deorum detracta.

(a) MSS. *quam cruenta prælia gesta sunt? Quoties &c.*
 (b) *Cannensis* clades Romani exercitus, quæ prope Cannas urbem seu vicum Apuliæ contigit, describitur a Livio lib. 22.
 (c) Editi, *infimioris*. Melius MSS. *infimioris*, id est,

CAPUT XX.

De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dii Romani auxilium non tulerunt.

SED in his omnibus belli Punici secundi malis, nihil miserabilius ac miserabili querela dignius, quam exitium (d) Saguntinorum fuit. Hæc quippe Hispaniæ civitas amicissima populi Romani dum eidem populo fidem servat, everfa est. Hinc enim Hannibal fracto fœdere Romanorum, causas quæsitit quibus eos irritaret ad bellum. Saguntum ergo ferociter obsidebat: quod ubi Romæ auditum est, missi legati ad Hannibalem, ut ab ejus obsidione discederet. Contempti Carthaginem pergunt, querimoniamque depouunt fœderis rupti, infectoque negotio Romam redeunt. Dum hæc moræ aguntur, misera illa civitas opulentissima, suæ reipublicæ Romanæque carissima, octavo vel nono a Pœnis mense deleta est. Cujus interitum legere, quanto magis scribere, horroris est. Breviter tamen eum commemorabo: ad rem quippe quæ agitur, multum pertinet. Primo fame contabuit: nam etiam suorum cadaveribus a nonnullis pasta perhibetur. Deinde omnium fessa rerum, ne saltem captiva in manus Hannibalis perveniret, ingentem rogam publice struxit, in quem ardentem ferro etiam trucidatos omnes se suosque miserunt. Hic aliquid agerent dii helluones atque nebulones, sacrificiorum adipibus inhiantes, & fallacium divinationum caligine decipientes: hic aliquid agerent, civitati populi Romani amicissimæ subvenirent, fidei conservatione pereuntem perire non sinerent. Ipsi utique medii præfuerunt, cum Romanæ reipublicæ interjecto fœdere copulata est. Custodiens itaque fideliter quod ipsis præsidibus placito junxerat, fide vinxerat, juratione constrinxerat, a perfido obsessa, oppressa, consumpta est. Si ipsi dii * tempestate atque fulminibus Hannibalem postea Romanis proximum mœnibus terruerunt, longeque miserunt; tunc primum tale aliquid facerent. Audeo quippe dicere, honestius illos pro amicis Romanorum, ideo periclitantibus ne Romanis frangerent fidem, & nullam opem tunc habentibus, quam pro ipsis Romanis, qui pro se pugnabant, atque adversus Hannibalem opulenti erant, potuisse tempestate favere. Si ergo tutores essent Romanæ felicitatis & gloriæ, tam grave ab ea crimen Saguntinæ calamitatis averterent: nunc vero quam stulte creditur diis illis defensoribus Romam victore Hannibale non perisse, qui Saguntinæ urbi non potuerunt, ne pro ejus periret amicitia, subvenire? Si Saguntinorum Christianus populus esset, & hujusmodi aliquid pro fide Evangelica pateretur, quamquam se ipse nec ferro, nec ignibus cor-

* Liv. lib. 26.

ignobilioris turbæ, cui non erat usus anuli.

(d) Saguntum, sive Saguntus urbs olim clarissima Hispaniæ Tarraconensis, non procul a loco ubi nunc Valentia. De illius per Hannibalem everfione Livius lib. 21.

corrupisset; sed tamen si pro fide Evangelica excidium pateretur, ea spe pateretur qua in Christum crediderat, non mercede brevissimi temporis, sed aternitatis interminæ (a). Pro istis autem diis, qui propterea coli perhibentur, qui propterea colendi requiruntur, ut harum labentium atque transeuntium rerum felicitas tuta sit, quid nobis defensores & excusatores eorum de Saguntinis pereuntibus respondebunt, nisi quod de illo Regulo extincto? Hoc quippe interest, quod ille unus homo, hæc tota civitas, utriusque tamen interitus causa conservatio fidei fuit. Propter hanc enim ad hostes & redire ille voluit, & noluit ista transire. Conservata ergo provocat deorum iram fides? an possunt & diis propitiis, perire non solum quique homines, verum etiam integræ civitates? Utrum volunt, eligant. Si enim fidei servata irascuntur illi dii, querant perditos a quibus colantur. Si autem etiam illis propitiis multis gravibusque cruciatibus afflicti, interire homines civitatesque possunt, nullo fructu felicitatis hujus coluntur. Desinant igitur succensere, qui sacris deorum suorum perditis se infelices esse factos putant. Possent enim illis non solum manentibus, verum etiam faventibus, non sicut modo de miseria murmurare, sed sicut tunc Regulus & Saguntini excruciatii horribiliter etiam penitus interire.

CAPUT XXI.

Quam ingrata fuerit Romana civitas Scipioni liberatori suo, & in quibus moribus egerit, quando eam Sallustius optimam fuisse describit.

PORRO inter secundum & postremum bellum Carthaginense, quando Sallustius optimis moribus & maxima concordia dixit egisse Romanos, (multa enim prætereo, suscepti operis modum cogitans) eodem ergo ipso tempore morum optimorum maximæque concordie, Scipio * ille Romæ Italiæque liberator, ejusdemque belli Punici secundi tam horrendi, tam exitiosi, tam periculosi præclarus mirabilisque confector, victor Annibalis domitorque Carthaginis, cujus ab adolescentia vita describitur * diis dedita templisque nutrita, inimicorum * accusationibus cessit, carensque patria, quam sua virtute salvam & liberam reddidit, in oppido * Linternensi egit reliquam complevitque vitam, post insignem suum triumphum nullo illius urbis captus desiderio, ita ut jussisse perhibeatur, ne saltem mortuo in ingrata patria funus fieret. Deinde tunc primum per (b) Cneum Manlium proconsulem de Gallogræcis triumphantem, * Asiatica luxuria Romam omni hoste pejor irrepit. Tunc enim primum lecti arati, & pretiosa stragula visa perhibentur: tunc inductæ in convivia psaltria, & alia licentiosa nequitia. Sed tunc de his malis quæ intolera-

biliter homines patiuntur, non de his quæ libenter faciunt, dicere institui. Unde illud magis quod de Scipione commemoravi, quod cedens inimicis extra patriam, quam liberavit, mortuus est, ad præsentem pertinet disputationem, quod ei Romana numina, a quorum templis avertit Hannibalem, non reddiderunt vicem, quæ propter istam tantummodo coluntur felicitatem. Sed quia Sallustius eò tempore ibi dixit mores optimos fuisse, propterea hoc de Asiatica luxuria commemorandum putavi, ut intelligatur etiam illud a Sallustio in comparatione aliorum temporum dictum, quibus temporibus pejores utique in gravissimis discordiis mores fuerunt. Nam tunc, id est, inter secundum & postremum bellum Carthaginense, lata est etiam illa lex Voconia, ne quis heredem feminam faceret, nec unicam filiam. Qua lege quid iniquius dici aut cogitari possit, ignoro. Verumtamen toto illo intervallo duorum bellorum Punicorum tolerabilior infelicitas fuit. Bellis tantummodo foris contrebatur exercitus, sed victoriis consolabatur: domi autem nullæ, sicut alias, discordiæ sæviebant. Sed ultimo bello Punico uno impetu alterius Scipionis, qui ob hoc etiam ipse * Africani cognomen invenit, æmula imperii Romani ab stirpe deleta est: ac deinde tantis malorum aggeribus oppressa Romana respublica, ut prosperitate ac securitate rerum, unde nimium corruptis moribus mala illa congesta sunt, plus nocuisse monstretur tam cito eversa, quam prius nocuerat tam diu adversa Carthago. Hoc toto tempore usque ad Casarem Augustum, qui videtur non adhuc vel ipsorum opinione gloriosam, sed contentiosam & exitiosam & plane jam enervem ac languidam libertatem omni modo extorxisse Romanis, & ad regale arbitrium cuncta revocasse, & quasi morbida vetustate collapsam veluti instaurasse ac renovasse rempublicam; toto ergo isto tempore, omitto ex aliis atque aliis causis etiam atque etiam bellicas clades, & (c) Numantinum fœdus horrenda ignominia maculosum: volaverant enim pulli de cavea, & Mancinum consuli, ut ajunt, augurium malum fecerant; quasi per tot annos, quibus illa exigua civitas Romanum circumfessa exercitum affligerat, ipsique Romanæ reipublicæ terrori esse jam ceperat, alii contra eam malo augurio (d) processerint.

CAPUT XXII.

De Mithridatis edicto, quo omnes cives Romanos qui intra Asiam inventirentur, jussit occidi.

SED hæc, inquam, omitto, quamvis illud nequaquam tacuerim, quod Mithridates rex Asiæ ubique in Asia peregrinantes cives Romanos, atque innumerabili copia suis negotiis intentos * uno die occidi jussit: & factum est.

Quam

cum Romanis bello nobilitata, & a Scipione Africano tandem deleta. De illo cum Numantinis facto per C. Hostilium Mancinum fœdere, deque inauso pullorum volatu de cavea Livius lib. 55.

(d) MSS. processerunt.

Lex a
Q. Voconio
lata.
Liv. lib.
41.

* Africanus minor.

* Scipio Africanus major.

* Livius lib. 26.

* Livius lib. 38.

* In Campania.

* Livius lib. 39. Luxuria quando Romam invaserit.

(a) In foliis editis post interminæ, additum est potiretur.

(b) Vind. Er. & MSS. Gneum. Ipsum Livius lib. 39. Cneum Manlium Volsonem vocat, & de Gallis qui Asiam (scilicet minorem) incolebant, (qui Gallogræci & Galatæ dicti sunt) triumphasse memorat.

(c) Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarraconensis gesto

Quam illa miserabilis rerum facies erat, subito quemque ubicumque fuisset inventus, in agro, in via, in oppido, in domo, in vico, in foro, in templo, in lecto, in convivio, inopinatae atque impie fuisse trucidarum? Quis gemitus morientium, quæ lacrimæ spectantium, fortasse etiam ferientium fuerunt? Quam dura necessitas hospitem, non solum videndi nefarias illas caedes domi suæ, verum etiam perpetrandi; ab illa blanda comitate humanitatis repente mutatis vultibus ad hostile negotium in pace peragendum, mutuis dicam omnino vulneribus, cum percussus in corpore, & percussor in animo. ~~scriberetur?~~ Num & isti omnes auguria contemserunt? Num deos & domesticos & publicos, cum de sedibus suis ad illam irremediabilem peregrinationem profecti sunt, quos consulerent, non habebant? ~~Hæc si ita est,~~ non habent cur isti in hac causa de nostris temporibus conquerantur. Olim Romani hæc vana contemnuunt. Si autem consuluerunt, respondeatur quid ista profuerunt, quando per humanas dumtaxat leges, nemine prohibente, licuerunt.

CAPUT XXIII.

De interioribus malis, quibus Romana respublica exagitata est, precedente prodigio, quod in rabie omnium animalium, quæ hominibus serviunt, fuit.

Sed jam illa mala breviter, quantum possumus, commemoremus, quæ quanto interiora, tanto miserius existerunt: discordiæ civiles, vel potius inciviles; nec jam seditioes, sed etiam ipsa bella urbana, ubi tantus sanguis effusus est, ubi partium studia, non (a) concionum dissensionibus variisque vocibus in alterutrum, sed plane jam ferro armisque sæviebant: bella socialia, bella servilia, bella civilia quantum Romanum cruorem fuderunt, quantam Italiae vastationem desertionemque fecerunt? Namque antea quam se adversus Romam sociale Latium commoveret, * cuncta animalia humanis usibus subdita, canes, equi, asini, boves, & quæque alia pecora sub hominum dominio fuerunt, subito efferrata & domesticæ lenitatis oblita, relictis testis libera vagabantur, & omnem non solum aliorum, verum etiam dominorum averfabantur accessum, non sine exitio vel periculo audentis, si quis de proximo urgeret. (b) Quanti mali signum fuit, si hoc signum fuit, quod tantum malum fuit, si etiam signum non fuit? Hoc si nostris temporibus accidisset, rabidiores istos quam illi sua animalia pateremur.

CAPUT XXIV.

De discordia civili, quam Gracchia seditioes excitaverunt.

INITIUM autem civilium (c) bellorum fuit, seditioes Gracchorum agrariis legibus exci-

(a) Editi, concensionum. MSS. vero, concionum.
(b) Ita omnes MSS. At editi: Quod quanti mali signum fuit? Quod si hoc signum fuit, quod tantum malum fuit, quantum malum fuit illud cuius hoc signum fuit?

tata. Volebant enim agros populo dividere, quos nobilitas perperam possidebat. Sed tam ventustam iniquitatem audere convellere, periculosissimum; immo vero, ut ipsa res docuit, perniciosissimum fuit. Quæ funera facta sunt, cum prior * Gracchus occisus est? quæ etiam, cum alius frater ejus non longo interposito tempore? Neque enim legibus & ordine potestatum, sed turbis armorumque conflictibus nobiles ignobilesque necabantur. Post * Gracchi alterius interfectionem, Lucius Opimius consul, qui adversus eum intra Urbem arma commoverat, coque cum sociis oppresso & extincto ingentem civium stragem fecerat, cum quætionem haberet jam judiciaria inquisitione ceteros persequens, tria millia hominum occidisse perhibetur. Ex quo intelligi potest, quantam multitudinem (d) mortuum habere potuerit turbidus conflictus armorum, quando tantam habuit judiciorum velut examinata cognitio. Percussor Gracchi ipsius caput quantum grave erat, tanto auri pondere consuli vendidit. Hæc enim * pactio eadem præcesserat. In qua etiam occisus est cum liberis Marcus Fulvius consularis.

CAPUT XXV.

De ade Concordiæ ex senatus-consulto in loco seditiois & cædium condita.

ELEGANTI sane senatus-consulto eo ipso loco, ubi funereus tumultus ille commissus est, ubi tot cives ordinis cujusque ceciderunt, ædes Concordiæ facta est, ut Gracchorum pœnæ testis concionantium oculos feriret, memoriamque compungeret. Sed hoc quid aliud fuit, quam irrisio deorum, illi deæ templum construere; quæ si esset in civitate, non tantis dissensionibus dilacerata corrueret? Nisi forte sceleris hujus rea Concordia, quia deseruerat animos civium, meruit in illa æde tamquam in carcere includi. Cur enim, si rebus gestis congruere voluerunt, non ibi potius ædem Discordiæ fabricaverunt? An ulla ratio redditur, cur Concordia dea sit, & Discordia dea non sit; ut secundum Labeonis distinctionem, bona sit ista, illa vero mala? Nec ipse aliud secutus videtur, quam quod advertit Romæ etiam Febri, sicut Saluti, templum constitutum. ~~Et igitur modo non tantum Concordiæ, verum etiam Discordiæ constitui debuit. Periculose itaque Romani tam mala dea irata vivere voluerunt, nec Trojanum excidium recoluerunt originem ab ejus offensione sumisse. Ipsa quippe quia inter deos non fuerat invitata, trium * dearum litem aurei mali suppositione (e) commenta est: unde rixa nutriminum, & Venus victrix, & rapta Helena, & Troja deleta. Quapropter, si fuit indignata quod inter deos in Urbe, illud templum habere meruit, ideo jam turbis tantis tumultibus~~

(c) MSS. habent, ~~deorum~~ malorum.

(d) Nonnulli codices, mortuorum.

(e) Sic MSS. Editi vero, commentata est.

bus civitatem, quanto atrocius potuit irritari, cum in loco illius cædis, hoc est, in loco sui operis adversariæ suæ constitutam ædem videret? Hæc vana ridendibus nobis illi docti sapientefque stomachantur, & tamen numinum bonorum malorumque cultores de hac quæstione Concordiæ Discordiæque non exeunt, sive prætermiserint harum dearum cultum, eisque Febrem Bellonamque prætulert, quibus antiqua fana fecerunt; sive & istas coluerint, cum sic eos discedente Concordia, Discordia sæviens usque ad civilia bella perduxerit.

CAPUT XXVI.

De diversis generibus belli, quæ post conditam ædem Concordiæ sunt secuta.

PRÆCLARUM vero (a) seditionibus obstaculum, ædem Concordiæ testem cædis suppliciique Gracchorum concionantibus opponendam putarunt. Quantum ex hoc profecerint, indicant secuta pejora. Laborarunt enim deinceps concionatores, non exemplum devitare Gracchorum, sed superare propositum, Lucius Saturninus tribunus plebis, & (b) Cajus Servilius prætor, & multo post Marcus Drusus, quorum omnium seditionibus cædes primo jam tunc gravissimæ, deinde (c) socialia bella exarserunt: quibus Italia vehementer afflicta, & ad vastitatem (d) mirabilem desertionemque perducta est. (e) Bellum deinde servile successit, & bella civilia: in quibus quæ prælia commissa sunt, quid sanguinis fufum? ut omnes fere Italiæ gentes, quibus Romanum maxime præpollebat imperium, tamquam sæva (f) barbaries domarentur. Jam ex paucissimis, hoc est, minus quam septuaginta gladiatoribus quemadmodum bellum servile contractum sit, ad quantum numerum & quam acrem ferocemque pervenerit: quos ille numerus imperatores populi Romani superaverit: quas & quomodo civitates regionesque vastaverit, vix qui historiam conscripserunt, satis explicare potuerunt. Neque id solum fuit servile bellum; sed & Macedoniam provinciam prius servitia depopulata sunt, & deinde Siciliam oramque maritimam. Quanta etiam & quam horrenda commiserint primo latrocinia, deinde valida bella * piratarum, quis pro magnitudine rerum valeat eloqui?

Socialia
bella.

Bellum
servile.

* Livius
lib. 99.

Tom. VII.

(a) MSS. *seditionis*.

(b) In MSS. *Cajus Servilius prætor*. Mox omnes libri, & multo post: ubi Lud. Vives opinatur legendum, & non multo post: quia septem annos tantum a Saturnino tribuno ad Marcum Livium Drusum reperit. De Druso socialis belli auctore scribit Livius lib. 71. De Saturnino autem ac Servilio Glaucia prætoribus l. 69.

(c) *Socialia bella*, quæ in Romanos socii eorum & cognati susceperunt, Etruscis, Latini, Sabini &c. Florus l. 3.

(d) Editi, *miserabilem*. At MSS. *mirabilem*. Eutropius de bello sociali & civili agens lib. 5. numerat consumptos ultra centum quinquaginta millia hominum, viros consulares viginti quatuor, prætorios septem, senatores fere

CAPUT XXVII.

De bello civili Mariano atque Syllano.

CUM vero Marius civili sanguine jam cruentus, multis adversarum sibi partium peremptis, victus Urbe profugisset, vix paullulum respirante civitate, ut verbis * Tullianis utar, superavit postea Cinna cum Mario. Tum vero clarissimis viris interfectis, lumina civitatis extincta sunt. Ultus est hujus victoriæ crudelitatem postea Sylla, ne dici quidem opus est quanta diminutione civium & quanta calamitate reipublicæ. De hac enim vindicta, quæ perniciosior fuit, quam si scelera quæ puniebantur, impunita relinquerentur, ait & Lucanus:

Excessit medicina modum, nimiumque secuta est,

Qua morbi duxere, manus; periire nocentes.

Sed cum jam soli possent superesse nocentes,

Tunc data libertas odiis, resolutaque legum Frenis ira ruit.

Illo bello Mariano atque Syllano, exceptis his qui foris in acie ceciderunt, in ipsa quoque Urbe cadaveribus vici, plateæ, fora, theatra, templa completa sunt; ut difficile judicaretur quando victores plus funerum ediderint, utrum prius ut vincerent, an postea quia vicissent: cum primum victoria Mariana, quando de exilio se ipse restituit, exceptis passim quaquaversum cædibus factis, caput * Octavii consulis poneretur in rostris, Cæsar & Fimbria in domibus (g) trucidarentur suis, duo Crassi pater & filius in conspectu mutuo mactarentur, Ebius & Numitorius unco tracti sparsis visceribus interirent, Catulus hausto veneno se manibus inimicorum subtraheret, Merula flamen Dialis præcisus venis Jovi etiam suo sanguine litaret. In ipsius autem Marii oculis continuo seriebantur, quibus salutantibus dexteram porrigere noluisse.

CAPUT XXVIII.

Qualis fuerit Syllana victoria vindex Mariana crudelitatis.

SYLLANA vero victoria secuta, hujus videlicet vindex crudelitatis, post tantum sanguinem civium, quo fuso comparata fuerat, finito jam bello inimicitias viventibus, crudelius in pace grassata est. Jam etiam post Marii majoris pristinas ac recentissimas cædes additæ fuerant aliæ graviore a Mario juvene atque Carbone earumdem partium Marianarum: qui Sylla imminente non solum victoriam, verum

G

etiam

trecentos. Consentit Oros. lib. 5. c. 22. sed multo plures extinctos tradit Vellejus.

(e) Bellum servile aliud sociali bello prius fuit, quod ab Euno Syro quodam servo excitatum, & a Cleone servo altero postea junctis copiis roboratum scribit Livius l. 56. Aliud autem posterius contractum ex gladiatoribus, quos idem ipse l. 95. memorat quatuor & septuaginta Capuæ ex ludo Lentuli profugisse, ducesque Chrysum & Spartacum eorum exercitui præfuisse. Ducem insuper hic in habuerunt Oenomium, ex Floro l. 3. De isto posteriore bello Augustinus hic & intra lib. 4. c. 5.

(f) Lov. *barbaric*. Ceteri editi & MSS. *barbaries*.

(g) Vind. An. Er. & aliquot MSS. *trucidarentur a suis*.

* Oros.
3. in Ca-
siliin.

Lib. 1.

* De hoc
& se-
quenti-
bus vide
Liv. l.
80. Ap-
pian. l.
1. de bel-
lis civi-
litatis.
Plutar-
ch. in
Mariano
& Sylla
&c.

etiam ipsam desperantes salutem, cuncta suis alienisque cædibus impleverunt. Nam præter stragem late per diversa diffusam, obfesso etiam* senatu, de ipsa curia, tamquam de carcere, producebantur ad gladium. Mucius Scævola pontifex, quoniam nihil apud Romanos templo Vestæ sanctius habebatur, aram ipsam amplexus, occisus est: ignemque illum, qui perpetua cura virginum semper ardebat, suo pæne sanguine extinxit. Urbem deinde Sylla victor intravit, qui in villa publica, non jam bello, sed ipsa pace sævientem septem millia (a) deditorum (unde utique inermia) non pugnando, sed iubendo prostraverat. In Urbe autem tota quem vellet Syllanus quisque feriebat: unde tot funera numerari omnino non poterant, donec Syllæ suggereretur, sinendos esse aliquos vivere, ut essent quibus possent imperare qui vicerant. Tunc jam cohibita, quæ hac atque hac passim furibunda ferebatur licentia jugulandi, tabula illa cum magna gratulatione proposita est, quæ hominum ex utroque ordine splendido, equestri scilicet atque senatorio, occidendorum ac proferibendorum duo millia continebat. Contristabat numerus, sed consolabatur modus; nec quia tot cædebant tantum erat mæroris, quantum lætitiæ quia ceteri non timebant. Sed in quibusdam eorum, qui mori iussi erant, etiam ipsa licet crudelis ceterorum securitas, genera mortium exquisita congenuit. (b) Quemdam enim sine ferro laniantium manus diripuerunt, immani homines hominem vivum, quam bestia solent discerpere cadaver abjectum. (c) Alius oculis effollis & particulatim membris amputatis in tantis cruciatibus diu vivere, vel potius diu mori coactus est. (d) Subhastatæ sunt etiam, tamquam villæ, quædam nobiles civitates. Una vero, velut unus reus duci juberetur, sic tota iussa est trucidari. Hæc facta sunt in pace post bellum, non ut acceleraretur obtinenda victoria, sed ne contemneretur obtenta. Pax cum bello de crudelitate certavit, & vicit. Illud enim prostravit armatos, ista nudatos. Bellum erat, ut qui feriebatur, si posset, feriret: pax autem, non ut qui evaserat, viveret, sed ut moriens non repugnaret.

* Livius lib. 86.
Vestæ templum.
Pacis cum bello de crudelitate certamen.

(a) Vind. Er. & Lov. *pedicium*. At Am. & MSS. *deditorum*. Suffragatur Livius l. 88. nisi quod non septem, sed octo millia deditorum trucidata refert. Valerius l. 9. c. 2. *Quatuor legiones, inquit, contraria partis fidem suam securas, in villa publica, quæ in campo Martio erat, obruncari iussit.*

(b) *Bebium* hunc appellat Florus l. 3. diversum intelligit ab eo, qui inter Syllanarum partium sectatores occisus legitur supra c. 27.

(c) Fuit hic Marius prætor C. Marii propinquus Valer. l. 9. c. 2. Flor. l. 3.

(d) Vind. Am. & aliquot MSS. *subvastatæ*. Verius alii libri, *subhastatæ*, id est sub hasta venales propositæ. Loco huic lucem adfert Florus l. 3. *Municipia, inquit, Ita-*

CAPUT XXIX.

De comparatione Gothicæ irruptionis cum eis cladibus, quas Romani vel a Gallis, vel a bel-
lorum civilium auctoribus exceperunt.

QUÆ rabies exterarum gentium, quæ savitia barbarorum huic de civibus victoriæ civium comparari potest? Quid Roma funestius, tetrius, amariulque vidit, utrum olim Gallorum & paullo ante Gothorum irruptionem, an Marii & Syllæ aliorumque in eorum partibus virorum clarissimorum tamquam suorum luminum in sua membra ferocitatem? Galli quidem trucidaverunt senatum, quidquid ejus iu Urbe tota, præter arcem Capitolinam, quæ sola utcumque defensa est, reperire potuerunt; sed in illo colle constitutis auro vitam saltem vendiderunt, quam etsi ferro rapere non possent, possent tamen obsidione consumere: Gothi vero tam multis senatoribus pepercerunt, ut magis mirum sit quod aliquos peremerunt. At vero Sylla, vivo adhuc Mario, ipsum Capitolium, quod a Gallis tutum fuit, ad decernendas cædes victor infedit: & cum fuga Marius esset elapsus, ferocior cruentiorque rediturus, iste in Capitolio per senatus etiam consultum tam multos vita rebuque privavit. Marianis autem partibus, Sylla absente, quid sanctum cui parcerent fuit, quando Mucio civi, senatori, pontifici, aram ipsam ubi erant, ut ajunt, fata Romana, miseris ambienti amplexibus non pepercerunt? Syllana porro tabula illa (e) postrema, ut omittamus alias innumerabiles mortes, plures jugulavit senatores, quam Gothi vel spoliare potuerunt.

Syllana tabula.

CAPUT XXX.

De connexionione bellorum, quæ adventum Christi plurima & gravissima præcesserunt.

QUA igitur fronte, quo corde, qua impudentia, qua insipientia, vel potius amentia, illa diis suis non imputant, & hæc nostro imputant Christo? Crudelia bella civilia omnibus bellis hostilibus, auctoribus etiam eorum fatentibus, amariora, quibus illa respublica nec afflicta, sed perdita omnino judicata est, longe ante adventum Christi exorta sunt. & sceleratarum concatenatione causarum a bello Mariano atque Syllano ad bella Sertorii & Catilinæ, quorum a Sylla fuerat ille (f) proscriptus, ille nutritus: inde ad Lepidi & Catuli bellum, quorum alter gesta Syllana (g) re-

* Liv. lib. 90. scin-

lia splendidissima sub hasta venerunt. Spoletum, Interamnium, Prænestem, Fluventiam. Nam Sulmonem... ut obsides jure belli & modo morte damnari duci jubentur, sic damnatam civitatem iussit Sylla deleri. Non ergo de Prænestinis, ut Coquæo vitium est, sed de Sulmonensibus intelligendum quod hic dicit Augustinus, unam civitatem totam iussam esse trucidari.

(e) Plutarchus in Sylla, ter eum intra paucos dies proscriptionum diversas tabulas proposuisse scribit.

(f) *Ille proscriptus*, scilicet Q. Sertorius Marianarum partium sectator, de quo Liv. l. 90. *Ille nutritus*, Catilina Syllæ adhærens.

(g) *Lepidus rescindere*, Catulus defendere cupiebat. Liv. l. 90.

* Liv. scindere, alter defendere cupiebat: inde ad *
 109. Pompeii & Cæsaris, quorum Pompejus secta-
 110. 111. tor Syllæ fuerat, ejusque potentiam vel æqua-
 66. verat, vel jam etiam superaverat; Cæsar au-
 tem Pompeii potentiam non ferebat; sed quia
 non habebat; quam tamen illo victo interfe-
 ctoque transscendit. Hinc ad alium Cæsarem,
 qui post Augustus appellatus est, pervenerunt;
 quo imperante natus est Christus. Nam & ipse
 Augustus cum multis gessit bella civilia: & in
 eis etiam multi clarissimi viri perierunt, inter
 quos & * Cicero disertus ille artifex regendæ
 reipublicæ. Pompeii quippe victorem Cajum
 * Liv. Cæsarem, (qui victoriam civilem clementer ex-
 110. ercuit, suisque adversariis vitam dignitatemque
 donavit) tamquam regni * appetitorem quo-
 116. rumdam nobilium conjuratio senatorum velut
 pro reipublicæ libertate in ipsa curia trucidavit.
 Hujus deinde potentiam, multum moribus dispar,
 vitiis omnibus inquinatus atque corruptus, af-
 fectare videbatur Antonius, cui vehementer pro
 eadem illa velut patriæ libertate Cicero resiste-
 bat. Tunc emerferat mirabilis indolis adolescens
 ille alius Cæsar illius Caii Cæsaris filius adopti-
 vus: qui, ut dixi, postea appellatus est Augustus.
 Huic adolescenti Cæsari, ut ejus potentia contra
 Antonium nutrireretur, Cicero favebat; sperans
 eum depulsa & oppressa Antonii dominatione in-
 stauraturum reipublicæ libertatem, usque adeo
 cæcus atque improvidus futurorum, ut ille ipse
 juvenis, cujus dignitatem ac potestatem fovebat, &
 eundem Ciceronem occidentum Antonio qua-
 dam quasi concordie pactione permetteret, &
 ipsam libertatem reipublicæ, pro qua multum
 ille clamaverat, ditioni propriæ subjugaret.

C A P U T XXXI.

*Quod impudenter presentia incommoda Christo
 impudent, qui deos colere non sinuntur,
 cum tanta clades eo tempore quo
 colebantur exstiterint.*

DEos suos aculent de tantis malis, qui no-
 stro Christo ingrati sunt de tantis bonis.
 Certe quando illa mala fiebant, calebant aræ
 numinum, Sabæ ture fertisque recentibus ha-
 labant, clarebant sacerdotia, fana renidebant,
 sacrificabatur, ludebatur, furebatur in templis,
 quando passim tantus civium sanguis a civibus
 non modo in ceteris locis, verum inter ipsa
 quoque deorum altaria fundebatur. Non elegit
 templum, quo confugeret Tullius; quia fru-
 stra elegerat Mucius. Hi vero qui multo indi-
 gnus insulant Christianis temporibus, aut ad
 loca Christo dicatissima confugerunt, aut illuc
 eos ut viverent, etiam ipsi Barbari deduce-
 runt. Illud scio, & hoc mecum quisquis sine
 studio partium judicat, facillime agnoscit, (ut
 omittam cetera quæ multa commemoravi, &

alia multo plura quæ commemorare longum pu-
 tavi) si humanum genus ante bella Punica re-
 ciperet Christianam disciplinam, & consequere-
 tur rerum tanta vastatio, quanta illis bellis Eu-
 ropam Africamque contrivit; nullus talium,
 quales nunc patimur, nisi Christianæ religioni
 illa mala tribuisset. Multo autem minus eorum
 voces tolerarentur, quantum adinet ad Roma-
 nos, si Christianæ religionis receptionem & dif-
 famationem vel irruptio illa Gallorum, vel Ti-
 berini fluminis igniumque illa depopulatio, vel
 quod cuncta mala præcedit, bella illa civilia
 sequerentur. Mala etiam alia, quæ usque adeo
 incredibilia acciderunt, ut inter prodigia nume-
 rantur, si Christianis temporibus accidissent,
 quibus ea, nisi Christianis hominibus, tamquam
 crimina objicerent? Omitto quippe illa; quæ
 magis fuerunt mira quam noxia, * boves locu-
 24- 27. 28. tos, infantes nondum natos de uteris matrum
 quædam verba clamasse, volasse serpentes, femi-
 66. nas & gallinas, & homines in masculinum
 sexum fuisse conversas: & cetera hujusmodi,
 quæ in eorum libris non fabulosis, sed histo-
 ricis, seu vera seu falsa sint, non inferunt homi-
 nibus perniciem, sed stuporem. Sed cum
 pluit terra, cum pluit creta, cum pluit lapidi-
 bus, non ut grando appellari solet hoc nomi-
 ne, sed omnino lapidibus; hæc profecto etiam
 graviter lædere potuerunt. Legimus apud eos
 Ætnæ ignibus ab ipso montis vertice usque
 ad litus proximum decurrentibus ita feruisse
 mare, ut rupes exurerentur, & pices navium
 solverentur. Hoc utique non leviter noxium
 fuit, quamvis incredibiliter mirum. Eodem rur-
 sus æstu ignium tanta vi favillæ scripserunt op-
 pletam esse Siciliam, ut Catinensis urbis tecta
 obruta & oppressa (a) dirueret: qua calamita-
 te permoti, misericorditer ejusdem anni tribu-
 tum ei relaxavere Romani. * Locustarum etiam
 in Africa multitudinem prodigiū similem fuisse,
 Locustæ in Afri- ca. cum jam esset populi Romani provincia, litte-
 ris mandaverunt: consumtis enim fructibus foliis-
 * Livius que lignorum ingenti atque inæstimabili nu-
 90. be in mare dicunt esse dejectam: qua mortua
 redditaque litoribus, atque hinc aere corrupto,
 tantam ortam pestilentiam, ut in solo regno
 (b) Masinissæ octingenta hominum millia perisse
 referantur, & multo amplius in terris litoribus
 proximis. Tunc Uticæ ex triginta millibus (c)
 juniorum, quæ ibi erant, decem remansisse con-
 firmant. Talis itaque vanitas, qualem ferimus,
 Pestilentia atrox. eique respondere compellimur, quid horum non
 Christianæ religioni tribueret, si temporibus
 Christianis videret? Et tamen diis suis non ista
 tribuunt: quorum ideo cultum requirunt, ne
 ista vel minora patiantur, cum ea majora per-
 tulerint a quibus antea colebantur.

G 2

LI-

(a) Vind. Am. & Lov. diruerent. MSS. vero dirueret. Er. diruerit.

(b) Masinissa, tametsi jam objerat, regnum dicitur, quod ipsi pro maximis meritis a populo Romano datum Micipsa filius ejus tum gubernabat.

(c) Vind. Am. & Er. virorum. Triginta millia erant militum, apud Uticam ad præsidium totius Africæ ordinata, teste Orosio, qui eisdem Augustino consentiens vocat juniores. Mox infra vetus Corbejenfis codex & alii quidam MSS. habent, decem millia remansisse.

LIBER (a) QUARTUS. *

* Scriptus an. 415.

In quo probatur amplitudinem Romani imperii ac diuturnitatem adscribendam esse non Jovi diisve Paganorum, quibus singulis vix singula res, & infima quaeque committenda credebantur officia, sed uni vero Deo felicitatis auctori, cujus potestate ac judicio regna terrena constituuntur atque servantur.

CAPUT I.

De his quae primo volumine disputata sunt.

DE Civitate Dei dicere exorsus, prius respondendum putavi ejus inimicis, qui terrena gaudia confectantes, rebusque fugacibus inhiantes, quidquid in eis triste, misericordia potius admonentis Dei, quam punientis severitate patiuntur, religioni increpitant Christianae, quae una est salubris & vera religio. Et quoniam cum sit in eis etiam vulgus indoctum, velut doctorum auctoritate in odium nostrum gravius irritantur, existimantibus imperitis, ea quae suis temporibus insolite acciderunt, per alia retro tempora accidere non solere; eorumque opinionem, etiam iis qui eam falsam esse noverunt, ut adversum nos justa murmura habere videantur, suae scientiae dissimulatione firmitibus: de libris quos auctores eorum ad cognoscendam praeteritorum temporum historiam memoriae mandaverunt, longe aliter esse quam putant, demonstrandum fuit; & simul docendum, deos falsos quos vel palam colebant, vel occulte adhuc colunt, eos esse immundissimos spiritus & malignissimos ac fallacissimos demones; usque adeo ut aut veris, aut fictis etiam, suis tamen criminibus delectentur; quae sibi celebrari per sua festa voluerunt; ut a perpetrandis damnabilibus factis humana revocari non possit infirmitas, dum ad haec imitanda velut divina praebetur auctoritas. Haec non ex nostra conjectura probavimus, sed partim ex recenti memoria, quia & ipsi vidimus talia ac talibus numinibus exhiberi; partim ex litteris eorum, qui non tamquam in contumeliam, sed tamquam in honorem deorum suorum ista conscripta posteris reliquerunt: ita ut vir doctissimus Varro. apud eos Varro & gravissimae auctoritatis, cum rerum humanarum atque divinarum dispertitos faceret libros, alios humanis, alios divinis, pro sua cujusque rei dignitate distribuens, non saltem in rebus humanis, sed in rebus divinis poneret ludos scenicos: cum utique, si tantummodo boni & honesti homines in civitate essent, nec in rebus humanis ludi scenici esse debuissent. Quod profecto non auctoritate sua fecit, sed quoniam eos Romae natus & educatus in divinis rebus invenit. Et quoniam in fine primi libri, quae deinceps dicenda essent breviter posuimus, & ex his quaedam in duobus consequen-

tibus diximus, expectationi legentium quae restant reddenda cognoscimus.

CAPUT II.

De his quae libro secundo & tertio continentur.

PROMISERAMUS ergo quaedam nos esse dicturos adversus eos, qui Romanae reipublicae clades in religionem nostram referunt, & commemoraturos quaecumque & quantacumque occurrere potuissent, vel satis esse viderentur, mala, quae illa civitas pertulit, vel ad ejus imperium provinciae pertinentes, ante quam eorum sacrificia prohibita fuissent: quae omnia procul dubio nobis tribuerent, si jam vel illis clareret nostra religio, vel ita eos a sacris (b) sacrilegis prohiberet. Haec in secundo & tertio libro satis, quantum existimo, absolvimus: in secundo agentes de malis morum, quae mala vel sola, vel maxima deputanda sunt; in tertio autem de his quae stulti sola perpeti exhorrent, corporis videlicet externarumque rerum, quae plerumque patiuntur & boni. Illa vero mala non dico patienter, sed libenter habent, quibus ipsi fiunt mali. Et quam pauca dixi de sola ipsa civitate atque ejus imperio? nec inde omnia usque ad Caesarem Augustum. Quid si commemorare voluissem, & exaggerare illa mala, quae non sibi invicem homines faciunt, sicut sunt vastationes everfionesque bellantium, sed ex ipsius mundi elementis terrenis accidunt rebus? quae uno loco Apuleius breviter stringit in eo libro quem de Mundo scripsit, * terrena * Haec omnia dicens mutationes, conversiones atque interitus habere. Namque immodicis tremoribus terrarum, ut verbis ejus utar, dissiluisse humum, & interceptas urbes cum populis, dicit: *sur: sequentia in Apuleio reperitur: sequentia minima.* abruptis etiam imbris prolatis totas esse regiones: illas etiam quae prius fuerant continentes, hospitibus atque advenis fluctibus insulatas; aliasque desidia maris pedestri accessu pervias factas: ventis ac procellis everfas esse civitates: incendia de nubibus emicasse, quibus Orientis regiones conflagrae perierunt; & in Occidentis plagis scaturigines quaedam ac proluiones eadem strages dedisse. Sic ex Aetnae verticibus quondam effulis crateribus, divino incendio per declivia torrentis vice flammarum flumina cucurrisse. Si haec atque huiusmodi, quae habet historia, unde possem, colligere voluissem, quando finissem quae illis temporibus evenerunt, ante quam

(a) Quarti hujus & quinti de Civitate Dei libri meminit Augustinus in epistola 169. ad Evodium sub finem anni 415. scripta, eodemque ipso anno inchoatos & perfe-

ctos a se hos duos libros testatur. num. 1. & 13.

(b) Lov. *sacrilegis*. Dissentiunt ceteri libri.

quam Christi nomen (a) illa istorum vana & veræ salutis pernicioſa comprimeret? Promiſeram me etiam demonſtraturum, quos eorum mores, & quam ob cauſam Deus verus ad augendum imperium adjuvare dignatus eſt, in cuius poteſtate ſunt regna omnia; quamque nihil eos adjuverint hi quos deos putant, & potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint: unde nunc mihi video eſſe dicendum, & magis de incrementis imperii Romani. Nam de noxia fallacia dæmonum, quos velut deos colebant, quantum malorum invexerit moribus eorum, in ſecundo maxime libro non pauca jam dicta ſunt. Per omnes autem abſolutos tres libros, ubi opportunum viſum eſt, commendavimus etiam in iſtis bellicis malis quantum ſolatorum Deus per Christi nomen, cui tantum honoris Barbari detulerunt præter bellorum morem, bonis malisque contulerit, quomodo, *qui facit ſolem ſuum oriri ſuper bonos & malos, & pluit ſuper juſtos, & iniuſtos.*

Matth.
5. 45.

CAPUT III.

An latitudo imperii, quæ non niſi bellis acquiritur, in bonis ſive ſapientium habenda ſit, ſive felicium.

JAM itaque videamus quale ſit, quo tantam latitudinem ac diurnitatem imperii Romani illis diis audent tribuere: quos etiam per turpium ludorum obſequia & per turpium hominum miniſteria ſe honeſte coluiſſe contendunt. Quamquam prius vellem paullulum inquirere, quæ ſit ratio, quæ prudentia, cum hominum felicitatem non poſſis oſtendere, ſemper in bellicis cladibus & in ſanguine civili, vel hoſtili, tamen humano, cum tenebroſo timore & cruenta cupiditate verſantium, (b) ut vitrea lætitia comparetur fragiliter ſplendida, cui timeatur horribilius ne repente frangatur, de imperii magnitudine ac latitudine velle gloriari. Hoc ut facilius dijudicaretur, non vanescamus inani ventofitate jactati, atque obtundamus intentionis aciem altifonis vocabulis rerum, cum audimus populos, regna, provincias: ſed duos conſtituamus homines; (Nam ſingulus quiſque homo, ut in ſermone una littera, ita quaſi elementum eſt civitatis & regni, quantalibet terrarum occupatione latiſſimi) quorum duorum hominum, pauperem unum, vel potius mediocrem; alium prædivitem cogitemus: ſed divitem timoribus anxium, majoribus tabeſcentem, cupiditate flagrantem, numquam ſecurum, ſemper inquietum, perpetuis inimicitiarum contentionibus anhelantem, augmentum ſane hiſiſerius patrimonium ſuum in immenſum modum, atque illis augmentis curas quoque amariffimas aggerantem; mediocrem vero illum re familiari parva atque ſuccincta ſibi ſufficientem, cariffimum ſuis, cum cognatis, vicinis, amicis

Collatio
divitis
cupidi
& pau-
peris
tran-
quilli.

(a) MSS. *ulla iſtorum vana.*

(b) Edici, ut *vitro lætitia eorum comparetur.* At melioris notæ MSS. omiſſo eorum, habent ut *vitrea lætitia com-*

dulciſſima pace gaudentem, pietate religioſum, benignum mente, ſanum corpore, vita parcum, moribus caſtum, conſcientia ſecurum. Neſcio utrum quiſquam ita deſipiat, ut audeat dubitare quem præferat. Ut ergo in his duobus hominibus, ita in duabus familiis, ita in duobus populis, ita in duobus regnis regula ſequitur æquitatis: qua vigilanter adhibita, ſi noſtra intentio corrigatur, facillime videbimus ubi habitet vanitas, & ubi felicitas. Quapropter ſi verus Deus colatur, eique ſacris veracibus & bonis moribus ſerviat, utile eſt ut boni longe lateque diu regnent. Neque hoc tam iſtis, quam illis utile eſt, quibus regnant. Nam quantum ad ipſos pertinet, pietas & probitas eorum, quæ magna dona Dei ſunt, ſufficit eis ad veram felicitatem, qua & iſta vita bene agatur, & poſtea percipiatur æterna. In hac ergo terra regnum bonorum, non tam illis præſtatur, quam rebus humanis. Malorum vero regnum magis regnantibus nocet, qui ſuos animos vaſtant ſcelerum majore licentia: his autem qui eis ſerviendo ſubduntur, non nocet niſi iniquitas propria. Nam juſtis quidquid malorum ab iniquis dominis irrogatur, non eſt pœna criminis, ſed virtutis examen. Proinde bonus etiam ſi ſerviat, liber eſt: malus autem etiam ſi regnet, ſervus eſt; nec unius hominis, ſed quod eſt gravius, tot dominorum, quot vitiorum. De quibus vitiiſ cum ageret Scriptura divina: *A quo enim quis, inquit, devictus eſt, huic & ſervus ad-*

2. Petri
2. 19.

CAPUT IV.

Quam ſimilia ſint latrociniiſ regna abſque juſtitia.

REMOTA itaque juſtitia, quid ſunt regna, niſi magna latrocinia? quia & iſta latrocinia quid ſunt, niſi parva regna? Manus (c) & iſta hominum eſt, imperio principis regitur, pacto ſocietatis adſtringitur, placiti lege præda dividitur. Hoc malum ſi in tantum perditorum hominum accēſſibus creſcit, ut & loca teneat, ſedes conſtituat, civitates occupet, populos ſubjuget, evidentius regni nomen aſſumit, quod ei jam in manifeſto confert non adempta cupiditas, ſed addita impunitas. Eleganter enim & veraciter Alexandro illi Magno quidam comprehenſus pirata reſpondit. * Nam cum idem rex hominem interrogaveſſet, quid ei videretur, ut mare haberet infeſtum: ille libera contumacia, Quod tibi, inquit, ut orbem terrarum: ſed quia id ego exiguo navigio facio, latro vocor; quia tu magna claſſe, imperator.

* Reſer-
Nonius
Mare. ex
Cic. 3. de
republi-
ca.

CAPUT V.

De fugitivis gladiatoribus, quorum potentia ſimilis fuerit regie dignitatis.

PROINDE omitto quærere quales Romulus congregaverit, quoniam multum eis conſultum eſt, ut ex illa vita dato ſibi confortio civita-

paretur, id eſt acquiratur.

(c) Sic MSS. At Lov. *Manus etenim iſta hominum eſt, cum imperio &c.*

vitalis, pœnas debitas cogitare desisterent, quarum metus eos in majora facinora propellebat; ut deinceps pacatiores essent rebus humanis. Hoc dico, quod ipsum Romanum imperium, jam magnum multis gentibus subjugatis ceterisque terribile, acerbe sensit, graviter timuit, non parvo negotio devitanda ingentis cladis (a) oppressit; quando paucissimi gladiatores in Campania de ludo fugientes, exercitum magnum compararunt, tres duces habuerunt, Italiam latissime & crudelissime vastaverunt. Dicant quis istos deus adjuverit, ut ex parvo & contentibili latrocinio pervenirent ad regnum, tantis jam Romanis viribus arcibusque metuendum. An quia non (b) diu fuerunt, ideo divinitus negabuntur adjuti? Quasi vero ipsa cujuslibet hominis vita diuturna est. Isto ergo pacto neminem dii adjuvant ad regnandum, quoniam singuli quique cito moriuntur: nec beneficium deputandum est, quod exiguo tempore in unoquoque homine, ac per hoc singillatim utique in omnibus vice vaporis evanescit. Quid enim interest eorum qui sub Romulo deos coluerunt, & olim sunt mortui, quod post eorum mortem Romanum tantum crevit imperium; cum illi apud inferos causas suas agant: utrum bonas, an malas, ad rem præsentem non pertinet. Hoc autem de omnibus intelligendum est, qui per ipsum imperium (quamvis decedentibus succedentibusque mortalibus in longa spatia protendatur) paucis diebus vitæ suæ cursum rapitque transferunt, actuum suorum farcinas bajulantes. Sin vero etiam ipsa brevissimi temporis beneficia deorum adjutorio tribuenda sunt, non parum adjuti sunt illi gladiatores, qui servilis conditionis vincula ruperunt, fugerunt, evaserunt, exercitum magnum & fortissimum collegerunt, obedientes regum suorum consiliis & jussis, multum Romanæ celsitudini metuendi, & aliquot Romanis imperatoribus insuperabiles multa ceperunt: potiti sunt victoriis plurimis, usi voluptatibus quibus voluerunt; quod suggessit libido, fecerunt: postremo donec vincerentur, quod difficillime est factum, sublimes regnantisque vixerunt. Sed ad majora veniamus.

C A P U T V I.

De cupiditate Nini regis, qui ut latius dominaretur, primus intulit bella finitimis.

JUSTINUS qui Græcam, vel potius peregrinam, Trogum Pompeium secutus, non Latine tantum, sicut ille, verum etiam breviter scripsit

(a) Editi, *oppressum*. At MSS. *oppressit*: ut sensus sit, istud belli servilis monstrum fuisse à Romano imperio oppressum, non facili negotio.

(b) Anno belli servilis tertio deleti sunt a M. Licinio Crasso.

(c) MSS. omittunt, *arbitria principum pro legibus evanescunt*.

(d) De imperio ab Assyriis ad Medos per Arbacem Præfectum Medorum, qui Sardanapalum vicit, translato scripsit Justinus, Diodorus, Plutarchus, Eusebius &c. Id ipso anno quo apud Latinos Proca Amulii & Numitoris pater, avus autem Rheæ Sylvie matris Romuli regnare cepit, contigisse dicit Orosius. Porro imperium penes Medos fuit annis 350. usque ad regem Astiagem. Tum vero per Cyrum Cambysis filium ad Persas translatum est,

historiam, opus librorum suorum sic incipit: Principio rerum gentium nationumque imperium penes reges erat, quos ad fastigium hujus majestatis non ambitio popularis, sed spectata inter bonos moderatio provehebat. Populi nullis legibus tenebantur: (c) arbitria principum pro legibus erant. Fines imperii tueri magis quam proferre mos erat: intra suam cuique patriam, regna finiebantur. Primus omnium Ninus rex Assyriorum veterem & quasi avitum gentibus morem nova imperii cupiditate mutavit. Hic primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad resistendum populos ad terminos usque Libyæ perdomuit. Et paullo post: Ninus, inquit, magnitudinem quæsitæ dominationis continua possessione firmavit. Domitis igitur proximis, cum accessione virium fortior ad alios transfret, & proxima quæque victoria instrumentum sequentis esset, totius Orientis populos subegit. Qualibet autem fide rerum vel iste, vel Trogus scripserit; nam quædam illos fuisse mentitos, aliæ fideiiores litteræ ostendunt; constat tamen & inter alios scriptores, regnum Assyriorum a Nino rege fuisse longe lateque porrectum. Tam diu autem perseveravit, ut Romanum nondum sit ejus ætatis. Nam sicut scribunt qui chronicam historiam persecuti sunt, mille ducentos & quadraginta annos ab anno primo quo Ninus regnare cepit, permansit hoc regnum, donec transferretur ad Medos. Inferre autem bella finitimis, & inde in cetera procedere, ac populos sibi non molestos sola regni cupiditate conterere & subdere, quid aliud quam grande latrocinium nominandum est?

C A P U T V I I.

An regna terrena inter profectus suos atque defectus deorum vel juvenentur vel deserantur auxilio.

SI nullo deorum adjutorio tam magnum hoc regnum & prolixum fuit, quare diis Romanis tribuitur Romanum regnum locis amplum temporibusque diuturnum? Quæcumque enim causa est illa, eadem est etiam ista. Si autem & illud deorum adjutorio tribuendum esse contendunt, quæro quorum? Non enim aliæ gentes, quas Ninus domuit & subegit, alios tunc colebant deos. Aut si proprios habuerunt Assyrii, quasi peritiores fabros imperii construendi atque servandi, numquidnam mortui sunt, quando & ipsi imperium perdiderunt, aut mercede non sibi reddita, vel alia promissa majore, ad Me-

steticque penes Persas anni 230. usque ad Alexandrum Philippi filium. Hujus regnum brevissimum tempore dicit Augustinus, vel quia ille annos post eversum Persarum regnum paucos imperavit, vel quia Macedonicum vel Græcum imperium ab Alexandro conditum anno ante Christum 331. vix servarunt successores ejus usque ad Seleucum & Antiochum fratres, in quibus ad annum ante Christum fere 246. quo tempore occupato per Arsacem principatu regnum Parthorum extortum est. Hoc autem mansit usque ad annum post Christum circiter 226. Alexandri Severi Caesaris. Quo Artaxerxes Persa devictis Parthis Persarum instauravit imperium, quod etiam ætate Augustini durabat.

* Liv. I. 95. Plu-
sarch. in
Crasso.
Orosius
I. 5. c. 24.
& Aug.
supra I.
3. c. 26.

* Euse-
bius.

Bello
impe-
rium au-
gere,
grande
latroci-
nium.

Camillus in patriam ingratus beneficus.

Medos transire maluerunt, atque inde rursus ad Persas, Cyro invitante & aliquid commodius pollicente? Quæ gens non angustiis Orientis finibus, post Alexandri Macedonis regnum magnum locis, sed brevissimum tempore, in suo regno adhuc usque perdurat. Hoc si ita est, aut infideles dii sunt, qui suos deserunt, & ad hostes transeunt; quod nec homo fecit Camillus, quando victor & expugnator adversissimæ civitatis, Romam, cui vicerat, sensit ingratis, quam tamen postea oblitus injuriæ, memor patriæ, a Gallis iterum liberavit: aut non ita fortes sunt, ut deos esse fortes decet, qui possunt humanis vel consiliis vel viribus vinci. Aut si cum inter se belligerant, non dii ab hominibus, sed dii ab aliis diis forte vincuntur, qui sunt quarumque proprii civitatum; habent ergo & ipsi inter se inimicitias, quas pro sua quisque parte suscipiunt. Non itaque deos suos debuit colere civitas magis, quam alios a quibus adjuvantur sui. Postremo quoquo modo se habeat deorum iste vel transitus, vel fuga, vel migratio, vel in pugna defectio, nondum illis temporibus atque in illis terrarum partibus Christi nomen fuerat prædicatum, quando illa regna per ingentes bellicas clades amissa atque translata sunt. Nam si post mille ducentos & quod excurrit annos, quando regnum Assyrii ablatum est, jam ibi Christiana religio aliud regnum prædicaret æternum, & deorum falsorum cultus sacrilegos inhiaberet; quid aliud gentis illius vani homines dicerent, nisi regnum quod tam diu conservatum est, nulla alia causa nisi suis religionibus desertis & illa recepta perire potuisse? In qua voce vanitatis quæ poterat esse, isti adtendunt speculum suum; & similia conqueri, si ullus in eis pudor est, erubescant. Quamquam Romanum imperium afflictum est potius, quam mutatum; quod & aliis ante Christi nomen temporibus ei contigit: & ab illa est afflictione recreatum; quod nec illis temporibus desperandum est. Quis enim de hac re novit voluntatem Dei?

C A P U T V I I I .

Quorum deorum presidio putent Romani imperium suum auctum atque servatum, cum singulis vix singularum rerum tuitionem committendam esse crediderint.

DEINDE quæramus, si placet, ex tanta deorum turba, quam Romani colebant, quem potissimum, vel quos deos credant illud imperium dilataste atque servasse. Neque enim in hoc tam præclaro opere & tantæ plenissimo dignitatis audent aliquas partes præcipue tribuere; aut Volupæ, quæ a voluptate

lata est; aut Libentinæ, cui nomen est a libidine; aut (b) Vaticano, qui infantum vagitibus præsidet; aut Cuninæ, quæ cunas eorum administrat. Quando autem possunt uno loco libri hujus commemorari omnia nomina deorum, aut dearum, quæ illi grandibus voluminibus vix comprehendere potuerunt, singulis rebus propria dispartientes officia numinum? Nec agrorum munus uni alicui deo committendum arbitrati sunt; sed rura deæ Rufinæ, juga montium deo Jugatino; collibus deam Collatinam, vallibus Valloniam præferunt. Nec saltem potuerunt unam Segetiam talem invenire, cui semel segetes commendarent: sed sata frumenta quam diu sub terra essent, præpositam voluerunt habere deam Sejam; cum vero jam essent super terram & segetem facerent, deam Segetiam; frumentis vero collectis atque reconditis, ut tuto servarentur, deam Tutilinam præposuerunt. Cui non sufficere videretur illa Segetia, quam diu seges ab initiis herbis usque ad aristas aridas perveniret? Non tamen satis fuit hominibus deorum multitudinem amantibus, ut anima misera dæmoniorum turbæ prostitueretur, unius Dei veri castum dedignata complexum. Præferunt ergo * Proserpinam frumentis germinantibus, geniculis nodisque culmorum deum Nodotum, involumentis folliculorum deam Volutinam; cum folliculi patefcunt, ut spica exeat, deam (c) Patelanam; cum segetes novis aristas æquantur, quia veteres æquare hostire dixerunt, deam Hostilinam; florentibus frumentis deam Floram, lactescentibus (d) deam Lacturnum, maturescentibus deam (e) Matutam; cum runcantur, id est, a terra auferuntur, deam Runcinam. Nec omnia commemorare, quia me piget quod illos non pudet. Hæc autem paucissima ideo dixi, ut intelligeretur nullo modo eos dicere audere ista numina imperium constituisse, auxisse, conservasse Romanum, quæ ita suis quæque adhibebantur officiis, ut nihil universum uni alicui crederetur. Quando ergo Segetia curaret imperium, cui curam gerere simul & segetibus & arboribus non licebat? Quando de armis Cunina cogitaret, cujus præpositura parvulorum cunas non permittebatur excedere? Quando Nodotus adjuvaret in bello, qui nec ad folliculum spicæ, sed tantum ad nodum geniculi pertinebat? Unum quisque domui suæ ponit ostiarium, & quia hominibus est, omnino sufficit: tres deos isti posuerunt, Forculum foribus, (f) Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus simul & cardinem limenque servare.

CA-

(a) Lov. & probæ notæ MSS. *Cloacina*. Alii veteres libri cum Vind. Am. & Er. *Cloacina*. Lactantius l. 1. de falsa relig. c. 20. *Cloacina simulacrum*, inquit, in cloaca maxima repertum Tacitus (is est qui regnavit cum Romulo) consecravit, & quia cuius esset effigies ignorabas, ex loco illi nomen imposuit. Consentit Cyprianus de Idolorum vanitate, & ipse August. infra c. 23. Fuit & Venus *Cloacina* dicta, a cluere, quod est purgare, de qua Plin. l. 15. c. 29.
(b) Editiones Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *Vagitanæ*.

(c) Sic MSS. At editi, *Patelanam*.

(d) Vind. Am. & Lov. *deam Lacturniam*. Sed veteribus libris, quos isthic sequimur, favet Servius in Georg. 1. *Lactanssem deum*, non deam, ex Varrone appellans.

(e) Vind. Am. & Er. *Maturam*. At meliores MSS. cum Lov. *Matutam*.

(f) *Cardeam* habent libri omnes. *Carnam* mallet Lud. Vives. Eadem ipsa *Carna* & *Crane* vocatur ab Ovidio 6. Fast.

CAPUT IX.

An imperii Romani amplitudo & diuturnitas Jovi fuerit adscribenda, quem summum deum cultores ipsius opinantur.

OMISSA igitur ista turba minorum deorum, vel aliquantum intermissa, officium majorum deorum debemus inquirere, quo Roma tam magna facta est, ut tamdiu tot gentibus imperaret. Nimirum ergo Jovis hoc opus est. Ipsum enim deorum omnium deorumque regem (a) esse volunt: hoc ejus indicat sceptrum, hoc in alto colle Capitolium. De isto deo, quamvis a Poeta, dictum convenientissime prædicant, * Jovis omnia plena. Hunc Varro credit etiam ab his coli, qui unum Deum solum sine simulacro colunt, sed alio nomine nuncupari. Quod si ita est, cur tam male tractatus est Romæ, (sicut quidem & in ceteris gentibus) ut ei fieret simulacrum? Quod ipsi etiam Varroni ita displicet, ut cum tantæ civitatis perversa consuetudine premeretur, nequaquam tamen dicere & scribere dubitaret, quod hi qui populis instituerunt simulacra, & metum demerunt, & errorem addiderunt?

Jupiter
deorum
annuum
deorum-
que rex.
* Virg.
Eclog. 3.

CAPUT X.

Quas opiniones secuti sint, qui diversos deos diversis mundi partibus præfecerunt.

CUR illi etiam Juno uxor adjungitur, quæ dicitur soror & conjux? Quia Jovem, inquit, in æthere accipimus, in aere Junonem; & hæc duo elementa conjuncta sunt, alterum superius, alterum inferius. Non est ergo ille de quo dictum est, Jovis omnia plena; si aliquam partem implet & Juno. An uterque utrumque implet, & ambo isti conjuges & in duobus istis elementis, & in singulis simul sunt? Cur ergo æther datur Jovi, aer Junoni? Postremo (b) ipsi duo satis essent: quid est quod mare Neptuno tribuitur, terra Plutoni? Et ne ipsi quoque sine conjugibus remanerent, additur Neptuno Salacia, Plutoni Proserpina. Nam sicut inferiorem cali partem, id est, aerem, inquit, Juno tenet; ita inferiorem maris Salacia, & terræ inferiorem Proserpina. Quarunt quemadmodum farciunt fabulas, nec inveniunt. Si enim hæc ita essent, tria potius elementa mundi esse, non quatuor, eorum veteres proderent, ut singula deorum conjugia singulis dividerentur elementis. Nunc vero omni modo affirmaverunt, aliud esse ætherem, aliud aerem. Aqua vero sive superior, sive inferior, utique aqua est: puta quia dissimilis, numquid in tantum ut aqua non sit? Et inferior terra, quid aliud potest esse quam terra, quantalibet diversitate distincta? Deinde ecce jam totus in his quatuor vel tribus elementis corporeus completus est mundus, Minerva ubi erit? quid tenebit? quid implebit? Simul enim cum his in Capitolio constituta est, cum ista filia non sit

Elemen-
ta mun-
di.

(a) Quædam exemplaria, regem completorem volunt.
(b) Editi, Postremo si ipsi duo. Absent si a MSS.
(c) Terram ipsam elementum, Tellurem deam a vi passiva terræ inhirente, quasi feminam, & Tellumonem deum

amborum. Aut si ætheris partem superiorem Minervam tenere dicunt, & hac occasione fingere poetas quod de Jovis capite nata sit; cur non ergo ipsa potius deorum regina deputatur, quod sit Jove superior? An quia indignum erat præponere patri filiam? Cur non de Jove ipso erga Saturnum justitia ista servata est? An quia victus est? Ergo pugnarunt? Absit, inquit: fabularum est ista garrulitas. Ecce fabulis non credatur, & de diis sentiantur meliora: cur ergo non data est patri Jovis, etsi non sublimior, æqualis certe sedes honoris? Quia Saturnus, inquit, temporis longitudo est. Tempus igitur colunt, qui Saturnum colunt, & rex deorum Jupiter infiniatur natus ex tempore. Quid enim indignum dicitur, cum Jupiter & Juno nati dicuntur ex tempore, si cælum est ille & illa terra, cum facta sint utique cælum & terra? Nam hoc quoque in libris suis habent eorum docti atque sapientes: neque de figmentis poeticis, sed de philosophorum libris a Virgilio dictum est:

Georg. 2.

Tum pater omnipotens secundis imbribus æther
Conjugis in lætæ gremium descendit,
id est, in gremium telluris aut terræ. Quia & hic aliquas differentias volunt esse, atque in ipsa terra aliud (c) Terram, aliud Tellurem, aliud Tellumonem putant. Et hos omnes deos habent suis nominibus appellatos, suis officiis distinctos, suis aris sacrisque veneratos. Eandem terram etiam matrem deorum vocant: ut jam poetæ tolerabiliora confingant, si secundum istorum non poeticos, sed sacrorum libros, non solum Juno soror & conjux, sed etiam mater est Jovis. Eandem terram Cererem, eandem etiam Vestam volunt: cum tamen sæpius Vestam non nisi ignem esse perhibeant, pertinentem ad focos, sine quibus civitas esse non potest; & ideo illi virgines solere servire, quod sicut ex virgine, ita nihil ex igne nascatur. Quam totam aboleri vanitatem & extinguui utique ab illo oportuit, qui est natus ex virgine. Quis enim ferat, quod cum tantum honoris & quasi castitatis igni tribuerint, aliquando Vestam non erubescunt etiam Venerem dicere, ut vanescat in ancillis ejus honorata virginitas? Si enim Vesta Venus est, quomodo ei rite virgines a Veneris operibus abstinendo servierunt? An Veneres duæ sunt, una virgo, altera mulier? An potius tres, una virginum, quæ etiam Vesta est, alia conjugatarum, alia meretricum? Cui etiam Phœnices donum dabant de prostitutione filiarum, ante quam jungerent eas viris. Quæ illarum est matrona Vulcani? Non utique virgo, quoniam habet maritum. Absit autem ut meretrix, ne filio (d) Junonis & cooperario Minervæ facere videamur injuriam. Ergo hæc ad conjugatas intelligitur pertinere: sed eam nolumus imitentur in eo quod fecit illa cum Marte. Rursus, in-

a vi activa, quasi marem appellabant. V. infra l. 7. cap. 23.
(d) Vulcano Junonis ex Jove filio, Minervæ autem artium deæ cooperario, quia instrumentis artium cudeudis præfecto. V. Platonem in Critia.

inquit, ad fabulas redis. Quæ ista iustitia est, nobis succensere, quod talia dicimus de diis eorum; & sibi non succensere, qui hæc in theatris libentissime spectant crimina deorum suorum? Et quod esset incredibile, nisi contestatissime probaretur, hæc ipsa theatra crimina deorum suorum in honorem instituta (a) sunt eorumdem deorum.

CAPUT XI.

De multis diis, quos doctores Paganorum unum eundemque Jovem esse defendunt.

QUOTQUOT (b) libet igitur physicis rationibus & disputationibus afferant: modo sit Jupiter corporei hujus mundi animus, qui universam istam molem ex quatuor, vel quot eis placet, elementis constructam atque compactam implet & movet; modo inde suas partes forori & fratribus cedat; modo sit æther, ut aerem Junonem subterfusam desuper amplectatur; modo totum simul cum aere sit ipse cælum, terram vero tamquam conjugem eandemque matrem (quia hoc in divinis turpe non est) fecundis imbribus & feminibus fetet; modo autem (ne sit necesse per cuncta discurrere) deus unus de quo multi a poeta nobilissimo dictum putant:

Deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cælumque
profundum:

Virgil.
Georg. 4.

ipse in æthere sit Jupiter, ipse in aere Juno, ipse in mari Neptunus, in inferioribus etiam maris ipse Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina, in focus domesticis Vesta, in fabricum fornace Vulcanus, in sideribus sol & luna & stellæ, in divinantibus Apollo, in merce Mercurius, in Jano (c) initiator, in Termine terminator, Saturnus in tempore, Mars & Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, Diana in silvis, Minerva in ingeniis: ipse sit postremo etiam in illa turba quasi plebeorum deorum: ipse præsit nomine Liberi virorum feminibus, & nomine Liberæ feminarum: ipse sit (d) Diespiter, qui partum perducit ad diem; ipse sit dea Mena, quam præfecerunt menstruis feminarum; ipse Lucina, quæ a parturientibus invocetur: ipse opem ferat nascentibus, excipiendo eos sinu terræ, & vocetur Opis; ipse in vagitu os aperiat, & vocetur deus Vaticanus: ipse levet de terra, & vocetur dea Levana; ipse cunas tueatur, & vocetur dea Cunina: non sit alius, sed ipse in dea-

Tom. VII.

(a) Editi, *instituta esse*: dissentientibus MSS.

(b) MSS. pauci, *Quotlibet*. Plerique, *Quodlibet*.

(c) Observat Lud. Vives legi aliis in libris *janitor*. In omnibus tamen quos inspeximus est *initiator*.

(d) MSS. plures *Diespater*. Alii, *Dispater*, vel *Diispater*.

(e) *Carmentes* apud Agellium lib. 16. c. 16. dux, *Postueras* & *Prosa* nominatæ.

(f) Vind. Am. & Er. *Edulica*.

(g) Ita in MSS. hic & infra c. 16. In editis vero, *Strenua*.

(h) Vetus codex Faur. in interlineari spatio addit, *post xv. annos*. Glossema non ineptum. *Prætextam* enim vocabant togam purpura circumtextam, qua non magistratus tantum, sed etiam pueri utebantur usque ad pubertatem,

bus illis, quæ fata nascentibus canunt, & vocantur (e) Carmentes: præsit fortuitis, voceturque Fortuna: in diva Rumina mammam parvulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres *mammam*; in diva Potina potionem ministret; in diva (f) Educa escam præbeat: de pavore infantum *Paventia* nuncupetur; de spe quæ venit, *Venilia*; de voluptate *Volupia*; de actu *Agenoria*; de stimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, dea *Stimula* nominetur: (g) *Strenia* dea sit, strenuum faciendo; *Numeria*, quæ numerare doceat; *Camena*, quæ canere: ipse sit & *Deus Confus*, præbendo consilia; & dea *Sentia*, sententias inspirando: ipse dea *Juventas*, quæ post (h) prætextam excipiat juvenilis ætatis exordia: ipse sit & *Fortuna Barbata*, quæ adultos barba induat; quos honorare (i) noluerunt, ut hoc qualecumque numen saltem masculum deum, vel a barba *Barbatum*, sicut a nodis *Nodotum*, vel certe non *Fortunam*, sed quia barbas habet, *Fortunium* nominarent: ipse in *Jugatino* deo conjuges jungat; & cum virgini uxori *zona* solvitur, ipse invocetur, & dea (k) *Virginienis* vocetur: ipse sit (l) *Mutunus* vel *Tutunus*, qui est apud Græcos *Priapus*: si non pudet, hæc omnia quæ dixi, & quæcumque non dixi, (non enim omnia dicenda arbitratus sum) hi omnes dii deæque sit unus Jupiter: sive sint, ut quidam volunt, omnia ista partes ejus, sive virtutes ejus, sicut eis videtur, quibus eum placet esse mundi animum; quæ sententia velut magnorum multumque doctorum est. Hæc si ita sint, (quod quale sit, nondum interim quæro) quid perderent, si unum Deum colerent prudentiore compendio? Quid enim ejus contemneretur, cum ipse coleretur? Si autem metuendum fuit, ne prætermittæ sive neglectæ partes ejus irascerentur: non ergo ut volunt, velut unius animantis hæc tota vita est, quæ omnes continet deos, quasi suas virtutes, vel membra, vel partes; sed suam quæque pars habet vitam a ceteris separatam, si præter alteram irasci altera potest, & alia placari, alia concitari. Si autem dicitur omnes simul, id est, totum ipsum Jovem potuisse offendi, si partes ejus non etiam singillatim minutatimque colerentur, stulte dicitur. Nulla quippe earum prætermitteretur, cum ipse unus qui habet omnia, coleretur. Nam ut alia omittam, quæ sunt innumerabilia, cum

dicunt

quo tempore togam virilem induebant.

(i) Editi, *voluerit*: Melius MSS. *noluerunt*: referendo ad eos qui adultis *Barbatam* colendam deam, non deum instituerunt.

(k) Sic MSS. At editi, *Virginensis*.

(l) Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. *Morunus*. Lov. cum aliquot etiam MSS. *Mutinus*. Plerique vero veteres libri, *Mutunus*: quibus consentit *Arnobius* lib. 4. & *Lactantius* lib. 1. de falsa relig. c. 20. Postea Am. & Er. subjiciunt, *vel Tutinus*. Vind. *vel Tutunus*. MSS. pauci, *vel Tuturius*. Omnes prope alii, *vel Tutunus*. Hoc tamen *Lovanientes* *Ludovici Vivis* conjecturam secuti omiserunt. *Arnobius* lib. 4. adverb. gent. *Et quia non supplices Mutuno precumbimus atque Tutuno &c.*

dicunt omnia fidera partes Jovis esse, & omnia vivere atque rationales animas habere, & ideo sine controversia deos esse, non vident quam multos non colant, quam multis ædes non construunt, aras non statuunt, quas* tamen paucissimis fiderum statuendas esse putaverunt, & singillatim sacrificandum. Si igitur irascuntur, qui non singillatim coluntur, non metuunt paucis placatis, toto cælo irato vivere? Si autem stellas omnes ideo colunt, quia in Jove sunt quem colunt, isto compendio possent in illo uno omnibus supplicare. Sic enim nemo irasceretur, cum in illo uno (a) nemo contemneretur, potius quam cultis quibusdam justa irascendi causa illis, qui prætermissi essent, multo numerosioribus præberetur: præsertim cum eis de superna sede fulgentibus, turpi nuditate distentus præponeretur Priapus.

CAPUT XII.

De opinione eorum, qui Deum animam mundi, & mundum corpus Dei esse putaverunt.

QUID illud, nonne debet movere acutos homines, vel qualescumque homines? Non enim ad hoc ingenii opus est excellentia, ut deposito studio contentionis adtendant, si mundi animus Deus est, eique animo mundus ut corpus est, ut sit unum animal constans ex animo & corpore, atque iste Deus est (b) sinu quodam naturæ in se ipso continens omnia, ut ex ipsius anima, qua vivificatur tota ista moles, vitæ atque animæ cunctorum viventium pro cuiusque. (c) nascentis forte sumantur, nihil omnino remanere, (d) quod non sit pars Dei. Quod si ita est, quis non videat quanta impietas & irreligiositas consequatur, ut quod calcaverit quisque, partem Dei calcet, & in omni animante occidendo, pars Dei trucidetur? Nolo omnia dicere quæ possunt occurrere cogitantibus, dici autem sine verecundia non possunt.

CAPUT XIII.

De his qui sola rationalia animantia partes esse unius Dei asserunt.

SI autem sola animalia rationalia, sicut sunt homines, partes Dei esse contendunt, non video quidem, si totus mundus est Deus, quomodo bestias ab ejus partibus separent? Sed oblectari quid opus est? De ipso rationali animante, id est homine, quid infelicius credi potest, quam Dei partem vapulare, cum puer vapulat? Jam vero partes Dei fieri lascivas, iniquas, impias, atque omnino damnabiles, quis ferre possit, nisi qui prorius insanit? Postremo quid irascitur eis, a quibus non colitur, cum a suis partibus non colatur? Restat ergo ut dicant, omnes deos suas habere vitas; sibi quemque vivere, nullum eorum esse partem cuiusquam;

(a) Hic editi addunt, omnibus supplicaretur. Abest a MSS.

(c) Sic omnes MSS. Editi autem, sinus quidam.

(b) Veteres libri, nascendi.

(d) Vind. Am. & Er. remanere posse. Lov. remanere pos-

sed omnes colendos, qui cognosci, & coli possunt; quia tam multi sunt, ut omnes non possint. Quorum Jupiter, quia rex præsidet, ipsum credo ab eis putari regnum constituisse, vel auxisse Romanum. Nam si hoc ipse non fecit, quem alium deum opus tam magnum potuisse aggredi credant, cum omnes occupati sint officiis & operibus propriis, nec (e) alter irruat in alterius? A rege igitur deorum regnum hominum potuit propagari & augeri.

CAPUT XIV.

Augmenta regnorum Jovi incongruenter adscribi: cum, si Victoria, ut volunt, dea est, ipsa huic negotio sola sufficeret.

HIc primum quæro, cur non etiam ipsum regnum deus aliquis est? Cur enim non ita sit, si victoria dea est? Aut quid ipso Jove in hac causa opus est, si Victoria faveat sitque propitia, & semper eat ad illos, quos vult esse victores? Hac dea favente & propitia, etiam Jove vacante vel aliud agente, quæ gentes non subditæ remanerent? quæ regna non cederent? An forte (f) displicet bonis, iniquissima improbitate pugnare, & finitimos quietos nullamque injuriam facientes ad dilatandum regnum bello spontaneo provocare? Plane si ita sentiunt, approbo & laudo.

CAPUT XV.

An congruat bonis latius velle regnare.

VIDEANT ergo ne forte non pertineat ad viros bonos, gaudere de regni latitudine. Iniquitas enim eorum cum quibus iusta bella gesta sunt, regnum adjuvit ut cresceret: quod utique parvum esset, si quies & iustitia finitimorum contra se bellum geri nulla provocaret injuria: ac felicioribus siq̄ rebus humanis omnia regna parva essent concordi vicinitate latantia; & ita essent in mundo regna plurima gentium, ut sunt in urbe domus plurimæ civium. Proinde belligerare & perdomitis gentibus dilatare regnum, malis videtur felicitas, bonis necessitas. Sed quia pejus esset, ut injuriosi justioribus dominarentur, ideo non incongrue dicitur etiam ista felicitas. Sed procul dubio felicitas major est, vicinum bonum habere concordem, quam vicinum malum subjugare bellantem. Mala vota sunt, optare habere quem oderis, vel quem timeas, ut possit esse quem vincas. Si ergo iusta gerendo bella, non impia, non iniqua, Romani imperium tam magnum acquirere potuerunt, numquid tamquam aliqua dea colenda est eis etiam iniquitas aliena? Multum enim ad istam latitudinem imperii eam cooperatam videmus, quæ faciebat injuriosos, ut essent cum quibus iusta bella gererentur, & augetur imperium. Cur autem & ini-

Imperii
propa-
gatio.

se. Abest posse a MSS.

(e) Lov. ne alter: dissentientibus editis aliis & MSS.

(f) Vind. Am. Er. non displicet. Expuncta est negatio auctoritate MSS.

iniquitas dea non sit, vel externarum gentium, si Pavor & Pallor & Febris dii Romani esse meruerunt? His igitur duabus, id est, aliena iniquitate & dea Victoria, dum bellorum causas iniquitas excitat, victoria eadem bella feliciter terminat, etiam feriato Jove crevit imperium. Quas enim hic partes Jupiter haberet, cum ea quæ possent beneficia ejus putari, dii habentur, dii vocantur, dii coluntur, ipsi pro suis partibus invocantur? Haberet autem hic etiam ille aliquam partem, si regnum etiam ipse appellaretur, sicut appellatur illa Victoria. Aut si regnum munus est Jovis, cur non & victoria munus ejus habeatur? Quod profecto haberetur, si non * lapis in Capitolio, sed verus Rex regum & Dominus dominantium cognosceretur atque coleretur.

CAPUT XVI.

Quid fuerit quod Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos singulos, deputantes, ædem Quietis extra portas esse voluerunt.

MIROR autem plurimum, quod cum deos singulos singulis rebus & præne singulis motibus adtribuerent, vocaverunt deam Agnoriam, quæ ad agendum excitaret; deam Stimulam, quæ ad agendum ultra modum stimularret; deam Murciam, quæ præter modum non moveret, ac faceret hominem, ut ait (a) Pomponius, murcidum, id est, nimis desidiosum & inactuofum; deam Streniam, quæ faceret strenuum; his omnibus diis & deabus publica sacra facere susceperunt: Quietem vero appellantes, quæ faceret quietum, cum ædem haberet extra portam Collinam, publice illam suscipere noluerunt. Utrum indicium fuit animi inquieti, an potius ita significatum est, qui illam turbam colere perseveraret, non plane deorum, sed dæmoniorum, eum quietem habere non posse: ad quam vocat verus Medicus, dicens: *Discite a me quia mitis sum, & humilis corde; & invenietis requiem animabus vestris.*

CAPUT XVII.

An si Jovis summa potestas est, etiam Victoria dea debuere asstari.

AN forte dicunt, quod deam Victoriæ Jupiter mittat, atque illa tamquam regi deorum obtemperans, ad quos jussit veniat, & in eorum parte confidat? Hoc vere dicitur, non de illo Jove, quem deorum regem pro sua opinione confingunt; sed de illo vero rege sæculorum, quod mittat non Victoriæ, quæ nulla substantia est, sed Angelum suum, & faciat vincere quem voluerit; cujus consilium occultum esse potest, iniquum non potest. Nam si victoria dea est, cur non deus est & triumphus, & victoriæ jungitur vel maritus, vel frater, vel filius? Talia quippe isti de diis opinati sunt, qualia si poetæ fingerent, atque a nobis exagitarentur; re-

sponderent isti, ridenda esse figmenta poetarum, non veris adtribuenda numinibus: & tamen se ipsi non ridebant, cum talia deliramenta non apud poetas legebant, sed in templis colebant. Jovem igitur de omnibus rogarent, ei uni tantummodo supplicarent. Non enim quo misisset Victoriæ, si dea est & sub illo rege est, posset ei audere resistere, & suam potius facere voluntatem.

CAPUT XVIII.

Felicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione (b) discernunt.

QUID quod & Felicitas dea est? Ædem accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt. Ipsa ergo sola coleretur. Ubi enim ipsa esset, quid boni non esset? Sed quid sibi vult, quod & Fortuna dea putatur, & colitur? An aliud est felicitas, aliud fortuna? Quia fortuna potest esse & mala: felicitas autem si mala fuerit, felicitas non erit. Certe omnes deos utriusque sexus, (si & sexum habent) non nisi bonos existimare debemus. Hoc Plato* dicit, hoc alii philosophi, hoc excellentes reipublicæ populorumque rectores. Quomodo ergo dea fortuna aliquando bona est, aliquando mala? An forte quando mala est, dea non est, sed in malignum dæmonem repente convertitur? Quot sunt ergo deæ istæ? Profecto quotquot homines fortunati, hoc est, bonæ fortunæ. Nam cum sint & alii pluri simul, hoc est, uno tempore, malæ fortunæ, numquid si ipsa esset, simul & mala esset & bona; his aliud, illis aliud? An illa quæ dea est, semper bona est? Ipsa est ergo felicitas: cur adhibentur duo nomina? Sed hoc ferendum est: solet enim & una res duobus nominibus appellari. Quid diversæ ædes, diversæ aræ, diversa sacra? Est causa, inquiunt: quia felicitas illa est, quam boni habent præcedentibus meritis; fortuna vero quæ dicitur bona, sine ullo examine meritorum fortuito accidit hominibus & bonis & malis, unde etiam fortuna nominatur. Quomodo ergo bona est, quæ sine ullo judicio venit & ad bonos & ad malos? Ut quid autem colitur, quæ ita cæca est, passim in quoslibet incurrens, ut suos cultores plerumque prætereat, & suis contemtoribus hæreat? Aut si aliquid proficiunt cultores ejus, ut ab illa videantur, & amentur; jam merita sequitur, non fortuito venit. Ubi est ergo definitio illa fortunæ? Ubi est quod a fortuitis etiam nomen accipit? Nihil enim prodest eam colere, si fortuna est. Si autem suos cultores discernit, ut prosit, fortuna non est. An & ipsam, quo voluerit, Jupiter mittit? Colatur ergo ipse solus: non enim potest esse dea, & eam quo voluerit mittenti, fortuna referre: Aut certe istam mali colant, qui nolunt habere merita, quibus possit dea Felicitas invitari.

H 2

CA-

(a) Quis Pomponius sit, ignoratur, an Atticus, an L. Pomp. Arselanarum scriptor, an Gn. Pomp. orator, qui omnes vixerunt cum Cicerone: an qui post Ciceronem fue-

re Pomp. Mela, an Julius Pomp. Tragicus, cujus Quintilianus meminit, an Jurisconsultus. LUD. VIVES.

(b) Sic MSS. At editi, qua ratione discernunt.

* Supra
l. 2. c. 29.
Apoc. 19.
16.

Matth.
11. 29.

Deus solus
victoriæ
auctor.

* 2. de
Republi-
ca.

CAPUT XIX.

De Fortuna muliebri.

TANTUM sane huic, velut numini tribuunt, quam Fortunam vocant, ut simulacrum ejus, quod a matronis dedicatum est, & appellata est Fortuna muliebris, etiam locutum esse memoriam commendaverint; atque dixisse non semel, sed iterum, quod eam rite matronæ dedicaverint. Quod quidem si verum sit, mirari nos non oportet. Non enim malignis dæmonibus etiam sic difficile est fallere, quorum artes atque versutias hinc potius isti advertere debuerunt, quod illa dea locuta est, quæ fortuito accidit, non quæ meritis venit. Fuit enim Fortuna loquax, & muta Felicitas; & ad quid aliud, nisi ut homines recte vivere non curarent, conciliata sibi Fortuna, quæ illos sine ullis bonis meritis faceret fortunatos? Et certe si Fortuna loquitur, non saltem muliebris, sed virilis potius loqueretur, ut non ipsæ quæ simulacrum dedicaverunt, putarentur tantum miraculum muliebri loquacitate finxisse.

CAPUT XX.

De Virtute & Fide, quas pagani templis & sacris honoraverunt, prætermittentes alia bona, que similiter colenda fuerunt, si recte aliis divinitas tribuebatur.

VIRTUTEM quoque deam fecerunt: quæ quidem si dea esset, multis fuerat præferenda. Et nunc quia dea non est, sed donum Dei est, ipsa ab illo impetretur, a quo solo dari potest, & omnis falsorum deorum turba vane scet. Sed cur & Fides dea credita est, & accepit etiam ipsa templum & altare? Quam quisquis prudenter agnoscit, habitaculum illi se ipsum facit. Unde autem sciunt illi quid sit fides, cuius primum & maximum officium est, ut in verum credatur Deum? Sed cur non suffecerat virtus? Nonne ibi est & fides? Quandoquidem virtutem in quatuor species distribuendam esse viderunt, prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam. Et quoniam istæ singulæ species suas habent, in partibus justitiæ fides est: maximumque locum apud nos habet, quicumque scimus quid sit, quod *justus ex fide vivit*. Sed illos miror appetitores multitudinis deorum, si fides dea est, quare aliis tam multis deabus injuriam fecerint, prætermittendo eas, quibus similiter ædes & aras dedicare potuerunt? Cur temperantia dea esse non meruit, cum ejus nomine nonnulli Romani principes non parvam gloriam compararint? Cur denique fortitudo dea non est, quæ adfuit * Mucio, cum dextram porrexit in flammam; quæ adfuit * Curtio, cum se pro patria in abruptam terram præcipitem dedit; quæ adfuit * Decio patri, & * Decio fi-

* Liv. 1.2. * Plutar- ch. in Co- riolano, & lib. de Fort. Fortu- ræ simu- lacrum astutia dæmo- num lo- cutum.

Fidei præstan- tia.

Virtu- tis spe- cies.

Habac. 2. 4.

* Mucius dicitur Scævola. Liv. lib. 2.

* Liv. 1.7.

* Liv. 1.8.

* Liv.

1.10.

De iis-

dem in-

fra lib. 5. saltem &c.

1.18.

(a) Editi, Quod unum non intelligentes Deum, virtute

(b) Mercurius præerat eloquentiæ, Minerva artibus &

lio, cum pro exercitu se voverunt? Si tamen his omnibus vera inerat fortitudo, unde modo non agitur. Quare prudentia, quare sapientia nulla numinum loca meruerunt? An quia in nomine generali ipsius virtutis omnes coluntur? Sic ergo posset & unus Deus coli, cujus partes ceteri dii putantur. Sed in illa una virtute & fides est, & pudicitia, quæ tamen extra in adibus propriis altaria meruerunt.

CAPUT XXI.

Quod (a) dona non intelligentes Dei Virtute saltem & Felicitate debuerint esse contenti.

HAs deas non veritas, sed vanitas fecit. Hæc enim veri Dei munera sunt; non ipsæ sunt deæ. Verumtamen ubi est virtus & felicitas; quid aliud queritur? Quid ei sufficit, cui virtus felicitasque non sufficit? Omnia quippe agenda complectitur virtus, omnia optanda felicitas. Si Jupiter, ut hæc daret, ideo colebatur; quia si bonum aliquid est latitudo regni atque diuturnitas, ad eandem pertinet felicitatem; cur non intellectum est dona Dei esse, non deas? Si autem putatæ sunt deæ, saltem alia tanta deorum turba non quereretur. Consideratis enim officiis deorum dearumque omnium, quæ sicut voluerunt pro sua opinione finxerunt, inveniant, si possunt aliquid quod ab aliquo deo præstari possit homini habenti virtutem, habenti felicitatem. Quid doctriam vel a (b) Mercurio, vel a Minerva petendum esset, cum virtus omnia secum haberet? Ars quippe ipsa bene recteque vivendi, virtus a veteribus definita est. Unde ab eo quod Græce ἀρετή dicitur virtus, nomen artis Latinos * traduxisse putaverunt. Sed si virtus non nisi ad ingeniosum posset venire, quid opus erat deo Catio patre, qui catos, id est acutos faceret, cum hoc posset conferre felicitas? Ingeniosum quippe nasci felicitatis est. Unde etiam si non potuit a nondum nato coli dea Felicitas, ut hoc ei conciliata donaret, conferret hoc parentibus ejus cultoribus suis, ut eis ingeniosi filii nascerentur. Quid opus erat parturientibus invocare Lucinam, cum si adesset felicitas, non solum bene parerent, sed etiam bonos? Quid necesse erat Opi deæ commendare nascentes, deo Vaticano vagientes, deæ Cuninæ jacentes, deæ Ruminæ sugentes, deo Statilino stantes, deæ Adeonæ adeutes, Abeonæ abeutes; deæ Menti, ut bonam haberent mentem; deo Volumno & deæ Volumnæ, ut bona vellet; diis (c) nuptialibus, ut bene conjugarentur; diis agrestibus, ut fructus uberrimos caperent, & maxime ipsi divæ Fructesæ; Marti & Bellonæ, ut bene belligerarent; deæ Victoris, ut vincerent; deo (d) Honori, ut honorarentur; deæ Pecuniæ, ut pecuniosi essent; deo

Virtus ars bene recteque vivendi. * Donatus in Andriam Teren- tii.

ingeniis.

(c) Vind. Am. & nonnulli MSS. diis conjugalibus.

(d) Er. & aliquot MSS. deo Honorino.

deo (a) Æsculano & filio eius Argentino, ut haberent æream argenteamque pecuniam? Nam ideo patrem Argentini Æsculanum posuerunt, quia * prius ærea pecunia in usu esse cœpit, post argentea. Miror autem, quod Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea subsecuta est. Quem deum isti si haberent, sicut Saturno Jovem, ita & patri Argentino & avo Æsculano Aurinum præponerent. Quid ergo erat necesse propter hæc bona vel animi, vel corporis, vel externa, tantam deorum turbam colere & invocare; quos neque omnes commemorari, nec ipsi potuerunt omnibus humanis bonis minutatim singillatimque digestis deos minutos & singulos providere; cum posset magno facillime compendio una dea Felicitas cuncta conferre; nec solum ad bona capienda quisquam alius, sed neque ad depellenda mala quæreretur? Cur enim esset invocanda propter fessos diva (b) Fessonia, propter hostes depellendos diva Pellonia, propter ægros medicus vel Apollo, vel Æsculapius, vel ambo simul quando esset grande periculum? Nec deus Spiniensis, ut spinas ex agris eradicaret; nec dea Rubigo, ut non accederet, rogaretur: una Felicitate præsentem & tuente vel nulla mala exorirentur, vel facillime pellerentur. Postremo quoniam de duabus istis deabus Virtute, & Felicitate tractamus, si felicitas virtutis est præmium, non dea, sed Dei donum est: Si autem dea est, cur non dicatur ad virtutem ipsam conferre; quandoquidem etiam virtutem consequi felicitas magna est?

CAPUT XXII.

De scientia colendorum deorum, quam a se Varro gloriatur collatam esse Romanis.

QUI ergo est, quod pro ingenti beneficio Varro jactat præstare se civibus suis, quia non solum commemorat deos, quos colli oporteat a Romanis, verum etiam dicit quid ad quemque pertineat? Quomodo nihil prodest, inquit, hominis alicujus medici nomen formamque nosse, & quod sit medicus ignorare: ita dicit nihil prodesse scire, deum esse Æsculapium, si nescias eum valetudini opitulari, atque ita ignores cur ei debeas supplicare. Hoc etiam affirmat alia similitudine, dicens, non modo bene vivere, sed vivere omnino neminem posse, si ignoret quisnam sit faber, quis (c) pistor, quis tector, a quo quid utensile petere possit, quem adiutorem assumere, quem ducem, quem doctorem: eo modo nulli dubium esse asserens, ita esse utilem cognitionem deorum, si sciatur quam quisque deus vim & facultatem ac potestatem cujusque rei habeat. Ex eo enim poterimus, inquit, scire quem cujusque causa deum advocare atque invocare

debeamus: ne faciamus, ut mimi solent, & optemus a Libero aquam, a Lymphis vinum. Magna sane utilitas. Quis non huic gratias ageret, si vera monstraret; & si unum verum Deum, a quo essent omnia bona, hominibus colendum doceret?

CAPUT XXIII.

De Felicitate, quam Romani multorum veneratores deorum diu non coluerunt honore divino, cum pro omnibus sola sufficeret.

1. SED unde nunc agitur, si libri & sacra eorum vera sunt, & Felicitas dea est, cur non ipsa una quæ coleretur constituta est, quæ posset universa conferre, & compendio facere felicem? Quis enim optat aliquid propter aliud quam ut felix fiat? Cur denique tam (d) sero huic tantæ deæ post tot Romanos principes Lucullus ædem constituit? Cur ipse Romulus felicem cupiens condere civitatem, non huic templum potissimum struxit? Nec propter aliquid diis ceteris supplicavit, quando nihil deesset, si hæc adesset. Nam & ipsi nec prius rex, nec, ut putant, postea deus fieret, si hanc deam propitiam non haberet. Ut quid ergo constituit Romanis deos, Janum, Jovem, Martem, Picum, Faunum, Tiberinum, Herculem, & si quos alios? Ut quid Titus Tatius addidit Saturnum, Opem, Solem, Lunam, Vulcanum, Lucem, & quoscumque alios addidit, inter quos etiam deam Cloacinam, Felicitate neglecta? Ut quid Numa tot deos & tot deas sine ista? An eam forte in tanta turba videre non potuit? Hostilius certe rex deos & ipse novos Pavorem atque Pallorem propitiandos non introduceret, si deam istam nosset aut coleret. Præsentem quippe Felicitate omnis pavor, & pallor, non propitiatus abscederet, sed pulsus auferet.

2. Deinde quid est hoc, quod jam Romanum imperium longe lateque crescebat, & adhuc nemo Felicitatem colebat? An ideo grandius imperium, quam felicius fuit? Nam quomodo ibi esset vera felicitas, ubi vera non erat pietas? Pietas enim est verax veri Dei cultus, non cultus falforum tot deorum, quot dæmoniorum. Sed & postea jam in deorum numerum Felicitate suscepta, magna bellorum civilium infelicitas subsecuta est. An forte juste est indignata Felicitas, quod & tam sero, & non ad honorem, sed ad contumeliam potius invitata est, ut cum ea coleretur Priapus, & Cloacina, & Pavor, & Pallor, & Febris, & cetera non numina colendorum, sed crimina colentium?

3. Ad extremum, si cum turba indignissima tanta dea colenda visa est, cur non vel illustrius ceteris colebatur? Quis enim ferat, quod neque inter deos Consentes quos dicunt in consilium

(a) Nonnulli MSS. hic & infra constanter, Æsculano.

(b) Veteres libri non pauci, Fessona.

(c) Sic MSS. Editi autem, pistor.

(d) Anno Urbis conditæ circiter 666. aut 680. Nam hos

in annos consulatum referunt Licinii Luculli, a quo ædes Felicitati, quod bellum ipse adversus Mithridatem & Tigranem reges feliciter gessisset, constituta fuit.

lium Jovis adhiberi, nec inter deos quos Selectos vocant, Felicitas constituta est? Templum aliquod ei fieret, quod & loci sublimitate & operis dignitate præmineret. Cur enim non aliquid melius, quam ipsi Jovi? Nam quæ etiam Jovi regnum nisi Felicitas dedit? si tamen cum regnaret, felix fuit. Et potior est felicitas regno. Nemo enim dubitat, facile inveniri hominem, qui timeat se fieri regem: nullus autem invenitur, qui se nolit esse felicem. Ipsi ergo dii, si per auguria vel quolibet modo eos posse consuli putant, de hac re consulerentur; utrum vellent Felicitati loco cedere: si forte aliorum ædibus vel altaribus jam fuisset locus occupatus, ubi ædes major atque sublimior Felicitati construeretur, etiam ipse Jupiter cederet, ut ipsum verticem collis Capitolini Felicitas potius obtineret. Non enim quispiam resisteret Felicitati, nisi, quod fieri non potest, qui esse vellet infelix. Nullo modo omnino si consuleretur, faceret Jupiter, quod ei fecerunt tres dii, Mars, Terminus, & Juventas, qui majori & regi suo nullo modo cedere loco voluerunt. Nam sicut habent eorum litteræ, cum rex Tarquinius Capitolium fabricare vellet, eumque locum qui ei dignior aptiorque videbatur, ab diis aliis cerneret præoccupatum, non audens aliquid contra eorum facere arbitrium, & credens eos tanto numini suoque principi voluntate cessuros; quia multi erant illic ubi Capitolium constitutum est, per augurium quaesivit, utrum concedere locum vellent Jovi: atque ipsi inde cedere omnes voluerunt, præter illos quos commemoravi, Martem, (a) Terminum, Juventatem: atque ideo Capitolium ita constructum est, ut etiam isti tres intus essent tam obscuri signis, ut hoc vix homines doctissimi scirent. Nullo modo igitur Felicitatem Jupiter ipse contemneret, sicut a Termino, Marte, Juventate contemptus est. Sed ipsi etiam qui non cesserant Jovi, profecto cederent Felicitati, quæ illis regem fecerat Jovem. Aut si non cederent, non id contemtu ejus facerent, sed quod in domo Felicitatis obscuri esse malent, quam sine illa in locis propriis eminere.

4. Ita dea Felicitate in loco amplissimo & cellissimo constituta, discerent cives unde omnis boni voti petendum esset auxilium. Ac sic ipsa suadente natura, aliorum deorum superflua multitudine derelicta, coleretur una Felicitas, uni supplicaretur, unius templum frequentaretur a civibus qui felices esse vellent, quorum esset nemo qui nollet: atque ita ipsa a se ipsa peteretur, quæ ab omnibus petebatur. Quis enim aliquid ab aliquo deo, nisi felicitatem velit accipere, vel quod ad felicitatem existimat pertinere? Proinde si felicitas habet in potestate cum quo homine sit, (habet autem, si dea est) quæ tandem stultitia est, ab aliquo deo

deo petere, quam possis a se ipsa impetrare? Hanc ergo deam super deos ceteros honorare etiam loci dignitate debuerunt. Sicut enim apud ipsos legitur, Romani veteres nescio quem * Summanum, cui nocturna fulmina tribuebant, coluerunt magis quam Jovem, ad quem diurna fulmina pertinerent. Sed postquam Jovi templum insigne ac sublime constructum est, propter ædis dignitatem sic ad eum multitudo confluit, ut vix inveniatur qui Summani nomen, quod audire jam non potest, se saltem legisse meminerit. Si autem felicitas dea non est, quoniam, quod verum est, munus est Dei; ille Deus quaeratur, qui eam dare possit, & deorum falsorum multitudo noxia relinquatur, quam stultorum hominum multitudo vana sectatur, dona Dei deos sibi faciens, & ipsum cujus ea dona sunt, obstinatione superbæ voluntatis offendens. Sic enim carere non potest infelicitate, qui tamquam deam felicitatem colit, & Deum datorem felicitatis relinquit: sicut carere non potest fame, qui panem pictum linguit, & ab homine qui verum habet, non petit.

CAPUT XXIV.

Qua ratione descendant pagani, quod inter deos colant ipsa dona divina.

LIBET autem eorum considerare rationes. Usque adeone, inquit, majores nostros insipientes fuisse credendum est, ut hæc nescirent munera divina esse, non deos? Sed quoniam sciebant nemini talia nisi aliquo deo largiente concedi, quorum deorum nomina non inveniebant, earum rerum nominibus appellabant deos, quas ab eis sentiebant dari, aliqua vocabula inde sicentes, sicut a bello Bellonam nuncupaverunt, non bellum; sicut a cunis Cuninam, non cunam; sicut a segetibus Segetiam, non segetem; sicut a pomis Pomonam, non pomum; sicut a bubus Bubonam, non bovem: aut certe nulla vocabuli declinatione, sicut res ipsæ nominantur, ut Pecunia dicta est dea, quæ dat pecuniam, non omnino pecunia dea ipsa putata est: ita Virtus, quæ dat virtutem; Honor, qui honorem; Concordia, quæ concordiam; Victoria, quæ dat victoriam. Ita, inquit, cum Felicitas dea dicitur, non ipsa quæ datur, sed numen illud adtenditur a quo felicitas datur.

CAPUT XXV.

De uno tantum colendo Deo, qui licet nomine ignoretur, tamen felicitatis dator esse sentitur.

ISTA nobis reddita ratione, multo facilius eis, quorum cor non nimis obduruisset, persuadebimus fortasse quod volumus. Si enim jam humana infirmitas sensit, non nisi ab aliquo Deo dari posse felicitatem; & hoc senserunt homines qui tam multos colebant deos, in quibus

Capitolium tres cum Jove deos habet.

(a) Terminum solum memorat Livius l. 1. Juventatem

addit Florus l. 1. aliique historici, non Martem.

* Plin. l. 2. c. 52. Ovid. Fast. 6.

bus & ipsum eorum regem Jovem; quia ejus nomen a quo daretur felicitas ignorabant, (a) ideo ipsius rei nomine quam credebant ab illo dari, eum appellare voluerunt; satis ergo (b) judicaverunt, nec ab ipso Jove dari posse felicitatem, quem jam colebant; sed utique ab illo quem nomine ipsius felicitatis colendum esse censebant. Confirmo prorsus a quodam Deo quem nesciebant, eos credidisse dari felicitatem: ipse ergo quaeratur, ipse colatur, & sufficit. Repudietur strepitus innumerabilium demoniorum: illi non sufficiat hic Deus, cui non sufficit munus ejus. Illi, inquam, non sufficiat ad colendum Deus dator felicitatis, cui non sufficit ad accipiendum ipsa felicitas. Cui autem sufficit, (non enim habet homo quid amplius optare debeat) serviat uni Deo datori felicitatis. Non est ipse quem nominant Jovem. Nam si eum datorem felicitatis agnoscerent, non utique alium, vel aliam a qua daretur felicitas, nomine ipsius felicitatis inquirerent; neque ipsum Jovem cum tantis injuriis colendum putarent. Ille alienarum dicitur (c) adulterator uxorum, iste * pueri pulcri impudicus amator & raptor.

CAPUT XXVI.

De ludis scenicis, quos sibi dii celebrari a suis cultoribus exegerunt.

*Gany-
medis.
Homer.
lib. 20.
Iliad.

*Tuf-
sul. 1.

Titi
Latinii
fom-
nium.

SED fingebat hæc Homerus, ait * Tullius, & humana ad deos transferere: divina mallem ad nos. Merito displicuit viro gravi divinorum criminum poeta confector. Cur ergo ludi scenici, ubi hæc dicitantur, cantantur, aedantur deorum honoribus exhibentur, inter res divinas a doctissimis conscribuntur? Hic exclamet Cicero, non contra signenta poetarum, sed contra instituta majorum. An (d) non exclamarent & illi; Quid nos fecimus? Ipsi dii ista suis honoribus exhibenda flagitaverunt, atrociter imperarunt, cladem nisi fieret prænuuntiarunt; quia neglectum est aliquid, severissime vindicaverunt; quia id quod neglectum fuerat factum est, placatos se esse monstrarunt. Inter eorum commemoratur virtutes & miranda facta quod dicam. Tito (e) Latinio rustico Romano patrifamilias dictum est in somnis, in senatum nuntiaret, ut ludi Romani instaurarentur, quod primo eorum die in quodam scelerato, qui populo spectante ad supplicium duci iussus est, numinibus videlicet ex ludis hilaritatem quaerentibus, triste displicuisset imperium. Cum ergo ille qui somnio commonitus erat, postera die

iussa facere non ausus esset, secunda nocte hoc idem rursus severius imperatum est: amisit filium, quia non fecit. Tertia nocte dictum est homini, quod major ei poena, si non faceret, immineret. Cum etiam sic non auderet, in morbum incidit acrem & horribilem. Tum vero ex amicorum sententia ad magistratus rem detulit, atque in lectica allatus est in senatum: expositoque somnio, recepta continuo valetudine, pedibus suis sanus abcessit. Tanto stupefactus miraculo senatus quadruplicata pecunia ludos censuit instaurari. Quis non videat, qui sanus sapit, subditos homines malignis demonibus, a quorum dominatione non liberat nisi gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum, vi compulsos esse exhibere talibus diis, quæ recto consilio poterant turpia judicari? In illis certe ludis poetica numinum crimina frequentantur, qui ludi cogentibus numinibus iussu senatus instaurabantur. In illis ludis corruptorem pudicitiae Jovem turpissimi histriones cantabant, agebant, (f) placebant. Si illud fingebatur, ille irascere: si autem suis criminibus etiam (g) fictis delectabatur, quando coleretur, nisi diabolo serviretur? Itane iste Romanum concederet, dilataret, conservaret imperium, quovis Romano, cui displicebant talia, homine abjectior? Ille daret felicitatem, qui tam infeliciter coleretur; & nisi ita coleretur, infeliciter irascebatur?

Rom. 7.
25.

CAPUT XXVII.

De tribus generibus deorum, de quibus Scævola pontifex disputavit.

RELATUM est in litteras, doctissimum pontificem (h) Scævola disputasse tria * genera tradita deorum: unum a poetis, alterum a philosophis, tertium a principibus civitatis. Primum genus nugatorium dicit esse, quod multa de diis fingantur indigna: secundum non congruere civitatibus, quod habeat aliqua supervacua, aliqua etiam quæ obsit populis nosse. De supervacuis non magna causa est: solet enim & a (i) jurisperitis dici; Superflua non nocent. Quæ sunt autem illa quæ prolata in multitudinem nocent? Hæc, inquit, non esse deos Herculem, Æsculapium, Castorem, Pollucem: proditur enim a doctis, quod homines fuerint, & humana conditione defecerint. Quid aliud? (k) Quod eorum qui sint dii non habeant civitates vera simulacra; quod verus Deus nec sexum habeat, nec ætatem, nec definita corporis membra. Hæc pontifex nosse populos non vult: nam falsa

Super-
flua non
nocent.

(a) Editi, & ideo. At MSS. non habent &.

(b) Sic MSS. Editi vero, indicant.

(c) Nostri omnes MSS. adulter.

(d) MSS. An exclamarent: omisso non.

(e) Editi, Latino. Nonnulli MSS. Latinio. His consensunt Livius l. 2. ac Valer. l. 1. c. 7. & eum de plebe hominem dicunt, quod forte rustici Romani appellatione significare volebat Cicero, somnium hoc ipsum narrans in libro de divinatione primo.

(f) Sic MSS. cum Vind. At Am Er. & Lov. placebant.

(g) Vetus liber Faur. falsis.

(h) Ipse ille est Scævola, qui in Cic. 1. de Orat. laudatur jurisperitorum eloquentissimus, & eloquentium jurisperitissimus.

(i) Sic MSS. Editi autem, viris peritis.

(k) Editi, Quid aliud, quam quod eorum &c. Expungendum quæ: nam abest ab omnibus MSS. & additum verba subsequenter, quæ pontificis Scævola sunt, cum proxime præcedentibus male connectit.

Expedi-
re falli
in reli-
gione,
Varro
putat.

falsa esse (a) non putat. Expedire igitur existi-
mat, falli in religione civitates. Quod dicere
etiam in libris rerum divinarum ipse Varro non
dubitatur. Præclara religio, quo confugiat libe-
randus infirmus, & cum veritatem qua libere-
tur inquirat, credatur ei expedire quod fallitur.
Poeticum sane deorum genus cur Scævola res-
puat, eisdem litteris non tacetur: Quia sic vi-
delicet deos deformant, ut nec bonis homini-
bus comparentur, cum alium faciunt furari,
alium adulterare; sic item aliquid aliter, turpi-
ter, atque inepte dicere ac facere; tres inter se
deas certasse de præmio pulcritudinis, victas
duas a Venere Trojam evertisse; Jovem ipsum
converti in bovem aut cygnum, ut cum aliqua
concumbat; deam homini nubere; Saturnum
liberos devorare: nihil denique posse confingi mi-
raculorum atque vitiorum, quod non ibi repe-
riatur, atque ab deorum natura longe absit. O
Scævola pontifex maxime, ludos tolle, si potes:
præcipe populis, ne tales honores diis immor-
talibus deferant, ubi crimina deorum libeat mi-
rari, & quæ fieri possunt placeat imitari. Si au-
tem tibi responderit populus; Vos nobis impor-
tatis ista pontifices: deos ipsos roga, quibus in-
fligantibus ista iussistis, ne talia sibi jubeant ex-
hiberi. Quæ si mala sunt, & propterea nullo
modo de deorum majestate credenda, major est
deorum injuria, de quibus impune finguntur.
Sed non te audiunt, dæmones sunt, prava do-
cent, turpibus gaudent: non solum non depu-
tant injuriam, si de illis ista fingantur; sed eam
potius injuriam ferre non possunt, si per eorum
sollemnia non agantur. Jam vero si adversus eos
Jovem interpellas maxime ob eam causam,
quia ejus plura crimina ludis scenicis æditantur;
nonne etiam si Deum Jovem nuncupatis, a quo
regitur totus atque administratur hic mundus,
eo illi sit a vobis maxima injuria, quod cum
cum istis colendum putatis, eorumque regem
esse perhibetis?

CAPUT XXVIII.

*An ad obtinendum dilatandumque regnum pro-
suerit Romanis cultus deorum.*

NULLO igitur modo dii tales, qui talibus
placantur, vel potius accusantur hono-
ribus, ut majus sit crimen quod eis falsis oble-
ctantur, quam si de illis vera dicerentur. Rom-
anum imperium augere & conservare potuis-
sent. Hoc enim si possent, Græcis potius do-
num tam grande conferrent, qui eos in hujus-
modi rebus divinis, hoc est, ludis scenicis ho-
norabilius digniusque coluerunt, quando & a
morsibus poetarum, quibus deos dilacerari vi-
debant, se non subtraxerunt, dando eis licen-
tiam male tractandi homines quos liberet, &
ipso scenicos non turpes judicaverunt, sed di-
gnos etiam præclaris honoribus habuerunt. Si-

(a) Aliquot MSS. esse non putant. Et quidam a secun-
da manu, esse computas.

(b) Lov. incognito: refragantibus ceteris libris.

cut autem potuerunt auream pecuniam habere
Romani, quamvis deum Aurinum non colerent:
sic & argenteam habere potuerunt, & æream,
si nec Argentinum, nec ejus patrem colerent
Æsculanum: & sic omnia quæ retexere piget.
Sic ergo & regnum invito quidem Deo vero
nullo modo habere possent; diis vero istis falsis
& multis ignoratis sive contemptis, atque illo
uno (b) cognito & fide sincera ac moribus cul-
to, & melius hic regnum haberent, quantum-
cumque haberent, & post (c) hæc acciperent
sempiternum, sive hic haberent, sive non ha-
berent.

CAPUT XXIX.

*De falsitate auspicii, quo Romani regni fortitudo
& stabilitas visa est indicari.*

NAM illud quale est quod pulcherrimum au-
spicium fuisse dixerunt, quod paullo ante
commemoravi, Martem & Terminum & Juven-
tatem nec Jovi regi deorum loco cedere voluisse?
Sic enim, inquirunt, significatum est, Martiam
gentem, id est Romanam, nemini locum quem
teneret daturam; Romanos quoque terminos
propter deum Terminum neminem commoturum;
juventutem etiam Romanam propter deam
Juventatem nemini esse cessuram. Videant ergo
quomodo habeant istum regem deorum suorum
& datorem regni sui, ut (d) eum auspicia
ista pro adversario ponerent, cui non cedere pul-
crum esset. Quamquam hæc si vera sunt, non
habent omnino quid timeant. Non enim con-
fessuri sunt, quod dii cesserint Christo, qui
Jovi cedere noluerunt. Salvis quippe imperii fini-
bus Christo cedere potuerunt, & de sedibus lo-
corum & maxime de corde credentium. Sed ante
quam Christus veniret in carne, ante quam de-
nique ista scriberentur, quæ de libris eorum pro-
ferimus; sed tamen postea quam factum est sub
rege Tarquinio illud auspiciam, aliquoties Ro-
manus exercitus fusus est, hoc est, versus in fu-
gam, falsumque ostendit auspiciam, quo juven-
tas illa non cesserat Jovi; & gens Martia, su-
perantibus atque irrumpentibus Gallis, in ipsa
Urbe contrita est; & termini imperii, deficienti-
bus multis ad Hannibalem civitatibus, in an-
gustum fuerant coartati. Ita evacuata est pul-
critudo auspiciam, remansit contra Jovem con-
tumacia non deorum, sed dæmoniorum. Aliud
est enim non cessisse; aliud unde cesserat redisse.
Quamquam & postea in Orientalibus partibus
Hadriani voluntate mutati sunt termini imperii
Romani. Ille namque tres provincias nobiles,
Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam, Persarum
concessit imperio: ut Deus ille Terminus, qui
Romanos terminos secundum istos tuebatur, &
per illud pulcherrimum auspiciam loco non ces-
serat Jovi, plus Hadrianum regem hominum,
quam regem deorum timuisse videatur. Receptis
quo-

Termini Rom.
imperii
mutati.
* V. Eu-
rop. l. 2.

(c) Sic MSS. Editi autem, post hoc.

(d) Editi, ut ei. Melius MSS. ut eum.

quoque alio tempore provinciis memoratis, no-
stra parte memoria retrorsus terminus cessit, quan-
do * Julianus deorum illorum oraculis deditus,
immoderato ausu naves iussit incendi quibus ali-
monia portabatur: qua exercitus destitutus, mox
etiam ipso hostili vulnere extincto, in tantam
est redactus inopiam, ut inde nullus evaderet,
undique hostibus incurstantibus militem impera-
toris morte turbatum, nisi placito pacis illic
imperii fines constituerentur, ubi hodieque per-
sistunt; non quidem tanto detrimento, quantum
concesserat Hadrianus, sed media tamen com-
positione defixi. Vano igitur augurio deus Ter-
minus non cessit Jovi, qui cessit Hadriani vol-
untati, cessit etiam Juliano temeritati, & Jo-
viani * necessitati. Videntur hæc intelligentio-
res gravioresque Romani; sed contra consuetu-
dinem civitatis, quæ (a) dæmoniacis ritibus fue-
rat obligata, parum valebant: quia & ipsi etiam
illa vana esse sentiebant, naturæ tamen rerum
sub unius veri Dei regimine atque imperio con-
stitutæ, religiosum cultum qui Deo debetur,
exhibendum putabant: *servientes*, ut ait Apo-
stolus, *creatura potius quam Creatori, qui est be-
nedictus in secula*. Hujus Dei veri erat auxilium
necessarium, a quo mitterentur sancti viri & ve-
raciter pii, qui pro vera religione morerentur,
ut falsæ a viventibus tollerentur.

CAPUT XXX.

*Qualia de diis gentium etiam cultores eorum
se sentire fateantur.*

CICERO (b) augur irridet auguria, & * repre-
hendit homines corvi & corniculæ vocibus
vitæ consilia moderantes. Sed iste Academicus
qui omnia esse contendit incerta, indignus est
qui habeat ullam in his rebus auctoritatem. Dispu-
tat apud eum Q. Lucilius Balbus in secundo de
deorum natura libro, & cum ipse superstitiones ex
natura rerum velut physicas & philosophicas in-
ferat, indignatur tamen institutioni simulacro-
rum & opinionibus fabulosis, ita loquens: Vi-
desne igitur, ut a physicis rebus bene atque uti-
liter inventis, ratio sit tracta ad commentitios
& fictos deos? Quæ res genuit falsas opiniones,
erroresque turbulentos, & superstitiones parte ani-
les. Et formæ enim nobis deorum, & ætates, &
vestitus ornatusque noti sunt: genera præterea,
conjugia, cognationes, omniaque traducta ad
similitudinem imbecillitatis humanæ. Nam &
perturbatis animis inducuntur: accepimus enim
deorum cupiditates, ægritudines, iracundias.
Nec vero (ut fabulæ ferunt) dii bellis præliisque
caruerunt. Nec solum, ut apud * Homerum,
cum duos exercitus contrarios alii dii ex alia par-
te defenderent, sed etiam ut cum Titanis, aut
cum Gigantibus sua propria bella gesserunt. Hæc
& dicuntur & creduntur stultissime, & plena
sunt vanitatis summæque levitatis. Ecce interim
quæ confitentur qui defendunt deos gentium.

Tom. VII.

(a) Am. & MSS. *dæmoniacis*.

(b) Augurem se ipse profectur fuisse in 2. de legibus.

Deinde cum hæc ad superstitionem pertinere di-
cat, ad religionem vero, quæ ipse secundum Stoi-
cos videtur docere: (Non enim philosophi solum,
inquit, verum etiam majores nostri super-
stitionem a religione separaverunt. Nam qui
totos dies precabantur, inquit, & immolabant,
ut sibi sui liberi superstitibus essent, * superstitiosi
sunt appellati) quis non intelligat cum conari,
dum consuetudinem civitatis timet, religionem
laudare majorum, eamque a superstitione velle
sejungere, sed quomodo id possit non invenire?
Si enim a majoribus illi sunt appellati supersti-
tiosi, qui totos dies precabantur & immolabant,
numquid (c) & illi qui instituerunt (quod iste re-
prehendit) deorum simulacra diversa ætate & ve-
ste distincta, deorum genera, conjugia, cognationes?
Hæc utique cum tamquam superstitiosa
culpantur, implicat ista culpa majores talium
simulacrorum institutores atque cultores: impli-
cat & ipsum, qui quantolibet eloquio se in li-
bertatem nitatur evolvere, necesse habebat ista
venerari; nec quod in hac disputatione disertus
insonat, mutire auderet in populi concione. Aga-
mus itaque Christiani Domino Deo nostro gra-
tias, non cælo & terræ, sicut iste disputat, sed
ei qui fecit cælum & terram; qui has supersti-
tiones quas iste Balbus velut balbutiens vix re-
prehendit, per altissimam Christi humilitatem,
per Apostolorum prædicationem, per fidem Mar-
tyrum pro veritate morientium & cum veritate
viventium, non solum in cordibus religiosiis,
verum etiam in ædibus superstitiosis libera suo-
rum servitute subvertit.

CAPUT XXXI.

*De opinionibus Varronis, qui reprobata persuasio-
ne populari, licet ad notitiam veri Dei non
pervenerit, unum tamen Deum colen-
dum esse censuerit.*

1. QUID ipse Varro, quem dolemus in rebus
divinis ludos scenicos, quamvis non ju-
dicio proprio, posuisse, cum ad deos
colendos multis locis velut religiosus hortetur,
nonne ita confitetur, non se illa judicio suo se-
qui, quæ civitatem Romanam instituisse com-
memorat, ut si eam civitatem novam constitue-
ret, ex naturæ potius formula deos nominæque
eorum se fuisse dedicaturum non dubitet confi-
teri? Sed jam quoniam in vetere populo esset,
acceptam ab antiquis nominum & cognominum
historiam tenere, ut tradita est, debere se dicit,
& ad eum finem illa scribere ac perferatari, ut
potius eos magis colere, quam despiciere vulgus
velit. Quibus verbis homo acutissimus satis indi-
cat, non se aperire omnia, quæ non sibi tantum
contentui essent, sed etiam ipsi vulgo despicien-
da viderentur, nisi tacerentur. Ego ita conji-
cere putari debui, nisi evidenter alio loco ipse
diceret de religionibus loquens, multa esse vera,
quæ non modo vulgo scire non sit utile, sed

I etiam

(c) Sola editio Lov. *Numquid non et illi &c.*

„ Su-
„ per-
„ stitio-
„ si qui
„ sint
„ vere-
„ ribus
„ dicti,
„ * Vide
Lactant.
1.4. c.28.

* Julia-
nus apo-
stata.
V. infra
lib. 5.
c. 21.

* Succes-
soribus Ju-
liani.

Rom. 1.
25.

* De di-
vinat.
1.2.

Simula-
crorum
instituti-
o & fa-
bulosæ
opi-
niones
de diis
im-
pro-
ban-
tur
Cice-
roni.

* 7.
Iiad.
ao.

etiam tametsi falsa sunt, aliter existimare populum expediat, & ideo Græcos teletas ac myteria taciturnitate parietibusque clausisse. Hic certe totum consilium prodidit velut sapientium, per quos civitates & populi regerentur. Hac tamen fallacia miris modis maligni dæmones delectantur, quorum dominatione non liberat nisi gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.

2. Dicit etiam idem auctor acutissimus atque doctissimus, quod hi soli ei videantur animadvertisse quid esset Deus, qui crediderunt eum esse animam motu ac ratione mundum gubernantem. Ac per hoc, etsi nondum tenebat quod veritas habet; Deus enim verus, non anima, sed animæ quoque est effector & conditor: tamen si contra præjudicia consuetudinis liber esse posset, unum Deum colendum fateretur atque suaderet, motu ac ratione mundum gubernantem: ut ea cum illo de hac re quæstio remaneret; quod eum diceret esse animam, non potius (a) & animæ creatorem. Dicit etiam antiquos Romanos plus (b) annos centum & septuaginta deos sine simulacro coluisse. Quod si adhuc inquit, mansisset, castius dii observarentur. Cui sententiæ suæ testem adhibet inter cetera etiam gentem Judæam: nec dubitat eum locum ita concludere, ut dicat, qui primi simulacra deorum populis posuerunt, eos civitatibus deo & metum demississe, & errorem addidisse; prudenter existimans deos facile posse in simulacrorum soliditate contemni. Quod vero non ait, errorem tradiderunt; sed, addiderunt; jam utique fuisse etiam sine simulacris intelligi vult errorem. Quapropter cum solos dicit animadvertisse quid esset Deus, qui eum crederent animam mundum gubernantem, castiusque existimat sine simulacris observari religionem, quis non videat quantum propinquaverit veritati? Si enim aliquid contra vetustatem tanti posset erroris, profecto & unum Deum, a quo mundum crederet gubernari, & sine simulacro colendum esse censeret; atque in tam proximo inventus facile fortasse de animæ mutabilitate commoneretur, ut naturam potius incommutabilem, quæ ipsam quoque animam condidisset, Deum verum esse sentiret. Hæc cum ita sint, quæcumque tales viri in suis litteris multorum deorum ludibria posuerunt, confiteri ea potius occulta Dei voluntate compulsi sunt, quam persuadere conati. Si qua igitur inde a nobis testimonia proferuntur, ad eos redarguendos proferuntur, qui nolunt advertere de quanta & quam maligna dæmonum potestate

Deus non anima, sed animæ creator.

nos liberet singulare sacrificium tam sancti sanguinis tui & donum Spiritus impertiti.

CAPUT XXXII.

Ob quam speciem utilitatis principes gentium apud subjectos sibi populos falsas religiones voluerunt permanere.

DICIT etiam de generationibus deorum magis ad poetas, quam ad physicos fuisse populos inclinatos; & ideo & sexum & generationes deorum majores suos, id est, veteres credidisse Romanos, & eorum constituisse conjugia. Quod utique non aliam ob causam factum videtur, nisi quia hominum velut prudentium & sapientium negotium fuit populum in religionibus fallere, & in eo ipso non solum colere, sed imitari etiam dæmones, quibus maxima est fallendi cupiditas. Sicut enim dæmones nisi eos quos fallendo deceperint, possidere non possunt; sic & homines principes, non sane justis, sed dæmonum similes, ea quæ vana esse noverant religionis nomine populis tamquam vera suadebant, hoc modo eos civili societati velut (c) artius alligantes, quo similiter subditos possiderent. Quis autem infirmus & indoctus evaderet simul fallaces, & principes civitatis, & dæmones?

Dæmones, quos possident.

CAPUT XXXIII.

Quod iudicio & potestate Dei veri omnium regum atque regnorum ordinata sint tempora.

DEUS igitur ille felicitatis auctor & dator, quia solus est verus Deus, ipse dat regna terrena & bonis & malis. Neque hoc temere & quasi fortuito, quia Deus est, non fortuna; sed pro rerum ordine ac temporum occulto nobis, notissimo sibi: cui tamen ordini temporum non subditus servit, sed eum ipse tamquam dominus regit, moderatorque disponit. Felicitatem vero non dat nisi bonis. Hanc enim possunt & non habere & habere servientes, possunt & non habere regnantes. Quæ tamen plena in ea vita erit, ubi nemo jam serviet. (d) Et ideo regna terrena & bonis ab illo dantur, & malis; ne ejus cultores adhuc in propectu animi parvuli hæc ab eo munera quasi magnum aliquid concupiscant. Et hoc est sacramentum veteris Testamenti, ubi occultum erat novum, quod illic promissa & dona terrena sunt: intelligentibus & tunc spiritalibus, quamvis nondum in manifestatione prædicantibus, & quæ illis temporalibus rebus significaretur æternitas, & in quibus Dei donis esset vera felicitas.

Felicitas folie bonis evenit.

CA-

(a) Er. & Lov. non potius anima. Ceteris in libris, & anima.

(b) Plutarchus in historia Numæ scribit ab ipso vetitum Romanis, ne existimarent imaginem Dei, aut hominis speciem aut animalis habere formam; atque in prioribus 170. annis templa quidem erecta, simulacra vero corporum ab ipsis nulla dedicata. Confer Plin. l. 34. c. 4.

(c) Plerique MSS. apertius.

(d) Subsequentis sententiæ, quam nulli non habent ve-

teres ac scripti libri, isthæc editi Vind. Am. & Er. præmittunt verba: *Et ideo regna mundi hujus Deus bonis & malis communiter præstat, ne boni ea tamquam Dei magna munera concupiscant.* Tumque subjungunt rursus integram illam sententiam: *Et ideo regna terrena & bonis ab illo &c.* Non de hac sententia, ut non nemo existimavit, sed de verbis ei præmissis est observatio Vivis & Latinis, abesse illa a MSS. & e margine in textum irrepsisse.

CAPUT XXXIV.

De regno Judeorum, quod ab uno & vero Deo institutum atque servatum est, donec in vera religione manserunt.

ITAQUE ut cognoscerentur etiam illa terra bona, quibus solis inhiant qui meliora cogitare non possunt, in ipsius unius Dei esse posita potestate, non in multorum falsorum quos colendos Romani antea crediderunt, populum suum in Ægypto de paucissimis multiplicavit, & inde signis mirabilibus liberavit. Nec Lucinam mulieres illæ invocaverunt, quando earum partus, ut miris modis multiplicarentur, & gens illa incredibiliter cresceret, ab

Exod. 1. 15. Ægyptiorum persequentium & infantes omnes necare volentium manibus ipse liberavit, ipse fervavit. Sine dea Rumina fuxerunt; sine Cunnina in cunis fuerunt; sine Educa & Potina escam potumque sumserunt: sine tot diis puerilibus educati sunt; sine diis conjugalibus conjugati; sine cultu Priapi conjugibus mixti. Sine invocatione Neptuni mare transeuntibus divi-

Exod. 16. 15. sum patuit, & sequentes eorum inimicos fluctibus in se redeuntibus obruit. Nec consecraverunt aliquam deam Manniam, quando de celo

Exod. 17. 6. Exod. 17. 6.

manna sumserunt; nec quando sitientibus aquam percussa petra profudit, Nymphas Lymphasque coluerunt. Sine infanis sacris Martis & Bellonæ bella gesserunt, & sine victoria quidem non vicerunt, non eam tamen deam, sed dei sui munus habuerunt. Sine Segetia fegetes, sine Bubona boves, mella sine Mellona, poma sine Pomona; & prorsus omnia, pro quibus tantæ falsorum deorum turba Romani supplicandum putaverunt, ab uno vero Deo multo felicius acceperunt. Et si non in eum peccassent impia curiositate, tamquam magicis artibus seducti, ad alienos deos & ad idola defluendo, & postremo Christum occidendo, in eodem regno, etsi non spatiosiore, tamen feliciore mansissent. Et nunc quod per omnes fere terras gentesque dispersi sunt, illius unius veri Dei providentia est: ut quod deorum falsorum usquequaque simulacra, aræ, luci, templa evertuntur, & sacrificia prohibentur, de codicibus eorum probetur quemadmodum hoc fuerit tanto ante prophetatum; ne forte, cum legeretur in nostris, a nobis putaretur esse confictum. Jam quod sequitur in volumine sequenti videndum est, & hic dandus hujus prolixitatis modus.

Judæi per omnes terras dispersi.

LIBER QUINTUS.

Initio de tollenda fati opinione agit, ne demum existant qui Romani imperii vires & incrementa, quæ non posse diis falsis adscribi superiore libro monstravit, referre in fatum velint. Inde ad questionem de præscientia Dei delapsus, probat liberum nostræ voluntatis arbitrium per eam non auferri. Postea de moribus Romanorum antiquis dicit, & quo eorum merito, sive quo Dei judicio factum sit, ut illis ad augendum imperium Deus ipse verus, quem non colebant, adiutor fuerit. Docet postrema quæ vera ducenda sit felicitas Christianorum imperatorum.

* Scriptus an. 415.

P R Æ F A T I O.

QUONIAM constat omnium rerum optandarum plenitudinem esse felicitatem, quæ non est dea, sed donum Dei; & ideo nullum deum colendum esse ab hominibus, nisi qui potest eos facere felices; unde si illa dea esset, sola colenda merito diceretur: jam consequenter videamus, quæ causâ Deus qui potest & illa bona dare, quæ habere possunt etiam non boni, ac per hoc etiam non felices, Romanum imperium tam magnum tamque diuturnum esse voluerit. Quia enim hoc deorum falsorum illa quam colebant multitudo non fecit, & multa jam diximus, & ubi visum fuerit opportunum esse, dicemus.

CAPUT PRIMUM.

Causam Romani imperii omniumque regnorum nec fortuitam esse, nec in stellarum positione consistere.

CAUSSA ergo magnitudinis imperii Romani nec (a) fortuita est, nec fatalis, secundum eorum sententiam sive opinionem, quia ea dicunt esse fortuita, quæ vel nullas causas habent, vel non ex aliquo rationabili ordine venientes; & ea fatalia, quæ præter Dei & hominum voluntatem cujusdam ordinis necessitate contingunt. Prorsus divina providentia regna constituuntur humana. Quæ si propterea quisquam fato tribuit, quia ipsam Dei voluntatem vel potestatem fati nomine appellat, sententiam teneat, linguam corrigat. Cur enim non hoc primum dicit, quod postea dicitur est, cum ab illo quisquam quæsierit quid dixerit fatum? Nam id

Fortuita & fatalia quæ sint.

Fati nomine quid vulgo intelligatur.

(a) Non deerant qui ad fortuitam sive fatalem causam hic recurrendum putarent. Testis est Cicero in libro de divinatione secundo. L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris, inquit, noster in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam nostræ natalem diem repetebat ab iis Patribus, quibus eam a Romulo conditam accepimus, Ro-

manque, cum esset in jugo luna, natam esse dicebat, nec ejus fata canere dubitabat. O vim maximam erroris! Etiamne urbis natalis dies ad vim stellarum & lune pertinebat? Fac in pueris referre ex qua affectione celi primum spiritum duxerit: num hoc in latere, aut in canticis, et quibus urbes effecta est, potuit valere?

homines quando audiunt, usitata loquendi consuetudine non intelligunt nisi vim positionis siderum, qualis est quando quis nascitur, sive concipitur: quod aliqui alienant a Dei voluntate, aliqui ex illa etiam hoc pendere confirmant. Sed illi qui sine Dei voluntate decernere opinantur sidera quid agamus, vel quid bonorum habeamus malorumve patiamur, ab auribus omnium repellendi sunt; non solum eorum qui veram religionem tenent, sed qui deorum qualiumcumque, licet falsorum, volunt esse cultores. Hæc enim opinio quid aliud agit, nisi ut nullus omnino colatur aut rogetur Deus? Contra quos modo nobis disputatio non est instituta, sed contra eos qui pro defensione eorum quos deos putant, Christianæ religioni adversantur. Illi vero qui positionem stellarum quodam modo decernentium qualis quisque sit, & quid ei proveniat boni quidve mali accidat, ex Dei voluntate suspendunt, si easdem stellæ putant habere hanc potestatem traditam sibi a summa illius potestate, ut volentes ista decernant; magnam cælo faciunt injuriam, in cujus velut clarissimo senatu ac splendidissima curia opinantur scelera facienda decerni, qualia si aliqua terrena civitas decrevisset, genere humano decernente fuerat evertenda. Quale deinde iudicium de hominum factis Deo relinquatur, quibus cælestis necessitas adhibetur, cum Dominus ille sit & siderum & hominum? Aut si non dicunt stellæ, accepta quidem potestate a summo Deo arbitrio suo ista decernere, sed in talibus necessitatibus ingerendis illius omnino iussa complere: itane de ipso Deo sentiendum est, quod indignissimum visum est de stellarum voluntate sentire? Quod si dicuntur stellæ significare potius ista quam facere; ut quasi locutio quædam sit illa positio prædicans futura, non agens: (non enim mediocriter doctorum hominum fuit ista sententia) non quidem ita solent loqui Mathematici, ut verbi gratia dicant: Mars ita positus homicidam significat; sed, homicidam facit: verumtamen ut concedamus non eos ut debent loqui, & a philosophis accipere oportere sermonis regulam, ad ea prænuntianda quæ in siderum positione se reperire putant; qui sit, quod nihil unquam dicere potuerunt, cur in vita geminorum, in actionibus, in eventis, in professionibus, artibus, honoribus, ceterisque rebus ad humanam vitam pertinentibus, atque in ipsa morte sit plerumque tanta diversitas, ut similiores eis sint, quantum ad hæc adinet, multi extranei, quam ipsi inter se gemini, per exiguo temporis intervallo in nascendo separati, in conceptu autem per unum concubitum uno etiam momento feminati?

CAPUT II.

De geminorum simili dissimilique valetudine.

CICERO * dicit, Hippocratem nobilissimum medicum scriptum reliquisse, quosdam fra-

(a) Ita Corbejenis codex. Alii MSS. cum editis, accipiendum.

tres, cum simul ægrotare coepissent, & eorum morbus eodem tempore ingravesceret, eodem levaretur, geminos suspicatum. Quos * Possidonius Stoicus multum astrologiæ deditus, eadem constitutione astrorum natos, eademque conceptos solebat asserere. Ita quod medicus pertinere credebat ad simillimam temperiem valetudinis, hoc philosophus astrologus ad vim constitutionemque siderum, quæ fuerat quo tempore concepti natique sunt. In hac causâ multo est acceptabilior & de proximo credibilior conjectura medicinalis: quoniam parentes ut erant corpore affecti, dum concumberent, ita primordia conceptorum affici potuerunt, ut consecutis ex materno corpore prioribus incrementis pariter valetudinis nascerentur; deinde in una domo eisdem alimentis nutriti, ubi aerem & loci positionem & vim aquarum plurimum valere ad corpus vel bene vel male (a) afficiendum, medicina testatur; eisdem etiam exercitationibus assuefacti tam similia corpora exercent, ut etiam ad ægrotandum uno tempore eisdem causis similiter moverentur. Constitutionem vero cæli ac siderum, quæ fuit quando concepti sive nati sunt, velle trahere ad istam ægrotandi parilitatem, cum tam multa diversissimi generis diversissimorum (b) affectuum & eventuum eodem tempore in unius regionis terra eadem cælo subdita potuerint concipi & nasci, nescio cuius sit insolentiæ. Nos autem novimus geminos, non solum actus & peregrinationes habere diversas, verum etiam dispares ægrotudines perpeti. De qua re facillimam, quantum mihi videtur, rationem redderet Hippocrates, diversis alimentis & exercitationibus, quæ non de corporis temperatione, sed de animi voluntate veniunt, dissimiles eis accidere potuisse valetudines. Porro autem Possidonius, vel quilibet fatalium siderum assertor, mirum si potest hic invenire quid dicat, si nolit imperitorum mentibus in eis quas nesciunt rebus illudere. Quod enim conantur efficere de intervallo exiguo temporis, quod inter se gemini dum nascerentur, habuerunt, propter cæli particulam, ubi ponitur horæ notatio, quem horoscopum vocant; aut non tantum valet, quanta invenitur in geminorum voluntatibus, actibus, moribus, casibusque diversitas; aut plus etiam valet, quam est geminorum vel humilitas generis eadem, vel nobilitas, cuius maximam diversitatem non nisi in hora qua quisque nascitur, ponunt. Ac per hoc si tam celeriter alter post alterum nascitur, ut eadem pars horoscopi maneat; cuncta paria quæro, quæ in nullis possunt geminis inveniri: si autem sequentis tarditas horoscopum mutat; parentes diversos quæro, quos gemini habere non possunt.

CA-

(b) MSS. plerique, effectuum.

Necessitas cælestis iuxta Astrologos.

Mathematicorum error & ignorantia in geminis.

* Non invenitur in libris qui existant Cicero nis & Hippocratis.

* Cic. 2. Tusco. & 1. de Divinat. & 3. offic.

CAPUT III.

De argumento quod ex rota figuli Nigidius mathematicus assumit in questione geminorum.

FRUSTRA itaque affertur nobile illud commentum de figuli rota, quod respondisse ferunt * Nigidium hac questione turbatum, unde & Figulus appellatus est. Dum enim rotam figuli vi quanta potuit intorsisset, currente illa bis numero de atramento tamquam uno ejus loco summa celeritate percussit, deinde inventa sunt signa, quæ fixerat, desistente motu, non parvo intervallo in rotæ illius extremitate distantia. Sic, inquit, in tanta cæli rapacitate, etiam si alter post alterum tanta celeritate nascatur, quanta rotam bis ipse percussit, in cæli spatio plurimum est: hinc sunt, inquit, quæcumque dissimillima perhibentur in moribus, casibusque geminorum. Hoc figmentum fragilius est, quam vasa quæ illa rotatione finguntur. Nam si tam multum in cælo interest, quod constellationibus comprehendere non potest, ut alteri geminorum hereditas obveniat, alteri non obveniat; cur audent ceteris qui gemini non sunt, cum inspexerint eorum constellationes, talia pronuntiare, quæ ad illud secretum pertinent, quod nemo potest comprehendere, & momentis annotare nascentium? Si autem propterea talia dicunt in aliorum genituris, quia hæc ad productiora spatia temporum pertinent; momenta vero illa partium minutarum, quæ inter se gemini possunt habere nascentes, rebus minimis tribuuntur, de quibus Mathematici non solent consuli: (quis enim consulat quando sedeat, quando deambulet, quando vel quid prandeat?) numquid ista dicimus, quando in moribus, operibus, casibusque geminorum plurima plurimumque diversa monstramus?

CAPUT IV.

De Esau & Jacob geminis, multum inter se morum & actionum qualitate disparibus.

NATI sunt duo gemini antiqua patrum memoria (ut de insignibus loquar) sic alter post alterum, ut posterior plantam prioris teneret. Tanta in eorum vita fuerunt moribusque diversa, tanta in actibus disparilitas, tanta in parentum amore dissimilitudo, ut etiam inimicos eos inter se faceret ipsa distantia. Numquid hoc dicitur, quia uno ambulante alius sedebat, & alio dormiente alius vigilabat, alio loquente alius tacebat; quæ pertinent ad illas minutias, quæ non possunt ab eis comprehendere, qui constitutionem siderum, qua quisque nascitur, scribunt, unde Mathematici consulantur? Unus duxit mercenariam servitutem, alius non servivit: unus a matre diligebatur, alius non diligebatur: unus honorem, qui magnus apud eos habebatur, amisit, alter indeptus est. Quid de uxoribus, quid de filiis, quid de rebus, quanta diversitas? * Si ergo hæc ad illas pertinent minutias temporum, quæ inter se habent gemini, & constellationibus non adscribuntur;

quare aliorum constellationibus inspectis ista dicuntur? Si autem ideo dicuntur, quia non ad minuta incomprehensibilia, sed ad temporum spatia pertinent, quæ observari notarique possunt: quid hic agit rota illa figuli, nisi ut homines luteum cor habentes in gyrum mittantur, ne Mathematicorum vaniloquia convincantur?

CAPUT V.

Quibus modis convincantur Mathematici vanam scientiam profiteri.

QUID iidem ipsi, quorum morbum, quod eodem tempore gravior leviorque apparebat amborum, medicinaliter inspiciens Hippocrates, geminos suspicatus est, nonne satis istos redarguit, qui volunt sideribus dare, quo de corporum simili temperatione veniebat? Cur enim similiter eodemque tempore, non alter prior, alter posterior ægrotabant, sicut nati fuerant, quia utique simul nasci ambo non poterant? Aut si nihil momenti adtulit, ut diversis temporibus ægrotarent, quod diversis temporibus nati sunt; quare tempus in nascendo diversum ad aliarum rerum diversitates valere contendunt? Cur potuerunt diversis temporibus peregrinari, diversis temporibus ducere uxores, diversis temporibus filios procreare, & multa alia, propterea quia diversis temporibus nati sunt, & non potuerunt eadem causa diversis etiam temporibus ægrotare? Si enim dispar nascendi mora mutavit horoscopum, & disparilitatem intulit ceteris rebus; cur illud in ægritudinibus mansit, quod habebat in temporis æqualitate conceptus? Aut si fata valetudinis in conceptu sunt, aliarum vero rerum in ortu esse dicuntur, non deberent inspectis natalium constellationibus de valetudine aliquid dicere, quando eis inspicienda conceptionalis hora non datur. Si autem ideo prænuntiant ægritudines, non inspecto conceptionis horoscopo, quia indicant eas momenta nascentium; quomodo dicerent cuilibet eorum geminorum ex nativitatis hora, quando ægrotaturus esset, cum & alter qui non habebat eandem horam nativitatis, necesse haberet pariter ægrotare? Deinde quæro, si tanta distantia est temporis in nativitate geminorum, ut per hanc oporteat eis constellationes fieri diversas, propter diversum horoscopum, & ob hoc diversos omnes * cardines, ubi tanta vis ponitur, ut hinc etiam diversa sint fata; unde hoc accidere potuit, cum eorum conceptus diversum tempus habere non possit? Aut si duorum uno momento temporis conceptorum potuerunt esse ad nascendum fata disparia, cur non & duorum uno momento temporis natorum possint esse ad vivendum atque moriendum fata disparia? Nam si unum momentum, quo ambo concepti sunt, non impedivit, ut alter prior, alter posterior nasceretur; cur, uno momento si duo nascuntur, impediatur aliquid, ut alter prior,

Hippocrates
duos ægrotantes geminos agnovit

* De his astrologis cardinibus Mag. Nilus lib. 2.

* Nigidii meminit Agell. l. 19. c. 14. Lucan. lib. 1. c. 6.

Gen. 25. 24.

* al. CAPUT V.

prior, alter posterior moriatur? Si conceptio momenti unius diversos casus in utero geminos habere permittit; cur nativitas momenti unius non etiam quoslibet duos in terra diversos casus habere permittat; ac sic omnia huius artis vel potius vanitatis commenta tollantur? Quid est hoc quod uno tempore, uno momento, sub una eademque cæli positione concepti diversa habent fata, quæ illos perducant ad diversarum horarum nativitatem, & uno momento temporis sub una eademque cæli positione de duabus matribus duo pariter nati, diversa fata habere non possunt, quæ illos perducant ad diversam vivendi vel moriendi necessitatem? An concepti nondum habent fata, quæ nisi nascantur, habere non poterunt? Quid est ergo quod dicunt, si hora conceptionalis inveniatur, multa ab istis dici posse (a) divinis? Unde etiam illud a nonnullis prædicatur, quod quidam sapiens horam elegit, qua cum uxore concumberet, unde filium mirabilem gigneret. Unde postremo & hoc est, quod de illis pariter ægrotantibus geminis Possidonius magnus astrologus idemque philosophus respondebat, ideo fieri, quod eodem tempore fuissent nati, eodemque concepti. Nam utique propter hoc addebat conceptionem, ne diceretur ei non ad liquidum eodem tempore potuisse nasci, quos constabat omnino eodem tempore fuisse conceptos; ut hoc quod similiter simulque ægrotabant, non daret de proximo pari corporis temperamento, sed eandem quoque valetudinis parilitatem sideris nexibus alligaret. Si igitur in conceptu tanta vis est ad æqualitatem factorum, non debuerunt nascendo eadem fata mutari. Aut si propterea mutantur fata geminorum, quia temporibus diversis nascuntur, cur non potius intelligamus jam fuisse mutata, ut diversis temporibus nascerentur? Itane non mutat fata nativitatis voluntas viventium, cum mutet fata conceptionis ordo nascentium?

CAPUT VI.

De geminis disparis sexus.

QUAMQUAM & in ipsis geminorum conceptibus, ubi certe amborum eadem momenta sunt temporum, unde fit ut sub eadem constellatione fatali alter concipiatur masculus, altera femina? Novimus geminos diversi sexus, ambo adhuc vivunt, ambo ætate vigent adhuc; quorum cum sint inter se similes corporum species, quantum in diverso sexu potest: instituto tamen & proposito vitæ ita sunt dispares, ut præter actus quos necesse est a virilibus distare femineos, quod ille in officio Comitum militat & a sua domo pæne semper peregrinatur, illa de solo patrio & de rure proprio

(a) Editi, *divinitus*. At MSS. alii, *divinius*: alii, quod magis placet, *divinis*, id est Mathematicis divinandis artibus profertentibus.

(b) Fieri tamen posse ut superferet mulier, & factum

non recedit. Insuper (quod est incredibilius, si astralia fata credantur; non autem mirum, si voluntates hominum & Dei munera cogitentur) ille conjugatus, illa virgo sacra est: ille numerosam prolem genuit, illa nec nupsit. At enim plurimum vis horoscopi valet? Hoc quam nihil sit, jam satis disserui. Sed quaecumque sit, in ortu valere dicunt: numquid & in conceptu? ubi & unum concubitum esse manifestum est; & tanta naturæ vis est, ut cum conceperit femina, deinde alterum concipere (b) omnino non possit; unde necesse est, eadem esse in geminis momenta conceptus. An forte, quia diverso horoscopo nati sunt, aut ille in masculum, dum nascerentur, aut illa in feminam commutata est? Cum igitur non usquequaque absurde dici posset, ad solas corporum differentias afflatus quosdam valere fideos, sicut in solaribus accessibus & decessibus videmus etiam ipsius anni tempora variari, & lunaribus incrementis atque decrementis augeri, & minui quadam genera rerum, sicut echinos, & conchas, & mirabiles æstus oceani; non autem & animi voluntates positionibus siderum subdi: nunc isti cum etiam nostros actus inde religare conantur, admonent ut quæramus, unde ne in ipsis quidem corporibus eis possit ratio ista constare. Quid enim tam ad corpus pertinens, quam corporis sexus? Et tamen sub eadem positione siderum diversi sexus gemini concipi poterunt. Unde quid insipientius dici aut credi potest, quam siderum positionem, quæ ad horam conceptionis eadem ambobus fuit, facere non potuisse, ut cum quo habebat eandem constellationem, sexum diversum a fratre non haberet; & positionem siderum, quæ fuit ad horam nascentium, facere potuisse, ut ab eo tam multum virginali sanctitate distaret?

CAPUT VII.

De electione diei quo uxor ducitur, quove in agro aliquid plantatur aut seritur.

JAM illud quis ferat, quod in eligendis diebus nova quadam suis actibus fata moliuntur? Non erat videlicet ille ita natus, ut haberet admirabilem filium; sed ita potius, ut contemptibilem gigneret: & ideo vir doctus elegit horam qua misceretur uxori. Fecit ergo fatum quod non habebat & ex ipsius (c) facto cœpit esse fatale, quod in ejus nativitate non fuerat. O stultitiam singularem! Eligitur dies ut ducatur uxor: credo, propterea quia potest in diem non bonum, nisi eligatur, incurri, & infeliciter duci. Ubi est ergo quod nascenti jam sidera decreverunt? An potest homo quod ei jam constitutum est diei electione mutare, & quod ipse in eligendo die constituerit, non poterit ab alia potestate mutari? Deinde si soli homines, non autem omnia

quæ

esse nonnumquam ut concepto uno fetu alterum conceperit, docet Aristoteles lib. 7. de histor. animalium, Plinius lib. 7. c. 11. & Hippocrates lib. de superferatione.

(c) Editi dissentientibus scriptis libris, *fato*.

quæ sub cælo sunt, constellationibus subjacent, cur alios eligunt dies accommodatos ponendis vitibus, vel arboribus, vel segetibus; alios dies pecoribus, vel domandis, vel admittendis maribus, quibus equarum vel boum fetentur armenta, & cetera hujusmodi? Si autem propterea valent ad has res dies electi, quia terrenis omnibus corporibus, sive animantibus, (a) sive non animantibus, secundum diversitates temporalium momentorum, siderum positio dominatur; considerent quam innumerabilia sub uno temporis puncto vel nascantur, vel oriantur, vel inchoentur, & tam diversos exitus habeant, ut istas observationes cuivis puero ridendas esse persuadeant. Quis enim est tam excors, ut audeat dicere, omnes arbores, omnes herbas, omnes bestias, serpentes, aves, pisces, vermiculos, momenta nascendi singillatim habere diversa? Solent tamen homines ad tentandam peritiam Mathematicorum afferre ad eos constellationes mutorum animalium, quorum ortus propter hanc explorationem domi suæ diligenter observant, eosque Mathematicos præterunt ceteris, qui constellationibus inspectis dicunt non esse hominem natum, sed pecus. Audent etiam dicere quale pecus, utrum aptum lanitio, an vectationi, an aratro, an custodiæ domus. Nam & ad canina fata tentantur, & cum magnis admirantium clamoribus ista respondent. Sic desipiunt homines, ut existiment, cum homo nascitur, ceteros rerum ortus ita inhiberi, ut cum illo sub eadem cæli plaga nec musca nascatur. Nam si hanc admiserint, procedit ratiocinatio, quæ gradatim accessibus modicis eos a muscis ad camelos elephantosque perducit. Nec illud volunt advertere, quod electo ad feminandum agrum die, tam multa grana in terram simul veniunt, simul germinant, exorta segete simul herbescunt, pubescunt, flavescent, & tamen inde spicas ceteris coevas, atque, ut ita dixerim, congerminales, alias rubigo interimit, alias aves depopulantur, alias homines avellunt. Quomodo istis alias constellationes fuisse dicturi sunt, quas tam diversos exitus habere conspiciunt? An eos pœnitebit his rebus dies eligere, easque ad cæleste negabunt pertinere decretum, & solos sideribus subdent homines, quibus solis in terra Deus dedit liberas voluntates? His omnibus consideratis, non immerito creditur, cum Astrologi mirabiliter multa vera respondent, occulto instinctu fieri spirituum non bonorum, quorum cura est has falsas & noxias opiniones de astralibus fati inferere humanis mentibus atque firmare: non horoscopi notati & inspecti aliqua arte, quæ nulla est.

Astrologi unde vera respondent.

(a) MSS. non habent, sive non animantibus.
 (b) Editi, qualis. At probæ notæ MSS. quali. Et quidam, quales. In altero versu Colbertinus codex, loco auctiferas, habet astrifero. Neutra lectio respondet Græco sic

CAPUT VIII.

De his qui non astrorum positionem, sed connexionem causarum ex Dei voluntate pendentes fati nomine appellant.

QUI vero non astrorum constitutionem, sicuti est cum quidque concipitur; vel nascitur, vel inchoatur, sed omnium connexionem seriemque causarum, qua fit omne quod fit, fati nomine appellant; non multum cum eis de verbi controversia laborandum atque certandum est: quandoquidem ipsum causarum ordinem & quamdam connexionem Dei summi tribuunt voluntati, & potestati, qui optime & veracissime creditur & cuncta scire ante quam fiant, & nihil inordinatum relinquere; a quo sunt omnes potestates, quamvis ab illo non sint omnium voluntates. Ipsam itaque præcipue Dei summi voluntatem, cuius potestas insuperabiliter per cuncta porrigitur, eos appellare fatum sic probatur. Annæi Senecæ sunt, nisi fallor, hi versus:

Lib. epi. 18.

Duc summe pater, altique dominator poli,
 Quocumque placuit, nulla parendi mora est.
 Adsum impiger: fac nolle, comitabor gemens,
 Malusque patiar facere quod licuit bono.

Ducunt volentem fata, nolentem trahunt. Nempe evidentissime hoc ultimo versu ea fata appellavit, quam supra dixerat summi patris voluntatem: cui se paratum obedire dicit, ut volens ducatur, ne nolens trahatur; quoniam scilicet, Ducunt volentem fata, nolentem trahunt. Illi quoque versus Homerici, huic sententiæ suffragantur, quos Cicero in Latinum vertit:

Odysse 13.

Tales sunt hominum mentes, (b) quali patet ipse

Juppiter auctiferas lustravit lumine terras. Nec in hac questione auctoritatem haberet poetica sententia: sed quoniam Stoicos dicit, vim fati asserentes, istos ex Homero versus solere usurpare non de illius poetæ, sed de istorum philosophorum opinione tractatur, cum per istos versus, quos disputationi adhibent, quam de fato habent, quid sentiant esse fatum, apertissime declaratur, quoniam Jovem appellant, quem summum deum putant, a quo connexionem dicunt pendere fatorum.

CAPUT IX.

De præscientia Dei & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.

I. HOS Cicero * ita redarguere nititur, ut non exultimet aliquid se adversus eos valere, nisi auferat divinationem. Quam sic conatur auferre, ut neget esse scientiam futurorum, eamque omnibus viribus nullam esse omnino contendat vel in Deo, vel in homine, nullam-

* Lib. de Divi. nat. 2.

nunc habenti: Τολος γαρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, Οἷον ἐστὶν ἢ κατὰ ἀγνοίαν τῶν αἰώνων ἀνθρώπων τῆς θεούσης. Id est, Talis mens est terrestrium hominum, quam in diem ducis hominum deorumque patet.

Iamque rerum prædictionem . Ita & Dei præscientiam negat , & omnem prophetiam luce clariorem conatur evertere vanis argumentationibus , & opponendo sibi quædam oracula , quæ facile possunt refelli ; quæ tamen nec ipsa convincit . In his autem Mathematicorum conjecturis refutandis ejus regnat oratio ; quia vere tales sunt , ut se ipsæ destruant & retellant . Multo sunt autem tolerabiliores qui vel fiderea fata constituunt , quam iste qui tollit præscientiam futurorum . Nam & confiteri esse Deum & negare (a) præscium futurorum , apertissima insania est . Quod & ipse cum videret , etiam illud tentavit asserere , quod scriptum est : *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus: sed non ex sua persona .* Vidit enim quam esset invidiosum & molestum : ideoque Cottam fecit disputantem de hac re adversum Stoicos in libris de deorum natura , & pro Lucilio Balbo , cui Stoicorum partes defendendas dedit , maluit ferre sententiam , quam pro Cotta , qui nullam naturam divinam esse contendit . In libris vero de divinatione ex se ipso apertissime oppugnat præscientiam futurorum . Hoc autem totum facere videtur , ne fatum esse consentiat , & perdat liberam voluntatem . Putat enim , concessa scientia futurorum , ita esse consequens fatum , ut negari omnino non possit . Sed quoquo modo se habeant tortuosissimæ concertationes & disputationes philosophorum , nos ut confitemur summam & verum Deum , ita voluntatem summamque potestatem ac præscientiam ejus confitemur . Nec timemus ne ideo non voluntate faciamus , quod voluntate facimus , quia id nos facturos ille præcivit , cujus præscientia falli non potest . Quod Cicero timuit , ut oppugnaret præscientiam ; & Stoici , ut non omnia necessitate fieri dicerent , quamvis omnia fato fieri contenderent .

2. Quid est ergo quod Cicero timuit in præscientia futurorum , ut eam labefactare disputatione detestabili niteretur ? Videlicet quia si præcivita sunt omnia futura , hoc ordine venient , quo ventura esse præcivita sunt : & si hoc ordine venient , certus est ordo rerum præcienti Deo : & si certus est ordo rerum , certus est ordo causarum ; non enim aliquid fieri potest , quod non aliqua efficiens causa præcesserit : si autem certus est ordo causarum , quo fit omne quod fit ; fato , inquit , fiunt omnia quæ fiunt . Quod si ita est , nihil est in nostra potestate , nullumque est arbitrium voluntatis ; quod si concedimus , inquit , omnis humana vita subvertitur ; frustra leges dantur ; frustra oburgationes , laudes , vituperationes , exhortationes adhibentur ; neque ulla justitia bonis præmia , & malis supplicia constituta sunt . Hæc ergo ne consequantur indigna & absurda & perniciofa rebus humanis , non vult esse præscientiam futurorum : atque in has angustias

(a) MSS. præscientiam.

coartat animum religiosum , ut unum eligat e duobus , aut esse aliquid in nostra voluntate , aut esse præscientiam futurorum ; quoniam utrumque arbitratur esse non posse , sed si alterum confirmabitur , alterum tolli ; si elegerimus præscientiam futurorum , tolli voluntatis arbitrium ; si elegerimus voluntatis arbitrium , tolli præscientiam futurorum . Ipse itaque ut vir magnus & doctus , & vitæ humanæ plurimum ac peritissime consulens , ex his duobus elegit liberum voluntatis arbitrium : quod ut confirmaretur , negavit præscientiam futurorum : atque ita dum vult facere liberos , fecit sacrilegos . Religiosus autem animus utrumque eligit , utrumque confiteretur , & fide pietatis utrumque confirmat . Quomodo , inquit ? Nam si est præscientia futurorum , sequentur illa omnia , quæ connexa sunt , donec eo perveniatur , ut nihil sit in nostra voluntate . Porro si est aliquid in nostra voluntate , eisdem recursis gradibus eo pervenitur , ut non sit præscientia futurorum . Nam per illa omnia sic recurritur : Si est voluntatis arbitrium , non omnia fato fiunt : si non omnia fato fiunt , non est omnium certus ordo causarum : si certus causarum ordo non est , nec rerum certus est ordo præcienti Deo , quæ fieri non possunt , nisi præcedentibus & efficientibus causis : si rerum ordo præcienti Deo certus non est , non omnia sic veniunt , ut ea ventura præcivit : porro si non omnia sic veniunt , ut ab illo ventura præcivita sunt , non est , inquit in Deo præscientia omnium futurorum .

3. Nos adversus istos sacrilegos ausus atque impios , & Deum dicimus omnia scire , ante quam fiant ; & voluntate nos facere , quidquid a nobis non nisi volentibus fieri sentimus & novimus . Omnia vero fato fieri non dicimus , immo nulla fieri fato dicimus : quoniam fati nomen ubi solet a loquentibus poni , id est in constitutione siderum cum quisque conceptus aut natus est , (quoniam res ipsa inaniter asseritur) nihil valere monstramus . Ordinem autem causarum , ubi voluntas Dei plurimum potest , neque negamus , neque fati vocabulo nuncupamus , nisi forte ut fatum a fando dictum intelligamus , id est , a loquendo : non enim abnuere possumus esse scriptum in litteris sanctis : *Semel locutus est Deus , duo hæc audivi ; quoniam potestas est Dei , & tibi , Domine , misericordia , quia tu reddes unicuique secundum opera ejus .* Quod enim dictum est , *Semel locutus est* , intelligitur immobiliter , hoc est , incommutabiliter est locutus , sicut novit incommutabiliter omnia quæ futura sunt , & quæ ipse facturus est . Hac itaque ratione possemus a fando fatum appellare , nisi hoc nomen jam in alia re solet intelligi , quo corda hominum nolumus inclinari . Non est autem consequens , ut si Deo certus est omnium ordo causarum , ideo nihil sit in nostræ voluntatis arbitrio .

Fato
nulla
fieri .

Psal.
61. 12.

trio. Et ipsæ quippe nostræ voluntates in causarum ordine sunt, qui certus est Deo, ejusque præscientia continetur; quoniam & humana voluntates humanorum operum causæ sunt. Atque ita qui omnes rerum causas præscivit, profecto in eis causis etiam nostras voluntates ignorare non potuit, quas nostrorum operum causas esse præscivit.

* Lib. de fato.

4. Nam & illud quod idem * Cicero (a) concedit, nihil fieri si causa efficiens non præcedat, satis est ad eum in hac quæstione redarguendum. Quid enim eum adjuvat, quod dicit, nihil quidem fieri sine causa, sed non omnem causam esse fatalem; quia est causa fortuita, est naturalis, est voluntaria? Sufficit, quia omne quod fit, non nisi causa præcedente fieri confitetur. Nos enim eas causas, quæ dicuntur fortuitæ, unde etiam fortuna nomen accepit, non esse dicimus nullas, sed latentes; easque tribuimus vel Dei veri, vel quorumlibet spirituum voluntati: ipsasque naturales nequaquam ab illius voluntate sejungimus, qui est auctor omnis conditorque naturæ. Jam vero

Causæ voluntariæ.

causæ voluntariæ aut Dei sunt, aut angelorum, aut hominum, aut quorumque animalium: si tamen appellandæ sunt voluntates (b) animalium rationis expertium motus illi, quibus aliqua faciunt secundum naturam suam, cum quid vel appetunt, vel evitant. Angelorum autem voluntates dico, sive bonorum, quos angelos Dei dicimus; sive malorum, quos angelos diaboli vel etiam dæmones appellamus: sic & hominum bonorum scilicet & malorum. Ac per hoc colligitur, non esse causas efficientes omnium quæ fiunt, nisi voluntarias, illius naturæ scilicet quæ spiritus vitæ est. Nam & aer iste seu ventus, dicitur spiritus; sed quoniam corpus est, non est spiritus vitæ. Spiritus ergo vitæ qui vivificat omnia, creatorque est omnis corporis & omnis creati spiritus, ipse est Deus, spiritus utriusque non creatus. In ejus voluntate summa potestas est, (c) quæ creatorum spirituum voluntates bonas adjuvat, malas judicat, omnes ordinat; & quibusdam tribuit (d) potestates, quibusdam non tribuit. Sicut enim omnium naturarum creator est, ita omnium potestatum dator, non voluntatum. Malæ quippe voluntates ab illo non sunt; quoniam contra naturam sunt, quæ ab illo est. Corpora igitur magis subjacent voluntatibus; quædam nostris, id est, omnium animantium mortali-um, & magis hominum quam bestiarum; quædam vero angelorum; sed omnia maxime Dei voluntati subdita sunt; cui etiam voluntates omnes subjiciuntur, quia non habent potestatem nisi quam ille concedit. Causa itaque rerum quæ facit, nec fit, Deus est. Aliæ vero causæ & faciunt, & fiunt; sicut sunt omnes

Spiritus vitæ.

Voluntates malæ a Deo non sunt.

Tom. VII.

(a) Vind. Am. & Er. *contendit*.

(b) Hoc loco MSS. *animarum*.

(c) Sic Vind. Er. & plures MSS. At Lov. *quæ*. Nonnulli

creati spiritus, maxime rationales. Corporales autem causæ, quæ magis fiunt, quam faciunt, non sunt inter causas efficientes annumerandæ; quoniam hoc possunt, quod ex ipsis faciunt spirituum voluntates. Quomodo igitur ordo causarum, qui præscienti certus est Deo, id efficit ut nihil sit in nostra voluntate, cum in ipso causarum ordine magnum habeant locum nostræ voluntates? Contendat ergo Cicero cum eis qui hunc causarum ordinem dicunt esse fatalem, vel potius ipsum fati nomine appellant; quod nos abhorremus, præcipue propter vocabulum, quod non in re vera consuevit intelligi. Quod vero negat ordinem omnium causarum esse certissimum & Dei præscientiæ notissimum; plus eum quam Stoici detestamur. Aut enim Deum esse negat, quod quidem inducta alterius persona in libris de deorum natura facere molitus est: aut si esse confitetur Deum, quem negat præcium futurorum, etiam sic dicit nihil aliud, quam quod ille *dixit insipiens in corde suo, Non est Deus*. Qui enim non est præcius omnium futurorum, non est utique Deus. Quapropter & voluntates nostræ tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque præcivit: & ideo quidquid valent, certissime valent; & quod facturæ sunt ipsæ, omnino facturæ sunt: quia valituras atque facturas ille præcivit, cujus præscientia falli non potest. Quapropter si mihi fati nomen alicui rei adhibendum placeret, magis dicerem fatum esse infirmioris, potentioris voluntatem qui eum habet in potestate, quam illo causarum ordine, quem non usitato, sed suo more Stoici fatum appellant, arbitrium nostræ voluntatis auferri.

CAPUT X.

An voluntatibus hominum aliqua dominetur necessitas.

I. UNDE nec illa necessitas formidanda est, quam formidando Stoici laboraverunt causas rerum ita distinguere, ut quasdam subtraherent necessitati, quasdam subderent: atque in his quas esse sub necessitate noluerunt, posuerunt etiam nostras voluntates, ne videlicet non essent liberæ, si subderentur necessitati. Si enim necessitas nostra illa dicenda est, quæ non est in nostra potestate, sed etiam si nolimus, efficit quod potest, sicut est necessitas mortis; manifestum est voluntates nostras, quibus recte vel perpetam vivitur, sub tali necessitate non esse. Multa enim facimus, quæ si nollemus, non utique faceremus. Quo primitus pertinet ipsum velle: nam si volumus, est; si nolimus, non est: non enim vellemus, si nollemus. Si autem illa definitur esse necessitas, secundum quam dicimus necesse esse ut ita sit aliquid, vel ita fiat; nescio cur eam timeamus,

K ne no-

e MSS. *qua*.

(d) Ita in MSS. In editis vero, *potestatem*.

Negans præscientiam Dei, Deum ipsum negat. Psal. 137.

ne nobis libertatem auferat voluntatis. Neque enim & vitam Dei & præscentiam Dei sub necessitate ponimus, si dicamus necesse esse Deum semper vivere, & cuncta præscire: sicut nec potestas ejus minuitur, cum dicitur mori falli que non posse. Sic enim hoc non potest, ut potestius, si posset, minoris esset utique potestatis. Recte quippe omnipotens dicitur, qui tamen mori & falli non potest. Dicitur enim omnipotens faciendo quod vult, non patiendo quod non vult: quod ei si accideret, nequaquam esset omnipotens. Unde propterea quædam non potest, quia omnipotens est. Sic etiam cum dicimus, necesse esse, ut cum volumus, libero velimus arbitrio; & verum procul dubio dicimus, & non ideo ipsum liberum arbitrium necessitati subijcimus, quæ adimit libertatem. Sunt igitur nostræ voluntates, & ipsæ faciunt quidquid volendo facimus, quod non fieret, si nollemus. Quidquid autem aliorum hominum voluntate nolens quisque patitur, etiam sic voluntas valet; etsi non illius tamen hominis voluntas, sed potestas Dei (a). Nam si voluntas tantum esset, nec posset quod vellet, potentiore voluntate impediretur: nec sic tamen voluntas, nisi voluntas esset; nec alterius, sed ejus esset qui vellet, etsi non posset implere quod vellet. Unde quidquid præter suam voluntatem patitur homo, non debet tribuere humanis vel angelicis vel cujusquam creati spiritus voluntatibus, sed ejus potius qui dat potestatem volentibus.

Et Deum præscium futurorum, & liberam hominis esse voluntatem.

Non ideo peccat homo, quia Deus futurum præscivit.

2. Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate, quia Deus præscivit quid futurum esset in nostra voluntate. Non enim qui hoc præscivit, nihil præscivit. Porro si ille qui præscivit quid futurum esset in nostra voluntate, non utique nihil, sed aliquid præscivit; profecto & illo præsciente est aliquid in nostra voluntate. Quocirca nullo modo cogimur, aut retenta præscientia Dei tollere voluntatis arbitrium, aut retento voluntatis arbitrio Deum (quod nefas est) negare præscium futurorum: sed utrumque amplectimur, utrumque fideliter & veraciter confitemur; illud, ut bene credamus; hoc, ut bene vivamus. Male autem vivitur, si de Deo non bene creditur. Unde absit a nobis ejus negare præscientiam, ut (b) liberi esse velimus, quo adjuvante sumus liberi, vel erimus. Proinde non frustra sunt leges, objurgationes, exhortationes, laudes & vituperationes: quia & ipsas futuras esse præscivit, & valent plurimum, quantum eas valituras esse præscivit; & preces valent ad ea impetranda, quæ se precantibus concessurum esse præscivit: & iuste præmia bonis factis, & peccatis supplicia constituta sunt. Neque enim ideo (c) peccat homo, quia Deus illum peccaturum esse præscivit: immo ideo non dubitatur ipsum peccare, cum peccat, quia ille cujus præscientia

(a) *Loc. Dei est. Verbo est carent libri ceteri.*
 (b) *Omnes prope MSS. ut libere velimus.*

falli non potest, non fatum, non fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse præscivit. Qui si nolit, utique non peccat: sed si peccare noluerit, etiam hoc ille præscivit.

CAPUT XI.

De universali providentia Dei, cujus legibus omnia continentur.

DEUS itaque summus & verus cum Verbo suo & Spiritu-sancto, quæ tria unum sunt, Deus unus omnipotens, creator & factor omnis animæ atque omnis corporis: cujus sunt participatione felices, quicumque sunt veritate, non vanitate felices: qui fecit hominem rationalem animal ex anima & corpore; qui eum peccantem nec impunitum esse permisit, nec sine misericordia dereliquit; qui bonis & malis essentiam etiam cum lapidibus, vitam seminalem etiam cum arboribus, vitam sensualem etiam cum pecoribus, vitam intellectualem cum solis angelis dedit: a quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo; a quo est mensura, numerus, pondus; a quo est quidquid naturaliter est, cujuscumque generis est, cujuslibet æstimationis est; a quo sunt semina formarum, formæ seminum, motus seminum atque formarum: qui dedit & carni originem, pulcritudinem, valetudinem, propagationis fecunditatem, membrorum dispositionem, salutem concordiam: qui & animam irrationali dedit memoriam, sensum, appetitum; rationali autem insuper mentem, intelligentiam, voluntatem: qui non solum cælum & terram, nec solum angelum & hominem; sed nec exigui & contemptibilis animantis viscera, nec avis penulam, nec herbe flosculum, nec arboris folium sine suarum partium convenientia, & quadam veluti pace dereliquit; nullo modo est credendum regna hominum eorumque dominationes & servitutes a suæ providentiæ legibus alienas esse voluisse.

CAPUT XII.

Quibus moribus antiqui Romani meruerint, ut Deus verus, quamvis non eum colerent, eorum auget imperium.

PROINDE videamus quos Romanorum mores, & quam ob causam Deus verus ad augendum imperium adjuvare dignatus est, in cujus potestate sunt etiam regna terrena. Quod ut absolutius disserere possemus, ad hoc pertinentem & superiorem librum conscripsimus, quod in hac re potestas nulla sit eorum deorum, quos etiam rebus nugatoriis colendos putarunt; & præsentis voluminis partes superiores quas huc usque perduximus, de fati questione tollenda: ne quisquam cui jam persuasum esset non illorum deorum cultu Romanum imperium propagatum atque servatum, nescio cui fato potius id tribueret, quam Dei summi potentissimæ voluntati. Veteres igitur primique Romani, quantum eorum docet & commendat historia, quamvis ut

(c) *Plures prope nota MSS. Faur. Corb. &c. Negus animi ideo non peccat. Gervai. nec peccat.*

aliae gentes, excepta una populi Hebraeorum, deos falsos colerent, & non Deo victimas, sed demoniis immolarent; tamen * laudis avidi, pecuniae liberales erant, gloriam ingentem, divitias honestas volebant: hanc ardentissime dilexerunt, propter hanc (a) vivere voluerunt, pro hac & mori non dubitaverunt. Ceteras cupiditates huius unius ingenti cupiditate prefferunt. Ipsam denique patriam suam, quoniam servire videbatur inglorium, dominari vero atque imperare gloriosum, prius omni studio liberam, deinde dominam esse concupierunt. Hinc est quod regalem dominationem non ferentes, annua imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt a consulendo, non reges aut domini a regnando atque dominando: cum & reges utique a regendo dicti melius videantur, ut regnum a regibus, reges autem, ut dictum est, a regendo; sed factus regius non disciplina putata est regentis, vel benevolentia consulentis, sed superbia dominantis. Expulso itaque rege Tarquinio, & consulibus institutis, secutum est quod idem auctor in Romanorum laudibus posuit, quod

civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate quantum brevi creverit, tanta cupido gloriae inceserat. Ita ergo laudis aviditas & cupido gloriae multa illa miranda fecit, laudabilia scilicet atque gloriosa secundum hominum existimationem.

2. Laudat idem Sallustius temporibus suis magnos & praecellosos viros, Marcum Catonem & Cajum Caesarem, dicens quod diu illa respublica non habuit quemquam virtute magnum, sed sua memoria fuisse illos duos ingenti virtute, diversis moribus. In laudibus autem Caesaris posuit, quod sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. Ita (b) fiebat in votis virorum virtute magnorum, ut excitaret in bellum miseris gentes & flagello agitaret Bellona sanguineo, ut esset ubi virtus eorum enitesceret. Hoc illa profecto laudis aviditas & gloriae cupido faciebat. Amore itaque primitus libertatis, post etiam dominationis, & cupiditate laudis & gloriae, magna fecerunt. Reddit eis utriusque rei testimonium etiam poeta insignis illorum, inde quippe ait:

Necnon Tarquinium ejectum Porfenna iubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat:

Aeneade in ferrum pro libertate ruebant.

Tunc itaque magnum illis tuit aut fortiter emori, aut liberos vivere. Sed cum esset adepta libertas, tanta cupido gloriae inceserat, ut parum esset sola libertas, nisi & dominatio quaereretur, dum pro magno haberetur quod velut loquente Jove idem poeta dicit:

(a) Plures MSS. vincere.

(b) Editi, *sidebat*. Caetigantur auctoritate veterum MSS.

(c) Lov. *pacisque*. Editi alii cum MSS. *pacique*.

(d) Nonnulli MSS. *labe*: librariorum sollemni vitio omiffa littera extrema, quia eadem est prima subsequens vocabuli, in quo clarius sonabat pronuntiante lectore. Paul-

Quin aspera Juno,
Quae mare nunc, terrasque metu, caelumque
fatigat,

Consilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos rerum dominos gentemque togatam.
Sic placitum, veniet lustris labentibus aetas,
Cum domus Astaraci Phthiam claraeque My-
cenas

Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.
Quae quidem Virgilius, Jovem inducens tamquam futura praedicientem, ipse jam facta recolebat, cernebatque praesentia: verum propterea commemorare illa volui, ut ostenderem dominationem post libertatem sic habuisse Romanos, ut in eorum magnis laudibus poneretur. Hinc est & illud eiusdem poetae, quod cum aliarum gentium artibus eas ipsas proprias Romanorum artes regnandi atque imperandi & subigendi ac debellandi populos anteponeret, ait:

Excudent alii spirantia mollius ara:
Credo equidem, vivos ducent de marmore
vultus:

Orabunt caussas melius; caelique meatus
Describent radio, & surgentia sidera dicent.
Tu regere imperio populos, Romane, memento.
Haec tibi erunt artes, (c) pacique imponere
morem;

Parcere subjectis, & debellare superbos.

3. Has artes illi tanto peritius exercebant, quanto minus se voluptatibus dabant, & enervationi animi & corporis in concupiscendis & augendis divitiis, & per illas moribus corrumpebant, rapiendo miseris civibus, largiendo scenicis turpibus. Unde qui tales jam morum (d) labe superabant atque abundabant, quando scribebat ista Sallustius, canebatque Virgilius, non illis artibus ad honores & gloriam, sed dolis atque fallaciis ambiebant. Unde idem dicit: Sed primo magis ambitio quam avaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitium propius (e) virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus & ignavus aequae sibi exoptant: sed ille, inquit, vera via nititur, huic quia bonae artes delunt, dolis atque fallaciis contendit. Haec sunt illae bonae artes, per virtutem scilicet, non per fallacem ambitionem ad honorem & gloriam & imperium pervenire; quae tamen bonus & ignavus aequae sibi exoptant: sed ille, id est, bonus, vera via nititur. Via virtus est, qua nititur tamquam ad possessionis finem, id est, ad gloriam, honorem, imperium. Hoc insitum habuisse Romanos, etiam deorum apud illos ades indicant, quas conjunctissimas constituerunt Virtutis & Honoris, pro diis habentes quae dantur a Deo. Unde intelligi potest quem finem volebant esse virtutis, & quo eam referebant, qui

K 2

boni
Romae

lo ante legendum torsitan, quia tales: aut certe labe morum hic ipsi appellantur homines vitiosi; quomodo a Plautus in Persa dicitur homo labe populi.

(e) Editi, *propius virtuti*. At MSS. *propius virtutem*. Et sic in antiquis exemplaribus Sallustii.

boni erant, ad honorem scilicet: nam mali nec habebant eam, quamvis honorem habere cuperent, quem malis artibus conabantur adipisci, id est, dolis atque fallaciis.

Ibidem. 4. Melius laudatus est Cato. De illo quippe

ait, Quo minus petebat gloriam, eo (a) illum magis sequebatur. Quandoquidem gloria est, cuius illi cupiditate flagrabant, iudicium hominum bene de hominibus opinantium. Et ideo melior est virtus, quæ humano testimonio contenta non est, nisi conscientiae suæ. Unde dicit

Apostolus: *Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiae nostræ.* Et alio loco: *Opus autem suum probet unusquisque, & tunc in semetipso tantum gloriam habebit, & non in altero.*

Gloriam ergo & honorem & imperium, quæ sibi exoptabant, & quo bonis artibus pervenire nitentur boni, non debet sequi virtus, sed ipsa

virtutem. Neque enim est vera virtus, nisi quæ ad eum finem tendit, ubi est bonum hominis, quo melius non est. Unde & honores quos* petivit Cato, petere non debuit, sed eos civitas ob

ejus virtutem non petenti dare.

5. Sed cum illa memoria duo Romani essent virtute magni, Cæsar & Cato, longe virtus Catonis veritati videtur propinquior fuisse, quam Cæsar. Proinde qualis esset illo tempore civitas, & antea qualis fuisset, videamus in ipsa*

sententia Catonis: Nolite, inquit, existimare, majores nostros armis rempublicam ex parva magnam fecisse. Si ita esset, multo pulcherrimam eam nos haberemus. Quippe sociorum atque civium, præterea armorum & equorum major copia nobis quam illis est. Sed alia fuere quæ illos

magnos fecerunt, quæ nobis nulla sunt: domi industria, foris justum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto neque libidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque

avaritiam, publice egestatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum; omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum: ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis,

ubi domi voluptatibus, hic pecunie aut gratiæ servitis, eo fit ut impetus fiat in vacuum rempublicam.

6. Qui audit hæc Catonis verba sive Sallustii, putat quales laudantur Romani veteres, omnes eos tales tunc fuisse vel plures. Non ita est: alioquin vera non essent quæ ipse item scribit, ea quæ commemoravi in secundo libro*

hujus Operis, ubi dicit. Injurias validiorum, & ob eas discessionem plebis a patribus, aliasque dissensiones domi fuisse jam inde a principio, neque amplius æquo & modesto jure actum, quam expulsis regibus, quam diu metus a Tarquinio fuit, donec bellum grave, quod propter ipsum cum Ethruria susceptum fuerat, finiretur: postea vero servili imperio patres exercuisse ple-

bem, regio more verberasse, agro pepulisse, & ceteris expertibus solos egisse in imperio; quarum discordiarum, dum illi dominari vellent, illi servire nollent, finem fuisse bellum Punicum secundum. Quia rursus gravis metus cepit urgere, atque ab illis perturbationibus alia majore cura cohibere animos inquietos, & ad concordiam revocare civilem. Sed per quosdam paucos, qui pro suo modo boni erant, magna administrabantur, atque illis toleratis ac temperatis malis, paucorum bonorum providentia res illa crescebat, sicut idem historicus dicit, multa sibi legenti & audienti, quæ populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra præclara facinora fecerit, se libuisse adtendere quæ res maxime tanta negotia sustinisset; quoniam sciebat sapenúmero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse Romanos, cognoverat parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus; sibi que multa agitati constare dixit, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse, eoque factum ut divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia, inquit, civitas corrupta est, rursus ref- publicæ magnitudine sui imperatorum atque magistratum vitia sustentabat. Paucorum igitur virtus ad gloriam, honorem, imperium, vera via, id est, virtute ipsa nitentium, etiam a Catoe laudata est. Hinc erat domi industria, quam commemoravit Cato, ut ararium esset opulentum, tenues res privatae. Unde corruptis moribus vitium e contrario posuit, publice egestatem, privatim opulentiam.

CAPUT XIII.

De amore laudis, qui cum sit vitium, ob hoc virtus putatur, quia per ipsum vitia majora cohibentur.

QUAMOBREM cum diu fuissent regna (b) Orientis illustria, voluit Deus & Occidentale fieri, quod tempore esset posterius, sed imperii latitudine & magnitudine illustrius. Idque talibus potissimum concessit hominibus ad domanda gravia mala multarum gentium, qui causa honoris, laudis, & gloriæ consuluerunt patriæ, in qua ipsam gloriam requirebant, salutemque ejus saluti suæ præponere non dubitarent, pro isto uno vitio, id est, amore laudis, pecuniæ cupiditatem & multa alia vitia comprimentes. * Nam sanius videt, qui & amorem laudis vitium esse cognoscit: quod nec poetam fugit Horatium, qui ait:

Laudis amore tumes, sunt certa piacula quæ te Ter pure lecto poterunt recreare libello.

Idemque in carmine Lyrico ad reprimendam dominandi libidinem ita cecinit:

Latus regnes avidum domando Spiritum, quam si Libyam remotis * Gadibus jungas, & uterque * Pœnus

Serviat uni.

Ve-

(a) Apud Sallustium, eo magis illam assequatur.

(b) Assyriorum scilicet, Medorum, Persarum &c. de qui-

bus supra lib. 4. c. 7.

* al.
CAPUT
XIII.

Lib. 1.
Epistol.

Lib. 2.
Carm.

* Gades,
insula
Hispaniæ.

* Liby-
cus &
Gadita-
nus, in-
terprete
Porphyr.

Verumtamen qui libidines turpiores, fide pietatis impetrato Spiritu-sancto & amore intelligibilis pulcritudinis non refrenant, melius saltem cupiditate humanæ laudis & gloriæ, non quidem jam sancti, sed minus turpes sunt. Etiam Tullius hinc dissimulare non potuit, in iisdem libris quos de republica scripsit, ubi loquitur de instituendo principe civitatis, quem dicit alendum esse gloria; & consequenter commemorat majores suos multa mira atque præclara gloriæ cupiditate fecisse. Huic ergo vitio non solum non resistebant, verum etiam id excitandum & accendendum esse censebant, putantes hoc utile esse reipublicæ. Quamquam nec in ipsis philosophiæ libris Tullius ab hac peste dissimulet, ubi eam luce clarius confitetur. Cum enim de studiis talibus loqueretur, quæ utique sectanda sunt sine veri boni, non ventositate laudis humanæ, hanc intulit universalem generalemque sententiam. Honos alit artes, omnesque accenduntur ad studia gloria, jacentque ea semper quæ apud quosque improbantur.

Lib. 1.
Tusc.

CAPUT XIV.

De refecando amore laudis humanæ, quoniam justorum gloria omnis in Deo fit.

HUIC igitur cupiditati melius resistitur sine dubitatione, quam ceditur. Tanto enim quisque est Deo similior, quanto est ab hac immunditia mundior. Quæ in hac vita etsi non funditus eradicatur ex corde, quia etiam bene proficientes animos tentare non cessat; saltem cupiditas gloriæ superetur dilectione justitiæ: ut si alicubi jacent, quæ apud quosque improbantur, si bona, si recta sunt, etiam ipse amor humanæ laudis erubescat, & cedat amori veritatis. Tam enim est hoc vitium inimicum piæ fidei, si major in corde sit cupiditas gloriæ quam Dei timor vel amor; ut Dominus diceret: *Quomodo potestis credere, gloriam ab invicem expectantes, & gloriam quæ a solo Deo est non querentes?* Item de quibusdam qui in eum crederant, & verebantur palam confiteri, ait Evangelista: *Dilexerunt gloriam hominum magis quam Dei.* Quod sancti Apostoli non fecerunt: qui cum in his locis prædicarent Christi nomen ubi non solum improbatur, sicut ille ait, jacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur; verum etiam summæ detestationis habebatur; tenentes quod audierant a bono magistro eodemque medico mentium: *Si quis me negaverit coram hominibus, negabo eum coram Patre meo, qui in caelis est, & coram Angelis Dei; inter maledicta & opprobria, inter gravissimas persecutiones crudelesque poenas non sunt deterriti a prædicatione salutis humanæ tanto fremitu offensionis humanæ. Et quod eos divina facientes atque dicentes divineque viventes, debellatis quodam modo cordibus duris, atque introducta pace justitiæ; ingens in Ecclesia Christi gloria*

Gloria
cupidi-
tas dile-
ctione
justitiæ
superan-
da.

Joan. 5.
44.

Joan. 12.
43.

Matth.
23.
Luc. 12.
9.

consecuta est; non in ea tamquam in suæ virtutis sine quieverunt: sed eam quoque ipsam ad Dei gloriam referentes, cujus gratia tales erant, isto quoque fomite eos quibus consulebant, ad amorem illius a quo & ipsi tales fierent, accendebant. Namque ne propter humanam gloriam boni essent, docuerat eos Magister illorum, dicens: *Cavete facere justitiam vestram coram hominibus, ut videamini ab eis; alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum, qui in caelis est.* Sed rursus ne hoc perverse intelligentes hominibus placere metuerent, minusque prodesse latendo quod boni sunt, demonstrans quo sine innotescere deberent: *Luceant, inquit, opera vestra coram hominibus, ut videant bona facta vestra, & glorificent Patrem vestrum, qui in caelis est.* Non ergo ut videamini ab eis, id est, hac intentione ut eos ad vos converti velitis, quia non per vos aliquid estis: sed ut glorificent Patrem vestrum, qui in caelis est, ad quem conversi fiant quod estis. (a) Hos secuti sunt Martyres, qui Scævolas, & Curtios, & Decios, non sibi inferendo poenas, sed illatas ferendo, & virtute vera, quoniam vera pietate, & innumerabili multitudine superarunt. Sed cum illi essent in civitate terrena, quibus propositus erat omnium pro illa officiorum finis, incolumitas ejus, & regnum non in caelo, sed in terra; non in vita æterna, sed in decessione morientium & successione moriturorum; quid aliud amarent quam gloriam, qua volebant etiam post mortem tamquam vivere in ore laudantium?

Matth.
6. 1.

Matth.
5. 16.

CAPUT XV.

De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum.

QUIBUS ergo non erat Deus daturus vitam æternam cum sanctis Angelis suis in Civitate sua caelesti, ad cujus societatem pietas vera perducit, quæ non exhibet servitutem religionis, quam *λατρείαν* Græci vocant, nisi uni vero Deo; si neque hanc eis terrenam gloriam excellentissimi imperii concederet, non redderetur merces bonis artibus eorum, id est virtutibus, quibus ad tantam gloriam pervenire nitebantur. De talibus enim, qui propter hoc boni aliquid facere videntur, ut glorificentur ab hominibus, etiam Dominus ait: *Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam.* Sic & isti privatas res suas pro re communi, hoc est republica, & pro ejus ærario contulerunt, avaritiæ restiterunt, consuluerunt patriæ consilio libero; neque delicto secundum suas leges, neque libidini obnoxii: his omnibus artibus tamquam vera via nisi sunt ad honores, imperium, gloriam: honorati sunt in omnibus fere gentibus; imperii sui leges imposuerunt multis gentibus; hodieque litteris & historia gloriosi sunt pæne in omnibus gentibus. Non est quod de summi & veri Dei justitia conquerantur: *perceperunt mercedem suam.*

Pietas
vera.

Latria.

Matth.
6. 3.

CA-

(a) Editi, Hoc. At MSS. Hos, id est Apostolos, de qui-

bus antea.

CAPUT XVI.

De mercede sanctorum civium Civitatis aeternae, quibus utilia sunt Romanorum exempla virtutum.

MERCES autem sanctorum longe alia est etiam hic opprobria sustinentium pro (a) Civitate Dei, quæ mundi hujus dilectoribus odiosa est. Illa Civitas sempiterna est: ibi nullus oritur, quia nullus moritur. Ibi est vera & plena felicitas, non dea, sed donum Dei. Inde fidei pignus accepimus, quamdiu peregrinantes ejus pulchritudini suspiramus. Ibi non oritur sol super bonos & malos, sed sol justitiæ solos protegit bonos. Ibi non erit magna industria, ditare ærarium publicum privatis rebus angustis, ubi thesaurus communis est veritatis. Proinde non solum ut talis merces talibus hominibus redderetur, Romanum imperium ad humanam gloriam dilatatum est; verum etiam ut cives aeternæ illius Civitatis, quamdiu hic peregrinantur, diligenter & sobrie illa intueantur exempla, & videant quanta dilectio debeatur supernæ patriæ propter vitam aeternam, si tantum a suis civibus terrena dilecta est propter hominum gloriam.

Civitas aeterna.

Marth. 5. 45.

2. Cor. 5. 6.

CAPUT XVII.

Quo fructu Romani bella gesserint, & quantum his quod vicere contulerint.

1. QUANTUM enim pertinet ad hanc vitam mortalium, quæ paucis diebus ducitur & finitur, quid interest sub cujus imperio vivat homo moriturus; si illi qui imperant, ad impia & iniqua non cogant? Aut vero aliquid nocuerunt Romani gentibus, quibus subjugatis imposuerunt leges suas, nisi quia id factum est ingenti strage bellorum? Quod si concorditer fieret, id ipsum fieret meliore successu: sed nulla esset gloria triumphantium. Neque enim & Romani non vivebant sub legibus suis, quas ceteris imponebant. Hoc si fieret sine Marte & Bellona, ut nec victoria locum haberet, nemine vincente ubi nemo pugnaverit, nonne Romanis & ceteris gentibus una esset eademque conditio? Præsertim si mox fieret, quod postea gratissime atque humanissime factum est, ut omnes ad Romanum imperium pertinentes societatem acciperent civitatis & Romani cives essent; ac sic esset omnium, quod erat ante paucorum: tantum, quod plebs illa quæ suos agros non haberet, de publico viveret: qui pater ejus per bonos administratores reipublicæ gratius a concordibus præstaretur, quam victis extorqueretur.

* Hic incipit Cap. XVII. in MSS.

2. * Nam quid intersit ad incolumitatem, bonosque mores, (b) ipsas certe hominum dignitates; quod alii vicerunt, alii victi sunt, omnino non video, præter illum gloriæ humanæ inanissimum fastum, in quo perceperunt mercedem suam, qui ejus ingenti cupidine arserunt,

(a) MSS. magno consensu, pro veritate.

(b) Editi, & ipsas. Expungendum &, quod a MSS.

& ardentia bella gesserunt. Numquid enim illorum agri tributa non solvunt? Numquid eis licet discere, quod aliis non licet? Numquid non multi senatores sunt in aliis terris, qui Romam ne facie quidem norunt? Tolle jactantiam, & omnes homines quid sunt nisi homines? Quod si perveritas sæculi admitteret, ut honoratiores essent quique meliores: nec sic pro magno haberi debuit honor humanus, quia nullius est ponderis fumus. Sed utamur etiam in his rebus beneficio Domini Dei nostri: consideremus quanta contemserint; quæ pertulerint; quas cupiditates subegerint pro humana gloria, qui eam tamquam mercedem talium virtutum accipere meruerunt: & valeat nobis etiam hoc ad opprimendam superbiam; ut cum illa Civitas, in qua nobis regnare promissum est, tantum ab hac distet, quantum distat cælum a terra, a temporali læticia vita aeterna, ab inanibus laudibus solida gloria, a societate mortalium societas Angelorum, a lumine solis & lunæ lumen ejus qui fecit solem & lunam, nihil sibi magnum fecisse videantur tantæ patriæ cives, si pro illa adipiscenda fecerint boni operis aliquid, vel mala aliqua sustinuerint; cum illi pro hac terrena jam adepta tanta fecerint, tanta perpeffi sint. Præsertim quia remissio peccatorum, quæ cives ad aeternam colligit patriam, habet aliquid, cui per umbram quamdam simile fuit alylum illud Romuleum, quo multitudinem, qua illa civitas conderetur, quorumlibet delictorum congregavit impunitas.

Honor humanus.

Alylum Romuleum.

CAPUT XVIII.

Quam alieni a jactantia esse debeant Christiani, si aliquid fecerint pro dilectione aeternæ patriæ, cum tanta Romani gesserint pro humana gloria & civitate terrena.

1. QUID ergo magnum est pro illa aeterna caelestique patriæ, cuncta sæculi hujus quamlibet jucunda blandimenta contemnere, si pro hac temporali atque terrena filios Brutus potuit & occidere, quod illa facere neminem cogit? Sed certe difficillius est filios interimere, quam quod pro ista faciendum est, ea quæ filius congreganda videbantur atque servanda, vel donare pauperibus, vel si exsistat tentatio quæ id pro fide atque justitia fieri compellat, amittere. Felices enim vel nos vel filios nostros, non divitiæ terrenæ faciunt, aut nobis viventibus amittendæ, aut nobis mortuis a quibus nescimus, vel forte a quibus nolumus, possidendæ: sed Deus felices facit, qui est mentium vera opulentia. Bruto autem, quia filios occidit, infelicitatis perhibet testimonium etiam poeta laudator. Ait enim:

Opulentia mentium Deus.

— Natosque pater nova bella moventes
Ad poenam pulcra pro libertate vocabit
Infelix, utcumque ferens ea facta minores.
Sed verfu sequenti consolatus est infelicem;

Æneid. 6.

Vin-

abest: ut sensus sit, bonos mores esse ipsas hominum dignitates.

Vincit amor patriæ, laudumque immensa cupido.

Hæc sunt duo illa libertas & cupiditas laudis humanæ, quæ ad facta (a) compulere miranda Romanos. Si ergo pro libertate moriturorum & cupiditate laudum, quæ a mortalibus expetuntur, occidi filii a patre potuerunt: quid magnum est, si pro vera libertate, quæ nos ab iniquitatis & mortis & diaboli dominatu liberos facit, nec cupiditate humanarum laudum, sed caritate liberandorum hominum, non a Tarquinio rege, sed a dæmonibus & dæmonum principe, non filii occiduntur, sed Christi pauperes inter filios computantur?

Torquatus. 2. Si alius etiam Romanus princeps cognomine Torquatus, filium, non quia contra patriam, sed etiam pro patria, tamen quia contra imperium suum, id est, contra quod imperaverat pater imperator, ab hoste provocatus juvenili ardore pugnaverit, licet vicisset, occidit; ne plus mali esset in exemplo imperii contenti, quam boni in gloria hostis occisi: ut quid se jactent, qui pro immortalis patriæ legibus omnia, quæ multo minus quam filii diliguntur, bona terrena contemnunt? Si Furius

Camillus. Camillus etiam ingrati patriam, a cujus cervicibus acerrimorum hostium Vejentium jugum depulerat, damnatusque ab æmalis fuerat, a Gallis iterum liberavit, quia non habebat potestatem ubi posset vivere (b) gloriosus; cur extollatur velut grande aliquid fecerit, qui forte in Ecclesia ab inimicis carnalibus gravissimam exhonorationis passus injuriam, non se ad ejus hostes hæreticos transtulit, aut aliquam contra illam ipse hæresim condidit, sed eam potius quantum valuit ab hæreticorum perniciosissima (c) pravitate defendit; cum alia non sit, non ubi vivatur in hominum gloria, sed ubi vita adquiratur æterna? Si Mucius, ut cum Por-

Mucius. Sena rege pax fieret, qui gravissimo bello Romanos premebat, quia Porsemmam ipsum occidere non potuit, & pro eo alterum deceptus occidit, in ardentem aram ante oculos ejus dextram extendit, dicens multos tales, qualem illum videret, in ejus exitum conjurasse; cujus ille fortitudinem & conjurationem talium perhorrescens; sine ulla (d) dilatione se ab illo bello facta pace compefcuit: quis regno cælorum imputaturus est merita sua, si pro illo non unam manum, neque hoc sibi ultro faciens, sed persequente aliquo patiens, totum flammis corpus impenderit? Si Curtius armatus equo concito in abruptum hiatum terræ se precipitem dedit, deorum suorum oraculis serviens,

Curtius. Liv. 1.7. Valer. 1.5. c.5.

quoniam jusserant ut illuc id quod Romani haberent optimum mitteretur, nec aliud intelligere potuerunt, quam viris armisque se excellere, unde videlicet oportebat ut deorum jussis in illum interitum vir præcipitaretur armatus; quid se magnum pro æterna patria fecisse dicturus est, qui aliquem fidei suæ passus inimicum, non se ultro in talem mortem mittens, sed ab illo missus obierit; quandoquidem a Domino suo eodemque rege patriæ suæ certius oraculum accepit: *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere?* Si se occidendos certis verbis quodam modo consecrantes Decii devoverunt, ut illis cadentibus & iram deorum sanguine suo placantibus Romanus liberaretur exercitus; nullo modo superbiens sancti Martyres tamquam dignum aliquid pro illius patriæ (e) participatione fecerint, ubi æterna est & vera felicitas, si usque ad sui sanguinis effusionem, non solum suos fratres (f) pro quibus fundebatur, verum & ipsos inimicos a quibus fundebatur, sicut eis præceptum est, diligentes, caritatis fide & fidei caritate certantur? Si Marcus Pulvillus dedicans ædem Jovis, Junonis, Minervæ, falso sibi ab invidis morte filii nuntiata, ut illo nuntio perturbatus abscederet, atque ita dedicationis gloriam collega ejus consequeretur, ita contempsit, ut eum etiam projici (g) insepultum juberet; & sic in ejus corde orbitatis dolorem gloriæ cupiditas vicerat: quid magnum se pro Evangelii sancti prædicatione, qua cives supernæ patriæ de diversis liberantur & colliguntur erroribus, fecisse dicturus est, cui Dominus de sepultura patris sui sollicito ait: *Sequere me, & sine mortuos sepelire mortuos suos?* Si M. Regulus, ne crudelissimos hostes jurando falleret, ad eos ab ipsa Roma reversus est, quoniam sicut Romanis eum tenere volentibus respondisse fertur, postea quam Afris servierat, dignitatem illic honesti civis habere non posset; eumque Carthaginenses, quoniam contra eos in Romano senatu egerat, gravissimis suppliciis necaverunt: qui cruciatus non sunt pro fide illius patriæ contemnendi, ad cujus beatitudinem fides ipsa perducit? Aut quid retribuatur Domino pro omnibus quæ retribuit, si pro fide quæ illi debetur talia fuerit homo passus, qualia pro fide quam perniciosissimis inimicis debebat passus est Regulus? Quomodo autem se audebit extollere de voluntaria paupertate Christianus, ut in hujus vitæ peregrinatione expeditior ambulet viam, quæ perducit ad patriam, ubi veræ divitiæ ipse Deus est, cum audiat vel legat (h) L. Valerium, qui in

Matth. 10. 28. Decii. Liv. 1.8. & 10.

Marcus Pulvillus. Liv. 1.2. Valer. 1.5. c. 10. Plutar. ob. in Publicola.

Matth. 8. 22. M. Regulus. Supra lib. 1. c. 15. & 24.

Psal. 115. 12.

Paupertas voluntaria.

(a) Gallicani omnes MSS. compulsi.

(b) Sola editio Lov. gloriosus.

(c) Aliquot MSS. vanitate.

(d) In MSS. dubitatione.

(e) Gervasianus codex, perceptione.

(f) Pro quibus fundebatur; non quidem ad redemptionem, ut fufus est Christi sanguis, sed ad exemplum fortitudinis. De fortitudine fidelium, inquit Leo epist. alias 83. nunc 97.

exempla nata sunt patientie, non dona justitie. LEONARD. COQUÆUS.

(g) Sic Plutarchus. At Livius cadaver efferri jussisse scribit.

(h) Erratum est in prænomine: dicebatur enim, non L. sed P. Valerius Publicola. Et non in suo quarto consulari obiit, sed anno post, Verginio & Cassio Coss. sexto anno post expulso reges. Livius 1.2. Dionysius 1.5.

fuo defunctus est consulatu, usque adeo fuisse pauperem, ut nummis a populo collatis ejus sepultura curaretur? audiatur vel legatur * Q. Cincinnatum, cum quatuor jugera possideret, & ea suis manibus coleret, ab aratro esse adductum, ut dictator fieret, major utique honore quam consul; victisque hostibus ingentem gloriam consecutum in eadem paupertate mansisse? Aut quid se magnum fecisse prædicabit, quod nullo præmio mundi hujus fuerit ab æternæ illius patriæ societate seductus, cum Fabricium didicerit tantis muneribus Pyrrhi regis Epirotarum, promissa etiam quarta parte regni, a Romana civitate non potuisse divelli, ibique in sua paupertate privatum manere maluisse? Nam illud quod rempublicam, id est, rem populi, rem patriæ, rem communem cum haberent opulentissimam atque ditissimam, sic ipsi in suis domibus pauperes erant, (a) ut quidam eorum qui jam bis consul fuisset, ex illo senatu pauperum hominum pelleretur notatione censoria, quod decem pondo argenti in vasis habere compertus est; (b) ita iidem ipsi pauperes erant, quorum triumphis publicum ditabatur ærarium: nonne omnes Christiani, qui excellentiore proposito divitias suas communes faciunt, secundum id quod scriptum est in Actis Apostolorum, ut distribuatur unicuique, sicut cuique opus est; & nemo dicat aliquid proprium, sed sint illis omnia communia; intelligunt se nulla ob hoc ventilari oportere jactantia, id faciendo pro obtinenda societate Angelorum, cum pæne tale aliquid illi fecerint pro conservanda gloria Romanorum?

3. Hæc & alia, si qua hujuscemodi reperiuntur in litteris eorum, quando sic innotescerent, quando tanta fama prædicarentur, nisi Romanum imperium longe lateque porrectum, magnificis successibus augetur? Proinde per illud imperium tam latum tamque diuturnum, virorumque tantorum virtutibus præclarum atque gloriosum, & illorum intentioni merces quam quærebant est reddita, & nobis proposita necessaria exmonitionis exempla: ut si virtutes, quarum istæ utcumque sunt similes, quas isti pro civitatis terrenæ gloria tenuerunt, pro Dei gloriosissima Civitate non tenerimus, pudore pungamur; si tenerimus, superbia non extolamur. Quoniam, sicut dicit Apostolus, *indigne sunt passionis hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis*. Ad humanam vero gloriam præsentisque temporis satis digna vita æstimabatur illorum. Unde etiam Judæi qui Christum occiderunt, revelante Testamento novo, quod in Vetere velatum fuit, ut non pro terrenis & temporalibus beneficiis, quæ divina providentia permixte bonis malisque con-

cedit, sed pro æterna vita muneribusque perpetuis & ipsius supernæ Civitatis societate colatur Deus unus & verus, rectissime istorum gloriæ donati sunt; ut hi qui qualibuscumque virtutibus terrenam gloriam quæsierunt & adquisierunt, vincerent eos qui magnis vitii datorem veræ gloriæ & Civitatis æternæ occiderunt atque respuerunt.

CAPUT XIX.

Quo inter se differant cupiditas gloriæ, & cupiditas dominationis.

INTEREST sane inter cupiditatem humanæ gloriæ, & cupiditatem dominationis. Nam licet proclive sit, ut qui humana gloria numium delectatur, etiam dominari ardentem affectet; tamen qui veram licet humanarum laudum gloriam concupiscunt, dant operam bene judicantibus non displicere. Sunt enim multa in moribus bona, de quibus multi bene judicant, quamvis ea multi non habeant: per ea bonorum nituntur ad gloriam & imperium vel dominationem de quibus ait Sallustius: Sed ille vera via nititur. Quisquis autem sine cupiditate gloriæ, qua veretur homo bene judicantibus displicere, dominari atque imperare desiderat, etiam per apertissima scelera quærit plerumque obtinere quod diligit. Proinde qui gloriam concupiscit, aut vera via nititur, aut certe dolis atque tallaciis contendit, volens bonus videri esse, quod non est. Et ideo virtutes habenti magna virtus est contemnere gloriam; quia contemptus ejus in conspectu Dei est, iudicio autem non aperitur humano. Quidquid enim fecerit ad oculos hominum, quo gloriæ contemptor appareat, ad majorem laudem, hoc est, ad majorem gloriam facere si credatur, non est unde se suspicantium sensibus aliter esse quam suspicantur, ostendat. Sed qui contemnit iudicia laudantium, contemnit etiam suspicantium temeritatem: quorum tamen, si vere bonus est, non contemnit salutem; quoniam tantæ justitiæ est qui de Spiritu Dei virtutes habet, ut etiam ipsos diligat inimicos; & ita diligit, ut (c) suos osos vel detractores velit correctos habere consortes non in terrena patria, sed superna: in laudatoribus autem suis quamvis parvipendat quod eum laudant, non tamen parvipendit quod amant; nec eos vult fallere laudantes, ne decipiat diligentes: ideoque instat ardentem, ut potius ille laudetur, a quo habet homo quidquid in eo jure laudatur. Qui autem contemptor gloriæ, dominationis est avidus, bestias superat sive crudelitatis vitii, sive luxuriæ. Tales quidam Romani fuerunt. Non enim cura existimationis amissa dominationis cupiditate caruerunt: multos tales fuisse, prodit historia. Sed hujus vitii summitatem, & quasi ar-

Sallustius
in Catil.

Gloriæ
contem-
tus.

(a) Cornelium Ruffinum intelligit, de quo Valer. l. 2. c. 9. Agell. l. 2. c. 8. Liv. l. 14.
(b) Lov. *si ita*. Absit *si* a ceteris libris.

(c) Sic Vind. Am. Er. & plerique MSS. At Lov. *ut suffraganes*.

cem quamdam Nero, Caesar primus obtinuit; cuius fuit tanta luxuries, ut nihil ab eo putaretur virile metuendum; tanta crudelitas, ut nihil molle habere crederetur, si nesciretur.

Impiissimi tyranni providentia Dei evehuntur.

Prov. 8.

15.

Enchirid.

7.

Job. 34.

30.

Etiam talibus tamen dominandi potestas non datur nisi summi Dei providentia, quando res humanas judicat talibus dominis dignas. Aperta de hac re vox divina est, loquente Dei sapientia: *Per me reges regnant, & tyranni per me tenent terram*. Sed ne tyranni non pessimi atque improbi reges, sed veteri nomine fortes dicti existimentur, unde ait Virgilius: *Pars mihi pacis erit, dextram tetigisse tyranni: apertissime alio loco de Deo dictum est: Qui regnare facit hominem hypocritam propter perversitatem populi*. Quamobrem, quamvis, ut potui, satis exposuerim qua causa Deus unus verus & iustus Romanos secundum quamdam formam terrenae civitatis bonos adjuverit ad tanti imperii gloriam consequendam: potest tamen & alia causa esse latentior, propter diversa merita generis humani, Deo magis nota quam nobis; dum illud constat inter omnes veraciter pios, neminem sine vera pietate, id est, veri Dei

* V. in

fra l. 19.

25.

Virtus

nulla

vera si

ne vera

pietate.

Pf. 45.

47.

62.

vero cultu veram posse habere virtutem; nec eam veram esse, quando gloriae servit humanae. Eos tamen qui cives non sint Civitatis aeternae, quae in sacris litteris nostris dicitur Civitas Dei, utiliores esse terrenae Civitati, quando habent virtutem vel ipsam, quam si nec ipsam. Illi autem qui vera pietate praediti bene vivunt, si habent scientiam regendi populos, nihil est felicis rebus humanis, quam si Deo miserante habeant potestatem. Tales autem homines virtutes suas, quantascumque in hac vita possunt habere, non tribuunt nisi gratiae Dei, quod eas volentibus, credentibus, petentibus dederit; simulque intelligunt, quantum sibi desit ad perfectionem iustitiae, qualis est in illorum sanctorum Angelorum societate, cui se nituntur aptare. Quantumlibet autem laudetur atque praedicetur virtus, quae sine vera pietate servit hominum gloriae, nequaquam sanctorum exiguis initiis comparanda est, quorum spes posita est in gratia & misericordia veri Dei.

CAPUT XX.

Tam turpiter servire virtutes humane gloriae, quam corporis voluptati.

SOLENT Philosophi, qui finem boni humani in ipsa virtute constituunt, ad ingerendum pudorem quibusdam philosophis, qui virtutes quidem probant, sed eas voluptatis corporalis sine metuuntur, & illam per se ipsam putant appetendam, istas propter ipsam, * tabulam quamdam verbis pingere, ubi voluptas in sella regali quasi delicata quadam regina confidat; eique virtutes famulae subiciantur, observantes ejus nutum, ut faciant quod illa imperaverit: quae prudentiae jubeat, ut vigilanter inquirat,

Tom. VII.

quomodo voluptas regnet, & salva sit; iustitiae jubeat, ut praestet beneficia quae potest ad comparandas amicitias corporalibus commodis necessarias; nulli faciat injuriam, ne offensis legibus voluptas vivere secunda non possit: fortitudini jubeat, ut si dolor corpori acciderit, qui non compellat in mortem, teneat dominam suam, id est, voluptatem fortiter in animi cogitatione, ut per pristinorum deliciarum suarum recordationem mitiget praesentis doloris aculeos: temperantiae jubeat, ut tantum capiat alimentorum, & si qua delectant, ne per immoderationem noxium aliquid valetudinem turbet; & voluptas, quam etiam in corporis sanitate Epicurei maximam ponunt, graviter offendantur. Ita virtutes cum tota sua (a) gloriae dignitate tamquam imperiosae cuidam & inhonestae mulierculae servient voluptati. Nihil hac pictura dicunt esse ignominiosius, & deformius, & quod minus ferre bonorum possit adspectus: & verum dicunt. Sed non existimo satis debiti decoris esse picturam, si etiam talis fingatur, ubi virtutes humanae gloriae serviant. Licet enim ista gloria delicata mulier non sit, inflata tamen est, & multum inanitatis habet. Unde non ei digne servit soliditas quadam firmitasque virtutum, ut nihil provideat prudentia, nihil distribuat iustitia, nihil toleret fortitudo, nihil temperantia moderetur, nisi unde placeatur hominibus & ventosae gloriae serviatur. Nec illi se ab ista foeditate defenderint, qui cum aliena spernant judicia velut gloriae contemptores, sibi sapientes videntur & sibi placent. Nam eorum virtus, si tamen ulla est, alio modo quodam humanae subditur laudi. Neque enim ipse qui sibi placet, homo non est. Qui autem vera pietate in Deum, quem diligit, credit & sperat, plus intendit in ea in quibus sibi displicet, quam in ea, si qua in illo sunt, quae non tam ipsi quam veritati placent: neque id tribuit, unde jam potest placere, nisi ejus misericordiae, cui metuit displicere; de his sanatis gratias agens, de illis sanandis preces fundens.

CAPUT XXI.

Romanum regnum a Deo vero esse dispositum, a quo est omnis potestas, & cujus providentia reguntur universa.

QUAE cum ita sint, non tribuamus dandi regni atque imperii potestatem, nisi Deo vero, qui dat felicitatem in regno caelorum solis piis; regnum vero terrenum & piis & impiis, sicut ei placet, cui nihil injuste placet. Quamvis enim aliquid dixerimus, quod apertum nobis esse voluit; tamen multum est ad nos, & valde superat vires nostras, hominum occulta discutere, & liquido examine merita dijudicare regnorum. Ille igitur unus verus Deus, qui nec iudicio, nec adiutorio deserit genus humanum, quando voluit, & quan-

L tum

(a) Aliquot probae notae MSS. cum tota sua gloria di-

gnitatis.

tum voluit Romanis regnum dedit : qui dedit Assyriis, vel etiam Persis, a quibus solos duos deos coli, unum bonum, alterum malum continent litteræ istorum : ut taceam de populo Hebræo, de quo jam dixi, quantum satis visum est, qui præter unum Deum non coluit & quando regnavit. Qui ergo Persis dedit segetes sine cultu deæ Segetiæ, qui alia dona terrarum sine cultu tot deorum, quos isti rebus singulis singulis, vel etiam rebus singulis plures præposuerunt; ipse etiam regnum dedit sine cultu eorum, per quorum cultum se isti regnasse crediderunt. Sic etiam hominibus; (a) qui Mario, ipse Cajo Cæsari; qui Augusto, ipse & Neroni; qui Vespasianis vel patri, vel filio, suavissimis imperatoribus, ipse & Domitiano crudelissimo: & ne per singulos ire necesse sit, qui Constantino Christiano, ipse apostatæ Juliano: cujus egregiam inoblem decepit amore dominandi sacrilega & detestanda curiositas, cujus vanis deditus oraculis erat, quando fretus securitate victoriæ, naves quibus victus necessarius portabatur, incendit; deinde fervide instans immodicis ausibus, & mox merito temeritatis occidit, in locis hostilibus egenum reliquit exercitum, ut aliter inde non posset evadi, nisi contra illud auspiciū dei Termini, de quo superiore libro diximus, Romani imperii termini moverentur. Cessit enim Terminus deus necessitati, qui non cesserat Jovi. Hæc plane Deus unus & verus regit & gubernat, ut placet: & si occultis causis, numquid injustis?

6ap. 29.

CAPUT XXII.

Tempora exitusque bellorum ex Dei pendere judicio.

SIC etiam tempora ipsa bellorum, sicut in ejus arbitrio est justoque judicio & misericordia, vel adterere, vel consolari genus humanum, ut alia citius, alia tardius finiantur. Bellum (b) Piratarum a Pompejo, bellum (c) Punicum tertium a Scipione incredibili celeritate & temporis brevitate confecta sunt. Bellum quoque fugitivorum gladiatorum, quamvis multis Romanis * ducibus & duobus consulibus victis, Italiaque horribiliter contrita atque vastata, tertio tamen anno post multa consumpta, (d) consumptum est. Picentes, * Marfi & Peligni, gentes non exteræ, sed Italicæ, post diu-

* Liv. lib. 95. & 96.

* Liv. lib. 72. 73. 74. 75. 76.

(a) Binos conjungit, alterum bonum, alterum malum: crudelis Marius, clementissimus C. Cæsar; optimus princeps Augustus, pessimus Nero.

(b) Quadragesimo die postquam Brundisio solvit Pompejus, terminatum est. Florus l. 3. Cicero pro lege Manilia.

(c) Intra quintum annum quam erat coeptum, consummatum omnino est, ait Livius l. 49. At Florus l. 2. quadriennio parrarum scribit.

(d) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. consummatum est.

(e) Suffragatur Livius lib. 30. & Florus lib. 2. At Polybius lib. 3. & Orolius lib. 4. c. 20. notant hujus belli annos tantum septemdecim.

turnam & devotissimam sub Romano jugo servitatem, in libertatem caput erigere tentaverunt, jam multis nationibus Romano imperio subjugatis, deletaque Carthagine: in quo bello Italico Romanis sapissime victis, ubi & duo consules perierunt, & alii nobilissimi senatores: non diuturno tamen tempore tractum est hoc malum; nam quintus ei annus finem dedit. Sed bellum Punicum secundum cum maximis detrimentis & calamitate reipublicæ per annos (e) decem & octo Romanas vires extenuavit, & pane consumsit: duobus (f) præliis ferme septuaginta Romanorum millia ceciderunt. Bellum Punicum primum per (g) viginti & tres annos peractum est: bellum Mithridaticum * quadraginta annis. Ac ne quisquam arbitretur rudimenta Romanorum fuisse fortiora ad bella citius peragenda, superioribus temporibus multum in omni virtute laudatis, bellum Samniticum annis tractum est ferme (h) quinquaginta: in quo bello ita Romani victi sunt, ut sub jugum etiam mitterentur. Sed quia non diligebant gloriam propter justitiam, sed justitiam propter gloriam diligere videbantur, * pacem factam scdusque ruperunt. Hæc ideo commemoro, quoniam multi præteritarum rerum ignari, quidam etiam dissimulatores suæ scientiæ, si temporibus Christianis aliquod bellum paullo diutius trahi vident, ilico in nostram religionem protervissime insiliunt, exclamantes, quod si ipsa non esset, & veteri ritu numina colebantur, jam Romana illa virtute, quæ adjuvante Marte & Bellona tanta celeriter bella confecit, id quoque celerrime finiretur. Recolant igitur qui legerunt quam diuturna bella, quam variis (i) eventis, quam luctuosis cladibus a veteribus sint gesta Romanis, sicut solet orbis terrarum velut procellosissimum pelagus varietatum malorum tempestate jactari: & quod nolunt aliquando fateantur, nec insanis adversus Deum linguis se interimant, & decipiant imperitos.

* Florus l. 3.

* Vide Livium l. 9.

CAPUT XXIII.

De bello in quo Rhadagaisus rex Gothorum demonum cultor, uno die cum ingentibus copiis suis victus est.

QUOD tamen nostra memoria recentissimo tempore Deus mirabiliter & misericorditer fecit, non cum gratiarum actione com-

(f) Altero prælio ad Thrasymenum lacum, altero ad Cannas commissio. Livius l. 22. Florus l. 2.

(g) Augustino consentit Orolius. At Polybius l. 1. per viginti & quatuor annos peractum scribit: quia videlicet annos ipse ab occasione movendi belli numerat, alii vero ab ejus susceptione.

(h) Eutropius & Orolius annos quadraginta novem in hoc bello numerant; Florus quinquaginta: nec plures sunt, si ad Fabium Gurgitem consulem finitur. Attamen Appianus octoginta computat, ipsique Samnites in Livii libro 23. dicunt se per centum prope annos cum populo Romano bellum gessisse.

(i) Sic MSS. At editi, eventibus.

commemorant: sed quantum in ipsis est, omnium, si fieri potest, hominum oblivione sepelire conantur: quod a nobis si tacebitur, similiter erimus ingrati. Cum Rhadagaisus rex Gothorum agmine ingenti & immani jam in Urbis vicinia constitutus, Romanis cervicibus immineret, uno die tanta celeritate sic victus est, ut ne uno quidem non dicam extincto, sed (a) vulnerato Romanorum, multo amplius quam (b) centum millium prosterneretur ejus exercitus, atque ipse (c) cum filiis mox captus poena debita necaretur. Nam si ille tam impius, cum tantis & tam impiis copiis Romam fuisset ingressus, cui pepercisset? Quibus honorem locis Martyrum detulisset? In qua persona Deum timeret? Cujus non sanguinem fufum, cujus pudicitiam vellet intactam? Quas autem isti pro diis suis voces haberent, quanta insultatione jactarent, quod ille ideo vicisset, ideo tanta potuisset, quia quotidianis sacrificiis placabat atque invitabat deos, quod Romanos facere Christiana religio non sinebat? Nam propinquante jam illo his locis, ubi nutu summa majestatis oppressus est, cum ejus fama ubique crebresceret, nobis apud Carthaginem dicebatur, hoc credere, spargere, jactare Paganos, quod ille diis amicis protegentibus & opitulantibus, quibus immolare quotidie ferebatur, vincti omnino non posset ab eis qui talia diis Romanis sacra non facerent, nec fieri a quoquam permetterent. Et non agunt miseri gratias tantæ misericordiæ Dei, qui cum statuisset irruptione barbarica (d) graviora pati dignos mores hominum castigare, indignationem suam tanta mansuetudine temperavit, ut illum primo faceret mirabiliter vincti, ne ad infirmorum animos evertendos gloria daretur dæmonibus, quibus eum supplicare constabat; deinde (e) ab his Barbaris Roma caperetur, qui contra omnem consuetudinem bellorum ante gestorum ad loca sancta confugientes Christianæ religionis reverentia tuerentur, ipsisque dæmonibus atque impiorum sacrificiorum ritibus, de quibus ille præsumerat, sic adversarentur (f) pro nomine Christiano, ut longe atrocius bellum cum eis quam cum hominibus gerere viderentur: ita verus Dominus gubernatorque rerum & Romanos cum misericordia flagellavit, & tam incredibiliter victis supplicatoribus dæmonum, nec salutis rerum præsentium necessaria esse sacrificia illa monstravit; ut ab his qui non pervacaciter contendunt, sed prudenter attendunt, nec propter præsentis necessitates religio vera deseratur, & magis æternæ vitæ fidelissima exspectatione teneatur.

(a) Er. & Lov. *sed nec*. Abest *nec* ab aliis libris.

(b) Plus quam ducenta millia Gothorum fuisse ferunt Paullus Æmilius lib. 1. hist. Francorum, Orosius lib. 7. c. 37. & alii. Hæc Rhadagaisi clades sub Honorio contigit, anno Christi 406. Vide Augustini Sermone 105. cap. 10.

(c) Ex Romanis & Gallicanis MSS. plures probæ notæ

CAPUT XXIV.

Qua sit Christianorum imperatorum, & quam vera felicitas.

NEQUE enim nos Christianos quosdam imperatores ideo felices dicimus, quia vel diutius imperarunt, vel imperantes filios morte placida reliquerunt, vel hostes reipublicæ domuerunt, vel inimicos cives adversus se insurgentes & cavere & opprimere potuerunt. Hæc & alia vitæ hujus ærumnosæ vel munera, vel solatia, quidam etiam cultores dæmonum accipere meruerunt, qui non pertinent ad regnum Dei, quo pertinent isti: & hoc ipsius misericordia factum est, ne ab illo ista, qui in eum crederent, velut summa bona desiderarent. Sed felices eos dicimus, si juste imperant, si inter linguas sublimiter honorantium & obsequia nimis humiliter salutantium non extolluntur, sed se homines esse meminerunt; si suam potestatem ad Dei cultum maxime dilatandum, majestati ejus famulam faciunt; si Deum timent, diligunt, colunt; si plus amant illud regnum, ubi non timent habere consortes; si tardius vindicant, facile ignoscunt; si eandem vindictam pro necessitate regendæ tuendæque reipublicæ, non pro futurandis inimicitiarum odiis (g) exferunt; si eandem veniam non ad impunitatem iniquitatis; sed ad spem correctionis indulgent; si quod aspere coguntur plerumque decernere, misericordiæ lenitate & beneficiorum largitate compensant; si luxuria tanto eis est castigatio, quanto posset esse liberior; si malunt cupiditatibus prævis, quam quibuslibet gentibus imperare: & si hæc omnia faciunt, non propter ardorem inanis gloriæ, sed propter caritatem felicitatis æternæ: si pro suis peccatis, humilitatis & miserationis & orationis sacrificium Deo suo vero immolare non negligunt. Tales Christianos imperatores dicimus esse felices interim spe, postea re ipsa futuros, cum id quod exspectamus advenerit.

CAPUT XXV.

De prosperitatibus, quas Constantino imperatori Christiano Deus contulit.

NAM bonus Deus, ne homines qui eum crederent propter æternam vitam colendum, has sublimitates & regna terrena existimarent posse neminem consequi, nisi dæmonibus supplicet, quod hi spiritus in talibus multum valerent. Constantinum imperatorem non supplicantem dæmonibus, sed ipsum verum Deum colentem, tantis terrenis implevit muneribus, quanta optare nullus auderet: cui etiam condere civitatem * Romano imperio sociam, velut ipsius Romæ filiam, sed sine aliquo dæmonum templo simulacroque concessit.

L 2

Diu

* Constanti-
nopolim.

non habent, cum filiis.

(d) Sic plures MSS. Alii quidam, *graviora dignos, omisso pati*. At editi, *graviores dignos*.

(e) Editi, *Deinde cum*. Abest *cum* a MSS.

(f) MSS. omittunt, *pro*.

(g) Aliquot MSS. *exercent*.

Diu (a) imperavit, universum orbem Romanum unus Augustus tenuit & defendit: in administrandis & gerendis bellis victoriosissimus fuit: in tyrannis (b) opprimendis per omnia prosperatus est: grandævus ægritudine, & senectute defunctus est, filios (c) imperantes reliquit. Sed rursus ne imperator quisquam ideo Christianus esset, ut felicitatem Constantini mereretur; cum propter vitam æternam quisque debeat esse Christianus; (d) Jovianum multo citius quam Julianum abstulit; Gratianum ferro (e) tyrannico permisit interire; longe quidem mitius, quam magnum (f) Pompeium, colentem (g) velut Romanos deos. Nam ille vindicari a Catone non potuit; quem civilis belli quodam modo heredem reliquerat: iste autem, quamvis piæ animæ solatia talia non requirant, a (h) Theodosio vindicatus est, quem regni participem fecerat; cum parvulum haberet (i) fratrem, avidior fidæ societatis, quam nimæ potestatis.

CAPUT XXVI.

De fide & pietate Theodosii Augusti.

I. UNDE & ille non solum vivo servavit quam debebat fidem, verum etiam post ejus mortem pulsus ab ejus interfessore Maximo Valentinianum ejus parvulum fratrem in sui partes imperii tamquam Christianus excepit pupillum; paterno custodivit affectu, quem destitutum omnibus opibus nullo negotio posset auferre, si latius regnandi cupiditate magis quam beneficiendi caritate flagraret: unde potius eum servata ejus imperatoria dignitate susceptum, ipsa humanitate & gratia consolatus est. Deinde cum Maximum terribilem faceret ille successus, hic in angustiis curarum suarum non est lapsus ad curiositates sacrilegas atque illicitas, sed ad Joannem in Ægypti eremo constitutum, quem Dei servum prophetandi spiritu præditum fama crebrescente didicerat, misit; atque ab eo nuntium victoriæ certissimum accepit. Mox tyranni Maximi extinctor Valentinianum puerum imperii sui partibus, unde fugatus fuerat, cum misericordissima veneratione restituit: eoque si ve per insidias, si ve quo alio pacto vel casu proxime extincto, alium tyrannum Eugenium, qui in illius imperatoris locum non legitime fuerat subrogatus, accepto rursus prophetico responso, fide certus oppressit, contra cujus robustissimum exercitum magis orando, quam fe-

Joannes
eremita
prophe-
tandi
spiritu
prædi-
cans.

(a) Annos 31. imperasse prodit Orofius lib. 7. c. 26.
(b) Maxentio nimirum & Licinio.
(c) Constantium, Constantinum & Constantem.
(d) Pauciores MSS. cum editis, Jovianum. Hunc mensibus septem imperasse, Julianum autem octo supra unum annum mensibus, tradunt historiæ scriptores.
(e) Cæsium videlicet ab Andragathio Maximi tyranni præfecto.
(f) Qui, ut scribit Florus l. 4. in Pelusiaco litore, imperio vilissimi regis, id est Ptolemæi pupilli, conliliis Spadonum, & ne quid malis deesse, Septimii desertoris sui gladio trucidatus, sub oculis uxoris suæ liberorumque moritur.

riendo pugnavit. Milites nobis qui aderant, retulerunt, extorta sibi esse de manibus quæcumque jaculabantur: cum a Theodosii partibus in adversarios vehemens ventus iret, & non solum quæcumque in eos jaciebantur concitatissime raperet, verum etiam ipsorum tela in eorum corpora retorqueret. Unde & poeta Claudianus, quamvis a Christi nomine alienus, in ejus tamen laudibus dixit:

Ventus
a Theo-
doso
contra
hostes
pugnans
Dei vir-
tute.

O nimium dilecte Deo, cui fundit ab antris
Æolus armatas hiemes; cui militat æther,
Et conjurati veniunt ad classica venti.

In pane-
gyr. de 3.
Hæveris
consula-
ru.

Victor autem, sicut crediderat & prædixerat, Jovis simulacra, quæ adversus eum fuerant nescio quibus ritibus velut consecrata, & in Alpibus constituta, deposuit: eorumque fulmina, quod aurea fuissent, jocantibus (quod illa lætitia permittebat) Curforibus, & se ab eis fulminari velle dicentibus, hilariter benigneque donavit. Inimicorum suorum filios, quos non ipse (k) jussus, sed belli abstulerat impetus, etiam nondum Christianos ad ecclesiam confugientes, Christianos hac occasione fieri voluit, & Christiana caritate dilexit: nec privavit rebus, (l) & auxit honoribus. In neminem post victoriam privatas inimicitias valere permisit. Bella civilia, non sicut Cinna & Marius & Sylla & alii tales nec finita finire voluerunt, sed magis doluit exorta quam cuiquam nocere voluit terminata. Inter hæc omnia ex ipso initio imperii sui non quievit justissimis & misericordissimis legibus adversus impios laboranti Ecclesiæ subvenire; quam Valens hæreticus favens Arianis vehementer affixerat: cujus Ecclesiæ se membrum esse magis quam in terris regnare gaudebat. Simulacra gentilium ubique evertenda præcepit, fatis intelligens nec terrena munera in demoniorum, sed in Dei veri esse posita potestate. Quid autem fuit ejus religiosa humilitate mirabilis; quando in Thessalonicensium gravissimum scelus, cui jam episcopis intercedentibus promiserat indulgentiam, tumultu quorundam, qui ei cohærebant, vindicare compulsus est, & ecclesiastica coercitus disciplina, sic egit penitentiam, ut imperatoriam celsitudinem pro illo populus orans magis fletu videntem prostratam, quam peccando timeret iratam? Hæc ille secum, & si qua similia, quæ commemorare longum est, bona opera tulit, ex isto temporali vapore cujuslibet culminis & sublimi-

Theodo-
sio reli-
giosa
humili-
tas.

Vide Liv. l. 112.

(g) Editi, colentem videlicet. At omnes MSS. velut.
(h) Qui Theodosius Maximum Aquilejæ agentem cepit & interemit.

(i) Valentinianum scilicet juniorem, Valentiniani senioris ex Justina filium. In excusis legebatur, haberet & fratrem, avidior fide societatis &c. sed particula & non est in melioris notæ MSS. quorum etiam auctoritate emendamus, fide.

(k) Plerique MSS. jussa: & quidam omittunt sed. Forte legendum, non ipse, sed belli: & delendum, jussus.

(l) Sic MSS. At editi, sed auxis.

mitatis humanæ; quorum operum merces est æterna felicitas, cujus dator est Deus (a) solis veraciter piis. Cetera vero vitæ hujus vel fastigia vel subsidia, sicut ipsum mundum, lucem, auras, terras, aquas, fructus, ipsiusque hominis animam, corpus, sensus, mentem, vitam, bonis malisque largitur: in quibus est etiam quælibet imperii magnitudo, quam pro temporum gubernatione dispensat.

2. (b) Proinde jam etiam illis respondendum esse video, qui manifestissimis documentis, quibus ostenditur, quod ad ista temporalia, quæ sola stulti habere concupiscunt, nihil deorum falsorum numerositas proficit, confutati atque convicti conantur asserere, non propter vitæ præsentis utilitatem, sed propter eam quæ post mortem futura est, colendos deos. Nam istis qui propter amicitias mundi hujus volunt vana colere, & non se permitti puerilibus sensibus conqueruntur, his quinque libris satis arbitror esse responsum. Quorum tres priores cum edidissem & in multorum manibus esse cœpissent, audi vi quosdam nescio quam adversus eos responsum scribendo præparare. Deinde ad me perlatum est, quod jam scripserint, sed tempus qua-

rant, quo sine periculo possint edere. Quos ad moneo, non optent quod eis non expedit. Facile est enim cuiquam videri respondiisse, qui tacere noluerit. Aut quid est loquacius vanitate? Quæ non ideo potest quod veritas, quia si voluerit, etiam plus potest clamare quam veritas. Sed considerent omnia diligenter: & si forte sine studio partium judicantes, talia esse perspexerint, quæ potius exagitari, quam convelli possint, garrulitate impudentissima & quasi fatyrica vel mimica levitate, cohibeant suas nugas; & potius a prudentibus emendari, quam laudari ab imprudentibus eligant. Nam si non ad libertatem vera dicendi, sed ad licentiam maledicendi tempus expectant, absit ut eis eveniat quod ait * Tullius de quodam, qui peccandi licentia felix appellabatur: O miserum, cui peccare licebat: Unde quisquis est, qui maledicendi licentia felicem se putat, multo erit felicior, si hoc illi omnino non liceat: cum possit deposita inanitate jactantiæ etiam isto tempore tamquam studio consulendi quidquid voluerit, contradicere; & quantum (c) possunt, ab eis quos consulit amica disputatione, honeste, graviter, libere, quod oportet audire.

Vanitas
veritate
loqua-
cior.

* Simi-
le quid-
piam de
Cinna
in 5.
Tusc.

(a) Nonnulli MSS. solus.

(b) Hic apud Am. Er. & Lov. factum est caput xxvii. & titulus iste additus: *Contra invidiosus invectionis Augustini, qui scripserunt contra editos jam libros.* Sed id tentatum

sine auctoritate MSS. & refragante antiquiore editione Vind.

(c) Editi, possit. Verius MSS. possunt: eos intellige qui consuluntur amica disputatione.

L I B E R S E X T U S .

Hactenus contra eos qui propter hanc temporalem vitam colendos deos putant: nunc autem adversus eos qui cultum ipsis credunt propter vitam æternam exhibendum: quos Augustinus libris quinque sequentibus confutaturus, ostendit hic in primis opinionem de diis quam abjectam habuerit ipsemet Varro theologia gentilis scriptor commendatissimus. Affert theologia istius generis secundum eandem tria, fabulosum, naturale, & civile: ac mox de fabuloso & de civili demonstrat, nihil hæc genera ad futuræ vitæ felicitatem conferre.

P R Æ F A T I O .

QUINQUE superioribus libris satis mihi adversus eos videor disputasse, qui multos deos & falsos, quos esse inutilia simulacra, vel immundos spiritus & perniciofa dæmonia, vel certe creaturas, non creatorem veritas Christiana convincit, propter vitæ hujus mortalium rerumque terrenarum utilitatem, eo ritu ac servitute, quæ Græce λατρεία dicitur, & uni vero Deo debetur, venerandos & colendos putant. Et nimis quidem stultitiæ vel pertinaciæ, nec istos quinque, nec ullos alios quantumque numeri libros satis esse posse, quis nesciat? quando ea putatur gloria vanitatis, nullis cedere viribus veritatis; in perniciem utique ejus, cui vitium tam immane dominatur. Nam & contra omnem curantis industriam, non malo medici, sed ægroti insanabilis, morbus invictus est.

Latria
uni de-
betur
Deo.

Hi vero qui ea quæ legunt vel sine ulla, vel non cum magna ac nimia veteris erroris obstinatione, intellecta & considerata perpendunt, facilius nos isto numero terminatorum quinque voluminum plus quam quæstionis ipsius necessitas postulabat satis fecisse, quam minus discessisse judicabunt; totamque invidiam, quam Christianæ religioni de hujus vitæ cladibus terrenarumque contritione ac mutatione rerum imperiti facere conantur, non solum dissimulantibus, sed contra suam conscientiam faventibus etiam doctis, quos impietas vesana possedit, omnino esse inanem rectæ cogitationis atque rationis, plenamque levissimæ temeritatis & perniciosissimæ animositatis, dubitare non poterunt.

CA.

CAPUT I.

De his qui dicunt deos a se non propter presentem vitam coli, sed propter aeternam.

Psal. 39.
5.

NUNC ergo quoniam deinceps, ut promissus ordo expetit, etiam hi refellendi & docendi sunt, qui non propter istam vitam, sed propter illam quæ post mortem futura est, deos gentium, quos Christiana religio destruit, colendos esse contendunt; placet a veridico oraculo Sancti Psalmi fumere exordium disputationis meæ: *Beatus cuius est Dominus Deus spes ipsius & non respexit in vanitates & insanas mendaces.* Verumtamen in omnibus vanitatibus insaniisque mendacibus longe tolerabilius philosophi audiendi sunt, quibus displicuerunt istæ opinioniones erroreque populorum: qui populi constituerunt simulacra numinibus, multaque de eis quos deos immortales vocant, falsa atque indigna sive finxerunt, sive ficta crediderunt, & credita eorum cultui sacrorumque ritibus miscuerunt. Cum his hominibus, qui etsi non libere prædicando, saltem utcumque in disputationibus musitando, talia se improbare testati sunt, non usque adeo inconvenienter quæstio ista tractatur: utrum non unum Deum qui fecit omnem spiritalem corporalemque creaturam, propter vitam quæ post mortem futura est coli oporteat; sed multos deos, quos ab illo uno factos & sublimiter collocatos * quidam eorumdem philosophorum ceteris excellentiores nobilioresque fenserunt.

* Plato
in Timæo.

* Varro
supra l.
4. cap.
22.

Vita æterna a diis frustra petitur.

2. Ceterum quis ferat dici atque contendere, deos illos, quorum in quarto libro quosdam commemoravi, quibus rerum exiguarum singulis singula distribuuntur officia, vitam æternam cuiquam præstare? An vero illi peritissimi & acutissimi viri, qui se pro magno beneficio conscripta docuisse * gloriantur, ut sciretur quare cuique deo supplicandum esset, quid a quoque esset petendum, ne absurditate turpissima, qualis joculariter in mimo fieri solet, peteretur a Libero aqua, a (a) Lymphis vinum; auctores erunt cuiquam hominum diis immortalibus supplicanti, ut cum a Lymphis petierit vinum, eique responderint, Nos aquam habemus, hoc a Libero pete; possit recte dicere, Si vinum non habetis, saltem date mihi vitam æternam; Quid hac absurditate monstrosius? Nonne illæ cachinnantes solent enim esse (b) ad risum faciles) si non affectent fallere ut dæmones, supplici respondebunt; O homo putasne in potestate nos habere vitam, quas audis non habere vel vitæ? Impudentissima igitur stultitiæ est, vitam æternam a talibus diis petere vel sperare, qui vitæ hujus arumnosissima atque brevissima, & si qua ad eam pertinent administrandam atque fulciendam, ita singulas particulas tueri asserunt, ut si id

(a) Editi, *Nymphis*. At MSS. constantèr, *Lymphis*. Mutata olim est a Latinis littera in Græco nomine *νυμφη*, quo veteres aquam vel aquarum deas appellabant.

(b) Alludit ad illud Virgiliti Eclog. 3. *Sed faciles Nymphæ*

quod sub alterius tutela ac potestate est, petatur ab altero, tam sit inconvenientis & absurdum, ut mimicæ scurrilitati videatur esse similitimum. Quod cum sit a scientibus mimis, digne ridentur in theatro; cum vero a nescientibus stultis, dignius iridentur in mundo. Cui ergo deo vel deæ, propter quid supplicaretur, quantum ad illos deos adinet quos instituerunt civitates, a doctis sollerter inventum memoriaeque mandatum est; quid a Libero, verbi gratia, quid a Lymphis, quid a Vulcano, ac sic a ceteris, quos partim commemoravi in quarto libro, partim prætereundos putavi. Porro si a Cere vinum, a Libero panem, a Vulcano aquam, a Lymphis ignem petere erroris est; quanto major deliramenti esse intelligi debet, si cuiquam istorum pro vita supplicetur æterna?

3. Quamobrem, si cum de regno terreno quæreremus, quoniam illud deos vel deas hominibus credendum esset posse conferre, discussis omnibus longe alienum a veritate monstratum est, a quoquam istorum multorum numinum atque talorum saltem regna terrena existimare constitui: nonne insanissima impietatis est, si æterna vita, quæ terrenis omnibus regnis sine ulla dubitatione vel comparatione præferenda est, ab istorum quoquam dari cuiquam posse credatur? Neque enim propterea dii tales vel terrenum regnum dare non posse visi sunt, quia illi magni & excelsi sunt, hoc quiddam parvum & abjectum, quod non dignarentur in tanta sublimitate curare. Sed (c) quantumlibet consideratione fragilitatis humanæ caducos apices terreni regni merito quisque contemnat; illi dii tales apparuerunt, ut indignissimi viderentur, quibus danda atque servanda deberent vel ista committi. Ac per hoc, si (ut superiora proximis duobus libris pertractata docuerunt) nullus Deus ex illa turba vel quasi plebeorum, vel quasi procerum deorum, idoneus est regna mortalia mortalibus dare, quanto minus potest immortales ex mortalibus facere?

4. Huc accedit, quia si jam cum illis agimus qui non propter istam, sed propter vitam quæ post mortem futura est, existimant colendos deos; jam nec propter illa saltem quæ deorum talium potestati tamquam dispartita & propria, non ratione veritatis, sed vanitatis opinione tribuuntur, omnino colendi sunt; sicut credunt hi qui cultum eorum vitæ hujus mortalibus utilitatibus necessarium esse contendunt: contra quos jam quinque præcedentibus voluminibus fati, quantum potui, disputavi. Quæ cum ita sint, si eorum qui colerent deam Juventatem, ætas ipsa floreret insignius; contemtores autem ejus, vel intra annos occumberent juventutis, vel in ea tamquam senili (d) torpore frigescerent: si

ma-

visere. Tametsi eo loci faciles dictæ intelligantur non ad ridendum, sed ad exaudiendum.

(c) Sic MSS. Editi vero, *quantalibet*.

(d) Sic MSS. At editi, *corpore*.

malas cultorum suorum speciosius & festivius Fortuna barbata vestiret : a quibus autem sperneretur, glabros aut male barbatos videremus : etiam sic rectissime diceremus, huc usque istas deas singulas posse, suis officiis quodam modo (a) limitatas; ac per hoc nec a Juventate oportere peti vitam æternam, quæ non daret barbam; nec a Fortuna barbata boni aliquid post hanc vitam esse sperandum, cujus in hac vita potestas nulla esset, ut eandem saltem ætatem, quæ barba induitur, ipsa præstaret. Nunc vero cum earum cultus nec propter ista ipsa, quæ putant eis subdita, sit necessarius; quia & multi colentes Juventatem deam minime in illa ætate vigerunt, & multi non eam colentes gaudent robore juventutis; itemque multi Fortunæ barbatae supplices ad nullam vel deformem barbam pervenire potuerunt, & si qui eam pro barba impetranda venerantur, a barbatis ejus contemtoribus irridentur: itane desipit cor humanum, ut quorum deorum cultum propter ista ipsa temporalia & cito prætereuntia munera, quibus singulis singuli præesse perhibentur, inanem ludibriosumque cognoscit, propter vitam æternam credat esse fructuosum? Hanc dare illos posse, nec hi dicere auri sunt, qui eis, ut ab insipientibus populis colerentur, ista opera temporalia, quoniam nimis multos putaverunt, ne quisquam eorum federet otiosus, minutatim divisa tribuerunt.

CAPUT II.

Quid Varronem de diis gentium sensisse credendum sit, quorum talia & genera & sacra detexit, ut reverentius cum eis ageret, si de illis omnino reticeret.

QUIS Marco Varrone curiosus ista quaesivit; quis invenit doctius? quis consideravit attentius? quis distinxit acutius? quis diligentius pleniusque conscripsit? Qui tamen minus est suavis eloquio, doctrina tamen atque sententiis ita refertus est, ut in omni eruditione, quam nos sæcularem, illi autem liberalem vocant, studiosum rerum tantum iste doceat, quantum studiosum verborum Cicero delectat. Denique & ipse Tullius huic tale * testimonium perhibet, ut in libris Academicis dicat eam, quæ ibi versatur, disputationem, se habuisse cum Marco Varrone, homine, inquit, omnium facile acutissimo, & sine ulla dubitatione doctissimo. Non ait, eloquentissimo vel facundissimo; quoniam vera in hac facultate multum impar est: sed omnium, inquit, facile acutissimo. Et in eis libris, id est, Academicis, ubi cuncta dubitanda esse contendit, addidit, sine ulla dubitatione doctissimo. Profecto de hac re sic erat certus, ut auferret dubitationem, quam solet in omnibus adhibere, tamquam de hoc uno etiam pro Academicorum dubitatione disputaturus, se Academi-

* Defideratur in libris qui supersunt de quaest. Acad.

(a) Editi, posse suis officiis quodam modo limitari. Legendum cum MSS. limitatas: & verbum posse accipiendum ibi, pro eo quod est vim habere.

cum fuisset oblitus. In primo autem libro cum ejusdem Varronis litteraria opera prædicaret; Nos, inquit, in nostra urbe peregrinantes errantesque, tamquam hospites, tui libri quasi domum reduxerunt, ut possemus aliquando qui & ubi effemus agnoscere. Tu ætatem patriæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorum jura, tu sacerdotum, tu domesticam, tu (b) publicam disciplinam, tu (c) sedem regionum, locorum, tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti. Iste igitur vir tam insignis excellentisque peritiæ, & quod de illo etiam Terentianus elegantissimo versiculo breviter ait, Vir doctissimus undecumque Varro: qui tam multa legit, ut aliquid ei scribere vacasse miremur; tam multa scripsit, quam multa vix quemquam legere potuisse credamus: iste, inquam, vir tantus ingenio, tantusque doctrina, si rerum velut divinarum, de quibus scribit, oppugnator esset atque destructor, easque non ad religionem, sed ad superstitionem diceret pertinere, nescio utrum tam multa in eis ridenda, contemnenda, detestanda conscriberet. Cum vero deos eosdem ita colerit, colendosque censuerit, ut in eo ipso opere litterarum suarum dicat se timere ne pereant, non incursum hostili, sed civium negligentia, de qua illos velut ruina liberari a se dicit, & in memoria bonorum per hujusmodi libros recondi atque servari utiliore cura, quam Metellus de incendio sacra Vestalia, & Æneas de Trojano excidio penates liberaffe prædicantur; & tamen ea legenda sæculis prodit, quæ a sapientibus & insipientibus merito abjicienda, & veritati religionis inimicissima judicentur: quid existimare debemus, nisi hominem acerrimum ac peritissimum, non tamen sancto Spiritu liberum, oppressum fuisse suæ civitatis consuetudine ac legibus; & tamen ea quibus movebatur sub specie commendandæ religionis tacere noluisse?

CAPUT III.

Quæ sit partitio Varronis librorum suorum, quos de antiquitatibus rerum humanarum divinarumque composuit.

QUADRAGINTA & unum libros scripsit antiquitatum: hos in res humanas divinasque divisit, rebus humanis viginti-quinque, divinis sexdecim tribuit: istam secutus in ea partitione rationem, ut rerum humanarum libros senos quatuor partibus daret. Intendit enim qui agant, ubi agant, quando agant, quid agant. In sex itaque primis de hominibus scripsit, in secundis sex de locis, sex tertios de temporibus, sex quartos eisdemque postremos de rebus absolvit. Quater autem seni, viginti & quatuor fiunt. Sed unum singularem, qui communiter prius de omnibus loqueretur, in capite posuit. In divinis idemdem rebus eadem

(b) Apud Ciceronem, tu bellicam disciplinam.

(c) Editi, sedium. At MSS. plerique & apud Cic. sedem.

ab illo divisionis forma servata est, quantum adinet ad ea quæ diis exhibenda sunt. Exhibentur enim ab hominibus in locis & temporibus sacra. Hæc quatuor quæ dixi, libris complexus est ternis: nam tres priores de hominibus scripsit, sequentes de locis, tertios de temporibus, quartos de sacris; etiam hic qui exhibeant, ubi exhibeant, quando exhibeant, quid exhibeant, subtilissima distinctione commendans. Sed quia oportebat dicere, & maxime id expectabatur, quibus exhibeant, de ipsis quoque diis tres conscripsit extremos, ut quinquies terni quindecim fierent. Sunt autem omnes, ut diximus, sexdecim: quia & istorum exordio unum singularem, qui prius de omnibus loqueretur, apposuit: quo absoluto, consequenter ex illa quinque partita distributione tres præcedentes, qui ad homines pertinent, ita subdivisit, ut primus sit de pontificibus, secundus de auguribus, tertius de (a) quindecim viris sacrorum. Secundos tres ad loca pertinentes; ita ut in uno eorum de sacellis, altero de sacris ædibus diceret, tertio de locis religiosis. Tres porro qui istos sequuntur, & ad tempora pertinent, id est, ad dies festos; ita ut unum eorum faceret de feriis, alterum de ludis Circensibus, de scenicis tertium. Quattorum trium ad sacra pertinentium, uni dedit consecrationes, alteri sacra privata, ultimo publica. Hanc velut pompam obsequiorum in tribus, qui restant, dii ipsi sequuntur extremi, quibus iste universus cultus impensus est: in primo dii certi, in secundo incerti, in tertio cunctorum novissimo dii præcipui atque selecti.

CAPUT IV.

Quod ex disputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quam divinæ reperiantur.

IN hac tota serie pulcherrimæ ac subtilissimæ distributionis & distinctionis vitam æternam frustra queri & sperari impudentissime vel optari, ex his quæ jam diximus, & quæ deinceps dicenda sunt, cuius hominum, qui corde obstinato sibi non fuerit inimicus, facillime apparet. Vel hominum enim sunt ista instituta, vel demonum; non quales vocant illi demones bonos, sed, ut loquar apertius, immundorum spirituum & sine controversia malignorum, qui noxias opiniones, quibus anima humana magis magisque vanescat, & incommutabili æternæque veritati coaptari atque in hære non possit, invidentia mirabili & occulte inferunt cogitationibus impiorum, & aperte aliquando ingerunt sensibus, & qua possunt fallaci adtestatione confirmant. Iste ipse Varro, propterea se prius de rebus humanis, de divinis autem postea scripsisse testatur, quod prius extiterint civitates, deinde ab eis hæc instituta sint. Vera autem religio non a terrena aliqua civitate instituta est: sed plane cælestem

(a) Duum-viri sacrorum a Tarquinio Superbo instituti fuerant, ut scribit Dionysius l. 4. qui sacris libris legendis carminibusque Sibyllæ & fati Romani populi interpretandis præ-

ipsa instituit Civitatem. Eam vero inspirat & docet verus Deus, dator vitæ æternæ, veris cultoribus suis.

2. * Varronis igitur contentis ideo se prius de rebus humanis scripsisse, postea de divinis, quia divinæ istæ ab hominibus institutæ sunt, hæc ratio est: Sicut prior est, inquit, pictor quam tabula picta, prior faber quam ædificium; ita priores sunt civitates, quam ea quæ a civitatibus sunt institutæ. Dicit autem se prius scripturum fuisse, de diis, postea de hominibus, si de omni natura deorum scriberet. Quasi hic de aliqua scribat, & non de omni; aut vero etiam aliqua, licet non omnis, deorum natura non prior debeat esse, quam hominum? Quid quod in illis tribus novissimis libris, deos certos & incertos & selectos diligenter explicans, nullam deorum naturam prætermittere videtur? Quid est ergo quod ait: Si de omni natura deorum & hominum scriberemus, prius divina absolvissemus, quam humana adtingissemus? Aut enim de omni natura deorum scribit, aut de aliqua, aut omnino de nulla. Si de omni; præponenda est utique rebus humanis: si de aliqua; cur non etiam ipsa res præcedat humanas? An indigna est præferri etiam universæ naturæ hominum pars aliqua deorum? Quod si multum est, ut aliqua pars divina præponatur universis rebus humanis; saltem digna est vel Romanis. Rerum quippe humanarum libros, non quantum ad orbem terrarum, sed quantum ad solam Romam pertinet, scripsit. Quos tamen rerum divinarum libris se dixit scribendi ordine merito prætulisse; sicut pictorem tabulæ pictæ, sicut fabrum ædificio; apertissime confitens, quod etiam istæ res divinæ, sicut pictura, sicut structura, ab hominibus institutæ sint. Restat ut de nulla deorum natura scripsisse intelligatur; neque hoc aperte dicere voluisse, sed intelligentibus reliquisse. Ubi enim dicitur, non omnis, usitate quidem intelligitur aliqua: sed potest intelligi & nulla; quoniam quæ nulla est, nec omnis, nec aliqua est. Nam ut ipse dicit, si omnis esset natura deorum de qua scriberet, scribendi ordine rebus humanis præponenda esset: ut autem & ipso tacente veritas clamat, præponenda esset certe rebus Romanis, etiamsi non omnis, sed saltem aliqua esset: recte autem postponitur; ergo nulla est. Non itaque rebus divinis anteferre voluit res humanas, sed rebus veris noluit anteferre res falsas. In his enim quæ scripsit de rebus humanis, secutus est historiam rerum gestarum: quæ autem de his, quas divinas vocat, quid nisi opiniones rerum vanarum? Hoc est nimirum, quod voluit subtili significatione monstrare; non solum scribens de his posterius quam de illis, sed etiam rationem reddens cur id fecerit. Quam si tacuisset, aliter hoc factum ejus ab aliis fortasse defenderetur. In ea vero ipsa ratione

essent. Cum plebs deinde ex suis creari instaret: aucto numero facti sunt decem. His demum additi quinque, qui numerus postea mansit.

31. * Cap. rione quam reddidit, nec aliis quidquam reliquit pro arbitrio suspicari, & satis probavit homines se præposuisse institutis hominum, non naturam hominum naturæ deorum. Ita se libros rerum divinarum non de veritate quæ pertinet ad naturam, sed de falsitate quæ pertinet ad errorem, scripsisse confessus est. Quod apertius alibi posuit, sicut in quarto libro * commemoravi, ex naturæ formula se scripturum fuisse, si novam ipse conderet civitatem, quia vero jam veterem invenerat, non se potuisse nisi ejus consuetudinem sequi.

CAPUT V.

De tribus generibus theologiæ secundum Varronem, scilicet uno fabuloso, altero naturali, tertioque civili.

1. DEINDE illud quale est, quod tria genera theologiæ dicit esse, id est, rationis quæ de diis explicatur, eorumque unum mythicon appellari, alterum physicon, tertium civile? Latine si usus admitteret, genus quod primum posuit, fabulare appellaremus; sed fabulosum dicamus: a fabulis enim mythicon dictum est; quoniam *μῦθος* Græcè fabula dicitur. Secundum autem ut naturale dicatur, jam & consuetudo locutionis admittit. Tertium etiam ipse Latine enuntiavit, quod civile appellatur.

Theologia fabulosa. Deinde ait: Mythicon appellant, quo maxime utuntur poætæ; physicon, quo philosophi; civile, quo populi. Primum, inquit, quod dixi, in eo sunt multa contra dignitatem & naturam immortalium ficta. In hoc enim est, ut deus alius ex capite, alius ex femore sit, alius ex guttis sanguinis natus: in hoc, ut dii furati sint, ut adulteraverint, ut servierint homini: denique in hoc omnia diis adtribuuntur, quæ non modo in hominem, sed etiam quæ in contemptissimum hominem cadere possunt. Hic certe ubi potuit, ubi ausus est, ubi impunitum putavit, quanta mendacissimis fabulis naturæ deorum fieret injuria, sine caligine ullius ambiguitatis expressit. Loquebatur enim non de naturali theologia, non de civili, sed de fabulosa, quam libere a se putavit esse culpandam.

Theologia physica. 2. Videamus quid de altera dicat. Secundum genus est, inquit, quod demonstravi, de quo multos libros philosophi reliquerunt: in quibus est, dii qui sint, ubi, quod genus, quale, a quonam tempore, an a sempiterno fuerint, an ex igne sint, ut credit Heraclitus; an ex numeris, ut Pythagoras; an ex atomis, ut ait Epicurus. Sic alia, quæ facilius intra parietes in schola, quam extra in foro ferre possunt aures. Nihil in hoc genere culpavit, quod physicon vocant, & ad philosophos pertinet: tantum quod eorum inter se controversias commemoravit, per quos facta est dissidentium multitudo sectarum. Removet tamen hoc genus a foro, id est, a populis: scholis vero & pa-

Tom. VII.

(a) Lov. ac *sejunctis*. Verius Er. & melioris notæ MSS. an *junctis*? Nempe quas distributione ipsa distinxit theologias, primam & tertiam, fabulosam & civilem, easdem junxisset.

rietibus clausit. Illud autem primum mendacissimum atque turpissimum a civitatibus non removet. O religiosas aures populares, atque in his etiam Romanas! Quod de diis immortalibus philosophi disputant, ferre non possunt: quod vero poætæ canunt, & histriones agunt, quia contra dignitatem ac naturam immortalium ficta sunt, quia non modo in hominem, sed etiam in contemptissimum hominem cadere possunt, non solum ferunt, sed etiam libenter audiunt. Neque id tantum, sed diis quoque ipsis hæc placere, & per hæc eos placandos esse decernunt.

3. Dixerit aliquis: Hæc duo genera, mythicon & physicon, id est, fabulosum atque naturale, discernamus ab hoc civili, de quo nunc agitur; unde illa & ipse discrevit: jamque ipsum civile videamus, qualiter explicet. Video quidem, cur debeat discerni fabulosum: quia falsum, quia turpe, quia indignum est. Naturale autem a civili velle discernere, quid est aliud, quam etiam ipsum civile fateri esse mendosum? Si enim illud naturale est, quid habet reprehensionis, ut excludatur? Si autem hoc quod civile dicitur, naturale non est, quid habet meriti, ut admittatur? Hæc nempe illa causa est, quare prius scripserit de rebus humanis, posteriore de divinis; quoniam in divinis rebus non naturam, sed hominum instituta secutus est. Intueamur sane & civilem theologiam. Tertium genus est, inquit, quod in uribus cives, maxime sacerdotes, nosse atque administrare debent. In quo est, quos deos publice colere, quæ sacra & sacrificia facere quemque par sit. Adhuc quod sequitur attendamus. Prima, inquit, theologia maxime accommodata est ad theatrum, secunda ad mundum, tertia ad urbem. Quis non videat, cui palmam dederit? Utique secunda, quam supra dixit esse philosophorum. Hanc enim pertinere testatur ad mundum, quo isti nihil esse excellentius opinantur in rebus. Duas vero illas theologias, primam & tertiam, theatri scilicet atque urbis, distinxit, (a) an junxit? Videmus enim non continuo quod est urbis, pertinere posse & ad mundum; quamvis urbes esse videamus in mundo: fieri enim potest, ut in urbe secundum falsas opiniones, ea colantur & ea credantur, quorum in mundo vel extra mundum natura sit nusquam: theatrum vero ubi est, nisi in urbe? Quis theatrum instituit, nisi civitas? Propter quid instituit, nisi propter ludos scenicos? Ubi sunt ludi scenici, nisi in rebus divinis, de quibus hi libri tanta solertia conscribuntur?

CAPUT VI.

De theologia mythica, id est, fabulosa, & de civili, contra Varronem.

1. MARCE Varro, cum sis homo omnium acutissimus, & sine ulla dubitatione doctissimus, sed tamen homo, non Deus, nec Spiritus

Varro videtur, alteram ad urbem, alteram ad theatrum, quod ipsius urbis est, pertinere docens.

Theologia civilis.

ritu Dei ad videnda & annuntianda divina in veritatem libertatemque subiectus, cernis quidem quam sint res divinæ ab humanis nugis atque mendaciis dirimendæ: sed vitiosissimas populorum opiniones & consuetudines in superstitionibus publicis vereris offendere, quas a deorum natura abhorreere vel talium quales in hujus mundi elementis humani animi suspicatur infirmitas, & sentis ipse, cum eas usquequaque consideras, & omnis vestra litteratura circumsonat. Quid hic agit humanum quamvis excellentissimum ingenium? Quid tibi humana licet multiplex ingenisque doctrina in his angustiis suffragatur? Naturales deos colere cupis, civiles cogaris. Invenisti alios fabulosos, in quos liberius quod sentis evomas, unde & istos civiles velis nolisse perfundas: Dicis quippe fabulosos accommodatos esse ad theatrum, naturales ad mundum, civiles ad urbem: cum mundus opus sit divinum, urbes vero & theatra opera sint hominum; nec alii dii rideantur in theatris, quam qui adorantur in templis; nec aliis ludos exhibeatis, quam quibus victimas immolatis. Quanto liberius subtiliusque ista divideres, dicens alios esse deos naturales, alios ab hominibus institutos; sed de institutis aliud habere litteras poetarum, aliud sacerdotum; utraque tamen ita esse inter se amicas consortio falsitatis, ut gratæ sint utraque

Doctrina veritatis dæmonibus inimica.

2. Sequestrata igitur paullulum theologia, quam naturalem vocant, de qua postea differendum est, placent tandem vitam æternam peti aut sperari a diis poeticis, theatricis, ludicris, scenicis? Absit: immo avertat Deus verus tam immanem sacrilegamque dementiam. (a) Quid, ab eis diis, quibus hæc placent, & quos hæc placant, cum eorum illic crimina frequententur, vita æterna poscenda est? Nemo, ut arbitror, usque ad tantum præcipitium furiosissimæ impietatis insanit. Nec fabulosa igitur, nec civili theologia sempiternam quicquam adipiscitur vitam. Illa enim de diis turpia fingendo seminat, hæc favendo metit. Illa mendacia spargit, hæc colligit. Illa res divinas falsis criminibus infectatur, hæc eorum criminum ludos in divinis rebus amplectitur. Illa de diis nefanda figmenta hominum carminibus personat, hæc ea deorum ipsorum festivitatis consecrat. Facinora & flagitia numinum illa cantat, hæc amat. Illa prodit, aut fingit: hæc autem aut adtestatur veris, aut oblectatur & falsis. Ambæ turpes, ambæque damnabiles: sed illa quæ theatrica est, publicam turpitudinem profitetur; ista quæ urbana est, illius turpitudine ornatur. Hincine vita æterna sperabitur, unde ista brevis temporalisque polluitur? An vero vitam polluit consortium nefariorum hominum, si se inferant affectionibus & assensionibus nostris, & vitam non polluit societas dæmonum, qui coluntur criminibus suis? Si veris,

Civili theologia vitiosa perinde ac poetica.

quam mali? si falsis, quam male?

3. Hæc cum dicimus, videri fortasse cupiam nimis harum rerum ignaro potest ea sola de diis talibus majestati indigna divinæ, & ridicula, detestabilia celebrari, quæ poeticis cantantur carminibus, & ludis scenicis actantur; sacra vero illa, quæ non histriones, sed sacerdotes agunt, ab omni esse dedecore purgata & aliena. Hoc si ita esset, numquam theatricas turpitudines in eorum honorem quicquam celebrandas esse censeret, numquam eas ipsi dii præciperent sibi nec exhiberi. Sed ideo nihil pudet ad obsequium deorum talia gerere in theatris, quia similia geruntur in templis. Denique cum memoratus auctor civilem theologiam a fabulosa & naturali, tertiam quamdam sui generis distinguere conaretur, eam magis ex utraque temperatam, quam ab utraque separatam intelligi voluit. Ait enim ea quæ scribunt poeta minus esse, quam ut populi sequi debeant; quæ autem philosophi, plus quam ut ea vulgum scrutari expediat. Quæ sic abhorrent, inquit, ut tamen ex utroque genere ad civiles rationes assumpta sint non pauca. Quare quæ sunt communia cum (b) poetis, una cum civilibus scribemus: e quibus major societas debet esse nobis cum philosophis, quam cum poetis. Non ergo nulla cum poetis. Et tamen alio loco dicit de generationibus deorum magis ad poetas quam ad physicos fuisse populos inclinatos. Hic enim dixit quid fieri debeat, ibi quid fiat. Physicos dixit utilitatis causa scripsisse, poetas delectationis. Ac per hoc ea quæ a poetis conscripta populi sequi non debent, crimina sunt deorum; quæ tamen delectant & populos & deos. Delectationis enim causa, sicut dicit, scribunt poeta, non utilitatis: ea tamen scribunt quæ dii expetant, populi exhibeant.

CAPUT VII.

De fabulosa & civili theologia similitudine atque concordia.

I. **R**EVOCATUR igitur ad theologiam civilem theologia fabulosa, theatrica, scenica, indignitatis & turpitudinis plena: & hæc tota quæ merito culpanda & respicienda iudicatur, pars hujus est quæ colenda & observanda censetur; non sane pars incongrua, sicut ostendere institui, & quæ ab universo corpore aliena importune illi connexa atque suspensa sit, sed omnino consona, & tanquam ejusdem corporis membrum convenientissime copulata. Quid enim aliud ostendunt illa simulacra, formæ, atates, sexus, habitus deorum? Numquid barbarum Jovem, imberbem Mercurium poetae habent, pontifices non habent? Numquid Priapo mimi, non etiam sacerdotes enormia pudenda fecerunt? An aliter stat adorandus in locis sacris, quam procedit ridentus in theatris? Num Saturnus senex, Apollo ephebus, ita personæ sunt histrionum, ut non sint statuæ delubrorum? Cur Forculus qui foribus

(a) Sic MSS. At editi, Numquid ab eis diis.

(b) Vind. Am. Er. & MSS. cum propriis.

bus præest, & Limentinus qui limini, dii sunt masculi, atque inter hos Cardea femina est, quæ cardinem servat? Nonne ista in rerum divinarum libris reperiuntur, quæ graves poetæ suis carminibus indigna duxerunt? Numquid Diana theatra portat arma, & urbana simpliciter virgo est? Numquid scenicus Apollo citharista est, & ab hac arte Delphicus vacat? Sed hæc honestiora sunt in comparatione turpiorum. Quid de ipso Jove senserunt, qui ejus nutricem in Capitolio posuerunt? Nonne adtestati sunt Euhemero, qui omnes tales deos non fabulosa garrulitate, sed historica diligentia homines fuisse mortalesque conscripsit? Epulones etiam deos parasitos Jovis, ad ejus mensam qui constituerunt, quid aliud quam mimica sacra esse voluerunt? Nam parasitos Jovis ad ejus convivium adhibitos si mimus dixisset, risum utique quæsisse videretur. Varro dixit; non cum irrideret deos, sed cum commendaret, hoc dixit: divinarum, non humanarum rerum libri, hoc eum scripsisse testantur; nec ubi ludos scenicos exponebat, sed ubi Capitolina jura pandebat. Denique a talibus vincitur, & fatetur, sicut forma humana deos fecerunt, ita eos delectari humanis voluptatibus credidisse.

2. Non enim & maligni spiritus suo negotio defuerunt, ut has noxias opiniones humanarum mentium ludificatione firmarent. Unde etiam illud est, quod Herculis ædituus otiosus atque feriatus lusit tesseris secum, utraque manu alternante, in una constituens Herculem, in altera se ipsum; sub ea conditione, ut si ipse vicisset, de stipe templi sibi cœnam pararet, amicamque conductorer; si autem victoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia sua voluptati Herculis exhiberet: deinde cum a se ipso tanquam ab Hercule victus esset, debitam cœnam & nobilissimam meretricem (a) Larentinam deo Herculi dedit. At illa cum dormivisset in templo, vidit in somnis Herculem sibi esse commixtum, sibi que dixisse, quod inde discedens cui primum juveni obviam fieret, apud illum esset inventura mercedem, quam sibi credere deberet ab Hercule persolutam. Ac sic abeunti cum primus juvenis ditissimus Tarutius occurrisset, eamque dilectam secum diutius habuisset, illa herede (b) relicta defunctus est. Quæ amplissimam adeptam pecuniam, ne divinæ mercedi videretur ingrata, quod acceptissimum putavit esse numinibus, populum Romanum etiam ipsa scripsit heredem; atque illa non comparente, inventum est testamentum: quibus meritis eam ferunt etiam honores meruisse divinos.

3. Hæc si poeta fingerent, si mimi agerent, ad fabulosam theologiam dicerentur procul dubio pertinere, & a civilis theologiæ dignitate sepa-

randa judicarentur. Cum vero hæc dedecora non poetarum, sed populorum; non mimorum, sed sacrorum; non theatrorum, sed templorum; id est, non fabulosæ, sed civilis theologiæ, a tanto auctore produntur; non frustra histriones ludicris artibus fingunt deorum, quæ tanta est, turpitudinem, sed plane frustra sacerdotes velut sacris ritibus conantur fingere deorum, quæ nulla est, honestatem. Sacra sunt Junonis, & hæc in ejus dilecta insula Samo celebrantur, ubi nuptum data est Jovi. Sacra sunt Cereris, ubi a Plutone rapta Proserpina quaritur. Sacra sunt Veneris, ubi amatus ejus Adonis aprino dente extinctus juvenis formosissimus plangitur. Sacra sunt Matris deum, ubi Atys pulcher adolescens ab ea dilectus & muliebri zelo abscisus, etiam hominum abscisorum, quos Gallos vocant, infelicitate deploratur. Hæc cum deformiora sint omni scenica sceditate, quid est quod fabulosa de diis figmenta poetarum ad theatrum videlicet pertinentia velut fecernere nituntur a civili theologia, quam pertinere ad urbem volunt, quasi ab honestis & dignis indigna & turpia? Itaque potius est unde gratiæ debeantur histrionibus, qui oculis hominum pepercerunt, nec omnia spectaculis nudaverunt, quæ sacrarum ædium parietibus occuluntur. Quid de sacris eorum boni sentiendum est, quæ tenebris operiuntur, cum tam sint detestabilia, quæ proferuntur in lucem? Et certe quid in occulto agant per abscisos & molles, ipsi viderint. Eisdem tamen homines infelicitate ac turpiter enervatos atque corruptos minime occultare potuerunt. Persuadeant cui possunt, se aliquid sanctum per tales agere homines; quos inter sua (c) sancta numerari atque versari negare non possunt. Nescimus quid agant, sed scimus per quales agant. Novimus enim quæ agantur in scena, quo nunquam, vel in choro meretricum, abscisus aut mollis intravit: & tamen etiam ipsa turpes & infames agunt; neque enim ab honestis agi debuerunt. Quæ sunt ergo illa sacra, quibus agendis tales elegit sanctitas, quales nec thymelica in se admittit obscenitas?

CAPUT VIII.

De interpretationibus naturalium rationum, quas doctores pagani pro diis suis conantur ostendere.

1. **A**T enim habent ista physiologicas quasdam, sicut aiunt, id est, naturalium rationum interpretationes. Quasi vero nos in hac disputatione physiologiam quæramus, & non theologiam; id est, rationem non naturæ, sed Dei. Quamvis enim qui verus Deus est, non opinione, sed natura sit Deus: non tamen omnis natura deus est; quia & hominis, & pecoris, & arboris, & lapidis utique natura est, quorum nihil est Deus. Si autem interpretationis

M 2

hujus,

(a) Editi, *Lauventinam*. At potiores MSS. *Larentinam*. Hæc Lactantio l. i. c. 20. Flora est, cujus festa Floralia.

(b) Vox *relicta* abest a MSS.

(c) Aliquot MSS. *sua sacra*. Paulo post editi, *que nunquam vel in choro meretricum, quo nemo abscisus &c.* Emendantur a MSS.

hujus, quando agitur de sacris Matris deum, caput est certe quod Mater deum terra est, quid ultra quarimus, quid cetera perscrutamur? Quid evidentius suffragatur eis qui dicunt, omnes istos deos homines fuisse? Sic enim sunt terrigenæ, sicut eis mater est terra. In vera autem theologia opus Dei est terra, non mater. Verumtamen quoquo modo sacra ejus interpretentur, & referant ad rerum naturam; viros muliebria pati, non est secundum naturam, sed contra naturam. Hic morbus, hoc crimen, hoc dedecus habet inter illa sacra professionem, quod in vitiosis hominum moribus vix habet inter tormenta confessionem. Deinde si ista sacra quæ scenicis turpitudinibus convincuntur esse scœdiora, hinc excusantur atque purgantur, quod habent interpretationes suas; quibus ostendantur rerum significare naturam; cur non etiam poetica similiter excusentur atque purgentur? (a) Multi enim & ipsa ad eundem modum interpretati sunt: usque adeo ut quod ab eis immanissimum & infandissimum dicitur; Saturnum suos filios devorasse, ita nonnulli interpretentur, quod longinquitas temporis, quæ Saturni nomine significatur, quidquid gignit ipsa consumat: vel sicut idem opinatur Varro, quod pertineat Saturnus ad semina, quæ in terram, de qua oriuntur, iterum recidunt. Itemque alii alio modo, & similiter cetera.

2. Et tamen theologia fabulosa dicitur, & cum omnibus hujuscemodi interpretationibus suis reprehenditur, abjicitur, improbat; nec solum a naturali, quæ philosophorum est, verum etiam ab ista civili, de qua agimus, quæ ad urbes populosque pertinere asseritur, eo quod de diis indigna confinxerit, merito repudianda discernitur: eo nimirum consilio, ut quoniam acutissimi homines atque doctissimi, a quibus ista conscripta sunt, ambas improbandas intelligebant, & illam scilicet fabulosam & istam civilem, illam vero audebant improbare, hanc non audebant; illam culpandam proposuerunt, hanc ejus similem comparandam exposuerunt: non ut hæc præ illa tenenda eligeretur; sed ut cum illa respuenda intelligeretur; atque ita sine periculo eorum qui civilem theologiam reprehendere metuebant, utraque contempta, ea quam naturalem vocant, apud meliores animos inveniret locum. Nam & civilis & fabulosa ambæ fabulosæ sunt ambæque civiles: ambas inveniet fabulosas, qui vanitates & obscenitates ambarum prudenter inspexerit; ambas civiles qui scenicos ludos pertinentes ad fabulosam in deorum civilium festivitatis & in urbium divinis rebus adverterit. Quomodo igitur vitæ æternæ dandæ potestas cuiquam deorum istorum tribuitur, quos sua simulacra & sacra convincunt, diis fabulosis apertissime reprobatis esse simillimos formis, ætatibus, sexu, habitu, conjugis, generationibus, ritibus, in quibus omni-

(a) Sic MSS. Editi vero, *Mulæ enim & ipsi*.

(b) Editi, *magis quam*. At MSS. carent particula *magis*.

bus aut homines fuisse intelliguntur, & pro uniuscujusque vita vel morte sacra eis & sollempnia constituta, hunc errorem insinuantibus firmantibusque demonibus, aut certe ex qualibet occasione immundissimi spiritus fallendis humanis mentibus irrepisse?

CAPUT IX.

De officiis singulorum deorum.

1. **Q**UID ipsa numinum officia tam viliter minutatimque concisa, propter quod eis dicunt pro uniuscujusque proprio munere supplicari oportere, unde non quidem omnia, sed multa jam diximus, nonne scurrilitati mimicæ, (b) quam divinæ consonant dignitati? Si duas quisquam nutrices adhiberet infanti, quarum una nihil nisi escam, altera nihil nisi potum daret, sicut isti ad hoc duas adhibuerunt deas, Educam & Potinam; nempe desipere, & aliquid mimo simile in sua domo agere videretur. Liberum a liberamento appellatum volunt, quod mares in coeundo per ejus beneficium emissis feminibus liberentur: hoc idem in feminis agere Liberam, quam etiam Venerem putant, quod & (c) ipsas perhibeant femina emittere; & ob hoc Libero eandem virilem corporis partem in templo poni, femineam Liberæ. Ad hæc addunt mulieres adtributas Libero, & vinum propter libidinem concitandam. Sic Bacchanalia summa celebrantur insania. Ubi Varro ipse confitetur a Bacchantibus talia fieri non potuisse, nisi mente commota. Hæc tamen postea displicuerunt * senatui saniori, & ea jussit auferri. Saltem hinc tandem forsitan senserunt quid immundi spiritus, dum pro diis habentur, in hominum possint mentibus. Hæc certe non fierent in theatris. Ludunt quippe ibi, non furunt: quamvis deos habere, qui etiam ludis talibus delectentur, simile sit furoris.

2. Quale autem illud est, quod cum religiosum a superstizioso ea distinctione discernat, ut a superstizioso dicat timeri deos, a religioso autem tantum vereri ut parentes, non ut hostes, timeri; atque omnes ita bonos dicat, ut facilius sit eos nocentibus parcere, quam lædere quemquam innocentem; tamen mulieri fetæ post partum tres deos custodes commemorat adhiberi, ne Silvanus deus per noctem ingrediatur & vexet; eorumque custodem significandorum causa tres homines noctu circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deverrere scopis, ut his datis cultura signis, deus Silvanus prohibeatur intrare; quod neque arbores caduntur ac putantur sine ferro, neque far conficitur sine pilo, neque fruges coacervantur sine scopis; ab his autem tribus rebus tres nuncupatos deos, Intercidonam a securis intercisione, Pilumnium a pilo, Deverram a scopis, quibus diis custodibus contra vim dei Silvani festa conservaretur; Ita contra dei nocentis fævitiam

quæ quidem aliis similibus locis omittitur sæpe ab Augustino.

(c) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. Lov. *ipsam*.

tiam non valeret custodia bonorum, nisi plures essent adversus unum, eique aspero, horrendo, inculto, utpote silvestri, signis culturae tamquam contrariis repugnarent. Itane ista est innocentia deorum, ista concordia? Hæcine sunt numina salubria urbium, magis ridenda quam ludibria (a) theatrorum?

3. Cum mas & femina conjunguntur, adhibetur deus Jugatinus: sit hoc ferendum. Sed domum est ducenda quæ nubit: adhibetur & deus Domicus. Ut in domo sit, adhibetur deus Domitius. Ut maneat cum viro, additur dea Manturna. Quid ultra quæritur? Parcatur humanæ verecundiæ: peragat cetera concupiscentia carnis & sanguinis procurato secreto pudoris. Quid impletur cubiculum turba numinum, quando & paranympsi inde discedunt? Et ad hoc impletur, non ut eorum præsentia cogitata major sit cura pudicitiae, sed ut feminae sexu infirmæ, novitate pavidæ, illis cooperantibus sine ulla difficultate virginitas auferatur: adest enim dea Virginienfis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, & dea (b) Pertunda, & Venus, & Priapus. Quid est hoc? Si omnino laborantem in illo opere virum ab diis adjuvari oportebat, non sufficeret aliquis unus, aut aliqua una? Numquid Venus sola parum esset, quæ ob hoc etiam dicitur nuncupata, quod sine eius vi femina virgo esse non desinat? Si ulla est frons in hominibus, quæ non est in numinibus, nonne cum credunt conjugati tot deos utriusque sexus esse præsentis, & huic operi instantes, ita pudore afficiuntur, ut & ille minus moveatur, & illa plus reluctetur? Et certe si adest Virginienfis dea, ut virgini zona solvatur; si adest deus Subigus, ut viro subigatur; si adest dea Prema, ut subacta, ne se commoveat, comprimatur; dea Pertunda ibi quid facit? Erubescat, eat foras: agat aliquid & maritus. Valde inhonestum est, ut quod vocatur illa, impleat quisquam nisi ille. Sed forte ideo toleratur, quia dea dicitur esse, non deus. Nam si masculus crederetur, & Pertundus vocaretur, (c) magis contra eum pro uxoris pudicitia polceret maritus auxilium, quam feta contra Silvanum. Sed quid hoc dicam; cum ibi sit & Priapus (d) nimius masculus; super * cuius immanissimum & turpissimum fascinum sedere nova nupta jubeatur, more honestissimo & religiosissimo matronarum?

4. Eant adhuc, & civilem theologiam a theologia fabulosa, urbes a theatris, templa a scenis, sacra pontificum a carminibus poetarum, velut res honestas a turpibus, veraces a fallacibus, graves a levibus, serias a ludicris, appetendas a respiciendis, qua possunt quasi conentur subtilitate discernere. Intelligimus quid agant:

illam theatricam & fabulosam theologiam ab ista civili pendere noverunt, & ei de carminibus poetarum tamquam de speculo resultare; & ideo ista exposita, quam damnare non audent, illam ejus imaginem liberius arguunt & reprehendunt, ut qui agnoscunt quid velint, & hanc ipsam faciem cujus illa imago est, detestentur; quam tamen dii ipsi tamquam in eodem speculo se intuentes ita diligunt, ut qui qualesque sint in utraque melius videantur. Unde etiam cultores suos terribilibus imperiis compulerunt, ut immunditiam theologiae fabulosa sibi dicarent, in suis sollempnitatibus ponerent, in rebus divinis haberent; atque ita & se ipsos immundissimos spiritus manifestius esse docuerunt, & hujus urbanæ theologiae velut electæ & probatæ illam theatricam, abjectam atque reprobam, membrum partemque fecerunt; ut cum sit universa turpis & fallax, atque in se contineat commentitios deos, una pars ejus sit in litteris sacerdotum, altera in carminibus poetarum. Utrum habeat & alias partes, alia quæstio est: nunc propter divissionem Varronis, & urbanam & theatricam theologiam ad unam civilem pertinere, satis, ut opinor, ostendi. Unde, quia sunt ambæ similis turpitudinis, absurditatis, indignitatis, falsitatis, absit a (e) viris religiosi, ut sive ab hac, sive ab illa vita speretur æterna.

5. Denique & ipse Varro commemorare & enumerare deos cepit a conceptione hominis, quorum numerum exorsus est a Jano; eamque seriem perduxit usque ad decrepiti hominis mortem, & deos ad ipsum hominem pertinentes clausit ad Neniã deam, quæ in funeribus fenum cantatur: deinde cepit deos alios ostendere, qui pertinerent non ad ipsum hominem, sed ad ea quæ sunt hominis, sicuti, est victus, vestitus, & quæcumque alia quæ huic vitæ sunt necessaria; ostendens in omnibus quod sit cujusque munus, & propter quid cuique debeat supplicari: in qua universa diligentia nullos demonstravit vel nominavit deos a quibus vita æterna poscenda sit, propter quam unam proprie nos Christiani sumus. Quis ergo usque adeo tardus sit, ut non intelligat istum hominem civilem theologiam tam diligenter exponendo & aperiendo, eamque illi fabulosa, indigna, atque probrosa similem demonstrando, atque ipsam fabulosam partem esse hujus satis evidenter docendo, non nisi illi naturali, quam dicit ad philosophos pertinere, in animis hominum moliri locum, ea subtilitate, ut fabulosam reprehendat, civilem vero reprehendere quidem non audeat, sed prodendo reprehensibilem ostendat, atque ita utraque judicio recte intelligentium reprobata, sola naturalis remaneat eligenda? De qua suo loco in adiutorio Dei veri, diligentius differendum est.

CA-

(a) Sola editio Lov. quam ludibria poetarum & theatrorum.

(b) Sic Am. & MSS. At Vind. Er. & Lov. Pertunda: & infra Pertundus, loco Perrundus. Videbis Arnobium lib.

4. adversus gentes.

(c) Lov. & aliquot MSS. majus.

(d) In sola editione Lov. nimis.

(e) Plures MSS. a veris religiosi.

CAPUT X.

De libertate Senecæ, qui vehementius civilem theologiam reprehendit, quam Varro fabulosam.

Simulacra deorum a Seneca reprehensa.

LIBERTAS sane quæ huic defuit, ne istam urbanam theologiam theatricam simillimam, aperte sicut illam reprehendere auderet, Annæo Senecæ, quem nonnullis indiciis invenimus Apostolorum nostrorum claruisse temporibus, non quidem ex toto, verum ex aliqua parte non defuit. Adfuit enim scribenti, viventi defuit. Nam in eo (a) libro quem contra superstitiones condidit, multo copiosius atque vehementius reprehendit ipse civilem istam & urbanam theologiam, quam Varro theatricam atque fabulosam. Cum enim de simulacris ageret; Sacros, inquit, immortales, (b) inviolabiles in materia vilissima atque immobili dedicant, habitus illis hominum ferarumque & piscium, quidam vero mixto sexu diversis corporibus induunt: numina vocant, quæ si spiritu accepto subito occurrerent, monstra haberentur. Deinde aliquanto post, cum theologiam naturalem prædicans, quorundam philosophorum sententias digessisset, opposuit sibi quæstionem, & ait: Hoc loco dicit aliquis; Credam ego cælum & terram deos esse, & supra lunam alios, infra alios? Ego feram aut Platonem, aut Peripateticum Stratonem, quorum alter fecit deum sine corpore, alter sine animo? Et ad hoc respondens; Quid ergo tandem, inquit, veriora tibi videntur T. Tatii, aut Romuli, aut Tulli Hostilii somnia? Cloacinam Tatius dedicavit deam, Picum Tiberinumque Romulus, Hostilius Pavorem atque Pallorem terribilissimos hominum affectus, quorum alter mentis territæ motus est, alter corporis, nec morbus quidem, sed color. Hæc numina potius credes, & cælo recipies? De ipsis vero ritibus crudeliter turpibus quam libere scripsit? Ille, inquit, viriles sibi partes amputat, ille lacertos secat. Ubi iratos deos timent, qui sic propitios merentur? Dii autem nullo debent coli genere, si & hoc volunt. Tantus est perturbatae mentis & sedibus suis pulsa furor, ut sic dii placentur, quemadmodum ne homines quidem sæviunt terribilissimi & in fabulas (c) traditæ crudelitatis. Tyranni laceraverunt aliquorum membra, neminem sua lacerare jufferunt. In regniæ libidinis voluptatem castrati sunt quidam: sed nemo sibi, ne vir esset, jubente domino, manus intulit. Se ipsi in templis contrucidant, vulneribus suis ac sanguine supplicant. Si cui intueri vacet, quæ faciunt, quæque patiuntur, inveniet tam indecora honestis, tam indigna liberis, tam dissimilia sanis, ut nemo fuerit dubitaturus furere eos, si

cum paucioribus furerent: nunc sanitatis patrocinium insanientium turba est.

2. Jam illa quæ in ipso Capitolio fieri sole- re commemorat, & intrepide omnino coarguit, quis credat nisi ab irridentibus aut furentibus fieri? Nam cum in sacris Ægyptiis Osirim lugeri perditum, mox autem inventum magno esse gaudio derisisset, cum perditio ejus inventioque fingatur, dolor tamen ille atque lætitia ab eis qui nihil perdidit nihilque invenerunt, veraciter exprimat. Huic tamen, inquit, furori certum tempus est. Tolerabile est, semel in anno insanire. In Capitolium perveni, pudebit publicatæ dementiæ, quod sibi vanus furor adtribuit officii. Alius numina deo subijcit, alius horas Jovi nuntiat; alius licitor est, alius unctor qui vano motu brachiorum imitatur unguentem. Sunt quæ Junoni ac Minervæ capillos disponant, longe a templo, non tantum a simulacro stantes, digitos movent ornantium modo. Sunt quæ speculum teneant: sunt quæ ad vadimonia sua deos advocent: sunt qui libellos offerant, & illos causam suam doceant. Doctus archimimus senex jam decrepatus, quotidie in Capitolio mimum agebat, quasi dii libenter (d) spectarent, quem homines desierant. Omne illic artificum genus operantium diis immortalibus desidet. Et paullo post: Hi tamen, inquit, etiam si supervacuum usum, non turpem nec infamem deo promittunt. Sedent quadam in Capitolio, quæ se a Jove amari putant: nec Junonis quidem, si credere poetis velis, iracundissimæ respectu terrentur.

3. Hanc libertatem Varro non habuit: tantummodo poeticam theologiam reprehendere ausus est; civilem non ausus est, quam iste condidit. Sed si verum attendamus, deteriora sunt templa ubi hæc aguntur, quam theatra ubi finguntur. Unde in his sacris civilis theologiæ has partes potius elegit Seneca sapienti, ut eas in animi religione non habeat, sed in actibus fingat. Ait enim: Quæ omnia sapiens servabit tamquam legibus iusta, non tamquam diis grata. Et paullo post. Quid quod & matrimonia, inquit, deorum jungimus, & ne pie quidem, fratrum ac sororum? Bellonam Marti collocamus, Vulcano Venerem, Neptuno Salaciam. Quosdam tamen calibes relinquimus, quasi conditio defecerit, præsertim cum quadam vidua sint, ut Populonia, vel Fulgora, & (e) diva Rumina: quibus non miror petiorem defuisse. Omnem istam ignobilem deorum turbam, quam longo ævo longa superstitio congeffit, sic, inquit, adorabimus, ut meminerimus cultum ejus magis ad morem, quam ad rem pertinere. Nec leges ergo illæ, nec mos in civili theologia pertinerere.

(a) Hic ipse liber a Tertull. citatur in Apolog. c. 12. sed jam non existat.

(b) Sic MSS. Editi vero, insensibilisque deos in materia.

(c) Editi, traditi. Sed melius MSS. tradita.

(d) Vind. Am. & MSS. expectarent.

(e) Probæ notæ MSS. Divarona.

gia id instituerunt, quod diis gratum esset, vel ad rem pertineret. Sed iste quem (a) philosophia quasi liberum fecerat, tamen quia illustris populi Romani senator erat, colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat: quia videlicet magnum aliquid eum philosophia docuerat, ne superstitiosus esset in mundo, sed propter leges civium moreque hominum, non quidem ageret fingentem scenicum in theatro, sed imitaretur in templo, eo damnabilius, quo illa quæ mendaciter agebat, sic ageret, ut eum populus veraciter agere existimaret; scenicus autem ludendo potius delectaret, quam fallendo deciperet.

CAPUT XI.

Quid de Judæis Seneca senserit.

HIC inter alias civilis theologiæ superstitiones reprehendit etiam sacramenta Judæorum, & maxime sabbata; inutiliter eos facere affirmans, quod per illos singulos septem interpositos dies, septimam fere partem ætatis suæ perdant vacando, & multa in tempore urgentia non agendo lædantur. Christianos tamen jam tunc Judæis inimicissimos, in neutram partem commemorare ausus est, ne vel laudaret contra suæ patriæ veterem consuetudinem, vel reprehenderet contra propriam forsitan voluntatem. De illis sane Judæis cum loqueretur, ait: „Cum interim usque eo sceleratissimæ gentis consuetudo convaluit, ut per omnes jam terras recepta sit: victi victoribus leges dederunt. Mirabatur hæc dicens, & quid divinitus ageret ignorans, subjicit plane sententiam, qua significaret quid de illorum sacramentorum ratione sentiret. Ait enim: Illi tamen causas ritus sui noverunt; major pars populi facit, quod cur faciat ignorat. Sed de sacramentis Judæorum, vel cur, vel quatenus instituta sint auctoritate divina, ac postmodum a populo Dei, cui vitæ æternæ mysterium revelatum est, tempore quo oportuit eadem auctoritate sublata sint, & alias diximus, maxime cum adversus Manichæos ageremus, & in hoc Opere loco opportuniore dicendum est.

CAPUT XII.

Quod gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari æternam eos vitam nemini posse præstare, qui nec ipsam adjuvent temporalem.

NUNC propter tres theologias, quas Græci dicunt mythicæ, physicæ, politicæ;

Latine autem dici possunt, fabulosa, naturalis, civilis; quod neque de fabulosa, quam & ipsi multorum falsorumque deorum cultores liberrime reprehenderunt, neque de civili, cujus illa pars esse convincitur, ejusque & ista simillima vel etiam deterior invenitur, speranda est æterna vita; si cui satis non sunt quæ in hoc volumine dicta sunt, adjungat etiam illa quæ in superioribus libris, & maxime quarto de felicitatis datore Deo plurima disputata sunt. Nam cui nisi uni felicitati propter æternam vitam consecrandi homines essent, si dea felicitas esset? Quia vero non dea, sed munus est Dei; cui Deo nisi datori felicitatis consecrandi sumus, qui æternam vitam, ubi vera est & plena felicitas, pia caritate diligimus? Non autem datorem esse felicitatis quemquam istorum deorum, qui tanta turpitudine coluntur, & nisi ita colantur, multo turpius irascuntur, atque ob hoc se spiritus immundissimos confitentur, puto ex his quæ dicta sunt, neminem dubitare oportere. Porro qui non dat felicitatem, vitam quomodo possit dare æternam? Eam quippe vitam æternam dicimus, ubi est sine fine felicitas. Nam si anima in pœnis vivit æternis, quibus & ipsi spiritus cruciabantur immundi, mors est illa potius æterna, quam vita. Nulla quippe major & pejor est mors, quam ubi non moritur mors. Sed quod animæ natura, per id quod immortalis creata est, sine qualicumque vita esse non potest, summa mors ejus est alienatio a vita Dei in æternitate supplicii. Vitam igitur æternam, id est, sine ullo sine felicem, solus ille dat, qui dat veram felicitatem. Quam quoniam illi, quos colit theologia ista civilis, dare non posse convicti sunt; non solum propter ista temporalia atque terrena, quod superioribus quinque libris ostendimus, sed multo magis propter vitam æternam, quæ post mortem futura est, quod isto etiam illis cooperantibus egimus, colendi non sunt. Sed quoniam veternosæ consuetudinis vis nimis in alto radices habet, si cui de ista civili theologia respuenda atque vitanda parum videor disputasse, in aliud volumen, quod huic, opitulante Deo, conjugendum est, animum intendat.

Vita
æterna.

(a) Sic aliquot MSS. At editi, philosophi quasi liberum

fecerunt.

LIBER SEPTIMUS.

De diis selectis civilis theologiae, Jano, Jove, Saturno, & ceteris, quod nec eorum cultu perveniatur ad aeternae vitae felicitatem.

P R A E F A T I O.

DILIGENTIUS me pravas & veteres opiniones veritati pietatis inimicas, quas tenebrosis animis altius & tenacius diuturnus humani generis error infixit, evellere atque extirpare conantem; & illius gratiae, qui hoc ut verus Deus potest, pro meo modulo in ejus adjutorio cooperantem, ingenia celeriora atque meliora, quibus ad hanc rem superiores libri satis superque sufficiunt, patienter & aequanimiter ferre debent; & propter alios non purare superfluum, quod jam sibi sentiunt non necessarium. Multum magna res agitur, cum vera & vere sancta divinitas, quamvis ab ea nobis etiam huic quam nunc gerimus, fragilitati necessaria subsidia praebentur, non (a) tamen propter mortalis vitae transitorium vaporem, sed propter vitam beatam, quae non nisi aeterna est, quaerenda & colenda praedicatur.

Divinitas cur quaerenda.

C A P U T P R I M U M.

An, cum in theologia civili deitatem non esse constiterit, in selectis diis eam inveniri posse credendum sit.

HANC divinitatem, vel, ut sic dixerim, deitatem, nam & hoc verbo uti jam nostros non piget, ut de Graeco expressius transferant id quod illi *θεότητα* appellant: hanc ergo divinitatem sive deitatem non esse in ea theologia, quam civilem vocant, quae a Marco Varone sexdecim voluminibus explicata est, id est, non perveniri ad aeternae vitae felicitatem talium deorum cultu, quales a civitatibus qualiterque colendi instituti sunt, cui nondum persuasit sextus liber, quem proxime absolvimus, cum istum forsitan legerit, quid de hac quaestione expedienda ulterius desideret, non habebit. Fieri enim potest, ut saltem deos selectos atque praecipuos, quos Varro volumine complexus est ultimo, de quibus parum diximus, quisquam colendos propter vitam beatam, quae non nisi aeterna est, opinetur. Qua in re non dico quod facilius ait Tertullianus fortasse quam verius:

* Simi-
le quid-
piam in
Apolo-
getico c.
13.
Si dii feliguntur ut bulbi, utique ceteri re-
probi judicantur. Non hoc dico: video enim
etiam ex selectis feligi aliquos ad aliquid majus
atque praestantius: sicut in militia, cum tiro-
nes electi fuerint, ex his quoque eliguntur ad
opus aliquod majus armorum. Et cum eligen-
tur in Ecclesia, qui fiant praepositi, non utique
ceteri reprobantur, cum omnes boni fideles ele-
cti merito nuncupentur. Eliguntur in edificio
lapides angulares, non reprobatis ceteris qui stru-

cturae partibus aliis deputantur. Eliguntur uvae ad vescendum, nec reprobantur aliae, quas relinquimus ad bibendum. Non opus est multa percurrere, cum res in aperto sit. Quamobrem non ex hoc, quod dii ex multis quidam selecti sunt, vel is qui scripsit, vel eorum cultores, vel dii ipsi vituperandi sunt: sed advertendum potius quinam isti sint, & ad quam rem selecti videantur.

C A P U T I I.

Qui sint dii selecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti.

HOS certe deos selectos Varro unius libri contextione commendat, Janum, Jovem, Saturnum, Genium, Mercurium, Apollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem, Tellurem, Cererem, Junonem, Lunam, Dianam, Minervam, Venerem, Vestam: in quibus omnibus ferme viginti, duodecim mares, octo sunt feminae. Haec numina utrum propter majores in mundo administrationes selecta dicuntur, an quod populis magis innotuerunt, majorque est eis cultus exhibitus? Si propterea quia opera majora ab his administrantur in mundo, non eos invenire debuimus inter illam quasi plebejam numinum multitudinem minutis opusculis deputatam. Nam ipse primum Janus, cum puerperium concipitur, unde cuncta opera illa sumunt exordium, minutatim minutis distributa numinibus, aditum aperit recipiendo semini. Ibi est & Saturnus propter ipsum semen. Ibi (b) Liber, qui marem effuso semine liberat. Ibi Libera, quam & Venerem volunt, quae hoc idem beneficium conferat feminae, ut etiam ipsa emissio semine liberetur. Omnes hi ex illis sunt, qui selecti appellantur. Sed ibi est & dea Mena, quae menstruis fluoribus praest, quamvis Jovis filia, tamen ignobilis. Et hanc (c) provinciam fluorum menstruorum in libro selectorum deorum ipsi Junoni idem auctor assignat, quae in diis selectis etiam regina est: & hic tamquam Juno Lucina cum eadem Mena privigna sua eidem cruori praesidet. Ibi sunt & duo, nescio qui obscurissimi, Vitumnus & Sentinus; quorum alter vitam, alter sensus puerperio largiuntur. Et nimirum multo plus praestant, cum sint ignobilissimi, quam tot illi proceres & selecti. Nam profecto sine vita & sensu, quid est illud totum, quod muliebri utero geritur, nisi nescio quid abjectissimum limo ac pulveri comparandum?

CA-

(a) Vind. & Er. non tantum.

(b) Hunc Liberum Cicero 2, de natura deor. docet alium

esse a Libero Baccho Jovis & Semelis filio.

(c) Editi, providentiam, Emendantur ex MSS.

CAPUT III.

Quam nulla sit ratio, quæ de selectione quorundam deorum possit ostendi, cum multis inferioribus excellentior administratione deputetur.

1. QUÆ igitur causa tot selectos deos ad hæc opera minima compulit, ubi a Vitumno & Sentino, quos fama obscura recondit, in hujus munificentiae partitione superentur? Confert enim selectus Janus aditum & quasi januam femini; confert selectus Saturnus semen ipsum; confert selectus Liber ejusdem feminis emissionem viris; confert hoc idem Libera, quæ Ceres seu Venus est, feminis; confert selecta Juno, & hæc non sola, sed cum Mena filia Jovis, fluores menstruos ad ejus quod conceptum est incrementum: & confert Vitumnus obscurus & ignobilis vitam; confert Sentinus obscurus & ignobilis sensum: quæ duo tanto illis rebus præstantiora sunt, quanto & ipsa intellectu ac ratione vincuntur. Sicut enim quæ ratiocinantur & intelligunt, profecto potiora sunt his, quæ sine intellectu atque ratione, ut pecora, vivunt & sentiunt: ita & illa quæ vita sensuque sunt prædita, his quæ nec vivunt, nec sentiunt, merito præferuntur. Inter selectos itaque deos Vitumnus vivificator & Sentinus sensificator magis haberi debuerunt, quam Janus feminis admissor & Saturnus feminis dator vel fator & Liber & Libera feminum commotores vel emissores; quæ femina indignum est cogitare, nisi ad vitam sensumque pervenerint. Quæ munera selecta non dantur a diis selectis, sed a quibusdam incognitis & præ istorum dignitate neglectis. Quod si responderetur, omnium initiorum potestatem habere Janum, & ideo illi etiam quod (a) aperitur conceptui non immerito adtribui; & omnium feminum Saturnum; & ideo feminationem quoque hominis non posse ab ejus operatione sejungi; omnium feminum emittendorum Liberum & Liberam, & ideo his etiam præesse, quæ ad substituendos homines pertinent; omnium purgandorum & pariendorum Junonem, & ideo eam non deesse purgationibus feminarum & partibus hominum: quærant quid respondeant de Vitumno & Sentino, utrum & ipsos velint habere omnium quæ vivunt & sentiunt potestatem. Quod si concedunt, adterram eos sublimius locaturi sint. Nam feminae in terra est; vivere autem a diis opinantur. Sentino hæc loca tributa, quæ in carnis vivescunt & sensibus continentur; cur non deus ille, qui facit omnia vivere, atque sentire, etiam carni vitam præbet & sensum, universali opere hoc munus etiam partibus tribuens? Et quid opus est Vitumno atque Sen-

Tom. VII.

tino? Quod si ab illo qui vitæ & sensibus universaliter præsidet, his quasi famulis ista carnalia velut extrema & ima commissa sunt; itane sunt illi selecti desituti familia, ut non invenirent quibus etiam ipsi ista committerent, sed cum tota sua nobilitate, qua visi sunt seligendi, opus facere cum ignobilibus cogentur? Juno selecta & regina Jovisque soror & conjunx, hæc tamen Iterduca est pueris, & opus facit cum deabus ignobilissimis A-beona & Adeona. Ibi posuerunt & Mentem deam, quæ faciat pueris bonam mentem, & inter selectos ista non ponitur, quasi quidquam majus præstari homini possit. Ponitur autem Juno, quia Iterduca est & Domiduca, quasi quidquam profit iter carpere & domum duci, si mens non est bona: cujus muneris deam selectores isti inter selecta numina minime posuerunt. Quæ profecto & Minervæ fuerat præferenda, cui per ista minuta opera puerorum memoriam tribuerunt. Quis enim dubitet, multo esse melius habere bonam mentem, quam memoriam quantumlibet ingentem? Nemo enim malus est, qui bonam habet mentem: quidam vero pessimi memoria sunt mirabili, tanto peiores quanto minus possunt quod male cogitant oblivisci. Et tamen Minervæ est inter selectos deos; Mentem autem deam turba vilis operuit. Quid de Virtute dicam? Quid de Felicitate? Cap. 20. de quibus in quarto libro supra jam diximus: quas cum deas haberent, nullam eis locum inter selectos deos dare voluerunt, ubi dederunt Marti & Orco, uni effectori mortium, alteri receptori.

2. Cum igitur in his minutis operibus, quæ minutatim diis pluribus distributa sunt, etiam ipsos selectos videamus, tamquam senatum cum plebe pariter operari; & inveniamus a quibusdam diis, qui nequaquam seligendi putati sunt, multo majora atque meliora administrari, quam ab illis qui selecti vocantur; restat arbitrari non propter præstantiores in mundo administrationes, sed quia provenit eis ut populis magis innotescerent, selectos eos & præcipuos nuncupatos. Unde dicit etiam ipse Varro, quod diis quibusdam patribus & deabus matribus, sicut hominibus, ignobilitas accidisset. Si ergo Felicitas ideo fortasse inter selectos deos esse non debuit, quod ad istam nobilitatem non merito, sed fortuito pervenerunt; saltem inter illos, vel potius præ illis Fortuna poneretur, quam dicunt deam non (b) rationabili dispositione, sed ut temere accidisset, sua cuique dona conferre. Hæc in diis non debuit, in quibus maxime præcipua virtutis ostendit: quando eos videmus non præcipua virtute, non rationabili felicitate, sed temeraria, sicut eorum cultores de illa sentiunt, Fortunæ potestate selectos. Nam & vir disertissimus Sallustius etiam ipsos deos fortassis

N

tassis

(a) Vind. Am. & Ep. quod aperit conceptum.

(b) Lov. non irrationabiliter. Melius editi alii, non va-

rationabili: suffragantibus MSS. qui paullo post loco accideret, habent accideret.

In bello tassis adtendit, cum diceret: Sed profecto For-
Casi- tuna in omni re dominatur; ea res cunctas ex
lin. libidine magis quam ex vero celebrat obscurat-
 que. Non enim possunt invenire causam cur
 celebrata sit Venus, & obscurata sit Virtus;
 cum ab istis ambarum consecrata sint numina,
 nec comparanda sint merita. Aut si hoc nobili-
 tari meruit, quod plures appetunt; plures
 enim Venerem* quam Virtutem; cur celebra-
 ta est dea Minerva, & obscurata est dea Pecunia?
 cum in genere humano plures alliciat avaritia
 quam peritia; & in eis ipsis qui sunt artificiosi,
 raro invenias hominem, qui non habeat
 *Subau-
 di, ap-
 petunt.
 Avari-
 tia plu-
 res alli-
 cit
 quam
 peritia.
 artem suam pecuniaria mercede venalem;
 plurisque pendatur semper propter quod
 aliquid fit, quam id quod propter aliud fit. Si
 ergo insipientis iudicio multitudinis facta est
 deorum ista selectio, cur dea Pecunia Minervæ
 prælata non est, cum propter pecuniam sint arti-
 fices multi? Si autem paucorum sapientium
 est ista distinctio, cur non prælata est Veneri
 Virtus, cum eam longe ratio præferat? Saltem
 certe, ut dixi, ipsa Fortuna, quæ, sicut putant
 qui ei plurimum tribuunt, in omni re domina-
 tur, & res cunctas ex libidine magis quam ex
 vero celebrat obscuratque; si tantum & in deos
 valuit, ut temerario iudicio suo quos vellet
 celebraret, obscuraretque quos vellet, præci-
 puum locum haberet in selectis, quæ in ipsos
 quoque deos tam præcipuæ est potestatis. An ut
 illic esse non posset, nihil aliud etiam ipsa For-
 tuna, nisi adversam putanda est habuisse fortu-
 nam? Sibi ergo adversata est, quæ alios nobi-
 les faciens nobilitata non est.

CAPUT IV.

*Melius actum cum diis inferioribus, qui nullis
 infamantur opprobriis, quam cum selectis,
 quorum tanta turpitudines celebrentur.*

CRATULARETUR autem diis istis selectis
 quisquam nobilitatis, & claritudinis ap-
 petitor, & eos diceret fortunatos, si non eos
 magis ad injurias quam ad honores selectos vi-
 deret. Nam illam infimam turbam ipsa igno-
 bilitas texit, ne obrueretur opprobriis. Ride-
 mus quidem, cum eos videmus figmentis hu-
 manarum opinionum partitis inter se operibus
 distributos, tamquam (a) minuscularios vectiga-
 lium conductores, vel tamquam opifces in vi-
 co argentario, ubi unum vasculum ut perfe-
 ctum exeat, per multos artifices transit, cum
 ab uno perfecto perfici posset. Sed aliter non
 putatum est operantium multitudini consulend-
 um, nisi ut singulas artis partes cito ac facile
 discerent singuli, ne omnes in arte una tarde
 ac difficile cogerentur esse perfecti. Verumta-
 men vix quisquam reperitur deorum non sele-
 ctorum, qui aliquo crimine famam traxit infamem;
 vix autem selectorum quisquam, qui non

(a) Lov. *minuscularios*. Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *minuscularios*. Alii veteres libri, hic & infra cap. 11. *mi-*

in se notam contumeliæ insignis acceperit. Illi
 ad istorum humilia opera descenderunt, isti in
 illorum sublimia crimina non venerunt. De Ja-
 no quidem non mihi facile quidquam occurrit,
 quod ad probrum pertineat. Et fortasse talis
 fuerit, innocentius vixerit & a facinoribus fla-
 gitiisque remotius. Saturnum fugientem beni-
 gnus excepit: cum hospite partitus est regnum,
 ut etiam* civitates singulas conderent, iste Ja-
 niculum, ille Saturniam. Sed isti in cultu deo-
 rum omnis dedecoris appetitores, cuius vitam
 minus turpem invenerunt, cum simulacri mon-
 strofa deformitate turparunt, nunc eum bifron-
 tem, nunc etiam quadrifrontem, tamquam ge-
 minum, facientes. An forte voluerunt, ut,
 quoniam plurimi dii selecti erubescenda perpe-
 trando amiserant frontem, quanto iste inno-
 centior esset, tanto frontosior appareret?

CAPUT V.

*De paganorum secretiore doctrina physicisque
 variationibus.*

SED ipsorum potius interpretationes physicas
 audiamus, quibus turpitudinem miserimi
 erroris, velut altioris doctrinæ specie colorare
 conantur. Primum eas interpretationes sic Var-
 ro commendat, ut dicat antiquos simulacra
 deorum & insignia, ornatusque finxisse, quæ
 cum oculis animadvertissent hi qui adissent do-
 ctrinæ mysteria, possent animam mundi ac partes
 ejus, id est, deos veros animo videre: quorum
 qui simulacra specie hominis fecerunt, hoc videri
 secutos, quod mortalium animus qui est in cor-
 pore humano, simillimus est immortalis animi:
 tamquam si vasa ponerentur causa notandorum
 deorum, & in Liberi ade ænophorum sisteretur,
 quod significaret vinum, per id quod continet id
 quod continetur: ita per simulacrum quod for-
 mam haberet humanam, significari animam rati-
 onalem, quod eo velut vase natura ista soleat
 contineri, cuius naturæ deum volunt esse, vel
 deos. Hæc sunt mysteria doctrinæ, quæ iste vir
 doctissimus penetraverat, unde in lucem ista
 proferret. Sed o homo acutissime, num in istis
 doctrinæ mysteriis illam prudentiam perdidisti,
 qua tibi sobrie visum est, quod hi qui primi
 populis simulacra constituerunt, & metum
 demserunt civibus suis, & errorem addiderunt;
 castiusque deos sine simulacris veteres observa-
 se Romanos? Hi enim tibi fuerunt auctores,
 ut hæc contra posteriores Romanos dicere au-
 deres. Nam si & illi antiquissimi simulacra co-
 luissent, fortassis totum istum sensum de simu-
 lacris non constituendis, interim (b) verum, ti-
 moris silentio premeres, & in hujuscemodi per-
 niciosis vanisque figmentis mysteria ista doctri-
 næ loquacius & elatius predicares. Anima ta-
 men tua tam docta & ingeniosa, (ubi te mul-
 tum dolemus) per hæc mysteria doctrinæ ad
 Deum

muscularios.

(b) Editi, *interim vero timoris* &c. Corrigitur ex MSS.

Deum (a) suum, id est, a quo facta est, non cum quo facta est; nec cuius portio, sed cuius conditio est; nec qui est omnium anima, sed qui fecit omnem animam, quo solo illustrante fit anima beata, si ejus gratia non sit ingrata, nullo modo potuit pervenire. Verum ista mysteria doctrinae qualia sint, quantique pendenda, quae sequuntur ostendent. Fatetur interim vir iste doctissimus, animam mundi ac partes ejus esse veros deos: unde intelligitur totam ejus theologiam, eam ipsam scilicet naturalem, cui plurimum tribuit, usque ad animae rationalis naturam se extendere potuisse. De naturali enim paucissima praeloquitur in hoc libro: in quo videbimus utrum per interpretationes physiologicas ad hanc naturalem possit referre civilem, quam de diis selectis ultimam scripsit. Quod si potuerit, tota naturalis erit: & quid opus erat ab ea civilem tanta cura distinctionis abjungere? Si autem recto discrimine separata est; quando nec ista vera est quae illi naturalis placet; pervenit enim usque ad animam, non usque ad verum Deum qui fecit & animam: quanto est abjectior & falsior ista civilis, quae maxime circa corporum est occupata naturam; sicut ipsae interpretationes ejus, ex quibus quaedam (b) necessario commemorare me oportet, tanta ab ipsis exquisitae & enucleatae diligentia demonstrantur?

CAPUT VI.

De opinione Varronis, qua arbitratus est Deum animam esse mundi, qui tamen in partibus suis habeat animas multas, quarum divina natura sit.

DICT ergo idem Varro adhuc de naturali theologia praeloquens, deum se arbitrari esse animam mundi, quem Graeci vocant *κόσμος*, & hunc ipsum mundum esse deum: sed sicut hominem sapientem, cum sit ex corpore & animo, tamen ab animo dici sapientem; ita mundum deum dici ab animo, cum sit ex animo & corpore. Hic videtur quoquo modo confiteri unum Deum; sed ut plures etiam introducat, adjungit mundum dividi in duas partes, caelum & terram; & caelum bifariam, in aethera & aera; terram vero in aquam & humum: e quibus summum esse aethera, secundum aera, tertiam aquam, infimam terram: quas omnes partes quatuor animarum esse plenas, in aethere & aere immortalium, in aqua & terra mortalium; ab summo autem circuitu caeli ad circulum lunae aetherias animas esse astra ac stellas, eos caelestes deos non modo intelligi esse, sed etiam videri: inter lunae vero gyrum & nimborum ac ventorum cacumina aeras esse animas, sed eas animo, non oculis videri; & vocari heroas, & lares, & genios. Haec est videlicet breviter in

ista praelocutione proposita theologia naturalis, quae non huic tantum, sed multis philosophis placuit: de qua tunc diligentius differendum est, cum de civili, quantum ad deos selectos adinet, opitulante Deo vero, quod restat implevero.

CAPUT VII.

An rationabile fuerit, Janum & Terminum in duo numina separari.

JANUS igitur, a quo sumit exordium, quaero quisnam sit? Respondetur, Mundus est. Brevis haec plane est atque aperta responsio. Cur ergo ad eum dicuntur rerum initia pertinere, fines vero ad alterum, quem Terminum vocant? Nam propter initia & fines duobus istis diis duos menses* perhibent dedicatos, praeter illos decem quibus usque ad Decembrem caput est Martius; Januarium Jano; Februarium Termino. Ideo Terminalia* eodem mense Februarii celebrari dicunt, cum sit sacrum purgatorium, quod vocant (c) Februum; unde mensis nomen accepit. Numquid ergo ad mundum, qui Janus est, initia rerum pertinent, & fines non pertinent, ut alter illis deus praeficeretur? Nonne omnia quae in hoc mundo fieri dicunt, in hoc etiam mundo terminari fatentur? Quae est ista vanitas, in opere illi dare potestatem dimidiam, in simulacro faciem duplicem? Nonne utrumque multo elegantius interpretarentur, si eundem & Janum & Terminum dicerent; atque initiis unam faciem, finibus alteram darent? Quoniam qui operatur, utrumque debet intendere. In omni enim motu actionis suae qui non respicit initium, non prospicit finem. Unde necesse est (d) a memoria respiciente prospiciens connectatur intentio. Nam cui exciderit quod coeperit, quomodo finiat non inveniet. Quod si vitam beatam in hoc mundo inchoari putarent, extra mundum perfici, & ideo Jano, id est, mundo, solam initiorum tribuerent potestatem; profecto ei praeponerent Terminum, eumque a diis selectis non alienarent. Quamquam etiam nunc cum in istis duobus diis initia rerum temporalium finesque tractantur, Termino dari debuit plus honoris. Major enim laetitia est, cum res quaeque perficitur: sollicitudinis autem plena sunt coepta, donec perducantur ad finem, quem qui aliquid incipit, maxime appetit, intendit, exspectat, exoptat; nec de re inchoata, nisi terminetur, exultat.

* Plutarch. in Numa.

* Plutarch. ibid.

N 2

Diu

(a) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. ad Deum summum.

(b) Vind. Am. Er. & MSS. necessaria.

(c) Plures & optima nota MSS. cum Vind. Am. & Er. Februum. Non male fortassis, tametsi apud Varronem l. 5.

de Latina ling. legatur: Februum Sabinis purgamentum, & in Sacris nostris verbum.

(d) Sic omnes MSS. quorum unus tamen loco prospiciens, habet prospicientis. At editi, necesse est ut memoria respicientis prospiciens &c.

CAPUT VIII.

Ob quam causam cultores Jani bifrontem imaginem ipsius finxerint, quam tamen etiam quadrifrontem videri volunt.

Sed jam bifrontis simulacri interpretatio proferatur. Duas eum facies ante & retro habere dicunt, quod hiatus noster, cum os aperimus, mundo similis videatur: unde & palatum Græci *οσπάρω* appellant: & nonnulli, inquit, poetæ Latini cælum * vocaverunt palatum: a quo hiatus oris, & foras esse aditum ad dentes versus, & introrsus ad fauces. Ecce quo perductus est mundus propter palati nostri vocabulum vel græcum, vel poeticum. Quid autem hoc ad animam, quid ad vitam æternam? Propter solas salivas colatur hic deus, quibus partim glutientis, partim exspuendis, sub cælo palati utraque panditur janua. Quid est porro absurdius, quam in ipso mundo non invenire duas januas ex adverso sitas, per quas vel admittat ad se aliquid intro, vel emittat a se foras; & de nostro ore & guttore, quorum similitudinem mundus non habet, velle mundi simulacrum componere in Jano, propter solum palatum, cujus similitudinem Janus non habet? Cum vero eum faciunt quadrifrontem & Janum geminum appellant, ad quatuor mundi partes hoc interpretantur, quasi aliquid spectet mundus foras, sicut per omnes facies Janus. Deinde si Janus est mundus, & mundus quatuor partibus constat, falsum est simulacrum Jani bifrontis: (a) aut si propterea verum est, quia etiam nomine Orientis & Occidentis totus solet mundus intelligi, numquid cum duas partes alias nominamus Septentrionis & Austris, sicut illum quadrifrontem dicunt geminum Janum, ita quisquam geminum dicitur est mundum? Non habent omnino unde quatuor januas, quæ intrantibus & exeuntibus pateant, interpretentur ad mundi similitudinem; sicuti de bifronte quod dicerent saltem in ore hominis invenerunt; nisi Neptunus forte subveniat & porrigat piscem, cui præter hiatum oris & gutturis etiam dextra & sinistra fauces patent. Et tamen hanc vanitatem per tot januas nulla effugit anima, nisi quæ audit veritatem dicentem: *Ego sum janua.*

1027.10.
9.

CAPUT IX.

De Jovis potestate, atque ejusdem cum Jano comparatione.

IOVEM autem, qui etiam (b) Juppiter dicitur, quem velint intelligi, exponant. Deus est, inquit, habens potestatem causalium, quibus aliquid fit in mundo. Hoc quam magnum sit, nobilissimus Virgilius versus ille testatur: Felix qui potuit rerum cognoscere causas. Sed cur ei præponitur Janus, hoc nobis vir ille acutissimus doctissimisque respondeat.

1027.2.

(a) Editi post Jani bifrontis, addunt, quia Janus et si quadrifrons se, itur, numquam tamen quadrifrons invenitur: quod a MSS abest.

(b) Jovis & Juppiter perinde in recto dicebatur: sed usus

Quoniam penes Janum, inquit, sunt prima, penes Jovem summa. Merito ergo rex omnium, Juppiter habetur. Prima enim vincuntur a summis: quia licet prima præcedant tempore, summa superant dignitate. Sed recte hoc diceretur, si factorum prima discernentur & summa: sicut initium facti est proficisci, summum pervenire; initium facti inceptio discendi, summum perceptio doctrinæ: ac sic in omnibus prima sunt initia, (c) summique sunt fines. Sed jam hoc negotium inter Janum Terminumque discussum est. Causæ autem quæ dantur Jovi, efficientia sunt, non effecta: neque ullo modo fieri potest, ut vel tempore præveniantur a factis initiisve factorum. Semper enim prior est res quæ facit, quam illa quæ fit. Quapropter si ad Janum pertinent initia factorum, non ideo priora sunt efficientibus causis, quas Jovi tribuunt. Sicut enim nihil fit, ita nihil inchoatur ut fiat, quod non faciens causa præcesserit. Hunc sane deum, penes quem sunt omnes causæ factorum omnium naturarum naturaliumque rerum, si Jovem populi appellant, & tantis contumeliis tamque sceleratis criminationibus colunt, tætriore sacrilegio sese obstringunt, quam si profus nullum putarent deum. Unde satius esset eis alium aliquem Jovis nomine nuncupare, dignum turpibus & flagitiosis honoribus, supposito vano figmento quod potius blasphemarent, (sicut Saturno dicitur suppositus lapis, quem pro filio devoraret) quam istum deum dicere & tonantem & adulterantem, & totum mundum regentem & per tot supra diffluentem, & naturarum omnium naturaliumque rerum causas summas habentem & suas causas bonas non habentem.

2. Deinde quero, quem jam locum inter deos huic Jovi tribuant, si Janus est mundus. Deos enim veros animam mundi ac partes ejus iste definivit: ac per hoc quidquid hoc non est, non est utique secundum istos verus deus. Num igitur ita dicitur sunt Jovem animam mundi, ut Janus sit corpus ejus, id est, iste visibilis mundus? Hoc si dicunt, non erit quemadmodum Janum deum dicant; quoniam mundi corpus non est deus vel secundum ipsos, sed anima mundi ac partes ejus. Unde apertissime idem dicit, deum se arbitrari esse animam mundi, & hunc ipsum mundum esse deum, sed sicut hominem sapientem, cum sit ex animo, & corpore, tamen ex animo dici sapientem; ita mundum deum dici ab animo, cum sit ex animo & corpore. Solum itaque mundi corpus non est deus: sed aut sola anima ejus, aut simul corpus & animus; ita tamen ut non sit a corpore, sed ab animo deus. Si ergo Janus est mundus, & deus est Janus, numquid Jovem ut deus esse possit, aliquam partem Jani esse dicitur sunt?

Ma-

demum obtinuit, ut in obliquo Jovis, in recto Juppiter tantum diceretur.

(c) Sic MSS. Editi vero, summique sunt fines.

*Virgil.
Eiolog. 3.

Magis enim Jovi univcrsum solent tribuere: unde est, * Jovis omnia plena. Ergo & Jovem, ut deus sit, & maxime rex deorum, non alium possunt existimare quam mundum; ut diis ceteris secundum istos suis partibus regnet. In hanc sententiam etiam quosdam versus Valerii Sorani exponit idem Varro, in eo libro quem seorsum ab istis de cultu deorum scripsit: qui versus hi sunt:

Juppiter omnipotens regum (a) rerumque deumque

Progenitor genitrixque deum, deus unus, & omnis.

Exponuntur autem in eodem libro, ita ut cum marem existimarent, qui semen emitteret, feminam quæ acciperet; Jovemque esse mundum, & eum omnia femina ex se emittit, & in se recipere: Qua causa, inquit, scripsit Soranus, Juppiter progenitor genitrixque: nec minus cum causa unum & omnia idem esse; mundus enim unus, & in eo uno omnia sunt.

C A P U T X.

An Jani & Jovis recta discretio sit.

CUM ergo Janus mundus sit, & Juppiter mundus sit, unusque sit mundus, quare duo dii Janus, & Juppiter? Quare seorsus habent templa, seorsus aras, diversa sacra, dissimilia simulacra? Si propterea quod alia vis est primordiorum, alia caussarum, & illa Jani, illa Jovis nomen accepit; numquid si unus homo in diversis rebus duas habeat potestates aut duas artes, quia singularum diversa vis est, ideo duo judices aut duo dicuntur artifices? Sic ergo & unus Deus, cum ipse habeat potestatem primordiorum, ipse caussarum, num propterea illum duos deos esse necesse est putari, quia primordia causæque res duæ sunt? Quod si hoc justum putant; etiam ipsum Jovem tot deos esse dicant, quotquot ei cognomina propter multas potestates dederunt: quoniam res omnes ex quibus illa cognomina sunt adhibita, multæ atque diversæ sunt; ex quibus pauca commemoro.

C A P U T XI.

De cognominibus Jovis, quæ non ad multos deos, sed ad unum eundemque referuntur.

DIXERUNT eum Victorem, Invictum, Opitulium, Impulsorem, Statorem, Centumpedam, Supinalem, Tigillum, (b) Alimum, Ruminum, & alia quæ persequi longum est. Hæc autem cognomina imposuerunt uni deo propter causas potestatesque diversas, non tamen propter tot res etiam tot deos eum esse coegerunt: quod omnia vinceret; quod a nemine vinceretur; quod opem indigentibus ferret; quod haberet impellendi, statuendi, stabiliendi, resupinandi potestatem; quod tamquam tigillus mundum contineret ac sustineret; quod aleret omnia;

quod ruma, id est, mamma aleret animalia. In his, ut advertimus, quædam magna sunt, quædam exigua; & tamen unus utraque facere perhibetur. Puto inter se propinquiora esse causas rerum atque primordia, propter quas res unum mundum duos deos esse voluerunt, Jovem atque Janum, (c) quam continere mundum & mammam dare animalibus: nec tamen propter hæc duo opera tam longe inter se vi & dignitate diversa, duo dii esse compulsi sunt; sed unus Juppiter, propter illud Tigillus, propter illud Ruminus appellatus est. Nolo dicere, quod animalibus mammam præbere sugentibus magis Junonem potuit decere, quam Jovem: præsertim cum esset etiam diva Rumina, quæ in hoc opus adjutorium illi famulatumve præberet. Cogito enim posse responderi, & ipsam Junonem nihil aliud esse quam Jovem, secundum illos Valerii Sorani versus, ubi dictum est:

Juppiter omnipotens regum rerumque deumque

Progenitor genitrixque deum.

Quare ergo dictus est & Ruminus, cum diligentius fortasse quærentibus ipse inveniatur esse etiam illa diva Rumina? Si enim majestate deorum recte videbatur indignum, ut in una spica alter ad curam geniculi, (d) altera ad folliculi pertineret; quanto est indignius unam rem infimam, id est, ut mammis alantur animalia, duorum deorum potestate curari, quorum sit unus Juppiter rex ipse cunctorum; & hoc agat non saltem cum conjuge sua, sed cum ignobili nescio qua Rumina, nisi quia ipse est etiam ipsa Rumina (e); Ruminus fortasse pro sugentibus maribus, Rumina pro feminis? Dicerem quippe noluisse illos Jovi femininum nomen imponere, nisi & in illis versibus Progenitor genitrixque diceretur; & inter alia ejus cognomina legerem, quod etiam Pecunia vocaretur, quam deam inter illos minuscularios invenimus, & in quarto libro commemoravimus. Sed cum & mares & feminae habeant pecuniam, cur non & Pecunia & Pecunius appellatus sit, sicut Rumina & Ruminus, ipsi viderint.

C A P U T XII.

Quod Juppiter etiam Pecunia nuncupetur.

QUAM vero eleganter rationem hujus nominis reddiderunt? Et pecunia, inquit, vocatur, quod ejus sunt omnia. O magnam rationem divini nominis! Immo vero ille ejus sunt omnia, vilissime & contumeliosissime Pecunia nuncupatur. Ad omnia enim quæ celo & terra continentur, quid est pecunia in omnibus omnino rebus, quæ ab hominibus nomine pecuniæ possidentur? Sed nimirum hoc avaritia Jovi nomen imposuit, ut quisquis amat pecuniam, non quemlibet deum, sed

(a) Vind. Am. & Er. regum rex ipse deusque.

(b) Am. & Er. Alimum.

(c) Sola editio Lov. quem continere dicunt mundum.

(d) Editi hoc etiam loco alter. At MSS. altera, scilicet

Volutina. Vide supra lib. 4. c. 8.

(e) Hic in editis additur, ipse Ruminus: quod abest a MSS.

Jovi
tot co-
gnomina
cur im-
posita.

Cap. 21.
& 24.

sed ipsum regem omnium sibi amare videatur. Longe autem aliud esset, si divitiæ vocaretur. Aliud namque sunt divitiæ, aliud pecunia. Nam dicimus divites, sapientes, justos, bonos, quibus pecunia vel nulla, vel parva est; magis enim sunt virtutibus divites, per quas eis etiam in ipsis corporalium rerum necessitatibus sat est quod adest: pauperes vero avaros, semper inhiantes & egentes; quamlibet enim magnas pecunias habere possunt, sed in earum quantacumque abundantia non egere non possunt. Et Deum ipsum verum recte dicimus divitem, non tamen pecunia, sed omnipotentia. Dicuntur itaque & divites pecuniosi; sed interius egeni, si cupidi. Item dicuntur pauperes pecunia carentes; sed interius divites, si sapientes. Qualis ergo ista theologia debet esse sapienti, ubi rex deorum ejus rei nomen accepit, * quam nemo sapiens concupivit? Quanto enim facilius, si aliquid hac doctrina quod ad vitam pertineret aternam salubriter disceretur, deus mundi rector non ab eis pecunia, sed sapientia vocaretur, cujus amor purgat a sordibus avaritiæ, hoc est, ab amore pecuniæ?

C A P U T XIII.

Quæ dum exponitur quid Saturnus quidve sit Genius, uterque unus Jupiter esse doceatur.

Sed quid de hoc Jove plura, ad quem fortasse ceteri referendi sunt, ut inanis remaneat deorum opinio plurimorum, cum hic (a) ipse sit omnes; sive quando partes ejus vel potestates existimantur, sive cum vis animæ, quam putant per cuncta diffusam, ex partibus molis hujus in quas visibilis mundus iste consurgit, & multiplici administratione naturæ, quasi plurimum deorum nomina accepit? Quid est enim & Saturnus? Unus, inquit, de principibus deus, penes quem rationum omnium dominatus est. Nonne expositio versuum illorum Valerii Sorani sic se habet, Jovem esse mundum, & cum omnia semina ex se emittere, & in se recipere? Ipse est igitur penes quem rationum omnium dominatus est. Quid est Genius? Deus, inquit, qui prepositus est ac vim habet omnium rerum gignendarum. Quem alium hanc vim habere credunt, quam mundum, cui dictum est, Jupiter progenitor genitrixque? Et cum alio loco Genium dicit esse uniuscujusque animum rationalem, & ideo esse singulos singulorum, talem autem mundi animum deum esse; ad hoc idem utique revocat, ut tamquam universalis genius ipse mundi animus esse credatur. Hic est igitur quem appellant Jovem. Nam si omnis genius deus, & omnis viri animus genius, sequitur ut sit omnis viri animus deus: quod si & ipsos abhorreere absurditas ipsa compellit, restat ut eum singulariter & excellenter dicant deum genium, quem dicunt mundi animum, ac per hoc Jovem.

(a) Plures MSS. *ipsi sint omnes.*

(b) Sic MSS. At editi, *ministros.*

(c) Particula *neq* ab Er. & Lov. omissa hic fuit: resti-

C A P U T XIV.

De Mercurii & Martis officiis.

MERCURIUM vero & Martem quomodo referrent ad aliquas partes mundi & opera Dei, quæ sunt in elementis, non invenerunt; & ideo eos saltem operibus hominum preposuerunt, fermocinandi & belligerandi (b) administratos. Quorum Mercurius si sermonis etiam deorum potestatem gerit, ipsi quoque regi deorum dominatur, si secundum ejus arbitrium Jupiter loquitur, aut loquendi ab illo accepit facultatem: quod utique absurdum est. Si autem illi humani tantum sermonis potestas tributa perhibetur, non est credibile ad lactandos mamma, non solum pueros, sed etiam pecora, unde Ruminus cognominatus est, Jovem descendere voluisse, & curam nostri sermonis, quo pecoribus antecellimus, ad se pertinere noluisse: ac per hoc idem ipse est Jovis atque Mercurius. Quod si sermo ipse dicitur esse Mercurius, sicut ea quæ de illo interpretantur, ostendunt: (nam ideo Mercurius, quasi * medius currens dicitur appellatus, quod sermo currat inter homines medius; ideo *εγγυς* Græce, quod sermo vel interpretatio, quæ utique ad sermonem pertinet, *ερμηνεία* dicitur; ideo & mercibus præesse, quia inter vendentes & ementes sermo fit medius; alas ejus in capite & pedibus significare volucrum ferri per aera sermonem; nuntium dictum, quoniam per sermonem omnia cogitata enuntiantur) si ergo Mercurius ipse sermo est, etiam ipsis confitentibus, deus non est. Sed cum sibi deos faciunt eos, qui (c) nec dæmones sunt, immundis supplicando spiritibus, possidentur ab eis qui non dii, sed dæmones sunt. Item quia nec Marti aliquod elementum vel partem mundi invenire potuerunt, ubi ageret opera qualiacumque naturæ, deum belli esse dixerunt, quod opus est hominum, & optabile eis non est. Si ergo pacem perpetuam Felicitas daret, Mars quid ageret non haberet. Si autem ipsum bellum est Mars, sicut sermo Mercurius; utinam quam manifestum est quod non sit deus, tam non sit & bellum quod vel falsio vocetur deus.

C A P U T XV.

De stellis quibusdam, quas pagani deorum suorum nominibus nuncuparunt.

NI SI torte illæ stellæ sunt hi dii, quas eorum appellavere nominibus. Nam stellam quamdam vocant Mercurium, quamdam itidem Martem. Sed ibi est & illa quam vocant Jovem; & tamen eis mundus est Jovis: ibi quam vocant Saturnum; & tamen ei (d) præterea dant non parvam substantiam, omnium videlicet feminum: ibi est & illa omnium clarissima, quæ ab eis appellatur Venus; & tamen eandem Venerem esse etiam Lunam volunt: quam-

tuitur ex Vind. Am. & MSS.

(d) Sic MSS. Editi vero, *præter eam.*

Luciferum
fidus.

quamvis de illo fulgentissimo fidere apud eos tamquam de malo aureo Juno Venusque contendant. Luciferum enim quidam Veneris, quidam dicunt esse Junonis: sed, ut solet, Venus vincit. Nam multo plures eam stellam Veneri tribuunt, ita ut vix eorum quisquam reperitur, qui aliud opinetur. Quis autem non rideat, cum regem omnium Jovem dicant, (a) quod stella ejus ab stella Veneris tanta vincitur claritate? Tanto enim esse debuit ceteris illa fulgentior, quanto est ipse potentior. Respondent ideo sic videri, quia illa quæ putatur obscurior, superior est atque a terris longe remotior. Si ergo superiorem locum major dignitas meruit, quare Saturnus ibi est Jove superior? An vanitas fabulæ, quæ regem Jovem facit, non potuit usque ad sidera pervenire; & quod non (b) valuit Saturnus in regno suo, neque in Capitolio, saltem est permixtus obtinere in cælo? Quare autem Janus non accepit aliquam stellam? Si propterea quia mundus est, & omnes in illo sunt: & Jovis mundus est, & habet tamen. An ite causam suam composuit ut potuit, & pro una stella quam non habet inter sidera, tot facies accepit in terra? Deinde si propter solas stellas Mercurium & Martem partes mundi putant, ut eos deos habere possint, quia utique terminus & bellum non sunt partes mundi, sed actus hominum; cur Arieti & Tauri & Cancro & Scorpioni ceterisque hujusmodi quæ caelestia signa numerant, & stellis non singulis, sed singula pluribus constant, superioremque (c) illis in summo cælo perhibent collocata, ubi constantior motus inerrabilem meam sideribus præbet, nullas aras, nulla sacra, nulla templa fecerunt; nec deos, non dico inter hos selectos, sed ne inter illos quidem quasi plebeios habuerunt?

CAPUT XVI.

De Apolline & Diana ceterisque selectis diis, quos partes mundi esse voluerunt.

APOLLINEM quamvis divinatorem & medicum velint, tamen ut in aliqua parte mundi statuerent, ipsum etiam solem esse dixerunt. Dianamque germanam ejus similiter lunam & viarum præsidem. Unde & virginem volunt, (d) quod via nihil pariat: & ideo ambos sagittas habere, quod ipsa duo sidera de cælo radios terras usque pertendant. Vulcanum volunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi; Ditem patrem; hoc est Orcum, terrenam & infimam partem mundi. Liberum & Cererem præponunt feminibus, vel illum masculinis, illam femininis: vel illum liquori, illam vero ariditati feminum. Et hoc utique totum

(a) Sola editio Lov. pro quod, habet cum.

(b) Non valuit Saturnus in regno suo, qui videlicet e Creta pulsus a filio Jove dicitur: neque in Capitolio, quia cum incoluisset collem Capitolinum, ubi Saturnia condita erat, postea collis ille sacer fuit Jovi.

(c) Lov. ista: dissentientibus editis aliis & MSS.

(d) In sola editione Lov. quia nihil pariat: omisso ver-

refertur ad mundum, id est, ad Jovem, qui propterea dictus est * Progenitor genitrixque; * *Supra cap. 11.* quod omnia semina ex se emitteret, & in se reciperet. Quandoquidem etiam Matrem magnam eandem Cererem volunt, quam nihil aliud dicunt esse quam terram, eamque perhibent & Junonem. Et ideo ei secundas causas tribuunt rerum: cum tamen Jovi sit dictum, Progenitor genitrixque deum: quia secundum eos totus mundus ipse est Jovis. Minervam etiam, quia eam humanis artibus præposuerunt, nec invenerunt vel stellam ubi eam ponerent, eandem vel summum æthera vel etiam lunam esse dixerunt. Vestam quoque ipsam propterea dearum maximam putaverunt, quod ipsa sit terra; quamvis ignem mundi leviorum qui pertinet ad usus hominum faciles, non violentiorem qualis Vulcani est, ei deputandum esse crediderunt. Ac per hoc omnes istos selectos deos hunc esse mundum volunt, in quibusdam universum, in quibusdam partes ejus: universum sicut Jovem, partes ejus, ut Genium, ut Matrem magnam, ut Solem (e) & Lunam, vel potius Apollinem & Dianam. Et aliquando unum deum res plures, aliquando unam rem deos plures faciunt. Nam unus deus res plures sunt, sicut ipse Juppiter: & mundus enim totus Juppiter, & solum cælum Juppiter, & sola stella Juppiter habetur & dicitur. Itemque Juno secundarum causarum domina, & Juno aer, & Juno terra, & si venerem (f) vinceret, Juno stella. Similiter Minerva summum æther, & Minerva itidem luna, quam esse in ætheris infimo limite existimant. Unam vero rem deos plures ita faciunt. Et Janus est mundus, & Juppiter: sic & Juno est terra, & Mater magna, & Ceres.

CAPUT XVII.

Quod etiam ipse Varro opiniones suas de diis pronuntiavit ambiguas.

ET sicut hæc, quæ exempli gratia commemoravi, ita cetera non explicant, sed potius implicant; sicut impetus errabundæ opinionis impulerit, ita huc atque illuc, hinc atque illinc, insiliunt & resiliunt: ut ipse Varro de omnibus dubitare, quam aliquid affirmare maluisset. Nam trium extremorum primum cum de diis certis absolvisset librum, in altero de diis incertis dicere ingressus, ait: Cum in hoc libello dubias de diis opiniones posuero, reprehendi non debeo. Qui enim putabit judicari oportere & posse, cum audierit, faciet ipse. Ego citius perduci possum, ut in primo libro quæ dixi in dubitationem revocem, quam in hoc quæ (g) prescribam omnia ut ad aliquam dirigam

bo, via.

(e) MSS. ut Solem vel Lunam; ut potius &c.

(f) Vinceret, puta in contentione de Lucifero sidere, quod, uti capite superiore observat, quidam dicunt esse Junonis.

(g) MSS. prescribam omnia, ut aliquam dirigam summam: omisso ad.

rigam summam. Ita non solum istum de diis incertis, sed etiam illum de certis fecit incertum. In tertio porro isto de diis selectis, postquam prælocutus est quod ex naturali theologia præloquendum putavit, ingressurus hujus civilis theologiæ * vanitates & insanias mendaces, ubi eum non solum non ducebat rerum veritas, sed etiam majorum premebat auctoritas: De diis, inquit, populi Romani publicis, quibus ædes dedicaverunt, eosque pluribus signis ornatos notaverunt, in hoc libro scribam, sed ut Xenophanes Colophonius scribit, quid putem, non quid contendam, ponam. Hominis enim est hæc opinari, Dei scire. Rerum igitur non comprehensarum, nec firmissime creditarum, sed opinatarum & dubitandarum fermone trepidus pollicetur, dicturus ea quæ ab hominibus instituta sunt. Neque enim, sicut sciebat esse mundum, esse cælum & terram; cælum sideribus fulgidum, terram seminibus fertilem, atque hujusmodi cetera, sicut hanc totam molem atque naturam vi quadam invisibili ac præpotenti regi atque administrari certa animi stabilitate credebat; ita poterat affirmare de Jano, quod mundus ipse esset; aut de Saturno invenire, quomodo & Jovis pater esset & regnanti subditus factus esset, & cetera talia.

CAPUT XVIII.

Qua credibilior causa sit, qua error paganismi inoleverit.

DE quibus credibilior redditur ratio, cum perhibentur homines fuisse, & unicuique eorum ab his qui eos adulando deos esse voluerunt, ex (a) ejus ingenio, moribus, actibus, casibus, sacra & sollemnia constituta, atque hæc paullatim per animas hominum dæmonibus similes & ludicrarum rerum avidas irrependo, longe lateque (b) vulgata; ornantibus ea mendacis poetarum, & ad ea fallacibus spiritibus seducentibus. Facilius enim fieri potuit, ut juvenis impius vel ab impio patre interfici metuens & avidus regni patrem pelleret regno, quam id quod iste interpretatur, ideo Saturnum patrem a Jove filio superatum, quod ante est causa quæ pertinet ad Jovem, quam semen quod pertinet ad Saturnum. Si enim hoc ita esset, numquam Saturnus prior fuisset, nec pater Jovis esset. Semper enim semen causa præcedit, nec unquam generatur ex semine. Sed cum conantur vanissimas fabulas sive hominum res gestas velut naturalibus interpretationibus honorare, etiam homines acutissimi tantis patiuntur angustias, ut eorum quoque vanitatem dolere cogamur.

(a) Er. & Lov. ex eod. At MSS. ex eod. quod refertur ad unicuique.

(b) Editi, vulgarum. Emendantur a MSS.

CAPUT XIX.

De interpretationibus, quibus colendi Saturni (c) ratio concinnatur.

SATURNUM, inquit, dixerunt, quæ nata ex eo essent, solitum devorare; quod eo femina, unde nascerentur, redirent. Et quod illi pro Jove glæba objecta est devoranda, significat, inquit, manibus humanis obrui coeptas ferendo fruges, ante quam utilitas arandi esset inventa. Saturnus ergo dici debuit ipsa terra, non femina: ipsa enim quodam modo devorat quæ genuerit, cum ex ea nata femina in eam rursus recipienda redierint. Et quod pro Jove accepisse dicitur glæbam, quid hoc ad id valet, quod manibus hominum semen glæba coopertum est? Numquid ideo non est, ut cetera, devoratum, quod glæba coopertum est? Ita enim hoc dictum est, quasi qui glæbam opposuit, semen abstulerit, sicut Saturno perhibent oblata glæba ablatum Jovem; ac non potius glæba semen operiendo fecerit illud diligentius devorari. Deinde isto modo semen est Juppiter, non feminis causa, quod paullo ante dicebatur. Sed quid faciant homines, qui cum res stultas interpretantur, non inveniunt quid sapienter dicatur? Falcem habet, inquit, propter agriculturam. Certe illo regnante nondum erat agricultura, & ideo priora ejus tempora perhibentur, sicut idem ipse fabellas interpretatur, quia primi homines ex his vivebant, seminibus, quæ terra sponte gignebat. An falcem scepro perduto accepit, ut qui primis temporibus rex fuerat otiosus, filio regnante fieret operarius laboriosus? Deinde ideo dicit a quibusdam pueros ei solitos immolari, sicut a Pœnis, & a quibusdam etiam majores, sicut a Gallis, quia omnium seminum optimum est genus humanum. De hac crudelissima vanitate quid opus est plura dicere? Hoc potius advertamus atque teneamus, has interpretationes non referri ad verum Deum, vivam, incorpoream, incommutabilemque naturam, a quo vita in æternam beata poscenda est; sed earum esse fines in rebus corporalibus, temporalibus, mutabilibus atque mortalibus. Quod Cælum, inquit, patrem Saturnus castrasse in fabulis dicitur, hoc significat penes Saturnum, non penes Cælum, semen esse divinum. Hoc propterea, quantum intelligi datur, quia nihil in cælo de seminibus nascitur. Sed ecce, Saturnus si Cæli est filius, Jovis est filius. Cælum enim esse Jovem, (d) innumerabiliter & diligenter affirmant. Ita ista quæ a veritate non veniunt, plerumque & nullo impellente se ipsa subvertunt. Κόρος appellatum dicit, quod Græco vocabulo significat temporis spatium: sine quo semen, inquit, non potest esse secundum. Hæc & alia de Saturno multa dicuntur, & ad semen omnia referuntur.

Sed

(c) In editis, Saturni causam rationem concinnatur: corrupte.

(d) Lov. Immutabiliter: dissentientibus editis aliis & MSS.

Humanae hominis sacrificandi ritus.

A veritate que non veniunt, seipsa plerumque evertunt.

An quia fecunda est? Cur ergo non magis homines dii sunt, qui eam fecundiores faciunt excolendo; sed cum arant, non cum adorant? Sed pars animæ mundi, inquit, quæ per illam permeat, deam facit. Quasi non evidentior sit in hominibus anima, quæ utrum sit, nulla sit quæstio; & tamen homines dii non habentur: & quod est graviter dolendum, his qui dii non sunt, & quibus ipsi meliores sunt, colendis & adorandis mirabili & miserabili errore subduntur. Et certe idem Varro in eodem de diis selectis libro, tres esse affirmat animæ gradus in omni universaque natura: unum, qui omnes partes corporis quæ vivunt, transit, & non habet sensum, sed tantum ad vivendum valetudinem: hanc vim in nostro corpore permanere dicit in ossa, unguis, capillos; sicut in mundo arbores sine sensu aluntur & crescunt, & modo quodam suo vivunt. Secundum gradum animæ, in quo sensus est: hanc vim pervenire in oculos, aures, nares, os, tactum. Tertium gradum animæ esse summum, qui vocatur animus, in quo intelligentia præminet: hoc præter hominem omnes carere mortales: (a) hanc partem animæ mundi dicit deum, in nobis autem genium (b) vocari. Esse autem in mundo lapides ac terram, quam videmus, quo non permanat sensus, ut ossa, ut unguis Dei. Solem vero, lunam, stellas, quæ sentiunt, quibusque ipse sentit, sensus esse ejus. Æthera porro animum ejus: ex cuius vi, quæ pervenit in astra, ipsam quoque facere deos; & per ea quod in terram permeat, deam Tellurem; quod autem inde permeat in Mare atque oceanum, deum esse Neptunum.

Animæ
gradus
iuxta
Varro-
nem.

Animus.

2. Redeat ergo sub hac quam theologiam naturalem putat, quo velut requiescendi causa ab his ambagibus atque amfractibus fatigatus egressus est. Redeat, inquam, redeat ad civilem: hic cum adhuc teneo, tantisper de hac ago. Nondum dico, si terra & lapides nostris sunt ossibus & unguibus similes, similiter eos intelligentiam non habere, sicut sensu carent; aut si idcirco habere dicuntur ossa & unguis nostri intelligentiam, quia in homine sunt qui habet intelligentiam, tam stultum esse qui hos deos in mundo dicit, quam stultum est qui in nobis ossa & unguis homines dicit. Sed hæc cum philosophis fortassis agenda sunt: nunc autem istum adhuc politicum (c) volo. Fieri enim potest, ut licet in illam naturalis theologiæ veluti libertatem caput erigere paullulum voluisse videatur, adhuc tamen hunc librum versans; & se in illo versari cogitans, cum etiam inde respexerit; &

(a) Hic editi addunt, in qua quoniam homines Deo videntur esse similes: quod abest a MSS.

(b) In ante editis post genium vocari, ita legebatur: Sic ergo & in anima mundi tres gradus instituens, unam partem ejus lapides esse dicit ac ligna, & hanc terram quam videmus, quo non permanat sensus: aliam vero quam sensum vocat ejus, ut æthera: tertiam porro, eam & animam ejus nuncupat, quæ scilicet pervenit in astra; eam quo-

hoc propterea dixerit, ne majores ejus, sive alia civitates, Tellurem atque Neptunum coluisse inaniter credantur. Sed hoc dico, pars animi mundani quæ per terram permeat, sicut una est terra, cur non etiam unam fecit deam, quam dicit esse Tellurem? Quod si ita fecit, ubi erit Orcus frater Jovis atque Neptuni, quem Ditem patrem vocant? ubi ejus conjunx Proserpina, quæ secundum aliam in eisdem libris positam opinionem, non terræ fecunditas, sed pars inferior perhibetur? Quod si dicunt, animi mundani partem, cum permeat terræ partem superiorem, Ditem patrem facere deum; cum vero inferiorem, Proserpinam deam; Tellus illa quid erit? Ita enim totum quod ipsa erat, in duas istas partes deosque divisum est, ut ipsa tertia quæ sit, aut ubi sit, inveniri non possit: nisi quis dicat simul istos deos Orcum atque Proserpinam, unam deam esse Tellurem; & non esse jam tres, sed aut unam, aut duos: & tamen tres dicuntur, tres habentur, tres coluntur aris suis, delubris suis, sacris, simulacris, sacerdotibus suis, & per hæc etiam fallacibus prostitutam animam constuprantibus dæmonibus suis. Adhuc respondeatur, quam partem terræ permeet pars mundani animi, ut deum faciat Tellumonem? Non, inquit, sed una eademque terra habet geminam vim, & masculinam, quod femina producat; & femininam, quod recipiat, atque enutriet: inde a vi feminina dictam esse Tellurem, a masculina Tellumonem. Cur ergo pontifices, ut ipse indicat, additis quoque aliis duobus, quatuor diis faciunt rem divinam, Telluri, Tellumoni, Altori, Rufori? De Tellure & Tellumone jam dictum est. Altori quare? Quod ex terra, inquit, aluntur omnia quæ nata sunt. Rufori quare? Quod rursus, inquit, cuncta eodem revolvuntur.

CAPUT XXIV.

De Telluris cognominibus eorumque significationibus, quæ etiam si erant militarum rerum indices, non debuerunt multorum deorum firmare opiniones.

DEBUIT ergo una terra propter istam (d) quadrigeminam vim quatuor habere cognomina, non quatuor facere deos; sicut tot cognominibus unus Juppiter, & tot cognominibus una Juno; in quibus omnibus vis multiplex esse dicitur ad unum deum vel unam deam pertinens, non multitudo cognominum deorum etiam multitudinem faciens. Sed profecto sicut aliquando etiam ipsas vilissimas feminas carum, quas libidine quæsierunt, tradet panitetque turbarum: sic animam vilem factam & im-

que asserit facere deos, & per eam, quando in terram permanat, deam Tellurem; quod autem inde &c. Lectio alia, quam nos prætulimus, omnium est aut melioris notæ MSS.

(c) Hic editi addunt, id est civilem. Glossæ quod abest a MSS.

(d) Plerique & potiores MSS. Vind. & Am. quæter-geminam vim.

Telluris
cogno-
guina.

& immundis spiritibus prostitutam deos sibi multiplicare, quibus contaminanda prosterneretur, sicut plurimum libuit, sic aliquando & piguit. Nam & ipse Varro quasi de ipsa turba verecundatus, unam deam vult esse Tellurem. Eandem, inquit, dicunt Matrem magnam, quod tympanum habeat, significari esse orbem terrarum: quod turres in capite, oppida: quod sedes fingantur circa eam, cum omnia moveantur, ipsam non moveri. Quod Gallos huic deae, ut fervirent fecerunt, significat qui semine indigeant, terram sequi oportere; in ea quippe omnia reperiri. Quod se apud eam iactant, praecipitur, inquit, qui terram colunt, ne sedeat; semper enim esse quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum (a) iactandorum ac manuum & ejus rei crepitus in colendo agro quid sit, significant, ideo aere, quod eam antiqui colebant aere, ante quam ferrum esset inventum. Leonem, inquit, adiungunt solum ac mansuetum, ut ostendant esse nullum genus terrae tam remotum ac vehementer ferum, quod non subigi colique conveniat. Deinde adiungit & dicit, Tellurem matrem & nominibus pluribus & cognominibus quod nominarunt, deos existimatos esse complures. Tellurem, inquit, putant esse Opem, quod opere fiat melior; Matrem, quod plurima pariat; magnam, quod cibum pariat; Proserpinam, quod ex ea proserpant fruges; Vestam, quod vestiatur herbis. Sic alias deas, inquit, non absurde ad hanc revocant. Si ergo una dea est, quae quidem consultata veritate nec ipsa est, interim quid itur in multas? Unius sint ista multa nomina, non tam deae multae quam nomina. Sed errantium majorum auctoritas deprimat, & eundem Varronem post hanc sententiam trepidare compellit. Adjungit enim & dicit: Cum quibus opinio majorum de his deabus, quod plures eas putarunt esse, non pugnat. Quomodo non pugnat, cum valde aliud sit, unam deam nomina habere multa, aliud esse deas multas? Sed potest, inquit, fieri ut eadem res & una sit, & in ea quaedam res sint plures. Concedo in uno homine esse res plures, numquid ideo & homines plures? Sic in una dea esse res plures, numquid ideo & deas plures? Verum sicut volunt, dividant, consent, multiplicent, replicent, implicent.

2. Haec sunt Telluris & Matris magnae praecleara mysteria, unde omnia referuntur ad mortalia semina & ad exercendam agriculturam. Itane ad haec relata & hunc finem habentia tympanum, turres, Galli, iactatio insana membrorum, crepitus cymbalorum, confectio leonum, vitam cuiquam pollicentur aeternam? Itane propterea Galli abscisi huic Magnae deae ser-

viunt, ut significant qui semine indigent, terram sequi oportere; quasi non eos ipsa potius servitus semine faciat indigere? Utrum enim sequendo hanc deam; cum indigeant, semen adquirunt; an potius sequendo hanc deam, cum habeant, semen amittunt? Hoc interpretari est, an detestari? Nec attenditur, quantum maligni daemones prevaluerint, qui nec aliqua magna his sacris polliceri ausi sunt, & tam crudelia exigere potuerunt. Si dea terra non esset, manus ei homines operando inferrent, ut semina consequerentur per illam; non etiam sibi sciendo, ut semina perderent propter illam. Si dea non esset, ita fecunda fieret manibus alienis, ut non cogeret hominem sterilem fieri manibus suis. Jam quod in Liberi sacris honesta matrona pudenda virilia coronabat, spectante multitudine; ubi rubens & ludans, si est ulla frons in hominibus, adstabat forsitan & maritus: & quod in celebratione nuptiarum, super Priapi scapula nova nupta sedere jubebatur: longe contentibilia atque (b) leviora sunt praeter ista turpitudine crudelissima, ubi daemonicis (c) artibus sic uterque sexus illuditur, ut neuter suo vulnere perimatur. Ibi fascinatio timetur agrorum, hic membrorum amputatio non timetur. Ibi sic dehonestatur novae nuptae verecundia, ut non solum fecunditas, sed nec virginitas adimatur: hic ita amputatur virilitas, ut nec convertatur in feminam, nec vir relinquatur.

CAPUT XXV.

Quam interpretationem de abscissione Atys Graecorum sapientium doctrina repererit.

ET (d) Atys ille non est commemoratus, nec ejus ab isto interpretatio requisita est, in cujus dilectionis memoriam * Gallus absciditur. Sed docti Graeci atque sapientes nequaquam rationem tam sanctam praeclearamque tacuerunt. Propter vernalem quippe faciem terrae, quae ceteris temporibus est pulchrior, Porphyrius philosophus nobilis * Atyn flores significare perhibuit; & ideo abscisum, quia flos decidit ante fructum. Non ergo ipsum hominem, vel quasi hominem, qui vocatus est Atys, sed virilia ejus florem comparaverunt. Ipsa quippe illo vivente deciderunt: immo vero non deciderunt, neque decerpta, sed plane discerpta sunt: nec illo flore amisso quisquam poitea fructus, sed potius sterilitas consequuta est. Quid ergo ipse reliquus, & quidquid remansit absciso, quid eo significari dicitur? quo refertur? quae interpretatio inde profertur? An haec frustra moliendo nihilque inveniundo, persuadent illud potius esse credendum, quod de homine castrato fama iactavit, litterisque mandatum est? Merito (e) hinc averfatus est Varro noster, neque hoc dicere

O 2 cere

(a) Vind. *ferramentorum ritus iactandorum*. Am. & Er. *ferramentorum ictus iactandorum*. Sex MSS. *ferramentorum iactorum*. Paulo post plerique MSS. *qui sit, significant*. Locus perplexus & viciatus.

(b) Vind. Am. & Er. *atque confusibilia*. Minus apte.

(c) Plures MSS. *ritibus*. Et quidam, *resibus*.

(d) In veteribus libris plerisque cum duplici *et* scribitur, *Atys*. De hujus historia sive fabula Servius in *Aeneid.* 9. Arnobius lib. 5. &c.

(e) Editi, *huic adversatus est*. Emendantur a MSS.

cere venit : non enim hominem doctissimum latuit.

CAPUT XXVI.

De turpitudine sacrorum Matris magnæ.

ITEMQUE de mollibus eidem Matri magnæ contra omnem virorum mulierumque venerationem consecratis, qui usque in hesternum diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu femineo per plateas vicofque Carthaginis; etiam (a) a populis unde turpiter viverent exigebant, nihil Varro dicere voluit, nec usquam me legisse commemini. Defecit interpretatio, erubuit ratio, conticuit oratio. Vicit Matris magnæ omnes deos filios, non numinis magnitudo, sed criminis. Huic monstro nec Jani monstrositas comparatur. Ille in simulacris habebat solam deformitatem, ista in sacris deformem crudelitatem: ille membra in lapidibus addita, hæc in hominibus perditæ. Hoc dedecus tot Jovis ipsius & tanta supra non vincunt: ille inter femineas corruptelas uno Ganymede cælum infamavit; ista tot mollibus professis & publicis & inquinavit terram, & cælo fecit injuriam. Saturnum fortasse possemus huic in isto genere turpissimæ crudelitatis sive conferre, sive præferre, qui patrem castrasse perhibetur: sed in Saturni sacris homines alienis manibus potius occidi, quam suis abscidi potuerunt. Devoravit ille filios, ut poetæ ferunt, & physici ex hoc interpretantur quod volunt; ut autem historia prodit, necavit: sed quod ei Pœni suos filios sacrificaverunt, non recepere Romani. At vero ista magna deorum Mater etiam Romanis templis castratos intulit, atque istam sævitiam moremque servavit; credita vires adjuvare Romanorum, exsecando virilia virorum. Quid sunt ad hoc malum Mercurii furta, Veneris lascivia, stupra ac turpitudines ceterorum, quæ proferremus de libris, nisi quotidie cantarentur & saltarentur in theatris? Sed hæc quid sunt ad tantum malum, cuius magnitudo magnæ Matri tantummodo competeat? Præsertim quod illa dicuntur a poetis esse conficta: quasi poetæ id etiam finxerint, quod ea sint diis grata & accepta. Ut ergo canerentur vel scriberentur, audacia sit vel petulantia poetarum: ut vero divinis rebus & honoribus eisdem imperantibus & extorquentibus numinibus adderentur, quid est nisi crimen deorum; immo vero confessio dæmoniorum, & deceptio miserorum? Verum illud quod de abscisorum consecratione Mater deorum coli meruit, non poetæ confinxerunt, sed horrere magis quam

(a) Gallis Matris deum licebat stipem a populo poscere lege a Metello lata, cuius Ovidius 4. fast. meminit. Cicero 2. de legibus: *Præter Ideæ Matris*, ait, *famulos, eosque iustis diebus, ne quis stipem cogito*. Additque, *Stipem iustulimus, nisi eam quam ad paucos dies propriam Ideæ Matris excepimus: implet enim superstitione animos & exhaust domos*. Vide Tertullianum in Apologet. c. 13.

(b) Editi Vind. Am. & Er. carent hac sententia: *Quid autem non potest* &c. ejusque loco habent: *Cui enim hic*

canere maluerunt. Hisne diis selectis quisquam consecrandus est, ut post mortem vivat beate, quibus consecratus ante mortem honeste non potest vivere, tam sædis superstitionibus subditus & immundis dæmonibus obligatus? Sed hæc omnia, inquit, referuntur ad mundum. Videat ne potius ad immundum. (b) Quid autem non potest referri ad mundum, quod esse demonstratur in mundo? Nos autem animum quærimus, qui vera religione confusus, non tamquam deum suum adoret mundum, sed tamquam opus Dei propter Deum laudet mundum; & mundanis sordibus expiatus, mundus perveniat ad Deum, qui condidit mundum.

CAPUT XXVII.

De figmentis physiologorum, qui nec veram divinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda est vera divinitas.

ISTOS vero deos selectos videmus quidem clarius innotuisse quam ceteros; non tamen ut eorum illustrarentur merita, sed ne occultarentur opprobria: unde magis eos homines fuisse credibile est; sicut non solum poetice litteræ, verum etiam historicæ tradiderunt. Nam quod Virgilius ait:

Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo, *Æneid.*

Arma Jovis fugiens, & regnis exsul ademptis: 8.

& quæ ad hanc rem pertinentia consequuntur, totam de hoc (c) Euhemerus pandit historiam, quam Ennius in Latinum vertit eloquium: unde quia plurima posuerunt, qui contra hujusmodi errores ante nos vel Græco sermone vel Latino scripserunt, non in eo mihi placuit immorari.

2. * Ipsas physiologias cum considero, quibus docti & acuti homines has res humanas conantur vertere in res divinas, nihil video nisi ad temporalia terrenaque opera naturamque corpoream, vel etiam si invisibilem, tamen mutabilem potuisse revocari: quod nullo modo est verus Deus. Hoc autem si saltem religiositati congruis significationibus ageretur, esset quidem dolendum, non his verum Deum annuntiari, atque prædicari; tamen aliquomodo ferendum tam sæda & turpia non fieri, nec juberi: at nunc cum pro Deo vero, quo solo anima se inhabitante sit felix, nefas sit colere aut corpus aut animam; quanto magis nefarium est ista sic colere, ut nec salutem, nec decus humanum corpus aut anima colentis obtineat? Quamobrem si templo, sacerdote, sacrificio, quod vero Deo debetur, colatur aliquod elementum mundi, vel creatus aliquis spiritus,

mundus est deus, nec animo religiosus existit; nec honestus vivet ille, nec mundus. Nos autem animum &c. Lectio hæc, tametsi Ludovico Vivi visa sit melior, venit profecto ex glossate non bono ad illud quod præcedit, *Videat ne potius ad immundum*: ubi nihil subintelligere oportebat aliud nisi spiritum, id est, dæmonem.

(c) Vind. Am. & aliquot MSS. *Homerus*. Sed verius ceteri libri, *Euhemerus*. Hic enim scripsit sacram historiam. V. supra lib. 6. c. 7.

ritus, etiam si non immundus & malus; non ideo malum est, quia illa mala sunt quibus colitur; sed quia illa sunt talia, quibus solus ille colendus sit, cui talis cultus servitusque debetur. Si autem stoliditate vel monstrositate simulacrorum, sacrificiis homicidiorum, coronatione virilium pudendorum, mercede stuprorum, sectione membrorum, abscissione genitalium, consecratione mollium, festis impurorum obscenorumque ludorum, unum verum Deum, id est, omnis animæ corporisque creatorem colere se quisque contendat; non ideo peccat, quia non est colendus quem colit; sed quia colendum, non ut colendus est, colit. Qui vero & rebus talibus, id est, turpibus & scelestis; & non Deum verum, id est, animæ corporisque factorem, sed creaturam quamvis non vitiosam colit, sive illa sit anima, sive corpus, sive anima simul & corpus, bis peccat in Deum, quod & pro ipso colit, quod non est ipse; & talibus rebus colit, qualibus nec ipse colendus est, nec non ipse. Sed hi quonam modo, id est, quam turpiter nefarieque coluerint, in promptu est. Quid autem vel quos coluerint, esset obscurum, nisi eorum testaretur historia, ea ipsa quæ foeda & turpia confitentur numinibus terribiliter exigentibus reddita. Unde remotis constat ambagibus, nefarios dæmones atque immundissimos spiritus, hac omni civili theologia in visendis stolidis imaginibus, & per eas possidendis etiam stultis cordibus, invitatos.

CAPUT XXVIII.

Quod doctrina Varronis de theologia in nulla sibi parte concordet.

QUID igitur valet, quod vir doctissimus & acutissimus Varro velut subtili disputatione hos omnes deos in cælum & in terram redigere ac referre conatur? (a) Non potest: fluunt de manibus, resiliunt, labuntur & decidunt. Dicturus enim de feminis, hoc est, deabus: Quoniam, inquit, ut in primo libro dixi de locis, duo sunt principia deorum animadversa de cælo & terra, a quo dii partim dicuntur cælestes, partim terrestres: ut in superioribus initium fecimus a cælo, cum diximus de Jano, quem alii cælum, alii dixerunt esse mundum; sic de feminis initium scribendi facimus a Tellure. Sentio quantam molestiam tale ac tantum patiatur ingenium. Ducitur enim quadam ratione veri simili, cælum esse quod faciat, terram quæ patiatur; & ideo illi masculinam vim tribuit, huic femininam: & non attendit eum potius esse qui hæc facit, qui utrumque fecit. Hinc etiam Samothracum nobilia mysteria in superiore libro sic interpretatur, ea-

(a) Ita in MSS. At in editis prava hic fuit interpunctio atque addita particula copulativa sic, ac referre conatur & non potest? Fluunt &c.

(b) Plures MSS. Dicit pater. Alii, Diispater.

(c) Editi Vind. & Ann. Quomodo ergo deos in cælo, deas in terra esse perhibent, qui rursus deos ad terram, deas ad

que se quæ nec suis nota sunt scribendo expofiturum eisque missurum quasi religiosissime pollicetur. Dicit enim se ibi multis indicibus collegisse in simulacris aliud significare cælum, aliud terram, aliud exempla rerum, quas Plato * appellat ideas: cælum Jovem, terram Junonem, ideas Minervam vult intelligi: cælum a quo fiat aliquid, terram de qua fiat, exemplum secundum quod fiat. Qua in re omitto dicere, quod Plato illas ideas tantam vim habere dicit, ut secundum eas non cælum aliquid fecerit, sed etiam cælum factum sit. Hoc dico, istum in hoc libro selectorum deorum rationem illam trium deorum, quibus quasi cuncta complexus est, perdidisse. Cælo enim tribuit masculos deos, feminas terræ: inter quas posuit Minervam, quam supra ipsum cælum ante posuerat. Deinde masculus deus Neptunus in mari est, quod ad terram potius quam ad cælum pertinet. (b) Dis pater postremo, qui Græce πλάτων dicitur, etiam ipse masculus frater amborum terrenus deus esse perhibetur; superiorem terram tenens, in inferiore habens Proserpinam conjugem. Quomodo ergo (c) deos ad cælum, deas ad terram referre conatur? Quid solidum, quid constans, quid sobrium, quid definitum habet hæc disputatio? Illa autem est Tellus initium deorum, Mater scilicet magna, apud quam mollium & abscisorum seseque secantium atque jactantium insana perstrepat turpitudine. Quid est ergo quod dicitur caput deorum Janus, caput deorum Tellus? Nec ibi facit unum caput (d) error, nec hic sanum furor. Cur hæc frustra referre nituntur ad mundum? (e) Quod etsi possent, pro Deo vero mundum nemo pius colit: & tamen eos nec hoc posse, veritas aperta convincit. Referant hæc potius ad homines mortuos, & ad dæmones pessimos, & nulla quaestio remanebit.

CAPUT XXIX.

Quod omnia quæ physiologi ad mundum partesque ipsius retulerunt, ad unum verum Deum referre debuerint.

NAMQUE omnia quæ ab eis ex istorum deorum theologia velut physicis rationibus referuntur ad mundum, quam sine ullo scrupulo sacrilegæ opinionis Deo potius vero, qui fecit mundum, omnis animæ & omnis corporis conditori tribuantur, advertamus hoc modo: Nos Deum colimus, non cælum & terram, quibus duabus partibus mundus hic constat: nec animam vel animas per viventia quæcumque diffusas; sed Deum qui fecit cælum & terram & omnia quæ in eis sunt: qui fecit omnem animam, sive quocumque modo viventem & sensus

cælum referre conatur?

(d) Error scilicet in Jano bicipite, furor autem in sacerdotibus insanis Matris magnæ.

(e) Sic MSS. At editi, quasi possit pro vero Deo mundus vel opus pro factore coli.

* In Timæo & Parmenide.

sus & rationis expertem, sive etiam sentientem, sive etiam intelligentem.

CAPUT XXX.

Qua pietate discernatur a creaturis Creator, ne pro uno tot dii colantur, quot sunt opera unius auctoris.

ET jam ut incipiam illa unius & veri Dei opera percurrere, propter quod isti sibi dum quali honeste conantur sacramenta turpissima & scelestissima interpretari, deos multos falsosque fecerunt: illum Deum colimus, qui naturis a se creatis & subsistentibus & movendi initia sineque constituit; qui rerum causas habet, novit, atque disponit; qui vim seminum condidit; qui rationalem animam, quæ dicitur animus, quibus voluit viventibus indidit; qui sermonis facultatem usumque donavit; qui munus futura dicendi, quibus placuit spiritibus impertivit, & per quos placet ipse futura prædicit, & per quos placet malas valetudines pellit; qui bellorum quoque ipsorum, cum sic emendandum & calligandum est genus humanum, exordiis, progressibus, finibusque moderatur; qui hujus mundi ignem vehementissimum & violentissimum pro immensæ naturæ temperamento & creavit & regit; qui universarum aquarum creator & gubernator est; qui solem fecit corporaliū clarissimam luminum, eique vim congruam & motum dedit; qui ipsis etiam inferis dominationem suam potestatemque non subtrahit; qui semina & alimenta mortalium sive arida, sive liquida naturis competentibus adtributa substituit; qui terram fundat atque fecundat; qui fructus ejus animalibus hominibusque largitur; qui causas non solum principales, sed etiam subsequentes novit, atque ordinat; qui lunæ statuit (a) motum suum; qui vias cælestes atque terrestres locorum mutationibus præbet; qui humanis ingeniis, quæ creavit, etiam scientias artium variarum ad adjuvandam vitam naturamque concessit; qui conjunctionem maris & feminæ ad adiutorium propagandæ proles instituit; qui hominum cœtibus, quem focis & luminibus adhiberent, ad facillimos usus manus terreni ignis indulsit. *Ista sunt certe, quæ diis selectis, per nescio quas physicas interpretationes vir acutissimus atque doctissimus Varro, sive quæ aliunde accepit, sive quæ ipse coniecit, distribuere laboravit.* * Hæc autem facit atque agit unus verus Deus; sed sicut (b) Deus, id est, ubique totus, nullis inclusus locis, nullis vinculis alligatus, in nullas partes scissilis, ex nulla parte mutabilis, implens cælum & terram præsentem potentia, non (c) indigente natura. Sic itaque administrat omnia quæ creavit, ut etiam ipsa proprios (d) exercere & agere motus sinat. Quamvis enim nihil esse (e) possint sine ipso,

* *al.*
CAPUT
XXX.

(a) Vind. Am. & probæ notæ MSS. *modum suum.*

(b) Editi, *Sed sicut idem Deus, ubique totus &c.* Corriguntur MSS.

(c) Editi, *non absente.* At omnes MSS. *non indigente.*

non sunt quod ipse. Agit autem multa etiam per Angelos: sed non nisi ex se ipso beatificat Angelos. Ita quamvis propter aliquas causas hominibus Angelos mittat: non tamen ex Angelis homines, sed ex se ipso, sicut Angelos, beatificat. Ab hoc uno & vero Deo vitam speramus æternam.

CAPUT XXXI.

Quibus proprie beneficiis Dei, excepta generalis largitate, sectatores veritatis utantur.

HABEMUS enim ab illo, præter hujusmodi beneficia, quæ ex hac, de qua nonnulla diximus, administratione naturæ bonis malisque largitur, magnum & bonorum proprium magnæ dilectionis indicium. Quamquam enim, quod sumus, quod vivimus, quod cælum terramque conspiciamus, quod habemus mentem atque rationem, quæ eum ipsum, qui hæc omnia condidit, inquiramus, nequaquam valeamus actioni sufficere grætiarum: tamen quod nos oneratos obrutosque peccatis, & a contemplatione suæ lucis averfos, ac tenebrarum, id est, iniquitatis dilectione carcatos, non omnino deseruit, misitque nobis Verbum suum, qui est ejus unicus Filius, quo pro nobis assumpta carne nato atque passo, quanti Deus hominem penderet nosceremus, atque illo sacrificio singulari a peccatis omnibus mundaremur, ejusque Spiritu in cordibus nostris dilectione diffusa, omnibus difficultatibus superatis in æternam requiem & contemplationis ejus ineffabilem dulcedinem veniremus, quæ corda, quot linguæ ad agendas ei gratias satis esse contenderint?

CAPUT XXXII.

Quod sacramentum redemptionis Christi nullis retro temporibus desuerit, semperque sit diversis significationibus prædicatum.

HOC mysterium vitæ æternæ jam inde ab exordio generis humani per quædam signa & sacramenta temporibus congrua, quibus oportuit, per Angelos prædicatum est. Deinde populus Hebræus in unam quamdam rempublicam, quæ hoc sacramentum ageret, congregatus est; ubi per quosdam scientes, per quosdam nescientes, id quod ex adventu Christi usque nunc & deinceps agitur, prænunciaretur esse venturum: sparsa etiam post eadem gente per gentes propter testimonium Scripturarum, quibus æternus salus in Christo futura prædicta est. Omnes enim non solum prophetiæ, quæ in verbis sunt; nec tantum præcepta vitæ, quæ mores pietatemque (f) conformant, atque illis litteris continentur; verum etiam sacra, sacerdotia, tabernaculum, sive templum, altaria, sacrificia, carimonix, dies festi, & quidquid aliud ad eam servitutem pertinet, quæ Deo debetur, & Græce proprie *λατρεία* dicitur, ea significaverunt & prænuntia-

(d) Plerique MSS. *exserere.*

(e) Sic MSS. At editi, *nihil esse possit sine ipso; non tamen sunt ulla quod ipse.*

(f) Aliquot MSS. *confirmant.*

tiaverunt, quæ propter æternam vitam fidelium in Christo & impleta credimus, & impleri cernimus, & implenda confidimus.

CAPUT XXXIII.

Quod per solam Christianam religionem manifestari potuerit fallacia spirituum malignorum de hominum errore gaudentium.

Gen- PER hanc ergo religionem unam & veram
tium potuit aperiri, deos gentium esse immundissimos demones, sub defunctorum occasionibus animarum vel creaturarum specie mundanarum deos se putari cupientes, & quasi divinis honoribus eisdemque scelestis ac turpibus rebus superba impuritate lætantes, atque ad verum Deum conversionem humanis animis invidentes. Ex quorum immanissimo & impiissimo dominatu homo liberatur, cum credit in eum qui præbuit ad exurgendum tantæ humilitatis exemplum, quanta illi superbia ceciderunt. Hinc sunt, non solum illi, de quibus multa jam diximus, & alii atque alii similes ceterarum gentium atque terrarum; sed etiam hi, de quibus nunc agimus, tamquam in senatum deorum selecti; sed plane selecti nobilitate criminum, non dignitate virtutum. Quorum sacra Varro dum quasi ad naturales rationes referre conatur, quærens honestare res turpes, quomodo his quadret & consonet, non potest invenire: quoniam non sunt ipsæ illorum sacrorum causæ quas putat, vel potius vult putari. Nam si non solum ipsæ, verum etiam quælibet aliæ hujus generis essent, quamvis nihil ad Deum verum vitamque æternam; quæ in religione quærenda est, pertinent; tamen qualicumque de rerum natura redita ratione, aliquantulum mitigarent offensivam, quam non intellecta in sacris aliqua velut turpitudine aut absurditas fecerat: sicut in quibusdam theatrorum fabulis vel delubrorum mysteriis facere conatus est: ubi non theatra delubrorum similitudine absolvit, sed theatrorum potius similitudine delubra damnavit: tamen utcumque conatus est, ut sensum horribilibus rebus offensum velut naturalium causarum (a) ratione reddita deliniret.

CAPUT XXXIV.

De libris Numæ Pompilii, quos senatus, ne sacrorum causæ, quales in eis habebantur, innotescerent, jussit incendi.

SED contra invenimus, sicut ipse vir doctissimus prodidit, de Numæ Pompilii libris redditas sacrorum causas nullo modo potuisse tolerari, nec dignas habitas, ~~que non solum lo-~~ & innotescerent religiosis, sed ~~saltem san-~~ recondentur in tenebris. Jam enim dicam, quod in tertio hujus Operis libro * me suo loco dixerim esse miseram. Nam, sicut apud eundem Varronem legitur in libro de cultu deorum, * Terentius quidam cum (b) haberet ad Janiculum fundum, & bubulcus ejus juxta

sepulcrum Numæ Pompilii trajiciens aratrum, eruisset ex terra libros ejus, ubi sacrorum institutorum scriptæ erant causæ, in Urbem pertulit ad prætorem. At ille cum inspexisset principia, rem tantam detulit ad senatum. Ubi cum primores quasdam causas legissent, cur quidque in sacris fuerit institutum, Numæ mortuo senatus assensus est, eosque libros tamquam religionis si Patres conscripti, prætor ut combureret, censuerunt. Credat quisque quod putat: immo vero dicat quod dicendum suggererit vesana contentio, quilibet tantæ impietatis defensor egregius. Me admonere sufficiat, sacrorum causas a rege Pompilio Romanorum sacrorum institutore conscriptas, nec populo, nec senatui, nec saltem ipsis sacerdotibus innotescere debuisse, ipsumque Numam Pompilium curiositate illicita ad ea dæmonum pervenisse secreta, quæ ipse quidem scriberet, ut haberet unde legendo commoneretur: sed ea tamen, cum rex esset, qui minime quemquam metueret, nec docere aliquem, nec delendo vel quoquo modo consumendo perdere auderet; ita quod scire neminem voluit, ne homines nefaria doceret; violare autem timuit, ne demones iratos haberet; obruit, ubi tutum putavit, sepulcro suo propinquare aratrum posse non credens. Senatus autem cum religiones formidaret damnare majorum, & ideo Numæ assentiri cogeretur; illos tamen libros tam perniciosos esse judicavit, ut nec obrui rursus juberet, ne humana curiositas multo vehementius rem jam proditam quæreret, sed flammis aboleri nefanda monimenta: ut quia jam necesse esse exiitabant sacra illa facere, tolerabilius erraretur causis eorum ignoratis, quam cognitis civitas turbaretur.

CAPUT XXXV.

De hydromantia, per quam Numæ, visis quibusdam demonum imaginibus, ludificabatur.

NAM & ipse Numa, ad quem nullus Dei propheta, nullus sanctus Angelus mittebatur, hydromantiam facere compulsus est, ut in aqua videret imagines deorum, vel potius ludificationes demonum, a quibus audiret, quid in sacris constituere atque observare deberet. Quod genus divinationis idem Varro a Persis dicit allatum, quo & ipsum Numam, & postea Pythagoram philosophum usum fuisse commemorat: ubi adhibito sanguine etiam inferos perhibet (c) sciscitari; & *νεκρομαντεία* Græce dicit vocari: quæ sive hydromantia, sive necromantia dicatur, idipsum est, ubi videntur mortui. Quibus hæc artibus fiant, ipsi videntur. Nolo enim dicere has artes etiam ante nostri Salvatoris adventum in ipsis civitatibus gentium legibus solere prohiberi, & poena severissima vindicari. Nolo, inquam, hoc dicere: fortassis enim talia tunc licebant. His tamen

(c) Am. Er. & aliquot MSS. *sciscitari*: moxque nonnulli codices, & *νεκρομαντεία*.

* Cap. 9.
* Liv.
1. 40.
Valer.
1. 3. c.
1. Plin.,
1. 12. c.
13. c.
Lact. 1.
2. c. 22.

(a) MSS. *ratio reddita*.

(b) Quidam MSS. *aratet*.

men artibus didicit sacra illa Pompilius, quorum sacrorum facta prodidit, causas obruit; ita timuit & ipse quod didicit: quarum causarum proditos libros senatus incendit. Quid mihi ergo Varro illorum sacrorum alias nescio quas causas velut phycas interpretatur; quales, si libri illi habuissent, non utique arsisent; aut & istos Varronis ad Cæsarem pontificem scriptos atque editos Patres conscripti similiter incendissent? Quod ergo aquam egresserit, id est, exportaverit Numa Pompilius, unde hydromantiam faceret, ideo nympham Ægeriam conjugem dicitur habuisse, quemadmodum in supra dicto libro Varronis exponitur. Ita enim solent res gestæ adpersigne mendaciorum in fabulas verti. In illa igitur hydromantia curiosissimus ille rex Romanus & sacra didicit, quæ in libris suis pontifices haberent; & eorum causas, quas præter se neminem scire voluit. Itaque eas seorsum scriptas secum quodam modo mori fecit, quando ita subtrahendas hominum notitiæ sepeliendasque curavit. Aut ergo dæmonum illic tam fordidae & noxiæ cupiditates erant conscriptæ, ut ex his tota illa theologia civilis etiam apud tales homines execrabilis appareret, qui tam multa in ipsis sacris erubescenda susceperant; aut illi omnes nihil aliud quam homines mortui prodebantur, quos tam (a) prolixo temporis vetustate fere omnes populi gentium

deos immortales esse crederant: cum & talibus sacris iidem illi dæmones oblectarentur, qui se colendos pro ipsis mortuis, quos deos putari fecerant quibusdam fallacium miraculorum adulationibus, supponebant. Sed occulta Dei veri providentia factum est, ut & Pompilio amico suo illis conciliati artibus, quibus hydromantia fieri potuit, cuncta illa confiteri permitterentur; & tamen ut moriturus incenderet ea potius, quam obrueret, admonere non permitterentur: qui ne innotescerent, nec aratro, quo sunt eruta, obsistere potuerunt, nec stilo Varronis, quo ea quæ de hac re gesta sunt, in nostram memoriam pervenerunt. Non enim possunt, quod non sinuntur efficere: sinuntur autem alto Dei summi iustoque iudicio pro meritis eorum, quos ab eis vel affligi tantum, vel etiam subici ac decipi iustum est. Quam vero perniciosæ vel a cultu veræ divinitatis alienæ illæ litteræ iudicatæ sint, hinc intelligi potest, quod eas maluit senatus incendere, quas Pompilius occultavit, quam timere quod timuit, qui hoc audere non potuit. (b) Qui ergo vitam nec modo habere vult piam, talibus sacris quærat æternam. Qui autem cum malignis dæmonibus non vult habere societatem, non superstitionem, qua coluntur, noxiam pertimescat; sed veram religionem, qua produntur & vincuntur, agnoscat.

Dei providentia occulta.

(a) Am. & MSS. tam prolixa.

(b) Sic omnes MSS. At editi, Qui ergo nec felicem in

futura vitam, nec modo habere vult piam, talibus sacris mortem quærat æternam.

LIBER OCTAVUS.

Venit ad tertium genus theologia, quæ dicitur naturalis, de quæ diis eo pertinentibus quæstionem, an istorum videlicet deorum cultus prosit ad consequendam vitam beatam, quæ post mortem futura est, discutiendam suscipit cum Platonis, qui ceterorum philosophorum sunt facile principes & ad fidei Christianæ veritatem propius accedentes. Atque hic primum refellit Apuleium & quicumque alii cultum dæmonibus tamquam internuntiis & interpretibus inter deos & homines impendi volunt; ostendens ipsos dæmones, quos vitis obnoxios esse, & quæ prohi prudentesque homines aversantur & damnant, id est, sacrilega poetarum figmenta, ludibria theatrica, magicarum artium maleficia & scelera importasse, isque omnino favere & delectari compertum est, nulla posse ratione diis bonis homines conciliare.

CAPUT PRIMUM.

De quæstione naturalis Theologia cum philosophis excellentioris scientiæ discutienda.

NUNC intentiore nobis opus est animo multo quam erat in superiorum solutione quæstionum & explicatione librorum. De theologia quippe, quam naturalem vocant, non cum quibuslibet hominibus; (non enim fabulosa est, vel civilis, hoc est, vel theatrica, vel urbana; quarum altera iactat deorum crimina, altera indicat deorum desideria criminosa, ac per hoc malignorum potius dæmonum quam deorum) sed cum philosophis est habenda

collatio: quorum ipsum nomen si Latine interpretemur, * amorem sapientiæ profitetur. Porro si sapientia Deus est, per quem facta sunt omnia, sicut divina auctoritas veritasque monstravit, verus philosophus est amator Dei. Sed quia res ipsa, cuius hoc nomen est, non * est in omnibus qui hoc nomine gloriantur; (neque enim continuo veræ sapientiæ sunt amatores, quicumque appellantur philosophi) profecto ex omnibus quorum sententias e litteris nosse potuimus, eligendi sunt cum quibus non indigne quæstio illa tractetur. Neque enim hoc opere omnes omnium philosophorum vanas opinio-

* Cic. 2. Offic. Cap. 7. 25. & Hebr. 1.

* La. Eam. 1.3.

niones refutare suscepi, sed eas tantum quæ ad theologiam pertinent, quo verbo Græco significari intelligimus de divinitate rationem sive sermonem: nec eas omnium, sed eorum tantum, qui cum & esse divinitatem & humana curare consentiant, non tamen sufficere unius incommutabilis Dei cultum ad vitam adipiscendam etiam post mortem, beatam, sed multos, ab illo sane uno conditos atque institutos, ob eam causam colendos putant. Hi jam etiam Varronis opinionem veritatis propinquitate transcendunt. Siquidem ille totam theologiam naturalem usque ad mundum istum vel ejus animam extendere potuit: isti vero supra omnem animæ naturam constituentur Deum, qui non solum mundum istum visibilem, qui sæpe cæli & terræ nomine nuncupatur, sed omnem etiam omnino animam fecerit; & qui rationalem & intellectualem, cujus generis anima humana est, participatione sui luminis incommutabilis & incorporei beatam facit. Hos philosophos Platonicos appellatos, a Platone doctore vocabulo derivato, nullus qui hæc vel tenuiter audivit, ignorat. De hoc igitur Platone, quæ necessaria presenti quæstioni existimo, breviter adtingam, prius illos commemorans, qui eum in eodem genere litterarum tempore præcesserunt.

CAPUT II.

De duobus philosophorum generibus, id est, Italico & Jonico, eorumque auctoribus.

QUANTUM enim ad litteras Græcas, quæ * lingua inter ceteras Gentium clarior habetur, duo philosophorum genera traduntur; unum Italicum, ex ea parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata est; alterum Jonicum, in eis terris, ubi & cum genere Græcia nominatur. Italicum genus auctorem habuit Pythagoram Samium, a quo etiam * ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum. Nam cum antea Sapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ alii præstare videbantur; iste interrogatus, quid profiteretur, Philosophum se esse respondit, id est, studiosum vel amatorem sapientiæ: quoniam sapientem Joni profiteri, arrogantissimum videbatur. Jonici vero generis princeps fuit (a) Thales Milesius, unus illorum septem qui appellati sunt Sapientes. Sed illi sex vitæ genere distinguebantur, & quibusdam præceptis ad bene-vivendum accommodatis: iste autem Thales, ut successores etiam propagaret, rerum naturam scrutatus suasque disputationes litteris mandans emittit; maximeque admirabilis existit; quod astrologiæ numeris comprehensis * defectus solis & lu-

Tom. VII.

(a) Hic Romulo regnante fuisse dicitur infra lib. 18. c. 24. Æquales ipsius sex alii Sapientes sunt Chilo Lacedæmonius, Pittacus Mytilenæus, Bias Prienæus, Cleobulus Lindius, Periander Corinthius, & Solon Atheniensis.

(b) Vind. Am. Ex. *diffimilibus*. Sic rursus infra loco, *similibus*.

næ etiam prædicere potuit. Aquam tamen putavit rerum esse principium, & hinc omnia elementa mundi ipsumque mundum, & quæ in eo gignuntur, existere. Nihil autem huic operi, quod mundo considerato tam admirabile adspicimus, ex divina mente præposuit. Huic successit Anaximander ejus auditor, mutavitque de rerum natura opinionem. Non enim ex una re, sicut Thales ex humore, sed ex suis propriis principiis quasque res nasci putavit. Quæ rerum principia singularum esse credidit infinita, & innumerabiles mundos gignere, & quæcumque in eis oriuntur; eosque mundos modo dissolvi, modo iterum gigni existimavit, quanta quisque ætate sua manere potuerit; nec ipse aliquid divinæ menti in his rerum operibus tribuens. Iste Anaximenem discipulum & successorem reliquit: qui omnes rerum causas infinito aeri dedit: nec deos negavit, aut tacuit: non tamen ab ipsis aerem factum, sed ipsos ex aere ortos credidit. Anaxagoras vero ejus auditor, harum rerum omnium, quas videmus, effectorem divinum animum sensit; & dixit ex infinita materia, quæ constaret (b) similibus inter se particulis, rerum omnium (c) genera pro modulis & speciebus propriis singula fieri, sed animo faciente divino. Diogenes (d) quoque Anaximenis alter auditor, aerem quidem dixit rerum esse materiam, de qua omnia fierent; sed eum esse compotem divinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit auditor ejus Archelaus: etiam ipse de particulis inter se similibus, quibus singula quæque fierent, ita omnia constare putavit, ut inesse etiam mentem diceret, quæ corpora (e) æterna, id est, illas particulas conjungendo & dissipando ageret omnia. Socrates hujus discipulus fuisse perhibetur, magister Platonis propter quem breviter cuncta ista recolui.

CAPUT III.

De Socratica disciplina.

SOCRATES ergo primus universam philosophiam ad corrigendos componendosque mores flexisse * memoratur; cum ante illum omnes magis physicis, id est, naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderent. Non mihi autem videtur posse ad liquidum colligi, utrum Socrates, ut hoc faceret, tædio rerum obscurarum & incertarum ad aliquid apertum & certum reperiendum animum intenderit, quod esset beatæ vitæ necessarium; propter quam unam omnium philosophorum invigilasse ac laborasse videtur industria: an vero, sicut de illo quidam benevolentius suspicantur, nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se exten-

P

ten-

(c) Omnes prope MSS. *rerum omnium quibus suis & propriis singula fieri*. Cygirannensis codex, *rerum omnium quibusque suis & propriis singula fieri*.

(d) Diogenes ille, non Cynicus, sed Apolloniates, de quo Cicero in 1. de nat. deor.

(e) Vind. Am. & Er. non æterna habent, sed *diffimilia*.

* Apud
Platonem
in Phae-
done.

tendere in divina (a) conari. Quandoquidem ab eis causas rerum videbat inquiri, quas primas atque summam non nisi in unius (b) ac summi Dei voluntate esse credebatur: unde non eas putabat * nisi mundata mente posse comprehendere; & ideo purgandæ bonis moribus vitæ cenfebatur instandum, ut deprimentibus libidinibus exoneratus animus naturali vigore in æterna se adtolleret, naturamque incorporei & incommutabilis luminis, ubi causæ omnium factarum naturarum stabiliter vivunt, intelligentiæ puritate conspiceret. Constat eum tamen imperitorum stultitiam scire se aliquid opinantium, etiam in ipsis moralibus quæstionibus, quo totum animum intendisse videbatur, vel confessa ignorantia sua, vel dissimulata scientia, lepore mirabili disserendi & acutissima urbanitate agitare atque versasse. Unde & concitatis inimicitias calumiosa criminatione damnatus, morte multatus est. Sed eum postea illa ipsa, quæ publice damnaverat, Atheniensium civitas publice luxit, in duos (c) accusatores ejus usque adeo populi indignatione conversa, ut unus eorum oppressus vi multitudinis interiret, exilio autem voluntario atque perpetuo pœnam similem alter evaderet. Tam præclara igitur vitæ mortisque fama Socrates reliquit plurimos suæ philosophiæ sectatores, quorum certatim studium fuit in quæstionum moralium disceptatione versari, ubi agitur de summo bono, quo fieri homo beatus potest. Quod in Socratis disputationibus, dum omnia movet, asserit, destruit, quoniam non evidentem apparuit; quod cuique placuit, inde sumserunt, & ubi cuique visum est, constituerunt finem boni. Finis autem boni appellatur, quo quisque cum pervenerit, beatus est. Sic autem diversas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt, ut (quod vix credibile est, unius magistri potuisse facere sectatores) quidam summum bonum esse dicerent voluptatem, sicut Aristippus; quidam virtutem, sicut Antisthenes. Sic alii atque alii aliud atque aliud opinati sunt: quos * commemorare longum est.

Sum-
mum bo-
num.

Finis
Socraticorum
de eo di-
versæ
sententia-
e.

* Vide
cic. 2. de
finib.

C A P U T I V.

De præcipuo inter Socratis discipulos Platone, qui omnem philosophiam triplici partitione distinxit.

SED inter discipulos Socratis, non quidem immerito, excellentissima gloria claruit, (d) qui omnino ceteros obscuraret Plato. Qui cum esset Atheniensis, honesto apud suos loco natus, & ingenio mirabili longe suos condiscipulos anteciret; parum tamen putans perficiendæ philosophiæ sufficere se ipsum ac Socraticam disciplinam, quam longe lateque potuit peregrinatus est, quaqua versum eum alicujus nobilitate

scientiæ percipiendæ fama rapiebat. Itaque & in Ægypto didicit quæcumque illic magna habebantur atque docebantur, & inde in eas Italiæ partes veniens ubi Pythagoræorum fama celebrabatur, quidquid Italiæ philosophiæ tunc florebat, auditis seminioribus in ea doctoribus facillime comprehendit. Et quia magistrum Socratem singulariter diligebat, eum loquentem fere in omnibus sermonibus suis faciens, etiam illa quæ vel ab aliis didicerat, vel ipse quanta potuerat intelligentia viderat, cum illius lepore & moralibus disputationibus temperavit. Itaque cum studium sapientiæ in actione & contemplatione versetur, unde una pars ejus activa, altera contemplativa dici potest; quarum activa ad agendam vitam, id est, ad mores instituendos pertinet, contemplativa autem ad conspiciendas naturæ causas & sincerissimam veritatem: Socrates in activa excelluisse memoratur; Pythagoras vero magis contemplativæ, quibus potuit intelligentiæ viribus, instituisse. Proinde Plato utrumque jungendo philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit: unam moralem, quæ maxime in actione versatur; alteram naturalem, quæ contemplationi deputata est; tertiam rationalem, qua verum determinatur a falso. Quæ licet utrique, id est, actioni & contemplationi sit necessaria, maxime tamen contemplatio perfectionem sibi vindicat veritatis. Ideo hæc tripartitio non est contraria illi distinctioni, qua intelligitur omne studium sapientiæ in actione & contemplatione consistere. Quid autem in his vel de his singulis partibus Plato senserit, id est, ubi finem omnium actionum, ubi causam omnium naturarum, ubi lumen omnium rationum esse cognoverit vel crediderit, disserendo explicare & longum esse arbitror, & temere esse affirmandum non arbitror. Cum enim magistri sui Socratis, quem facit in suis voluminibus disputantem, notissimum morem dissimulandæ scientiæ vel opinionis suæ servare affectat, quia & illi ipse mos placuit, factum est ut etiam ipsius Platonis de rebus magnis sententia non facile perspici possint. Ex his tamen quæ apud eum leguntur, sive quæ ab aliis dicta esse narravit atque conscripsit, quæ sibi placita viderentur, quædam commemorari, & huic operi inseri oportet a nobis, vel ubi suffragatur religioni veræ, quam fides nostra suscipit ac defendit, vel ubi ei videtur esse contrarius, quantum ad istam de uno Deo & pluribus pertinet quæstionem, (e) propter vitam, quæ post mortem futura est, veraciter beatam. Fortassis enim qui Platonem ceteris philosophis gentium longe recteque prælatum acutius atque veracius intellexisse atque secuti

Sapientia-
e studium
in actione
& contempla-
tione
versatur.

(a) Unus & alter MS. & conari.

(b) Editi, veri ac summi. Abest veri a MSS.

(c) Melitum & Anytum intelligit, quorum ille multatus morte, Anytus vero exulare coactus est. Plato in Apol. & Laert. in Socrate.

(d) MSS. qua.

(e) Sic veteres libri. At impressi, pertinet quæstionem, quem propter vitam, quæ post mortem futura est, veraciter beatam, colendum esse catholicæ religionis asserit disciplina. Fortassis enim &c.

secuti esse fama celebriore laudantur, aliquid tale de Deo sentiunt, ut in illo inveniatur & causa subsistendi, & ratio intelligendi, & ordo vivendi. Quorum trium unum ad naturalem, alterum ad rationalem, tertium ad moralem partem intelligitur pertinere. Si enim homo ita creatus est, ut per id quod in eo præcellit, attingat illud quod cuncta præcellit, id est, unum verum optimum Deum, sine quo nulla natura subsistit, nulla doctrina instruit, nullus usus expedit: ipse quærat, ubi nobis (a) secuta sunt omnia; ipse cernatur, ubi nobis certa sunt omnia; ipse diligatur, ubi nobis recta sunt omnia.

CAPUT V.

Quod de theologia cum Platonis potissimum discipulandum sit, quorum opinioni omnium philosophorum postponenda sint dogmata.

SI ergo Plato Dei hujus imitorem, cognitorem, amatorem dixit esse sapientem, cujus participatione sit beatus, quid opus est excutere ceteros? Nulli nobis, quam isti, propius accesserunt. Cedat eis igitur non solum theologia illa fabulosa deorum criminibus oblectans animos impiorum; nec solum etiam illa civilis, ubi impuri demones terrestribus gaudiis deditos populos deorum nomine seducentes, humanos errores tamquam suos divinos honores habere voluerunt, (b) ad spectandos suorum criminum ludos cultores suos tamquam ad suum cultum studiis immundissimis excitantes, & sibi delectabiliores ludos de ipsis spectantibus exhibentes: ubi si qua velut honesta geruntur in templis, conjuncta sibi theatrorum obscenitate turpantur; & quæcumque turpia geruntur in theatris, comparata sibi templorum fœditate laudantur. Et ea quæ Varro ex his sacris, quasi ad cælum & terram rerumque mortalium semina & actus interpretatus est; quia nec ipsa illis ritibus significantur, quæ ipse insinuare conatur; & ideo veritas conantem non sequitur: & si ipsa essent, tamen animæ rationali eâ quæ infra illam naturali ordine constituta sunt, pro deo suo colenda non essent; nec sibi præferre debuit, tamquam deos, eas res, quibus ipsam prætulit verus Deus. Et ea quæ Numa Pompilius re vera ad sacra ejusmodi pertinentia secum sepeliendo curavit abscondi, & aratro eruta senatus jus sit incendi. In eo genere sunt etiam illa, ut aliquid de Numa mitius suspicemur, quæ Alexander Macedo * scribit ad matrem, sibi a magno antistite sacrorum Ægyptiorum quodam Leone patefacta: ubi non Pegasus & Faunus, Sarcophagus & Romulus, vel etiam Hercules & Alcibiades, sed Tyndaridæ fratres, & si quos alios ex mortalibus pro diis ha-

bent, sed ipsi etiam (c) majorum gentium dii, quos Cicero in Tusculanis tacitis nominibus videtur adtingere, Juppiter, Juno, Saturnus, Vulcanus, Vesta, & alii plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes five elementa transferre, homines fuisse produntur. Timens enim & ille quasi revelata mysteria, petens admonet Alexandrum, ut cum ea matri conscripta insinuaverit, flammis jubeat concremari. Non solum ergo ista, quæ duæ theologiæ, fabulosa continet & civilis, Platonis philosophis cedant, qui verum Deum & rerum auctorem, & veritatis illustratorem, & beatitudinis largitorem esse dixerunt: sed alii quoque philosophi, qui corporalia naturæ principia corpori deditis mentibus opinati sunt, cedant his tantis & tanti Dei cognitioribus (d) viris, ut Thales in humore, Anaximenes in aere, Stoici in igne, Epicurus in atomis, hoc est, minutissimis corpusculis, quæ nec dividi nec sentiri queunt, & quicumque alii, quorum enumerationi immorari non est necesse, five simplicia, five conjuncta corpora, five vita carentia, five viventia, sed tamen corpora, causam principiumque rerum esse dixerunt. Nam quidam eorum a rebus non vivis res vivas fieri posse crediderunt, sicut Epicurei. Quidam vero a vivente quidem & viventia & non viventia, sed tamen a corpore corpora. Nam Stoici ignem, id est, corpus unum ex his quatuor elementis, quibus visibilis mundus hic constat, & viventem, & sapientem, & ipsius mundi fabricatorem atque omnium quæ in eo sunt, cumque omnino ignem deum esse putaverunt. Hi & ceteri similes eorum id solum cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum oblectata carnis sensibus fabulata sunt. In se quippe habebant quod non videbant, & apud se imaginabantur quod foris viderant, etiam quando non videbant, sed tantummodo cogitabant. Hoc autem in conspectu talis cogitationis jam non est corpus, sed similitudo corporis. Illud autem unde videtur in animo hæc similitudo corporis, nec corpus est, nec similitudo corporis; & unde videtur, atque utrum pulcra an deformis sit judicatur, profecto est melius quam ipsa quæ judicatur. Hæc mens hominis & rationalis animæ natura est, quæ utique corpus non est; si jam illa corporis similitudo, cum in animo cogitantis adspicitur atque judicatur, nec ipsa corpus est. Non est ergo nec terra, nec aqua, nec aer, nec ignis: quibus quatuor corporibus, quæ dicuntur quatuor elementa, mundum corporeum videmus esse compactum. Porro si noster animus corpus non est, quomodo Deus creator animi corpus est? Cedant ergo & isti, ut dictum est Platonis: cedant &

Ignis
Stoicis
Deus.

P 2 illi,

(a) Loco *secuta*, quidam MSS. habent *dissecta*. Colbertinus, *inserta*. Alii plerique, *certa*: quod verbum altero nihilo minus loco repetunt post, *ipse cernatur*. Nullibi vero invenimus lectionem, quam veterum librorum esse dicit Ludov. Vives, scilicet, *ipse quærat ubi nobis certa sunt omnia; ipse cernatur, ubi nobis vera sunt omnia* &c.

(b) Editi, *habere voluerunt; ubi ad spectandos suorum crimi-*

num ludos, cultores suos tamquam sue civitatis administratores habuerunt: ubi per eos ad suum cultum studiis immundissimis alios excitantes &c. Castigantur ex veteribus libris.

(c) Vind. Am. & Er. *maiores*. Melius Lov. & MSS. *majorum*. Nam ita Cicero in citato loco i. Tusc.

(d) Vind. Am. & Er. *veris*.

illi, quos quidem puduit dicere Deum corpus esse, verumtamen ejusdem naturæ, cujus ille est, animos nostros esse putaverunt. Ita non eos movit tanta mutabilitas animæ, quam Dei naturæ tribuere nefas est. Sed dicunt, Corpore mutatur animæ natura, nam per se ipsam incommutabilis est. Poterant isti dicere, Corpore aliquo vulneratur caro, nam per se ipsam invulnerabilis est. Prorsus quod mutari non potest, nulla re potest: ac per hoc quod corpore mutari potest, aliqua re potest, & ideo incommutabile recte dici non potest.

CAPUT VI.

De Platoniorum sensu in ea parte philosophia, quæ physica nominatur.

VIDERUNT ergo isti philosophi, quos ceteris non immerito fama atque gloria prælatos videmus, nullum corpus esse Deum: & ideo cuncta corpora transcendunt quærentes Deum. Viderunt quidquid mutabile est, non esse summum Deum: & ideo omnem animam mutabilemque omnes spiritus transcendunt, quærentes summum Deum. Deinde viderunt omnem speciem in re quacumque mutabili, qua est quidquid illud est, quoquo modo & qualiscumque natura est, non esse posse nisi ab illo qui vere est, quia incommutabiliter est. Ac per hoc sive universi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatumque motum, & elementa disposita a cælo usque ad terram, & quæcumque corpora in eis sunt; sive omnem vitam, vel quæ nutrit & continet, qualis est in arboribus; vel quæ & hoc habet & sentit, qualis est in pecoribus; vel quæ & hæc habet & intelligit, qualis est in hominibus; vel quæ nutritorio subsidio non indiget, sed tantum continet, sentit, intelligit, qualis est in angelis, nisi ab illo esse non posse qui simpliciter est: quia non aliud illi est esse, aliud vivere: quasi possit esse non vivens; nec aliud illi est vivere, aliud intelligere, quasi possit vivere non intelligens; nec aliud illi est intelligere, aliud beatum esse, quasi possit intelligere & non beatus esse; sed quod est illi vivere, intelligere, beatum esse, hoc est illi esse. Propter hanc incommutabilitatem & simplicitatem intellexerunt eum & omnia ista fecisse, & ipsum a nullo fieri potuisse. Consideraverunt enim quidquid est, vel corpus esse, vel vitam; meliusque aliquid vitam esse, quam corpus; speciemque corporis esse sensibilem, intelligibilem vitæ. Proinde intelligibilem speciem sensibili prætulērunt. Sensibilia dicimus, quæ visu tactuque corporis sentiri queunt: intelligibilia, quæ conspectu mentis intelligi possunt. Nulla est enim pulcritudo corporalis, sive in statu corporis, sicut est figura, sive in motu, sicut est cantilena, de qua non animus judicet. Quod profecto non posset, nisi melior in illo esset hæc species, sine tumore molis, sine strepitu vocis,

Sensibilia.

Intelligibilia.

(a) Sic MSS. At editi, *majus & minus*.

(b) MSS. plures loco *visibilia*, habent *invisibilia*. Quidam

sine spatio vel loci vel temporis. Sed ibi quoque nisi mutabilis esset, non alius alio melius de specie sensibili judicaret: melius ingeniosior quam tardior, melius peritior quam imperitior, melius exercitior quam minus exercitatus, & idem ipse unus cum proficit, melius utique postea quam prius. Quod autem recipit (a) magis & minus, sine dubitatione mutabile est. Unde ingeniosi & docti & in his exercitiis homines facile collegerunt, non esse in eis rebus primam speciem, ubi mutabilis esse convincitur. Cum igitur in eorum conspectu & corpus & animus magis minusque speciosa essent, & si omni specie carere possent, omnino nulla essent, viderunt esse aliquid ubi prima esset & incommutabilis, * & ideo nec comparabilis: atque ibi esse rerum principium rectissime crediderunt, quod factum non esset, & ex quo facta cuncta essent. Ita quod notum est Dei, ipse manifestavit eis, cum ab eis invisibilia ejus, per ea quæ facta sunt intellecta conspecta sunt; sempiterna quoque virtus ejus & divinitas: a quo etiam (b) visibilia & temporalia cuncta creata sunt. Hæc de illa parte quam physicam, id est, naturalem nuncupant, dicta sint.

* *Supple, species.*

Rom. 1. 19.

CAPUT VII.

Quanto excellentiores ceteris in logica, id est, rationali philosophia, Platonici sint habendi.

QUOD autem adinet ad doctrinam, ubi altera pars versatur, quæ ab eis logica, id est, rationalis vocatur; absit ut his comparandi videantur, qui posuerunt iudicium veritatis in sensibus corporis, eorumque infidis & fallacibus regulis omnia quæ discuntur metienda esse censuerunt, ut Epicurei, & quicumque alii tales; ut etiam ipsi Stoici, qui cum vehementer amaverint sollertiam disputandi, quam dialecticam nominant, a corporis sensibus eam ducendam putarunt; hinc asseverantes animum concipere notiones, quas appellant *invoias*, earum rerum scilicet quas definiendo explicant; hinc propagari atque connecti totam discendi docendique rationem. Ubi ego multum mirari soleo, cum pulchros dicant non esse nisi sapientes, quibus sensibus corporis istam pulcritudinem viderint, qualibus oculis carnis formam sapientiae decusque conspexerint. Hi vero, quos merito ceteris anteponimus, discreverunt ea quæ mente conspiciuntur, ab iis quæ sensibus adtinguntur: nec sensibus adimentes quod possunt, nec eis dantes ultra quam possunt. Lumen autem mentium esse dixerunt ad discenda omnia, eundem ipsum Deum a quo facta sunt omnia.

CAPUT VIII.

Quod etiam in morali philosophia Platonici obtineant principatum.

RELIQUA est pars moralis, quam Græco vocabulo dicunt *ἠθικὴν*, ubi quæritur de summo bono, quo referentes omnia quæ agimus,

vero utrumque sic: a quo etiam invisibilia & visibilia cuncta creata sunt.

mus, & quod non propter aliud, sed propter se ipsum appetentes, idque adipiscentes, nihil quo beati sumus, ulterius requiramus. Ideo quippe & finis est dictus, quia propter hunc cetera volumus, ipsum autem non nisi propter ipsum. Hoe ergo beatificum bonum alii a corpore, alii ab animo, alii ab utroque in homine esse dixerunt. Videbant quippe ipsum hominem constare ex animo & corpore, & ideo ab alterutro istorum duum, aut ab utroque bene sibi esse posse credebant, finali quodam bono, quo beati essent, quo cuncta quæ agebant referrent; atque id (a) quo referendum esset non ultra quærent. Unde illi qui dicuntur addidisse tertium genus bonorum, quod appellatur extrinsecus, sicuti est honor, gloria, pecunia, & si quid huiusmodi, non sic addiderunt, ut finale esset, id est, propter se ipsum appetendum, sed propter aliud; (b) bonumque esse hoc genus bonis, malum autem malis. Ita bonum hominis, qui vel ab animo, vel a corpore, vel ab utroque expetiverunt, nihil aliud quam ab homine expetendum esse putaverunt. Sed qui id appetiverunt a corpore, a parte hominis deteriore; qui vero ab animo, a parte meliore; qui autem ab utroque, a toto homine: Sive ergo a parte qualibet, sive a toto, non nisi ab homine. Nec istæ differentiæ, quoniam tres sunt, ideo tres, sed multas dissensiones philosophorum sectaque fecerunt: quia & de bono corporis, & de bono animi, & de bono utriusque diversi diversa opinati sunt. Cedant igitur hi omnes illis philosophis, qui non dixerunt beatum esse hominem fruentem corpore, vel fruentem animo, sed fruentem Deo: non sicut corpore vel se ipso animus, aut sicut amico amicus; sed sicut luce oculus; si aliquid ab his ad illa similitudinis afferendum est, quod quale sit, si Deus ipse adjuverit, alio loco, quantum per nos fieri poterit, apparebit. * Nunc satis sit commemorare, Platonem determinasse finem boni esse, secundum virtutem vivere, & ei soli evenire posse qui notitiam Dei habeat & imitationem; nec esse aliam ob causam beatum. Ideoque non dubitat hoc esse philosophari, amare Deum; cuius natura sit incorporalis. Unde utique colligitur, tunc fore beatum studiosum sapientiæ, (id enim est philosophus) cum Deo frui cœperit. Quamvis enim non continuo beatus sit, qui eo fruatur quod amat; multi enim amando ea quæ amanda non sunt, miseri sunt, & miseres cum fruuntur: nemo tamen beatus est, qui eo quod amat non fruatur. Nam & ipsi qui res non amandas amant, non se beatos amando putant; sed fruendo. Quisquis ergo fruatur eo quod amat, verumque & summum bonum amat, quis eum

beatum nisi miserrimus negat? Ipsum autem verum ac summum bonum Plato dicit Deum, unde vult esse philosophum amatorem Dei, quoniam philosophia ad beatam vitam tendit, fruens Deo sit beatus qui Deum amaverit.

CAPUT IX.

De ea philosophia quæ ad veritatem fidei Christiane propius accessit.

QUICUMQUE igitur philosophi de Deo summo & vero ista senserunt, quod & rerum creaturarum sit effector, & lumen cognoscendarum, & bonum agendarum; quod ab illo nobis sit & principium naturæ, & veritas doctrinæ, & felicitas vitæ; sive Platonici accommodatius nuncupentur, sive quodlibet aliud sectæ suæ nomen imponant; sive tantummodo Jonici generis, qui in eis præcipui fuerunt, ista senserint, sicut idem Plato, & qui eum bene intellexerunt; sive etiam Italici, propter Pythagoram & Pythagoræos, & si qui forte alii ejusdem sententiæ idemtidem fuerunt; sive aliarum quoque gentium, qui sapientes vel philosophi habiti sunt, Atlantici (c) Libyci, Ægyptii, Indi, Persæ, Chaldæi, Scythæ, Galli, Hispani, alique reperiuntur, qui hoc viderint ac docuerint, eos omnes ceteris anteponimus, eosque nobis propinquiores fatemur.

CAPUT X.

Quæ sit inter philosophicas artes religiosi excellentia Christiani.

I. QUAMVIS enim homo Christianus literis tantum ecclesiasticis eruditus, Platoniorum forte nomen ignoret, nec utrum duo genera philosophorum existierint in Græca lingua Joniorum & Italicorum sciat; non tamen ita furdus est in rebus humanis, ut nesciat philosophos vel studium sapientiæ, vel ipsam sapientiam profiteri. Cavet eos tamen, qui secundum elementa hujus mundi philosophantur, non secundum Deum, a quo ipse factus est mundus. Admonetur etiam præcepto Apostolico, fideliterque audit quod dictum est: *Cavete ne quis vos decipiat per philosophiam & Col. 2.8. inanem seductionem, secundum elementa mundi.* Deinde ne omnes tales esse arbitretur, audit ab eodem Apostolo dici de quibusdam: *Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis: Deus enim illis manifestavit. Invisibilia enim ejus a constitutione mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus ejus & divinitas; Et ubi Atheniensibus loquens, cum rem magnam de Deo dixisset, & quæ a paucis possit intelligi, quod in illo vivimus, movemur & sumus; adjecit, & ait: Sicut & vestri quidam dixerunt. Novit sane etiam ipsos, in quibus errant, cavere. Ubi enim dictum est, quod*

Atlantici, quos ille observat dictos Libycos, quod, ut Laertius tradit, Libycus fuisset Atlas rex ille Mauretaniæ, qui cursum solis, lunæ, ac siderum primus investigasse dicitur.

Dissensiones philosophorum de summo bono.

* ad. CA. BUT IX.

(a) Hic in foliis editis additum est, cum forent adepti.

(b) Sic MSS. At editi, Sed propter aliud bonum, quo est hoc genus bonum bonis &c.

(c) Plerique MSS. Libyes. Pauci cum editis, Libyci. Hos Leonardum Coquæum secuti minime distinguimus ab

quod per ea quæ facta sunt, Deus illis manifestavit intellectu conspicienda invisibilia sua; ibi etiam dictum est, non illos ipsum Deum recte coluisse, quia & aliis rebus, quibus non oportebat, divinos honores illi uni tantum debitos detulerunt: *Quoniam cognoscentes Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias agerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se sapientes esse, stulti facti sunt, & immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium.* Ubi & Romanos, & Græcos, & Ægyptios, qui de sapientiæ nomine gloriati sunt, fecit intelligi. Sed de hoc cum istis postmodum disputabimus. In quo autem nobis consentiunt de uno Deo, hujus universitatis auctore, qui non solum super omnia corpora est incorporeus, verum etiam super omnes animas incorruptibilis, principium nostrum, lumen nostrum, bonum nostrum, in hoc eos ceteris anteponimus.

2. * Nec, si litteras eorum Christianus ignorans, verbis quæ non didicit in disputatione non utitur, ut vel naturalem Latine, vel physicam Græcæ appellet eam partem in qua de inquisitione naturæ tractatur, & rationalem sive logicam in qua quaritur quonam modo veritas percipi possit, & moralem vel ethicam in qua de moribus agitur bonorumque finibus appetendis malorumque vitandis, ideo nescit ab uno vero Deo atque optimo, & naturam nobis esse qua facti ad ejus imaginem sumus, & doctrinam qua eum nosque noverimus, & gratiam qua illi coherendo beati simus. Hæc itaque causa est cur istos ceteris præferamus; quia cum alii philosophi ingenia sua studiaque contriverint in requirendis rerum causis, & quinam esset modus discendi atque vivendi; isti Deo cognito repererunt ubi esset causa constitutæ universitatis, & lux percipiendæ veritatis, & fons bibendæ felicitatis. Sive ergo isti Platonici, sive quicumque alii quarumlibet gentium philosophi de Deo ista sentiunt, nobiscum sentiunt. Sed ideo cum Platonici magis placuit hanc causam agere, quia eorum sunt litteræ notiores. Nam & Græci, quorum lingua in gentibus præeminet; eas magna prædicatione celebrarunt, & Latini permoti earum vel excellentia, vel gloria, (a) ipsas libentius didicerunt, atque in nostrum eloquium transferendo nobiliores clarioresque fecerunt.

(a) Tres editiones. Vind. Am. Er. addunt, *vel gratia*.

(b) Libro scilicet de doctrina Christiana secundo, cap. 28. Vide *Retract.* 2. 4.

(c) Eusebius in Chronico vaticinium Jeremiæ ad Olympiadem 37. & 38. refert: Platonis autem ortum ad Olympiadem 88. annum quartum. Est igitur ille elapsis a Jeremiæ vaticinio plus centum & septuaginta annis natus.

(d) Obiit Plato anno Olympiadis 109. primo. Ptolemæus autem Philadelphus sacras litteras ex Hebræo in Græcum vertendas curavit Olympiade 124.

CAPUT XI.

Unde Plato eam intelligentiam potuerit acquirere, qua Christiana scientia propinquavit.

MIRANTUR autem quidam nobis in Christi gratia sociati, cum audiunt vel legunt * Platonem de Deo ista sensisse, quæ multum congruere veritati nostræ religionis agnoscunt. Unde nonnulli putaverunt eum, quando perrexit in Ægyptum, Jeremiam audisse prophetam, vel Scripturas propheticas in eadem peregrinatione legisse: quorum quidem opinionem in (b) quibusdam libris meis posui. Sed diligenter supputata temporum ratio, quæ chronica historia continetur, Platonem indicat a tempore quo prophetavit Jeremias, (c) centum ferme annos postea natum fuisse: qui cum octoginta & unum vixisset, ab anno mortis ejus usque ad id tempus, quo Ptolemæus rex Ægypti Scripturas propheticas gentis Hebræorum de Judæa poposcit, & per septuaginta viros Hebræos, qui etiam Græcam linguam noverant, interpretandas habendasque curavit, anni ferme (d) reperiuntur LX. Quapropter in illa peregrinatione sua Plato nec Jeremiam videre potuit tanto ante defunctum, nec easdem Scripturas legere, quæ nondum fuerant in Græcam linguam translata, qua ille pollebat: (e) nisi forte quia fuit acerrimi studii, sicut Ægyptias, ita & istas per interpretem didicit, non ut scribendo transferret, quod Ptolemæus pro ingenti beneficio, qui regia potestate etiam timeri poterat, meruisse perhibetur, sed ut colloquendo quid continerent, quantum capere posset, addisceret. Hoc ut existimetur, illa suadere videntur indicia, quod liber Geneleos sic incipit: *In principio fecit Deus calum & terram. Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum, & Spiritus Dei superferebatur super aquam.* In Timæo autem Plato, quem librum de mundi constitutione conscripsit, Deum dicit in illo opere terram primo ignemque junxisse: manifestum est autem, quod igni tribuat cæli locum: (f) habet ergo hæc sententia quamdam illius similitudinem, qua dictum est: *In principio fecit Deus calum & terram.* Deinde illa duo media; quibus interpositis sibi hæc extrema copularentur, aquam dicit & aerem: unde putatur sic intellexisse quod scriptum est: *Spiritus Dei superferebatur super aquam.* Parum quippe adtendens quo more soleat illa Scriptura appellare spiritum Dei, quoniam & aer spiritus dicitur, quatuor opinatus elementa loco illo commemorata

* *V. Confess. lib. 7. c. 20.* Platonem Jeremiam non audisse, nec legisse.

Ex sacris libris sapientiæ Platonice fuisse initia.

Gen. 1. 1.

(e) Platonem ex sacris Hebræorum libris hausisse & transcripsisse quam plura, affirmant Justinus martyr in oratione præparata ad gentes, Origenes contra Celsum lib. 6. Clemens Alexandr. lib. 1. Stromatum, & oratione exhortata ad gentes, Eusebius lib. 11. de præparatione Evangelii. Ambrosius serm. 18. in Psal. 118. At contra Lactantius lib. 4. de vera sapientia c. 2. ipsum dicit indagandæ veritatis amore peregrinantem ad Judæos non accessisse.

(f) Hic apud Lov. additur, *terra vero ipsam terram*: quod abest a ceteris editis & MSS.

rata videri potest. Deinde quod Plato dicit amatorem Dei esse philosophum, nihil sic in illis sacris litteris flagrat: & maxime illud, quod & me plurimum adducit, ut pæne assentiar Platonem illorum librorum expertem non fuisse, quod cum ad sanctum Moysen ita verba Dei per Angelum perferantur, ut quærenti quod sit nomen ejus, qui eum pergere præcipiebat ad populum Hebræum ex Ægypto liberandum, respondetur: *Ego sum qui sum; & dices filiis Israel, Qui est, misit me ad vos*; tamquam in ejus comparatione qui vere est quia incommutabilis est, ea quæ mutabilia facta sunt non sint: vehementer hoc Plato tenuit, & diligentissime commendavit. Et nescio utrum hoc uspiam reperiat in libris eorum, qui ante Platonem fuerunt, nisi ubi dictum est: *Ego sum qui sum; & dices eis, Qui est, misit me ad vos*.

CAPUT XII.

Quod etiam Platonici, licet de uno vero Deo bene senserint, multis tamen diis sacra faciendi censuerint.

SED undecumque ille ista didicerit, sive præcedentibus cum veterum libris, sive potius quomodo dicit Apostolus, *quia quod notum est Dei, manifestum est in illis; Deus enim illis manifestavit: invisibilia enim ejus a constitutione mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus & divinitas*: nunc non immerito me Platonicos philosophos elegisse cum quibus agam, quod in ista quæstione, quam modo suscepimus, agitur de naturali theologia, utrum propter felicitatem, quæ post mortem futura est, uni Deo, an pluribus sacra facere oporteat, (a) satis, ut existimo, exposui. Ideo quippe hos potissimum elegi, quoniam de uno Deo qui fecit cælum & terram, quanto melius senserunt, tanto ceteris gloriosiores & illustriores habentur: in tantum aliis prælati judicio posterorum, ut cum Aristoteles Platonis discipulus, vir excellentis ingenii, & eloquio Platoni quidem impar, sed multos facile superans, sectam Peripateticam condidisset, quod deambulans disputare conueverat, plurimosque discipulos præclara fama excellens, vivo adhuc præceptore in suam hæresim congregasset, post mortem vero Platonis (b) Speusippus fororis ejus filius & Xenocrates dilectus ejus discipulus, in scholam ejus, quæ Academia vocabatur, eidem successissent, atque ob hoc & ipsi & eorum successores Academicum appellarentur; recentiores tamen philosophi nobilissimi, quibus Plato sectandus placuit, noluerint se dici Peripateticos, aut Academicos, sed Platonicos. Ex quibus sunt valde nobilitati Græci, Plotinus, Jamblicus, Porphyrius: in utraque autem lingua, id est, & Græca & Latina, Apuleius Afer existit Platonicus

nobilis. Sed hi omnes, & ceteri ejusmodi, & ipse Plato * diis plurimis esse sacra facienda putaverunt.

CAPUT XIII.

De sententia Platonis, qua definit deos non esse nisi bonos amicosque virtutum.

QUAMQUAM ergo a nobis & in aliis multis rebus magnisque dissentiant; in hoc tamen quod modo posui, quia neque parva res est, & inde nunc quæstio est, primum ab eis quæro, quibus diis istum cultum exhibendum arbitrentur, utrum bonis, an malis, an & bonis & malis. Sed habemus sententiam Platonis, * dicentis omnes deos bonos esse, nec esse omnium ullum deorum malum. Consequens est igitur, ut bonis hæc exhibenda intelligantur: tunc enim diis exhibentur; quoniam nec dixerunt, si boni non erunt. Hoc si ita est, (nam de diis quid aliud decet credere?) illa profecto vacuatur opinio, qua nonnulli * putant deos malos sacris placandos esse, ne lædant; bonos autem, ut adjuvent, invocandos. Mali enim nulli sunt dii: bonis porro debitus, ut dicunt, honor sacrorum est deferendus. Qui sunt ergo illi qui ludos scenicos amant, eosque divinis rebus adungi & suis honoribus flagitant exhiberi? quorum vis non eos indicat nullos, sed iste affectus nimirum indicat malos. Quid enim de ludis scenicis Plato senserit, notum est; cum poetæ istos, quod tam indigna deorum majestatis atque (c) bonitate carmina composuerint, censet civitate pellendos. Qui sunt igitur isti dii, qui de scenicis ludis cum ipso Platone contendunt? Ille quippe non patitur deos falsis criminibus infamari: isti eisdem criminibus suos honores celebrari jubent. Denique isti cum eisdem ludos instaurari præciperent, poscentes turpia, etiam maligna gesserunt, Titus * Latinius auferentes filium, & immittentes morbum, quod eorum abnuisset imperium, eumque morbum retrahentes, cum iussa compleisset: iste autem illos nec tam malos timendos putat, sed suæ sententiæ robur constantissime retinens, omnes poetarum sacrilegas nugas, quibus illi (d) immunditiæ societate oblectantur, a populo bene instituto remove non dubitat. Hunc autem Platonem, quod jam in secundo libro * commemoravi, inter semideos Labeo ponit. Qui Labeo numina mala victimis cruentis atque hujusmodi supplicationibus placari existimat, bona vero ludis, & talibus quasi ad lætitiæ pertinentibus rebus. Quid est ergo quod semideus Plato non semideis, sed deis, & hoc bonis, illa oblectamenta, quia judicat turpia, tam constanter audeat auferre? Qui sane dii refellunt sententiam Labeonis: nam se in Latinius non lascivos tantum atque ludibundos, sed etiam sævos terribilesque monstrarunt. Exponant ergo ista nobis Platonici,

* In libris de repub. & de legibus.

* Lib. 10. de legibus, & 2. de repub.

* Porphyrius lib. 2. de abstinentia animalium.

* Supra lib. 6. 26.

* Cap. 14.

(a) In editis post verbum oporteat, inserta hæc fuerunt: *Nam utrum unus Deus, an plures propter hujus visa sint bona colendi: Sed his verbis carent veteres libri.*

(b) Plures & probæ notæ MSS. *Xeusippus*.

(c) Aliquot MSS. atque benignitate.

(d) Sic MSS. At editi, per immunditiæ societatem.

nici, qui omnes deos secundum auctoris sui sententiam bonos & honestos, & virtutibus sapientium esse socios arbitrantur, aliterque de ullo deorum sentiri nefas habent. Exponimus, inquit. Adtente igitur audiamus.

CAPUT XIV.

De opinione eorum, qui rationales animas trium generum esse dixerunt, id est, in diis celestibus, in demonibus aëriis, & in hominibus terrenis.

1. **O**MNIUM, inquit, animalium, in quibus est anima rationalis, tripartita divisio est, in deos, homines, demones. Dii excellentissimum locum tenent, homines infimum, demones medium. Nam deorum* sedes in caelo est, hominum in terra, in aëre demonum. Sicut eis diversa dignitas est locorum, ita etiam naturarum. Proinde dii sunt hominibus demonibus potiores: homines vero infra deos & demones constituti sunt, ut elementorum ordine, sic differentia meritorum. Demones igitur medii quemadmodum diis quibus inferius habitant postponendi, ita hominibus, quibus superius, præferendi sunt. Habent enim cum diis communem immortalitatem corporum; animorum autem cum hominibus passiones. Quapropter non est mirum, inquit, si etiam ludorum obscenitatibus & poetarum figmentis delectantur; quandoquidem humanis capiuntur affectibus; a quibus dii longe absunt & modis omnibus alieni sunt. Ex quo colligitur, Platonem poetica detestando & prohibendo figmenta, non deos, qui omnes boni & excelsi sunt, privasse ludorum scenicarum voluptate, sed demones.

Demonum communitas cum diis & hominibus.

Socratis demon.

2. Hæc si ita sunt, quæ licet apud alios quoque reperiantur, Apuleius tamen Platonicus Madaurensis, de hac re sola unum scripsit librum, cuius titulum esse voluit, de deo Socratis: ubi differit & exponit, ex quo genere numinum (a) Socrates habebat adjunctum & amicitia quadam conciliatum; a quo perhibetur solitus admoneri, ut desideret ab agendo, quando id quod agere volebat, non prospere fuerat eventurum. Dicit enim apertissime, & copiosissime asserit, non illum Deum fuisse, sed demonem, diligenti disputatione pertractans istam Platonis de deorum sublimitate & hominum humilitate & demonum medietate sententiam. Hæc ergo si ita sunt, quoniam modo ausus est Plato, etiamsi non diis, quos ab omni humana contagione semovit, certe ipsis demonibus, poetas urbe pellendo, auferre theatricas voluptates, nisi quia hoc pacto admonuit animum humanum, quamvis adhuc in his moribundis membris positum, pro splendore honestatis impura demonum iusta contemnere, eorumque immunditiam detestari?

(a) Editi, ex quo genere numinum numen sibi Socrates. Absit numen sibi a MSS.

(b) Corpora demonibus concedit Origenes lib. 2. Periarch. c. 8. Tertullianus lib. de carne Christi, & hique vete-

Nam si Plato hæc honestissime arguit & prohibuit, profecto demones turpissime poposcerunt atque iusserunt. Aut ergo fallitur Apuleius, & non ex isto genere numinum habuit amicum Socrates; aut contraria inter se sentit Plato, modo demones honorando, modo eorum delicias a civitate bene morata removendo; aut non est Socrati amicitia demonis gratulanda, de qua usque adeo & ipse Apuleius erubuit, ut de deo Socratis prænotaret librum, quem secundum suam disputationem, qua deos a demonibus tam diligenter copioseque discernit, non appellare de deo, sed de demone Socratis debuit. Maluit autem hoc in ipsa disputatione, quam in titulo libri ponere. Ita enim per famam doctrinam, quæ humanis rebus illuxit, omnes vel pæne omnes demonum nomen exhorrent, ut quisquis ante disputationem Apuleii, qua demonum dignitas commendatur, titulum libri de demone Socratis legeret, nequaquam illum hominem sanum fuisse sentiret. Quid autem etiam ipse Apuleius quod in demonibus laudaret, invenit, præter subtilitatem & firmitatem corporum, & habitationis altiorum locum? Nam de moribus eorum, cum de omnibus generaliter loqueretur, non solum nihil boni dixit, sed etiam plurimum mali. Denique lecto illo libro profus nemo miratur eos etiam scenicam turpitudinem in rebus divinis habere voluisse, & cum deos se putari velint, deorum criminibus oblectari potuisse, & quidquid in eorum sacris obscena sollempnitate seu turpi crudelitate vel ridetur, vel horretur, eorum affectibus convenire.

CAPUT XV.

Quod neque propter aëria corpora, neque propter superiora habitacula demones hominibus antecellant.

1. **Q**UAMOBREM absit ut ista considerans animus veraciter religiosus & vero Deo subditus, ideo arbitretur demones se ipso esse meliores, quod habeant (b) corpora meliora. Alioquin multas sibi & bestias prælaturus est, quæ nos & acrimonia sensuum, & motu facillimo atque celerrimo, & valentia virium, & annosissima firmitate corporum vincunt. Quis hominum videndo æquabitur aquilis & vulturibus? Quis odorando canibus? Quis velocitate leporibus, cervis, avibus omnibus? Quis multum valendo leonibus & elephantis? Quis diu vivendo serpentibus, qui etiam deposita tunica senectutem deponere, atque in juventam redire perhibentur? Sed sicut his omnibus ratiocinando & intelligendo meliores sumus; ita etiam demonibus bene atque honeste vivendo meliores esse debemus. Ob hoc enim & providentia divina eis, quibus nos constat esse potiores, da-

ta

rum plures: nec denegat hic Augustinus, qui eisdem animalia aëria & ætheria vocat lib. 1. contra Academ. n. 20. epist. 9. n. 3. & lib. 3. de Genesi ad litt. c. 10. quoniam, uti postremo isto loco dicit, corporum aëriorum natura vigent.

ta sunt quedam potiora corporum munera, ut illud quo eis præponitur, etiam isto modo nobis commendaretur, multo majore cura excolendum esse, quam corpus; ipsamque excellentiam corporalem, quam dæmones habere nosse ferimus, præ bonitate vitæ, qua illis anteponitur, contemnere disceremus, habituri & nos immortalitatem corporum, non quam superiorum æternitas torqueat, sed quam puritas præcedat animorum.

2. Jam vero de loci altitudine, quod dæmones in aere, nos autem habitamus in terra, ita promoveri, ut hinc eos nobis esse præponendos existimemus, omnino ridiculum est. Hoc enim pacto nobis & omnia volatilia præponimus. At enim * volatilia cum volando fatigantur, vel reficiendum alimentis corpus habent, terram repetunt vel ad requiem, vel ad pastum; quod dæmones, inquirunt, non faciunt. Numquid ergo placet eis, ut volatilia nobis; dæmones autem etiam volatilibus antecellant? Quod si dementissimum est opinari, nihil est quod de habitatione superioris elementi, dignos esse dæmones existimemus, quibus nos religionis affectu subdere debeamus. Sicut enim fieri potuit, ut aeris volucres terrestribus nobis non solum non præferantur, verum etiam subjiciantur propter rationalis animæ, quæ in nobis est, dignitatem; ita fieri potuit, ut dæmones, quamvis magis aërii sint, terrestribus nobis, non ideo meliores sint, quia est aer quam terra superior; sed ideo eis homines præferendi sint, quoniam ipsi piorum hominum nequaquam illorum desperatione comparanda est. Nam & illa ratio Platonis, qua elementa quatuor proportionem contexit atque ordinat, ita duobus extremis, igni mobilissimo & terræ immobili media duo aerem & aquam interserens, ut quanto aer est aquis & aere ignis, tanto & aquæ superiores sint terris; satis nos admonet animalium merita non pro gradibus elementorum æstimare. Et ipse quippe Apulejus cum ceteris terrestribus animalibus hominem dicit, qui tamen longe præponitur animalibus aquatilibus, cum ipsas aquas terris præponat Plato, ut intelligamus, non eundem ordinem tenendum, cum agitur de meritis animarum, qui videtur esse ordo in gradibus corporum; sed fieri posse, ut inferius corpus anima melior inhabitet, deteriorque superius.

CAPUT XVI.

Quid de moribus atque actionibus dæmonum Apuleius Platonice senserit.

* Apuleius in lib. de deo Sacro. DE moribus ergo dæmonum cum idem Platonice loqueretur, dixit eos eisdem quibus homines animi perturbationibus agitari, irritari injuriis, obsequiis donisque placari, gaudere honoribus, diversis sacrorum ritibus oblectari, & in eis si quid neglectum fuerit, com-

Tom. VII.

(a) Sic Er. & aliquot MSS. Alii quidam cum Vind. & Am. omittunt *qui*. Cujus loco nonnulli *quæ*; & postea pro

moveri. Inter cetera etiam dicit, ad eos pertinere divinationes augurum, haruspicum, vatum, atque somniorum: ab his quoque esse miracula magorum. Breviter autem eos definiens ait, Dæmones esse genere animalia, animo passiva, mente rationalia, corpore aëria, tempore æterna: horum vero quinque, tria priora illis esse * quæ nobis quartum proprium; quintum eos cum diis habere commune. Sed video trium superiorum quæ nobiscum habent, duo etiam cum diis habere. Animalia quippe esse dicit & deos, (a) qui sua cuique elementa distribuens, in terrestribus animalibus nos posuit, cum ceteris quæ in terra vivunt & sentiunt, in aquatilibus pisces & alia natatilia, in aëriis dæmones, in ætheriis deos. Ac per hoc quod dæmones genere sunt animalia, non solum eis cum hominibus, verum etiam cum diis pecoribusque commune est: quod mente rationalia, cum diis & hominibus; quod tempore æterna, cum diis solis; quod animo passiva, cum hominibus solis; quod corpore aëria, ipsi sunt soli. Proinde quod genere sunt animalia, non est magnum; quia hoc sunt & pecora: quod mente rationalia, non est supra nos; quia sumus & nos: quod tempore æterna, quid boni est, si non beata? Melior est enim temporalis felicitas, quam misera æternitas. Quod animo passiva, quomodo supra nos est; quando & nos hoc sumus, nec ita esset, nisi miseri essemus? Quod corpore aëria, quanti æstimandum est, cum omni corpori præferatur animæ qualiscumque naturæ & ideo religionis cultus, qui debetur ex animo, nequaquam debeat ei rei quæ inferior est animo? Porro si inter illa, quæ dæmonum esse dicit, annumeraret virtutem, sapientiam, felicitatem, & hæc eos diceret habere cum diis æterna atque communia, profecto aliquid diceret exoptandum magnique pendendum: nec sic eos tamen propter hæc tamquam Deum colere deberemus, sed potius ipsum a quo hæc illos accepisse nossemus. Quanto minus nunc honore divino aëria digna sunt animalia, ad hoc rationalia ut misera esse possint, ad hoc passiva ut misera sint, ad hoc æterna ut miseriam finire non possint?

CAPUT XVII.

An dignum sit eos spiritus ab homine coli, a quorum vitiis eum oporteat liberari.

I. QUAPROPTER, ut omittam cetera, & hoc solum pertractem, quod nobiscum dæmones dixit habere commune, id est, animi passionem, si omnia quatuor elementa suis animalibus plena sunt, immortalibus ignis & aer, mortalibus aqua & terra; quæro cur animi dæmonum passionum turbellis & tempestatibus agitentur? Perturbatio enim est, quæ Græce *πῆδος* dicitur: unde illa voluit vocare

Q

ani-

elementa, habent elemento: quam lectionem immerito prætulert Lovanientes.

Dæmones qui, secundum Platonem. * *Supple, cadem.*

* Apuleii exceptio in lib. de deo Sacro.

Dæmonum despectio.

* Apuleius in lib. de deo Sacro.

Passio. animo passiva; quia verbum de verbo *πάθος* (a) passio diceretur motus animi contra rationem. Cur ergo sunt ista in animis dæmonum, quæ in pecoribus non sunt? Quoniam si quid in pecore simile apparet, non est perturbatio; quia non est contra rationem, quæ pecora carent. In hominibus autem ut sint istæ perturbationes, facit hoc stultitia, vel miseria. Nondum enim fumus in illa perfectione sapientiæ beati, quæ nobis ab hac mortalitate liberatis in fine promittitur. Deos vero ideo dicunt istas perturbationes non perpeti, quia non solum æterni, verum etiam beati sunt. Easdem quippe animas rationales etiam ipsos habere perhibent, sed ab omni labe ac peste purissimas. Quamobrem si propterea dii non perturbantur, quod animalia sunt beata, non misera; & propterea pecora non perturbantur, quod animalia sunt, quæ nec beata possunt esse, nec misera: restat ut dæmones sicut homines ideo perturbentur, quod animalia sunt non beata, sed misera.

Dæmones quare perturbentur.

* al. 2. * Qua igitur insipientia, vel potius amentia per aliquam religionem dæmonibus subdimur, cum per veram religionem ab ea vitiositate, quæ illis fumus similes, liberemur? Cum enim dæmones, quod & iste * Apuleius, quamvis eis plurimum parcat, & divinis honoribus dignos censeat, tamen cogitur confiteri, ira instigatur; nobis vera religio præcipit, ne ira instigemur, sed ei potius resistamus. Cum dæmones donis invitentur; nobis vera religio præcipit, ne cuiquam donorum acceptione faveamus. Cum dæmones honoribus mulceantur; nobis vera religio præcipit, ut talibus nullo modo moveamur. Cum dæmones quorundam hominum osiores, quorundam amatores sint, non prudenti tranquilloque iudicio, sed animo, ut appellat ipse, passivo; nobis vera religio præcipit, ut inimicos nostros etiam diligamus. Postremo omnem motum cordis & salum mentis, omnesque turbellas & tempestates animi, quibus dæmones æstare atque fluctuare asserit, nos vera religio deponere jubet. Quæ igitur causa est, nisi stultitia errorque (b) miserabilis, ut ei te facias venerando humilem, cui te cupias vivendo dissimilem; & religione colas, quem imitari nolis, cum RELIGIONIS SUMMA sit IMITARI quem colis?

* In lib. de deo Sacrat.

Matth. 6. 44.

CAPUT XVIII.

Qualis religio sit, in qua docetur, quod homines, ut commendentur diis bonis, dæmonibus uti debeant advocatis.

FRUSTRA igitur eis Apuleius, & quicumque ita sentiunt, hunc detulit honorem, sic eos in aere medios inter ætherium cælum terramque

constituens, ut quoniam nullus deus miscetur homini, quod Platonem dixisse perhibent, isti ad deos perferant preces hominum, & inde ad homines impetrata quæ poscunt. Indignum enim putaverunt qui ista crediderunt, misceri homines diis & deos hominibus: dignum autem misceri dæmones & diis & hominibus, hinc petita qui allegent, inde concessa qui apportent: ut videlicet homo castus, & ab artium magicarum sceleribus alienus, eos patronos adhibeat, per quos illum dii exaudiant, qui hæc amant, quæ ille non amando sit dignior quem facilius & libentius exaudire debeant. Amant quippe illi scenicas turpitudines, quas non amat pudicitia: amant in maleficiis magorum mille nocendi artes, quas non amat innocentia. Ergo & pudicitia & innocentia, si quid ab diis impetrare voluerit, non poterit suis meritis, nisi suis intervenientibus inimicis. Non est quod iste poetica figmenta, & theatra ludibria justificare conetur. Habemus contra ista magistrum eorum & tantæ apud eos auctoritatis Platonem: si pudor humanus ita de se male meretur, ut non solum diligit turpia, verum etiam divinitati existimet grata.

CAPUT XIX.

De impietate artis magicæ, quæ patrocini nititur spirituum malignorum.

PORRO adversus magicas artes, de quibus quosdam nimis infelices & nimis impios etiam gloriari libet, (c) nonne ipsam publicam lucem testem citabo? Cur enim tam graviter ista plectuntur severitate legum, si opera sunt numinum colendorum? An forte istas leges Christiani instituerunt, quibus artes magicæ puniuntur? Secundum quem alium sensum, nisi quod hæc maleficia generi humano perniciose esse non dubium est, ait poeta clarissimus:

Testor cara deos, & te germana, tuumque Virgil.
Dulce caput, magicas invitam accingier artes? Æneid.

Illud etiam quod alio loco de his artibus dicit: 4

Atque fatas alio vidi traducere messes:

eo quod hac pestifera scelerataque doctrina fractus alieni in alias terras transferri perhibentur. Nonne in duodecim (d) Tabulis, id est, Romanorum antiquissimis legibus Cicero commemorat esse conscriptum, ei qui hoc fecerit supplicium constitutum? Postremo ipse (e) Apuleius numquid apud iudices Christianos de magicis artibus accusatus est? Quas utique sibi obiectas, si divinas & pias esse noverat, & divinarum potestatum operibus congruas, non solum eas confiteri debuit, sed etiam profiteri, leges culpans potius, quibus hæc prohiberentur, & damnanda putarentur, quæ haberi miranda &

Eglog. 8.

Apuleius de magicis artibus accusatus.

ve-

(a) Cicero in 4. Tusc. Est, ait, Zenonis hæc definitio, ut perturbatio sit, quod *πάθος* ille dicit, aversa a rellæ ratione contra naturam animi commotio.

(b) Plures MSS. *mirabilis*.

(c) Sic MSS. At editi, *gloriari libet in nomine demonum, ipsam publicam lucem &c.*

(d) In duodecim Tabularum fragmentis est, *Qui fruges*

excantavit. Qui malum carmen incantavit. . . . neu alienam segetem pelexerit. Has leges memorat Plinius in lib. 28. c. 2. Seneca l. 3. nat. quest. c. 7. Apuleius in Apologia &c.

(e) De magia postulatus fuit Apuleius apud Claudium Africæ Præfectum minime Christianum.

veneranda oporteret. Ita enim vel sententiam suam persuaderet iudicibus, vel si illi secundum iniquas leges saperent, eumque talia prædicantem atque laudantem morte multarent, digna animæ illius dæmones dona rependerent, pro quorum divinis operibus prædicandis humanam vitam sibi adimi non timeret. Sicut Martyres nostri, cum eis pro crimine objiceretur Christiana religio, qua noverant se fieri salvos & gloriosissimos in æternum, non tam negando temporales pœnas evadere delegerunt, sed potius confitendo, profitendo, prædicando, & pro hac omnia fideliter fortiterque tolerando, & cum pia securitate moriendo, leges quibus prohibebatur, erubescere compulerunt, mutarique fecerunt. Hujus autem philosophi Platonici copiosissima & disertissima existat oratio, qua crimen artium magicarum a se alienum esse defendit, seque aliter non vult innocentem videri, nisi ea negando quæ non possunt ab innocente committi. At omnia miracula magorum, quos recte sentit esse damnandos, doctrinæ sunt & operibus dæmonum; quos viderit cur censeat honorandos, necessarios eos asserens perferendis ad deos nostris precibus, quorum debemus opera evitare, si ad Deum verum preces nostras volumus pervenire. Deinde quæro, quales preces hominum diis bonis per dæmones allegari putat, magicas, an licitas? Si magicas, nolunt tales: si licitas, nolunt per tales. Si autem peccator pœnitens preces fundit, maxime si aliquid magicum admisit; itane tandem illis intercedentibus accipit veniam, quibus impellentibus aut faventibus se cecidisse plangit in culpam? An & ipsi dæmones ut possint pœnitentibus mereri indulgentiam, priores agunt, quod eos deceperint, pœnitentiam (a)? Hoc nemo umquam de dæmonibus dixit: quia si ita esset, nequaquam sibi auderent divinos honores expetere, qui pœnitendo desiderarent ad gratiam veniæ pervenire. Ibi enim est detestanda superbia, hic humilitas miseranda.

CAPUT XX.

An credendum sit, quod dii boni libentius dæmonibus quam hominibus misceantur.

AT enim urgens causa & artificiosa cogit dæmones medios inter deos & homines agere, ut ab hominibus offerant desiderata, & a diis referant impetrata? Quænam tandem causa est ista, & quanta necessitas? Quia nullus, inquiunt, Deus miscetur homini. Præclara igitur sanctitas Dei, qui non miscetur homini supplicanti, & miscetur dæmoni arroganti: non miscetur homini pœnitenti, & miscetur dæmoni decipienti, non miscetur homini confugienti ad divinitatem, & miscetur dæmoni fingenti divinitatem: non miscetur homini petenti indulgentiam, & miscetur dæmoni suadenti nequitiam: non miscetur homini per philosophicos libros poetas de bene

instituta civitate pellenti, & miscetur dæmoni principibus & pontificibus civitatis per scenicos ludos poetarum ludibria requirenti: non miscetur homini deorum crimina fingere prohibenti, & miscetur dæmoni se falsis deorum criminibus oblectanti: non miscetur homini magorum scelera justis legibus punienti, & miscetur dæmoni magicas artes docenti & implenti: non miscetur homini imitationem dæmonis fugienti, & miscetur dæmoni deceptionem hominis aucupanti.

CAPUT XXI.

An dæmonibus nuntiis & interpretibus dii utantur, fallique se ab eis aut ignorent, aut velint.

1. **S**ED nimirum tantæ hujus absurditatis & indignitatis est magna necessitas, quod scilicet deos ætherios humana curantes quid terrestres homines agerent utique lateret, nisi dæmones aërii nuntiarent; quoniam æther longe a terra est alteque suspensus, aer vero ætheri terræque contiguus? O mirabilem sapientiam! Quid aliud de diis isti sentiunt, quos omnes optimos volunt, nisi eos & humana curare, ne cultu videantur indigni, & propter elementorum distantiam humana nescire, ut credantur dæmones necessarii, & ob hoc etiam ipsi putentur colendi, per quos diis possint, & quid in rebus humanis agatur addiscere, & ubi oportet hominibus subvenire? Hoc si ita est, diis istis bonis magis notus est dæmon per corpus vicinum, quam homo per animum bonum. O multum dolenda necessitas, an potius irridenda vel detestanda vanitas, ne sit vana divinitas! Si enim animo ab obstaculo corporis libero animum nostrum dii videre possunt, non ad hoc dæmonibus indigent nuntiis. Si autem animorum indicia corporalia, qualia sunt vultus, locutio, motus, per corpus suum ætherii dii sentiunt, & inde colligunt quid etiam dæmones nuntient, possunt & mendacis dæmonum decipi. Porro si deorum divinitas a dæmonibus non potest falli, ab eadem divinitate quod agimus non potest ignorari.

2. * Vellem autem mihi isti dicerent, utrum diis dæmones nuntiaverint de criminibus deorum poetica Platoni displicere figmenta, & sibi ea placere cælaverint; an utrumque occultaverint, deosque esse maluerint totius rei hujus ignaros; an utrumque indicaverint, & religiosam erga deos Platonis prudentiam, & in deos injuriosam libidinem suam; an sententiam quidem Platonis, qua noluit deos per impiam licentiam poetarum falsis criminibus infamari, ignotam diis esse voluerint, suam vero nequitiam, qua ludos scenicos amant, quibus illa deorum dedecora celebrantur, prodere non erubuerint vel timuerint. Horum quatuor, quæ interrogando proposui, quodlibet eligant, & in quolibet co-

Q 2 rum

(a) Hic apud Lov. additur, *us & ipsi postea accipiant*

indulgentiam: quod ab editis aliis & a MSS. abest.

rum quantum mali de diis bonis opinentur, adtendant. Si enim primum elegerint, confessuri sunt non licuisse diis bonis habitare cum bono Platone, quando eorum injurias prohibebat, & habitasse cum dæmonibus malis, quando eorum injuriis exsultabant; cum dii boni hominem bonum longe a se positum non nisi per malos dæmones nossent, quos (a) vicinos nosse non possent. Si autem secundum elegerint, & utrumque occultatum a dæmonibus dixerint, ut dii omnino nescirent & Platonis religiosissimam legem & dæmonum sacrilegam delectationem; quid in rebus humanis per internuntios dæmones dii nosse utiliter possunt, quando illa nesciunt, quæ in honorem deorum bonorum religione bonorum hominum contra libidinem malorum dæmonum decernuntur? Si vero tertium elegerint, & non solum sententiam Platonis deorum injurias prohibentem, sed etiam dæmonum nequitiam deorum injuriis exsultantem, per eosdem dæmones nuntios diis innotuisse responderint; hoc nuntiare est, an insultare? Et dii utrumque sic audiunt, sic utrumque cognoscunt, ut non solum malignos dæmones deorum dignitati & Platonis religioni contraria cupientes atque facientes a suo accessu non arceant, verum etiam per illos malos propinquos Platoni bono longinquo dona transmittant. Sic enim eos elementorum quasi catenata series colligavit, ut illis a quibus criminantur, conjungi possint; huic a quo defenduntur, non possint: utrumque scientes, sed aeris & terræ pondera transmutare non valentes. Jam quod reliquum est, si quartum elegerint, pejus est ceteris. Quis enim ferat, si poetarum de diis immortalibus criminosa figmenta & theatrorum indigna ludibria, suamque in his omnibus ardentissimam cupiditatem & suavissimam voluptatem diis dæmones nuntiaverunt, & quod Plato philosophica gravitate de optima republica hæc omnia censuit removenda, tacuerunt; ut jam dii boni per tales nuntios nosse cogantur mala pessimorum, nec aliena, sed eorumdem nuntiorum, atque his contraria non sinantur nosse bona philosophorum, cum illa sint in injuriam, ista in honorem ipsorum deorum?

CAPUT XXII.

De abjiciendo cultu dæmonum contra Apuleium.
QUIA igitur nihil istorum quatuor eligendum est, ne in quolibet eorum de diis tam male sentiat; restat, ut nullo modo credendum sit, quod Apuleius persuadere nititur, & quicumque alii philosophi sunt ejusdem sententiæ, ita esse medios dæmones inter deos & homines tamquam internuntios & interpretes, qui hinc ferant petitiones nostras, inde referant deorum suppetias: sed esse spiritus

(a) Editi, *sibi vicinos*. Abest *sibi* a MSS. Forte legendum, *quos et vicinos, nosse non possent*.

(b) Sola editio Lov. *aerius*.

(c) Lov. *que*: dissentientibus editis aliis & MSS.

nocendi cupidissimos, a justitia penitus alienos, superbia tumidos, invidentia lividos, fallacia callidos: qui in hoc quidem aere habitant, quia de cæli superioris sublimitate dejecti, merito irregressibilis transgressionis in hoc sibi congruo velut carcere prædamnati sunt; nec tamen quia supra terras & aquas (b) aeri locus est, ideo ipsi sunt meritis superiores hominibus, qui eos non terreno corpore, sed electo in auxilium Deo vero, pia mente facillime superant. Sed multis plane participatione veræ religionis indignis, tamquam captis subditisque dominantur: quorum maximæ parti mirabilibus & fallacibus signis sive factorum, sive prædictorum, deos se esse persuaserunt. Quibusdam vero vitia eorum aliquanto adtentius & diligentius intuentibus, non potuerunt persuadere quod dii sint; atque inter deos & homines internuntios ac beneficiorum impetratores se esse finxerunt. Si tamen non istum saltem honorem homines eis deferendum putarunt, qui illos nec deos esse credebant, quia malos videbant; deos autem omnes bonos volebant, nec audebant tamen omnino indignos dicere honore divino, maxime ne offenderent populos, a quibus eis cernebant inveterata superstitione per tot sacra & templa serviri.

CAPUT XXIII.

Quid Hermes Trismegistus de idolatria senserit, & unde scire potuerit superstitiones Ægyptias auferendas.

INAM diversa de illis Hermes Ægyptius, quem Trismegistus vocant, sensit & scripsit. Apuleius enim deos quidem illos negat: sed cum dicit ita inter homines deosque quadam medietate versari, ut hominibus apud ipsos deos necessarij videantur, cultum eorum a supernorum deorum religione non separat. Ille autem Ægyptius alios deos esse dicit a summo Deo factos, alios ab hominibus. Hoc audit, sicut a me positum est, putat dici de simulacris, (c) quia opera sunt manuum hominum: at ille visibilia & contrectabilia simulacra, velut corpore deorum esse asserit; inesse autem his quosdam spiritus invitatos, qui valeant aliquid sive ad nocendum, sive ad desideria eorum nonnulla complenda, a quibus eis divini honores & cultus obsequia deferuntur. Hos ergo spiritus invisibiles per artem quamdam visibilibus rebus corporalis materiæ copulare, ut sint quasi animata corpora, illis spiritibus dicata & subdita simulacra, hoc esse dicit deos facere, eaque magnam & mirabilem deos faciendi accepisse homines potestatem. Hujus Ægyptii verba, sicut in nostram linguam (d) interpretata sunt, ponam. Et quoniam de cognitione, inquit, & consortio ho-

„ mi-

(d) Quæ huc adfert Augustinus, sunt ex dialogo Hermetis Asclepio, qui ab Apuleio Madaurensi in Latinum conversus prænotatur: sed Apuleii Latinitas ibi desideratur ab eruditis.

» minum deorumque nobis indicitur sermo, po-
 » testatem hominis, o Asclepi, vimque cogno-
 » sce. Dominus, inquit, & Pater, vel quod est
 » summum, Deus, ut effector est deorum cæle-
 » stium, ita homo fictor est deorum qui in tem-
 » plis sunt humana proximitate (a) contenti. Et
 » paullo post: Ita humanitas, inquit, semper (b)
 » memor naturæ & originis suæ, in illa divinita-
 » tis imitatione perseverat; ut sicuti Pater ac
 » Dominus, ut sui similes essent, deos fecit æter-
 » nos, ita humanitas deos suos ex sui vultus si-
 » militudine figuraret. Hic cum Asclepius, ad
 » quem maxime loquebatur, ei respondisset atque
 » dixisset, Statuas dicis, o Trismegiste? Tum il-
 » le, Statuas, inquit, o Asclepi, (c) vides-ne
 » quatenus tu ipse diffidas? statuas animatas sen-
 » su & spiritu plenas, tantaque facientes & ta-
 » lia; statuas futurorum præcias, (d) eaque for-
 » te, vate, somniis, multisque aliis rebus prædi-
 » centes; imbecillitates hominibus facientes,
 » easque curantes, tristitiam (e) lætitiâque pro
 » meritis, An ignoras, o Asclepi, quod Ægy-
 » ptus imago sit cæli; aut quod est verius, trans-
 » latio aut descensio omnium quæ gubernantur
 » atque exercentur in cælo; ac si dicendum est,
 » verius terra nostra mundi totius est templum?
 » Et tamen quoniam præscire cuncta prudentem
 » decet, istud vos ignorare fas non est: Futurum
 » tempus est, quo appareat Ægyptios incassum
 » pia mente (f) divinitatem sedula religione ser-
 » vasse, (g) & omnis eorum sancta veneratio in
 » irritum casura frustrabitur.

2. Deinde multis verbis Hermes hunc locum
 exsequitur, in quo videtur hoc tempus prædi-
 cere, quo Christiana religio, quanto est veri-
 cor atque sanctior, tanto vehementius & li-
 berius cuncta fallacia figmenta subvertit; ut
 gratia verissimi Salvatoris liberet hominem ab
 eis diis quos facit homo, & ei Deo subdat a quo
 factus est homo. Sed cum Hermes ista prædi-
 cit, velut amicus eisdem ludificationibus dæ-
 monum loquitur, nec Christianum nomen evi-
 denter exprimit; sed tamquam ea tollerentur
 atque deleterentur, quorum observatione cælestis
 similitudo custodiretur in Ægypto, ita hæc fu-
 tura deplorans, luctuosa quodam modo prædica-
 tione testatur. Erat enim de his, de quibus di-

Rom. 1.
 21. *cit. Apollinus, quod cognoscetes Deum, non si-
 cut. Idem glorificaverunt, aut gratias egerunt,
 sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscu-
 ratum est insipiens cor eorum: dicentes enim se*

(a) In dialogo Mercurii Asclepio, conjuncti.

(b) In Asclepio, semper vicina natura & originis suæ. Apud Lov. semper memor humana natura &c. Absent hu-
 mane a ceteris editis & a MSS.

(c) MSS. vides, absque particula ne: quæ in excusis est
 & in Asclepio.

(d) Sic plures & melioris notæ MSS. At editi, ea que
 forte vates omnis ignorat, in multis & variis rebus præ-
 dicantes. Asclepius vero, easque forte vates omnes somniis,
 multisque aliis rebus prædicentes. Sed nostrorum MSS. le-
 stioni favet alius iste Asclepii locus, quadam sortibus &
 divinationibus prædicentes.

esse sapientes, stulti facti sunt; & immutave-
 runt gloriam incorrupti Dei in similitudinem ima-
 ginis corruptibilis hominis: & cetera, quæ com-
 memorare longum est. Multa quippe talia di-
 cit de uno vero Deo fabricatore mundi, qualia
 veritas habet. Et nescio quomodo illa obscura-
 tione cordis ad ista delabitur, ut diis quos con-
 fitetur ab hominibus fieri, semper velit homi-
 nes subdi, & hæc futuro tempore plangat au-
 ferri. Quasi quidquam sit infelicius homine,
 cui sua figmenta dominantur: cum sit facilius,
 (h) ut tamquam deos colendo quos fecit, nec
 ipse sit homo, quam ut per ejus cultum dii
 possint esse, quos fecit homo. Citius enim fit,
 ut homo in honore positus pecoribus non intel-
 ligens comparetur, quam ut operi Dei ad ejus
 imaginem facti, id est, ipsi homini opus ho-
 minis præferatur. Quapropter merito homo de-
 ficit ab illo qui eum fecit, cum sibi præficit ipse
 quod fecit.

3. Hæc vana, deceptorica, pernicioza, (i) sac-
 rilega Hermes Ægyptius, quia tempus quo
 auferrentur venturum sciebat, dolebat: sed tam
 impudenter dolebat, quam imprudenter sciebat.
 Non enim hæc ei revelaverat Spiritus-sanctus,
 sicut Prophetis sanctis, qui hæc prævidentes
 cum exultatione dicebant: Si faciet homo deos,
 & ecce ipsi non sunt dii. Et alio loco: Erit in
 illo die, dicit Dominus, exterminabo nomina si-
 mulacrorum a terra, & non jam erit eorum me-
 moria. Proprie vero de Ægypto, quod ad hanc
 rem adinet, ita sanctus Isaias prophetat: Et
 movebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, &
 cor eorum (k) vincetur in eis: & cetera hujusmo-
 di. Ex quo genere & illi erant, qui venturum
 quod sciebat, venisse gaudebant: qualis Si-
 meon, qualis Anna, qui mox natum Jesum;
 qualis Elisabeth, quæ etiam conceptum in Spi-
 ritu agnovit: qualis Petrus, revelante Patre
 dicens: Tu es Christus Filius Dei vivi. Huic
 autem Ægyptio illi spiritus indicaverant futura
 tempora perditionis suæ, qui etiam præsentem in
 carne Domino tremantes dixerunt: Quid veni-
 si ante tempus perdere nos? sive quia subitum
 illis fuit, quod futurum quidem, sed tardius
 opinabantur; sive quia perditionem suam hanc
 ipsam dicebant, qua fiebat ut cogniti sperne-
 rentur. Et hoc erat ante tempus, id est, ante
 tempus judicii, quo æterna damnatione pu-
 niendi sunt cum omnibus etiam hominibus, qui
 eorum societate detinentur: sicut religio loqui-

Psal. 48.

13.

Jer. 16.

20.

Zach.

13.

2.

Isai. 19.

1.

Luce 2.

28.

&

38.

Luce 1.

43.

Math.

16.

16.

Math.

8.

29.

(e) Vox lætitiâ in Asclepio desideratur.

(f) Sic plerique MSS. quibus Asclepius consentit. At
 editi, divinitati sedulam religionem servasse. Forte legen-
 dum, divinitati sedula religione servasse.

(g) Subsequentia verba, & omnis eorum sancta venera-
 tio &c. Mercurii sunt in Asclepio; sed hic non habentur
 in MSS.

(h) Editi, cum sit facilius, fieri deos colendo quos fecit,
 ne ipse sit homo. Emendantur ad veteres libros.

(i) Aliquot MSS. sacrilegia.

(k) Editi, vincetur. At MSS. vincetur. Isaias in Græ-
 co habet ἡττηθήσεται.

Ephef. 4
14
tur, quæ nec fallit, nec fallitur: non sicut iste quasi omni vento doctrinæ hinc atque inde perflatus, & falsis vera permiscens, dolet quasi perituram religionem, quam postea confitetur errorem.

CAPUT XXIV.

Quomodo Hermes (a) patenter parentum suorum sit confessus errorem, quem tamen doluerit destruendum.

1. **P**OST multa enim ad hoc ipsum redit, ut iterum dicat de diis quos homines fecerunt, ita loquens: Sed jam de talibus sint factis dicta talia. Iterum, inquit, ad hominem rationemque redeamus, ex quo divino dono homo animal dictum est rationale. Minus enim miranda, etsi miranda sunt, quæ de homine dicta sunt. Omnium enim mirabilium vincit admirationem, quod homo divinam potuit invenire naturam, eamque efficere. Quoniam ergo proavi nostri multum errabant circa deorum rationem increduli, & non animadvertentes ad cultum religionemque divinam, invenerunt artem qua efficerent deos. Cui inventæ adjunxerunt virtutem de mundi natura convenientem; eamque miscentes, (b) quoniam animas facere non poterant, evocantes animas dæmonum vel angelorum, eas indiderunt imaginibus sanctis divinisque mysteriis, per quas idola & bene faciendi, & male, vires habere potuissent. Nescio utrum sic confiterentur ipsi dæmones adjurati, quomodo iste confessus est. Quoniam, inquit, proavi nostri multum errabant circa deorum rationem increduli, & non animadvertentes ad cultum religionemque divinam, invenerunt artem qua efficerent deos. Numquidnam saltem mediocriter eos dixit errasse, ut hanc artem invenirent faciendi deos; aut contentus fuit dicere, Errabant, nisi adderet & diceret, Multum errabant? Iste ergo multus error & incredulitas non animadvertentium ad cultum religionemque divinam, invenit artem qua efficeret deos. Et tamen quod multus error & incredulitas & a cultu ac religione divina aversio animi invenit, ut homo arte faceret deos, hoc dolet vir sapiens tamquam religionem divinam venturo certo tempore auferri. Vide si non & vi divina majorum suorum errorem præteritum proderet, & (c) vi diabolica poenam dæmonum futuram dolere compellitur. Si enim proavi eorum multum errando circa deorum rationem incredulitate & aversione animi a cultu ac religione divina invenerunt artem, qua deos efficerent; quid mirum, si hæc ars detestanda quidquid fecit averfa a religione divina, auferretur religione divina, cum veritas emendat errorem, fides redarguit incredulitatem, conversio corrigit aversionem?

2. Si enim tacitis causis dixisset, proavos suos invenisse artem qua deos facerent; nostrum

(a) MSS. non habent, *patenter*.

(b) In Mercurii Asclepio, & *quoniam*.

fuit utique, si quid rectum piisque saperemus, adtendere & videre nequaquam illos ad hanc artem perventuros fuisse, qua homo deos facit, si a veritate non aberrarent, si ea quæ Deo digna sunt crederent, si animum adverterent ad cultum religionemque divinam. Et tamen si causas artis hujus nos diceremus multum errorem hominum & incredulitatem & animi errantis atque infidelis a divina religione aversionem, utcumque ferenda esset impudentia resistentium veritati: cum vero idem ipse, qui potestatem hujus artis super omnia cetera miratur in homine, qua illi deos facere concessum est; & dolet venturum esse tempus, quo hæc omnia deorum figmenta ab hominibus instituta, etiam legibus jubeantur auferri; confitetur tamen atque exprimit causas, quare ad ista perventum sit, dicens proavos suos multo errore & incredulitate; & animum non advertendo ad cultum religionemque divinam invenisse hanc artem qua facerent deos: nos quid oportet dicere, vel potius quid agere, nisi quantas possumus gratias Domino Deo nostro, qui hæc contrariis causis quam instituta sunt, abstulit? Nam quod instituit multitudo erroris, abstulit via veritatis; quod instituit incredulitas, abstulit fides; quod instituit a cultu (d) divinæ religionis aversio, abstulit ad unum verum Deum sanctumque conversio: nec in sola Ægypto, quam solam in isto plangit dæmonum spiritus, sed in omni terra quæ cantat Domino canticum novum; sicut vere sacræ & vere prophetice litteræ prænuntiarunt, ubi scriptum est: *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra.* Titulus quippe Psalmi hujus est: *Quando domus edificabatur post captivitatem.* Edificatur enim domus Domino Civitas Dei, quæ est sancta Ecclesia, in omni terra, post eam captivitatem, qua illos homines, de quibus credentibus in Deum tamquam lapidibus vivis domus ædificatur, captos dæmonia possidebant. Neque enim quia homo deos faciebat, ideo non ab eis possidebatur ipse qui fecerat; quando in eorum societatem colendo traducebatur; societatem dico, non idolorum stolidorum, sed versutorum dæmoniorum. Nam quid sunt idola, nisi quod eadem Scriptura dicit: *Oculos habent, & non vident:* & quidquid tale de materiis licet affabre effigiatis, tamen vita sensuque carentibus, dicendum fuit? Sed immundi spiritus eisdem simulacris arte illa nefaria colligati, cultorum suorum animas in suam societatem redigendo miserabiliter captivaverant. Unde dicit, Apostolus: *Scimus quia nihil est idolum; sed quæ immolant gentes, dæmoniis immolant, & non Deo; nolo vos socios fieri dæmoniorum.* Post hanc ergo captivitatem, qua homines a malignis dæmonibus tenebantur, Dei domus ædificatur in omni terrâ: unde titulum ille Psalmus accepit, ubi dicitur: *Cantate Domino*

Psal. 95.
1.

Psal. 113.
5.

1. *Cor.*
8. 4.

Psal. 95.
1. &c.

(c) Sic Er. & MSS. At Lov. & *invidia diabolica*.

(d) Hic sola editio Lov. *divino*.

canticum novum, cantate Domino omnis terra. Cantate Domino & benedicite nomen ejus, benediciate diem ex die salutare ejus. Annuntiate in gentibus gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus. Quoniam magnus Dominus, & laudabilis nimis, terribilis est super omnes deos. Quia omnes dii gentium demonia, Dominus autem celos fecit.

3. Qui ergo doluit venturum fuisse tempus, quo auferretur cultus idolorum, & in eos qui colerent dominatio dæmoniorum, malo spiritu infligatus semper volebat istam captivitatem manere, qua transacta Psalmus canit ædificari domum in omni terra. Prænuuntiabat illa Hermes dolendo, prænuuntiabat hæc Propheta gaudendo. Et quia Spiritus victor est, qui hæc per sanctos Prophetas canebat: etiam Hermes ipse ea quæ volebat & dolebat auferri, non a prudentibus & fidelibus & religiosis, sed ab errantibus & incredulis & a cultu divinæ religionis averfis esse instituta, miris modis coactus est confiteri. Qui quamvis eos appellet deos, tamen cum dicit a talibus hominibus factos, quales esse utique non debemus, velit, nolit, ostendit colendos non esse ab eis qui tales non sunt, quales fuerunt a quibus facti sunt; hoc est, a prudentibus, fidelibus, religiosis: simul etiam demonstrans, ipsos homines, qui eos fecerunt, sibimet importasse, ut eos haberent deos qui dii non erant. Verum est quippe illud propheticum:

Jer. 16. Si faciet homo deos, & ecce ipsi non sunt dii.

20.

Deos ergo tales, talium deos, arte factos a talibus, cum appellasset Hermes; id est, idolis dæmones, per artem nescio quam, cupiditatum suarum vinculis illigatos, cum appellaret factos ab hominibus deos, non tamen eis dedit, quod Platonicus Apuleius, (unde satis jam diximus, & quam sit inconvensiens absurdumque monstravimus; ut ipsi essent interpretes & intercessores inter deos quos fecit Deus, & homines quos idem fecit Deus; hinc afferentes vota, inde munera referentes. Nimis enim stultum est credere, deos quos fecerunt homines, plus valere apud deos quos fecit Deus, quam valent ipsi homines quos idem ipse fecit Deus. Dæmon quippe simulacro arte impia colligatus ab homine, factus est Deus; sed tali homini, non omni homini. Qualis est ergo iste deus, quem non faceret homo nisi errans & incredulus & aversus a vero Deo? Porro si dæmones qui coluntur in templis, per artem nescio quam imaginibus inditi, hoc est visibilibus simulacris, ab eis hominibus qui hac arte fecerunt deos, cum aberrarent averisque essent a cultu & religione divina, non sunt internuntii nec interpretes inter homines & deos, (a) & propter suos pessimos ac turpissimos mores, & quod homines, quamvis errantes & increduli & averfi a cultu ac religione divina, tamen eis sine dubio me-

liores sunt, quos deos ipsi arte fecerunt: restat, ut quod possunt, tamquam dæmones possint, vel quasi beneficia præstando magis nocentes, quia magis decipientes; vel aperte malefaciendo. Nec tamen quodlibet horum, nisi quando (b) & quantum permittuntur alta & secreta Dei providentia: non autem tamquam medii inter homines & deos per amicitiam deorum multum apud homines valeant. Hi enim diis bonis, quos sanctos Angelos nos vocamus rationalesque creaturas, sanctæ (c) cælestis habitationis sive sedes, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, amici esse omnino non possunt; a quibus tam longe absunt animi affectione; quam longe absunt a virtutibus vitia, & a bonitate malitia.

CAPUT XXV.

De his quæ sanctis Angelis & hominibus possunt esse communia.

NULLO modo igitur quasi per dæmonum medietatem ambiendum est ad benevolentiam seu beneficentiam deorum, vel potius bonorum Angelorum; sed per bonæ voluntatis similitudinem, qua cum illis sumus, & cum illis vivimus, & cum illis Deum quem colunt colimus, etsi eos carnalibus oculis videre non possumus: in quantum autem dissimilitudine voluntatis & fragilitate infirmitatis miseri sumus, in tantum ab eis longe sumus vitæ merito, non corporis loco. Non enim quia in terra conditione carnis habitamus, sed si immunditia cordis terrena sapimus, non eis jungimur. Cum vero sanamur, ut quales ipsi sunt, simus; fide interim illis propinquamus, si ab illo nos fieri beatos, a quo & ipsi facti sunt, etiam ipsis faventibus credimus.

CAPUT XXVI.

Quod omnis religio paganorum circa homines mortuos fuerit impleta.

I. SANE advertendum est quomodo iste Ægyptius, cum doleret tempus esse venturum, quo illa auferrentur ex Ægypto, quæ fatetur a multum errantibus & incredulis, & a cultu divinæ religionis averfis esse instituta, ait inter cetera: Tunc terra ista sanctissima sedes, delubrorum atque templorum, sepulcrorum erit mortuorumque plenissima. Quasi vero si illa non auferrentur, non essent homines morituri, aut alibi essent mortui ponendi quam in terra. Et utique quanto plus volveretur temporis & dierum, tanto major esset numerus sepulcrorum, propter majorem numerum mortuorum. Sed hoc videtur dolere, quod Memoriarum Martyrum nostrorum templis eorum delubrisque succederent: ut videlicet qui hæc legunt animo a nobis averso atque perverso, putent a paganis deos cultos fuisse in templis, a nobis autem coli mortuos in sepulcris. Tanta enim homines impii cæcitate in montes quodam modo offendunt, resque oculos suos ferientes nolunt videre, ut non adtendant

Martyrum Memoriarum.

(a) Editi, & propter suos pessimos ac turpissimos mores, ipsi etiam homines quamvis &c. Castigantur a MSS.

(b) In MSS. non est, & quantum.

(c) Probæ notæ MSS. cælestes habitationes: minus recte; nisi forte velis pro sanctis, legere atque.

Dæmon quomodo ab homine Deus factus.

dant in omnibus litteris paganorum aut non inveniri, aut vix inveniri deos, qui non homines fuerint, (a) mortuisque divini honores delati sunt. Omitto quod Varro dicit, omnes ab eis mortuos existimari Manes deos, & probat per ea sacra, quæ omnibus fere mortuis exhibentur, ubi & ludos commemorat funebres, tamquam hoc sit maximum divinitatis indicium, quod non soleant ludi nisi numinibus celebrari.

2. Hermes ipse de quo nunc agitur, in ipso eodem libro, ubi quasi futura prænuntiando deplorans ait, Tunc terra ista sanctissima sedes delubrorum atque templorum, sepulcrorum erit mortuorumque plenissima; deos Ægypti, homines mortuos esse testatur. Cum enim dixisset proavos suos multum errantes circa deorum rationem, incredulos & non animadvertentes ad cultum religionemque divinam, invenisse artem qua efficerent deos; cui inventæ, inquit, adjunxerunt virtutem de mundi natura convenientem, eamque miscntes, quoniam animas facere non poterant, evocantes animas dæmonum vel angelorum, eas indiderunt imaginibus sanctis divinisque mysteriis, per quas idola & benefacendi & male vires habere potuissent: deinde sequitur tamquam hoc exemplis probaturus, & dicit: Avus enim tuus, o Asclepi, medicinæ primus inventor, cui templum consecratum est in monte Lybiæ circa litus Crocodilorum, in quo ejus jacet mundanus homo, id est, corpus: reliquus enim, vel potius totus, si est homo totus in sensu vitæ, melior remeavit in cælum, omnia etiam nunc hominibus adjumenta præstans infirmis numine nunc suo, quæ ante solebat medicinæ arte præbere. Ecce dixit mortuum coli pro deo in eo loco ubi habebat sepulcrum: falsus ac fallens, quod remeavit in cælum. Adjungens deinde aliud: Hermes, inquit, cujus avitum mihi nomen est, nonne (b) in sibi cognomine patria consistens, omnes mortales undique venientes adjuvat atque conservat? Hic enim Hermes major, id est, Mercurius, quem dicit avum suum fuisse, in Hermopoli, hoc est, in sui nominis civitate esse perhibetur. Ecce duos deos dicit homines fuisse, Æsculapium & Mercurium. Sed de Æsculapio & Græci & Latini hoc idem sentiunt: Mercurium autem multi non putant fuisse mortalem, quem tamen iste avum suum fuisse testatur. At enim alius est ille, alius iste, quamvis eodem nomine nuncupentur? Non multum pugno, alius ille sit, alius iste: verum & iste, sicut Æsculapius, ex homine deus, secundum testimonium tanti apud suos viri hujus Trismegisti nepotis sui.

3. Adhuc addit, & dicit; Isin vero (c) uxo-

Evo-
cate
dæmo-
num
animæ
imagi-
nibus-
que &
myste-
riis in-
ditæ.

Æscu-
lapius
homo
idem
& deus

Mercurii
sepul-
tura.

(a) Ante editi sic habent: qui non homines fuerint, omnibus tamen honores studeant exhibere divinos, quasi nihil unquam humanitatis habuerint. Et paullo post, existimari inanes deos. Emendantur ad veteres libros.

(b) Sic MSS. Apud Er. autem & Lov. in cognominis sui patria. Servatur illic sensus: sed minime in Asclepio, qui habet, sibi cognomen patrium: omiſſa particula in.

rem Osiris quam multa bona præstare propitiæ, quantis obesse scimus iratam? Deinde ut ostenderet ex hoc genere esse deos, quos illa arte homines faciunt; unde dat intelligi dæmones se opinari ex hominum mortuorum animis existisse, quos per artem quam invenerunt homines multum errantes, increduli & irreligiosi, ait inditos simulacris, quia hi qui tales deos faciebant, animas facere non utique poterant: cum de Iside dixisset, quod commemoravi, quantis obesse scimus iratam, secutus adjunxit: Terrenis etenim diis atque mundanis facile est irasci, utpote qui sint ab hominibus (d) ex utraque natura facti atque compositi. Ex utraque natura dicit, ex anima & corpore: ut pro anima sit dæmon, pro corpore simulacrum. Unde contigit, inquit, ab Ægyptiis hæc sancta animalia nuncupari, coque lique per singulas civitates eorum animas, (e) quorum sunt consecratae viventes, ita ut eorum legibus incolantur, & eorum nominibus nuncupentur. Ubi est illa velut querela luctuosa, quod terra Ægypti sanctissima sedes delubrorum atque templorum, sepulcrorum futura esset mortuorumque plenissima? Nempe spiritus fallax, cujus instinctu Hermes ista dicebat, per eum ipsum coactus est confiteri jam tunc illam terram sepulcrorum & mortuorum, quos pro diis colebant, fuisse plenissimam. Sed dolor dæmonum per eum loquebatur, qui suas futuras poenas apud sanctorum Martyrum Memorias imminere mærebant. In multis enim talibus locis torquentur & confitentur, & de possessis hominum corporibus ejiciuntur.

CAPUT XXVII.

De modo honoris, quem Christiani Martyribus impendunt.

1. **N**EC tamen nos eisdem Martyribus templa, sacerdotia, sacra & sacrificia constituimus: quoniam non ipsi, sed Deus eorum nobis est Deus. Honoramus sane Memorias eorum tamquam sanctorum hominum Dei, qui usque ad mortem corporum suorum pro veritate certarunt, ut innotesceret vera religio, falsis fistisque convictis: quod etiam si qui antea sentiebant, timendo reprimebant. Quis autem audit aliquando fidelium stantem sacerdotem ad altare etiam super sanctum corpus Martyris ad Dei honorem cultumque constructum, dicere in precibus, Offero tibi sacrificium Petre, vel Paulle, vel Cypriane; cum apud eorum Memorias offeratur Deo, qui eos & homines & Martyres fecit & sanctis suis Angelis cælesti honore sociavit; ut ea celebritate & Deo vero de illorum victoriis gratias agamus, & nos ad imitationem talium coronarum atque palmarum eodem in-

Altare
super
corpus
Marty-
ris.

(c) Vox uxorem abest a MSS. nec non ab Asclepio, in quo sic legitur: Isin vero & O irim quam multa bona præstare propitiæ, tantum obesse scimus irata.

(d) Mercurii Asclepius pro ex utraque natura, habet extraneam naturam: corruptissime.

(e) Sic Am. & MSS. cum Asclepio. At Lov. qui ea conservaverunt viventes. Sic etiam Er. inutato solum ea in cas.

Epula
ad Me-
morias
Marty-
rum de-
late.
V. lib. 6.
Confess.
6. 2.

Merita
Marty-
rum.

vocato in auxilium ex illorum memoriae renovatione adhortemur? Quaecumque igitur adhibentur religiosorum obsequia in Martyrum locis, ornamenta sunt Memoriarum, non sacra vel sacrificia mortuorum tamquam deorum. Quicumque etiam epulas suas eo deferunt, quod quidem a Christianis melioribus non fit, & in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo; tamen quicumque id faciunt, quas cum appoverint, orant, & auferunt, ut vescantur, vel ex eis etiam indigentibus largiantur, sanctificari (a) sibi eas volunt per merita Martyrum in nomine Domini Martyrum. Non autem esse ista sacrificia Martyrum novit, qui novit unum, quod (b) etiam illic offertur sacrificium Christianorum.

2. Nos itaque Martyres nostros nec divinis honoribus, nec humanis criminibus colimus, sicut colunt illi deos suos: nec sacrificia illis offerimus, nec eorum probra in eorum sacra convertimus. Nam de Iside uxore Osiris Aegyptia dea, & de parentibus eorum; qui omnes reges fuisse scribuntur, quibus parentibus suis illa cum sacrificaret, invenit hordei segetem, atque inde spicas marito regi & ejus consiliario Mercurio demonstravit, unde eandem & Cererem volunt, quae & quanta mala, non a poetis, sed mysticis eorum litteris memoriae mandata sint, sicut Leone sacerdote prodente ad Olympiadem matrem scribit Alexander, legant

(a) Sic MSS. Editi vero sanctificari ibi.

qui volunt vel possunt, & recolant qui legent, & videant quibus hominibus mortuis, vel de quibus eorum factis tamquam diis sacra fuerint instituta. Absit ut eos, quamvis deos habeant, sanctis Martyribus nostris, quos tamen deos non habemus, ulla ex parte audeant comparare. Sic enim non constituimus sacerdotes, nec offerimus sacrificia Martyribus nostris; quia incongruum, indebitum, illicitum est, atque uni Deo tantummodo debitum: ut nec criminibus suis, nec ludis eos turpissimis oblectemus, ubi vel flagitia isti celebrant deorum suorum, si cum homines essent, talia commiserunt; vel confecta delectamenta daemonum noxiorum, si homines non fuerunt. Ex isto genere daemonum Socrates non haberet deum, si haberet Deum: sed fortasse homini ab illa arte faciendi deos alieno & innocenti, illi importaverint talem deum, qui eadem arte excellere voluerunt. Quid ergo plura? Non esse spiritus istos colendos propter vitam beatam, quae post mortem futura est, nullus vel mediocriter prudens ambigit. Sed fortasse dicturi sunt, deos quidem esse omnes bonos, daemones autem alios malos, alios bonos: & eos per quos ad vitam in aeternum beatam perveniamus colendos esse censebunt, quos bonos opinantur. Quod quale sit, jam in volumine sequenti videndum est.

(b) Editi, quod Deo illis. At MSS. loco Deo, habent oriam.

LIBER NONUS.

Postquam dixit in superiore libro de abjiciendo daemonum cultu, quippe qui spiritus malos se ipsi prodant tam multis argumentis: in isto jam libro iis occurrit Augustinus, qui daemonum differentiam afferunt aliorum malorum, aliorum bonorum: qua ipse explosa differentia probat nulli omnino daemone, sed uni Christo munus mediatoris hominum ad beatitudinem posse competere.

CAPUT PRIMUM.

Ad quem articulum disputatio praemissa pervenerit, & quid discutiendum sit de residua questione.

ET bonos & malos deos esse quidam opinati sunt: quidam vero de diis meliora sentientes, tantum eis honoris laudisque tribuerunt, ut nullum deorum malum credere auderent. Sed illi qui deos quosdam bonos, quosdam malos esse dixerunt, daemones quoque appellaverunt nomine deorum: quamquam & deos, sed rarius, nomine daemoneum; ita ut ipsum Jovem, quem volunt esse regem ac principem ceterorum, ab Homero fateantur daemoneum nuncupatum. Hi autem qui omnes deos non nisi bonos esse asserunt, & longe praestantiores eis hominibus qui boni perhibentur, merito moventur daemoneum factis, quae negare non possunt, eaque nullo

Tom. VII.

* Plu-
rarch.
in libel-
lo quod
cessa-
runt
oracula.

modo a diis, quos omnes bonos volunt, committi posse existimantes, differentiam inter deos & daemones adhibere coguntur; ut quidquid eis merito displicet in operibus vel affectibus pravis, quibus vim suam manifestant occulti spiritus; id credant esse daemoneum, non deorum. Sed quia eosdem daemones inter homines & deos ita medios constitutos putant, tamquam nullus deus homini misceatur, ut hinc perferant desiderata, inde referant impetrata; atque hoc Platonici praecipui philosophorum ac nobilissimi sentiunt, cum quibus velut cum excellentioribus placuit istam examinare quaestionem, utrum cultus plurimorum deorum proficit ad consequendam vitam beatam quae post mortem futura est: libro superiore quaesivimus, quo pacto daemones qui talibus gaudent, qualia boni & prudentes

R

ho-

homines averfantur & damnant, id est, sacrilega, flagitiosa, facinorosa, non de quolibet homine, sed de ipsis diis figmenta poetarum, & magicarum artium sceleratam puniendamque violentiam, possint quasi propinquiore & amiciores diis bonis conciliare homines bonos; & hoc nulla ratione posse, compertum est.

CAPUT II.

An inter demones, quibus dii superiores sunt, sit aliqua pars bonorum, quorum praesidio ad veram beatitudinem possit humana anima pervenire.

PROINDE hic liber, sicut in illius fine promissimus, disputationem continere debet de differentia, (si quam volunt esse) non deorum inter se, quos omnes bonos dicunt; nec de differentia deorum & daemonum quorum illos ab hominibus longe lateque sejungunt, itos inter deos & homines collocant; sed de differentia ipsorum daemonum, quod ad praesentem pertinet quaestionem. * Apud plerisque enim usitatum est dici, alios bonos, alios malos demones: quae sive sit etiam Platoniorum, sive quorumlibet sententia, nequaquam ejus est negligenda discussio, ne quisquam velut demones bonos sequendos sibi esse arbitretur, per quos tamquam medios, diis quos omnes bonos credit, dum conciliari affectat & studet; ut quasi cum eis possit esse post mortem, irretitus malignorum spirituum deceptusque fallacia, longe aberrat a vero Deo, cum quo solo, & in quo solo; & de quo solo anima humana, id est, rationalis & intellectualis beata est.

CAPUT III.

Quae demonibus Apuleius adscribat; quibus cum rationem non subtrahat, nihil virtutis assignat.

QUAE igitur est differentia daemonum bonorum & malorum? Quandoquidem Platonius Apuleius de his universaliter differens, & tam multa loquens de aeriis eorum corporibus, de virtutibus tacuit animorum, quibus essent praediti, si boni essent. Tacuit ergo beatitudinis causam: indicium vero miseriae tacere non potuit, confitens eorum mentem, quae rationales esse perhibuit, non saltem imbutam munitamque virtute passionibus animi irrationabilibus nequaquam cedere, sed ipsam quoque, sicut stultarum mentium mos est, procellis quodam modo perturbationibus agitari. Verba namque ejus de hac re ista sunt: Ex hoc ferme daemonum numero, inquit; poetae solent, haudquaquam procul a veritate, olores & amatores quorundam hominum deos fingere; hos prosperare & evehere, illos contra adversari & affligere. Igitur & misereri, & indignari, & angere, & latari, omnemque humani animi faciem pati, simili motu cordis & salo mentis, per omnes cogitationum aelus fluctuare. Quae omnes turbelle tempestateque procul a deorum celestium tranquillitate exstant. Num est in his verbis ulla dubitatio, quod non animorum aliquas in-

* al.
CAPUT
II.

Apul. in
lib. de
deo So-
cratis.

fiores partes, sed ipsas daemonum mentes, quibus rationalia sunt animalia, velut procellololum salum dixit passionum tempestate turbari? ut ne hominibus quidem sapientibus comparandi sint, qui hujusmodi perturbationibus animorum, a quibus humana non est immunis infirmitas etiam cum eas hujus vitae conditione patiuntur, mente imperturbata resistunt, non eis cedentes ad aliquid approbandum vel perpetrandum, quod exorbitet ab itinere sapientiae & lege justitiae: sed stultis mortalibus & injustis, non corporibus, sed moribus similes; (ut non dicam deteriores, eo quo vetustiores & debita poena insanabiles) ipsius quoque mentis, ut iste appellavit, salo fluctuant; nec in veritate atque virtute, qua turbulentis & pravis affectionibus repugnatur, ex ulla animi parte consistunt.

CAPUT IV.

De perturbationibus quae animo accidunt, quae sit Peripateticorum Stoicorumque sententia.

- D**UAE sunt sententiae philosophorum de his animi motibus, quos Graeci *πάθη*, nostri autem quidam, sicut Cicero, perturbationes, quidam affectiones vel affectus, quidam vero, sicut iste de Graeco expressius, passiones vocant. Has ergo perturbationes, sive affectiones, sive passiones quidam philosophi dicunt etiam in sapientem cadere, sed moderatas rationique subiectas, ut eis leges quodam modo, quibus ad necessarium redigantur modum, dominatio mentis imponat. Hoc qui sentiunt, Platonici sunt sive Aristotelici, cum Aristoteles discipulus Platonis fuerit, qui sectam Peripateticam coadidit. Alii autem, sicut Stoicis, cadere ulla omnino hujusmodi passiones in sapientem non placet. Hos autem, id est Stoicos, Cicero in libris de finibus bonorum & malorum, verbis magis quam rebus adversus Platonicos seu Peripateticos certare convincit: quandoquidem Stoici nolunt bona appellare, sed commoda corporis & externa; eo quod nullum bonum volunt esse hominis praeter virtutem, tamquam artem bene vivendi, quae non nisi in animo est. Haec autem isti simpliciter & ex communi loquendi consuetudine appellant bona; sed in comparatione virtutis, qua recte vivitur, parva & exigua. Ex quo fit, ut ab utrisque quodlibet vocentur, seu bona seu commoda; pari tamen aestimatione pensentur, nec in hac quaestione Stoici delectentur, nisi novitate verborum. Videtur ergo mihi etiam in hoc, ubi quaeritur, utrum accidant sapienti passiones animi, an ab eis sit prorsus alienus, de verbis eos potius quam de rebus facere controversiam. Nam & ipsos nihil hinc aliud quam Platonicos & Peripateticos sentire existimo, quantum ad vim rerum adinet, non ad vocabulorum sonum.
- Ut enim alia omittam, quibus id ostendam, ne longum faciam, aliquid unum quod sit

Dæmo-
nes flu-
ctuare
pertur-
bationi-
bus men-
tium.

* Lib. 19.
c. 1.
Stoicus
Philoso-
phus in
tempe-
statis
periculo
expalle-
scens.

sit evidentissimum dicam. In libris quibus titulus est Noctium Atticarum, scribit (a) Agellius, vir elegantissimi eloquii, & multæ ac fundæ scientiæ, se navigasse aliquando cum quodam philosopho nobili Stoico. Is philosophus, sicut latius & uberius, quod ego breviter attingam, narrat * Agellius, cum illud navigium horribili cælo & mari periculosissime jactaretur, vi timoris expalluit. Id animadvertum est ab eis qui aderant, quamvis in mortis vicinia, curiosissime adtentis, utrumne philosophus animo turbaretur. Deinde tempestate transacta, mox ut securitas præbuit colloquendi vel etiam garriendi locum, quidam ex his, quos navis illa portabat, dives luxuriosus Asiaticus philosophum compellat, illudens quod extimuisset atque palluisset, cum ipse mansisset intrepidus in eo quod impendebat exitio. At ille Aristippi Socratici responsum retulit, qui cum in re simili eadem verba ab homine simili audisset, respondit illum pro anima nequissimi nebulonis merito non fuisse sollicitum, se autem pro Aristippi anima timere debuisset. Hac illo divite responsione depulso, postea quæsitivè Agellius a philosopho non exagitandi animo, sed discendi, quænam illa ratio esset pavoris sui. Qui ut doceret hominem sciendi studio naviter accensum, protulit statim de sarcinula sua Stoici Epicteti librum, in quo ea scripta essent, quæ congruerent decretis Zenonis & Chryssippi, quos fuisse Stoicorum principes novimus. In eo libro se legisse dicit Agellius, hoc Stoicis placuisse, quod animi visa, quas appellant phantasias, nec in potestate est utrum & quando incidant animo, cum (b) veniunt ex terribilibus & formidabilibus rebus, necesse esse etiam sapientis animum moveant; ita ut paulisper vel paveat metu, vel tristitia contrahatur, tamquam his passionibus prævenientibus mentis & rationis officium: nec ideo tamen in mente fieri opinionem mali, nec approbari ista eisque consentiri. Hoc enim esse volunt in potestate, idque interesse censent inter animum sapientis & stulti, quod stulti animus eisdem passionibus cedit, atque accommodat mentis assensum; sapientis autem, quamvis eas necessitate patitur, retinet tamen de his quæ appetere vel fugere rationabiliter debet, veram & stabilem inconcussa mente sententiam. Hæc ut potui, non quidem commodius Agellio, sed certe brevius, & ut puto, planius exposui, quæ ille se in Epicteti libro legisse commemorat, cum in decretis Stoicorum dixisse atque sentisse.

3. Quæ si ita sunt, aut nihil, aut pæne nihil distat inter Stoicorum aliorumque philosophorum opinionem de passionibus & perturbationibus animorum: utriusque enim mentem rationemque sapientis ab earum dominatione defendunt. Et ideo fortasse dicunt eas in sapientem

non cadere Stoici, quia nequaquam ejus sapientiam, qua utique sapiens est, ullo errore obnubilant, aut labe subvertunt. Accidunt autem animo sapientis, salva serenitate sapientis, propter illa quæ commoda vel incommoda appellant, quamvis ea nolint dicere bona vel mala. Nam profecto si nihil penderet eas res, ille philosophus, quas amissurum se naufragio sentiebat, sicuti est vita ista salusque corporis; non ita illud periculum perhorresceret, ut palloris etiam testimonio proderetur. Verumtamen & illam poterat permotionem pati, & fixam tenere mente sententiam, vitam illam salutemque corporis, quorum amissionem minabatur tempestatibus immanitas, non esse bona quæ illos quibus ineffent facerent bonos, sicut facit justitia. Quod autem ajunt ea nec bona appellanda esse, sed commoda: verborum certamini, non rerum examini deputandum est. Quid enim interest, utrum aptius bona vocentur, an commoda; dum tamen ne his privetur, non minus Stoicus, quam Peripateticus paveat & palleat; ea non æqualiter appellando, sed æqualiter æstimando? Ambo sane, si bonorum istorum seu commodorum periculis ad flagitium vel facinus urgeantur, ut aliter ea retinere non possint, malle se dicunt hæc amittere quibus natura corporis salva & incolumis habetur, quam illa committere quibus justitia violatur. Ita mens, ubi fixa est ista sententia, nullas perturbationes, etiam si accidant inferioribus animi partibus, in se contra rationem prævalere permittit: quin immo eis ipsa dominatur, eisque non consentiendo, sed potius resistendo regnum virtutis exercet. Talem describit etiam Virgilius Æneam, ubi ait: *Mens immota manet, lacrimæ volvuntur inanes.*

CAPUT V.

Quod passiones, quæ Christianos animos afficiunt, non in vitium trahant, sed virtutem exercent.

NON est nunc necesse copiose ac diligenter ostendere, quid de istis passionibus doceat Scriptura divina, qua Christiana eruditio continetur. Deo quippe illam ipsam mentem subicit regendam & juvandam, mentique passiones ita moderandas atque frenandas, ut in usus justitiæ convertantur. Denique in disciplina nostra non tam quæritur utrum pius animus irascatur, sed quare irascatur; nec utrum sit tristis, sed unde sit tristis, nec utrum timeat, sed quid timeat. Irasci enim peccanti, ut corrigatur; contristari pro peccato, ut liberetur; timere periclitanti, ne peccet, nescio utrum quisquam sana consideratione reprehendat. Nam & misericordiam Stoicorum est solere culpæ: sed quanto honestius ille Stoicus misericordia perturbaretur hominis liberandi, quam timore naufragii. Longe melius & humanius, & piorum sensibus accommodatius.

R 2

* Orat.
pro Q.
Ligario.

(a) Sic Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. A. Gellius.

(b) Sic plerique MSS. At editi, cum veniant.

Cicero in Cæsaris laude locutus est, ubi ait: Nul-
 „ la de virtutibus tuis nec admirabilior, nec
 „ gratior misericordia est. Quid est autem mise-
 „ ricordia, nisi alienæ miseræ quædam in nostro
 corde compassio, qua utique si possumus, sub-
 venire compellimur? Servit autem motus iste
 rationi, quando ita præbetur misericordia, ut
 justitia conservetur, sive cum indigenti tribui-
 tur, sive cum ignoscitur pœnitenti. Hanc Ci-
 cero locutor egregius non dubitavit appellare
 virtutem, quam Stoicos inter vitia numerare
 non pudet: qui tamen, ut docuit liber Epicte-
 ti nobilissimi Stoici, ex decretis Zenonis &
 Chryssippi, qui hujus sectæ primas * habuerunt,
 hujusmodi passiones in animum sapientis admit-
 tunt, quem vitiiis omnibus liberum volunt. Un-
 de fit consequens, ut hæc ipsa non putent vi-
 tia, quando sapienti sic accidunt, ut contra
 virtutem mentis rationemque nihil possint, &
 una sit eademque sententia Peripateticorum, vel
 etiam Platoniorum, & ipsorum Stoicorum: sed,
 ut ait * Tullius, verbi controversia jam diu tor-
 queat homines Græculos contentionis cupidio-
 res, quam veritatis. Sed adhuc merito quæri
 potest, utrum (a) ad vitæ præsentis pertineat in-
 firmitatem, etiam in quibusque bonis officiis
 hujuscemodi perpeti affectus; sancti vero Angeli
 & sine ira puniant, quos accipiunt æterna Dei
 lege puniendos, & miseris sine miseræ com-
 passione subveniant, & periclitantibus eis quos
 diligunt, sine timore opitulentur; & tamen
 istarum nomina passionum consuetudine locu-
 tionis humanæ etiam in eos usurpentur, pro-
 pter quamdam operum similitudinem, non pro-
 pter affectionum infirmitatem: sicut ipse Deus
 secundum Scripturas irascitur, nec tamen ulla
 passione turbatur. Hoc enim verbum vindictæ
 usurpavit effectus, non illius turbulentus affe-
 ctus.

CAPUT VI.

*Quibus passionibus dæmones, confitentur Apuleio,
 exagitantur, quorum ope homines apud
 deos asserit adjuvari.*

QUA interim de sanctis Angelis quæstione
 dilata, videamus quemadmodum dicant
 Platonici medios dæmones inter deos &
 homines constitutos istis passionum æstibus flu-
 ctuare. Si enim mente ab his libera eisque do-
 minante motus hujuscemodi (b) paterentur, non
 eos diceret Apuleius simili motu cordis & salo
 mentis per omnes cogitationum æstus fluctuare.
 Ipsa igitur mens eorum, id est, pars animi su-
 perior, qua rationales sunt, in qua virtus & sa-
 pientia, si ulla eis esset, passionibus turbulen-
 tis inferiorum animi partium regendis mode-
 randisque dominaretur; ipsa, inquam, mens eo-
 rum, sicut iste Platonius confitetur, salo per-

(a) In MSS. nonnullis, utrum cum ad vitæ &c. paullo
 post in sola editione Lov. Sancti vero Angeli cum & sine
 ira puniant.

(b) Editi, non paterentur: male ac refragantibus MSS.

turbationum fluctuat. Subjecta est ergo mens
 dæmonum passionibus libidinum, formidinum,
 irarum, atque hujuscemodi ceteris. Quæ igitur
 pars in eis libera est composque sapientiæ, qua
 placeant diis, & ad bonorum (c) morum simili-
 tudinem hominibus consulant; cum eorum
 mens passionum vitiiis subjugata & oppressa,
 quidquid rationis naturaliter habet, ad fallen-
 dum & decipiendum tanto acrius intendat,
 quanto eam magis possidet nocendi cupiditas?

CAPUT VII.

*Quod Platonici figmentis poetarum infamatos as-
 serant deos de contrariorum studiorum certa-
 mine, cum hæc partes dæmonum,
 non deorum sint.*

QUOD si quisquam dicit, non ex omnium,
 sed ex malorum dæmonum numero esse,
 quos poetæ quorundam hominum oses
 & amatores deos non procul a veritate confin-
 gunt: hos enim dixit Apuleius, salo mentis per
 omnes cogitationum æstus fluctuare, quomodo
 istud intelligere poterimus, quando cum hoc di-
 ceret, non quorundam, id est malorum, sed
 omnium dæmonum medietatem propter æria
 corpora, inter deos & homines describebat?
 Hoc enim ait fingere poetas, quod ex istorum
 dæmonum numero deos faciunt, & eis deorum
 nomina imponunt, & quibus voluerint homi-
 nibus ex his amicos inimicosque distribuunt ficti
 carminis impunita licentia; cum deos ab his dæ-
 monum moribus, & cælesti loco & beatitudi-
 dinis opulentia remotos esse perhibeat. Hæc
 est ergo fictio poetarum, deos dicere qui dii non
 sunt, eosque sub deorum nominibus inter se de-
 certare propter homines, quos pro studio par-
 tium diligunt vel oderunt. Non procul autem
 a veritate dicit hanc esse fictionem; quoniam
 deorum appellati vocabulis qui dii non sunt,
 tales tamen describuntur dæmones, quales sunt.
 Denique hinc esse * dicit Homericam illam Mi-
 nervam, quæ mediis coetibus Græium cohiben-
 do Achilli intervenit. Quod ergo Minerva il-
 la fuerit, poeticum vult esse figmentum; eo
 quod Minervam deam putat, eamque inter deos,
 quos omnes bonos beatosque credit, in alta æthe-
 ria sede collocat, procul a conversatione mor-
 talium. Quod autem aliquis dæmon fuerit
 Græcis favens Trojanisque contrarius, sicut
 alius adversus Græcos Trojanorum opitulator,
 quem Veneris seu Martis nomine idem poeta
 commemorat, quos deos iste talia non agentes
 in cælestibus habitationibus ponit; & hi dæmo-
 nes pro eis quos amabant, contra eos quos ode-
 rant, inter se decertaverint, hoc non procul a
 veritate poetæ dixisse confessus est. De his quip-
 pe ista dixerunt, quos hominibus simili motu
 cordis & salo mentis per omnes cogitationum
 æstus

(c) Sic probæ notæ MSS. At editio Lov. omittit mi-
 rum: cujus vocis loco Vind. & Am. habent deorum. De-
 nique pro bonorum, Et. habet horum.

Mens
 dæmo-
 num
 passio-
 num vi-
 tiis sub-
 jecta.

Miseri-
 cordia
 quid.

* Supple
 partes.

* In 1. de
 Oratore.

Angelis
 cur tri-
 buantur
 affectus,
 cum pe-
 ragunt
 officia.

* Apule-
 jus lib.
 de deo
 Socra-
 tis.

* V. E.
nar. in
Psal. 39.
n. 8. &
in Psal.
53. n. 10.

æstus fluctuare testatur, ut possent amores & odia, non pro justitia, sed sicut populus similibus eorum in * Venatoribus & Aurigis, secundum suarum studia partium, pro aliis adversus alios exercere. Id enim videtur philosophus curasse Platonius, ne cum hæc a poetis canerentur, non a dæmonibus mediis, sed ab ipsis diis, quorum nomina poetæ fingendo ponunt, fieri crederentur.

CAPUT VIII.

De diis celestibus & dæmonibus aeriis hominibusque terrenis Apuleii Platonici definitio.

QUID illa ipsa definitio dæmonum, parumne intuenda est, (ubi certe omnes determinando complexus est) quod ait dæmones esse genere animalia, animo passiva, mente rationalia, corpore aëria, tempore æterna? In quibus quinque commemoratis, nihil dixit omnino, * quod dæmones cum bonis saltem hominibus id viderentur habere commune, quod non esset in malis. Nam ipsos homines cum aliquanto latius describendo complecteretur, suo loco de illis dicens tamquam de infimis atque terrenis, cum prius dixisset de celestibus diis; ut commendatis duabus partibus ex summo & infimo (a) ultimis, tertio loco de mediis dæmonibus loqueretur: Igitur homines, inquit, ratione (b) cluētes, oratione pollentes, immortalibus animis, moribundis membris, levibus & anxiiis mentibus, brutis & obnoxiiis corporibus, dissimilibus moribus, similibus erroribus, pervicacia audacia, perfidaci spe, casso labore, fortuna caduca, singillatim mortales, cuncti tamen universo genere perpetui, vicissim sufficiens prole mutabiles, volucris tempore, tarda sapientia, cita morte, querula vita terras incolunt. Cum hic tam multa diceret, quæ ad plurimos homines pertinent, numquid etiam illud tacuit, quod noverat esse paucorum, ubi ait, tarda sapientia? quod si prætermisisset, nullo modo recte genus humanum descriptionis hujus tam intenta diligentia terminasset. Cum vero deorum excellentiam commendaret, ipsam beatitudinem, quo volunt homines per sapientiam pervenire, in eis affirmavit excellere. Proinde si aliquos dæmones bonos vellet intelligi, aliquid etiam in ipsorum descriptione poneret, unde vel cum diis aliquam beatitudinis partem, vel cum hominibus qualemcumque sapientiam putarentur habere communem. Nunc vero nullum bonum eorum commemoravit; quo boni discernuntur a malis. Quamvis & eorum malitiæ liberius exprimeret pepercit, non tam ne ipsos, quam ne cultores eorum apud quos loquebatur, offenderet; significavit tamen prudentibus, quid de illis sen-

tire deberent; quandoquidem deos, quos omnes bonos beatosque credi voluit, ab eorum passionibus, atque, ut ait ipse, turbellis omni modo separavit, sola illos corporum æternitate conjungens; animo autem non diis, sed hominibus similes dæmones, apertissime inculcans: & hoc non sapientiæ bono, cuius & homines possunt esse participes; sed perturbatione passionum, quæ stultis malisque dominatur; a sapientibus vero & bonis ita regitur, ut malint eam non habere, quam vincere. Nam si non corporum, sed animorum æternitatem cum diis habere dæmones vellet intelligi, non utique homines ab hujus rei consortio separaret: quia & hominibus æternos esse animos, procul dubio sicut Platonius sentit. Ideo cum hoc genus animantium describeret, immortalibus animis, moribundis membris dixit esse homines. Ac per hoc si propterea communem cum diis æternitatem non habent homines, quia corpore sunt mortales: propterea ergo dæmones habent, quia corpore sunt immortales.

CAPUT IX.

An amicitia celestium deorum per intercessionem dæmonum possit homini provideri.

QUALES igitur mediatores sunt inter homines & deos, per quos ad deorum amicitias homines ambiant, qui hoc cum hominibus habent deterius, quod est in animante melius, id est animum; hoc autem habent cum diis melius, quod est in animante deterius, id est corpus? Cum enim animans, id est, animal ex anima consistet & corpore, quorum duorum anima est utique corpore melior; etsi vitiosa & infirma, melior certe corpore etiam sanissimo atque firmissimo; quoniam ejus natura excellentior nec labe vitiorum postponitur corpori, sicut aurum etiam sordidum argento seu plumbo, licet purissimo, carius æstimatur: isti mediatores deorum & hominum, per quos interpositos divinis humana junguntur, cum diis habent corpus æternum, vitiosum autem cum hominibus animum; quasi religio qua volunt diis homines per dæmones jungi, in corpore sit, non in animo constituta. Quanam tandem istos mediatores falsos atque fallaces quasi capite deorsum nequitia vel pœna suspendit, ut inferiorem animalis partem, id est, corpus cum superioribus, superiorem vero, id est, animum cum inferioribus habeant, & cum diis celestibus in parte serviente conjuncti, cum hominibus autem terrestribus in parte dominante sint miseri? Corpus quippe servum est, sicut etiam Sallustius ait, Animi imperio, corporis servitio magis utimur. Adjunxit autem ille, Alterum nobis cum diis, alterum cum belhuis commune

Ani-
mans.

Sallust.
in Catil.

(a) Editi, ad ultimum. Castigantur ad veteres libros, quorum lectionem confirmat illud infra cap. 12. dictum, de duabus naturæ partibus ultimis, id est summis atque infimis.

(b) Mira hic codicum varietas. Vind. Am. & probæ no-

tæ MSS. habent, ratione gaudentes. Er. Lov. &c. plaudentes. Alii quidam MSS. ferventes. Nonnulli, fruantes. Sed verius Colberrinus codex, ut apud Apuleium, cluētes, id est excellentes.

mune est: quoniam de hominibus loquebatur, quibus, sicut belluis, mortale corpus est. Isti autem, quos inter nos & deos mediatores nobis philosophi (a) providerunt, possunt quidem dicere de animo & corpore. Alterum nobis cum diis, alterum cum hominibus commune est: sed, sicut dixi, tamquam in perversum ligati atque suspensi, servum corpus cum diis beatis, dominum animum cum hominibus miseris (b) habentes, parte inferiore exaltati, superiore dejecti. Unde etiam si quisquam propter hoc eos putaverit æternitatem habere cum diis, quia nulla morte, sicut animalium terrestrium, animi eorum solvuntur a corpore: nec sic existimandum est eorum corpus tamquam honoratorum æternum vehiculum, sed æternum vinculum (c) damnatorum.

CAPUT X.

Quod secundum Plotini sententiam, minus miseri sint homines in corpore mortali, quam demones in æterno.

PLOTINUS certe nostræ memoriæ (d) vicinis temporibus, Platonem ceteris excellentius intellexisse laudatur. Is cum de humanis animis ageret, Pater, inquit, misericors mortalia illis vincula faciebat. Ita hoc ipsum quod mortales sunt homines corpore, ad misericordiam Dei patris pertinere arbitratus est, ne semper huius vitæ miseria tenerentur. Hac misericordia indigna iudicata est iniquitas dæmonum, quæ in animi passivi miseria, non mortale, sicut homines, sed æternum corpus accepit. Effent quippe feliciores hominibus, si mortale cum eis haberent corpus, & cum diis beatum animum. Effent autem pares hominibus, si cum animo misero corpus saltem mortale cum eis habere meruissent: si tamen acquirerent aliquid pietatis, ut ab ærumnis vel in morte requiescerent. Nunc vero non solum feliciores hominibus non sunt animo misero, sed etiam miseres sunt perpetuo corporis vinculo. Non enim aliqua pietatis & sapientiæ disciplina proficientes, intelligi voluit, ex dæmonibus fieri deos, cum apertissime dixerit dæmones æternos.

CAPUT XI.

De opinione Platonicorum, qua putant animas hominum demones esse post corpora.

DICIT quidem & animas hominum demones esse, & ex hominibus fieri Lares, si boni meriti sunt; Lemures, si mali; seu Larvas: Manes autem deos dici, si incertum est bonorum eos, seu malorum esse meritorum. In qua opinione quantam voraginem aperiant ferendis perditis moribus, quis non videat, si vel

paullulum adtendat? Quandoquidem quamlibet nequam fuerint homines, vel Larvas se fieri dum opinantur, vel dum Manes deos; tanto peiores fiunt, quanto sunt nocendi cupidiores: ut etiam quibusdam sacrificiis tamquam divinis honoribus post mortem se invitari opinentur, ut noceant. Larvas quippe dicit esse noxios demones ex hominibus factos. Sed hinc alia quæstio est. Inde autem perhibet appellari Græce beatos *εὐδαίμονας*, quod boni sint animi, hoc est, boni demones; animos quoque hominum demones esse confirmans.

CAPUT XII.

De ternis contrariis, quibus secundum Platonicos dæmonum & hominum natura distinguitur.

SED nunc de his agimus, quos in natura propria descripsit inter deos & homines genere animalia, mente rationalia, animo passiva, corpore aëria, tempore æterna. Nempe cum prius deos in sublimi cælo, homines autem in terra infima disjunctos locis, & naturæ dignitate secerneret, ita conclusit: Habetis, inquit, interim bina animalia; deos ab hominibus plurimum differentes, loci sublimitate, vitæ perpetuitate, naturæ perfectione; nullo inter se propinquo communicatu, cum & habitacula summa ab infimis tanta (e) intercapedo fastigii discescat; & vivacitas illic æterna & indefecta sit, hic caduca & subcisiva; & ingenia illa ad beatitudinem sublimata, hæc ad miserias infimata. Hic terna video commemorata contraria de duabus naturæ partibus ultimis, id est, summis atque infimis. Nam tria quæ proposuit de diis laudabilia, eadem repetivit, aliis quidem verbis, ut eis alia tria adversa ex hominibus redderet. Tria deorum hæc sunt: loci sublimitas, vitæ perpetuitas, perfectio naturæ. Hæc aliis verbis ita repetivit, ut eis tria contraria humanæ conditionis opponeret: cum & habitacula, inquit, summa ab infimis tanta intercapedo fastigii discescat: quia dixerat loci sublimitatem. Et vivacitas illic, inquit, æterna & indefecta sit, hic caduca & subcisiva: quia dixerat vitæ perpetuitatem. Et ingenia illa, inquit, ad beatitudinem sublimata, hæc ad miserias infimata: quia dixerat naturæ perfectionem. Tria igitur ab eo posita sunt deorum, id est, locus sublimis, æternitas, beatitudo: & his contraria tria hominum, id est, locus infimus, mortalitas, miseria.

CA-

(a) Plures probæ notæ MSS. *prodiderunt*.

(b) Verbum *habentes* non est in MSS.

(c) Vind. Am. & Er. *damnandorum*.

(d) Sic Am. & MSS. At Vind. Er. & Lov. *vicinus*. Porro Plotinus philosophus sub initium imperii Aureliani,

hoc est, anno Christi circiter 270. mortuus est, ut ex Porphyrio in ejus vita intelligitur.

(e) Apud Apuleium, *tanta intercapedine fastigii discescant*.

CAPUT XIII.

*Quomodo demones, si nec cum diis beati,
nec cum hominibus sunt miseri, inter
utramque partem sine utriusque
communione sint medii.*

I. INTER hæc terna deorum & hominum, quoniam demones medios posuit, de loco nulla est controversia. Inter sublimem quippe & infimum medius locus aptissime habetur & dicitur. Cetera bina restant, quibus cura adtentior adhibenda est, quemadmodum vel aliena esse a demonibus ostendantur, vel sic eis distribuantur, ut medietas videtur exposcere. Sed ab eis aliena esse non possunt. Non enim sicut dicimus locum medium nec esse summum, nec infimum, ita demones cum sint animalia rationalia, nec beatos esse, nec miseros, sicuti sunt arbutta vel pecora, quæ sunt sensus vel rationis expertia, recte possumus dicere. Quorum ergo ratio mentibus inest, aut miseros esse aut beatos necesse est. Item non possumus recte dicere, nec mortales esse demones, nec æternos. Omnia namque viventia aut in æternum vivunt, aut finiunt morte quod vivunt. Jam vero iste tempore æternos demones dixit. Quid igitur restat, nisi ut hi medii de duobus summis unum habeant, & de duobus infimis alterum? Nam si utraque de imis habebunt, aut utraque de summis, medii non erunt, sed in alterutram partem vel resiliunt, vel recumbunt. Quia ergo his binis, sicut demonstratum est, carere utrisque non possunt, acceptis ex utraque parte singulis mediabuntur. Ac per hoc quia de infimis habere non possunt æternitatem, quæ ibi non est, unum hoc de summis habent: & ideo non est alterum ad compleendam medietatem suam, quod de infimis habeant, nisi miseriam.

* al.
CAPUT
XIII.
2. * Est itaque secundum Platonicos, sublimium deorum vel beata æternitas, vel æterna beatitudo: hominum vero infimorum vel miseria mortalis, vel mortalitas misera: demonum autem mediorum vel misera æternitas, vel æterna miseria. Nam & quinque illis, quæ in definitione demonum posuit, non eos medios, sicut promittebat, ostendit; quoniam tria dixit eos habere nobiscum, quod genere animalia, quod mente rationalia, quod animo passiva sunt; cum diis autem unum, quod tempore æterna; & unum proprium, quod corpore aëria. Quomodo ergo medii, quando unum habent cum summis, tria cum infimis? Quis non videat relicta medietate, quantum inclinentur & deprimantur ad infima? Sed plane ibi etiam medii possunt ita inveniri, ut unum habeant proprium, quod est corpus aërium, sicut & illi de summis atque infimis singula propria, dii corpus ætherium, hominesque terrenum; duo vero communia sint omnibus, quod genere sunt

animalia, & mente rationalia. Nam & ipse cum de diis & hominibus loqueretur, Habetis, inquit, bina animalia. Et non solent isti deos nisi rationales mente perhibere. Duo sunt residua: quod sunt animo passiva, & tempore æterna: quorum habent unum cum infimis, cum summis alterum, ut proportionali ratione librata medietas neque sustollatur in summa, neque in infima deprimatur. Ipsa est autem illa demonum misera æternitas, vel æterna miseria. Qui enim ait, animo passiva, etiam misera dixisset, nisi (a) eorum cultoribus erubisset. Porro quia providentia summi Dei, sicut etiam ipsi fatentur, non fortuita temeritate regitur mundus, numquam esset istorum æterna miseria, nisi esset magna malitia.

3. Si igitur beati recte dicuntur eudæmones, non sunt eudæmones demones quos inter homines & deos isti in medio locaverunt. Quis ergo est locus bonorum demonum, qui supra homines, infra deos, istis præbeant adiutorium, illis ministerium? Si enim boni æternique sunt, profecto & beati sunt. Æterna autem beatitudo medios eos esse non sinit, quia multum diis comparat, multumque ab hominibus separat. Unde frustra isti conabuntur ostendere, quomodo demones boni, si & immortales sunt & beati, recte medii constituantur inter deos immortales ac beatos & homines mortales ac miseros. Cum enim utrumque habeant cum diis, & beatitudinem scilicet & immortalitatem, nihil autem horum cum hominibus & miseriis & mortalibus, quomodo non potius remoti sunt ab hominibus diisque conjuncti, quam inter utrosque medii constituti? Tunc enim medii essent, si haberent & ipsi duo quædam sua, non cum binis alterutrorum, sed cum singulis utrorumque communia: sicut homo medium quiddam est, sed inter pecora & angelos; ut quia pecus est animal irrationale atque mortale, angelus autem rationale & immortale, medius homo esset, inferior angelis, superior pecoribus, habens cum pecoribus mortalitatem, rationem cum angelis, animal rationale mortale. Ita ergo cum quærimus medium inter beatos immortales miserosque mortales, hoc invenire debemus, quod aut mortale sit beatum, aut immortale sit miserum.

CAPUT XIV.

*An homines cum sint mortales, possint vera
beatitudine esse felices.*

UTRUM autem & beatus & mortalis homo esse possit, magna est inter homines questio. Quidam enim conditionem suam humiliter inspexerunt, negaveruntque hominem capacem esse posse beatitudinis, quamdiu mortaliter vivit. Quidam vero extulerunt se, & ausi sunt dicere, sapientiæ compotes, beatos esse posse mortales. Quod si ita est, cur non ipsi potius

Dæmo-
num æ-
terna
miseria.

(a) Editi, pro eorum cultoribus. Abest pro a MSS.

medii constituuntur inter mortales miseros & immortales beatos, beatitudinem habentes cum immortalibus beatis, mortalitatem cum mortalibus miseris? Profecto enim si beati sunt, invident nemini; (nam quid miserius invidentia?) & ideo mortalibus miseris, quantum possunt, ad consequendam beatitudinem (a) consulunt; ut & etiam immortales valeant esse post mortem, & Angelis immortalibus beatisque congiungi.

CAPUT XV.

De Mediatore Dei & hominum, homine Christo Jesu.

1. **S**I autem, quod multo credibilis & probabilius disputatur, omnes homines, quamdiu mortales sunt, etiam miseri sint necesse est, quærendus est medius, qui non solum homo, verum etiam Deus sit; ut homines ex mortali miseria ad beatam immortalitatem hujus medii beata mortalitas interveniendo perducatur. Quem neque non fieri mortalem oportebat, neque permanere mortalem. Mortalis quippe factus est, non infirmata Verbi divinitate, sed carnis infirmitate suscepta: non autem permansit in ipsa carne mortalis, quam resuscitavit a mortuis: quoniam ipse fructus est mediationis ejus, ut nec ipsi, propter quos liberandos mediator effectus est, in perpetua vel carnis morte remanerent. Proinde mediatorem inter nos & Deum, & mortalitatem habere oportuit transeuntem, & beatitudinem permanentem, ut per id quod transit, congrueret mortuis; & ad id quod permanet, transferret ex mortuis. Boni igitur Angeli inter miseros mortales & beatos immortales medii esse non possunt; quia ipsi quoque & beati & immortales sunt: possunt autem medii esse angeli mali; quia immortales sunt cum illis, miseri cum istis. His contrarius est Mediator bonus, qui adversus eorum immortalitatem & miseriam, & mortalis esse ad tempus voluit, & beatus in æternitate persistere potuit: ac sic eos & immortales superbos, & miseros noxios, ne immortalitatis jactantia seducerent ad miseriam, & suæ mortis humilitate & suæ beatitudinis benignitate destruxit in eis, quorum corda per suam fidem mundans, ab illorum immundissima dominatione liberavit.

2. Homo itaque mortalis & miser longe junctus ab immortalibus & beatis, quid eligat medium, per quod immortalitati & beatitudini copuletur? Quod possit delectare in dæmonum immortalitate, miserum est: quod possit offendere in Christi mortalitate, jam non est. Ibi ergo cavenda est miseria sempiterna: hic mors timenda non est, quæ esse non potuit sempiterna, & beatitudo amanda est sempiterna. Ad hoc quippe se interponit medius immortalis & miser, ut ad immortalitatem

(a) Sic MSS. Edjti vero, *consulant*.

beatam transire non sinat, quoniam perficit quod impedit, id est, ipsa miseria: ad hoc autem se interposuit mortalis & beatus, ut mortalitate transacta & ex mortuis faceret immortales, quod in se refurgendo monstravit, & ex miseris beatos, unde numquam ipse discessit. Alius est ergo medius malus, qui separat amicos; alius bonus, qui reconciliat inimicos. Et ideo multi sunt medii separatores, quia multitudo quæ beata est, unius Dei participatione fit beata; cujus participationis privatione misera multitudo malorum angelorum, quæ se opponit potius ad impedimentum, quam interponit ad beatitudinis adiutorium, etiam ipsa multitudo obstrepat quodam modo, ne possit ad illud unum beatificum bonum perveniri; ad quod ut perduceremur, non multis, sed uno mediatore opus erat; & hoc ipso eo, cujus participatione sumus beati, hoc est, Verbo Dei non facto, per quod facta sunt omnia. Nec tamen ob hoc mediator est, quia Verbum: maxime quippe immortale, & maxime beatum Verbum longe est a mortalibus miseris; sed mediator per quod homo: eo ipso ostendens utique ad illud non solum beatum, verum etiam beatificum bonum non oportere queri alios mediatores, per quos arbitremur nobis perventionis gradus esse molientes; quia beatus & beatificus Deus factus particeps humanitatis nostræ compendium præbuit participandæ divinitatis suæ. Neque enim nos a mortalitate & miseria liberans ad Angelos immortales beatosque ita perducit, ut eorum participatione etiam nos immortales & beati sumus; sed ad illam Trinitatem, cujus & Angeli participatione beati sunt. Ideo quando in forma servi, ut mediator esset, infra Angelos esse voluit, in forma Dei super Angelos mansit: idem in inferioribus via vitæ, qui in superioribus vita.

Philip.
2. 7.

CAPUT XVI.

An rationabiliter Platonici definiunt deos caelestes declinantes terrena contagia, hominibus non misceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones suffragentur.

1. **N**ON enim verum est, quod idem Platonius ait dixisse Platonem: Nullus deus miscetur homini. Et hoc præcipuum eorum sublimitatis ait esse specimen, quod nulla adtrectione hominum contaminantur. Ergo dæmones contaminari fatetur: & ideo eos a quibus contaminantur, mundare non possunt, omnesque immundi pariter sunt, & dæmones contrectatione hominum, & homines cultu dæmonum. Aut si & contrectari miscerique hominibus, nec tamen contaminari, dæmones possunt, diis profecto meliores sunt: quia illi si miscerentur, contaminarentur. Nam hoc deorum dicitur esse præcipuum, ut eos sublimeret separatos humana contrectatio contaminare non possit.

Apulejus lib. de deo
Socrus

fit. Deum quidem summum omnium creatorem, quem nos verum Deum dicimus sic a Platone prædicari asseverat, quod ipse sit solus qui non possit pecunia sermonis humani quavis oratione vel modice comprehendi, vix autem sapientibus viris, cum se vigore animi, quantum licuit, a corpore removerint, intellectum hujus Dei, & id quoque interdum velut in altissimis tenebris rapidissimo coruscamine lumen candidum intermicare. Si ergo supra omnia vere summus Deus intelligibili quadam præsentia, etsi interdum, etsi tamquam rapidissimo coruscamine lumen candidum intermicans, adest tamen sapientium mentibus, cum se quantum licuit, a corpore removerint, nec ab eis contaminari potest; quid est quod isti dii propterea constituuntur longe in sublimi loco, ne contrectatione contaminentur humana? Quasi vero aliud corpora illa ætheria quam videre sufficiat, quorum luce terra, quantum sufficit, illustratur. Porro si non contaminantur sidera, cum videntur, quos deos omnes visibiles dicit: nec dæmones hominum contaminantur aspectu, quamvis de proximo videantur. An forte vocibus humanis contaminarentur, qui acie non contaminantur oculorum; & ideo dæmones medios habent, per quos eis voces hominum nuntiantur, a quibus longe absunt, ut incontaminatissimi perseverent? Quid jam de ceteris sensibus dicam? Non enim olfaciendo contaminari vel dii possent, si adessent, vel cum adsunt dæmones, possunt vivorum corporum vaporibus humanorum, si tantis sacrificiorum cadaverinis non contaminantur nidoribus. In gustandi autem sensum nulla necessitate reficiendæ mortalitatis urgentur, ut fame adacti cibos ab hominibus quærant. Tactus vero in potestate est. Nam licet ab eo potissimum sensu contrectatio dicta videatur; hæc tamen, si vellent, miscerentur hominibus, ut viderent & audirent, audirent & audirentur. Tangendi autem quæ necessitas? Nam neque homines id concupiscere auderent, cum deorum vel dæmonum bonorum conspectu vel colloquio fruerentur. Et si in tantum curiositas progredere, ut vellent; quoniam pacto quispiam posset invitum tangere Deum, vel dæmonem, qui nisi captum non potest passerem?

2. Videndo igitur visibusque se præbendo & loquendo & audiendo, dii corporaliter misceri hominibus possent. Hoc autem modo dæmones si miscentur, ut dixi, & non contaminantur, dii autem contaminarentur, si miscerentur; incontaminabiles dicunt dæmones, & contaminabiles deos. Si autem contaminantur & dæmones, quid conferunt hominibus ad vitam post mortem beatam, quos contaminati mundare non possunt, ut eos mundos diis incontaminatis possint adungere, inter quos & illos mediis constituti

Tom. VII.

(a) Ex editis duo Er. & Lov. omittunt præ.

(b) Editi, clarissimam. At MSS. carissimam: juxta Græ-

sunt? Aut si hoc eis beneficii non conferunt, quid prodest hominibus dæmonum amica mediatio? An ut post mortem non ad deos homines per dæmones transcant, sed simul vivant utrique contaminati, ac per hoc neutri beati? Nisi forte quis dicat more spongiarum vel hujusmodi rerum mundare dæmones amicos suos, ut tanto ipsi sordidiores fiant, quanto sunt homines eis velut tergentibus mundiores. Quod si ita est, contaminatioribus dii miscentur dæmonibus, qui ne contaminarentur, hominum propinquitatem contrectationemque vitant. An forte dii possunt ab hominibus contaminatos mundare dæmones, nec ab eis contaminari, & eo modo non possent & homines? Quis talia sentiat, nisi quem fallacissimi dæmones deceperunt? Quid quod si videri & videre contaminat; videntur ab hominibus dii, quos visibiles dicit, clarissima mundi lumina & cetera sidera, tutioresque sunt dæmones ab ista hominum contaminatione; qui non possunt videri, nisi velint? Aut si non videri, sed videre contaminat, negent ab istis clarissimis mundi luminibus, quos deos opinantur, videri homines, cum radios suos terras usque pertendant. Qui tamen eorum radii per quæque immunda diffusi non contaminantur: & dii contaminarentur, si hominibus miscerentur, etiam si esset necessarius in subveniendo contactus. Nam radiis solis & lunæ terra contingitur, nec istam contaminat lucem.

CAPUT XVII.

Ad consequendam vitam beatam, quæ in participatione est summi boni, non tali mediatore indigere hominem qualis est dæmon, sed tali qualis unus est Christus.

MIROR autem plurimum tam doctos homines, qui cuncta corporea & sensibilia, (a) præ incorporalibus & intelligibilibus, postponenda judicaverunt, cum agitur de beata vita, corporalium contrectationum facere mentionem. Ubi est illud Plotini, ubi ait, Fugiendum est igitur ad (b) carissimam patriam, & ibi pater, & ibi omnia? Quæ igitur classis, inquit, aut fuga? Similem deo fieri. Si ergo deo quanto similior, tanto fit quisque propinquior; nulla est ab illo alia longinquitas quam ejus dissimilitudo. Incorporali vero illi æterno & incommutabili tanto est anima hominis dissimilior, quanto rerum temporalium mutabiliumque cupidior. * Hoc ut sanetur quoniam immortalis puritati, quæ in summo est, ea quæ in imo sunt mortalia & immunda convenire non possunt, opus est quidem mediatore; non tamen tali qui corpus quidem habeat immortale propinquum summis, animum autem morbidum similem infimis; quo morbo nobis invidet potius ne sanemur, quam adjuvet ut sanemur: sed tali qui nobis infimis ex corporis mortalitate coaptatus,

S im-

cum Plotini Ennead. 1. lib. 6.

* at.
CAPUT
XVII.

immortali spiritus iustitia, per quam non locorum distantia, sed similitudinis excellentia manfit in summis, mundandis liberandisque nobis vere divinum præbeat adiutorium. Qui profecto incontaminabilis Deus absit ut contaminationem timeret ex homine quo indutus est, aut ex hominibus inter quos (a) in homine conversatus est. Non enim parva sunt hæc interim duo, quæ salubriter sua incarnatione monstravit, nec (b) carne posse contaminari veram divinitatem, nec ideo putandos dæmones nobis esse meliores, quia non habent carnem. Hic est, sicut eum prædicat sancta Scriptura: *Mediator Dei & hominum homo Christus Jesus*, de cuius & divinitate qua Patri est semper æqualis, & humanitate qua nobis factus est similis, non hic locus est ut competenter pro nostra facultate dicamus.

1. Tim.
2. 5.

CAPUT XVIII.

Quod fallacia dæmonum, dum sua intercessione viam spondet ad Deum, hoc adnitatur, ut homines a via veritatis avertat.

FALSI autem illi fallacesque mediatores dæmones, qui cum per spiritus immunditiam miseri ac maligni multis effectibus clareant, per corporalium tamen locorum intervalla & per æriorum corporum levitatem a provectu animorum nos avocare atque avertere moluntur, (c) non viam præbent ad Deum; sed, ne via teneatur, impediunt. Quandoquidem & in ipsa via corporali, quæ falsissima est & plenissima erroris, qua non iter agit iustitia; quoniam non per corporalem altitudinem, sed per spiritalem, hoc est, incorporalem similitudinem ad Deum debemus ascendere; in ipsa tamen corporali via, quam dæmonum amici per elementorum gradus ordinant, inter ætherios deos & terrenos homines æriis dæmonibus mediis constitutis, hoc deos opinantur habere præcipuum, ut propter hoc intervallum locorum contrectatione non contaminentur humana. Ita dæmones contaminari potius ab hominibus, quam homines mundari a dæmonibus credunt, & deos ipsos contaminari potuisse, nisi loci altitudine munirentur. Quis tam infelix est, ut ista via mundari se existimet, ubi homines contaminantes, dæmones contaminati, dii contaminabiles prædicantur: & non potius eligat viam, ubi contaminantes magis dæmones evitentur; & ab (d) incontaminabili Deo ad ineundam societatem incontaminatorum Angelorum homines a contaminatione mundentur?

(a) Nonnulli MSS. sed non melioris notæ, homo conversatus est.

(b) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. nec in carne.

(c) Lov. & non viam. Particula & abest ab aliis libris.

(d) Sola editio Lov. & ab incommutabili Deo.

CAPUT XIX.

Quod appellatio dæmonum jam nec apud cultores eorum assumatur in significationem alicujus boni.

SED ne de verbis etiam nos certare videamur quoniam nonnulli istorum, ut ita dixerim, dæmonicolarum, in quibus & Labeo est; eisdem perhibent ab aliis angelos dici, quos ipsi dæmones nuncupant, jam mihi de bonis Angelis aliquid video differendum, quos isti esse non negant, sed eos bonos dæmones vocare quam angelos malunt. Nos autem, sicut Scriptura loquitur, secundum quam Christiani sumus, angelos quidem partim bonos, partim malos, numquam vero bonos dæmones legimus: sed ubicumque illarum litterarum hoc nomen positum reperitur, sive dæmones, sive dæmonia dicantur, non nisi maligni significantur spiritus. Et hanc loquendi consuetudinem in tantum populi usquequaque secuti sunt, ut eorum etiam qui pagani appelluntur, & deos multos ac dæmones colendos esse contendunt, nullus fere sit tam literatus & doctus, qui audeat in laude vel sermo suo dicere, Dæmonem habes: sed cuilibet hoc dicere voluerit, non se aliter accipi, quam maledicere voluisse, dubitare non possit. Quæ igitur nos causa compellit, ut post offensionem aurium tam multarum, ut jam pæne sint omnium, quæ hoc verbum non nisi in malam partem audire consueverunt, quod diximus cogamur exponere, cum possimus angelorum nomine adhibito, eandem offensionem quæ nomine dæmonum fieri poterat, evitare?

CAPUT XX.

De qualitate scientiæ, qua dæmones superbos facit.

QUAMQUAM etiam ipsa origo hujus nominis, si divinos intueamur libros, aliquid affert cognitione dignissimum. (e) *Δαιμονες* enim dicuntur, quoniam vocabulum Græcum est, ob scientiam nominati. Apostolus autem Spiritu-sancto locutus ait: *Scientia inflat, caritas vero edificat*. Quod recte aliter non intelligitur, nisi scientiam tunc prodesse, cum caritas inest; sine hac autem inflare, id est, in superbiam inanissimæ quasi ventositatis extollere. Est ergo in dæmonibus scientia sine caritate, & ideo tam inflati, id est, tam superbi sunt, ut honores divinos & religionis servitutem, quam vero Deo deberi sciunt, sibi (f) sategerint exhiberi, & quantum possunt, & apud quos possunt, adhuc agunt. Contra superbiam porro dæmonum, qua pro meritis possidebatur genus humanum, Dei humilitas (g) quæ in forma servi apparuit, quantam virtutem habeat, ani-

Dæmones in Scripturis in malam partem accipiuntur.

Dæmones unde dicti. 1. Cor. 8. 1.

Dæmones cur superbi.

(e) Plato in Cratylo *Δαιμονες* dictos tradit quasi *δαιμονες*, id est peritos ac rerum scios. Vide Lactant. lib. 2.

(f) Vind. & MSS. *satis egerint*. Sic aliis locis constant, *satis ago*, pro *satago*.

(g) Vind. Am. Er. & plures MSS. *qua in Christo apparuit*. Nonnulli veteres libri, *qui in Christo &c.*

animæ hominum nesciunt immunditia elationis inflatæ, dæmonibus similes superbia, non scientia.

CAPUT XXI.

*Ad quem modum Dominus voluerit
dæmonibus innotescere.*

Ipsi autem dæmones etiam hoc ita sciunt, ut eidem Domino infirmitate carnis induto dixerint: *Quid nobis & tibi, Jesu Nazarene?* ^{Marci 1.} *Venisti ante tempus perdere nos.* Clarum est in ^{24.} *Matth.* his verbis, quod in eis & tanta scientia erat, ^{8. 29.} & caritas non erat. Pœnam quippe suam formidabant ab illo, non in illo iustitiam diligebant. Tantum vero eis innotuit, quantum voluit: tantum autem voluit, quantum oportuit. Sed innotuit, non sicut Angelis sanctis, qui ejus secundum id quod Dei Verbum est, participata æternitate perfruuntur; sed sicut eis terrendis innotescendum fuit, ex quorum tyrannica quodam modo potestate fuerat liberatus prædestinatus in suum regnum & gloriam semper veracem & veraciter sempiternam. Innotuit ergo dæmonibus, non per id quod est vita æterna, & lumen incommutabile quod illuminat pios, cui videndo per fidem, quæ in illo est, corda mundantur; sed per quædam temporalia suæ virtutis effecta & occultissimæ signa præsentis, quæ angelicis sensibus etiam malignorum spirituum potius quam infirmitati hominum possent esse conspicua. Denique quando ea paullulum suppressenda judicavit, & aliquanto altius latuit, dubitavit de illo dæmonum princeps, eumque tentavit, an Christus esset explorans, quantum se tentari ipse permisit, ut hominem quem gerebat, ad nostræ imitationis temperaret exemplum. Post illam vero tentationem, cum Angeli, sicut scriptum est, ministrarent ei, boni utique & sancti, ac per hoc spiritibus immundis metuedi & tremendi, magis magisque innotescerebat dæmonibus quantum esset, ut ei jubenti, quamvis in illo contemtilis videretur carnis infirmitas, resistere nullus auderet.

CAPUT XXII.

*Quid intersit inter scientiam sanctorum Angelorum,
& scientiam dæmonum.*

His igitur Angelis bonis omnis corporalium temporaliumque rerum scientia, qua insistantur dæmones, vilis est: non quod earum ignari sint, sed quod illis Dei, qua sanctificantur, caritas cara est, præ cuius non tantum incorporali, verum etiam incommutabili & infabibili pulcritudine, cujus sancto amore inardescunt, omnia quæ infra sunt, & quod illud est non sunt, seque ipsos inter illa contemnunt, ut ex toto quod boni sunt, eo bono ex quo boni sunt, perfruuntur. Et ideo certius etiam temporalia & mutabilia ista noverunt; quia eorum principales causas in Verbo Dei conspiciunt,

per quod factus est mundus: quibus causis quædam probantur, quædam reprobantur, cuncta ordinantur. Dæmones autem non æternas temporum causas, & quodam modo cardinales in Dei Sipientia contemplantur; sed quorundam signorum nobis occultorum majore experientia multo plura quam homines futura prospiciunt. Dispositiones quoque suas aliquando prænuntiant. Denique sæpe isti, nunquam illi omnino falluntur. Aliud est enim temporalibus temporalibus & mutabilibus mutabilia conjectare, esseque temporalem & mutabilem (a) modum suæ voluntatis & facultatis inferere, quod dæmonibus certa ratione permissum est: aliud autem in æternis atque incommutabilibus Dei legibus, quæ in ejus Sipientia vivunt, mutationes temporum prævidere, Deique voluntatem, quæ tam certissima quam potentissima est (b) omnium, Spiritus ejus participatione cognoscere; quod sanctis Angelis recta discretionem donatum est. Itaque non solum æterni, verum etiam beati sunt. Bonum autem quo beati sunt, Deus illis est, a quo creati sunt. Illius quippe indeclinabiliter participatione & contemplatione perfruuntur.

CAPUT XXIII.

*Nomen deorum falso adscribi diis gentium, quod
tamen & angelis sanctis & hominibus
justis ex divinarum Scripturarum
auctoritate commune est.*

I Hos si Platonici malunt deos, quam dæmones dicere, eisque annumerare; quos a summo Deo conditos deos scribit eorum auctor & magister Plato; dicant quod volunt: non enim cum eis de verborum controversia laborandum est. Si enim sic immortales, ut tamen a summo Deo factos, etsi non per se ipsos, sed ei a quo facti sunt adhærendo, beatos esse dicunt; hoc dicunt quod dicimus, quolibet eos nomine appellent. Hanc autem Platoniorum esse sententiam sive omnium, sive meliorum, in eorum litteris inveniri potest. Nam & de ipso nomine, quo hujusmodi immortalem beatamque creaturam deos appellant; ideo inter nos & ipsos pæne nulla dissensio est, quia & in nostris sacris litteris legitur: *Deus deorum Dominus locutus est.* ^{Psal. 49.} Et alibi: *Confitemini Deo deorum.* ^{Psal. 135. 2.} Et alibi: *Rex magnus super omnes deos:* Illud autem ubi scriptum est: *Terribilis est super omnes deos:* cur dictum sit, deinceps ostenditur. ^{Psal. 94. 3.} Sequitur enim: *Quoniam omnes dii gentium dæmonia, Dominus autem celos fecit.* ^{Psal. 95.} Super omnes ergo deos dixit, sed gentium, id est, quos gentes pro diis habent, quæ sunt dæmonia: ideo *terribilis*, sub quo terrore Domino dicebant: *Venisti perdere nos?* ^{Marci 1.} Illud vero ubi dicitur: *Deus deorum,* non potest intelligi Deus dæmoniorum: & *Rex magnus super omnes deos,* absit ut dicatur Rex magnus super omnia dæmonia. Sed ho-

S 2

mines

(a) Aliquot MSS. motum.

(b) Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. quam potentissima est, divini Spiritus &c.

Psal. 81.
6. mines quoque in populo Dei, eadem Scriptura deos appellat. Ego, inquit, dixi, *Dii estis, & filii Excelsi omnes*. Potest itaque intelligi horum deorum Deus, qui dictus est *Deus deorum*: & super hos deos Rex magnus, qui dictus est *Rex magnus super omnes deos*.

Homi-
nes cur
dii dicti
clarius
quam
ipsi An-
geli.
2. Verumtamen cum a nobis quaritur, si homines dicti sunt dii, quod in populo Dei sunt, quem per Angelos vel per homines alloquitur Deus; quanto magis immortales eo nomine digni sunt, qui ea fruuntur beatitudine, ad quam Deum colendo cupiunt homines pervenire? quid respondebimus, nisi non frustra in Scripturis sanctis expressus homines nuncupatos deos, quam illos immortales & beatos, quibus nos æquales futuros in resurrectione promittitur, ne scilicet propter illorum excellentiam aliquem eorum nobis constituere deum infidelis auderet infirmitas? Quod in homine facile est evitare. Et evidentius dici debuerunt homines dii in populo Dei, ut certi ac fidentes fierent, esse eum Deum suum, qui dictus est *Deus Deorum*: quia etsi appellentur dii immortales illi & beati, qui in cælis sunt; non tamen dicti sunt dii deorum, id est, dii hominum in populo Dei constitutorum, quibus est dictum: *Ego dixi, Dii estis, & filii Excelsi omnes*. Hinc est quod ait Apostolus: *Etsi sunt qui dicuntur dii sive in celo, sive in terra; sicuti sunt dii multi, & domini multi: nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in ipso, & unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum*.

Psal. 81.
6.
1. *Cor.*
8. 5. sunt qui dicuntur dii sive in celo, sive in terra; sicuti sunt dii multi, & domini multi: nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in ipso, & unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.

3. Non multum ergo de nomine disceptandum est, cum res ipsa ita clareat, ut a scrupulo dubitationis aliena sit. Illud vero quod nos ex eorum immortalium beatorum numero mis-

fos Angelos esse dicimus, qui Dei voluntatem hominibus annuntiarent, illis (a) autem non placet, quia hoc ministerium non per illos quos deos appellant, id est, immortales & beatos, sed per dæmones fieri credunt, quos immortales tantum, non etiam beatos audent dicere; aut certe ita immortales ac beatos, ut tamen dæmones bonos, non deos sublimiter collocatos & ab humana contestatione semotos; quamvis nominis controversia videatur, tamen ita detestabile est nomen dæmonum, ut hoc modis omnibus a sanctis Angelis nos remove debeamus. Nunc ergo ita liber iste claudatur; ut sciamus immortales ac beatos, quodlibet vocentur, qui tamen facti & creati sunt, medios non esse ad immortalitatem beatitudinem perducendis mortalibus miseris, a quibus utraque differentia separantur. Qui autem medii sunt communem habendo immortalitatem cum superioribus, miseriam cum inferioribus, quoniam merito malitiæ sunt miseri, beatitudinem quam non habent, invidere nobis possunt potius quam præbere. Unde nihil habent amici dæmonum quod nobis dignum afferant, cur eos tamquam adjuutores colere debeamus, quos potius ut deceptores evitare debemus. Quos autem bonos, & ideo non solum immortales, verum etiam beatos deorum nomine sacris & sacrificiis propter vitam beatam post mortem adipiscendam colendos putant, qualecumque illi sint, & quolibet vocabulo digni sint, non eos velle per tale religionis obsequium nisi unum Deum coli, a quo creati & cujus participatione beati sunt, adjuvante ipso, in sequenti libro diligentius disferemus.

Dæmones non colendi.

(a) Particula *autem* desideratur in sola editione Lov.

LIBER DECIMUS.

In quo docet Augustinus divinum honorem, qui patriæ cultus dicitur & sacrificiis agitur, nolle Angelos bonos exhiberi nisi uni Deo, cui & ipsi serviunt. De principio subinde ac via purgandæ ac liberandæ animæ disputat contra Porphyrium.

CAPUT PRIMUM.

Veram beatitudinem sive angelis, sive hominibus, per unum Deum tribui, etiam Platonicos defuisse: sed utrum hi, quos ob hoc ipsum colendos putant, uni tantum Deo, an etiam sibi sacrificari velint, esse querendum.

OMNIUM certa sententia est, qui ratione quoquo modo uti possunt, beatos esse omnes homines velle. Qui autem sint, vel unde fiant, dum mortalium querit infirmitas, multæ magnæque controversiæ concitatae sunt; in quibus philosophi sua studia & otia contriverunt;

quas in medium adducere atque discutere, & longum est, & non necessarium. Si enim recolit qui hæc legit, quid in libro egerimus octavo in eligendis philosophis, cum quibus hæc de beata vita, quæ post mortem futura est, quæstio tractaretur, utrum ad eam uni Deo vero, qui etiam est deorum effector, an plurimis diis religione sacrisque serviendo, pervenire possimus; non etiam hic eadem repeti expectat, præsertim cum possit relegendo, si forte oblitus est, (a) adminiculari memoriam. Elegimus enim Platonicos omnium philosophorum merito nobilif-

(a) Plures MSS. adjuvare.

bilissimos; propterea, quia (a) sicut sapere poterunt, licet immortalem ac rationalem vel intellectualem hominis animam, nisi participato lumine illius Dei, a quo & ipsa & mundus factus est, beatam esse non posse: ita illud quod omnes homines appetunt, id est, vitam beatam, quemquam isti assecuturum negant, qui non illi uni optimo, qui est incommutabilis Deus, puritate casti amoris adhaerit. Sed quia ipsi quoque sive cedentes vanitati errorique populorum, sive, ut ait Apostolus, *evanescentes in cogitationibus suis*, multos deos colendos ita putaverunt, vel putari voluerunt, ut quidam eorum etiam daemonebus divinos honores sacrorum & sacrificiorum deferendos esse censerent, quibus jam non parva ex parte respondimus: nunc videndum ac differendum est, quantum Deus donat, immortales ac beati in caelestibus sedibus, dominationibus, principatibus, potestatibus constituti, quos isti deos, & ex quibus quosdam vel bonos daemones, vel nobiscum angelos nominant, quomodo credendi sint velle a nobis religionem pietatemque servari; hoc est, ut aperit dicam, utrum etiam sibi, an tantum Deo suo, qui etiam noster est, placeat eis ut sacra faciamus & sacrificemus, vel aliqua nostra seu nos ipsos religionis ritibus consecremus.

2. Hic est enim divinitati, vel si expressius dicendum est, deitati debitus cultus, propter quem uno verbo significandum, quoniam mihi satis idoneum non occurrit Latinum, Graeco ubi necesse est insinuo quid velim dicere. *Λατρεία* quippe nostri, ubicumque Sanctarum Scripturarum positum est, interpretati sunt servitutem. Sed ea servitus, quae debetur hominibus, secundum quam praecipit Apostolus, (b) servos dominis suis subditos esse debere, alio nomine Graece nuncupari solet: *λατρεία* vero secundum consuetudinem qua locuti sunt qui nobis divina eloquia condiderunt, aut semper, aut tam frequenter ut praene semper, ea dicitur servitus, quae pertinet ad colendum Deum. Proinde si tantummodo cultus ipse dicatur, non soli Deo deberi videtur. Dicimur enim colere etiam homines, quos honorifica vel recordatione vel praesentia frequentamus. Nec solum ea quibus nos religiosa humilitate subicimus, sed quaedam etiam quae subiecta sunt nobis, coli perhibentur. Nam ex hoc verbo & agricolae & coloni & incolae vocantur: & ipsos deos non ob aliud appellant caelicolas, nisi quod caelum colant; non utique venerando, sed *inhabitando*; *tamquam caeli* quosdam colonos: non sicut appellantur coloni, qui conditionem debent genitrali solo propter agriculturam sub dominio possessorum; sed, sicut ait quidam Latini eloquii magnus auctor, Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni. Ab incolen-

do enim colonos vocavit, non ab agricultura. Hinc & civitates a majoribus civitatibus vel populorum examinibus conditae, coloniae nuncupantur. Ac per hoc cultum quidem non deberi nisi Deo, propria quadam notione verbi huius omnino verissimum est: sed quia & aliarum rerum dicitur cultus, ideo Latine uno verbo significari cultus Deo debitus non potest.

3. Nam & ipsa religio quamvis distinctius, non quomolibet, sed Dei cultum significare videatur; unde isto nomine interpretati sunt nostri eam quae Graece *θεολατρία* dicitur: tamen quia Latina loquendi consuetudine, non imperitorum, verum etiam doctissimorum, & cognitionibus humanis atque affinitatibus & quibusque necessitudinibus dicitur exhibenda religio; non eo vocabulo vitatur ambiguum, cum de cultu deitatis vertitur quaestio, ut fidenter dicere valeamus, religionem non esse nisi Dei cultum; quoniam videtur hoc verbum a significanda observantia propinquitatis humanae (c) insolenter auferri. Pietas quoque proprie Dei cultum intelligi solet, quam Graeci *εὐσεβειαν* vocant. Haec tamen & erga parentes officiose haberi dicitur. More autem vulgi hoc nomen etiam in operibus misericordiae frequentatur: quod ideo arbitror evenisse, quia haec fieri praecipue Deus mandat, eaque sibi vel pro sacrificiis, vel praesacrificiis placere testatur. Ex qua loquendi consuetudine factum est, ut & Deus ipse dicatur: quem sane Graeci nullo suo sermonis usu *εὐσεβῆν* vocant; quamvis *εὐσεβειαν* pro misericordia illorum etiam vulgus usurpet. Unde in quibusdam Scripturarum locis, ut distinctio certior apparet, non *εὐσεβειαν*, quod ex bono cultu; sed *θεοσεβειαν*, quod ex Dei cultu compositum resonat, dicere maluerunt. Utrumlibet autem horum nos uno verbo enuntiare non possumus. Quae itaque *λατρεία* Graece nuncupatur, & latine interpretatur servitus, sed ea qua colimus Deum: vel quae *θεολατρία* Graece, Latine autem religio dicitur, sed ea quae nobis est erga Deum: vel quam illi *θεοσεβειαν*, nos vero non uno verbo exprimere, sed Dei cultum possumus appellare; hanc ei tantum Deo deberi dicimus, qui verus est Deus, facitque suos cultores deos. Quicumque igitur sunt in caelestibus habitationibus immortales & beati, si nos non amant nec beatos esse nos volunt, colendi utique non sunt. Si autem amant & beatos volunt, profecto inde volunt, unde & ipsi sunt: an aliunde ipsi beati, aliunde nos?

CAPUT II.

De superna illuminatione quid Plotinus Platonius senserit.

SED non est nobis ullus cum his excellentioribus philosophis in hac quaestione conflictus.

(a) Particula *sicut* abest a MSS. & ab editis Vind. Am. Er.

(b) In eo, quem citat, Apostoli loco Graece est, *οἱ θελοῦντες* servi. Id ipsum passim observat Augustinus. In Exodum q. 24. *Δουλεύει*, inquit, *debetur Deo tamquam Domino, λατρεία*

vero non nisi Deo tamquam Deo. Item in Genesim q. 61. & lib. 15. contra Faust. c. 9. & lib. 20. c. 21. &c.

(c) Nonnulli MSS. *insolenter*.

Etus. Viderunt enim, suisque litteris multis modis copiosissime mandaverunt, hinc illos, unde & nos, fieri beatos, objecto quodam lumine intelligibili, quod Deus est illis, & aliud est quam illi, a quo illustrantur, ut clareant, atque ejus participatione perfecti beatique subsistant. Sæpe multumque Plotinus asserit sensum Platonis explanans, ne illam quidem, quam credunt esse universitatis animam, aliunde beatam esse quam nostram: idque esse lumen quod ipsa non est, sed a quo creata est, & quo intelligibiliter illuminante intelligibiliter lucet. Dat etiam similitudinem ad illa incorporea de his cælestibus (a) conspicuis amplisque corporibus, tamquam ille sit sol, & ipsa sit luna. Lunam quippe solis objectu illuminari putant. Dicit ergo ille magnus Platonius, animam rationalem, (sive potius intellectualis dicenda sit, ex quo genere etiam immortalium beatorumque animas esse intelligit, (b) quos in cælestibus sedibus habitare non dubitat) non habere supra se naturam, nisi Dei, qui fabricatus est mundum, a quo & ipsa facta est: nec aliunde illis supernis præberi vitam beatam, & lumen intelligentiæ veritatis, quam unde præbetur & nobis; consonans Evangelio, ubi legitur: *Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes: hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per eum. Non erat ille lumen, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* In qua differentia satis ostenditur, animam rationalem vel intellectualem, qualis erat in Joanne, sibi lumen esse non posse, sed alterius veri luminis participatione lucere. Hoc & ipse *Ibidem* Joannes fatetur, ubi ei perhibens testimonium dicit: *Nos omnes de plenitudine ejus accepimus.*

Joan. 1.
6. &c.

Ibidem
16.

C A P U T III.

De vero Dei cultu, a quo Platonici, quamvis creatorem universitatis intellexerint, deviarunt colendo angelos sive bonos sive malos honore divino.

I. QUÆ cum ita sint, si Platonici, vel quicumque alii ista senserunt, cognoscentes Deum, sicut Deum glorificarent, & gratias agerent, nec evanescerent in cogitationibus suis, nec populorum erroribus partim auctores fierent, partim resistere non auderent; profecto confiterentur, & illis immortalibus ac beatis, & nobis mortalibus ac miseris, ut immortales ac beati esse possimus, unum Deum deorum colendum, qui & noster est & illorum.

*al. cap.
iv.

2. * Huic nos servitatem, quæ λατρεία Græce dicitur, sive in quibusque sacramentis, sive in nobis ipsis debemus. Hujus enim templum simul omnes, & singuli templa sumus; quia &

omnium concordiam, & singulos inhabitare dignatur: non in omnibus quam in singulis major; quoniam nec mole distenditur, nec partitione minuitur. Cum ad illum fursum est, ejus est altare cor nostrum: ejus Unigenito eum sacerdote placamus: ei cruentas victimas cædimus, quando usque ad sanguinem pro ejus veritate certamus: ei suavissimum adolemus incensum, cum in ejus conspectu pio sanctoque amore flagramus: ei dona ejus in nobis, nosque ipsos vocemus, & reddimus: ei beneficiorum ejus sollempnitatibus festis & diebus statutis dicamus sacramusque memoriam, ne volumine temporum ingrata subrepat oblivio: ei sacrificamus hostiam humilitatis & laudis in ara cordis igne (c) fervidæ caritatis. Ad hunc videndum, sicut videri potest, eique cohærendum, ab omni peccatorum & cupiditatum malarum labe mundamur, & ejus (d) nomine consecramur. Ipse enim fons nostræ beatitudinis, ipse omnis appetitionis est finis. Hunc eligentes, vel potius religentes, amiseramus enim negligentes: hunc ergo religentes, unde & religio (e) dicta perhibetur, ad eum dilectione tendimus, ut perveniendo quiescamus: ideo beati, quia illo fine perfecti. Bonum enim nostrum, de cujus fine inter philosophos magna contentio est, nullum est aliud, quam illi cohærere: cujus unius anima intellectualis incorporeo, si dici potest, amplexu, veris impletur secundaturque virtutibus. Hoc bonum diligere in toto corde, in tota anima, & in tota virtute præcipimur. Ad hoc bonum debemus, & a quibus diligimur duci, & quos diligimus ducere. Sic complentur duo illa præcepta, in quibus tota Lex pendet & Prophetæ: *Diliges Dominum Deum tuum in toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua; & diliges proximum tuum tanquam te ipsum.* Ut enim homo sese diligere nosset, constitutus est ei finis, quo referret omnia quæ ageret, ut beatus esset. Non enim qui se diligit, aliud esse vult quam beatus. Hic autem finis est adharere Deo. Jam igitur scienti diligere se ipsum, cum mandatur de proximo diligendo sicut se ipsum, quid aliud mandatur, nisi ut ei, quantum potest, commendet diligendum Deum? Hic est Dei cultus, hæc vera religio, hæc recta pietas, hæc tantum Deo debita servitus. Quæcumque igitur immortalis potestas quantalibet virtute prædita, si nos diligit sicut se ipsam, ei vult esse subditos, ut beati simus, cui & ipsa subdita beata est. Si ergo non colit Deum, misera est, quia Deo privatur: si autem colit Deum, non vult se coli pro Deo. Illi enim potius divinæ sententiæ suffragatur, & dilectionis viribus favet, qua scriptum est: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.*

Marth.
22. 37.

Exodi
22. 20.

C A -

(a) Vox conspicuis abest a plerisque MSS.

(b) Er. & Lq. que. Alii libri, quos.

(c) Aliquot MSS. fervidam. Et nonnulli, fervida.

(d) Libri quidam, nomini.

(e) Cicero in 2. de nat. deor. religionem a relegendo di-

ctam putat: *Qui omnia, inquit, quæ ad cultum Dei pertinent, diligenter pertractarent, & quasi relegerent, sunt diffi religio, ex relegendo.* At Laetantius in l. 4. c. 28. a religando religionem mavult esse nominatam.

CAPUT IV.

Quod uni vero Deo sacrificium debeat.

NAM, ut alia nunc taceam, quæ pertinent ad religionis obsequium, quo colitur Deus; sacrificium certe nullus hominum est qui audeat dicere deberi, nisi Deo. Multa denique de cultu divino usurpata sunt, quæ honoribus deferrentur humanis, sive humilitate nimia, sive adulatione pestifera; ita tamen ut quibus ea deferrentur, homines haberentur, qui dicuntur colendi & venerandi; si autem eis multum additur, & adorandi: quis vero sacrificandum censuit, nisi ei quem Deum aut scivit, aut putavit, aut finxit? Quam porro antiquus sit in sacrificando Dei cultus, duo illi fratres Cain & Abel satis indicant, quorum majoris Deus reprobavit sacrificium, minoris adspexit.

CAPUT V.

De sacrificiis quæ Deus non requirit, sed ad significationem eorum observari voluit quæ requirit.

QUIS autem ita desipiat, ut existimet aliquibus usibus Dei esse necessaria, quæ in sacrificiis offeruntur? Quod cum multis locis divina Scriptura testetur, ne longum faciamus, breve illud de Psalmo commemorare suffecerit: *Dixi Domino, Deus meus es tu; quoniam bonorum meorum non eges.* Non solum igitur pecore, vel qualibet alia re corruptibili atque terrena, sed ne ipsa quidem iustitia hominis Deus egere credendus est, totumque quod recte colitur Deus, homini prodesse, non Deo. Neque enim fonti se quisquam dixerit (a) profuisse, si biberit; aut luci, si viderit. Nec quod ab antiquis patribus (b) talia sacrificia facta sunt in victimis pecorum, quæ nunc Dei populus (c) legit, non facit, aliud intelligendum est, nisi rebus illis eas res fuisse significatas, quæ aguntur in nobis, ad hoc (d) ut inhæreamus Deo, & ad eundem finem proximo consulamus. Sacrificium ergo visibile invisibilis sacrificii sacramentum, id est, sacrum signum est. Unde ille penitens apud Prophetam, vel ipse Propheta quærens Deum peccatis suis habere propitium: *Si voluisses, inquit, sacrificium, dedissem utique, holocaustis non delectaberis.* Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non spernet. Intueamur quemadmodum ubi Deum dixit nolle sacrificium, ibi Deum ostendit velle sacrificium. Non vult ergo sacrificium trucidati pecoris, sed vult sacrificium contriti cordis. Illo igitur

quod eum nolle dicit, hoc significatur quod eum velle subjecit. Sic itaque illa Deum nolle dixit, quomodo ab stultis ea velle creditur, velut suæ gratia voluptatis. Nam si ea sacrificia quæ vult, quorum hoc unum est, cor contritum & humiliatum dolore penitendi, nollet eis (e) sacrificiis significari; quæ velut sibi delectabilia desiderare putatus est, non utique de his offerendis in Lege veteri præcepisset. Et ideo mutanda erant opportuno certoque jam tempore, ne ipsi Deo desiderabilia, vel certe in nobis acceptabilia, ac non potius quæ his significata sunt, crederentur. Hinc & alio loco Psalmi alterius: *Si esuriero, inquit, non dicam tibi; meus est enim orbis terra, & plenitudo ejus.* Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? tamquam diceret: Utique si mihi necessaria essent, non a te peterem, quæ habeo in potestate. Deinde subjungens quid illa significant: *Immola, inquit, Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua.* Et *invoca me in die tribulationis, & eximam te, & glorificabis me.* Item apud alium Prophetam: *In quo, inquit, apprehendam Dominum, assumam Deum meum excelsum? Si apprehendam illum in holocaustis, in vitulis anniculis? Si acceptaverit Dominus in millibus arietum, aut in denis millibus hircorum pinguium? Si dederam primogenita mea (f) pro impietate mea, fructum ventris mei pro peccato animæ meæ? Si annuntiatum est tibi, homo, bonum, aut quid Dominus exquirat a te, nisi facere iudicium, (g) & diligere misericordiam, & paratum esse ire cum Domino Deo tuo? Et in hujus Prophetæ verbis utrumque distinctum est, satisque declaratum, illa sacrificia per se ipsa non requirere Deum, quibus significantur hæc sacrificia quæ requirit Deus. In epistola quæ (h) inscribitur ad Hebræos: *Bene facere, inquit, & communicatores esse nolite oblivisci: talibus enim sacrificiis (i) placetur Deo.* Ac per hoc ubi scriptum est: *Misericordiam (k) volo quam sacrificium;* nihil aliud quam sacrificium sacrificium prælatum oportet intelligi: quoniam illud quod ab omnibus appellatur sacrificium, signum est veri sacrificii. Porro autem misericordia verum sacrificium est: unde dictum est quod paulo ante commemoravi: *Talibus enim sacrificiis placetur Deo.* Quæcumque igitur in ministerio tabernaculi sive templi multis modis de sacrificiis leguntur divinitus esse præcepta, ad dilectionem Dei & proximi (l) significandam referuntur:*

In

(a) Omnes MSS. consuluisse.
 (b) MSS. alia sacrificia.
 (c) Vind. Am. & Er. *populus legitime non facit.*
 (d) Lov. *ad hoc tantum.* Absent tantum a ceteris libris.
 (e) Plures MSS. *eis sibi sacrificiis.*
 (f) Non pauci MSS. *impietatis:* omisso, *pro & mea.*
 (g) Apud Lov. additur, *& iustitiam:* quod hic a ceteris libris & a Scriptura sacra abest.
 (h) Hac citandi ratione significari dicit Lud. Vives, incertum esse auctorem epistolæ ad Hebræos: quam tamen

inter Paullinas quatordecim numerat incunctanter Augustinus in libro de doctrina Christiana secundo c. 8. Et vero hic nonnulli probæ notæ MSS. Corbejenis, Colbertinus &c. non habent *inscribitur*, sed *scribitur*.

(i) Editi, *placatur Deus.* At MSS. *placetur Deo:* nec minus apte responderet Græco, *εὐαρεσται τὰ ὁ θεός*, quod est, *conciliatur Deus.*

(k) Editi, *magis volo.* Absent *magis* a MSS.

(l) Vind. Am. Er. & MSS. *significando.*

Sacrificandi ritus antiquitas. Gen. 4.

Psal. 50. 2.

Psal. 50. 18. & 19. * εὐαρεσται.

Psal. 49. 12. & 13.

Ibid. 14. & 15.

Micb. 6. 6. & c.

Hebr. 13. 16.

Os. 6. 6.

Miseri-cordia.

Mattb. In his enim duobus præceptis, ut scriptum est,
22. 40. tota Lex pendet & Prophetæ.

CAPUT VI.

De vero perfectoque sacrificio.

PROINDE verum sacrificium est omne opus,
(a) quod agitur, ut sancta societate inhæ-
reamus Deo, relatum scilicet ad illum finem
boni, quo veraciter beati esse possimus. Unde
& ipsa misericordia qua homini subvenitur, si
propter Deum non fit, non est sacrificium. Etsi
enim ab homine fit vel offertur, tamen sacrifi-
cium res divina est: ita ut hoc quoque vocabu-
lo id Latini veteres appellaverint. Unde ipse
homo Dei (b) nomine consecratus, & Deo (c)
votus, in quantum mundo moritur ut Deo vi-
vat, sacrificium est. Nam & hoc ad misericor-
diam pertinet, quam quisque in se ipsum facit.
Ecll. 30. Propterea scriptum est: *Miscrere anima tue pla-*
30. 24. *cens Deo.* Corpus etiam nostrum cum per tem-
perantiam castigamus, si hoc, quemadmodum
debemus, propter Deum facimus, ut non exhi-
beamus membra nostra arma iniquitatis pecca-
Rom. 6. to, sed arma justitiæ Deo, sacrificium est. Ad
13. quod exhortans Apostolus ait: *Obsecro itaque*
Rom. 12. *vos, fratres, per miserationem Dei, ut exhibe-*
1. *atis corpora vestra hostiam vivam, sanctam,*
Deo placentem, rationabile obsequium vestrum.
Si ergo corpus, quo inferiore tamquam famulo,
vel tamquam instrumento utitur anima, cum
ejus bonus & rectus usus ad Deum refertur, sac-
rificium est; quanto magis anima ipsa cum se
refert ad Deum, ut igne amoris ejus accensa,
formam concupiscentiæ secularis amittat, eique
tamquam incommutabili formæ subdita reform-
etur, hinc ei placens, quod ex ejus pulcritu-
dine acceperit, fit sacrificium? Quod idem Apo-
stolus consequenter adjungens: *Et nolite, inquit,*
2. *conformari huic sæculo; sed reformamini in novitate*
mentis vestre, ad probandum (d) quæ sit voluntas
Dei, quod bonum & beneplacitum, & perfectum.
Cum igitur vera sacrificia opera sint misericordiæ,
sive in nos ipsos, sive in proximos, quæ refe-
runtur ad Deum; opera vero misericordiæ non
ob aliud fiunt, nisi ut a miseria liberemur, ac
per hoc ut beati simus; quod non fit, nisi bono
illo de quo dictum est: *Mihi autem adherere*
Deo, bonum est: profecto efficitur, ut tota ipsa
redemta Civitas, hoc est congregatio societasque
sanctorum, universale sacrificium offeratur Deo
per sacerdotem magnum, qui etiam se ipsum
obtulit in passione pro nobis, ut tanti capitis
corpus effemus, secundum formam servi. Hanc
enim obtulit, in hac oblatus est; quia secun-
dum hanc mediator est, in hac sacerdos, in hac
sacrificium est. Cum itaque nos hortatus esset
Apostolus, ut exhibeamus corpora nostra ho-

Psal. 72.
28.

Ecclesia
univer-
sale sa-
crifi-
cium
per sa-
cerdo-
tem ma-
gnum.

(a) Plerique MSS. quo agitur.
(b) Editti, *nomini*. Castigantur ex MSS. & ex alio simi-
li loco supra cap. 3.
(c) Sic MSS. At editi, *Deo devotus*.

stiam vivam, sanctam, Deo placentem, ratio-
nabile obsequium nostrum, & non conforme-
mur huic sæculo, sed reformemur in novitate
mentis nostræ; ad probandum quæ sit voluntas
Dei, quod bonum & beneplacitum & perfe-
ctum, quod totum sacrificium ipsi nos sumus:
Dico enim, inquit, per gratiam Dei, quæ data
est mihi, omnibus qui sunt in vobis, non plus
sapere, quam oportet sapere, sed sapere ad tempe-
rantiam; sicut unicuique Deus partitus est fidei
mensuram. Sicut enim in uno corpore multa mem-
bra habemus, omnia autem membra non eisdem
actus habent: ita multi unum corpus sumus in
Christo; singuli autem, alter alterius membra,
habentes dona diversa secundum gratiam, quæ da-
ta est nobis. Hoc est sacrificium Christianorum:
multi unum corpus in Christo. Quod etiam sacra-
mento altaris fidelibus noto frequentat Ecclesia,
ubi ei demonstratur, quod in ea (e) re quam of-
fert, ipsa offeratur.

Christia-
norum
sacrifi-
cium.

Rom. 12.
3.

Sacra-
mentum
altaris.

CAPUT VII.

Quod sanctorum Angelorum ea sit in nos
dilectio, ut nos non suos, sed unius
veri Dei velint esse cultores.

MERITO illi in cælestibus sedibus constitu-
ti, immortales & beati, qui Creatoris
sui participatione congaudent, cujus æternitate
firmi, cujus veritate cæti, cujus munere sancti
sunt; quoniam nos mortales & miseros, ut im-
mortales beatique simus, misericorditer diligunt,
nolunt nos sibi (f) sacrificare; sed ei, cuius &
ipsi nobiscum sacrificium se esse noverunt. Cum
ipsis enim sumus una Civitas Dei, cui dicitur
in Psalmo (g): *Gloriosa dicta sunt de te, Civi-*
tas Dei: cujus pars in nobis peregrinatur, pars
in illis opitulatur. De illa quippe superna Ci-
vitate, ubi Dei voluntas intelligibilis atque in-
commutabilis lex est, de illa superna quodam
modo curia (geritur namque ibi cura de nobis)
ad nos ministrata per Angelos sancta illa Scri-
ptura descendit, ubi legitur: *Sacrificans diis*
eradicabitur, nisi Domino soli. Huic scripturæ,
huic legi, talibus præceptis tanta sunt adtesta-
ta miracula, ut satis appareat, cui nos sacrifi-
care velint immortales ac beati, qui hoc nobis
volunt esse quod sibi.

Pf. 86.3.

Exodi
22. 20.

CAPUT VIII.

De miraculis, quæ Deus ad corroborandam fiden-
tiorum, etiam per Angelorum ministerium
Promissis suis adhibere dignatus est.

NAM nimis vetera si commemorem, lon-
gius quam fat est revolvere videbor, quæ
miracula facta sint adtestantia promissis Dei;
quibus ante annorum millia prædixit Abrahæ,
quod in semine ejus omnes gentes benedictio-
nem fuerant habituræ. Quis enim non miretur
eidem

Gen. 18.
18.

(d) In editis deerat *vos*: quod huc revocamus ex MSS.
(e) Sic MSS. At editi, *in ea oblatione quam offert*.
(f) Aliquot MSS. *sacrificari*.
(g) Hic & aliis locis probæ notæ MSS. *Gloriosissima*.

Gen. 21. eidem Abrahamæ filium peperisse conjugem sterilem, eo tempore senectutis, quo (a) parere nec secunda jam posset; atque (b) in ejusdem Abrahamæ sacrificio flammam calitus factam inter divisas victimas cucurrisse; eidemque Abrahamæ prædictum ab Angelis caeleste incendium Sodomorum, quos Angelos hominibus similes hospitio susceperat, & per eos de prole ventura Dei promissa tenuerat; ipsoque imminente jam incendio, miram de Sodomis per eisdem Angelos liberationem Lot filii fratris ejus, cujus uxor in via retro respiciens, atque in salem repente conversa, magno admonuit sacramento, neminem in via liberationis suæ præterita desiderare debere? Illa vero quæ & quanta sunt, quæ jam per Moysen pro populo Dei de jugo servitutis eruendo in Ægypto mirabiliter gesta sunt, ubi magi Pharaonis, hoc est regis Ægypti, qui populum illum dominatione deprimebat, ad hoc facere quædam mira permitti sunt, ut mirabilius vincerentur? Illi enim faciebant veneficiis & incantationibus magicis, quibus sunt mali angeli, hoc est, demones dediti: Moyses autem tanto potentius, quanto justius in nomine Domini, qui fecit cælum & terram, ferventibus Angelis, eos facile superavit. Denique in tertia plaga deficientibus magis, decem plaga per Moysen magna mysteriorum dispositione completæ sunt; quibus ad Dei populum dimittendum, Pharaonis & Ægyptiorum dura corda cesserunt. Moxque prænituit, & cum abscedentes Hebræos consequi conarentur, illis diviso mari per siccum transcurrentibus, unda hinc atque hinc in sese redeunte cooperti & oppressi sunt. Quid de illis miraculis dicam, quæ cum in deserto idem populus ductaretur, stupenda divinitate crebuerunt; aquas quæ bibi non poterant, misso in eas, sicut Deus præceperat, ligno, amaritudine caruisse, sitientesque satiasse: manna esurientibus venisse de cælo; & cum esset colligentibus constituta mensura, quidquid amplius quisque collegerat, exortis verbibus putruisse; ante diem vero sabbati duplum collectum, quia sabbato colligere non licebat, nulla putredine violatum: desiderantibus carne vesci, quæ tanto populo nulla sufficere posse videbatur, volatilibus castra completa, & cupiditatis ardorem fastidio satietatis extinctum: obvios hostes transitumque prohibentes atque præciantes, orante Moysen, manibusque ejus in figuram crucis extentis, nullo Hebræorum cadente prostratos: seditiones in populo Dei, ac

Tom. VII.

(a) Sic melioris notæ MSS. At editi, quo nec parere, nec esse secunda jam posset.

(b) In 2. Retract. 43. Augustinus, Non debuit, inquit, pro miraculo poni in Abrahamæ sacrificio, flammam calitus factam inter divisas victimas cucurrisse, quoniam hoc illi in visione monstratum est.

(c) Editi, immixtos ad panem. Absit immixtos ad MSS.

(d) Goetia genus magiæ est quæ fit per excitationem

in sese ab ordinata divinitus societate dividentes, ad exemplum visibile invisibilis pœnæ, vivos terra dehiscente submersos: virga percussam petram tantæ multitudini abundantia fluente fuisse: serpentem morsus mortiferos, (c) pœnam justissimam peccatorum, in ligno exaltato atque prospecto aëneo serpente sanatos, ut & populo subveniretur afflicto, & mors morte destructa, velut crucifixæ mortis similitudine signaretur? Quem sane serpentem propter facti memoriam reservatum, cum postea populus errans tanquam idolum colere cœpisset, Ezechias rex religiosa potestate Deo serviens, cum magna pietatis laude contrivit.

CAPUT IX.

De illicitis artibus erga demonum cultum, in quibus Porphyrius Platonius, quadam probando, quadam quasi improbando, versatur.

1. HÆC & alia multa hujuscemodi, quæ omnia commemorare nimis longum est, fiebant ad commendandum unius Dei verum cultum, & multorum falsorumque prohibendum. Fiebant autem simplici fide atque fiducia pietatis, non incantationibus & carminibus nefariæ curiositatis arte compositis, quam vel magiam vel detestabiliore nomine (d) goetiam, vel honorabiliore theurgiam vocant, qui quasi conantur ista discernere, & illicitis artibus deditos alios damnabiles, quos & maleficos vulgus appellat, hos enim ad goetiam pertinere dicunt; alios autem laudabiles videri volunt, quibus theurgiam deputant; cum sint utriusque ritibus fallacibus demonum obstricti sub nominibus angelorum.

2. * Nam & Porphyrius quadam quasi purificationem animæ per theurgiam, cunctanter tamen & pudibunda quodam modo disputatione promittit; reversionem vero ad Deum hanc artem præstare cuiquam negat: ut videas eum inter vitium sacrilegæ curiositatis & philosophiæ professionem sententiis alternantibus fluctuare. Nunc enim hanc artem tanquam fallacem & in ipsa actione * periculosam & legibus prohibitam, cavendam monet; nunc autem velut ejus laudatoribus cedens, utilem dicit esse mundandæ parti animæ, non quidem intellectuali, qua rerum intelligibilium percipitur veritas, nullas habentium similitudines corporum; (e) sed spiritali, qua corporalium rerum capiuntur imagines. Hanc enim dicit per quasdam consecrationes theurgicas, quas (f) teletas vocant,

T ido-

mortuorum, sic dicta a planctu circa sepulera. Theurgia vero, quasi divina operatio, appellatur ea qua dii seu demones certis sacrificiis & carminibus paganorum opinione bonis invocantur.

(e) Per similem in lib. 12. de Genesi ad lit. c. 24. reperies distinctionem, scilicet visionis intellectualis, spiritalis & corporalis.

(f) Teletas vocabant expiationes & sacrificia quadam perfecta, quibus nihil deeret.

Num.
16. 32.
Exod.
17. 6.
Num.
20. 8.
Num.
21. 6. 9.

4. Reg.
18. 4.

Hic in
MSS.
incipit
Caput
IX.

* P. 23.
f. a cap.

idoneam fieri atque aptam susceptioni spirituum & angelorum, (a) & ad videndos deos. Ex quibus tamen theurgicis teletis fatetur intellectuali animæ nihil purgationis accedere, quod eam faciat idoneam ad videndum Deum suum & perspicenda ea quæ (b) vere sunt. Ex quo intelligi potest, qualium deorum vel qualem visionem fieri dicat theurgicis consecrationibus, in qua non ea videntur quæ vere sunt. Denique animam rationalem, sive quod magis amat dicere intellectualem, in (c) superna posse dicit evadere, etiam si quod ejus spiritale est, nulla theurgica fuerit arte purgatum: porro autem a theurgo spiritalem purgari hætenus, ut non ex hoc ad immortalitatem æternitatemque perveniat. Quamquam itaque descernat a demonibus angelos, æria esse loca demonum, ætheria vel empyrea differens angelorum, & admoneat utendum alicujus demonis amicitia, quo subvectante vel paululum possit elevari a terra quisque post mortem, aliam vero viam esse perhibeat ad angelorum superna consortia: cavendam tamen demonum societatem expressa quodam modo confessione testatur, ubi dicit animam post mortem luendo penas, cultum demonum a quibus circumveniebatur horrescere: ipsamque theurgiam, quam velut conciliatricem angelorum deorumque commendat, apud tales agere potestates negare non potuit, quæ vel ipse invideant purgationi animæ, vel artibus serviant invidiorum, querelam de hac re Chaldaei nescio ejus exprimens: Conqueritur, inquit, vir in Chaldaea bonus, purganda animæ magno (d) in molimine frustratos sibi esse successus, cum vir ad eadem potens tactus invidia adjuratas sacris precibus potentias alligasset, ne postulata concederent. Ergo & ligavit ille, inquit, & ille non solvit. Quo indicio dixit apparere theurgiam esse tam boni conficiendi quam mali & apud deos & apud homines disciplinam; pati etiam deos, & ad illas perturbationes passionum deduci, quas communiter demonibus & hominibus Apuleius adtribuit; deos tamen ab eis ætheria sedis altitudine separans, & Platonis afferens in illa discretionem sententiam.

CAPUT X.

De theurgia, quæ falsam purgationem animis demonum invocatione promittit.

ECCE nunc alius Platonicus, quem doctorem ferunt, Porphyrius, per nescio quam theurgicam disciplinam etiam ipsos deos obstrictos passionibus & perturbationibus dicit: quoniam sacris precibus adjurari terrorumque poterunt, ne præstarent animæ purgationem, & ita terri ab eo qui imperabat malum, ut ab alio qui poscebat bonum, per eandem artem theur-

gicam solvi illo timore non possent, & ad dandum beneficium liberari. Quis non videat hæc omnia fallacium demonum esse commenta, nisi eorum miserrimus servus & a gratia veri liberatoris alienus? Nam si hæc apud deos agerentur bonos, plus ibi utique valeret beneficis purgator animæ, quam malevolus impeditor. Aut si diis justis homo, pro quo agebatur, purgatione videbatur indignus, non utique ab invido terri, nec, sicut ipse dicit, per metum valentioris numinis impediti, sed judicio libero id negare debuerunt. Mirum est autem, quod benignus ille Chaldaeus, qui theurgicis sacris animam purgare cupiebat, non invenit aliquem superiorem Deum, qui vel plus terreret atque ad beneficium cogere terros deos, vel ab eis terrenum competeret, ut libere beneficeret: si tamen theurgo bono sacra defuerunt, quibus ipsos deos, quos invocabat animæ purgatores, prius ab illa timoris peste purgaret. Quid enim causæ est, cur Deus potentior adhiberi possit a quo terreantur, nec possit a quo purgentur? An invenitur Deus qui exaudiat invidum, & timorem diis incutiat ne benefaciant; nec invenitur Deus qui exaudiat benevolum, & timorem diis auferat ut benefaciant? O theurgia præclara! o animæ prædicanda purgatio! ubi plus imperat immunda invidentia, quam impetrat pura beneficentia: immo vero malignorum spirituum cavenda & detestanda fallacia, (e) & salutaris audienda doctrina. Quod enim qui has fordidas purgationes sacrilegis ritibus operantur, quasdam mirabiliter pulcras, sicut iste commemorat, vel angelorum imagines vel deorum; tamquam purgato spiritu vident (si tamen vel tale aliquid vident) illud est quod Apostolus dicit: *Quoniam satanas transfiguratur se velut angelum lucis*. Eius enim sunt illa phantasmata, qui miseris animas multorum falsorumque deorum fallacibus sacris cupiens irretire, & a vero veri Dei cultu, quo solo mundantur & sanantur avertere, sicut de Proteo dictum est, *Formas se vertit in omnes: hostiliter insequens, fallaciter subve-* niens, utrobique nocens.

CAPUT XI.

De epistola Porphyrii ad Anebontem Ægyptium in qua petit de diversitate demonum se doceri.

MELIUS sapuit ille Porphyrius, cum ad Anebontem scripsit Ægyptium, ubi consulenti similis & querenti, & prodit artes sacrilegas & evertit. Et ibi quidem omnes demones reprobat, quos dicit ob imprudentiam trahere humidum vaporem, & ideo non in æthere, sed in aere esse sub luna, atque (f) in ipso lunæ globo: verumtamen non audet omnes fallacias & malitias & ineptias, quibus merito move-

(a) Hic editi omittunt & : quod plerique habent MSS.

(b) Sic omnes prope MSS. At editi hoc tantum loco, *vero sunt*: præter Et. qui altero etiam infra loco habet *vera*, pro *vere*.

(c) MSS. *in sua posse*: paucis exceptis, qui habent, *in super posse*.

(d) Sic MSS. At editi, *magno molimine*: absque particula *in*.

(e) Sola editio Lov. *quam salutaris audienda doctrina*.

(f) Editio Lov. omittit *in*, nec non paullo post, & *malitias*. Utrumque habent ceteri libri.

movetur, omnibus demonibus dare. Quosdam namque benignos demones more appellat aliorum, cum omnes generaliter imprudentes esse fateatur. Miratur autem quod non solum dii alliciantur victimis, sed etiam compellantur atque cogantur facere quod homines volunt: & si corpore & incorporalitate dii a demonibus distinguuntur, quomodo deos esse existimandum sit solem & lunam, & visibilia cetera in caelo, quae corpora esse non dubitat; & si dii sunt, quomodo alii benefici, alii malefici esse dicantur; & quomodo incorporalibus, cum sint corporei, jungantur. Quirit etiam veluti dubitans; utrum in divinantibus & quaedam mira facientibus animae sint (a) potentiores, an aliqui spiritus extrinsecus veniant, per quos haec valeant. Et potius venire extrinsecus conjicit, eo quod lapidibus & herbis adhibitis, & alligent quosdam, & aperiant clausa ostia, vel aliquid ejusmodi mirabiliter operentur. Unde dicit alios opinari esse quoddam genus, cui exaudire sit proprium, natura fallax & omniforme, multimodum, simulans deos & demones & animas defunctorum; & hoc esse quod efficiat haec omnia quae videntur bona esse vel prava; ceterum circa ea quae vere bona sunt nihil opitulari, immo vero ista nec nosse, sed & male conciliare, & insimulare atque impedire nonnumquam virtutis sedulos sectatores; & plenum esse temeritatis & fastus, gaudere nidoribus, adulationibus capi, & cetera quae de hoc genere fallacium malignorumque spirituum, qui extrinsecus in animam veniunt, humanosque sensus sopitos vigilantissime deludunt, non tamquam sibi persuasa confirmat, sed tam tenuiter suspicatur aut dubitat, ut haec alios asserat opinari. Difficile quippe fuit tanto philosopho cunctam diabolicam societatem vel nosse, vel fidenter arguere, quam quaelibet ancilla Christiana nec (b) nosse cunctatur, & liberrime detestatur. Nisi forte ille, & ipsum, ad quem scribit, Anebontem tamquam talium sacrorum praclarissimum antistitem, & alios talium operum tamquam divinorum & ad deos colendos pertinentium admiratores verecundatur offendere.

2. Sequitur tamen, & ea velut inquirendo commemorat, quae sobrie considerata tribui non possunt nisi malignis, & fallacibus potestatibus. Quirit enim cur tamquam melioribus invocatis, quasi peioribus imperetur, ut injusta hominis praecpta exsequantur: cur adtractatum re Venera non exaudiant imprecantem, cum ipsi ad incestos quosque concubitus quoslibet ducere non moerentur: cur animantibus suos antistites oportere abstinere denuntient, ne vaporibus profecto corporeis polluantur, ipsi vero & aliis vaporibus illiciantur & nidoribus hostiarum: cumque a cadaveris contactu prohibeatur inspektor, plerumque illa cadaveribus celebrentur:

(a) MSS. loco *potentiores*, habent *passiones*.

quid sit, quod non demoni vel alicui animae defuncti, sed ipsi soli & lunae aut cuicumque caelestium, homo cuilibet vitio obnoxius intendit minas, eosque terreat falso, ut eis extorqueat veritatem. Nam & calum se collidere comminatur, & cetera similia homini impossibilia, ut illi dii tamquam insipientissimi pueri falsis & ridiculis comminationibus terreat, quod imperatur efficiant. Dicit etiam scripsisse Charemonem quemdam talium sacrorum vel potius sacrilegiorum peritum, ea quae apud Aegyptios sunt celebrata rumoribus, vel de Iside, vel de Osiride marito ejus, maximam vim habere cogendi deos, ut faciant imperata, quando ille qui carminibus cogit, ea se proderet vel evertere comminatur, ubi se etiam Osiridis membra dissipaturum terribiliter dicit, si facere iussa neglexerint. Haec atque huiusmodi vana & insana diis hominem minari, nec quibuslibet, sed ipsis caelestibus & siderea luce fulgentibus, nec sine effectu, sed violenta potestate cogentem, atque his terroribus ad facienda quae voluerit perducantem, merito Porphyrius admiratur: immo vero sub specie mirantis & causas rerum talium requirentis dat intelligi illos haec agere spiritus, quorum genus superius sub aliorum opinione descripsit, non, ut ipse posuit, natura, sed vitio fallaces, qui simulant deos & animas defunctorum, demones autem non, ut ait ipse, simulant, sed plane sunt. Et quod ei videtur herbis & lapidibus & animantibus & sonis certis quibusdam ac vocibus, & figurationibus atque figmentis, quibusdam etiam observatis in caeli conversione motibus siderum, fabricari in terra ab hominibus potestates idoneas variis effectibus exsequendis, totum hoc ad eosdem ipsos demones pertinet ludificatores animarum sibi imbutarum, & voluptaria sibi ludibria de hominum erroribus exhibentes. Aut ergo re vera dubitans & inquirens ista Porphyrius, ea tamen commemorat, quibus convincantur & redarguantur, nec ad eas potestates quae nobis ad beatam vitam capessendam favent, sed ad deceptores demones pertinere monstrantur; aut ut meliora de philosopho suspicemur, eo modo voluit hominem Aegyptium talibus erroribus deditum, & aliqua magna se scire opinantem, non superba quasi auctoritate doctoris offendere, nec aperte adversantis altercatione turbare, sed quasi querentis & discere cupientis humilitate ad ea cogitanda convertere, & quam sint contemnenda vel etiam devitanda monstrare. Denique prope ad epistolae finem petit se ab eo doceri, quae sit ad beatitudinem via ex Aegypto sapientia. Ceterum illos quibus conversatio cum diis ad hoc esset, ut ob inveniendum fugitivum vel praedum comparandum, vel propter nuptias vel mercaturam vel quid huiusmodi, mentem divinam inquietarent, frustra eos videri dicit coluisse sa-

(b) MSS. *nec cunctatur esse*.

pietiam . Illa etiam ipsa numina cum quibus conversarentur , et si de ceteris rebus vera pradicerent , quoniam tamen de beatitudine nihil cautum nec satis idoneum monerent , nec deos illos esse , nec benignos daemones , sed aut illum qui dicitur fallax , aut humanum omne commentum .

CAPUT XII.

De miraculis quae per sanctorum Angelorum ministerium Deus verus operatur .

VERUM quia tanta & talia geruntur his artibus , ut universum modum humanae facultatis excedant : quid restat , nisi ut ea quae mirifice tamquam divinitus praedici vel fieri videntur , nec tamen ad unius Dei cultum referuntur , cui simpliciter inhaerere , fatentibus quoque Platonicis & per multa testantibus , solum beatificum bonum est , malignorum daemorum ludibria & seductoria impedimenta , quae vera pietate cavenda sunt , prudenter intelligantur ?

* al. CAPUT XII.

* Porro autem quaecumque miracula , sive per Angelos , sive quocumque modo ita divinitus fiunt , ut Dei unius , in quo solo beata vita est , cultum religionemque commendent , ea vere ab eis vel per eos , qui nos secundum veritatem pietatemque diligunt , fieri , ipso Deo in illis operante , credendum est . Neque enim audiendi sunt , qui Deum invisibilem visibilia miracula operari negant ; cum ipse etiam secundum ipsos fecerit mundum , quem certe visibilem negare non possunt . Quidquid igitur mirabile fit in hoc mundo , profecto minus est quam totus hic mundus , id est , caelum & terra & omnia quae in eis sunt , quae certe Deus fecit . Sicut autem ipse qui fecit , ita modus quo fecit occultus est & incomprehensibilis homini . Quamvis itaque miracula visibilia naturarum videnti assiduitate viluerint ; tamen cum ea sapienter intuemur , inusitatissimis rarissimisque majora sunt . Nam & omni miraculo quod fit per hominem , majus miraculum est homo . Quapropter Deus qui fecit visibilia caelum & terram , non dignatur facere visibilia miracula in caelo vel in terra , quibus ad se invisibilem colendum excitet animam adhuc visibilibus deditam : ubi vero & quando faciat , incommutabile consilium penes ipsum est , in cuius dispositione jam tempora facta sunt quaecumque futura sunt . Nam temporalia movens , temporaliter non movetur ; nec aliter novit facienda , quam facta ; nec aliter invocantes exaudit , quam invocaturos videt . Nam & cum exaudiunt Angeli ejus , ipse in eis exaudit , tamquam in vero , nec manifesto templo suo , sicut in (a) hominibus sanctis suis ; ejusque temporaliter fiunt iussa , aeterna ejus lege conspecta .

Homo magnam miraculum.

(a) Sic MSS. At editio Lov. Sicut in omnibus sanctis ejus quae temporaliter fiunt iussa .

CAPUT XIII.

De invisibili Deo , qui se visibilem saepe praestiterit , non secundum quod est , sed secundum quod poterant ferre cernentes .

NEC movere debet , quod cum sit invisibilis , saepe visibiliter Patribus * apparuisse memoratur . Sicut enim sonus quo auditur sententia in silentio intelligentiae constituta , non est hoc quod ipsa : ita & species qua visus est Deus in natura invisibili constitutus , non erat quod ipse . Verumtamen ipse in eadem specie corporali videbatur , sicut illa sententia ipsa in sono vocis auditur : nec illi ignorabant , invisibilem Deum in specie corporali , quod ipse non erat , se videre . Nam & loquebatur cum loquente Moyses , & ei tamen dicebat : Si invenni gratiam ante te , ostende mihi temetipsum , scienter ut videam te . Cum igitur oporteret Dei legem in edictis Angelorum terribiliter dari , non uni homini paucisque sapientibus , sed universae genti & populo ingenti , coram eodem populo magna facta sunt in monte , ubi lex per unum dabatur , conspiciente multitudine metuenda ac tremenda quae fiebat . Non enim populus Israel sic Moysi credidit , quemadmodum suo Lycurgo Lacedaemonii , quod a Jove seu Apolline leges , quas condidit , accepisset . Cum enim lex dabatur populo , qua coli unus jubebatur Deus , in conspectu ipsius populi , quantum sufficere divina providentia judicabat , mirabilibus rerum signis ac motibus apparebat , ad eandem legem dandam (b) Creatori servire creaturam .

Gen. 32. Exodi 33. Num. 12. Gen.

Exodi 32. 13.

CAPUT XIV.

De uno Deo colendo , non solum propter aeterna , sed etiam propter temporalia beneficia , quia universa in ipsius providentiae potestate consistunt .

SICUT autem unius hominis , ita humani generis , quod ad Dei populum pertinet , recta eruditio per quosdam articulos temporum tamquam atatum profecit accessibus , ut a temporalibus ad aeterna capienda & a visibilibus ad invisibilia surgeretur ; ita sane ut etiam illo tempore quo visibilia promittebantur divinitus praemia , unus tamen colendus commendaretur Deus , ne mens humana vel pro ipsis terrenis vitae transitoriae beneficiis cuiquam nisi vero animae Creatori ac Domino subderetur . Omnia quippe quae prestare hominibus vel Angeli vel homines possunt , in unius esse Omnipotentis potestate quisquis diffitetur , insanit . De providentia certe Plotinus Platonius disputat , eamque a summo Deo , cuius est intelligibilis atque ineffabilis pulcritudo , usque ad haec terrena & ima pertingere , flosculorum atque foliorum pulcritudine comprobatur : quae omnia quasi abjecta & velocissime pereuntia decentissimos formarum suarum numeros habere non posse confirmat , nisi inde for-

(b) Lov. dandam docentem . Absit docentem ab editis aliis & a nostris MSS.

formentur, ubi forma intelligibilis & incommutabilis simul habens omnia perseverat. Hoc Dominus Jesus ibi ostendit, ubi ait: *Considerate lilia agri, (a) non laborant, neque nent. Dico autem vobis quia nec Salomon in tanta gloria sua sic amictus est, sicut unum ex eis. Quod si fœnum agri, quod hodie est & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quanto magis vos modica fidei? Optime igitur anima humana adhuc terrenis desideriis infirma, ea ipsa quæ temporaliter exoptat bona infima atque terrena vitæ huic transitorie necessaria, & præ illius vitæ sempiternis beneficiis contemnenda, non tamen nisi ab uno Deo expectare consuecit, ut ab illius cultu etiam in istorum desiderio non recedat, ad quem contemptu eorum & ab eis averfione perveniat.*

CAPUT XV.

De ministerio sanctorum Angelorum, quo providentia Dei serviunt.

53. *AA. 7.* Sicut itaque divinæ providentiæ placuit ordinare temporum cursum, ut quemadmodum dixi, & in Actibus Apostolorum legitur, lex in edictis Angelorum daretur de unius veri Dei cultu, in quibus & persona ipsius Dei, non quidem per suam substantiam, quæ semper corruptibilibus oculis invisibilis permanet, sed certis iudiciis per subjectam Creatori creaturam visibiliter appareret, & syllabatim per transitorias temporum morulas humanæ linguæ vocibus loqueretur, qui in sua natura non corporaliter, sed spiritualiter; non sensibiliter, sed intelligibiliter; non temporaliter, sed, ut ita dicam, æternaliter nec incipit loqui, nec desinit: quod apud illum sincerius audiunt, non corporis aure, sed mentis, ministri ejus & nuntii, qui ejus veritate incommutabili perscrutant immortaliter beati; & quod faciendum modis ineffabilibus audiunt, & usque in ista visibilia atque sensibilia perducendum, incunctanter atque indifficulter efficiunt. Hæc autem lex distributione temporum data est, quæ prius haberet, ut dictum est, promissa terrena, quibus tamen significarentur æterna, quæ visibilibus sacramentis celebrarent multi, intelligerent pauci. Unius tamen Dei cultus apertissima illic & vocum & rerum omnium contestatione præcipitur, non unius de turba, sed qui fecit cælum & terram, & omnem animam, & omnem spiritum qui non est quod ipse. Ille enim fecit, hæc facta sunt: atque ut sint & bene se habeant, ejus indigent a quo facta sunt.

(a) Ita MSS. Editi vero hic addunt, *quomodo crescant*: & infra pro *in tanta*, habent *in omni*.
(b) Nonnulli codices, *perjurgi*. Quidam, *perjurgi*.

CAPUT XVI.

An de promerenda beata vita his angelis sit credendum, qui se coli exigunt honore divino; an vero illis qui non sibi, sed uni Deo sancta præcipiunt religione serviri.

1. QUIBUS igitur angelis de beata & sempiterna vita credendum esse censemus? Utrum eis qui se religionis ritibus coli volunt, sibi sacra & sacrificia flagitantes a mortalibus exhiberi; an eis qui hunc omnem cultum uni Deo creatori omnium debent dicunt, eique reddendum vera pietate præcipiunt, cujus & ipsi contemplatione beati sunt, & nos futuros esse promittunt? Illa namque visio Dei tantæ pulchritudinis visio est, & tanto amore dignissima, ut sine hac quibuslibet aliis bonis præditum atque abundantem, non dubitet Plotinus infelicissimum dicere. Cum ergo ad hunc unum quidam angeli, quidam vero ad se ipsos latria colendos signis mirabilibus excitent; & hoc ita ut illi istos coli prohibeant, isti autem illum prohibere non audeant; quibus potius sit credendum, respondeant Platonici, respondeant quicumque philosophi, respondeant theurgi, vel potius (b) perjurgi: hoc enim sunt illæ omnes artes vocabulo digniores. Postremo respondeant homines, si (c) ullus naturæ suæ sensus, quo rationales creati sunt, ex aliqua parte vivit in eis: respondeant, inquam, eisne sacrificandum sit diis vel angelis qui sibi sacrificari jubent, an illi uni, cui jubent hi qui & sibi & istis prohibent? Si nec illi nec isti ulla miracula facerent, sed tantum præciperent, alii quidem ut sibi sacrificaretur, alii vero id vetarent, sed uni tantum juberent Deo; satis deberet pietas ipsa discernere quid horum de fastu superbiæ, quid de vera religione descenderet. Plus etiam dicam: si tantum hi mirabilibus factis humanas permoverent mentes, qui sacrificia sibi expetunt, illi autem qui hoc prohibent, & uni tantum Deo sacrificari jubent, nequaquam ista visibilia miracula facere dignarentur; profecto non sensu corporis, sed ratione mentis præponenda eorum esset auctoritas: cum vero Deus id egerit ad commendanda eloquia veritatis suæ, ut per istos immortales nuntios, non sui fastum, sed majestatem illius prædicantes, faceret majora, certiora, clariora miracula, ne infirmis piis illi qui sacrificia sibi expetunt, falsam religionem facilius persuaderent, eo quod sensibus eorum quædam stupenda monstrarent; quem tandem ita desipere libeat, ut non vera eligat quæ sceleretur, ubi & ampliora invenit quæ miretur?

2. Illa quippe miracula deorum gentilium, quæ commendat historia, non ea dico quæ intervallis temporum occultis ipsius mundi causis, verumtamen sub divina providentia consti-

tutis

Alii, *perjurgi*.

(c) Aliquot MSS. *illius*.

tutis & ordinatis monstruosa contingunt; quales sunt inusitati partus animalium, & caelo terraque rerum insolita facies, sive tantum terrens, sive etiam nocens, quae procurari atque mitigari (a) daemoniacis ritibus fallacissima eorum astutia perhibentur: sed ea dico, quae vi ac potestate eorum fieri satis evidentem apparet, ut est quod effigies deorum Penatium quas de Troja Aeneas fugiens advexit, de loco in locum migrasse referuntur; quod cotem (b) Tarquinius novacula secuit; quod Epidaurius serpens Aesculapio naviganti Romam comes adhaesit; quod navim qua simulacrum matris Phrygiae vehabatur, tantis hominum bonumque conatibus immobilem redditam, una muliercula zona (c) alligatam ad suae pudicitiae testimonium movit & traxit; quod virgo (d) Vestalis, de cujus corruptione quaestio vertebatur, aqua impleto cribro de Tiberi, neque perfluente, abtulit controversiam. Hac ergo atque alia huiusmodi nequaquam illis quae in populo Dei facta legimus, virtute ac magnitudine conferenda sunt: quanto minus ea quae illorum quoque populorum, qui tales deos coluerunt, legibus iudicata sunt prohibenda atque plectenda, magica scilicet vel theurgica? quorum pleraque specie tenus mortalium sensus imaginaria iudificatione decipiunt, quale est lunam deponere, donec suppositas, ut ait Lucanus, proprios despumet in herbas: quaedam vero etsi nonnullis piorum factis videantur opere coarqui, finis ipse quo discernuntur, incomparabiliter haec nostra ostendit excellere. Illis enim multi tanto minus sacrificiis colendi sunt, quanto magis haec expetunt: his vero unus commendatur Deus, qui se nullis talibus indigere, & Scripturarum suarum testificatione, & eorumdem postea sacrificiorum remotione demonstrat. Si ergo angeli sibi expetunt sacrificium, proponendi eis sunt illi qui non sibi, sed Deo creatori omnium, cui serviunt. Hinc enim ostendunt quam sincero amore nos diligunt, quando per sacrificium non sibi, sed ei nos subdere volunt, cuius & ipsi contemplatione beati sunt, & ad eum nos pervenire, a quo ipsi non recesserunt. Si autem angeli qui non uni, sed plurimis sacrificia fieri volunt, non sibi, sed eis diis volunt, quorum deorum angeli sunt; etiam sic eis proponendi sunt illi qui unius Dei deorum angeli sunt, cui sacrificari sic iubent, ut alicui alteri vetent; cum eorum nullus huic vetet, cui uni isti sacrificari iubent. Porro si, quod magis indicat eorum superba fallacia, nec boni, nec bonorum deorum angeli sunt, sed demones mali, qui non unum solum ac summum Deum, sed se ipsos sacrificiis coli volunt; quod (e) majus quam unius Dei contra eos eligendum est

Lucanus
lib. 6.

(a) Vind. Am. & MSS. *daemoniis*.
(b) Tarquinius iussit secuit Aetius Navius, uti testantur Cicero l. 1. de divin. & 2. de nat. deor. ac Livius l. 1. aliique.
(c) Sic Vind. Am. Er. & MSS. At Lov. *alligata*. Fuit

praesidium, cui serviunt Angeli boni, qui non sibi, sed illi iubent ut sacrificio serviamus, cuius nos ipsi sacrificium esse debemus?

CAPUT XVII.

De arca Testamenti miraculisque signorum, quae ad commendandam Legis ac promissionis auctoritatem divinitus facta sunt.

PROINDE lex Dei, quae in edictis data est Angelorum, in qua unus Deus deorum religione sacrorum iustus est coli, alii vero quilibet prohibiti, in Arca erat posita, quae Arca testimonii nuncupata est. Quo nomine satis significatur, non Deum, qui per illa omnia colebatur, circumcludi solere, vel contineri loco, eum responsa ejus & quadam humanis sensibus darentur signa ex illius Arcae loco, sed voluntatis ejus hinc testimonia perhiberi. Quod etiam ipsa lex erat in tabulis conscripta lapideis, & in Arca, ut dixi, posita; quam tempore peregrinationis in eremo, cum Tabernaculo quod similiter appellatum est Tabernaculum testimonii, cum debita sacerdotum veneratione portabant: signumque erat, quod per diem nubes apparebat, quae sicut ignis nocte fulgebat: quae nubes cum moveretur, castra movebantur; & ubi staret, castra ponebantur. Reddita sunt autem illi legi magni miraculi testimonia, praeter ista quae dixi, & praeter voces quae ex illius Arcae loco edebantur. Nam cum terram promissionis intrantibus eadem Arca transfret Jordanem, fluvius ex parte superiore subsistens, & ex inferiore decurrens, & ipsi & populo sicum praebuit transeundi locum. Deinde civitatis, quae prima hostilis occurrit, more gentium deos plurimos colens, septies eadem Arca circumacta, muri repente ceciderunt, nulla manu oppugnati, nullo ariete percussi. Post haec etiam cum iam in terra promissionis essent, & eadem Arca propter eorum peccata fuisset ab hostibus capta, hi qui eam ceperant, in Templo Dei sui, quem praeter ceteris colebant, honorifice collocarunt, abeuntesque clauserunt, apertoque postidie, simulacrum cui supplicabant, invenerunt collapsum deformiterque contractum. Deinde ipsi prodigiis acti, deformiusque puniti, Arcam divini testimonii populo, unde ceperant, reddiderunt. Ipsa autem redditio qualis fuit? Imposuerunt eam plastro, eique juvenecas, a quibus vitulos fugentes abtraxerant, subjunxerunt, & eas quo vellent ire siverunt, etiam hinc vim divinam explorare cupientes. At illa sine homine duce atque rectore, ad Hebraeos viam pertinaciter gradientes, nec revocata mugitibus esurientium filiorum, magnum sacramentum suis cultoribus reportarunt. Haec atque hu-

muller illa Claudia Quinta, ex Cic. de harusp. responsis, Ovid. 4. fast. Liv. l. 39. &c.

(d) Haec Tuccia vocatur a Valerio in lib. 8. c. 1.

(e) Aliquot MSS. *magis*.

hujusmodi Deo parva sunt, sed magna terrenis salubriter erudiendisque mortalibus. Si enim philosophi, præcipueque Platonici, rectius ceteris sapuisse laudantur, sicut paullo ante commemoravi, quod divinam providentiam hæc quoque rerum infima atque terrena administrare docuerunt, numerosarum testimonio pulcritudinum, quæ non solum in corporibus animalium, verum in herbis etiam sænoque gignuntur; quanto evidentius hæc adtestantur divinitati, quæ ad horam prædicationis ejus sunt, ubi ea religio commendatur quæ omnibus cælestibus, terrestribus, infernis sacrificari vetat, uni Deo tantum iubens, qui solus diligens & dilectus beatos facit, eorumque sacrificiorum tempora imperata præstans, eaque per meliorem sacerdotem in melius mutanda prædicens, non ista se appetere, sed per hæc alia potiora significare testatur; non ut ipse his honoribus sublimetur; sed ut nos ad eum colendum, eique coherendum igne amoris ejus accensi, quod nobis, non illi bonum est, excitemur.

C A P U T XVIII.

Contra eos qui de miraculis, quibus Dei populus eruditus est, negant ecclesiasticis libris esse credendum.

AN dicet aliquis ista falsa esse miracula, nec fuisse facta, sed mendaciter scripta? Quis hoc dicit, si de his rebus negat omnino ullis litteris esse credendum, potest etiam dicere nec deos ullos curare mortalia. Non enim se aliter colendos esse persuaserunt, nisi mirabilium operum effectibus, quorum & historia gentium testis est, quarum dii se ostentare mirabiles, potius quam utiles ostendere potuerunt. Unde hoc opere nostro, cuius hunc jam decimum libram habemus in manibus, non eos susceptimus refellendos, qui vel ullam esse vim divinam negant, vel humana non curare contendunt; sed eos qui nostro Deo conditori sanctæ & gloriosissimæ Civitatis deos suos præferunt, nescientes eum ipsum esse etiam mundi hujus visibilis & mutabilis invisibilem & incommutabilem conditorem, & vitæ beatæ non de his que condidit, sed de se ipso verissimum largitorem. Ejus enim Propheta veracissimus ait: *Mihi autem adherere Deo, bonum est.* De fine namque boni inter philosophos quaeritur, ad quod adipiscendum omnia officia referenda sunt. Nec dixit iste, *Mihi autem divitiis abundare, bonum est;* aut insigniri purpura & scepro, vel diademate excellere; aut, quod nonnulli etiam philosophorum dicere non erubuerunt, *Mihi voluptas corporis bonum est;* aut quod melius velut meliores dicere visi sunt, *Mihi virtus animi mei bonum est;* sed: *Mihi, inquit, adherere Deo, bonum est.* Hoc eum docuerat, cui uni tantummodo sacrificandum sancti quoque Angeli ejus (a) miraculorum etiam contestatio-

ne monuerunt. Unde & ipse sacrificium ejus factus erat, ejus igne intelligibili correptus ardebat, & in ejus ineffabilem incorporeumque complexum sancto desiderio ferebatur. Porro autem si multorum deorum cultores, (qualescumque deos suos esse arbitrentur) ab eis facta esse miracula, vel civilium rerum historiae, vel libris magicis, sive, quod honestius putant; theurgicis credunt, quid causa est, cur illis litteris nolint credere, ista facta esse, quibus tanto major debetur fides, quanto super omnes est magnus; cui uni soli sacrificandum esse præcipiunt.

C A P U T XIX.

Quæ ratio sit visibilis sacrificii, quod uni vero & invisibili Deo offerri docet vera religio.

QUæ autem putant hæc visibilia sacrificia diis aliis congruere, illi vero tamquam invisibili invisibilia, & majori majora, meliorique meliora, qualia sunt puræ mentis & bonæ voluntatis officia; profecto nesciunt, hæc ita esse signa illorum, sicut verba sonantia signa sunt rerum. Quocirca sicut orantes atque laudantes ad eum dirigimus significantes voces, cui res ipsas in corde quas significamus offerimus: ita sacrificantes non alteri visibile sacrificium offerendum esse noverimus, quam illi cuius in cordibus nostris invisibile sacrificium nos ipsi esse debemus. Tunc nobis favent, nobisque congaudent, atque ad hoc ipsum nos pro suis viribus adjuvant Angeli quique virtutesque superiores & ipsa bonitate ac pietate potentiores. Si autem illis hæc exhibere voluerimus, non libenter accipiunt, & cum ad homines ita mittuntur, ut eorum præsentia sentiantur, apertissime vetant. Sunt exempla in litteris sanctis. Putaverunt quidam deferendum Angelis honorem vel adorando, vel sacrificando, qui debetur Deo, & eorum sunt admonitione prohibiti, jussique hoc ei deferre, cui uni fas esse noverunt. Imitati sunt angelos sanctos etiam sancti homines Dei. Nam Paullus & Barnabas in Lycaonia facto quodam miraculo sanitatis putati sunt dii, eisque Lycaonii immolare victimas voluerunt; quod a se humili pietate removentes, eis in quem crederent annuntiaverunt Deum. Nec ob aliud fallaces illi superbe sibi hoc exigunt, nisi quia vero Deo deberi sciunt. Non enim re vera, ut ait Porphyrius, & nonnulli putant, cadaverinis nidoribus, sed divinis honoribus gaudent. Copiam vero nidorum magnam habent undique, & si amplius vellent, ipsi sibi poterant exhibere. Qui ergo divinitatem sibi arrogant spiritus, non cujuslibet corporis fumo, sed supplicantis animo delectantur, cui decepto subiectoque dominantur, intercludentes iter ad Deum verum, ne sit homo illius sacrificium, dum sacrificatur cuiuslibet præter illum.

Angeli nonnullos honores respiciunt. Apoc. 19. & 22. Act. 14.

CA-

(a) Sic MSS. At editi, *Angeli legalium sacrificiorum*

contestatio- ne monuerunt.

Demon- nes se coli per miracula volunt.

Psal. 72. 28.

CAPUT XX.

De summo veroque sacrificio, quod ipse Dei & hominum Mediator effectus est.

UNDE verus ille Mediator, in quantum formam servi accipiens mediator effectus est Dei & hominum homo Christus Jesus, cum in forma Dei sacrificium cum Patre sumat, cum quo & unus Deus est, tamen in forma servi sacrificium maluit esse quam sumere, ne vel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sacrificandum esse creaturæ. Per hoc & sacerdos est, ipse offerens, ipse & oblatio. Cujus rei sacramentum quotidianum esse voluit Ecclesiæ sacrificium: (a) quæ cum ipsius capitis corpus sit, se ipsam per ipsum dicit offerre. Hujus veri sacrificii multiplicia variaque signa erant sacrificia prisca sanctorum, cum hoc unum per multa figuraretur, tamquam verbis multis res una diceretur, ut sine fastidio multum commendaretur. Huic summo veroque sacrificio cuncta sacrificia salsa cesserunt.

Ecclesiæ
quoti-
dianum
sacrifi-
cium.

CAPUT XXI.

De modo potestatis demonibus data ad glorificandos sanctos (b) per tolerantiam passionum, quia aërios spiritus non placando ipsos, sed in Deo permanendo vicerunt.

MODERATIS autem prænititisque temporibus, etiam potestas permixta demonibus, ut hominibus quos possident excitatis, inimicitias adversus Dei civitatem tyrannice exerceant sibi que sacrificia non solum ab offerentibus sumant, & a volentibus expetant, verum etiam ab invitis persequendo violenter extorqueant, non solum perniciofa non est, sed etiam utilis invenitur Ecclesiæ, ut Martyrum numerus * impleatur: quos Civitas Dei tanto clariore & honoratior civitas habet, quanto fortiores adversus (c) impietatis peccatum etiam usque ad sanguinem certant. Hos multo elegantius, si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, nostros heroes vocaremus. Hoc enim nomen a Junone dicitur tractum, quod Græce Juno ἦρα appellatur; & ideo nescio quis filius ejus secundum Græcorum fabulas, Heros fuerit nuncupatus: hoc videlicet veluti mysticum significante fabula, quod aer Junoni deputetur, ubi volunt cum demonibus heroes habitare, quo nomine appellant alicujus meriti animas defunctorum. Sed a contrario Martyres nostri heroes nuncuparentur, si, ut dixi, usus ecclesiastici sermonis admitteret; non quod eis esset cum demonibus in aere societas, sed quod eosdem demones, id est, aërias vincerent potestates, & in eis ipsam, quidquid puratur significare, Junonem; quæ non ulquequaque inconvenienter

* Apoc.
6. 11.

Heroes

Marty-
res da-
monum
victori-
es.

(a) Editiones tres Vind. Am. Er. esse voluit Ecclesiæ sacrificium; cum ipsius corporis ipse sit caput, & ipsius capitis ipsa sit corpus, tam ipsa per ipsum, quam ipse per ipsam, sacris offerri. Hujus veri sacrificii &c.

(b) Editi, qui perulerunt tam passionem. Emendantur a MSS.

(c) Editi, adversus impietatem potestatum. Alia, que

a poetis inducitur inimica virtutibus, & cælum petentibus viris fortibus invida. Sed rursus ei succumbit infeliciter ceditque Virgilius, ut cum apud eum illa dicat, Vincor ab Æneâ; ipsum Æneam admoneat Helenus quasi consilio religioso, & dicat:

Æneid.

7.

Junoni cane vota libens, dominamque potentem

Æneid.

3.

Supplicibus supera donis. ---

Ex qua opinione Porphyrius, quamvis non ex sua sententia, sed ex aliorum, bonum dicit Deum vel genium non venire in hominem, nisi malus fuerit ante placatus: tamquam fortiora sint apud eos numina mala quam bona; quandoquidem mala impediunt adjutoria bonorum, nisi eis placata dent locum, malisque nolentibus bona prodesse non possunt; nocere autem mala possunt, non sibi valentibus resistere bonis. Non est ista veræ veraciterque sanctæ religionis via: non sic Junonem, hoc est, aërias potestates piorum virtutibus invidentes nostri Martyres vincunt. Non omnino, si dicitur usitate posset, heroes nostri supplicibus donis, sed virtutibus divinis Heram superant. Commodius quippe Scipio Africanus est cognominatus, quod virtute Africam vicerit, quam si hostes donis placasset, ut parcerent.

CAPUT XXII.

Unde sit sanctis adversum demones potestas, & unde cordis vera purgatio.

VERA pietate homines Dei aëriam potestatem inimicam contrariamque pietati exorcizando eiciunt, non placando; (d) omnesque tentationes adversitatis ejus vincunt orando, non ipsam, sed suum Deum adversus ipsam. Non enim aliquem vincit, aut subjugat, nisi societate peccati. In ejus ergo nomine vincitur, qui hominem assumpsit, egitque sine peccato, ut in ipso sacerdote ac sacrificio fieret remissio peccatorum, id est, per Mediatorem Dei & hominum hominem Christum Jesum, per quem facta peccatorum purgatione reconciliamur Deo. Non enim nisi peccatis homines separantur a Deo, quorum in hac vita non sit nostra virtute, sed divina miseratione purgatio, per indulgentiam illius, non per nostram potentiam. Quia & ipsa quantulacumque virtus, quæ dicitur nostra, illius est nobis bonitate concessa. Multum autem nobis in hac carne tribueremus, nisi usque ad ejus depositionem sub venia viveremus. Propterea ergo nobis per Mediatorem præstita est gratia, ut polluti carne peccati carnis peccati similitudine mundaremur. Hac Dei gratia, qua in nos ostendit magnam misericordiam suam, & in hac vita per fidem regimur, & post hanc vitam

Peccatis
solis se-
paramur
a Deo.

omnium est MSS. lectio, videtur præferenda: nam perspicue alludit Augustinus ad illud Hebr. 12. 2. Nondum enim usque ad sanguinem resistitis adversus peccatum repugnantes.

(d) Sic MSS. At editi, omnes tentationes adversitatesque ejus.

tam per ipsam speciem incommutabilis veritatis ad perfectionem plenissimam perducemur.

CAPUT XXIII.

De principiis, in quibus Platonici purgationem animæ esse profitentur.

DICIT etiam Porphyrius divinis oculis fuisse responsum, non nos purgari lunæ teletis atque solis; ut hinc ostenderetur nullorum deorum teletis hominem posse purgari. Cujus enim teletæ purgant, si lunæ solisque non purgant, quos inter cælestes deos præcipuos habent? Denique eodem dicit oraculo expressum, principia posse purgare; nec forte cum dictum esset non purgare teletas solis & lunæ, alicujus alterius Dei de turba valere ad purgandum teletæ crederentur. Quæ autem dicat esse principia tamquam Platonici, novimus. Dicit enim Deum Patrem & Deum Filium, quem Græce appellat paternum intellectum, vel paternam mentem: de Spiritu autem sancto, aut nihil, aut non aperte aliquid dicit; quamvis quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiam, sicut Plotinus, ubi de tribus principalibus substantiis disputat, animæ naturam etiam iste vellet intelligi, non utique diceret horum medium, id est, Patris & Filii medium. Postponit quippe Plotinus animæ naturam paterno intellectui: iste autem cum dicit medium, non postponit, sed interponit. Et nimirum hoc dixit ut potuit, sive ut voluit, quod nos Spiritum sanctum nec Patris tantum, nec Filii tantum, sed utriusque Spiritum dicimus. Liberis enim verbis loquuntur philosophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offensionem religiosarum aurium pertimescunt. Nobis autem ad certam regulam loqui fas est, ne verborum licentia etiam de rebus quæ his significantur, impiam gignat opinionem.

CAPUT XXIV.

De uno veroque principio, quod (a) solum naturam humanam purgat, & renovat.

NOS itaque ita non dicimus duo vel tria principia, cum de Deo loquimur, sicut nec duos deos vel tres nobis licitum est dicere: quamvis de unoquoque loquentes, vel de Patre, vel de Filio, vel de Spiritu sancto, etiam singulum quemque Deum esse fateamur; nec dicamus tamen quod hæretici Sabelliani, eundem esse Patrem, qui est & Filius, & eundem Spiritum sanctum, qui est & Pater & Filius; sed Patrem esse Filii Patrem, & Filium Patris Filium, & Patris & Filii Spiritum sanctum nec Patrem esse nec Filium. Verum itaque dictum est, non purgari hominem nisi principio, quamvis pluraliter sint apud eos dicta principia. * Sed subditus Porphyrius invidis potestatis, de quibus & erubescibat, & eas libere redarguere formidabat, noluit intelligere Dominum Christum esse principium, cujus incarnatione purgamur. Eum quippe in ipsa carne contempsit, quam propter sacri-

Tom. VII.

ficiam nostræ purgationis assumpsit; magnum scilicet sacramentum ea superbia non intelligens, quam sua ille humilitate dejecit verus benignusque Mediator, in ea se ostendens mortalitate mortalibus, quam maligni fallacesque mediatores non habendo se superbius extulerunt, miserisque hominibus adjutorium deceptorium velut immortales mortalibus promiserunt. Bonus itaque verusque Mediator ostendit peccatum esse malum, non carnis substantiam vel naturam; quæ cum anima hominis & suscipi sine peccato potuit, & haberi, & morte deponi, & in melius resurrectione mutari: nec ipsam mortem, quamvis esset poena peccati, quam tamen pro nobis sine peccato ipse persolvit, peccando esse vitandam; sed potius, si facultas datur, pro justitia perferendam. Ideo enim solvere potuit moriendo peccata, quia & mortuus est, & non pro (b) suo peccato. Hunc ille Platonici non cognovit esse principium; nam cognosceret purgatorium. Neque enim caro principium est, aut anima humana; sed Verbum per quod facta sunt omnia. Non ergo caro per se ipsam mundat, sed per Verbum a quo suscepta est, cum Verbum caro factum est, & habitavit in nobis. Nam de carne sua manducanda mystice loquens, cum hi qui non intellexerunt offensi recederent, dicentes: *Durus est hic sermo, quis eum potest audire?* respondit manentibus ceteris: *Spiritus est qui vivificat, caro autem non prodest quidquam.* Principium ergo suscepta anima & carne, & animam credentium mundat & carnem. Ideo quærentibus Judæis quis esset, respondit se esse principium. Quod utique carnales, infirmi, peccatis obnoxii, & ignorantia tenebris obvoluti nequaquam percipere possemus, nisi ab eo mundaremur atque sanaremur, per hoc quod eramus & non eramus. Eramus enim homines, sed justi non eramus. In illius autem incarnatione natura humana erat, sed justa, non peccatrix erat. Hæc est mediatio, qua manus lapsis jacentibusque porrecta est: hoc est semen dispositum per Angelos, in quorum edictis & lex dabatur, qua & unus Deus coli jubebatur, & hic Mediator venturus promittebatur.

CAPUT XXV.

Omnes sanctos & sub legis tempore, & sub prioribus sæculis, in sacramento & fide Christi justificatos fuisse.

HUJUS sacramenti fide etiam justii antiqui mundari pie vivendo potuerunt, non solum antequam lex populo Hebræo daretur, (neque enim eis prædicator Deus vel Angeli defuerunt) sed ipsius quoque legis temporibus, quamvis in figuris rerum spiritualium habere (c) videretur promissa carnalia, propter quod vetus dicitur Testamentum. Nam & Prophetæ tunc erant, per quos, sicut per Angelos, eadem promissio prædicata est: & ex illorum nu-

V

me-

quebatur, suo.

(c) Er. & Lov. viderentur. Alii libri, videretur, scilicet lex,

Porphyrii de Trinitate sententia.

De Trinitatis mysterio ad certam regulam loquendum.

Sabelliani hæretici.

* al. CAPUT XXIV.

Superbia mysterium incarnationis non percipit.

Joan. 1. 14

Joan. 6. 61.

Joan. 8. 25.

Gal. 8. 19.

(a) Editi, solam. Verius MSS. solum.

(b) In MSS. & non pro peccato: ubi supplendum relin-

mero erat, cuius tam magnam divinamque sententiam de boni humani fine paullo ante commemoravi: *Mihi autem adherere Deo, bonum est.* In quo plane Psalmo duorum Testamentorum, quæ dicuntur vetus & novum, satis est declarata distinctio. Propter carnales enim terrenasque promissiones, cum eas impiis abundare perspiceret, dicit pedes suos pæne fuisse commotos, & effulos in lapsum propemodum gressus suos, tamquam frustra Deo ipse servisset, cum ea felicitate, quam de illo expectabat, contemtores ejus florere perspiceret; seque in rei hujus inquisitione laborasse, volentem cur ita esset apprehendere, donec intraret in sanctuarium Dei, & intelligeret in novissima eorum, qui felices videbantur erranti. Tunc eos intellexit in eo quod se extulerunt, sicut dicit, fuisse dejectos, & defecisse ac perisse propter iniquitates suas; totumque illud culmen temporalis felicitatis ita eis factum tamquam somnium evigilantis, qui se repente invenit suis quæ somniabat fallacibus gaudiis destitutum. Et quoniam in hac terra vel civitate terrena magni sibi videbantur: *Domine*, inquit, *in civitate tua imaginem eorum ad nihilum rediges.* Quod huic tamen utile fuerit, etiam ipsa terrena non nisi ab uno vero Deo querere, in cuius potestate sunt omnia, satis ostendit, ubi ait: *Velut pecus factus sum apud te, & ego semper tecum.* Velut pecus dixit, utique non intelligens. Ea quippe a te desiderare debui, quæ mihi cum impiis non possunt esse communia; non ea quibus eos cum abundare cernebam, putavi me incassum tibi servisse, quando & illi hæc haberent, qui tibi servire noluerunt: Tamen *ego semper tecum*, qui etiam in talium rerum desiderio deos alios non quæsi. Ac per hoc sequitur: *Tenuisti manum (a) dextera mee, & in voluntate tua deduxisti me, & cum gloria assumpsisti me:* tamquam ad sinistram cuncta illa pertineant, quæ abundare apud impios cum vidisset, pæne collapsus est: *Quid enim mihi est, inquit, in celo, & a te quid volui super terram?* Reprehendit seipsum, iusteque sibi displicuit: quia cum tam magnum bonum haberet in celo, (quod post intellexit) rem transitoriam, fragilem, & quodam modo luteam felicitatem a suo Deo quæsit in terra. *Defecit*, inquit, *cor meum & caro mea, Deus cordis mei:* defectu utique bono ad inferioribus ad superna. Unde in alio Psalmo dicitur: *Desiderat & defecit anima mea in atria Domini.* Item in alio: *Defecit in salutare tuum anima mea.* Tamen cum de utroque dixisset, id est, de corde & carne deficiente, non subiecit, Deus cordis & carnis meæ, sed, *Deus cordis mei.* Per cor quippe caro mundatur. Unde dicit Dominus: *Mundate quæ intus sunt, & quæ foris sunt munda erunt.* Partem deinde suam dicit ipsum Deum, non aliquid ab

So-
mnum
felicitas
impio-
rum.

Psal. 72.
20.

Ibidem
23.

Ibidem
24 &c.

Psal. 83.
3.

118. 81.

Per cor
caro
munda-
tur.
Matth.
23. 26.

(a) Lov. *dexteram meam*: dissentientibus ceteris libris.
(b) Editi, *pro amicis*. Abest *pro a* MSS.
(c) Editi, *sed contra multorum deorum cultum Deum ve-*

eo, sed ipsum: *Deus*, inquit, *cordis mei, & pars Psal. 72, mea Deus in secula:* quod inter multa quæ ab hominibus eliguntur, ipse illi placuerit eligendus. *Quia ecce*, inquit, *qui longe se faciunt a te, peribunt: perdidisti omnem qui fornicatur abs te;* hoc est, qui multorum deorum vult esse prostibulum. Unde sequitur illud, propter quod & cetera de eodem Psalmo dicenda visa sunt: *Mihi autem adherere Deo, bonum est:* non longe ire, non per plurima fornicari. Adherere autem Deo tunc perfectum erit, cum totum quod liberandum est, fuerit liberatum. Nunc vero fit illud quod sequitur: *Ponere in Deo spem meam. Spes enim quæ videtur, non est spes: quod enim videt quis, quid sperat?* ait Apostolus. *Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus.* In hac autem spe nunc constituti agamus quod sequitur, & simus nos quoque pro modulo nostro angeli Dei, id est, nuntii ejus, annuntiantes ejus voluntatem, & gloriam gratiamque laudantes. Unde cum dixisset: *Ponere in Deo spem meam: ut annuntiem*, inquit, *omnes laudes tuas in portis filie Sion.* Hæc est gloriosissima Civitas Dei; hæc unum Deum novit & colit: hanc Angeli sancti annuntiaverunt, qui nos ad ejus societatem invitaverunt, civesque ut eos in illa esse voluerunt; quibus non placet ut eos colamus tamquam nostros deos, sed cum eis & illorum & nostrum Deum; nec eis sacrificemus, sed cum ipsis sacrificium Deo simus. Nullo itaque dubitante, qui hæc deposita maligna obstinatione considerat, omnes immortales beati, qui nobis non invident, (neque enim si invident, essent beati) sed potius nos diligunt, ut & nos cum ipsis beati simus, plus nobis favent, plus adjuvant, quando unum Deum cum illis colimus, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum, quam si eos ipsos per sacrificia coleremus.

C A P U T XXVI.

De inconstantia Porphyrii, inter confessionem veri Dei & cultum demonum fluctuantis.

NESCIO quomodo (quantum mihi videtur) amicis suis theurgis erubescere Porphyrius. Nam ista utcumque sapiebat, sed contra multorum deorum cultum non libere defendebat. Et angelos quippe alios esse dixit, qui deorsum descendentes hominibus theurgicis divina pronuntiant; alios autem qui in terris ea quæ Patris sunt, & altitudinem ejus profunditatemque declarent. Num igitur hos angelos, quorum ministerium est declarare voluntatem Patris, credendum est velle nos subdi, nisi ei cujus nobis annuntiant voluntatem? Unde optime admonet etiam ipse Platonicus, imitandos eos potius quam invocandos. Non itaque debemus metuere, ne immortales & beatos uni Deo subditos non eis sacrificando offendamus. Quod enim non nisi uni verò Deo deberi sciunt, cui & ipsi

rum non libere defendebat. Istud Deum verum glossema est, quod non habent MSS. Ergo defendebat referendum ad ista quæ utcumque sapiebat Porphyrius.

& ipsi adhærendo beati sunt, procul dubio neque per ullam significantem figuram, neque per ipsam rem quæ sacramentis significatur, sibi exhiberi volunt. Dæmonum est hæc arrogantia superbiorum atque miserorum, a quibus longe diversa est pietas subditorum Deo, nec aliunde quam illi cohærendo beatorum. Ad quod bonum percipiendum etiam nobis sincera benignitate oportet ut faveant, neque sibi arrogant quo eis subjiciamur; sed eum annuntient, sub quo eis in pace sociemur. Quid adhuc trepidas, o philosophæ, adversus potestates & veris virtutibus & veri Dei muneribus invidas habere liberam vocem? Jam distinxisti angelos qui Patris annuntiant voluntatem, ab eis angelis qui ad theurgos homines, nescio qua deducti arte, descendunt. Quid adhuc eos honoras, ut dicas pronuntiare divina? Quæ tandem divina pronuntiant, qui non voluntatem Patris nuntiant? Nempe illi sunt, quos sacris precibus invidus alligavit, ne præstarent animæ purgationem; nec a bono, ut dicis, purgare (a) cupiditate ab illis vinculis solvi & suæ potestati reddi potuerunt. Adhuc dubitas hæc maligna esse dæmonia; vel te fingis fortasse nescire, dum non vis theurgos offendere, a quibus curiositate deceptus, ista perniciosa & insana pro magno beneficio didicisti? Audes istam invidam, non potentiam, sed pestilentiam, & non dicam dominam, sed quod tu fateris, ancillam potius invidorum, isto aere transscenso levare in cælum, & inter deos vestros etiam sidereos collocare, vel ipsa quoque sidera his opprobriis infamare?

C A P U T XXVII.

De impietate Porphyrii, qua etiam Apuleii transscendit errorem.

QUANTO humanius & tolerabilius confiteanus tuus Platonius Apuleius erravit, qui tantummodo dæmones a luna & infra ordinatos agitari morbis passionum mentisque turbellis, honorans quidem eos, sed volens nolensque confessus est; deos tamen cæli superiores ad ætheria spatia pertinentes, sive visibiles, quos conspicuos lucere cernebat, solem ac lunam & cetera ibidem lumina, sive invisibiles quos putabat, ab omni labe istarum perturbationum (b) quanta potuit disputatione discrevit? Tu autem didicisti hoc non a Platone, sed a Chaldæis magistris (c), ut in ætherias vel empyreas mundi sublimitates & firmamenta cælestia extolleret vitia humana, ut possent dii vestri theurgis pronuntiare divina: quibus divinis te tamen per intellectualem vitam facis altiorum, ut tibi videlicet tamquam philosopho theurgicæ artis purgationes nequaquam necessariæ videantur; sed aliis eas tamen importas, ut hanc veluti mercedem reddas magistris tuis, quod eos qui philosophari non possunt, ad ista seducis, quæ tibi tamquam superiorum capaci ef-

se inutilia confiteris; ut videlicet quicumque a philosophiæ virtute remoti sunt, quæ ardua nimis atque paucorum est, te auctore theurgos homines, a quibus non quidem in anima intellectuali, verum saltem in anima spiritali purgentur, inquirent; & quoniam istorum quos philosophari piget, incomparabiliter major est multitudo; plures ad secretos & illicitos magistros tuos, quam ad scholas Platonicas venire cogantur. Hoc enim tibi immundissimi dæmones, deos ætherios se esse fingentes, quorum prædicator & angelus factus es, promiserunt; quod in anima spiritali theurgica arte purgati, ad Patrem quidem non redeunt, sed super ætherias plagas inter deos ætherios habitabunt. Non audit ista hominum multitudo, propter quos a dæmonum dominatu liberandos Christus venit. In illo enim habent misericordissimam purgationem & mentis, & spiritus, & corporis sui. Propterea quippe totum hominem sine peccato ille suscepit, ut totum quo constat homo, a peccatorum peste sanaret. Quem tu quoque utinam cognovisses, eique te potius, quam vel tuæ virtuti, quæ humana, fragilis, & infirma est, vel perniciosissimæ curiositati sanandum tutius commisisses. Non enim te decepisset, quem vestra, ut tu ipse scribis, oracula sanctum immortalæque confessa sunt. De quo etiam poeta nobilissimus, poetice quidem, quia in alterius adumbrata persona, veraciter tamen, si ad ipsum referas, dixit:

Christus totum hominem suscepit.

V. infra l. 19. c. 23.

* Virgil. Eclog. 4.

Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri, Irrita perpetua solvent formidine terras.

Ea quippe dixit, quæ etiam multum proficientium in virtute justitiæ possunt, propter hujus vitæ infirmitatem, etsi non scelera, scelerum tamen manere vestigia, quæ non nisi ab illo Salvatore sanantur, de quo ille versus expressus est. Nam hoc utique non a se ipso se dixisse Virgilius in Eclogæ ipsius quarto ferme versu indicat, ubi ait:

Ultima Cumæi venit jam carminis ætas: Unde hoc a Cumæa Sibylla dictum esse incunctanter apparet. Theurgi vero illi, vel potius dæmones, deorum species figurasque fingentes, inquinant potius quam purgant humanum spiritum falsitate phantasmatum & deceptorum vanarum ludificatione formarum. Quomodo enim purgant hominis spiritum, qui immundum habent proprium? Alioquin nullo modo carminibus invidi hominis ligarentur, ipsumque inane beneficium quod præstaturi videbantur, aut metu premerent, aut simili invidentia denegarent. Sufficit quod purgatione theurgica, neque intellectualem animam, hoc est, mentem nostram, dicis posse purgari, & ipsam spiritualem, id est, nostræ animæ partem mente inferiorem, quam tali arte purgari posse asseris, immortalem tamen æternamque non posse hæc arte

Theurgos non posse humanum spiritum purgare.

V 2 sic-

(a) Editi, cupientes. Emendantur ex MSS.

(b) Editi, perturbationum alienos. Absit alienos a MSS.

(c) Editi addunt, tuis.

fieri confiteris . Christus autem vitam promittit æternam : unde ad eum mundus , vobis quidem stomachantibus , mirantibus tamen stupentibusque concurret . Quid prodest quia negare non potuisti errare homines theurgica disciplina , & quam plurimos fallere per cæcam inipientemque sententiam , atque esse certissimum errorem , agendo & supplicando ad principes angelosque decurrere , & rursus quasi ne operam perdidisse videaris ista (a) discendo , mitis homines ad theurgos , ut per eos anima spiritalis purgetur illorum , cui non secundum intellectualem animam vivunt ?

CAPUT XXVIII.

Quibus persuasionibus Porphyrius obsecratus non potuerit veram sapientiam , quod est Christus , agnoscere .

MITTIS ergo homines in errorem certissimum . Neque hoc tantum malum te pudet , cum virtutis & sapientiæ profitearis amatorem . Quam si vere ac fideliter amasses , Christum Dei virtutem & Dei sapientiam cognovisses , nec ab ejus saluberrima humilitate tumore inflatus vanæ scientiæ (b) resiluisses . Confiteris tamen etiam spiritalem animam sine theurgicis artibus & sine teletis , quibus frustra discendis elaborasti , posse continentiæ virtute purgari . Aliquando etiam dicis , quod teletæ non post mortem elevant animam ; ut jam nec eidem ipsi , quam spiritalem vocas , aliquid post hujus vitæ finem prodesse videantur : & tamen versas hæc multis modis & repetis , ad nihil aliud , quantum existimo , nisi ut talium quoque rerum quasi peritus appareas , & placeas illicitarum artium curiosis , vel ad eas facias ipse curiosos . Sed bene , quod metuendam dicis hanc artem (c) vel legum periculis , vel ipsius actionis . Atque utinam hoc saltem abs te miseri audiant , & inde , ne illic absorbeantur , abcedant , aut eo penitus non accedant . Ignorantiam certe & propter eam multa vitia per nullas teletas purgari dicis , sed per solum *πατερὰν νόον* , id est , paternam mentem sive intellectum , qui paternæ est voluntatis conscius . Hunc autem Christum esse non credis : contemnis enim eum propter corpus ex semina acceptum & propter crucis opprobrium , excelsam videlicet sapientiam spretis atque abjectis infimis idoneus de superioribus carpere . At ille implet , quod Prophetæ sancti de illo veraciter prædixerunt : *Perdam sapientiam sapientium , & prudentiam prudentium reserbo* . Non enim suam in eis perdit & reprobabat , quam ipse donavit ; sed quam sibi arrogavit , qui non habent ipsius . Unde commemorato isto prophetico testimonio , sequitur & dicit Apostolus : *Ubi sapiens ? ubi scriba ? ubi conquistor* .

1. Cor. 1.
19.
Isai. 29.
14.

1. Cor. 1.
10. &c.

(a) Sic MSS. At editi , *dicendo* .

(b) Porphyrius enim prius fuit Christianus , postea vero fidei defector & adversarius .

(c) *Vel legum periculis* : quia leges civiles pœnas magice arti constituerunt : vel *ipsius actionis* ; nam periculosa

hujus sæculi ? Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi ? Nam quoniam in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum , placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes . Quoniam quidem Judæi signa petunt , & Græci sapientiam quærunt : nos autem prædicamus , inquit , Christum crucifixum ; Judæis quidem scandalum , Gentibus autem stultitiam ; ipsis vero vocatis Judæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam : quoniam stultum Dei sapientius est hominibus , & infirmum Dei fortius est hominibus . Hoc quasi stultum & infirmum tamquam sua virtute sapientes fortesque contemnunt . Sed hæc est gratia , quæ sanat infirmos , non superbe jactantes falsam beatitudinem suam , sed humiliter potius veram miseriam confitentis .

CAPUT XXIX.

De incarnatione Domini nostri Jesu Christi , quam confiteri Platoniorum erubescit impietas .

I. PRÆDICAS Patrem & ejus Filium , quem vocas paternum intellectum seu mentem ; & horum medium , quem putamus te dicere Spiritum-sanctum , & more vestro appellas tres deos . Ubi , etsi verbis indisciplinatis utimini , videtis tamen qualitercumque , & quasi per quædam tenuis imaginationis umbracula , quo nitendum sit : sed incarnationem incommutabilis Filii Dei , qua salvamur , ut ad illa quæ credimus , vel ex quantumcumque parte intelligimus , venire possimus , non vultis agnoscere . Itaque videtis utcumque , etsi de longinquo , etsi acie caligante , patriam in qua manendum est , sed viam qua eundem est non tenetis . Confiteris tamen gratiam , quandoquidem ad Deum per virtutem intelligentiæ pervenire , paucis dicis esse concessum . Non enim dicis , paucis placuit , vel pauci voluerunt : sed cum dicis esse concessum , procul dubio Dei gratiam , non hominis sufficientiam confiteris . Uteris etiam hoc verbo apertius , ubi Platonis * sententiam sequens , nec ipse dubitas , in hac vita hominem nullo modo ad perfectionem sapientiæ pervenire , secundum intellectum tamen viventibus omne quod deest , providentia Dei & gratia , post hanc vitam posse compleri . O si cognovisses Dei gratiam per Jesum Christum Dominum nostrum , ipsamque ejus incarnationem , qua hominis animam corpusque suscepit , summum esse exemplum gratiæ videre potuisses . Sed quid faciam ? Scio me frustra loqui mortuo : sed quantum ad te adinet ; quantum autem ad eos , qui te magni pendunt , & te vel qualicumque amorem sapientiæ , vel curiositate artium , quas non debuisti discere , diligunt , quos potius in tua compellatione alloquor , fortasse non frustra .

Gratiam

res est , nisi rite exerceatur . Irritantur enim dæmones & magna inferunt mala imperite excantanti , quod multis exemplis ostenderunt : quippe amant perfectam impietatem , a qua difficilis fit ad pietatem recursus , ideo terroribus ad eam homines impellunt . LUD. VIVES .

*In Phædone & Epinomide .

Gratiæ summum exemplum in incarnatione Verbi .

Gratia Dei non potuit gratius commendari, quam ut ipse unicus Dei Filius in se incommutabiliter manens (a) indueret hominem, & spem dilectionis suæ daret hominibus, homine medio, quo ad illum ab hominibus veniretur, qui tam longe erat immortalis a mortalibus, incommutabilis a commutabilibus, justus ab impiis, beatus a miseris. Et quia naturaliter indidit nobis, ut beati immortalesque esse cupiamus, manens beatus, suscipiensque mortalem, ut nobis tribueret quod amamus, perpetuando docuit contemnere quod timemus.

2. Sed huic veritati ut possitis adquiescere, humilitate opus erat, quæ cervici vestræ difficillime persuaderi potest. Quid enim incredibile dicitur præsertim vobis qui talia sapitis, quibus ad hoc credendum vos ipsos admonere debeatis; quid inquam vobis incredibile dicitur, cum Deus dicitur assumpsisse humanam animam & corpus? Vos certe tantum tribuistis animæ intellectuali quæ anima utique humana est, ut eam consubstantialem paternæ illi menti, quem Dei Filium confitemini fieri posse dicatis? Quid ergo incredibile est, si aliqua una intellectualis anima modo quodam ineffabili & singulari pro multorum salute suscepta est? Corpus vero animæ coherere, ut homo totus & plenus sit, natura nostra ipsa teste cognoscimus. Quod nisi usitatissimum esset, hoc profecto esset incredibilius: facilius quippe in fidem recipiendum est, etsi humanum divino, etsi mutabilem incommutabili, tamen spiritum spiritui, aut ut verbis utar quæ in usu habetis, incorporeum incorporeo, quam corpus incorporeo coherere. An forte vos offendit inusitatus corporis partus ex virgine? Neque hoc debet offendere, immo potius ad pietatem suscipiendam debet adducere, quod mirabilis mirabiliter natus est. An vero quod ipsum corpus morte depositum, & in melius resurrectione mutatum, jam incorruptibile, (b) neque mortale in superna subvexit? Hoc fortasse credere recusatis, inuentus Porphyrium in his ipsis libris, ex quibus multa posui, quos de regressu animæ scripsit, tam crebro præcipere, omne corpus esse fugiendum, ut anima possit beata permanere cum Deo. Sed ipse potius ista sentiens corrigendus fuit, præsertim cum de anima mundi hujus visibilis & tam ingentis corporeæ molis, cum illo tam incredibilia sapiatis. Platone quippe auctore, * animal esse dicitis mundum, & animal beatissimum, quod vultis esse etiam sempiternum. Quomodo ergo nec umquam solvetur a corpore, nec umquam carebit beatitudine, si ut anima beata sit, corpus est omne fugiendum? Solem quoque istum & cetera sidera, non solum in libris vestris corpora esse fate-

mini, quod vobiscum omnes homines & conspiciere non cunctantur, & dicere: verum etiam altiore, ut putatis, peritia, hæc esse animalia beatissima perhibetis, & cum his corporibus sempiterna. Quid ergo est, quod cum vobis fides Christiana suadetur, tunc obliviscimini, aut ignorare vos fingitis, quid disputare aut docere soleatis? Quid causæ est cur, propter opiniones vestras, quas vos ipsi oppugnatis, Christiani esse nolitis, nisi quia Christus humiliter venit, & vos superbi estis? Qualia sanctorum corpora in resurrectione futura sint, potest aliquanto scrupulosius inter Christianarum Scripturarum doctissimos disputari: futura tamen sempiterna minime dubitamus; & talia futura, quale (c) sua resurrectione Christus demonstravit exemplum. Sed qualiacumque sint, cum incorruptibilia prorsus & immortalia, nihiloque animæ contemplationem, qua in Deo figitur, impediencia prædicentur; vosque etiam dicatis esse in cælestibus immortalia corpora immortaliter beatorum: quid est quod ut beati simus, omne corpus fugiendum esse opinamini, ut fidem Christianam quasi rationabiliter fugere videamini, nisi quia illud est, quod iterum dico, Christus est humilis, vos superbi? An forte corrigi pudet? Et hoc vitium non nisi superbiorum est. Pudet videlicet doctos homines ex discipulis Platonis fieri discipulos Christi, qui piscatorem suo Spiritu docuit sapere ac dicere: *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebre eam non comprehenderunt.* Quod initium sancti Evangelii, cui nomen est secundum Joannem, quidam Platonici, sicut a sancto fene Simpliciano, qui postea Mediolanensi Ecclesiæ præfedit episcopus, solebamus audire, aureis litteris conscribendum, & per omnes Ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse dicebat. Sed ideo viluit superbis Deus ille magister, quia *Verbum caro factum est, & habitavit in nobis*: ut parum sit miseris quod ægrotant, nisi se in ipsa etiam ægritudine extollant, & de medicina qua sanari poterant, erubescant. Non enim hoc faciunt ut erigantur, sed ut cadendo gravius affligantur.

CAPUT XXX.

Quanta Platonici dogmatis Porphyrius refutaverit, & dissentiendo correxerit.

SI post Platonem aliquid emendare existimatur indignum, cur ipse Porphyrius nonnulla & non parva emendavit? Nam Platonem, * *In Phædone, in Timeo, & l. 10.* animas hominum post mortem revolvi usque ad corpora bestiarum, scripsisse certissimum est.

Hanc de repub.

(a) Vind. Am. Er. & plures MSS. indueretur hominem. Et iidem libri post homine medio, habent qua ad illum.

(b) Sic MSS. Editi vero, atque immortale.

(c) Sola editio Lov. quale resurrectionis suæ Christus demonstravit exemplo.

* In Timæo.

Hanc sententiam (a) Porphyrii doctor tenuit & Plotinus : Porphyrio tamen jure displicuit . In hominum sane , non sua quæ dimiserant , sed alia nova corpora redire humanas animas arbitratus est . Puduuit scilicet illud credere , ne mater fortasse filium in mulam revoluta vectarer : & non puduit hoc credere , (b) ubi revoluta mater in puellam filio forsitan nuberet . Quanto creditur honestius quod sancti & veraces Angeli docuerunt , quod Propheta Dei Spiritu acti locuti sunt , quod ipse quem venturum Salvatorem præmissi nuntii prædixerunt , quod missi Apostoli qui orbem terrarum Evangelio repleverunt ? Quanto , inquam , honestius creditur , reverti semel animas ad corpora propria , quam reverti toties ad diversa ? Verumtamen , ut dixi , ex magna parte in hac opinione correctus est Porphyrius , ut saltem in solos homines humanas animas præcipitari posse , sentiret ; beluinos autem carceres evertere , minime dubitaret . Dicit etiam , Deum ad hoc animam mundo dedisse , ut materix cognoscens mala ; ad Patrem recurreret , nec aliquando jam talium polluta contagione teneretur . Ubi etsi aliquid inconvenienter sapit , magis enim data est corpori , ut bona faceret ; non enim mala diceret , si non faceret : in eo tamen aliorum Platonico- rum opinionem , & non in re parva emendavit , quod mundatam ab omnibus malis animam & cum Patre constitutam , numquam jam mala mundi hujus passuram esse confessus est . Qua sententia profecto abstulit , quod esse Platonico- rum maxime perhibetur , * ut mortuos ex vivis , ita vivos ex mortuis semper fieri : falsumque esse ostendit , quod Platonicè videtur dixisse Virgilius , in campos Elysios purgatas animas missas , (quo nomine tamquam per fabulam videntur significari gaudia beatorum) ad fluvium * Letheum evocari , hoc est , ad oblivionem præteritorum :

Scilicet immemores supera ut convexa revifant ,
Rursus & incipiant in corpora velle reverti .
Merito displicuit hoc Porphyrio : quoniam re vera credere stultum est , ex illa vita , quæ beatissima esse non poterit nisi de sua fuerit æternitate certissima , desiderare animas corporum corruptibilem labem , & inde ad (c) ista remeare , tamquam hoc agat summa purgatio , ut inquinatio requiratur . Si enim quod perfecte mundantur , hoc efficit , ut omnium obliviscantur malorum ; malorum autem oblivio facit corporum desiderium , ubi rursus implicentur malis ; profecto erit infelicitatis causa , summa felicitas ; & stultitiæ causa , perfectio sapientiæ ; & immunditiæ causa , summa (d) mundatio . Nec

* Plat. in
lib. 10. de
repub.
Aeneid.
6.

* V.
Plat. in
lib. 10. de
repub.
Aeneid.
6.

(a) Ante editi , *Plato doctor tenuit* . Postea Vind. Am. Et. sic proseguuntur : & *Platonis discipulo Porphyrio tamen jure displicuit* . Lov. autem , & *Plotinus discipulo Porphyrio tamen* &c. Locum restituunt libri veteres hic maxime inter se consentientes . Plotinus certe Platonis opinionem de reditu animarum in quævis corpora secutus est in Ennead. 3. lib. 4. c. 2. Ipse vero Porphyrius scribit

veritate ibi beata erit anima , quamdiucumque erit , ubi oportet fallatur , ut beata sit . Non enim beata erit , nisi secunda . Ut autem secunda sit , falso putabit semper se beatam fore ; quoniam aliquando erit & misera . Cui ergo gaudenti causa falsitas erit , quomodo de veritate gaudebit ? Vidit hoc Porphyrius , purgatamque animam ob hoc reverti dixit ad Patrem , ne aliquando jam malorum polluta contagione teneatur . * Falso igitur a quibusdam Platonicois est creditus quasi necessarius orbis ille , ab eisdem abundi & ad eadem revertendi . Quod etiam si verum esset , quid hoc scire prodesset , nisi forte inde se nobis auderent præferre Platonici , quia id nos in hac vita jam nesciremus , quod ipsi in alia meliore vita purgatissimi & sapientissimi fuerant nescituri , & falsum credendo beati futuri ? Quod si absurdissimum & stultissimum est dicere , Porphyrii profecto est præferenda sententia , his qui animarum circulos alternante semper beatitate & miseria suspicati sunt . Quod si ita est , ecce vidit , quod ille non vidit , nec post talem ac tantum magistrum refugit correctionem , sed homini præposuit veritatem .

* al.
CAPUT
XXXI.

C A P U T XXXI.

Contra argumentum Platonico- rum , quo animam humanam Deo asserunt esse coæternam .

CUR ergo non potius divinitati credimus de his rebus , quas humano ingenio pervestigare non possumus , quæ animam quoque ipsam non Deo coæternam , sed creatam dicit esse , quæ non erat ? Ut enim hoc Platonici nolent credere , hanc utique causam idoneam sibi videbantur asserre , quia nisi quod semper antea fuisset , sempiternum deinceps esse non posset . Quamquam & de mundo & de his quos in mundo deos a Deo factos scribit Plato , * apertissime dicat eos esse cœpisse , & habere initium , finem tamen non habituros , sed per Conditoris potentissimam voluntatem in æternum permanuros esse perhibeat . Verum id quomodo intelligant , invenerunt , non esse hoc videlicet temporis , sed substitutionis initium . Sicut enim , inquit , si pes ex æternitate semper fuisset in pulvere , semper ei subesset vestigium ; quod tamen vestigium a calcante factum nemo dubitaret , nec alterum altero prius esset , quamvis alterum ab altero factum esset : sic , inquit , & mundus atque in illo dii creati , & semper fuerunt semper existente qui fecit , & tamen facti sunt . Numquid ergo si anima semper fuit , etiam miseria ejus semper fuisse dicenda est ? Porro si aliquid in illa , quod ex æterno non fuit ,

* In Ti-
meo.

se decimo Gallieni imperatoris anno Romam e Græcia venisse , cum Plotinus annum fere quinquagesimum nonum ageret ; audissetque illum quinque annos .

(b) Sic MSS. At editi , *ne revoluta* .

(c) Nonnulli codices , *ad istam* .

(d) Sic MSS. At editi , *munditia* .

fuit, esse cœpit ex tempore, cur non fieri poterit, ut ipsa esset ex tempore, quæ antea non fuisset? Deinde beatitudo quoque ejus post experimentum malorum firmior & sine fine mansura, sicut iste confitetur, procul dubio cœpit ex tempore, & tamen semper erit, cum antea non fuerit. Illa igitur omnis argumentatio dissoluta est, qua putatur nihil esse posse sine fine temporis, nisi quod initium non habet temporis. Inventa est enim animæ beatitudo, quæ cum initium temporis habuerit, finem temporis non habebit. Quapropter divinæ auctoritati humana cedat infirmitas, eisque beatis & immortalibus de vera religione credamus, qui sibi honorem non expetunt, quem Deo suo, qui etiam noster est, deberi sciunt; nec jubent, ut sacrificium faciamus, nisi ei tantummodo, cujus & nos cum illis, ut sæpe dixi & sæpe dicendum est, sacrificium esse debemus, per eum sacerdotem offerendi, qui in (a) homine quem suscepit, secundum quem & sacerdos esse voluit, etiam usque ad mortem sacrificium pro nobis dignatus est fieri.

CAPUT XXXII.

De universali via animæ liberandæ, quam Porphyrius male quærendo non reperit, & quam sola gratia Christiana referavit.

Via regalis.

1. HÆc est religio, quæ universalem continet viam animæ liberandæ; quoniam nulla nisi hac liberari potest. Hæc est enim quodam modo regalis via, quæ una ducit ad regnum, non temporali fastigio nutabundum, sed æternitatis firmitate securum. Cum autem dicit Porphyrius in primo juxta finem de regressu animæ libro; nondum (b) receptam unam quamdam sectam, quæ universalem contineat viam animæ liberandæ, vel a philosophia verissima aliqua, vel ab Indorum moribus ac disciplina, aut inductione Chaldæorum, aut alia qualibet via, nondumque in suam notitiam eandem viam historiali cognitione perlatam; procul dubio confitetur esse aliquam, sed nondum in suam venisse notitiam. Ita ei non sufficiebat quidquid de anima liberanda studiosissime didicerat, sibi que, vel potius aliis nosse ac tenere videbatur. Sentiebat enim adhuc sibi deesse aliquam præstantissimam auctoritatem, quam de re tanta sequi oporteret. Cum autem dicit, vel a philosophia verissima aliqua nondum in suam notitiam pervenisse sectam, quæ universalem contineat viam animæ liberandæ, hæc, quantum arbitror, ostendit, vel eam philosophiam, in qua ipse philosophatus est, non esse verissimam, vel ea non contineri talem viam. Et quomodo jam potest esse verissima, qua non continetur hæc via? Nam quæ alia via est universalis animæ libe-

randæ, nisi qua universæ animæ liberantur, ac per hoc sine illa nulla anima liberatur? Cum autem addit & dicit, vel ab Indorum moribus & disciplina, vel ab inductione Chaldæorum, vel alia qualibet via; manifestissima voce testatur, neque illis quæ ab Indis, neque illis quæ a Chaldæis didicerat, hanc universalem viam animæ liberandæ contineri; & utique se a Chaldæis oracula divina sumsisse, quorum assiduam commemorationem facit, tacere non potuit. Quam vult ergo intelligi animæ liberandæ universalem viam nondum receptam, vel ex aliqua verissima philosophia, vel ex earum gentium doctrinis, quæ magnæ velut in divinis rebus habebantur, quia plus apud eas curiositas valuit quorumque angelorum cognoscendorum & colendorum, nondumque in suam notitiam historiali cognitione perlatam? Quænam ista est universalis via, nisi quæ non suæ cuique genti propria, sed universis gentibus quæ communis esset, divinitus impertita est? Quam certe iste homo non mediocri ingenio præditus esse non dubitat. Providentiam quippe divinam sine ista universali via liberandæ animæ genus humanum relinquere potuisse non credit. Neque enim ait non esse, sed hoc tantum bonum tantumque adjutorium nondum receptum, nondum in suam notitiam esse perlatum: nec mirum. Tunc enim (c) Porphyrius erat in rebus humanis, quando ista liberandæ animæ universalis via, quæ non est alia quam religio Christiana, oppugnari permittebatur ab idolorum demonumque cultoribus regibusque terrenis, propter asserendum & consecrandum Martyrum numerum, hoc est, testium veritatis, per quos ostenderetur, omnia corporalia mala pro fide pietatis & commendatione veritatis esse toleranda. Videbat ergo ista Porphyrius, & per hujusmodi persecutiones cito istam viam perituram, & propterea non esse ipsam liberandæ animæ universalem putabat, non intelligens hoc quod eum movebat, & quod in ejus electione perpeti metuebat, ad ejus confirmationem robustioremque commendationem potius pertinere.

2. Hæc est igitur animæ liberandæ universalis via, id est, universis gentibus divina miseratione concessa; cujus profecto notitia ad quoscumque jam venit, & ad quoscumque ventura est, nec debuit, nec debet ei dici. Quare modo? & Quare sero? quoniam mittentis consilium non est humano ingenio penetrabile. Quod sensit etiam iste, cum dixit, nondum receptum hoc donum Dei, & nondum in suam notitiam esse perlatum. Nec enim propterea verum non esse iudicavit, quia nondum in suam fidem receptum fuerat, vel in notitiam nondum pervenerat. Hæc est, inquam, liberandorum creden-

(a) Quidam haud melioris notæ libri, in forma quam suscepit, secundum quam &c.

(b) Vind. Am. Er. nondum receptum in unam quamdam sectam. Sic etiam plerique MSS. qui mox tamen ab edi-

tis illis in verbo quæ dissentiant, & habent quod.

(c) Vixit Porphyrius Diocletiano principe, qui Christianos iniquissimo infectatus est odio.

dentium universalis via, de qua fidelis Abraham divinum accepit oraculum: *In femine tuo benedicentur omnes gentes*. Qui fuit quidem gentem Chaldaeus, sed ut talia promissa perciperet, & ex illo propagaretur semen dispositum per Angelos in manu Mediatoris, in quo esset ista liberandae animae universalis via, hoc est omnibus gentibus data, iussus est discedere de terra sua & de cognatione sua & de domo patris sui. Tunc ipse primitus a Chaldaeorum superstitionibus liberatus, unum verum Deum sequendo coluit, cui haec promittenti fideliter credidit. Haec est universalis via, de qua in sancta prophetia dictum est: *Deus misereatur nostri, & benedicat nos; illuminet vultum suum super nos, & misereatur nostri: ut cognoscamus in terra viam tuam, in omnibus gentibus salutare tuum*. Unde tanto post ex Abraham femine carne suscepta, de se ipso ait ipse Salvator: *Ego sum via, & veritas, & vita*. Haec est universalis via, de qua tanto ante tempore prophetatum est: *Erit in novissimis diebus manifestus mons (a) domus Domini, paratus in cacumine montium, & extolletur super colles; & venient ad eum universae gentes, & ingredientur nationes multae, & dicent, Venite ascendamus in montem Domini & in domum Dei Jacob, & annuntiabit nobis viam suam, & ingrediemur in ea. Ex Sion enim prodiet lex, & verbum Domini ab Jerusalem*. Via ergo ista non est unius gentis, sed universalium gentium. Et lex verbumque Domini non in Sion & Jerusalem remansit; sed inde processit, ut se per universa diffunderet. Unde ipse Mediator post resurrectionem suam discipulis trepidantibus ait: *Oportebat impleri quae scripta sunt in Lege, & Prophetis, & Psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas, & dixit eis, Quia oportebat Christum pati, & resurgere a mortuis tertio die, & praedicari in nomine ejus penitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem*. Haec est igitur universalis animae liberandae via, quam sancti Angeli sanctique Prophetae prius in paucis hominibus ubi potuerunt Dei gratiam reperientibus, & maxime in Hebraea gente, cujus erat ipsa quodam modo sacra respublica, in prophetationem & praenuntiationem Civitatis Dei ex omnibus gentibus congregandae, & tabernaculo & templo & sacerdotio & sacrificiis significaverunt, & eloquiis quibusdam manifestis, plerisque mysticis, praedixerunt; praesens autem in carne ipse Mediator, & beati ejus Apostoli jam Testamenti novi gratiam revelantes apertius indicarunt, quae aliquanto occultius superioribus sunt significata temporibus, pro aetatum generis humani distributione;

Luc. 24.
4+ 6c.

Pf. 66.
2. & 3.

Gen. 12.
1.

Gen. 22.
18.

Gal. 3.
19.

Isai. 2.2.
& 3.

Joan. 14.
6.

sicut eam Deo sapienti placuit ordinare, mirabilem operum divinorum, quorum superius pauca jam posui, contestantibus signis. Non enim apparuerunt tantummodo visiones angelicae, & caelestium ministrorum sola verba sonuerunt: verum etiam hominibus Dei verbo simplicis pietatis agentibus spiritus immundi de hominum corporibus ac sensibus pulsati sunt; vitia corporis languoresque sanati; fera animalia terrarum & aquarum, volatilia caeli, ligna, elementa, sidera, divina iussa fecerunt, inferna cesserunt, mortui revixerunt: exceptis ipsius Salvatoris propriis singularibusque miraculis, maxime nativitate & resurrectione; in quorum uno maternae virginitatis tantummodo sacramentum, in altero autem etiam eorum qui in fine resurrexerunt, demonstravit exemplum. Haec via totum hominem mundat, & immortalitati mortalem ex omnibus quibus constat partibus praeparat. Ut enim non alia purgatio ei parti quaereretur, quam vocat intellectualem Porphyrius, alia ei quam vocat spiritalem, aliaque ipsi corpori, propterea totum suscepit veracissimus potentissimusque mundator atque salvator. Praeter hanc viam, quae partim cum haec futura praenuntiantur, partim cum facta nuntiantur, numquam generi defuit humano, nemo liberatus est, nemo liberatur, nemo liberabitur.

3. Quod autem Porphyrius universalem viam animae liberandae nondum in suam notitiam historiali cognitione dicit esse perlatam: quid hac historia vel illustrius inveniri potest, quae universum orbem tanto apice auctoritatis obtinuit, vel fidelius, in qua ita narratur praeterita, ut futura etiam praedicantur; quorum multa videmus impleta, ex quibus ea quae restant sine dubio speremus implenda? Non enim potest Porphyrius, vel quicumque Platonici, etiam in hac via quasi terrenarum rerum & ad istam vitam mortalem pertinentium, divinationem praedictionemque contemnere: quod merito in aliis (b) vaticinationibus & quorumlibet modorum vel artium divinationibus faciunt. Negant enim haec vel magnorum hominum, vel magni esse pendenda: & recte. Nam vel inferiorum fiunt praesensione causarum, sicut arte medicinae quibusdam antecedentibus signis plurima (c) eventura valetudini praevidentur; vel immundi daemones sua disposita facta praenuntiant, (d) quorum jus & in mentibus atque cupiditatibus iniquorum ad quaeque congruentia facta ducendis quodam modo sibi vindicant, & in materia infima fragilitatis humanae. Non talia sancti homines in ista universali animarum liberandarum via gradientes, tamquam magna prophettare curarunt: quamvis & ista eos non fugerint, & ab

(a) In veteribus libris omittitur, domus Domini.
(b) Veteres libri, vaticinantibus.
(c) Sic MSS. At editi, venturae.
(d) Editi, & in quorumvis mentibus atque cupiditatibus iniquorum, congrua factis dicta vel dictis facta consenserunt, ut sibi jus quodam modo vindicent in materia in-

firma fragilitatis humane. Corriguntur auctoritate MSS. qui sic habent: quorum [intellige factorum suorum] jus & in mentibus atque cupiditatibus iniquorum ad quaeque congruentia [id est cupiditatibus iisdem pravis consentanea] facta ducendis quodam modo sibi vindicant, & in materia infima &c.

& ab eis sæpe prædicta sint, ad eorum fidem faciendam, quæ mortalium sensibus non poterant intimari, nec ad experimentum celeri facilitate perducere. Sed alia erant vere magna atque divina, quæ quantum dabatur, cognita Dei voluntate, futura nuntiabant. Christus quippe in carne venturus, & quæ in illo tam clara perfecta sunt atque in ejus nomine impleta, penitentia hominum & ad Deum conversio voluntatum, remissio peccatorum, gratia justitiæ, fides piorum & per universum orbem in veram divinitatem multitudo credentium, culturæ simulacrorum dæmonumque subversio & a tentationibus exercitatio, proficientium purgatio & liberatio ab omni malo, judicii dies, resurrectio mortuorum, societatis impiorum æterna damnatio, regnumque æternum gloriosissimæ Civitatis Dei conspectu ejus immortaliter perfruentis, in hujus viæ Scripturis prædicta atque promissa sunt; quorum tam multa impleta conspicimus, ut recta pietate futura esse cetera confidamus. Hujus viæ rectitudinem usque ad Deum videndum eique in

æternum cohærendum, in (a) sanctarum Scripturarum, qua prædicatur atque asseritur, veritate, quicumque non credunt, & ob hoc nec intelligunt, oppugnare possunt, sed expugnare non possunt.

4. Quapropter in decem libris istis, etsi minus quam nonnullorum de nobis expectabat intentio, tamen quorundam studio, quantum verus Deus & Dominus adjuvare dignatus est, satisfacimus, refutando contradictiones impiorum, qui Conditori sanctæ Civitatis, de qua disputare instituimus, deos suos præferunt. Quorum decem librorum quinque superiores adversus eos conscripti sunt, qui propter bona vitæ hujus deos colendos putant; quinque autem posteriores adversus eos qui cultum deorum propter vitam, quæ post mortem futura est, servandum existimant. Deinceps itaque, ut in primo libro polliciti sumus, de duarum Civitatum, quas in hoc sæculo perplexas diximus invicemque permixtas, exortu & procurso & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum divinitus adjuvabor, expediā.

In decem libris prioribus quid tractatum sit.

(a) Sic MSS. Editi vero, in sanctuario Scripturarum

esse locatam, qua prædicatur &c.

LIBER UNDECIMUS.*

Incipit Operis hujus pars altera, (a) quæ est de duarum Civitatum, terrene & celestis, exortu, & procurso, ac debitis finibus. Hoc primo libro Civitatum earumdem exordia quomodo in angelorum bonorum & malorum discretione præcesserint, demonstrat Augustinus, eaque occasione agit de constitutione mundi, quæ sacris litteris in principio libri Geneseos describitur.

* Scriptus anno Christi 416. aut 417.

CAPUT PRIMUM.

De ea parte Operis, qua duarum Civitatum, id est, celestis ac terrene, initia & fines incipiunt demonstrari.

I. CIVITATEM Dei dicimus, cujus ea Scriptura testis est, quæ non fortuitis motibus animorum, sed plane summæ dispositione providentiæ super omnes omnium gentium litteras, omnia sibi genera ingeniorum humanorum divina excellens auctoritate subjecit. Ibi quippe scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te, Civitas Dei*. Et in alio Psalmo legitur: *Magnus Dominus, & laudabilis valde in Civitate Dei nostri, in monte sancto ejus, dilatans exultationes universa terre*. Et paullo post in eodem Psalmo: *Sicut audivimus, ita & vidimus, in Civitate Domini virtutum, in Civitate Dei nostri, Deus fundavit eam in æternum*. Item in Tom. VII.

Psal. 86.

3.

Psal. 47.

2. & 3.

Ibidem

9.

alio: *Fluminis impetus latificat Civitatem Dei, sanctificavit tabernaculum suum Altissimus, Deus in medio ejus non commovebitur*. His atque hujusmodi testimoniis, quæ omnia commemorare nimis longum est, didicimus esse quamdam Civitatem Dei, cujus cives (b) esse concupiscimus illo amore, quem nobis illius Conditor inspiravit. Huic Conditori sanctæ Civitatis, cives terrenæ Civitatis deos suos præferunt, ignorantes cum esse Deum deorum, non deorum falsorum, hoc est, impiorum & superbiorum, qui ejus incommutabili omnibusque communi luce privati, & ob hoc ad quamdam egenam potentiam redacti, suas quodam modo privatas potentias consecantur, honoresque divinos a deceptis subditis quærunt; sed deorum piorum atque sanctorum, qui potius se ipsos uni subdere quam multos sibi, potiusque Deum

Deus deorum quomodo.

X

cole-

(a) Pars altera Operis hujus, ait Augustinus in 2. Re tract. 43. duodecim libris continetur. Horum primi quatuor continent exortum duarum Civitatum, quarum est una Dei, altera hujus mundi: secundi quatuor excursus earum sive procursum: tertii vero, qui & postremi, debitos fines. Undecimo huic libro dabat operam Augustinus, quando ipse rogatu Paullus Orosius suos historiarum libros scribere aggressus est, anno videlicet Christi 416. aut 417. Ipsum enim Orosius in præfatione laudat perficiendo adversus pa-

ganos undecimo libro insistentem; quorum, ait, jam decem orientes radii mox ut de specula ecclesiasticæ claritatis elati sunt, toto orbe fulserunt.

(b) MSS. plerique, cum Veronensi, concupivimus. Et quidam, concupimus.

(1) Hic incipit antiquissimus Veronen. Codex, cujus variantes lectiones nunc tibi, Lector benevole, bona fide exhibentus.

colere quam pro Deo coli delectantur. Sed hujus sanctæ Civitatis inimicis, decem superioribus libris, quantum potuimus, Domino & Rege nostro adjuvante respondimus. Nunc vero quid a me jam expectetur agnoscens, meique non immemor debiti, de duarum Civitatum, terrenæ scilicet & cælestis, quas in hoc interim sæculo perplexas quodam modo diximus invicemque permixtas, exortu & excursu & debitis finibus, quantum valero, disputare, ejus ipsius Domini & Regis nostri ubique opitulatione fretus aggrediar: primumque dicam quemadmodum exordia duarum istarum Civitatum in angelorum diversitate præcesserint.

CAPUT II.

De cognoscendo Deo, ad cujus notitiam nemo hominum pervenit, nisi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jesum Christum.

MAGNUM est & admodum rarum universam creaturam corpoream & incorpoream consideratam compertamque mutabilem intentione mentis excedere, atque ad incommutabilem Dei substantiam pervenire, & illic discere ex ipso, quod cunctam naturam quæ non est quod ipse, non fecit nisi ipse. Sic enim Deus cum homine non per aliquam creaturam loquitur corporalem, corporalibus instrepens auribus, ut inter sonantem & audientem aëria spatia verberentur; neque per ejusmodi spiritalem quæ corporum similitudinibus figuratur, sicut in somniis vel quo alio tali modo; nam & sic velut corporis auribus loquitur, quia velut per corpus loquitur & velut interposito corporalium locorum intervallo; multum enim similia sunt talia visa corporibus: sed loquitur ipsa veritate, si quis sit idoneus ad audiendum mente, non corpore. Ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine ceteris quibus homo constat est melius, & quo ipse Deus solus est melior. Cum enim homo rectissime intelligatur, vel si hoc non potest, saltem credatur factus ad imaginem Dei; profecto ea sui parte est propinquior superiori Deo, qua superat inferiores* suas, quas etiam cum pecoribus communes habet. Sed quia ipsa mens, cui ratio & intelligentia naturaliter inest, vitiis quibusdam tenebrosis & veteribus invalida est, non solum ad inhærendum fruendo, verum etiam ad (a) perferendum incommutabile lumen, donec de die in diem renovata atque sanata fiat tantæ felicitatis capax, fide primum fuerat imbuenda atque purganda. In qua (1) ut fidentius ambularet ad veritatem, ipsa veritas Deus Dei Filius homine assumpto, non Deo consumpto, eandem constituit atque fundavit fidem, ut (b) ad hominis Deum iter esset homini per hominem Deum. Hic est enim me-

Deus
quomodo
cum
homine
loquitur.

* Supple
partes.

Homine
assumpto
non consumpto
Deus.

(a) Vind. Er. & unus e MSS. ad perfruendum merendo incommutabile lumen. Am. ad perferendum merendo. &c. Tres MSS. ad perfruendum incommutabili lumine.
(b) Vox hominis omiſa est a Vind. & Lov.

diator Dei & hominum homo Christus Jesus. Per hoc enim mediator, per quod homo, per hoc & via. Quoniam si inter eum qui tendit & illud quo tendit, via media est, spes est perveniendi: si autem desit, aut ignoretur quæ eundum sit, quid prodest nosse quo eundum sit? Sola est autem adversus omnes errores via munitissima, ut idem ipse sit Deus & homo, quo itur Deus, qua itur homo.

CAPUT III.

De auctoritate canonica Scriptura, divino Spiritu condita.

HIC prius per Prophetas, deinde per se ipsum, postea per Apostolos, quantum satis esse judicavit, locutus, etiam Scripturam condidit, quæ canonica nominatur, eminentissimæ auctoritatis, cui fidem habemus de his rebus quas ignorare non expedit, nec (2) per nosmetipsos nosse idonei sumus. Nam si ea sciri possunt testibus nobis, quæ remota non sunt a sensibus nostris five interioribus, five etiam exterioribus; unde & præsentia nuncupantur, quod ita ea dicimus esse præ sensibus, sicut præ oculis, quæ præsto sunt oculis: profecto ea quæ remota sunt a sensibus nostris, quoniam nostro testimonio scire non possumus, de his alios testes requirimus, eisque credimus a quorum sensibus remota esse vel fuisse non credimus. Sicut ergo de visibilibus, quæ non vidimus, eis credimus qui viderunt, atque ita de ceteris quæ ad suum quemque sensum corporis pertinent: ita de his quæ animo ac mente sentiuntur, (quia & ipse rectissime dicitur sensus, unde & sententia vocabulum accepit) hoc est, de invisibilibus quæ a nostro sensu (c) interiore remota sunt, iis nos oportet credere, qui hæc in illo (3) incorporeo lumine disposita didicerunt, vel manentia continentur.

CAPUT IV.

De conditione mundi, quod nec intemporalis sit, nec novo Dei ordinata consilio, quasi posita voluerit, quod antea noluerit.

IVISIBILIVM omnium maximus est mundus, invisibilium omnium maximus est Deus. Sed mundum esse conspicimus, Deum esse credimus. Quod autem Deus mundum fecerit, nulli tutius credimus, quam ipsi Deo. Ubi eum audivimus? Nusquam interim nos melius quam in Scripturis sanctis, ubi dixit propheta ejus: *In principio fecit Deus cælum & terram.* Numquidnam ibi fuit iste propheta, quando fecit Deus cælum & terram? Non: sed ibi fuit Sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quæ in animas etiam sanctas se transfert, amicos Dei & Prophetas constituit, eisque opera sua sine strepitu intus enarrat. Loquuntur eis quoque Angeli Dei, qui semper vident faciem Patris,

Canonica
Scriptura.

Fides
invisibilium.

Gen. 1. 1.

Sapientia
Dei

Matth.
18. 20.

(c) Lov. exteriori, dissentientibus editis aliis & MSS.
(1) Codex Veronen. ut fidelius.
(2) Cod. Veron. per nos ipsos.
(3) Cod. Veron. corpore lumine: mendose.

tris, voluntatemque ejus quibus oportet annuntiant. Ex his unus erat ille propheta, qui dixit & scripsit: *In principio fecit Deus cælum & terram*. Qui tam idoneus testis est per quem Deo credendum sit, ut eodem Spiritu Dei, quo hæc sibi revelata cognovit, etiam ipsam fidem nostram futuram tanto ante prædixerit.

2. Sed quid placuit Deo æterno tunc facere cælum & terram, quæ antea non fecisset? Qui hoc dicunt, si mundum æternum (a) sine ullo initio, & ideo nec a Deo factum videri volunt, nimis averfi sunt a veritate, & letali morbo impietatis insaniunt. Exceptis enim propheticis vocibus, mundus ipse ordinatissima sua mutabilitate & mobilitate & visibilibus omnium pulcherrima specie quodam modo tacitus & factum se esse, & non nisi a Deo ineffabiliter atque invisibiliter magno & ineffabiliter atque invisibiliter pulcro fieri se potuisse proclamat. Qui autem a Deo quidem factum fatentur, non tamen eum volunt temporis habere, sed suæ creationis initium, ut modo quodam vix intelligibili tempore sit factus, dicunt quidem aliquid, unde sibi Deum videntur velut a fortuita temeritate defendere, ne subito illi venisse credatur in mentem, quod numquam ante venisset, facere mundum, & accidisse illi voluntatem novam, cum in nullo sit omnino mutabilis: sed non video quomodo eis possit in ceteris rebus ratio ista subsistere, maximeque in anima, quam si Deo coæternam esse contenderint, unde illi acciderit nova miseria, quæ numquam antea per æternum, nullo modo poterunt explicare. Si enim alternasse semper ejus miseriam & beatitudinem dixerint, necesse est dicant etiam semper (b) alternaturam; unde illa eos sequetur absurditas, ut etiam cum beata dicitur, in hoc utique non sit beata, si futuram suam miseriam & turpitudinem prævidet; si autem non prævidet, nec se turpem ac miseram fore, sed beatam semper existimat, falsa opinione sit beata: quo dici stultius nihil potest. Si autem semper quidem per sæcula retro infinita cum beatitudine alternasse animæ miseriam putant, sed nunc jam de cetero cum fuerit liberata, ad miseriam non esse redituram, nihilo minus convincuntur numquam eam fuisse vere beatam, sed deinceps esse incipere nova quadam nec fallaci beatitudine; ac per hoc fatebuntur accidere illi aliquid novi, & hoc magnum atque præclarum, quod numquam retro per æternitatem accidisset. Cujus novitatis causam si Deum negabunt in æter-

no habuisse consilio, simul eum negabunt beatitudinis ejus auctorem; quod nefanda impietatis est: si autem dicent etiam ipsum novo consilio excogitasse, ut de cetero sit anima in æternum beata, quomodo eum alienum ab ea, quæ illis quoque displicet, mutabilitate monstrabunt? Porro si ex tempore creatam, sed nullo ulterius tempore perituram, tamquam (c) numerum, habere initium, sed non habere finem fatentur, & ideo semel expertam miseriam, si ab eis fuerit liberata, numquam miseriam postea futuram, non utique dubitabunt hoc fieri manente incommutabilitate consilii Dei. Sic ergo credant & mundum ex tempore fieri potuisse, nec tamen ideo Deum in eo faciendū æternum consilium voluntatemque mutasse.

CAPUT V.

Tam non esse cogitandum de infinitis temporum spatiis ante mundum, quam nec de infinitis locorum.

DEINDE videndum est istis, qui Deum conditorem mundi esse consentiunt, & tamen quærunt de mundi tempore quid respondeamus, quid ipsi respondeant de mundi loco. Ita enim quæritur cur potius tunc & non antea factus sit, quemadmodum quæri potest cur hic potius ubi est & non alibi. Nam si infinita spatia temporis ante mundum cogitant, in quibus eis non videtur Deus ab opere cessare potuisse, similiter (d) cogitent extra mundum infinita spatia locorum, in quibus si quisquam dicat non potuisse vacare omnipotentem, nonne consequens erit, ut innumerabiles mundos cum Epicuro somniare (e) cogantur; ea tantum differentia, quod eos ille fortuitis motibus atomorum gigni asserit & resolvi, isti autem opere Dei factos dicturi sunt, si eum per interminabilem immensitatem locorum extra mundum circumquaque patentium vacare noluerint, nec eosdem mundos, quod etiam de isto sentiunt, ulla causa posse dissolvi? Cum his enim agimus qui & Deum incorporeum, & omnium naturarum quæ non sunt quod ipse, creatorem nobiscum sentiunt; alios autem nimis indignum est ad istam disputationem religionis admittere: (f) maxime quod apud eos qui multis diis sacrorum obsequium deferendum putant, isti philosophos ceteros (1) nobilitate atque auctoritate vicerunt, non ob aliud, nisi quia longo quidem intervallo, verumtamen reliquis propinquiores sunt veritati. An forte substantiam Dei, quam nec includunt, nec determinant, nec distendunt

X 2 loco,

(a) Hic sola editio Lov. addit, *existimarent*.

(b) Er. *semper alternare naturam*. Aliquot MSS. *semper alternasse naturam*. Et quidam, *semper alternatam naturam*.

(c) Editi, *tamquam verum*. Verius MSS. *tamquam numerum*. Numerus enim habet quidem initium ab unitate, sed finem per se in quo sistat non habet: quippe quantumque addito numero, major semper adjici potest.

(d) Nonnulli MSS. *cogitant*.

(e) Sic MSS. At editi, *cogantur*.

(f) In editione Lov. ommissum est, *maxime quod apud eos*; & verba sic male sunt colligata: *Alios autem nimis indignum est ad istam disputationem religionis admittere, qui multis diis sacrorum obsequium deferendum putant. Isti philosophi ceteros &c.* quasi ipsi cum quibus agere de religione non indignum videtur (haud dubie Platonici) non cum aliis etiam putarint diis multis deferendum sacrorum obsequium.

(1) Cod. Veron. *novitate*.

loco, sed eam, sicut de Deo sentire dignum est, latentur incorporea præsentia ubique totam, a tantis locorum extra mundum spatiis absentem esse dicturi sunt, & uno tantum, atque in comparatione illius infinitatis tam exiguo loco, in quo mundus est, occupatam? Non opinor eos in hæc vaniloquia progressuros. Cum igitur unum mundum ingenti quidem mole corporea, finitum tamen & loco suo determinatum & operante Deo factum esse dicant: quod respondent de infinitis extra mundum locis, cur in eis ab opere Deus cesset; hoc sibi respondeant, de infinitis ante mundum temporibus, cur in eis ab opere Deus cessaverit. Et sicut non est consequens, ut fortuito potius quam ratione divina Deus non alio, sed isto in quo est loco, mundum constituerit, cum pariter infinitis ubique patentibus nullo excellentiore merito posset hic eligi, quamvis eandem divinam rationem, qua id factum est, nulla possit humana comprehendere (a): ita non est consequens, ut Deo aliquid existimemus accidisse fortuitum, quod illo potius quam anteriore tempore condidit mundum: cum æqualiter anteriora tempora per infinitum retro spatium præterissent, nec fuisset aliqua differentia unde tempus temporum eligendo præponeretur. Quod si dicunt inanes esse hominum cogitationes, quibus infinita imaginantur loca, cum locus nullus sit præter mundum: respondetur eis, isto modo inaniter homines cogitare præterita tempora vacationis Dei, cum nullum tempus sit ante mundum.

CAPUT VI.

Creationis mundi & temporum unum esse principium, nec aliud alio præveniri.

SI enim recte discernuntur æternitas & tempus, quod tempus sine aliqua (b) mobili mutabilitate non est, in æternitate autem nulla mutatio est; quis non videat quod tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quæ aliquid aliqua motione mutaret: cujus motionis & mutationis cum aliud atque aliud, quæ simul esse non possunt, cedit atque succedit, in brevioribus vel productioribus morarum intervallis tempus sequeretur? Cum igitur Deus, in cujus æternitate nulla est omnino mutatio, creator sit temporum & ordinator, quomodo dicatur post temporum spatia mundum creasse, non video; nisi dicatur ante mundum jam aliquam fuisse creaturam, cujus motibus tempora currerent. Porro si litteræ sacræ maximeque veraces ita dicunt, in principio fecisse Deum cælum & terram, ut nihil antea fecisse intelligatur, quia hoc potius in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante cetera cuncta quæ fecit; procul dubio non est mundus factus in tempore, sed cum tempore. Quod enim fit in tempore & post

Gen. 1. 1.

(a) Vind. Am. Er. post *comprehendere*, addunt *natura*. Lov. mens. Superfluo: nam in veteribus libris subaudiendum relinquitur, *ratio*.

(b) Sic Vind. Am. Er. & plures MSS. At Lov. *mobili mo-*

aliquod fit, & ante aliquod tempus, post id quod præteritum est, ante id quod futurum est: nullum autem posset esse præteritum; quia nulla erat creatura, cujus mutabilibus motibus ageretur. Cum tempore autem factus est mundus, si in ejus conditione factus est mutabilis motus, sicut videtur se habere etiam ordo ille primorum sex vel septem dierum, in quibus (1) mane & vespera nominantur, donec omnia quæ his diebus Deus fecit, sexto perficiantur die, septimoque in magno mysterio Dei vacatio commendetur. Qui dies cujusmodi sint, aut perdifficile nobis, aut etiam impossibile est cogitare, quanto magis dicere.

CAPUT VII.

De qualitate primorum dierum, qui ante quam sol fieret, vesperam & mane traduntur habuisse.

VIDEMUS quippe istos dies notos non habere vesperam nisi de solis occasu, nec mane nisi de solis exortu: illorum* autem priores tres* *Confer libros de Genesi ad litt.* dies sine sole peracti sunt, qui quarto die factus refertur. Et primitus quidem lux verbo Dei facta, atque inter ipsam & tenebras Deus separasse narratur, & eandem lucem vocasse diem, tenebras autem noctem: sed qualis illa sit lux, & quo alternante motu, qualemque vesperam & mane fecerit, remotum est a sensibus nostris, nec ita ut est, intelligi a nobis potest; quod tamen sine ulla hæsitacione credendum est. Aut enim aliqua lux corporea est, sive in superioribus mundi partibus longe a conspectibus nostris, sive unde sol postmodum accensus est: aut lucis nomine significata est sancta Civitas, in sanctis Angelis & spiritibus beatis, de qua dicit Apostolus: *Quæ sursum est Jerusalem, mater nostra Gal. 4. aterna in cælis.* Ait quippe & alio loco: *Omnes enim vos filii lucis estis, & filii dici; non sumus noctis neque tenebrarum.* (c) Si tamen & vesperam diei hujus & mane aliquatenus congruenter intelligere valeamus. Quoniam scientia creaturæ in comparatione scientiæ Creatoris quodam modo vesperscit: itemque lucescit & mane fit, cum & ipsa refertur ad laudem dilectionemque Creatoris; nec in noctem vergitur, ubi non Creator creaturæ dilectione relinquitur. Denique Scriptura cum illos dies dinumeraret ex ordine, nusquam interposuit vocabulum noctis. Non enim ait alicubi: *Facta est nox*: sed, *Facta est vespera, & factum est mane dies unus.* Ita dies secundus, & ceteri. Cognitio quippe creaturæ in se ipsa decoloratio est, ut ita dicam, quam cum in Dei Sapientia cognoscitur, velut in arte qua facta est. Ideo vespera congruentius quam nox dici potest: quæ tamen, ut dixi, cum ad laudandum & amandum refertur Creatorem, recurrit in mane. Et hoc cum facit in cognitione sui ipsius, dies unus est: cum in cognitione firma-

bilitate.

(c) Sic MSS. At editi, *Fit tamen & vespera dici hujus & mane aliquatenus: quoniam scientia creaturæ &c.*

(1) Cod. Veron. & mane & vespera.

firmamenti, quod inter aquas inferiores & superiores cælum appellatum est, dies secundus: cum in cognitione terræ ac maris omniumque gignentium, quæ radicibus continuata sunt terræ, dies tertius: cum in cognitione luminarium majoris & minoris omniumque siderum, dies quartus: cum in cognitione omnium ex aquis animalium natatiliū atque volatiliū, dies quintus: cum in cognitione omnium animalium terrenorum atque ipsius hominis, dies sextus.

CAPUT VIII.

Quæ qualivē intelligenda sit Dei requies, quæ post opera sex dierum requiescit in septimo.

CUM vero in die septimo requiescit Deus ab omnibus operibus suis, & sanctificat eum; nequaquam est accipiendum pueriliter, tamquam Deus laboraverit operando, qui dixit, & facta sunt, verbo intelligibili & sempiterno, non sonabili & temporali. Sed requies Dei requiem significat eorum qui requiescunt in Deo, sicut lætitia domus lætitiā significat eorum qui lætantur in domo, etiam si non eos domus ipsa, sed alia res aliqua lætos facit. Quanto magis, si eadem domus pulcritudine sua faciat lætos habitatores, ut non solum eo loquendi modo læta dicatur, quo significamus per id quod continet id quod continetur; sicut, Theatra Plaudunt, prata mugiant, cum in illis homines plaudant, in his boves mugiant: sed etiam illo quo significatur per efficientem id quod efficitur; sicut læta epistola dicitur, significans eorum lætitiā, quos legentes efficit lætos. Convenientissime itaque cum Deum requiescisse prophetica narrat auctoritas, significatur requies eorum qui in illo requiescunt, & quos facit ipse requiescere. Hoc etiam hominibus quibus loquitur, & propter quos utique conferuntur, promittente prophetia, quod etiam ipsi post bona opera quæ in eis & per eos operatur Deus, si ad illum prius in ista vita per fidem quodam modo accesserint, in illo habebunt requiem sempiternam. Hoc enim & sabbati vacatione ex præcepto legis in veteri Dei populo figuratum est, unde suo loco diligentius arbitror differendum.

CAPUT IX.

De angelorum conditione quid secundum divina testimonia sentiendum sit.

NUNC, quoniam de sanctæ Civitatis exortu dicere institui, & prius quod ad sanctos Angelos adinet dicendum putavi, quæ huius Civitatis & magna pars est, & eo beator, quod nunquam peregrinata, quæ hinc divina testimonia suppetant, quantum satis videbitur, Deo largiente, (1) explicare curabo. Ubi de mundi constitutione sacræ literæ loquuntur, non evidenter dicitur utrum vel quo ordine creati sint angeli: sed prætermissi non sunt, vel cæli nomine, ubi dictum est: *In principio fecit Deus*

cælum & terram; vel potius lucis huius, de qua loquor, significati sunt. Non autem prætermisissos esse hinc existimo, quod scriptum est requiescisse Deum in septimo die ab omnibus operibus suis quæ fecit; cum liber ipse ita sit exorsus: In principio fecit Deus cælum & terram: ut ante cælum & terram nihil aliud fecisse videatur. Cum ergo a cælo & terra coeperit, atque ipsa terra quam primitus fecit, sicut Scriptura consequenter eloquitur, invisibilis & incomposita, nondumque luce facta, utique tenebræ fuerint super abyssum, id est, super quamdam terræ & aquæ indistinctam confusionem, ubi enim lux non est, tenebræ sint necesse est; deinde omnia creando disposita sint, quæ per sex dies consummata narrantur; quomodo angeli prætermitterentur, tamquam non essent in operibus Dei, a quibus in die septimo requiescit? Opus autem Dei esse angelos, hic quidem etsi non prætermisissum, non tamen evidenter expressum est: sed alibi hoc sancta Scriptura clarissima voce testatur. Nam & in hymno trium in camino virorum cum prædictum esset: Benedicite omnia opera Domini (2) Domino: in executione eorumdem operum etiam angeli nominati sunt. Et in Psalmo canitur: Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis. Laudate eum omnes angeli ejus, laudate eum omnes virtutes ejus. Laudate eum sol & luna, laudate eum omnes stelle & lumen. Laudate eum cæli calorū, & aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen Domini. Quoniam ipse dixit, & facta sunt; ipse mandavit, & creata sunt. Etiam hic apertissime a Deo factos esse angelos divinitus dictum est, cum eis inter (3) cetera cælestia commemoratis, infertur ad omnia: Ipse dixit, & facta sunt. Quis porro audebit opinari, post (a) omnia ista quæ sex diebus enumerata sunt, angelos factos. Sed & si quisquam ita desipit, redarguit istam vanitatem illa Scriptura paræ auctoritatis, ubi Deus dicit: Quando facta sunt sidera, laudaverunt me voce magna omnes angeli mei. Jam ergo erant angeli, quando facta sunt sidera. Facta sunt autem quarto die. Numquidnam ergo die tertio factos esse dicemus? Absit. In promptu est enim, quid illo die factum sit. Ab aquis utique terra discreta est, & distinctas sui generis species duo ista elementa sumserunt; & produxit terra quicquid ei radicibus inharet. Numquidnam secundo? Ne hoc quidem. Tunc enim firmamentum factum est inter aquas superiores, & inferiores, cælumque appellatum est; in quo firmamento facta sunt sidera quarto die. Nimirum ergo si ad istorum dierum opera Dei pertinent angeli; ipsi sunt lux illa quæ diei nomen accepit, cujus unitas ut commendaretur, non est dictus dies primus, sed dies unus. Nec alius est dies secundus,

(a) Sola editio Lov. post communia omnia ista. Et paulo post, paræ auctoritate: dissentientibus ceteris libris.

(1) Codex Veronen. explicare conabor.

(2) Codex Veronen. cum Itala versione, Dominum.

(3) Absit a Cod. Veron. cetera.

dus, aut tertius, aut ceteri: sed idem ipse unus ad implendum senarium vel septenarium numerum repetitus est, propter senariam vel septenariam cognitionem; senariam scilicet operum quæ fecit Deus, & septenariam quietis Dei. Cum enim dixit Deus: *Fiat lux, & facta est lux*; si recte in hac luce creatio intelligitur angelorum, profecto facti sunt participes lucis æternæ, (a) quod est ipsa incommutabilis Sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quem dicimus unigenitum Dei Filium; ut ea luce illuminati, qua creati, ferent lux, & vocarentur dies participatione incommutabilis lucis & diei, quod est Verbum Dei, per quod & ipsi & omnia facta sunt: *Lumen quippe verum, quod illuminat omnem hominem in hunc mundum venientem*: hoc illuminat & omnem angelum mundum, ut sit lux non in se ipso, sed in Deo: a quo si avertitur angelus, fit immundus; sicut sunt omnes qui vocantur immundi spiritus, nec jam lux in Domino, sed in se ipsis tenebræ, privati participatione lucis æternæ. Mali enim nulla natura est: sed amissio boni, mali nomen accepit.

Joan. 1.
9.

CAPUT X.

De simplici & incommutabili Trinitate, Patris & Filii & Spiritus-sancti, unius Dei: cui non est aliud qualitas, aliud substantia.

I. EST itaque bonum solum simplex, & ob hoc solum incommutabile, quod est Deus. Ab hoc bono creata sunt omnia bona, sed non simplicia, & ob hoc mutabilia. Creata sane, inquam, id est, facta, non genita. Quod enim de simplici bono genitum est, pariter simplex est, & hoc est quod illud de quo genitum est; quæ duo Patrem & Filium dicimus; & urrumque hoc (1) cum Spiritu-sancto unus est Deus: qui Spiritus Patris & Filii Spiritus-sanctus propria quadam notione hujus nominis in sacris litteris nuncupatur. Alius est autem quam Pater & Filius, quia nec Pater est, nec Filius: sed alius dixi, non aliud; quia hoc pariter simplex pariterque bonum est incommutabile & cœternum. Et hæc Trinitas unus est Deus: nec ideo non simplex, quia Trinitas. Neque enim propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus, quia Pater in ea solus, aut solus Filius, aut solus Spiritus-sanctus; aut vero sola est ista nominis Trinitas sine (b) subsistentia personarum, sicut Sabelliani hæretici putaverunt: (c) sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est, excepto quod relative quæque persona ad alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen ipse est Filius; (& Filius habet Patrem, nec tamen ipse est Pater). In

Unitas
in Tri-
nitate

Verba
ansulis
clausa
deside-
rantur
in cod.
Veron.

(a) Editi, *quæ est*. At MSS. in hoc & similibus locis, *quod est*.

(b) Am. Er. & nonnulli MSS. *sine substantia*.

(c) Hic Vind. Am. & Er. addunt: *Pater qui genuit, simplex est, & Filius qui genitus est, pariter simplex est, & hoc est quod illud de quo genitus est*. Sed hæc absunt a Lov. & a MSS.

quo ergo ad se ipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet: sicut ad se ipsum dicitur (d) vivens, habendo utique vitam, & eadem vita ipse est.

2. Propter hoc itaque natura dicitur simplex, cui non sit aliquid habere, quod vel possit amittere; vel aliud sit habens, aliud quod habet; sicut vas aliquem liquorem, aut corpus colorem, aut aer lucem sive fervorem, aut anima sapientiam. Nihil enim horum est id quod habet: nam neque vas liquor est, nec corpus color, nec aer lux sive fervor, neque anima sapientia est. Hinc est quod etiam privari possunt rebus quas habent, & in alios habitus vel qualitates verti atque mutari, ut & vas evacuetur humore quo plenum est, & corpus decoloretur, & aer tenebrescat sive frigescat, & anima desipiat. Sed etsi sit corpus incorruptibile, quale sanctis in resurrectione promittitur, habet quidem ipsius incorruptionis inamissibilem qualitatem, sed manente substantia corporali non hoc est, quod ipsa incorruptio. Nam illa etiam per singulas partes corporis tota est, nec alibi major, alibi minor; neque enim ulla pars est incorruptior quam altera: corpus vero ipsum majus est in toto quam in parte; & cum alia pars est in eo amplior, alia minor, non ea quæ amplior est incorruptior (2) quam ea quæ minor. Aliud est itaque corpus, quod non ubique sui totum est: alia incorruptio, quæ ubique ejus tota est; quia omnis pars incorruptibilis corporis etiam ceteris inæqualis æqualiter incorrupta est. Neque enim, verbi gratia, quia digitus minor est quam tota manus, ideo incorruptibilior manus quam digitus. Ita cum sint inæquales manus & digitus, æqualis est tamen incorruptibilitas manus & digiti. Ac per hoc quamvis a corpore incorruptibili inseparabilis incorruptibilitas sit; aliud est tamen substantia, qua corpus dicitur, aliud qualitas ejus, qua incorruptibile nuncupatur. Et ideo etiam sic non hoc est quod habet. Anima quoque ipsa, etiam si semper sit sapiens, sicut erit cum (e) liberabitur in æternum; participatione tamen incommutabilis sapientiæ sapiens erit, quæ non quod est ipsa. Neque enim si aer infusa luce numquam deseratur, ideo non aliud est ipse, aliud lux qua illuminatur. Neque hoc ita dixerim; quasi aer sit anima: quod putaverunt * quidam, qui non potuerunt incorpoream cogitare naturam. Sed habent hæc ad illa etiam in magna disparilitate quamdam similitudinem, ut non inconvenienter dicatur, sic illuminari animam incorpoream luce incorporea simplicis sapientiæ Dei, sicut illuminatur aeris corpus luce corporea; &

Natura
simplex
unde di-
citur.

* Dioge-
nes ex
Aristor.
lib. 1. de
anima
c. 2. A-
nerde-
mus &
Anaxi-
menes
ex Ter-
tul. libro

(d) MSS. *vivus*, & ita Veronen.

(e) Sic omnes MSS. At editi, *sicut erit cum a presenti de animæ liberabitur in æternum; quia licet tunc sapiens sit ma c. 9.*

(1) Cod. Veron. *Cum Spiritu suo*.

(2) Cod. Veron. *quam quæ*.

sicut aer tenebrescit ista luce desertus, (nam nihil sunt aliud quæ dicuntur locorum quorumcumque corporalium tenebræ, quam aer carens luce) ita tenebrescere animam sapientiæ luce privatam.

3. Secundum hoc ergo dicuntur illa simplicia, quæ principaliter vereque divina sunt, quod non aliud est in eis qualitas, aliud substantia, nec aliorum participatione, vel divina, vel sapientia, vel beata sunt. Ceterum dictus est in Scripturis sanctis Spiritus sapientiæ multiplex, eo quod multa in se habeat: sed quæ habet, hæc & est, & ea omnia unus est. Neque enim multæ, sed una sapientia est, in qua sunt (a) immensi quidam atque infiniti thesauri rerum intelligibilibus, in quibus sunt omnes invisibiles atque incommutabiles rationes rerum, etiam visibilibus & mutabilibus, quæ per ipsam factæ sunt. Quoniam Deus non aliquid nesciens fecit, quod nec de quolibet homine artifice recte dici potest: porro si sciens fecit omnia, ea utique fecit quæ noverat. Ex quo occurrit animo quiddam mirum, sed tamen verum, quod iste mundus nobis notus esse non posset, nisi esset; Deo autem nisi notus esset, esse non posset.

CAPUT XI.

An ejus beatitudinis, quam sancti Angeli ab initio sui semper habuerunt, etiam illos Spiritus qui in veritate non steterunt, participes fuisse credendum sit.

QUÆ cum ita sint, nullo quidem modo secundum aliquod temporis spatium prius erant illi spiritus tenebræ, quos angelos dicimus: sed simul ut facti sunt, lux facti sunt: non tamen ita tantum creati, ut quoquo modo essent, & quoquo modo viverent; sed etiam illuminati, ut sapienter beateque viverent. Ab hac illuminatione aversi quidam angeli, non obtinuerunt excellentiam sapientis beatæque vitæ, quæ procul dubio non nisi æterna est æternitatisque suæ certa atque secunda: (1) sed & rationalem vitam licet insipientem sic habent, ut eam non possint amittere, nec si velint. Quatenus autem ante quam peccassent, illius sapientiæ fuerint participes, definire quis potest? In ejus tamen participatione æquales fuisse istos illis, qui propterea vere pleneque beati sunt, quoniam nequaquam de suæ beatitudinis æternitate falluntur, quomodo dicturi sumus? quandoquidem si æquales in ea fuissent, etiam isti in ejus æternitate mansissent pariter beati, quia pariter certi. Neque enim sicut vita quamdiucumque fuerit, ita æterna vita veraciter dici poterit, si finem habitura sit. Siquidem vita tantummodo

Vita
æterna.

(a) Plures MSS. cum Veronen. *infiniti quidam eique finiti thesauri*. Alii vero, *infinita quædam eique finiti thesauri*.

(b) Editiones tres, Vind. Am. & Er. *Nec ipsos enim huic tantæ beatitudini comparatos, quod adinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, beatos nuncupandos putamus.*

vivendo, æterna vero finem non habendo nominata est. Quapropter quamvis non quicquid æternum, continuo beatum sit; (dicitur enim etiam pœnalis ignis æternus) tamen si vere perfecteque beata vita non nisi æterna est, non erat talis istorum, quandoque desitura, & propterea non æterna, sive id scirent, sive nescientes aliud putarent: quia scientes timor, nescientes error beatos esse utique non timebat. Si autem hoc ita nesciebant, ut falsis incertisve non fiderent, sed utrum sempiternum, an quandoque finem habiturum esset bonum suum, in neutram partem firma assensione ferrentur, ipsa de tanta felicitate cunctatio eam beatæ vitæ plenitudinem, quam in sanctis Angelis esse credimus, non habebat. Neque enim beatæ vitæ vocabulum ita contrahimus ad quædam significationis angustias, ut solum Deum dicamus beatum: qui tamen ita vere beatus est, ut major beatitudo esse non possit: in cujus comparatione, quod Angeli beati sunt, sua quadam summa beatitudine, quanta esse in Angelis potest, quid aut quantum est?

Deus
vere
beatus.

CAPUT XII.

De comparatione beatitudinis iustorum, necdum tenentium promissionis divinæ præmium, & primorum in paradiso hominum ante peccatum.

Nec ipsos (b) tantum, quod adinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, beatos nuncupandos putamus. Quis enim primos illos homines in paradiso negare audeat? beatos fuisse ante peccatum, quamvis de sua beatitudine quam diuturna vel utrum æterna esset incertos; (esset autem æterna, nisi peccassent) cum hodie non impudenter beatos vocemus, quos videmus iuste ac pie cum spe futuræ immortalitatis hanc vitam ducere, sine crimine (2) vastante conscientiam, facile impetrantes peccatis hujus infirmitatis divinam misericordiam. Qui licet de suæ perseverantiæ præmio certi sint, de ipsa tamen perseverantia sua reperiuntur incerti. Quis enim hominum se in actione (3) profectuque justitiæ perseveraturum usque in finem sciat, nisi aliqua revelatione ab illo fiat certus, qui de hac re iusto latenteque iudicio non omnes instruit sed neminem fallit. Quantum itaque pertinet ad delectationem præsentis boni, beatorum erat primus homo in paradiso, quam quilibet iustus in hac infirmitate mortali: quantum autem ad spem futuri, * beatorum quilibet in quibuslibet cruciatibus corporis, cui non opinione, sed certa veritate manifestum est, sine fine se habiturum omni molestia carentem societatem Angelorum in participatione summi Dei quam erat ille homo

* V. lib.
de cor.
rep. &
gra. c. 10.
& lib.
11. Ge-
nes. c. 18.
Beatus.

* Sup-
ple, bo-
ni.

Emendandi sunt ad Lov. & MSS.

(1) Cod. Veron., *sed rationalem vitam*, omisso &.

(2) Codex Veron. *astante conscientia*. Hæc lectio magis placet.

(3) Cod. Veronen. *profectuque justitiæ*.

homo sui casus incertus in magna illa felicitate paradisi.

CAPUT XIII.

An ita unius felicitatis omnes Angeli sint creati, ut neque lapsuros se possent nusse qui lapsi sunt, & post ruinam labentium perseverantia sua præscientiam acceperint qui steterunt.

QUOCIRCA cuius jam non difficulter occurrit utroque conjuncto effici beatitudinem, quam recto proposito intellectuales natura desiderat; hoc est, ut & bono incommutabili, quod Deus est, sine ulla molestia perfruatur, & in eo se in æternum esse mansuram, nec ulla dubitatione cunctetur, nec ullo errore fallatur. Hanc habere Angelos lucis pia fide credimus; hanc nec ante quam caderent, * habuisse angelos peccatores, qui sua pravitate illa luce privati sunt, consequenti ratione colligimus; habuisse tamen aliquam, etsi non præsciam beatitudinem, si vitam egerunt ante peccatum, profecto credendi sunt. Aut si durum videtur, quando facti sunt angeli, alios credere ita factos, ut non acciperent præscientiam vel perseverantiæ vel casus sui, alios autem ita ut veritate certissima æternitatem suæ beatitudinis nossent; sed æqualis felicitatis omnes ab initio creati sunt, & ita fuerunt, donec isti qui nunc mali sunt, ab illo bonitatis lumine sua voluntate cecidissent: procul dubio multo est durius nunc putare Angelos sanctos æternæ suæ (1) beatitudinis incertos, & ipsos de semetipsis ignorare, quod nos de illis per Scripturas sanctas nosse potuimus. Quis enim catholicus Christianus ignorat, nullum novum diabolium ex bonis Angelis ulterius futurum; sicut nec istum in societatem bonorum Angelorum ulterius rediturum? Veritas quippe in Evangelio sanctis (a) fidelibusque promittit, quod erunt æquales Angelis Dei: quibus etiam promittitur, quod ibunt in vitam æternam. Porro autem si nos certi sumus, numquam nos ex illa immortali felicitate casuros, illi vero (2) si certi non sunt, jam potiores, non æquales eis erimus. Sed quia nequaquam veritas fallit, & æquales eis erimus, profecto etiam ipsi certi sunt suæ felicitatis æternæ. Cujus illi alii quia certi non fuerunt; non enim erat eorum æterna felicitas cujus certi essent, quæ finem fuerat habitura: restat ut aut impares fuerint, aut si pares fuerunt, post istorum ruinam illis certa scientia suæ sempiternæ felicitatis accesserit. Nisi forte quis dicat, id quod Dominus ait de diabolo in Evangelio: *Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit*; sic esse accipiendum,

*Confer
lib. 11. de
Genesi
ad lit. a
cap. 16.
usque ad
27.

Matth.
22. 38.
Matth.
25. 46.

Joan. 8.
44.

(a) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *sanctis fidelibus*, omisso *quo*.

(b) Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *& superbia sua*. Et intra editi, *elatus*, quo loco melioris notæ MSS. habent, *letatus*.

(c) Nonnulli codices, *per superbiæ elationem*.

(d) Probæ notæ MSS. cum Veronenſi *non intelligunt*, si

ut non solum homicida fuerit ab initio, id est, initio humani generis, ex quo utique homo factus est, quem decipiendi posset occidere: verum etiam ab initio suæ conditionis in veritate non steterit; & ideo numquam beatus cum sanctis Angelis fuerit, suo recusans esse subditus Creatori, & sua (b) per superbiam vel privata potestate lætatus, ac per hoc falsus & fallax; quia nec umquam potestatem Omnipotentis evadit, & qui per piam subjectionem noluit tenere quod vere est, affectat per (c) superbiam elationem simulare quod non est: ut sic intelligatur etiam quod beatus Joannes apostolus ait: *Ab initio diabolus peccat*; hoc est, ex quo creatus est, justitiam recusavit, quam nisi pia Deoque subdita voluntas habere non possit. Huic sententiæ quisquis adqueſcit, non cum illis hæreticis sapit, id est, Manichæis; & si quæ aliæ pestes ita sentiunt, quod suam quamdam propriam tamquam ex adverso quodam principio diabolus habeat naturam mali: qui tanta vanitate desipiunt, ut cum verba ista Evangelica in auctoritate nobiscum habeant, non attendant non dixisse Dominum, A veritate alienus fuit; sed, *In veritate non stetit*: ubi a veritate lapsum intelligi voluit: in qua utique si stetitset, ejus particeps factus, beatus cum sanctis Angelis permaneret.

1. Joan.
3. 8.

CAPUT XIV.

Quo genere locutionis dictum sit de diabolo, quod in veritate non steterit, quia veritas non est in eo.

SUBJECTI autem indicium, quasi quæſſimus unde ostendatur quod in veritate non steterit, atque ait: *Quia non est veritas in eo*. Effet autem in eo, si in illa stetitset. Locutione autem dictum est minus usitata. Sic enim videtur sonare: *In veritate non stetit, quia non est veritas in eo*, tamquam ea sit causa, ut in veritate non steterit, quod in eo veritas non sit: cum potius ea sit causa, ut in eo veritas non sit, quod in veritate non steterit. Ita locutio est & in Psalmo: *Ego clamavi, quoniam exaudisti me Deus*: cum dicendum fuisse videatur, *Exaudisti me Deus, quoniam clamavi*. Sed cum dixisset, *Ego clamavi*; tamquam ab eo quæreretur, unde se clamasse monstraret, ab effectu exauditionis Dei clamoris sui ostendit affectum, tamquam diceret; Hinc ostendo clamasse me, quoniam exaudisti me.

Joan. 8.
44.

Psal. 15.
6.

CAPUT XV.

Quid sentiendum sit de eo quod scriptum est, Ab initio diabolus peccat.

ILLUD etiam quod ait de diabolo Joannes, *Ab initio diabolus peccat*; non intelligunt, (d) si natura

talis est. Et nonnulli, si *naturalis est*. At Vind. Am. & Er. locum glossate auctum sic referunt: *non intelligunt qui inde volunt asserere peccati naturam, cum naturale nullum sit omnino peccatum*.

(1) Cod. Veron. *beatitudinis*.

(2) Abest si a Cod. Veronenſi.

tamen eisdem ornamentis locutionis etiam sermo Latinus utatur, immo linguæ omnium gentium. His antithetis & Paulus apostolus in secunda ad Corinthios epistola, illum locum suaviter explicat, ubi dicit: *Per arma iustitiæ a dextris & a sinistris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam; ut seductores, & veraces; ut qui ignoramur, & cognoscimur; quasi morientes, & ecce vivimus; ut coerciti, & non mortificati; ut tristes, semper autem gaudentes; sicut egeni, multos autem ditantes; tamquam nihil habentes, & omnia possidentes.* Sicut ergo ista contraria contrariis opposita sermonis pulchritudinem reddunt: ita quadam non verborum, sed rerum eloquentia contrariorum oppositione sæculi pulchritudo componitur. Apertissime hoc positum est in libro Ecclesiastico, (1) hoc modo: *Contra malum bonum est, & contra mortem vita: sic contra primum peccator. Et sic intueri in omnia opera Altissimi, bina & bina, unum contra unum.*

Contra-
ria ad
decorem
universi
pertine-
re.
Ecl. 33.
15.

CAPUT XIX.

Quid sentiendum videatur de eo quod scriptum est, Divisit Deus inter lucem & tenebras.

QUAMVIS itaque divini sermonis obscuritas etiam ad hoc sit utilis, quod plures sententias veritatis parit, & in lucem notitiæ producit, dum alius eum sic, alius sic intelligit; ita tamen ut quod in obscuro loco intelligitur, vel adtestatione rerum manifestarum, vel aliis locis minime dubiis asseratur; siue cum multa tractantur, ad id quoque perveniantur, quod sensit ille qui scripsit; siue id quidem lateat, sed ex occasione tractandæ profundæ obscuritatis alia quadam vera dicantur: non mihi videtur ab operibus Dei absurda sententia, si cum lux illa prima facta est, angeli creati intelliguntur, & inter sanctos Angelos & immundos fuisse discretum, ubi dictum est: *Et divisit Deus inter lucem & tenebras; & vocavit Deus lucem diem, & tenebras vocavit noctem.* Solus quippe ille ista discernere potuit, qui potuit etiam prius quam caderent præscire casuros, & lumine privatos veritatis in tenebrosa superbia remansuros. Nam inter istum nobis notissimum diem & noctem, id est, inter hanc lucem & has tenebras, vulgatissima sensibus nostris luminaria cæli ut dividerent, imperavit: *Fiant, inquit, luminaria in firmamento cæli, ut luceant super terram, & dividant inter diem & noctem.* Et paulo post: *Et fecit, inquit, Deus duo luminaria magna, luminare magnum in (a) principia diei, & luminare minus in principia noctis, & stellas: & posuit (b) illa. Deus in firmamento cæli, lucere super terram, & præesse diei & nocti, & dividere inter lucem & tenebras.* Inter illam vero lucem, quæ sancta societas Angelorum est illustratione

Gen. 1.
4. & 5.

Ibidem.
14.

(a) Plures MSS. hoc & altero loco, *in principio*. Sed ex eius illustratione hæc interpretatio non potest fieri.
(b) Sic MSS. At eadem illa, *in principio* est, utrius.

veritatis intelligibiliter fulgens, & ei contrarias tenebras, id est, malorum angelorum averforum a luce iustitiæ terribilissimas mentes, ipse dividere potuit, cui etiam (2) futurum non naturæ, sed voluntatis malum, occultum aut incertum esse non potuit.

CAPUT XX.

De eo quod post discretionem lucis atque tenebrarum dictum est, Et vidit Deus lucem, quia bona est.

DENIQUE nec illud est prætereundum silentio, quod ubi dixit Deus: *Fiat lux, & facta est lux;* continuo subiectum est: *Et vidit Deus lucem quia bona est:* non postea quam separavit inter lucem & tenebras, & vocavit lucem diem, & tenebras noctem, ne simul cum luce etiam talibus tenebris testimonium placiti sui perhibuisse videretur. Nam ubi tenebræ inculpabiles sunt, inter quas & lucem istam his oculis conspicuam luminaria cæli dividunt, non ante, sed post infertur: *Et vidit Deus quia bonum est. Et posuit illa, inquit, in firmamento cæli, lucere super terram, & præesse diei & nocti, & separare inter lucem & tenebras. Et vidit Deus quia bonum est.* Utrumque enim placuit, quia utrumque sine peccato est. Ubi autem dixit Deus: *Fiat lux, & facta est lux.* Et vidit Deus lucem, quia bona est: & postmodum infertur: *Et separavit Deus inter lucem & tenebras; vocavitque Deus lucem diem, & tenebras vocavit noctem:* non hoc loco additum est: *Et vidit Deus quia bonum est;* ne utrumque appellaretur bonum, cum esset horum alterum malum, vitio proprio, non natura. Et ideo sola ibi lux placuit Conditori: tenebræ autem angelicæ, etsi fuerant ordinandæ, non tamen fuerant approbandæ.

CAPUT XXI.

De aeterna & incommutabili scientia Dei ac voluntate, qua semper illi universa quæ fecit, sic placuerunt faciendæ, quemadmodum facta.

QUID est enim aliud intelligendum in eo quod per omnia dicitur: *Vidit Deus quia bonum est:* nisi operis approbatio secundum artem facti, quæ Sapientia Dei est? Deus autem usque adeo non cum factum est, tunc didicit bonum, ut nihil eorum fieret, si ei fuisset incognitum. Dum ergo videt quia bonum est, quod nisi vidisset ante quam fieret, non utique fieret; docet bonum esse, non discit. Et Plato quidem plus ausus est dicere, elatum esse scilicet Deum gaudio, mundi universitate perfecta. Ubi & ipse non usque adeo desipiebat, ut putaret Deum sui operis novitate factum beatorem: sed sic ostendere voluit, artifici suo placuisse jam factum, quod placuerat in arte faciendum: non quod ullo modo Dei scientia varietur, ut aliud in ea (c) faciant quæ non-
dum

(c) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *fiant*.

(1) Cod. Veron. *isto modo*.

(2) Cod. Veron. *in futurum*.

dum sunt, aliud quæ jam sunt, aliud quæ fuerunt. Non enim more nostro ille vel quod futurum est prospicit, vel quod præsens est adspicit, vel quod præteritum est respicit; sed alio modo quodam a nostrarum cogitationum consuetudine longe (a) atque diverso. Ille quippe non ex hoc in illud cogitatione mutata, sed omnino incommutabiliter videt; ita ut illa quidem quæ temporaliter sunt, & futura nondum sint, & præsentia jam sint, & præterita jam non sint, ipse vero hæc omnia stabili ac sempiterna præsentia comprehendat: nec aliter oculis, aliter mente; non enim ex animo constat & corpore: nec aliter nunc, (1) aliter antea, & aliter postea; quoniam non sicut nostra, ita ejus quoque scientia trium temporum, præsentis videlicet & præteriti vel futuri varietate mutatur: *apud quem non est immutatio, nec momenti obumbratio*. Neque enim ejus intentio de cogitatione in cogitationem transit, in cuius incorporeo contuitu simul adsunt cuncta quæ novit. Quoniam tempora ita novit nullis suis temporalibus notionibus, quemadmodum temporalia movet nullis suis temporalibus motibus. Ibi ergo vidit bonum esse quod fecit, ubi bonum esse vidit ut faceret. Nec quia factum vidit, scientiam duplicavit, vel ex aliqua parte auxit, tamquam minoris scientiæ fuerit prius quam faceret quod videret: qui tam perfecte non operaretur, nisi tam perfecta scientia, cui nihil ex ejus operibus adderetur. Quapropter, si tantummodo nobis insinuandum esset quis fecerit lucem, sufficeret dicere, Deus fecit lucem. Si autem non solum quis fecerit, verum etiam per quid fecerit; satis esset ita enuntiari: *Et dixit Deus Fiat lux, & facta est lux*: ut non tantum Deum, sed etiam per Verbum lucem fecisse nossemus. Quia vero tria quædam maxime scienda de creatura nobis oportuit intimari, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit: *Deus dixit, inquit, Fiat lux, & facta est lux. Et vidit Deus lucem, quia bona est*. Si ergo quærimus, quis fecerit, *Deus est*. Si per quid fecerit: *Dixit, Fiat, & facta est*. Si quare fecerit, *quia bona est*. Nec auctor est excellentior Deo, nec ars efficacior Dei Verbo, nec causa melior quam ut bonum crearetur a Deo bono. Hanc etiam Plato * causam condendi mundi justissimam dicit, ut a bono Deo bona opera fierent: sive ista legerit, sive ab his qui legerant forte cognoverit; sive acerrimo ingenio invisibilia Dei per ea quæ facta sunt, intellecta conspexerit, sive ab his qui ista conspexerant & ipse didicerit.

CAPUT XXII.

De his quibus in universitate rerum a bono Creatore bene conditarum quadam displicent, & putant nonnullam esse naturam malam.

HANC tamen causam, id est, ad bona creanda bonitatem Dei: hanc, inquam, causam tam justam atque idoneam, quæ diligenter considerata & pie cogitata omnes controversias quærentium mundi originem terminat, quidam hæretici non viderunt: quia egenam carnis hujus fragilemque mortalitatem, jam de justo supplicio venientem, dum ei non conveniunt, plurima offendunt; sicut ignis, aut frigus, aut fera bestia, aut quid hujusmodi. Nec attendunt, quam vel in suis locis naturisque vigeant, pulcroque ordine disponantur; quantumque universitati rerum pro suis (b) portionibus decoris tamquam in communem rem publicam conferant, vel nobis ipsis, si eis congruenter atque scienter utamur, commoditatis adtribuunt; ita ut venena ipsa quæ per inconvenientiam perniciose sunt, convenienter adhibita in salubria medicamenta vertantur: quamque a contrario etiam hæc quibus delectantur, sicut cibus & potus & ista lux, immoderato & (c) inopportuno usu noxia sentiantur. Unde nos admonet divina providentia, non res insipienter vituperare, sed utilitatem rerum diligenter inquirere; & ubi nostrum ingenium vel infirmitas deficit, ita credere occultam, sicut erant quædam, quæ vix potuimus invenire: quia & ipsa utilitatis occultatio, aut humilitatis exercitatio est, aut elationis adtritio; cum omnino natura nulla sit malum, nomenque hoc non sit nisi privationis boni: sed a terrenis usque ad caelestia, & a visibilibus usque ad invisibilia sunt aliis alia bona meliora; ad hoc inæqualia, ut essent omnia. Deus autem ita est artifex (d) magnus in magnis, ut minor non sit in parvis: quæ parva non sua granditate, nam nulla est, sed artificis sapientia metienda sunt; sicut in specie (e) visibilis hominis, si unum radatur supercilium, quam propemodum nihil corpori, & quam multum detrahitur pulcritudini; quoniam non mole constat, sed parilitate ac dimensione membrorum. Nec sane multum mirandum est, quod hi qui non nullam malam putant esse naturam suo quodam contrario exortam propagatamque principio, nolunt accipere istam causam creationis rerum, ut bonus Deus conderet bona; credentes eum potius ad hæc mundana molimina rebellantis adversum se (2) mali extrema necessitate perductum, suamque naturam bonam malo coercendo superandoque miscuisse, quam turpissime pollutam & crudelissime captivatam &

Y 2

op-

(a) Er. & Lov. lateque. Ceteri libri, atque.
 (b) Nonnulli MSS. positionibus.
 (c) Sic probæ notæ MSS. At editi, importuna.
 (d) Plures MSS. maximus.
 (e) Vind. Am. & aliquot MSS. visibili.

(1) Cod. Veron. Et aliter antea.
 (2) Codex Veronen. mali repellendi: nec locus glossate auctus videtur mihi: sensus enim hic est: potius credentes eum perductum necessitate extrema repellendi mali rebellantis adversum se ad hæc molimina mundana &c.

Jacobi
1. 17.*In Ti-
meo.

oppressam labore magno vix mundet ac liberet, non totam tamen; sed quod ejus non potuerit ab illa iniquatione purgari, tegmen ac vinculum futurum hostis victi & inclusi. Sic autem Manichæi non desperent, vel potius insanirent, si Dei naturam, sicuti est, incommutabilem, atque omnino incorruptibilem crederent, cui nocere nulla res possit: animam vero quæ voluntate mutari in deterius & peccato corrumpi potuit, atque ita incommutabilis veritatis luce privari, non Dei partem, nec ejus naturæ quæ (a) Dei est, sed ab illo conditam longe imparem Conditori Christiana sanitate sentirent.

CAPUT XXIII.

De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.

Sed multo est mirandum amplius, quod etiam quidam, qui unum nobiscum credunt omnium rerum esse principium, ullamque naturam, quæ non est quod Deus est, nisi ab illo conditore esse non posse; noluerunt tamen istam causam fabricandi mundi tam bonam ac simplicem bene ac simpliciter credere, ut Deus bonus conderet bona, & essent post Deum quæ non essent quod est Deus, bona tamen quæ non faceret nisi bonus Deus. Sed animas dicunt, non quidem partes Dei, sed factas a Deo, peccasse a Conditore recedendo; & diversis progressibus pro diversitate peccatorum, a cælis usque ad terras, diversa corpora quasi vincula meruisse: & hunc esse mundum, eamque causam mundi fuisse faciendi, non ut conderentur bona, sed ut mala cohiberentur. Hinc Origenes jure culpatur. In libris enim quos appellat *περὶ ἀρχῶν*, id est, de principiis; hoc sensit, hoc scripsit. Ubi plus quam dici potest, miror hominem in ecclesiasticis litteris tam doctum & exercitatum, non attendisse, primum quam hoc esset contrarium Scripturæ hujus tantæ auctoritatis intentioni, quæ per omnia opera Dei subjungens: *Et vidit Deus, quia bonum est; completisque omnibus inferens: Et vidit Deus omnia, quæ fecit, & ecce bona valde*: nullam aliam causam faciendi mundi intelligi voluit, nisi ut bona fierent a bono Deo. Ubi si nemo peccasset, tantummodo (1) naturis bonis esset mundus ornatus & plenus: & quia peccatum est, non ideo cuncta sunt impleta peccatis, cum bonorum longe major numerus in cælestibus suæ naturæ ordinem servet. Nec mala voluntas, quia naturæ ordinem servare noluit, ideo iusti Dei leges omnia bene ordinantis effugit. Quoniam sicut pictura cum colore nigro, loco suo (2) posita, ita universitas rerum, si quis possit intueri etiam cum peccatoribus pulcra

Manichæi.

Gen. 1.

est, quamvis per se ipsos consideratos sua deformitas turpet.

2. Deinde videre debuit Origenes, & quicumque ita sapiunt, si hæc opinio vera esset, mundum ideo factum, ut animæ pro meritis peccatorum suorum tamquam ergastula quibus pœnaliter includerentur, corpora acciperent, superiora & leviora quæ minus, inferiora vero & graviora quæ amplius peccaverunt; dæmones quibus deterius nihil est, terrena corpora quibus inferius & gravius nihil est, potius quam homines etiam (b) malos habere debuissent. Nunc vero ut intelligeremus animarum merita non qualitativis corporum esse pensanda, aerium pessimum dæmon, homo autem & nunc licet malus, longe minoris mitiorisque malitiæ, & certe ante peccatum tamen luteum corpus accepit. Quid autem stultius dici potest, quam (c) per istum solem, ut in uno mundo unus esset, non decori pulcritudinis, vel etiam salutis rerum corporalium consuluisse artificem Deum, sed hoc potius evenisse, quia una anima sic peccaverat, ut tali corpore mereretur includi? Ac per hoc si contigisset, ut non una, sed duæ; immo non duæ, sed decem, vel centum, similiter æqualiterque peccassent, centum soles haberet hic mundus. Quod ut non fieret, non opificis provisione mirabili ad rerum corporalium salutem decoremque consultum est, sed contigit potius tanta unius animæ progressionem peccantis, ut sola corpus tale mereretur. Non plane animarum, de quibus nesciunt quid loquantur, sed eorum ipsorum qui talia sapiunt, multum longe a veritate & merito est coerenda progressio. Hæc ergo tria quæ superius commendavi, cum in unaquaque creatura (3) requiruntur, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit, ut respondeatur Deus, per Verbum, quia (d) bona est, utrum altitudine mystica nobis ipsa Trinitas intimetur, hoc est, Pater, & Filius, & Spiritus-sanctus; an aliquid occurrat, (4) quod in hoc loco Scripturarum id accipiendum esse prohibeat, multi sermonis est quæstio, nec omnia uno volumine ut explicemus urgendum est.

CAPUT XXIV.

De Trinitate divina, quæ per omnia opera sua significationis suæ sparsit indicia.

CREDIMUS, & tenemus, & fideliter prædicamus, quod Pater genuerit Verbum, hoc est, Sapientiam, per quam facta sunt omnia, unigenitum Filium, unus unum, æternus cœternum, summe bonus æqualiter bonum; & quod Spiritus-sanctus, simul & Patris & Filii sit Spiritus, & ipse consubstantialis & coæternus

(a) Nonnulli MSS. *quæ Deus est.*

(b) MSS. cum Veronen. *etiam bonos.* Sic etiam Vind. & Am. Sed hi duo editi post *etiam bonos*, addunt *potius etiam quæque malos.*

(c) Particula *per* abest a MSS. nec non a Veronen. & ab editis Vind. Am. & Er.

(d) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *quia bonus est.*

(1) Cod. Veron. prius legebat *naturalis boni*: sed secundis curis emend. ab Antiquario *naturali bono*. Ibidem *ordinatus* pro *ornatus*.

(2) Cod. Veron. *posito*: quæ lectio magis placet.

(3) Cod. Veronen. *requiruntur*.

(4) Cod. Veronen. *quod hoc loco*.

Spiritus
sanctus
tertia in
Trinitate
perfor-
na.

nus ambobus: atque hoc totum & Trinitas sit propter proprietatem personarum, & unus Deus propter inseparabilem divinitatem, sicut unus omnipotens propter inseparabilem omnipotentiam: ita tamen ut etiam cum de singulis quaeritur, unusquisque eorum & Deus & omnipotens esse respondeatur; cum vero de omnibus simul, non tres dii vel tres omnipotentes, sed unus Deus omnipotens; tanta ibi est in tribus inseparabilis unitas, quae sic se voluit praedicari. Utrum autem boni Patris & boni Filii Spiritus-sanctus, quia communis ambobus est, recte bonitas dici possit amborum, non audeo temerariam praecipitare sententiam; verumtamen amborum eum dicere sanctitatem facilius ausus fuero, non amborum quasi qualitatem, sed (a) ipsum quoque substantiam, & tertiam in Trinitate personam. Ad hoc enim me probabilis ducit, quod cum sit & Pater spiritus & Filius spiritus, & Pater sanctus & Filius sanctus, proprie tamen ipse vocatur Spiritus-sanctus, tamquam sanctitas substantialis & consubstantialis amborum. Sed si nihil aliud est bonitas divina quam sanctitas, profecto & illa diligentia rationis est, non praesumptionis audacia, ut in operibus Dei secreto quodam loquendi modo, quo nostra exerceatur intentio, eadem nobis insinuata intelligatur Trinitas, unamquamque creaturam quis fecerit, per quid fecerit, propter quid fecerit. Pater quippe intelligitur Verbi, qui dixit: *Fiat*, Quod autem illo dicente factum est, procul dubio per Verbum factum est. In eo vero quod dicitur: *Vidit Deus quia bonum est*; satis significatur, Deum nulla necessitate, nulla suae cuiusquam utilitatis indigentia, sed sola bonitate fecisse quod factum est, id est, quia bonum est: quod ideo postea quam factum est, dicitur, ut res quae facta est, congruere bonitati propter quam facta est, indicetur. Quae bonitas si Spiritus-sanctus recte intelligitur, universa nobis Trinitas in suis operibus intimatur. Inde est Civitatis sanctae, quae in sanctis Angelis sursum est, & origo, & informatio, & beatitudo. Nam si quaeratur unde sit, Deus eam condidit: si unde sit sapiens, a Deo illuminatur: si unde sit felix, Deo munere subsistens modificatur, contemplans, inhaerens jucundatur; est, videt; amat; in eternitate Dei viget, in veritate Dei laetatur, in bonitate Dei gaudet.

De tripertita...
QUANTUM intellectus...
sapientiae disciplinam tripertitam esse...
luerunt; immo tripertitam esse animadvertere potuerunt: (neque enim ipsi instituerunt ut ita esset, sed ita esse potius invenerunt) cuius una pars appellaretur physica, altera logica,

(a) Sic MSS. Editi vero, *ipsam*.
(b) Probæ notæ MSS. *inveniende*.
(c) Plures MSS. *nisi per se ipsam*.

tertia ethica. Quarum nomina Latina jam multorum litteris frequentata sunt, ut naturalis, rationalis, moralisque vocarentur: quas etiam in octavo libro * breviter pertrinximus. Non quod sit consequens, ut isti in his tribus aliquid secundum Deum de Trinitate cogitaverint. Quamvis Plato primus istam distributionem reperisse & commendasse dicatur, cui neque naturarum omnium auctor nisi Deus visus est, neque intelligentiae dator, (1) neque amoris, quo bene beateque vivitur, inspirator. Sed certe cum & de natura rerum, & de ratione (b) indaganda, veritatis, & de boni fine ad quem cuncta quae agimus referre debemus, diversi diversa sentiant: in his tamen tribus magnis & generalibus quaestionibus omnis eorum versatur intentio. Ita cum in unaquaque earum quid quisque sectetur, multiplex sit discrepantia opinionum, esse tamen aliquam naturae causam, scientiae formam, vitae summam, nemo cunctatur. Tria etiam sunt quae in unoquoque homine artifice spectantur, ut aliquid efficiat, natura, doctrina, usus: natura ingenio, doctrina scientia, usus fructu iudicandus est. Nec ignoro quod proprie fructus fruendis, usus utentis sit; atque hoc interesse videatur, * quod ea re frui dicimur, quae nos non ad aliud referenda (c) per se ipsam delectat; uti vero ea re, quam propter aliud quaerimus. Unde temporalibus magis utendum est, quam fruendum, ut frui mereamur æternis. Non sicut perverfi, qui frui volunt nummo, uti autem Deo; quoniam non nummum propter Deum impendunt, sed Deum propter nummum colunt. Verumtamen eo loquendi modo, quem plus obtinuit consuetudo, & fructibus utimur, & usibus fruimur. Nam & fructus jam proprie dicuntur agrorum; quibus utique omnes temporaliter utimur. Hoc itaque (d) more usum dixerim in his tribus quae in homine spectanda commonui, quae sunt natura, doctrina, usus. Ex his propter obtinendam beatam vitam, tripertita, ut dixi, a philosophis inventa est disciplina, naturalis propter naturam, rationalis propter doctrinam, moralis propter usum. Si ergo natura nostra esset a nobis, profecto & nostram nos genuissemus sapientiam, nec eam doctrinam, id est, aliam discendo, percipere curarem; & propter amoris nobis profectus, & ad nos relatus, ad beatam vitam vendum sufficeret, nec bono alio quo fieret, ullo indigeret: nunc vero quia natura nostra, ut esset, Deum habet auctorem; procul dubio ut vera sapiamus, ipsum debemus habere doctorem; ipsum etiam ut beati simus, suavitatis intima

* Cap. 4
& seq.

Homi-
nis arti-
ficis
partes.

* V. lib. 1.
de do-
ctrina
Christi. c.
3. & 4.

CA-

(d) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *modum*.
(1) God. Veronen. *neque amoris quolibet, quo bene utendum in codice*.

CAPUT XXVI.

De imagine summæ Trinitatis, quæ secundum quemdam modum in natura etiam nec dum beatificati hominis invenitur.

ET nos quidem in nobis, tamen non æqualem, immo valde longeque distantem, neque coeternam, & quo brevius totum (a) dicitur, non ejusdem substantiæ, cujus est Deus, tamen qua Deo nihil sit in rebus ab eo factis natura propinquius, imaginem Dei, hoc est summæ illius Trinitatis, agnoscimus, adhuc reformatione perficiendam, ut sit etiam similitudine proxima: * Nam & fumus, & nos esse novimus, & (b) id esse ac nosse diligimus. In his autem tribus quæ dixi, nulla nos falsitas veri similis turbat. Non enim ea, sicut illa quæ foris sunt, ullo sensu corporis tangimus, velut colores videndo, sonos audiendo, & odores olfaciendo, sapes gustando, dura & mollia contrectando sentimus, quorum sensibilibus etiam imagines eis simillimas, nec jam corporeas, cogitatione versamus, memoria tenemus, & per ipsas in istorum desideria concitamus: sed sine ulla phantasiarum vel phantasmatum imaginatione ludificatoria, mihi esse me, idque nosse & amare certissimum est. Nulla in his veris Academicorum argumenta formido, dicentium, Quid si falleris? Si enim fallor, sum. Nam qui non est, utique nec falli potest: ac per hoc sum, si fallor. Quia ergo sum (1) si fallor, quomodo esse me fallor, quando certum est me esse, si fallor? Quia igitur essem qui fallerem, etiam si fallerem; procul dubio in eo quod me novi esse, non fallor. Consequens est autem, ut etiam in eo quod me novi nosse, non fallar. Sicut enim novi me esse, ita novi etiam hoc ipsum, nosse me. Eaque duo cum amo, eundem quoque amorem quiddam tertium, nec imparis æstimationis, eis quas novi rebus adjungo. Neque enim fallor amare me, cum in his quæ amo non fallar: quamquam etsi illa falsa essent, falsa me amare verum esset. Nam quo pacto recte reprehenderem & recte prohiberem ab amore fallorum, si me illa amare falsum esset? Cum vero & illa vera atque certa sint, quis dubitet quod eorum, cum amantur, & ipse amor verus & certus est? Tam porro nemo est qui esse se nolit, quam nemo est qui non beatus esse velit. Quomodo enim potest beatus esse, si nihil sit?

CAPUT XXVII.

De essentia & scientia, & utriusque amore.

ITA vero vi quadam naturali ipsum esse jucundum est; ut non ob aliud & hi qui miseri sunt nolint interire, & cum se miseris esse sentiant, non se ipsos de rebus, sed miseriam suam potius auferri velint. Illis etiam qui & sibi miserissimi apparent, & plane sunt, &

(a) Sola editio Lov. dicatur.
(b) Sic MSS. Editi vero, & nostrum esse. Codex autem Veronen. & esse, omisso id.
(c) Sic Vind. Am. & nonnulli MSS. Alii veteres libri habent cum cod. Veron. aliud terre radices affigunt. At Er. & Lov. aliud terre radices affigunt.

non solum a sapientibus quoniam stulti, verum & ab his qui se beatos putant, miseri judicantur, quia pauperes atque mendici sunt, si quis immortalitatem daret, qua nec ipsa miseria moreretur, proposito sibi quod si in eadem miseria semper esse nollent, nulli & nusquam essent futuri, sed omni modo perituri, profecto exultarent lætitia, & sic semper eligerent esse, quam omnino non esse. Hujus rei testis est notissimus sensus illorum. Unde enim mori metuunt, & malunt in illa ærumna vivere, quam eam morte finire, nisi quia satis apparet quam refugiat natura non esse? Atque ideo cum se noverint esse morituros, pro magno beneficio sibi hanc impendi misericordiam desiderant, ut aliquanto productius in eadem miseria vivant, tardiusque moriantur. Procul dubio ergo indicant immortalitatem, saltem talem quæ non habeat finem mendicitatis, quanta gratulatione susciperent. Quid, animalia omnia etiam irrationalia, quibus datum non est ista cogitare, ab immensis draconibus usque ad exiguos vermiculos, nonne se esse velle, atque ob hoc interitum fugere omnibus quibus possunt motibus indicant? Quid, arbuta omnemque frutices, quibus nullus est sensus ad vitandam manifesta motionem pernicem, nonne ut in auras tutum (2) culminis germen emittant, (c) altius terræ radices affigunt, quo alimentum trahant, atque ita suum quodam modo esse conservent? Ipsa postremo corpora, quibus non solum sensus, sed nec ulla saltem feminalis est vita, ita tamen vel exiliunt in superna, vel in ima descendunt, vel librantur in mediis, ut essentiam suam, ubi secundum naturam possunt esse, custodiant.

2. Jam vero nosse quantum ametur, quamque falli nolit humana natura, vel hinc intelligi potest, quod lamentari quisque sana mente mavult, quam lætari in amentia. Quæ vis magna atque mirabilis mortalibus, præter (d) homini, animantibus nulla est; licet eorum quibusdam ad istam lucem contuendam multo quam nobis sit acrior sensus oculorum: sed lucem illam incorpoream contingere nequeunt, qua mens nostra quodam modo irradiatur, ut de his omnibus recte judicare possimus. Nam in quantum eam capimus, in tantum (3) id possumus. Verumtamen inest sensibus irrationalium animantium, etsi scientia nullo modo, at certe quædam scientiæ similitudo. Cetera autem rerum corporalium, non quia sentiunt, sed quia sentiuntur, sensibilia nuncupata sunt. Quorum in arbutis hoc simile est sensibus, quod aluntur & (e) gignunt. Verumtamen (4) & hæc & omnia corporalia latentes in natura causas habent;

(d) Er. & Lov. præter homines: dissentientibus editis aliis & MSS.
(e) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. gignuntur.
(1) In Cod. Veron. desunt verba si fallor.
(2) Cod. Veron. cacuminis.
(3) Cod. Veron. ad id. (4) Cod. Ver. & hæc omnia

habent; sed formas suas, quibus mundi hujus visibilis structura formosa est, sentiendas sensibus præbent, ut pro eo quod nosse non possunt, quasi innoscere velle videantur. Sed nos ea sensu corporis ita capimus, ut de his non sensu corporis judicemus. Habemus enim alium interioris hominis sensum isto longe præstantiorem, quo justa & injusta sentimus, justa per intelligibilem speciem, injusta per ejus privationem. Ad hujus sensus officium non acies pupillæ, non foramen auriculæ, non spiramenta narium, non gustus faucium, non ullus corporeus tactus accedit. Ibi me & esse & hoc nosse certus sum, & (a) hæc amo atque amare me similiter certus sum.

CAPUT XXVIII.

An etiam ipsum amorem, quo & esse & scire diligimus, diligere debeamus, quo magis divine Trinitatis imagini propinquamus.

SED de duobus illis, essentia scilicet & notitia, quantum amentur in nobis, & quemadmodum etiam in ceteris rebus quæ infra sunt, eorum reperiatur, etsi differens, quædam tamen similitudo, quantum suscepti hujus Operis ratio visa est postulare, satis diximus: de amore autem quo amantur, utrum & ipse amor ametur, non dictum est. Amatur autem: & hinc probamus, quod in (b) hominibus qui rectius amantur, ipse magis amatur. Neque enim vir bonus merito dicitur qui scit quod bonum est, sed qui diligit. Cur ergo & in nobis ipsis non & ipsum amorem nos amare sentimus, quo amamus quidquid boni amamus? Est enim & amor, quo amatur & quod amandum non est: & istum amorem odit in se, qui illum diligit, quo id amatur quod amandum est. Possunt enim animo esse in uno homine, & hoc bonum est homini, ut illo proficiente quo bene vivimus, iste deficiat quo male vivimus, donec ad perfectum sanetur, & in bonum commutetur omne quod vivimus. Si enim pecora essemus, carnalem vitam & quod secundum sensum ejus est amaremus; idque esset sufficiens bonum nostrum, & secundum hoc cum esset nobis bene, nihil aliud quereremus. Item si arbores essemus, nihil quidem sentiente motu amare possemus, verumtamen id quasi appetere videremur, quo feracius essemus uberiusque fructuosæ. Si essemus lapides, aut fluctus, aut ventus, aut flamma, vel quid ejusmodi, sine ullo quidem sensu atque vita, non tamen nobis deesset quasi quidam nostrorum locorum atque ordinis appetitus. Nam velut amores corporum momenta sunt ponderum, sive deorsum gravitate, sive sursum levitate nitantur. Ita enim corpus pondere, sicut animus amore fertur, quocumque fertur. Quoniam igitur homines sumus, ad

nostri Creatoris imaginem creati, cujus est vera æternitas, æterna veritas, æterna & vera caritas, estque (c) ipsa æterna & vera & cara Trinitas, neque confusa, neque separata; in iis quidem rebus quæ infra nos sunt, quoniam & ipsa nec aliquo modo essent, nec aliqua specie continerentur, nec aliquem ordinem vel appetent, vel tenerent, nisi ab illo facta essent qui summe est, qui summe sapiens est, qui summe bonus est; tamquam per omnia quæ fecit mirabili stabilitate currentes, quasi quædam ejus alibi magis, alibi minus impressa vestigia colligamus; in nobis autem ipsis ejus imaginem contuentes, tamquam minor ille Evangelicus filius ad nosmetipsos reversi surgamus, (d) ut ad illum redeamus, a quo peccando recesseramus. Ibi esse nostrum non habebit mortem, ibi nosse nostrum non habebit errorem, ibi amare nostrum non habebit offensionem. Nunc autem ista tria nostra quamvis certa teneamus, nec aliis ea credamus testibus, sed nos ipsi præsentia sentiamus, atque interiorē veracissimo cernamus adspectu, tamen quam diu futura, vel utrum numquam defutura, & quo si bene, quo autem si male agantur, perventura sint, quoniam per nos ipsos nosse non possumus, alios hinc testes vel quarimus, vel habemus, de quorum fide cur nulla debeat esse dubitatio, non est iste, sed posterior erit diligentius differendi locus. In hoc autem libro de Civitate Dei, quæ non peregrinatur in hujus vitæ mortalitate, sed immortalis semper in cælis est, id est, de Angelis sanctis Deo coherentibus, qui nec fuerunt umquam, nec futuri sunt desertores, inter quos & illos qui æternam lucem deserentes, tenebræ facti sunt, Deum primitus divisisse jam diximus, illo adjuvante quod cepimus, ut possumus explicemus.

CAPUT XXIX.

De sanctorum Angelorum scientia, qua Trinitatem in ipsa ejus deitate noverunt, & qua operum causas prius in operantis arte, quam in ipsis operibus artificis intuentur.

ILLI quippe Angeli sancti non per verba sonantia Deum discunt; sed per ipsam præsentiam immutabilis veritatis, hoc est, Verbum ejus unigenitum: & ipsum Verbum & Patrem & eorum Spiritum-sanctum; eamque esse inseparabilem Trinitatem, singulasque in ea personas esse (1) unam substantiam; & tamen omnes non tres deos esse, sed unum Deum, ita noverunt, ut eis magis ista, quam nos ipsi nobis cogniti (2) sumus. Ipsam quoque creaturam melius ibi, hoc est, in sapientia Dei, tamquam in arte qua facta est, quam in ea ipsa sciunt: ac per hoc & se ipsos ibi melius quam in se ipsis, verumtamen & in se ipsis. Facti sunt enim, &

(a) Ita MSS. Editi vero, & hoc amo.

(b) Sola editio Lov. quod hominibus quæ rectius amantur.

(c) Sic MSS. At editi cum Veron. cod. estque ipse.

(d) Editi, & ad illum: dissentientibus veteribus libris.

Cod. Veron. & ad illud. eamus.

(1) Absit a Cod. Veron. unam

(2) Cod. Veron. simus. Et paullo infra sciunt.

aliud sunt quam ille qui fecit. Ibi ergo tamquam in cognitione diurna, in se ipsis autem tamquam in vespertina, sicut supra jam diximus. Multum enim differt utrum in ea ratione cognoscatur aliquid secundum quam factum est, an in se ipso. Sicut aliter scitur restitudo linearum seu veritas figurarum, cum intellecta conspicitur, aliter cum in pulvere scribitur, & aliter iustitia in veritate incommutabili, aliter in anima iusti. Sic deinde cetera, sicut firmamentum inter aquas superiores & inferiores, quod caelum vocatum est; sicut deorsum aquarum congeries terræque nudatio, & herbarum institutio atque lignorum; sicut solis & lunæ stellarumque conditio; sicut ex aquis animalium, volucrum scilicet atque piscium belluarumque natantium; sicut quorumcumque in terra gradientium atque reptantium, & ipsius hominis, qui cunctis in terra rebus excelleret. Omnia hæc aliter in Verbo Dei cognoscuntur ab Angelis, ubi habent causas rationesque suas, id est, secundum quas facta sunt, incommutabiliter permanentes, aliter in se ipsis; (a) illic clariore, hic obscuriore cognitione, velut artis atque operum: quæ tamen opera cum ad ipsius Creatoris laudem venerationemque referuntur, tamquam mane lucefcit in mentibus contemplantium.

CAPUT XXX.

De senarii numeri perfectione, qui primus partium suarum quantitate completur.

Gen. 1.
31.

Hæc autem propter senarii numeri perfectionem, eodem die sexies repetito, sex diebus perfecta narratur: non quia Deo necessaria fuerit mora temporum, quasi qui non potuerit creare omnia simul, quæ (1) deinceps congruis motibus peragerent tempora, sed quia per senarium numerum est operum significata perfectio. Numerus quippe senarius primus completur suis partibus, id est, sexta sui parte, & tertia, & dimidia; quæ sunt unum, & duo, & tria: quæ in summam ducta, sex fiunt. Partes autem in hac consideratione numerorum illæ intelligendæ sunt, quæ quotæ sint dici potest: sicut dimidia, tertia, quarta, & deinceps ab aliquo numero denominatæ. Neque enim, exempli gratia, quia in novenario numero quatuor pars aliqua ejus est, ideo dici potest quota ejus sit: unum autem potest, nam nona ejus est; & tria potest, nam tertia ejus est. Conjunctæ vero istæ duæ partes ejus, nona scilicet atque tertia, id est, unum & tria, longe sunt a tota summa ejus, quod est novem. Itemque in denario quaternarius est aliqua pars ejus; sed quota sit dici non potest: unum autem potest; nam decima pars ejus est. Habet & quintam, quod sunt duo: habet & dimidiam, quod sunt quinque. Sed hæ tres partes ejus, decima & quin-

ta & dimidia, id est, unum & duo & quinque, simul ductæ non complent decem: sunt enim octo. Duodenarii vero partes numeri in summam ductæ, transcunt eum: habet enim duodecimam, quod est unum; habet sextam quæ sunt duo; habet quartam, quæ sunt tria; habet tertiam, quæ sunt quatuor: habet & dimidiam, quæ sunt sex: unum autem & duo & tria & quatuor & sex; non duodecim, sed amplius, id est, sexdecim fiunt. Hoc breviter commemorandum putavi ad commendandam senarii numeri perfectionem, qui primus, ut dixi, partibus suis in summam redactis ipse perficitur: in quo perficit Deus opera sua. Unde ratio numeri contemnenda non est, quæ in multis sanctarum Scripturarum locis, quam magni æstimanda sit, elucet diligenter intuentibus. Nec frustra in laudibus Dei dictum est: *Omnia in mensura & numero & pondere disposuisti.* Sap. 11. 21.

CAPUT XXXI.

De die septimo, in quo plenitudo & requies commendatur.

IN septimo autem die, id est, eodem die septies repetito, qui numerus etiam ipse alia ratione perfectus est, Dei requies commendatur, in qua primus sanctificatio sonat. Itaque Deus noluit istum diem in ullis suis operibus sanctificare, sed in requie sua, quæ non habet vespertinam: neque ulla enim creatura est, ut etiam ipsa (b) aliter in Dei Verbo, aliter in se cognita, faciat aliam velut diurnam, aliam velut vespertinam notitiam. De septenarii porro numeri perfectione dici quidem plura possunt: sed & liber iste jam prolixus est; & vereor ne occasione comperta, scientiolam nostram leviter magis quam utiliter jactare velle videamur. Habenda est itaque ratio moderationis atque gravitatis, ne forte cum de numero multum loquimur, mensuram & pondus negligere, judicemur. Hoc itaque satis sit admonere, quod totus impar (2) primus numerus ternarius est, totus par quaternarius: ex quibus duobus septenarius constat. Ideo pro universo sæpe ponitur, sicuti est: *Septies cadet justus, & resurget*: id est, quotiescumque ceciderit, non peribit. Quod non de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi voluit. Et, *Septies in die laudabo te.* Quod alibi alio modo dictum est: *Semper laus ejus in ore meo*: Et multa hujusmodi in divinis auctoritatibus reperiuntur, in quibus septenarius numerus, ut dixi; pro cuiusque rei universitate poni solet. Propter hoc eodem sæpe numero significatur Spiritus sanctus, de quo Dominus ait: *Docebit vos omnem veritatem.* Ibi requies Dei, qua requiescit in Deo. In toto quippe, id est, in plena perfectione requies; in parte autem labor. Ideo laboramus, quamdiu ex parte scimus, sed cum

Gen. 2.
Ibidem
3.

Prov. 24.
16.

Psal.
118. 164.
Psal. 33.
2.

Joan. 16.

1. Cor.
13. 9.

(a) MSS. *illuc clariore, hæc obscuriore.* Et ita cod. Veron.
(b) Ipsa scilicet requies Dei, quæ non est aliqua creatura.
(1) Cod. Veron. omittit *deinceps*.

(2) Deest in MS. Ver. *et primus*, quod abundare videtur in Editione.

venerit quod perfectum est, quod ex parte est evacuabitur. Hinc est quod etiam Scripturas istas cum labore rimamur. Sancti vero Angeli (a) ad quorum societatem & congregationem in hac peregrinatione laboriosissima suspiramus, sicut habent permanenti aeternitatem, ita cognoscendi facilitatem & requiescendi felicitatem. Sine difficultate quippe nos adjuvant; quoniam spiritalibus motibus puris & liberis non laborant.

CAPUT XXXII.

De opinione eorum qui angelorum creaturam anteriorem volunt esse, quam mundi.

NE quis autem contendat, & dicat non sanctos Angelos esse significatos, in eo quod scriptum est: *Fiat lux, & facta est lux*; sed quamlibet lucem tunc primum factam esse corpoream, aut opinetur, aut doceat: Angelos autem prius esse factos, non tantum ante firmamentum, quod inter aquas & aquas factum, appellatum est caelum, sed ante illud (1) quod dictum est: *In principio fecit Deus caelum & terram*; atque illud quod dictum est: *In principio*, non ita dictum tamquam primum hoc factum sit, cum ante fecerit Angelos; sed quia omnia in sapientia fecit, quod est Verbum ejus, & ipsum Scriptura principium nominavit; sicut ipse in Evangelio Judaeis quaerentibus quis esset, respondit se esse principium: non e contrario referam contentionem, maxime quia hoc in delectat plurimum, quod etiam in summo exordio sancti libri Geneseos Trinitas commendatur. Cum enim ita dicitur: *In principio fecit Deus caelum & terram*, ut Pater fecisse intelligatur in Filio, sicut attestatur Psalmus, ubi legitur: *Quam magnificata sunt opera tua Domine! omnia in sapientia fecisti*: convenientissime paullo post commemoratur etiam Spiritus-sanctus. Cum enim dictum esset, qualem terram Deus primitus fecerit, vel quam molem materiamve futurae constructionis mundi caeli & terrae nomine nuncupaverit subjiciendo & addendo: *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebrae erant super abyssum*: mox ut Trinitatis commemoratio compleretur: *Et spiritus*, inquit, *Dei superferebatur super aquam*. Proinde ut volet quisque accipiat, quod ita profundum est, ut ad exercitationem legentium a fidei regula (2) non abeffrantes plures possit generare sententias: dum tamen Angelos sanctos in sublimibus (b) sedibus, non quidem deo coaequos, sed tamen de sua sempiterna & vera felicitate certos esse, nemo ambigat. Ad quod Dominus docens, non solum parvulos suos Dominus docens, non solum illud ait: *Erunt aequales Angelis Dei*: verum ipsi quoque Angeli qua contemplatione fruuntur, Matth. ostendit, ubi ait: *Videte, ne contemnatis unum* Tom. VII.

(a) MSS. omittunt particulam *ad*: & ex his nonnulli habent, *societati & congregationi*, cum cod. Veronensi.
(b) Editi; *caeli sedibus*. Abest *caeli* a MSS.
(c) Vind. Arn. & plures MSS. *typho*.
(d) Sic MSS. At editi, *bonitatis*.

ex pusillis istis: dico enim vobis, quia Angeli eorum in caelis semper vident faciem Patris mei, qui in caelis est.

CAPUT XXXIII.

De duabus angelorum societatibus diversis atque disparibus, quae non incongrue intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatae.

PECCASSE autem quosdam angelos, & in hujus mundi ima detrusos, qui eis velut carcer est, usque ad futuram in die iudicii ultimam damnationem, apostolus Petrus apertissime ostendit, dicens, quod Deus angelis peccantibus non pepercerit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradiderit in iudicio puniendos reservari. Inter hos ergo & illos, Deum vel praescientia vel opere divisisse quis dubitet? illosque lucem merito appellari, quis contradicat? Quandoquidem nos adhuc in fide viventes, & eorum aequalitatem adhuc sperantes, utique nondum tenentes, jam lux dicti ab Apostolo sumus: *Fuistis enim*, inquit, *aliquando tenebrae, nunc autem in Domino*. Istos vero desertores, tenebras (3) apertissime nuncupari, profecto advertunt, qui peiores esse hominibus infidelibus sive intelligunt, sive credunt. Quapropter etsi alia lux in isto hujus libri loco intelligenda est, ubi legitur: *Dixit Deus, Fiat lux, & facta est lux*; & alia tenebrae significatae sunt in eo quod scriptum est: *Divisit Deus inter lucem & tenebras*: nos tamen has duas angelicas societates; unam fruentem Deo, alteram tumentem (c) typho: unam cui dicitur: *Adorate eum omnes angeli ejus*; aliam cuius princeps dicit: *Hec omnia tibi dabo, si prostratus adoraveris me*: unam Dei sancto amore flagrantem, alteram propriae cellitudinis immundo amore fumantem: & quoniam, sicut scriptum est, *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam*: illam in caelis gloriosa habitantem; istam inde abiectam in hoc infimo aereo caelo tumultuantem: illam luminosa pietate tranquillam, istam tenebrosis cupiditatibus turbulentam; illam Dei nutu clementer subvenientem, iuste ulciscentem; istam suo facto subdendi & nocendi libidine exultantem; illam, ut quantum vult consulari Dei (d) bonitatis ministram; istam, ne quantum vult faciat, Dei potestate frenatam: illam hinc miserabilem nolens proferre persecutionibus suis; hanc illi videntem, cum peregrinos colligit sub nos; ergo has duas societates angelicas inter se distinet atque contrarias, unam & naturam bonam, & voluntate rectam; aliam vero naturam bonam, sed voluntate pervertam, aliis manifestioribus divinitum Scripturarum testimoniis declaratas, quod etiam in hoc libro, cui nomen est Genesim, lucis tenebrarumque vocabulis significatas existimamus.

Z ma-

(1) Cod. Veron. *de quo dictum est*:
(2) Cod. Veron. *non abhorrentes*.
(3) Cod. Veron. *apertissime*: quae lectio mihi magis ardet, relate ad superiora verba: *illosque lucem merito appellari* &c.

mavimus, etiamsi aliud sensit hoc loco forte qui scripsit, non est inutiliter obscuritas hujus pertractata sententiæ: quia etsi voluntatem auctoris libri hujus indagare nequivimus, a regula tamen fidei, quæ per alias ejusdem auctoritatis sacras litteras satis fidelibus nota est, (1) non aberravimus. Etsi enim corporalia hic commemorata sunt opera Dei, habent procul dubio nonnullam similitudinem spiritualium, secundum quam dicit Apostolus: *Omnes enim vos filii lucis estis & filii diei; non sumus noctis, neque tenebrarum*. Si autem hoc sensit etiam ille qui scripsit, ad perfectiorem disputationis finem nostra pervenit intentio: ut homo Dei tam eximiæ divinæque sapientiæ, immo per eum Spiritus Dei in commemorandis operibus Dei, quæ omnia sexto die dicit esse perfecta, nullo modo angelos prætermisisse credatur: sive *In principio*, quia primo fecit; sive quod convenientius intelligitur: *In principio*, quia in Verbo unigenito fecit, scriptum sit: *In principio fecit Deus calum & terram*: quibus nominibus universalis est significata creatura, vel spiritualis & corporalis, quod est credibilis; vel magnæ duæ mundi partes, quibus omnia quæ creata sunt continentur, ut primitus eam totam proponeret, ac deinde partes ejus secundum mysticum dierum numerum exsequeretur.

CAPUT XXXIV.

De eo quod quidam putant, in conditione firmamenti aquarum discretarum nomine angelos significatos, & quod quidam aquas existimant non creatas.

QUAMQUAM nonnulli (a) putaverint aquarum nomine significatos quodam modo populos angelorum; & hoc esse quod dictum est: *Fiat firmamentum inter aquam & aquam*: ut supra firmamentum angeli intelligantur; infra vero, vel aquæ istæ visibiles, vel malorum angelorum multitudo, vel omnium hominum gentes. Quod si ita est, non illic apparet ubi facti sunt (2) angeli, sed ubi discreti. Quamvis &

aquas, quod perversissimæ atque impiæ vanitatis est, negent * quidam factas a Deo, quoniam nusquam scriptum est, Dixit Deus, Fiant aquæ. Quod possunt simili vanitate etiam de terra dicere: nusquam enim legitur, Dixit Deus, Fiat terra. Sed, inquit, scriptum est: *In principio fecit Deus calum & terram*. Illic ergo & aqua intelligenda est: uno enim nomine utrumque comprehensum est. Nam *ipsius est mare*, sicut in Psalmo legitur, *& ipse fecit illud, & aridam (b) terram manus ejus finxerunt*. Sed hi qui in nomine aquarum quæ super cælos sunt, angelos intelligi volunt, ponderibus elementorum moventur, & ideo non putant aquarum fluidam gravemque naturam in superioribus mundi locis potuisse constitui: qui secundum rationes suas si ipsi hominem facere possent, non ei pituitam, quod Græce φλέγμα dicitur, & tamquam in elementis corporis nostri aquarum vicem obtinet, in capite ponerent. Ibi enim sedes est phlegmatis, secundum Dei opus utique aptissime: secundum istorum autem conjecturam tam absurde, ut si hoc nesciremus, & in hoc libro similiter scriptum esset, quod Deus humorem fluidum & frigidum, ac per hoc gravem, in superiore omnibus ceteris humani corporis parte posuerit, isti trutinatores elementorum nequaquam crederent; & si auctoritati ejusdem Scripturæ subditi essent, aliquid aliud ex hoc intelligendum esse censerent. Sed quoniam si diligenter singula (3) scrutemur atque tractemus, quæ in illo divino libro de constitutione mundi scripta sunt, & multa dicenda, & a proposito instituti Operis longe digrediendum est; jamque de duabus istis diversis inter se atque contrariis societatibus angelorum, in quibus sunt quædam exordia duarum etiam in rebus humanis Civitatum, de quibus deinceps dicere institui, quantum satis esse visum est, disputavimus, hunc quoque librum aliquando claudamus (4).

* *V. lib. de heresibus c. 76.**Gen. 1. 1.**Psal. 94.*

5.

(a) Hoc putasse ipse Augustinus videtur lib. 13. Confess. c. 15. Sed hanc sententiam improbavit in lib. 2. Retract. c. 6. Eadem opinio fuit Origenis, reprehensa ab Epiphonio in epistola ad Joannem Jerosolymitanum & ab Hieronymo ad Pammachium adversus errores Joannis Jerosolymitani.
(b) Vind. Er. & Lov. omittunt *terram*. Habent potiores MSS. juxta Græc. LXX. Habet etiam editio Am. sed

cum additamento sic: *& aridam, id est terram manus ejus finxerunt*.

(1) Cod. Veron. non abhorruimus.

(2) Cod. Veron. facti sint.

(3) Cod. Veron. inscrusemur.

(4) Cod. Veron. Augustini episcopi Catholici de Civitate Dei contra Paganos liber 11. explicit. Incipit lib. 12. feliciter.

LIBER DUODECIMUS.

In quo prius quidem de angelis inquit Augustinus, unde nimirum aliis bona voluntas, aliis mala, & quæ causa beatitudinis bonorum, quæ causa miserie malorum fuerit.

Postea vero de hominis institutione agit, docetque eum non ab æterno, sed in tempore esse conditum, nec alio auctore quam Deo.

CAPUT I.

De una bonorum malorumque angelorum natura.

1. ANTEQUAM de institutione hominis dicam, ubi duarum Civitatum, quantum ad rationalium (a) mortalium genus adinet, apparebit exortus, sicut superiore libro apparuisse in angelis jam videtur; prius mihi quædam de ipsis angelis video esse dicenda, quibus demonstretur quantum a nobis potest, quam non inconveniens neque incongrua dicatur esse hominibus angelisque societas: ut non quatuor, duæ scilicet angelorum totidemque hominum, sed duæ potius Civitates, hoc est, societas merito esse dicantur; una in bonis, altera in malis, non solum angelis, verum etiam hominibus constitutæ.

2. Angelorum bonorum & malorum inter se contrarios appetitus non naturis principiisque diversis, cum Deus omnium substantiarum bonus auctor & conditor utrosque creaverit, sed voluntatibus & cupiditatibus existisse, dubitare fas non est; dum alii constanter in communi omnibus bono, quod ipse illis Deus est, atque in ejus æternitate, veritate, caritate persistunt; alii sua potestate potius delectati velut bonum suum sibi ipsi essent, a superiore communi omnium beatifico bono ad propria defluerunt; & habentes elationis fastum pro excelssima æternitate, vanitatis astutiam pro certissima veritate, studia partium pro individua caritate, superbi, fallaces, invidi effecti sunt. Beatitudinis igitur illorum causa est, adhærere Deo. Quocirca istorum miserie causa ex contrario est intelligenda, quod est, non adhærere Deo. Quamobrem si cum quæritur quare illi beati sint; recte respondetur, quia adhærant Deo: & cum quæritur, cur isti sint miseri; recte respondetur, quia non adhærant Deo: non est creaturæ rationalis vel intellectualis bonum, quo beata sit, nisi Deus. Ita quamvis non omnis beata possit esse creatura, (neque enim hoc munus adipiscuntur, aut capiunt fera, ligna, saxa, & si quid ejusmodi est) ea tamen quæ potest, non ex se ipsa potest, quia ex nihilo creata est; sed ex illo, a quo creata est. Hoc enim adepti beati, quo amisso misera est. Ille vero qui non alio, sed se ipso bono beatus est, ideo ipse miser non potest esse, quia non se potest amittere.

Deus immutabile bonum 3. Dicimus itaque (1) incommutabile bonum non esse, nisi unum verum beatum Deum: ea vero quæ fecit, bona quidem esse, quod ab illo;

verumtamen mutabilia, quod non de illo, sed de nihilo facta sunt. Quamquam ergo summa non sint: quibus est Deus majus bonum: magna sunt tamen ea mutabilia bona, quæ adhærere possunt, ut beata sint, immutabili bono; quod usque adeo bonum eorum est, ut sine illo misera esse necesse sit. Nec ideo cetera in hac creaturæ universitate meliora sunt, quia misera esse non possunt. Neque enim cetera membra corporis nostri, ideo dicendum est oculis esse meliora, quia cæca esse non possunt. Sicut autem melior est natura sentiens & cum dolet, quam lapis qui dolere nullo modo potest: ita rationalis natura præstantior est etiam misera, quam illa quæ rationis vel sensus est expertis, & ideo in eam non cadit miseria. Quod cum ita sit, huic naturæ, quæ in tanta excellentia creata est, ut licet ipsa sit mutabilis, inhærendo tamen incommutabili bono, id est, summo Deo, beatitudinem consequatur, nec expleat indigentiam suam nisi utique beata sit, eique explendæ non sufficiat nisi Deus, profecto non illi adhærere, vitium est. Omne autem vitium naturæ nocet, ac per hoc contra naturam est. Ab illa igitur quæ adhæret Deo, non natura differt ista, sed vitio: quo tamen etiam vitio valde magna multumque laudabilis ostenditur ipsa natura. Cujus enim recte vituperatur vitium, procul dubio natura laudatur. Non recta vitii vituperatio est, quod illo dehonefatur natura laudabilis. Sicut ergo cum vitium oculorum dicitur cæcitas, id ostenditur, quod ad naturam oculorum pertinet visus; & cum vitium aurium dicitur surditas, ad earum naturam pertinere demonstratur auditus: ita cum vitium creaturæ angelicæ dicitur, (2) quod non adhæret Deo, hinc apertissime declaratur, ejus naturæ ut Deo adhæreat, convenire. Quam porro magna sit laus, adhærere Deo, ut ei vivat, inde sapiat, illo gaudeat, tantoque bono sine morte, sine errore, sine molestia perfruatur, quis cogitare digne possit, aut eloqui? Quapropter etiam vitio malorum angelorum, quo non adhærant Deo, quoniam omne vitium naturæ nocet, satis manifestatur Deum tam bonam eorum erecasse naturam, cui noxium sit non esse cum Deo.

Adhærere Deo.

Z 2 CA-

(a) Editi, mortaliumque. Abest que a MSS.

(1) Cod. Veron. immutabile.

(2) Cod. Veron. quo. Huic locutioni similem habes paul-

lo infra cap. 3. cum inquit: Idcirco vitium quo versantur Deo &c.

C A P U T II.

Nullam essentiam Deo esse contrariam, quia ab eo qui summe est & semper est, hoc (a) rotum videtur diversum esse quod non est.

Exodi 3.
34.

Essen-
tia.

HÆc dicta sint, ne quisquam, cum de angelis apostolicis loquimur, existimet eos aliam velut ex alio principio habere potuisse naturam, nec eorum naturæ auctorem Deum. Cujus erroris impietate tanto quisque carebit expeditius & facilius, quanto perspicacius intelligere potuerit, quod per Angelum dixit Deus, quando Moysen mittebat ad filios Israel: *Ego sum, qui sum*. Cum enim Deus summa essentia sit, hoc est, summe sit, & ideo immutabilis sit; rebus quas ex nihilo creavit, esse dedit, sed non summe esse, sicut ipse est; & aliis dedit esse amplius, aliis minus; atque ita naturas essentiarum gradibus ordinavit. Sicut enim ab eo quod est sapere, vocatur sapientia; sic ab eo quod est esse, vocatur essentia: novo quidem nomine, quo nisi veteres non sunt Latini sermonis auctores, sed jam nostris temporibus usitato, ne deesset etiam linguæ nostræ, quod Græci appellant *ουσία*. Hoc enim verbum e verbo expressum est, ut diceretur essentia. Ac per hoc ei naturæ, quæ summe est, qua faciente sunt quæcumque sunt, contraria natura non esse, nisi quæ non est. Ei quippe quod est, non esse contrarium est. Et propterea Deo, id est, summæ essentiæ, & auctori omnium qualiumcumque essentiarum essentia nulla contraria est.

C A P U T III.

De inimicis Dei, non per naturam, sed per contrariam voluntatem, quæ cum ipsis nocet, bona utique naturæ nocet: quia vitium si non nocet, non est.

Inimici
Dei.

DICUNTUR autem in Scripturis inimici Dei, qui non natura, sed vitiis adversantur ejus imperio: nihil ei valentes nocere, sed sibi. Inimici enim sunt resistendi voluntate, non potestate lædendi. Deus namque immutabilis est, & omni modo incorruptibilis. Idcirco vitium quo resistunt Deo, qui ejus appellantur inimici, non est Deo, sed ipsis malum. Neque hoc ob aliud, nisi quia corrumpit in eis naturæ bonum. Natura igitur non est contraria Deo, sed vitium. (b) Quia quod malum est, contrarium est bono. Quis autem neget Deum summe bonum? Vitium ergo contrarium est Deo, tamquam malum bono. Porro autem bonum est & natura quam vitiat; unde & huic bono utique contrarium est: sed Deo tantummodo tamquam bono malum; naturæ vero quam vitiat, non tantum malum, sed etiam noxium. Nulla quippe mala Deo noxia, sed mutabilibus corruptibilibusque naturis, bonis tamen ipsorum quoque testimoniis vitiorum. Si enim bonæ non essent, eis vitia nocere non possent. Nam quid eis nocendo faciunt, nisi adimunt integritatem, pulcritudinem,

(a) Quidam MSS. hoc in toto.

(b) Nonnulli MSS. sed vitium, quia malum est, contrarium est bono.

nem, salutem, virtutem, & quidquid boni naturæ per vitium detrahi sive minui consuevit? Quod si omnino desit, nihil boni adimendo non nocet, ac per hoc nec vitium est. Nam esse vitium, & non nocere, non potest. Unde colligitur, quamvis non possit vitium nocere incommutabili bono, non tamen posse nocere nisi bono: quia non inest, nisi ubi nocet. Hoc etiam isto modo dici potest, vitium esse nec in summo posse bono, nec nisi in aliquo bono. Sola ergo bona alicubi esse possunt, sola mala nusquam: quoniam naturæ etiam illæ quæ ex malæ voluntatis (c) vitio vitiatæ sunt, in quantum vitiosæ sunt, malæ sunt; in quantum autem naturæ sunt, bonæ sunt. Et cum in pœnis est natura vitiosa excepto eo quod natura est, etiam hoc ibi bonum est, quod impunita non est. Hoc enim est justum, & omne justum procul dubio bonum. Non enim quisquam de vitiis naturalibus, sed de voluntariis pœnas luit. Nam etiam quod vitium consuetudine, nimiove progressu roboratum velut naturaliter inolevit, a voluntate sumit exordium. De vitiis quippe nunc loquimur ejus naturæ, cui mens inest capax intelligibilis lucis, qua discernitur justum ab injusto.

C A P U T IV.

De natura irrationalium, aut vita carentium, quæ in suo genere atque ordine ab universitatis decore non discrepat.

CETERUM vitia pecorum & arborum aliarumque rerum mutabilium atque mortalium, vel intellectu, vel sensu, vel vita omnino carentium, quibus eorum dissolubilis natura corrumpitur, damnabilia putare, ridiculum est: cum istæ creaturæ eum modum nutu Creatoris acceperint, ut cedendo ac succedendo peragant infimam pulcritudinem temporum in genere suo (1) istius mundi partibus congruentem. Neque enim cælestibus fuerant terrena cœquanda, aut ideo universitati deesse ista debuerunt, quoniam sunt illa meliora. Cum ergo in his locis, ubi talia esse competeat, alia aliis deficientibus oriuntur, & succumbunt minoribus majoribus, atque in qualitates superantium superata vertuntur, rerum est ordo transeuntium: Cujus ordinis decus propterea nos non delectat, quoniam parti ejus pro conditione nostræ mortalitatis in-texti, universum, cui particulæ quæ nos offendunt, fatis apte decenterque conveniunt, sentire non possumus. Unde nobis, in quibus eam contemplari minus idonei sumus, rectissime credenda præcipitur providentia Conditoris, ne tanti artificis opus in aliquo reprehendere vanitate humanæ temeritatis audeamus. Quamquam & vitia rerum terrenarum non voluntaria, neque pœnalia, naturas ipsas, quarum nulla omnino est, cujus non sit auctor & conditor Deus, si prudenter attendamus, eadem ratione commendant: quia

(c) Plures & probæ notæ MSS. *initio*, cum cod. Veron. (1) Cod. Veronen. *istis*.

quia & in eis hoc nobis per vitium tolli displicet, quod in natura placet: nisi quia hominibus etiam ipsa naturae plerumque displicent, cum eis fiunt noxiae, non eas considerantibus, sed utilitatem suam; sicut illa animalia, quorum abundantia Aegyptiorum superbia vapulavit. Sed isto modo possunt & solem vituperare; quoniam quidam peccantes, vel debita non reddentes, poni a iudicibus iubentur ad solem. Non itaque ex commodo vel incommodo nostro, sed per se ipsam considerata natura dat artifici suo gloriam. Sic est & natura ignis aeterni sine ulla dubitatione laudabilis, quamvis damnatis impiis futura poenalis. Quid enim est igne flammante, vigente, lucente pulchrius? quid calefaciente, curante, coquente utilius? quamvis eo nihil sit urente molestius. Idem igitur ipse (a) aliter appositus perniciosus, qui convenienter adhibitus commodissimus invenitur. Nam ejus in universo mundo utilitates verbis explicare quis sufficit? Nec audiendi sunt, qui laudant in igne lucem, ardorem autem vituperant: videlicet (1) non ex sui natura, sed ex suo commodo vel incommodo. Videre enim volunt, ardere nolunt. Sed parum adtendunt eam ipsam lucem, quae certe & illis placet, oculis infirmis per inconvenientiam nocet, & in illo ardore, qui eis displicet, nonnulla animalia per convenientiam salubriter vivere.

W. infra lib. 21. c. 4.

CAPUT V.

Quod in omni natura species ac modo laudabilis sit.

NATURE igitur omnes, quoniam sunt, & ideo habent modum suum, speciem suam, & quamdam secum pacem suam, profecto bonae sunt: Et cum ibi sunt, ubi esse per naturam ordinem debent, quantum acceperunt, suam esse sustinent. Et quae semper esse non accipiunt, pro usu motuque rerum, quibus Creatoris lege subduntur, in melius deteriusve mutantur, in eum divina providentia tendentes exitum, quem ratio gubernandae universitatis includit: ita ut nec tanta corruptio, quanta usque ad interitum naturas mutabiles mortalesque perducit, sic faciat non esse quod erat, ut non inde fiat consequenter quod (2) esse debeat. Quae cum ita sint, Deus qui summe est, atque ob hoc ab illo facta est omnis natura, non summe est; (quia neque illi aequalis fore deberet, quae de nihilo facta esset; neque illi esse posse, si ab illo facta non esset) nec ullorum naturae esse vituperandus, & omnium naturarum esse vituperandus est.

Quae causa sit beatitudinis Angelorum bonorum, & quae causa sit miseriae angelorum malorum.

PROINDE causa beatitudinis Angelorum bonorum ea verissima reperitur, quod ei adherent qui summe est. Cum vero causa miseriae

malorum angelorum quaeritur, ea merito occurrit, quod ab illo qui summe est averfi, ad se ipsos conversi sunt, qui non summe sunt: & hoc vitium quid aliud quam superbia nuncupatur? *Initium quippe omnis peccati, superbia.* Noluerunt ergo ad illum custodire fortitudinem suam: & qui magis essent, si ei qui summe est adhærent; se illi præferendo, id quod minus est prætulerunt. Hic primus defectus & prima inopia primumque vitium ejus naturae, quae ita creata est, ut nec summe esset, & tamen ad beatitudinem habendam, eo qui summe est frui posset, a quo averfa, non quidem nulla, sed tamen minus esset, atque ob hoc misera fieret. Hujus porro malae voluntatis causa efficiens si quaeratur, nihil invenitur. Quid est enim quod facit voluntatem malam, cum ipsa faciat opus malum? Ac per hoc mala voluntas efficiens est operis mali, malae autem voluntatis efficiens est nihil. Quoniam si res aliqua est, aut habet, aut non habet aliquam voluntatem: si habet, aut bonam profecto habet, aut malam: si bonam, quis ita desipiat, ut dicat quod bona voluntas faciat voluntatem malam? Erit enim, si ita est, bona voluntas causa peccati: quo absurdus putari nihil potest. Si autem res illa quae putatur facere voluntatem malam, ipsa quoque habet voluntatem malam; etiam eam quae fecerit res, consequenter interrogo: (3) atque ut sit, aliquis inquirendi modus, causam primae malae voluntatis inquirero. Non est enim prima voluntas mala, quam (b) fecit voluntas mala: sed illa prima est, quam nulla fecit. Nam si præcessit a qua fieret, illa prior est, quae alteram fecit. Si responderetur quod eam nulla res fecerit, & ideo semper fuerit; quaeritur utrum in aliqua natura fuerit. Si enim in nulla fuit, omnino non fuit: si autem in aliqua, vitiatam eam & corruppebat, eratque illi nota, ut per hoc bono privabat: Et ideo in mala natura voluntas mala esse non poterat; sed in bona, mutabili tamen, cui vitium hoc posset nocere, si enim non nocuit, non utique vitium fuit: ut per hoc nec mala voluntas fuisse dicenda est. Porro si nocuit, bonum auferendo vel minuendo utique nocuit. Non igitur esse potuit sempiterna voluntas mala in ea re, in qua bonum naturale præcesserat, quod malae voluntatis nocendo posset adimere. Si ergo non erat sempiterna, quis eam fecerit, quaeritur. Restat ut dicatur, quod ea res fecerit malam voluntatem, in qua nulla voluntas fuit. Haec utrum superior sit, requiritur, ut inferior, an aequalis. Sed si superior, utique melior: quomodo ergo nullius, ac non potest bonae voluntatis? Hoc ideo quaeritur, & aequalis (c). Duo quippe quamdiu sunt pariter voluntatis bonae, non facit alter in altero voluntatem malam. Relinquitur ut inferior res, cui nulla volun-

(a) Vind. Am. & Et. pariter appositus.
 (b) Vind. Am. & Lov. quam nulla fecit (vel facit) voluntas etiam mala. Castigantur ex MSS.
 (c) Sic MSS. At editi: Hoc idem profecto, & aequalis sit

fuerit, dici potest.

(1) Cod. Veronen. non ex vi naturae.
 (2) Cod. Veronen. debet.
 (3) Cod. Veronen. atque ita ut sit.

voluntas est, fecerit angelicæ naturæ, quæ prima peccavit, voluntatem malam. Sed etiam res ipsa quæcumque est inferior usque ad infimam terram, quoniam natura & essentia est, procul dubio bona est, habens modum & speciem suam in genere atque ordine suo. Quomodo ergo res bona efficiens est voluntatis malæ? Quomodo, inquam, bonum est causa mali? Cum enim se voluntas relicto superiore ad inferiora convertit, efficitur mala: non quia malum est, quo se convertit; sed quia perversa est ipsa conversio. Idcirco non res inferior voluntatem malam fecit, sed rem inferiorem prave atque inordinate ipsa (1) quæ facta est, appetivit. Si enim aliqui duo æqualiter affecti animo & corpore videant unius corporis pulcritudinem, qua visa unus eorum ad illicite (1) perfrundum moveatur, alter in voluntate pudica stabilis perseveret, quid putamus esse causæ, ut in illo fiat, in illo non fiat voluntas mala? Quæ illam res fecit; in quo facta est? Neque enim pulcritudo illa corporis; nam eam non fecit in ambobus: quandoquidem amborum non dispariliter occurrit ad spectibus. An caro intuentis in causa est? cur non & illius? An vero animus? cur non utriusque? Ambos enim & animo & corpore æqualiter affectos fuisse prædiximus. An dicendum est, alterum eorum occulta maligni spiritus suggestionem tentatum, quasi non eidem suggestioni & qualicumque suasioni propria voluntate consenserit? Hanc igitur consensionem, hanc malam quam male suadenti adhibuit voluntatem, quæ in eo res fecerit, quarimus. Nam ut hoc quoque impedimentum ab ista questione tollatur, si eadem tentatione ambo tententur, & unus ei cedat atque consentiat, alter idem qui fuerat, perseveret; quid aliud apparet, nisi unum voluisse, alterum noluisse a callitate deficere? Unde, nisi propria voluntate, ubi eadem fuerat in utroque corporis & animi affectio? Amborum oculis pariter visa est eadem pulcritudo, ambobus pariter institit occulta tentatio: propriam igitur in uno eorum voluntatem malam quæ res fecerit scire volentibus, si bene intueantur, nihil occurrit. Si enim dixerimus quod ipsa eam fecerit, quid erat ipse ante voluntatem malam nisi natura bona, cujus auctor Deus, qui est (2) incommutabile bonum? Qui ergo dicit eum qui consensit tentanti atque suadenti, cui non consensit alius, ad illicite utendum pulcro corpore, quod videndum ambobus pariter adfuit, cum ante illam visionem ac tentationem similes ambo animo & corpore fuerint, ipsum sibi fecisse voluntatem malam, quia utique bonus ante voluntatem malam fuerit; quarat cur eam fecerit, utrum quia natura est, an quia ex nihilo facta est: & inveniet voluntatem malam non ex eo esse incipere quod natura est, sed ex eo quod de nihilo natura facta

est. Nam si natura causa est voluntatis malæ, quid aliud cogimur dicere, nisi a bono fieri malum, & bonum esse causam mali? siquidem a natura bona fit voluntas mala. Quod unde fieri potest, ut natura bona, quamvis mutabilis, ante quam habeat voluntatem malam, faciat aliquid mali; hoc est, ipsam voluntatem malam.

CAPUT VII.

Causam efficientem male voluntatis non esse querendam.

NEMO igitur querat efficientem causam malæ voluntatis: non enim est efficiens, sed deficiens; quia nec illa effectio est, sed defectio. Deficere namque ab eo quod summe est, ad id quod minus est, hoc est incipere habere voluntatem malam. Causas porro defectionum istarum, cum efficientes non sint, ut dixi, sed deficientes, velle invenire, tale est ac si quisquam velit videre tenebras, vel audire silentium: quod tamen utrumque nobis notum est; neque illud nisi per oculos, neque hoc nisi per aures; non sane in specie, sed in speciei privatione. Nemo ergo ex me scire querat, quod me nescire scio, nisi forte ut nescire discat, quod sciri non posse sciendum est. Ea quippe quæ non in specie, sed in ejus privatione sciuntur, si dici aut intelligi potest, quodam modo nesciendo sciuntur, ut sciendo nesciantur. Cum enim acies etiam oculi corporalis currit per species corporales, nusquam tenebras videt, nisi ubi cœperit non videre. Ita etiam non ad aliquem alium sensum, sed ad solas aures pertinet sentire silentium: quod tamen nullo modo nisi non audiendo sentitur. Sic species intelligibiles mens quidem nostra intelligendo conspicit; sed ubi deficiunt, nesciendo condiscit. *Delicta enim quis intelligit?*

*Psal. 18.
13.*

CAPUT VIII.

De amore perverso, quo voluntas ab incommutabili bono ad commutabile bonum deficit.

HOC scio, naturam Dei numquam, nusquam, nulla ex parte posse deficere; & Naturam Dei posse deficere, quæ ex nihilo facta sunt. Quæ non posse deficere. Quæ tamen quanto magis sunt, & bona faciunt, (tunc enim (b) aliquid faciunt) causas habent efficientes: in quantum autem deficiunt; & ex hoc mala faciunt, (quid enim tunc faciunt nisi vana?) causas habent deficientes. * *al.* Itemque scio in quo fit mala voluntas, id in eo fieri, quod si nollet, non fieret: & ideo non necessarios, sed voluntarios defectus iusta pena consequitur. Deficitur enim non ad mala, sed male, id est, non ad malas naturas, sed ideo male, quia contra ordinem naturarum ab eo quod summe est, ad id quod minus est. Neque enim auri vitium est avaritia, sed hominis perversæ amantis aurum, iustitia derelicta, quæ incomparabiliter auro debuit anteponi. Nec *Amor rerum inordinatus, non res ipsa in vitio est.*

luxu-

tas habent &c. Expungenda particula cum, quæ a MSS. abest.

(1) Cod. Veron. *frundum*.

(2) Cod. Veron. *inmutabile*.

(a) Omnes MSS. cum Veronen. *quia facta est*.

(b) Vind. Am. Er. *tunc enim aliquid faciunt, cum causas habent &c.* Lov. *tunc enim cum aliquid faciunt, caus-*

luxuria est vitium pulcrorum suaviisque corporum, sed animæ perverse amantis corporeas voluptates, neglecta temperantia, qua rebus spiritualiter pulchrioribus & incorruptibiliter suavioribus coaptamur. Nec jactantia vitium est laudis humanæ, sed animæ perverse amantis laudari ab hominibus, spreto testimonio conscientiæ. Nec superbia vitium est dantis potestatem, vel ipsius etiam potestatis, sed animæ perverse amantis potestatem suam, potentioris justiore contempta. Ac per hoc qui perverse amat cuiuslibet naturæ bonum, etiamsi adipiscatur, ipse fit in bono malus, & miser meliore privatus.

CAPUT IX.

An sancti Angeli quem habent creatorem naturæ, eundem habeant bonæ voluntatis auctorem per Spiritum-sanctum in eis caritate diffusa.

1. **C**UM ergo malæ voluntatis efficiens naturalis, vel, si dici potest, essentialis nulla sit causa; ab ipsa quippe incipit spirituum mutabilium malum, quo minuitur atque depravatur naturæ bonum, nec talem voluntatem facit nisi defectio, qua deseritur Deus, cuius defectionis etiam causa utique deficit: si dixerimus nullam esse efficientem causam etiam voluntatis bonæ, cavendum est, ne voluntas bona bonorum Angelorum, non facta, sed Deo cœterna esse credatur. Cum (a) ergo ipsi facti sint, quomodo illa non esse facta dicitur? Porro quia facta est, utrum cum ipsis facta est, an sine illa fuerunt prius? Sed si cum ipsis, non dubium quod ab illo facta sit, a quo & ipsi; simulque ut facti sunt, ei a quo facti sunt, amore cum quo facti sunt, adhererunt. Eoque sunt isti ab illorum societate discreti, quod hi in eadem voluntate bona manserunt, illi ab ea deficiendo mutati sunt, mala scilicet voluntate, hoc ipso quod a (b) bona defecerunt; a qua non defecissent, si utique nolissent. Si autem boni Angeli fuerunt prius sine bona voluntate, eamque in se ipsis Deo non operante fecerunt; ergo meliores a se ipsis, quam ab illo facti sunt. Absit. Quid enim erant sine bona voluntate, nisi mali? Aut si propterea non mali, quia nec mala voluntas eis inerat, (neque enim ab ea, quam nondum cœperant habere, defecerant) certe nondum tales, nondum tam boni, quam esse cum voluntate bona cœperunt. Aut si non potuerunt se ipsos facere meliores, quam eos ille fecerat, quo nemo melius quidquam facit, profecto & bonam voluntatem, qua meliores essent, nisi operante adiutorio Creatoris habere non possent. Et cum id egit eorum voluntas bona, ut non ad se ipsos, qui minus erant, sed ad illum qui summe est, converterentur, eique adherentes magis essent, eisque partici-

patione sapienter beateque viverent; quid aliud ostenditur, nisi voluntatem quamlibet bonam inopem fuisse in solo desiderio remansuram, nisi ille qui bonam naturam ex nihilo sui capacem fecerat, ex se ipso faceret implendo meliorem, prius faciens excitando avidiorem?

2. Nam & hoc discutiendum est, si boni Angeli ipsi in se fecerunt voluntatem bonam, utrum aliqua eam, an nulla voluntate fecerunt. Si nulla, utique nec fecerunt. Si aliqua, utrum mala, an bona. Si mala, quomodo esse potuit mala voluntas bonæ voluntatis effectrix? Si bona, jam ergo habebant. Et istam quis fecerat, nisi ille qui eos cum bona voluntate, id est, cum amore casto, quo illi adhererent, creavit, simul (c) eis & condens naturam, & largiens gratiam? Unde sine bona voluntate, hoc est, Dei amore, numquam sanctos Angelos fuisse, credendum est. Isti autem, qui cum boni creati essent, tamen mali sunt, mala propria voluntate, quam bona natura non fecit, nisi cum a bono sponte defecit, ut mali causa non sit bonum, sed defectus a bono, aut minorem acceperunt amoris divini gratiam, quam illi qui in eadem persisterunt; aut si utrique boni æqualiter creati sunt, istis mala voluntate cadentibus, illi amplius adjuti, ad eam beatitudinis plenitudinem, unde se numquam casuros certissimi fierent, pervenerunt: sicut jam etiam in libro, quem sequitur iste, tractavimus. Confitendum est igitur cum debita laude Creatoris, non ad solos sanctos homines pertinere, verum etiam de sanctis Angelis posse dici, quod caritas Dei diffusa sit in eis per Spiritum-sanctum, qui datus est eis; nec tantum hominum, sed primitus præcipueque Angelorum bonum esse, quod scriptum est: *Mihi autem adherere Deo, bonum est*. Hoc bonum quibus commune est, habent & cum illo cui adherent & inter se societatem sanctam, & sunt una Civitas Dei, eademque vivum sacrificium ejus vivumque templum ejus. Cujus pars quæ conjungenda immortalibus Angelis ex mortalibus hominibus congregatur, & nunc (1) mortaliter peregrinatur in terris, vel in eis qui (2) morte obierunt, secretis animarum receptaculis sedibusque requiescit, eodem Deo creante, quemadmodum exorta sit, sicut de angelis dictum est, jam video esse dicendum. Ex uno quippe homine, quem primum Deus condidit, genus humanum sumisit exordium, secundum sanctæ Scripturæ fidem, quæ mirabilem auctoritatem non immerito habet in orbe terrarum, atque in omnibus gentibus, quas sibi esse credituras inter cetera (d) vera quæ dixit, vera divinitate prædixit.

Mali causa defectus a bono.

Rom. 5. 5.

Psal. 72. 18.

Animarum receptacula.

C A-

(a) Vind. Am. & Lov. *Cum enim*. At Er. & MSS. *Cum ergo*.

(b) Sic MSS. Editi vero, *quod a bono defecerunt; a quo non defecissent, si utique voluissent*.

(c) Editi, *in eis*. Abest in a MSS.

(d) Apud Er. & Lov. *omissum est vera*.

(1) Cod. Veron. *mutabiliter*.

(2) Cod. Veron. *mortem*.

CAPUT X.

De falsitate ejus historiae, quae multa millia annorum praeteritis temporibus adscribat.

I. **O**MITTAMUS igitur conjecturas hominum nescientium quid loquantur de natura vel institutione generis humani. Alii namque, sicut de ipso mundo crediderunt, semper fuisse homines opinantur. Unde ait & * Apuleius, cum hoc animantium genus describeret: Singillatim mortales, (a) cunctim tamen univerto genere perpetui. Et cum illis dictum fuerit, si semper humanum genus fuit, quoniam modo verum eorum loquatur historia, narrans qui fuerint quarumque rerum inventores, qui primi liberalium disciplinarum aliarumque artium institutores, vel a quibus primum illa vel illa regio parsque terrarum illa atque illa insula incolae coeperit. Respondent * diluviis & conflagrationibus per certa intervalla temporum, non quidem omnia, sed plurima terrarum ita vastari, ut redigantur homines ad exiguam paucitatem, ex quorum progenie rursus multitudo pristina reparatur; ac sic identidem reparari & institui quasi prima, cum restituantur potius quae fuerant illis nimis vastationibus interrupta & extincta; ceterum hominem nisi ex homine exsistere omnino non posse. Dicunt autem quod putant, non quod sciunt.

* In lib. de deo Socratis.

* V. S. noc. lib. 5. nat. quest. c. 27. & 29. Cic. 2. de nat. deor.

* V. Cic. 2. de nat. deor. 7. c. 14.

* V. supra lib. 8. c. 5.

* V. supra pag. 54. Not. d.

Aegyptiaci anni.

2. Fallunt eos etiam quaedam * mendacissimae litterae, quas perhibent in historia temporum multa annorum millia continere: cum ex litteris sacris ab institutione hominis nondum completa annorum sex millia computemus. Unde, ne multa dispuem quemadmodum illarum litterarum, in quibus longe plura annorum millia referuntur, vanitas refellatur, & nulla in illis rei hujus idonea reperitur auctoritas; illa * epistola Alexandri Magni ad Olympiadem matrem suam, quam scripsit, narrationem cujusdam Aegyptii sacerdotis insinuans, quam protulit ex litteris quae sacrae apud illos haberentur, (b) continentem regna, quae Graeca quoque novit historia, in quibus regnum Assyriorum in eadem epistola Alexandri quinque millia excedit annorum; in Graeca vero historia mille ferme & trecentos habet ab ipsius Beli principatu, quem regem & ille Aegyptius in ejusdem regni ponit exordio. Persarum autem & Macedonum imperium usque ad ipsum Alexandrum, cui loquebatur, plus quam (1) octo & annorum millium ille constituit: cum apud Graecos * Macedonum usque ad mortem Alexandri quadringenti-octoginta-quinque reperiantur; Persarum vero, donec ipsius Alexandri victoria finiretur, ducenti & triginta-tres computentur. Longe itaque hi numeri annorum illis Aegyptiis sunt minores, nec eis etiam si ter tantum computarentur,

(a) Libri quidam, cuncti: ut supra lib. 9. c. 8. At Apul. cunctim.

(b) Sic MSS. At editi cum cod. Ver. continet etiam regna.

(c) Vind. Am. Er. & plures MSS. voluerunt.

aequarentur. Perhibentur enim Aegyptii quondam tam * breves annos habuisse, ut quaternis mensibus finirentur. Unde annus plenior & verior, qualis nunc & nobis & illis est, tres eorum annos complectebatur antiquos. Sed ne sic quidem, ut dixi, Graeca Aegyptiae numero temporum concordat historia. Et ideo Graecae potius fides habenda est; quia veritatem non excedit annorum, qui litteris nostris, quae vere sacrae sunt, continentur. Porro si haec epistola Alexandri, quae maxime innotuit, multum abhorret in spatiis temporum a probabili fiderum; quanto minus credendum est illis litteris, quas plenas fabulosis velut antiquitatibus proferre (c) voluerint contra auctoritatem notissimorum divinatorumque librorum, quae totum orbem sibi crediturum esse praedixit, & cui totus orbis, sicut ab ea praedictum est, credit; quae vera se narrasse praeterita, ex his quae futura praenuntiavit, cum tanta veritate implentur, ostendit.

* V. Plin. lib. 7.

CAPUT XI.

De his qui hunc quidem mundum non sempiternum putant, sed aut innumerabiles, aut eundem unum certa conclusione saeculorum semper nasci & resolvi opinantur.

ALII vero qui mundum istum non * existimant sempiternum, sive non eum solum, sed innumerabiles opinentur, sive solum quidem esse, sed certis saeculorum intervallis innumerabiliter oriri & occidere; necesse est fateantur hominum genus prius sine hominibus gignentibus existitisse. Neque enim ut alluvionibus incendiisque terrarum, quas illi non putant toto prorsus orbe contingere, & ideo paucos homines ex quibus multitudo pristina reparatur, semper remanere contendunt, ita & hi possunt putare, quod (d) aliqui hominum pereunte mundo relinquuntur in mundo: sed sicut ipsum mundum ex materia sua renasci existimant, ita in illo ex elementis ejus genus humanum, ac deinde a parentibus progeniem pullulare mortalium, sicut aliorum animalium.

* V. La R. lib. 2. c. 9. V. infra lib. 18. c. 41.

CAPUT XII.

Quid respondendum sit his, qui primam conditionem hominis tardam esse causantur.

QUOD autem respondimus, cum de mundi originis quaestio verteretur, eis qui nolunt credere non eum semper fuisse, sed esse coepisse, sicut etiam Plato * apertissime confitetur, quavis a nonnullis contra quam loquitur, sensisse credatur: hoc etiam de prima hominis conditione responderim, propter eos qui similiter moventur, cur homo per innumerabilia atque infinita retro tempora creatus non sit, tamque sero sit (2) conditus, ut minus quam sex millia sint annorum, ex quo esse coepisse

* In Timaeo.

(d) Vind. Am. & MSS. quod aliquid hominum pereunte mundo relinquantur in mundo. Et ita Cod. Veron.

(1) Cod. Veron. octo annorum. Recte omittitur particula &.

(2) Cod. Veron. creatus.

sub sole nascatur. Quamvis hæc verba quidam sic intellexerint, tamquam in prædestinatione Dei (1) jam facta fuisse omnia, sapiens ille voluisset intelligi, & ideo nihil recens esse sub sole. Absit autem a recta fide, ut his Salomonis verbis illos circumitus significatos esse credamus, quibus illi putant sic eadem temporum temporaliumque rerum volumina repeti, ut, verbi gratia, sicut isto sæculo Plato philosophus in urbe Atheniensi, & in ea schola quæ (a) Academia dicta est, discipulos docuit, ita per innumerabilia retro sæcula, multum prolixis quidem intervallis, sed tamen certis, & idem Plato & eadem civitas & eadem schola iidemque discipuli repetiti, & per innumerabilia deinde sæcula repetendi sunt: absit, inquam, ut nos ista credamus. Semel enim Christus mortuus est pro peccatis nostris: resurgens autem a mortuis jam non moritur, & mors ei ultra non dominabitur: & nos post resurrectionem semper cum Domino erimus, cui modo dicimus, quod sacer admonet Psalmus: *Tu domine servabis nos, & custodies nos a generatione hac (2) in æternum*. Satis autem istis existimo convenire quod sequitur: *In circumitu impii (3) ambulat*: non quia per circulos quos opinantur, eorum vita est recursura; sed quia modo talis est erroris eorum via, id est, falsa doctrina.

CAPUT XIV.

De temporali conditione generis humani, quam Deus nec novo consilio constituerit, nec mutabili voluntate.

QUID autem mirum est, si in his circumitibus errantes, nec aditum, nec exitum inveniunt? Quia genus humanum atque ista nostra mortalitas, nec quo initio cœpta sit sciunt, nec quo fine claudatur; quandoquidem altitudinem Dei penetrare non possunt: quia cum ipse sit æternus & sine initio, ab aliquo tamen initio exorsus est tempora, & hominem quem numquam ante fecerat, fecit in tempore, non tamen novo & repentino, sed immutabili æternoque consilio. Quis hanc valeat altitudinem investigabilem (b) vestigare, & inscrutabilem perferutari, secundum quam Deus hominem temporalem, ante quem nemo umquam hominum fuit, non mutabili voluntate in tempore condidit, & genus humanum ex uno multiplicavit? Quando quidem Psalmus ipse cum præmississet, atque dixisset: *Tu Domine servabis nos, & custodies nos a generatione hac in æternum*; ac deinde reperculisset eos, in quorum stulta impiaque doctrina nulla liberationis &

Rom. 6.

9.

1. Theff.

4. 16.

Psal. 11.

9.

Ibidem

9.

Deus

æternus.

Psal. 11.

8.

(a) Vind. Am. & plerique MSS. *Academica*.(b) Editi, *investigare*. Concinnius MSS. *vestigare*: quod præcedens dictio *investigabilem* posita intelligatur pro *non vestigabilem*.(c) Locus veterum codicum ope liberatus a glossate, quod in ante editis passus erat hunc in modum: *Et nos nos hæc audientes aliqua forte turbaret ambiguitas, continuo respondit &c.*(d) Lov. & pauciores MSS. *altum est scrutari*.(e) Hic Vind. Am. & Er. addunt, *deprimunt me*. Ad-

beatitudinis animæ servatur æternitas, continuo subjiciens: *In circumitu impii ambulat*: tamquam ei diceretur, Quid ergo tu credis, sentis, intelligis? Numquidnam existimandum est subito Deo placuisse hominem facere, quem numquam antea infinita retro æternitate fecisset, cui nihil novi accidere potest, in quo mutabile aliquid non est? (c) continuo respondit ad ipsum Deum loquens: *Secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum*. Sentiant, inquit, homines quod putant, & quod eis placet opinentur & disputent: *Secundum altitudinem tuam, quam nullus potest nosse hominum, multiplicasti filios hominum*. Valde quippe altum est, (d) & semper (4) Deum fuisse, & hominem quem numquam fecerat, ex aliquo tempore primum facere voluisse, nec consilium voluntatemque mutasse.

CAPUT XV.

An ut Deus semper, etiam dominus fuisse semper intelligatur, credendum sit creaturam quoque numquam defuisse cui dominaretur: & quomodo dicatur semper creatum, quod dici non potest coæternum.

I. EGO quidem sicut Dominum Deum aliquando * dominum non fuisse dicere non audeo, ita hominem numquam antea fuisse, & ex quodam tempore primum hominem creatum esse dubitare non debeo. Sed cum cogito cuius rei dominus semper fuerit, si semper creatura non fuit, affirmare aliquid pertimesco: quia & ipsum intueor, & scriptum esse recolo: *Quis hominum potest scire consilium Dei, aut quis poterit cogitare quid velit Dominus? Cogitationes enim mortalium timida, & incerte adinventiones nostræ. Corruptibile enim corpus aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem*. Ex his igitur quæ in hac terrena inhabitatione multa cogito, (e) ideo utique multa, quia unum quod ex illis vel præter illa, quod forte non cogito, verum est, invenire non possum) si dixero, semper fuisse creaturam, cuius dominus esset, qui semper est dominus, nec dominus umquam non fuit; sed nunc illam, nunc aliam, per alia atque alia temporum spatia, ne aliquam Creatori coæternam esse dicamus, quod fides ratioque sana condemnat: cavendum est, ne sit absurdum, & a luce veritatis alienum, mortalem quidem per vices temporum semper fuisse creaturam decedentem aliam, aliam succedentem; immortalem vero non esse cœpisse, nisi cum ad nostrum sæculum ventum est, quando & angeli creati sunt, si eos

Ibidem

9.

V. lib. 5.
de Tri-
nitate c.
16.Sap. 9.
13. &c.

ditamento caret editio Lov. sed prava nihilo minus subsequentium verborum interpunctione sensum corrumpit.

(1) Deest jam in Codice Veronen.

(2) Cod. Veron. hic & paulo infra cum versione Italica nostræ propediem evulgandæ editionis, & in æternum. Et ita Cod. Gr. Vatic. addit *Kxi*.(3) Cod. Veronen. hoc loco & cap. sequenti cum eadem vers. Italica *ambulant*. Et ita nonnulla græca exemplaria teste Chryostomo *περιπατοῦσιν*.(4) Absit a Veronen. Cod. *Deum*.

Gen. 1.1. si eos recte lux illa primum facta significat, aut illud potius cælum de quo dictum est: *In principio fecit Deus cælum & terram*: cum tamen non fuerint, ante quam fierent, ne immortales si semper fuisse dicantur, Deo coæterni esse credantur. Si autem dixerō, non in tempore creatos angelos, sed ante omnia tempora & ipsos fuisse, quorum Deus dominus esset, qui numquam nisi dominus fuit: quæretur a me etiam, si ante omnia tempora facti sunt, utrum semper potuerint esse qui facti sunt. Hic respondendum forte videatur, Quomodo non semper, cum id quod est omni tempore, non inconvenienter semper esse dicatur: Usque adeo autem isti omni tempore fuerunt, ut etiam ante omnia tempora facti sint: si tamen a cælo cœpta sunt tempora, & illi jam erant ante cælum. At si tempus non (a) a cælo, verum & ante cælum fuit; non quidem in horis, & diebus, & mensibus, & annis, (nam istæ dimensioniones temporalium spatiorum, quæ usitate ac proprie dicuntur tempora, manifestum est quod a motu siderum cœperint; unde & Deus, cum hæc institueret, dixit: *Et sint in signa, & in tempora, & in dies, & in annos*:) sed in aliquo mutabili motu, cuius aliud (b) prius, aliud posterius præterierit, eo quod simul esse non possunt: si ergo ante cælum in angelicis motibus tale aliquid fuit, & ideo tempus jam fuit, atque angeli ex quo facti sunt, temporaliter movebantur; etiam sic omni tempore fuerunt, quandoquidem cum illis facta sunt tempora. Quis autem dicat, non semper fuit, quod omni tempore fuit?

Tempora.

Gen. 1. 14.

2. Sed si hoc respondero, dicetur mihi? Quomodo ergo non sunt coæterni Creatori, si semper ille, semper illi fuerunt? Quomodo etiam creati dicendi sunt, si semper fuisse intelliguntur? Ad hoc quid respondebitur? An dicendum est, & semper eos fuisse, quoniam omni tempore fuerunt, qui cum tempore facti sunt, aut cum quibus tempora facta sunt, & tamen creatos? Neque enim & ipsa tempora creata esse negabimus, quamvis omni tempore tempus fuisse nemo ambigat. Nam si non omni tempore fuit tempus, erat ergo tempus, quando nullum erat tempus? Quis hoc stultissimus dixerit? Possumus enim recte dicere: Erat tempus, quando non erat Roma; erat tempus, quando non erat Jerusalem; erat tempus, quando non erat Abraham; erat tempus, quando non erat homo; & quæ huiusmodi: postremo si non cum initio temporis, sed post aliquod tempus factus est mundus, non potest dici tempus, quando non erat mundus. At vero, si tempus, quando nullum erat tempus, tam inconvenienter dicimus, ac si quisquam dicat, Erat homo, quando nullus erat homo; aut, erat iste mundus, quando iste non erat mun-

us. Si enim de alio atque alio intelligatur, potest dici aliquo modo, hoc est, Erat alius homo, quando non erat iste homo. Sic ergo, Erat aliud tempus, quando non erat hoc tempus, recte possumus dicere: at vero, Erat tempus, quando nullum erat tempus, quis vel insipientissimus dixerit? Sicut ergo dicimus creatum tempus, cum ideo semper fuisse dicatur, quia omni tempore tempus fuit: ita non est consequens, ut si semper fuerunt angeli, ideo non sint creati, ut propterea semper fuisse dicantur, quia omni tempore fuerunt, & propterea omni tempore fuerunt, quia nullo modo sine his ipsa tempora esse potuerunt. Ubi enim nullâ creatura est, cuius mutabilibus motibus tempora peragantur, tempora omnino esse non possunt. Ac per hoc & si semper fuerunt, creati sunt? nec si semper fuerunt, ideo Creatori coæterni sunt. Ille enim semper fuit æternitate immutabili: isti autem facti sunt; sed ideo semper fuisse dicuntur, quia omni tempore fuerunt; sine quibus tempora nullo modo esse potuerunt: tempus autem quoniam mutabilitate transcurrit, æternitati immutabili non potest esse coæternum. Ac per hoc etiam si immortalitas angelorum non transit in tempore, nec præterita est quasi jam non sit, nec futura quasi nondum sit, tamen eorum motus quibus tempora peraguntur, ex futuro in præteritum transeunt: & ideo Creatori, in cuius motu dicendum non est vel fuisse quod jam non sit, vel futurum esse quod nondum sit, coæterni esse non possunt.

3. Quapropter si Deus semper dominus fuit, semper habuit creaturam suo dominatui servientem; verumtamen non de ipso genitam, sed ab ipso de nihilo factam; nec ei coæternam: erat quippe ante illam, quamvis nullo tempore sine illa; non eam spatio (c) transcurrente, sed manente perpetuitate præcedens. Sed hoc si respondero eis qui requirunt, quomodo semper creator, semper dominus fuit, si creatura serviens non semper fuit; aut quomodo creata est, & non potius creatori coæterna est, si semper fuit; vereor ne facilius iudicem affirmare quod nescio, quam docere quod scio. Redeo igitur ad id quod creator noster scire nos voluit: illa vero quæ vel sapientioribus in hac vita scire permisit, vel omnino perfectis in alia vita scienda servavit, ultra vires meas esse confiteor. Sed ideo putavi sine affirmatione tractanda, ut qui hæc legunt, videant a quibus questionum periculis debeant temperare, nec ad omnia se idoneos arbitrentur; potiusque intelligant quam sit obtemperandum præcipiendi salubriter, ubi ait: *Deo autem per gratiam (d) quæ data est Rom. 12. mihi, omnibus qui sunt in vobis, non plus sapere quam oportet sapere; sed sapere ad temperan-*

A a 2 tiam,

(a) Aliquot MSS. non cum cælo.

(b) Sic MSS. At editi, aliud antè prius præterierit, aliud posterius successerit.

(c) Sola editio Lov. transcurrent. Et paulo post, quo-

modo creator semper fuit dominus.

(d) Vind. Am. Er. & MSS. per gratiam Dei. Et ita cod. Veronen.

niam, sicut unicuique Deus partitus est mensuram fidei. Si enim pro viribus suis alatur infans, fiet ut crescendo plus capiat: si autem vires suae capacitatis excedat, deficiet ante quam crescat.

CAPUT XVI.

Quomodo intelligenda sit promissa homini a Deo vita aeterna ante tempora aeterna.

Quae saecula praeterierint ante quam genus institueretur humanum, me fateor ignorare: non tamen dubito nihil omnino creaturae Creatori esse coaeternum. Dicit etiam Apostolus tempora aeterna, nec ea futura, sed, quod magis est mirandum, praeterita. Sic enim ait: In spem vita aeterna, quam promissit non mendax Deus ante tempora (a) aeterna; manifestavit autem temporibus suis Verbum suum. Ecce dixit retro quod fuerint tempora aeterna, quae tamen non fuerint Deo coaeterna. Siquidem ille ante tempora aeterna non solum erat, verum etiam promissit vitam aeternam, quam manifestavit temporibus suis, id est congruis, quid aliud quam Verbum suum? Hoc est enim vita aeterna. Quomodo autem promissit, cum hominibus utique promiserit, qui nondum erant ante tempora aeterna; nisi quia in (1) ipsius aeternitate, atque in ipso ejus Verbo eidem aeterno, jam praedestinatione fixum erat, quod suo tempore futurum erat?

Tit. 1.2. & 3.

CAPUT XVII.

Quid de incommutabili consilio aut voluntate Dei fides sana defendat, contra ratiocinationes eorum qui opera Dei ex aeternitate repetita per eosdem semper volunt saeculorum redire circumitus.

ILLUD quoque non dubito, ante quam primus homo creatus esset, numquam quemquam hominem fuisse: nec eundem ipsum, nescio quibus circumitibus, nescio quoties revolutum, nec alium aliquem natura similem. Neque ab hac fide me philosophorum argumenta deterrent, quorum acutissimum illud putatur, quod dicunt, nulla infinita ulla scientia posse comprehendi: ac per hoc Deus, inquiunt, rerum quas facit, omnium finitarum omnes finitas apud se rationes habet. Bonitas autem ejus numquam vacua fuisse credenda est, ne sit temporalis ejus operatio, cujus retro fuerit aeterna cessatio, quasi paenituerit eum prioris sine initio vacationis, ac propterea sit operis aggressus initium. Et ideo necesse est, inquiunt, eadem

Argumenta quibus creatio naturarum in tempore oppugnatur.

(a) Graece est, πρὸ τῶν χρόνων αἰώνιων: quod Vulgata editione vertitur, ante tempora secularia: ea vero quam interpretatur Hieronymus, ante tempora aeterna: quia scilicet Graecum αἰών, saeculum & aeternum Latine reddi potest, uti observat Augustinus lib. contra Priscillianistas c. 5. Unde Rom. 16. 25. pro Graeco, χρόνους αἰώνιους; in ipsa Vulgata est, temporibus aeternis. Hieronymus locum epist. ad Titum enarrans: Ante haec igitur mundi tempora, inquit, aeternitatem quamdam saeculorum fuisse credendum est.... sex millia nequum nostri orbis implentur anni: quas prius aeternitates? quanta tempora? quantas saeculorum origines fuisse arbitrandum est? Ante haec itaque omnia tempora.... promissit Deus Pater sapientia sua Ver-

semper repeti, eademque semper repetenda transcurrere; vel manente mundo mutabiliter, qui licet numquam non fuerit & sine initio temporis tamen factus est; vel ejus quoque ortu & casu semper illis circumitibus repetito, semperque repetendo: ne videlicet, si aliquando primum Dei opera coepta dicantur, priorem suam sine initio vacationem tamquam inertem ac desidiosam, & ideo sibi displicentem damnasse quodam modo, atque ob hoc mutasse credatur. Si autem semper quidem temporalia, sed alia atque alia perhibetur operatus, ac sic aliquando etiam ad hominem faciendum, quem numquam antea fecerat, pervenisse non scientia, qua putant non posse quaecumque infinita comprehendi, sed quasi ad horam sicut veniebat in mentem, fortuita quodam inconsistentia videatur fecisse quae fecit. Porro si illi circumitus admittantur, inquiunt, quibus vel manente mundo, vel ipso quoque revolubiles ortus suos & casus eisdem circumitibus inserente, eadem temporalia repetuntur, nec ignavum otium, praesertim tam longae sine initio diuturnitatis, Deo tribuitur, nec improvida temeritas operum suorum. Quoniam si non eadem repetantur, non possunt infinita diversitate variata ulla ejus scientia vel praescientia comprehendi.

2. Has argumentationes quibus impii nostram simplicem pietatem, ut cum illis in circumitu ambulemus, de via recta conantur avertere, si ratio refutare non possit, fides irridere deberet. Huc accedit, quod in adjutorio Domini Dei nostri hos volubiles circulos, quos opinio confingit, ratio manifesta confringit. Hinc enim maxime isti errant, ut in circumitu falso ambulare, quam vero & recto itinere malint, quod mentem divinam omnino immutabilem cujuslibet infinitatis capacem, & innumera omnia sine cogitationis alternatione numerantem, de sua humana, mutabili, angustaque metiuntur. Et fit illis quod ait Apostolus: Comparantes enim semetipfos, sibimetipsis (b) non intelligunt. Nam quia illis quidquid novi faciendum venit in mentem, novo consilio faciunt, (mutabiles quippe mentes gerunt) profecto non Deum, quem cogitare non possunt; sed semetipfos pro illo cogitantes, non illum, sed se ipsos, nec illi, sed sibi comparant. Nobis autem fas non est credere, aliter Deum affici cum vacat, aliter cum operatur: quia nec affici dicendus est, tamquam in ejus

2. Cop. 10. 12.

bum suum, & ipsam sapientiam suam, & vitam eorum qui credituri erant mundo esse venturam. Brevior & facilius est Augustini interpretatio lib. cont. Priscill. cap. 6. Apostolum scilicet aeterna dixisse tempora, quae ante se non habent ullum tempus. Confer lib. 1. de Genes. contr. Manich. & lib. 83. q. 72.

(b) Aliter Vulgata: Sed Augustinus hic & in Psal. 34 & contra Faust. lib. 22. c. 27. sequitur Graecam lectionem, & συγγεγραμμένους ἑαυτοῖς ἑαυτοῖς, ἢ αὐτιπῶν. Editi Am. Er. & Lov. habent, semetipfos non intelligunt. At Vind. & MSS. consentientes Graeco, voce semetipfos carent.

(1) Cod. Veron. ejus.

Dei vacatio ab opere sine defidia.

in ejus natura fiat aliquid, quod non ante fuerit. Patitur quippe qui afficitur, & mutabile est omne quod aliquid patitur. Non itaque in ejus vacatione cogitetur ignavia, desidia, inertia; sicut nec in ejus opere labor, conatus, industria. Novit quiescens agere, & agens quiescere. Potest ad opus novum, non novum, sed sempiternum adhibere consilium; nec penitendo quia prius cessaverat, coepit facere quod non fecerat. Sed & si prius cessavit, & posterius operatus est, (quod nescio quemadmodum ab homine possit intelligi) hoc proculdubio quod dicitur, prius & posterius, in rebus prius non existentibus & posterius existentibus fuit. In illo autem non alteram praecedentem altera subsequens mutavit aut abstulit voluntatem, sed una eademque sempiterna & immutabili voluntate res quas condidit, & ut prius non essent egit, quam diu non fuerunt, & ut posterius essent, quando esse coeperunt: hinc eis qui talia videre possunt, mirabiliter fortassis ostendens, quam non eis indigerit, sed eas gratuita bonitate condiderit, cum sine illis ex aeternitate initio carente in non minore beatitate permansit.

CAPUT XVIII.

Contra eos qui dicunt, ea quae infinita sunt nec Dei posse scientia comprehendere.

ILLUD autem aliud quod dicunt, nec Dei scientia quae infinita sunt posse comprehendere: restat eis ut dicere audeant, atque huic se voragini profundae impietatis immergant, quod non omnes numeros Deus noverit. Eos quippe infinitos esse, certissimum est: quoniam in quocumque numero finem faciendum putaveris, idem ipse, non dico uno addito augeri, sed quamlibet sit magnus & quamlibet ingentem multitudinem continens in ipsa ratione atque scientia numerorum, non solum duplicari, verum etiam multiplicari potest. Ita vero suis quisque numerus proprietatibus terminatur, ut nullus eorum par esse cuicumque alteri possit. Ergo & dispares inter se atque diversi sunt, & singuli quique finiti sunt, & omnes infiniti sunt. Itane numeros propter infinitatem nescit (a) omnes Deus, & usque ad quamdam summam numerorum scientia Dei pervenit, ceteros ignorat? Quis hoc etiam dementissimus dixerit? Nec audebunt isti contemnere numeros, & eos dicere ad Dei scientiam non pertinere, apud quos Plato Deum magna auctoritate commendat mundum numeris fabricantem: & apud nos Deo dictum legitur:

Sap. 11. 21. Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti. De quo dicit & Propheta: Qui profert

Isai. 40. 26. numerose saeculum. Et Salvator in Evangelio: Capilli, inquit, vestri omnes numerati sunt. Absit itaque ut dubitemus, quod ei notus sit

(a) Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. nescis omnipotens Deus.

(b) Editi: Qui profert numero saeculum. At MSS. numerose. Locus est Isaiae 40. 26. secundum LXX. ε' εκφρασην των αριθμων των ανων αυτου.

omnis numerus, cujus intelligentiae, sicut in Psalmo canitur, non est numerus. Infinitas itaque numeri, quamvis infinitorum numerorum nullus sit numerus, non est tamen incomprehensibilis ei, cujus intelligentiae non est numerus. Quapropter si quicquid scientia comprehenditur, scientis comprehensione finitur; profecto & omnis infinitas quodam ineffabili modo Deo finita est, quia scientiae ipsius incomprehensibilis non est. Quare si infinitas numerorum scientiae Dei, qua comprehenditur, esse non potest infinita; qui tandem nos sumus homunculi, qui ejus scientiae limites figere praesumamus, dicentes, quod nisi eisdem circumstitibus temporum eadem temporalia repetantur, non potest Deus cuncta quae fecit vel praescire ut faciat, vel scire cum fecerit? cujus sapientiae simpliciter multiplex & uniformiter multiformis, tam incomprehensibili comprehensione omnia incomprehensibilia comprehendit, ut quaecumque nova & dissimilia (c) consequentia praecedentibus si semper facere vellet, inordinata & improvisa habere non posset; nec ea praevideret ex proximo tempore, sed aeterna praescientia contineret.

CAPUT XIX.

De saeculis saeculorum.

QUOD (d) utrum ita faciat, & continuata sibi connexionione copulentur, quae appellantur saecula saeculorum, alia tamen atque alia, ordinata dissimilitudine procurrentia, eis dumtaxat qui ex miseria liberantur in sua beata immortalitate sine fine manentibus; an ita dicantur saecula saeculorum, ut intelligantur saecula in sapientia Dei inconcussa stabilitate manentia, istorum quae cum tempore transeunt tamquam efficientia saeculorum, definire non audeo, Fortassis enim possit dici saeculum, quae sunt saecula: ut nihil aliud perhibeatur saeculum saeculi, quam saecula saeculorum: sicut nihil aliud dicitur caelum caeli, quam caeli caelorum. Nam caelum Deus vocavit firmamentum super quod sunt aquae; & tamen Psalmus, Et aquae, inquit, quae super caelos sunt, laudent nomen Domini. Quid ergo istorum duorum sit, an praeter haec duo aliquid aliud de saeculis saeculorum possit intelligi, profundissima quaestio est: neque hoc quod nunc agimus impedit, si indiscussa interim differatur, sive aliquid in ea definire valeamus, sive nos faciat cautiore diligentior ipsa tractatio, ne in tanta obscuritate rerum affirmare aliquid temere audeamus. Nunc enim contra opinionem disputamus, qua illi circumstitus asseruntur, quibus semper eadem per intervalla temporum necesse esse repeti existimantur. Quaelibet autem illarum sententiarum de saeculis saeculorum vera sit, ad hos circumstitus nihil pertinet: quoniam five

Matth. 10. 30. Pf. 146. 3.

V. Hieronym. in op. ad Galat. cap. 1.

Gen. 1. 8. Pf. 148.

(c) Sola editio Lov. consequuntur.

(d) Lov. ut ita faciat. Editi vero alii & MSS. utrum ita faciat, scilicet quemadmodum in superioris capitis sine dictum est.

sive sæcula sæculorum sint, non eadem repetita, sed alterum ex altero connexionem ordinatissima procurrentia, liberatorum beatitudine sine ullo recurſu miseriarum certissima permanente, sive sæcula sæculorum æterna sint temporalium tamquam dominantia subditorum, circumitus illi eadem revolventes locum non habent, quos maxime refellit æterna vita sanctorum,

CAPUT XX.

De impietate eorum qui asserunt, animas summa veræque beatitudinis participes iterum atque iterum per circumitus temporum ad easdem miseras laboresque redituras.

1. **Q**UORUM enim aures piorum ferant, post emensam tot tantisque calamitatibus vitam, (si tamen ista vita dicenda est, quæ potius mors est, ita gravis, ut mors quæ ab hac liberat, mortis hujus amore timeatur) post tam magna mala tamque multa & horrenda, tandem aliquando per veram religionem atque sapientiam expiata atque finita, ita pervenire ad conspectum Dei, atque ita fieri beatum contemplatione incorporeæ lucis per participationem immortabilis immortalitatis ejus, cujus adipiscendæ amore flagramus, ut eam quandoque necesse sit deserere, & eos qui deserunt, ab illa æternitate, veritate, felicitate dejectos, tartareæ (a) mortalitati, turpi stultitiæ, miseris execrabilibus implicari, ubi Deus amittatur, ubi odio veritas habeatur, ubi per immundas nequitas beatitudo quærat; & hoc itidem atque itidem sine ullo sine priorum & posteriorum certis intervallis & dimensionibus sæculorum factum & futurum; & hoc propterea, ut possint Deo, circumitibus definitis euntibus semper atque redeuntibus per nostras falsas beatitudines & veras miseras, alternatim quidem, sed revolutione incessabili sempiternas, nota esse opera sua; quoniam neque a faciendo quiescere, neque sciendo (1) possit ea quæ infinita sunt, indagare: quis hæc audiat? quis credat? quis ferat? Quæ si vera essent, non solum tacerentur prudentius, verum etiam (ut quomodo valeo dicam quod volo) doctius nescirentur. Nam si hæc illic in memoria non habebimus, & ideo beati erimus, cur hic per eorum scientiam gravatur amplius nostra miseria? Si autem ibi ea necessario scituri sumus, hic saltem nesciamus, ut hic felicior sit expectatio, quam illic adeptio summi boni: quando hic æterna vita consequenda expectatur: ibi autem beata, sed non æterna, quandoque amittenda cognoscitur.

Vera felicitas.

2. Si autem dicunt, neminem posse ad illam beatitudinem pervenire, nisi hos circumitus, ubi beatitudo & miseria vicissim alternant, in hujus vitæ eruditione cognoverit: quomodo ergo fatentur, quanto plus quisque amaverit Deum, tanto eum facilius ad beatitudinem perventurum,

qui ea docent quibus amor ipse torpescat? Nam quis non remissius & tepidius amet eum, quem se cogitat necessario deserturum, & contra ejus veritatem sapientiamque sensurum, & hoc cum ad ejus plenam pro sua capacitate notitiam beatitudinis perfectione pervenerit; quando nec hominem amicum possit quisque amare fideliter, cui se futurum noverit inimicum? Sed absit ut vera sint, quæ nobis minantur veram miseriam nunquam finiendam, sed interpositionibus falsæ beatitudinis sæpe ac sine fine rumpendam. Quid enim illa beatitudine falsius atque fallacius, ubi nos futuros miseros, aut in tanta veritatis luce nesciamus, aut in summa felicitatis arce timeamus? Si enim venturam calamitatem ignoraturi sumus, peritior est hic nostra miseria, ubi venturam beatitudinem novimus. Si autem nos illic clades imminens non latebit, beatius tempora transigit anima misera quibus transactis ad beatitudinem sublevetur, quam beata quibus transactis in miseriam revolvatur. Atque ita spes nostræ infelicitatis est felix & felicitatis infelix. Unde fit, ut quia hic mala præsentia patimur, ibi metuemus imminencia, verius semper miseri quam beati aliquando esse possimus.

3. Sed quoniam hæc falsa sunt clamante pietate, convincente veritate; (illa enim nobis veraciter promittitur vera felicitas, cujus erit semper retinenda, & nulla infelicitate rumpenda certa securitas) viam rectam sequentes, (b) quæ nobis est Christus, eo duce ac salvatore a vano & inepto impiorum circumitu iter fidei mentemque avertamus. Si enim de istis circumitibus & sine cessatione alternantibus itionibus & reditionibus animarum Porphyrius Platonicus suorum opinionem sequi noluit, sive ipsius rei vanitate permotus, sive jam tempora Christiana reveritus; & quod in libro decimo commemoravi, dicere maluit, animam propter cognoscenda mala traditam mundo, ut ab eis liberata atque purgata, cum ad Patrem redierit, nihil ulterius tale patiat: quanto magis nos istam inimicam Christianæ fidei falsitatem detestari ac devitare debemus? His autem circumitibus evacuatis atque frustratis, nulla necessitas nos compellit, ideo putare non habere initium temporis ex quo esse coeperit genus humanum, quia per nescio quos circumitus nihil sit in rebus novi, quod non & antea certis intervallis temporum fuerit, & postea sit futurum. Si enim liberatur anima non reditura ad miseras, sicut nunquam antea liberata est, sit in illa aliquid quod (c) antea nunquam factum est, & hoc quidem valde magnum, id est, quæ nunquam desinat æterna felicitas. Si autem in natura immortalis (d) sit tanta novitas, nullo repetita, nullo repetenda circumitu, cur in rebus mortalibus fieri non posse contenditur? Si dicunt non fieri in anima beatitudinis

(a) In sola editione Lov. tartareæ immortalitati.

(b) MSS. quod & ita Cod. Veron.

(c) Nonnulli MSS. quod ei nunquam factum est.

(d) Vind. Am. & MSS. At Lov. sit tanta novitas futura.

(1) Cod. Veron. posse.

nis novitatem, quoniam ad eam revertitur in qua semper fuit, ipsa certe liberatio nova fit, cum de miseria liberatur in qua numquam fuit, & ipsa miseria novitas in ea facta est quæ numquam fuit. Hæc autem novitas si non in rerum, quæ divina providentia gubernantur, (a) ordinem venit, sed casu potius evenit, ubi sunt illi determinati dimensique circumitus: in quibus nulla nova fiunt, sed repetuntur eadem quæ fuerunt? Si autem & hæc novitas ab ordinatione providentiæ non excluditur, sive (b) data sit anima, sive lapsa sit, possunt fieri nova, quæ neque antea facta sint, nec tamen a rerum ordine aliena sint. Et si potuit anima facere per imprudentiam sibi novam miseriam, quæ non esset improvisa divinæ providentiæ, ut hanc quoque in rerum ordine includeret, & ab hac eam non (1) improvide liberaret; qua tandem temeritate humanæ vanitatis audemus negare divinitatem facere posse res, non sibi, sed mundo novas, quas neque antea fecerit, nec umquam habuerit improvisas? Si autem dicunt liberatas quidem animas ad miseriam non reversuras, sed cum hoc fit, in rebus nihil novi fieri, quoniam semper aliæ atque aliæ liberatæ sunt, & liberantur, & liberabuntur: hoc certe concedant, si ita est, novas animas fieri, quibus sit & nova miseria & nova liberatio. Nam si antiquas eas dicunt esse, & retrorsum sempiternas, ex quibus quotidie novi fiant homines, de quorum corporibus, si sapienter vixerint, ita liberentur, ut numquam ad miseras revolvantur, consequenter dicturi sunt infinitas. Quantumlibet namque finitus numerus fuisset animarum, infinitis retro sæculis sufficere non valeret, ut ex illo semper fierent homines, quorum essent animæ ab ista semper mortalitate liberandæ, numquam ad eam deinceps reditura. Nec ullo modo explicabunt, quomodo in rebus, quas, (c) ut Deo notæ esse possint, finitas volunt, infinitus sit numerus animarum.

4. Quapropter quoniam circumitus illi jam explorati sunt, quibus ad eandem miseriam necessario putabatur anima reditura; quid restat convenientius pietati, quam credere non esse impossibile Deo, & ea quæ numquam fecerit nova facere, & ineffabili præscientia voluntatem mutabilem non habere? Porro autem utrum animarum liberatarum nec ulterius ad miseras rediturarum numerus possit semper augeri, ipsi viderint, qui de rerum infinitate cohibenda tam subtiliter disputant: nos vero ratiocinationem nostram ex utroque latere terminamus. Si enim potest, quid causæ est ut negetur creati potuisse quod numquam antea creatum esset, si liberatarum animarum numerus, qui numquam

antea fuit; non solum factus est semel, sed numquam fieri desinet? Si autem oportet ut certus sit liberatarum aliquis numerus animarum, quæ ad miseriam numquam redeant, neque iste numerus ulterius augeatur; etiam ipse sine dubio quicumque erit, ante utique numquam fuit; qui profecto crescere, & ad suæ quantitatis terminum pervenire sine aliquo non possit initio; quod initium eo modo antea numquam fuit. Hoc ergo ut esset, creatus est homo, ante quem nullus fuit.

CAPUT XXI.

De conditione unius primi hominis, atque in eo generis humani.

Hæc igitur quæstione difficillima propter æternitatem Dei nova creatis sine novitate aliqua voluntatis, quantum potuimus, explicata, non est arduum videre multo fuisse melius quod factum est, ut ex uno homine quem primum condidit, multiplicaret genus humanum, quam si id inchoasset a pluribus. Nam cum animantes alias solitarias, & quodam modo solivagas, id est, quæ solitudinem magis appetant, sicuti sunt aquilæ, milvi, leones, lupi, & quæcumque ita sunt; alias congreges instituerit, quæ congregatæ atque in gregibus malint vivere, ut sunt columbi, sturni, cervi, damulæ, & cetera huiusmodi: utrumque tamen genus non ex singulis propagavit, sed plura simul iussit existere. Hominem vero, cujus naturam quodammodo mediam inter angelos bestiasque condebat, ut si Creatori suo tamquam vero Domino subditus (d) præceptum ejus pia obedientia custodiret, in consortium transiret angelicum, sine morte media beatam immortalitatem absque ullo termino consecutus; si autem Dominum Deum suum libera voluntate superbe atque inobedienter usus offenderet, morti addictus bestialiter viveret, libidinis servus æternoque post mortem supplicio destinatus; unum ac singulum creavit, non utique solum sine humana societate descendendum, sed ut eo modo vehementius ei commendaretur ipsius societatis unitas vinculumque concordia, si non tantum inter se naturæ similitudine, verum etiam cognationis affectu homines necerentur; quando (2) nec ipsam quidem feminam copulandam viro, sicut ipsum creare illi placuit, sed ex ipso, ut (3) omne ex homine uno difunderetur genus humanum.

Obedientiæ præstantia.

CA-

(a) Sic MSS. Editi vero, ordine.

(b) Vind. Am. Er. sive elata sit anima, sive lapsa sit. Lov. sive data sit anima, sive a se sit. Melius MSS. sive data sit anima, sive lapsa sit. Propter duas nimirum opiniones, aliorum quidem docentium animas corporibus a Deo datas & missas, aliorum autem existimantium eas suapte culpa delapsas esse de cælis in corpora ad luendas pœnas.

(c) Sic MSS. At editi, quas Deo notas esse, eo quod sine infinite, non volunt.

(d) Plures MSS. præcepta.

(1) Cod. Veron. non improvida.

(2) Cod. Veron. ne ipsam quidem.

(3) Codex Veron. omnino.

CAPUT XXII.

Quod præscierit Deus hominem, quem primum condidit, peccaturum; simulque præviderit quantum piorum populum ex ejus genere in angelicum consortium sua esset gratia translaturus.

NEC ignorabat Deus hominem peccaturum, & morti jam obnoxium morituros propagaturum, eoque progressuros peccandi immanitate mortales, ut tutius atque pacatius inter se rationalis voluntatis expertes bestiarum generis viverent, quarum ex aquis & terris (a) plurimum pullulavit exordium, quam homines, quorum genus ex uno est ad commendandam concordiam propagatum. Neque enim unquam inter se leones, aut inter se dracones, qualia homines bella gesserunt. Sed prævidebat etiam gratia sua populum piorum in adoptionem vocandum; remissisque peccatis iustificatum Spiritu-sancto sanctis Angelis in æterna pace sociandum, novissima inimica morte destructa: cui populo esset hujus rei consideratio profutura, quod ex uno homine Deus ad commendandum hominibus, quam ei grata sit etiam in pluribus unitas, genus instituisset humanum.

CAPUT XXIII.

De natura humanæ anime create ad imaginem Dei.

FECIT ergo Deus hominem ad imaginem suam. Talem quippe illi animam creavit, qua per rationem atque intelligentiam omnibus esset præstantior (1) animalibus terrestribus & natatilibus & volatilibus, quæ mentem hujusmodi non habent. Et cum virum terreno formasset ex pulvere, eique animam qualem dixi, sive quam jam fecerat sufflando indidisset, sive potius sufflando fecisset, eumque flatum quem sufflando fecit, (nam quid est aliud sufflare, quam flatum facere?) animam hominis esse voluisset, etiam conjugem illi in adiutorium generandi ex ejus latere osse detracto fecit, ut Deus. Neque enim hæc carnali consuetudine cogitanda sunt, ut videre solemus opifices ex materia quacumque terrena corporalibus membris, quod artis industria poterint, fabricantes. Manus Dei potentia Dei est, qui etiam visibilia invisibiliter operatur. Sed hæc fabulosa potius quam vera esse arbitrantur, qui virtutem ac sapientiam Dei, qua novit & potest etiam sine feminibus ipsa (b) certe facere semina, ex his usitatis & quotidianis metiuntur operibus; ea vero quæ primitus instituta sunt, quoniam non noverunt, infideliter cogitant: Quasi non hæc ipsa quæ noverunt de humanis conceptibus atque partibus, si inexpertis narrarentur, incredibilia

In sufflatio in faciem.

(a) Am. & plerique MSS. plurimum.
(b) Am. ipsa certa facere. Plures MSS. ipsa quoque facere.
(c) Particula tamen abest a Vind. Am. Er. & MSS. nec non a cod. Veron.

viderentur: quamvis & ea ipsa plerique magis naturæ corporalibus causis, quam operibus divinæ mentis assignent.

CAPUT XXIV.

An ullius vel minimæ creaturæ possint dici angeli creatores.

SED cum his nullum nobis est in his libris negotium, qui divinam mentem facere vel curare ista non credunt. Illi autem qui Platoni suo credunt, non ab illo summo Deo qui fabricatus est mundum, sed ab aliis minoribus, quos quidem ipse creaverit, permisso sive iussu ejus animalia facta esse cuncta mortalia, in quibus homo præcipuum diisque ipsis cognatum teneret locum: si superstitione carcant, qua quærunt unde iuste videantur sacra & sacrificia facere quasi conditoribus suis, facile carebunt etiam hujus opinionis errore. Neque enim fas est ullius naturæ quamlibet minimæ mortaliisque creatorem nisi Deum credere ac dicere, & ante quam possit intelligi. Angeli autem, quos illi deos libentius appellant, etiamsi adhibent vel iussi vel permisso operationem suam rebus quæ gignuntur in mundo, (c) tamen tam non eos dicimus creatores animalium, quam nec agricolas frugum atque arborum.

*Plato in Timæo.

Angeli nullius creaturæ creatores.

CAPUT XXV.

Omnem (d) naturam & omnem speciem universæ creaturæ non nisi opere Dei formari.

CUM enim alia sit species quæ adhibetur extrinsecus cuicumque materiæ corporali, sicut operantur homines figuli & fabri atque id genus opifices, qui etiam pingunt & effingunt formas similes corporibus animalium; alia vero quæ intrinsecus efficientes causas habet de secreto & (2) occulto naturæ viventis atque intelligentis arbitrio, quæ non solum naturales corporum species, verum etiam ipsas animantium animas, dum non fit, facit: suprascripta illa species artificibus quibusque tribuatur; hæc autem altera non nisi uni artifici creatori & conditori Deo, qui mundum ipsum & angelos sine ullo mundo & sine ullis angelis fecit. Quæ enim vi divina, & ut ita dicam, effectiva, quæ fieri nescit, sed facere, accepit speciem, cum mundus fieret, rotunditas cæli & rotunditas solis; eadem vi divina & effectiva, quæ fieri nescit, sed facere, accepit speciem rotunditas oculi & rotunditas pomi, & ceteræ figuræ naturales quas videmus in rebus quibusque nascentibus non extrinsecus adhiberi, sed intima Creatoris potentia, qui dixit: *Cælum & terram ego impleo: & cujus sapientia est quæ attingit a fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter.* Proinde facti primitus angeli cujusmodi ministerium præbuerint Creatori cetera fa-

Jerem. 23. 24. a fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia Sap. 8. 1.

(d) Sic MSS. Editi autem ferebant, *Omnium naturam & omnium speciem.*

(1) Cod. Veronen. *animabus.*

(2) Cod. Veron. & occultato. (3) Cod. Veron. *sapienter.*

ra facienti nescio; nec tribuere illis audeo quod forte non possunt, nec debeo (a) derogare quod possunt. Creationem tamen conditionemque omnium naturarum, qua fit ut omnino naturæ sint, eis quoque faventibus illi Deo tribuo, cui se etiam ipsi debere quod sunt cum gratiarum actione noverunt. Non solum igitur agricolas non dicimus fructuum quorumque creatores, cum legamus: *Necque qui plantat est aliquid neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus*: sed ne ipsam quidem terram, quamvis mater omnium secunda videatur, quæ germinibus erumpentia promovet, & fixa radicibus continet, cum itidem legamus: *Deus illi dat corpus quomodo voluerit, & unicuique feminum proprium corpus*. Ita nec feminam sui puerperii creatricem appellare debemus, sed potius illum qui cuidam suo famulo dixit: *Prius quam te formarem in utero, novi te*. Et quamvis anima sic vel sic affecta prægnantis valeat aliquibus velut induere qualitatibus fetum, sicut de virgibus variatis fecit Jacob, ut pecora colore varia gignerentur; naturam tamen illam quæ gignitur, tam ipsa non fecit, quam nec ipsa se fecit. Qualibet igitur corporales vel feminales causæ gignendis rebus adhibeantur, sive operationibus angelorum aut hominum, aut quorumque animalium, sive marium feminarumque mixtionibus; quælibet etiam desideria motusve animæ matris valeant aliquid lineamentorum aut colorum adspargere teneris molli- busque conceptibus, ipsas omnino naturas, quæ sic vel sic in suo genere afficiantur, non facit nisi summus Deus: cuius occulta potentia cuncta penetrans (b) incontaminabili præsentia facit esse quiddam aliquo modo est, in quantumcumque est; quia nisi faciente illo, non tale vel tale esset, sed prorsus esse non posset. Quapropter si in illa specie quam forinsecus corporalibus opifices rebus imponunt, urbem Romam & urbem Alexandriam non fabros & architectos, sed reges, quorum voluntate, consilio, imperio fabricatæ sunt, illam Romulum, illam Alexandrum habuisse dicimus conditores: quanto potius non nisi Deum debemus conditorem dicere naturarum, qui neque ex ea materia facit aliquid, quam ipse non fecerit, nec operarios habet, quos ipse creaverit; & si potentiam suam, ut in fabricatoriam rebus subtrahat, ita non potest esse, nisi quæ fierent, non fuerunt, nisi ipse creaverit, non tempore. Quis enim potest esse, nisi qui fecit ea, quorum motu perirent tempora?

Tom. VII.

(a) Plerique MSS. *denegare*.(b) Sic MSS. Editi autem, *incommutabili*.

CAPUT XXVI.

De Platoniorum opinione, qua putaverunt angelos quidem a Deo conditos, sed ipsos esse humanorum corporum conditores.

ITA sane Plato * minores & a summo Deo * *In Ti- meo*. factos deos effectores esse voluit animalium ceterorum, ut immortalem partem ab ipsosumerent, ipsi vero mortalem adtexerent. Proinde animarum nostrarum eos creatores esse noluit, sed corporum. Unde quoniam Porphyrius propter animæ purgationem dicit omne corpus fugiendum, simulque cum suo Platone aliisque Platonice sentit eos, qui immoderate ac inhoneste vixerint, propter luendas poenas ad corpora redire mortalia, Plato quidem etiam ad bestiarum, Porphyrius tantummodo ad hominum; sequitur eos, ut dicant deos istos, quos a nobis volunt quasi parentes & conditores nostros coli, nihil esse aliud quam fabros comedum carcerumve nostrorum; nec institutores, sed inclusores alligatoresque nostros ergastulis ærumnosis & gravissimis vinculis. Aut ergo desinant Platonice poenas animarum ex istis corporibus comminari; aut eos nobis deos colendos non prædicent, quorum in nobis operationem ut, quantum possumus, fugiamus & evadamus, hortantur; cum tamen sit utrumque falsissimum. Nam neque ita luunt poenas animæ, cum ad istam vitam denuo revolvuntur; & omnium viventium sive in cælo, sive in terra, nullus est conditor, nisi a quo facta sunt cælum & terra. Nam si nulla causa est vivendi in hoc corpore, nisi propter pendenda supplicia; quomodo dicit idem Plato aliter mundum fieri non potuisse pulcherrimum atque optimum, nisi omnium animalium, id est, (1) immortalium & mortalium generibus impleretur? Si autem nostra institutio, qua vel mortales conditi sumus, divinum munus est, quomodo poena est ad ista corpora, id est, ad divina beneficia remeare? Et si Deus, quod assidue Plato commemorat, sicut universi mundi, ita omnium animalium species æterna intelligentia continebat, quomodo non ipse cuncta condebat? An aliquorum esse artifex nollet; quem effundendum artem ineffabilis ejus & ineffabiliter laudabilis mens haberet?

CAPUT XXVII.

In primo homine exortam fuisse omnem plenitudinem generis humani, in qua prævidit Deus, quæ pars honoranda esset premio, quæ damnanda supplicio.

MERITO igitur vera religio (2) merito universi eum, qui animalium quoque inferiorum, hoc est, & animarum & corporum conditorem agnoscit & prædicat. In quibus terrenis præcipuus ab illo ad ejus imaginem homo propter eam causam, quam dixi, & si qua

Bb forte

(1) Cod. Veron. & *immortalium*.(2) Codex Veronen. *quem mundi universi, cum*.

forte alia major latet, factus est unus, sed non relictus est solus. Nihil enim est quam hoc genus tam discordiosum vitio, tam sociale natura. Neque commodius contra vitium discordiæ vel cavendum ne existeret, vel sanandum cum existisset, natura loqueretur humana, quam recordationem illius parentis, quem propterea Deus creare voluit unum, de quo multitudo propagaretur, ut hac admonitione etiam in multis concors unitas servaretur. Quod vero femina illi ex ejus latere facta est, etiam hinc satis significatum est quam cara mariti & uxoris debeat esse conjunctio. Hæc opera Dei propterea sunt utique inusitata, quia prima. Qui autem ista non credunt, nulla facta prodigia debent credere: neque enim & ipsa, si usitato naturæ curriculo gignerentur, prodigia dicerentur. Quid autem sub tanta gubernatione divinæ providentiæ, quamvis ejus causa lateat, frustra

Gen. 2.
22.

(1) Cod. Veron. dicitur.

(3) Cod. Veron. in hoc homine: omisso primo. Hæc le-

gignitur? Ait quidam Psalmus facer: *Venite, & Psal. 45. videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram*. Cur ergo ex latere viri femina facta sit, & hoc primum quodam modo prodigium quid præfiguraverit, alio loco, quantum me Deus adjuverit, (1) dicam.

2. Nunc quoniam liber iste claudendus est, (2) in hoc primo homine, qui primitus factus est, nondum quidem secundum evidentiam, jam tamen secundum Dei præscientiam exortas fuisse existimemus in genere humano societates tamquam Civitates duas. Ex illo enim futuri erant homines, alii malis angelis in supplicio; alii bonis in præmio sociandi, quamvis occulto Dei judicio, sed tamen justo. Cum enim scriptum sit, *Univerſe viæ Domini, misericordia & veritas: nec injusta ejus gratia, nec crudelis potest esse justitia*. Psal. 24. 10.

Etio potior videtur; sequitur enim: *qui primitus factus est*.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

In quo docetur, mortem in hominibus esse pœnalem, ortamque ex Adami peccato.

CAPUT I.

De lapsu primi hominis, per quem est contracta mortalitas.

EXPEDITIS de nostri sæculi exortu & de initio generis humani difficillimis quæstionibus, nunc jam de lapsu primi hominis, immo primorum hominum, & de origine ac propagine mortis humanæ disputationem a nobis institutam rerum ordo deposcit. Non enim eo modo quo angelos, considerat Deus homines; ut etiam si peccassent, mori omnino non possent: sed ita ut perfunctos obedientiæ munere sine interventu mortis angelica immortalitas & beata æternitas sequeretur; inobedientes autem mors plecteret damnatione justissima: quod etiam in libro superiore jam diximus.

CAPUT II.

De ea morte, quæ animæ semper utcumque victura accidere potest, & ea cui corpus obnoxium est.

SED de ipso genere mortis video mihi paullo diligentius differendum. Quamvis enim humana anima veraciter immortalis perhibeatur, habet tamen quamdam etiam ipsa mortem suam. Nam ideo dicitur immortalis, quia modo (1) quodam quantulocumque non desinit vivere atque sentire: corpus autem ideo mortale, quoniam deferri omni vita potest, nec per se ipsum aliquatenus vivit. Mors igitur animæ fit, cum eam deserit Deus: sicut corporis, cum id deserit anima. Ergo

Mors animæ a Deo deserta.

(4) Absent quodam a codice Veronen.

utriusque rei, id est, totius hominis mors est, cum anima a Deo deserta deserit corpus. Ita enim nec ex Deo vivit ipsa, nec corpus ex ipsa. Hujusmodi autem totius hominis mortem illa sequitur, quam secundam mortem divinorum eloquiorum appellat auctoritas. Hanc Salvator significavit, ubi ait: *Eum timete, qui habet potestatem & corpus & animam perdere in gehennam*. Quod cum ante non fiat, quam cum anima corpori sic fuerit copulata, ut nulla diremptione separentur; mirum videri potest quomodo corpus ea morte dicatur occidi, qua non ab anima deseritur, sed animatum sentiensque cruciatur. Nam in illa pœna ultima ac sempiterna, de qua diligentius suo loco differendum est, recte mors animæ dicitur, quia non vivit ex Deo: mors autem corporis quoniam modo, cum vivat ex anima? Non enim aliter potest ipsa corporalia, quæ post resurrectionem futura sunt, sentire tormenta. An quia vita qualiscumque aliquid bonum est, dolor autem malum, ideo nec vivere corpus dicendum est, in quo anima non vivendi causa est, sed dolendi? Vivit itaque anima ex Deo, cum vivit bene; non enim potest bene vivere, nisi Deo operante in se quod bonum est: vivit autem corpus ex anima, cum anima vivit in corpore; seu vivat ipsa, seu non vivat ex Deo. Impiorum namque in corporibus vita, non animarum, sed corporum vita est: quam possunt eis animæ etiam mortuæ, hoc est

Apo. 21. 8.
Matth. 10. 28.

est a Deo desertæ, quantulacumque propria vita, ex qua & immortales sunt, non desistente, conferre. Verum in damnatione novissima quamvis homo sentire non desinat, tamen quia sensus ipse nec voluptate suavis, nec quiete salubris, sed dolore pœnalis est, non immerito mors est potius appellata quam vita. Ideo autem secunda, quia post illam primam est, qua fit coherentium dierum naturarum, sive Dei & animæ, sive animæ & corporis. De prima igitur corporis morte dici potest, quod bonis bona sit, malis mala. Secunda vero sine dubio sicut nullorum bonorum est, ita nulli bona.

CAPUT III.

Utrum mors, quæ per peccatum primorum hominum in omnes homines pertransit, etiam sanctis pœna peccati sit.

NON autem dissimulanda nascitur quæstio, utrum re vera mors, qua separantur anima & corpus, bonis sit bona. Quia si ita est, quomodo poterit obtineri, quod etiam ipsa sit pœna peccati? Hanc enim primi homines, nisi peccavissent, perpessi utique non fuissent. Quo igitur pacto bona esse possit bonis, quæ accidere non possent nisi malis? Sed rursus si non nisi malis posset accidere, non deberet bonis bona esse, sed nulla. Cur enim esset ulla pœna, in quibus non essent ulla punienda? Quapropter fatendum est, primos quidem homines ita fuisse institutos, ut si non peccassent, nullum mortis experirentur genus: sed eosdem primos peccatores ita fuisse morte multatos, ut etiam (1) quidquid de eorum stirpe esset exortum, eidem pœnæ teneretur obnoxium. Non enim aliud ex eis, quam quod ipsi fuerant, nasceretur. Pro magnitudine quippe culpæ illius naturam damnatio mutavit in pœnus; ut quod pœnaliter præcessit in peccantibus hominibus primis, etiam naturaliter sequeretur in nascentibus ceteris. Neque enim ita homo ex homine, sicut homo ex pulvere. Pulvis namque homini faciendo materies fuit: homo autem homini gignendo parens. Proinde quod est terra, non hoc est caro; quamvis ex terra facta sit caro. Quod est autem parens homo, hoc est & proles homo. In primo igitur homine per feminam in progeniem transiturum universum genus humanum fuit, quando illa conjugum copula divinam sententiam suæ damnationis excepit: & quod homo factus est, non cum crearetur, sed cum peccaret & puniretur, hoc genuit, quantum quidem adinet ad peccati & mortis originem. Non enim ad infantilem hebetudinem & infirmitatem animi & corporis, quam videmus in parvulis, peccato vel pœna ille redactus est: quæ Deus voluit esse tamquam primordia catulorum; quorum parentes in bestialem vitam mortemque dejecerat: sicut scriptum est:

Psal. 48. Homo cum in honore esset, non intellexit; comparatus est pecoribus non intelligentibus, & simi-

lis factus est illis. Nisi quod infantes infirmiores etiam cernimus in usu motuque membrorum & sensu appetendi atque vitandi, quam sunt aliorum tenerrimi fetus animalium: tamquam se tanto adtollet excellentius supra cetera animantia vis humana, quanto magis impetum suum, velut sagitta, cum arcus extenditur, retrorsum reducta distulerit. Non ergo ad ista infantilia rudimenta præsumptione illicita & damnatione iusta prolapsus vel impulsus est primus homo: sed hactenus in eo natura humana vitiata atque mutata est, ut repugnantem pateretur in membris inobedientiam concupiscendi, & obstringeretur necessitate moriendi; atque ita id quod vitio pœnaque factus est, id est, obnoxios peccato mortique generaret. A quo peccati vinculo, si per Mediatoris (2) gratiam solvantur infantes, hanc solum mortem perpeti possunt, quæ animam sejungit a corpore: in secundam vero illam sine fine pœnalem liberati a peccati obligatione non transeunt.

CAPUT IV.

Cur ab his qui per gratiam regenerationis absoluti sunt a peccato, non auferatur mors, id est, pœna peccati.

SI quem vero movet, cur vel ipsam patiantur, si & ipsa pœna peccati est, quorum per gratiam reatus aboletur; jam ista quæstio in alio nostro Opere, quod scripsimus de baptismo parvulorum, tractata ac soluta est: ubi dictum est, ad hoc relinqui animæ experimentum separationis a corpore, quamvis ablato jam criminis nexu, quoniam si regenerationis sacramentum continuo sequeretur immortalitas corporis, ipsa fides enervaretur, quæ tunc est fides, quando exspectatur in spe, quod in re nondum (a) videtur. Fidei autem robore atque certamine, in majoribus dumtaxat ætatibus, etiam mortis fuerat superandus timor, quod in sanctis Martyribus maxime eminuit: cuius profecto certaminis nulla esset victoria, nulla gloria; quia nec ipsum omnino posset esse certamen, si post lavacrum regenerationis jam sancti non possent mortem perpeti corporalem. Cum parvulis autem baptizandis quis non ad Christi gratiam propterea potius curreret, ne a corpore solveretur? Atque ita non invisibili præmio probaretur fides; sed jam nec fides esset, confessum sui operis quærendo & sumendo mercedem. Nunc vero majore & mirabiliore gratia Salvatoris in usus iustitiæ peccati pœna conversa est. Tunc enim dictum est homini, Morjeris, si peccaveris: nunc dicitur Martyri, Morere, ne pecces. Tunc dictum est; Si mandatum transgressi fueritis, morte moriemini: nunc dicitur, Si mortem reculaveritis, mandatum transgrediemini. Quod tunc timendum fuerat, ut non peccaretur; nunc suscipiendum est, ne peccetur. Sic per ineffabilem Dei misericordiam & ipsa pœna vitiorum transit in arma virtutis, & fit iusti meritum etiam supplicium peccatoris. Tunc enim mors est acquisita peccando,

B b 2 nunc

(a) Nonnulli MSS. *sonetur.*(1) Cod. Veron. *quidquid eorum.*(2) Codex Veronen. *Mediatoris Christi.*

Infantes
cetero-
rum ani-
man-
tium
fœtibus
infirmiores.

Mors
quare a
baptis-
mo reli-
qua.

Gen. 2.

nunc impletur iustitia moriendo. Verum hoc in sanctis Martyribus, quibus alterutrum a persecutore proponitur, ut aut deserant fidem, aut sufferant mortem. Iusti enim malunt credendo peti, quod sunt (a) primi iniqui non credendo peperi. Nisi enim peccassent illi, non morerentur: peccabunt autem isti, nisi moriantur. Mortui sunt ergo illi, quia peccaverunt: non peccant isti, quia moriuntur. Factum est per illorum culpam, ut veniretur in poenam: fit per istorum poenam, ne veniatur in culpam: non quia mors bonum aliquod facta est, quae antea malum fuit; sed tantam Deus fidei praestitit gratiam, ut mors, quam vitae conitat esse contrariam, instrumentum fieret, per quod transfretur ad vitam.

CAPUT V.

Quod sicut iniqui male utuntur lege bona est, ita & iusti bene utuntur morte quae mala est.

APOSTOLUS cum vellet ostendere, quantum peccatum, gratia non subveniente, ad nocendum valeret, etiam ipsam legem qua prohibetur peccatum, non dubitavit dicere virtutem esse peccati. *Aculeus*, inquit, *mortis est peccatum, virtus autem peccati lex*. Verissime omnino. Auget enim prohibitio desiderium operis illiciti, quando iustitia non sic diligitur, ut peccandi cupiditas ejus delectatione vincatur. Ut autem diligatur & delectet vera iustitia, non nisi divina subvenit gratia. Sed ne propterea lex putaretur malum, quoniam virtus est dicta peccati; ideo ipse alio loco versans hujusmodi quaestionem, (1) inquit: *Lex quidem sancta, & mandatum sanctum & iustum & bonum. Quod ergo bonum est, inquit, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem, ut fiat supra modum (b) peccator aut peccatum per mandatum. Supra modum dixit, quia etiam praevicatio additur, cum peccandi aucta libidine etiam lex ipsa contemnitur. Cum hoc commemorandum putavimus? Quia scilicet sicut lex non est malum, quando auget peccantium concupiscentiam; ita nec mors bonum est, quando auget patientium gloriam: cum vel illa pro iniquitate deseritur, & efficit praevicatores, vel ista pro veritate suscipitur, & efficit Martyres. Ac per hoc lex quidem bona est, quia prohibitio est peccati; mors autem mala, quia stipendium est peccati: sed quemadmodum (c) iniusti male utuntur non tantum malis, (2) sed etiam bonis; ita iusti bene non tantum bonis, sed etiam malis. Hinc fit, ut & mali male lege utantur, quamvis sit lex bonum; & boni bene moriantur, quamvis sit mors malum.*

(a) Sola editio Lov. *primus*.

(b) Editi, *peccans peccatum*. At MSS. *peccator aut peccatum*. In Graeco est, *ἀμαρτωλὸς ἢ ἀμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς*.

(c) MSS. cum nostro quoque Veronen. *iniustitia male utitur* &c paulloque post, *ita iustitia bene* &c. cum eodem.

(d) Sic Et. & MSS. At Vind. & Am. *in abundantia*. Lov.

CAPUT VI.

De generalis mortis malo, quo anima & corporis societas separatur.

QUAPROPTER quod adinet ad corporis mortem, id est, separationem animae a corpore, cum eam patiuntur qui morientes appellantur, nulli bona est. Habet enim asperum sensum & contra naturam vis ipsa qua utrumque divellitur, quod fuerat in vivente conjunctum atque confertum, quamdiu moratur, donec omnis adimatur sensus, qui ex ipso inerat animae carnisque complexu. Quam totam molestiam nonnumquam unus ictus corporis vel animae raptus intercipit, nec eam sentiri praeveniens celeritate permittit. Quidquid tamen illud est in morientibus, quod cum gravi sensu adimit sensum, pie fideliterque tolerando auget meritum patientiae, non aufert vocabulum poenae. Ita cum ex hominis primi perpetuata propagine procul dubio sit mors poena nascentis; tamen si pro pietate iustitiaeque pendatur, fit gloria renascentis; & cum sit mors peccati retributio, aliquando impetrat ut nihil retribuatur peccato.

CAPUT VII.

De morte, quam non regenerati pro Christi confessione suscipiunt.

NAM quicumque etiam non percepto regenerationis lavacro pro Christi confessione moriuntur, tantum eis valet ad dimittenda peccata, quantum si abluerentur sacro fonte baptismatis. Qui enim dixit: *Si quis non renatus fuerit ex aqua & Spiritu (3) sancto, non intrabit in regnum caelorum*: alia sententia istos fecit exceptos, ubi non minus generaliter dixit: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui in caelis est. Et alio loco: Qui perdidit animam suam propter me, inveniet eam*. Hinc est quod scriptum est: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus*. Quid enim pretiosius quam mors, per quam fit ut & delicta omnia dimittantur; & merita cumulatus augeantur? Neque enim tanti sunt meriti, qui cum mortem differre non possent, baptizati sunt, deletisque omnibus peccatis ex hac vita emigrarunt, quanti sunt hi qui mortem, cum possent, ideo non distulerunt, quia maluerunt Christum consistendo finire vitam, quam eum negando ad ejus baptismum pervenire. Quod utique si fecissent, etiam hoc eis in illo lavacro dimitteretur, quod timore mortis negaverant Christum; in quo lavacro & illis facinus tam immane dimissum est, qui occiderant Christum: Sed quando (d) sine abundantia gratiae Spiritus illius, qui ubi vult spirat, tantum Christum amare possent, ut eum in tanto vitae discrimine tanta sub spe veniae negare non possent? Mors igitur

nisi abundantia.

(1) Cod. Veron. *itaque*, inquit, *lex quidem sancta*.

(2) Codex Veronen. *verum etiam*.

(3) Deest *sancto* in Cod. Veron. nec non in veteri Italica versione, ac in Ambrosio de mysteriis cap. 4. & libro de Spiritu Sancto cap. 10.

igitur pretiosa sanctorum, quibus cum tanta gratia est præmissa & prærogata mors Christi, ut ad eum acquirendum suam non cunctarentur impendere, in eos usus redactum esse monstravit, quod ad penam peccantis antea fuerat constitutum, ut inde iustitiæ fructus uberius nasceretur. Mors ergo non ideo bonum videri debet, quia in tantam utilitatem non vi sua, sed divina opitulatione conversa est; ut quæ tunc metuenda proposita est, ne peccatum committeretur, nunc suscipienda proponatur, ut peccatum non committatur, commissumque deleatur, magnæque victoriæ debita iustitiæ palma reddatur.

CAPUT VIII.

Quod in sanctis prima mortis pro veritate susceptio, secundæ sit mortis absolutio.

SI enim diligentius consideremus, etiam cum quisque pro veritate fideliter & laudabiliter moritur, mors cavetur. Ideo quippe aliquid ejus suscipitur, ne tota contingat: & secunda insuper, quæ numquam finiatur, accedat. Suscipitur enim animæ a corpore separatio, ne Deo ab anima separato etiam ipsa separaretur a corpore, ac sic totius hominis prima morte completa secunda excipiat sempiterna. Quocirca mors quidem, ut dixi, cum eam morientes patiuntur, cumque in eis ut moriantur facit, nemini bona est; sed laudabiliter toleratur pro tenendo vel adipiscendo bono. Cum vero in ea sunt, qui jam mortui nuncupantur, non absurde dicitur & malis mala, & bonis bona. In requie enim sunt animæ piorum a corpore separatæ; impiorum autem penas luunt, donec istarum ad æternam vitam, illarum vero ad æternam mortem, quæ secunda dicitur, corpora reviviscant.

CAPUT IX.

Tempus mortis, quo vitæ sensus aufertur, in morientibus, an in mortuis esse dicendum sit.

SED id tempus, quo animæ a corpore separatæ aut in bonis sunt, aut in malis, utrum post mortem potius, an in morte dicendum est? Si enim post mortem est, jam non ipsa mors, quæ transacta atque præterita est, sed post eam vita præsens animæ bona, seu mala est. Mors autem tunc eis mala erat, quando erat, hoc est, quando eam patiebantur, cum morerentur: quoniam gravis & molestus eis inerat sensus; quo malo bene utuntur boni. Peracta autem mors quoniam modo vel bona, vel mala est, quæ jam non est? Porro si adhuc diligentius attendamus, nec illa mors esse apparebit, cuius gravem ac molestum in morientibus diximus sensum. Quam diu enim sentiunt, adhuc utique vivunt: & si adhuc vivunt, ante mortem quam in morte potius de dicendi sunt: quia illa cum venerit, aufert omnem corporis sensum, qui ea propinquante molestus est. Ac per hoc quomodo morientes dicamus eos qui nondum mortui sunt, sed imminente morte jam extrema & mortifera afflictione jactantur, explicare difficile est: etiamsi recte isti appellan-

tur morientes; quia cum mors quæ jam impendet, advenerit, non morientes, sed mortui nuncupantur. Nullus est ergo moriens, nisi vivens; quoniam cum in tanta est extremitate vitæ, in qua sunt quos agere animam dicimus, profecto qui nondum anima caruit, adhuc vivit. Idem ipse igitur simul & moriens est & vivens: sed morti accedens, vita (a) decedens; adhuc tamen in vita, quia inest anima corpori; nondum autem in morte, quia nondum abscellit a corpore. Sed si cum abscesserit, nec tunc in morte, sed post mortem potius erit; quando sit in morte quis dixerit? Nam neque ullus moriens erit, si moriens & vivens simul esse nullus potest. Quam diu quippe anima in corpore est, non possumus negare viventem. Aut si moriens potius dicitur est, in cuius jam corpore agitur ut moriatur, nec simul quisquam potest esse vivens & moriens; quando sit vivens nescio.

CAPUT X.

De vita mortalium, quæ mors potius quam vita dicenda est.

EX quo enim quisque in isto corpore morturo esse cœperit, numquam in eo non agitur ut mors veniat. Hoc enim agit ejus mutabilitas toto tempore vitæ hujus, (si tamen vita dicenda est) ut veniatur in mortem. Nemo quippe est qui non ei post annum sit, quam ante annum fuit, & cras quam hodie, & hodie quam heri, & paulo post quam nunc, & nunc quam paulo ante propinquior. Quoniam quidquid temporis vivitur, de spatio vivendi demitur; & quotidie fit minus minusque quod restat: ut omnino nihil sit aliud tempus vitæ hujus, quam cursus ad mortem, in quo nemo vel paullulum stare, vel aliquando tardius ire permittitur: sed omnes urgentur pari motu, nec diverso impelluntur accessu. Neque enim cui vita brevior fuit, celerius diem duxit, quam ille cui longior: sed cum æqualiter & æqualia momenta raperentur ambobus, alter habuit propius, alter remotius quo non impari velocitate ambo currebant. Aliud est autem amplius vitæ peregrinasse, aliud tardius ambulasse. Qui ergo usque ad mortem productiora spatia temporis agit, non lentius pergit, sed plus itineris conficit. Porro si ex illo quisque incipit mori, hoc est, esse in morte, ex quo in illo agi cœperit ipsa mors, id est, vitæ detractio; quia cum detrahendo finita fuerit, post mortem jam erit, non in morte: profecto ex quo esse incipit in hoc corpore, in morte est. Quod enim aliud diebus, horis, momentisque singulis agitur, donec ea (b) consumpta mors quæ agebatur, impleatur; & incipiat jam tempus esse post mortem; quod cum vita detraheretur, erat in morte? Numquam igitur in vita homo est, ex quo est in corpore isto moriente potius quam vivente, si & in vita & in morte simul non potest esse. An potius & in vita & in morte simul est; in vita scili-

Mors
malis
mala,
bonis
bona.

Tempus
vitæ cur-
sus ad
mortem.

(a) MSS. *vita cedens*; & ita Veronen.

(b) Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. *consummata*.

scilicet in qua vivit, donec tota detrahatur; in morte autem, (1) qua jam moritur, cum vita detrahatur? Si enim non est in vita, quid est quod detrahitur, donec ejus fiat perfecta consumptio? Si autem non est in morte, quid est vitæ ipsa detractio? Non enim frustra cum vita fuerit corpori tota detracta, post mortem jam dicitur, nisi quia mors erat, cum detraheretur. Nam si ea detracta non est homo in morte, sed post mortem; quando, nisi cum detrahitur, erit in morte?

CAPUT XI.

At qui quam simul & vivens esse possit, & mortuus.

1. **S**I autem absurdum est, ut hominem ante quam ad mortem perveniat, jam esse dicamus in morte; (cui enim propinquat peragendo vitæ suæ tempora, si jam in illa est?) maxime quia nimis est insolens, ut simul & vivens esse dicatur & moriens, cum vigilans & dormiens simul esse non possit, quærendum est quando erit moriens. Etenim ante quam mors veniat, non est moriens, sed vivens: cum vero mors venerit, mortuus erit, non moriens. Illud ergo est adhuc ante mortem, hoc jam post mortem. Quando ergo in morte? (tunc enim est moriens) ut quemadmodum tria sunt cum dicimus, ante mortem, in morte, post mortem; ita tria singulis singula, vivens, moriens, mortuusque reddantur. Quando itaque sit moriens, id est, in morte, ubi neque sit vivens, quod est ante mortem, neque mortuus, quod est post mortem, sed moriens, id est, in morte, difficillime definitur. Quam diu quippe est anima in corpore, maxime si etiam sensus adsit, procul dubio vivit homo, qui constat ex anima & corpore; ac per hoc adhuc ante mortem, non in morte esse dicendus est: cum vero anima abscesserit, omnemque abstulerit corporis sensum, jam post mortem mortuusque perhibetur. Perit igitur inter utrumque, (a) quo moriens, vel in morte sit: quoniam si adhuc vivit, ante mortem est; si vivere desistit, jam post mortem est. Numquam ergo moriens, id est, in morte esse comprehenditur. Ita etiam in transcurso temporum quæritur præsens, nec invenitur: quia sine ullo spatio est, per quod transitur ex futuro in præteritum. Nonne ergo videndum est, ne ista ratione mors corporis nulla esse dicatur? Si enim est, quando est, quæ in nullo, & in qua ullus esse non potest? Quando quidem si vivitur, adhuc non est; quia hoc ante mortem, non in morte: si autem vivere jam cessatum est, jam non est; quia & hoc post mortem est, non in morte? Sed rursus si nulla mors est (2) ante vel post, quid est quod dicitur ante mortem, sive post mortem? Nam & hoc inaniter dicitur, si mors nulla est. Atque utinam in paradiso bene vivendo egissemus ut re vera

nulla esset mors. Nunc autem non solum est, verum etiam tam molesta est, ut nec ulla explicari locutione possit, nec ulla ratione vitari.

2. Loquamur ergo secundum consuetudinem (b); non enim aliter debemus: & dicamus ante mortem, prius quam mors accidat; sicut scriptum est: *Ante mortem ne laudes hominem quemquam.* *Ecl. 11.* Dicamus etiam cum acciderit, Post mortem illius vel illius factum est illud vel illud. Dicamus & de præsentis tempore ut possumus, velut cum ita loquimur, Moriens ille testatus est, & illis atque illis illud atque illud moriens dereliquit: quamvis hoc nisi vivens omnino facere non posset, & potius hoc ante mortem fecerit, non in morte. Loquamur etiam sicut loquitur Scriptura divina, quæ mortuos quæque non post mortem, sed in morte esse non dubitat dicere. Hinc enim est illud: *Quoniam non est in morte, Ps. 6. 6.* *qui memor sit tui.* Donec enim reviviscant, recte dicuntur esse in morte: sicut in somno esse quisque, donec evigilet, dicitur: quamvis in somno positos dicamus dormientes, (c) nec tamen eo modo possumus dicere eos qui jam sunt mortui, morientes. Non enim adhuc moriuntur, qui quantum adinet ad corporis mortem, de qua nunc differimus, jam sunt a corporibus separati. Sed hoc est, quod dixi explicari aliqua locutione non posse, quoniam modo vel morientes dicantur vivere, vel jam mortui etiam post mortem adhuc esse dicantur in morte. Quomodo enim post mortem, si adhuc in morte? Præsertim cum eos nec morientes dicamus, sicuti eos qui in somno sunt dicimus dormientes; & qui in languore, languentes; & qui in dolore, utique dolentes; & qui in vita, viventes: at vero mortui prius quam resurgant, esse dicuntur in morte, nec tamen possunt appellari morientes. Unde non importune, neque incongrue arbitror accidisse, etsi non humana industria, iudicio fortasse divino, ut hoc verbum quod est, moritur, in Latina lingua nec Grammatici declinare potuerint, ea regula qua cetera talia declinantur. Namque ab eo quod est oritur, fit verbum præteriti temporis, ortus est: & si qua similia sunt, per temporis præteriti participia declinantur. Ab eo vero quod est moritur, si quæramus præteriti temporis verbum, responderi adsolet, mortuus est, u littera geminata. Sic enim dicitur mortuus, quomodo fatuus, (3) arduus, conspicuus, & si qua similia, quæ non sunt præteriti temporis, sed quoniam nomina sunt, sine tempore declinantur. Illud autem, quasi ut declinetur, quod declinari non potest, pro participio præteriti temporis ponitur (d) nomen. Convenienter itaque factum est, ut quemadmodum id quod significat, non potest agendo,

(a) Sic Vind. Am. Er. & plerique MSS. At Lov. *quomodo.*

(b) Lov. *consuetudinem Scripturarum.* Abest *Scripturarum* ab aliis libris.

(c) Sic MSS. Editi vero, *non tamen.*

(d) Plures MSS. *ponitur.* Non inconvenienter itaque &c.

(1) Cod. Veron. *quia.*

(2) Cod. Veron. *ante quid, vel post quid est.*

(3) Cod. Veron. *arduis, carduis, conspicuus.*

Secunda
mors.

do, ita ipsum verbum declinari loquendo non possit. Agi tamen potest in adiutorio gratiæ Redemptoris nostri, ut saltem secundam mortem declinare possimus. Illa enim est gravior, & omnium malorum pessima, quæ non fit separatione animæ & corporis, sed in æternam pœnam potius utriusque complexu. Ibi e contrario non erunt homines ante mortem atque post mortem, sed semper in morte: ac per hoc nunquam viventes, numquam mortui, sed sine fine morientes. Numquam enim erit homini pejus in morte, quam ubi erit mors ipsa sine morte.

C A P U T XII.

Quam mortem primis hominibus Deus, si mandatum ejus transgredierentur, fuerit comminatus.

CUM ergo requiritur, quam mortem Deus primis hominibus fuerit comminatus, si ab eo mandatum transgredierentur acceptum, nec obedientiam custodirent; utrum animæ, an corporis, an totius hominis, an illam quæ appellatur secunda, respondendum est, Omnes. Prima enim ex duabus constat: secunda ex omnibus tota. Sicut enim universa terra ex multis terris, & universa Ecclesia ex multis constat Ecclesiis; sic universa mors ex omnibus. Quoniam prima constat ex duabus, una animæ, altera corporis: ut sit prima totius hominis mors, cum anima sine Deo & sine corpore ad tempus pœnas luit; secunda vero, ubi anima sine Deo cum corpore pœnas æternas luit. Quando ergo dixit Deus primo illi homini, quem in paradiso constituerat, de cibo vetito: *Quicumque die ederitis (1) ex eo, morte moriemini*: non tantum primæ mortis partem priorem, ubi anima privatur Deo; nec tantum posteriorem, ubi corpus privatur anima; nec solum ipsam totam primam, ubi anima & a Deo & a corpore separata punitur: sed quidquid mortis est usque ad novissimam, quæ secunda dicitur, qua est nulla posterior, comminatio illa complexa est.

C A P U T XIII.

Prævaricatio primorum hominum, quam primam senserit pœnam.

Gen. 3-7.

NAM postea quam præcepti facta transgressio est, confestim gratia deserente divina, de corporum suorum nuditate confusi sunt. Unde etiam foliis ficulneis, quæ forte a perturbatis prima comperta sunt, pudenda texerunt: quæ prius eadem membra erant, sed pudenda non erant. Senserunt ergo novum motum inobedientis carnis suæ, tamquam reciprocam pœnam inobedientiæ suæ. Jam quippe anima libertate in perversum propria delectata, & Deo dignata servire, pristino corporis servitio destituebatur: & quia superiorem Dominum suo arbitrio deseruerat, inferiorem famulum ad suum arbitrium non tenebat: nec omni modo habebat subditam carnem, sicut semper habere po-

tuisset, si Deo subdita (2) ipsa mansisset. Tunc ergo cœpit caro concupiscere adversus spiritum: cum qua controversia nati sumus, trahentes originem mortis, & in membris nostris vitiatæque natura contentionem ejus sive victoriam de prima prævaricatione gestantes.

C A P U T XIV.

Qualis homo sit factus a Deo, & in quam sortem deciderit suæ voluntatis arbitrio.

DEUS enim creavit hominem rectum, naturarum auctor, non utique vitiorum: sed sponte depravatus justæque damnatus, depravatos damnatosque generavit. Omnes enim fuimus in illo uno, quando omnes fuimus ille unus, qui per feminam lapsus est in peccatum, quæ de illo facta est ante peccatum. Nondum erat nobis singillatim creata & distributa forma, in qua singuli viveremus; sed jam natura erat seminalis, ex qua propagaremur: qua scilicet propter peccatum vitiatæ, & vinculo mortis obstrictæ, justæque damnata, non alterius conditionis homo ex homine nasceretur. Ac per hoc a liberi arbitrii malo usu series hujus calamitatis exorta est, quæ humanum genus origine depravata, velut radice corrupta, usque ad secundæ mortis exitium, quæ non habet finem, solis eis exceptis qui per gratiam Dei liberantur, miseriarum connexionem perducit.

C A P U T XV.

Quod Adam peccans prius reliquerit Deum, quam relinqueretur a Deo; & primam fuisse animæ mortem a Deo recessisse.

QUAMOBREM etiam in eo quod dictum est: *Morte moriemini*, quoniam non est dictum, *Mortibus*, eam solam intelligamus, quæ fit cum anima deserit sua vita, quod illi Deus est: (Non enim deserta est ut desereret, sed ut desereretur, deseruit. Ad malum quippe ejus prior est voluntas ejus: ad bonum vero ejus prior est voluntas Creatoris ejus; sive ut eam faceret, quæ nulla erat; sive ut reficiat, (b) quæ lapsa perierat:) etiam si ergo hanc intelligamus Deum denuntiasse mortem, in eo quod ait: *Qua die ederitis ex illo, morte moriemini*; tamquam diceret, *Qua die me deserueritis per inobedientiam, deseram vos per justitiam*: profecto in ea morte etiam ceteræ denuntiata sunt, quæ procul dubio fuerant securæ. Nam in eo quod inobediens motus in carne animæ inobedientis exortus est, propter quem pudenda texerunt, sensa est mors una in qua deseruit animam Deus. Ea significata est verbis ejus: quando timore dementi sese abscondenti homini dixit: *Adam ubi es?* non utique ignorando quærens, sed increpando admonens, ut adtenderet ubi esset, in quo non esset Deus. Cum vero corpus anima ipsa deseruit ætate corruptum & senectute confectum, venit in experimentum mors altera, de qua Deus peccatum adhuc puniens

Gal. 5.
17.

Gen. 2.

17.

Gen. 3-7.

Gen. 3-9.

Mors ex peccato.

(a) Nonnulli codices, *mortem*.(b) MSS. *quia lapsa perierat*. Et ita Veronen.(1) Cod. Veron. *ex illo*. Et ita D. Augustinus intra cap. xv.(2) Deest *ipsa* in Cod. Veronen.

niens homini dixerat : *Terra es , & in terram ibis* : ut ex his duabus mors illa prima , quæ totius est hominis , completeretur , quam secunda in ultimo sequitur , nisi homo per gratiam liberetur . Neque enim corpus quod de terra est , rediret in terram , nisi sua morte , quæ illi accidit , cum deseritur sua vita , id est , anima . Unde constat inter Christianos veraciter catholicam tenentes fidem , etiam ipsam nobis corporis mortem , non lege naturæ , qua nullam mortem (a) homini Deus fecit , sed merito inflictam esse peccati : quoniam peccatum vindicans Deus , dixit homini , in quo tunc omnes cramus : *Terra es , & in terram ibis* .

Gen. 3.
19.

CAPUT XVI.

De philosophis , qui animæ separationem a corpore non putant esse pœnalem , cum Plato inducat summum deum diis minoribus promittentem , quod nunquam sint corporibus exuendi .

1. **S**ED philosophi , contra quorum calumnias defendimus Civitatem Dei , hoc est , ejus Ecclesiam , sapienter sibi videntur irridere quod dicimus , animæ a corpore separationem inter pœnas ejus esse deputandam : quia videlicet ejus perfectam beatitudinem tunc illi fieri existimant , cum omni prorsus corpore exuta ad Deum simplex & sola & quodam modo nuda redierit . Ubi si nihil , quo ista refelleretur opinio , in eorum litteris invenirem , operosius mihi disputandum esset , quo demonstrarem non corpus esse animæ , sed corruptibile corpus onerosum . Unde illud est quod de Scripturis nostris in superiori libro commemoravimus : *Corpus enim corruptibile aggravat animam* . Addendo utique *corruptibile* , non qualicumque corpore , sed quale factum est ex peccato consequente vindicta , animam perhibuit aggravari . Quod etiamsi non addidisset , nihil aliud intelligere deberemus . Sed cum apertissime Plato deos a summo Deo factos habere immortalia corpora prædicet , eisque ipsum Deum , a quo facti sunt , inducat pro magno beneficio pollicentem ; quod in æternum cum suis corporibus permanebunt , nec ab eis ulla morte solventur : quid est quod isti ad exagitandam Christianam fidem fingunt se nescire , quod sciunt ; aut etiam sibi repugnantes adversum se ipsos malunt dicere , dum nobis non desinant contradicere ? Nempe Platonis hæc verba sunt , sicut ea Cicero (b) in Latinum vertit , quibus inducit summum Deum deos quos fecit alloquentem ac dicentem : Vos qui deorum fati
 „ orti estis , attendite quorum operum ego parens
 „ effectorque sum . Hæc sunt indissolubilia (c) me
 „ invito : quamquam omne colligatum solvi po-
 „ test . Sed haud quaquam (d) boni est , ratione

Sap. 9.
15.

(a) Probæ notæ MSS. *hominis* .

(b) Libello scilicet qui de universitate inscribitur , & pars est Timæi Platonis .

(c) Editi , *indissolubilia nutu meo* . At MSS. ut apud Ciceronem , *me invito* . Forte pro , *me non invito* . Nam in Platonis Timæo est , *ἐμὸν γὰρ θέλωτος* .

(d) Editi , cum cod. Veronen. *bonum est* . Melius MSS.

vinculum dissolvere velle . Sed quoniam estis orti , immortales vos quidem esse & indissolubiles non potestis : (e) nequaquam tamen dissolvemini , neque vos ulla mortis fata periment , nec erunt valentiora quam consilium meum , quod majus est vinculum ad perpetuitatem vestram , quam illa quibus estis , tum cum gignebamini , colligati . Ecce deos Plato dicit & corporis animæque colligatione mortales , & tamen immortales Dei a quo facti sunt voluntate atque consilio . Si ergo animæ pœna est , in qualicumque corpore colligari , quid est quod cos alloquens Deus tamquam sollicitos , ne forte moriantur , id est , dissolvantur a corpore , de sua facit immortalitate securos ; non propter eorum naturam , quæ sit compacta , non simplex , sed propter suam invictissimam voluntatem , qua potens est facere , ut nec orta occidant , nec connexa solvantur , sed incorruptibiliter perseverent ?

2. Et hoc quidem utrum Plato verum de sideribus dicat , alia quæstio est . Neque enim ei continuo concedendum est , globos illos luminum sive orbiculos luce corporea super terras , seu die , seu nocte fulgentes , suis quibusdam propriis animis vivere , eisque intellectualibus & beatis , quod etiam de ipso universo mundo , tamquam uno animali maximo , quo cuncta cetera continerentur animalia , instanter affirmat . Sed hæc , ut dixi , alia quæstio est , quam nunc discutiendam non suscepimus . Hoc tantum contra istos commemorandum putavi , qui se Platonicos vocari vel esse gloriantur , cujus superbia nominis erubescunt esse Christiani , ne commune illis cum vulgo vocabulum , vilem faciat (f) palliatorum , tanto magis inflatam , quanto magis exiguam paucitatem : & quærentes quid in doctrina Christiana reprehendant , exagitant æternitatem corporum , tamquam hæc sint inter se contraria , ut & beatitudinem quæramus animæ , & eam semper esse velimus in corpore , velut ærumnoso vinculo colligatam : cum eorum auctor & magister Plato , donum a Deo summo diis ab illo factis dicat esse concessum , ne aliquando moriantur , id est , a corporibus , quibus eos connexuit , separentur .

CAPUT XVII.

Contra eos qui asserunt , terrena corpora incorruptibilia fieri & æterna non posse .

1. **C**ONTENDUNT etiam isti , terrestria corpora sempiterna esse non posse , cum ipsam universam terram Dei sui , non quidem summi , sed tamen magni , id est , totius hujus mundi membrum in medio positum & sempiternum esse non dubitent . Cum ergo Deus ille sum-

boni est : juxta Ciceronem & Platonis Græcum , *καλόν* .

(e) Sic MSS. Editi autem , *Nec unquam* . Cod. Veronen. *neutiquam* .

(f) *Palliatorum* nomine Philosophos intelligit . Hinc apud Agellium lib. 9. c. 2. de quodam qui corporis cultu amictuque philosophum mentiebatur : *Video barbam & pallium , Philosophum nondum video* .

* Plato in Timæo. le summus fecerit eis alterum * quem putant Deum, id est, istum mundum, ceteris diis qui infra eum sunt præferendum, eundemque esse existiment animantem, anima scilicet, sicut asserunt, rationali vel intellectuali in tam magna mole corporis ejus inclusa; ipsiusque corporis tamquam membra locis suis posita atque digesta, quatuor constituerit elementa, quorum juncturam, ne umquam deus eorum tam magnus moriatur, insolubilem ac sempiternam velint: quid causæ est, ut in corpore majoris animantis tamquam medium membrum æterna sit terra, & aliorum animantium terrestrium corpora, si Deus sicut illud velit, æterna esse non possint? Sed terræ, inquit, terra reddenda est, unde animalium terrestria sumta sunt corpora: ex quo fit, inquit, ut ea sit necesse dissolvi & emori; & eo modo terræ stabili ac sempiternæ, unde fuerant sumta, restitui. Si quis hoc etiam de igne similiter assermet, & dicat reddenda esse universo igni corpora, quæ inde sumta sunt, ut cælestia fierent animalia; nonne immortalitas, quam talibus diis, velut Deo summo loquente, promisit Plato, tamquam violentia disputationis hujus intercidet? An ibi propterea non fit, quia Deus non vult, cujus voluntatem, ut ait Plato, nulla vis vincit? Quid ergo prohibet, ut hoc etiam de terrestribus corporibus Deus possit efficere, quandoquidem ut nec ea quæ orta sunt, occidant, nec ea quæ sunt (a) juncta solvantur, nec ea quæ sunt ex elementis sumta reddantur, atque ut animæ in corporibus constitutæ nec umquam ea deserant, & cum eis immortalitate ac sempiterna beatitudine perfruantur, posse Deum facere confiteatur Plato? Cur ergo non possit, ut nec terrestria moriantur? An Deus non est potens quo usque Christiani credunt, sed quo usque Platonici volunt? Nimirum quippe consilium Dei & potestatem potuerunt philosophi, nec potuerunt nosse prophetæ? cum potius e contrario Dei prophetas ad enuntiandam ejus, quantum dignatus est, voluntatem, Spiritus ejus docuerit; philosophos autem in ea cognoscenda conjectura humana deceperit.

Philosophi conjectura humana decepti,

2. Verum non usque adeo decipi debuerunt, non solum ignorantia, (b) sed magis etiam pervicacia, ut & sibi apertissime refragentur, magnis disputationum viribus asserentes, animæ, ut beata esse possit, non terrenum tantum, sed omne corpus esse fugiendum; & deos rursus dicentes habere beatissimas animas, & tamen æternis corporibus illigatas, cælestes quidem igneis, Jovis autem ipsius animam, quem mundum istum volunt, omnibus omnino corporeis elementis, quibus hæc tota moles a terra in cælum surgit, inclusam. Hanc enim animam Plato ab intimo terræ medio, quod geometræ (1) centrum vocant, per omnes partes ejus usque

Tom. VII.

(a) Nonnulli codices, *vincta*: & ita cod. Veron.
(b) Sic MSS, Editi autem, *verum etiam*, cum Veron.

ad cæli summa & extrema diffundi & extendi per numeros musicos opinatur, ut sit iste mundus animal maximum, beatissimum, sempiternum, cujus anima & perfectam sapientiæ felicitatem teneret, & corpus proprium non relinqueret; cuiusque corpus & in æternum ex illa viveret, & eam quamvis non simplex, sed tot corporibus tantisque compactum, hebetare atque tardare non posset. Cum igitur suspicionibus suis ista permittant, cur nolunt credere, divina voluntate atque potentia immortalia corpora fieri posse terrena, in quibus animæ nulla ab eis morte separata, nullis eorum oneribus aggravata, sempiternæ ac feliciter vivant, quod deos suos posse asserunt in corporibus igneis, Jovemque ipsum regem eorum in omnibus corporeis elementis? Nam si anima, ut beata sit, corpus est omne fugiendum, fugiant dii eorum de globis siderum, fugiat Juppiter de cælo & terra: aut si non possunt, miseri judicentur. Sed neutrum isti volunt, qui neque a corporibus separationem audent dare diis suis, ne illos mortales colere videantur; nec beatitudinis privationem, ne infelices eos esse fateantur. Non ergo ad beatitudinem consequendam omnia fugienda sunt corpora; sed corruptibilia, molesta, gravia, moribunda; non qualia fecit primis hominibus bonitas Dei, sed qualia esse compulit pœna peccati.

C A P U T XVIII.

De terrenis corporibus, quæ philosophi affirmant in cælestibus esse non posse; quia quod terrenum est, naturali pondere vocetur ad terram.

SED necesse est, inquit, ut terrena corpora naturale pondus vel in terra teneat, vel cogat ad terram; & ideo in cælo esse non possunt. Primi quidem illi homines in terra erant numerosa atque fructuosa, quæ paradisi nomen obtinuit: sed quia & ad hoc respondendum est, vel propter Christi corpus cum quo ascendit in cælum, vel propter sanctorum qualia in resurrectione futura sunt, intueantur paullo adtentius pondera ipsa terrena. Si enim ars humana efficit, ut ex metallis, quæ in aquis posita continuo submerguntur, quibusdam modis vasa fabricata etiam natare possint, quanto credibilis & efficacius occultus aliquis modus operationis Dei, cujus omnipotentissima voluntate Plato dicit, nec orta interire, nec colligata posse dissolvi, cum multo mirabilis incorporea corporeis, quam quæcumque (2) corporea quibuscumque corporibus copulentur, potest molibus præstare terrenis, ut nullo in ima pondere deprimentur; ipsisque animis perfectissime beatis, ut quamvis terrena, tamen incorruptibilia jam corpora ubi volunt ponant, & quo volunt agant, situ motuque facillimo? An vero si hoc angeli faciant, & qualibet animalia terrestria rapiant unde libet,

Cc bet,

(1) Cod. Veron. *κεντρον*.
(2) Cod. Veron. *corpora*; minus placet.

bet, constituentque ubi libet, aut eos (a) sine labore non posse, aut onera sentire credendum est? Cur ergo sanctorum perfectos & beatos divino munere spiritus sine ulla difficultate posse ferre quo voluerint, & sistere ubi voluerint sua corpora non credamus? Nam cum terrenorum corporum, sicut onera in gestando sentire consuevimus, quanto major est quantitas, tanto major sit & gravitas, ita ut plura pondo, quam pauciora plus premant: membra tamen suae carnis (b) leviora portat anima cum in sanitate robusta sunt, quam in languore, cum macra sunt. Et cum aliis sensantibus onerosior sit (1) sanus & validus, quam exilis & morbidus; ipse tamen ad suum corpus movendum atque portandum agilius est, cum in bona valetudine plus habet molis, quam cum in peste vel fame minimum roboris. Tantum valet in habendis etiam terrenis corporibus, quamvis adhuc corruptibilibus atque mortalibus, non quantitatis pondus, sed temperationis modus. Et quis verbis explicet, quantum distet inter praesentem, quam dicimus sanitatem, & immortalitatem futuram? Non itaque nostram fidem detrahant philosophi de ponderibus corporum. Nolo enim querere, cur non credant terrenum posse esse corpus in caelo, cum terra universa libretur in nihilo. Fortassis enim de ipso medio mundi loco, eo quod in eum coeant quaeque graviora, etiam argumentatio veri similior habeatur. Illud dico, si dii minores, quibus inter animalia terrena cetera etiam hominem faciendum commisit Plato, potuerunt, sicut * dicit, ab igne removere urendi qualitatem, lucendi relinquere quae per oculos emicaret: itane Deo summo concedere dubitabimus, cujus ille voluntati potestatique ne moriantur concessit quae orta sunt, & tam diversa, tam dissimilia, id est, corporea & incorporea sibiim connexa, nulla possint dissolutione seungi, ut de carne hominis, cui deus immortalitatem, corruptionem auferat, nullam relinquat, congruentiam figurae membrorumque detineat, detrahat ponderis tarditatem? Sed de resurrectionis mortuorum, & de corporibus eorum immortalibus diligentius, si Deus voluerit, in fine huius Operis differendum est.

CAPUT XIX.

Contra eorum dogmata, qui primos homines, si non peccassent, immortales futuros fuisse non credunt.

NUNC de corporibus primorum hominum quod institutum explicemus: quoniam nec mors ista, quae bona perhibetur bonis, nec tantum paucis intelligentibus sive credentibus, sed omnibus nota est, quae fit animae a corpore separatio, quae certe corpus animantis, quod evidenter vivebat, evidenter emoritur, eis non omisset accidere, nisi peccati meritum sequeretur. Licet enim iustorum ac piorum animae de-

functorum, quod in requie vivant; dubitare ~~sat~~ non sit, usque adeo tamen eis melius esset cum suis corporibus bene valentibus vivere, ut etiam illi qui omni modo esse sine corpore (2) beatissimum existimant, hanc opinionem (c) suam sententia repugnante convincant. Neque enim quisquam audebit illorum sapientes homines, sive morituros, sive jam mortuos, id est, aut carentes corporibus, aut corpora relicturos, diis immortalibus anteponere, quibus Deus summus apud Platonem munus ingens, indissolubilem scilicet vitam, id est, aeternum cum suis corporibus confortium pollicetur. Optime autem cum hominibus agi arbitratur idem Plato, si tamen hanc vitam pie justeque peregerint, ut a suis corporibus separati, in ipsorum deorum, quia sua corpora numquam deserunt, recipiantur finem:

Scilicet immemores supera ut convexa revivant, Rursus & incipiant in corpora velle reverti. Aeneid. 6.

Quod Virgilius ex Platonico dogmate dixisse laudatur. Ita quippe animas mortalium, nec in suis corporibus semper esse posse existimat, sed mortis necessitate dissolvi, nec sine corporibus durare perpetuo, sed alternantibus vicibus indefinenter vivos ex mortuis, & ex vivis mortuos fieri putat; ut a ceteris hominibus hoc videantur differre sapientes, quod post mortem ferantur ad sidera, ut aliquanto diutius in astro sibi congruo quisque requiescat, atque inde rursus miseriae pristinae oblitus & cupiditate habendi corporis victus redeat ad labores arumnaeque mortali; illi vero qui stultam duxerint vitam, ad corpora suis meritis debita, sive hominum, sive bestiarum, de proximo revolvantur. In hac itaque durissima conditione constituit etiam bonas atque sapientes animas, quibus non talia corpora distributa sunt, cum quibus semper (3) atque immortallyter viverent, ut neque in corporibus permanere, neque sine his possint in aeterna puritate durare. De quo Platonico dogmate jam in libris superioribus diximus Christiano tempore erubuisse Porphyrium, & non solum ab humanis animis removisse corpora bestiarum, verum etiam sapientium animas ita voluisse de corporeis nexibus liberari, ut corpus omne fugientes beatæ apud Patrem sine fine teneantur. Itaque ne a Christo vinci videretur vitam sanctis pollicente perpetuam, etiam ipse purgatas animas sine ullo ad miseriae pristinas reditu in aeterna felicitate constituit; & ut Christo adversaretur, resurrectionem incorruptibilium corporum negans, non solum sine terrenis, sed sine ullis omnino corporibus eas asseruit in sempiternum esse victuras. Nec tamen ista qualicumque opinione præcepit saltem ne diis corporatis religionis obsequio subderentur. Quid ita, nisi quia eas quamvis nulli corpori sociatas, non credidit illis esse meliores? Quapropter, si

(1) Cod. Veron. *sanus*
 (2) Cod. Veron. *beatissimum*
 (3) *Abenwig* Cod. Veron.

non audebunt (a) isti, sicut eos ausuros esse non arbitror, diu beatissimis, & tamen in æternis corporibus constitutis, humanas animas antepone-
 re; cur eis videtur absurdum, quod fides Christiana prædicat, & primos homines ita fuisse conditos, ut si non peccassent, nulla morte a suis corporibus solverentur, sed pro meritis obedientiæ custoditæ immortalitate donati, cum eis viverent in æternum; & talia sanctos in resurrectione habituros ea ipsa, in quibus hic laboraverunt, corpora, ut nec eorum carni aliquid corruptionis vel difficultatis, nec eorum beatitudini aliquid doloris & infelicitatis possit accidere.

CAPUT XX.

Quod caro sanctorum, quæ nunc requiescit in spe, in meliorem reparanda sit qualitate, quam fuit primorum hominum ante peccatum.

PROINDE nunc sanctorum animæ defunctorum ideo non habent gravem mortem, quæ separatæ sunt a corporibus suis, quia caro eorum requiescit in spe, quaslibet sine ullo jam sensu contumelias accepisse videatur. Non enim, sicut Platoni visum est, (b) corpora oblivione desiderant: sed potius, quia meminerunt quid sibi ab eo sit promissum, qui neminem fallit, qui eis etiam de capillorum suorum integritate securitatem dedit, resurrectionem corporum, in quibus multa dura perpessi sunt, nihil in eis ulterius tale sensuri, desiderabiliter & patienter expectant. Si enim carnem suam non oderant, quando eam lux menti infirmitate (c) resistentem, spiritali jure coercebant, quanto magis eam diligunt etiam ipsam spiritalem futuram? Sicut enim spiritus carni serviens non incongrue carnalis, ita caro spiritui serviens recte appellabitur spiritalis, non quia in spiritum convertetur, sicut nonnulli putant ex eo quod scriptum est: *Seminatur corpus animale, resurget corpus spiritale:* sed quia spiritui summa & mirabili obtemperandi (d) facilitate subdetur (1) usque ad immortalitatis indissolubilis securissimam voluntatem, omni molestiæ sensu, omni corruptibilitate & tarditate detracta. Non solum enim non erit tale, quale nunc est in quavis optima valetudine; sed nec tale quidem, quale fuit in primis hominibus ante peccatum. Qui licet morituri non essent, nisi peccassent; alimentis tamen ut homines utebantur, nondum spiritalia, sed adhuc animalia corpora terrena gestantes. Quæ licet sensu non viderentur, ut necessitate perducerentur ad peccatum, tamen factæ ex de ligno vitæ, quod in medio paradiso cum arbore vetita simul erat, mirabili Dei gratia præstabatur) tamen & alios sumebant cibos præter unam arborem, quæ fuerat interdicta, non quia ipsa erat malum, sed propter commendand-

Luce 21.18.

Ephes. 5. 39.

1. Cor. 15. 42.

Hominis primi corpus.

dum puræ & simplicis obedientiæ bonum, quæ magna virtus est rationalis creaturæ sub Creatore Domino constitutæ. Nam ubi nullum malum tangebatur, profecto si prohibitum tangeretur, sola inobedientia peccabatur. (e) Alebantur ergo aliis quæ sumebant, ne animalia corpora molestiæ aliquid esuriendo ac sitiendo sentirent: de ligno autem vitæ propterea gustabatur, ne mors eis undecumque subreperet, vel senectute (f) confecta decursis temporum spatiis interirent: tamquam cetera essent alimento, illud sacramento; ut sic fuisse accipiat lignum vitæ in paradiso corporali, sicut in spiritali, hoc est, intelligibili paradiso, Sapientia Dei, de qua scriptum est: *Lignum vitæ est amplectentibus eam.*

Prov. 3. 18.

CAPUT XXI.

De paradiso, in quo primi homines fuerant, quod recte possit significatione ejus spirituale aliquid intelligi, salva veritate narrativis historicæ de corporali loco.

UNDE nonnulli totum ipsum paradysum, ubi primi homines parentes generis humani sanctæ Scripturæ veritate fuisse narratur, ad intelligibilia referunt, arboreque illas & ligna fructifera in virtutes vitæ moresque convertunt: tamquam visibilia & corporalia illa non fuerint, sed intelligibilia significandorum causa eo modo dicta vel scripta sint. Quasi propterea non potuerit esse paradysus corporalis, quia potest etiam spiritalis intelligi: tamquam ideo non fuerint duæ mulieres, Agar & Sara, & ex illis duo filii Abrahæ, unus de ancilla, alius de libera, quia duo Testamenta in eis figurata dicit Apostolus: aut ideo de nulla petra Moyse percutiente aqua defluerit, quia potest illic figurata significatione etiam Christus intelligi, eodem Apostolo dicente: *Petra autem erat Christus.* Nemo itaque prohibet intelligere paradysum, vitam beatorum; quatuor ejus flumina, quatuor virtutes, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, atque justitiam; & ligna ejus, omnes utiles disciplinas; & lignorum fructus, mores piorum; & lignum vitæ, ipsam bonorum omnium matrem sapientiam; & lignum scientiæ boni & mali, transgressi mandati experimentum. Pœnam enim peccatoribus bene utique, quoniam juste, constituit Deus, sed non bono suo experitur homo. Possunt hæc etiam in Ecclesia intelligi, ut ea melius accipiamus tamquam prophetica indicia præcedentia futurorum: paradysum scilicet ipsam Ecclesiam, sicut de illa legitur in Cantico canticorum: *quatuor autem paradisi flumina, quatuor Evangelia; ligna fructifera, sanctos; fructus autem eorum, opera eorum; lignum vitæ, sanctum sanctorum, utique Christum; lignum scientiæ boni*

Gal. 4. 22.

Exodi 17. 6.

Num. 20. 11.

1. Cor. 10. 4.

Cont. 13.

C c 2 & ma-

(a) Sola editio Lov. *istis*.
 (b) Sic Vind. Am. & meliores MS. At Er. *corpora oblivionem*. Lov. *corporum oblivionem*.
 (c) Aliquot MSS. *resistant*. cum cod. Veron.

(d) In libris nonnullis, *facultate*.
 (e) MSS. quidam, *Agebatur*. cum cod. Veron.
 (f) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *confecti*.
 (1) Cod. Veron. *usque ad implendam immortalitatis &c.*

& mali, proprium voluntatis arbitrium. Nec se ipso quippe homo divina voluntate contempta nisi perniciosè uti potest: atque ita discit, quid intersit, utrum inhareat communi omnibus bono, an proprio delectetur. Se quippe amans donatur sibi, ut inde timoribus, mæroribusque completus cantet in Psalmo, si tamen mala sua fentit: *Ad me ipsum turbata est anima mea: correctusque jam dicat: Fortitudinem meam ad te custodiam.* Hæc, & si qua alia commodius dici possunt de intelligendo spiritaliter paradiso, nemine prohibente dicantur; dum tamen & illius historiae veritas fidelissima rerum gestarum narratione commendata credatur.

Pf. 41.7.
Pf. 58.
10.

CAPUT XXII.

De corporibus sanctorum post resurrectionem, que sic spiritalia erunt, ut non in spiritum caro vertatur.

CORPORA ergo iustorum quæ in resurrectione futura sunt, neque ullo ligno indigebunt, quo fiat ut nullo morbo vel senectute inverte- rata moriantur; neque ullis aliis corporalibus alimentis, quibus esuriendi ac sitiendi qualis- cumque molestia devitetur: quoniam certo & omni modo inviolabili munere immortalitatis induentur, ut non nisi velint, possibilitate, non necessitate vescantur. Quod Angeli quoque visibiliter & tractabiliter apparentes, non quia indigebant, sed quia volebant & poterant, ut hominibus congruerent sui ministerii quadam humanitate, fecerunt. Neque enim in phantasmate Angelos edisse credendum est, quando eos homines hospitio susceperunt: quamvis utrum Angeli essent ignorantibus, consimili nobis indigentia vesci viderentur. Unde est quod ait Angelus in libro Tobie: *Videbatis me manducare sed visu vestro videbatis;* id est, necessitate reficiendi corporis, sicut vos facitis, me cibum sumere putabatis. Sed si forte de Angelis aliud credibilis disputari potest: certe fides Christiana de ipso Salvatore non dubitat, quod etiam post resurrectionem, jam quidem in spiritali carne, sed tamen vera, cibum ac potum cum discipulis sumsit. Non enim potestas, sed egestas edendi ac bibendi talibus corporibus auferetur. Unde & spiritalia erunt; non quia corpora esse desissent, sed quia spiritu vivificante subsistent.

Gen. 18.

Tob. 12.
19.

Luce 23.

CAPUT XXIII.

Quid intelligendum sit de corpore animali & de corpore spiritali; aut qui moriuntur in Adam qui vero vivificantur in Christo.

1. NAM sicut (1) corpora ista, quæ habent animam viventem, nondum spiritum vivificantem, animalia dicuntur corpora; nec tamen animæ sunt, sed corpora: ita illa spiritalia vocantur corpora; absit tamen ut spiritus ea credamus futura, sed corpora carnis habitura

substantiam, sed nullam tarditatem corruptio- nemque carnalem spiritu vivificante passura. Tunc jam non terrenus, sed caelestis homo erit, non quia corpus quod de terra factum est, non ipsum erit; sed quia dono caelesti jam tale erit, ut etiam caelo incolendo non amissa natura, sed mutata qualitate conveniat. Primus autem homo de terra terrenus, in animam viventem factus est, non in spiritum vivificantem, quod ei (2) per obedientiæ meritum servabatur. Ideo corpus ejus, quod cibo ac potu egebat, ne fame afficeretur ac siti, & non immortalitate illa absoluta atque indissolubili, sed ligno vitæ a mortis necessitate prohibebatur, atque in juventutis flore tenebatur, non spiritale, sed animale fuisse, non dubium est: nequaquam tamen moriturum, nisi in Dei prædicentis minantisque sententiam delinquendo corruisset. Et alimentis quidem etiam extra paradysum non negatis, a ligno tamen vitæ prohibitus, (a) traditus esset tempori vetustatique finiendus, in ea dumtaxat vita, quam in corpore licet animali, donec spiritali obedientiæ merito fieret, posset in paradiso nisi peccasset, habere perpetuam. Quapropter etiam si mortem istam manifestam, qua fit animæ a corpore separatio, intelligamus simul significatam in eo quod Deus dixerat: *Qua die ederitis ex illo, morte moriemini:* non ideo debet absurdum videri, quia non eo profusus die a corpore sunt soluti, quo cibum interdictum mortiferumque sumserunt. Eo quippe die mutata in deterius vitiatæque natura, atque a ligno vitæ separatione iustissima, mortis in eis etiam corporalis necessitas facta est, cum quæ nos necessitate nati sumus. Propter quod Apostolus non ait, Corpus quidem moriturum est propter peccatum; sed ait: *Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem vitæ est propter iustitiam.* Deinde (3) subiungit: *Spiritus autem Spiritus eius qui suscitavit Christum a mortuis, habitabit in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit & mortalia corpora vestra, per inhabitantem Spiritum eius in vobis.* Tunc ergo erit corpus in spiritum vivificantem, quod nunc est in animam viventem; & tamen mortuum dicit Apostolus, quia jam moriendi necessitate constrictum est. Tunc autem ita erat in animam viventem, quamvis non in spiritum vivificantem, ut tamen mortuum dici recte non posset; quia nisi perpetratione peccati necessitatem moriendi habere non posset. Cum vero Deus & dicendo, *Adam ubi es?* mortem significaverit animæ, quæ facta est illo deserente; & dicendo: *Terra es, & in terram ibis,* mortem significaverit corporis, quæ illi sit anima (b) discedente: propterea de morte secunda nihil dixisse credendus est, quia occultam esse voluit propter dispen-

1. Cor. 15-47.

Gen. 2.

Rom. 8.

10. Ibidem 11.

Gen. 3.9. Ibidem 19.

(a) Sic optimæ notæ MSS. Editi autem, tardius esset tempore vetustæque finiendus.
(b) Ita MSS. At editi, decedente.
(1) Deest corpora in cod. Veron.

(2) Cod. Veron. post obedientiæ meritum. Magis placet hæc lectio.
(3) Cod. Veron. subiungit.

dispensationem Testamenti novi, ubi secunda mors apertissime declaratur; ut prius ista mors prima, quæ communis est omnibus, prodere- tur ex illo venisse peccato, quod in uno com- mune factum est omnibus: mors vero secunda non utique communis est omnibus, propter eos qui secundum propositum vocati sunt (a), quos ante præscivit, & prædestinavit, sicut ait Apostolus, conformes imaginis Filii sui, ut sit ipse primo- genitus in multis fratribus, quos a secunda mor- te per Mediatorem Dei gratia liberavit.

Rom. 8.
38. &
29.

* Hic
incipit
Caput
23. in
nonnul-
lis
MSS.

1. Cor.
15. 42.
& c.

Gen. 2. 7.

* 2. In corpore ergo animali primum homi- nem factum, sic Apostolus loquitur. Volens enim ab spiritali quod in resurrectione futurum est, hoc quod nunc est animale discernere: *Seminatur*, inquit, *in corruptione, surget in incorruptio- ne; seminatur in contumelia, surget in gloria; seminatur in infirmitate, surget in virtute: se- minatur corpus animale, surget corpus spiritale*. Deinde ut hoc probaret: *Si est*, inquit, *corpus animale, est & spiritale*. Et ut quid esset corpus animale ostenderet: *Sic*, inquit, *scriptum est: Factus est primus homo in animam viven- tem*. Isto igitur modo voluit ostendere quid sit corpus animale, quamvis Scriptura non dixerit de primo homine, qui est appellatus Adam, quando (b) illi anima flatu Dei creata est, Et factus est homo in corpore animali; sed, *Factus est homo in animam viventem*. In eo ergo quod scriptum est: *Factus est primus homo in animam viventem*, voluit Apostolus intelligi corpus hominis animale. Spiritale autem quemadmodum intelligendum esset, ostendit addendo: *Novissimus autem Adam in spiritum vivificantem*: procul dubio Christum significans, qui jam ex mor- tuis ita resurrexit, ut mori omnino deinceps non possit. Denique sequitur & dicit: *Sed non primum quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale*. Ubi multo apertius declaravit, se ani- male corpus insinuasse in eo quod scriptum est, factum esse primum hominem in animam vi- ventem: spiritale autem in eo quod ait: *Novissimus Adam in spiritum vivificantem*. Prius est enim animale corpus, quale habuit primus Adam, quamvis non moriturum, nisi peccasset; quale nunc habemus & nos, hætenus ejus mutata vitiataque natura, quatenus in illo, postea quam peccavit, effectum est, unde haberet jam moriendi necessitatem; quale pro nobis etiam Chris- tus primitus habere dignatus est, non quidem necessitate, sed potestate: postea vero spirita- le, quale jam præcessit in Christo tamquam in capite nostro, secuturum est autem in membris ejus ultima resurrectione mortuorum.

3. Adiungit deinde Apostolus duorum istorum hominum evidentissimam differentiam, dicens:

1. Cor.
15. 47.
& c.

(a) Editi, *vocati sunt sancti*: & infra, *conformes fieri*. At MSS. non habent *sancti*, neque *fieri*: quæ verba etiam absunt a Græco textu Apostoli.

celo cælestis. Qualis terrenus, tales & terreni: qualis cælestis, tales & cælestes. Et quomodo induimus imaginem terreni, induamus & imagi- nem ejus qui de celo est. Hoc Apostolus ita posuit, ut nunc quidem in nobis secundum sa- cramentum regenerationis fiat; sicut alibi dicit:

Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis: re autem ipsa tunc perficietur, cum & in nobis quod est animale nascendo, spiritale factum fuerit resurgendo. Ut enim ejus itidem verbis utar: Spe salvi facti sumus. Induimus autem imaginem terreni hominis propagatione prævaricationis & mortis, quam nobis intulit generatio: sed induimus imaginem cælestis hominis gratia indulgentiæ vitæque perpetuæ, quod nobis præstat regeneratio, non nisi per Media- torem Dei & hominum hominem Jesum Chris- tum: quem cælestem hominem vult intelligi, quia de celo venit, ut terrenæ mortalitatis cor- pore vestiretur, quod cælesti immortalitate ve- stiret. Cælestes vero ideo appellat & alios, quia fiunt per gratiam membra ejus, ut cum illis sit unus Christus, velut caput & corpus. Hoc in eadem epistola evidentius ita ponit: Per homi- nem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, sic & in Christo omnes vivificabuntur. Jam utique in cor- pore spiritali, quod erit in spiritum vivifican- tem. Non quia omnes qui in Adam moriuntur, membra erunt Christi; ex illis enim multo plures secunda in æternum morte plebentur: sed ideo dictum est, omnes atque omnes, quia sicut nemo corpore animali nisi in Adam moritur, ita nemo corpore spiritali nisi in Christo vivi- ficatur. Proinde nequaquam putandum est, nos in resurrectione tale corpus habituros, quale habuit homo primus ante peccatum. Neque (1) illud quod dictum est: Qualis terrenus, tales & terreni; secundum illud intelligendum est, quod factum est admissione peccati. Non enim existi- mandum est, cum prius quam peccasset, spi- ritale corpus habuisse, & peccati merito in ani- male mutatum. Ut enim hoc putetur, parum adtenduntur tanti verba doctoris, qui ait: Si est corpus animale, est & spiritale; sicut scri- ptum est, Primus homo Adam factus est in ani- mam viventem. Numquid hoc post peccatum factum est, cum sit ista hominis prima condi- tio, de qua (2) beatissimus Apostolus ad cor- pus animale monstrandum, hoc testimonium Legis assumpsit?

Gal. 3.
27.

Rom. 8.
24.

1. Tim.
2. 5.
Christus
homo
cælestis.

1. Cor.
15. 21. &
22.

Ibidem
44. &
45.
Gen. 2. 7.

CA-

(b) In sola editione Lov. quando illa.

(1) Cod. Veron. id.

(2) Cod. Veron. *Beatissimus Paulus ad corpus &c.*

CAPUT XXIV.

Qualiter accipienda sit vel illa insufflatio, in qua primus homo factus est in animam viventem; vel illa quam dominus fecit, dicens, Accipite Spiritum-sanctum.

I. UNDE & illud parum considerate (a) quibusdam visum est, in eo quod legitur, *Inspiravit Deus in faciem ejus spiritum vite, & factus est homo in animam viventem*; non tunc animam primo homini datam, sed eam quæ jam inerat, Spiritu-sancto vivificatam. Movet enim eos, quod Dominus Jesus postea quam resurrexit a mortuis, insufflavit, dicens discipulis suis: *Accipite Spiritum-sanctum*. Unde tale aliquid existimant factum, quale tunc factum est: quasi & hic secutus Evangelista dixerit: *Et facti sunt in animam viventem*. Quod quidem si dictum esset, hoc intelligeremus, quod animarum quædam vita sit Spiritus Dei, sine quo animæ rationales mortuæ deputandæ sunt, quamvis earum præsentia vivere corpora videantur. Sed non ita factum, quando est conditus homo, satis ipsa libri verba testantur, quæ ita se habent: *Et formavit Deus hominem pulverem de terra*. Quod quidam planius interpretandum putantes dixerunt: *Et finxit Deus hominem de limo terre*. Quoniam superius dictum fuerat: *Fons autem ascendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terre*: ut ex hoc limus intelligendus videretur, humore scilicet terraque concretus. Ubi enim hoc dictum est, continuo sequitur: *Et formavit Deus hominem pulverem de terra*: sicut Græci codices habent, unde in (b) Latinam linguam Scriptura (1) ista conversa est. Sive autem *formavit*, sive *finxit*, quis dicere voluerit, quod Græce dicitur *ἐποίησεν*, ad rem nihil interest: magis tamen proprie dicitur, *finxit*. Sed ambiguitas visa est devitanda eis, qui *formavit* dicere maluerunt, eo quod in Latina lingua illud magis obtinuit consuetudo, ut hi dicantur fingere, qui aliquid mendacio (c) simulante componunt. Hunc igitur formatum hominem de terræ pulvere, sive limo, (erat enim pulvis humectus) hunc, inquam, ut expressius dicam, sicut Scriptura locuta est, *pulverem de terra*, animale corpus factum esse docet Apostolus, cum animam accepit. *Et factus est iste homo in animam viventem*: id est, formatus iste pulvis factus est in animam viventem.

Hominis formatio.

1. Cor. 15. 45.

2. Jam, inquiunt, habebat animam, alioquin non appellaretur homo: quoniam homo non est corpus solum, vel anima sola, sed qui (2) ex anima constat & corpore. Hoc quidem verum est, quod non totus homo, sed pars melior hominis anima est; nec totus homo corpus, sed inferior hominis pars est: sed cum est utrumque

conjunctum simul, habet hominis nomen, quod tamen & singula non amittunt etiam cum de singulis loquimur. Quis enim dicere prohibetur quotidiani quadam lege sermonis. Homo ille defunctus est, & nunc in requie est vel in pœnis, cum de anima sola possit hoc dici: & Illo aut illo loco homo ille sepultus est; cum hoc nisi de solo corpore non possit intelligi? An dicturi sunt, sic loqui Scripturam non solere divinam? Immo vero illa ita nobis in hoc adtestatur, ut etiam cum duo ista conjuncta sunt & vivit homo, tamen etiam singula hominis vocabulo appellet, animam scilicet interiorem hominem, corpus vero exterioriorem hominem vocans, tamquam duo sint homines, cum simul utrumque sit homo unus. Sed intelligendum est, secundum quid dicatur homo ad imaginem Dei, & homo terra atque iturus in terram. Illud enim secundum animam rationalem dicitur, qualem Deus insufflando, vel si commodius dicitur, inspirando indidit homini, id est, hominis corpori: hoc autem secundum corpus, qualem hominem Deus finxit ex pulvere, cui data est anima, ut fieret corpus animale, id est, homo in animam viventem.

2. Cor. 4. 16.

3. Quapropter in eo quod Dominus fecit, quando insufflavit dicens: *Accipite Spiritum-sanctum*: nimirum hoc intelligi voluit, quod Spiritus-sanctus non tantum sit Patris, verum etiam Unigeniti ipsius Spiritus. Idem ipse quippe Spiritus est & Patris & Filii, cum quo est Trinitas Pater & Filius & Spiritus-sanctus, non creatura, sed Creator. Neque enim status ille corporeus de carnis ore procedens substantia erat Spiritus-sancti atque natura, sed potius significatio, qua intelligeremus, ut dixi, Spiritum-sanctum Patri esse Filioque communem: quia non sunt eis singulis singuli, sed unus amborum est. Semper autem iste Spiritus in Scripturis sanctis Græco vocabulo *πνεῦμα* dicitur, sicut eum & hoc loco (3) Dominus appellavit, quando eum corporalis sui oris flatu significans, discipulis (4) suis dedit: & locis omnibus divinorum eloquiorum non mihi aliter umquam nuncupatus occurrit. Hic vero, ubi legitur: *Et finxit Deus hominem pulverem de terra, & insufflavit, live inspiravit in faciem ejus spiritum vite*; non ait Græcus *πνεῦμα*, quod solet dici Spiritus-sanctus, sed *πνοή*: quod nomen in creatura quam in Creatore frequentius legitur: unde nonnulli etiam Latini propter differentiam, hoc vocabulum non spiritum, sed flatum appellare maluerunt. Hoc enim est in Græco etiam illo loco apud Isaiam, ubi Deus dicit: *Omnem flatum ego feci*, omnem animam sine dubitatione significans. Quod itaque Græce *πνοή* dicitur, nostri aliquando flatum, aliquando spi-

Joan. 20. 22.

Gen. 2. 7. Hominis creatio qualis.

Isai. 57. 16. sec. LXX.

(a) Ita visum est Origeni l. 1. *περὶ ἀρχῶν* c. 3. Tertuliano de baptismo c. 5. Cyrillano epist. ad Iubajanum. Cyrillo l. 9. in Joan. c. 47. Basilio in Pl. 48. Ambrosio l. de Paradiso, Philastrio & aliis.

(b) Ostendit olim usas Ecclesias interpretatione Latina ex Græco Septuaginta, cui postea successit interpretatio

Hieronymi ex Hebræo.

(c) Aliquot MSS. *simulant & componunt*.

(1) Cod. Veron. *Scriptura ipsa*.

(2) Cod. Veron. *Et anima*.

(3) Cod. Veron. *Jesus*.

(4) In Cod. Veron. *deest suis*.

homo de celo celestis . Qualis terrenus , tales & terreni : qualis celestis , tales & celestes . Et quomodo induimus imaginem terreni , induamus & imaginem ejus qui de celo est . De quibus omnibus apostolicis verbis superius locuti sumus . Corpus igitur animale , in quo primum hominem Adam factum esse dicit Apostolus , sic erat factum , non ut mori omnino non posset : sed ut non moreretur , nisi homo peccasset . Nam illud quod spiritu vivificante spiritale erit & immortale , mori omnino non poterit . Sicut anima creata est immortalis , quæ licet peccato mortua perhibetur carens quadam vita sua , hoc est , Dei Spiritu , quo etiam sapienter & beate vivere poterat : tamen propria quadam , licet misera , vita sua non desinit vivere ; quia immortalis est creata . Sicut etiam desertores angeli , licet secundum modum quemdam mortui sint peccando ; quia fontem vitæ deseruerunt , qui Deus est , quem potando , sapienter beateque poterant vivere : tamen non sic mori potuerunt , ut omnino desisterent vivere atque sentire ; quoniam immortales creati sunt : atque ita in secundam mortem post ultimum præcipitabantur judicium , ut nec illic vita ca-

Angeli
deserto-
res .

In se-
cundam
mortem
post ul-
timum
judi-
cium
præcipi-
tandi .

(1) Cod. Veron. in sua nuditate .

reant : quando quidem etiam sensu , cum in doloribus futuri sunt , non carebunt . Sed homines ad Dei gratiam pertinentes cives sanctorum Angelorum in beata vita manentium , ita spiritalibus corporibus induentur , ut neque peccent amplius , neque moriantur : ea tamen immortalitate vestiti , quæ , sicut Angelorum , nec peccato possit auferri ; natura quidem manente carnis , sed nulla omnino carnali corruptibilitate vel tarditate remanente .

7. Sequitur autem quaestio necessario pertractanda , & Domino Deo veritatis adjuvante solvenda . Si libido membrorum inobedientium ex peccato inobedientiæ in illis primis hominibus , cum illos divina gratia deseruisset , exorta est ; unde (1) in suam nuditatem oculos aperuerunt , id est , eam curiosius averterunt , & quia impudens motus voluntatis arbitrio resistebat , pudenda texerunt : quomodo essent filios propagaturi , si ut creati fuerant , sine prævaricatione mansissent . Sed quia & liber iste claudendus est , nec tanta quaestio in sermonis angustias coartanda , in eum qui sequitur , commodiore disputatione differatur .

LIBER ^(a) QUARTUS DECIMUS . *

Rursum de primi hominis peccato , ex quo vitæ carnalis & vitiosorum affectuum causam profuxisse docet Augustinus : sed præsertim libidinis crubescende malum poenam inobedientiæ reciprocam esse ostendit , & quomodo , si non peccasset homo , filios suis absque libidine propagaturus , inquiri .

* Scrip-
tus ante
annum
420 .

CAPUT PRIMUM .

Per inobedientiam primi hominis in secundæ mortis perpetuitatem vituros omnes fuisse , nisi multos Dei gratia liberaret .

DIXIMUS jam in superioribus libris ad humanum genus , non solum naturæ similitudine sociandum , verum etiam quadam cognationis necessitudine in unitatem concordem pacis vinculo colligandum , ex homine uno Deum voluisse homines instituire : neque hoc genus fuisse in singulis quibusque moriturum , nisi duo primi , quorum creatus est unus ex nullo , altera ex illo , id inobedientia meruissent : a quibus admissum est tam grande peccatum , ut in deterius eo natura mutaretur humana , etiam in posteros obligatione peccati & mortis necessitate transmissa . Mortis autem regnum in homines usque adeo dominatum est , ut omnes in secundam quoque mortem , cujus nullus est finis , poena debita præcipites ageret , nisi inde quodam indebita Dei gratia liberaret . Ac per hoc factum est , ut cum tot tantæque gentes per terrarum orbem diversis ritibus moribusque viven-

Mors ex
peccato
propa-
gata .

tes , multiplici linguarum , armorum , vestium sint varietate distinctæ ; non tamen amplius quam duo quædam genera humanæ societatis existerent , quas Civitates duas secundum Scripturas nostras merito appellare possumus . Una quippe est hominum secundum carnem , altera secundum spiritum vivere in sui cuiusque generis pace volentium ; & cum id quod expetunt assequuntur , in sui cuiusque generis pace viventium .

CAPUT II .

De vitæ carnali , quæ non ex corporis tantum , sed etiam ex animi sit intelligenda vitis .

PRIUS ergo videndum est , quid sit secundum carnem , quid secundum spiritum vivere . Quisquis enim hoc quod diximus prima fronte inspicit , vel non recolens , vel minus advertens quemadmodum Scripturæ sanctæ loquantur , potest putare philosophos quidem Epicureos secundum carnem vivere , quia summum bonum hominis in corporis voluptate posuerunt ; & si qui alii sunt , qui quoque modo corporis bonum , summum bonum esse hominis opinati sunt ; & omne eorum vulgus , qui non aliquo dogmate ,

(a) Citatur hic liber in primo contra adversarium leg.

& proph. libro cap. 14. scripto circiter annum 420 .

te, vel eo modo philosophantur, sed proclives ad libidinem, nisi ex voluptatibus, quas corporeis sensibus capiunt, gaudere nesciunt: Stoicos autem, qui summum bonum hominis in animo ponunt, secundum spiritum vivere; quia & hominis animus quid est, nisi spiritus? Sed sicut loquitur Scriptura divina, secundum carnem vivere utrique monstrantur. Carnem quippe appellat, non solum corpus terreni atque mortalis

animantis; veluti cum dicit: *Non omnis caro eadem caro, sed alia quidem hominis, alia autem caro pecoris, alia volucrum, alia piscium*: sed aliis multis modis significatione hujus nominis utitur, inter quos varios locutionis modos, sæpe etiam ipsum hominem, id est, naturam hominis carnem nuncupat, modo locutionis a parte totum, (a) quale est: *Ex operibus legis non justificabitur omnis caro*. Quid enim voluit intelligi, nisi omnis homo? Quod apertius paulo post ait: *In lege (b) nemo justificatur*. Et ad Galatas: *Scientes quia non justificabitur homo ex operibus legis*. Secundum hoc intelligitur: *Et Verbum caro factum est*: id est, homo. Quod non recte accipientes * quidam, putaverunt Christo humanam animam defuisse. Sicut enim a toto pars accipitur, ubi Mariæ Magdalenæ verba in Evangelio leguntur dicentis, (1) *Abstulerunt Dominum meum, & nescio ubi posuerunt eum*; cum de sola Christi carne loqueretur, quam sepultam de monumento putabat ablatam: ita & a parte totum, carne nominata intelligitur homo; sicuti ea sunt quæ supra commemoravimus.

2. Cum igitur multis modis, quos perferuntari & colligere longum est, divina Scriptura nuncupet carnem: quid sit secundum carnem vivere, (quod profecto malum est, cum ipsa carnis natura non sit malum) ut indagare possimus, inspiciamus diligenter illum locum epistolæ Pauli apostoli, quam scripsit ad Galatas, ubi ait: *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt (2) adulteria, fornicationes, immundities, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitia, contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, hæreses, invidia, ebrietates, comissiones, & his similia, quæ prædico vobis, sicut & prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt*. Ille totus epistolæ Apostolicæ locus, quantum ad rem præsentem satis esse videbitur, consideratus, poterit hanc dissolvere questionem, quid sit secundum carnem vivere. In operibus namque carnis, quæ manifesta esse dixit, eaque commemorata damnavit, non illa tantum

Tom. VII.

(a) Er. & Lov. a parte totum significans. Abest significans ab editis aliis & MSS. ut sentus sit, modo locutionis quæ appellatur, a parte totum.

(b) Lov. In lege non justificabitur omnis homo. Editi alii & MSS. In lege nemo justificatur, cum cod. Veron. vel justificabitur. Locus est epistolæ non ad Romanos, sed ad Galatas cap. 3.

(c) Editi, hujus habitationis. Abest hujus a MSS. & a Græco textu Apostoli.

(d) Sic MSS. juxta Græc. At editi, si tamen induti:

invenimus, quæ ad voluptatem pertinent carnis, sicuti sunt fornicationes, immundities, luxuriæ, ebrietates, comissiones; verum etiam illa quibus animi vitia demonstrantur a voluptate carnis aliena. Quis enim servitutem quæ idolis exhibetur, veneficia, inimicitias, contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, hæreses, invidias, non potius intelligat animi vitia esse quam carnis? Quando quidem fieri potest, ut propter idololatriam vel hæresis alicujus errorem a voluptatibus carnis temperetur: & tamen etiam tunc homo, quamvis carnis libidines continere atque cohibere videatur, secundum carnem vivere hac Apostolica auctoritate convincitur; & in eo quod abstinet a voluptatibus carnis, damnabilia opera carnis agere demonstratur. Quis inimicitias non in animo habeat? aut quis ita loquatur, ut inimico suo, vel quem putat inimicum, dicat, Malam carnem, ac non potius, Malum animum habes adversum me? Postremo sicut carnalitates, ut ita dicam, si quis audisset, (3) non dubitasset carni tribuere; ita nemo dubitat animositates ad animum pertinere: cur ergo hæc omnia & his similia, Doctor gentium in fide & veritate opera carnis appellat, nisi quia eo locutionis modo, quo totum significatur a parte, ipsum hominem vult nomine carnis intelligi?

Etiam animi vitia carni adscribuntur.

CAPUT III.

Peccati causam ex anima, non ex carne prodiisse, & corruptionem ex peccato contractam, non peccatum esse, sed penam.

1. **Q**UOD si quisquam dicit, carnem causam esse in malis moribus quorumcumque vitiorum, eo quod anima carne affecta sic vivit: profecto non universam hominis naturam diligenter advertit. Nam corpus quidem corruptibile aggravat animam. Unde etiam idem Apostolus agens de hoc corruptibili corpore, de quo paulo ante dixerat: *Et si exterior homo noster corrumpitur: * Scimus, inquit, quia si terrena nostra domus (c) habitationis dissolvatur, adificationem habemus ex Deo, domum non manufactam æternam in celis. Etenim in hoc ingemiscimus, habitaculum nostrum quod de celo est superindui cupientes: si tamen (d) & induti, non nudi inveniamur. Etenim (e) qui sumus in hac habitatione, ingemiscimus gravati: eo quod nolimus expoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur mortale a vita. Et aggravamur ergo corruptibili corpore, & ipsius aggravationis causam, non naturam substantiamque corporis, sed ejus corruptio-*

Sap. 9.

15.

2. Cor. 4.

6.

2. Cor.

5. 1. & c.

Dd

ruptio-

omisso &.

(e) Editi, quamdiu sumus. Verius MSS. qui sumus.

(1) Cod. Veron. cum versione Italica tulerunt.

(2) Deerat in sacris codicibus quibus utebatur Augustinus, ut etiam in nostro Veron. MSS. ad adulteria; ut eruitur ex iis quæ sequuntur, nempe: *In operibus namque carnis, quæ manifesta esse dixit... sunt fornicationes, immundities &c.*

(3) Cod. Veron. non dubitaret.

ruptionem scientes, nolumus corpore expoliari, sed ejus immortalitate vestiri. Et tunc enim erit, * sed quia corruptibile non erit, non gravabit. *Apparcat ergo nunc animam corpus corruptibile, & deprimit terrena inhabitat sensum multa cogitantem.* Verumtamen qui omnia animæ mala ex corpore putant accidisse, in errore sunt.

2. * Quamvis enim Virgilius Platoniam videatur luculentis versibus explicare sententiam, dicens:

igneus est * (1) ollis vigor, & cælestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,

Terrenique hebetant artus moribundaque membra:

omnesque illas notissimas quatuor animi perturbationes, cupiditatem, timorem, lætitiā, tristitiā, quasi origines omnium peccatorum atque vitiorum volens intelligi ex corpore accidere, subjungat & dicat:

Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, nec auras

Suspiciunt, clausæ tenebris & carcere cæco: tamen aliter se habet fides nostra. Nam corruptio corporis, quæ aggravat animam, non peccati primi est causa, sed pœna; nec caro corruptibilis animam peccatricem, sed anima peccatrix fecit esse corruptibilem carnem. Ex qua corruptione carnis licet existant quædam incitamenta vitiorum, & ipsa desideria vitiosa: non tamen omnia vitæ iniquæ vitia tribuenda sunt carni, ne ab his omnibus purgemus diabolum, qui non habet carnem. Etsi enim diabolus fornicator vel ebriosus, vel si quid hujusmodi mali est quod ad carnis pertinet voluptates, non potest dici, cum sit etiam talium peccatorum suavor & instigator occultus: est tamen maxime superbus atque invidus. Quæ illum vitiositas sic obtinuit, ut propter hanc esset in carceribus caliginosi hujus aeris æterno supplicio destinatus. Hæc autem vitia quæ tenent in diabolo principatum, carni tribuit Apostolus, quam certum est diabolus non habere. Dicit enim, inimicitias, contentiones, æmulationes, animositates, invidias, opera esse carnis: quorum omnium malorum caput atque origo superbia est, quæ sine carne regnat in diabolo. Quis autem illo est inimicior sanctis? Quis adversus eos contentiosior, animosior, & magis æmulus atque invidus invenitur? Et hæc omnia cum habeat sine carne, quomodo sunt ista opera carnis; nisi quia opera sunt hominis, quem, sicut dixi, nomine carnis appellat? Non enim habendo carnem, quam non habet diabolus; sed vivendo secundum se ipsum, hoc est, secundum hominem factus est homo similis diabolo: quia & ille secundum se ipsum vivere voluit, quando in veritate non stetit; ut non de Dei, sed de suo,

20. *Gal. 5.* *Joan. 8.* *44*

mendacium loqueretur, qui non solum mendax, verum etiam mendacii pater est. Primus est quippe mentitus, & a quo peccatum, ab illo cœpit esse mendacium.

CAPUT IV.

Quid sit secundum hominem, quidve secundum Deum vivere.

1. **C**UM ergo vivit homo secundum hominem, non secundum Deum, similis est diabolo. Quia nec angelo secundum angelum, sed secundum Deum vivendum fuit, ut staret in veritate, & veritatem de illius, non de suo mendacium loqueretur. Nam & de homine alio loco idem Apostolus ait: *Si autem veritas Dei in meo mendacio abundavit.* (a) Meum dixit mendacium, veritatem Dei. Cum itaque vivit homo secundum veritatem, non vivit secundum se ipsum, sed secundum Deum. Deus est enim qui dixit: *Ego sum veritas.* Cum vero vivit secundum se ipsum, hoc est, secundum hominem, non secundum Deum, profecto secundum mendacium vivit: non quia homo ipse mendacium est, cum sit ejus auctor & creator Deus, qui non est utique auctor creatorque mendacii; sed quia homo ita factus est rectus, ut non secundum se ipsum, sed secundum eum a quo factus est, viveret; id est, illius potius, quam suam faceret voluntatem: non autem ita vivere, quemadmodum est factus ut viveret, hoc est, mendacium. Beatus quippe vult esse, etiam non sic vivendo ut possit esse. Quid est ista voluntate mendacius? Unde non frustra dici potest, omne peccatum esse mendacium. Non enim fit peccatum, nisi ea voluntate, qua volumus ut bene sit nobis, vel nolumus ut male sit nobis. Ergo mendacium est, quod cum fiat ut bene sit nobis, hinc potius male est nobis; vel cum fiat ut melius sit nobis, hinc potius pejus est nobis. Unde hoc, nisi quia de Deo potest bene esse homini, quem delinquendo deserit; non de se ipso, secundum quem vivendo delinquit?

2. Quod itaque diximus, hinc existisse Civitates duas diversas inter se atque contrarias, quod alii secundum carnem, alii secundum spiritum viverent; potest etiam isto modo dici quod alii secundum hominem, alii secundum Deum vivant. Apertissime quippe Paulus ad Corinthios dicit: *Cum enim inter vos sint æmulatio & contentio, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis?* Quod ergo est ambulare secundum hominem, hoc est esse carnalem; quod a carne, id est, a parte hominis, intelligitur homo. Eisdem ipsos quippe dixit superius animales, quos postea carnales, ita loquens: *Quis enim scit, inquit, hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Sic & quæ Dei sunt, nemo scit nisi Spiritus Dei.* Nos autem, inquit, non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex

(a) MSS. *Nostrum.* Et ita cod. Veron.

(1) Cod. Veron. *illis.*

ex Deo est, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis, quæ & loquimur, non in sapientiæ humana doctis verbis, sed (a) doctis spiritu, spiritualibus spiritualia comparantes. Animalis autem homo non percipit quæ sunt Spiritus Dei: stultitia est enim illi. Talibus igitur, id est, animalibus, paulo

1. Cor. 3. post dicit, *Et ego, fratres, non potui loqui vobis quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus*. Et illud (1) ex hoc eodem loquendi modo intelligitur, id est, a parte totum. Et ab anima namque, & a carne, quæ sunt partes hominis, potest totum significari, quod est homo: atque ita non est aliud animalis homo, aliud carnalis; sed idem ipsum est utrumque, id est, secundum hominem vivens homo. Sicut non aliud quam homines significantur, sive ubi legitur: *Ex operibus legis non (2) justificabitur omnis caro*: sive quod scriptum est, (b) *Septuaginta-quinque animas descenderunt cum Jacob in Ægyptum*. Et ibi enim per omnem carnem omnis homo, & ibi per septuaginta-quinque animas septuaginta-quinque homines intelliguntur. Et quod dictum est, *Non in sapientiæ humana doctis verbis*; potuit dici, *Non in sapientiæ carnalis*: sicut quod dictum est, *Secundum hominem ambulatis*; potuit dici, *Secundum carnem*. Magis autem hoc apparuit in his quæ subjungit: *Cum enim quis dicat, (3) Ego sum Pauli; alius autem, Ego Apollo: nonne homines estis?* Quod dicebat, *Animales estis, & Carnales estis*, expressius dixit, *Homines estis*: quod est, *Secundum hominem vivitis, non secundum Deum, secundum quem si viveretis, dii essetis*.

Rom. 3. 20. Gen. 45. 27. 1. Cor. 3. 4.

CAPITULUM V.

Quod de corporis animæque natura tolerabilior quidem Platoniorum quam Manichæorum sit opinio; sed & ipsi reprobantur, quoniam vitiorum causas naturæ carnis adscribunt.

NON igitur opus est in peccatis vitiisque nostris ad Creatoris injuriam carnis accusare naturam, quæ in genere atque ordine suo bona est: sed deserto Creatore bono, vivere secundum creatum bonum, non est bonum; sive quæque secundum carnem, sive secundum animam, sive secundum totum hominem, qui constat ex anima & carne, (unde & nomine solius animæ, & nomine solius carnis significari potest) eligat vivere. Nam qui velut summum bonum laudat animæ naturam, & tamquam malum naturam carnis accusat, profecto & animam carnaliter appetit, & carnem carnaliter fugit: quoniam id vanitate sentit humana, non veritate divina. Non quidem Platonici, sicut Manichæi desipiunt, ut tamquam mali naturam terrena corpora detestentur; cum omnia elementa, quibus iste mun-

us visibilis contrectabilisque compactus est, qualitatesque eorum Deo artifice tribuant. Verumtamen ex terrenis artubus moribundisque membris sic affici animas opinantur, ut hinc eis sine morbi cupiditatum & timorum & lætitiæ sive tristitiæ: quibus quatuor vel perturbationibus, ut Cicero * appellat, vel passionibus, ut plerique

verbum e verbo Græco exprimunt, omnis humanorum morum vitiositas continetur. Quod si ita est, quid est quod Æneas apud Virgilium, cum audisset a patre apud inferos, animas rursus ad corpora redituras, hanc opinionem miratur, exclamans:

O pater, an-ne aliquas ad cælum hinc ire putandum est

Sublimes animas, iterumque ad tarda reverti Corpora? Quæ lucis miseris tam dira cupido? Numquidnam hæc tam dira cupido ex terrenis artubus moribundisque membris adhuc inest animarum illi prædicatissimæ puritati? Nonne ab hujusmodi corporeis, ut dicit, pestibus omnibus eas asserit esse purgatas, cum rursus incipiunt in corpora velle reverti? Unde colligitur, etiam si ita se haberet, quod est omnino vanissimum, vicissim alternans incessabiliter euntium atque redeuntium animarum mundatio & inquinatio, non potuisse veraciter dici, omnes culpabiles atque vitiosos motus animarum eis ex terrenis corporibus inolescere. Siquidem secundum ipsos, illa ut locutor nobilis ait, dira cupido usque adeo non est ex corpore, ut ab omni corporea (c) peste purgatam, & extra omne corpus animam constitutam, ipsam compellat esse in corpore. Unde etiam, illis fatentibus, non ex carne tantum afficitur anima, ut cupiat, metuat, lætetur, & (d) aegrescat; verum etiam ex se ipsa his potest motibus agitari.

CAPITULUM VI.

De qualitate voluntatis humanæ, sub cujus judicio affectiones animi aut prave habentur, aut rectæ.

INTEREST autem qualis sit voluntas hominis: quia si perversa est, perversos habebit hos motus; si autem recta est, non solum inculpabiles, verum etiam laudabiles erunt. Voluntas est quippe in omnibus: immo omnes nihil aliud quam voluntates sunt. Nam quid est cupiditas & lætitia, nisi voluntas in eorum (e) consensionem quæ volumus? Et quid est metus atque tristitia, nisi voluntas in disensionem ab his quæ nolumus? Sed cum consentimus appetendo ea quæ volumus, cupiditas; cum autem consentimus fruendo his quæ volumus, lætitia vocatur. Itemque cum dissentimus ab eo quod accidere nolumus, talis voluntas metus est; cum autem dissentimus ab eo

Dd 2 quod

(a) Editi & MSS. sed docti spiritus: excepto Colbertino veteri codice, qui habet, sed doctis spiritu: juxta Græc. *ἡ δὲ διδασκαλία*, pro quo Vulgata, sed in doctrina.

(b) Sequitur editionem LXX. interpretum. Nam Vulgata nostra Gen. 46. non plures quam septuaginta animas recenset. Tametsi liber Actuum Apost. cap. 7. v. 14. habet animas septuaginta quinque. Vide infra lib. 16. c. 40.

(c) Nonnulli codices, parte.

(d) Sic MSS. At editi, & tristetur.

(e) MSS. consensione: & infra, in disensione. Cod. Veron. quoque retinet hanc utramque lectionem.

(1) Cod. Veron. & hoc. Ibidem omittit, intelligitur.

(2) Cod. Veron. justificatur.

(3) Cod. Veron. ego quidem cum textu Græco *ἐγὼ μὲν*.

quod nolentibus accidit, talis voluntas tristitia est. Et omnino pro varietate rerum qua appetuntur atque fugiuntur, sicut allicitur vel offenditur voluntas hominis, ita in hos vel illos affectus mutatur & vertitur. Quapropter homo qui secundum Deum, non secundum hominem vivit, oportet ut sit amator boni: unde fit consequens ut malum oderit. Et quoniam nemo natura, sed quisquis malus est, vitio malus est: * perfectum odium debet malis, qui secundum Deum vivit; ut nec propter vitium oderit hominem, nec amet vitium propter hominem; sed oderit vitium, amet hominem. Sanato enim vitio; totum quod amare, nihil autem quod debeat odisse, remanebit.

CAPUT VII.

Amorem & dilectionem indifferenter & in bono & in malo apud sacras litteras inveniri.

1. **N**AM cujus propositum est amare Deum, & non secundum hominem, sed secundum Deum amare proximum, sicut etiam se ipsum; procul dubio propter hunc amorem dicitur voluntatis bonæ, quæ usitatus in Scripturis sacris caritas appellatur: sed amor quoque secundum caldem sacras litteras dicitur. Nam & amatorem boni dicit Apostolus esse debere, quem regendo populo præcipit eligendum. Et ipse Dominus Petrum apostolum interrogans, cum dixisset: *Diligis me plus his?* Ille respondit: *Domine, tu scis quia amo te.* Et iterum Dominus quaerivit, non utrum amaret, sed utrum diligeret cum Petrus: at ille respondit iterum: *Domine, tu scis quia amo te.* Tertia vero interrogatione & ipse Dominus non ait, *Diligis me*, sed: *Amas me?* ubi secutus ait Evangelista: *Contristatus est Petrus, quia dixit ei tertio, Amas me?* Cum Dominus non tertio, sed semel dixerit: *Amas me?* bis autem dixerit: *Diligis me?* Unde intelligimus, quod etiam cum dicebat Dominus: *Diligis me?* nihil aliud dicebat, quam, *Amas me?* Petrus autem non mutavit hujus unius rei verbum, sed etiam tertio: *Domine, inquit, tu omnia scis, tu scis quia amo te.*

2. Hoc propterea commemorandum putavi, quia nonnulli * arbitrantur aliud esse dilectionem live caritatem, aliud amorem. Dicunt enim dilectionem accipiendam esse in bono, amorem in malo. Sic autem nec ipsos auctores secularium litterarum locutos esse, certissimum est. Sed viderint philosophi utrum vel qua ratione ista discernant. Amorem tamen eos in bonis rebus & erga ipsum Deum magni pendere, libri eorum satis loquuntur. Sed Scripturas religionis nostræ, quarum auctoritatem ceteris quibusque litteris anteponimus, non aliud dicere amorem, aliud dilectionem vel caritatem, insinuandum fuit. Nam & amorem in bono dici, jam ostendimus. Sed ne quis existimet amorem quidem & in bono & in malo, dilectionem autem non nisi in bono esse

dicendam, illud attendat quod in Psalmo scriptum est: *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam.* Et illud Apostoli Joannis: *Si quis dilexerit mundum, non est dilectio Patris in eo.* Ecce uno loco dilectio & in bono & in malo. Amorem autem in malo, (quia in bono jam ostendimus) ne quisquam flagitet, legat quod scriptum est: *Erunt enim homines se ipsos amantes, amatores pecuniae.* Recta itaque voluntas est bonus amor, & voluntas perversa malus amor. Amor ergo inhians habere quod amatur, cupiditas est; id autem habens eoque fruens, letitia est: fugiens quod ei adversatur, timor est; idque si acciderit sentiens, tristitia est. Proinde mala sunt ista, si malus est amor; bona, si bonus. Quod dicimus, de Scripturis probemus. Concupiscit Apostolus dissolvi, & esse cum Christo. Et, *Concupivit anima mea desiderare judicia tua:* vel si accomodatius dicitur: *Desideravit anima mea concupiscere judicia tua.* Et, *Concupiscentia sapientie perducit ad regnum.* Hoc tamen loquendi obtinuit consuetudo, ut si cupiditas vel concupiscentia dicatur, nec addatur cujus rei sit, non nisi in malo possit intelligi. Letitia in bono est: *Letamini in Domino, & exultate iusti.* Et, *Dedisti letitiam in cor meum.* Et, *Adimplebis me letitia cum vultu tuo.* Timor in bono est apud Apostolum, ubi ait, *Cum timore & tremore (1) vestram ipsorum salutem operamini.* Et, *Noli altum sapere, sed time.* Et, *Timeo autem, ne sicut serpens Evam seculuxit astutia sua, sic & vestrae mentes corrumpantur a castitate, que est in Christo.* De tristitia vero, quam Cicero * magis ægritudinem appellat, dolorem autem Virgilius, ubi ait, *Doient gaudentque* (sed ideo malui tristitiam dicere, quia ægritudo vel dolor usitatus in corporibus dicitur), scrupulosior quaestio est, utrum inveniri possit in bono.

CAPUT VIII.

De tribus perturbationibus, quas in animo sapientis Stoici esse voluerunt, excluso dolore sive tristitia, quam virtus animi sentire non debeat.

1. **Q**UAS enim Græci appellant *βραδείας*, Latine autem Cicero * constantias nominavit, Stoici tres esse voluerunt, pro tribus perturbationibus in animo sapientis, pro cupiditate voluntatem, pro lætitia gaudium, pro metu cautionem: pro ægritudine vero vel dolore, quam nos vitandæ ambiguitatis gratia, tristitiam maluimus dicere, negaverunt esse posse aliquid in animo sapientis. Voluntas quippe, inquiunt, appetit bonum, quod facit sapiens. Gaudium de bono adeptum est, quod ubique adipiscitur sapiens. Cautio devitat malum, quod debet sapiens devitare. Tristitia porro quia de malo est, quod jam accidit; nullum autem malum existimant posse accidere sapienti: nihil in ejus animo pro illa esse posse dixerunt. Sic ergo illi loquuntur, ut velle, gaudere, cavere negent, nisi sapientem: stultum autem non nisi

cu-

Odium
licitum.
*Ps.138.
22.

Joan.21.
15.

*Vide
Origen.
hom.1.
in Cant.

Pf.10.6.
1.Joan.
2.15.

2.Tim.
3.2.

Philip.
1.23.
Pf.118.
20.
Sap.6.
21.

Pf.31.
11.
Pf.4.7.
Psal.15.

10.
Philip.
2.12.
Rom.11.
20.

2.Cor.
11.3.
*Lib.3.
*4.
Tusc.

*Lib.4.
Tusc.

(1) Cod. Veron. *vestrum ipsorum*. Magis adhæret Græ-

co τῆν ἐμῶν σωτηρίαν.

cupere, latari, metuere, contristari. Et illas tres esse constantias, has autem quatuor perturbationes secundum Ciceronem, secundum plurimos autem passiones. Græcæ autem illæ tres, sicut dixi, appellantur *ἁπλοῦς*; istæ autem quatuor *πλάσι*: Hæc locutio utrum Scripturis sanctis congruat, cum quærerem quantum potui diligenter, illud inveni quod ait Propheta: *Non est gaudere impiis, dicit Dominus*: tamquam impii latari possint potius quam gaudere de malis; quia gaudium proprie bonorum & piorum est. Item illud in Evangelio: *quæcumque vultis ut faciant vobis homines, hæc & vos facite illis*: ita dictum videtur, tamquam nemo possit aliquid male vel turpiter velle, sed cupere. Denique propter consuetudinem locutionis nonnulli interpretes addiderunt *bona*, & ita interpretati sunt: *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines bona*. Cavendum enim putaverunt, ne quisquam inhonesta velit sibi fieri ab hominibus, ut de turpioribus taceam, certe luxuriosa convivia, in quibus se, si & ipse illis faciat similia, hoc præceptum existimet impleturum. Sed in Græco Evangelio, unde in Latinum translatum est, non legitur, *bona*: sed, *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, hæc & vos facite illis*: credo propterea, quia in eo quod dixit, *vultis*, jam voluit intelligi *bona*. Non enim ait, cupitis.

2. Non tamen semper his proprietatibus locutio nostra frenanda est, sed interdum his utendum est: & cum legimus eos quorum auctoritati resultare fas non est, ibi sunt intelligendæ, ubi rectus sensus alium exitum non potest invenire: sicut ista sunt quæ exempli gratia partim ex Propheta, partim ex Evangelio commemoravimus. Quis enim nescit impios exultare lætitia? Et tamen *Non est gaudere impiis, dicit Dominus*. Unde, nisi quia gaudere aliud est, quando proprie signateque hoc verbum ponitur? Item quis negaverit non recte præcipi hominibus, ut quæcumque sibi ab aliis fieri cupiunt, hæc eis & ipsi faciant; ne se invicem turpitudine illicitæ voluptatis oblectent? Et tamen fabulerrimum verissimumque præceptum est: *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, eadem & vos facite illis*. Et hoc unde, nisi quia hoc loco modo quodam proprio voluntas posita est, quæ in malo accipi non potest? Locutione vero usitatior, quam frequentat maxime consuetudo sermonis, non utique diceretur: *Noli velle mentiri omne mendacium*: nisi esset & voluntas mala, a cuius pravitate illa distinguitur, quam prædicaverunt Angeli dicentes: *Pax in terra hominibus bonæ voluntatis*. Nam ex abundantis additum est, *bona*, si esse non potest nisi

bona. Quid autem magnum in caritatis laudibus dixisset Apostolus, quod non gaudeat super iniquitate, nisi quia ita malignitas gaudet? Nam & apud auctores sæcularium litterarum, talis istorum verborum indifferentia reperitur. Ait enim Cicero orator amplissimus, Cupio, Patres conscripti, me esse clementem. Quia id verbum in bono posuit, quis tam perverse doctus existat, qui non eum Cupio, sed Volo potius dicere debuisset contendat? Porro apud Terentium flagitiosus adolescens insana flagrans cupidine, Nihil volo aliud, inquit, nisi Philumenam. Quam voluntatem fuisse libidinem, responso quæ ibi servi ejus (a) senioris inducitur, fatis indicat. Ait namque domino suo, Quanto fatius est, te id dare operam, quo istum amorem ex animo amoveas tuo, quam id loqui quo magis libido frustra accendatur tua. Gaudium vero eos & in malo posuisse, ille ipse Virgilianus testis est versus, ubi has quatuor perturbationes summa brevitate complexus est: Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque. Dixit etiam idem auctor, Mala mentis gaudia.

3. Proinde volunt, cavent, (b) gaudent & boni & mali; atque ut eadem aliis verbis enuntiemus, cupiunt, timent, latantur & boni & mali: sed illi bene, isti male, sicut hominibus seu recta seu perversa voluntas est. Ipsa quoque tristitia, pro qua Stoici nihil in animo sapientis inveniri posse putaverunt, reperitur in bono, & maxime apud nostros. Nam laudat Apostolus Corinthios: quod contristati fuerint secundum Deum. Sed fortasse quis dixerit, illis Apostolum fuisse congratulatum, quod contristati fuerint penitendo: qualis tristitia, nisi eorum qui peccaverint, esse non potest. Ita enim dicit: *Video quod epistola illa, etsi ad hanc contristavit vos, nunc gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad penitentiam. Contristati enim estis secundum Deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis. Quæ enim secundum Deum est tristitia, penitentiam in salutem (c) impendendam operatur: mundi autem tristitia mortem operatur. Ecce enim id ipsum secundum Deum contristari, quantam perficit in vobis industriam*. Ac per hoc possunt Stoici pro suis partibus respondere, ad hoc videri utilem esse tristitiam, ut peccasse peniteat; in animo autem sapientis ideo esse non posse, quia nec peccatum in eum cadit, cuius penitentia contristetur, nec ullum aliud malum, quod perpetiundo & sentiendo sit tristis. Nam & Alcibiadem ferunt, (si me de nomine hominis memoria non fallit) cum sibi beatus videretur, Socrate disputante, & ei quam miser esset, quoniam stultus esset, demonstrante, flevisse. Hæc ergo stultitiæ fuit causa etiam hujus utilis

(a) Quidam libri, *senioris*. Cum cod. Veronen.

(b) Hic in editis post *cavent*, additum erat *timent*. Sed male, cum loquatur Augustinus Stoicorum verbis, qui tres tantum affectus sive *εὐκαταρίας*, & in eis *προμετρίαν* ponebant, ut in hujus capituli initio dicit.

(c) Vind. & Am. omittunt, *impendendam*. Sed habent ceteri libri, eamque vocem, quæ Græco respondit *ἀμειλιχίας*, præterire non solet Augustinus, ut *Videre est in Sermone 254 n. 2.*

utilis optandæque tristitiæ, qua homo esse se dolet, quod esse non debet. Stoici autem non stultum, sed sapientem ajunt tristem esse non posse.

CAPUT IX.

De perturbationibus animi, quarum affectus rectos habet vita justorum.

1. VERUM his philosophis quod ad istam quaestionem de animi perturbationibus adtinet, jam respondimus in nono hujus Operis libro, ostendentes eos non tam de rebus, quam de verbis cupidiores esse contentionis, quam veritatis. Apud nos autem juxta Scripturas sacras sanamque doctrinam, cives sanctæ Civitatis Dei in hujus vitæ peregrinatione secundum Deum viventes, metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque. Et quia rectus est amor eorum istas omnes affectiones rectas habent. Metuunt pœnam æternam, cupiunt vitam æternam: dolent in re, quia ipsi in semetipsis adhuc ingemiscunt adoptionem expectantes redemptionem corporis sui; gaudent in spe, quia fiet sermo, qui scriptus est, *Absorta est mors in victoriam*. Item metuunt peccare, cupiunt perseverare: dolent in peccatis, gaudent in operibus bonis. Ut enim metuunt peccare, audiunt: *Quoniam abundabit iniquitas, refrigescet caritas multorum*. Ut cupiant perseverare, audiunt quod scriptum est: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*. Ut doleant in peccatis, audiunt: *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est*. Ut gaudeant in operibus bonis, audiunt: *Hilarem datorem diligit Deus*. Item sicuti se infirmitas eorum firmitasque habuerit, metuunt tentari, cupiunt tentari: dolent in tentationibus, gaudent in tentationibus. Ut enim metuunt tentari, audiunt: *Si quis præoccupatus fuerit in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite hujusmodi in spiritu mansuetudinis; intendens te ipsum, ne & tu tenteris*. Ut autem cupiant tentari, audiunt quemdam virum fortem Civitatis Dei dicentem: *Proba me Domine, & tenta me; ure renes meos & cor meum*. Ut doleant in tentationibus, vident Petrum fidentem: ut gaudeant in tentationibus, audiunt Jacobum dicentem: *Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incidieritis*.
2. Non solum autem propter se ipsos moventur affectibus, verum etiam propter eos, quos liberari cupiunt, & ne pereant metuunt, & dolent si pereunt, & gaudent si liberantur. Illum quippe optimum & fortissimum, virum, qui in suis infirmitatibus gloriatur, ut eum potissimum commemoremus, qui in Ecclesiam Christi ex Gentibus venimus Doctorem Gentium in fide & veritate, qui & plus omnibus suis coapostolis laboravit, & pluribus epistolis populos Dei, non eos tantum qui præsentibus ab illo videbantur, verum etiam illos qui futuri prævidebantur, instruxit; illum, inquam, (a) virum, athletam

Christi, doctum ab illo, unctum de illo, crucifixum cum illo, gloriosum in illo, in theatro hujus mundi, cui spectaculum factus est & angelis & hominibus, legitime magnum agonem certantem, & palmam supernæ vocationis in anteriore sectantem, oculis fidei libentissime (b) spectant, gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus, foris habentem pugnas, intus timores; cupientem dissolvi, & esse cum Christo; desiderantem videre Romanos, ut aliquem fructum habeat & in illis, sicut & in ceteris gentibus; æmulantem Corinthios, & ipsa æmulatione metuentem, ne seducantur eorum mentes a castitate quæ in Christo est; magnam tristitiam & continuum dolorem cordis de Israelitis habentem, quod ignorantes Dei jultitiam & suam volentes constituere, justitiæ Dei non essent subiecti; nec solum dolorem, verum etiam luctum suum denuntiantem quibusdam qui ante peccaverunt, & non egerunt penitentiam super imunditia & fornicationibus suis.

3. Hi motus, hi affectus de amore boni & de sancta caritate venientes, si vitia vocanda sunt, sinamus ut ea, quæ (c) vere vitia sunt, virtutes vocentur. Sed cum rectam rationem sequantur istæ affectiones, quando ubi oportet adhibentur, quis eas tunc morbos seu vitiosas passionis audeat dicere? Quamobrem etiam ipse Dominus in forma servi agere vitam dignatus humanam, sed nullum habens omnino peccatum adhibuit eas ubi adhibendas esse judicavit. Neque enim in quo verum erat hominis corpus & verus hominis animus, falsus erat humanus affectus. Cum ergo ejus in Evangelio ista referuntur, quod super duritiam cordis Judæorum cum ira contristatus sit; quod dixerit: *Gau-* Christus non caruit affectibus.

4. Proinde, quod fatendum est, etiam cum rectas & secundum Deum habemus has affectiones hujus vitæ sunt, non illius quam futuram speramus, & sæpe illis etiam inviti cedimus. Itaque aliquando, quamvis non culpabili cupiditate, sed laudabili caritate moveamur, etiam dum nolumus, flemus. Habemus ergo eas ex humanæ conditionis infirmitate: non autem ita Dominus Jesus, cujus (d) & infirmitas fuit ex potestate. Sed dum vitæ hujus infirmitatem gerimus, si eas omnino nullas habeamus, tunc potius non recte vivimus. Vituperabat enim & detestabatur Apostolus quosdam, quos etiam esse dixit sine affectione. Culpavit etiam illos sacer Psalmus, de quibus ait: *Sustinui qui simul contristaretur, & non fuit*. Nam omnino non

(a) Vind. Am. Er. & plerique MSS. *verum athletam Christi*.
(b) Plures MSS. *expectantem*. Et quidam, *spectamus*.

(c) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & lov. *vera*.
(d) Particula & abest a MSS. plerisque.

* *Cran-* non dolere, dum fumus in hoc loco miseræ,
tor Aca- profecto sicut * quidam etiam apud sæculi hujus
demicus litteratos sensit & dixit, non sine magna mer-
apud. cede contingit, immanitatis in animo, stuporis
Cicer. 3. in corpore. Quocirca illa quæ ἀράθει Græce di-
Tusc. citur, quæ si Latine posset, impassibilitas dice-
ἀράθει. retur, si ita intelligenda est, (in animo quip-
 pe, non in corpore accipitur) ut sine his affe-
 ctionibus vivatur, quæ contra rationem acci-
 dunt, mentemque perturbant, bona plane & ma-
 xime optanda est; sed nec ipsa hujus est vitæ.
 Non enim qualiumcumque hominum vox est,
 sed maxime piorum multumque justorum atque
 1. *Joan.* sanctorum: *Si dixerimus, quoniam peccatum non*
 1. 8. *habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in no-*
bis non est. Tunc itaque ἀράθει ista erit, quan-
 do peccatum in homine nullum erit. Nunc ve-
 ro satis bene vivitur, si sine crimine: sine pec-
 cato autem qui se vivere existimat, non id agit,
 ut peccatum non habeat, sed ut veniam non ac-
 cipiat. (1) Porro si ἀράθει illa dicenda est, cum
 (a) animum contingere omnino non potest ullus
 affectus, quis hunc stuporem non omnibus vitiis
 judicet esse pejorem? Potest ergo non absurde di-
 ci perfectam beatitudinem sine stimulo timoris
 & sine ulla tristitia futuram: non ibi autem fu-
 turum amorem gaudiumque quis dixerit, nisi
 omni modo a veritate seclusus? Si autem ἀράθει
 illa est, ubi nec metus ullus exterret, nec (b)
 angit dolor averfanda est in hac vita, si recte,
 hoc est, secundum Deum vivere volumus: in
 illa vero beata, quæ sempiterna promittitur,
 (c) plane speranda est.

5. Timor namque ille de quo dicit aposto-
 1. *Joan.* lus Joannes: *Timor non est in caritate, sed per-*
 4. 18. *fecta caritas foras mittit timorem, quia timor pæ-*
nam habet; qui autem timet, non est perfectus
in caritate: non est ejus generis timor, cujus
 2. *Cor.* ille quo timebat apostolus Paulus; ne Corinthii
 11. 3. serpentina seducerentur astutia; hunc enim ti-
 morem habet caritas, immo non habet nisi ca-
 ritas: sed illius est generis timor, qui non est in
 Rom. 8. caritate: de quo (2) ipse apostolus Paulus ait: *Non*
 15. *enim accepistis spiritum servitutis iterum in timo-*
 P^{sal.} 18. *rem. Timor vero ille castus permanens in sæ-*
 10. *culum sæculi, si erit & in futuro sæculo, (nam*
 quo alio modo potest intelligi permanere in sæ-
 culum sæculi?) non est timor exterrens a ma-
 lo, quod accidere potest; sed tenens in bono,
 quod amitti non potest. Ubi enim boni adepti
 amor immutabilis est; profecto, si dici potest,
 mali cavendi timor securus est. Timoris quip-
 pe casti nomine ea voluntas significata est, qua
 nos necesse erit nolle peccare, & non sollicitu-
 dine infirmitatis, ne forte peccemus, sed tran-
 quillitate caritatis cavere peccatum. Aut si nul-
 lius omnino generis timor esse poterit in illa

certissima securitate perpetuorum feliciumque
 gaudiorum; sic dictum est: *Timor Domini ca-*
 P^{sal.} 9. *stus permanens in sæculum sæculi,* quemadmodum
 19. dictum est: *Patientia pauperum non peribit in*
æternum. Neque enim æterna erit ipsa patien-
 tia, quæ necessaria non est, nisi ubi toleranda
 sunt mala: sed æternum erit, quo per patien-
 tiam pervenitur. Ita fortasse timor castus in
 sæculum sæculi dictus est permanere, quia id per-
 manebit, quo timor ipse perducit.

6. Quæ cum ita sint, quoniam recta vita du-
 cenda est, qua perveniendum sit ad beatam,
 omnes affectus istos vita recta rectos habet, per-
 versa perverfos. Beata vero eademque æterna
 amorem habebit & gaudium non solum rectum,
 verum etiam certum: timorem autem ac dolo-
 rem nullum. Unde jam apparet utcumque, qua-
 les esse debeant in hac peregrinatione cives Civi-
 tatis Dei, viventes secundum spiritum, non se-
 cundum carnem, hoc est, secundum Deum,
 non secundum hominem: & quales in illa quo
 tendunt, immortalitate futuri sint. Civitas por-
 ro, id est, societas impiorum non secundum
 Deum, sed secundum hominem viventium, &
 in ipso cultu falsæ, contemtuque veræ divi-
 nitatis, doctrinas hominum dæmonumve sectan-
 tium, his affectibus pravis tamquam morbis &
 perturbationibus quatitur. Et si quos cives ha-
 bet, qui moderari talibus motibus, & eos quasi
 temperare videantur; sic impietate superbi &
 elati sunt, ut hoc ipso in eis sint majores tumo-
 res, quo minores dolores. Et si nonnulli tanto
 immaniore, quanto rariore vanitate hoc in se
 ipsis adamaverint, ut nullo profus erigantur
 & excitentur, nullo flectantur atque inclinentur
 affectu; humanitatem totam potius amittunt,
 quam veram assequantur tranquillitatem.
 Non enim quia durum aliquid, ideo rectum;
 aut quia stupidum est, ideo sanum.

C A P U T X.

An primos homines in paradiso constitutos nullis
perturbationibus, prius quam deliquerint, af-
fectos fuisse credendum sit.

Sed utrum primus homo vel primi homines,
 (duorum erat quippe conjugium) habe-
 bant istos affectus in corpore animali ante pec-
 catum, quales in corpore spiritali non habebi-
 mus omni purgato finitumque peccato, non im-
 merito quæritur. Si enim habebant, quomodo
 erant beati in illo memorabili beatitudinis loco,
 id est, paradiso? Quis tandem absolute dici
 beatus potest, qui timore afficitur, vel dolore?
 Quid autem timere aut dolere poterant illi ho-
 mines in tantorum tanta affluentia bonorum,
 ubi nec mors metuebatur, nec ulla corporis
 mala valetudo, nec aberat quidquam, quod bo-
 na voluntas adipisceretur, nec inerat quod car-
 nem

(a) Plures MSS. *animo*.
 (b) MSS. nonnulli, *tangit*.
 (c) Vind. Am. & Er. *timor plane superandus est*. Lov.
timor plane sperandus est. At MSS. carent verbo *timor*,

& habent *speranda est*, scilicet, ἀράθει.

(1) Cod. Veron. *Porro autem si*.

(2) Cod. Veron. *Et ipse*.

nem animumve hominis feliciter viventis offenderet? Amor erat imperturbatus in Deum, atque inter se conjugum fida & sincera societate viventium, & ex hoc amore grande gaudium, non desistente quod amabatur ad fruendum. Erat devitatio tranquilla peccati, qua manente nullo omnino aliunde malum, quod contristaret, irruerat. An forte cupiebant prohibitum lignum ad vescendum contingere, sed mori metuebant; ac per hoc & cupiditas, & metus jam tunc illos homines etiam in illo perturbabat loco? Absit ut hoc existimemus fuisse, ubi nullum erat omnino peccatum. Neque enim nullum peccatum est, ea quæ lex Dei prohibet concupiscere, atque ab his abstinere timore poenæ, non amore iustitiæ. Absit, inquam, ut ante omne peccatum, jam ibi fuerit tale peccatum, ut hoc de ligno admitterent, quod de muliere Dominus ait: *Si quis viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est eam in corde suo*. Quam igitur felices erant primi homines, & nullis agitabantur perturbationibus animorum, nullis corporum lædebantur incommodis: tam felix universa societas esset humana, si nec illi malum; quod etiam in posteros trajecerunt, nec quisquam ex eorum stirpe iniquitatem committeret, quæ damnationem reciperet: atque (a) ista permanente felicitate, donec per illam benedictionem, qua dictum est: *Crescite, & multiplicamini*, prædestinatorum sanctorum numerus compleretur, alia major daretur, quæ beatissimis Angelis data est: ubi jam esset certa securitas peccatum neminem, neminemque moriturum: & talis esset vita sanctorum, post nullum laboris, doloris, mortis experimentum, qualis erit post hæc omnia in incorruptione corporum reddita resurrectione mortuorum.

CAPUT XI.

De lapsu primi hominis, in quo bene condita natura est, nec potest nisi a suo Auctore reparari.

1. **S**ED quia Deus cuncta præcivit, & ideo hominem quoque peccatum ignorare non potuit; secundum id quod præcivit atque disposuit Civitatem sanctam, (b) eam debemus asserere, non secundum illud quod in nostram cognitionem pervenire non potuit, quia in Dei dispositione non fuit. Nec enim homo peccato suo divinum potuit perturbare consilium, quasi Deum quod statuerat mutare compulerit: cum Deus præsciendo utrumque prævenerit, id est, & homo, quem bonum ipse creavit, quam malus esset futurus, & quid boni etiam sic de illo esset ipse facturus. Deus enim etsi dicitur statuta mutare, (unde tropica locutione in Scripturis (1) sanctis etiam panituisse legitur Deum) juxta id dicitur, quod homo speraverat, vel naturalium causarum ordo gestabat; non juxta

Mattb. 5. 28.

Gen. 1. 28.

Gen. 6. 6. 1. Reg. 15. 11.

(a) Aliquod MSS. *Atque ita.*

(b) Apud Lov. omnium est, *eam.*

id quod se Omnipotens facturum esse præciverat. Fecit itaque Deus, sicut scriptum est, hominem rectum: ac per hoc voluntatis bonæ. Non enim rectus esset, bonam non habens voluntatem. Bona igitur voluntas opus est Dei: cum ea quippe ab illo factus est homo. Mala vero voluntas prima, quoniam omnia mala opera præcessit in homine, defectus potius fuit quidam ab opere Dei ad sua opera, quam opus ullum. Et ideo mala opera, quia secundum se, non secundum Deum: ut eorum operum tantam fructuum malorum voluntas ipsa esset velut arbor mala, aut ipse homo in quantum malæ voluntatis. Porro mala voluntas, quamvis non sit secundum naturam, sed contra naturam, quia vitium est: tamen ejus naturæ est, cujus est vitium, quod nisi in natura non potest esse: sed in ea quam creavit ex nihilo, non quam genuit Creator de semetipso, sicut genuit Verbum, per quod facta sunt omnia. Quia etsi de terræ pulvere Deus finxit hominem; eadem terra omnisque terrena materies omnino de nihilo est, animamque de nihilo factam dedit corpori, cum factus est homo. Utque adeo autem mala vincuntur a bonis, ut quamvis sinantur esse ad demonstrandum quam possit & ipsis bene uti iustitia providentissima Creatoris; bona tamen sine malis esse possint, sicut Deus ipse verus & summus, sicut omnis super istum caliginosum aerem cælestis invisibilis (c) visibilisque creatura; mala vero sine bonis esse non possint, quoniam naturæ in quibus sunt, in quantum naturæ sunt, utique bonæ sunt. Detrahitur porro malum, non aliqua natura quæ accesserat, vel ulla ejus parte sublata, sed ea quæ vitiosa ac depravata fuerat, sanata atque correctæ. ARBITRIUM igitur VOLUNTATIS tunc est vere liberum, cum vitiis peccatisque non servit. Tale datum est a Deo: quod amissum proprio vitio, nisi a quo dari potuit, reddi non potest. Unde Veritas dicit: *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis*. Idipsum est autem, ac si diceret, *Si vos Filius salvos fecerit, tunc vere salvii eritis*. Inde quippe liberator, unde salvator.

2. Vivebat itaque homo secundum Deum in paradiso, & corporali & spiritali. Neque enim erat paradiso corporalis propter corporis bona, & propter mentis non erat spiritalis; aut vero erat spiritalis quo per interiores, & non erat corporalis quo per exteriores sensus homo frueretur. Erat plane utrumque propter utrumque. Postea vero quam superbus ille angelus, ac per hoc invidus, per eandem superbiam a Deo ad semetipsum conversus, quodam quasi tyrannico fastu gaudere subditis, quam esse subditus eligens, de spiritali paradiso cecidit, (de cujus lapsu sciorumque ejus, qui ex angelis Dei angeli ejus effecti sunt, in libris undecimo & duode-

(c) Soia editio Lov. *invisibilis*: omissa voce, *visibilis*.
(1) Cod. Veronen. 2 deest *Sanctis*.

Ecl. 7. 30.

Joan. 8. 36.

decimo hujus Operis fatis, quantum potui, disputavi) (a) maleuada versutia in hominis (r) sensus serpere affectans, cui utique stanti, quoniam ipse ceciderat, invidabat, colubrum in paradiso (2) corporali, ubi cum duobus illis hominibus masculo & femina animalia etiam terrestria cetera subdita & innoxia versabantur, animal scilicet lubricum & tortuosis amfractibus mobile, operi suo congruum, per quem loqueretur, elegit; eoque per angelicam presentiam presentiorremque naturam spiritali nequitia sibi subiecto, & tamquam instrumento abutens, (b) fallacia fermocinatus est femina: a parte scilicet inferiore illius humanæ copula incipiens, ut gradatim perveniret ad totum; non existimans virum facile credulum, nec errando posse decipi, sed dum alieno cedit errori. Sicut enim Aaron erranti populo ad idolum fabricandum non consensit inductus, sed cessit obstrictus; nec Salomonem credibile est errore putasse idolis esse servendum, sed blanditiis femineis ad illa sacrilegia fuisse compulsum: ita credendum est, illum virum suæ feminae, uni unum, hominem homini, conjugem conjugi, ad Dei legem transgrediendam, non tamquam verum loquenti credidisse seductum, sed sociali necessitudine paruisse. Non enim frustra dixit Apostolus: *Sed*

Exod. 32. 4.
3. Reg. 11. 4.

1. Tim. 2. 14.

Rom. 5. 12.
Ibidem 14.

Gen. 3. 12.
* Sup-
ple, opus
est.

Adam non est seductus, mulier autem seducta est: nisi quia illa quod ei serpens locutus est, tamquam verum esset, accepit, ille autem ab unico noluit consortio dirimi, nec in communionem peccati; nec ideo minus reus, (c) sed sciens prudensque peccavit. Unde & Apostolus non ait, Non peccavit: sed, *Non est seductus*. Nam utique ipsum (d) ostendit, ubi dicit: *Per unum hominem intravit peccatum in mundum*: & paulo post apertius: *In similitudine*, inquit, *prævaricationis Adæ*. Eos autem seductos intelligi voluit, qui id quod faciunt, non putant esse peccatum: ille autem scivit. Alioquin quomodo verum erit: *Adam non est seductus*? Sed inexpertus divinæ severitatis in eo falli potuit, ut veniale crederet esse commissum. Ac per hoc in eo quidem quo mulier seducta est, non est ille seductus, sed eum sefellit, quomodo fuerat judicandum quod erat dicturus: *Mulier quam dedisti (e) mecum, ipsa mihi dedit, & manducavi*. Quid ergo * pluribus? Etsi credendo non sunt ambo decepti, peccando tamen ambo sunt capti, & diaboli laqueis implicati.

CAPUT XII.

De qualitate primi peccati per hominem admissi.
SI quem vero movet, cur aliis peccatis sic natura non mutetur humana, quemadmodum illa duorum primorum hominum prævaricatione mutata est; ut tantæ corruptioni,
Tom. VII.

(a) Vind. Am. Er. & nonnulli MSS. *maleuasa*. Ceteri fere MSS. *maleuadenda*. Melius Lov. *maleuada*: ut apud Virgil. *Eneid. 6. maleuada fames*.
(b) Plures MSS. *fallaciam*, & ita cod. Veron.
(c) Er. & MSS. *si sciens*, cum Veron. MS.
(d) Editi, *ipsum peccasse ostendit*. Abest *peccasse* a MSS.

quantam videmus atque sentimus, & per hanc subjaceret (f) morti, ac tot & tantis tamque inter se contrariis perturbaretur & fluctuaret affectibus, qualis in paradiso ante peccatum, licet in corpore esset animali, utique non fuit: si quis hoc movetur, ut dixi, non ideo debet exillimare leve ac parvum illud fuisse commissum, quia in esca factum est, non quidem mala, nec noxia, nisi quia prohibita. Neque enim quidquam mali Deus in illo tantæ felicitatis loco crearet atque plantaret. Sed obedientia commendata est in præcepto, quæ virtus in creatura rationali mater quodam modo est omnium custoque virtutum: quandoquidem ita facta est, ut ei subditam esse sit utile; perniciosum autem suam, non ejus a quo creata est, facere voluntatem. Hoc itaque de uno cibi genere non edendo, ubi aliorum tanta copia subjacebat, tam leve præceptum ad observandum, tam breve ad memoria retinendum, ubi præsertim nondum voluntati cupiditas resistebat, quod de peccata transgressionis postea subsecutum est, tanto majore injustitia violatum est, quanto faciliore posset observantia custodiri.

Obedientia mater virtutum.

CAPUT XIII.

Quod in prævaricatione Adæ ad opus malum voluntas præcessit mala.

IN occulto autem mali esse coeperunt, ut in apertam inobedientiam laberentur. Non enim ad malum opus perveniretur, nisi præcessisset mala voluntas. Porro mala voluntatis initium quod potuit esse nisi superbia? *Initium enim omnis peccati superbia est*. Quid est autem superbia, nisi perversæ celsitudinis appetitus? Perversa enim celsitudo est, deserto eo cui debet animus inhaerere principio, sibi quodam modo fieri atque esse principium. Hoc fit, cum sibi nimis placet. Sibi vero ita placet, cum ab illo bono immutabili deficit, quod ei magis placere debuit quam ipse sibi. Spontaneus est autem iste defectus: quoniam si voluntas in amore superioris immutabilis boni, a quo illustrabatur ut videret, & accendebatur ut amaret, stabilis permaneret, non inde ad sibi placendum averteretur, & ex hoc tenebresceret & frigeret, ut vel illa verum crederet dixisse serpentem, vel ille Dei mandato uxoris præponeret voluntatem, putaretque se venialiter transgressorem esse præcepti, si vita suæ sociam non desereret etiam in societate peccati. Non malum ergo opus factum est, id est, illa transgressio, ut cibo prohibito vescerentur, nisi ab eis qui jam mali erant. Neque enim fieret ille fructus malus, nisi ab arbore mala. Ut autem esset arbor mala, contra naturam factum est: quia nisi vitio voluntatis, quod contra natu-

Superbia. Eccl. 10. 15.

Opus malum non nisi a mali fit. Matth. 7. 18.

E e ram

(e) Sic MSS. juxta Græc. lxx. At editi, *quam dedisti mihi sociam*.
(f) Am. Er. & Lov. & *morti*. Abest & a MSS. sed habetur in cod. Veron.
(r) Cod. Veronen. *sensum*.
(2) Cod. Veron. *temporalis*: minus bene.

ram est, non utique fieret. Sed vitio depravari, nisi ex nihilo facta, natura non posset. Ac per hoc ut natura sit, ex eo habet quod a Deo facta est; ut autem ab eo (a) quod est deficiat, ex hoc quod de nihilo facta est. Nec sic defecit homo, ut omnino nihil esset: sed ut inclinatus ad se ipsum minus esset, quam erat, cum ei qui summe est inhærebat. Relicto itaque Deo, esse in semetipso, hoc est, sibi placere, non jam nihil esse est, sed nihilo propinquare. Unde superbi secundum Scripturas sanctas alio nomine appellantur, sibi placentes. Bonum est enim fursum habere cor: non tamen ad se ipsum, quod est superbiæ; sed ad Dominum, quod est obedientiæ, quæ nisi humilium non potest esse. Est igitur aliquid humilitatis miro modo quod fursum faciat cor, & est aliquid elationis quod deorsum faciat cor. Hoc quidem quasi contrarium videtur, ut elatio sit deorsum, & humilitas fursum: Sed pia humilitas facit subditum superiori; nihil est autem superius Deo: & ideo exultat humilitas, quæ facit subditum Deo. Elatio autem quæ in vitio est, eo ipso (b) quo respicit subjectionem, & cadit ab illo, quo non est quidquam superius, & ex hoc erit inferius, & fit quod scriptum est: *Dejecisti eos, cum extollerentur*. Non enim ait, cum elati fuissent, ut prius extollerentur, & postea deicerentur: sed cum extollerentur, tunc dejecti sunt. Ipsum quippe extolli, jam dejecti est. Quapropter quod nunc in Civitate Dei, & Civitati Dei in hoc sæculo peregrinanti maxime commendatur humilitas, & in ejus Rege, qui est Christus, maxime prædicatur; contrariumque huic virtuti elationis vitium, in ejus adversario, qui est diabolus, maxime dominari, sacris litteris edocetur: profecto ista est magna differentia, qua Civitas, unde loquimur, utraque discernitur; una scilicet societas piorum hominum, altera impiorum, singula quæque cum angelis ad se pertinentibus, in quibus præcessit hac amor Dei, hac amor sui.

2. Manifesto ergo apertoque peccato, ubi factum est quod Deus fieri prohibuerat, diabolus hominem non cepisset, nisi jam ille sibi ipsi peccatum cepisset. Hinc enim & delectavit quod deus fecit: *Eritis sicut dii*. Quod melius esse possent summo veroque principio cohærendo per obedientiam, non suum sibi existendo principium per superbiam. Dii enim creati; non sua (c) veritate, sed Dei veri participatione sunt dii. Plus autem (d) appetendo, minus est: qui dum sibi sufficere (e) diligit, ab illo qui ei vere sufficit, deficit. Illud itaque malum, quod cum sibi homo placet, tamquam sit & ipse lu-

men, avertitur ab eo lumine, quod ei si placeat & ipse sit lumen: illud, inquam, malum præcessit in abdito, ut sequeretur hoc malum quod perpetratum est in aperto. Verum est enim quod scriptum est: *Ante ruinam exaltatur cor, & ante gloriam humiliatur*. Illa prorsus ruina quæ fit in occulto, præcedit ruinam quæ fit in manifesto, dum illa ruina esse non putatur. Quis enim exaltationem ruinam putat, cum jam ibi sit defectus, quo est relictus excelsus? Quis autem ruinam esse non videat, quando fit mandati evidens atque indubitata transgressio? Propter hoc Deus illud prohibuit, quod cum esset admiffum, nulla defendi posset imaginatione justitiæ. Et (f) audeo dicere, superbis esse utile cadere in aliquod apertum manifestumque peccatum, unde sibi displiceant, qui jam sibi placendo ceciderant. Salubrius enim Petrus sibi displicuit, quando flevit, quam sibi placuit, quando præsumsit. Hoc dicit & sacer Psalmus: *Imple facies eorum ignominia, & quærent nomen tuum, Domine*: id est, ut tu eis placeas quærentibus nomen tuum, qui sibi (g) placuerunt quærendo suum.

CAPUT XIV.

De superbia transgressionis, quæ ipsa sinit transgressione deterior.

SED est peior damnabiliorque superbia, quæ etiam in peccatis manifestis suffragium excusationis inquiritur: sicut illi primi homines, quorum & illa dixit: *Serpens seduxit me, & manducavi*: & ille dixit: *Mulier quam dedisti mihi, hæc mihi dedit a ligno, & edi*. Nusquam hic sonat petitio veniæ, nusquam imploratio medicinæ. Nam licet isti non sicut Cain, quod commiserunt, negent; adhuc tamen superbia in alium quærit referre, quod perperam fecit: superbia mulieris in serpentem, superbia viri in mulierem. Sed accusatio potius quam excusatio vera est, ubi mandati divini est aperta transgressio. Neque enim hoc propterea non fecerunt, quia id mulier serpente suadente, vir muliere impertiente commisit; quasi quidquam Deo, cui vel crederetur, vel cederetur, anteponendum fuerit.

CAPUT XV.

De justitia retributionis, quam primi homines pro sua inobedientia receperunt.

QUIA ergo contemptus est Deus jubens, qui (g) creaverat, qui ad suam imaginem fecerat, qui ceteris animalibus præposuerat, qui in paradiso constituerat, qui rerum omnium copiam salutisque præstiterat; qui præceptis nec pluribus nec grandibus nec difficultibus oneraverat, sed uno brevissimo atque levissimo

(a) Sic melioris notæ MSS. At Vind. Am. Er. *ab eo quod facta est. Lov. ab eo a quo facta est.*

(b) Plerique MSS. cum Veronensi omittunt *quo*: postquam *subjectionem*, Vind. prosequitur, *cadit ab illo*, omittit particula *et*.

(c) Sic Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. *virtute*.

(d) Editi, *homo appetendo*. Abest *homo* a MSS.

(e) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *delegit. Cod. Veron. deligit.*

(f) Editi, *Et ideo*. Abest *ideo* a MSS.

(g) Editi, *cui hominem creaverat, qui ad suam imaginem eum fecerat*. At MSS. non habent *hominem*, nec *etiam*.

(i) Cod. Veron. *placuerant*.

2. Petri
2. 10.
Sibi placentes.

Humilitas.

Pf. 72.
18.

Gen. 3. 5.

Prov. 16.
18.

Matth.
26. 33.
Ps. 75.
Ps. 82.
17.

Gen. 3.
13.
Ibidem
12.

Gen. 4.

fimo ad obedientia salubritatem adminiculaverat, quod eam creaturam, cui libera servitus expediret, se esse Dominum commonebat: iusta damnatio subsecuta est, talisque damnatio, ut homo qui custodiendo mandatum futurus fuerat etiam carne spiritualis, fieret etiam mente carnalis; & (a) qui sua superbia sibi placuerat, Dei iustitia sibi donaretur, nec (b) sic ut in sua esset omnimodis potestate, sed a se ipse quoque dissentiens, sub illo (1) qui peccando consensit, pro libertate quam concupivit, duram miseramque ageret servitutem; mortuus spiritu volens, & corpore moriturus invitus: desertor aeternae vitae, etiam aeterna, nisi gratia liberaret, morte damnatus. Quisquis huiusmodi damnationem vel nimiam, vel injustam putat, metiri profecto nescit, quanta fuerit iniquitas in peccando, ubi tanta erat non peccandi facilitas. Sicut enim

Abrahæ obedientia. Gen. 22. 2.

Philipp. 2. 8.

Inobedientia poena.

Abrahæ non immerito magna obedientia prædicatur, quia ut occideret filium, res difficillima est imperata: ita in paradiso tanto major inobedientia fuit, quanto id quod præceptum est, nullius difficultatis fuit. Et sicut obedientia secundi hominis eo prædicabilior, quo factus est obediens usque ad mortem: (2) ita inobedientia primi hominis eo detestabilior, quo factus est inobediens usque ad mortem. Ubi enim magna est inobedientia poena proposita, & res a Creatore facilis imperata, quisnam satis explicet, quantum malum sit, non obedire in re facili, & tanta potestatis imperio, & tanto (3) terreni supplicio?

2. Denique ut breviter dicatur, in illius peccati poena quid inobedientia nisi inobedientia retributa est? Nam quæ hominis est alia miseria, nisi adversus eum ipsum inobedientia eius ipsius, ut (c) quoniam noluit quod potuit, quod non potest velit? In paradiso enim etiam si non omnia poterat ante peccatum, quidquid tamen non poterat, non volebat; & ideo poterat omnia quæ volebat. Nunc vero sicut in ejus stirpe cognoscimus, & divina Scriptura testatur, homo vanitati similis factus est. Quis enim enumerat, quam multa quæ non potest velit, dum sibi ipse, id est, voluntati ejus, ipse animus ejus, eoque inferior caro ejus non obtemperat? Ipso namquam invito, & animus plerumque turbatur, & caro dolet, & veterascit, & moritur; & quidquid aliud patimur, quod non pateremur inviti, si voluntati nostræ nostra natura omni modo atque ex omnibus partibus obediret. At enim aliquid caro patitur, quo servire non sinitur? Quid interest unde, dum tamen (d) per iustitiam dominantis Dei, cui subditi servire volumus, caro nostra nobis, quæ subdita fuerat, non serviendo molesta sit; quamvis nos Deo non ser-

viendo, molesti nobis potuerimus esse, non illi? Neque enim sic ille nostro, ut nos servitio corporis indigemus: & ideo nostra est quod recipimus, non illius poena quod fecimus. Dolores porro qui dicuntur carnis, animæ sunt in carne, & ex carne. Quid enim caro per se ipsam sine anima vel dolet, vel concupiscit? Sed quod concupiscere caro dicitur vel dolere, aut ipse homo est, sicut disseruimus; aut aliquid animæ, quod carnis afficit passio, vel aspera, ut faciat dolorem; vel lenis, ut voluptatem. Sed dolor carnis tantummodo offensus est animæ ex carne; & quædam ab ejus passione defensio: sicut (4) animæ dolor, quæ tristitia nuncupatur, dissensus est ab his rebus quæ nobis nolentibus acciderunt. Sed tristitiam plerumque præcedit metus, qui & ipse in anima est, non in carne. Dolorem autem carnis non præcedit ullus quasi metus carnis, qui ante dolorem in carne sentiatur. Voluptatem vero præcedit appetitus quidam, qui sentitur in carne quasi cupiditas ejus, sicut fames & sitis, & ea quæ in genitalibus usitatus libido nominatur, cum hoc sit generale vocabulum omnis cupiditatis. Nam & ipsam iram nihil aliud esse, quam ulciscendi libidinem, * veteres definiunt: quamvis nonnunquam homo, ubi vindictæ nullus est sensus, etiam rebus inanissimis irascatur, (e) ut male scribentem stilum collidat, vel calamum frangat iratus. Verum & ista licet irrationabilior, tamen quædam ulciscendi libido est, & nescio quæ, ut ita dixerim, quasi umbra retributionis, ut qui male faciunt, mala patientur. Est igitur libido ulciscendi, quæ ira dicitur: est libido habendi pecuniam, quæ avaritia: est libido quomodocumque vincendi, quæ pervicacia: est libido gloriandi, quæ jactantia nuncupatur. Sunt multæ variorumque libidines, quarum nonnullæ habent etiam vocabula propria, quædam vero non habent. Quis enim facile dixerit, quid vocetur libido dominandi, quam tamen plurimum valere in tyrannorum animis, etiam civilia bella testantur?

Dolor carnis & animæ.

Libido vox generalis ad omnem cupiditatem. * Cicero in 4. Tuscul.

CAPUT XVI.

De libidinis malo, cujus nomen cum multis vitiis congruat, proprie tamen motibus obscenis corporis adscribitur.

CUM igitur sint multarum libidines rerum, tamen cum libido dicitur, neque cujus rei libido sit additur, non fere adoleat animo occurrere nisi illa, qua obscenæ corporis partes excitantur. Hæc autem sibi non solum totum corpus, nec solum extrinsecus, verum etiam intrinsecus vindicat, totumque commovet hominem animi simul affectu cum carnis appetitu conjuncto atque permixto, ut ea voluptas sequatur, qua major in corporis voluptatibus

Ee 2 nulla

(a) Sic MSS. At editi, & quia.

(b) Vind. Am. Et. ne sicut affectabat, in sua esset &c. Lov. nec sicut affectabat &c. Abest affectabat a MSS. qui habent, nec sic (intellige sibi donaretur) ut in sua esset &c.

(c) Invertit dictum Terentii Andr. Act. 2. Scen. 1. Quoniam non potest fieri quod velis, id velis quod possit.

(d) Aliquot MSS. pro iustitia dominantis Dei.

(e) Nonnulli codices, & male. Suffragante etiam Veronen. MS.

(1) Male in edit. qui; bene in Veronen. cod. cui.

(2) Cod. Veron. ita &.

(3) Cod. Veron. terrene. (4) Cod. Veron. animi.

1. Theff.
4. & 5.

nulla est : ita ut momento ipso temporis , quo ad ejus pervenitur extremum , pane omnis acies & quasi vigilia cogitationis obruatur . Quis autem amicus sapientiæ sanctorumque gaudiorum , conjugalem agens vitam , sed , sicut Apostolus monuit , *sciens vas suum possidere in sanctificatione & honore , non in morbo desiderii , sicut & gentes que ignorant Deum* , non mallet , si posset , sine hac libidine filios procreare ; ut etiam in hoc ferendæ prolis officio , sic ejus menti ea quæ ad hoc opus creata sunt , quemadmodum cetera suis quaque operibus distributa membra fervirent , nutu voluntatis acta , non astu libidinis incitata ? Sed neque ipsi amatores hujus voluptatis , sive ad concubitus conjugales , sive ad immunditias flagitiorum , cum voluerint commoventur : sed aliquando motus ille importunus est nullo poscente , aliquando autem destituit inhiantem , & cum in animo concupiscentia ferveat , friget in corpore : atque ita mirum in modum non solum generandi voluntati , verum etiam lasciviendi libidini libido non fervit ; & cum tota plerumque menti cohibenti adversetur , nonnumquam & adversus (1) se ipsam dividitur , commotoque animo in commovendo corpore se ipsa non sequitur .

CAPUT XVII.

De nuditate primorum hominum , quam post peccatum turpem pudendamque viderunt .

Gen. 2.
25.

MERITO hujus libidinis maxime pudet , merito & ipsa membra , quæ suo quodam , ut ita dixerim , jure , non omni modo ad arbitrium nostrum (a) movet , aut non movet , pudenda dicuntur , quod ante peccatum hominis non fuerunt . Nam sicut scriptum est : *Nudi erant , & non confundebantur* : non quod eis sua nuditas esset incognita , sed turpis nuditas nondum erat ; quia nondum libido membra illa præter arbitrium commovebat , nondum ad hominis inobedientiam redarguendam sua inobedientia caro quodam modo testimonium perhibebat . Neque enim cæci creati erant , ut imperitum vulgus opinatur : quando quidem & ille vidit animalia , quibus nomina imposuit ; & de illa legitur : *Vidit mulier quia bonum lignum in escam , & quia placet oculis ad videndum* . Patebant ergo oculi eorum , sed ad hoc non erant aperti , hoc est , non adtentis , ut cognoscerent quid eis indumento gratia præstaretur , quando membra eorum voluntati repugnare nesciebant . Qua gratia remota , ut poena reciproca inobedientia præteretur , existit in motu corporis quædam impudens novitas , unde esset indecens nuditas ; & fecit adtentos , reddiditque confusos . Hinc est quod postea quam mandatum Dei aperta transgressione violantur , scriptum est de illis : *Et aperti sunt oculi*

Gen. 3. 6.

Ibid. 7.

(a) Vind. Am. & plures MSS. *moventur* , aut non *moventur* . Er. *movent* , aut non *movent* .

(b) Sic probè notæ MSS. At editi , *culpam* .

(c) Hieronymus in epitaphio Fabiolæ ad Oceanum . *Alie sunt* , inquit , *leges Cesarum , alie Christi ; aliud Papi-*

amborum , & cognoverunt quia nudi erant , & consueverunt folia fici , & fecerunt sibi campestria . Aperti sunt , inquit , *oculi amborum* , non ad videndum , nam & antea videbant ; sed ad discernendum inter bonum quod amiserant , & malum quo ceciderant . Unde & ipsum lignum , eo quod istam faceret dignoscentiam , si ad vesendum contra vetitum tangeretur , ex ea re nomen accepit , ut appellaretur lignum sciendi boni & mali . Experta enim morbi molestia , evidentior fit etiam jucunditas sanitatis . *Cognoverunt ergo quia nudi erant* : nudati scilicet ea gratia , qua fiebat ut nuditas corporis nulla eos lege peccati menti eorum repugnante confunderet . Hoc itaque cognoverunt , quod feliciter ignorarent , si Deo credentes & obedientes non committerent , quod eos cogeret experiri infidelitas & inobedientia quid (2) nocerent . Proinde confusi inobedientia carnis suæ , tamquam teste poena inobedientia suæ , *consueverunt folia fici , & fecerunt sibi * campestria* , id est , succinctoria genitalium . Nam quidam interpretes *succinctoria* posuerunt . Porro autem *campestria* Latinum quidem verbum est , sed ex eo dictum , quod juvenes , qui nudi exercebantur in campo , pudenda operiebant : unde qui ita succincti sunt , campestratos vulgus appellat . Quod itaque adversus damnatam (b) culpa inobedientia voluntatem libido inobedienter movebat , verecundia pudenter tegebat . Ex hoc omnes gentes , quoniam ab illa stirpe procreatae sunt , usque adeo tenent insitum pudenda velare , ut quidam barbari illas corporis partes nec in balneis nudas habeant , sed cum earum tegumentis lavent . Per opacas quoque Indiae solitudines , cum quidam nudi philosophentur , unde Gymnosophistæ nominantur ; adhibent tamen genitalibus tegmina , quibus per cetera membrorum carent .

CAPUT XVIII.

De pudore concubitus , non solum vulgari , sed etiam conjugali .

Opus vero ipsum quod libidine tali peragitur , non solum in quibusque stupris , ubi latebræ ad subterfugienda humana judicia requiruntur : verum etiam in usu scortorum , quam terrena Civitas (c) licitam turpitudinem fecit , quamvis id agatur , quod ejus Civitatis nulla lex vindicat , devitat tamen publicum etiam permissa atque impunita libido conspectum ; & verecundia naturali habent provisum lupanaria ipsa secreta , faciliusque potuit impudicitia non habere vincula prohibitionis , quam impudentia removere latibula illius scditatis . Sed hanc etiam ipsi turpes turpitudinem vocant : cujus licet sint amatores ; ostentatores esse non audent . Quid concubitus conjugalis , qui secundum matrimonialium

Lignum
scientiæ
boni &
mali
quid si-
gnificet.* Apud
LXX. VII.
Cilæ-
ματα.
Campe-
stria .Puden-
da etiam
a barba-
ris tegi .

nianus , aliud Paulus noster præcipit . Apud illos viris impudicitia freno laxantur , & solo supra argus adulterio condemnato passim per lupanaria & ancillulas libido permittitur : quæ culpam dignitas faciat , non voluntas .

(1) Cod. Veron. *se ipsa* .

(2) Cod. Veron. *noceret* .

lium præscripta Tabularum procreandorum fit causa liberorum, nonne & ipse quamquam sit licitus & honestus, remotum ab arbitris cubile (1) requirit? Nonne omnes famulos, atque ipsos etiam paranympnos, & quoscumque ingredi qualibet necessitudo permiserat, ante mittit foras, quam vel blandiri conjunx conjugi incipiat? Et quoniam, sicut ait (2) quidam (a) Romani maximus auctor eloquii, * omnia recte facta in luce se collocari volunt, id est, appetunt sciri: hoc recte factum sic appetit sciri, ut tamen erubescat videri. Quis enim nescit, ut filii procreentur, quid inter se conjuges agant? quando quidem ut id agatur, tanta celebritate ducuntur uxores: & tamen cum agitur unde filii nascantur, nec ipsi filii, si qui inde jam nati sunt, testes fieri permittuntur. Sic enim hoc recte factum ad sui notitiam lucem appetit animorum, ut tamen refugiat oculorum. Unde hoc, nisi quia sic geritur quod deceat ex natura, ut etiam quod pudeat comitetur ex poena?

CAPUT XIX.

Quod partes iræ atque libidinis tam vitiose moventur, ut eas necesse sit frenis sapientiæ cohiberi, que in illa ante peccatum nature sanitate non fuerunt.

HINC est quod & illi philosophi, qui veritatem vitiosas animi partes esse confessi sunt, eo quod turbide atque inordinate moverentur, ad ea etiam quæ sapientiæ perpetrari (b) non vetat; ac per hoc opus habere moderatrice mente atque ratione. Quam partem animi tertiam, velut in arce quadam ad istas regendas perhibent collocatam; ut illa imperante, istis fervientibus, possit in homine iustitia ex omni animi parte servari. Hæ igitur partes, quas & in homine sapiente ac temperante fatentur esse vitiosas, ut eas ab his rebus ad quas injuste moventur, mens compescendo & cohibendo refrenet ac revocet, atque ad ea permittat, quæ sapientiæ lege concessa sunt; sicut iram ad exercendam justam coercionem, sicut libidinem ad propagandæ prolis officium: hæ inquam partes in paradiso ante peccatum vitiosæ non erant. Non enim contra rectam voluntatem ad aliquid movebantur, unde necesse esset eas (c) rationis tamquam frenis regentibus abstinere. Nam quod nunc ita moventur, & ab eis qui temperanter & iuste & pie vivunt, alias facilius, alias difficilior, tamen cohibendo & (d) refrenando modificantur, non est utique sanitas ex natura, sed languor ex culpa. Quod autem iræ opera aliarumque affectionum in quibusque dictis atque factis non sic abscondit verecundia, ut opera libidinis quæ fiunt genitalibus membris, quid causæ est, nisi quia in ceteris

membra corporis non ipsæ affectiones, sed cum eis confenserit, voluntas movet, quæ in usu eorum omnino dominatur? Nam quisquis verbum emittit iratus, vel etiam quemquam percutit, non posset hoc facere, nisi lingua & manus jubente quodam modo voluntate moverentur: quæ membra, etiam cum ira nulla est, moventur eadem voluntate. At vero genitales corporis partes ita libido suo juri quodam modo mancipavit, ut moveri non valeant, si ipsa defuerit, & nisi ipsa vel ultro vel excitata surrexerit. Hoc est quod pudet, hoc est quod intuentium oculos erubescendo devitat: magisque fert homo spectantium multitudinem, quando injuste irascitur homini, quam vel unius adspectum & quando iuste miscetur uxori.

CAPUT XX.

De vanissima turpitudine Cynicorum.

HOC illi canini philosophi, hoc est Cynici, non viderunt, proferentes contra humanam verecundiam, quid aliud quam caninam, hoc est, immundam impudentemque sententiam? ut scilicet quoniam justum est quod fit in uxore, palam non pudeat id agere; nec in vico aut platea qualibet conjugalem concubitum devitare. Vicit tamen pudor naturalis opinionem hujus erroris. Nam etsi perhibent hoc aliquando gloriandum fecisse Diogenem, ita putantem sectam suam nobiliorem futuram, si in hominum (3) memoria insignior ejus impudentia figeretur: postea tamen a Cynicis fieri cessatum est; plusque valuit pudor, ut erubescerent homines hominibus, quam error, ut homines canibus esse similes affectarent. Unde & illum vel illos, qui hoc fecisse referunt, potius arbitror concubentium motus dedisse oculis hominum nescientium quid sub pallio (e) gereretur, quam humano premente conspectu potuisse illam peragi voluptatem. Ibi enim philosophi non erubescerent videri se velle concumbere, ubi libido ipsa erubesceret surgere. Et nunc videmus adhuc esse philosophos Cynicos: hi enim sunt, qui non solum amiciuntur pallio, verum etiam clavam ferunt: nemo tamen eorum audet hoc facere: quod si aliqui ausi essent, ut non dicam ictibus lapidantium, certe conspuentium salivis obruerentur. Pudet igitur hujus libidinis humanam sine ulla dubitatione naturam, & merito pudet. In ejus quippe inobedientia, quæ genitalia corporis membra solis suis motibus subdidit, & potestati voluntatis eripuit, satis ostenditur, quid sit hominis (f) illi primæ inobedientiæ retributum: quod in ea maxime parte oportuit apparere, qua generatur ipsa natura, quæ illo primo & magno in deterius est mutata peccato: a cujus nexu nullus eruitur, nisi id quod, cum omnes in uno essent,

Cic.
Tusc.
quest.

Platoni
si.

Diogenes.

(a) Ciceronem hoc titulo exornat Lucanus lib. 7. eoque utitur itidem Augustinus in lib. 4. de Doctrina Christ. c. 17.

(b) Vind. Am. Er. & nostri MSS. perpetrari vetat: omiffa negante particula. Et ita Veron.

(c) Lov. ratione.

(d) MSS. & repugnando. Et ita cod. Veron.

(e) Sola editio Lov. regeretur. Paulo post plerique MSS. presente conspectu.

(f) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. illius.

(1) Cod. Veron. conquiris.

(2) Cod. Veron. quidam etiam.

(3) Cod. Veronen. memoriam.

essent, in communem perniciem perpetratum est, & Dei iustitia vindicatum, Dei gratia in singulis expietur.

CAPUT XXI.

De benedictione multiplicanda secunditatis humane ante peccatum, quam pravaricatio non adimeret, & cui libidinis morbus accesserit.

ASIT itaque, ut credamus illos conjuges in paradiso constitutos per hanc libidinem, de qua erubescendo eadem membra texerunt, impleturos fuisse quod in sua benedictione Deus dixit: *Crescite, & multiplicamini, & implete terram.* Post peccatum quippe orta est hæc libido: post peccatum eam natura non impudens, amissa potestate, cui corpus ex omni parte serviebat sensit, atdendit, erubuit, operuit. Illa vero benedictio nuptiarum, ut conjugati crescerent, & multiplicarentur, & implerent terram, quamvis & in delinquentibus manserit; tamen ante quam delinquerent, data est, ut cognosceretur procreationem filiorum ad gloriam connubii, non ad poenam pertinere peccati. Sed nunc homines, profecto illius quæ in paradiso fuit felicitatis ignari, nisi per hoc quod experti sunt, id est, per libidinem, de qua videmus ipsam etiam honestatem erubescere nuptiarum, non potuisse gigni filios opinantur: alii (a) Scripturas divinas, ubi legitur post peccatum puduisse nuditatis, & pudenda esse contacta prorsus non accipientes, sed infideliter irridentes; alii vero quamvis eas accipiant & honorent, illud tamen quod dictum est, *Crescite, & multiplicamini*, non secundum carnalem secunditatem volunt intelligi; quia & secundum animam legitur tale aliquid dictum: *Multiplicabis (b) me in anima mea* (1) virtute tua: ut id quod in Genesi sequitur, *Et implete terram, & dominamini ejus*, terram intelligant carnem, quam presentia sua implet anima, ejusque maxime dominatur, cum in virtute multiplicatur. Carnales autem fetus sine libidine, quæ post peccatum exorta, inspecta, confusa, velata est, nec tunc nasci potuisse, sicut neque nunc possunt; nec in paradiso futuros fuisse, sed foris, sicut & factum est. Nam postea quam inde dimissi sunt, ad gignendos filios coierunt, eosque genuerunt.

CAPUT XXII.

De copula conjugali a Deo primitus instituta, atque benedicta.

NOs autem nullo modo dubitamus secundum benedictionem Dei crescere & multiplicari & implere terram, donum esse nuptiarum, quas Deus ante peccatum hominis ab initio constituit, creando masculum & feminam: qui sexus evidens utriusque in carne est. Huic quippe operi Dei etiam benedictio ipsa subjuncta est. Nam cum Scriptura dixisset, *Masculum, & feminam*

Sexus in creatione distinctio.

(a) Manichæi scilicet qui veteris Testamenti scripturas rejiciebant.

(b) Sic MSS. juxta Græc. LXX. At Editi, *Multiplicabis in anima mea virtutem.*

(c) Post *& impleverunt terram*, in editis additum est. *Cui sententia raro evidenti: quod abest a MSS.*

fecit eos, continuo subdidit, *Et benedixit eos Deus, dicens, Crescite, & multiplicamini, & implete terram, & dominamini ejus, &c.* Quæ omnia quamquam non inconvenienter possint etiam ad intellectum spiritalem referri, masculum tamen & feminam, non sicut simile aliquid etiam in homine uno intelligi potest, quia videlicet in eo aliud est quod regit, aliud quod regitur: sed sicut evidentissime apparet in diversis sexus corporibus, masculum & feminam ita creatos, ut prolem generando crescerent, & multiplicarentur, & implerent terram, (c) magnæ absurditatis est reluctari. Neque enim de spiritu qui imperat, & carne quæ obtemperat; aut de animo rationali qui regit, & irrationali cupiditate quæ regitur; aut de virtute contemplativa quæ excellit, & de activa quæ subditur; aut de intellectu mentis, & sensu corporis: sed aperte de vinculo conjugali, quo invicem sibi uterque sexus obstringitur, Dominus interrogatus utrum liceret quicumque ex causa dimittere uxorem, quoniam propter duritiam cordis Israelitarum Moyses dari libellum repudiij permisit, respondit atque ait, *Non legistis, quia qui fecit (d) ab initio, masculum & feminam fecit eos, & dixit, Propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adheret uxori suæ, & erunt duo in carne una? Itaque jam non sunt duo, sed una caro. Quod ergo Deus conjunxit, homo non separet.* Certum est igitur, masculum & feminam ita primitus institutos, ut nunc homines duos diversi sexus videmus & novimus: unum autem dici, vel propter conjunctionem, vel propter originem feminæ, quæ de masculo latere creata est. Nam & Apostolus per hoc primum quod Deo instituentem præcessit exemplum, singulos quosque admonet, ut viri uxores suas diligant.

CAPUT XXIII.

An etiam in paradiso generandum fuisset, si nemo peccasset; vel utrum contra actum libidinis pugnetura illic fuisset traditio castitatis.

QUISQUE autem dicit non fuisse coituros, nec generaturos, nisi peccassent, quid dicit, nisi propter numerositatem sanctorum necessarium hominis fuisse peccatum? Si enim non peccando soli remanerent, quia, sicut putant, nisi peccassent, generare non possent; profecto ut non soli duo justi homines possent esse, sed multi, necessarium peccatum fuit. Quod si credere absurdum est, illud potius est credendum, quod sanctorum numerus quantas complende illi sufficit beatissima Civitati, tantus existeret, etsi nemo peccasset, quantus nunc per Dei gratiam de multitudine colligitur peccatorum, quo usque filii hujus sæculi generant & generantur.

2. Et

(d) Viud. Am. & Er. qui fecit hominem. Vox hominem abest a Lov. & a MSS. necnon a Græco Evangelij textu, immo & a Latino in Corbejenibus Bibliis versionis Vulgatæ.

(1) Cod. Veronen. in *virtute* omisso *sua*. Et ita Græc. LXX. nec una Versio Italica.

1. *Luc. 20.* 2. Et ideo illæ nuptiæ dignæ felicitate paradisi, si peccatum non fuisset, & diligendam prolem gignerent, & pudendam libidinem non haberent. Sed quomodo id fieri posset, nunc non est quo demonstraretur exemplo. Nec ideo tamen incredibile debet videri, etiam illud unum sine ista libidine voluntati potuisse servire, cui tot membra nunc serviunt. An vero manus & pedes movemus, cum volumus, ad ea quæ his membris agenda sunt, sine ullo renisu, tanta facilitate, quanta & in nobis & in aliis videmus, maxime in artificibus quorumque operum corporalium, ubi ad exercendam infirmiore tardioreque naturam agilior accessit industria; & non credimus ad opus generationis filiorum, si libido non fuisset, quæ peccato inobedientiæ retributa est, obedienter hominibus ad voluntatis nutum similiter ut cetera potuisse illa membra servire? Nonne Cicero in libris de Republica, cum de imperiorum differentia disputaret, & huius rei similitudinem ex natura hominis assumeret, ut filiis dixit imperari corporis membris propter obediendi facilitatem; vitiosas vero animi partes ut feros ad superiore imperio coerceri? Et utique ordine naturali animus anteponitur corpori, & tamen ipse animus imperat corpori facilius quam sibi. Verumtamen hæc libido, de qua nunc differimus, eo magis erubescenda existit, quod animus in ea, nec sibi efficaciter imperat, ut omnino non libeat, nec omni modo corpori, ut pudenda membra voluntas potius quam libido commoveat: quod si ita esset, pudenda non essent. Nunc vero pudet animum resisti sibi a corpore, quod ei natura inferiore subiectum est. In aliis quippe affectionibus cum sibi resistit, ideo minus pudet, quia cum a se ipso vincitur, ipse se vincit; est inordinate atque vitiose, quia ex his partibus, quæ rationi subijci debent; tamen a partibus suis, ac per hoc, ut dictum est, a se ipso vincitur. Nam cum ordinate se animus vincit, ut irracionales motus ejus menti rationique subdantur, (si tamen & illa Deo subdita est) laudis atque virtutis est. Minus tamen pudet, cum sibi animus ex vitiosis suis partibus non obtemperat, quam cum ei corpus, quod alterum ab illo est, atque infra illum est, & cujus sine illo (a) natura non vivit, volenti jubentique non cedit.

3. Sed cum alia membra retinentur voluntatis imperio, sine quibus illa quæ contra voluntatem libidine concitantur, id quod appetunt, implere non possunt, pudicitia custoditur, non amissa, sed non permessa delectatione peccati. Hunc renisum, hanc repugnantiam, hanc voluntatis & libidinis rixam, vel certe ad voluntatis sufficientiam, libidinis indigentiam, procul dubio nisi culpabilis inobediencia pœnali inobediencia plecteretur, in paradiso nuptiæ non

haberent, sed voluntati membra (b) illa, ut cetera cuncta, fervirent. Ita genitale * arum vas in hoc opus creatum seminaret, ut nunc terram manus. Et quod modo de hac re nobis volentibus diligentius disputare, verecundia resistit, & compellit veniam honore præfato a pudicis auribus poscere, cur id fieret nulla causa esset: sed in omnia quæ de huiusmodi membris sensum cogitantis adtingerent, sine ullo timore obscenitatis liber sermo ferretur: nec ipsa verba essent, quæ vocarentur obscena; sed quidquid inde diceretur, tam honestum esset, quam de aliis cum loquimur corporis partibus. Quisquis ergo ad has litteras impudicus accedit, culpam refugiat, non naturam; facta denotet suæ turpitudinis, non verba nostræ necessitatis; in quibus mihi facillime pudicus & religiosus lector vel auditor ignoscit, donec infidelitatem resellam, non de fide rerum inexpertarum, sed de sensu expertarum argumentantem. Legit enim hæc sine offensione, qui non exhorret Apostolum horrenda feminarum flagitia reprehendentem, quæ *inmutaverunt naturalem usum, in eum usum qui est contra naturam*: præcipue quia nos non damnabilem obscenitatem nunc, sicut ille, commemoramus atque reprehendimus, sed in explicandis, quantum possumus, humanæ generationis (c) effectibus, verba tamen, sicut ille, obscena vitamus.

CAPUT XXIV.

Quod infantes homines & merito obedientia in paradiso permanentes, ita genitalibus membris fuissent usuri ad generationem proles, sicut ceteris ad arbitrium voluntatis.

I. SEMINARET igitur prolem vir, susciperet femina genitalibus membris, quando id opus esset, & quantum opus esset, voluntate motis, non libidine concitatis. Neque enim ea sola membra movemus ad nutum, quæ compactis articulata sunt ossibus, sicut pedes & manus & digitos: verum etiam illa quæ mollibus remissa sunt nervis, cum volumus, movemus agitando, & porrigendo producimus, & torquendo flectimus, & constringendo duramus, sicut ea sunt quæ in ore ac facie, quantum potest, voluntas movet. Pulmones denique ipsi omnium, nisi medullarum, mollissimi viscerum, & ob hoc antro pectoris communiti, ad spiritum ducendum ac remittendum vocemque emittendam seu modificandam, sicut folles fabrorum vel organorum, flantis, respirantis, loquentis, clamantis, cantantis, serviunt voluntati. Omitto quod animalibus quibusdam naturaliter inditum est, ut tegmen quo corpus omne vestitur, si quid in quocumque loco ejus senserint abigendum, ibi tantum moveant, ubi sentiunt; nec solum insidentes muscas, verum etiam hærentes (d) hastas cutis tremore discutiant. Numquid quia id non potest

(a) Editi, *ulla natura*. Abest *ulla* a MSS.

(b) Omnes MSS. *membra ut cetera, ita cuncta fervirent*, cum Veronensi quoque.

(c) In sola editione Lov. *affectibus*.

(d) Vind. Am. & Er. *aristas*. Veron. *astias*, mendose pro *hastas*.

Animi
in cor-
pus im-
perium.

*Virgil.
Georg. 3.

Rom. 1.
46.

potest homo, ideo Creator quibus voluit animantibus donare non potuit? Sic ergo & ipse homo potuit obedientiam etiam inferiorum habere membrorum, quam sua inobedientia perdidit. Neque enim Deo difficile fuit sic illum condere, ut in ejus carne etiam illud non nisi ejus voluntate moveretur, quod nunc nisi libidine non movetur.

2. Nam & hominum quorundam naturas novimus multum ceteris dispares, & ipsa raritate mirabiles, nonnulla ut volunt de corpore facientium, quæ alii nullo modo possunt, & audita vix credunt. Sunt enim qui & aures moveant vel singulas, vel ambas simul. Sunt qui totam caesariem capite immoto, quantum capilli occupant, deponunt ad frontem, revocantque cum volunt. Sunt qui eorum quæ voraverint incredibiliter plurima & varia paullulum præcordiis contrectatis, tamquam de sacculo quod placuerit integerrimum proferunt. Quidam voces avium pecorumque & aliorum quorumlibet hominum sic imitantur atque expriment, ut nisi videantur, discerni omnino non possint. Nonnulli ab imo sine (a) pudore ullo ita numerosos pro arbitrio sonitus edunt, ut ex illa etiam parte cantare videantur. Ipse sum expertus, sudare hominem solere cum vellet. Notum est, quosdam flere cum volunt, atque ubertim lacrimas fundere. Jam illud multo est incredibilius, quod plerique fratres memoria recentissima experti sunt. Presbyter fuit quidam nomine Restitutus in parœcia (b) Calamensis ecclesiæ, qui quando ei placebat, (rogabatur autem ut hoc faceret ab eis qui rem mirabilem coram scire cupiebant) ad imitatas quasi lamentatis cujuslibet hominis voces, ita se auferebat a sensibus, & jacebat simillimus mortuo; ut non solum vellicantes atque pungentes minime sentiret, sed aliquando etiam igne ureretur admoto, sine ullo doloris sensu, nisi postmodum ex vulnere: non autem obnitendo, sed non sentiendo non movere corpus, eo probabatur, quod tamquam in defuncto nullus inveniebatur anhelitus: hominum tamen voces, si clarius loquerentur, tamquam de longinquo se audire postea referebat. Cum itaque corpus etiam nunc quibusdam, licet in carne corruptibili hanc ærumnosam ducentibus vitam, ita in plerisque motionibus & affectionibus extra usitatum naturæ modum mirabiliter serviat, quid causæ est, ut non credamus ante inobedienciæ peccatum corruptionisque supplicium, ad propagandam prolem sine ulla libidine servire voluntati humanæ humana membra potuisse? Donatus est itaque homo sibi, quia deseruit Deum placendo sibi: & non obediens Deo, non potuit obedire nec sibi. Hinc

Restitutus.

(a) Sic MSS. Editi vero, pudore.

(b) Calama, de qua hic loquitur, non Phœnicæ oppidum est, ut credit Ludovicus Vives, sed Africæ, inter Hipponein & Cirtam situm, de quo frequentissime Augustinus.

evidentior miseria, (c) qua homo non vivit ut vult. Nam si ut vellet viveret, beatum se putaret: sed nec sic tamen esset, si turpiter viveret.

CAPUT XXV.

De vera beatitudine, quam temporalis vita non obtinet.

QUAMQUAM si diligentius attendamus, nisi beatus, non vivit ut vult: & nullus beatus nisi justus. Sed etiam ipse justus (1) non vivit ut vult, nisi eo pervenerit, ubi mori, falli, offendi omnino non possit; eique sit certum, ita semper futurum. Hoc enim natura expetit: nec plene atque perfecte beata erit, nisi adepta quod expetit. Nunc vero quis hominum potest ut vult vivere, quando ipsum vivere non est in potestate? Vivere enim vult, mori cogitur. Quomodo ergo vivit ut vult, qui non vivit quamdiu vult? Quod si mori voluerit, quomodo potest ut vult vivere, qui non vult vivere? Et si ideo mori velit, non quod nolit vivere, sed ut post mortem melius vivat: nondum ergo ut vult vivit, sed cum ad id quod vult, moriendo pervenerit. Verum ecce vivat ut vult, quoniam sibi extorsit sibi imperavit non velle quod non potest, atque hoc velle quod potest; sicut ait Terentius, Quoniam non potest id fieri quod vis, id velis quod possit: num ideo beatus est, quia patienter miser est? Beata quippe vita si non amatur, non habetur. Porro si amatur & habetur, ceteris omnibus rebus excellentius necesse est ametur: quoniam propter hanc amandum est quidquid aliud amatur. Porro si tantum amatur, quantum amari digna est, (non enim beatus est, a quo ipsa beata vita non amatur ut digna est) fieri non potest, ut eam qui sic amat, non æternam velit. Tunc igitur beata erit, quod æterna erit.

CAPUT XXVI.

Quod felicitas in paradiso viventium sine erubescendo appetitu generandi officium credenda sit implere potuisse.

VIVEBAT itaque homo in paradiso sicut volebat, quamdiu hoc volebat quod Deus jusserat: vivebat fruens Deo ex quo bono erat bonus: vivebat sine ulla egestate, ita semper vivere habens in potestate. Cibus aderat, ne esuriret; potus, ne sitiret; lignum vitæ, ne illum senectæ dissolveret. Nihil corruptionis in corpore vel ex corpore ulla molestias ullis ejus sensibus ingerebat. Nullus intrinsecus morbus, nullus ictus metuebatur extrinsecus. Summa in carne sanitas, in (d) anima tota tranquillitas. Sicut in paradiso nullus æstus aut frigus, (2) ita in ejus habitatore nulla ex cupiditate vel timore (e) accedebat bonæ voluntatis offensio. Nihil omnino triste, nihil erat inaniter lætum:

gau-

(c) Nonnulli MSS. quia. Et quidam, quo.

(d) MSS. in animo tota tranquillitas. Et ita Veron.

(e) MSS. accidebat. Et ita Veronen.

(1) Cod. Veronen. non vivit.

(2) Cod. Veron. sic.

In An-
dria
Act. 2.
sc. 1.

Primo-
rum ho-
minum
felicitas
ante
pecca-
tum.

gaudium (a) verum perpetuebatur ex Deo, in quem flagrabat caritas de corde puro & conscientia bona & fide non ficta: atque inter se conjugum fida ex honesto amore societas, concors mentis corporisque vigilia, & mandati sine labore custodia. Non lassitudo fatigabat otiosum, non somnus premebat invitum. In tanta facilitate rerum & felicitate hominum, absit ut suspicemur non potuisse prolem feri sine libidinis morbo: sed eo voluntatis nutu moverentur illa membra quo cetera, & sine ardoris illecebroso stimulo cum tranquillitate animi & corporis nulla corruptione integritatis infunderetur * gremio maritus uxoris. Neque enim qui experientia probari non potest, ideo credendum non est; quando illas corporis partes non ageret turbidus calor, sed spontanea potestas, sicut opus esset, adhiberet; ita tunc potuisse utero conjugis salva integritate feminei genitalis virile semen immitti, sicut nunc potest eadem integritate salva ex utero virginis fluxus menstrui cruoris emitti. Eadem quippe via posset illud injici, qua hoc potest ejici. Ut enim ad pariendum non doloris gemitus, sed maturitatis impulsus feminea viscera relaxaret: sic ad fetandum & concipiendum non libidinis appetitus, sed voluntarius usus naturam utramque conjungeret. De rebus loquimur nunc pudendis: & ideo quamvis ante quam earum puderet, quales esse potuissent, concipiamus ut possumus; tamen necesse est, ut nostra disputatio magis frenetur ea, quæ nos revocat verecundia, quam eloquentia, quæ nobis parum suppetit, adjuvetur. Nam cum id quod dico, nec ipsi experti fuerint, qui experiri potuerunt, (quoniam præoccupante peccato exsilium de paradiso ante meruerunt, quam sibi in opere ferendæ propagnis tranquillo arbitrio convenirent) quomodo nunc cum ista commemorantur, sensidus occurrit humanis, nisi experientia libidinis turbidæ, non conjectura placidæ voluntatis? Hinc est quod impedit loquentem pudor, etsi non deficiat ratio cogitantem. Veruntamen omnipotenti Deo, summo ac summe bono creatori omnium naturarum, voluntatum autem bonarum adjutori & remuneratori, malarum autem relictori & damnatori, utrarumque ordinatori, non defuit utique consilium, quo certum numerum civium in sua sapientia prædestinatum etiam ex damnato genere humano suæ Civitatis impleret: non eos jam meritis, quandoquidem universa massa tamquam in vitiata radice damnata est, sed gratia discernens; & liberatis non solum de ipsis, verum etiam de non liberatis, quid eis largiatur, ostendens. Non enim debita, sed gratuita bonitate tunc se quisque agnoscit erutum malis, cum ab eorum hominum consortio fit immunis, cum quibus illi justa esset poena communis. Cur ergo non crearet Deus, quos peccaturos esse præsci-

Tom. VII.

(a) Nonnulli codices, gaudium vero.

vit; quandoquidem in eis & ex eis, & quid eorum culpa mereretur, & quid sua gratia donaretur, posset ostendere, nec sub illo creatore ac disponente perversa inordinatio delinquentium rectum perverteret ordinem rerum?

CAPUT XXVII.

De peccatoribus, & angelis, & hominibus, quorum perversitas non perturbat providentiam Dei.

PROINDE peccatores, & angeli, & homines nihil agunt, quo impediuntur magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus. Quoniam qui providenter atque omnipotenter sua cuique distribuit, non solum bonis, verum etiam malis bene uti novit. Ac per hoc propter meritum primæ malæ voluntatis ita damnato atque obdurato angelo malo, ut jam bonam voluntatem ulterius non haberet, bene utens Deus, cur non permitteret, ut ab illo primus homo, qui rectus, hoc est, bonæ voluntatis creatus fuerat, tentaretur? Quando quidem sic erat institutus, ut si de adjutorio Dei fideret bonus homo, malum angelum vinceret: si autem creatorem atque adiutorem Deum superbe sibi placendo desereret, vinceretur: meritum bonum habens in adjuta divinitus voluntate recta, malum vero in deserente Deum voluntate perversa. Quia & ipsum fidere de adjutorio Dei, non quidem posset sine adjutorio Dei: nec tamen ideo ab his divinæ gratiæ beneficiis sibi placendo recedere non habebat in potestate? Nam sicut in hac carne vivere sine adjumentis alimentorum in potestate non est, non autem in ea vivere in potestate est; quod faciunt qui se ipsos necant: ita bene vivere sine adjutorio Dei, etiam in paradiso, non erat in potestate; erat autem in potestate male vivere, sed beatitudine non permanens, & poena justissima secutura. Cum igitur hujus futuri casus humani Deus non esset ignarus, cur eum non sineret invidi angeli malignitate tentari? nullo modo quidem quod vinceretur incertus; sed nihilo minus præsciens quod ab ejus femine adjuto sua gratia idem ipse diabolus fuerat sanctorum gloria majore vincendus. Ita factum est, ut nec Deum aliquid futurorum lateret, nec præsciendo quemquam peccare compelleret; & quid interesset inter propriam cujusque præsumptionem & suam tuitionem, angelicæ & humanæ rationali creaturæ, consequenti experientia demonstraret. Quis enim audeat credere, aut dicere, ut neque angelus, neque homo caderet, in Dei potestate non fuisse? Sed hoc eorum potestati maluit non auferre; atque ita & quantum mali eorum superbia, & quantum boni sua gratia valerent, ostendere.

Ff

CA

CAPUT XXVIII.

*De qualitate duarum Civitatum, terrene
atque celestis.*

FECERUNT itaque (a) Civitates duas amores duo, terrenam scilicet amor sui usque ad contemptum Dei, caelestem vero amor Dei usque ad contemptum sui. Denique illa in se ipsa, hæc in Domino gloriatur. Illa enim quærit ab hominibus gloriam: huic autem Deus conscientie testis, maxima est gloria. Illa in gloria sua exaltat caput suum: hæc dicit Deo suo, *Gloria mea, & exaltans caput meum*. Illi in principibus ejus, vel in eis quas subjugat nationibus dominandi libido dominatur: in hac serviunt invicem in caritate, & præpositi consulendo, & subditi obtemperando. Illa in suis potentibus diligit virtutem suam: hæc dicit Deo suo, *Diligam te, Domine virtus mea*. Ideoque in illa sapientes ejus secundum hominem viventes, aut

Ps. 3.4.

Ps. 17.2.

corporis aut animi sui bona, aut utriusque se-
ctati sunt; aut qui potuerunt, *cognoscere Deum, non ut Deum honoraverunt, vel gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes se esse sapientes, id est, dominante sibi superbia in sua sapientia sese extollentes, stulti facti sunt; & immutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium: ad hujuscemodi enim simulacra adoranda vel duces populorum, vel sectatores fuerunt: & coluerunt atque servierunt creature potius quam Creatori, qui est benedictus in sæcula*. In hac autem nulla est hominis sapientia, nisi pietas, qua recte colitur verus Deus, id expectans præmium in societate sanctorum, non solum hominum, (1) verum etiam Angelorum: *ut sit Deus omnia in omnibus*.

Rom. 7.
21. &c.1. Cor.
15.28.

(a) In libro de Genesi ad lit. duodecimo c. 15. Opus de Civitate Dei his verbis pollicelatur: *Hi duo amores, ait, quorum alter sanctus est, alter immundus; alter socialis, alter privatus. . . . distinxerunt conditas in genere humano*

*Civitates duas &c. De quibus duabus Civitatibus latius for-
tasse alio loco, si Dominus voluerit, differemus.*

(1) Cod. Veron. verum &.

LIBER QUINTUS DECIMUS.

Post quam egit quatuor proxime antecedentibus libris de Civitatibus duarum, terrenæ ac celestis exortu, libros totidem de earundem Civitatum prokursu subjungit Augustinus, idque argumentum ea ratione aggreditur, ut præcipua capita sacræ historiæ eodem spectantia pertraheret, primum scilicet quinto-decimo hoc libro quæ in Genesi leguntur a Caino & Abele usque ad diluvium.

CAPUT I.

*De duobus ordinibus generationis humanæ in
diversos fines ab initio procurrentis.*

I. DE felicitate paradisi, vel de ipso paradiso, & de vita ibi primorum hominum, eorumque peccato atque supplicio, multi multa fenserunt, multa dixerunt, multa litteris mandaverunt. Nos quoque secundum Scripturas sanctas, vel quod in eis legimus, vel quod ex eis intelligere potuimus, earum congruentes auctoritati, de his rebus in superioribus libris diximus. Enucleatius autem si ista quærantur, multiplices atque multimodas pariunt disputationes, quæ pluribus intexendæ sunt voluminibus, quam hoc opus tempusque deposcit. Quod non ita largum habemus, ut in omnibus quæ possunt requirere otiosi & scrupulosi, paratiores ad interrogandum, quam capaciores ad intelligendum, nos oporteat immorari. Arbitror tamen satis nos jam fecisse magnis & difficillimis quæstionibus de initio vel (a) mundi, vel animæ, vel ipsius generis humani: quod in duo genera distribuimus; unum eorum qui secundum hominem, alterum eorum qui secundum

Deum vivunt. Quas etiam mystice appellamus Civitates duas, hoc est, duas societates hominum: quarum est una quæ prædestinata est in æternum regnare cum Deo, altera æternum supplicium subire cum diabolo. Sed iste finis est earum, de quo post loquendum est. Nunc autem quoniam de exortu earum, sive in angelis, quorum numerus ignoratur a nobis, sive in duobus primis hominibus, satis dictum est, jam mihi videtur earum aggrediendus excursus, ex quo illi duo generare cœperunt, donec homines generare cessabunt. Hoc enim universum tempus, sive sæculum, in quo cedunt morientes, succeduntque nascentes, istarum duarum Civitatum de quibus disputamus, excursus est.

2. Natus est igitur prior Cain ex illis duobus generis humani parentibus, pertinens ad hominum Civitatem, posterior Abel ad Civitatem Dei. Sicut enim in uno homine, quod dixit Apostolus, experimur, quia *non primum quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale*: unde unusquisque, quoniam ex (b) damnata propagine exoritur, primo sit necesse est ex Adam

(a) Lov. *de initio vel de fine mundi*. Abest de fine ab editis Vind. Am. Er. & melioribus MSS. debetque abesse,

cum de fine Augustinus post loquendum esse mox dicat.
(b) Nonnulli codices, ex *Adam nata*.

Adam malus atque carnalis ; quod si in (a) Christum renascendo profecerit, post erit bonus & spiritualis : sic in universo genere humano cum primum duæ istæ ceperunt nascendo atque moriendo procurere Civitates, prior est natus civis huius sæculi ; posterior autem isto peregrinus in sæculo, & pertinens ad Civitatem Dei, gratia prædestinatus, gratia electus, gratia peregrinus deorsum, gratia civis sursum. Nam quantum ad ipsum adinet, ex eadem massa oritur, quæ originaliter est tota damnata : sed tamquam figulus Deus, (hanc enim similitudinem non

Rom. 9.
21.

(1) imprudenter, sed prudenter introducit Apostolus) ex eadem massa fecit aliud vas in honorem, aliud in contumeliam. Pius autem factum est vas in contumeliam, post vero alterum in honorem : quia & in ipso uno, sicut jam dixi, homine, prius est reprobum, unde necesse est incipiamus, & ubi non est necesse ut remaneamus ; posterius vero probum, quo proficientes veniamus, & quo pervenientes maneamus. Proinde non quidem omnis homo malus erit bonus, nemo tamen erit bonus qui non erat malus : sed quanto quisque citius mutatur in melius, hoc in se facit nominari quod apprehendit celerius, & posteriore cooperit vocabulum prius. Scriptum est itaque de Cain, quod condiderit civitatem : Abel autem tamquam peregrinus non condidit. Superna est enim sanctorum Civitas, quamvis hic pariat cives, in quibus peregrinatur, donec regni eius tempus adveniat, cum congregatura est omnes in suis corporibus resurgentes, quando eis promissum dabitur regnum, ubi cum suo principe Rege sæculorum sine ullo temporis fine regnabunt.

C A P U T II.

De filiis carnis & filiis promissionis.

U MBRA sane quædam Civitatis huius & imago prophetica ei significandæ potius quam præsentandæ servivit in terris, quo eam tempore demonstrari oportebat, & dicta est etiam ipsa Civitas sancta merito significantis imaginis, non expressæ, sicut futura est, veritatis. De hac imagine serviente, & de illa quam significat libera Civitate, sic Apostolus ad Galatas loquitur : *Dicite mihi, inquit, sub lege volentes esse, legem non (b) audistis ? Scriptum est enim, quod Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera. Sed ille quidem qui de ancilla, secundum carnem natus est ; qui autem de libera, per repromissionem : quæ sunt in allegoria. Hæc enim sunt duo testamenta, unum quidem (c) a monte Sina in servitutem generans, (d) quod est Agar. Sina enim est mons in Arabia, (e) qui conjunctus est huic quæ nunc est*

Gal. 4.
21. &c.

(a) Sola editio Lov. *in Christo.*

(b) Aliquot MSS. juxta Vulgatam, *non legistis ?* Alii cum editis, *non audistis ?* In Græco est, *ὐκ ἀκούετε, non auditis ?*

(c) Ita omnes editi, juxta Græc. *ἀπὸ ὄρους :* nec aliter MSS. si paucos exceperis, qui juxta Vulgatam habent, *in monte Sina.*

(d) Sic MSS. Editi vero, *quæ est Agar.*

*Jerusalem : servit enim cum filiis suis. Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium (f) nostrum. Scriptum est enim, Latere sterilis, quæ non parit : erumpe (2) & clama, quæ non parturit : quoniam multi filii deserte, magis quam ejus quæ habet virum. Nos autem, fratres, secundum Isaac promissionis filii sumus. Sed sicut tunc qui secundum carnem natus fuerat, persequeretur eum qui secundum scriptum : ita & nunc. Sed quid dicit Scriptura ? Ejice ancillam & filium ejus : non enim heres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Nos autem, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ, quæ libertate Christus nos liberavit. Hæc forma intelligendi de Apostolica auctoritate descendens locum nobis aperit, quem admodum Scripturas duorum Testamentorum veteris & novi accipere debeamus. Pars enim quædam terrenæ Civitatis imago cælestis Civitatis effecta est, non se significando, sed alteram ; & ideo serviens. Non enim propter se ipsam, sed propter aliam significandam est instituta ; & præcedente alia significatione & ipsa præfigurans præfigurata est. Namque Agar ancilla Saræ, ejusque filius, imago quædam hujus imaginis fuit. Et quoniam transituræ erant umbræ luce veniente, ideo dixit libera Sara, quæ significabat liberam Civitatem, cui rursus alio modo significandæ etiam illa umbra serviebat : *Ejice ancillam, & filium ejus ; non enim heres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac,* quod ait Apostolus, *cum filio liberæ.* Invenimus ergo in terrena Civitate duas formas, unam suam præsentiam demonstrantem, alteram cælesti Civitati significandæ suæ præsentia servientem. Parit autem cives terrenæ Civitatis peccato vitata natura, cælestis vero Civitatis cives parit a peccato naturam liberans gratia : unde illa vocantur vasa iræ, ista vasa misericordiæ. Significatum est hoc etiam in duobus filiis Abraham, quod unus de ancilla, quæ dicebatur Agar, secundum carnem natus est Ismael, (3) alter autem de Sara libera secundum repromissionem natus Isaac. Uterque quidem de semine Abraham : sed illum genuit demonstrans consuetudo naturam, istum vero dedit promissio significans gratiam. Ibi humanus usus ostenditur, hic divinum beneficium commendatur.*

Rom. 9.
22. &
23.

C A P U T III.

De sterilitate Saræ, quam Dei gratia fecundavit.

SARA quippe sterilis erat, & desperatione prolis, saltem de ancilla sua concupiscens habere, quod de se ipsa non se posse ceinebat, dedit eam fetandam viro, de quo parere voluerat, nec poruerat. Exegit itaque etiam sic debitum de marito, utens jure suo in utero alieno. Natus

Gen. 16.

Ff 2 tus

(e) Lov. *quæ conjuncta est :* dissentientibus editis aliis & plerisque MSS. at consentiente cod. Veron.

(f) Sic Vind. & aliquot MSS. juxta Græc. *μήτηρ πάντων ἡμῶν.* At Er. & Lov. *mater nostra,* & ita cod. Veron.

(1) Cod. Veron. *non impudenter.*

(2) Cod. Veronen. & exclama.

(3) Codex Veronen. *alter est autem.*

tus est ergo Ismael, sicut nascuntur homines, permixtione sexus utriusque, usitata lege naturæ. Ideo dictum est *secundum carnem*: non quod ista beneficia Dei non sint, aut non illa operetur Deus, cuius opifex sapientia *adtingit*, sicut scriptum est, *a fine usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter*: sed ubi significandum fuerat Dei donum, quod indebitum hominibus gratis gratia largiretur, sic oportuit dari filium, quemadmodum naturæ non debebatur excursibus. Negat enim natura jam filios tali commixtioni maris & feminae, qualis esse poterat Abrahæ & Saræ in illa jam ætate, etiam mulieris accedente sterilitate, quæ nec tunc parere potuit, quando non ætas fecunditati, sed ætati fecunditas defuit. Quod ergo naturæ sic affectæ fructus posteritatis non debebatur, significat quod natura generis humani peccato vitata, ac per hoc jure damnata, nihil veræ felicitatis in posterum merebatur. Recte igitur significat Isaac per repromissionem natus filios gratiæ cives Civitatis liberæ, socios pacis æternæ, ubi sit non amor propriæ ac privatæ quodammodo voluntatis, sed communi eodemque immutabili bono gaudens, atque ex multis unum cor faciens, id est, (a) perfecte concors obedientia caritatis.

C A P U T IV.

De terrenæ Civitatis vel concertatione, vel pace.

TERRENA porro Civitas, quæ sempiterna non erit, (neque enim (1) cum in extremo supplicio damnata fuerit, jam Civitas erit) hic habet bonum suum, cuius societate latatur, qualis esse de talibus rebus lætitia potest. Et quoniam non est tale bonum, ut nullas angustias faciat amatoribus suis, ideo Civitas ista adversus se ipsam plerumque dividitur litigando, bellando, atque pugnando, & aut mortiferas, aut certe mortales victorias requirendo. Nam ex quacumque sui parte adversus alteram sui partem bellando surrexerit, quarit esse victrix gentium, cum sit captiva vitiorum. Et si quidem cum vicerit, superbius extollitur, etiam (b) mortifera; si vero conditionem cogitans casusque communes, magis quæ accidere possunt adversis angitur, quam eis quæ provenerint secundis rebus inflatur, tantummodo mortalis est ista victoria. Neque enim semper dominari poterit permanendo, eis quos potuerit subjugare vincendo. Non autem recte (2) dicuntur ea bona non esse, quæ concupiscit hæc Civitas, quando est & ipsa in suo genere humano melior. Concupiscit enim terrenam quamdam pro rebus infimis pacem: ad eam namque desiderat pervenire bellando. Quoniam si vicerit, & qui resistat non fuerit, pax erit, quam non habebant

(a) Vind. Am. & Er. perfecte facta concors.

(b) Editi, etiam sic mortifera. Abest sic a MSS.

(c) Vind. Am. Er. nulla alia causa est. Verbum est perperam additum; nam auferendi casu posita sunt verba illa superiora, *invidentia illa diabolica*, supple *invidit*.

(d) Sic omnes prope MSS. At Vind. Am. Er. immo pos-

partes invicem adversantes, & pro his rebus quas simul habere non poterant infelici egestate certantes. Hanc pacem requirunt laboriosa bella: hanc adipiscitur quæ putatur gloriosa victoria. Quando autem vincunt qui causa iustiore pugnabant, quis dubitet gratulandam esse victoriam, & provenisse optabilem pacem? Hæc bona sunt, & sine dubio Dei dona sunt. Sed si neglectis melioribus, quæ ad supernam pertinent Civitatem, ubi erit victoria in æterna & summa pace secunda, bona ista sic concupiscuntur, ut vel sola esse credantur, vel his quæ meliora creduntur, amplius diligantur; necesse est miseria consequatur, & quæ merat augeatur.

C A P U T V.

De primo terrenæ Civitatis auctore fratricida, cuius impietati Romanæ urbis conditor germani cæde responderit.

PRI-MUS itaque fuit terrenæ Civitatis conditor *fratricida: nam suum fratrem civem Civitatis æternæ in hac terra peregrinantem invidentia victus occidit. Unde mirandum non est, quod tanto post in ea civitate condenda, quæ fuerat hujus terrenæ Civitatis, de qua loquimur, caput futura, & tam multis gentibus regnatura, huic primo exemplo, & ut Græci appellant ἀρχετύπῳ quædam sui generis imago respondit. Nam & illic, sicut ipsum facinus quidam poeta commemoravit illorum, * Fraternali maduerunt sanguine muri. Sic enim condita est Roma, quando occisum Remum a fratre Romulo Romana testatur historia: nisi quod isti terrenæ Civitatis ambo cives erant. Ambo gloriam de Romanæ reipublicæ institutione quærebant: sed ambo eam tantam, quantam, si unus esset, habere non poterant. Qui enim volebat dominando gloriari, minus utique dominaretur, si ejus potestas vivo consorte minueretur. Ut ergo totam dominationem haberet unus, ablatus est socius: & scelere crevit in pejus, quod innocentia minus esset & melius. Hi autem fratres Cain & Abel non habebant ambo inter se similem rerum terrenarum cupiditatem; nec in hoc alter alteri invidit, quod ejus dominatus fieret angustior, qui alterum occidit, si ambo dominarentur: (Abel quippe non quærebat dominationem in ea civitate, quæ condebatur a fratre) sed invidentia illa diabolica, qua invident bonis mali, nulla alia causa (c), nisi quia illi boni sunt, illi mali. Nullo enim modo fit minor accedente seu permanente consorte possessio bonitatis; immo (d) possessio bonitatis, quam tanto latius, quanto concordius individua sociorum possidet caritas. Non habebit denique istam possessionem, qui eam noluerit habere communem; & tanto eam reperiet amplio-

seffio bonitatis tanto fit latior, quanto concordior eam individua sociorum possidet caritas. Lov. immo possessionem bonitatis tanto latius, quanto concordius individua &c.

(1) Cod. Veronen. cum extremo.

(2) Cod. Veronen. dicitur.

pliozem, quanto amplius ibi potuerit amare confortem. Illud igitur quod inter Remum & Romulum exortum est, quemadmodum adversus se ipsam terrena Civitas dividatur, ostendit: quod autem inter Cain & Abel, inter duas ipsas Civitates, Dei, & hominum, inimicitias demonstravit: Pugnans ergo inter se mali & mali. Item pugnant inter se boni & mali. Boni vero & boni, si perfecti sunt, inter se pugnare non possunt. Proficientes autem nondumque perfecti ita possunt, ut bonus quisque ex ea parte pugnet contra alterum, qua etiam contra semetipsum. Et in uno quippe homine caro concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem. Concupiscentia ergo spiritalis contra alterius potest pugnare carnalem, vel concupiscentia carnalis contra alterius spiritalem, sicut inter se pugnant boni & mali: vel certe ipsae concupiscentiae carnales inter se duorum bonorum, nondum utique perfectorum, sicut inter se pugnant mali & mali, donec eorum qui curantur ad ultimam victoriam sanitas perducatur.

CAPUT VI.

De languoribus quos ex poena peccati etiam cives Civitatis Dei in hujus vite peregrinatione patiuntur, & a quibus Deo medente sanantur.

L ANGUOR est quippe iste, id est, illa inobedientia, de qua in libro quarto-decimo differimus, prima inobedientiae supplicium; & ideo non natura, sed vitium: propter quod dicitur proficientibus bonis, & ex fide in hac peregrinatione viventibus: *Invicem onera vestra portate, & sic adimplebitis legem Christi.* Item alibi dicitur: *Corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. Videte ne quis malum pro malo alicui reddat.* Item alio loco: *Si preoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite huiusmodi in spiritu mansuetudinis, intendens te ipsum, ne & tu tenteris.* Et alibi: *Sol non occidat super iracundiam vestram.* Et in

Gal. 5. 2. 1. Thess. 5. 14. 15. Gal. 6. 1. Ephes. 4. 26. Matth. 18. 15. 1. Tim. 3. 20. Heb. 12. 14. Matth. 23. 35.

Evangelio: *Si peccaverit in te frater tuus, corripue eum inter te & ipsum (a) solum.* Item de peccatis, in quibus multorum cavetur offensio, Apostolus dicit: *Peccantes coram omnibus argue, ut & ceteri timorem habeant.* Propter hoc & de venia invicem danda, multa praecipuntur, & magna cura, propter tenendam pacem, sine qua nemo poterit videre Deum: ubi ille terror est, quando jubetur servus decem millium talentorum reddere debita, quae illi fuerant relaxata, quoniam debitum denariorum centum conseruo suo non relaxavit. Qua similitudine proposita, Dominus Jesus adjecit, atque ait: *Sic & vobis faciet Pater vester caelestis, si non dimiseritis*

(a) Abest solum a MSS. Et ita a Veronen.

(b) Sola editio Lov. in hac terrena.

(c) Vind. & Am. regens tranquillius nunc habebit postea sanitatem perfectam. Paulo post loco regnabit, sola fere editio Lov. habet regnantem.

unusquisque fratri suo de cordibus vestris. Hoc modo curantur cives Civitatis Dei in hac (b) terra peregrinantes, & paci supernae patriae inspirantes. Spiritus autem sanctus operatur intrinsecus, ut valeat aliquid medicina, quae adhibetur extrinsecus. Alioquin etiam si Deus ipse utens creatura sibi subdita in aliqua specie humana sensus alloquatur humanos, sive istos corporis, sive illos, quos istis simillimos habemus in somnis, nec interiore gratia mentem regat atque agat, nihil prodest homini omnis praedicatio veritatis. Facit autem hoc Deus a vasis misericordiae irae vasa discernens, dispensatione qua ipse novit multum occulta, sed tamen iusta. Ipso quippe adjuvante mirabilibus & latentibus modis, cum peccatum, quod habitat in membris nostris, quae potius iam poena peccati est, sicut Apostolus praecipit, non regnat in nostro mortali corpore ad obediendum desideriis ejus, nec ei membra nostra velut iniquitatis arma exhibemus, convertitur ad mentem non sibi ad mala, Deo regente, consentientem; & eam (c) regentem tranquillius nunc habebit, postea sanitate perfecta atque immortalitate percepta homo sine ullo peccato in aeterna pace regnabit.

CAPUT VII.

De causa & pertinacia sceleris Cain, quem a facinore concepto nec Dei sermo revocavit.

1. SED hoc ipsum, quod sicut potuimus exposuimus, cum Deus locutus esset ad Cain eo (d) more, quo cum primis hominibus per creaturam subjectam velut eorum socius forma congrua loquebatur, quid ei profuit? Nonne conceptum scelus in necando fratre etiam post verbum divinae admonitionis implevit? Nam cum sacrificia discrevisset amborum, in illius respiciens, hujus despiciens, quod non dubitandum est potuisse cognosci signo aliquo adstante visibili; & hoc ideo fecisset Deus, quia mala erant opera hujus, fratris vero ejus bona; contristatus est Cain valde, & concidit facies ejus. Sic enim scriptum est: *Et dixit Dominus ad Cain, Quare tristis factus es, & quare concidit facies tua? Nonne si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti? Quiesce: ad te enim conversio ejus, & tu dominaberis illius (1).* In hac admonitione quam Deus protulit ad Cain, illud quidem quod dictum est: *Nonne si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti,* quia non elucet cur vel unde sit dictum, multos sensus peperit ejus obscuritas, cum divinarum Scripturarum quisque tractator secundum fidei regulam id conatur exponere. Recte quippe offertur sacrificium, cum offertur Deo vero, cui uni tantummodo sacrificandum est. Non autem recte dividitur, dum non

(d) Vind. Am. Er. & aliquot MSS. eo modo.

(1) Codice Veronen. in hac admonitione, vel monitu quem &c. Argumentum variantis lectionis ex margine in textum illatae.

Rom. 6. 12.

Gen. 4. 6. & 7. set. LXX.

Sacrificium Deo uni offerendum.

non discernuntur recte vel loca, vel tempora, vel res ipsæ quæ offeruntur, vel qui offert, & cui offertur, vel hi quibus ad vescendum distribuitur quod oblatum est: ut divisionem hic discretionem intelligamus; sive cum offertur, ubi non oportet, aut quod non ibi, sed alibi oportet; sive cum offertur, quando non oportet, aut quod non tunc, sed alias oportet; sive cum id offertur, quod nusquam & numquam penitus debuit; sive cum electiora sibi ejusdem generis rerum tenet homo, quam sunt ea quæ offert Deo; sive cum ejus rei quæ oblata est, sit particeps profanus, aut quilibet quem fas non est fieri. In quo autem horum Deo displicuerit Cain, facile non potest inveniri. Sed quoniam Joannes apostolus, cum de his fratribus loqueretur: *Non sicut Cain, inquit, qui ex maligno erat, & occidit fratrem suum: Et cujus rei gratia occidit eum? Quia opera illius maligna fuerunt, fratris autem illius iusta: datur intelligi propterea Deum non respexisse in munus ejus, quia hoc ipso male dividebat, dans Deo aliquid suum, sibi autem se ipsum. Quod omnes faciunt qui non Dei, sed suam sectantis voluntatem, id est, non recte, sed perverso corde viventes, offerunt tamen Deo munus, quo putant eum redimi, ut eorum non opitaretur sanandis pravis cupiditatibus, sed explendis. Et hoc est proprium terrenæ Civitatis, Deum vel deos colere, quibus adjuvantibus regnet in victoriis & pace terrena, non caritate consulendi, sed dominandi cupiditate. Boni quippe ad hoc utuntur mundo, ut fruantur Deo: mali autem contra, ut fruantur mundo, uti volunt Deo; qui tamen cum vel esse, vel res humanas curare jam credunt. Sunt enim multo deteriores, qui (1) nec hoc quidem credunt. Cognito itaque Cain quod super ejus germani sacrificium, nec super suum respexerat Deus, utique fratrem bonum mutatus imitari, non clarus debuit æmulari. Sed contristatus est, & concidit facies ejus. Hoc peccatum maxime arguit Deus, tristitiam de alterius bonitate, & hoc fratris. Hoc quippe arguendo interrogavit dicens: *Quare contristatus es, & quare concidit facies tua?* Quia enim fratri invadebat, Deus videbat, & hoc arguebat. Nam hominibus, quibus absconditum est cor alterius, esse posset ambiguum, & prorsus incertum, utrum illa tristitia malignitatem suam, in qua se Deo displicuisse didicerat, an fratris doluerit bonitatem, quæ Deo placuit, cum in sacrificium ejus adspexit. Sed rationem Deus reddens, cur ejus oblationem accipere noluerit, ut sibi ipse potius merito, quam ei immerito frater displiceret, cum esset injustus non recte dividendo, hoc est, non recte vivendo, & indignus cujus approbaretur oblatio, quam esset injustior, quod fratrem justum gratis odisset, ostendit.*

2. Non tamen cum dimittens sine manda-

to sancto, justo & bono: *Quiesce, inquit; ad te enim conversio ejus, & tu dominaberis illius.* Numquid fratris? Absit. Cujus igitur, nisi peccati? Dixerat enim, *Peccasti: tum deinde addidit: Quiesce; ad te enim conversio ejus, & tu dominaberis illius.* Potest quidem ita intelligi ad ipsum hominem conversionem esse debere peccati, ut nulli alii quam sibi sciat tribuere debere quod peccat. Hæc est enim salubris penitentiae medicina, & veniæ petitio non incongrua; ut ubi ait: *Ad te enim conversio ejus*, non subaudiatur, erit; sed, sit; præcipientis videlicet, non prædicentis modo. Tunc enim dominabitur quisque peccato, si id sibi non defendendo præposuerit, sed penitendo subjecerit: alioquin & illi serviet dominanti, si patrocinium adhibuerit accidenti. Sed ut peccatum intelligatur concupiscentia ipsa carnalis, de qua dicit Apostolus: *Caro concupiscit adversus spiritum*; in cuius carnis fructibus & invidiam commemorat, qua utique Cain (2) stimulabatur, & accendebatur in fratris exitium: bene subauditur, erit, id est, *Ad te enim conversio ejus erit, & tu dominaberis illius.* Cum enim commota fuerit pars ipsa carnalis, quam peccatum appellat Apostolus, ubi dicit: *Non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum*: quam partem animi etiam philosophi dicunt esse vitiosam, non quæ mentem debeat trahere, sed cui mens debeat imperare, eamque ab illicitis operibus ratione cohibere: cum ergo commota fuerit ad aliquid perperam committendum, si (a) quiescat & obtemperetur dicenti Apostolo: *Nec exhibueritis membra vestra arma iniquitatis peccato*; ad mentem domita & victa convertitur, ut subditæ ratio dominetur. Hoc præcepit Deus huic, qui facibus invidiæ inflammabatur in fratrem, & quem debuerat imitari, cupiebat auferri. *Quiesce, inquit.* Manus ab scelere contine; non regnet peccatum in tuo mortali corpore ad obediendum desideriis ejus, nec exhibeas membra tua iniquitatis arma peccato. *Ad te enim conversio ejus*: dum non adjuvatur relaxando, sed quiescendo frenatur. *Et tu dominaberis illius*: ut cum forinsecus non permittitur operari, sub potestate mentis regentis & benevolentis assuescat etiam intrinsecus non moveri. Dicitur est tale aliquid in eodem divino libro & de muliere, quando post peccatum Deo interrogante atque judicante damnationis sententias acceperunt, in serpente diabolus, & in se ipsis illa & maritus. Cum enim dixisset ei: *Multiplicans multiplicabo tristitias tuas & gemitum tuum, & in tristitiis paries filios*: deinde addidit, *Et ad virum tuum conversio tua, & ipse dominabitur tui.* Quod dictum est ad Cain de peccato, vel de vitiosa carnis concupiscentia, hoc isto loco de peccatrice femina; ubi intelligendum est virum ad regendam uxorem, animo carnem regenti similem esse

(a) Sic MSS. Editi vero, *adquiescat*.

(1) Cod. Veron. *ne hoc quidem.*

(2) Codex Veronen. *instimulabatur.*

esse oportere. Propter quod dicit Apostolus : *Qui diligit uxorem suam, se ipsum diligit : nemo enim umquam carnem suam odio habuit. Salvanda sunt enim hæc, sicut nostra : non sicut aliena, damnanda. Sed illud Dei præceptum Cain sicut prævaricator accepit. Invalens quippe invidentiæ vitio, (a) fratrem insidiatus occidit. Talis erat terrenæ conditor Civitatis. Quomodo autem significaverit etiam Judæos, a quibus Christus occisus est pastor ovium hominum, quem pastor ovium pecorum præfigurabat Abel, quia in allegoria prophetica res est, parco nunc dicere, & quædam hinc adversus Faustum Manichæum * dixisse me recolo.*

CAPUT VIII.

Quæ ratio fuerit, ut Cain inter principia generis humani conderet civitatem.

1. NUNC autem defendenda mihi videtur historia, ne sit Scriptura incredibilis, quæ dicit ædificatam ab uno homine civitatem eo tempore, quo non plus quam viri quatuor, vel potius tres, postea quam fratrem frater occidit, fuisse videntur in terra, id est, (1) primus homo pater omnium, & ipse Cain, & ejus filius Enoch, ex cujus nomine ipsa civitas nuncupata est. Sed hoc quos movet, parum considerant, non omnes homines, qui tunc esse potuerunt, scriptorem sacræ hujus historiæ necesse habuisse nominare; sed eos solos, quos operis suscepti ratio postulabat. Propositum quippe scriptoris illius fuit, per quem Spiritus sanctus id agebat, per successiones certarum generationum ex uno homine propagatarum pervenire ad Abraham, ac deinde ex ejus semine ad populum Dei: in quo distincto a ceteris gentibus præfigurarentur, & prænuntiarentur omnia quæ de Civitate, cujus æternum erit regnum, & de Rege ejus eodemque conditore Christo in Spiritu prævidebantur esse ventura; ita ut nec de altera societate hominum taceretur, quam terrenam dicimus Civitatem, quantum ei commemorandæ satis esset, ut Civitas Dei etiam suæ adversariæ comparatione clarescat. Cum igitur Scriptura divina, ubi & numerum annorum, quos illi homines vixerunt, commemorat, ita concludat, ut dicat de illo de quo loquebatur: *Et genuit filios & filias, & fuerunt omnes dies illius, vel illius, quos vixit, anni tot & mortuus est*: numquid quia eosdem filios & filias non nominat, ideo intelligere non debemus per tam multos annos, quibus tunc in sæculi hujus prima ætate vivebant, nasci potuisse plurimos homines, quorum cœtibus condi possent etiam plurimæ civitates? Sed pertinuit ad Deum, quo ista inspirante conscripta sunt, has duas societates suis diversis generationibus primitus digerere atque distinguere: ut seorsum hominum, hoc est, secundum hominem viventium, seorsum autem filiorum Dei, id est, hominum se-

cundum Deum viventium generationes contingerent usque ad diluvium, ubi ambarum societatum discretio concretioque narratur: discretio quidem, quod ambarum separatim generationes commemorantur, unius fratricidæ Cain, alterius autem qui vocabatur Seth; natus quippe fuerat & ipse de Adam, pro illo quem frater occidit: concretio autem, quia bonis in deterius declinantibus, tales universi facti fuerant, ut diluvio delerentur, excepto uno justo, cui nomen erat Noe, & ejus conjugæ, & tribus filiis, totidemque nuribus, qui homines octo ex illa omnium vastatione mortalium per arcam evadere meruerunt.

2. Quod igitur scriptum est: *Et cognovit Cain uxorem suam, & concipiens peperit Enoch; & erat ædificans civitatem in nomine filii sui Enoch*: non est quidem consequens, ut istum primum filium genuisse credatur. Neque enim hoc ex eo putandum est, quia (2) dictus est cognovisse uxorem suam, quasi tunc se illi primitus concumbendo miscuisset. Nam & de ipso patre omnium Adam non tunc solum hoc dictum est, quando conceptus est Cain, quem primogenitum videtur habuisse: verum etiam posteriore eadem Scriptura: *Cognovit, inquit, Adam uxorem suam Evam, & concepit, & peperit filium, & nominavit nomen illius Seth*. Unde intelligitur ita solere illam Scripturam loqui, quamvis non semper cum in ea legitur factos hominum fuisse conceptus, non tamen solum cum primum sibi sexus uterque miscetur. Nec illud necessario est argumento, ut primogenitum patri existimemus Enoch, quod ejus nomine civitas illa nuncupata est. Non enim ab re est, ut propter aliquam causam, cum & alios haberet, diligeret eum pater ceteris amplius. Neque enim & Judas primogenitus fuit, a quo Judæa cognominata est, & Judæi. Sed etiam conditori civitatis illius iste filius primus est natus, non ideo putandum est tunc a patre conditæ civitati nomen ejus impositum, quando natus est; quia nec constitui tunc ab uno poterat civitas, quæ nihil aliud est quam hominum multitudo aliquo societatis vinculo colligata: sed cum illius hominis familia tanta numerositate cresceret, ut haberet jam populi quantitatem, tunc potuit utique fieri, ut & constitueret, & nomen primogeniti sui constitutæ imponeret civitati. Tam longa quippe vita illorum hominum fuit, ut illic memoratorum, quorum & anni taciti non sunt; qui minimum vixit ante diluvium, * ad septingentos quinquaginta-tres pervenerit. Nam plures nongentos annos etiam transierunt, quamvis nemo ad mille pervenerit. Quis itaque dubitaverit per unius hominis ætatem tantum multiplicari potuisse genus humanum, ut esset unde (b) constitueretur non una, sed plurimæ civitates? Quod ex hoc conjici facillime potest, quia

(a) Aliquot MSS. *fratri*.

(b) MSS. *constituerentur*. Et ita Veronen.

(1) Abest *primus* a Cod. Veronen.

(2) Cod. Veron. *dictum est*.

ex uno Abraham non multo amplius quadringentis annis numerositas Hebraeae gentis tanta procreata est, ut in exitu ejusdem populi ex *Exodi* 12.37. Aegypto sexcenta millia hominum fuisse referantur bellicae juventutis, ut omittamus gentem Idumaeorum non pertinentem ad populum Israel, quam genuit frater ejus Esau nepos Abrahæ, & *Sup- ple. gen- tes.* alias * natas ex semine ipsius Abrahæ, non per Saram conjugem (1) procreatas.

CAPUT IX.

De longa vita hominum, quæ fuit ante diluuium, & de ampliore humanorum corporum forma.

QUAMOBREM nullus prudens rerum existimator dubitaverit, Cain, non solum aliquam, verum etiam magnam potuisse condere civitatem, quando in tam longum tempus protendebatur vita mortalium: nisi forte infidelium quispiam ex ipsa numerositate annorum nobis ingerat questionem, qua vixisse tunc homines scriptum est in (a) auctoribus nostris; & hoc neget esse credendum. Ita quippe non credunt etiam magnitudines corporum longe ampliores tunc fuisse quam nunc sunt. Unde & nobilissimus eorum poeta Virgilius, de ingenti lapide, quem in agrorum limite infixum, vir fortis illorum temporum pugnans, & rapuit, & currit, & intorsit, & misit:

Æneid. 12. Vix illum (inquit) lecti bis sex cervice subirent, Qualia nunc hominum producit corpora tellus:

significans majora tunc corpora producere sole- re tellurem. Quanto magis igitur temporibus recentioribus mundi, ante illud nobile diffama- tumque diluuium? Sed de corporum magnitu- dine plerumque incredulos nudata per vetusta- tem sive per vim fluminum varioque casus sepul- cra convincunt, ubi apparuerunt, vel unde ceciderunt incredibilis magnitudinis ossa mor- tuorum. Vidi ipse non solus, sed aliquot me- cum in Uticensi litore molarem hominis den- tem tam ingentem, ut si in nostrorum dentium modulos minutatim concideretur, centum no- bis videretur facere potuisse. Sed illum gigan- tis alicujus fuisse crediderim. Nam præter quod erant omnium multo majora, quam nostra tunc corpora, gigantes longe ceteris anteibant. Sicut aliis deinde nostrisque temporibus rara quidem, sed numquam ferme defuerunt, quæ modum aliorum plurimum excederent. * Plinius Secun- dus doctissimus homo, quanto magis magisque præterit sæculi excursus, minora corpora natu- ram ferre testatur. Quod etiam Homerum com- memorat sæpe carmine fuisse conquestum, non hæc velut poetica figmenta deridens, sed in hi- storicam fidem tanquam miraculorum natura- lium scriptor assumens. Verum, ut dixi, anti- quorum magnitudines corporum inventa plerum-

* *Lib. 7.*

Homer. Iliad. lib. 5. & 1.12.

(a) Vind. Am. Er. & plures MSS. in auctoritatibus no- stris. Et ita cod. Veronen.

(b) Er. & MSS. *que.* Et ita Veronen.

(c) *Nostris codices* appellat, quibus Ecclesia tunc ute- batur Latinis, ex Græca interpretatione Septuaginta: co-

que ossa, quoniam diuturna sunt, etiam multo posterioribus sæculis produnt. Annorum autem numerositas cujusque hominis, (b) qui temporibus illis fuit, nullis nunc talibus documentis venire in experimentum potest. Nec tamen ideo fides sacrae huic historiae deroganda est, cujus tanto impudentius narrata non credimus, quanto im- pleri certius prænuntiata conspiciamus. Dicit ta- men etiam idem * Plinius, esse adhuc gentem, *In lib. 7. c. 48.* ubi ducentos annos vivitur. Si ergo huma- rum vitarum diuturnitates, quas experti non sumus, hodie habere creduntur incognita nobis loca, cur non habuisse credantur & tempora? An vero est credibile alicubi esse quod hic non est, & incredibile est aliquando fuisse quod nunc non est?

CAPUT X.

De differentia qua inter Hebraeos & nostros codi- ces videntur annorum numeri dissonare.

QUOCIRCA etsi inter Hebraeos & nostros (c) codices de ipso numero annorum nonnul- la videtur esse distantia, quod ignoro qua ratione sit factum: non tamen tanta est, ut il- los homines tam longævos fuisse dissonant. Nam ipse homo primus Adam, antequam gi- gneret filium qui appellatus est Seth, ducentos triginta annos vixisse reperitur in codicibus no- stris, in Hebraeis autem centum-triginta perhi- betur. Sed postea quam eum genuit, septingen- tos vixisse legitur in nostris, octingentos vero in illis. Atque ita in utrisque universitatis summa concordat. Ac deinde per consequentes generationes ante quam gignatur qui gigni com- memoratur, minus vixisse apud Hebraeos pater ejus invenitur centum annos: sed postea quam est genitus idem ipse, centum minus quam in Hebraeis inveniuntur in nostris. Atque ita hinc & inde numeri universitas consonat. In sexta autem generatione nusquam utriusque codices discrepant. In septima vero, ubi ille qui natus est Enoch, non mortuus, sed quod Deo placue- rit translatus esse narratur, eadem dissonantia est, quæ in superioribus quinque de centum an- nis ante quam gigneret eum qui ibi com- memoratus est filium: atque ita in summa simi- lis consonantia. Vixit enim annos, ante quam transferretur, secundum utrosque codices, cccxv. Octava generatio habet quidem nonnullam di- versitatem, sed minorem, ac dissimilem ceteris. (d) Mathusalem quippe, quem genuit Enoch, *Gen. 5.* ante quam gigneret eum qui in ipso ordine se- quitur, secundum Hebraeos non centum minus, sed viginti amplius vixit annos: qui rursus in nostris postea quam eum genuit, reperiuntur additi, & in utrisque sibi summa universi nu- meri occurrit. In sola nona generatione, id est

codices vero *Hebraeos*, qui ex Hebraica scriptura erant versi.

(d) In MSS. *Mathusalem*, & ita in cod. Veron. Postea in sola editione Lov. *quippe cum genuit Enoch.* Verius in ceteris libris, *quem.*

(1) Cod. Veronen. *procreato.* Mendose.

est, in annis Lamech filii Mathusalem, patris autem Noe, summa universitatis discrepat, sed non plurimum. Viginti enim & quatuor annos plus vixisse in Hebræis, quam in nostris codicibus invenitur. Nam ante quam gigneret filium, qui vocatus est Noe, sex minus habet in Hebræis quam in nostris: postea vero quam eum genuit, triginta amplius in eisdem quam in nostris. Unde sex illis detractis, restant xxiv. ut dictum est.

CAPUT XI.

De annis Mathusalem, cujus ætas quatuordecim annis diluvium videtur excedere.

PER hanc autem discrepantiam Hebræorum codicum atque nostrorum, exoritur illa famosissima * quæstio, ubi Mathusalem quatuordecim annos vixisse post diluvium computatur, cum Scriptura ex omnibus qui in terra tunc fuerant, solos octo homines in arca exitium commemorat evasisse diluvii, in quibus Mathusalem non fuit. Secundum codices enim nostros, Mathusalem prius quam gigneret illum, quem vocavit Lamech, vixit annos centum-sexaginta-septem: deinde ipse Lamech, ante quam ex illo natus esset Noe, vixit annos centum-octoginta-octo, qui simul fiunt trecenti-quinquaginta-quinque. His adduntur sexcenti Noe, quoto ejus anno diluvium factum est: qui fiunt nongenti-quinquaginta-quinque, ex quo Mathusalem natus est usque ad annum diluvii. Omnes autem anni vitæ Mathusalem nongenti-sexaginta-novem computantur: quia cum vixisset annos centum-sexaginta-septem, & genuisset filium, qui est appellatus Lamech, post eum genitum vixit annos octingentos-duos: qui omnes, ut diximus, nongenti-sexaginta-novem fiunt. Unde detractis nongentis-quinquaginta-quinque ab ortu Mathusalem usque ad diluvium, remanent quatuordecim, quibus vixisse creditur post diluvium. Propter quod eum nonnulli, etsi non in terra, ubi omnem carnem, quam vivere in aquis natura non finit, constat fuisse deletam, cum patre suo qui translatus fuerat aliquantum fuisse, atque ibi donec diluvium præteriret, vixisse arbitrantur; nolentes derogare fidem codicibus, quos in auctoritatem celebriorem suscepit Ecclesia, & credentes Judæorum potius quam istos non habere quod verum est. Non enim admittunt, quod magis hic esse potuerit error interpretum, quam in ea lingua esse falsum, unde in nostram per Græcâ Scripturâ ipsa translata est. Sed inquit, non esse credibile Septuaginta interpretes, qui uno simul tempore usque sensu interpretati sunt, errare potuisse, aut ubi nihil eorum intererat, voluisse mentiri; Judæos vero, dum nobis invident, quod Lex & Prophetæ ad nos interpretando transferint, mutasse quædam in codicibus suis, ut nostris minueretur auctoritas. Hanc opinionem vel suspicio-

Tom. VII.

(1) Cod. Veron. agebat.

nem accipiat quisque ut putaverit: certum est tamen non vixisse Mathusalem post diluvium, sed eodem anno fuisse defunctum, si verum est quod de numero annorum in Hebræis codicibus invenitur. De illis autem Septuaginta interpretibus quid mihi videatur, suo loco * diligentius inferendum est, cum ad ipsa tempora, quantum necessitas hujus Operis postulat, commemoranda, adjuvante Domino, venerimus. Præfenti enim sufficit quæstioni secundum utrosque codices tam longas habuisse vitas illius avi homines, ut possit ætate unius, qui de duobus, quos solos terra tunc habuit, parentibus primus est natus, ad constituendam etiam civitatem multiplicari genus humanum.

CAPUT XII.

De opinione eorum, qui primorum temporum homines tam longævos, quam scribitur, fuisse non credunt.

I. NEQUE enim ullo modo audiendi sunt, qui putant aliter annos illis temporibus computatos, id est, tantæ brevitatis, ut unus annus noster decem illos habuisse credatur. Quapropter, inquit, cum audierit quisque vel legerit, nongentos annos quemquam vixisse, debet intelligere nonaginta: decem quippe illi anni, unus est noster; & decem nostri, centum illi fuerunt. Ac per hoc, ut putant, viginti-trium annorum fuit Adam, quando genuit Seth; & ipse Seth viginti * (1) habebat & sex menses, quando ex illo natus est Enos, quos appellat Scriptura ducentos & quinque annos. Quoniam sicut isti suspicantur, quorum exponimus opinionem, unum annum qualem nunc habemus, in decem partes illi dividebant, & easdem partes unius vocabant. Quarum partium habent una quadratum senarium, eo quod Deus sex diebus perfecit opera sua, ut in septimo requiesceret. De quare in libro undecimo, * sicut potui, disputavi. Sexies autem seni, qui numerus quadratum senarium facit, triginta-sex dies (2) fiunt: qui multiplicati decies, ad trecentos-sexaginta perveniunt, id est, duodecim menses lunares. Propter quinque dies enim reliquos, quibus solaris annus impletur, & dici quadrantem, propter quem quater ductum eo anno, quo bissextum vocant, unus dies adjicitur, addebantur a veteribus postea dies, ut occurreret numerus annorum, quos dies Romani intercalares vocabant. Proinde etiam Enos, quem genuit Seth, decem & novem agebat annos, quando ex illo natus est filius ejus Cainan, quos annos dicit Scriptura centum-nonaginta. Et deinceps per omnes generationes, in quibus hominum anni commemorantur ante diluvium, nullus fere in nostris codicibus invenitur, qui cum esset centum annorum vel infra, vel etiam centum-viginti, aut non multo amplius, genuerit filium; sed qui mi-

G g nima

(2) Cod. Veronen. sunt.

nima ætate genuerunt, centum-sexaginta, & quod excurrit, fuisse referuntur: quia nemo, inquiunt, decem annorum homo potest gignere filios, qui numerus centum appellabatur anni ab illis hominibus; sed in annis sexdecim est matura pubertas, & proli jam idonea procreandæ, quos centum & sexaginta annos illa tempora nuncupabant. Ut autem aliter annum tunc fuisse computatum non sit incredibile, adjiciunt quod apud plerosque scriptores historiæ reperitur, * Ægyptios habuisse annum quatuor mensium, Acarnanas sex mensium, Lavinios tredecim mensium. Plinius Secundus cum commemorasset, relatum fuisse in litteras, quemdam vixisse centum quinquaginta-duos annos, (a) alium decem amplius, alios ducentorum annorum habuisse vitam, alios trecentorum, quosdam ad quingentos, alios ad sexcentos, nonnullos ad octingentos etiam pervenisse, hæc omnia (1) propter inscitiam temporum accidisse arbitratus est. Alii quippe, inquit, æstate unum determinabant annum, & alterum hieme, alii quadripartitis temporibus, sicut Arcades, inquit, quorum anni trimestres fuere. Adjecit etiam, aliquando Ægyptios, quorum parvos annos quaternorum mensium fuisse supra diximus, lunæ sine limitasse annum. Itaque apud eos, inquit, & singula millia annorum vixisse produntur.

2. His velut probabilibus argumentis quidam non destruentes fidem sacræ hujus historiæ, sed adstruere nitentes, ne sit incredibile quod tam multos annos vixisse referuntur antiqui, persuaserunt sibi, nec se suadere imprudenter existimant, tam exiguum spatium temporis tunc annum vocatum, ut illi decem sint unus noster, & decem nostri centum illorum. Hoc autem falsissimam esse documento evidentissimo ostenditur. Quod ante quam faciam, non mihi tacendum videtur, quæ credibilior possit esse suspicio. Poteramus certe hanc asseverationem ex Hebræis codicibus redarguere atque convincere, ubi Adam non ducentorum-triginta, sed centum-triginta annorum fuisse reperitur, quando tertium genuit filium: qui anni si tredecim nostri sunt, procul dubio primum genuit, quando undecim vel non multo amplius annorum fuit. Quis potest hac ætate generare usitata ista nobisque notissima lege naturæ? Sed hunc omitamus, qui fortasse etiam quando creatus est, potuit. Non enim eum tam parvum, quam infantes nostri sunt, factum fuisse, credibile est. Sed filius ejus non ducentorum quinque, sicut nos legimus, sed centum quinque fuit, quando genuit Enos: ac per hoc, secundum istos, nondum habebat undecim annos ætatis. Quid dicam de Cainan ejus filio, qui cum apud nos centum-septuaginta reperiatur, apud Hebræos se-

ptuaginta legitur fuisse, quando genuit Malalehel? Quis generat homo septennis, si tunc anni septuaginta nuncupabantur, qui septem fuerunt?

CAPUT XIII.

An in dinumeratione annorum, Hebræorum magis quam Septuaginta interpretum sit sequenda auctoritas.

1. **S**ED cum hoc dixerò, continuo referetur illud Judæorum esse mendacium; de quo superius satis actum est: nam Septuaginta interpretes laudabiliter celebratos viros non potuisse mentiri. Ubi si quæram, quid sit credibilis, Judæorum gentem, tam longe lateque diffusam, in hoc conscribendum mendacium uno consilio conspirare potuisse, & dum aliis invident auctoritatem, sibi abstulisse veritatem; an septuaginta homines, qui etiam ipsi Judæi erant, in uno loco positos, quoniam rex Ægypti Ptolemæus eos ad hoc opus adsciverat, ipsam veritatem gentibus alienigenis invidisse, & communicato (2) istud fecisse consilio: quis non videat quid proclivius faciliusque credatur? Sed absit ut prudens quispiam, vel Judæos cujuslibet perversitatis atque malitiæ tantum potuisse credat in codicibus tam multis & tam longe lateque dispersis; vel Septuaginta illos memorabiles viros hoc de invidenda gentibus veritate unum communicasse consilium. Credibilis ergo quis dixerit, cum primum de bibliotheca Ptolemæi describi ista cœperunt, tunc aliquid tale fieri potuisse in codice uno, (b) scilicet primitus inde descripto, unde jam latius emanaret, ubi potuit quidem accidere etiam scriptoris error. Sed hoc in illa quæstione de vita Mathusalem non absurdum est suspicari; & in illo alio, ubi superantibus xxiv. annis summa non convenit. In his autem in quibus continuatur ipsius mendositatis similitudo, ita ut ante genitum filium, qui ordini inscribitur, alibi supersint centum anni, alibi desint; post genitum autem ubi deerant, supersint; ubi supererant, desint, ut summa conveniat; & hoc in prima, secunda, tertia, quarta, quinta, (3) septima generatione invenitur: videtur habere quamdam, si dici potest, error ipse constantiam; nec casum redolet, sed industriam.

2. Itaque illa diversitas numerorum aliter se habentium in codicibus Græcis & Latinis, aliter in Hebræis, ubi non est ista de centum annis prius additis & postea detractis per tot generationes continuata paritas, nec malitiæ Judæorum, nec diligentiae vel prudentiæ Septuaginta interpretum, sed scriptoris tribuatur errori; qui de bibliotheca supradicti regis codicem describendum primus accepit. Nam etiam nunc, ubi numeri non faciunt intentum ad aliquid quod facile possit intelligi, vel quod appareat utili-

*V. Lact.
lib. 2. c.
12.
Plinius
lib. 7.

Gen. 5.

(a) Plures MSS. alios.
(b) MSS. sed. Et ita Veronen.
(1) Cod. Veronen. inscitia.
(2) Cod. Veronen. istus.

(3) Cod. Veron. addit sexta, mendose: legitur enim supra cap. x. hujus libri: In sexta autem generatione nupquam utriusque cœlices discrepant &c.

utiliter disci, & negligenter describuntur, & negligentius emendantur. Quis enim existimet sibi esse discendum, quot millia hominum tribus Israel singillatim habere potuerunt? (1) quoniam prodesse aliquid non putatur: & quotus quisque hominum est, cui profunditas utilitatis hujus appareat? Hic vero ubi per tot contextas generationes centum anni alibi adsunt, alibi defunt; & post natum, qui commemorandus fuerat, filium, defunt ubi adsuerunt, adsunt ubi defuerunt, ut summa concordet: nimirum cum vellet persuadere, qui hoc fecit, ideo numerosissimos annos vixisse antiquos quod eos brevissimos nuncupabant; & hoc de maturitate pubertatis, qua idonea filii gignerentur, conaretur ostendere; atque ideo in illis centum annis decem nostros insinuandos putaret incredulis, ne homines tam diu vixisse recipere in fidem nollent; addidit centum, ubi gignendis filiis habilem non invenit ætatem; eisdemque, post genitos filios, ut congrueret summa, detraxit. Sic quippe voluit credibiles facere idonearum generandæ proli convenientias ætatum, ut tamen numero non fraudaret universas ætates viventium singulorum. Quod autem in sexta generatione id non fecit, hoc ipsum est quod magis movet, illum ideo fecisse, cum res, quam dicimus, postulavit, quia non fecit, ubi non postulavit. Invenit namque in eadem generatione apud Hebræos vixisse Jareth, ante quam genuisset Enoch, centum-sexaginta-duos annos, qui secundum illam rationem brevium annorum fiunt anni sexdecim, & aliquid minus quam menses duo; quæ jam ætas apta est ad gignendum: & ideo addere centum annos breves, ut nostri viginti-sex fierent, necesse non fuit; nec post natum Enoch eos detraxere, quos non addiderat ante natum. Sic factum est ut hic nulla esset inter codices utrosque varietas.

Gen. 7.
18.

3. Sed rursus movet, cur in octava generatione, ante quam de Mathusalem nasceretur Lamech, cum apud Hebræos legantur centum octoginta (a) duo anni, viginti minus inveniuntur in codicibus nostris, ubi potius addi centum solent; & post genitum Lamech complendam restituuntur ad summam, quæ in codicibus utrisque non discrepat. Si enim centum-septuaginta annos propter ~~pubertatis~~ maturitatem, decem & septem volebat intelligi; sicut nihil addere, ita nihil detraxere ~~non~~ ~~debebat~~: quia invenerat ætatem idoneam generationi ~~filiorum~~, propter quam in aliis centum illos annos, ubi ~~eam~~ non inveniebat, addebat. Hoc autem de viginti annis merito putarem casu mendositate accidere potuisse, nisi eos sicut prius detraxerat, restituere postea curaret, ut summæ conveniret integritas. An forte astutus factum existimandum est, ut illa, qua centum anni prius solent

(a) Nonnulli MSS. omittunt, duo: pro quo legendum videtur, septem: sic enim apud Hebræos Gen. 5. 25. quo loco apud Septuaginta interpretes habetur, centum sexa-

adjici & postea detrahi, occultaretur industria, cum & illic ubi necesse non fuerat, non quidem de centum annis, verumtamen de quantulumquæ numero prius detracto, post reddito, tale aliquid fieret? Sed quomodolibet istud accipiatur, sive credatur ita esse factum, sive non credatur; sive postremo ita, sive non ita sit: recte fieri nullo modo dubitaverim, ut cum diversum aliquid in utrisque codicibus invenitur, quandoquidem ad fidem rerum gestarum utrumque esse non potest verum, ei linguæ potius credatur, unde est in aliam per interpretes facta translatio. Nam in quibusdam etiam codicibus Græcis tribus, & uno Latino, & uno etiam Syro inter se consentientibus, inventus est Mathusalem sex annis ante diluvium fuisse defunctus.

CAPUT XIV.

De parilitate annorum, qui iisdem quibus nunc spatiis & in prioribus sæculis cucurverunt.

1. NUNC jam videamus quonam modo evidenter possit ostendi, non tam breves, ut illi decem unus esset noster, sed tantæ prolixitatis annos quantæ nunc habemus, (quos utique circumitus conficit solis) in illorum hominum vita prolixissima computatos. Sexcentesimo nempe anno vitæ Noe, scriptum est, factum esse diluvium. Cur ergo ibi legitur: *Et aqua diluvii facta est super terram sexcentesimo anno (b) in vita Noe, secundi mensis, septima & vicesima mensis*; si annus ille minimus, quales decem faciunt unum nostrum, triginta-sex dies habebat? Tantillus quippe annus, si antiquo more hoc nomen accepit, aut non habet menses, aut mensis ejus est triduum, ut habeat duodecim menses. Quomodo igitur hic dictum est, *Sexcentesimo anno secundi mensis, septima & vicesima die mensis*, nisi quia tales quales nunc sunt, etiam tunc erant menses? Nam quo pacto aliter vicesimo & septimo die secundi mensis diceretur cœptum esse diluvium? Deinde postea in fine diluvii ita legitur: *Et sedit arca in mense septimo, septima & vicesima (2) die mensis, super montes Ararat. Aqua autem minuebatur usque ad undecimum mensem: in undecimo autem mense prima die mensis paruerunt capita montium*. Si igitur tales menses erant, tales profecto & anni erant, quales nunc habemus. Menses quippe illi triduani, viginti & septem dies habere non poterant. Aut si pars tricesima tridui tunc appellabatur dies, ut omnia proportione minuantur; ergo nec toto quatri-duo nostro factum est illud tam grande diluvium, quod memoratur factum quadraginta diebus & noctibus. Quis hanc absurditatem & vanitatem ferat? Proinde removeatur hic error, qui conjectura falsa ita vult adstruere Scripturarum nostrarum fidem, ut alibi destruat. Pror-

Gen. 7.
10.

Gen. 8.4.

G g 2 fus

ginta septem anni.

(b) Editi, vita. At MSS. in vita: juxta Græc. LXX.

(1) Cod. Veron. quæd. (2) Abest die a cod. Veron.

Ius tantus etiam tunc dies fuit, quantus & nunc est, quem viginti & quatuor horæ diurno curriculo nocturnoque determinant: tantus mensis, quantus & nunc est, quem *luna* cæpta & finita concludit: tantus annus, quantus & nunc est, quem duodecim menses lunares, additis propter cursum solarem quinque diebus & quadrante, consummant: (a) quanti anni sexcentissimi vitæ Noe secundus erat mensis ejusque mensis vicesimus & septimus dies, quando cœpit esse diluvium; in quo dies quadraginta continuatæ ingentes pluvix memorantur, qui dies non binas ac paullo amplius horas habebant, sed vicens & quaternas die noctuque transactas. Ac per hoc tam magnos annos vixerunt illi antiqui usque amplius quam nongentos,

Gen. 25. quantos postea vixit Abraham centum septuaginta (b) quinque, & post eum filius ejus Isaac centum octoginta, & filius ejus Jacob prope centum-quinquaginta, & quantos interposita aliqua ætate Moyses centum viginti, & quantos etiam nunc vivunt homines septuaginta vel octoginta, vel non multo amplius: de quibus dictum est; *Et amplius eis labor & dolor.*

7.
Gen. 35.
28.
Gen. 47.
28.
Dcut.
34-7.
Psal. 99.
11.

2. Illa vero numerorum varietas, quæ inter codices Hebræos invenitur & nostros, neque de hac antiquorum longævitate dissentit, & si quid habet ita diversum, ut verum esse utrumque non possit, rerum gestarum fides ab ea lingua repetenda est, ex qua interpretatum est quod habemus. Quæ facultas cum volentibus ubique gentium præsto sit; non tamen vacat, quod Septuaginta interpretes, in plurimis quæ diversa dicere videntur, ex Hebræis codicibus emendare ausus est nemo. Non enim est illa diversitas putata mendositas; nec ego ullo modo putandam existimo. Sed ubi non est scriptoris error, aliquid eos divino Spiritu, ubi sensus esset consentaneus veritati; & prædicans veritatem, non interpretantium (c) more, sed prophetantium libertate aliter dicere voluisse credendum est. Unde merito, non solum Hebræis, verum etiam ipsis, cum adhibet testimonia de Scripturis, uti Apostolica invenitur auctoritas. Sed hinc me opportuniore loco, si Deus adjuverit, promisi diligentius locuturum: nunc quod instat expediám. Non enim ambigendum est ab homine, qui ex primo homine primus est natus, quando tam diu vivebant, potuisse constitui civitatem, sane terrenam, non illam quæ dicitur Civitas Dei: de qua ut scriberemus, laborem tanti hujus Operis in manus sumimus.

(a) Sic omnes MSS. At Editi, *Tantus anni*: mendose.
(b) Plerique MSS. *centum septuaginta*: omisso *quinque*. Et ita cod. Veron.
(c) MSS. *munere*. Et ita cod. Veronen.

CAPUT XV.

An credibile sit, primi sæculi viros usque ad eandem ætatem, qua filios generasse referuntur, a concubitu continuisse.

1. DICET ergo aliquis, Itane credendum est, hominem filios generaturum, nec habentem propositum continentix, centum & amplius, vel secundum Hebræos non multo minus, id est, octoginta, septuaginta, sexaginta annos a concumbendi opere vacavisse; aut si non vacaret, nihil prolis gignere potuisse? Hæc quæstio duobus modis solvitur. Aut enim tanto serior fuit proportione pubertas, quanto vitæ totius major annositas: aut, quod magis video esse credibile, non hic primogeniti filii commemorati sunt, sed quos successionis ordo poscebat, ut perveniretur ad Noe, a quo rursus ad Abraham videmus esse perventum; ac deinde usque ad certum articulum temporis, quantum oportebat signari etiam generationibus commemoratis cursum gloriosissimæ Civitatis in hoc mundo peregrinantis, & supernam patriam requirentis. Quod enim negari non potest, prior omnibus Cain ex conjunctione maris & feminæ natus est. Neque enim illo nato dixisset Adam, quod dixisse legitur: *Adquisivi hominem per Deum*; nisi illis duobus ipse fuisset homo nascendo additus primus. Hunc secutus Abel, quem major frater occidit, (d) præfiguratione quadam peregrinantis Civitatis Dei, (1) quod ab impiis, & quodam modo terrigenis, id est terrenam originem diligentibus, & terrenæ Civitatis terrena felicitate gaudentibus, perfectiones iniquas passura fuerat, primus ostendit. Sed quot annorum erat Adam, cum eos genuit, non apparet. Exinde digeruntur generationes aliæ de Cain, aliæ de illo quem genuit Adam in ejus successionem, quem frater occidit, & appellavit nomen illius Seth, dicens, ut scriptum est: *Suscitavit enim mihi Deus semen ibid. 24; aliud pro Abel, quem occidit Cain*. Cum itaque istæ duæ series generationum, una de Seth, altera de Cain, has duas de quibus agimus, distinctis ordinibus insinuent Civitates, unam cælestem in terris peregrinantem, alteram terrenam terrenis tamquam sola sint gaudiis inhiantem vel inhærentem; nullus de progenie Cain, cum dinumerata sit connumerato Adam usque ad octavam generationem, quot annorum fuisset expressus est, quando genuit cum qui commemoratur post eum. Noluit enim Spiritus Dei in terrenæ Civitatis generationibus tempora notare ante diluvium, sed in cælestis maluit, tamquam essent memoria digniores. Porro autem Seth quando natus est, non quidem taciti sunt anni patris ejus, sed jam genuerat alios: & utrum solos Cain & Abel, affirmare quis audeat? Non enim

(d) Lov. *præfigurationem*: dissentientibus editis aliis & MSS. consentiente tamen cod. Veron. qui habet *præfigurationem quamdam*.

(1) Cod. Veron. *quod esset ab impiis*, mendose.

enim quia soli nominati sunt propter ordines generationum, quas commemorari oportebat, ideo consequens videri debet solos fuisse tunc generatos ex Adam. Cum enim silentio cooptis omnium nominibus ceterorum, legatur eum genuisse filios & filias, quota fuerit ista proles ejus, quis præsumat asserere, si culpam temeritatis evitat? Potuit quippe Adam divinitus admonitus dicere, postea quam Seth natus est: *Suscitavit enim mihi Deus semen aliud pro Abel*; quoniam talis erat futurus, qui impleret illius sanctitatem, non quod ipse prior post eum temporis ordine nasceretur. Deinde quod scriptum est:

Gen. 5.6. Vixit autem Seth quinque & ducentos annos, vel secundum Hebræos, quinque & centum annos, & genuit Enos: quis possit nisi inconsideratus asseverare, hunc ejus primogenitum fuisse? Ut admirantes merito requiramus, quomodo per tot annos immunitus fuerit a connubio sine ullo proposito continentiae, vel non genuerit conjugatus; quando quidem etiam de ipso legitur: Et genuit filios & filias, & fuerunt omnes dies Seth duodecim & nongenti anni, & mortuus est. Atque ita deinceps quorum anni commemorantur, nec filios filiaque genuisse reticentur. Ac per hoc non apparet omnino, utrum qui nominatur genitus, ipse fuerit primogenitus: immo vero, quoniam credibile non est, patres illos ætate tam longa aut impuberes fuisse, aut conjugibus caruisse vel fetibus; nec illos eorum filios primos eis natos fuisse credibile est. Sed cum sacræ scriptor historię ad ortum vitamque Noe, cujus tempore diluvium factum est, per successiones generationum notatis temporibus intenderet pervenire, eas utique commemoravit, non quæ primæ suis parentibus fuerit, sed quæ in propagationis ordinem venerint.

2. Exempli gratia, quo id fiat apertius, aliquid interponam, unde nullus ambigat fieri potuisse quod dico. Evangelista Matthæus generationem Dominicæ carnis per seriem parentum volens commendare memoriæ, ordiens a patre Abraham, atque ad David primitus ut perveniret intendens, *Abraham*, inquit, *genuit Isaac*: cur non dixit *Ismael*, quem primus genuit? *Isaac autem*, inquit, *genuit Jacob*: cur non dixit *Esau*, qui primogenitus fuit? Quia scilicet per illos ad David pervenire non posset. Deinde sequitur: *Jacob autem genuit Judam, & fratres ejus*: numquid Judas primogenitus fuit? *Judas*, inquit, *genuit Phares & Zaram*; nec istorum geminorum aliquis fuit primogenitus Judæ, sed ante illos jam tres genuerat. Eos itaque tenuit in ordine generationum, per quos ad David, atque inde quo intenderat, perveniret. Ex quo intelligi potest, veteres quoque homines ante diluvium non primogenitos, sed eos fuisse commemoratos, per quos succedentium or-

do generationum ad Noe patriarcham duceretur, ne seræ pubertatis illorum obscura & non necessario quæstio nos fatiget.

CAPUT XVI.

De jure conjugiorum, quod dissimile a subsequentibus matrimoniis habuerint prima connubia.

1. **C**UM igitur genus humanum post primam copulam viri facti ex pulvere, & conjugis ejus ex viri latere, marium feminarumque conjunctione opus haberet, ut gignendo multiplicaretur; nec essent ulli homines, nisi qui ex illis duobus nati fuissent; viri sorores suas conjuges acceperunt: quod profecto quanto est antiquius compellente necessitate, tanto postea factum est damnabilius religione prohibente. Habita est enim ratio rectissima caritatis, ut homines quibus esset utilis atque honesta concordia, diversarum necessitudinum vinculis necerentur; nec unus in (a) uno multas haberet, sed singulæ spargerentur in singulos; ac sic ad sociale vitam diligentius (b) colligandam plurimæ plurimos obtinerent. Pater quippe & socer duarum sunt necessitudinum nomina. Ut ergo alium quisque habeat patrem, alium focerum, numerosius se caritas porrigit. Utrumque autem unus Adam esse cogebatur, & filiis & filiabus suis, quando fratres sororesque connubio jungebantur. Sic & Eva uxor ejus utrique sexui filiorum fuit & socrus & mater: quæ si duæ feminæ fuissent, mater altera, & socrus altera, copiosius se socialis dilectio colligaret. Ipsa denique jam soror (c) quod etiam uxor fiebat, duas tenebat una necessitudines: quibus per singulas distributis, ut altera esset soror, altera uxor, hominum numero socialis propinquitatis augeretur. Sed hoc unde fieret tunc non erat, quando nisi fratres & sorores ex illis duobus primis nulli homines erant. Fieri ergo debuit quando potuit, ut existente copia inde ducerentur uxores, quæ non erant jam sorores; & non solum (1) istud ut fieret, nulla necessitas esset, verum etiam si fieret, nefas esset. Nam si & nepotes primorum hominum, qui jam consobrinæ poterant accipere conjuges, sororibus matrimonio jungerentur; non jam duæ, sed tres in homine uno necessitudines fierent, quæ propter caritatem numerosiore propinquitate necerentur, disseminari per singulos singula deberent. Esset enim unus homo filiis suis fratri scilicet sororibusque conjugibus, & pater, & socer & avunculus: ita & uxor ejus, iisdem communibus filiis & mater & amita & socrus: iidemque inter se filii eorum, non solum essent fratres, atque conjuges, verum etiam consobrini; quia & fratrum filii. Omnes autem istæ necessitudines, quæ uni homini tres homines connecterent, si essent in singulis singulæ, ut unus homo haberet alteram sororem, alteram uxorem, alteram consobrinam,

(a) Am. & Lov. in una. Emendantur ad Vind. Er. & MSS.
(b) Sola editio Lov. colligendam.

(c) Plures MSS. quæ.
(1) Cod. Veron. istud.

alterum patrem, alterum avunculum, alterum focerum, alteram matrem, alteram amitam, alteram locrum: atque ita se non in paucitate coartatum, sed latius atque numerosius propinquitatibus crebris vinculum sociale diffunderet.

2. Quod humano genere crescente & multiplicato, etiam inter impios deorum multorum falsorumque cultores sic observari cernimus, ut etiam si perversis legibus permittantur fraterna conjugia, melior tamen consuetudo ipsam malit exhorre licentiam; & cum sorores accipere in matrimonium primis humani generis temporibus omnino licuerit, sic aversetur, quasi nunquam licere potuerit. Ad humanum enim sensum vel alliciendum, vel offendendum mos valet plurimum. Qui cum in hac causa immoderationem concupiscentiæ coerceat, eum (a) designari atque corrumpi merito esse nefarium judicatur. Si enim iniquum est, aviditate possidendi transgredi limitem agrorum, quanto est iniquius libidine concumbendi subvertere limitem morum? Experti autem sumus in connubiis consobrinarum etiam nostris temporibus propter gradum propinquitatis fraterno gradui proximum, quam raro per mores fiebat, quod fieri per leges licebat; quia id nec divina prohibuit, & (b) nondum prohibuerat lex humana. Verumtamen factum etiam licitum, propter vicinitatem horrebatur illiciti; & quod fiebat cum consobrina, pæne cum sorore fieri videbatur: quia & ipsi inter se propter tam propinquam consanguinitatem fratres vocantur, & pæne germani sunt. Fuit autem antiquis patribus religiose curæ, ne ipsa propinquitas se paulatim propaginum ordinibus dirimens longius abiret & propinquitas esse desisteret, cum nondum longe positam rursus matrimonii vinculo colligare, & quodam modo revocare fugientem. Unde jam pleno hominibus orbe terrarum, non quidem sorores ex patre vel matre vel ex ambobus suis parentibus natas, sed tamen amantibus de suo genere ducere uxores. Verum quis dubitet honestius hoc tempore etiam (c) consobrinorum prohibita esse conjugia; non solum secundum ea quæ disputavimus, propter multiplicandas affinitates, ne habeat duas necessitudines una persona, cum duæ possint eas habere, & numerus propinquitatis augeri; sed etiam quia nescio quomodo inest humanæ verecundiæ quiddam naturale atque laudabile, ut cui debet causa propinquitatis (d) reverendum honorem, ab ea contineat, quamvis generatricem, tamen libidinem, de qua erubescere videmus, & ipsam

(a) Editi, *designari*. Melius plures MSS. *designari*: id est convelli & dirumpi. Sic in Terent. Adelph. act. 1. sc. 2. pro, *Modo quid designavit*: Eugraphius legit, *designavit*, dicitque *designare* proprie esse aliquid legibus signatum rumpere.

(b) Legem a Theodosio latam ne inter consobrinorum & parentes inirentur matrimonia, laudat Aurelius Victor in Theodos. & Ambrosius lib. 1. epist. 66. eamque legem fortassis indicat hic postea Augustinus verbis illis: *Verum*

pulicitiam conjugalem.

3. Copulatio igitur maris & feminae, quantum adinet ad genus mortalium, quoddam feminarium est Civitatis: sed terrena Civitas generatione tantummodo, caelestis autem etiam regeneratione opus habet, ut noxam generationis evadat. Utrum autem aliquod fuerit, vel si fuit, quale fuerit corporale atque visibile regenerationis signum ante diluvium, sicut Abrahæ circumcisio postea est imperata, sacra historia tacet. Sacrificasse tamen Deo etiam illos antiquissimos homines non tacet: quod & in duobus primis fratribus claruit; & Noe post diluvium, cum de arca fuisset egressus, hostias Deo legitur immolasse. De qua re in præcedentibus libris jam diximus, non ob aliud dæmones arrogantes sibi divinitatem deosque se credi cupientes sibi expetere sacrificium, & gaudere huiusmodi honoribus, nisi quia verum sacrificium vero Deo deberi sciunt.

CAPUT XVII.

De duobus ex uno genitore procreatis patribus atque principibus.

CUM ergo esset Adam utriusque generis pater, id est, & cuius series ad terrenam, & cuius series ad caelestem pertinet Civitatem; occiso Abel, atque in ejus interfectione commendato mirabili sacramento, facti sunt duo patres singulorum generum, Cain & Seth: in quorum filiis, quos commemorari oportebat, duarum istarum Civitatum in genere mortalium evidentius indicia clarere cœperunt. Cain quippe genuit Enoch, in cuius nomine condidit civitatem, terrenam scilicet, non peregrinantem in hoc mundo, sed in ejus temporalis pace ac felicitate quiescentem. Cain autem interpretatur possessio: unde dictum est quando natus est, sive a patre, sive a matre ejus: *Adquisivi hominem per Deum*. Enoch vero dedicatio: hic enim dedicatur terrena civitas, ubi conditur; quoniam hic habet eum, quem intendit & appetit finem. Porro ille Seth resurrectio interpretatur, & Enos filius ejus interpretatur homo: non sicut Adam, (& ipsum enim nomen interpretatur homo) sed commune perhibetur esse in illa lingua, id est, Hebræa, masculo & feminae. Nam sic de illo scriptum est: *Masculum & feminam fecit illos, & benedixit illos, & cognominavit nomen eorum Adam*. Unde non ambigitur, sic appellatam fuisse feminam Evam proprio nomine, ut tamen Adam, quod interpretatur homo, nomen esset amborum. Enos autem sic interpretatur homo, ut hoc non posse femi-

Regenerationis signum ante diluvium. Gen. 17. 10.

Gen. 4. 3.

Gen. 8. 20.

Cain, possessio.

Gen. 4. 1. Enoch dedicatio.

Seth, resurrectio.

Enos, homo.

Gen. 5. 2.

quis dubitet honestius hoc tempore etiam consobrinorum prohibita esse conjugia! Lex porro ista Theodosii hæcenus consideratur: superest autem in eandem rem lex alia, quæ Constantio tribuitur, sancita Romæ Arbetrione & Lolliano Consulibus, in cod. Theod. lib. 2. de incest. nupt. Dispensatum olim a Cæsaribus, ut legitima esset uxor consobrina, docet Cassiodorus Senator lib. 7. variar. c. 46.

(c) Sic MSS. At editi, *consobrinorum*.

(d) Editi, *verecundum*: diuidentibus MSS.

Luc. 20. feminam nuncupari periti linguæ illius asseverent, tamquam filius resurrectionis, ubi non nubent, neque uxores ducent. Non enim erit ibi generatio, cum illuc perduxerit regeneratio. Quare & hoc non incassum notandum arbitror, quod in eis generationibus quæ propagantur ex illo qui est appellatus Seth, cum genuisse filios filialesque (a) dicantur, nulla ibi genita nominata femina expressa est: in his autem quæ propagantur ex Cain, in ipso fine quo usque (b) protrahuntur, novissima femina genita nominatur. Sic enim legitur: *Mathusael genuit Lamech: & sumpsit sibi Lamech duas uxores, nomen uni Ada, & nomen secundæ Sella; & peperit Ada Jobel: hic erat pater habitantium in tabernaculis pecuariorum. Et nomen fratris ejus Jubal: hic fuit qui ostendit psalterium & citharam. Sella autem peperit & ipsa Thobel: & erat ararius & malleator aramenti & ferri. Soror autem Thobel (c) Noema.* Huc usque porrectæ sunt generationes ex Cain, quæ sunt omnes ab Adam octo, annuerato ipso Adam, septem scilicet usque ad Lamech, qui duarum maritus uxorum fuit: & octava est generatio in filiis ejus, in quibus commemoratur & femina. Ubi eleganter significatum est, terrenam Civitatem usque in sui finem carnales habituram generationes, quæ marium feminarumque conjunctione proveniunt. Unde & ipsæ, quod præter Evam nusquam reperitur ante diluvium, nominibus propriis exprimuntur uxores illius hominis, qui nominatur hic novissimus pater. Sicut autem Cain, quod interpretatur possessio, terrenæ (1) conditor civitatis, & filius ejus, in cujus nomine condita est, Enoch, quod interpretatur dedicatio, indicat istam civitatem & initium & finem habere terrenum; ubi nihil speratur amplius, quam (d) in hoc sæculo cerni potest: ita Seth, quod interpretatur resurrectio, cum sit generationum seorsum commemoratarum pater, quid de filio ejus sacra hæc historia dicat, intuendum est.

CAPUT XVIII.

Quid significatum sit in Abel, & Seth, & Enos, quod appareat ad Christum & corpus ejus, id est, Ecclesiam pertinere.

Gen. 4. **26.** **Abel.** **Seth.** **Rom. 8.** **24.** **25.** **ET** Seth, inquit, natus est filius, & nominavit nomen ejus Enos: hic speravit invocare nomen Domini Dei. Nempe clamat adtestatio veritatis. In spe igitur vivit homo filius resurrectionis: in spe vivit, quamdiu peregrinatur hic Civitas Dei, quæ gignitur ex fide resurrectionis Christi. Ex duobus namque illis hominibus, Abel, quod interpretatur luctus, & ejus fratre Seth, quod interpretatur resurrectio, mors Christi & vita ejus ex mortuis figuratur. Ex qua fide gignitur hic Civitas Dei, id est, homo, qui speravit invocare nomen Domini Dei. *Spe enim salvi facti sumus*, ait Apostolus. *Spe au-*

tem quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus, speramus, per patientiam expectamus. Nam quis vacare hoc existimet ab altitudine sacramenti? Numquid enim Abel non speravit invocare nomen Domini Dei, cujus sacrificium Scriptura tam acceptum Deo fuisse commemorat? Numquid ipse Seth non speravit invocare nomen Domini Dei, de quo dictum est: *Suscitavit enim mihi Deus semen aliud pro Abel?* Cur ergo huic proprie tribuitur, quod piorum omnium intelligitur esse commune, nisi quia oportebat in eo qui de patre generationum in meliorem partem, hoc est, supernæ Civitatis separatarum, primus commemoratur exortus, præfigurari hominem, id est, hominum societatem, quæ non secundum hominem in re felicitatis terrenæ, sed secundum Deum vivit in spe felicitatis æternæ? Nec dictum est, Hic speravit in Dominum Deum: aut, Hic invocavit nomen Domini Dei: sed, *Hic speravit*, inquit, *invocare nomen Domini Dei.* Quid sibi hoc vult: *Speravit invocare*, nisi quia prophetia est, exorturum populum, qui secundum electionem gratiæ invocaret nomen Domini Dei? Hoc est, quod per alium prophetam dictum, Apostolus de hoc populo intelligit ad Dei gratiam pertinente: *Et erit, omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Hoc enim ipsum quod dicitur: *Et nominavit nomen ejus Enos, quod interpretatur homo*; ac deinde additur, *Hic speravit invocare nomen Domini Dei*; satis ostenditur, quod non in se ipso spem ponere debeat homo. *Maledictus enim omnis* (sicut alibi legitur) *qui spem suam ponit in homine*: ac per hoc, nec in se, ut sit civis alterius Civitatis, quæ non secundum filium Cain dedicatur hoc tempore, id est, mortalis hujus sæculi labente transcurso, sed in illa immortalitate beatitudinis sempiternæ.

CAPUT XIX.

De significatione quæ in Enoch translatione monstratur.

NAM & ista propago, cujus est pater Seth, in ea generatione habet dedicationis nomen, quæ septima est ab Adam, annuerato Adam. Septimus enim ab illo natus est Enoch, quod interpretatur dedicatio. Sed ipse est ille translatus, quoniam placuit Deo, & insigni numero in ordine generationum, quo sabbatum consecratum est, septimo scilicet ab Adam. Ab ipso autem patre istarum generationum, quæ discernuntur a propagine Cain, id est, a Seth sextus est: quoto die factus est homo, & consummavit Deus omnia opera sua. Sed hujus Enoch translatio nostræ dedicationis est præfigurata dilatio. Quæ quidem jam facta est in Christo capite nostro, qui sic resurrexit, ut non moriatur ulterius, sed etiam ipse translatus est: restat autem

(a) Sic MSS. At editi, dicatur.
(b) Plerique MSS. perendum. Et ita cod. Veron.
(c) Nonnulli MSS. Noemina. Cod. Veron. Noemina.

(d) Editi, quam quod, Abest quod a MSS.
(1) Cod. Veron. condita.

tem altera dedicatio universæ domus, cujus ipse Christus est fundamentum, quæ differtur in finem, quando erit omnium resurrectio, non mortuorum amplius. Sive autem domus Dei dicatur, sive templum Dei, sive Civitas Dei, idipsum est, nec abhorret a Latini eloquii consuetudine. Nam & Virgilius imperiosissimam civitatem domum appellat Assaraci, Romanos volens intelligi, qui de Assaraco per Trojanos originem ducunt; & domum Æneæ eosdem ipsos, quia eo duce Trojani cum Italiam venissent, ab eis condita est Roma. Imitatus namque est poeta ille sacras litteras, in quibus dicitur domus Jacob tam ingens populus Hebræorum.

CAPUT XX.

De eo quod Cain successio in octo ab Adam generationes clauditur, & in posteris ab eodem patre Adam Noe decimus invenitur.

I. DICET aliquis, Si hoc intendebat scriptor hujus hystoriæ in commemorandis generationibus ex Adam per filium ejus Seth, ut per illas perveniret ad Noe, sub quo factum est diluvium, a quo rursus contexeretur ordo nascentium, quo perveniret ad Abraham, a quo Matthæus Evangelista incipit generationes, quibus ad Christum pervenit æternum Regem Civitatis Dei, quid intendebat in generationibus ex Cain, & quo eas perducere volebat? Respondetur, Uque ad diluvium, quo totum illud genus terrenæ Civitatis absumtum est, sed (1) reparatum ex filiis Noe. Neque enim deesse poterit hæc terrena Civitas societasque hominum secundum hominem viventium usque ad hujus sæculi finem: de quo Dominus ait, *Filii hujus sæculi generant, & generantur*. Civitatem vero Dei peregrinantem in hoc sæculo regeneratio perducit ad alterum sæculum, cujus filii nec generant, nec generantur. Hic ergo generari & generare Civitati utrique commune est: quamvis Dei Civitas habeat etiam hic multa civium millia, quæ ab opere generandi se abstinent: sed habet etiam illa (a) ex imitatione quadam, licet errantium. Ad eam namque pertinent etiam qui deviantes ab hujus fide diversas hæreses condiderunt: secundum hominem quippe vivunt, non secundum Deum. Et Indorum Gymnosophistæ, qui nudi perhibentur philosophari in solitudinibus Indiæ, cives ejus sunt, & a generando se cohibent. Non enim est hoc bonum, nisi cum fit secundum fidem summi boni, qui est Deus. Hoc tamen nemo fecisse ante diluvium reperitur: quando quidem etiam ipse Enoch septimus ab Adam, qui translatus refertur esse, non mortuus, genuit filios & filias, ante quam transferretur; in quibus fuit Mathusalem, per quem generationum memorandarum ordo tranfcurrit.

(a) Ita MSS. Editi autem, *sed habet etiam illa cives nonnullos istis similes ex imitatione quadam licet errantes*.

(b) Aliquot MSS. *duo millia ducenti-quinquaginta*. Eusebius, Hieronymus, Beda, aliique secundum Septuaginta interpretum codices computant duo millia-ducentos qua-

2. Cur ergo tanta paucitas successio (2) commemoratur in generationibus ex Cain, si eas usque ad diluvium perducere oportebat, nec erat diuturna ætas præveniens pubertatem, quæ centum vel amplius annos vacaret a fetibus? Nam si non intendebat auctor libri hujus aliquid, ad quem necessario perduceret seriem generationum, sicut in illis quæ veniunt de femine Seth, intendebat pervenire ad Noe, a quo rursus ordo necessarius sequeretur; quid opus erat præmittere primogenitos filios, ut perveniretur ad Lamech, in cujus filiis finitur illa contextio, octava generatione scilicet ex Adam, septima ex Cain, quasi esset inde aliquid deinceps connectendum, unde perveniretur vel ad Israeliticum populum, in quo cælesti Civitati etiam terrena Jerusalem figuram propheticam præbuit, vel ad Christum secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula; supernæ Jerusalem fabricator atque regnator; cum tota progenies Cain diluvio sit deleta? Unde videri potest, in eodem ordine generationum primogenitos fuisse commemoratos. Cur ergo tam pauci sunt? Non enim usque ad diluvium tot esse potuerunt, non vacantibus usque ad centenariam pubertatem patribus ab officio generandi, si non erat tunc proportione longævitas illius etiam fera pubertas. Ut enim peræque triginta annorum fuerint, cum filios generare cœperunt, octies triceni, (quoniam octo sunt generationes cum Adam & cum eis quos genuit Lamech) ducenti & quadraginta sunt anni: num itaque toto deinde tempore usque ad diluvium non generaverunt? Qua tandem causa, qui hæc scripsit, generationes commemorare noluit quæ sequuntur? Nam ex Adam usque ad diluvium computantur anni, secundum codices nostros, duo millia-ducenti (b) sexaginta-duo: secundum Hebræos autem, mille-sexcenti-quinquaginta-sex. Ut ergo istum numerum minorem credamus esse veriore, de mille-sexcentis-quinquaginta-sex annis ducenti-quadraginta detrahantur: numquid credibile est per mille-quadringentos, & quod excurrit, annos, qui restant usque ad diluvium, progeniem Cain a generationibus vacare potuisse?

3. Sed qui ex hoc movetur, meminerit, cum quaererem, quomodo credendum sit, antiquos illos homines per tam multos annos a gignendis filiis cessare potuisse; aut de fera pubertate, proportione tam longæ vitæ; aut de filiis qui commemorantur in generationibus, quod non fuerint primogeniti; sed hi per quos ad eum, quem intendebat auctor libri, poterat (3) pervenire, sicut ad Noe in generationibus Seth. Proinde in generationibus Cain, si non occur-

rit

draginta & duos annos.

(1) Cod. Veronen. *reparatum est ex &c.*

(2) Codex Veronen. *memoratur*.

(3) Codex Veronen. *perveniri*.

Æneid.
6.

Luc. 20.
14.

Gymno-
sophi.
stæ.

Rom. 9.
5.

rit qui deberet intendi, ad quem prætermisiss primogenitis, per eos qui commemorati sunt, perveniri oportebat, sc̄ra pubertas intelligenda restabit; ut aliquanto post centum annos, puberes habilesque ad gignendum facti fuerint, ut ordo generationum per primogenitos curreret, & usque ad diluvium ad numerum annorum tantæ quantitatis occurreret. Quamvis fieri possit, ut propter aliquam secretiorem causam, quæ melatet, usque ad Lamech & ejus filios generationum perveniente contextu, commendaretur hæc Civitas, quam dicimus esse terrenam; ac deinde cessaret scriptor libri commemorare ceteras, quæ usque ad diluvium esse potuerunt. Potest & illa esse causa, cur non ordo generationum per primogenitos duceretur, ut necesse non sit in illis hominibus tam seram credere pubertatem, quod scilicet eadem civitas, quam Cain in nomine Enoch filii sui condidit, longe lateque regnare potuerit, & reges habere non simul plures, sed suis ætatibus singulos, quos genuissent (a) sibi successuros quicumque regnassent. Horum regum primus esse potuit ipse Cain, secundus filius ejus Enoch, in cujus nomine, ubi regnaretur, condita est civitas: tertius Gaidad, quem genuit Enoch: quartus (b) Manihel, quem genuit Gaidad: quintus (1) Mathusael, quem genuit Manihel: sextus Lamech, quem genuit Mathusael, qui septimus est ab Adam per Cain. Non autem erat consequens, ut primogeniti (c) in regnum regnantibus succederent patribus, sed quos regnandi meritum propter virtutem terrenæ utilitatem civitati, vel fors aliqua reperiret, vel ille potissimum succederet patri hereditario quodam jure regnandi, quem præ ceteris filiis dilexisset. Potuit autem vivente adhuc Lamech atque regnante fieri diluvium, ut ipsum cum aliis omnibus hominibus, exceptis qui in arca fuerunt, quem perderet, inveniret. Neque enim mirandum est, si varia quantitate numerositatis annorum interposita, per tam longam ætatem ab Adam usque ad diluvium non æqualis numeri generationes habuit utraque progenies, sed per Cain septem, per Seth autem decem: septimus est enim, ut jam dixi, ab Adam Lamech, decimus Noe: & ideo non unus filius Lamech, sicut in ceteris superius, sed plures commemorati sunt; quia incertum erat quis ei fuisset mortuo successurus, si regnandi tempus inter ipsum & diluvium remansisset.

4. Sed quoquo modo se habeat sive per primogenitos, sive per reges, ex Cain generationum ordo decurrens, illud mihi nullo pacto prætereundum silentio videtur, quod cum Lamech septimus ab Adam fuisset inventus, tot ejus annumerati sunt filii, donec undenarius numerus impleteretur, quo significatur peccatum. Adduntur enim

Tom. VII.

(a) Sola editio Lov. *ibi successuros*: & paullo post, *ubi regnaret*, pro *regnaretur*.

(b) Aliquot MSS. cum Veron. *Mezia*. Et nonnulli, *Maviael*. Apud Septuaginta vero, *Maleleel*.

tres filii, & una filia. Uxores autem aliud possunt significare, non hoc quod nunc commendandum videtur. Nunc enim de generationibus loquimur: illæ vero unde sint genitæ, tacitum est. Quoniam ergo Lex denario numero prædicatur, unde est memorabilis ille Decalogus; profecto numerus undenarius, quoniam transgreditur denarium, transgressionem legis, ac per hoc peccatum significat. Hinc est quod in Tabernaculo testimonii, quod erat in itinere populi Dei velut templum (d) ambulatorium, undecim vela cilicina fieri præcepta sunt. In cilicio quippe recordatio est peccatorum, propter hæcos ad finitram futuros: quod confitentes in cilicio prosternimur, tamquam dicentes quod in Psalmo scriptum est, *Et peccatum meum ante me est semper*. Progenies ergo ex Adam per Cain sceleratum undenario numero finitur, quo peccatum significatur: & ipse numerus femina clauditur, a quo sexu initium factum est peccati, per quod omnes morimur. Commisum est autem, ut & voluptas carnis, quæ spiritui resisteret, sequeretur. Nam & ipsa filia Lamech Noema voluptas interpretatur. Per Seth autem ab Adam usque ad Noe denarius insinuatur legitimus numerus. Cui Noe tres adjiciuntur filii: unde uno lapsu duo benedicuntur a patre, ut remoto reprobis & probatis filiis ad numerum additis etiam duodenarius numerus intimeretur, qui & in Patriarcharum & in Apostolorum numero insignis est, propter septenarii partes, alteram per alteram multiplicatas. Nam ter quaterni, vel quater terni ipsum faciunt. His ita se habentibus, video considerandum & commemorandum, ista utraque progenies, quæ distinctis generationibus duas insinuat Civitates, unam terrigenarum, alteram regeneratorum, quomodo postea sic commixta fuerit atque confusa, ut universum genus humanum, exceptis octo hominibus perire mereretur diluvio.

CAPUT XXI.

Qua ratione commemorato Enoch, qui fuit filius Cain, totius generationis ejus usque ad diluvium sit continuata narratio: commemorato autem Enos, qui fuit filius Seth, ad conditionis humana principium sit reditum.

PRIMO autem intuendum est, quemadmodum cum ex Cain generationes enumerarentur, commemorato ante ceteros posteros ejus, illo in cujus nomine condita est civitas, id est, Enoch, contexti sunt ceteri usque ad illum finem, de quo locutus sum, donec illud genus atque universa propago diluvio deleretur: cum vero filius Seth unus commemoratus fuisset Enos, nondum usque ad diluvium additis ceteris, articulus quidam interponitur & dicitur

Hic liber nativitatis hominum, qua die fecit Deus 26.

H h Adam,

(c) MSS. *ut primogeniti regum*, & ita Veron.

(d) In sola editione Lov. *deambulatorium*.

(1) Cod. Veron. *Mathusale*.

Exod.
26. 7.

Cili-
cium.

Pf. 50. 4.

Gen. 4.

Gen. 5. 1. Adam, ad imaginem Dei fecit illum. Masculum & feminam fecit illos & benedixit illos, & cognominavit nomen eorum Adam qua die fecit illos. Quod mihi videtur ad hoc interpositum, ut hinc rursus inciperet ab ipso Adam dinumeratio temporum, quam noluit facere qui hæc scripsit in Civitate terrena: tamquam (1) eam Deus sic commemoraret, ut non computaret. Sed quare hinc reditur ad istam recapitulationem, postea quam commemoratus est filius Seth, homo qui speravit invocare nomen Domini Dei; nisi quia sic oportebat istas duas proponere civitates, unam per homicidam usque ad homicidam; nam & Lamech duabus uxoribus suis se perpetrasse homicidium confitetur: alteram per eum qui speravit invocare nomen Domini Dei? Hoc est quippe in hoc mundo peregrinantis Civitatis Dei totum atque summum in hac mortalitate negotium, quod per unum hominem, quem sane occisi resurrectio genuit, commendandum fuit. Homo quippe ille unus totius supernæ Civitatis est unitas: nondum quidem completa, sed præmissa ista prophetica præfiguratione complenda. Filius ergo Cain, hoc est, filius possessionis, (cujus nisi terrenæ?) habeat nomen in civitate terrena, (2) quæ in ejus nomine condita est. De his est enim de quibus cantatur in Psalmo: *Invocabunt nomina eorum in terris ipsorum*. Propter quod sequitur eos quod in alio Psalmo scriptum est: *Domine, in civitate tua imaginem (3) ipsorum ad nihilum rediges*. Filius autem Seth, hoc est, filius resurrectionis, speret invocare nomen Domini Dei. Eam quippe societatem hominum præfiguratur quæ dicit: *Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei speravi in misericordia Dei*. Vanas autem glorias famosi in terra nominis non requirat: *Beatus enim vir, cujus est nomen Domini spes ejus, & non respexit in vanitates, & insanas (a) mendaces*. Propositis itaque duabus Civitatibus, una in re hujus sæculi, altera in spe Dei, tamquam ex communi, quæ aperta est in Adam, janua mortalitatis egressis, ut (b) procurrant & excurrant ad discretos proprios ac debitos fines, incipit dinumeratio temporum: in qua & aliæ generationes. adjiciuntur, facta recapitulatione ex Adam, ex cujus origine damnata, veluti mascula una meritæ damnationi tradita, fecit Deus alia in contumeliam vasa iræ, alia in honorem vasa misericordiæ; illis reddens quod debetur in pœna, istis donans quod non debetur in gratia: ut ex ipsa etiam comparatione vasorum iræ, superna Civitas discat, quæ peregrinatur in terris, non fidere libertate arbitrii sui, sed speret invocare nomen Domini Dei. Quoniam voluntas, in natura quæ facta est bona a Deo bono,

Rom. 9. 21.

(a) Editi, *fallas*. At MSS. *mendaces*: sic passim Augustinus.

(b) Ita MSS. Editi autem, *percurrant*.

(c) Sic omnes ad unum libri MSS. At editi, *in laude quidam Creatoris breviter versibus dixit*.

(1) Cod. Veronen. *ea*, nempe *tempora*; sed mendum.

sed mutabilis ab immutabili, quia ex nihilo, & a bono potest declinare, ut faciat malum, quod fit libero arbitrio; & a malo, ut faciat bonum, quod non fit sine divino adjutorio.

CAPUT XXII.

De lapsu filiorum Dei alienigenarum mulierum amore captorum, unde & omnes, exceptis octo hominibus, diluvio perire meruerunt.

HOC itaque libero voluntatis arbitrio genere humano progrediente atque crescente, facta est permixtio, & iniquitate participata quadam utriusque confusio Civitatis. Quod malum a sexu femineo causam rursus invenit: non quidem illo modo quo ab initio; non enim cuiusquam etiam tunc fallacia seductæ illæ feminæ persuaserunt peccatum viris: sed ab initio quæ pravis moribus fuerant in terrena Civitate, id est, in terrigenarum societate, amatae sunt a filiis Dei, civibus scilicet peregrinantis in hoc sæculo alterius Civitatis, propter pulcritudinem corporis. Quod bonum Dei quidem (4) donum est: sed propterea id largitur etiam malis, ne magnum bonum videatur bonis. Deserto itaque magno bono & honorum proprio, lapsus est factus ad bonum minimum, non bonis proprium, sed bonis malisque commune: ac sic filii Dei filiarum hominum amore sunt capti, atque ut eis conjugibus fruerentur, in mores societatis terrigenæ defluerunt, deserta pietate quam in sancta societate servabant. Sic enim corporis pulcritudo, a Deo quidem factum, sed temporale, carnale, infimum bonum, male amatur postposito Deo, aeterno, interno, sempiterno bono: quemadmodum justitia deserta & aurum amatur ab avaris, nullo peccato auri, sed hominis. Ita se habet omnis creatura. Cum enim bona sit, & bene potest amari, & male: bene, scilicet ordine custodito; male, ordine perturbato, Quod in laude (c) quadam Cerci breviter versibus dixi:

Hæc tua sunt, bona sunt, quia tu bonus ista creasti.

Nil nostrum est in eis, nisi quod peccamus amantes

Ordine neglecto, pro te, quod conditur abs te. Creator autem si veraciter ametur, hoc est, si ipse, non aliud pro illo quod non est ipse, ametur, male amari non potest. Nam & amor ipse ordinate amandus est, quo bene amatur quod amandum est, ut sit in nobis virtus qua vivitur bene. Unde mihi videtur, quod definitio brevis & vera virtutis, Ordo est amoris: propter quod in sancto Cantico canticorum cantat sponsa Christi, Civitas Dei, *Ordinate in me caritatem*. Hujus igitur caritatis, hoc est, dilectionis & amoris ordine perturbato, Deum filii Dei

videtur: subauditur enim *dinumerationem*.

(2) Cod. Veronen. *quia*.

(3) Cod. Veron. *eorum*. Et ita Versio Italica, Ambrosius, & idem August. in Enarrat. hujus Ps. 72. num. 26.

(4) Cod. Veron. *bonum est*.

Gen. 6.

Cant. 4.

Dei neglexerunt, & filias hominum dilexerunt. Quibus duobus nominibus satis Civitas utraque discernitur. Neque enim & illi non erant filii hominum per naturam: sed aliud nomen ceperant habere per gratiam. Nam in eadem Scriptura, ubi dicti sunt dilexisse filias hominum filii Dei, iidem dicti sunt etiam angeli Dei. Unde illos multi putant non homines fuisse, sed angelos.

CAPUT XXIII.

An credendum sit, angelos substantia spiritualis amore speciosarum mulierum captos earumdem iniisse conjugia, ex quibus gigantes sint creati.

1. QUAM questionem nos transeunter commemoratam in tertio hujus Operis libro reliquimus insolutam, utrum possint angeli, cum spiritus sint, corporaliter coire cum feminis. Scriptum est enim: *Qui facit angelos suos spiritus*: id est, eos qui natura spiritus sunt facit esse angelos suos, injungendo eis officium nuntiandi. Qui enim Græce dicitur ἀγγελοι, quod nomen Latina declinatione angelus perhibetur, Latina lingua nuntius interpretatur. Sed utrum eorum corpora consequenter adjunxerit, dicendo: *Et ministros suos ignem ardentem*: an quod caritate tamquam igne spiritali fervere debeant ministri ejus, ambiguum est. Apparuisse tamen hominibus angelos in talibus corporibus, ut non solum videri, verum etiam tangi possent, eadem verissima Scriptura testatur. Et quoniam creberrima fama est, multique se expertos, vel ab eis qui experti essent, de quorum fide dubitandum non est, audisse confirmant, Silvanos, (a) & Faunos, quos vulgo incubos vocant, improbos sæpe existisse mulieribus, & earum appetisse ac peregisse concubitum; & quosdam dæmones, quos Dufios Galli nuncupant, hanc assidue immunditiam & tentare & efficere, plures talesque asseverant, ut hoc negare impudenti videatur: non hinc aliquid a deo definire, utrum aliqui spiritus elemento aërio corporati, (nam hoc elementum etiam cum agitur flabello, sensu corporis tactuque sentitur) possint etiam hanc pati libidinem, ut quomodo possunt, sentientibus feminis misceantur. Dei tamen Angelos sanctos nullo modo illo tempore sic labi potuisse crediderim: nec de his dixisse Apostolum Petrum: *Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed carceribus caliginis in æri retrudens tradidit in judicio puniendos reservari*: sed potius de illis qui primum apostatantes a Deo cum diabolo principe suo ceciderunt, qui primum hominem per invidiam serpentina fraude (b) dejecit. Angelos autem fuisse etiam Dei homines nuncupatos, eadem Scriptura sancta locupletissima testis est. Nam & de Joanne

scriptum est: *Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam*. Et (1) Malachias propheta propria quadam, id est, sibi proprie impertita gratia, dictus est angelus.

2. Verum hoc movet quoddam, quod ex illis qui dicti sunt angeli Dei, & ex mulieribus quas amaverunt, non quasi homines generis nostri, sed gigantes legimus esse natos. Quasi verò corpora hominum modum nostrum longe excedentia, quod etiam supra commemoravi, non etiam nostris temporibus nata sunt. Nonne ante paucos annos, cum Romanæ urbis, quod a Gothis factum est, appropinquaret excidium, Romæ fuit femina cum suo patre & sua matre, quæ corpore quodam modo giganteo longe ceteris præmineret? Ad quam visendam mirabilis fiebat usquequaque concursus. Et hoc erat maxime admirationi, quod ambo parentes ejus nec saltem tam longi homines erant, quam longissimos videre consuevimus. Potuerunt ergo gigantes nasci, & prius quam filii Dei, qui & angeli Dei dicti sunt, filiabus hominum, hoc est, secundum hominem viventium miscerentur; filii scilicet Seth, filiabus Cain. Nam & canonica Scriptura sic loquitur, in quo libro hæc legimus, cujus verba ista sunt: *Et factum est, postquam coeperunt homines multi fieri super terram, & filie nate sunt illis: videntes (c) autem angeli Dei filias hominum, quia bone sunt, sunserunt sibi uxores ex omnibus quas elegerant. Et dixit Dominus Deus, Non permanebit spiritus meus in hominibus his in æternum, propter quod caro sunt. Erunt autem dies eorum centum-viginti anni. Gigantes autem erant super terram in diebus illis: & post illud cum intrarent filii Dei ad filias hominum, & generabant sibi, illi erant gigantes, a sæculo homines nominati*. Hæc libri verba divini satis indicant, jam illis diebus fuisse gigantes super terram, quando filii Dei acceperunt uxores filias hominum, cum eas amarent bonas, id est, pulcras. Consuetudo quippe Scripturæ hujus est, etiam speciosos corpore, bonos vocare. Sed & postquam hoc factum est, nati sunt gigantes. Sic enim ait: *Gigantes autem erant super terram in diebus illis: & post illud, cum intrarent filii Dei ad filias hominum*. Ergo & ante in illis diebus, & post illud. Quod autem ait: *Et generabant sibi*: satis ostendit, quod prius, ante quam sic caderent filii Dei, Deo generabant, non sibi, id est, non dominante libidine coeundi, sed serviente officio propagandi; non familiam factus sui, sed cives Civitatis Dei: quibus annuntiarent tamquam angeli Dei, ut ponerent in Deo spem suam, similes illius qui natus est de Seth, filius resurrectionis, & speravit invocare nomen Domini Dei: in qua spe essent cum suis posteris

H h 2 cohe-

(a) Hic apud Lov. additur *Panes*: at in Cod. Veron. omisso verbo *Faunos* legitur & *Panes*: quod ab editis aliis & MSS. abest.

(b) Sic MSS. Editi vero, *decepit*.

(c) Particula *autem*, quæ omissa in editis fuerat, habetur in MSS. & apud LXX.

(1) Cod. Veron. *Malachiel*.

coheredes æternorum bonorum, & sub Deo patre fratres filiorum.

Angeli
filii Seth
mystice
dicti.

3. Non autem illos ita fuisse angelos Dei, ut homines non essent, sicut quidam putant, sed homines procul dubio fuisse, Scriptura ipsa sine ulla ambiguitate declarat. Cum enim præmissum esset, quod *videntes angeli Dei filias hominum, quia bonæ sunt, sumserunt sibi uxores ex omnibus quas elegerant*; mox adjunctum est: *Et dixit Dominus Deus, Non permanebit spiritus meus in hominibus his in æternum, propter quod caro sunt*. Spiritu quippe Dei fuerant facti angeli Dei & filii Dei: sed declinando ad inferiora, homines dicuntur nomine naturæ, non gratiæ; dicuntur & caro, desertores spiritus & deserendo deserti. Et Septuaginta quidem interpretes & angelos Dei dixerunt istos, & filios Dei: quod quidem non omnes codices habent; nam quidam nisi filios Dei non habent. Aquila autem, quem interpretem Judæi ceteris anteponunt, non angelos Dei, nec filios Dei, sed filios deorum interpretatus est. Utrumque autem verum est. Nam & filii Dei erant, sub quo patre suorum patrum etiam fratres erant; & filii deorum, quoniam a diis geniti erant, cum quibus & ipsi dii erant, juxta illud Psalmi: *Ego dixi, Dii estis, & filii Excelsi omnes*. Merito enim creduntur Septuaginta interpretes accepisse propheticum Spiritum, ut si quid ejus auctoritate mutarent, atque aliter quam erat quod interpretabantur dicerent, neque hoc divinitus esse dictum dubitaretur. Quamvis hoc in Hebræo esse perhibeatur ambiguum, ut & filii Dei, & filii deorum, posset interpretari.

Apo-
crypha
scriptu-
ræ.

Jude 1.
34.

4. Omittamus igitur earum scripturarum fabulas, quæ apocryphæ nuncupantur, eo quod earum occulta origo non claruit patribus, a quibus usque ad nos auctoritas veracium Scripturarum certissima & notissima successione pervenit. In his autem apocryphis etsi invenitur aliqua veritas, tamen propter multa falsa nulla est canonica auctoritas. Scripsisse quidem nonnulla (1) divina Enoch septimum ab Adam, negare non possumus, cum hoc in Epistola canonica Judas apostolus dicat. Sed non frustra non sunt in eo canone Scripturarum, qui servabatur in templo Hebræi populi succedentium diligentia sacerdotum, (a) nisi quia ob antiquitatem suspectæ fidei judicata sunt, nec utrum hæc essent quæ ille scripsisset, poterat inveniri, non talibus proferentibus, qui ea per feriem successionis reperirentur rite servasse. Unde illa quæ sub eius nomine proferuntur, & continent illas de gigantibus fabulas, quod non habuerint homines patres, recte a prudentibus judicantur non ipsius esse credenda; sicut multa sub nominibus & aliorum Prophetarum, & re-

(a) Hic editi addunt: *Cur autem hoc*: quod ab omnibus MSS. abest.

(b) Editi, & quod unusquisque. At MSS. & omnis quisque: juxta LXX. & πᾶς τις.

centiora sub nominibus Apostolorum ab hæreticis proferuntur, quæ omnia (2) nomine apocryphorum ab auctoritate canonica examinatione remota sunt. Igitur secundum Scripturas canonicas Hebræas atque Christianas, multos gigantes ante diluvium fuisse, non dubium est, & hos fuisse cives terrigenæ societatis hominum; Dei autem filios, qui secundum carnem de Seth propagati sunt, in hanc societatem deserta justitia declinasse. Nec mirandum est, quod etiam de ipsis gigantes nasci poterunt. Neque enim omnes gigantes, sed magis multi utique tunc fuerunt, quam post diluvium temporibus ceteris. Quos propterea creare placuit Creatori, ut etiam hinc ostenderetur non solum pulcritudines, verum etiam (3) & magnitudines & fortitudines corporum non magnipendendas esse sapienti, qui spiritualibus atque immortalibus longe melioribus atque firmioribus & bonorum propriis, non bonorum malorumque communibus beatificatur bonis. Quam rem alius Propheta commendans ait: *Ibi fuerunt gigantes illi nominati, qui ab initio fuerunt statureosi, scientes prælium. Non hos elegit Dominus, nec viam scientiæ dedit illis: & interierunt, quia non habuerunt sapientiam, perierunt propter inconsiderantiam.*

C A P U T XXIV.

Quomodo intelligendum sit, quod eis qui diluvio perendi erant, Dominus dixit, Erunt dies eorum centum-viginti anni.

QUOD autem dixit Deus: *Erunt dies eorum centum-viginti anni*, non sic accipiendum est, quasi prænuntiatum sit, post hæc homines centum-viginti annos vivendo non transgredi, cum & post diluvium etiam quingentos excessisse inveniamus. Sed intelligendum est hoc Deum dixisse, cum circa finem quingentorum annorum esset Noe, id est, quadringentos-octoginta vitæ annos ageret, quos more suo Scriptura quingentos vocat, nomine totius maximam patrem plerumque significans: sexcentesimo quippe anno vitæ Noe, secundo mense factum est diluvium: ac sic centum-viginti anni prædicti sunt futuri vitæ hominum periturorum, quibus transactis diluvio delerentur. Nec frustra creditur sic factum esse diluvium, jam non inventis in terra qui non erant digni tali morte defungi, qua in impios vindicatum est: non quo hic quidquam bonis quandoque morituris tale genus mortis faciat aliquid quod eis possit obesse post mortem. Verumtamen nullus eorum diluvio mortuus est, quos de semine Seth propagatos sancta Scriptura commemorat. Sic autem divinitus diluvii causa narratur: *Videns, inquit, Dominus Deus, quia multiplicata sunt malitia hominum super terram, & (b) omnis quisque*

(1) Cod. Veronensis: *divina*: fortasse potior lectio.

(2) Cod. Veronensis: *nomina*.

(3) Copula & abest in cod. Verona.

quisque cogitat in corde suo diligenter super maligna omnes dies: & cogitavit Deus, quia fecit hominem super terram, & recogitavit, & dixit Deus, (a) Delebo hominem quem feci a facie terra ab homine usque ad pecus, & a reptilibus usque ad volatilia caeli, quia (b) iratus sum, quoniam feci eos.

CAPUT XXV.

De ira Dei, quae incommutabilem tranquillitatem nulla inflammatione perturbat.

IRA Dei, non perturbatio animi eius est, sed iudicium quo irrogatur poena peccato. Cogitatio vero eius & recogitatio, mutandarum rerum est immutabilis ratio. Neque enim sicut hominem, ita Deum cuiusquam facti sui pœnitent, cuius est de omnibus omnino rebus tam fixa sententia, quam certa præscientia. Sed si non utatur Scriptura talibus verbis, non se quodam modo familiariter insinuabit omni generi hominum, quibus vult esse consultum, ut & perterreat superbientes, & excitet negligentes, & exerceat quærentes, & alat intelligentes: quod non faceret, si non se prius inclinaret, & quodam modo descenderet ad jacentes. Quod autem etiam interitum omnium animalium terrenorum volatiliumque denuntiat, magnitudinem futuræ cladis effatur; non animantibus rationis expertibus, tamquam & ipsa peccaverint, minatur exitum.

CAPUT XXVI.

Quod arca quam Noe iussus est facere, in omnibus Christum Ecclesiamque significet.

IAM vero quod Noe homini iusto, & sicut de illo Scriptura veridica loquitur, in sua generatione perfectio, (non utique sicut perficiendi sunt cives Civitatis Dei in illa immortalitate, quæ æquabuntur Angelis Dei, sed sicut esse possunt in hac peregrinatione perfecti) imperat Deus, ut arcam faciat, in qua cum suis, id est, uxore, filiis, & nuribus, & cum animalibus, quæ ad illum ex Dei præcepto in arcam ingressa sunt, liberaretur a diluvii vastitate; procul dubio figura est peregrinantis in hoc sæculo Civitatis Dei, hoc est, Ecclesiæ, quæ fit salva per lignum, in quo pependit Mediator Dei & hominum homo Christus Jesus. Nam & mensuræ (c) ipsæ longitudinis, altitudinis, latitudinisque eius, significant corpus humanum, in cuius veritate ad homines prænuntiatus est venturus, & venit. Humani quippe corporis longitudo a vertice usque ad vestigia sexies tantum habet, quam latitudo, quæ est ab uno latere ad alterum latus; & decies tantum, quam altitudo, cuius altitudinis mensura est in latere a dorso ad ventrem: velut si jacentem hominem metiaris supinum, seu pronom, sexies tantum longus est a capite ad pedes, quam latus

a dextra in sinistram, vel a sinistra in dextram; & decies, quam altus a terra. Unde facta est arca trecentorum in longitudine cubitorum, & quinquaginta in latitudine, & triginta in altitudine. Et quod ostium in latere accepit, profecto illud est vulnus, quando latus crucifixi lancea perforatum est: hac quippe ad illum venientes ingrediuntur; quia inde sacramenta manarunt, quibus credentes initiuntur. Et quod de lignis quadratis fieri juberetur, undique stabilem vitam sanctorum significat: quacumque enim verteris quadratum, stabit. Et cetera quæ in ejusdem arcæ constructione dicuntur, Ecclesiasticarum signa sunt rerum.

2. Sed ea nunc persequi longum est: & hoc jam fecimus in Opere, quod adversus Faustum Manichæum scripsimus, negantem in libris Hebræorum aliquid de Christo esse prophetatum. Et fieri quidem potest, ut & nobis quispiam, & alius alio exponat hæc aptius: dum tamen ea quæ dicuntur, ad hanc de qua loquimur, Dei Civitatem, in hoc sæculo maligno tamquam in diluvio peregrinantem omnia referantur; si ab ejus sensu qui ista conscripsit, non vult longe aberrare qui exponit. Exempli gratia, Velut si quispiam quod hic scriptum est: *Inferiora bicamerata & tricamerata facies (d) eam*; non quod ego in illo Opere dixi, velit intelligi; quia ex omnibus gentibus Ecclesia congregatur, bicameratam dictam, propter duo genera hominum, circumcisionem scilicet & præputium, quos Apostolus & alio modo dicit Judæos & Græcos; tricameratam vero, eo quod omnes gentes de tribus filiis Noe post diluvium reparatæ sunt: sed aliud dicat aliquid, quod a fidei regula non sit alienum. Nam quoniam non solas in inferioribus mansiones habere arcam voluit, verum etiam in superioribus, & hæc dixit bicameratam, & in superioribus superiorum, & hæc appellavit tricameratam; ut ab imo sursum versus tertia confurgeret habitatio. Possunt hic intelligi & illa tria quæ commendat Apostolus, fides, spes, caritas. Possunt etiam multo convenientius tres illæ ubertates Evangelicæ, tricena, sexagena, centena; ut in infimo habitat pudicitia conjugalis, supra vidualis, atque hac superior virginalis: & si quid melius secundum fidem Civitatis hujus intelligi & dici potest. Hoc etiam de ceteris quæ hic exponenda sunt, dixerim, quia etsi non uno differuntur modo, ad unam tamen catholicæ fidei concordiam revocanda sunt.

CA-

(a) MSS. *Deleam*. Et ita cod. Veron. cum eodem Augustino lib. primo Locutionum de Genesi hoc loco.

(b) LXX. in vulgatis, *ὅτι ἐνεθυμῶμαι*, quia cogitavi. In aliis vero codicibus quos Origenes, Philo, atque hic Au-

gustinus sequitur, legebatur *ἐθυμῶμαι*, iratus sum.

(c) Plures MSS. *ipsius*.

(d) Editi, *facies ea*. At MSS. juxta LXX. *facies eam*, & ex his quidam habent, *bicameratam & tricameratam*.

CAPUT XXVII.

De arca atque diluvio, nec illis esse consentiendum, qui solam historiam recipiunt sine allegorica significatione, nec illis qui solas figuras defendunt repudiata historica veritate.

1. **N**ON tamen quisquam putare debet, aut frustra hæc esse conscripta: aut tantummodo rerum gestarum veritatem sine ullis allegoricis significationibus hic esse quarendam; aut e contrario hæc omnino gesta non esse, sed solas esse verborum figuras; aut quidquid illud est, nequaquam ad prophetiam Ecclesie pertinere. Quis enim nisi mente perversus, inaniter scriptos esse contendat libros per annorum millia tanta religione & tam ordinatæ successionis observantia custoditos; aut solas res gestas illic intuendas, ubi certe, ut alia omitam, si numerositas animalium cogebat arcæ tantam fieri magnitudinem, immunda bina & munda septena intromitti animalia quid cogebat, cum æqualis numeri possent utraque servari? Aut vero Deus, qui propter reparandum genus servanda præcepit, eo modo illa quo instituerat, restituere non valebat?

2. Qui vero non esse gesta, sed solas rerum significandarum figuras esse contendunt, primum opinantur tam magnum fieri non potuisse diluvium, ut altissimos montes quindecim cubitis aqua crescendo transscenderet; propter Olympi verticem montis, supra quem perhibentur nubes non posse (a) concrefcere, quod tam sublimis quam cælum sit, ut non ibi sit aer iste crassior, ubi venti, nebulae imbresque gignuntur: nec adtendunt omnium elementorum crassissimam terram ibi esse potuisse. An forte negant esse terram verticem montis? Cur igitur usque ad illa cæli spatia terris exaltari licuisse, & aquis exaltari non licuisse contendunt, cum isti mensores & pensores elementorum, aquas terris perhibeant superiores atque leviores? Quid itaque rationis afferunt, quare terra gravior & inferior locum cæli tranquillioris invaserit per volumina tot annorum, & aqua levior ac superior permessa non sit hoc facere saltem ad tempus exiguum?

3. Dicunt etiam non potuisse capere arcæ illius quantitatem animalium genera tam multa in utroque sexu, bina de immundis, septena de mundis. Qui mihi videntur non computare nisi trecenta cubita longitudinis, & latitudinis quinquaginta, (b) nec cogitare aliud tantum esse in superioribus, itemque aliud tantum in superioribus superiorum, ac per hoc ter ducta illa cubita fieri nongenta centum quinquaginta. Si

(a) Sic MSS. At editi, *conscendere*. Postea MSS. sic habent: *quod tam sublimis jam cælum sit*. Cod. Veronen. *quod tam sublimis jam cælum sit*.

(b) In editis additur, *triginta altitudinis*. Et paullo post, ut superioribus quadrent inferiora, sic habetur, *cubita fieri nongenta per longum, centum quinquaginta per latum, nonaginta per altum*. Corriguntur ad codices MSS.

autem cogitemus quod Origenes * non ineleganter adtruxit, Moysen scilicet hominem (c) Dei *cruditum*, sicut scriptum est, *omni sapientia Ægyptiorum*, qui Geometricam dilexerunt, geometrica cubita significare potuisse, ubi unum quantum sex nostra valere asseverant; quis non videat quantum rerum capere potuit illa magnitudo? Nam illud quod disputant tantæ magnitudinis arcam non potuisse compingi, ineptissime calumniantur, cum sciant immensas urbes fuisse constructas, nec adtendunt centum annos quibus arca illa est fabricata: nisi forte lapis lapidi adhærere potest sola calce conjunctus, ut murus per tot millia circumagatur, & lignum ligno per subscudines, epiros, clavos & gluten bituminis non potest adhærere, (1) ut fabricaretur arca, non curvis, sed rectis lineis longe lateque porrecta, quam nullus in mare mittat conatus hominum, sed levæt unda, cum venerit, naturali ordine ponderum, magisque divina providentia, quam humana prudentia natantem gubernet, ne incurrat ubicumque naufragium.

4. Quod autem scrupulosissime quæri solet de minutissimis bestiolis, non solum quales sunt mures & stelliones, verum etiam quales locutæ, scarabei, muscæ denique & pulices, utrum non amplioris numeri in arca illa fuerint, quam qui est definitus, cum hoc imperaret Deus: prius admonendi sunt quos hæc movent, sic accipiendum esse quod dictum est: *Quæ repunt super terram*; ut necesse non fuerit conservari in arca, quæ possunt in aquis vivere, non solum mersa, sicut pisces; verum etiam supernatantia, sicut multæ alites. Deinde cum dicitur: *Masculus & femina erunt*: profecto intelligitur ad reparandum genus dici: ac per hoc nec illa necesse fuerat ibi esse, quæ possunt sine concubitu de quibusque rebus vel rerum corruptionibus nasci: vel si fuerint, sicut in domibus esse consueverunt, sine ullo numero definito esse potuisse: aut si mysterium sacratissimum quod agebatur, & tantæ rei figura etiam (d) in veritate facti aliter non posset impleri, nisi ut omnia ibi certo illo numero essent, quæ vivere in aquis natura prohibente non possent, non fuit ista cura illius hominis, vel illorum hominum, sed divina. Non enim ea Noe capta intromittebat, sed venientia & intrantia permittebat. Ad hoc enim valet quod dictum est: *Intrabunt ad te*: non scilicet hominis actû, sed Dei nutu: ita sane, ut non illic fuisse credenda sint, quæ sexu carent. Præscriptum est enim, atque definitum: *Masculus & femina erunt*. Alia sunt quippe quæ de quibusque rebus sine concubitu ita nascuntur, ut postea

in quibus ibi cubita altitudinis merito nulla memorantur: nam hæc ad propositam difficultatem solvendam non eo modo licet, quo longitudinis & latitudinis cubita, salva Scripturæ fide multiplicare.

(c) Vox Dei abest a pluribus MSS. non tamen ab omnibus.

(d) MSS. *etiam veritate*: omisso in, & ita cod. Veronen.

(1) Cod. Veronen. *ut fabricetur*.

*Homil. 2. in Genes. 22.

Gen. 7. 20.

stea concumbant & generent, sicut muscæ: alia vero in quibus nihil sit maris & feminæ, sicut apes. Ea porro quæ sic habent sexum, ut non habeant fetum, sicut muli & mulæ, mirum si ibi fuerint, ac non potius parentes eorum ibi fuisse suffecerit, equinum videlicet atque asinum genus: & si qua alia sunt, quæ commixtione diversi generis genus aliquod gignunt. Sed si & hoc ad mysterium pertinebat, ibi erant. Habet enim & hoc genus masculum & feminam.

5. Solet etiam movere nonnullos, genera escarum quæ illic habere poterant animalia, quæ non nisi carne vesci putantur, utrum præter numerum ibi fuerint sine transgressione mandati, quæ aliorum alendorum necessitas illic coegisset includi: an vero, quod potius est credendum, præter carnes, aliqua alimenta esse potuerint, quæ omnibus convenirent. Novimus enim quam multa animalia, quibus caro cibus est, frugibus pomisque vescantur, & maxime fico atque castaneis. Quid ergo mirum, si vir ille sapiens & justus, etiam divinitus admonitus, quid cuique congrueret, sine carnibus aptam cuique generi alimoniam præparavit & recondidit? Quid est autem, quo vesci non cogeret fames? aut quid non suave ac salubre facere posset Deus,

qui etiam, ut sine cibo viverent, divina (a) facilitate donaret, nisi ut pascerentur etiam hoc implendæ figuræ tanti mysterii conveniret? Non autem ad præfigurandam Ecclesiam pertinere tam multiplicia rerum signa gestarum, nisi fuerit contentiosus, nemo permittitur opinari. Jam enim gentes ita Ecclesiam repleverunt, mundique & immundi, donec certum veniatur ad finem, ita ejus unitatis quadam compagine continentur, ut ex hoc uno manifestissimo, etiam de ceteris, quæ obscurius aliquanto dicta sunt, & difficilius agnosci queunt, dubitari fas non sit. Quæ cum ita sint, (b) si nec inaniter ista conscripta esse putare quisquam vel durus audebit, nec nihil significare cum gesta sint, nec sola dicta esse significativa, non facta, nec aliena esse ab Ecclesia significanda probabiliter dici potest: sed magis credendum est, & sapienter esse memoriæ litterisque mandata, & gesta esse, & significare aliquid, & ipsum aliquid ad præfigurandam Ecclesiam pertinere. Jam usque ad hunc articulum perductus liber iste claudendus est, ut ambarum Civitatum cursus, terrenæ scilicet secundum hominem viventis, & cælestis secundum Deum, post diluvium & deinceps in rebus consequentibus requiratur.

(a) Sola editio Lov. facultate.

(b) In corbejensi MS. sic nec.

LIBER SEXTUS DECIMUS.

*V. lib. In cujus priorē parte, a capite videlicet primo ad duodecesimum, Civitatis utriusque cælestis ac terrenæ prokursus exhibitur secundum sacram historiam a Noe usque ad Abraham. Posteriore autem parte de cælestis tantummodo Civitatis prokursu ab Abraham usque ad Israelitarum Reges disputatur.

CAPUT I.

An post diluvium a Noe usque ad Abraham aliquæ familiæ secundum Deum viventium reperiantur.

POST diluvium procurrentis sanctæ vestigia Civitatis, utrum continuata sint, an intercurrentibus impietatis interrupta temporibus, ita ut nullus hominum veri unius Dei cultor existeret, ad liquidum Scripturis loquentibus invenire difficile est: propterea (1) quod in canonicis libris post Noe, qui cum conjugē ac tribus filiis totidemque nurbis suis meruit per arcam a vastatione diluvii liberari, non invenimus usque ad Abraham cuiusquam pietatem evidenti divino eloquio prædicatam, nisi quod Noe duos filios suos Sem & Japhet prophetica benedictione commendat, intuens & prævidens quod longe post fuerat futurum. Unde factum est etiam illud, ut filium suum medium, hoc est, pri-

mogenito (a) minorem ultimoque majorem, qui peccaverat in patrem, non in ipso, sed in filio ejus suo nepote malediceret his verbis: *Maledictus Chanaan puer, famulus erit fratribus suis.* ^{Gen. 9.} Chanaan porro natus fuerat ex Cham, qui patris dormientis nec texerat, sed potius prodiderat nuditatem. Unde etiam quod secutus (2) adjungit benedictionem duorum maximi & minimi filiorum, dicens: *Benedictus Dominus Deus Sem, & erit Chanaan puer illius; letificet Deus Japhet, & habitet in domibus Sem:* sicut ipsa ejusdem Noe & vineæ plantatio, & ex ejus fructu inebriatio, & dormientis (3) nudatio, & quæ ibi cetera facta atque conscripta sunt, prophetis sunt gravidata sensibus & velata tegminibus.

Gen. 9.

Ibidem

27.

CA-

(a) In MSS. juniores. Et ita in Veronen.

(1) Cod. Veron. quia.

(2) Cod. Veronen. adjunxit.

(3) Cod. Veronen. enudatio.

CAPUT II.

Quid in filiis Noe propheticè fuerit præfiguratum.

1. SED nunc rerum effectu jam in posteris consecuto, quæ opera fuerant, satis aperta sunt. Quis enim hæc diligenter & intelligenter advertens, non agnoscat in Christo? Sem quippe, de cujus femine in carne natus est Christus, interpretatur nominatus. Quid autem nominatus Christo, cujus nomen ubique jam fragrat, ita ut in Cantico canticorum, etiam ipsa (a) præcinerente prophetia, unguento comparetur effuso: in cujus domibus, id est, ecclesiis habitat gentium latitudo? Nam Japhet latitudo interpretatur. Cham porro, quod interpretatur (b) calidus, medius Noe filius, tamquam se ab utroque discernens & inter utrumque remanens, nec (1) in primitiis Israelitarum, nec in plenitudine Gentium, quid significat nisi hæreticorum genus calidum, non spiritu sapientiæ, sed (c) impatientiæ, quo solent hæreticorum fervere (d) præcordia, & pacem perturbare sanctorum? Sed hæc in usum cedunt proficientium, juxta illud Apostoli: *Oportet & hereses esse, ut probati manifesti fiant in vobis*. Unde etiam scriptum est, (e) *Filius eruditus sapiens erit, apud imprudentem autem ministro utetur*. Multa quippe ad fidem catholicam pertinentia, dum hæreticorum (f) calida inquietudine exagitantur, ut adversus eos defendi possint, & considerantur diligentius, & intelliguntur clarius, & instantius prædicantur: & ab adversario mota quæstio, discendi existit occasio. Quamvis non solum qui sunt apertissime separati, verum etiam omnes qui Christiano vocabulo gloriantur, & perditæ vivunt, non absurde possunt videri medio Noe filio figurati: passionem quippe Christi, quæ illius hominis nuditate significata est, & annuntiant profitendo, & male agendo ex-honorant. De talibus ergo dictum est: *Ex fructibus eorum cognoscetis eos*. Ideo Cham in filio suo maledictus est, tamquam in fructu suo, id est, in opere suo. Unde convenienter & ipse filius ejus Chanaan interpretatur motus eorum: quod aliud quid est, quam opus eorum? Sem vero & Japhet tamquam circumcisio & præputium, vel sicut alio modo eos appellat Apostolus, Judæi & Græci, sed vocati & justificati, cognita quoquo modo nuditate patris, qua significabatur passio Salvatoris, sumentes vestimentum, posuerunt supra (g) dorsa sua, & intraverunt averia, & operuerunt nuditatem patris sui, nec viderunt quod reverendo texerunt. Quodam eodem modo in passione Christi, & quod pro nobis factum est honoramus, & Judæorum sanguis averiamur. Vestimentum significat sacramentum; dorsa memo-

(a) MSS. *precedente*. Et ita Veronen.

(b) Vind. Am. Er. & Plerique MSS. *callidus*: pauloque post habent *gener callidum*.

(c) Vind. Am. & Er. *sed spiritus versipellis astutia, quæ solent*.

(d) *in primordiis*. Et ita Veron.

(e) Sententia hæc deest in Latinis Bibliis. In Græcis est

riam præteritorum, quia passionem Christi eo scilicet jam tempore quo habitat Japhet in domibus Sem & malus frater in medio eorum, transfactam celebrat Ecclesia, non adhuc prospectat futuram.

2. Sed malus frater in filio suo, hoc est, in opere suo, puer, id est, servus est fratrum bonorum, cum vel ad exercitationem patientiæ, vel (2) ad profectum sapientiæ scienter utuntur malis boni. Sunt enim, teste Apostolo, qui Christum annuntiant non caste. *Sed sive occasione, inquit, sive veritate Christus annuntietur, in hoc gaudeo, sed & gaudebo*. Ipse quippe plantavit vineam, de qua dicit Propheta, *Vinea Domini Sabaoth domus Israel est*: & bibit de vino ejus; sive ille calix hic intelligatur, de quo dicit, *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* & Pater, *si fieri potest transeat a me calix iste*; quo suam sine dubio significat passionem: sive quia vinum fructus est vineæ, hoc potius illo sit significatum, quod ex ipsa vinea, hoc est, ex genere Israelitarum, carnem pro nobis & sanguinem, ut pati posset, assumpsit: *Et inebriatus est*, id est, passus est: *Et nudatus est*; ibi namque nudata est, id est, apparuit ejus infirmitas, de qua dicit Apollolus, *Et si crucifixus est ex infirmitate*. Unde (3) idem dicit, *Infirmum Dei fortius est hominibus, & stultum Dei sapientius est hominibus*. Quod vero cum dictum esset, *Et nudatus est*; addidit Scriptura, *in domo sua*: eleganter ostendit, quod a lux carnis gente & domesticis sanguinis sui, utique Judæis, fuerat crucem mortemque passurus. Hanc passionem Christi foris in sono tantum vocis reprobi annuntiant; non enim quod annuntiant, intelligunt. Probi autem in interiore homine habent tam grande mysterium, atque honorant intus in corde infirmum & stultum Dei, quod fortius & sapientius est hominibus. Hujus rei figura est, quod Cham exiens hoc nuntiavit foris; Sem vero & Japhet, ut hoc velarent, id est, honorarent, ingressi sunt, hoc est, interius id egerunt.

3. Hæc Scripturæ secreta divine indagamus, ut possumus, alius. Hoc magis minime congruenter, verum magis magis certum tenentes, non ea sunt præfiguratione futurorum gesta, atque conlecta, neque nisi ad Christum & ejus Ecclesiam, quæ Civitas Dei est, esse referenda; cujus ab initio generis humani non defuit prædicatio, quam per omnia videmus impleri. Benedictis igitur duobus filiis Noe, atque uno in medio eorum maledicto, dempsit usque ad Abraham de justorum aliquorum, qui pie Deum colerent, commemoratione (h) filium

Prov. 10.

(f) Sic Er. Editi vero alii cum MSS. plerisque, *callida*.

(g) Plures e MSS. *supra dorsa sua*.

(h) Sic Vind. Am. & MSS. Az Er. & Lov. *silentium est*.

(1) Cod. Veronen. *in primis*.

(2) Cod. Veron. *ad præputium*.

(3) Cod. Veronen. *idem*.

Philipp.
1-17.

Isai. 5-7.

Matth.
20-22.

Matth.
26-39.

2. Cor.

13-4.

1. Cor.

1-25.

Gen. 9-21.

Matth.
7-20.

1. Cor.

1. Cor.

11-19.

Prov. 10.

4.

apud

imprudentem

autem

ministro

utetur.

1. Cor.

11-19.

Prov. 10.

4.

apud

imprudentem

autem

ministro

utetur.

1. Cor.

11-19.

Prov. 10.

4.

apud

imprudentem

autem

ministro

utetur.

1. Cor.

11-19.

Prov. 10.

4.

apud

imprudentem

autem

ministro

utetur.

1. Cor.

11-19.

Prov. 10.

4.

apud

imprudentem

autem

ministro

utetur.

1. Cor.

11-19.

Prov. 10.

4.

apud

imprudentem

autem

ministro

utetur.

1. Cor.

11-19.

Prov. 10.

4.

tum est per annos amplius quam mille. Nec eos defuisse crediderim: sed si omnes commemorarentur, nimis longum fieret: & hæc esset magis historica diligentia, quam prophetica providentia. Illa itaque exsequitur litterarum sacrarum scriptor istarum, vel potius per eum Dei Spiritus, quibus non solum narrentur præterita, verum etiam prænuntientur futura, quæ tamen pertinent ad Civitatem Dei: quia & de hominibus qui non sunt cives ejus, quidquid hic dicitur, ad hoc dicitur, ut illa ex comparatione contraria vel proficiat, vel emineat. Non sane omnia quæ gesta narrantur, aliquid etiam significare putanda sunt: sed propter illa quæ aliquid significant, etiam ea quæ nihil significant adtexuntur. Solo enim vomere terra profcinditur; sed ut hoc fieri possit, etiam cetera aratri membra sunt necessaria: & soli nervi in citharis atque hujusmodi vasis musicis aptantur ad cantum; sed ut aptari possint, infunt & cetera in (a) compagibus organorum, quæ non percutiuntur a canentibus, sed ea quæ percussa resonant, his connectuntur. Ita in prophetica historia dicuntur & aliqua quæ nihil significant, sed quibus adhæreant quæ significant, & quodam modo religuntur.

CAPUT III.

De generationibus trium filiorum Noe.

1. **G**ENERATIONES ergo filiorum Noe deinceps intuendæ, & quod de his dicendum videtur, adtexendum est huic Operi, quod Civitatis utriusque, terrenæ scilicet & cælestis, per tempora procurfus ostenditur. Cœptæ sunt (b) autem commemorari a minimo filio, qui vocatus est Japhet; cujus filii octo nominati sunt; nepotes autem septem de duobus filiis ejus, tres ex uno, quatuor ex altero: fiunt itaque omnes quindecim. Filii autem Cham, hoc est, medii filii Noe, quatuor, & nepotes quinque ex uno ejus filio, pronepotes duo ex nepote uno: fit eorum summa undecim. Quibus enumeratis, reditur tamquam ad caput, & dicitur: *Chus autem genuit (c) Nebroth: hic cepit esse gigas super terram: Hic erat (1) gigas venator contra Dominum Deum. Propter hoc dicunt, Sicut Nebroth primas venator contra Dominum. Et factum est in regni ejus Babylon, Orech, Archad, & Chalanne in terra Sennaar. De terra illa exiit Assur, & edificavit Niniven, & Robooth civitatem, & Chalach, & Dasef inter medium Ninives & Chalach: hæc civitas magna.* Ille porro Chus pater gigantis Nebroth primas nominatus est in filiis Cham, cujus quinque filii jam fuerant computati, & nepotes duo. Sed istum gigantem aut post nepotes suos natos genuit; aut, quod est credibilius, seorsum de illo propter

Tom. VII.

ejus eminentiam Scriptura locuta est; quandoquidem & regnum ejus commemoratum est, cujus initium erat illa nobilissima Babylon civitas, & quæ juxta commemorata sunt, sive civitates, sive regiones. Quod vero dictum est, de terra illa, id est, de terra Sennaar, quæ pertinebat ad regnum Nebroth, exisse Assur, & ædificasse Niniven, & alias quas contextui civitates, longe postea factum est, quod ex hac occasione pertrinxit, propter nobilitatem regni Assyriorum, quod mirabiliter dilatavit Ninus, Beli filius, conditor Ninivæ civitatis magnæ: cujus civitatis nomen ex illius nomine derivatum est, ut a Nino Ninive vocaretur. Assur autem, unde Assyrii, non fuit in filiis Cham medii filii Noe, sed in filiis Sem reperitur, qui fuit Noe maximus filius. Unde apparet de progenie Sem exortos fuisse qui postea regnum gigantis illius obtinerent, & inde procederent, atque alias conderent civitates, quarum prima est a Nino appellata Ninive. Hinc reditur ad alium filium Cham, qui vocabatur Mestaim, & commemorantur quos genuit; non tamquam singuli homines, sed nationes septem. Et de sexta, velut de sexto filio, gens commemoratur exiisse, quæ appellatur Philistiim: unde fiunt octo. Inde iterum ad Chanaan reditur, in quo filio maledictus est Cham; & quos genuit undecim nominantur. Deinde usque ad quos fines pervenerint, commemoratis quibusdam civitatibus, dicitur. Ac per hoc, filiis nepotibusque computatis, de progenie Cham triginta-unus geniti referuntur.

2. Restat commemorare filios Sem, maximi filii Noe: ad eum quippe gradatim generationum istarum pervenit a minimo exorta narratio. Sed unde incipiunt commemorari filii Sem, habet quiddam obscuritatis, quod expositione illustrandum est: quia & multum ad rem pertinet, quam requirimus. Sic enim legitur: *Et Sem natus est etiam ipsi patri omnium filiorum Gen. 10. Heber, fratri Japhet majori.* Ordo verborum est: 21: Et Sem natus est Heber, etiam ipsi, id est, ipsi Sem natus est Heber, qui Sem pater est omnium filiorum (2) suorum. Sem ergo patriarcham intelligi voluit omnium qui de stirpe ejus exorti sunt, quos commemoraturus est, sive sint filii, sive nepotes, sive pronepotes, & deinceps indidem exorti. Non sane istum Heber genuit Sem: sed ab illo quintus in progenitorum serie reperitur. Sem quippe inter alios filios genuit Arphaxat, Arphaxat genuit Cainan, Cainan genuit Sala, Sala genuit Heber. Non utique frustra ipse primus est nominatus in progenie veniente de Sem, & prælatus etiam filiis, cum sit quintus nepos; nisi quia verum est quod traditur,

I i ex

(a) Ita MSS. Editi vero, compaginibus.

(b) MSS. Cæptæ sunt enim. Et ita Veron.

(c) Sic in veteribus libris constanter scribitur, ut apud LXX. Nebroth. At in excusis, Nembroth.

(1) Cod. Veron. gigans. Et ita constanter in aliis anti-

quis MSS. libris quos consuluerunt Clarissimi editores hic, libro primo Locutionum de Genesi.

(2) In Cod. Veron. deest suorum. Quod verbum abundare videtur in edit., cum hic D. August. referat ordinem verborum jam allatorum Gen. x. v. 11.

*V.2.Re-
tract.16.

ex illo * Hebræos esse cognominatos, tamquam Heberæos : cum & alia possit esse opinio, ut ex Abraham tamquam Abrahami dicti esse videantur. Sed nimirum hoc verum est, quod ex Heber Heberæi appellati sunt ; ac deinde, una detracta littera, Hebræi : quam linguam (1) Hebraicam solus Israel populus potuit obtinere, in quo Dei Civitas & in sanctis peregrinata est, & in omnibus sacramento adumbrata. Igitur filii Sem prius sex nominantur, deinde ex uno eorum nati sunt quatuor nepotes ejus : itemque alter filiorum Sem genuit ejus nepotem, atque ex illo itidem pronepos natus est, atque inde abnepos, qui est Heber. Genuit autem Heber duos filios, quorum unum appellavit Phalech, quod interpretatur dividens. Deinde Scriptura subjungens, rationemque hujus nominis reddens:

Ibidem
25.

Quia in diebus, inquit, ejus divisa est terra. Hoc autem quid sit, postea apparebit. Alius vero qui natus est ex Heber, genuit duodecim filios: ac per hoc fiunt omnes progeniti de Sem viginti-septem. In summa igitur omnes progeniti de tribus filiis Noe, id est, quindecim de Japhet, & triginta-unus de Cham, viginti-septem de Sem, fiunt septuaginta-tres. Deinde sequitur

Ibidem
31. & 32.

Scriptura dicens: Hi filii Sem in tribus suis secundum linguas suas, in regionibus suis & in gentibus suis. Itemque de omnibus: Hæ, inquit, tribus filiorum Noe secundum generationes eorum, & secundum gentes eorum. Ab his dispersa sunt insula gentium super terram post diluivium. Unde colligitur septuaginta-tres, vel potius (quod postea demonstrabitur) septuaginta-duas gentes tunc fuisse, non homines. Nam & prius cum fuissent commemorati filii Japhet, ita conclusum est. Ex his segregata sunt insula gentium in terra sua, unusquisque secundum linguam suam in tribus suis & in gentibus suis.

Ibidem
5.

3. Jam vero in filiis Cham quodam loco apertius gentes commemoratæ sunt, sicut superius ostendi. *Mesraim genuit eos, qui dicuntur Ludæim: & eodem modo ceteræ usque ad septem gentes.* Et enumeratis omnibus, postea concludens: *Hi filii Cham, inquit, in tribus suis, secundum linguas suas in regionibus suis, & in gentibus suis.* Propterea ergo multorum filii non sunt commemorati, quia gentibus aliis nascendo accesserunt; ipsi autem gentes facere nequiverunt. Nam quæ alia causa, cum filii Japhet octo enumerentur, ex duobus eorum tantum filii nati commemorantur; & cum filii Cham quatuor nominentur, ex tribus tantum qui nati sunt adjiciuntur; & cum filii Sem nominentur sex, duorum tantum posteritas adtextitur? Numquid ceteri sine filiis

Gen. 10.
13.

Ibid. 20.

(a) Lov. *terra*. Editi vero alii & MSS. juxta Græc. lxx. *terra*.

(b) Lov. *in lapides*: dissentientibus ceteris libris & lxx.

(c) Editi, *eat*. At MSS. *erit*: juxta lxx *esua*.

(d) MSS. *nostrum nomen*. Et ita Veronen.

(e) Hic vox *Deus* in sola editione Lov. omittitur.

(1) Abest a MS. Veronen. *Hebraicam*.

(2) Cod. Veron. *Venite, adificemus*; omisso & : quod

remanerunt? Absit hoc credere: sed gentes propter quas commemorari digni essent, non utique fecerunt; quia sicut nascebantur, aliis gentibus addebantur.

CAPUT IV.

De diversitate linguarum, principioque Babylonis.

CUM ergo in suis linguis istæ gentes fuisse referantur, redit tamen narrator ad illud tempus, quando una lingua omnium fuit, & inde jam exponit quid acciderit, ut linguarum diversitas nasceretur. *Et erat, inquit, omnis (a) terra labium unum, & vox una omnibus. Et factum est, cum moverent ipsi ab Oriente, invenerunt campum in terra Sennaar, & habitaverunt ibi. Et dixit homo proximo suo, Venite, faciamus lateres, & coquamus illos igni. Et facti sunt illis lateres in (b) lapidem, & bitumen illis erat lutum: & dixerunt, Venite, (2) & adificemus nobismetipsis civitatem, & turrem cujus caput (c) erit usque ad cælum, & faciamus (d) nobis nomen, antequam dispergamur in faciem omnis terræ. Et descendit Dominus videre civitatem & turrem, quam adificaverunt filii hominum. Et dixit Dominus (e) Deus, Ecce genus unum, & labium unum omnium; & hoc inchoaverunt facere, & nunc non deficient ex illis omnia que conati fuerint facere: venite, & descendentes confundamus ibi linguam eorum, ut non audiant unusquisque vocem proximi (3) sui. Et dispersit eos Dominus inde super faciem omnis terræ, & cessaverunt adificantes civitatem & turrem. Propter hoc appellatum est nomen illius Confusio; quia ibi consudit Dominus labia omnis terræ: & inde dispersit illos Dominus Deus super faciem omnis terræ. Ista civitas quæ appellata est Confusio, Baby- ipsa est Babylon, cujus mirabilem constructionem Gentium etiam commendat historia. Babylon quippe interpretatur Confusio. Unde colligitur gigantem illum Nebroth fuisse illius conditorem, quod superius breviter fuerat intimatum, ubi cum de illo Scriptura loqueretur, ait initium regni ejus fuisse Babylonem, id est, (4) quæ civitatum ceterarum gereret principatum, ubi esset tamquam in metropoli habitaculum regni: quamvis perfecta non fuerit usque in tantum modum, quantum superba cogitabat impietas. Nam nimia disponebatur altitudo, quæ dicta est usque in cælum, sive unius turris ejus, quam præcipuam moliebantur inter alias; sive omnium turrium, quæ per numerum singularem ita significatæ sunt, ut dicitur miles, & intelliguntur millia militum: ut rana, ut locusta; sic enim appellata est multitudo ranarum ac locustarum in plagis, quibus Ægyptii per-*

Gen. 11.
1. & 6.Babylon. con-
fusio.Exod.
10.4.

abest etiam lib. 1. Locutionum de Genesi hic, nec nos lib. pariter primo Questionum in Genesim questione 21. ad hunc locum.

(3) Deest in cod. Veron. *sui*, nec habet Augustinus lib. 1. in Genesim quæst. xxii. hoc loco.

(4) Abest a Ver. cod. *quæ*, & infra habet *gerere*. Paulo post *effecta* pro *perfecta*.

percussi sunt per Moysen . Quid autem factura fuerat humana & vana præsuntio? (1) Cuiuslibet & quantumlibet in cælum adversus Deum altitudinem molis extolleret, quando montes transcenderet universos? quando spatium nebulosi aeris hujus evaderet? Quid denique noceret Deo, quantacumque vel spiritalis, vel corporalis elatio? Tutam veramque in cælum viam molitur humilitas, sursum levans cor ad Dominum, non contra Dominum: sicut dictus est gigas iste *venator contra Dominum*. Quod non intelligentes nonnulli, ambiguo Græco decepti sunt, ut non interpretarentur *contra Dominum*, sed *ante Dominum*: *conatus* quippe & *ante* & *contra* significat. Hoc enim verbum est in Psalmo: *Et ploremus, ante Dominum, qui fecit nos*. Et hoc verbum est etiam in libro Job, ubi scriptum est: *In furorem erupisti contra Dominum*. Sic ergo intelligendus est gigas iste *venator contra Dominum*. Quid autem hic significatur hoc nomine, quod est *venator*, nisi animalium terrigenarum deceptor, oppressor, extinctor? Erigebat ergo cum suis populis turrem contra Dominum, qua est impia significata superbia. Merito autem malus punitur affectus, etiam cui non succedit effectus. Genus vero ipsum poenæ quale fuit? Quoniam dominatio imperantis in lingua est, ibi damnata est superbia, ut non intelligeretur jubens homini, qui noluit intelligere ut obediret Deo jubenti: Sic illa conspiratio dissoluta est, cum quisque ab eo quem non intelligebat, abscederet, nec se nisi ei, cum quo loqui poterat, aggregaret: & per linguas diviæ sunt gentes, dispersæque per terras, sicut Deo placuit, qui hoc modis occultis nobisque incomprehensibilibus fecit.

CAPUT V.

De descensione Domini ad confundendam linguam adificantium turrem.

Gen. 11. **Q**UOD (a) enim scriptum est: *Et descendit Dominus videre civitatem & turrem, quam adificaverunt filii hominum*; hoc est, non filii Dei, sed illa societas secundum hominem vivens, quam terrenam dicimus Civitatem: non loco movetur Deus, qui semper ubique est totus; sed descendere dicitur, cum aliquid facit in terra, quod præter usitatum naturæ cursum mirabiliter factum, præsentiam quodam modo ejus ostendat: nec videndo discit ad tempus, qui numquam potest aliquid ignorare; sed ad tempus videre & cognoscere dicitur, quod videri & cognosci facit. Non sic ergo videbatur illa civitas, quomodo eam Deus videri fecit, quando sibi quantum displiceret ostendit. Quamvis possit intelligi Deus ad illam civitatem descendisse, quia descenderunt Angeli ejus in quibus habitat, ut quod adjunctum est: *Et dixit Ibid. Dominus Deus, Ecce genus unum, & labium unum omnium, & cetera*; ac deinde additum;

(a) Sola editio Lov. *Quod autem*.

(b) Ita MSS. At editi: *Et ideo eorum stabilis &c.*

Venite, & descendentes confundamus ibi linguam eorum; recapitulatio sit, demonstrans quemadmodum factum sit, quod dictum fuerat: *Descendit Dominus*. Si enim jam descenderat, quid sibi vult: *Venite, & descendentes confundamus*, (quod intelligitur Angelis dictum) nisi quia per Angelos descendeat, qui in Angelis descendentibus erat? Et bene non ait, *Venite, & descendentes confundite*: sed, *confundamus ibi linguam eorum*; ostendens ita se operari per ministris suos, ut sint etiam ipsi cooperatores Dei: sicut Apostolus dicit: *Dei enim sumus cooperarii*.

CAPUT VI.

Qualis intelligenda sit esse locutio, qua Deus Angelis loquitur.

1. **P**OTERAT & illud, quando factus est homo, de Angelis intelligi quod dictum est: *Faciamus hominem*, quia non dixit, *Faciam*: sed quia sequitur: *ad imaginem nostram*; nec fas est credere ad imaginem Angelorum hominem factum, aut eandem esse imaginem Angelorum & Dei; ideo recte illic intelligitur pluralitas Trinitatis. Quæ tamen Trinitas, quia unus est Deus, etiam cum dixisset: *Faciamus*: *Et fecit*, inquit, *Deus hominem ad imaginem Dei*: non dixit, *Fecerunt dii*, aut, ad imaginem deorum. Poterat & hic eadem intelligi Trinitas, tamquam Pater dixerit ad Filium & Spiritum-sanctum: *Venite, & descendentes confundamus ibi linguam eorum*; si aliquid esset, quod Angelos prohiberet intelligi: quibus potius convenit venire ad Deum motibus sanctis, hoc est, cogitationibus piis, quibus ab eis consultatur incommutabilis Veritas, tamquam lex æterna in illa eorum curia superna. Neque enim sibi ipsi sunt veritas; sed creatricis participes Veritatis, ad illam moventur, tamquam ad fontem vitæ; ut quod non habent ex se ipsis, capiant ex ipsa. (b) Et eorum stabilis est iste motus, quo veniunt, (c) qui non recedunt. Nec sic loquitur Angelis Deus, quomodo nos invicem nobis, vel Deo, vel Angelis, vel ipsi Angeli nobis, sive per illos Deus nobis; sed ineffabili suo modo, nobis autem hoc indicatur nostro modo. Dei quippe sublimior ante suum factum locutio, ipsius sui facti est immutabilis ratio, quæ non habet solum strepitum atque transeuntem, sed vim æternæ manentem, & temporaliter operantem: Hac loquitur Angelis sanctis, nobis autem aliter longe positus. Quando autem etiam nos aliquid talis locutionis interioribus auribus capimus, Angelis propinquamus. Non itaque mihi assidue reddenda est ratio in hoc Opere de locutionibus Dei. Aut enim Veritas incommutabilis per se ipsam ineffabiliter loquitur rationalis creature mentibus, aut per mutabilem creaturam loquitur, sive spiritalibus imaginibus nostro spiritui, sive corporalibus vocibus corporis sensui.

I i 2

2. Illud

(c) MSS. *quæ non recedunt*.

(1) In Cod. Veron. *si cuiuslibet & quantum valet*.

Virgil.
Æneid.
3.

2. Illud sane quod dictum est: *Et nunc non deficient ex illis omnia, quæ conati fuerint facere*: non dictum est confirmando, sed tamquam interrogando, sicut solet a comminantibus dici, quemadmodum ait quidam, Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur? Sic ergo accipiendum est, tamquam dixerit, Nonne omnia deficient ex illis, quæ conati fuerint facere? Sed si ita dicatur, non exprimit comminantem. Verum propter tardiusculos addidimus particulam, id est, ne, ut diceremus, Nonne: quoniam vocem pronuntiantis scribere non possumus. Ex illis igitur tribus hominibus, Noe filiis, septuaginta-tres, vel potius ut ratio declaratura est, septuaginta-duæ gentes totidemque linguæ per terras esse cœperunt, quæ crescendo & insulas impleverunt. Auctus est autem numerus gentium multo amplius quam linguarum. Nam & in Africa barbaras gentes in una lingua plurimas novimus, & homines quidem, multiplicato genere humano, ad insulas inhabitandas navigio transire potuisse, quis ambigat?

CAPUT VII.

An omne bestiarum genus etiam remotissima a terris insula ex eo numero acceperint, qui in arca diluvii inundatione servatus est.

SED quæstio de omni genere bestiarum est, quæ sub cura hominum non sunt, nec sicuti ranæ nascuntur ex terra, sed sola commixtione maris & feminæ propagantur, sicut lupi atque huiusmodi cetera, quomodo post diluvium, quo ea quæ in arca non erant, cuncta deleta sunt; etiam in insulis esse potuerint, si reparata non sunt nisi ex his, quorum genera in utroque sexu arca servavit. Possunt quidem credi ad insulas natando transisse, sed proximas. Sunt autem quædam tam longe positæ a continentibus terris, ut ad eas nulla videatur natare potuisse bestiarum. Quod si homines eas captas secum advexerunt, & eo modo ubi habitabant earum genera instituerunt, venandi studio fieri potuisse incredibile non est: quamvis iussu Dei sive permisso etiam opere Angelorum negandum non sit, potuisse transferri. Si vero e terra exortæ sunt secundum originem primam, quando dixit

Gen. 1. Deus: *Producat terra animam vivam*: multo clarius apparet; non tam reparandarum animalium causa, quam figurandarum variarum gentium propter Ecclesiæ sacramentum in arca fuisse omnia genera, si in insulis, quò transire non possent, multa animalia terra produxit.

CAPUT VIII.

An ex propagine Adam vel filiorum Noe quedam genera hominum monstrosa prodierint.

1. **Q**UÆRITUR etiam, utrum ex filiis Noe, vel potius ex illo uno homine, un-

(a) MSS. vicibusque inter se coeundo. Et ita Veronen.
(b) Editi, suscepto & emissio halitu. Verba suscepto & emissio absunt a MSS.

(c) Plerique MSS. quam ulla distantia. Et ita Veron.

(d) Duo fuerunt Hippones in Africa, Hippo regius cognomine Bona, & Hippo Diarrhytos, quæ a nonnullis Bi-

de etiam ipsi exstiterunt, propagata esse credendum sit quædam monstrosa hominum genera, quæ gentium narrat historia: sicut perhibentur quidam unum habere oculum in fronte media: quibusdam plantas veras esse post crura: quibusdam utriusque sexus esse naturam, & dextram mammam virilem, sinistram muliebrem, vicibusque (a) alternis coeundo & gignere & parere: aliis ora non esse, eosque per naves tantummodo (b) habitu vivere: alios statura esse cubitales, quos *Pygmæos a cubito Græci vocant: alibi quinquennes (1) concipere feminas, & octavum vitæ annum non excedere. Item ferunt esse gentem, ubi singula crura in pedibus habent, nec poplitem flectunt, & sunt mirabilis celeritatis; quos *Sciopodas vocant, quod per æstum in terra jacentes resupini umbra se pedum protegant: quosdam sine cervice oculos habentes in humeris: & cetera hominum, vel quasi hominum genera, quæ in maritima platea Carthaginis musivo picta sunt, ex libris deprompta velut curiosioris historiæ. Quid dicam de *Cynocephalis, quorum canina capita atque ipse latratus magis bestias quam homines confiteretur? Sed omnia genera hominum quæ dicuntur esse, credere non est necesse. Verum quisquis uspiam nascitur homo, id est, animal rationale mortale, quamlibet nostris inusitatam sensibus gerat corporis formam, seu colorem, sive motum, sive sonum, sive qualibet vi, qualibet parte, qualibet qualitate (2) naturæ ex illo uno protoplasto originem ducere, nullus fidelium dubitaverit. Apparet tamen quid in pluribus natura obtinuerit, & quid sit ipsa raritate mirabile.

2. Qualis autem ratio redditur de monstrosis apud nos hominum partibus, talis de monstrosis quibusdam gentibus reddi potest. Deus enim creator est omnium, qui ubi & quando creati quid oporteat vel oportuerit, ipse novit, sciens universitatis pulcritudinem quarum partium vel similitudine vel diversitate contextat. Sed qui totum inspicere non potest, tamquam deformitate partis offenditur; quoniam cui congruat, & quo referatur, ignorat. Pluribus quam quinque digitis in manibus & pedibus nasci homines, novimus; & hæc levior est quam (c) illa distantia: sed tamen absit, ut quis ita desipiat, ut existimet in numero humanorum digitorum errasse Creatorem, quamvis nesciens cur hoc fecerit. Ita etsi major diversitas oriatur, scit ille quid egerit, cujus opera iuste nemo reprehendit. Apud (d) Hipponem Diarrhytum est homo quasi lunatas habens plantas, & in eis binos tantummodo digitos, similes & manus. Si aliqua gens talis esset, illi curiosæ atque mirabili adderetur historiæ. Num igitur istum propter hoc negabimus

ferret nunc dici creditur. Non huius, ut Ludovicus Vives putavit, sed alterius Hipponis, regii scilicet episcopus fuit Augustinus.

(1) Cod. Veron. concumbere.

(2) Cod. Veron. naturam.

*Pyg-
mæi di-
cti, qua-
si Cubi-
tales.

*Sciopo-
das, quasi
Umbri-
pedes.

*Cyno-
cephali,
quasi
Canici-
pites.

dimus ex uno illo, qui primus creatus est, esse propagatum? Androgyni, quos etiam Hermaphroditos nuncupant, quamvis admodum rari sint, difficile est tamen ut temporibus desint, in quibus sic uterque sexus apparet, ut ex quo potius debeant accipere nomen, incertum sit: a meliore tamen, hoc est a masculino, ut appellarentur, loquendi consuetudo prevaluit. Nam nemo umquam (a) Androgynæcas aut Hermaphroditas nuncupavit. Ante annos aliquot, nostra certe memoria, in Oriente duplex homo natus est superioribus membris, inferioribus simplex. Nam duo erant capita, duo pectora, quatuor manus, venter autem unus, & pedes duo, sicut uni homini: & tam diu vixit, ut multos ad eum videndum fama contraheret. Quis autem omnes commemorare possit humanos fetus longe dissimiles his ex quibus eos natos esse certissimum est? Sicut ergo hæc ex illo uno negari non possunt originem ducere, ita quæcumque gentes in diversitatibus corporum ab usitato naturæ cursu, quem plures & prope omnes tenent, velut exorbitasse traduntur, si definitione illa includuntur, ut rationalia animalia sint atque mortalia, ab eodem ipso uno primo patre omnium stirpem trahere consistendum est: si tamen vera sunt quæ de illarum nationum varietate & tanta inter se atque nobiscum diversitate traduntur. Nam & simias, & cercopithecos, & sphingas, si nesciremus non homines esse, sed bestias, possent illi historici de sua curiositate gloriantes, velut gentes aliquas hominum nobis impunita vanitate mentiri. Sed si homines sunt, de quibus illa mira conscripta sunt; quid, si propterea Deus voluit etiam nonnullas gentes ita creare, ne in his monstris, quæ apud nos (b) patet ex hominibus nasci, ejus sapientiam, qua naturam fingit humanam, velut artem cujuscumque minus perfecti opificis, putarem errasse? Non itaque nobis videri absurdum debet, ut quemadmodum in singulis quibusque gentibus quædam monstra sunt hominum, ita in universo genere humano quædam monstra sint gentium. Quapropter ut istam quæestionem pedetentim cauteque concludam, aut illa, quæ talia de quibusdam gentibus scripta sunt, omnino nulla sunt; aut si sunt, homines non sunt; aut ex Adam sunt, si homines sunt.

(c) Vind. Am. *Androgenas*. Er. & aliquot MSS. *Androgynas*.

(b) MSS. oportet. Et ita cod. Veronen.

(c) De Antipodum existentia pugnam inter litteratos & vulgus ingentem fuisse scribit Plinius lib. 2. c. 65. Nec alia haud dubie vulgo erat causa, cur Antipodas negaret, quam quæ Lactantio fuit lib. 3. c. 24. ubi *ineptum* dicit credere esse homines quorum vestigia sint superiora quam capita, aut ibi quæ apud nos jacent, inversa pendere; fru-

CAPUT IX.

An inferiorem partem terræ, quæ nostræ habitationi contraria est, Antipodas habere credendum sit.

QUOD vero & (c) Antipodas esse fabulantur, id est, homines a contraria parte terræ, ubi sol oritur, quando occidit nobis, adversa pedibus nostris calcare vestigia, nulla ratione credendum est. Neque hoc ulla historica cognitione didicisse se affirmant, sed quasi ratiocinando conjectant, eo quod intra convexa cæli terra suspensa sit, eundemque locum mundus habeat, & infimum, & medium: & ex hoc opinantur alteram terræ partem, quæ infra est, habitatione hominum carere non posse. Nec attendunt etiam si figura conglobata & rotunda mundus esse credatur, sive aliqua ratione monstratur; non tamen esse consequens, ut etiam ex illa parte ab aquarum congerie nuda sit terra: deinde etiam si nuda sit, neque hoc statim necessesse esse, ut homines habeat. Quoniam nullo modo Scriptura ista mentitur, quæ narratis præteritis facit fidem, eo quod ejus prædicta complentur: nimisque absurdum est, ut dicatur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani immensitate trajecta, navigare ac pervenire potuisse, ut etiam illic ex uno illo primo homine genus institueretur humanum. Quapropter inter illos tunc hominum populos, qui per septuaginta-duas gentes & totidem linguas colliguntur fuisse divisi, quæramus, si possumus invenire illam in terris peregrinantem Civitatem Dei, quæ usque ad diluvium arcamque perducta est, atque in filiis Noe per eorum benedictiones perseverasse monstratur, maxime in maximo, qui est appellatus Sem: quando quidem Japhet ita benedictus est, ut in ejusdem fratris sui domibus habitaret.

CAPUT X.

De generatione Sem, in cujus progenie tendens ad Abraham Civitatis Dei ordo dirigitur.

I. TENENDA est igitur series generationum ab ipso Sem, ut ipsa ostendat post diluvium Civitatem Dei; sicut eam series generationum ab illo qui est appellatus Seth, ostendebat ante diluvium. Propter hoc ergo Scriptura divina cum terrenam Civitatem in Babylone, hoc est, in confusione monstrasset, ad patriarcam Sem recapitulando revertitur; & orditur inde generationes usque ad Abraham, commemorato etiam numero annorum quanto quisque ad hanc seriem pertinentem filium genuisset, quantoque vixisset. Ubi certe agnoscendum est quod ante

ges & arbores deorsum versus crescere &c. atque hujus erroris originem Philosophis fuisse, quod existimarent rotundum esse mundum. Antipodas etiam Augustinus negandos putabat, non tamen propter allatas a Lactantio rationes; sed ne admittere cogeretur homines non ortos ex Adamo, quod Scripturæ repugnat. Hinc Zacharias papa in epist. 10. ad Bonifacium data anno 748. *perversam & iniquam appellat doctrinam* Virgilii cuiusdam asserentis quod alius mundus & alii homines sub terra sint.

ante promiseram, ut appareat quare sit dictum de filiis Heber: *Nomen unius Phalech, quia in diebus ejus divisa est terra.* Quid enim aliud intelligendum est, terram esse divisam, nisi (a) diversitate linguarum? Omisissis igitur ceteris filiis Sem ad hanc rem non pertinentibus, illi connectuntur in ordine generationum, per quos possit ad Abraham perveniri; sicut illi connectebantur ante diluvium, per quos (1) perveniret ad Noe, generationibus quæ propagatæ sunt ex illo Adam filio, qui appellatus est Seth. Sic ergo incipit generationum ista contextio:

Gen. 11. 10. Et hæc generationes Sem. Sem filius (b) centum annorum, cum genuit Arphaxat, secundo anno post diluvium. Et vixit Sem, postquam genuit Arphaxat, quingentos annos, & genuit filios & filias, & mortuus est. Sic exsequitur ceteros, dicens quoto quisque anno vitæ suæ filium genuerit, ad istum generationum ordinem pertinentem, qui pertendit ad Abraham, & quot annos postmodum vixerit; intimans eum filios filiasque genuisse: ut intelligamus unde potuerint populi accrescere, ne in paucis qui commemorantur hominibus occupati pueriliter hæsitemus, unde tanta spatia terrarum atque regnorum repleri potuerint de genere Sem, maxime propter Assyriorum regnum, unde Ninus ille Orientalium (c) domitor usquequaque populorum ingenti prosperitate regnavit, & latissimum ac fundatissimum regnum, quod diuturno tempore duceretur, suis posteris propagavit.

2. Sed nos, ne diutius quam opus est immoremur, non quot annos quisque in ista generationum serie vixerit, sed quoto anno vitæ suæ genuerit filium, hoc ordine memorandum tantummodo ponimus, ut & numerum annorum a transacto diluvio usque ad Abraham colligamus, & (d) propter illa, in quibus nos cogit necessitas immorari, breviter alia cursimque tangamus. Secundo igitur anno post diluvium Sem, (2) cum esset centum annorum, genuit Arphaxat; Arphaxat autem, cum esset centum-triginta-quinque (3) annorum, genuit Cainan; qui cum esset centum-triginta, genuit Sala. Porro etiam ipse Sala totidem annorum erat, quando genuit Heber. Centum vero & triginta & quatuor agebat annos Heber, cum genuit Phalech, in cuius diebus divisa est terra. Ipse autem Phalech vixit centum-triginta, & genuit Ragau: & Ragau centum-triginta-duos, & genuit Seruch: Seruch centum-triginta, & genuit Nachor: & Nachor septuaginta-novem, & genuit Thara: Thara autem septuaginta, & genuit Abram: quem postea Deus mutato vocabulo nominavit Abraham. Fiunt itaque anni a diluvio usque ad Abraham mille-septuaginta & duo, secundum

Vulgata editio.

(a) Vind. Am. Er. *diversitatem*. Aliquot MSS. *diversitates*.
(b) Editi, *Sem filius Noe centum erat annorum*. At veteres libri juxta Græc. lxx. omittunt *Noe & erat*. Confer. lib. Locutionum in Genes. num. 35.
(c) Vind. Am. & quidam e MSS. *dominator*.
(d) Vind. Am. Er. & plures MSS. *præter illa*, cum cod.

dum vulgatam editionem, hoc est, interpretum Septuaginta. In Hebræis autem codicibus longe pauciores annos perhibent inveniri: de quibus rationem aut nullam, aut difficillimam reddunt.

3. Cum ergo quærimus in illis septuaginta-duabus gentibus Civitatem Dei, non possumus affirmare illo tempore, quo erat illis labium unum, id est, loquela una, tunc jam genus humanum alienatum fuisse a cultu veri Dei, ita ut in solis vitis generationibus pietas vera remaneret, quæ descendunt de semine Sem per Arphaxat, & tendunt ad Abraham: sed ab illa superbia ædificandæ turris usque in cælum, qua impia significatur elatio, (e) apparuit Civitas, hoc est, societas impiorum. Utrum itaque ante non fuerit, an latuerit, an potius utraque permanerit, pia scilicet in duobus filiis Noe, qui benedicti sunt, eorumque posteris; impia vero in eo qui maledictus est, atque ejus progenie, ubi etiam exortus est gigas venator contra Dominum, non est dijudicatio facilis. Fortassis enim, quod profecto est credibilius, & in filius duorum illorum jam tunc ante quam Babylonia cœpisset institui, fuerunt contentores Dei, & in filiis Cham cultores Dei: utrumque tamen hominum genus terris nunquam defuisse credendum est. Siquidem & quando dictum est: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt; Ps. 13. 3. non est qui faciat bonum, non est usque ad unum: Ps. 52. 4.* in utroque Psalmo, ubi hæc verba sunt, & hoc legitur: *Nonne cognoscent omnes, qui operantur iniquitatem, qui devorant populum meum in cibo panis?* Erat ergo etiam tunc populus Dei. Unde illud quod dictum est: *Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum:* de filiis hominum dictum est, non de filiis Dei. Nam præmissum est: *Deus de celo prospexit super filios hominum, ut videret si est intelligens, aut requirens Deum:* ac deinde illa subjuncta, quæ omnes filios hominum, id est, ad Civitatem pertinentes quæ vivit secundum hominem, non secundum Deum, reprobos esse demonstrant.

CAPUT XI.

Quod ea primitus lingua in usu hominum fuerit, quæ postea Hebræa ab Heber nomine nuncupata est, & in cuius familia remansit, cum diversitas esset facta linguarum.

1. QUAMOBREM sicut lingua una cum esset omnium, non ideo filii petilentia defuerunt; nam & ante diluvium una erat lingua, & tamen omnes præter unam Noe justidomum deleri diluvio meruerunt: ita quando merito elatioris impietatis gentes linguarum diversitate punitæ atque divisa sunt, & Civitas impiorum confusionis nomen accepit, hoc est, appellata est Babylonia, non defuit domus Heber,

Veronen.

(e) Editi, *serrena apparuit*. Abest *serrena* a MSS.

(1) Cod. Veron. *veniretur*.

(2) Verba, *cum esset centum annorum* defunt in cod. Veron.

(3) Abest a Cod. Veron. *annorum*.

ber, ubi ea quæ antea fuit omnium lingua remaneret. Unde sicut supra memoravi, cum cœpissent enumerari filii Sem, qui singuli gentes singulas procrearunt, primus est (1) commemoratus Heber, cum sit abnepos ipsius, hoc est, ab illo quintus invenitur exortus. Quia ergo in ejus familia remansit * hæc lingua, divisus per alias linguas ceteris gentibus, quæ lingua prius humano generi non immerito creditur fuisse communis, ideo deinceps Hebræa est nuncupata. Tunc enim opus erat eam distinguere ab aliis linguis nomine proprio, sicut aliæ quoque vocatæ sunt nominibus propriis. Quando autem erat una, nihil aliud quam humana lingua, vel humana locutio vocabatur, qua sola universum genus humanum loquebatur.

*P. infra
lib. 18.
cap. 39.
Hebræa
lingua.

2. Dixerit aliquis: Si in diebus Phalech filii Heber divisa est terra per linguas, id est, homines, qui tunc erant in terra; ex ejus nomine potius debuit appellari lingua illa, quæ fuit omnibus ante communis. Sed intelligendum est ipsum Heber propterea tale nomen imposuisse filio suo, ut vocaretur Phalech, quod interpretatur divisio, quia tunc ei natus est, quando per linguas terra divisa est, id est, ipso tempore, ut hoc sit quod dictum est: *In diebus ejus divisa est terra*. Nam nisi adhuc Heber viveret, quando linguarum facta est multitudo, non ex ejus nomine nomen acciperet lingua, quæ apud illum potuit permanere. Et ideo credenda est ipsa fuisse prima illa communis: quoniam de pœna venit illa multiplicatio mutatione linguarum: & utique præter hanc pœnam esse debuit populus Dei. Nec frustra (a) lingua hæc est, quam tenuit Abraham, nec in omnes filios suos transmittere potuit, sed in eos tantum qui propagati per Jacob, & insignius atque eminentius in Dei populum coalescentes, Dei testamenta & stirpem Christi habere potuerunt. Nec Heber ipse eandem linguam in universam progeniem suam refudit; sed in eam tantum, cujus generationes perducuntur ad Abraham. Quapropter etiam si non eviderenter expressum est, fuisse aliquod pium genus hominum, quando ab impiis Babylonia condebatur: non ad hoc valuit hæc obscuritas, ut quærentis fraudaretur, sed potius ut exerceretur intentio. Cum enim legitur unam fuisse linguam primitus omnium, & ante omnes filios Sem commendatur Heber, quamvis ab illo quintus oriatur; & Hebræa vocatur lingua, quam Patriarcharum & Prophetarum, non solum in sermonibus suis, verum etiam in litteris sacris custodivit auctoritas: profecto cum quæritur in divisione linguarum, ubi lingua illa remanere potuerit, quæ fuit ante communis; quæ, sine ulla dubitatione, ubi remansit, non ibi fuit illa pœna, quæ facta est

Gen. 11.
25.

mutatione linguarum; quid aliud occurrit, nisi quod in hujus gente remanserit, a cujus nomine nomen accepit; & hoc justitiæ gentis hujus non parvum apparuisse vestigium, quod cum aliæ gentes plecterentur mutatione linguarum, ad istam non pervenit tale supplicium?

3. Sed adhuc illud (2) movet, quomodo potuerunt singulas gentes facere Heber & filius ejus Phalech, si una lingua permanisset ambobus. Et certe una est Hebræa gens ex Heber propagata usque ad Abraham, & per eum deinceps, donec magnus fieret populus Israel. Quomodo igitur omnes filii qui commemorati sunt trium filiorum Noe, fecerunt singulas gentes, si Heber & Phalech singulas non fecerunt? Nimirum illud est probabilius, quod gigas ille Nebroth fecerit etiam ipse gentem suam, sed propter excellentiam dominationis & corporis seorsum eminentius nominatus est, ut maneat numerus septuaginta-duarum gentium atque linguarum. Phalech autem propterea commemoratus est, non quod gentem fecerit, (nam eadem ipsa est ejus gens Hebræa, eademque lingua) sed propter tempus insigne, quod in diebus ejus terra (3) divisa est. Nec movere nos debet, quomodo potuerit gigas Nebroth ad illud ætatis occurrere, quo Babylon condita est, & confusio facta linguarum, atque ex (b) hac divisio gentium. Non enim quia Heber sextus est a Noe, ille autem quartus, ideo non potuerunt (4) ad id tempus convenire vivendo. Hoc enim contigit, cum plus viverent, ubi pauciores sunt generationes, minus ubi plures; aut serius nati essent ubi pauciores, maturius ubi plures. Sane intelligendum est, quando terra divisa est, non solum jam natos ceteros filios filiorum Noe, qui commemorantur patres gentium; sed etiam ejus ætatis fuisse, ut numerosas familias haberent, quæ dignæ fuissent nominibus gentium. Unde nequaquam putandum, quod eo fuerint ordine geniti, quo commemorati leguntur. Alioquin duodecim filii Jectan, qui erat filius alius Heber, frater Phalech, quomodo potuerunt jam gentes facere, si post Phalech fratrem suum Jectan natus est, sicut post eum commemoratus est: quando quidem tempore quo natus est Phalech, divisa est terra. Proinde intelligendum est, priorem quidem nominatum, sed longe post fratrem suum Jectan fuisse natum, cujus Jectan duodecim filii tam grandes jam familias haberent, ut in linguas proprias dividi possent. Sic enim potuit prior commemorari, qui erat ætate posterior? quemadmodum prius commemorati sunt ex tribus filiis Noe procreati filii Japhet, qui erat minimus eorum; deinde filii Cham, qui erat medius; postremo filii Sem, qui erat primus & ma-

(a) Sic MSS. Editi vero: *Nec frustra linguam istam, hoc est, quam &c.*

(b) MSS. ex hoc, & ita Veron.

(1) Cod. Veron. *commendatus Heber*. Infra n. 2. habe-

tur: *Cum enim legitur unam fuisse linguam primitus omnium, & ante omnes filios Sem commendatur Heber &c.*

(2) Cod. Veron. *movent*. (3) Cod. Veron. *divisa sit*.

(4) Cod. Veron. *ad idem tempus*.

& maximus. Illarum autem gentium vocabula partim manserunt, ita ut hodieque appareat unde fuerint derivata; sicut ex Assur Assyrii, & ex Heber Hebræi: partim temporis vetustate mutata sunt, ita ut vix homines doctissimi antiquissimas historias perscrutantes, nec omnium, sed aliquarum ex istis origines gentium potuerint reperire. Nam quod ex filio Cham, qui vocabatur Mesraim, Ægyptii perhibentur exorti, nulla hic resonat origo vocabuli: sicut nec Æthiopum, qui dicuntur ad eum filium Cham pertinere, qui Chus appellatus est. Et si omnia considerentur, plura mutata, quam manentia nomina apparent.

CAPUT XII.

De articulo temporis in Abraham, a quo sanctæ successionis novus ordo contexitur.

NUNC jam videamus procursum Civitatis Dei, etiam ab illo articulo temporis, qui factus est in patre Abraham, unde incipit esse notitia ejus evidenter, & ubi clariora leguntur promissa divina, quæ nunc in Christo videmus impleri. Sicut ergo Scriptura sancta indicante didicimus, in regione Chaldæorum natus est Abraham: quæ terra ad regnum pertinebat Assyriorum. Apud Chaldæos autem jam etiam tunc superstitiones impiæ prævalebant, quemadmodum per ceteras gentes. Una igitur Tharæ domus erat, de (a) qua natus est Abraham; in qua unius veri Dei cultus, & quantum credibile est, in qua jam sola etiam Hebræa lingua remanserat, quamvis & (b) ipsa, sicut jam manifestior Dei populus in Ægypto, ita in Mesopotamia servisse diis alienis, Jesu Nave narrante referatur: ceteris ex progenie illius Heber in linguas paullatim alias & in nationes alias defluentibus. Proinde sicut per aquarum diluvium una domus Noe remanserat ad reparandum genus humanum, sic in diluvio multarum superstitionum per univrsam mundum una remanserat domus Tharæ, in qua custodia est plantata Civitatis Dei. Denique sicut illic enumeratis supra generationibus usque ad Noe simul cum annorum numeris, & exposita diluvii causa, prius quam Deus inciperet de arca fabricanda loqui ad Noe, dicitur: *Gen. 6.9. Hæ autem generationes Noe: ita & hic enumeratis generationibus ab illo, qui est appellatus Sem, filio Noe; usque ad Abraham, deinde insignis articulus similiter ponitur ut dicatur: Gen. 11. Hæ sunt generationes Tharæ. Thara genuit Abram & Nachor & Aran: & (1) Aran genuit Lot. Et mortuus est Aran coram Thara patre suo in terra in qua natus est, in regione Chaldæorum. Et fuserunt Abram & Nachor sibi uxores: nomen mulieris Abram Sara, & nomen mulieris Nachor*

(a) Sola editio Lov. de quo, & ita cod. Veron. Porro de Patre Thara natus est Abraham, ut videre est in calce capituli hujus, & Gen. 11. v. 31.

(b) Sic MSS. At editi, & ipse. Et ita legebat Veron. cod. sed antiqua manu emendatus & ipsa, ut in edit.

(c) MSS. Ammanitarum: & infra Ammanites, loco Am-

Melcha, filia Aran. Iste Aran pater Melchæ tuit & pater Jelcæ, quæ Jesca creditur ipsa esse etiam Sara uxor Abrahæ.

CAPUT XIII.

Quæ ratio fecisse videatur, ut in transmigrationse Tharæ, qua Chaldæos deserens in Mesopotamiam transit, nulla filii ejus Nachor facta sit mentio.

DEINDE narratur, quemadmodum Thara cum suis regionem reliquerit Chaldæorum, & venerit in Mesopotamiam, & habitaverit in Charra. Tacetur autem de uno ejus filio, qui vocabatur Nachor, tamquam eum non duxerit secum. Nam ita narratur: *Et sum- Gen. 12. sit Thara Abram filium suum, & Lot filium Aran, filium filii sui, & Saram nurum suam uxorem Abram filii sui, & eduxit illos de regione Chaldæorum ire in terram Chanaan: & venit in Charran, & habitavit ibi. Nusquam hic nominatus est Nachor, & uxor ejus Melcha. Sed invenimus postea, cum servum suum mitteret Abraham ad accipiendam uxorem filio suo Isaac, ita scriptum: Et accepit puer decem camelos de camelis domini sui, & de omnibus bonis domini sui secum, & exsurgens profectus est in Mesopotamiam in civitatem Nachor. Ito & aliis sacre hujus historię testimonis ostenditur, etiam Nachor frater Abrahæ exisse de regione Chaldæorum, sedesque constituisse in Mesopotamia, ubi cum patre suo habitaverat Abraham. Cur ergo Scriptura eum non commemoravit, quando ex gente Chaldæa cum suis profectus est Thara, & habitavit in Mesopotamia, ubi non solum Abraham filius ejus, verum etiam Sara nurus & Lot nepos ejus commemorantur, quod eos duxerit secum? Cur putamus, nisi forte quod a paterna & fraterna pietate desciverat, & superstitioni adhæserat Chaldæorum, & postea inde, sive pœnitendo, sive persecutionem passus, quod suspectus haberetur, & ipse emigravit? In libro enim qui inscribitur Judith, cum quæreret Holofernes hostis Israelitarum, quænam gens illa esset, utrum adversus eam bellandum fuisset, sic ei respondit Achior dux (c) Ammonitarum: *Audiat dominus noster verbum de ore pueri sui, & referam tibi veritatem de populo, qui habitat juxta te (d) montanam hanc, & non exibat mendacium de ore servi tui. Hæc enim progenies populi est Chaldæorum, & antea habitaverunt Mesopotamiam, quia noluerunt sequi deos patrum suorum, qui fuerunt in terra Chaldæorum gloriosi, sed declinaverunt de via parentum suorum, & adoraverunt Deum celi, quem cognoverunt, & profererunt eos a facie deorum suorum, & fugerunt in Mesopotamiam, & habitaverunt ibi dies multos. Dixit- que**

monites. Ita etiam cod. Veron.

(d) Lov. montana hæc. At MSS. montanam hanc: juxta Græc. τῆς ἐρημικῆς τῆς ἐρημίας

(1) Cod. Veron. constanter Aran. Et ita D. August. hic lib. 1. quæstionum in Genesium quæst. 25. num. 2.

que illis Deus eorum, ut exirent de habitatione sua, & irent in terram Chanaan, & illic habitaverunt: & cetera quæ narrat Achior Ammonites. Unde manifestum est, domum Tharæ persecutionem passam fuisse a Chaldæis pro vera pietate, qua unus & verus ab eis colebatur Deus.

CAPUT XIV.

De annis Tharæ, qui in Charra vite sue tempus implevit.

DEFUNCTO autem Thara in Mesopotamia, ubi vixisse perhibetur ducentos & quinque annos, jam incipiunt indicari factæ ad Abraham promissiones Dei, quod ita scriptum est: *Et fuerunt (a) dies Tharæ in Charra quinque & ducenti anni, & mortuus est (1) in Charra.* Non sic autem accipiendum est, quasi omnes hos dies ibi egerit; sed quia omnes dies vitæ suæ, qui fuerunt anni ducentiquinque, ibi compleverit: alioquin nesciretur quot annos vixerit Thara, quoniam non legitur quoto anno vitæ suæ in Charram venerit: & absurdum est existimare in ita serie generationum, ubi diligenter commemoratur quot annos quisque vixerit, hujus solius numerum annorum vitæ non commendatum esse memoriæ. Quod enim quorundam, quos eadem Scriptura commemorat, tacentur anni, non sunt in hoc ordine, in quo temporum dinumeratio decessione gignentium & genitorum successione contextitur. Iste autem ordo, qui dirigitur ab Adam usque ad Noë, & inde usque ad Abraham, sine numero annorum vitæ suæ neminem continet.

CAPUT XV.

De tempore promissionis Abrahæ, qua secundum præceptum Dei exiit de Charra.

1. **Q**UOD vero, commemorata morte Tharæ patris Abraham, deinde legitur: *Et dixit (2) Dominus ad Abram, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, &c.* non quia hoc sequitur in sermone libri, hoc etiam in rerum gestarum tempore sequi existimandum est. Erit quippe, si ita est, insolubilis quæstio. Post hæc enim verba Dei, quæ ad Abraham facta sunt, Scriptura sic loquitur: *Et exiit Abram, quemadmodum locutus est illi Dominus, & abiit cum eo Lot. Abram autem erat quinque & septuaginta annorum, cum exiit ex Charra.* Quomodo potest hoc verum esse, si post mortem patris sui exiit de Charra? Cum enim esset Thara septuaginta annorum, sicut supra intimatum est, genuit Abraham: cui numero additis septuagintaquinque annis, quos agebat Abraham, quando egressus est de Charra, fiunt anni centum-quadragesima. *Tom. VII.*

(a) Lov. omnes dies. Absent omnes a ceteris libris & a Græco l. xx.

(b) Solutio hæc ab Hieronymo profertur, ducta ex traditione Hebræorum, qui Abraham in ignem, quem adorare nollet, conjectum a Chaldæis, indeque divinitus liberatum narrant.

(1) Cod. Veron. & mortuus est Thara in Charra. Sic

ginta-quinque. Tot igitur annorum erat Thara, quando exiit Abraham de illa Mesopotamiæ civitate: agebat enim annum ætatis suæ septuagesimum-quintum: ac per hoc pater ejus, qui eum septuagesimo anno suo genuerat, agebat, ut dictum est, centesimum-quadragesimum & quintum. Non ergo inde post mortem patris, id est, post ducentos-quinque annos, quibus pater ejus vixit, egressus est: sed annus de illo loco profectionis ejus, quoniam ipsius septuagesimus-quintus erat, procul dubio patris ejus, qui eum septuagesimo suo anno genuerat, centesimus-quadragesimus-quintus fuisse colligitur. Ac per hoc intelligendum est more suo Scripturam redidisse ad tempus, quod jam narratio illa transferat: sicut superius, cum filios filiorum Noë commemorasset, dixit illos fuisse in gentibus & linguis suis; & tamen postea quasi hoc etiam in ordine temporum sequeretur: *Et erat, inquit, omnis terra labium unum, & vox una omnibus.* Quomodo ergo secundum suas gentes & secundum suas linguas erant, si una erat omnibus; nisi quia ad illud quod jam transierat recapitulando est reversa narratio? Sic ergo & hic cum dictum esset: *Et fuerunt dies Tharæ in Charra quinque & ducenti anni, & mortuus est Thara in Charra:* deinde Scriptura redeundo ad id quod ideo prætermiserat, ut prius de Thara id quod inchoatum fuerat compleretur: *Et dixit, inquit, Dominus ad Abram, Exi de terra tua, &c.* Post quæ Dei verba subjungitur: *Et exiit Abram, quemadmodum locutus est illi Dominus, & abiit cum eo Lot: Abram autem erat quinque & septuaginta annorum, cum exiit ex Charra.* Tunc itaque factum est, quando pater ejus centesimum-quadragesimum & quintum annum agebat ætatis: tunc enim fuit hujus septuagesimus-quintus. Soluta (b) est autem quæstio ista & aliter, ut septuaginta-quinque anni Abrahæ, quando egressus est de Charra, ex illo computarentur, ex quo de igne Chaldæorum liberatus, non ex quo natus est, tamquam tunc potius natus habendus sit.

2. Sed beatus Stephanus in Actibus Apostolorum cum ista narraret: *Deus, inquit, gloria apparuit Abrahæ patri nostro, cum esset in Mesopotamia, prius quam habitaret in Charra, & ait ad illum, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & veni in terram, quam tibi demonstrabo.* Secundum hæc verba Stephani non post mortem patris ejus locutus est Deus Abrahæ, qui utique in Charra mortuus est, ubi cum illo & ipse filius habitavit; sed prius quam habitaret in eadem civitate, jam tamen cum esset in Mesopotamia.

K k Jam

textus emendandus; ut patet ex cap. sequenti in quo n. 1. eadem repetit Augustinus juxta genuinam nostri codicis lectionem.

(2) Cod. Veron. Deus cum eodem Augustino hic lib. 1. quæstionum in Genesim quæst. 25. n. 3. Item paullo infra Gen. 12. v. 4. cod. Veron. locutus est ei Deus.

Jam ergo exierat a Chaldæis. Quod itaque ad-
Ibid. 4. jungit Stephanus: *Tunc Abraham egressus est de terra Chaldæorum, & habitavit in Charra, non (a) demonstrat quid sit factum, postea quam locutus est illi Deus, (neque enim post illa Dei verba egressus est de terra Chaldæorum, cum dicat ei locutum Deum cum esset in Mesopotamia) sed ad totum illud tempus pertinet quod ait Tunc, id est, ex quo egressus est a Chaldæis, & habitavit in Charra. Item quod*
Ibidem. 1. *sequitur: Et inde postquam mortuus est pater ejus, collocavit illum in terra hac, in qua vos nunc habitatis, & patres vestri: non ait, Postquam mortuus est pater ejus, exiit de Charra: sed inde hic eum collocavit, postquam mortuus est pater ejus. Intelligendum est igitur locutum Deum fuisse ad Abraham, cum esset in Mesopotamia, prius quam habitaret in Charra; sed eum in Charram pervenisse cum patre, retento apud se præcepto Dei, & inde exisse septuagesimo & quinto suo, patris autem sui centesimo-quadragesimo (1) quinto anno. Collocationem vero ejus in terra Chanaan, non professionem de Charra, post mortem patris ejus factam esse dicit; quia jam mortuus erat pater ejus, quando emit terram, cujus ibi jam suæ rei cœpit esse possessor. Quod autem jam in Mesopotamia constituto, hoc est, jam egresso de terra Chaldæorum, dicit Deus: Exi de*
Gen. 12. 1. *terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, non ut corpus inde eiceret, quod jam fecerat, sed ut animum avelleret, dicitur. Non enim exierat inde animo, si spe redeundi & desiderio tenebatur, quæ spes & desiderium, Deo jubente ac juvante, & illo obediente, fuerat amputandum. Non sane incredibiliter existimatur, cum postea secutus esset Nachor patrem suum, tunc Abraham præceptum Domini implere, ut cum Sara conjuge sua & Lot filio fratris sui exiret de Charra.*

CAPUT XVI.

De ordine & qualitate promissionum Dei, quæ ad Abraham factæ sunt.

JAM considerandæ sunt promissiones Dei factæ (2) ad Abraham. In his enim apertiora (b) Dei nostri, hoc est, Dei veri oracula apparere cœperunt de populo (c) piorum, quem prophetica prænuntiavit auctoritas. Harum prima ita legitur: *Et dixit Dominus ad Abram, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & de domo patris tui, & vade in terram, quam tibi demonstravero; & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus, & benedicam benedicentes te, & maledicam maledicentes te, & benedicentur in te omnes tribus terre.* Advertendum est igitur, duas res promissas Abraham: unam scilicet, quod terram Chanaan possessurum fuerat semen

ejus, quod significatur, ubi dictum est: *Vade in terram, quam tibi demonstravero, & faciam te in gentem magnam*: aliam vero longe præstantiorem, non de carnali, sed de spiritali semine, per quod pater est, non unius gentis Israeliticæ, sed omnium gentium quæ fidei ejus vestigia consequuntur, quod promitti cœpit his verbis: *Et benedicentur in te omnes tribus terre.* Hanc promissionem factam arbitratrur Eusebius septuagesimo-quinto anno ætatis Abraham, tamquam mox ut facta est, de Charra exierit Abraham: quoniam Scripturæ contradicere non potest, ubi legitur: *Abram erat quinque & septuaginta annorum, cum exiit ex Charra.* Sed si eo anno facta est ista promissio, jam utique in Charra cum patre suo demorabatur Abraham. Neque enim inde exire posset, nisi prius ibi habitasset. Numquidnam ergo contra dicitur Stephano dicenti: *Deus gloriæ apparuit Abraham patri nostro, cum esset in Mesopotamia, prius quam habitaret in Charra?* Sed intelligendum est, quod eodem anno facta sint omnia, & Dei promissio ante quam in Charra habitaret Abraham, & in Charra habitatio ejus, & inde profectio: non solum quia Eusebius in Chronicis ab anno hujus promissionis computat & ostendit post quadringentos & triginta annos exitum esse de Ægypto, quando lex data est; verum etiam quia id commemorat apostolus Paulus.

CAPUT XVII.

De tribus excellentioribus gentium regnis, quorum unum, id est, Assyriorum, jam (d) Abraham genito sublimius eminebat.

PER idem tempus eminentia regna erant gentium, in quibus terrigenarum Civitas, hoc est, societas hominum secundum hominem viventium sub dominatu angelorum desertorum insignius excellebat, regna videlicet tria, Sicyoniorum, Ægyptiorum, Assyriorum. Sed Assyriorum multo erat potentius atque sublimius. Nam rex ille Ninus Beli filius, excepta India, universæ Asiæ populos subjugaverat. Asiam nunc dico, non illam partem quæ hujus majoris Asiæ una provincia est, sed eam quæ universa Asia nuncupatur, quam quidam in altera duarum, plerique autem in tertia totius orbis parte posuerunt, ut sint omnes, Asia, Europa, & Africa: quod non æquali divisione fecerunt. Namque ista quæ Asia nuncupatur, a meridie per Orientem usque ad Septemtrionem pervenit: Europa vero a Septemtrione usque ad Occidentem; atque inde Africa ab Occidente usque ad Meridiem. Unde videntur orbem dimidium duæ tenere, Europa & Africa, alium vero dimidium sola Asia. Sed ideo illæ duæ partes factæ sunt, quia inter utramque ab Oceano ingreditur, quidquid aquarum terras interluit, & hoc mare magnum nobis facit. Quapropter

(a) Verbum demonstrat abest a MSS. Et ita a Veronen.
 (b) Sic MSS. At Lov. Domini nostri Jesu Christi.
 (c) Nonnulli codices, impiorum.

(d) Lov. jam tempore Abraham.
 (1) Cod. Veron. & quinto anno.
 (2) Abest ad a Cod. Veron.

propter si in duas partes orbem divides, Orientis & Occidentis, Asia erit in una, in altera vero Europa & Africa. Quamobrem (a) trium regnorum, quæ tunc præcellabant, scilicet Sicyoniorum non erat sub Assyriis, quia in Europa sunt: Ægyptiorum autem quomodo eis non subiacebat, a quibus tota Asia tenebatur, solis Indis, ut perhibetur, exceptis. In Assyria igitur prævaluerat dominatus impiæ Civitatis: hujus caput erat illa Babylon, cujus terrogenæ civitatis nomen aptissimum est, id est, confusio. Ibi jam Ninus regnabat post mortem patris sui Beli, qui primus illic regnaverat sexagintaquinque annos. Filius vero ejus Ninus, qui defuncto patri successit in regnum, quinquaginta-duos regnavit annos, & habebat in regno quadraginta-tres, quando natus est Abraham, qui erat annus circiter millesimus-ducentessimus ante conditam Romam, veluti alteram in Occidente Babyloniam.

CAPUT XVIII.

De iterato alloquio Dei ad Abraham, quo ei & semini ejus Chanaan terra promittitur.

GRESSUS ergo Abraham de Charra septuagesimo-quinto anno ætatis suæ, centesimo autem quadragesimo & quinto patris sui, cum Lot filio fratris & Sara conjuge perrexit in terram Chanaan, & pervenit ulque ad Sichem, ubi rursus accepit divinum oraculum, de quo ita scriptum est: *Et apparuit Dominus Abraham, & dixit illi, Semini tuo dabo terram hanc.* Nihil hic de illo semine (1) promissum est, in quo pater factus est omnium gentium: sed de illo solo, de quo pater est unius Israeliticæ gentis; ab hoc enim semine terra illa possessa est.

CAPUT XIX.

De Sare pudicitia in Ægypto per Deum custodita, quam Abraham non uxorem suam esse dixerat, sed sororem.

DEINDE ædificato ibi altari; & invocato Deo, Abraham profectus est inde, & habitavit in eremo, atque inde ire in Ægyptum famis necessitate compulsus est. Ubi uxorem suam dixit uxorem, nihil mentitus. Erat enim & hoc, quia propinqua erat sanguine: sicut etiam Lot eadem propinquitate, cum fratris ejus esset filius, frater ejus est dictus. Itaque uxorem tacuit, non negavit; conjugis tuendam pudicitiam committens Deo, & humanas insidias cavens ut homo: quoniam si periculum quantum caveri poterat, non caveret, magis tentaret Deum, quam speraret in Deum. De qua re contra calumniantem Augustinum Manichæum * fati diximus. Denique factum est; quod de Domino præsumsit Abraham. Nam Pharaon rex Ægypti, qui eam sibi uxorem acceperat, graviter afflictus marito reddidit. Ubi absit ut cre-

damus, alieno concubitu fuisse pollutam: quia multo est credibilius, hoc Pharaonem facere afflictionibus magnis non fuisse permittum.

CAPUT XX.

De secessione Lot & Abraham quæ illis salva caritate complacuit.

REVERSO igitur Abraham ex Ægypto in locum unde venerat, tuac Lot fratris filius ab illo in terram Sodomorum, salva caritate, discessit. Divites quippe facti erant, pastoresque multos pecorum habere cœperant, quibus inter se rixantibus, eo modo familiarum suarum pugnacem discordiam vitaverunt. Poterat quippe hinc, ut sunt humana, etiam inter ipsos aliqua rixa confurgere. Proinde hoc malum præcaventis Abraham verba ista sunt ad Lot: *Non sit rixa inter me & te, & inter pastores meos, & pastores tuos, quia homines nos fratres sumus: Nonne ecce tota terra ante te est? Discede a me: si tu in sinistram, ego in dextram; vel si tu in dextram, ego in sinistram.* Hinc fortassis effecta est inter homines pacifica consuetudo, ut quando terrenorum aliquid partiendum est, * major dividat, minor eligat.

CAPUT XXI.

De tertia promissione Dei, qua terram Chanaan Abraham & semini ejus in perpetuum pollicetur.

CUM ergo digressi essent, separatimque habitarent Abraham & Lot necessitate sustentandæ familiæ, non feciditate discordiæ, & Abraham in terra Chanaan, Lot autem esset in Sodomis, oraculo tertio Dominus dixit ad Abraham: *Respiciens oculis tuis vide a loco in quo nunc tu es, ad Aquilonem, & Africum, & Orientem, & Mare; quia omnem terram quam tu vides, (2) tibi dabo, & semini tuo uque in sæculum, & faciam semen tuum tamquam arenam terræ. Si potest aliquis dinumerare arenam terræ, & semen tuum dinumerabitur. Surgens perambulabam terram in longitudinem ejus, & in latitudinem, quia tibi dabo eam.* In hac promissione utrum sit etiam illa qua pater factus est omnium gentium, non evidentem apparet. Potest enim videri ad hoc pertinere: *Et faciam semen tuum tamquam arenam terræ:* quod ea locutione dictum est, quam Græci vocant hyperbolen? quæ utique tropica est, non propria. Quo tamen modo, ut ceteris tropis uti solere Scripturam, nullus qui eam didicit, ambigit. Iste autem tropus, id est, modus locutionis fit, quando id quod dicitur, longe est amplius, quam quod eo dicto significatur. Quis enim non videat, quam sit incomparabiliter amplior arenæ numerus, quam potest esse omnium hominum ab ipso Adam usque ad terminum sæculi? Quanto ergo magis quam semen Abraham, non solum quod pertinet ad Israeliticam gentem, verum etiam

K k 2 quod

(a) Editi, Quamobrem unum: paulloque post, regnum scilicet Sicyoniorum. Verba unum & regnum non habent MSS.

(1) Cod. Veron. dictum est.

(2) Cod. Veronen. cum eodem Augustino sub finem hujusmet capituli; & lib. 1. questionum in Genesim, qu. 28. ad hunc locum, tibi dabo eam.

quod est, & futurum est secundum imitationem fidei, toto orbe terrarum in omnibus gentibus. Quod semen, in comparatione multitudinis impiorum, profecto in paucis est: quamvis & ipsi pauci faciant innumerabilem multitudinem tuam, quæ significata est secundum hyperbolen per arenam terræ. Sane ista multitudo quæ promittitur Abraham, non Deo est innumerabilis, sed hominibus: Deo autem nec arena terræ. Proinde quia non tantum gens Israelitica, sed universon semen Abraham, ubi est (a) & promissio, non secundum carnem, sed secundum spiritum plurium filiorum, congruentius arenæ multitudini comparatur; potest hic intelligi utriusque rei facta promissio. Sed ideo diximus, quod non evidenter appareat, quia & illius gentis unius multitudo, quæ secundum carnem nata est ex Abraham per ejus nepotem Jacob, in tantum crevit, ut pæne omnes partes orbis impleverit. Et ideo potuit & ipsa secundum hyperbolen arenæ multitudini comparari; quia & hæc sola innumera est homini. Terram certe illam solam significatam, quæ appellata est Chanaan, nemo ambigit. Sed quod dictum est: *Tibi dabo eam, & semini tuo usque in sæculum:* potest movere nonnullos, si usque in sæculum intelligant in aeternum. Si autem (1) in sæculum hoc loco sic accipiant, quemadmodum fideliter tenemus, initium futuri sæculi a fine præsentis ordiri, nihil eos movebit: quia etsi expulsi sunt Israelitæ de Jerosolymis, manent tamen in aliis civitatibus terræ Chanaan, & usque in finem manebunt: & universa terra illa cum a Christianis inhabitatur, etiam ipsum semen est Abraham.

C A P U T XXII.

De superatis ab Abraham hostibus Sodomorum, quando & Lot de captivitate eripuit, & a Melchisedec sacerdote benedictus est.

HOC responso promissionis accepto migravit Abraham, & mansit in alio ejusdem terræ loco, (2) id est, juxta quercum Mambræ, quæ erat Chebron. Deinde ab hostibus qui Sodomis irruerant, cum quinque reges adversus quatuor bellum gererent, & victis Sodomitis etiam Lot captus esset, liberavit eum Abraham, adductis secum in prælium trecentis-decem & octo vernaculis suis: & victoriam fecit (b) regibus Sodomorum, nihilque spoliolum auferre voluit, cum rex cui vicerat obtulisset. Sed plane tunc benedictus est a Melchisedec, qui erat sacerdos Dei excelsi: de quo in epistola quæ inscribitur ad Hebræos, quam plures apostoli Pauli esse dicunt, * quidam vero negant, multa & magna conscripta sunt. Ibi quippe primum apparuit sacrificium, quod nunc a Christianis offertur Deo toto orbe terrarum, impleturque

Gen. 13.
18.
Hebr. 7.
1.
* V. supra pag. 143.
Not. h.

(a) Sic MSS. At editi, ubi est expressa promissio.
(b) Editi, de regibus. Abest de a MSS. & abesse debet: nam victoria in gratiam regum Sodomorum de hostibus eorum facta est.

illud quod longe post hoc factum per Prophetam dicitur ad Christum, qui fuerat adhuc venturus in carne: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec.* Non scilicet secundum ordinem Aaron: qui ordo fuerat austerendus illucescentibus rebus, quæ illis umbris prænotabantur.

C A P U T XXIII.

De verbo Domini ad Abraham, quo ei promittitur secundum multitudinem stellarum multiplicanda posteritas: quod credens justificatus est adhuc in præputio constitutus.

ETIAM tunc factum est verbum Domini ad Abraham in visu. Qui cum ei protectionem mercedemque promitteret valde multam: ille de posteritate sollicitus, quemdam Eliezer vernaculum suum futurum sibi heredem dixit: continuoque illi promissus est heres, non ille vernaculus, sed qui de ipso Abraham fuerat exiturus: rursusque semen innumerabile, non sicut arena terræ, sed sicut stellæ cæli: ubi mihi magis videtur promissa posteritas cælesti felicitate sublimis. Nam quantum ad multitudinem pertinet, quid sunt stellæ cæli ad arenam terræ, nisi quis & istam comparationem in tantum esse similem dicat, in quantum etiam stellæ dinumerari non valent? Quia nec omnes eas videri posse credendum est. Nam quanto quisque acutius intuetur, tanto plures videt. Unde & acerrime cernentibus aliquas occultas esse merito existimatur, exceptis eis sideribus quæ in alia parte orbis a nobis remotissima oriri & occidere perhibentur. Postremo quicumque universon stellarum numerum comprehendisse (3) & conscripsisse jactantur, sicut Aratus vel Eudoxus, vel si qui alii sunt, eos libri hujus contemnit auctoritas. Hic sane illa sententia ponitur, cujus Apostolus meminit propter Dei gratiam commendandam: *Credidit Abraham Deo, & deputatum est illi ad justitiam:* ne circumcisio gloriaretur, gentisque incircumcisas ad fidem Christi nollet admitti. Hoc enim quando factum est, ut credenti Abraham deputaretur fides ad justitiam, nondum fuerat circumcisus.

C A P U T XXIV.

De significatione sacrificii, quod Abraham offerre præceptus est, cum poposcisset ut de his quæ (c) crederat doceretur.

IN eodem visu cum loqueretur ei Deus, etiam hoc ait illum: *Ego Deus qui te eduxi de regione Chaldaeorum, ut dem tibi terram hanc, ut heres sis ejus.* Ubi cum interrogasset Abraham secundum quid sciret, quod heres ejus erit, dixit illi Deus: *Accipe mibi jumentum trimam, & capram trimam, & arietem trimum, & turturem, & solumbam.* Accipis au-

(c) Sic MSS. At editi, crederet.
(1) Cod. Veronen. sæculum, omisso in.
(2) Abest a Veron. cod. id est.
(3) Verba & conscripsisse desunt in cod. Veron.

sem (a) illi hæc omnia, & divisit illa media, & posuit ea contra faciem alterum alteri: aves autem non divisit. Et descenderunt, sicut scriptum est, aves supra corpora quæ divisa erant, & confedit illis Abram. Circa solis autem occasum pavor irruit super Abram, & ecce timor tenebrosus magnus incidit ei: & dictum est ad Abram, Sciendo scies, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria, & in servitutem redigent eos, & affligent eos quadringentis annis; gentem autem cui servierint, judicabo ego. Post hæc vero exhibunt huc (1) cum suppellectili multa. Tu autem ibis ad patres tuos cum pace (b) nutritus in senecta bona. Quarta vero generatione convertent se huc. Nondum enim impleta sunt peccata Amorrhæorum usque adhuc. Cum autem jam sol erat ad occasum, facta est flamma, & ecce fornax fumabunda, & lampades ignis, quæ pertransierunt per media divisa illa. In die illa disposuit Dominus Deus testamentum ab Abram, dicens, Semini tuo dabo terram hanc, a flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem, Cenezos, & Cenezeos, & Cedmonæos, & Chetaos, & Pheresæos, & Raphaim, & Amorrhæos, & Chanaanæos, & Eræos, & Gergesæos, & Iebusæos.

2. Hæc omnia in visu facta divinitus atque dicta sunt, de quibus singulis enucleate differere longum est, & intentionem Operis hujus excedit. Quod ergo satis est, nosse debemus: postea quam dictum est, credidisse Abraham Deo, & deputatum esse illi ad justitiam, non eum in fide defecisse, ut diceret: Dominator Domine, secundum quid sciam, quia heres ejus ero? Terræ quippe illius promissa erat hereditas. Non enim ait, Unde sciam, quasi adhuc non crederet: sed ait, Secundum quid sciam, ut ei rei quam crediderat aliqua similitudo adhiberetur, qua ejus modus agnosceretur. Sicut non est virginis Mariæ diffidentia, quod ait: Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco? Quod enim futurum (2) esse certa erat, modum quo fieret inquirebat. Et hoc cum quæsisset, audivit: Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi. Denique & hic similitudo data est de animalibus, juvenca, capra & ariete, & duabus volucris, turture & columba: ut secundum hæc futurum sciret, quod futurum esse jam non ambigeret. Sive ergo per juvencam significata sit plebs posita sub jugo legis, per capram eadem plebs peccatrix futura, per arietem eadem plebs etiam regnatura; (quæ animalia propterea tria dicuntur, quia cum sint insignes articuli temporum ab Adam usque ad Noe, & inde usque ad Abraham, & inde usque ad David, qui reprobato Saule primus in regno gentis Israeliticæ est Domini voluntate funda-

tus; in hoc ordine tertio, qui tenditur ex Abraham usque ad David, tamquam tertiam ætatem gerens ille populus adolevit) sive aliquid aliud convenientius ista significant; nullo tamen modo dubitaverim, spirituales in ea præfiguratos additamento turturis & columbæ. Et ideo dictum est: Aves autem non divisit; quoniam carnales inter se dividuntur, spirituales autem nullo modo; sive a negotiosis conversationibus hominum se removeant, sicut turtur; sive inter illas degant, sicut columba: utraque tamen avis est simplex & innoxia; significans & in ipso Israelitico populo, cui terra illa danda erat, futuros individuos filios promissionis & heredes regni in æterna felicitate (c) mansuri. Aves autem descendentes super corpora quæ divisa erant, non boni aliquid, sed spiritus indicant aeris hujus, partum quemdam suum de carnalium divisione quærentes. Quod autem illis confedit Abraham, significat etiam inter illas carnalium divisiones (d) veros usque in finem perseveraturos fideles. Et circa solis occasum quod pavor irruit in Abraham, & timor tenebrosus magnus, significat circa hujus sæculi finem magnam perturbationem ac tribulationem futuram fidelium: de qua Dominus dixit in Evangelio: Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio.

3. Quod vero dictum est ad Abraham, Sciendo scies, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria, & in servitutem redigent eos, & affligent eos quadringentis annis: de populo Israel, qui fuerat in Ægypto serviturus, aperitissime prophetatum est. Non quod in eadem servitute sub Ægyptiis affligentibus quadringentos annos ille populus fuerat peracturus; sed in ipsis quadringentis annis prænuntiatur hoc futurum. Quemadmodum enim scriptum est de Thara patre Abraham: Et fuerunt dies Thara in Charra quinque & ducenti anni; non quia ibi omnes acti sunt, sed quia ibi completi sunt: ita & hic propterea interpositum est: Et in servitutem redigent eos, & affligent eos quadringentis annis; quoniam iste numerus in eadem afflictione completus est, non quia ibi universus peractus est. Quadringenti sane dicuntur anni propter numeri plenitudinem, quamvis aliquanto amplius sint; sive ex hoc tempore computentur, quo ista promittebantur Abraham, sive ex quo natus est Isaac, propter semen Abraham, de quo ista prædicuntur. Computantur enim, sicut superius jam diximus, ab anno septuagesimo & quinto Abraham, quando ad eum facta est prima promissio, usque ad exitum Israel ex Ægypto, quadringenti & triginta anni: quorum Apostolus ita meminit: Hoc autem dico, inquit, testa-

(a) Editi, ille. At MSS. illi: juxta Græc. LXX. ἀντὶ.

(b) Lxx. in antiquis codicibus habent τραπεζῆς, nutritus: attamen in Complutensi, τραπεζῆς, sepulchus.

(c) Sic MSS. Editi vero, mansuros.

(d) Vind. Am. & Er. post carnalium divisiones, addunt spirituales esse nonnullas. Id non habent MSS. sed perique

pro veros, serunt viros. Cod. Veron. viro.

(1) Cod. Veronen. cum suppellectile.

(2) Cod. Veronen. esse; mutanda est interpunctio, ut hæc lectio retineatur. Ibidem tota sententia Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi dicit in eodem MS.

Gal. 3. 17. *testamentum confirmatum a Deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex, non infirmat ad evacuandam promissionem. Jam ergo isti quadringenti & triginta anni, quadringenti poterant nuncupari, quia non sunt multo amplius: quanto magis cum aliquot jam ex isto numero præterissent, quando illa in visu demonstrata & dicta sunt Abraham; vel quando Isaac natus est centenarius patri suo, a prima promissione post xxv. annos, cum jam ex istis quadringentis-triginta quadringenti & quinque remanerent, quos Deus quadringentos voluit nominare, & cetera quæ sequuntur in verbis prænantiantis Dei, nullus dubitaverit ad Israeliticum populum pertinere.*

Gen. 15. 17. 4. *Quod vero adjungitur: Cum autem jam sol erat ad occasum, flamma facta est, & ecce fornax sumabunda, & lampades ignis, quæ pertransierunt per media divisa illa: significat jam in fine sæculi per ignem judicandos esse carnales. Sicut enim afflictio Civitatis Dei, qualis antea numquam fuit, quæ sub Antichristo futura speratur, significatur tenebroso timore Abrahamæ circa solis occasum, id est propinquante jam fine sæculi: sic ad solis occasum, id est, ad ipsum jam finem, (a) significatur isto igne dies judicii dirimens carnales per ignem salvandos, (1) & in igne damnandos. Deinde testamentum factum ad Abraham, terram Chanaan proprie manifestat, & nominat in ea undecim gentes a flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem. Non ergo a flumine magno Ægypti, hoc est, Nilo; sed a parvo, quod dividit inter Ægyptum & Palæstinam, ubi est civitas Rhinocorura.*

C A P U T XXV.

De Agar ancilla Saræ, quam eadem Sara Abrahamæ voluit esse concubinam.

Gen. 16. 7. 4. *JAM hinc tempora consequuntur filiorum Abrahamæ, unius de Agar ancilla, alterius de Sara libera, de quibus in libro superiore jam diximus. Quod autem adinet ad rem gestam, nullo modo est inurendum de hac concubina crimen Abrahamæ. Usus est ea quippe ad generandam prolem, non ad explendam libidinem; nec insultans, sed potius obediens conjugii, quæ suæ sterilitatis credidit esse solatium, si fecundum ancillæ uterum, quoniam natura non poterat, voluntate faceret suum, & eo jure quo dicit Apostolus, Similiter & vir non habet potestatem corporis sui, sed mulier, uteretur mulier ad pariendum ex altera, quod non poterat ex se ipsa. Nulla est hic cupiditas lascivæ, nulla nequitæ turpitudine. Ab uxore causa prolis*

ancilla marito traditur, a marito causa prolis accipitur: ab utroque non culpa luxus, sed nature fructus exquiritur. Denique cum ancilla gravida, (b) domina sterili, superbiret, & hoc Sara suspicione muliebri viro potius imputaret, etiam ibi demonstravit Abraham non se amatorem servum, sed liberum fuisse genitorem, & in Agar Saræ conjugii pudicitiam custodisse; nec voluptatem suam, sed voluntatem illius implevisse; accepisse, nec petivisse; accessisse, nec hæsisse; feminasse, nec amasse. Ait enim, *Ecce ancilla tua in manibus tuis, utere ea quomodo tibi placuerit. O virum viriliter utentem teminis, conjugem temperanter, ancilla obtemperanter, nulla intemperanter!*

C A P U T XXVI.

De testificatione Dei ad Abraham, qua eidem seni de sterili Sara filium spondet, patremque eum gentium statuit, & promissi fidem sacramento circumcisionis obsignat.

POST hæc est natus Ismael ex Agar, in quo putare posset impletum, quod ei promissum fuerat, cum sibi vernaculum suum adoptare voluisset, dicente Deo: Non erit heres tuus hic; sed qui exiet de te, ille erit heres tuus. Hoc ergo promissum ne in ancillæ filio putaret impletum, jam cum esset annorum nonaginta novem, apparuit ei Dominus, & dixit illi, Ego sum Deus, place in conspectu meo, & esto sine querela, & ponam testamentum meum inter me & inter te, & implebo te valde. Et prociudit Abram in faciem suam. Et locutus est illi Deus, dicens, Et (c) ego, ecce testamentum meum tecum; & eris pater multitudinis gentium: & non appellabitur adhuc nomen tuum Abram, sed erit nomen tuum Abraham; quia patrem multarum gentium posui te: & (d) augebo te valde, & ponam te in gentes, & reges ex te exibunt; & statuiam testamentum meum inter me & inter te, & inter semen tuum post te in generationes eorum in testamentum æternum, ut sim tibi Deus & semini tuo post te. Et dabo tibi & semini tuo post te terram, in qua incolam, omnem terram Chanaan in possessionem æternam, & ero illis Deus. Et dixit Deus ad Abraham, Tu autem testamentum meum conservabis, & semen tuum post te (2) in generationes suas. Et hoc est testamentum (e) quod conservabis inter me & vos, & inter semen tuum post te in generationes suas. Circumcidetur omne vestrum masculinum, & circumcidemini (f) carnem præputii vestri: & erit in signum testamenti inter me & vos. Et puer octo dierum circumcidetur, vestrum omne masculinum

(a) Vind. Am. & Er. *finem sæculi.*

(b) Sic probæ notæ liber Corb. Alii MSS. cum editis, *dominæ.*

(c) Sic MSS. juxta LXX. At Vind. Am. Er. *Ecce ego, & ecce testamentum.* Lov. *Et ecce ego, testamentum.*

(d) MSS. constanter habent, & *augeam te valde*, cum Veron. cod. D. Augustinus lib. 1. Locutionum de Genesi

hic, ait Latini habent; *augeam te nimis valde.*

(e) Editi, *testamentum meum*: Abest *meum* a MSS. & a LXX.

(f) Ita MSS. juxta Græc. LXX. At editi, *in carne.*

(1) Cod. Veron. & *igne.*

(2) Cod. Veron. Cum eodem Augustino lib. 1. Locutionum de Genesi hic, *in progenies suas.*

num in progenies vestras. Vernaculus & emittius ab omni filio (a) alienigena, qui non est de semine tuo, circumcissione circumcidetur: vernaculus domus tue & emittius. Et erit testamentum meum in carne vestra in testamentum aeternum. Et (b) qui non fuerit circumcissus, masculus qui non circumcidetur carnem praputii sui octavo die, interibit anima illa de genere ejus; quia testamentum meum dissipavit. Et dixit Deus ad Abraham, (c) Sara uxor tua, non appellabitur nomen ejus Sara, sed Sarra erit nomen ejus: Benedicam autem illum, & dabo tibi ex ea filium: & benedicam illum; & erit in nationes, & reges gentium ex eo erunt. Et procidit Abraham super faciem suam; & risit, & dixit in animo suo, dicens, Si mihi centum annos habenti nascetur (1) filius, & si Sarra annorum nonaginta pariet? Dixit autem Abraham ad Deum, Ismael hic vivat in conspectu tuo. Dixit autem Deus ad Abraham, Ita, ecce Sarra uxor tua pariet tibi filium, & vocabis nomen ejus Isaac: & statuam testamentum meum ad illum in testamentum aeternum, (d) esse illi Deus, & semini ejus post illum. De Ismael autem ecce (e) exaudiri te: ecce benedixi eum, & (f) amplifabo illum, & multiplicabo illum valde. Duodecim gentes generabit: & dabo illum in gentem magnam. Testamentum autem meum statuam ad Isaac, quem pariet tibi Sarra in tempore hoc ad annum sequentem.

2. Hic apertiora promissa sunt de vocatione gentium in Isaac, id est, in filio promissionis, quo significatur gratia, non natura: quia de fene & anu sterili promittitur filius. Quamvis enim & naturalem procreationis excursus Deus operetur: ubi tamen evidens opus Dei est, vitata & cessante natura, ibi evidentius intelligitur gratia. Et quia hoc non per generationem, sed per regenerationem futurum erat, ideo nunc imperata est circumcissio, quando de Sarra promissus est filius. Et quod omnes, non solum filios, verum etiam servos vernaculos & emittios circumcidi jubet, ad omnes istam gratiam pertinere testatur. Quid enim aliud circumcissio significat, quam vetustate exuta naturam renovatam? Et quid aliud quam Christum octavus dies, qui hebdomada completa, hoc est, post sabbatum, resurrexit? Parentum mutantur & nomina, omnia resonant novitatem, & in Testamento vetere obumbratur novum. Quid est enim quod dicitur Testamentum vetus, nisi oc-

Circumcissione regene-ratio signifi-catur.

(a) In MSS. alieno: & ita in Veronen. Apud LXX. ἀλλογενής.

(b) Editio Lov. Et masculus qui non fuerit circumcissus carne praputii sui &c. Castigatur auctoritate MSS. qui nihil hic dissentiant a LXX. At Vind. & Am. in eo non consentiunt, quod loco qui non circumcidetur, habent qui non circumcidetur. Er. si non circumcidetur carne.

(c) Ita MSS. secundum LXX. Editi autem, Sarai uxor tua, non appellabitur nomen ejus Sarai, (vel ultra Sarai) sed Sarra erit nomen ejus.

(d) Lov. & eva. Et & sem. Melius Vind. & Am. ut sim. Attamen MSS. habent, esse illi Deus. Græc. LXX. εἶμι αὐτῷ θεός.

cultatio novi? Et quid est aliud quod dicitur novum, nisi veteris revelatio? Risus Abraham, exultatio est gratulantis, non irrisio diffidentis. Verba quoque ejus illa in animo suo: Si mihi centum annos habenti nascetur filius, & si Sarra annorum nonaginta pariet: non sunt dubitantis, sed admirantis. Si quem vero movet quod dictum est: Et dabo tibi & semini tuo post te terram, in qua tu incola es, omnem terram Chanaan in possessionem aeternam; quomodo accipitur impletum, sive adhuc expectetur impletum, cum possessio quæcumque terrena aeterna cuilibet genti esse non possit: sciat aeternum a nostris interpretari, quod Græci appellant αἰώνιον, quod a sæculo derivatum est: αἰών quippe Græce sæculum nuncupatur. Sed non sunt ausi Latini hoc dicere sæculare, ne longe in aliud mitterent sensum. Sæcularia quippe dicuntur multa, quæ in hoc sæculo sic aguntur, ut brevi etiam tempore transeant: αἰώνιον autem quod dicitur, aut non habet finem, aut usque in hujus sæculi tenditur finem.

CAPUT XXVII.

De masculo, qui si octavo die non fuerit circumcissus, perit anima ejus, quia testamentum Dei dissipavit.

ITEM potest movere, quomodo intelligi oporteat quod hic dictum est: Masculus qui non circumcidetur carnem praputii sui octavo die, interibit anima illa de genere ejus, quia testamentum meum dissipavit: cum hæc nulla culpa sit parvuli, cujus dixit animam perituram; nec ipse dissipaverit testamentum Dei, sed majores qui eum circumcidere non curarunt: nisi quia etiam parvuli, non secundum suæ vitæ proprietatem, sed secundum communem generis humani originem, omnes in illo uno testamentum Dei dissipaverunt, in quo omnes peccaverunt. Multa quippe appellantur testamenta Dei, exceptis illis duobus magnis, vetere & novo, quod licet cuique legendi cognoscere. Testamentum autem primum, quod factum est ad hominem primum, profecto illud est: Quia die ederitis, morte moriemini. Unde scriptum est in libro, qui Ecclesiasticus appellatur: Omnis caro sicut vestis veterascit. Testamentum (g) enim a sæculo, Morte morietis. Cum enim lex evidentior postea data sit, & dicat Apostolus: Ubi autem non est lex, nec prævaricatio: quo pacto quod legitur in Psalmo verum est: Prævaricatores

(e) Editi, audivi te. At MSS. exaudivi te: quod respondet Græco ἐπαύσαί σε.

(f) Sic MSS. At editi, amplifcabo.

(g) Editi: Testamentum est a sæculo, morte morietis, qui transgrediuntur præcepta Dei. Locus veterum librorum ope liberatur a glossenate, & redintegratur. Summus est ex Ecclesiastici capite 14. v. 18. apud LXX. In Vulgata vero jungitur versiculo 12. & exhibetur sic: Testamentum hujus mundi, morte morietur.

(1) Decit filius in nostro Veronen. Cod. & ita Lib. 1. Locutionum de Genesi hic, abfuisse docet a suis MSS. libris Augustinus.

res estimavi omnes peccatores terræ, nisi quia omnes legis alicujus prævaricatae sunt rei, qui aliquo peccato tenentur obstricti? Quamobrem si etiam parvuli, quod vera fides habet, nascuntur non proprie, sed originaliter peccatores, unde illis gratiam remissionis peccatorum necessariam confitemur; profecto eo modo quo sunt peccatores, etiam prævaricatores legis illius, quæ in paradiso data est, agnoscuntur; ut verum sit utrumque, quod scriptum est, & *Prævaricatores estimavi omnes peccatores terræ; & Ubi lex non est, nec prævaricatio*. Ac per hoc, quia circumcisio signum regenerationis fuit, (a) & non immerito parvulum propter originale peccatum, quo primum Dei dissipatum est testamentum, generatio disperdet, nisi regeneratio liberet: sic intelligenda sunt hæc divina verba, tamquam dictum sit, Qui non fuerit regeneratus, interibit anima illa (1) de populo ejus, quia testamentum Dei dissipavit, quando in Adam cum omnibus etiam ipse peccavit. Si enim dixisset, Quia hoc testamentum meum dissipavit; non nisi de ista circumcisio intelligi cogeret: nunc vero, quoniam non expressit cujusmodi testamentum parvulus dissipaverit, liberum est intelligere de illo testamento dictum, cujus dissipatio pertinere possit ad parvulum. Si autem quisquam hoc non nisi de ista circumcisio dictum esse contendit, quod in ea testamentum Dei, quoniam non est circumcisus dissipaverit parvulus; quærat locutionis aliquem modum, quo non absurde possit intelligi, ideo dissipasse testamentum, quia licet non ab illo, tamen in illo est dissipatum. Verum sic quoque animadvertendum est, nulla in se negligentia sua (b) injuste interire incircumcisi animam parvuli, nisi originalis obligatione peccati.

C A P U T XXVIII.

De commutatione nominum Abrahæ & Sarrae, qui cum ob unius sterilitatem, ob utriusque autem senectutem generare non possent, munus secunditatis indepti sunt.

FACTA igitur promissione tam magna tamque dilucida ad Abraham, cui evidentissime dictum est: *Patrem multarum gentium posui te: & augeto te valde, & ponam te in gentes, & reges exibunt ex te: & dabo tibi ex Sarra filium; & benedicam illum, & erit in nationes, & reges gentium ex eo erunt: quam promissionem nunc in Christo cernimus reddi: ex illo deinceps illi conjuges non vocantur in Scripturis, sicut antea vocabantur, Abram & Sara; sed sicut nos eos ab initio vocavimus, quoniam sic jam vocantur ab omnibus, Abraham & Sarra. Cur autem mutatum sit nomen Abrahæ, reddita est ratio: Quia patrem, inquit, multarum*

*Ibid. 5.
Hebr. 11.
21.*

(a) Particula & desideratur in excusis.
(b) Vind. Am Er. nonnulli MSS. *juste*.
(c) Navarrens MS. *in conceptionem*: dissentientibus ceteris libris. Græce est, *eis καταβολή*.

rum gentium posui te. Hoc ergo significare intelligendum est Abraham: Abram vero, quod ante vocabatur, interpretatur Pater excelsus. De nomine autem mutato Sarra: non est reddita ratio: sed, sicut ajunt, qui scripserunt interpretationes nominum Hebræorum, quæ his sacris litteris continentur, Sara interpretatur Princeps mea: Sarra autem Virtus. Unde scriptum est in Epistola ad Hebræos: Fide & ipsa Sarra viriutem accepit (c) ad emissionem seminis. Ambo autem (d) seniores erant, sicut Scriptura testatur: sed illa etiam sterilis, & cruore menstruo jam destituta; propter quod jam parere non posset, etiam si sterilis non fuisset. Porro si femina ita sit provecioris ætatis, ut ei solita mulierum adhuc fluant, de juvene parere potest, de seniore non potest: quamvis adhuc possit ille senior, sed de adolescentula gignere: sicut Abraham post mortem Sarrae de Cethura potuit, quia vividam ejus invenit ætatem. Hoc ergo est quod mirum commendat Apostolus, & ad hoc dicit Abrahæ jam fuisse corpus emortuum: quoniam non ex omni femina, cui esset adhuc aliquod pariendi tempus extremum, generare ipse in illa aetate adhuc posset. Ad aliquid enim emortuum corpus intelligere debemus, non ad omnia. Nam si ad omnia, non jam senectus vivi, sed cadaver est mortui. Quamvis etiam sic solvi soleat ista quæstio, quod de Cethura postea genuit Abraham, quia gignendi donum, quod a Domino accepit, etiam post obitum mansit uxoris. Sed propterea mihi videtur illa, quam secuti sumus, hujus quæstionis solutio præferenda, quia centenarius quidem senex, sed temporis nostri, de nulla potest femina gignere, non tunc, quando adhuc tam diu vivebant, ut centum anni nondum facerent hominem decrepitæ senectutis.

C A P U T XXIX.

De tribus viris vel Angelis, in quibus ad quercum Mambræ apparuisse Abrahæ Dominus indicatur.

ITEM Deus apparuit Abrahæ ad quercum Mambræ in tribus viris, quos dubitandum non est Angelos fuisse: quamvis quidam existiment unum in eis fuisse Dominum Christum, asserentes eum etiam ante indumentum carnis fuisse visibilem. Est quidem divinæ potestatis, & invisibilis, incorporalis, (2) incommutabilisque naturæ, sine ulla sui mutatione etiam mortalibus adspectibus apparere, non per id quod est, sed per aliquid quod sibi subditum est, Quid autem illi subditum non est? Verumtamen si propterea confirmant horum trium aliquem fuisse Christum, quia cum tres vidisset, ad Dominum singulariter est locutus: sic enim scriptum est: *Et ecce tres viri stabant super eum, & vi-*

(d) Sic MSS. Editi autem, *senes*.
(1) Cod. Veron. *de genere ejus*: ita pressius adhæret verbis Genesicos, præcedente capite allatis.
(2) Cod. Veronem. *immutabilis*que.

CAPUT XXX.

De Lot a Sodomis liberato, atque eisdem caelesti igne consumptis; & de Abimelech, cujus concupiscentia castitati Sarra nocere non potuit.

POST hanc promissionem liberato de Sodomis ^{Gen. 19.} Lot, & veniente igneo imbore de caelo ²⁴, tota illa regio impiæ civitatis in cinerem versa est, ubi stupra in masculos in tantam consuetudinem convaluerant, quantam leges solent aliorum factorum præbere licentiam. Verum & hoc eorum supplicium specimen futuri iudicii divini fuit. Nam quo pertinet quod prohibiti sunt qui liberabantur ab Angelis retro respicere, nisi quia non est animo redeundum ad veterem vitam, qua per gratiam regeneratus exiit, si ultimum evadere iudicium cogitamus? Denique uxor Lot, ubi respexit, remansit; & ^{Uxor} in salem conversa hominibus fidelibus quodam præstitit condimentum, quo sapiant aliquid unde illud caveatur exemplum. ^{Lot.} Inde rursus Abraham fecit in Geraris apud regem civitatis illius Abimelech, quod in Ægypto de conjugē fecerat, eique intacta similiter reddita est. Ubi sane Abraham objurganti regi cur tacuisset uxorem, sororemque dixisset, aperiens quid timeat, etiam hoc addidit: ^{Gen. 20.} Etenim vere soror mea ^{12.} est de patre, sed non de matre: quia de patre suo soror erat Abrahæ, de quo propinqua ejus erat. Tantæ autem pulcritudinis fuit, ut etiam in illa ætate posset adamari.

CAPUT XXXI.

De Isaac secundum promissionem nato, cui nomen ex visu utriusque parentis est inditum.

POST hæc natus est Abrahæ secundum promissionem Dei, de Sarra filius, eumque nominavit Isaac, quod interpretatur risus. Riserat enim & pater, quando ei promissus est, admirans in gaudio: riserat & mater, quando per illos tres viros iterum promissus est, dubitans in gaudio; quamvis exprobrante Angelo quod risus ille, etiam si gaudii fuit, tamen plenæ fidei non fuit. Post ab eodem Angelo in fide etiam confirmata est. Ex hoc ergo puer nomen accepit. Nam quod risus ille non ad irridendum opprobrium, sed ad celebrandum gaudium pertinebat, nato Isaac, & eo nomine vocato, Sarra monstravit: ait quippe: ^{Gen. 18.} Risum mihi fecit Dominus, quicumque enim audierit, ^{13.} congaudebit mihi. Sed post aliquantulum tempus ancilla de domo ejicitur cum filio suo, & duo illa secundum Apostolum Testamenta significantur, vetus & novum: ubi Sarra (f) illa supernæ ^{Gen. 21.} Jerusalem, hoc est, Civitatis Dei, figuram gerit. ^{Gal. 4.} ^{24.}

LI CA-

& videns (1) procucurrit obviam illis ab ostio tabernaculi sui, & adoravit super terram: & dixit, Domine, si inveniri gratiam ante te, &c. cur non (2) etiam illud advertunt, duos ex eis venisse, ut Sodomitæ delerentur, cum adhuc Abraham ad unum loqueretur, Dominum appellans, & intercedens ne simul justum cum impio in Sodomis perderet? Illos autem duos sic suscepit Lot, ut etiam ipse in colloquio (a) cum illis suo singulariter Dominum appellaret. Nam cum eis pluraliter dixisset: Ecce Domini declinate in

^{Gen. 19.} domum pueri vestri, & cetera quæ ibi dicuntur ^{2.} postea tamen ita legitur: Et tenuerunt Angeli ^{16. &c.} manum ejus, & manum uxoris ejus, & manus duarum filiarum ejus, (b) in eo quod parceret Dominus ipsi. Et factum est, mox ut eduxerunt illum foras, & dixerunt, Salvam fac animam tuam: ne respexeris retro, nec steteris in tota regione: in monte salvum te fac, ne quando comprehendaris, Dixit autem Lot ad illos, Oro, Domine, quia invenit puer tuus misericordiam ante te, & quæ sequuntur. Deinde post hæc verba singulariter illi respondit & Dominus, cum in

^{Ibid. 21.} duobus Angelis esset, dicens: Ecce (c) miratus sum faciem tuam, & cetera. Unde multo est credibilius, quod (3) & Abraham in tribus, & Lot in duobus viris Dominum agnoscebant, cui per singularem numerum loquebantur, etiam cum eos homines esse arbitrantur: neque enim aliam ob causam sic eos susceperunt, ut tamquam mortalibus & humana refectione indigentibus ministrarent: sed erat profecto aliquid, quo ita excellēbant, licet tamquam homines, ut in eis esse Dominum, sicut esse (4) adsolet in Prophetis, hi qui hospitalitatem illis exhibebant, dubitare non possent: atque ideo (d) & ipsos aliquando pluraliter, & in eis Dominum aliquando singulariter appellabant. Angelos autem fuisse Scriptura testatur, non solum in hoc Genesis libro, ubi hæc gesta narrantur, verum etiam in epistola ad Hebræos, ubi cum hospitalitas laudaretur: Per hanc, inquit, etiam quidam nescientes hospitio receperunt Angelos. Per illos igitur tres viros, cum rursus filius Isaac de Sarra promitteretur Abrahæ, divinum datum est etiam tale responsum, ut diceretur, (e) Abraham erit in gentem magnam & multam, & benedicentur in eo omnes gentes terræ. Et hic duo illa brevissime plenissimeque promissa sunt, gens Israel secundum carnem, & omnes gentes secundum fidem.

Tom. VII.

(a) Sola editio Lov. in colloquio suo cum illis duos singulariter Dominum appellaret.

(b) Particula in deest in editis: sed habetur in omnibus MSS. juxta LXX.

(c) Editi, miseratus sum. Verius MSS. miratus sum: nam Græce apud LXX. est, ἰδὲναι, quod hic forte sonat, respexi, reveritus sum.

(d) Sic MSS. Editi vero, & ipsos aliquando pluraliter ut dominos, aliquando singulariter ut in eis dominum ap-

pellabant.

(e) Lov. ut diceretur ad Abraham, Erit in gentem &c. Editi alii & MSS. consentiunt cum LXX.

(f) Sic MSS. Editi autem, illius.

(1) Cod. Veron. cum eodem D. August. hic lib. 1. quæstionum in Genesim quæstione xxxiiii. procucurrit in obviam.

(2) Cod. Veronen. &

(3) Abest & a Cod. Veron.

(4) Deest esse in cod. Veronen.

CAPUT XXXII.

De obedientia & fide Abrahæ, quæ per oblationem immolandi filii probatus est, & de morte Sarre.

1. **I**NTER hæc, quæ omnia commemorare nimis longum est, tentatur Abraham de immolando dilectissimo filio ipso Isaac, ut pia ejus obedientia probaretur, sæculis in notitiam proferenda, non Deo. Neque enim omnis est culpanda tentatio: quia & gratulanda est, qua fit probatio. Et plerumque aliter animus humanus sibi ipsi innotescere non potest, nisi vires suas sibi, non in verbo, sed experimento, tentatione quodam modo interrogante, respondeat: ubi si Dei munus agnoverit, tunc pius est, tunc solidatur firmitate gratiæ, non inflatur inanitate jactantiæ. Numquam sane crederet Abraham, quod victimis Deus delectaretur humanis: quamvis, divino intonante præcepto, obediendum sit, non disputandum. Verumtamen Abraham confessim filium, cum fuisset immolatus, resurrecturum credidisse laudandus est. Dixerat namque illi Deus, cum de ancilla & filio ejus toras ejiciendis voluntatem conjugis nollet implere: *In Isaac vocabitur tibi semen.* Et certe ibi sequitur ac dicitur: *Filium autem ancille hujus in magnam gentem faciam (a) illum, quia semen tuum est.* Quomodo ergo dictum est: *In Isaac vocabitur tibi semen*, cum & Ismaelem Deus semen ejus vocaverit? Exponens autem Apostolus, quid sit: *In Isaac vocabitur tibi semen: Id est, inquit, non qui filii carnis hi filii Dei, sed filii (b) promissionis deputantur in semine.* Ac per hoc filii promissionis, ut sint semen Abrahæ, in Isaac vocantur, hoc est, in (c) Christum vocante gratia congregantur. Hanc ergo promissionem pater pius fideliter tenens, quia per hunc oportebat impleri, quem Deus jubebat occidi, non hæsitavit quod sibi reddi poterat immolatus, qui dari potuit non speratus. Sic intellectum est & in epistola ad Hebræos, & sic expositum. *Fide, inquit, (d) præcessit Abraham, in Isaac tentatus; & unicuique obtulit, qui promissiones suscepit, ad quem dictum est, in Isaac vocabitur tibi semen: cogitans quia & ex mortuis excitare potest Deus.* Proinde addidit: *Pro hoc etiam cum & in similitudinem adduxit.* Cujus similitudinem, nisi illius de quo dicit idem Apostolus: *Qui proprio filio non peperit, sed pro nobis omnibus tradidit illum?* Propterea & Isaac, sicut Dominus crucem suam, ita sibi ligna ad victimæ locum, quibus fuerat imponendus, ipse portavit. Postremo quia Isaac occidi non oportebat, postea quam est pater ferire prohibitus, quis erat ille aries, quo immolato impletum est significativo sanguine sacrificium? Nempe quando eum vi-

(a) In editis omittitur *illum*. Habetur tamen in MSS. & apud LXX.

(b) Er. Lov. *filii repromissionis deputantur in semen*: dissentientibus editis aliis & MSS.

(c) Sola editio Lov. *in Christo*.

dit Abraham, cornibus in frutice tenebatur, Quis ergo illo figurabatur, nisi Jesus, ante quam immolaretur spinis Judaicis coronatus?

2. Sed divina per Angelum verba potius audiamus. Ait quippe Scriptura: *Et extendit Abraham manum suam sumere macharam, ut occideret filium suum. Et vocavit illum Angelus Domini de celo, & dixit, Abraham. Ille autem dixit, Ecce ego. Et dixit, Non injicias manum tuam super puerum, neque facias illi quidquam: nunc enim sciro quia times Deum (e) tu, & non pepercisti filio tuo dilecto propter me. Nunc sciro, dictum est, nunc scirifeci: neque enim hoc nondum sciebat Deus. Deinde ariete illo immolato pro Isaac filio suo, vocavit, ut legitur: *Abraham nomen loci illius, Dominus vidit: ut dicant hodie, In monte Dominus apparuit.* Sicut dictum est, *Nunc sciro*, pro eo quod est, nunc sciro teci: ita hic *Dominus vidit*, pro eo quod est, Dominus apparuit, hoc est, videri se fecit. *Et vocavit Angelus Domini Abraham secundo de celo, dicens Per memetipsum juravi, dicit Dominus, propter quod fecisti verbum hoc, & non pepercisti filio tuo dilecto propter me, nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo semen tuum, sicut stellæ cæli, & tamquam arenam quæ est juxta labium maris. Et hereditate possidebit semen tuum civitates adversariorum; (f) & benedicentur in semine tuo omnes gentes terre; quia obaudisti vocem meam.* Hoc modo est illa de vocatione gentium in semine Abrahæ, post holocaustum, quo significatus est Christus, etiam juratione Dei firmata promissio. Sæpe enim promiserat, sed nunquam juraverat. Quid autem est Dei veri veracisque uratio, nisi promissi confirmatio, & infidelium quædam increpatio?*

3. Post hæc Sarra mortua est, centesimo & vicesimo-septimo anno vitæ suæ, centesimo autem & tricesimo-septimo viri sui. Decem quippe annis eam præcedebat ætate: sicuti ipse, quando sibi ex illa promissus est filius, ait: *Si mihi annorum centum nascetur filius, & si Sarra annorum nonaginta pariet?* Tunc emit agrum Abraham, in quo sepelivit uxorem. Tunc ergo secundum narrationem Stephani, in terra illa est collocatus, quoniam coepit ibi esse possessor; post mortem scilicet patris sui, qui coligitur ante biennium fuisse defunctus.

CAPUT XXXIII.

De Rebecca nepte Nachor, quam Isaac accepit uxorem.

DEINDE Rebecam neptem Nachor patris sui, cum annorum quadraginta esset Isaac, duxit uxorem, centesimo scilicet & quadragesimo anno vitæ patris sui, triennio post mortem matris suæ. Ut autem illam duceret, quando

(d) Nonnulli MSS. *obtulit Abraham Isaac.*

(e) Editi, cum cod. Veron. *Deum tuum*. Melius MSS. juxta LXX. *Deum tu*.

(f) Editi addunt, *suorum*: quod a MSS. & a LXX. abest.

Gen. 26.
1. &c.

mes super terram, præter famem quæ prius facta est in tempore Abrahæ. Abiit autem Isaac ad Abimelech regem Philistinorum in Gerar. Apparuit autem illi Dominus, & dixit, Noli descendere in Ægyptum: habita autem in terra quam tibi dixerò, & incole in terra hac; & ero tecum, & benedicam te. Tibi enim & semini tuo dabo omnem terram hanc: & statuam juramentum meum, quod juravi Abrahæ patri suo; & multiplicabo semen tuum tamquam stellas celi, & dabo semini tuo omnem terram hanc, & benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, pro eo quod obaudivit Abraham pater tuus vocem meam, & custodivit præcepta mea, & mandata mea, & justificationes meas, & legitima mea. Iste patriarcha nec uxorem habuit aliam, nec aliquam concubinam, sed polleritate duorum geminorum ex uno concubitu procreatorum contentus fuit. Timuit sane etiam ipse periculum de pulcritudine conjugis, cum habitaret inter alienos, fecitque quod pater, ut eam sororem diceret, taceret uxorem: erat enim ei propinqua paterno & materno sanguine: sed etiam ipsa ab (a) alienigenis, cognito quod uxor ejus esset, mansit intacta. Nec ideo tamen istum patri ejus præferre debemus, quia iste nullam feminam præter unam conjugem noverat. Erant enim procul dubio paternæ fidei & obedientiæ merita potiora, in tantum ut propter illum dicat Deus, huic se facere bona quæ facit: *Benedicentur*, inquit, *in semine tuo omnes gentes terræ, pro eo quod obaudivit Abraham pater tuus vocem meam, & custodivit præcepta mea, & mandata mea, & justificationes meas, & legitima mea.* Et aliorum oraculo: *Ego sum*, inquit, *Deus Abraham patris tui: noli timere; tecum enim sum, & benedixi te, & multiplicabo semen tuum propter Abraham patrem tuum.* Ut intelligamus quam caste Abraham fecerit, quod hominibus impudicis & nequitæ suæ de Scripturis sanctis patrocinia requirentibus videtur fecisse libidine. Deinde ut etiam hoc noverimus, non ex bonis singulis inter se homines comparare, sed in unoquoque consideremus universa. Fieri enim potest, ut habeat aliquid in vita & moribus quispiam quo superat alium, idque sit longe præstabilius, quam est illud unde ab alio superatur. Ac per hoc sano veroque iudicio, cum continentia conjugio præferatur, melior est tamen homo fidelis conjugatus, quam continens infidelis. Sed (b) infidelis homo, non solum minus laudandus, verum etiam maxime detestandus est. Constituamus ambos bonos; etiam sic profecto melior est conjugatus fidelissimus & obedientissimus Deo, quam continens minoris fidei minorisque obedientiæ: si vero paria sint

Abrahæ
compara-
tio
cum
Isaac.Fidelis
conjugatus
infidelis
continens
melior.

(a) MSS. *alienis*. Et ita cod. Veron.
(b) Sic MSS. continens. At editi: *sed continens infidelis homo* non solum minus laudandus est, quia se contemnit, dum non credit; verum etiam multo magis vituperandus, quia non credit, cum se contemnat. *construimus*

cetera, continentem conjugato præferre quis ambigat?

CAPUT XXXVII.

De his quæ in Esau & Jacob mystice præfigurabantur.

DUO igitur Isaac filii Esau & Jacob pariter crescunt. Primatus majoris transfunditur in minorem ex pacto & placito inter illos, eo quod lenticulam, quem cibum minor paraverat, major immoderatus concupivit, eoque pretio primogenita sua fratri juratione interposita vendidit. Ubi discimus in vescendo non cibi genere, sed aviditate immoderata quemque culpandum. Senescit Isaac, ejusque oculis per senectam visus aufertur. Vult benedicere filium majorem, & pro illo nesciens benedicit minorem, pro fratre majore, qui erat pilosus, se paternis manibus supponentem, hœdinis sibi pelliculis coaptatis velut aliena peccata portantem. Ille dolus Jacob, ne putaretur fraudulentus dolus, & non in eo magnæ rei mysterium quæreretur, superius prædixit Scriptura: *Erant Esau homo sciens venari, agrestis: Jacob autem homo simplex, habitans domum.* Hoc nostri quidam interpretati sunt; *sine dolo*. Sive autem *sine dolo*, sive *simplex*, sive potius *sine fictione* dicatur, quod est Græce ἀπλῆτος, quis est in ista percipienda benedictione dolus hominis sine dolo? Quis est dolus simplicis, quæ fictio non mentientis, nisi profundum mysterium veritatis? Ipsa autem benedictio qualis est? *Ecce*, inquit, *odor filii mei tamquam odor agri pleni, quem benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore celi, & de ubertate terræ, & multitudinem frumenti & vini: & serviant tibi gentes, & adorent te principes, & (c) fias dominus fratris tui, & adorabunt te filii patris tui. Qui maledixerit te, maledictus: & qui benedixerit te, benedictus.* Benedictio igitur Jacob, prædicatio Christi est in omnibus gentibus. Hoc fit, hoc agitur: *Lex & Prophetia est (d) Isaac: etiam per os Judæorum Christus ab illa benedicitur velut a nesciente, quia ipsa nescitur. Odore nominis Christi, sicut ager, mundus impletur: ejus est benedictio de rore celi, hoc est, de verborum pluvia divinorum; & de ubertate terræ, hoc est de congregatione populorum: ejus est multitudo frumenti & vini, hoc est, multitudo quam colligit frumentum & vinum in sacramento (1) corporis & sanguinis ejus. Ei serviunt gentes, ipsum adorant principes. Ipse est dominus fratris sui, quia populus ejus dominatur Judæis. Ipsum adorant filii patris ejus, hoc est, filii Abrahæ secundum fidem: quia & ipse filius est Abrahæ secundum carnem. Ipsum qui maledixerit, maledictus; & qui benedixerit, benedictus est. Christus, inquam,*

Gen. 25.

Gen. 25.
27.Benedictio
Jacob.
Gen. 27.
27. &c.

ergo ambos &c.

(c) MSS. *et fove*. Et ita Veron.

(d) Er. & Lov. in Isaac. Abest in a Viad. Am. & MSS.

(1) Cod. Veron. *caro* (lege *carnis*) ejus, & sanguinis.

quam, noster etiam ex ore Judæorum, quamvis errantium, sed tamen Legem Prophetasque cantantium benedicitur, id est, veraciter dicitur; & alius benedici putatur, qui ab eis errantibus expectatur. Ecce benedictionem promissam repetente majore, expavescit Isaac, & alium pro alio se benedixisse cognoscens miratur, & quisnam ille sit, (1) percunctatur: nec tamen se deceptum esse conqueritur; immo confestim revelato sibi intus in corde magno sacramento devitat indignationem, confirmat benedictionem. Quis ergo, inquit, venatus est mihi venationem, & intulit mihi, & manducavi ab omnibus, ante quam tu venires, & benedixi cum, & sit benedictus? Quis non hic maledictionem potius expectaret irati, si hæc non superna inspiratione, sed terreno more gererentur? Ores gestas, sed propheticæ gestas; in terra, sed cælitus; per homines, sed divinitus! Si excutiantur singula tantis secunda mysteriis, multa sunt implenda volumina: sed huic Operi modus moderate imponendus nos in alia festinare compellit.

CAPUT XXXVIII.

De misso Jacob in Mesopotamiam ad accipiendam uxorem, & de visione quam in itinere somniavit, & de quatuor ipsius feminis, cum unam petisset uxorem.

1. **M**ITTITUR Jacob a parentibus in Mesopotamiam, ut ibi ducat uxorem. Patris mittentis hæc verba sunt: *Non accipies uxorem ex filiabus Chananeorum: surgens fuge in Mesopotamiam in domum Bathuel, patris matris tue, & sume tibi inde uxorem de filiabus Laban, fratris matris tue. Deus autem meus benedicat te, & auceat te, & multiplicet te: & eris in congregationes gentium: & det tibi benedictionem (2) Abrahæ patris (a) tui, tibi & semini tuo post te, ut heres fias terræ incolatus tui, quam dedit Deus Abrahæ. (b)* Hic jam intelligimus segregatum semen Jacob ab alio semine Isaac, quod factum est per Esau. Quando enim dictum est, *In Isaac vocabitur tibi semen*, pertinens utique semen ad Civitatem Dei; separatum est inde aliud semen Abrahæ, quod erat in ancillæ filio, & quod futurum erat in filiis Cethuræ. Sed adhuc erat ambiguum de duobus geminis filiis Isaac, an ad utrumque, an ad unum eorum illa benedictio pertineret; & si ad unum, quisnam esset illorum. Quod nunc declaratum est, cum propheticæ a patre benedicitur Jacob, & dicitur ei, *Et eris in congregationes gentium, & det tibi benedictionem Abrahæ patris tui.*

2. Pergens itaque in Mesopotamiam Jacob, in fornix accepit oraculum, de quo sic scriptum est: *Et exiit Jacob a puteo jurationis, & prof-*

*etus est in Charram, & devenit in locum, & dormivit ibi: occiderat enim sol: & sumisit ex lapidibus loci, & posuit ad caput suum, & dormivit in loco illo, & somniavit. Et ecce scala stabilita super terram, cujus caput pertingebat ad cælum: & Angeli Dei ascendebant & descendebant per illam; & Dominus incumberebat super illam; & dixit, Ego sum Deus Abraham patris tui, & Deus Isaac, noli timere: terram in qua tu dormis (c) super eam, tibi dabo illam, & semini tuo: & erit semen tuum sicut arena terræ; & dilatabitur super mare, & in Africum, & in Aquilonem, & ad Orientem: & benedicentur in te omnes tribus terræ, & in semine tuo. Et ecce ego sum tecum, custodiens te in omni via quacumque ibis; & reducam te in terram hanc: quia non te derelinquam, donec faciam omnia, quæ tecum locutus sum. Et surrexit Jacob de somno suo, & dixit, Quia Dominus est in loco hoc, ego autem nesciebam. Et timuit, & dixit, Quam terribilis (3) est locus hic! non est (d) hoc nisi domus Dei, & hæc porta est cæli. Et surrexit Jacob, & sumisit lapidem quem supposuit (e) ibi ad caput, & statuit illum in titulum, & superfudit oleum in cacumen ejus: & vocavit Jacob nomen loci illius, Domus Dei. Hoc ad prophetiam pertinet: nec more idololatriæ lapidem perfudit oleo Jacob, velut faciens illum Deum; neque enim adoravit eundem lapidem, vel ei sacrificavit: sed quoniam Christi nomen a chrismate est, id est, ab unctione; profecto figuratum est hic aliquid, quod ad magnum pertineat sacramentum. Scalam vero istam intelligitur ipse Salvator nobis in memoriam revocare in Evangelio, ubi cum dixisset de Nathanaele, *Ecce vere Israelita*, in quo dolus non est; quia Israel viderat istam visionem, ipse est enim Jacob: eodem loco ait, *Amen, amen dico vobis, videbitis cælum apertum, & Angelos Dei ascendentes & descendentes super Filium hominis.**

3. Perrexit ergo Jacob in Mesopotamiam, ut inde acciperet uxorem. Unde autem illi acciderit quatuor habere feminas, de quibus duodecim filios & unam filiam procreavit, cum earum nullam (4) concupisceret illicite, divina Scriptura indicat. Ad unam quippe accipiendam venerat; sed cum illi altera (5) pro altera supposita fuisset, nec ipsam dimisit, qua nesciens usus fuerat in nocte, ne ludibrio eam videretur habuisse; & eo tempore, quando multiplicandæ posteritatis causa plures uxores lex nulla prohibebat, accepit etiam illam, cui unum jam futuri conjugii fidem fecerat. Quæ cum esset sterilis, ancillam suam, de qua filios ipsa fusciperet, marito dedit: quod etiam major foror ejus, quam-

VIS

(a) In Græcis Bibliis, πατρός μου, patris mei.

(b) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. Hinc.

(c) Er. & Lov. per eam. Castigantur ex editis & MSS.

(d) Editi, non est hic. At MSS. non est hoc: juxta Græc. τὸ οὐκ ἔστιν οἶκος θεοῦ.

(e) Apud Lov. supposuit sibi. In MSS. autem est, supposuit ibi. Apud Lxx. ἐκεί.

(1) Cod. Veron. percunctatur: quod idem sonat,

(2) Cod. Veron. Abraham: & ita idem Augustinus Location. de Genesi lib. 1. hic.

(3) Abest verbum est post terribilis a Cod. Veron. nec legitur hic ab eodem August. lib. 1. Questionum in Genesim, quæstione 83.

(4) Cod. Veron. concupisset.

(5) Deest in cod. Veron. pro altera.

vis peperisset, imitata, quoniam multiplicare prolem cupiebat, effecit. Nullam Jacob legitur petiisse præter unam, nec usus plurimis nisi gignendæ prolis officio, conjugali jure servato, ut neque hoc faceret, nisi uxores ejus id fieri flagitassent, quæ corporis viri sui habebant legitimam potestatem. Genuit ergo duodecim filios & unam filiam ex quatuor mulieribus. Deinde ingressus est in Ægyptum per filium suum Joseph, qui venditus ab invidentibus fratribus eo perductus fuit, atque ibidem sublimatus.

CAPUT XXXIX.

Quæ ratio fecerit, ut Jacob etiam Israel cognominaretur.

JACOB autem etiam Israel, sicut paullo ante dixi, vocabatur: quod nomen magis populus ex illo procreatus obtinuit. Hoc autem nomen illi ab Angelo impositum est, qui cum illo fuerat in itinere de Mesopotamia redeunte luctatus, typum Christi evidentissime gerens. Nam quod ei prævaluit Jacob, utique volenti, ut mysterium figuraret, significat passionem Christi, ubi visi sunt ei prævalere Judæi. Et tamen benedictionem ab eodem Angelo, quem superaverat, impetravit: ac sic hujus nominis impositio benedictio fuit. Interpretatur autem Israel, Videns Deum: quod erit in fine præmium omnium sanctorum. Tetigit porro illi idem Angelus velut prævalenti latitudinem femoris, cumque isto modo claudum reddidit. Erat itaque unus atque idem Jacob & benedictus & claudus; benedictus in eis qui in Christum ex eodem populo crediderunt, atque in infidelibus claudus. Nam femoris latitudo, generis est multitudo. Plures quippe sunt in ea stirpe, de quibus propheticæ prædictum est: *Et claudicaverunt a semitis suis.*

Gen. 32.
25.

Jacob &
benedi-
ctus &
claudus.

Psal. 17.
46.

CAPUT XL.

Quomodo Jacob cum septuaginta-quinque animabus Ægyptum narretur ingressus; cum plerique ex eis qui commemorantur, tempore posteriore sint geniti.

INGRESSI itaque referuntur in Ægyptum simul cum ipso Jacob septuaginta-quinque homines, sec. LXX. annuato ipso (a) cum filiis suis. In quo numero duæ tantum feminæ commemorantur, una filia, neptis altera. Sed res diligenter considerata non indicat, quod tantus numerus fuerit in progenie Jacob die vel anno quo ingressus est Ægyptum. Commemorati sunt quippe in eis etiam pronepotes Joseph, qui nullo modo jam tunc esse potuerunt: quoniam tunc centum-triginta annorum erat Jacob, filius vero ejus Joseph triginta-novem; quem cum accepisse tricesimo anno suo, vel amplius, constat uxorem, quomodo potuit per novem annos habere prone-

Gen. 46.
27.

sec. LXX.

(a) Particula *cum* abest a MSS. nec non a cod. Veron.
(b) Nonnulli probæ notæ MSS. *Tutalaam*, vel *Utalaam*. Apud LXX. vero *Sutalaam*. Mox post nepos Joseph, in editis sic legebatur, *ibi est & Barab filius ipsius Utalæ, id est, nepos Ephræm*. Emendantur auctoritate veterum librorum, quibus suffragatur editio LXX. nisi quod hæc pro *Edem*, habet *Edom*; & *Sutalæ*, pro *Utalæ*.

potes de filiis, quos ex eadem uxore suscepit? Cum igitur nec filios haberent Ephræm & Manasses filii Joseph, sed eos pueros infra quam novennes Jacob Ægyptum ingressus invenerit, quo pacto eorum non solum filii, sed etiam nepotes, in illis septuaginta-quinque numerantur, qui tunc Ægyptum ingressi sunt cum Jacob? Nam commemoratur ibi Machir filius Manasse, nepos Joseph, & ejusdem Machir filius, id est Gaalad, nepos Manasse, pronepos Joseph: ibi est & quem genuit Ephræm, alter filius Joseph, id est, (b) Utalaam, nepos Joseph; & filius ipsius Utalæ Edem, nepos Ephræm, pronepos Joseph: qui nullo modo esse potuerunt, quando Jacob in Ægyptum venit, & filios Joseph nepotes suos, avos istorum, minores quam novem annorum pueros invenit. Sed nimirum introitus Jacob in Ægyptum, quando eum in septuaginta-quinque (1) animabus Scriptura commemorat, non unus dies, vel unus annus, sed totum illud est tempus, quamdiu vixit Joseph, per quem factum est ut intraret. Nam de ipso Joseph eadem Scriptura sic loquitur: *Et habitavit Joseph in Ægypto, ipse & fratres ejus, & omnis cohabitatio patris ejus: & vixit annos (2) centum & decem, & vidit Joseph filios Ephræm usque in tertiam generationem*. Ipse est ille pronepos ejus ab Ephræm tertius. Generationem quippe tertiam dicit, filium, nepotem, pronepotem. Deinde sequitur: *Et filii Machir, filii Manasse, nati sunt supra femora Joseph*. Et hic ille ipse est nepos Manasse, pronepos Joseph. Sed pluraliter appellati sunt, sicut Scriptura consuevit; quæ unam quoque filiam Jacob filias nuncupavit: sicut in Latinæ linguæ consuetudine liberi dicuntur pluraliter filii, etiam si non sint uno amplius. Cum ergo ipsius Joseph (3) prædiceretur felicitas, quia videre potuit pronepotes; nullo modo putandi sunt jam fuisse tricesimo-nono anno proavi sui Joseph, quando ad eum in Ægyptum Jacob pater ejus advenit. Illud autem est, quod fallit minus ista diligenter intuentes, quoniam scriptum est, *Hæc autem nomina filiorum Israel, qui intraverunt in Ægyptum simul cum Jacob patre suo*. Hoc enim dictum est, quia simul cum illo computantur septuaginta-quinque, non quia simul jam erant omnes, quando Ægyptum ingressus est ipse: sed, ut dixi, totum tempus habetur ejus ingressus, quo vixit Joseph, per quem videtur ingressus.

Gen. 50.

Gen. 50.
22. &
23.

Ibidem.

Gen. 46.

CAPUT XLI.

De benedictione, quam Jacob in Judam filium suum promisit.

IGITUR propter populum Christianum, in quo Dei Civitas peregrinatur in terris, si carnem Chri-

Cod. Veron. legebat *Edem*; sed Antiquarii manu emendatur *Idem*.

- (1) Cod. Veronen. *hominibus*.
(2) Cod. Veron. *centum decem*, & ita D. August. hic, lib. 1. quæst. in Genesim, quæst. 173.
(3) Cod. Veron. *prædiceretur*.

Christi in Abrahamæ semine requiramus, remotis concubinarum filiis, occurrit Isaac: si in semine Isaac, remoto Esau, qui est etiam Edom, occurrit Jacob, qui est & Israel: si in semine Israel ipsius, remotis ceteris, occurrit Judas, quia de tribu Juda exortus est Christus. Ac per hoc cum in Ægypto moriturus Israel filios suos benediceret, quemadmodum Judam prophetice benedixerit, audiamus: *Juda, inquit, te laudabunt*

Gen. 49. 8. &c. *fratres tui. Manus tuae super dorsum inimicorum tuorum: te adorabunt filii patris tui. Catulus leonis Juda: ex germinatione, fili mi, ascendisti: recumbens dormisti ut leo, & ut catulus leonis; quis uocabit eum? Non deficiet princeps ex Juda, & dux de semoribus ejus, donec veniant quae reposita sunt ei: & ipse (a) expectatio gentium; allegans ad vitem pullum suum, & cilicio pullum asine suae. Lavabit in vino stolam suam, & in sanguine uvae amictum suum. Fulvi oculi ejus a vino, & dentes candidiores lacte.* Expofui hæc aduersus Manichæum Fauitum disputans: & satis esse arbitror, quantum veritas prophetiæ hujus elucet: ubi & mors Christi prædicta est uero dormitionis, & non necessitas, sed potestas in morte, nomine leonis. Quam potestatem in Evangelio ipse prædicat dicens,

Joan. 10. 18. *Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Nemo eam tollit a me: sed ego eam pono a me, & iterum sumo eam.* Sic leo tenuit, sic quod dixit implevit. Ad eam namque pertinet potestatem, quod de resurrectione ejus adjunctum est, *Quis suscitabit eum?* hoc est, quia nullus hominum, nisi se ipse, qui etiam de corpore suo dixit, *Solui-*

Joan. 2. 19. *te templum hoc, & in triduo resuscitabo illud.* Ipsum autem genus mortis, hoc est, sublimitas crucis in uno verbo intelligitur, quod ait, *Ascendisti.* Quod uero addidit, *Recumbens dormisti,* Evangelista exponit, ubi dicit, *Et incli-*

Joan. 19. 30. *nato capite tradidit spiritum.* Aut certe sepultura ejus agnoscitur, in qua recubuit dormiens; & unde illum nullus hominum, sicut Prophetæ aliquos, vel sicut ipse alios suscitavit, sed sicut a somno ipse surrexit. (1) Stola porro ejus quam lavat in vino, id est, mundat a peccatis in sanguine suo, cujus sanguinis sacramentum baptizati sciunt, unde & adjungit, *Et in sanguine uvae amictum suum,* quid est nisi Ecclesia? *Et fulvi oculi ejus a vino:* spirituales ejus inebriati poculo ejus, de quo canit Psalmus, *Et calix tuus inclinat quam præclarus est! Et dentes ejus candidiores lacte:* quod potant apud

Pf. 22. 5. *1. Cor. 3. 2.* Apostolum parvuli, verba scilicet nutrientia, nondum idonei solido cibo. Ipse igitur est in quo reposita erant promissa Judæ, quæ donec uerent, numquam principes, hoc est, reges Israel,

ab illa stirpe defuerunt. *Et ipse expectatio gentium:* quod clarius est videndo, quam sit exponendo.

CAPUT XLII.

De filiis Joseph, quos Jacob prophetice manuum suarum transmutatione benedixit.

Sicut autem duo Isaac filii, Esau, & Jacob, figuram præbuerunt duorum populorum in Judæis & Christianis: (quamvis quod ad carnis propaginem pertinet, nec Judæi uenerint ex semine Esau, sed Idumæi; nec Christianæ gentes de Jacob, sed potius Judæi: ad hoc enim tantum figura ualuit, quod dictum est, *Major seruiet minori*) ita factum est etiam in duobus filiis Joseph: nam major gessit typum Judæorum, Christianorum autem minor. Quos cum benediceret Jacob, manum dexteram ponens super minorem, quem habebat ad sinistram; sinistram super majorem, quem habebat ad dextram: grave visum est patri eorum, & admonuit patrem uelut corrigens ejus errorem, & quisnam eorum esset major ostendens. At ille mutare manus noluit, sed dixit, *Scio, fili, scio.* *Et hic erit in populum, & hic exaltabitur: sed frater ejus junior major illo erit, & semen ejus erit in multitudinem gentium.* Etiam hic duo illa promissa (b) demonstrat. Nam ille in populans, iste in multitudinem gentium: quid euidenter quam his duabus promissionibus contineri populum Israelitarum orbemque terrarum in semine Abrahamæ, illum secundum carnem, istum secundum fidem?

CAPUT XLIII.

De temporibus Moysi & Jesu Nave, ac Judicium, atque exinde Regum: quorum quidem Saul primus est, sed David præcipuus & sacramento habetur & merito.

I. DEFUNCTO Jacob, defuncto etiam Joseph, per reliquos centum-quadraginta-quatuor annos, donec exiretur de terra Ægypti, in modum incredibilem illa gens crevit, etiam tantis adtrita persecutionibus, ut quodam tempore nati masculi necarentur, cum mirantes Ægyptios nimia populi illius incrementa terrent. Tunc Moyses subtractus furto trucidatoribus parvulorum, ad domum regiam, ingentia per eum Deo præparante, peruenit, nutritusque & adoptatus a filia Pharaonis, (quod nomen in Ægypto (2) omnium regum fuit) in tantum peruenit virum, ut ipse illam gentem mirabiliter multiplicatam, ex durissimo & grauissimo, quod ibi ferebat, jugo seruitutis extraheret, immo per eum Deus, qui hoc promiserat Abrahamæ. (d) Prius quippe exinde (c) fugiens, quod, cum Israelitam defenderet, Ægyptium occiderat, & territus fuerat; postea diuinitus mis-

(a) Editi, *erit expectatio.* Abest *erit* a MSS. & a Græco LXX.

(b) Græce est, τῆ γλακῆ: quod Cyprianus lib. 1. aduersus Judæos uertit ad *hæicem*, id est, ad palmitem.

(c) Editi, *demonstrans.* Emendantur ex MSS.

(d) Sic MSS. *Ar editi, Prius quippe exinde ad terram Median fugisse refertur, quod, cum Israelitam defenderet, Ægyptium occideret, & seruitus iugerat, uel fugaret.*

(1) Cod. Veronen. *Stola purpurea.*

(2) Abest a Veron. Cod. *omnium.*

Exod. 8. missus in potestate Spiritus Dei superavit resistentes Pharaonis magos. Tunc per eum Ægyptiis illatae sunt decem memorabiles plagae, cum dimittere populum Dei nollent, aqua in sanguinem versa, ranæ & scyniphes, & cynomya, mors pecorum, ulcera, grando, locusta, tenebræ, mors primogenitorum. Ad extremum Israelitas, quos plagis tot tantisque perfracti tandem aliquando dimiserant, Ægypti in mari rubro dum persequuntur extincti sunt. Illis quippe abeuntibus divisum mare viam fecit: hos autem insequentes in se rediens unda submersit. Deinde per annos quadraginta, duce Moysè, Dei populus (a) per desertum actus est, quando Tabernaculum testimonii nuncupatum est, ubi Deus sacrificiis futura prænuntiantibus colebatur: cum scilicet jam data lex fuisset in monte multum terribiliter; adtestabatur enim evidentissima mirabilibus signis vocibusque divinitas.

Exodi 12. &c. Quod factum est mox ut exitum est de Ægypto, & in deserto populus esse cepit, quinquagesimo die post celebratum Pascha per ovis immolationem: (b) qui usque adeo typus Christi est, prænuntians eum per victimam passionis de hoc mundo transiturum ad Patrem, (Pascha quippe Hebræa lingua transitus interpretatur) ut jam cum revelaretur Testamentum novum, postea quam Pascha nostrum immolatus est Christus, quinquagesimo die veniret de cælo Spiritus-san-

Luc. 11. ctus: qui dictus est in Evangelio digitus Dei, ut recordationem nostram in primi præfigurati fa-

Exodi 31. cti memoriam revocaret: quia & legis illæ tabulæ digito Dei scriptæ referuntur.

2. Defuncto Moysè, populum rexit Jesus Nave, & in terram promissionis introduxit, eamque populo divisit. Ab his duobus mirabilibus ducibus bella etiam prosperrime ac mirabiliter gesta sunt, Deo contestante non tam propter merita Hebræi populi, quam propter peccata earum, quæ debellabantur gentium, illas eis provenisse victorias. Post istos duces, Judices fuerunt, jam in terra promissionis populo collocato: ut inciperet interim reddi Abrahæ prima promissio de gente una, id est, Hebræa & terra Chanaan; nondum de omnibus gentibus & toto orbe terrarum: quod Christi ad-

ventus in carne, & non veteris Legis observationes, sed Evangelii fides fuerat impletura. Cujus rei præfiguratio facta est, quod non Moyses, qui legem populo acceperat in monte Sina, sed Jesus, cui etiam nomen Deo præcipiente mutatum fuerat, ut Jesus vocaretur, populum in terram promissionis induxit. Temporibus autem Judicium, sicut se habebant & peccata populi & misericordia Dei alternaverunt prospera & adversa bellorum.

3. Inde ventum est ad Regum tempora: quorum primus regnavit Saul: quo reprobatio & bellica clade prostrato, ejusque stirpe rejecta, ne inde reges orirentur, David successit in regnum, cujus maxime Christus dictus est filius. In quo articulus quidam factus est & exordium quodam modo juventutis populi Dei: cujus generis quædam velut adolescentia ducebatur ab ipso Abraham usque ad hunc David. Neque enim frustra Matthæus Evangelista sic generationes commemoravit, ut hoc primum intervallum quatuordecim generationibus commendaret, ab Abraham scilicet usque ad David. Ab adolescentia quippe incipit homo posse generare: propterea generationum (c) ex Abraham sumit exordium: qui etiam pater gentium constitutus est, quando mutatum nomen accepit. Ante hunc ergo velut pueritia fuit hujus generis populi Dei, a Noe usque ad ipsum Abraham: & ideo (d) prima lingua inventa est, id est, Hebræa. A pueritia namque homo incipit loqui post infantiam, quæ hinc appellata est, quia fari non potest. Quam profecto ætatem primam demergit oblivio, sicut ætas prima generis humani, est deleta diluvio. Quotus enim quisque est, qui suam recordetur infantiam? Quamobrem in isto procurso Civitatis Dei, sicut superior unam eandemque primam, ita duas ætates secundam & tertiam liber iste contineat; in qua tertia propter vaccam trimam, capram trimam, & arietem trimum, impositum est Legis jugum, & apparuit abundantia peccatorum, & regni terreni surrexit exordium, ubi non desuerunt spiritales, quorum in turture & columba figuratum est sacramentum (1).

L I-

(a) MSS. in deserto. Et ita cod. Veronen.

(b) Sic MSS. Editi autem, quæ.

(c) Editi, generationum series: & paullo post, pater multarum gentium. Abest series a MSS. neq non quæ infra addita fuerat vox multarum.

(d) Plures MSS. & ideo lingua: omisso prima & ita codex Veron. Alii veteres libri, & ideo in lingua, vel & ideo hinc lingua.

(1) Cod. Veronen. Aureli Augustini de Civitate Dei contra Paganos lib. xvi. explicit. Cum ergo non subdidit Notarius in spatio vacuo. Incipit lib. xvii.; in comperto est nostrum codicem sex tantummodo libros fuisse complexum. Horum variantes lectiones summa fide protulimus, ut huic nuperæ Editioni aliquid de novo adderemus.

LIBER DECIMUSSEPTIMUS.

In quo agitur de Civitatis Dei procurfu temporibus Regum & Prophetarum a David usque ad Christum, & quæ sacris litteris mandata sunt vaticinationes eorundem temporum de Christo & Ecclesia exponuntur.

CAPUT I.

De temporibus Prophetarum.

PROMISSIONES Dei, quæ factæ sunt ad Abraham, cujus semini & gentem Israeliticam secundum carnem & omnes gentes deberi secundum fidem, Deo pollicente, didicimus, quemadmodum compleantur, per ordinem temporum procurrens Dei Civitas (a) indicabit. Quoniam ergo superioris libri usque ad regnum David factus est finis, nunc ab eodem regno, quantum suscepto operi sufficere videtur cetera quæ sequuntur attingimus. Hoc itaque tempus, ex quo sanctus Samuel prophetare cœpit, & deinceps donec populus Israel captivus in Babyloniam duceretur, atque inde secundum sancti Jeremiæ prophetiam post septuaginta annos reversis Israelitis Dei domus instauraretur, totum tempus est Prophetarum. Quamvis enim & ipsum Noe patriarcham, in cujus diebus universa terra diluvio deleta est, & alios supra & infra usque ad hoc tempus, quo reges in Dei populo esse cœperunt, propter quædam per eos (b) futura sive quoquo modo significata, sive prædicta, quæ pertinerent ad Civitatem Dei regnumque cælorum, non immerito possimus appellare Prophetas; præsertim quia nonnullos eorum id expressius legimus nuncupatos, sicut Abraham, sicut Moysen: tamen dies Prophetarum præcipue maximeque hi dicti sunt, ex quo cœpit prophetare Samuel, qui & Saulem prius, & eo reprobato ipsum David, Deo præcipiente unxit in regem, de cujus ceteri stirpe succederent, quo usque illos succedere sic oporteret. Quæ igitur a Prophetis sunt prædicta de Christo, cum moriendo decedentibus & nascendo succedentibus suis membris Civitas Dei per ista curreret tempora, si omnia velim commemorare, in immensum pergitur. Primum quia ipsa Scriptura, quæ per ordinem Reges eorumque facta & eventa digerens, videtur tamquam historica diligentia rebus gestis occupata esse narrandis, si adjuvante Dei Spiritu considerata tractetur; vel magis, vel certe non minus præiunctiandis futuris, quam præteritis enunciandis, invenitur intenta. Et hoc perscrutando indagare ac differendo monstrare, quam sit operosum atque prolixum, & quam multis (c) indignum voluminibus, quis ignorat, qui hæc vel mediocriter cogitat? Deinde quia ea ipsa quæ ad pro-

Tom. VII.

phetiam non ambigitur pertinere, ita sunt multa de Christo regnoque cælorum, quæ Civitas Dei est, ut ad hoc aperiendum major sit disputatio necessaria, quam hujus Operis modus flagitat. Proinde ita, si potuero, stilo moderabor meo, ut huic Operi in Dei voluntate peragendo, nec ea quæ supersint dicam, nec ea quæ satis sunt prætermittam.

CAPUT II.

Quo tempore sit impleta promissio Dei de terra Chanaan, quam in possessionem etiam Israel carnalis accepit.

IN præcedente libro diximus, ab initio ad Abraham promissionum Dei duas res fuisse promissas, unam scilicet, quod terram Chanaan possessurum fuerat semen ejus; quod significatur, ubi dictum est: *Vade in terram, quam tibi demonstravero, & faciam te in gentem magnam:* Gen. 12. aliam vero longe præstantiorem, non de carnali, sed de spiritali semine, per quod pater est, non unius gentis Israeliticæ, sed omnium gentium, quæ fidei ejus vestigia consequuntur; quod promitti cœpit his verbis: *Et benedicentur in te omnes tribus terræ.* Et deinceps aliis multis Ibid. 3. admodum testimoniis hæc duo promissa esse monstravimus. Erat igitur jam in terra promissionis semen Abraham, id est populus Israel secundum carnem: atque ibi non solum tenendo ac possidendo civitates adversariorum, verum etiam reges habendo, regnare jam cœperat, impletis de ipso populo promissionibus Dei jam magna ex parte; non solum quæ illis tribus patribus, Abraham, Isaac, & Jacob, & quæcumque aliæ temporibus eorum, verum etiam quæ per ipsum Moysen, per quem populus idem de servitute Ægyptia liberatus est, & per quem cuncta præterita revelata sunt temporibus ejus, cum populum per eremum duceret, factæ fuerant. Neque autem per insignem ducem Jesum Nave, per quem populus ille in promissionis inductus est terram, expugnatique gentibus, eam duodecim tribubus, quibus Deus jusserat, divisit, & mortuus est; neque post illum toto tempore Judicium impleta fuerat promissio Dei de terra Chanaan, (d) a quodam flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem: nec tamen adhuc prophetabatur futurum, sed expectabatur implendum. Impletum est autem per David, & ejus filium Salomonem: cujus re-

M m gnum

(a) Editi dissentientibus MSS. plerisque, *indicavit*: & intra loco *adtingimus*, habent *adtingamus*.

(b) In sola editione Lov. facta: male.

(c) Vind. Am. Er. *indigeat*. Lov. *dignum*. At melio-

ris notæ MSS. *indiguum*.

(d) Sic MSS. Editi vero, *quod a flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem populus ille dominaretur*.

gnum tanto, quanto promissum fuerat, spatio dilatatum est. Univerfos quippe illos subdiderunt, tributariosque fecerunt. Sic igitur in terra promissionis secundum carnem, hoc est, in terra Chanaan sub his regibus semen Abraham fuerat constitutum, ut nihil deinde superesset, quo terrena illa Dei promissio compleretur, nisi ut in eadem terra, quantum ad prosperitatem adinet temporalem, per posteritatis successionem inconcusso statu usque ad mortalis sæculi hujus terminum gens permaneret Hebræa, si Domini Dei sui legibus obediret. Sed quoniam Deus noverat, hoc eam non esse facturam, usus est ejus etiam temporalibus pœnis ad excendos in ea paucos fideles suos, & admonendos qui postea futuri erant in omnibus gentibus, quod (a) eos admoneri oportebat, in quibus alteram promissionem, revelato novo Testamento, per incarnationem Christi fuerat impleturus.

CAPUT III.

De tripartitis significationibus Prophetarum, quæ nunc ad terrenam, nunc ad caelestem Jerusalem, nunc autem ad utramque referuntur.

1. **Q**UOCIRCA sicut oracula illa divina ad Abraham, Isaac, & Jacob, & quæcumque alia signa, vel dicta prophetica, in sacris litteris præcedentibus facta sunt: ita etiam ceteræ ab isto Regum tempore prophetiæ partim pertinent ad gentem carnis Abraham, partim vero ad illud semen ejus, in quo benedicuntur omnes gentes coheredes Christi per Testamentum novum, ad possidendam vitam æternam regnumque caelorum. Partim ergo ad ancillam, quæ in servitutem generat, id est, terrenam Jerusalem, quæ servit cum filiis suis; partim vero ad liberam Civitatem Dei, id est, veram Jerusalem æternam in caelis, cujus filii homines secundum Deum viventes peregrinantur in terris: sed sunt in eis quædam, quæ ad utramque pertinere intelliguntur, ad ancillam proprie, ad liberam figurate.

2. Tripartita itaque reperiuntur eloquia Prophetarum: siquidem aliqua sunt ad terrenam Jerusalem spectantia, aliqua ad caelestem, nonnulla ad utramque. Exemplis video probandum esse quod dico. Missus est Nathan propheta, qui regem David argueret de peccato gravi, & ei, quæ consecuta sunt mala, futura prædiceret. Hæc atque hujusmodi sive publice, id est, pro salute vel utilitate populi, sive privatim, cum pro suis quisque rebus divina promeretur eloquia, quibus pro usu temporalis vitæ futuri aliquid nosceretur, ad terrenam Civitatem pertinuisse, quis ambigat? Ubi autem legitur: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo domui Israel & domui Juda testamentum novum, non secundum testamentum, quod dispo-*

2. Reg. 12. 1.

Jerem. 31. 31. &c.

(a) Editi, quæ per eos admoneri. Castigantur ex MSS. (b) In MSS. habetur, dando leges meas. Apud LXX. Jerem. 38. 33. *דָּבַרְתִּי לָהֶם, דָּבַר דָּבַר* &c.

sui patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti: quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus: Quia hoc est testamentum, quod constituam domui Israel: post dies illos, dicit Dominus, (b) dabo leges meas in mentem eorum, & super corda eorum scribam eas, (c) & videbo eos, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem: Jerusalem sine dubio superna prophetatur, cujus Deus ipse præmium est, eumque habere atque ipsius esse summum illi est atque totum bonum. Ad utramque vero pertinet hoc ipsum, quod Jerusalem dicitur Dei Civitas, & in ea prophetatur futura domus Dei, eaque prophetia videtur impleri, cum Salomon rex ædificat illud nobilissimum templum. Hæc enim & in terrena Jerusalem secundum historiam contigerunt, & caelestis Jerusalem figuræ fuerunt. Quod genus prophetiæ ex utroque veluti compactum atque commixtum in libris veteribus canonicis, quibus rerum gestarum narrationes continentur, valet plurimum, multumque exercuit & exercet ingenia scrutantium litteras sacras, ut quod historice prædictum completumque legitur in semine Abraham secundum carnem, etiam in semine Abraham secundum fidem quid implendum allegorice significet inquiratur: in tantum ut quibusdam visum sit, nihil esse in eisdem libris vel prænuntiatum & effectum, vel effectum, quamvis non prænuntiatum, quod non insinuet aliquid ad supernam Civitatem Dei ejusque filios in hac vita peregrinos figurata significatione referendum. Sed si hoc ita est, jam bipertita, non tripartita erunt eloquia Prophetarum, vel potius illarum Scripturarum omnium, quæ veteris Instrumenti appellatione censentur. Nihil enim erit illic, quod ad Jerusalem terrenam tantum pertineat, si quidquid ibi de illa, vel propter illam, dicitur atque completur, significat aliquid, quod etiam ad Jerusalem caelestem allegorice præfiguratione referatur: sed erunt sola duo genera, unum quod ad Jerusalem liberam, alterum quod ad utramque pertineat. Mihi autem sicut multum videntur errare, qui nullas res gestas in eo genere litterarum aliquid aliud præter id quod eo modo gestæ sunt significare arbitrantur; ita multum audere, qui profus ibi omnia significationibus allegoricis involuta esse contendunt. Ideo tripartita, non bipertita esse dixi. Hoc enim existimo, non tamen culpans eos, qui potuerint illic de quacumque re gesta sensum intelligentiæ spiritualis exsculpere, servata primitus dumtaxat historiæ veritate. Ceterum quæ ita dicuntur, ut rebus humanis seu divinitus gestis sive gerendis convenire non possint, quis fidelis dubitet non esse inaniter dicta? Quis ea non ad intelligentiam spiritalem revocet, si possit,

3. Reg. 6.

(c) Verba, & videbo eos, in Bibliis desunt Latinis & Græcis.

possit, aut ab eo qui potest revocanda effe-
tateatur?

CAPUT IV.

De prefigurata commutatione Israelitici regni
& sacerdotii, & de his quæ Anna ma-
ter Samuelis, personam gerens
Ecclesie, prophetavit.

1. Reg. 16. I. PROCURSUS igitur Civitatis Dei, ubi per-
venit ad Regum tempora, quando Da-
vid Saule reprobato ita regnum primus obtinuit,
ut ejus deinde posterum in terrena Jerusalem diu-
urna successione regnarent, dedit figuram, (a)
re gesta significans atque prænantians, quod
non est prætereundum silentio, de rerum muta-
tione futurarum, quod adinet ad duo Testa-
menta, vetus & novum: ubi sacerdotium re-
gnumque mutatum est per sacerdotem eundem-
que regem novum ac sempiternum, qui est Chris-
tus Jesus. Nam & Heli sacerdote reprobo
substitutus (b) in Dei ministerium Samuel, si-
mul officio functus sacerdotis & judicis, & Saule
abjecto rex David fundatus in regno, hoc quod
dico figuraverunt. Mater quoque ipsa Samuelis
Anna, quæ prius fuit sterilis, & posteriore fe-
cunditate lætata est, prophetare aliud non vi-
detur, cum gratulationem suam Domino fundit
exultans: quando eundem puerum natum
& ab lactatum Deo reddit eadem pietate, qua
voverat. Dicit enim: *Confirmatum est cor meum
in Domino, & exaltatum est cornu meum in Deo
meo. Dilatum est super inimicos meos os meum.
Lætata sum in salutari tuo. Quoniam non est san-
ctus, sicut Dominus; & non est justus, sicut
Deus noster: non est sanctus præter te. Nolite
gloriarum (c) superbe, & nolite loqui excelsa, ne-
que procedat magniloquium de ore vestro. Quo-
niam Deus scientiarum Dominus, & Deus præ-
parans adinventiones suas. Arcum potentium fecit
infirmum, & infirmi præcincti sunt virtute. Ple-
ni panibus minorati sunt, & esurientes transie-
runt terram. Quia sterilis peperit septem, & mul-
ta in filiis infirmata est. Dominus mortificat &
vivificat; deducit ad inferos, & reducit. Do-
minus (d) pauperes facit, & ditat; humiliat,
& exaltat. Suscitavit a terra pauperem, & de
stercore erigit inopem: ut collocet eum cum poten-
tibus populi, (e) & sedem gloriæ hereditatem
dans eis: dans votum voventi, & benedixit an-
nos justis: quoniam non in virtute potens est vir.
Dominus infirmum faciet adversarium suum, Do-
minus sanctus. Non gloriatur prudens in pruden-
tia sua, & non gloriatur potens in potentia sua,
& non gloriatur dives in divitiis suis: sed in
hoc gloriatur qui gloriatur, intelligere & scire Do-
minum, & facere judicium & justitiam in me-
dio terræ. Dominus ascendit in caelos, & tonuit:*

ipse judicabit extrema terræ, (f) quia justus est;
& dat virtutem regibus nostris, & exaltabit cor-
nu Christi sui.

2. Itane vero verba hæc unius putabuntur
esse mulierculæ, de nato sibi filio gratulantis?
Tantumne mens hominum a luce veritatis aver-
sa est, ut non sentiat supergredi modum femi-
næ hujus dicta quæ fudit? Porro qui rebus ipsis,
quæ jam cœperunt etiam in hac terrena pere-
grinatione compleri, convenienter movetur,
nonne intendit, & adspicit, & agnoscit per
hanc mulierem, cujus etiam nomen, id est,
Anna, gratia ejus interpretatur, ipsam religio-
nem Christianam, ipsam Civitatem Dei, cujus
rex est & conditor Christus, ipsam postremo
Dei gratiam prophetico Spiritu sic locutam, a
qua superbi alienantur, ut cadant, qua humiles
implentur, ut surgant, quod maxime hymnus
iste personuit? Nihil quisquam forte dicturus est,
nihil istam prophetasse mulierem, sed Deum
tantummodo propter filium, quem precata
impetravit, exultanti prædicatione laudasse.
Quid ergo sibi vult quod ait: *Arcum potentium
fecit infirmum, & infirmi præcincti sunt virtute:
pleni panibus minorati sunt, & esurientes transie-
runt terram: quia sterilis peperit septem, & mul-
ta in filiis infirmata est?* Numquid septem ipsa
pepererat, quamvis sterilis fuerit? Unicum ha-
bebat, quando ista dicebat: sed nec postea se-
ptem peperit, sive sex, quibus septimus esset ipse
Samuel; sed tres mares, & duas feminas. De-
inde in illo populo cum adhuc nemo regnaret,
quod in extremo posuit: *Dat virtutem regibus
nostris, & exaltabit cornu Christi sui;* unde di-
cebat, si non prophetabat?

3. Dicat ergo Ecclesia Christi, Civitas Regis
magni, gratia plena, prole secunda; dicat quod
tanto ante de se prophetatum per os hujus piæ
matris agnoscit: *Confirmatum est cor meum in
Domino, & exaltatum est cornu meum in Deo
meo.* Vere confirmatum cor, & cornu vere
exaltatum: quia non in se, sed in Domino Deo
suo. *Dilatum est super inimicos meos os meum:*
quia & in angustiis pressurarum sermo Dei non
est alligatus, nec in præconibus alligatis. *Læ-
tata sum, inquit, in salutari tuo.* Christus est
iste Jesus, quem Simeon, sicut in Evangelio
legitur, senex amplectens parvum, agnoscens
magnum: *Nunc dimittis, inquit, Domine, ser-
vum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei
salutare tuum.* Dicat itaque Ecclesia: *Lætata
sum in salutari tuo. Quoniam non est sanctus,
sicut Dominus; & non est justus, sicut Deus no-
ster: tamquam sanctus & sanctificans, justus &
justificans. Non est sanctus præter te?* quia ne-
mo fit nisi abs te. Denique sequitur: *Nolite*

M m 2 glo-

(a) Sic MSS. At editi, *rei gestæ*. Et infra ex his duo, Er. & Lov. pro *de rerum mutatione*, habent *rerum mutationem*.

(b) Er. & Lov. *substitutus est*. Expungi debuit *est*, juxta Vind. Am. & MSS.

(c) Editi, *Nolite gloriari*: omisso *superbe*, quod MSS. omnes adjungunt.

(d) Sic MSS. At editi, *pauperem facit*. In Græco est $\piτωχους$.

(e) Ita Vind. Am. & MSS. juxta LXX. At Er. & Lov. *populi sui*, & paullo post, *dans ei*.

(f) Biblia sacra omittant, *quis justus est*. Habent Græca quedam exemplaria & Teodoretus, *δικαιος* $\alpha\upsilon\rho$.

Anna.

I. Luc. 1. 29. & 30.

gloriari superbe, & nolite loqui excelsa, neque exeat magniloquium de ore vestro. Quoniam Deus scientiarum Dominus. (a) Ipse vos scit, & ubi nemo scit: quoniam qui putat se aliquid esse, cum nihil sit, se ipsum seducit. Hæc dicuntur adversariis Civitatis Dei ad Babyloniam pertinentibus, de sua virtute præsumptibus, in se, non in Domino gloriantibus; ex quibus sunt etiam carnales Israelitæ, terrenæ Jerusalem civis terrigenæ, qui, ut dicit Apostolus: Ignorantes Dei justitiam, id est; quam dat homini Deus, qui solus est justus & justificans; & suam volentes constituere, id est, velut a se sibi partam, non ab illo impertitam; justitiæ Dei non sunt subiecti, utique quia superbi, de suo putantes, non de Dei, posse placere se Deo, qui est Deus scientiarum, atque ideo & arbiter conscientiarum, ibi videns cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt, si hominum sunt, & ab illo non sunt. Et preparans, inquit, ad inventiones suas. Quas ad inventiones putamus, nisi ut superbi cadant, & humiles surgant? Has quippe ad inventiones exsequitur, dicens: Arcus potentium infirmatus est, & infirmi præcincti sunt virtute. Infirmatus est arcus, id est, intentio eorum qui tam potentes sibi videntur, ut sine Dei dono atque adjutorio humana sufficientia divina possint implere mandata; & præcinguntur virtute, quorum interna vox est: Misere mei, Domine, quoniam infirmus sum.

4. Pleni panibus, inquit, minorati sunt, & esurientes transierunt terram. Qui sunt intelligendi pleni panibus: nisi iidem ipsi quasi potentes, id est, Israelitæ, quibus credita sunt eloquia Dei? Sed in eo populo ancillæ filii minorati sunt: quo verbo minus quidem Latino, bene tamen expressum est, quod ex majoribus minores facti sunt: quia & in ipsis panibus, id est, divinis eloquiis, quæ Israelitæ soli tunc ex omnibus gentibus acceperunt, terrena sapiunt. Gentes autem quibus lex illa non erat data, postea quam per novum Testamentum ad eloquia illa venerunt, multum esuriendo terram transierunt; quia in eis non terrena, sed cælestia sapuerunt. Et hoc velut quæreretur causa cur factum sit: Quia sterilis, inquit, peperit septem, & multa in filiis infirmata est. Hic totum quod prophetabatur cluxit agnoscantibus numerum septenarium, quo est universæ Ecclesiæ significata perfectio. Propter quod & Joannes apostolus ad septem scribit Ecclesiam, eo modo se ostendens ad unius plenitudinem scribere: & in proverbii Salomonis hoc antea præfigurans Sapiencia, edificavit sibi domum, & suffulsit columnas septem: Sterilis enim erat in omnibus gentibus Dei Civitas, ante quam iste fetus, (b) quem cernimus, oriretur. Cernimus etiam,

(a) Sic veteres libri, exceptis nonnullis, qui habent, Ipse vos scit, & ubi nemo sit. At editi, Ipse, & nemo scit quod ipse scit.

(b) Editi differentibus MSS. libris, per quem caro fa-

quæ multa in filiis erat, nunc infirmatam Jerusalem terrenam. Quoniam quicumque filii liberæ in ea erant, virtus ejus erant: nunc vero ibi quoniam littera est, & spiritus non est, amissa virtute infirmata est.

5. Dominus mortificat, & vivificat: mortificavit illam, quæ multa erat in filiis; & vivificavit hanc sterilem, quæ peperit septem. Quamvis commodius possit intelligi eisdem vivificare, quos mortificaverit. Id enim velut repetivit addendo. Deducit ad inferos, & reducit. Quibus enim dicit Apostolus: Si (c) mortui estis cum Christo, qua sursum sunt querite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; salubriter utique mortificantur a Domino: quibus adjungit, Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram; ut ipsi sint illi, qui esurientes transierunt terram. Mortui enim estis, inquit: ecce quomodo salubriter mortificat Deus. Deinde sequitur: Et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: ecce quomodo eisdem ipsos vivificat Deus. Sed numquid eisdem deduxit ad inferos & reduxit? Hoc utrumque sine controversia fidelium in illo potius videmus impletum, capite scilicet nostro, cum quo vitam nostram in Deo Apostolus dixit absconditam. Nam cum proprio Filio non peperit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, isto modo utique mortificavit eum. Et quia resuscitavit a mortuis, eundem rursus vivificavit. Et quia in (d) prophetia vox ejus agnoscitur: Non derelinques animam meam in inferno, eundem deduxit ad inferos & reduxit. Hac ejus paupertate ditati sumus, Dominus enim pauperes facit, & ditat. Nam quid hoc sit ut sciamus, quod sequitur audiamus: Humiliat, & exaltat; utique superbos humiliat, & humiles exaltat. Quod enim alibi legitur: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam: hoc totus habet sermo hujus, cujus nomen interpretatur gratia ejus.

6. Jam vero quod adjungitur: Suscitavit a terra pauperem: de nullo melius quam de illo intelligo, qui propter nos factus est pauper, cum dives esset, ut ejus paupertate, sicut paulo ante dictum est, ditaremur. Ipsum enim de terra suscitavit tam cito, ut caro ejus non videret corruptionem. Nec illud ab illo alienabo, quod additum est: Et de stercore erigit inopem. Inops quippe idem (e) qui pauper. Stercus vero unde crectus est, rectissime intelliguntur persecutores Judæi, in quorum numero cum se dixisset Apostolus Ecclesiam persecutum: Quæ mihi, inquit, fuerunt lucra, hæc propter Christum damna esse duxi: nec solum detrimenta, verum etiam stercore existimavi esse ut Christum lucrifacerem. De terra ergo suscitatus est ille supra omnes divites pauper, & de illo stercore erectus est supra omnes opulentos ille inops: ut sedeat cum potentibus populi,

Hæc secundam cernimus, oriretur.

(c) In sacris Bibliis, Si consurrexistis.

(d) Sola editio Lov. in propheta.

(e) Sic MSS. At editi, idem est quod pauper.

Matth. 19.28. **Ibidem** 27. *populi, quibus ait: Sedebitis super duodecim sedes. Et sedem gloriæ here statem dans eis. Dixerant enim potentes illi; Ecce nos dimisimus omnia, & secuti sumus te: hoc votum (a) potentissime voverant.*

7. Sed unde hoc eis, nisi ab illo, de quo hic continuo dictum est: *Dans votum voveranti?* Alioquin ex illis essent potentibus, quorum infirmatus est arcus. *Dans, inquit, votum voveranti:* Non enim Domino quisquam quidquam rectum voveret, nisi quia ab illo acciperet quod voveret. Sequitur: *Et benedixit annos justis;* ut cum illo scilicet sine fine vivat, cui dictum est, *Et anni tui non deficient.* Ibi enim stant anni, hic autem transeunt, immo pereunt: ante quam enim veniant, non sunt; cum autem venerint, non erunt, quia cum suo fine veniunt. Horum autem duorum, id est, *Dans votum voveranti, & benedixit annos justis;* unum est quod facimus, alterum quod sumimus. Sed hoc alterum Deo largitore non fumitur, nisi cum ipso adiutore primum illud efficitur: *quia non in virtute potens est vir. Dominus infirmum faciet adversarium ejus:* illum scilicet qui homini voveranti invidet, & resistit ne valeat implere quod vovit. Potest ex ambiguo Græco (b) intelligi & adversarium suum. Cum enim Dominus possidere nos cœperit, profecto adversarius qui noster fuerat ipsius fit, & vincitur a nobis; sed non viribus nostris: *quia non in virtute potens est vir. Dominus ergo infirmum faciet adversarium suum, Dominus sanctus:* ut vincatur a sanctis, quos Dominus sanctus sanctorum effecit sanctos.

8. Ac per hoc: *Non gloriatur prudens in prudentia sua, & non gloriatur potens in potentia sua, & non gloriatur dives in divitiis suis: sed in hoc gloriatur qui gloriatur, intelligere & scire Dominum, & facere iudicium & iustitiam in medio terræ.* Non parva ex parte intelligit & scit Dominum, qui intelligit & scit etiam hoc a Domino sibi dari, ut intelligat & sciat Dominum. **1. Cor. 4.** **7.** *Quid enim habes, ait Apostolus, quod non accepisti? Si autem & accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* id est, quasi a te ipso tibi sit, unde gloriaris. Facit autem iudicium & iustitiam; qui recte vivit. Recte autem vivit, qui obtemperat præcipienti Deo: & *finis præcepti, id est, ad quod refertur præceptum, caritas est de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta.* Porro ista caritas, sicut Joannes apostolus testatur, *ex Deo est.* Facere igitur iudicium & iustitiam, ex Deo est. Sed quid est, *in medio terræ?* Neque enim non debent facere iudicium & iustitiam qui habitant in extremis terræ? quis hoc dixerit? Cur ergo additum est, *in medio terræ?* Quod si non adderetur, & tantummodo diceretur, *facere iudicium & iustitiam,* magis hoc præceptum ad utrosque homines pertineret, & mediterraneos & maritimos. Sed ne

quisquam putaret post finem vitæ, quæ in hoc agitur corpore, superesse tempus iudicium iustitiamque faciendi, quam dum esset in carne non fecit, & sic divinum evadi posse iudicium; *in medio terræ,* mihi videtur dictum, cum quisque vivit in corpore. In hac quippe vita suam terram quisque circumfert, quam moriente homine recipit terra communis, resurgenti utique redditura. Proinde *in medio terræ,* id est, cum anima nostra isto terreno clauditur corpore, faciendum est iudicium & iustitia, quod nobis proficit in posterum, quando *recipiet quisque secundum ea quæ per corpus gessit, sive bonum, sive malum.* Per corpus quippe ibi dixit Apostolus, per tempus quo vixit in corpore. Neque enim si quis maligna mente atque impia cogitatione blasphemet, neque id ullis membris corporis operetur, ideo non erit reus, quia id non motu corporis gessit, cum hoc per illud tempus gesserit, quo gessit & corpus. Isto modo congruenter intelligi potest etiam illud quod in Psalmo legitur: *Deus autem rex noster ante sæcula operatus est salutem in medio terræ:* ut Dominus Jesus accipiatur Deus noster qui est ante sæcula, quia per ipsum facta sunt sæcula, operatus (c) salutem nostram in medio terræ, cum Verbum caro factum est, & terreno habitavit in corpore.

9. Deinde postea quam prophetatum est in his verbis Annæ, quomodo gloriari debeat qui gloriatur, non in se utique, sed in Domino; propter retributionem quæ in die iudicii futura est: *Dominus, inquit, ascendit in caelos, & tonuit: ipse iudicabit extrema terræ, quia iustus est.* Prorsus ordinem tenuit * confessio-nis fidelium. Ascendit enim in caelum Dominus Christus, & inde venturus est ad vivos & mortuos iudicandos. Nam *quis ascendit sicut dicit Apostolus, nisi qui & descendit in inferiores partes terræ? Qui descendit, ipse est & qui ascendit super omnes caelos, ut adimpleret omnia.* Per nubes ergo suas tonuit, quas Spiritu-sancto cum ascendisset implevit. De quibus ancillæ Jerusalem, hoc est, ingrata vineæ comminatus est apud Isaiam prophetam, ne pluant super eam imbrem. Sic autem dictum est: *Ipsa iudicabit extrema terræ:* ac si diceretur, etiam extrema terræ. Non enim alias partes non iudicabit, qui omnes homines procul dubio iudicabit. Sed melius intelliguntur extrema terræ, extrema hominis: quoniam non iudicabuntur, quæ in melius vel in deterius medio tempore commutantur, sed in quibus extremis inventus fuerit qui iudicabitur. Propter quod dictum est: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Qui ergo perseveranter facit iudicium & iustitiam in medio terræ, non damnabitur, cum iudicabuntur extrema terræ. *Et dat, inquit,*

(a) Editi, *potentissimi:* dissentientibus MSS.
(b) In Græco nempe legimus, *ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ.*

(c) Editi, *operatus est.* Expunxiimus est, iuxta MSS.

virtutem regibus nostris : ut non eos judicando condemnet . Dat eis virtutem , qua carnem sicut reges regant , & in illo mundum , qui propter eos fudit sanguinem , vincant : *Et exaltabit cornu Christi sui* . Quomodo Christus exaltabit cornu Christi sui ? De quo enim supra dictum est : *Dominus ascendit in celos* , & intellectus est Dominus Christus ; ipse , sicut hic dicitur , *exaltabit cornu Christi sui* . Quis ergo est Christus Christi sui ? An cornu exaltabit uniuscujusque fidelis sui , sicut ista ipsa in principio hujus hymni ait : *Exaltatum est cornu meum in Deo meo* ? Omnes quippe unctos ejus chrismate , recte Christos possumus dicere : quod tamen totum cum suo capite corpus unus est Christus . Hæc Anna prophetavit , Samuelis mater , sancti viri , multumque laudati . In quo quidem tunc figurata est mutatio veteris sacerdotii & nunc impleta , quando infirmata est quæ multa erat in filiis , ut novum haberet in Christo sacerdotium sterilis , quæ peperit septem .

CAPUT V.

De his quæ ad Heli sacerdotem homo Dei prophético locutus est Spiritu , significans sacerdotium , quod secundum Aaron institutum fuerat , auferendum .

1. SED hoc evidentiùs ad ipsum Heli sacerdotem missus loquitur homo Dei , cujus quidem nomen tacetur , sed intelligitur officio ministerioque suo sine dubitatione Propheta . Sic enim scriptum est : *Et venit homo Dei ad Heli , & dixit , Hæc dicit Dominus , (a) Revelans revelatus sum ad domum patris tui , cum essent in terra Ægypti servi in domo Pharaonis ; & elegi domum patris tui ex omnibus sceptris Israci mihi sacerdotio fungi , ut ascenderent ad altare meum , & incenderent incensum , & portarent Ephod ; & dedi domui patris tui omnia , quæ sunt ignis filiorum Israci in escam . Et ut quid respexisti in incensum meum , & in sacrificium meum impudenti oculo , & glorificasti filios tuos super me , benedicere primitias (b) omnis sacrificii in Israci in conspectu meo ? Propter hoc hæc dicit Dominus Deus Israci : Dixi , domus tua & domus patris tui transibunt coram me usque in æternum . Et nunc dicit Dominus , Nequaquam , sed glorificantes me glorificabo ; & qui spernit me , spernetur . Ecce dies veniunt , & exterminabo semen tuum & semen domus patris tui , & non erit tibi senior in domo mea omnibus diebus , & virum exterminabo tibi ab altari meo , ut deficiant oculi ejus , & defluat anima ejus ; & omnis qui superaverit domus tuæ , decidet in gladio virorum . Et hoc tibi signum , quod veniet super duos filios tuos hos , Ophni , & Phinees , una die morientur ambo . Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem , qui omnia quæ in corde meo & quæ in anima mea faciat ; & edificabo ei domum fidelem , & transibit coram Christo meo*

1. Reg. 2.
27. & c.

omnibus diebus . Et erit qui superaverit in domo tua , veniet adorare ei obolo argenti , dicens : *Jacla me in unam partem sacerdotii tui manducare panem* .

2. Non est ut dicatur ista propheta , ubi sacerdotii veteris tanta manifestatione prænuntiata mutatio est , in Samuele fuisse completa . Quamquam enim non esset de alia tribu Samuel , quam quæ constituta fuerat a Domino , ut serviret altari ; tamen non erat de filio Aaron , cujus progenies fuerat deputata , unde fierent sacerdotes : ac per hoc in ea quoque re gesta , eadem mutatio , quæ per Christum Jesum futura fuerat , adumbrata est : & ad vetus Testamentum proprie , figurate vero pertinebat ad novum , propheta facti etiam ipsa , non verbi ; id scilicet facti significans , quod verbo ad Heli sacerdotem dictum est per Prophetam . Nam fuerunt postea sacerdotes ex genere Aaron , sicut Sadoch & Abiathar regnante David , & alii deinceps antequam tempus veniret , quo ista quæ de sacerdotio mutando tanto ante prædicta sunt , effici per Christum oportebat . Quis autem nunc fideli oculo hæc intuens non videat esse completa ? Quando quidem nullum tabernaculum , nullum templum , nullum altare , nullum sacrificium , & ideo nec ullus sacerdos remansit Judæis , quibus , ut de semine Aaron ordinaretur , in Dei fuerat lege mandatum . Quod & hic commemoratum est illo dicente Propheta : *Hæc dicit Dominus Deus Israci , Dixi , domus tua & domus patris tui transibunt coram me usque in æternum . Et nunc dicit Dominus , Nequaquam , sed glorificantes me , glorificabo ; & qui me spernit , spernetur* . Quod enim nominat domum patris ejus , non eum de proximo patre dicere , sed de illo Aaron , qui primus sacerdos est institutus , de cujus progenie ceteri sequerentur , superiora demonstrant , ubi ait : *Revelatus sum ad domum patris tui , cum essent in terra Ægypti servi in domo Pharaonis , & elegi domum patris tui ex omnibus sceptris Israci , mihi sacerdotio fungi* . Quis (c) patrum fuit hujus in illa Ægyptia servitute , unde , cum liberati essent , electus est ad sacerdotium , nisi Aaron ? De hujus ergo stirpe isto loco dixit futurum fuisse , ut non essent ulterius sacerdotes : quod jam videmus impletum . Vigilet fides , præsto sunt res , cernuntur , tenentur , & videre nolentium oculis ingeruntur : *Ecce , inquit , dies veniunt , & exterminabo semen tuum , & semen domus patris tui , & non erit tibi senior in domo mea omnibus diebus , & virum exterminabo tibi ab altari meo , ut deficiant oculi ejus , & defluat anima ejus* . Ecce dies qui prænuntiati sunt , jam venerunt . Nullus sacerdos est secundum ordinem Aaron : & quicumque ex ejus genere est homo , cum videt sacrificium Christianorum toto orbe pollere , sibi autem honorem illum magnum esse subtractum , deficiunt oculi ejus , & de-

V. 2.

Retr.

43.

2. Reg.

15.

(a) Ap d Lov. omittunt *Revelans* : quod quidem recitatur in ceteris editis ac plerisque MSS. & in Græc. LXX.

(b) MSS. *primitias nominis sacrificii* .

(c) Sic omnes MSS. At editi , *Quis pater fuit hujus* .

& defuit anima ejus tabe mæroris .

3. Proprie autem ad hujus domum Heli, cui hæc dicebantur, quod sequitur pertinet: *Et omnis qui superaverit domus tua, decidet in gladio virorum. Et hoc tibi signum, quod veniet super duos filios tuos hos, Ophni & Phinees: die uno morientur ambo.* Hoc ergo signum factum est mutandi sacerdotii de domo hujus, quo signo significatum est mutandum sacerdotium domus Aaron. Mors quippe filiorum hujus significavit mortem, non hominum, sed ipsius sacerdotii de filiis Aaron. Quod autem sequitur, ad illum jam pertinet sacerdotem, cujus figuram gessit huic * succedendo Samuel. Proinde quæ sequuntur, de Christo Jesu novi Testamenti vero sacerdote dicuntur: *Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia quæ in corde meo & quæ in anima mea faciat; & edificabo ei domum fidelem.* Ipsa est æterna & superna Jerusalem. *Et transibit, inquit, coram Christo meo omnibus diebus. Transibit dixit, conversabitur: sicut superius dixerat de domo Aaron: Dixi, domus tua & domus patris tui transibunt coram me in æternum.* Quod autem ait: *coram Christo meo transibit*, de ipsa domo utique intelligendum est, non de illo sacerdote, qui est Christus ipse Mediator atque Salvator. Domus ergo ejus coram illo transibit. Potest & *transibit* intelligi de morte ad vitam, omnibus diebus, quibus peragitur usque in finem sæculi hujus ista mortalitas. Quod autem ait Deus: *Qui omnia quæ in corde meo, & quæ in anima mea faciat*; non arbitremur habere animam Deum, cum sit conditor animæ: sed ita hoc de Deo tropice, non proprie dicitur, sicut manus & pedes & alia corporis membra. Et, ne secundum hoc credatur homo in carnis hujus effigie factus ad imaginem Dei, adduntur & alæ, quas utique non habet homo; & dicitur Deo: *Sub umbra alarum tuarum protege me: ut intelligant homines de illa ineffabili natura, non propriis, sed translatis rerum vocabulis ista dici.*

4. Quod vero adjungitur: *Et erit, qui superaverit in domo tua, veniet adorare ei:* non proprie de domo dicitur hujus Heli, sed illius Aaron, de qua usque ad adventum Jesu Christi homines remanserunt, de quo genere etiam nunc usque non desunt. Nam de illa domo hujus Heli jam supra dictum erat: *Et omnis qui superaverit domus tua, decidet in gladio virorum.* Quomodo ergo hic vere dici potuit: *Et erit, qui superaverit in domo tua, veniet adorare ei;* si illud est verum, quod ultore gladio nemo inde supererit; nisi quia illos intelligi voluit, qui pertinent ad stirpem, sed illius totius sacerdotii secundum ordinem Aaron? Ergo si de il-

lis est prædestinatis reliquiis, de quibus alius Propheta dixit: *Reliquie salva fient; unde & Apostolus: Sic ergo, inquit, & in hoc tempore reliquie per electionem gratiæ salvæ factæ sunt;* quia de talibus reliquiis bene intelligitur esse, de quo dictum est: *Qui superaverit in domo tua: profecto (a) credit in Christum; sicut temporibus Apostolorum ex ipsa gente plurimi crediderunt; neque nunc desunt, qui, licet rarissime, tamen credant, & impletur in (b) eis quod hic iste homo Dei continuo secutus adjunxit: Veniet adorare ei obolo argenti: cui adorare, nisi illi summo sacerdoti, qui & Deus est? Neque enim in illo sacerdotio secundum ordinem Aaron, ad hoc veniebant homines ad templum vel altare Dei, ut sacerdotem adorarent, Quid est autem quod ait: *obolo argenti*, nisi brevitate verbi fidei, de quo commemorat Apostolus dictum: *Verbum consummans & brevians faciet Dominus super terram?* Argentum autem pro eloquio poni, Psalmus testis est, ubi canitur: *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum.**

5. Quid ergo dicit iste, qui venit adorare sacerdoti Dei & sacerdoti Deo? *Jaeta me in unam partem sacerdotii tui, manducare panem.* Nolo in patrum meorum collocari honore, (c) qui nullus est: jaeta me in partem sacerdotii tui. *Elegi enim abjectus esse in domo Dei: qualecumque & quantulumcumque membrum esse cupio sacerdotii tui.* Sacerdotium quippe hic ipsam plebem dicit, cujus plebis ille sacerdos est Mediator Dei & hominum homo Christus Jesus. Cui plebi dicit apostolus Petrus: *Plebs sancta, regale sacerdotium.* Quamvis nonnulli, sacrificii tui sint interpretati, non sacerdotii tui: quod nihilo minus eundem significat populum Christianum. Unde dicit apostolus Paulus: *Unus panis, unum corpus multi sumus.* (d) Quod ergo addidit: *manducare panem*, etiam ipsum sacrificii genus eleganter expressit, de quo dicit sacerdos ipse: *Panis quem ego dedero, caro mea est pro sæculi vita.* Ipsum est sacrificium, non secundum ordinem Aaron, sed secundum ordinem Melchisedec: qui legit, intelligat. Brevis itaque ista confessio & salubriter humilis, qua dicitur: *Jaeta me in partem sacerdotii tui, manducare panem*, ipse est obolus argenti; quia & (e) breve est, & eloquium Domini est habitantis in corde credentis. Quia enim dixerat superius dedisse se domui Aaron cibos de victimis veteris Testamenti, ubi ait: *Dedi domui patris tui omnia quæ sunt ignis filiorum Israel in escam; hæc quippe fuerant sacrificia Judæorum: ideo hic dixit, manducare panem; quod est in novo Testamento sacrificium Christianorum.*

C. A.

(a) Sola editio Lov. *credet.*

(b) Vind. Am. Er. & plerique MSS. *in eo.*

(c) Apud Lov. *quis.*

(d) Apud Lov. additur, *in Christo. Et iterum, Exhibeatis, inquit, corpora vestra hostiam vivam.* Ceteri libri

omittunt; *in Christo.* Nonnulli tamen MSS. cum Vind. Am. & Er. subjiciunt locum ex Rom. 12. *Et iterum, Exhibeatis &c.*

(e) Sola editio Lov. & *brevis est.*

CAPUT VI.

De Judaico sacerdotio & regno, quæ cum in æternum dicantur (a) statuta, non permanent, ut alia intelligantur, quorum spondetur æternitas.

1. CUM igitur hæc tanta tunc altitudine prænuuntiata sint, (b) tanta nunc manifestatione clarescant; non frustra tamen moveri quispiam potest, ac dicere, Quomodo confidimus venire omnia, quæ in libris illis ventura prædicta sunt, si hoc ipsum quod ibi divinitus dictum est, *Domus tua & domus patris tui transibunt coram me in æternum*, effectum habere non potuit? Quoniam videmus illud sacerdotium fuisse mutatum: & quod illi domui promissum est, nec sperari aliquando complendum: quia illud quod ei reprobato mutatoque succedit, hoc potius prædicatur æternum. Hoc quid dicit, nondum intelligit, aut non recolit, etiam ipsum secundum ordinem Aaron sacerdotium, tamquam umbram futuri æterni sacerdotii constitutum: ac per hoc quando ei æternitas promissa est, non ipsi umbræ ac figuræ, sed ei quod per ipsam adumbrabatur figurabaturque, promissum est. Sed ne putaretur ipsa umbra esse mansura, ideo etiam mutatio ejus debuit prophetari.

2. Regnum quoque isto modo etiam Saulis ipsius, qui certe reprobatus atque rejectus est, futuri regni erat umbra in æternitate mansuri. Oleum quippe illud quo unctus est, & ab eo chrismate Christus est dictus, mystice accipiendum, & magnum sacramentum intelligendum est: quod in eo tantum veneratus est ipse David, ut percussio corde pavitaverit quando in tenebroso occultatus antro, quo etiam Saul urgente intraverat necessitate naturæ, exiguam particulam vestis ejus retrorsum latenter abscidit, ut haberet unde monstraret, quomodo ei pepercerit, cum posset occidere; atque ita suspicionem de animo ejus, qua sanctum David putans inimicum suum vehementer persequabatur, auferret. Ne itaque reus esset tanti sacramenti in Saule violati, quia vel indumentum ejus sic adtrectavit, extimuit. Ita enim scriptum est:

1. Reg. 2. 4.6. *Et percussit cor David super eum, quia abstulit pinnulam chlamydis ejus. Viris autem, qui cum illo erant, & ut Saulem in manus suas traditum interimeret suadebant: Non mihi, inquit,*

ibid. 7. *contingat a Domino, si fecero hoc verbum Domini meo Christo Domini, inserre manum meam super eum: quia Christus Domini est hic.* Huic ergo umbræ futuri non propter ipsam, sed propter illud quod præfigurabat, tanta veneratio exhibebatur. Unde & illud quod ait Sauli

1. Reg. 13.13. &c. *Samuel: Quoniam non servasti mandatum meum, quod mandavit tibi Dominus; quemadmodum nunc paraverat Dominus regnum tuum usque in*

(a) Apud Lov. statuta.

(b) Sic MSS. At editi, quanta nunc manifestatione clarescant.

æternum super Israel, & nunc regnum tuum non stabit tibi; & quæret Dominus sibi hominem secundum cor suum, & mandabit ei Dominus esse in principem super populum suum; quia non custodisti quæ mandavit tibi Dominus: non sic accipiendum est, ac si ipsum Saulem Deus in æternum præparaverit regnaturum, & hoc postea noluerit servare peccanti; neque enim eum peccaturum esse nesciebat: sed præparaverat regnum ejus, in quo figura esset regni æterni. Ideo addidit, *Et nunc regnum tuum non stabit tibi*. Stetit ergo, & stabit, quod in illo significatum est: sed non huic stabit, quia non in æternum ipse fuerat regnaturus, nec progenies ejus, ut saltem per posteros alterum alteri succedentes videretur impleri quod dictum est, *in æternum*. Et quæret, inquit, Dominus sibi hominem: sive David, sive ipsum Mediatorem significans Testamenti novi, qui figurabatur in chrismate etiam quo unctus est ipse David & progenies ejus. Non autem quæsit ubi sit, ita Deus sibi hominem quærit: sed per hominem more hominum loquitur; quia & sic loquendo nos quærit. Non solum enim Deo Patri, verum etiam ipsi quoque Unigenito ejus, qui venit quærere quod perierat, utque aac jam eramus noti, ut in ipso essemus electi ante constitutionem mundi. Quæret sibi ergo dixit, (c) suum habebit. Unde in Latina lingua hoc verbum accipit præpositionem, & acquirit, dicitur: quo satis apertum est quid significet. Quamquam & sine additamento præpositionis quærere intelligatur acquirere: ex quo lucravocantur & quæritus.

CAPUT VII.

De disruptione regni Israelitici, qua præfiguratur perpetua divisio Israelis spiritalis ab Israele carnali.

1. RURSUS peccavit Saul per inobedientiam, & rursus Samuel ait illi in verbo Domini: *Quia sprevisisti verbum Domini, sprevis te Dominus, ut non sis rex super Israel*. Et rursus pro eodem peccato, cum id confiteretur Saul, & veniam precaretur, rogaretque Samuelem, ut reverteretur cum illo ad placandum Deum: *Non revertar, inquit, tecum; quia sprevisisti verbum Domini, & spernet te Dominus, ne sis rex super Israel*. Et convertit Samuel faciem suam, ut abiret: & tenuit Saul pinnulam diploidis ejus, & dirupit eam. Et dixit ad eum Samuel, *Dirupit Dominus regnum ab Israele de manu tua hodie, & dabit proximo tuo bono super te, & dividetur Israel in duo: & non convertetur, neque penitebit eum; quoniam non est sicut homo, ut peniteat eum: ipse minatur, & non permanet*. Ille cui dicitur, *Spernet Dominus, ne sis rex super Israel: & Dirupit Dominus regnum ab Israele de manu tua hodie*, quadraginta annos regna-

(c) Ita magno consensu veteres libri. At editi: Quæret sibi ergo dixit, pro eo ac si diceret, quæra suum esse jam novit, sibi esse jam stare alius ostendet. Unde in Latina &c.

regnavit super Israel, tanto scilicet spatio temporis, quanto & ipse David, & audivit hoc primo tempore regni sui: ut intelligamus ideo dictum, quia nullus de stirpe ejus fuerat regnatus; & respiciamus ad stirpem David, unde exortus est secundum carnem Mediator Dei & hominum homo Christus Jesus.

2. Non autem habet Scriptura, quod in ple-risque Latinis codicibus legitur: *Disrupit Dominus regnum Israel de manu tua*; sed sicut a nobis positum est inventum in Græcis, *Disrupit Dominus regnum ab Israel de manu tua*: ut hoc intelligatur *de manu tua*, quod est *ab Israel*. Populi ergo Israel personam figurate gerebat homo iste, qui populus regnum fuerat amissurus, Christo Jesu Domino nostro per novum Testamentum, non carnaliter, sed spiritualiter regnatura. De quo cum dicitur: *Et dabit illud proximo tuo*, ad carnis cognationem id refertur: ex Israel enim Christus secundum carnem, unde & Saul. Quod vero additum est: *bono super te*, potest quidem intelligi, *meliori te*; nam & quidam sic sunt interpretati: sed melius sic accipitur: *bono super te*, ut quia ille bonus est; ideo sit (a) super te, juxta illud aliud propheticum:

Pf. 109. Donec ponam omnes inimicos tuos sub pedibus tuis.

In quibus est & Israel, cui suo persecutori regnum abstulit Christus. Quamvis fuerit illic &

Israel, in quo dolus non erat, quoddam quasi frumentum illarum palearum. Nam utique inde erant Apostoli, inde tot Martyres, quorum

prior Stephanus; inde tot Ecclesiæ, quas apostolus Paulus commemorat, in conversione ejus magnificentantes Deum.

3. De qua re non dubito intelligendum esse quod sequitur: *Et dividetur Israel in duo*: in Israel scilicet inimicum Christo, & Israel adhærentem Christo; in Israel ad ancillam, & Israel ad liberam pertinentem. Nam ista duo genera primum simul erant, velut Abraham adhuc adhæreret ancillæ, donec sterilis per Christi gratiam fecundata clamaret, *Ejice ancillam & filium ejus*. Propter peccatum quidem Salomonis regnante filio ejus Roboam, scimus Israel in duo fuisse divisum, atque ita perseverasse, habentibus singulis partibus reges suos, donec illa gens tota a Chaldæis esset ingenti vastatione subversa atque translata. Sed hoc quid ad Saulem; cum si tale aliquid comminandum esset, ipsi David fuerit potius comminandum, cujus erat filius Salomon? Postremo nunc inter se gens Hebræa divisa non est, sed indifferenter in ejusdem erroris societate dispersa per terras. Divisio vero illa, quam Deus sub persona Saulis, illius regni & populi figuram gerentis, eidem regno populoque minatus est, æterna atque immutabilis significata est, per hoc quod

Tom. VII.

(a) Apud Lov. omissum est, *super te*.

(b) Sola editio Lov. non mutari.

(c) Sic MSS. juxta LXX. At editi, *holocaustuum*; cui verbo Er. addit *simul*.

adjunctum est: *Et non convertetur, neque penitebit eum; quoniam non est sicut homo, ut peniteat eum: ipse minatur, & non permanet*: id est, homo minatur, & non permanet; non autem Deus, quem non penitet, sicut hominem. Ubi enim legitur, quod peniteat eum, mutatio re-rum significatur, immutabili præscientia manente divina. Ubi ergo non penitere dicitur, non (b) mutare intelligitur.

4. Prorsus insolubilem videmus per hæc verba prolatam divinitus fuisse sententiam de ista divisione populi Israel, & omnino perpetuam. Quicumque enim ad Christum transierunt, vel transeunt, vel transibunt inde, non erant inde secundum Dei præscientiam, non secundum generis humani unam eandemque naturam. Prorsus quicumque ex Israelitis adhærentes Christo perseverant in illo, numquam erunt cum eis Israelitis, qui ejus inimici usque in finem vitæ hujus esse persistunt: sed in divisione, quæ hic prænuntiata est, perpetuo permanebunt. Nihil enim prodest Testamentum vetus de monte Sina in fervitum generans, nisi quia testimonium perhibet Testamento novo. Alioquin quam diu legitur Moyses, velamen super corda eorum positum est: cum autem quisque inde transierit ad Christum, auferetur velamen. Transeuntium quippe intentio ipsa mutatur de vetere ad novum; ut non jam quisque intendat accipere carnalem, sed spiritalem felicitatem. Propter quod ipse magnus propheta Samuel, ante quam unxisset regem Saul, quando exclamavit ad Dominum pro Israel, & exaudivit eum; & cum offerret (c) holocaustosim, accedentibus alienigenis ad pugnam contra populum Dei, tonuit Dominus super eos, & confusi sunt, & offenderunt coram Israel, atque superati sunt: assumpsit lapidem unum, & statuit illum inter (e) Massephat novam & veterem, & vocavit nomen ejus Abennezer, quod est Latine Lapis (d) adjutoris: & dixit: *Usque huc adjuvit nos Dominus*. Massephat interpretatur intentio. Lapis ille adjutoris medietas est Salvatoris, per quem transeundum est a Massephat vetere ad novam, id est, ab intentione qua expectabatur in carnali regno beatitudo falsa carnalis, ad intentionem qua per novum Testamentum expectatur in regno cælorum beatitudo verissima spiritualis: qua quoniam nihil est melius, huc usque adjuvat Deus.

CAPUT VIII.

De promissionibus ad David in filio ejus, quæ nullatenus in Salomone, sed plenissime inveniuntur in Christo.

1. **J**AM nunc video esse monstrandum quid ipsi David, qui Sauli successit in regnum, cujus mutatione finalis illa mutatio figurata est,

N n propter

(d) Editi, *Masphat*. Veteres autem libri, ut apud LXX. *Massephat*.

(e) Editi, *adjutorii*. At MSS. *adjutoris*: juxta LXX. *βῆθ δῆ*.

propter quam divinitus cuncta dicta, cuncta conscripta sunt, Deus promiserit, quod ad rem qua de agimus pertinet. Cum regi David multa prospera provenissent, cogitavit facere Deo domum, templum illud scilicet excellentissime diffamatum, quod a rege Salomone filio ejus postea fabricatum est. Hoc eo cogitante, factum est verbum Domini ad Nathan prophetam, quod perferret ad regem. Ubi cum Deus dixisset, quod non ab ipso David sibi ædificaretur domus, neque per tantum tempus se mandasse cuiquam in populo suo, ut sibi fieret domus cedrina: *Et nunc, inquit, hæc dices servo meo David: Hæc dicit Dominus omnipotens, Accipi te de ovili ovium, ut esses in ducem super populum meum (a) in Israel, & eram tecum in omnibus quibus ingrediebaris, & exterminavi omnes inimicos tuos a facie tua, & feci te nominatum secundum nomen magnorum qui sunt super terram: & ponam locum populo meo Israel, & plantabo illum, & inhabitabit seorsum, & non sollicitus erit ultra; & non apponet filius iniquitatis humiliare eum, sicut ab initio a diebus quibus constitui iudices super populum meum Israel. Et requiem tibi dabo ab omnibus inimicis tuis: & (b) nuntiabit tibi Dominus, quoniam domum ædificabis ipsi. Et erit cum repleti fuerint dies tui, (c) & dormies cum patribus tuis, & suscitabo semen tuum post te, qui erit de ventre tuo, & preparabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum nomini meo, & dirigam thronum illius usque in æternum. Ego ero illi in patrem, & ille erit mihi in filium. Et (d) si venerit iniquitas ejus, redarguam illum in virga virorum, & in tactibus filiorum hominum: misericordiam autem meam non amoveam ab eo, sicut amovi a quibus amovi (e) a facie mea: & fidelis erit domus ejus, & regnum ejus usque in æternum coram me, & thronus ejus erit erectus usque in æternum.*

2. Hanc tam grandem promissionem qui putat in Salomone fuisse completam, multum errat. Adtendit enim quod dictum est: *Hic ædificabit mihi domum*; quoniam Salomon templum illud nobile exstruxit, & non adtendit: *Fidelis erit domus ejus, & regnum ejus usque in æternum coram me*. Adtendat ergo & adpiciat Salomonis domum plenam mulieribus alienigenis colentibus deos falsos, & ipsum ab eis regem aliquando sapientem in eandem idololatriam seductum atque dejectum: & non audeat exultare Deum, vel hoc promississe mendaciter, vel talem Salomonem domumque ejus futuram non potuisse præscire. Non hinc autem deberemus ambigere; nec si non in Christo Domino nostro, qui factus est ex femine David

secundum carnem, jam videremus ista compleri; ne vane atque inaniter hic alium aliquem³ requiramus, sicut carnales Judæi. Nam & ipsi usque adeo filium, quem loco isto regi David promissum legunt, intelligunt non fuisse Salomonem, ut eo qui promissus est tanta jam manifestatione declarato adhuc mirabili cæcitate alium sperare se dicant. Facta est quidem nonnulla imago rei futuræ etiam in Salomone, in eo quod templum ædificavit, & pacem habuit secundum nomen suum, (Salomon quippe pacificus est Latine) & in exordio regni sui mirabiliter laudabilis fuit: sed eadem sua persona per umbram futuri prænuntiabat etiam ipse Christum Dominum nostrum, non exhibebat. Unde quædam de illo ita scripta sunt, quasi de ipso ista prædicta sint, dum Scriptura sancta etiam rebus gestis prophetans, quodam modo in eo figuram delineat futurorum. Nam præter libros divinæ historiæ, ubi regnasse narratur, Psalmus etiam septuagesimus-primus titulo nominis ejus inscriptus est: in quo tam multa dicuntur, quæ omnino ei convenire non possunt, Domino autem Christo (f) aptissima perspicuitate conveniunt, ut evidenter appareat, quod in illo figura qualicumque adumbrata sit, in isto autem ipsa veritas præsentata. Notum est enim quibus terminis regnum conclusum fuerit Salomonis: & tamen in eo Psalmo legitur, ut alia taceam: *Dominabitur a mari usque ad mare, & a flumine usque ad terminos orbis terræ*: quod in Christo videmus impleri. A flumine quippe dominandi summsit exordium, ubi baptizatus a Joanne, eodem monstrante cepit agnosci a discipulis, qui eum non solum magistrum, verum etiam Dominum appellaverunt.

3. Nec ob aliud, vivente adhuc patre suo David, regnare Salomon cepit, quod nulli illorum regnum contigit, nisi ut hinc quoque satis eluceat, non esse ipsum, quem prophetia ista præsignat, quæ ad ejus patrem loquitur, dicens: *Et erit cum repleti fuerint dies tui, & dormies cum patribus tuis, & suscitabo semen tuum post te, qui erit de ventre tuo, & preparabo regnum illius*. Quomodo ergo propter id quod sequitur: *Hic ædificabit mihi domum*, iste Salomon putabitur prophetatus: & non potius propter id quod præcedit: *Cum repleti fuerint dies tui, & dormies cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te*, alius pacificus intelligitur esse promissus, qui non ante, sicut iste, sed post mortem David prænuntiatus est suscitandus? Quamlibet enim interposito tempore Jesus Christus veniret, procul dubio post mortem regis David, cui sic est promissus, cum venire oportebat, qui ædificaret domum Deo, non

(a) Hic restituitur ex MSS. particula *in*, respondens Græco *ἐν* apud LXX.

(b) Sic MSS. Editi verò hic & cap. 12. & *nuntiavit*.

(c) Editi omittunt &. Habent MSS. juxta LXX. proque *dormies*, nonnulli ferunt, *dormieris*.

(d) Sola editio Lov. *Et cum venerit*.

(e) Editi, *a quibus amovi faciem meam*. At probæ notæ MSS. Gervalianus, Colbertinus &c. concordant cum Græco LXX. *ἀπὸ ὧν ἀπέστρα ἐκ προσώπου μου*.

(f) Vind. Am. Er. & aliquot MSS. *apertissima*.

non de lignis & lapidibus, sed de hominibus, qualem illum ædificare gaudemus. Huic enim domui dicit Apostolus, hoc est, fidelibus Christi; *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.*

1. Cor. 3.
17.

CAPUT IX.

Quam similis in Psalmo octogesimo-octavo sit propheta de Christo, his quæ in Regnorum libris Nathan prophete promittuntur.

PROPTER quod & in Psalmo octogesimo-octavo, cujus est titulus: *Intellectus ipsi Ethan Israelita*, commemorantur promissiones Dei factæ regi David, & istis quæ in libro Regnorum sunt posita, quædam ibi similia dicuntur, sicut est: *Juravi David serbo meo, usque in æternum preparabo semen tuum. Et iterum: Tunc locutus es in adpectu filiis tuis, & dixisti, Posui adjutorium super potentem, & exaltavi electum de populo meo. Inveni David servum meum, in oleo sancto meo unxi eum. Manus enim mea auxiliabitur ei, & brachium meum confortabit eum. Non proficiet inimicus in eo, & filius iniquitatis non apponet nocere ei. Et concidam a facie ejus inimicos ejus, & eos, qui oderunt eum, fugabo. Et veritas mea & misericordia mea cum ipso, & in nomine meo exaltabitur cornu ejus. Et ponam in mari manum ejus, & in fluminibus dexteram ejus. Ipse invocabit me, Pater meus es tu, Deus meus & susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum apud reges terra. In æternum servabo illi misericordiam meam, & testamentum meum fidele ipsi. Et ponam in sæculum sæculi semen ejus, & thronum ejus sicut dies celi. Quæ omnia de Domino Jesu intelliguntur, quando recte intelliguntur, sub nomine David, propter formam servi, quam de semine David idem Mediator assumpsit ex virgine. Continuo etiam dicitur de peccatis filiorum ejus tale aliquid, quale in Regnorum libro positum est, & quasi de Salomone proclivius accipitur. Ibi namque, hoc est, in Regnorum libro: *Et si venerit, inquit, iniquitas ejus, redarguam illum in virga virorum, & in tactibus filiorum hominum: misericordiam autem meam non amoveam ab eo: tactibus significans plagas correptionis. Unde illud est: Ne tetigeritis Christos meos: Quod quid est aliud, quam, Ne verberatis? In Psalmo vero cum ageret tanquam de David, ut quiddam ejusmodi etiam ibi diceret: *Si dereliqueris, inquit, filii ejus legem meam, & in iudicis meis non ambulaverint; si justificationes meas non prosecuerint, & mandata mea non custodierint, & iustitia in virga iniquitates eorum, & in flagellis delicta eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eo. Non dixit, ab eis, cum loqueretur de filiis ejus, non de ipso: sed dixit: ab eo; quod bene intellectum tantumdem valet. Non enim Christi ipsius, quod est caput Ecclesiæ, possent***

inveniri ulla peccata, quæ opus esset humanis correptionibus servata misericordia divinitus coerceri; sed in ejus corpore ac membris, quod populus ejus est. Ideo in libro Regnorum; *iniquitas ejus dicitur; in Psalmo autem, filiorum ejus: ut intelligamus de ipso dici quodam modo, quod de ejus corpore dicitur. Propter quod etiam ipse de cælo, cum corpus ejus, quod sunt fideles ejus, Saulus persequeretur, Saule, inquit, Saule, quid me persequeris? Deinde in confessionibus Psalmi: Neque nocebo, inquit, in veritate mea, neque profanabo testamentum meum, & quæ procedunt de labiis meis non reprobabo. Semel juravi in sancto meo, si David mentiar: id est, nequaquam David mentiar. Solet enim sic loqui Scriptura, Quid autem non mentiar, adjungit, & dicit: Semen ejus in æternum manebit; & sedes ejus sicut sol in conspectu meo, & sicut luna perfecta in æternum, & testis in caelo fidelis.*

CAPUT X.

Quam diversa acta sint in regno terrena Jerusalem, ab his quæ promiserat Deus, ut intelligeretur promissionis veritas ad æternus Regis & regni gloriam pertinere.

POST hæc tantæ promissionis validissima firmamenta, ne putarentur in Salomone completa, tanquam id speraretur, nec inveniretur: *Tu vero, inquit, repulisti & ad nihilum deduxisti, Domine. Hoc quippe factum est de regno Salomonis in posteris ejus, usque ad everfionem ipsius terrenæ Jerusalem, quæ regni ejusdem sedes fuit; & maxime ipsius templi labem, quod fuerat a Salomone constructum. Sed ne ob hoc putaretur Deus contra sua promissa fecisse, continuo subjecit. Distulisti Christum tuum. Non est ergo ille Salomon, sed nec ipse David, si dilatus est Christus Domini. Cum enim Christi ejus dicerentur omnes reges mystico illo chrismate consecrati, non solum a rege David & deinceps, sed ab illo etiam Saule, qui populo eidem rex primus est unctus; ipse quippe David eum Christum Domini appellat: erat tamen unus verus Christus, cujus illi figuram prophetica unctio gestabant; qui secundum opinionem hominum, qui eum putabant in David vel in Salomone intelligendum, differebat longum; secundum autem dispositionem venturæ salutis suo tempore parabatur. Interea ille differtur; quid factum sit de regno terrena Jerusalem, ubi sperabatur utique regnaturus, secutus iste Psalmus adjunxit, atque ait: (a) *Evertisti testamentum servi tui, profanasti in terra sanctitatem ejus. Destruxisti omnes macerias ejus, posuisti munitiones ejus in formidinem. Diripuerunt eum omnes transeuntes viam, factus est opprobrium vicinis suis. Exaltasti dexteram inimicorum ejus, jucundasti omnes inimicos ejus. Avertisti adjutorium gladii ejus, & non es opi-**

Nn 2.

(a) Aliquot MSS. *Evertisti*. Græce est, κατέσφησα.

tulatus ei in bello. Dissolvisti eum ab emundatione, sedem ejus in terram collidisti. Minuisti dies sedis ejus, persuadisti eum confusione. Hæc omnia venerunt super ancillam Jerusalem, in qua regnaverunt nonnulli etiam filii liberæ, regnum illud tenentes in dispensatione temporaria: regnum autem cælestis Jerusalem, cujus erant filii, in vera fide habentes, & in vero Christo sperantes. Quomodo autem ista venerint super illud regnum, index est rerum gestarum, si legatur, hystoria.

CAPUT XI.

De substantia populi Dei, quæ per (a) susceptionem carnis in Christo est, qui solus eruendi ab inferis animam suam habuit potestatem.

POST hæc autem prophetata ad precandum Deum Propheta convertitur: sed & ipsa precatio prophetatio est: *Usque quo Domine avertis in finem?* subauditur, faciem tuam, sicut alibi dicitur: *Usque quo avertis faciem tuam a me?* Nam ideo quidam codices hic non habent *avertis*, sed *avertes*: quamquam possit intelligi, avertis misericordiam tuam, quam promissisti David. Quod autem dixit, *in finem*, quid est, nisi usque in finem? Qui finis intelligendus est ultimum tempus, quando in Christum Jesum etiam illa gens est creditura, ante quem finem illa fieri oportebat, quæ superius ærumnosa deflevit. Propter quæ & hic sequitur: *Exardescet sicut ignis ira tua.* * *Memento quæ est mea substantia.* Nihil hic melius, quam ipse Jesus intelligitur, substantia populi ejus, ex quo natura est carnis ejus. *Non enim vane*, inquit, *constituisti omnes filios hominum.* Nisi enim esset unus filius hominis substantia Israel, per quem filium hominis liberarentur multi filii hominum, vane utique constituti essent omnes filii hominum. Nunc vero omnis quidem humana natura per peccatum primi hominis in vanitatem de veritate collapsa est, propter quod dicit alius Psalmus: *Homo vanitati similis factus est, dies ejus velut umbra prætereunt*: sed non vane Deus constituit omnes filios hominum; quia & multos a vanitate liberat per mediatorem Jesum, & quos liberandos non esse præcogitavit, ad utilitatem liberandorum & comparisonem duarum inter se a contrario Civitatum, non utique vane in totius rationalis creaturæ pulcherrima atque justissima ordinatione constituit. Deinde sequitur: *Quis est homo qui vivet, & non videbit mortem; eruet animam suam de manu inferi?* Quis est iste, nisi substantia illa Israel ex semine David, Christus Jesus? De quo dicit Apostolus, quod *Surgens a mortuis, jam non moritur, & mors ei ultra non dominabitur.* Sic enim vivet & non videbit mortem, ut tamen mortuus fuerit; sed animam suam eruerit de manu inferi, (b) quo propter quorundam solvenda inferni vincula descenderat: eruerit autem potestate illa,

Psal. 88.
47.

*Ibidem.
48.

Psal. 143.
4.

Rom. 6.
9.

de qua in Evangelio dicit: *Potestatem habeo* <sup>Joan. 10.
18.</sup> *ponendi animam meam, & potestatem habeo iterum sumendi eam.*

CAPUT XII.

Ad quorum personam pertinere intelligenda sit flagitatio promissorum, de quibus in Psalmo dicitur: *Ubi sunt miserationes tuæ, Domine, antiquæ, &c.*

SED cetera Psalmi hujus, quæ ita se habent: *Ubi sunt miserationes tuæ antiquæ, Domine, Psal. 88. quas jurasti David in veritate tua? Memento* ^{50. &c.} *Domine opprobrii servorum tuorum, quod continui in sinu meo multarum gentium: quod exprobraverunt inimici tui, Domine; quod exprobraverunt, commutationem Christi tui: utrum ex persona dicta sint illorum Israelitarum, qui desiderabant reddi sibi promissionem, quæ facta est ad David, an potius Christianorum, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum sunt Israelitæ, merito quæri potest. Dicta sunt quippe ista vel scripta tempore quo fuit Æthan, de cujus nomine titulum iste Psalmus accepit; & idem tempus regni David fuit: ac per hoc non diceretur: *Ubi sunt miserationes tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti David in veritate tua?* nisi eorum personam in se (c) Propheta transfiguraret, qui longe postea futuri erant, quibus hoc tempus esset antiquum, quando regi David ista promissa sunt. Potest autem intelligi multas gentes, quando persequerentur Christianos, exprobrasse illis passionem Christi, quam Scriptura commutationem vocat, quoniam moriendo immortalis est factus. Potest & commutatio Christi secundum hoc accipi exprobrata Israelitis, quia cum eorum speraretur futurus, factus est gentium: & hoc eis nunc exprobrant multæ gentes, quæ crediderunt in eum per novum Testamentum, illis in vetustate remanentibus: ut ideo dicatur: *Memento Domine opprobrii servorum tuorum*; quia non eos obliviscente, sed potius miserante Domino, & ipsi post hoc opprobrium credituri sunt. Sed ille quem prius posui, convenientior sensus mihi videtur. Inimicis enim Christi, quibus exprobratur, quod eos ad gentes transiens reliquerit Christus, incongrue vox illa coaptatur: *Memento Domine opprobrii servorum tuorum*; non enim servi Dei nuncupandi sunt tales Judæi: sed eis verba ista competunt, qui cum graves humilitates persecutionum pro Christi nomine paterentur, recordari potuerunt excelsum regnum semini David fuisse promissum; & ejus desiderio dicere, non desperando, sed petendo, quærendo, pulsando: *Ubi sunt miserationes tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti David in veritate tua? Memento Domine opprobrii servorum tuorum, quod continui in sinu meo multarum gentium*: hoc est, in interioribus meis patienter pertuli. *Quod exprobraverunt inimici tui, Domine; quod expro-**

bra-

(a) Editi, *successionem*. Emendantur ex MSS.

(b) Sic omnes MSS. At editi, *quia propter quorundam*

solvenda peccatorum vincula ad inferna descenderat.

(c) MSS. *prophetia*.

braverunt commutationem Christi tui : non cam putantes commutationem , sed (a) consumtionem . Quid est autem , *Memento Domine* , nisi ut miserearis , & pro tolerata patienter humilitate mea , reddas celsitudinem , quam iurasti David in veritate tua ? Si autem Judæis assignemus hæc verba , illi servi Dei talia dicere poterunt , qui expugnata terrena Jerusalem , ante quam Jesus Christus humanitus nasceretur , in captivitatem ducti sunt , intelligentes commutationem Christi , quia scilicet non per eum terrena carnalisque felicitas , qualis paucis annis regis Salomonis apparuit , sed cælestis ac spiritalis esset fideliter expectanda : quam tunc ignorans infidelitas gentium , cum Dei populum exultabat atque insultabat esse captivum , quid aliud quam Christi commutationem ; sed scientibus nesciens , exprobrabat ? Et ideo quod se-

Ibid. 35. quitur , ubi Psalmus iste concluditur : *Benedictio Domini in æternum , Fiat , fiat* : universono populo Dei ad cælestem Jerusalem pertinenti , sive in illis qui latebant in Testamento vetere , ante quam revelaretur novum , sive in his qui jam Testamento novo revelato manifeste pertinere cernuntur ad Christum , satis congruit . Benedictio quippe Domini in semine David , non ad aliquod tempus , qualis diebus Salomonis apparuit , sed in æternum speranda est , in qua certissima spe dicitur , *Fiat , fiat* . Illius enim spei est confirmatio verbi hujus iteratio . Hoc ergo intelligens David ait in secundo Regnorum libro , unde ad istum Psalmum digressi sumus : *Et locutus es pro domo servi tui in longinquum* . Ideo autem post paullulum ait : *Nunc incipe , & benedic domum servi tui usque in æternum* , & cetera : quia tunc geniturus erat filium , ex quo progenies ejus duceretur ad Christum , per quem futura erat domus ejus æterna , eademque domus Dei . Domus enim David , propter genus David ; domus autem Dei eadem ipsa , propter templum Dei , de hominibus factum , non de lapidibus , ubi habitat in æternum populus cum Deo & in Deo suo , & Deus cum populo atque in populo suo ; ita ut Deus sit implens populum suum ; & populus plenus Deo suo , cum Deus erit omnia in omnibus , ipse in pace præmium , qui virtus in bello . Ideo

1. Cor. cum in verbis Nathan dictum sit : *Et nuntiabit tibi Dominus , quoniam domum ædificabis ipsi* : *2. Reg. 7.* postea dictum est in verbis David : *Quoniam tu 11.* *Ibid.* 27. *Dominus omnipotens Deus Israel , revelasti autem servi tui , dicens , Domum ædificabo tibi . Hanc enim domum & nos ædificamus bene vivendo , Ps. 126.* & Deus ut bene vivamus opitulando : *Quia nisi 2.* *Dominus ædificaverit domum , in vanum laborabunt ædificantes eam* . Cujus domus cum venerit ultima dedicatio , tunc fiet illud quod hic per Nathan locutus est Deus , dicens : *Et ponam 2. Reg. 7. 10. & 11.* *locum populo meo Israel , & plantabo illum , &*

inhabitabit seorsum , & non sollicitus erit ultra : & non apponet filius iniquitatis humiliare eum : sicut ab initio a diebus quibus constitui judices super populum meum Israel .

C A P U T XIII.

An promissa pacis veritas illis temporibus possit adscribi quæ sub Salomone fluxerunt .

HOc tam magnum bonum quisquis in hoc sæculo & in hac terra sperat , insipienter sapit . An quispiam putabit in pace regni Salomonis id esse completum ? Pacem quippe illam Scriptura in umbra futuri excellenti prædicatione commendat . Sed huic suspitioni vigilanter occursum est , cum postea quam dictum est : *Et non apponet filius iniquitatis humiliare eum* : continuo subjunctum est : *Sicut ab initio a diebus quibus constitui judices super populum meum Israel .* *2. Reg. 7. 10. & 11.* Judices namque , prius quam Reges ibi esse cœpissent , super illum populum fuerant constituti , ex quo terram promissionis accepit . Et utique humiliabat eum filius iniquitatis , hoc est , hostis alienigena , per intervalla temporum , quibus leguntur paces alternasse cum bellis : & inveniuntur illic pacis tempora prolixiora quam Salomon habuit , qui quadraginta regnavit annos . Nam sub eo Judice qui appellatus est Aod , octoginta anni pacis fuerunt . Absit ergo , ut Salomonis tempora in hac promissione prædicta esse credantur : multo minus utique cujuslibet regis alterius . Non enim quisquam eorum in tanta , quanta ille pace regnavit : nec umquam omnino gens illa ita regnum tenuit , ut sollicita non fuerit , ne hostibus subderetur : quia in tanta mutabilitate rerum humanarum , nulli aliquando populo concessa est tanta securitas , ut huic vitæ hostiles non formidaret incursum . Locutus ergo iste , qui promittitur tam pacatæ ac securæ habitationis , æternus est , æternisque debetur in matre Jerusalem libera , ubi erit veraciter populus Israel : hoc enim nomen * inter-^{scilicet,}pretatur Videns Deum : cujus præmii desiderio ^{Israel .} pia per fidem vita in hac ærumnosa peregrinatione ducenda est .

C A P U T XIV.

De studio David in dispositione Psalmorum .

PROCURRENTE igitur per tempora Civitate Dei , primo in umbra futuri , in terrena scilicet Jerusalem regnavit David . Erat autem David vir in canticis eruditus , qui harmoniam musicam non vulgari voluptate , sed fideli voluntate dilexerit ; eaque Deo suo , qui verus est Deus , mystica rei magnæ figuratione servierit . Diverforum enim sonorum rationabilis moderatusque concentus concordie varietate compactam bene ordinatæ civitatis insinuat unitatem . Denique omnis fere prophetia ejus in Psalmis est , quos centum-quinquaginta liber continet , quem Psalmorum vocamus . In quibus nonnulli volunt , eos solos factos esse a David , qui ejus nomine

(a) Ita MSS. Editi autem , sed consummationem .

mine inscripti sunt. Sunt item qui putant non ab eo factos, nisi qui prænотantur: *Ipsius David*: qui vero habent in titulis: *Ipsi David*, ab

Marth. aliis factos, personæ ipsius fuisse coaptatos. Quæ
22.43. opinio voce Evangelica Salvatoris ipsius refutatur, ubi ait, quod ipse David in Spiritu Christum dixerit esse Dominum suum: quoniam Psalmus centesimus-nonus sic incipit: *Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Et certe idem Psalmus non habet in titulo: *Ipsius David*; sed, *Ipsi David*, sicut plurimi. Mihi autem credibilis videntur existimare, qui omnes illos centum & quinquaginta Psalmos ejus operi tribuunt, eumque aliquos prænотasse etiam nominibus aliorum, aliquid quod ad rem pertineat figurantibus, ceteros autem nullius hominis nomen in titulis habere voluisse: sicut ei varietatis hujus dispositionem, quamvis latebrosam, non tamen inanem Dominus inspiravit.

Psal. Nec movere debet ad hoc non credendum, quod
64. nonnullorum nomina Prophetarum, qui longe
11.14. post David regis tempora fuerunt, quibusdam
5. & c. Psalmis in eo libro leguntur inscripta; & quæ ibi dicuntur, velut ab eis dici videntur. Neque enim non potuit propheticus Spiritus prophetanti regi David hæc etiam futurorum Prophetarum nomina revelare, ut aliquid, quod eorum personæ conveniret, propheticè cantaretur: sicut rex Josias exorturus & regnurus post

annos amplius quam trecentos, cuidam Prophetæ, qui etiam facta ejus futura prædixit, cum suo nomine revelatus est.

3. Reg.
13.

CAPUT XV.

An omnia que in Psalmis de Christo & Ecclesia prophetantur, ad contextum hujus Operis coaptanda sint.

NUNC jam expectari a me video, ut hoc loco libri hujus aperiam quid in Psalmis David de Domino Jesu Christo vel ejus Ecclesia prophetaverit. Ego autem ut hoc non ita faciam, sicut videtur ipsa expectatio postulare, (quamvis jam in uno fecerim) copia, quam inopia magis impediatur. Omnia enim ponere vitandæ prolixitatis causa prohibeor: vereor autem ne cum aliqua elegero, multis, qui ea noverunt, videar magis necessaria præterisse. Deinde quia testimonium quod profertur, de contextione totius Psalmi debet habere suffragium, (a) ut certe nihil sit quod ei refragetur, si non omnia suffragantur; ne more centonum ad rem quam volumus, tamquam versiculos, decerpere videamur, velut de (b) grandi carmine, quod non de re illa, sed de alia longæque diversa reperitur esse conscriptum. Hoc autem ut in quocumque Psalmo possit ostendi, exponendus est totus: quod quanti operis sit, & aliorum, & nostra volumina, in quibus hoc

fecimus, satis indicant. Legat ergo illa, qui voluerit, & potuerit: inveniet quot & quanta rex David idemque propheta de Christo & ejus Ecclesia prophetaverit, de Rege scilicet & Civitate quam condidit.

CAPUT XVI.

De his que in quadragesimo-quarto Psalmo ad Christum & Ecclesiam pertinentia, aut aperte dicuntur, aut tropice.

I. QUAMLIBET enim de quacumque re propriæ sint atque manifestæ propheticæ locutiones, necesse est ut eis etiam tropicæ misceantur: quæ maxime propter tardiores ingerunt doctoribus laboriosum disputandi exponendique negotium. Quædam tamen Christum & Ecclesiam ipsa prima facie, mox ut dicuntur, ostendunt; et si ex otio restant exponenda, quæ in eis minus intelliguntur: quale illud est in eodem Psalmorum libro: *Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus scribæ, velociter scribentis. Speciosus forma præ filiis hominum: diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. Accingere gladium tuum circa semur (c) potentissime. Specie tua & pulcritudine tua, intende, prospere procede, & regna. Propter veritatem & mansuetudinem & justitiam; & deducet te mirabiliter dextera tua. Sagitta tua acuta (d) potentissime. Populi sub te cadent: in corde inimicorum regis. Sedes tua Deus in sæcula sæculorum, virga directionis virga regni tui. Dilexisti justitiam, & odio habuisti iniquitatem: propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis. Myrrha, & gutta, & castia, a vestimentis tuis, a domibus eburneis: ex quibus delectaverunt te filia regum in honore tuo. Quis non hic Christum, quem prædicamus, & in quem credimus, quamlibet sit tardus, agnoscat? cum audiat Deum, cujus sedes est in sæcula sæculorum; & unctum a Deo, utique sicut unguis Deus, non visibili, sed spiritali atque intelligibili chrismate. Quis enim tam rudis est in hac religione, vel tam surdus adversus ejus famam longe lateque diffusam, ut Christum a chrismate, hoc est, ab unctione appellatum esse non noverit? Agnito autem rege Christo, jam cetera quæ hic tropicè dicta sunt, quomodo sit speciosus forma præ filiis hominum, quadam tanto magis amanda atque miranda, quanto minus corporea pulcritudine: quis gladius ejus, quæ sagittæ, & cetera isto modo non proprie, sed tropicè posita, jam subditus ei qui regnat, propter veritatem & mansuetudinem & justitiam, inquirat ex otio.*

2. Deinde adspiciat ejus Ecclesiam, tanto viro sua spiritali connubio & divino amore conjunctam: de qua dicitur in his quæ sequuntur: *Adstitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato*, *ibid.* 10.

Christus un-
de di-
ctus.

(a) MSS. Aut certe nihil sit.

(b) Sic MSS. At editi, de retrogrado carmine.

(c) Editi addunt, tuum: quod a MSS. & a LXX. abest.

(d) Editi, potentissime: paulloque post, in corda. At MSS. hic & aliis inferius locis convenient cum ea versione, quam Augustinus sequitur in Enarrat. Psal. 44.

*circumamicta varietate. Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliviscere populum tuum, & domum patris tui. Quoniam concupivit rex speciem tuam, quia ipse est Dominus Deus tuus. Et adorabunt eum filie Tyri in muneribus: vultum tuum deprecabuntur divites plebis. Omnis gloria ejus filie regis intrinsecus, in simbris aureis, circumamicta varietate. Afferentur regi virgines post eam, proxima ejus afferentur tibi. Afferentur in letitia & exultatione; adducentur in templum regis. Pro patribus tuis nati sunt tibi filii: constitues eos principes super omnem terram. Memores erunt nominis tui, in omni generatione & generatione. Propterea populi confitebuntur tibi in æternum, & in seculum sæculi. Non opinor quemquam ita desipere, ut hic aliquam mulierculam prædicari credat, atque describi: conjugem videlicet illius, cui dictum est: *Sedes tua Deus in secula seculorum: virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, & odio habuisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis: Christum utique præ Christianis. Hi sunt enim participes ejus, ex quorum in omnibus gentibus unitate atque concordia fit ista regina: sicut in alio Psalmo de illa dicitur, *Civitas Regis magni. Ipsa est Sion spiritaliter: quod nomen Latine interpretatum speculatio est. Speculatur enim futuri sæculi magnum bonum: quoniam illuc dirigitur ejus intentio. Ipsa est & Jerusalem eodem modo spiritaliter, unde multa jam diximus. Ejus inimica est Civitas diaboli Babylon, quæ confusio interpretatur. Ex qua tamen Babylone, regina ista in omnibus gentibus regeneratione liberatur, & a pessimo rege ad optimum Regem, id est, a diabolo transit ad Christum. Propter quod ei dicitur: *Obliviscere populum tuum & domum patris tui. Cujus Civitatis impiæ portio sunt & Israelitæ sola carne, non fide: inimici etiam ipsi magni hujus Regis, quæ confusio interpretatur. Ad ipsos enim veniens, & ab eis Christus occisus, magis aliorum factus est, quos non vidit in carne. Unde per cujusdam Psalmi prophetiam dicit Rex ipse noster: *Erues me de contradictionibus populi, constituas me in (a) caput gentium. Populus quem non cognovi, servavit mihi; in obauditu auris obaudiit mihi. Populus ergo iste gentium, quem non cognovit Christus præsentia corporali, in quem tamen Christum sibi annuntiatum credidit, ut merito de illo diceretur: *In obauditu auris obaudiit mihi; quia fides ex auditu est: iste, inquam, populus additus veris & carne & fide Israelitis Civitas est Dei, quæ ipsum quoque secundum carnem peperit Christum, quando in solis illis Israelitis fuit. Inde quippe******

(a) MSS. in capite.

(b) Sic MSS. At editi Vind. Am. Er. sunt prepositi principes, cum consueantur &c. Lov. sunt prepositi, & patres ejus principes, cum consueantur &c. Paulo post loco cum confessione, nonnulli MSS. habent confessionem: alii cum Vind. Am. Er. confessione, omisso cum.

erat virgo Maria, in qua carnem Christus, ut homo esset, assumpsit. De qua Civitate Psalmus alius ait: *Mater Sion, dicit homo, & homo factus est in ea, & ipse fundavit eam Altissimus. Quis est iste Altissimus, nisi Deus? Et per hoc Christus Deus, ante quam in illa Civitate per Mariam fieret homo, ipse in Patriarchis & Prophetis fundavit eam. Cum igitur huic reginæ Civitati Dei, tanto ante dictum sit per prophetiam, quod jam videmus impletum: *Pro patribus tuis nati sunt tibi filii, constituas eos principes super omnem terram: ex filiis quippe ejus per omnem terram sunt præpositi (b) & patres ejus, cum consueantur ei populi concurrentes ad eam cum confessione laudis æternæ in sæculum sæculi: procul dubio quidquid hic tropicis locutionibus subobscurè dictum est, quoquo modo intelligatur, debet his rebus manifestissimis convenire.**

CAPUT XVII.

De his quæ ad sacerdotium Christi in Psalmo centesimo-nono, & de his quæ in Psalmo vigesimo-primo ad passionem ipsius spectant.

SICUT etiam in illo Psalmo, ubi sacerdos Christus, quemadmodum hic rex, apertissime prædicatur: *Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, Sedere Christus ad dexteram Dei Patris creditur, non videtur: ejus etiam inimicos poni sub pedibus ejus nondum apparet; id (c) agitur, apparebit in fine; etiam hoc nunc creditur, post videbitur. Verum quod sequitur: *Virgam virtutis tuæ emitet Dominus ex Sion, (d) & dominare in medio inimicorum tuorum, ita clarum est, ut non solum infideliter & infeliciter, sed etiam impudenter negetur. Et ipsi quippe fatentur inimici, ex Sion missam fuisse legem Christi, quod Evangelium nos vocamus, & eam virgam virtutis ejus agnoscimus. Dominari vero eum in medio inimicorum suorum, iidem ipsi inter quos dominatur, dentibus frendendo & tabescendo, & nihil adversus eum valendo, testantur. Deinde quod paulo post dicit: *Juravit Dominus, & non penitebit eum: quibus verbis immutabile futurum esse significat, quod adjungit: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec; ex eo quod jam nusquam est sacerdotium & sacrificium secundum ordinem Aaron, & ubique offertur sub sacerdote Christo, quod protulit Melchisedec, quando benedixit Abraham, quis ambigere permittitur, de quo ista dicantur? Ad hæc itaque manifesta referuntur, quæ paulo obscurius in eodem Psalmo posita sunt, (e) quando recte intelliguntur: quod in nostris jam***

(c) Editi, id igitur. Verius MSS. id agitur.

(d) Editi omittunt &. Habent MSS. hic & Enarrat. in Psal. 109.

(e) Sic MSS. Editi autem, quæ quomodo recte intelligantur, in nostris jam popularibus sermonibus notum fecimus.

Psal. 47. 3.

Psal. 44. 11.

Psal. 17. 14. & 45.

Rom. 10. 17.

Psal. 86. 5.

Psal. 44.

17.

Psal. 109.

1.

Ibidem

2.

Gen. 14.

18.

jam popularibus Sermonibus fecimus. Sic & in illo ubi humilitatem passionis suae per prophetiam Christum eloquitur, dicens: *Foderunt manus meas & pedes (a), dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt & conspexerunt me.* Quibus utique verbis in cruce corpus significavit extentum, manibus pedibusque confixis & clavorum transverberatione confossis, eoque modo se spectaculum considerantibus & conspicientibus praevisse. Addens etiam: *Diviserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem.* Quae prophetia quemadmodum impleta sit, Evangelica narratur historia. Tunc profecto & alia recte intelliguntur, quae ibi minus aperte dicta sunt, cum congruunt his, quae tanta manifestatione claruerunt: praesertim quia & illa quae non transacta credimus, sed praesentia contuemur, sicut in eodem Psalmo leguntur tanto ante praedicta, ita nunc exhibita jam toto orbe cernuntur. Ibi enim paulo post dicitur: *Commemorabuntur, & convertentur ad Dominum universi fines terrae, & adorabunt in conspectu ejus universa patris gentium: quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur gentium.*

CAPUT XVIII.

De Psalmo tertio, & de quadragesimo, & de quintodecimo, & de sexagesimo-septimo, in quibus mors & resurrectio Domini prophetantur.

I. DE resurrectione quoque ejus, nequaquam Psalmore oracula tacuerunt. Nam quid est aliud quod in Psalmo tertio ex persona ejus canitur: *Ego dormivi, & somnum cepi, (b) exsurrexi, quoniam Dominus suscipiet me?* An forte quisquam ita desipit, ut credat velut aliquid magnum nobis indicare voluisse Prophetam, quod dormierit, & exsurrexerit, nisi somnus iste mors esset, & evigilatio resurrectio, quam de Christo sic oportuit prophetari? Nam & in quadragesimo multo manifestius id ostenditur, ubi ex persona ejusdem Mediatoris, more solito, tamquam praeterita narrantur, quae futura prophetabantur; quoniam quae ventura erant jam in praedestinatione & praescientia Dei velut facta erant, (c) quia certa erant. *Inimici, inquit, mei dixerunt mala mihi: Quando morietur, & peribit nomen ejus? Et si ingrediebatur ut videret, vana locutum est cor ejus, congregavit iniquitatem sibi. Egrediebatur foras, & (d) loquebatur simul in unum. Adversus me susurrabant omnes inimici mei, adversus me cogitabant mala mihi. Verbum iniquum disposuerunt adversus me: Numquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat?* Hic certe ita posita sunt verba haec, ut nihil aliud dixisse intelligatur, quam si diceret, Numquid qui moritur, non adjiciet ut

(a) Editi, *pedes meos*. Abest *meos* a MSS.

(b) Sic MSS. juxta LXX. At editi, & *exsurrexi quoniam Dominus suscepit me*.

(c) Monet Ludovicus Vives vetus exemplar non habere, quia certa erant; viderique additum ab aliquo ceu

reviviscat? Superiora quippe demonstrant mortem ipsius cogitasse & disposuisse inimicos ejus, & hoc actum esse per eum qui ingrediebatur ut videret, & egrediebatur ut proderet. Cui autem hic non occurrat ex discipulo ejus factus traditor Judas? Quia ergo facturi erant quod moliebantur, id est, occiduri erant eum, ostendens illos vana malitia frustra occifuros resurrecturum, sic adiecit hunc versum, velut si diceret, Quid agitis vani? quod vestrum scelus erit, meus somnus erit. *Numquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat?* Et tamen eos tam magnum nefas non impune facturos, consequentibus indicat versibus, dicens: *Ecce enim homo pacis meae in quem speravi, qui edebat panes meos, ampliavit super me calcaneum:* hoc est, conculcavit me. *Tu autem, inquit, Domine, miserere mei, & resuscita me, & reddam illis.* Quis hoc jam neget, qui Judaeos post passionem resurrectionemque Christi de sedibus suis bellica strage & excidio funditus eradicatos videt? Occisus enim ab eis surrexit, & reddidit eis interim temporariam disciplinam, excepto quod non correctis servat, quando vivos & mortuos judicabit. Nam Dominus ipse Jesus istum ipsum traditorem suum per panem porrectum ostendens Apollolis, hunc etiam versum Psalmi hujus commemoravit, & in se dixit impletum: *Qui edebat panes meos, ampliavit super me calcaneum.* Quod autem ait, *In quem speravi:* non congruit capiti, sed corpori. Neque enim nesciebat eum ipse Salvator, de quo ante jam dixerat, (e) *Unus ex vobis diabolus est.* Sed solet in se membrorum suorum transferre personam, & sibi tribuere quod esse illorum, quia caput & corpus unus est Christus: unde illud est in Evangelio: *Esurivi, & dedistis mihi manducare.* Quod exponens ait, *Quando uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis.* Se itaque dixit sperasse, quod tunc speraverant de Juda discipuli ejus, quando est connumeratus Apollolis.

2. Judaei autem Christum, quem sperant, morituum esse non sperant. Ideo quem Lex & Prophetarum annuntiaverunt, nostrum esse non putant, sed nescio quem suum, quem sibi alienum a mortis passione confingunt. Ideo mirabili vanitate atque caecitate verba quae posuimus, non mortem & resurrectionem, sed somnum & evigilationem significasse contendunt. Sed clamat eis etiam Psalmus quintodecimus: *Propter hoc jucundatum est cor meum, & exultavit lingua mea, insuper & caro mea requiescet in spe: quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Quis in ea spe diceret requievit carnem suam, ut non derelicta anima sua in inferno, sed cito ad

scholium. Id vero habent libri omnes quos inspeximus.

(d) Vetis liber Corbejenfis, & *loquebantur*.

(e) In quibusdam MSS. loci duo citantur sic: *Unus ex vobis me tradet: & Unus ex vobis diabolus est.* Prior est ex Joan. cap. 13. 22. posterior ex cap. 6. 71.

ad eam redeunte revivisceret, ne corrumpere-
tur, sicut cadavera corrumpi solent, nisi qui die
tertio resurrexit? Quod utique dicere non pos-
sunt de propheta & rege David. Clamat & se-
xagesimus-septimus Psalmus: *Deus noster Deus*
salvos facienti, & Domini (a) exitus mortis.
Quid apertius diceretur? Deus enim salvos fa-
ciendi Dominus est Jesus, quod interpretatur
Salvator, sive Salutaris. Nam ratio nominis
hujus hæc reddita est, quando prius quam ex
virgine nasceretur dictum est: *Pariet filium, &*
vocabis nomen ejus Jesum. Ipse enim salvum fa-
ciet populum suum a peccatis eorum. In quorum
peccatorum remissionem quoniam sanguis ejus
effusus est, non utique oportuit eum de hac
vita exitus alios habere quam mortis. Ideo cum
dictum esset: *Deus noster Deus salvos facienti,*
continuo subjunctum est, *Et Domini exitus mor-*
tis; ut ostenderetur moriendo salvos esse factu-
rus. Sed mirando dictum est, *Et Domini:* tam-
quam diceretur, Talis est ista vita mortalium,
ut nec ipse Dominus aliter ab illa exiret, nisi
per mortem.

CAPUT XIX.

De Psalmo sexagesimo-octavo, in quo Judæorum
pertinax infidelitas declaratur.

SED ut Judæi tam manifestis hujus prophetiæ
testimoniis, etiam rebus ad effectum tam
clarum certumque perductis, omnino non (b)
cedant, profecto in eis illud impletur, quod in
eo Psalmo qui hunc sequitur scriptum est. Cum
enim & illic ex persona Christi, quæ ad ejus
passionem pertinent, prophetice dicerentur,
commemoratum est, quod in Evangelio patuit:
Dederunt in escam meam sel, & in siti mea po-
tum mihi dederunt acetum. Et velut post tale
convivium epulasque sibi hujuscemodi exhibitas
mox intulit: *Fiat mensa eorum coram ipsis in*
muscipulam, & in retributionem, & in scandalu-
lum: obscurentur oculi eorum ne videant, &
dorsum eorum semper incurva: & cetera, quæ
non optando sunt dicta, sed optandi specie
prophetando prædicta. Quid ergo mirum, si
hæc manifesta non vident, quorum oculi sunt
obscurati, ne videant? Quid mirum, si cæ-
lestia non (c) suspiciunt, qui ut in terrena
sint proni, dorsum eorum semper incurvum est?
His enim verbis translatis a corpore, vitia signi-
ficantur animorum. Ista de Psalmis, hoc est,
de prophetia regis David, fati dicta sint, ut
aliquis modus sit. Ignoscant autem qui hæc le-
gunt, & cuncta illa noverunt; & de his quæ
fortasse firmiora me prætermisisse vel intelligunt,
vel existimant, non querantur.

Tom. VII.

(a) In editis, & Domini, Domini exitus mortis. Non
repetitur Domini in MSS. nec apud LXX.

(b) Sic MSS. Editi vero, non credant.

(c) Vind. Am. & aliquot MSS. suscipiunt.

CAPUT XX.

De regno ac merito David, & de filio ipsius
Salomone, eaque prophetia quæ ad Chri-
stum pertinens invenitur, vel in eis
libris qui scriptis ipsius copulan-
tur, vel in eis quos ipsius
esse non dubium est.

I. REGNAVIT ergo David in terrena Jeru-
salem, filius cælestis Jerusalem, divino
multum testimonio prædicatus: quia & delicta
ejus tanta pietate superata sunt, per saluberri-
mam pœnitendi humilitatem, ut prorsus inter
eos sit, de quibus ipse ait: *Beati quorum remis-*
se sunt iniquitates, & quorum tecta sunt pecca-
ta. Post hunc regnavit eidem populo universo
Salomon ejus filius, qui, ut supra dictum est,
patre suo vivente cepit regnare. Hic (d) bonis
initiis, malos exitus habuit. Quippe secundæ
res, quæ sapientium animos fatigant, magis
huic obfuerunt, quam profuit ipsa sapientia,
etiam nunc & deinceps memorabilis, & tunc
longe lateque laudata. Prophetasse etiam ipse
reperitur in suis libris, qui tres recepti sunt in
auctoritatem canonicam, Proverbia, Ecclesia-
stes, & Canticum canticorum. Alii vero duo,
quorum unus Sapientia, alter Ecclesiasticus di-
citur, propter eloquii nonnullam similitudinem,
ut Salomonis dicantur, obtinuit consuetudo:
non autem esse ipsius, non dubitant doctiores:
eos tamen in auctoritatem, maxime occidenta-
lis, antiquitus recepit Ecclesia: quorum in uno,
qui appellatur Sapientia Salomonis, passio Chri-
sti apertissime prophetatur. Impii quippe in-
terfectores ejus commemorantur dicentes: *Cir-*
cumveniamus justum, quoniam insuavis est no-
bis, & contrarius est operibus nostris, & impro-
perat nobis peccata legis, & infamat in nos pec-
cata disciplina nostræ. Promittit scientiam Dei
se habere, & filium Dei se nominat. Factus est
nobis in traductionem cogitationum nostrarum.
Gravis est nobis etiam ad videndum, quoniam
dissimilis est aliis vita illius, & immutata vie
ejus. Tamquam nugaces estimati sumus ab illo,
& abstinet se a viis nostris quasi ab immunditiis:
præfert novissima justorum, & gloriatur patrem
Deum se habere. Videamus ergo si sermones illius
veri sunt, & tentemus quæ ventura sunt illi, &
sciemus quæ erunt novissima ejus. Si enim justus
est filius Dei, suscipiet illum, & liberabit eum
de manu contrariorum. Contumelia & tormento
interrogemus illum, ut sciamus reverentiam illius,
& probemus patientiam ipsius. Morte turpissima
condemnemus illum: erit enim ei respectus ex ser-
monibus illius. Hæc cogitaverunt, & erraverunt:
excacavit enim illos malitia ipsorum. In Ecclesia-
stico autem fides gentium futura prædicatur isto
modo: Misere nostri dominator Deus omnium,
Oo & im-

Pf. 31. 1.
3. Reg. 1.
& 2.

V. lib. 2.
de do-
ctrina
Christi.
c. 8. & l.
2. Rev.
4. &
Specul.
Tom. 3.
parte 1.
pag. 456.
Sap. 2.
12. & 6.

Ecl. 36.
1. & 6.

(d) Imitatur Sallustium in bello Catilinario, cujus etiam
hæc ibidem verba sunt; Quippe secunda res sapientium
animos fatigant.

Et immitte timorem tuum super omnes gentes: extolle manum tuam super gentes alienas, Et videant potentiam tuam. Sicut coram illis sanctificatus es in nobis, ita coram nobis magnificeris in illis, Et agnoscant te secundum quod Et nos agnovimus te, quia non est Dcus prater te, Domine. Hanc optandi & precandi specie prophetiam per Jesum Christum videmus impletam. Sed adversus contradictores non tanta firmitate proferuntur, quæ scripta non sunt in canone Judæorum.

2. In tribus vero illis, quos Salomonis esse constat, & Judæi canonicos habent, ut ostendatur ad Christum & Ecclesiam pertinere quod in eis ejusmodi reperitur, operosa disputatio necessaria est, quæ nos ultra quam oportet, si nunc adhibetur, extendit. Tamen quod in Proverbiis legitur, viros impios dicere: *Abcondamus in terra virum justum injuste, absorbeamus vero eum tamquam infernus viventem, Et auferamus ejus memoriam de terra, possessionem ejus pretiosam apprehendamus*, non ita obscurum est, ut de Christo & possessione ejus Ecclesia sine laboriosa expositione non possit intelligi. Tale quippe aliquid etiam Dominus ipse Jesus per Evangelicam parabolam ostendit dixisse malos colonos: *Hic est heres, venite, occidamus eum, Et nostra erit hereditas*. Itemque illud in eodem libro, quod jam ante perstrinximus, cum ageremus de sterili quæ peperit septem, non nisi de Christo & Ecclesia mox ut fuerit pronuntiatum consuevit intelligi ab eis, qui Christum Sapientiam Dei esse noverunt. *Sapientia edificavit sibi domum, Et suffulsi columnas septem; immolavit suas victimas, miscuit in cratere vinum suum, Et paravit mensam suam. Misit servos suos convocans cum excellenti predicatione ad craterem, dicens, Quis est insipiens? Diverstat ad me. Et inopibus sensu dixit, Venite, manducate de meis panibus, Et bibite vinum quod miscui vobis*. Hic certe agnoscimus Dei Sapientiam, hoc est, Verbum Patri coæternum, in utero virginali domum sibi ædificasse corpus humanum, & huic, tamquam capiti membra, Ecclesiam subjunxisse, Martyrum victimas immolasse, mensam in vino & panibus preparasse, ubi apparet etiam sacerdotium secundum ordinem Melchisedech, insipientes & inopes sensu vocasse, quia, sicut dicit Aposto-

lus: *Infirmi hujus mundi elegit, ut confunderet fortia*. Quibus tamen infirmis quod sequitur dicit: *Derelinquite insipientiam, ut vivatis; Et querite prudentiam, ut habeatis vitam*. Participem autem fieri mensæ illius, ipsum est incipere habere vitam. Nam & in alio libro, qui vocatur Ecclesiastes, ubi ait: *Non est bonum homini, nisi quod manducabit Et bibet*, quid credibilius dicere intelligitur; quam quod ad participationem mensæ hujus pertinet, quam sacerdos ipse Mediator Testamenti novi exhibet

secundum ordinem Melchisedech de corpore & sanguine suo? Id enim sacrificium successit omnibus illis sacrificiis veteris Testamenti, quæ immolabantur in umbra futuri: propter quod etiam vocem illam in Psalmo tricesimo & nono ejusdem Mediatoris per prophetiam loquentis agnoscimus: *Sacrificium Et oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi*. Quia pro illis omnibus sacrificiis & oblationibus corpus ejus offertur, & participantibus ministratur. Nam istum Ecclesiastem in hac sententia manducandi & bibendi, quàm sæpe repetit, plurimumque commendat, non sapere carnalis epulas voluptatis, satis illud ostendit, ubi ait: *Melius est ire in domum luctus, quam ire in domum potus*. Et paulo post, Cor, inquit, *sapientium in domo luctus, Et cor insipientium in domo epularum*: Sed illud magis commemorandum existimo de hoc libro, quod pertinet ad Civitates duas, unam diaboli, alteram Christi, & earum reges diabolum & Christum: *Væ tibi terra, inquit, cujus rex adolescens, Et principes tui mane comedunt. Beata tu, terra, cujus rex tuus filius ingenuorum, Et principes tui in tempore comedunt, in fortitudine, Et non in confusione*. Adolescens dicit diabolum, propter stultitiam, & superbiam, & temeritatem, & petulantiam, ceteraque vitia, quæ huic ætati adflescent abundare: Christum autem filium ingenuorum, sanctorum scilicet Patriarcharum, pertinentium ad liberam Civitatem, ex quibus est in carne progenitus. Principes illius Civitatis mane manducantes; id est, ante horam congruam; quia non expectant opportunam, quæ vera est, in futuro sæculo felicitatem, festinanter beari hujus sæculi (a) celebritate cupientes. Principes autem Civitatis Christi tempus non fallacis beatitudinis patienter expectant. Hoc ait: *in fortitudine, Et non in confusione*: quia non eos fallit spes; de qua dicit Apostolus: *Spes autem non confundit*. Dicit & Psalmus, *Etenim qui te expectant, non confundentur*. Jam vero Canticum canticorum spiritualis quædam sanctarum est voluptas mentium, in conjugio illius Regis & Regina Civitatis, quod est Christus & Ecclesia. Sed hæc voluptas allegoricis tegminibus involuta est, ut desideretur ardentius, nudeturque jucundius, & appareat sponfus, cui dicitur in eodem Cantico, *Æquitas dilexit te; & sponsa quæ ibi audit, Caritas in deliciis tuis*. (b) Tacita multa transimus, cura hujus Operis terminandi.

C A P U T XXI.

De regibus post Salomonem sive in Juda, sive in Israel.

CETERI post Salomonem reges Hebræorum vix inveniuntur per aliqua ænigmata dictorum suorum rerumve gestarum, quod ad Christum & Ecclesiam pertineat, prophetasse, sive

in

(a) Plures MSS. *celeritate*.

(b) Ita MSS. At editi, *Tacite*.

in Juda, sive in Israel. Sic enim appellatæ sunt illius populi partes, ex quo propter Salomonis offensam tempore filii ejus Roboam, qui patri successit in Regnum, Deo vindicante divisus est. Proinde tribus decem, quas accepit Hieroboam servus Salomonis, rex eis in Samaria constitutus, proprie vocabantur Israel, quamvis hoc universi populi illius nomen esset. Duabus vero tribubus, Judæ scilicet & Benjamin, quæ propter David, ne penitus regnum stirpis ejus fuisset eradicatum, remanserant subjacentes civitati Jerusalem, Judæ nomen fuit: quia ipsa erat tribus unde David. Benjamin vero tribus altera ad idem regnum, sicut dixi, pertinens, erat unde fuit Saul rex ante David. Sed simul istæ duæ tribus, ut dictum est, Juda vocabantur; & hoc nomine discernebantur ab Israel, quod appellabatur proprie decem tribus habentes suum regem. Non tribus Levi, quoniam sacerdotalis fuit, Dei, non regum servitio mancipata, tertia-decima numerabatur. Joseph quippe unus ex duodecim filiis Israel, non unam, sicut ceteri singulas, sed duas tribus fecit, Ephræm & Manassæ. Verumtamen etiam tribus Levi ad regnum Jerosolymitanum pertinebat magis, ubi erat Dei templum, cui serviebat. Diviso igitur populo, primus regnavit in Jerusalem Roboam rex Juda filius Salomonis, & in Samaria Hieroboam rex Israel servus Salomonis. Et cum voluisset Roboam tamquam tyrannidem divisæ illius partis bello persequi, prohibitus est populus pugnare cum fratribus suis, dicente Deo per Prophetam, se hoc fecisse. Unde apparuit nullum in ea re, vel regis Israel vel populi fuisse peccatum, sed voluntatem Dei vindicantis impletam. Qua cognita pars utraque inter se pacata conquievit: non enim religionis, sed regni fuerat facta divisio.

CAPUT XXII.

De Hieroboam, qui impietate idololatriæ subditum sibi populum profanavit, in quo tamen non destitit Deus & (a) Prophetas inspirare, & multos ab idololatriæ crimine custodire.

VERUM rex Israel Hieroboam mente perversa non credens Deo, quem veracem promisso sibi regno datoque probaverat, timuit ne veniendo ad templum Dei, quod erat in Jerusalem, quo secundum divinam legem sacrificandi causa universæ illi genti veniendum fuit, seduceretur ab eo populus, & stirpi David tamquam regio semini redderetur; & instituit idololatriam in regno suo, & populum Dei secum simulacrorum cultu obstrictum nefanda impietate decepit. Nec tamen omni modo cessavit Deus non solum illum regem, verum etiam successores ejus & impietatis imitatores, populumque ipsum, arguere per Prophetas. Nam ibi existerunt & magni illi insignesque Prophetæ, qui etiam mirabilia multa fecerunt, Elias

(a) In ante excusis, prophetias.

& Elifæus discipulus ejus. Etiam ibi dicenti Elifæ: Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quæruunt animam meam: responsum est, illic esse septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal.

CAPUT XXIII.

De vario utriusque regno Hebræorum statu, donec ambo populi in captivitatem diverso tempore ducerentur, revocato postea Juda in regnum suum, quod novissime in Romanorum transitu potestatem.

ITEMQUE in regno Juda pertinente ad Jerusalem, etiam succedentium regum temporibus non defuerunt Prophetæ: sicut Deo placebat eos mittere, vel ad prænuntiandum quod opus erat, vel ad corripienda peccata, præcipiendamque justitiam. Nam & illic, etsi longe minus quam in Israel, tamen exfiterunt reges, qui suis impietatibus Deum graviter offenderent, & moderatis flagellis cum populo (b) simili plecterentur. Piorum sane regum merita ibi non parva laudantur. In Israel autem reges alios magis, alios minus, omnes tamen reprobos legimus. Utraque igitur pars, sicut jubebat divina providentia, vel sinebat, variis & erigebatur prosperitatibus, & adversitatibus premebatur: & sic affligebatur non solum externis, verum etiam inter se civilibus bellis, ut certis existentibus causis, misericordia Dei vel ira patesceret; donec ejus indignatione crescente, universa gens illa a Chaldæis debellantibus, non solum subverteretur in sedibus suis, sed etiam ex maxima sui parte transferretur in terras Assyriorum, prius illa pars, quæ vocabatur Israel in tribubus decem; postea vero etiam Judas, everfa Jerusalem & templo illo nobilissimo: in quibus terris per annos septuaginta captivum egit otium. Post quos inde dimissa, templum quod eversum fuerat, instauravit: & quamvis plurimi ejus in alienigenarum degerent terris, non habuit tamen deinceps duas regni partes, & duos diversos in singulis partibus reges: sed in Jerusalem princeps eorum unus erat; atque ad Dei templum, quod ibi erat, omnes undique, ubicumque essent, & undecumque posset, per certa tempora veniebant. Sed nec tunc eis hostes ex aliis gentibus expugnatoresque defuerunt: nam etiam Romanorum jam tributarios eos Christus invenit.

CAPUT XXIV.

De Prophetis, qui vel apud Judæos postremi fuerunt, vel quos circa tempus natiuitatis Christi Evangelica prodit historia.

TOTO autem illo tempore, ex quo redierunt de Babylonia, post Malachiam, Aggæum & Zachariam, qui tunc prophetaverunt, & Esdræm, non habuerunt Prophetas usque ad Salvatoris adventum, nisi alium Zachariam patrem

(b) Er. & Lov. simul. Melius Vind. Am. & MSS. similia

Matth.
21.13.

Joannis, & Elisabet ejus uxorem, Christi nativitate jam proxima; & eo jam nato, Simeonem senem, & Annam viduam jamque grandævam, & ipsum Joannem novissimum: qui juvenis, jam juvenem Christum, non quidem futurum prædixit, sed tamen incognitum prophetica cognitione monstravit: propter quod ipse Dominus ait: *Lex, & Propheta usque ad Joannem*. Sed istorum quinque prophetatio ex Evangelio nobis nota est: ubi & ipsa virgo mater Domini ante Joannem prophetasse invenitur. Sed hanc istorum prophetiam Judæi reprobi non accipiunt: acceperunt autem, qui ex eis innumerabiles Evangelio crediderunt. Tunc enim

vere Israel divisus est in duo, divisione illa, quæ per Samuelem prophetam Sauli regi est immutabilis prænuntiata. Malachiam vero, Aggæum, Zachariam, & Esdræm, etiam Judæi reprobi in auctoritatem canonicam receptos novissimos habent. Sunt enim & scripta eorum, sicut aliorum, qui in magna multitudine (a) Prophetarum perpauci ea scripserunt, quæ auctoritatem canonis obtinerent. De quorum prædictis, quæ ad Christum Ecclesiamque ejus pertinent, nonnulla mihi in hoc Opere video esse ponenda: quod commodius fiet, adjuvante Domino, sequenti libro; ne hunc tam prolixum ulterius oneremus.

(a) Sic MSS. Editi vero, *prophetarunt*.

LIBER OCTAVUS-DECIMUS. *

Dicit de terrenæ Civitatis a tempore Abrahami ad mundi finem procurso cum ipsa Civitate celesti: & adtingit oracula de Christo, tum Sibyllarum, tum maxime sacrorum Vatum, qui ab regni Romanorum exordio scripserunt, Osce, Amos, Isaia, Michæ, & subsequantium.

* Scriptus circiter ann. 426. V. infra cap. 54.

CAPUT I.

De his quæ usque ad tempora Salvatoris decem & septem voluminibus disputata sunt.

DE Civitatum duarum, quarum Dei una, sæculi hujus est altera, in qua nunc est, quantum ad hominum genus pertinet, etiam ista peregrina, exortu, & procurso, & debitis finibus, me scripturum esse promisi: cum prius inimicos Civitatis Dei, qui conditori ejus Christo deos suos præferunt, & livore sibi perniciosissimo atrociter invident Christianis, quantum me adjuvaret ejus gratia, refellissem, quod voluminibus decem prioribus feci. De hac vero mea, quam modo commemoravi, tripertita promissione, (a) decimum sequentibus quatuor libris ambarum est digestus exortus. Deinde procurso ab homine primo usque diluvium libro uno qui est hujus Operis quintus decimus: atque inde usque ad Abraham rursus ambæ, sicut in temporibus, ita & in nostris litteris cucurrerunt. Sed a patre Abraham usque ad Regum tempus Israelitarum, ubi sextum-decimum volumen absolvimus; & inde usque ad ipsius in carne Salvatoris adventum, quo usque decimus-septimus liber tenditur, sola videtur in (b) meo stilo cucurrerit, sola videtur in (c) meo stilo cucurrerit, sed ambæ utique in genere humano, sicut ab initio simul, suo procurso tempora variaverint. Verum hoc ideo feci, ut prius ex quo apertiores Dei promissiones esse cœperunt, usque ad ejus ex virgine nativitatem, in (c) quo fuerant, quæ primo promittebantur im-

plenda, sine interpolatione a contrario alterius Civitatis, ista quæ Dei est procurrens, distinctius appareret; quamvis usque ad revelationem Testamenti novi, non in lumine, sed in umbra cucurrerit. Nunc ergo, quod intermiseram, video esse faciendum, ut ex Abraham temporibus quomodo etiam illa cucurrerit, quantum factis videtur, adtingam, ut ambæ inter se possint consideratione legentium comparari.

CAPUT II.

De terrenæ Civitatis regibus atque temporibus, quibus ab exortu Abraham sanctorum tempora supputata conveniunt.

I. SOCIETAS igitur usquequaque mortalium diffusa per terras & in locorum quantilibet diversitatibus, unius tamen ejusdemque naturæ quadam communiione devincta, utilitates, & cupiditates suas quibusque sectantibus, dum id quod appetitur aut nemini, aut non omnibus sufficit, quia non est id ipsum, adversum se ipsam plerumque dividitur, & pars partem, quæ prævalet, opprimit. Victrici enim victa succumbit, dominationi scilicet, vel etiam libertati qualemcumque pacem præferens ac salutem: ita ut magna fuerint admirationi, qui perire quam servire maluerunt. Nam in omnibus fere gentibus quodam modo vox naturæ ista personuit, ut subjugari victoribus mallent, quibus contigit vinci, quam bellica (d) omnifariam vastatione deleri. Hinc factum est, ut non sine Dei providentia, in cujus potestate est, ut quisque bello aut subjugetur, aut subjuget; qui-

Provi-
dentia
Dei re-
gna do-
nantur.

(a) Apud Lov. *in decimum*: minus bene.

(b) Am. & Lov. *in medio*. Editi alii & MSS. *in meo*.

(c) Sola editio Lov. *in qua*.

(d) Sic plures MSS. Alii vero cum editis, *omnisavia*.

dam essent regnis præditi, quidam regnantibus subditi: sed inter plurima regna terrarum, in quæ terrenæ utilitatis, vel cupiditatis, est divisa societas, (quam Civitatem mundi hujus universali vocabulo nuncupamus) duo regna cernimus longe ceteris provenisse clariora, Assyriorum primum, deinde Romanorum, ut temporibus, ita locis inter se ordinata, atque distincta. Nam quo modo illud prius, hoc posterius; eo modo illud in Oriente, hoc in Occidente surrexit: denique in illius sine hujus initium confestim fuit. Regna cetera, ceterosque reges velut appendices istorum dixerim.

2. Ninus ergo jam secundus rex erat Assyriorum, qui patri suo Belo successerat, regni illius primo regi, quando in terra Chaldæorum (a) natus est Abraham. Erat etiam tempore illo regnum Sicyoniorum admodum parvum, a quo ille undecunque doctissimus Marcus Varro scribens de gente populi Romani, velut antiquo tempore, exorsus est. Ab his enim Sicyoniorum regibus ad Athenienses pervenit, a quibus ad Latinos, inde ad Romanos. Sed ante conditam Romam in comparatione regni Assyriorum perexigua ista memorantur. Quamvis Athenienses in Græcia plurimum claruisse fateatur etiam Sallustius Romanus historicus, plus tamen fama, quam re ipsa. Nam loquens de illis: Atheniensium, inquit, res gestæ, sicuti ego existimo, satis amplæ magnificæque fuerunt: verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur. Ita eorum qui fecere, virtus tanta habetur, quantum eam verbis potuere extollere præclara ingenia. Accedit huic civitati non parva etiam ex litteris & philosophis gloria, quod ibi potissimum talia studia vigerunt. Nam quantum adinet ad imperium, nullum majus primis temporibus, quam Assyriorum fuit, nec tam longe lateque diffusum. Quippe ubi Ninus rex, Beli filius, * universam Asiam, quæ totius orbis ad numerum partium tertia dicitur, ad magnitudinem vero dimidia reperitur, usque ad Libyæ fines subegisse traditur. Solis quippe Indis in partibus Orientis non dominabatur: quos tamen eo defuncto Semiramis uxor ejus est aggressa bellando. Ita factum est, ut quicumque in illis terris populi, sive reges erant, Assyriorum regno ditionique parerent, & quidquid imperaretur efficerent. Abraham igitur in eo regno apud Chaldæos Nini temporibus natus est. Sed quoniam res Græcæ multo sunt nobis quam Assy-

riæ notiores, & per Græcos ad Latinos, ac deinde ad Romanos, qui etiam ipsi Latini sunt, temporum seriem deduxerunt quingentem populi Romani in originis ejus antiquitate rimati sunt; ob hoc debemus, ubi opus est, Assyrios memorare reges: ut appareat quemadmodum Babylonia, quasi prima Roma, cum peregrina in hoc mundo Dei Civitate procurrat. Res autem quas propter comparationem Civitatis utriusque, terrenæ scilicet & cælestis, huic Operi oportet inferere, magis ex Græcis & Latinis, ubi & ipsa Roma quasi secunda Babylonia est, debemus assumere.

3. Quando ergo natus est Abraham, secundi reges erant, apud Assyrios Ninus, * apud Sicyonios Europs: primi autem, illic Belus, hic Ægialeus fuerunt. Cum vero egresso Abraham de Babylonia, promisit ei Deus ex illo magnam gentem futuram, & in ejus femine omnium gentium benedictionem, Assyrii quartum regem habebant, Sicyonii quintum: apud illos enim regnabat filius Nini post matrem Semiramidem quæ ab illo interfecta perhibetur, ausa filium mater incestare concubitu. Hanc putant (b) nonnulli condidisse Babylonem, quam quidem potuit instaurare. Quando autem, vel quomodo condita fuerit, in sextodecimo libro * diximus. * *Euseb. in Chron.* Filium porro Nini & Semiramidis, qui matri successit in regnum, quidam etiam ipsum Ninum, quidam vero derivato a patre vocabulo (c) Niniam vocant. Sicyoniorum autem regnum tunc tenebat (d) Telxion. Quo regnante usque adeo ibi mitia & læta tempora fuerunt, ut eum defunctum velut deum colerent sacrificando, & ludos celebrando; quos ei primitus institutos ferunt. * *Cap. 4.*

CAPUT III.

Quibus regnantibus apud Assyrios atque Sicyonios Abraham centenario Isaac de promissione sit natus, vel ipsi Isaac sexagenario Esau & Jacob gemini de Rebecca sint editi.

HUJUS temporibus etiam Isaac ex promissione Dei natus est centenario patri filius Abraham de Sara conjuge, quæ sterilis & anus jam spem prolis amiserat. Tunc & Assyriis quintus erat rex (e) Aralius. Ipsi vero Isaac sexagenario nati sunt gemini, Esau & Jacob, quos ei Rebecca uxor peperit, avo eorum Abraham adhuc vivente, & centum-sexaginta ætatis annos agente: qui expletis centum-leptuaginta-quinque defunctus est: regnantibus apud Assyrios Xerxe illo antiquiore, qui etiam (f) Baleus vocabatur, & apud Sicyonios Thuriaco, quem quidam (g) Thurimachum scribunt, septimis regibus. Regnum

* *V. infra c. 22. & supra lib. 16. c. 12. & lib. 4. c. 6.*

(a) Jam dixit supra lib. 16. c. 17. natum Abrahamum anno regnantis Nini 43. secutus Chronicon Eusebii, quo alii improbato ortum Abrahami ad Semiramidis annum 23. referunt.

(b) Babylonem a Semiramide extructam afferunt Diodorus, Justinus &c. Josephus vero, Eusebius, Marcellinus, aliique instauratam solummodo ab eo dicunt, & amplissimo mœnium ambitu cinctam, qui inter miracula mundi nu-

meratur, stadiaque quadrigenta & octoginta fertur collegisse.

(c) Editi, *Ninium*. Ar MSS. cum Eusebio, *Ninian*.

(d) Editi, *Telxion*. MSS. vero, *Telxion*, vel *Telxon*.

(e) Plures MSS. *Arrius*. Eusebii Chron. *Analius*.

(f) Apud Eusebium, *Balaneus*.

(g) Aliquot MSS. *Thirimachum*. Eusebius vero *Thirumachum* nominat.

gnum autem Argivorum simul cum Abrahæ nepotibus ortum est, ubi primus regnavit Inachus. Sane quod prætereundum non fuit, etiam apud sepulcrum septimi sui regis Thuriaci sacrificare Sicyonios solere, Varro refert. Regnantibus porro octavis regibus, Armamitre Assyriorum, Leucippo Sicyoniorum, & primo Argivorum Inacho, Deus locutus est ad Isaac, atque ipsi quoque eadem quæ patri ejus duo illa promisit, semini scilicet ejus terram Chanaan, & in ejus femine benedictionem cunstarum gentium. Hæc ipsa promissa sunt etiam filio ejus, nepoti Abrahæ, qui est appellatus primo Jacob, post Israel, cum jam Belocus rex nonus Assyriis, & Phoroneus Inachi filius secundus regnaret Argivis, Leucippo adhuc apud Sicyonios permanente. His temporibus Græciâ sub Phoroneo Argolico rege legum & judiciorum quibusdam clarior facta est institutis. Phegous tamen frater hujus Phoronei junior, cum esset mortuus, ad ejus sepulcrum templum est constitutum, in quo colebatur ut Deus, & ei boves immolarentur. Credo honore tanto ideo dignum putarunt, quia in regni sui parte (pater quippe loca ambobus distribuerat, in quibus eo vivente regnarent) iste sacella constituerat ad colendos deos, & docuerat observari tempora per menses atque annos, quid eorum quatenus metirentur atque numerarent. Hæc in eo nova mirantes rudes adhuc homines, morte obita deum esse factum, sive opinati sunt, sive voluerunt. Nam & Jo filia Inachi fuisse perhibetur, quæ postea Isis appellata, ut magna dea culta est in Ægypto: quamvis alii scribant eam ex Æthiopia in Ægyptum venisse reginam; & quod late jusque imperaverit, eisque multa commoda & litteras instituerit, hunc honorem illi habitum esse divinum postea quam ibi mortua est, & tantum honorem, ut capitali crimine reus fieret, si quis eam fuisse hominem diceret.

CAPUT IV.

De temporibus Jacob & filii ejus Joseph.

REGNANTIBUS Assyriorum decimo rege Balleo, & Sicyoniorum nono (a) Mesappo, qui etiam Cephisos a quibusdam traditur, (si tamen duorum nominum homo unus fuit, ac non potius alterum pro altero putaverunt fuisse hominem, qui in suis posuerunt scriptis alterum nomen) cum rex Argivorum tertius Apis esset, mortuus est Isaac annorum centum-octoginta, & reliquit geminos suos annorum centum & viginti: quorum minor Jacob pertinens ad Civitatem Dei, de qua scribimus, majore utique reprobato, habebat duodecim filios; quorum illum, qui vocabatur Joseph, mercatoribus in Ægyptum transeuntibus fratres, adhuc Isaac avo eorum vivente, vendiderant. Stetit autem ante Pharaonem Joseph, quando ex humilitate

quam pertulit, sublimatus est, cum triginta esset annorum quoniam somnia regis divine interpretatus, prænuntiavit septem ubertatis annos futuros, quorum abundantiam præpollentem consequentes alii septem steriles fuerant consumpturi; & ob hoc eum rex præfecerat Ægypto, de carcere liberatum, quo eum conjecerat integritas castitatis: quam fortiter servans male amanti dominæ, & male credulo domino mentituræ, veste etiam derelicta de manibus adtrahentis aufugiens, non consensit ad stuprum. Secundo autem anno septem annorum sterilium, Jacob in Ægyptum cum suis omnibus venit ad filium, agens annos centum & triginta, sicut interroganti regi ipse respondit; cum Joseph ageret triginta & novem, ad triginta scilicet quos agebat, quando a rege honoratus est, additis septem ubertatis, & duobus famis.

CAPUT V.

De Api rege Argivorum, quem Ægyptii Serapim nominatum divino honore coluerunt.

HIS temporibus rex Argivorum Apis navibus transvectus in Ægyptum, cum ibi mortuus fuisset, factus est Serapis omnium maximus Ægyptiorum deus. Nominis autem hujus, cur non Apis etiam post mortem, sed Serapis appellatus sit, facillimam rationem Varro reddidit. Quia enim arca in qua mortuus ponitur, quod omnes jam (b) *σαραπιάγων* vocant, *σαρπς* dicitur Græce; & ibi eum venerari sepultum cœperant, prius quam templum ejus esset exstructum: velut (c) Soros, & Apis, Sorapis primo, deinde una littera, ut fieri adsolet, commutata, Serapis dictus est. Et constitutum est etiam de illo, ut quisquis eum hominem dixisset fuisset, capitalem penderet pœnam. Et quoniam tere in omnibus templis, ubi colebantur Isis & Serapis, erat etiam simulacrum, quod digito labiis impresso admonere videretur, ut silentium fieret; hoc significare idem Varro existimat, ut homines eos fuisse taceretur. Ille autem bos, quem mirabili vanitate decepta Ægyptus in ejus honorem deliciis affluentibus alebat, quoniam eum sine sarcophago vivum venerabantur, Apis, non Serapis vocabatur. Quo bove mortuo, quoniam quærebatur & reperiebatur vitulus coloris ejusdem, hoc est, albis quibusdam maculis similiter insignitus; mirum quiddam & divinitus sibi procuratum esse credebant. Non enim magnum erat dæmonibus ad eos decipiendos phantasiam talis tauri, quam sola cerneret, ostentare vaccæ concipienti atque prægnanti, unde libido matris adtraheret, quod in ejus fetu jam corporaliter appareret: sicut Jacob de virgibus variatis, ut oves & capræ variæ nascerentur, effecit. Quod enim homines coloribus & corporibus veris, hoc dæmones figuris fictis facillime possunt animalibus concipientibus exhibere.

CA-

(a) MSS. *Messapo*: & ex his nonnulli postea, qui etiam *Cephisus* &c.

(b) *Σαραπιάγων* vocant, id est, carnivorum. qui Græ-

ce *σαρπς*, id est, locus & urna dicitur.

(c) Sic omnes MSS. At editi, *velut Sorosapis vel Sorapis primo*.

CAPUT VI.

Quo regnante apud Argivos, quoque apud Assyrios, Jacob in Ægypto sit mortuus.

APRIS ergo rex, non Ægyptiorum, sed Argivorum, mortuus est in Ægypto. Huic filius Argus successit in regnum, ex cuius nomine & Argi, & ex hoc Argivi, appellati sunt. Superioribus autem regibus nondum vel locus vel gens habebat hoc nomen. Hoc ergo regnante apud Argivos, & apud Sicyonios Erato, apud Assyrios vero adhuc manente Baleo, mortuus est Jacob in Ægypto annorum centum-quadragesima-septem, cum moriturus filios suos & nepotes ex Joseph benedixisset, Christumque apertissime prophetasset, dicens in benedictione Judæ: *Non deficiet princeps ex Juda, & dux de femoribus ejus, donec veniant quæ reposita sunt ei: & ipse expectatio gentium.* Regnante Argo suis cepit uti frugibus Græcia, & habere segetes in agricultura, delatis aliunde feminibus. Argus quoque post obitum Deus haberi cepit, templo & sacrificiis honoratus. Qui honor eo regnante ante illum delatus est homini privato & fulminato cuidam Homogyro, eo quod primus ad aratrum boves junxerit.

CAPUT VII.

Quorum regum tempore Joseph in Ægypto defunctus sit.

REGNANTIBUS Assyriorum duodecimo (a) Mamito, & undecimo Sicyoniorum (b) Plemæto, & Argis adhuc manente Argo, mortuus est Joseph in Ægypto annorum centum & decem. Post cuius mortem populus Dei mirabiliter crescens mansit, in Ægypto centum-quadragesima-quinque annos, tranquille prius, donec morerentur quibus Joseph notus fuit: deinde quia invidetur incrementis ejus, erantque suspecta, quo usque inde liberaretur, persecutionibus (c) (inter quas tamen divinitus fecundata multiplicatione crescebat) & laboribus premebatur intolerabilis servitutis. In Assyria vero & Græcia per idem tempus regna eadem permanebant.

CAPUT VIII.

Quorum regum ætate Moyses natus sit, & quorum deorum iisdem temporibus sit orta religio.

CUM ergo regnaret Assyrius quartus-decimus Saphrus, & Sicyoniis duodecimus Orthopolis, & Criasus quintus Argivis, natus est in Ægypto Moyses, per quem populus Dei de

servitute Ægyptia liberatus est, in qua eum ad desiderandum sui Creatoris auxilium sic exerceri oportebat. Regnantibus memoratis regibus fuisse a quibusdam (d) creditur Prometheus; quem propterea ferunt de luto formasse homines, quia sapientiæ optimus doctor fuisse perhibetur: nec tamen ostenditur qui ejus temporibus fuerint sapientes. Frater ejus (e) Atlas magnus fuisse astrologus dicitur: unde occasionem fabula invenit, ut eum cælum portare confingeret: quamvis mons ejus nomine nuncupetur, cujus altitudine potius cæli portatio in opinionem vulgi venisse videatur. Multa quoque alia ex illis in Græcia temporibus confingi fabulosa cœperunt: sed usque ad Cecropem regem Athenienium, quo regnante eadem civitas etiam tale nomen accepit, & quo regnante Deus per Moysen eduxit ex Ægypto populum suum, relati sunt in deorum numerum aliquot mortui cæca & vana consuetudine ac superstitione Græcorum. In quibus Criasi regis conjunx (f) Melantomice, & Phorbas filius eorum, qui post patrem rex Argivorum sextus fuit, & septimi regis Triopæ filius Jasus, & rex nonus Sthenelas, sive Stheneleus, sive Sthenelus, varie quippe in diversis auctoribus invenitur. His temporibus etiam Mercurius fuisse perhibetur, nepos Atlantis, ex Maia filia: quod vulgatiore etiam litteræ personant. Multarum autem artium peritus claruit, quas & hominibus tradidit: quo merito eum post mortem deum esse voluerunt, sive etiam crediderunt. Posterior fuisse Hercules dicitur, ad ea tamen tempora pertinens Argivorum: quamvis nonnulli eum Mercurio præferant tempore; quos falli existimo. Sed quolibet tempore nati sint, constat inter historicos graves, qui hæc antiqua litteris mandaverunt, ambos homines fuisse, & quod mortalibus ad istam vitam commodius ducendam beneficia multa contulerint, honores ab eis meruisse divinos. Minerva vero longe his antiquior. Nam temporibus (g) Ogygii ad lacum, qui Tritonis dicitur, virginali apparuisse fertur ætate; unde & Tritonia nuncupata est: multorum sane operum inventrix; & tanto proclivius dea credita, quanto minus origo ejus innotuit. Quod enim de capite Jovis nata canitur, poetis & fabulis, non historiæ rebusque gestis est applicandum. Quamquam Ogygius ipse quando fuerit, cujus temporibus etiam diluvium magnum factum est, non illud maximum quo nulli homines evaserunt, nisi

(a) Vind. Am. & Er. *Hermasco*. Nonnulli MSS. *Amysbo*. Alii cum Lov. *Mamito*: juxta Eusebium, qui tamen hunc non duodecimum, sed undecimum Assyriorum regem ponit: deinde duodecimum Manachelum, tertium-decimum Iphereum, quartum-decimum Mamytam, cujus loco Saphrum capite frequenti refert Augustinus.

(b) Plures MSS. *Plemæto*. Eusebius, *Plennum* vocat.

(c) Editi post persecutionibus addunt *affligebatur innumeris*: quod a MSS. abest.

(d) Sic Eusebius in Chronico, ex aliorum & ipse opi-

nione loquens: *Secundum quorundam, ait, opinionem his temporibus fuit Prometheus, a quo homines factos esse commemorant: & re vera; cum enim sapiens esset, servitatem eorum & nimiam imperitiam ad humanitatem & scientiam transfugerat.*

(e) In veteribus libris constanter scriptum est, *Atlas*. (f) Ita MSS. At Vind. Am. Er. *Melanconice*. Lov. *Melanconice*.

(g) MSS. *Ogygi*: & infra pro *Ogygius*, habent *Ogygus*: quidam tamen isto secundo loco, *Ogygis*. V. lib. 21. cap. 8.

nisi qui in arca esse potuerunt, quod gentium (a) nec Græca, nec Latina novit historia, sed tamen majus quam postea tempore Deucalionis fuit, inter scriptores historiae non convenit. Nam Varro inde exorsus est librum, cujus mentionem superius feci, & nihil sibi, ex quo perveniat ad res Romanas, proponit antiquius quam Ogygii diluvium, hoc est, Ogygii factum temporibus. Nostri autem qui Chronica scripserunt, prius Eusebius, post Hieronymus, qui utique præcedentes aliquos historicos in hac opinione secuti sunt, post annos amplius quam trecentos jam secundo Argivorum Phoroneo rege regnante Ogygii diluvium fuisse commemorant. Sed quolibet tempore fuerit, jam tamen Minerva tamquam dea colebatur, regnante Atheniensibus Cecrope, sub quo rege etiam ipsam vel inauratam ferunt, vel conditam civitatem.

CAPUT IX.

Quando Atheniensium civitas sit condita, & quam causam nominis ejus Varro perhibeat.

NAM ut Athenæ vocarentur, quod certe nomen a Minerva est, quæ Græcè *Αθῆναι* dicitur, hanc causam Varro indicat, Cum apparuisset illic repente oliva arbor, & alio loco aqua erupisset, regem prodigia ista moverunt, & misit ad Apollinem Delphicum sciscitatum quid intelligendum esset, quidve faciendum. Ille respondit, quod olea Minervam significaret, unda Neptunum, & quod esset in civium potestate, ex cujus nomine potius duorum deorum, quorum signa illa essent, civitas vocaretur. Ito Cecrops oraculo accepto, cives omnes utriusque sexus (mos enim tunc in eisdem locis erat, ut etiam feminæ publicis consultationibus interessent) ad ferendum suffragium convocavit. Consultata igitur multitudine mares pro Neptuno, feminæ pro Minerva tulere sententias: & quia una plus est inventa seminarum, Minerva vicit. Tunc Neptunus iratus marinis fluctibus exastuantibus terras Atheniensium populatus est: quoniam spargere latius quaslibet aquas difficile dæmonibus non est. Cujus ut iracundia placaretur, triplicis supplicio dicit idem auctor ab Atheniensibus affectas esse mulieres: ut nulla ulterius ferrent suffragia, ut nullus nascentium maternum nomen acciperet, ut ne quis eas Athenæ vocaret. Ita illa civitas mater (b) ac nutritrix liberalium doctrinarum, & tot tantorumque philosophorum, qua nihil habuit Græcia clarius atque nobilius, ludificantibus dæmonibus de lite deorum suorum, maris & feminæ, & de victoria per feminas (c) feminæ Athenas nomen accepit: & a victo læsa ipsam victricis victoriam

(a) Non defuisse tamen inter gentiles historicos, qui maximi istius & universalis diluvii atque arcæ Noe meminissent, Berosum Babylonium scilicet & Mnaseum Damascenum & Hieronymum Ægyptium, scribit Josephus lib. 1. antiq. c. 4. & ex ipso Eusebius lib. 9. de præparat. Evang. c. 4. sed gentiliū illorum scripta ad barbaricas historias pertinent, non ad Græcas aut Latinas, de quibus Augustinus loquitur.

punire compulsa est, plus aquas Neptuni quam Minervæ arma formidans. Nam in mulieribus quæ sic punitæ sunt, & Minerva quæ vicerat, victa est; nec adfuit suffragatricibus suis, ut suffragiorum deinceps perdita potestate, & alienatis filiis a nominibus matrum, Athenæ saltem vocari liceret, & ejus deæ mereri vocabulum, quam viri dei victricem fecerant ferendo suffragium. (d) Quæ & quanta hinc dici possent, nisi sermo ad aliâ properaret?

CAPUT X.

Quid Varro tradat de nuncupatione Arcopagi, & de diluvio Deucalionis.

(e) ATTAMEN Marcus Varro non vult fabulosis adversus deos fidem adhibere figmentis, ne de majestatis eorum dignitate indignum aliquid sentiat. Et ideo, nec (f) Arcopagon, ubi cum Atheniensibus Paulus apostolus disputavit, ex quo loco Arcopagitæ appellati sunt curiales urbis ejusdem, vult inde accepisse nomen, quod Mars, qui Græcè *Ἄρης* dicitur, cum homicidii crimine reus fieret, judicantibus duodecim diis in eo pago, sex sententiæ absolutus est; quia ubi paris numeri sententiæ fuissent, præponi absolutio damnationi solebat. Sed contra istam, quæ multo est amplius celebrata, opinionem, aliam quamdam de obscurarum notitia litterarum causam nominis hujus conatur adstruere, ne Arcopagon Athenienses de nomine Martis & pagi, quasi Martis pagum nominasse credantur; in injuriam videlicet numinum, a quibus litigia vel judicia exultimat aliena: non minus hoc, quod de Marte dicitur, falsum esse asseverans, quam illud quod de tribus deabus, Junone scilicet, & Minerva, & Venere, quæ pro malo aureo adipiscendo, apud judicem Paridem de pulcritudinis excellentia certasse narrantur; & ad placandos ludis deos, qui delectantur seu veris, seu falsis istis criminibus suis, inter theatricos plausus cantantur, atque saltantur. Hæc Varro non credit, ne deorum naturæ, seu moribus credat incongrua: & tamen non fabulosam, sed historicam rationem de Athenarum vocabulo reddens, tantam Neptuni & Minervæ litem suis litteris inserit, de cujus nomine potius illa civitas vocaretur, ut cum prodigiorum ostentatione contenderent, inter eos judicare nec Apollo consultus auderet, sed deorum jurgium finiendum, sicut memoratarum trium dearum ad Paridem Juppiter, ita & iste ad homines mitteret, ubi vinceret Minerva suffragiis, & in pœna suarum suffragatricium vinceretur, quæ in adversariis suis viris obtinere Athenas potuit, & amicas suas feminas Athenæas

(b) MSS. *mater aut nutritrix.*

(c) Sola editio Lov. *feminea.*

(d) Sic MSS. At editi, *De quo satis apparet, quæ & quanta hinc dici possent &c.*

(e) In MSS. *Et tamen.*

(f) MSS. constanter, pro *Arcopagon*, habent *Arcopagon*, vel *Avion pagon*.

neque habere non potuit. His temporibus, ut Varro scribit, regnante Atheniensibus (a) Cranao successore Cecropis, ut autem nostri Eusebius & Hieronymus, adhuc eodem Cecrope permanente, diluvium fuit, quod appellatum est Deucalionis, eo quod ipse regnabat in earum terrarum partibus, ubi maxime factum est. Hoc autem diluvium * nequaquam ad Ægyptum atque ad ejus vicina pervenit.

CAPUT XI.

Quo tempore Moyses populum de Ægypto eduxerit: & de Jesu Nave, qui eidem successit, quorum regum ætate sit mortuus.

EDUXIT ergo Moyses ex Ægypto populum Dei, novissimo tempore Cecropis Atheniensium regis, cum apud Assyrios regnaret Ascatales, apud Sicyonios (b) Marathus, apud Argivos Triopas. Educto autem populo in monte Sina divinitus acceptam tradidit legem: quod vetus dicitur Testamentum, quia promissiones terrenas habet; & per Jesum Christum futurum fuerat Testamentum novum, quo regnum cælorum promitteretur. Hunc enim ordinem servari oportebat, sicut in unoquoque homine, qui in Deum proficit, id agitur, quod ait Apostolus, ut non sit prius quod spiritale est: sed quod animale postea spiritale: quoniam sicut dicit, & verum est: Primus homo de terra, terrenus; secundus homo de celo, celestis. Rexit autem populum Moyses per annos quadraginta in deserto: & mortuus est annorum centum & viginti; cum Christum etiam ipse prophetasset per figuras observationum carnalium in tabernaculo, & sacerdotio, & sacrificiis, aliisque mysticis plurimisque mandatis. Moyse successit Jesus Nave: & in terram promissionis introductum populum collocavit, ex auctoritate divina debellatis gentibus, a quibus eadem loca tenebantur. Qui cum populum rexisset post mortem Moyse viginti & septem annos, etiam ipse defunctus est: regnante apud Assyrios octavo-decimo Amynta, apud Sicyonios sexto-decimo Corace, apud Argivos decimo Danao, apud Athenienses quarto Erichthonio.

CAPUT XII.

De sacris falsorum deorum, que reges Græciæ illis temporibus instituerunt, que ab exitu

Israel ex Ægypto, usque ad obitum Jesu Nave dinumerantur.

PER hæc tempora, id est, ab exitu Israel ex Ægypto, usque ad mortem Jesu Nave, per quem populus idem terram repromissionis accepit, sacra sunt instituta diis falsis a regibus

Tom. VII.

(a) Orosius l. i. c. 9. scribit Deucalionis diluvium contigisse anno 800. ante Urbem conditam, regnante Atheniensi Amphicyone, qui tertius a Cecrope imperavit.

(b) In multis MSS. Marathus. Apud Euseb. Marachius. (c) Sacra via, quæ a Varrone de ling. Lat. utcumque describitur, sic dicta est, quod ibi fœdus inter Romulum & Titum Tatium regem Sabinorum ictum fuerit. Acclivis erat hæc via, ideo Luperconum sacerdotum, sive eorum qui deo Pani sacra faciebant, adscensus per eam dicitur & descensus.

Græciæ, quæ memoriam diluvii, & ab eo liberationis hominum, vitæque tunc ærumnosæ modo ad alta, modo ad plana migrantium, sollemnem celebritate revocarunt. Nam & Luperconum per sacram (c) viam adscensum atque descensum sic interpretantur, ut ab eis significari dicant homines, qui propter aquæ inundationem summa montium petiverunt, & rursus eadem residente ad ima redierunt. His temporibus Dionysium, qui etiam Liber pater dictus est, & post mortem deus habitus, vitem serunt ostendisse in Attica terra hospiti suo. Tunc Apollini Delphico instituti sunt ludi musici, ut placaretur ira ejus, qua putabant afflictas esse sterilitate Græciæ regiones, quia non defenderint templum ejus, quod rex Danaus, cum easdem terras bello invalisset, incendit. Hos autem ludos ut instituerent, oraculo sunt ejus admoniti. In Attica vero rex Erichthonius ei ludos primus instituit: nec ei tantum, sed etiam Minervæ, ubi præmium victoribus oleum ponebatur, quod ejus fructus inventricem Minervam, sicut vini Liberum tradunt. Per eos annos a rege Xantho Cretensium, (d) cujus apud alios aliud nomen invenimus, rapta perhibetur Europa, & inde geniti Rhadamanthus, Sarpedon, & Minos, quos magis ex eadem muliere filios Jovis esse vulgatum est. Sed talium deorum cultores illud quod de rege Cretensium diximus, historicæ (e) veritati; hoc autem quod de Jove poeta cantant, theatra concrepant; populi celebrant, vanitati deputant fabularum, ut esset unde ludi fierent placandis numinibus etiam falsis eorum criminibus. His temporibus Hercules in (f) Tyria clarus habebatur: sed mirum aliis, non ille de quo supra locuti sumus. Secretiorè quippe historia plures fuisse dicitur & Liberi patres & Hercules. Hunc sane Herculem, cujus ingenia duodecim facta numerant, inter quæ Antæi Afrî necem non commemorant, quod ea res ad alterum Herculem pertinet, in Oeta monte a se ipso incensum produunt suis litteris, cum ea virtute, qua monstra subegerat, morbum tamen, quo languebat, sustinere non posset. Illo tempore vel rex, vel potius tyrannus (g) Busiris suis diis suos hospites immolabat, quem filium perhibent fuisse Neptuni, ex matre Libya, filia Epaphi. Verum non credatur hoc stuprum perpetrasse Neptunus, ne dii acculentur: sed poetis & theatris ista tribuantur, ut sit unde placentur. Erichthonii regis Atheniensium, cujus novissimis annis Jesu Nave mortuus reperitur, Vulcanus &

P p Miner-

(d) Asterius nominatur in Eusebii Chronico, qui ex Europa Rhadamantum, Sarpedonem & Minoem genuisse dicitur.

(e) Lov. dant veritati. Absent dant ab editis aliis & MSS. (f) Plerique MSS. in Epria. Sed si hic est Hercules, qui in Oeta combustus est, Hercules Argivus erit, & legendum erit in Tyriastia, quæ est urbs in Peloponneso prope Argos, in qua educatus est Hercules. Λυβον, Βυβον.

(g) Plures MSS. Busiris suis diis suos potius hospites immolabat.

Minerva parentes fuisse dicuntur. Sed quoniam Minervam virginem volunt, in amborum contentione Vulcanum commotum effudisse ajunt semen in terram, atque inde homini nato ob eam causam tale inditum nomen. Græca enim lingua *ἔρις* contentio, & *χθών* terra est; ex quibus duobus compositum vocabulum est Erichthonius. Verum, quod fatendum est, refellunt & a suis diis repellunt ista doctiores, qui hanc opinionem fabulosam hinc exortam ferunt, quia in templo Vulcani & Minervæ, quod ambo unum habebant Athenis, expositus inventus est puer dracone involutus, qui eum significavit magnum futurum, & propter commune templum, cum essent parentes ejus ignoti, Vulcani & Minervæ dictum esse filium: nominis tamen ejus originem fabula illa potius quam ista designat historia. Sed quid ad nos? (a) Hoc in veracibus libris homines instruat religiosos, illud in fallacibus ludis dæmones delectet impuros: quos tamen illi religiosi tamquam deos colunt; & cum de illis hæc negant, ab omni eos crimine purgare non possunt, quoniam ludos eis poscentibus exhibent, ubi turpiter aguntur, quæ velut sapienter negantur, & his falsis ac turpibus dii placantur, ubi etsi fabula cantat crimen numinum falsum, delectari tamen falso crimine, crimen est verum.

CAPUT XIII.

Qualium fabularum fimenta exorta sint eo tempore, quo Hebræis Judices præesse ceperunt.

POST mortem Jesu Nave, populus Dei Judices habuit, quibus temporibus alternaverunt apud eos & humilitates laborum pro eorum peccatis, & prosperitates consolationum propter miserationem Dei. His temporibus fabulæ fictæ sunt de Triptolemo, quod jubente Cerere, anguib; portatus alitibus, indigentibus terris frumenta volando contulerit: de Minotauro, quod bestia fuerit inclusa Labyrintho; quo cum intrassent homines, inextricabili errore, inde exire non poterant: de Centauris, quod equorum hominumque fuerit natura conjuncta: de Cerbero, quod sit triceps inferorum canis: de Phryxo & Helle ejus sorore, quod vecti ariete volaverint: de Gorgone, quod fuerit crinita serpentibus, & adspicientes convertibat in lapides: de Bellerophonte, quod equo pennis volante sit vectus, qui equus Pegasus dictus est: de Amphione, quod citharæ suavitate lapides mullerit & adtraxerit: de fabro Dædalo, & ejus filio Icaro, quod sibi coaptatis pennis volaverint: de Oedipo, quod monstrum quoddam, quæ sphinga dicebatur, humana facie (b) quadrupedem, soluta quæ ab illa proponi solebat velut insolubili quæstione, suo præcipitio perire compulerit: de Antæo, quem necavit

(a) Sic MSS. At editi, cum isti in ver. lib. hom. instruant vitigiosos.

(b) Editi, quadrupes. At MSS. quadrupedem.

(c) Sic MSS. Editi vero, sed nisi talia.

Hercules, quod filius terræ fuerit, propter quod cadens in terram fortior soleret assurgere: & si qua forte alia prætermisi. Hæc fabulæ ad bellum usque Trojanum, ubi secundum librum Marcus Varro de populi Romani gente finivit, ex occasione historiarum, quæ res veraciter gestas continent, ita sunt ingeniis hominum fictæ, ut non sint opprobriis numinum affixæ. Porro autem quicumque finxerunt a Jove ad stuprum raptum pulcherrimum puerum Gany-medem, quod nefas rex Tantalus fecit, & Jovi fabula tribuit; vel Danaes per imbrem aureum appetisse concubitum, ubi intelligitur pudicitia mulieris auro fuisse corrupta; quæ illis temporibus vel facta vel ficta sunt, aut facta ab aliis & ficta de Jove, dici non potest quantum mali de hominum præsumserint cordibus, quod possent ista patienter ferre mendacia, quæ tamen etiam libenter amplexi sunt: qui utique quanto devotius Jovem colunt, tanto eos qui hæc de illo dicere ausi sunt, severius punire debuerunt. Nunc vero, non solum eis qui ista finxerunt, irati non sunt, sed (c) ut talia figmenta etiam in theatris agerent, ipsos deos potius iratos habere timuerunt. His temporibus Latona peperit Apollinem, non illum cujus oracula solere consuli superius loquebamur, sed illum (d) quem cum Hercule ferunt Admeti regis armenta pavisse: qui tamen sic est deus creditus, ut plurimi ac pæne omnes unum eundemque Apollinem fuisse opinentur. Tunc & Liber pater bellavit in India, qui multas habuit in exercitu feminas, quæ Bacchæ appellatæ sunt, non tam virtute nobiles, quam furore. Aliqui sane & victum scribunt istum Liberum & victum; nonnulli & occisum in pugna a Perseo, nec ubi fuerit sepultus tacent, & tamen ejus velut dei nomine per immundos dæmones Bacchanalia sacra, vel potius sacrilegia sunt instituta: de quorum rabiosa turpitudine post tam multos annos sic senatus erubuit, ut in urbe Roma esse prohiberet. Per ea tempora Perseus & uxor ejus Andromeda postea quam sunt mortui, sic eos in cælum receptos esse crediderunt, ut imagines eorum stellis designare, eorumque appellare nominibus non erubescerent, non timerent.

CAPUT XIV.

De Theologis poetis.

PER idem temporis intervallum existerunt Poetæ, qui etiam Theologi dicerentur, quoniam de diis carmina faciebant: sed talibus diis, qui licet magni homines, tamen homines fuerunt; aut mundi hujus, quem verus Deus fecit, elementa sunt, aut in principatibus & potestatibus pro voluntate Creatoris & (e) suis meritis ordinati: & si quid de uno vero Deo inter multa

(d) Omnes MSS. qui cum Hercule servavit Admeto, quæ tamen sic est deus creditus.

(e) In editis, & non suis meritis. Abest non a MSS.

Bacchæ.

multa vana & falsa cecinerunt, colendo cum illo alios qui dii non sunt, eisque exhibendo famulatum qui uni tantum debetur Deo, non ei utique rite servierunt, nec a fabuloso deorum suorum dedecore etiam ipsi se abstinere potuerunt (a) Orpheus, Musæus, Linus. Verum isti Theologi deos coluerunt, non pro diis culti sunt: quamvis Orpheum nescio quomodo infernis sacris, vel potius sacrilegiis, præficere soleat Civitas impiorum. Uxor autem regis (b) Athamantis, quæ vocabatur Ino, & ejus filius Melicertes præcipitio spontaneo in mari perierunt, & opinione hominum in deos relati sunt: sicut alii homines eorum temporum, (c) Castor & Pollux. Illam sane Melicertis matrem Leucotheam Græci, Matutam Latini vocaverunt: utriusque tamen putantes deam.

CAPUT XV.

De casu Regni Argivorum, quo tempore apud Laurentes Picus Saturni filius regnum patris primus accepit.

PER ea tempora regnum finitum est Argivorum translatum ad Mycenæ, unde fuit Agamemnon: & exortum est regnum Laurentum, ubi Saturni filius Picus regnum primus accepit, judicante apud Hebræos femina Debora: sed per illam Dei spiritus id agebat: nam etiam prophetissa erat, cujus prophetia minus aperta est, quam ut possimus eam sine diuturna expositione de Christo demonstrare prolatam. Jam ergo regnabant Laurentes utique in Italia, ex quibus evidentior ducitur origo Romana post Græcos: & tamen adhuc regnum Assyriorum permanebat, ubi erat rex vicelimus-tertius Lampares, cum primus Laurentum Picus esse cœpisset. De hujus Pici patre Saturno viderint quid sentiant talium deorum cultores, qui negant hominem fuisse: de quo & alii scripserunt, quod ante Picum filium suum in Italia ipse regnaverit; & Virgilius notioribus litteris dicit:

Æneid.
8. Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Composuit, legeque dedit, Latiumque vocari
Maluit; his quoniam latuisset tutus in oris.
Aureaque ut perhibent illo sub rege fuere
Sæcula.

Sed hæc poetica opinentur esse figmenta, & Pici patrem Stercen potius fuisse asseverent, a quo peritissimo agricola inventum ferunt, ut fimo animalium agri secundarentur, quod ab ejus nomine Stercus est dictum: hunc quidam Stercutium vocatum ferunt. Qualibet autem ex causa eum Saturnum appellare voluerint, certe tamen hunc Stercen sive Stercutium merito agriculturæ fecerunt deum. Picum quoque similiter ejus filium in talium deorum numerum receperunt, quem præclarum augurem & belligeratorem fuisse asserunt. Picus Faunum genuit, Lau-

rentum regem secundum: etiam iste Deus illis vel est, vel fuit. Hos ante Trojanum bellum divinos honores mortuis hominibus detulerunt.

CAPUT XVI.

De Diomede post Trojæ excidium in deos relato, cujus socii traditi sunt in volucres esse conversi.

TROJA vero eversa, excidio illo usquequaque cantato puerisque notissimo, quod & magnitudine sui & scriptorum excellentibus linguis insigniter diffamatum atque vulgatum est, gestumque regnante jam Latino Fauni filio, ex quo Latinorum regnum dici cœpit, Laurentumque cessavit: Græci victores, deletam Trojam dereliquentes & ad propria remeantes, diversis & horrendis cladibus dilacerati atque contriti sunt: & tamen etiam ex eis deorum suorum numerum auxerunt. Nam & Diomedem fecerunt deum, quem poena divinitus irrogata perhibent ad suos non revertisse; ejusque socios in volucres fuisse conversos, non fabuloso poeticoque mendacio, sed historica adtestatione confirmant: quibus nec deus, ut putant, factus, humanam revocare naturam, vel ipse potuit, vel certe a Jove suo rege tamquam cælicola novitius impetravit. Quin etiam templum ejus esse ajunt in insula Diomedæa, non longe a monte Gargano, qui est in Apulia; & hoc templum circumvolare, atque incolere has alites tam mirabili obsequio, ut (d) rostrum aqua impleant & adspargant: & eo si Græci venerint, vel Græcorum stirpe progeniti, non solum quietas esse, verum & insuper adulare; si autem alienigenas viderint, subvolare ad capita, tamque gravibus ictibus, ut etiam perimant, vulnerare. Nam duris & grandibus rostris satis ad hæc prælia perhibentur armatæ.

CAPUT XVII.

De incredibilibus commutationibus hominum quid Varro crediderit.

HOC Varro ut adstruat, commemorat alia non minus incredibilia de maga illa famosissima Circe, quæ socios quoque Ulyssis mutavit in bestias, & de Arcadibus, qui sorte ducti transnatabant quoddam stagnum, atque ibi convertebantur in lupos, & cum similibus feris per illius regionis deserta vivebant. Si autem carne non vescerentur humana, rursus post novem annos eodem renato stagno reformabantur in homines. Denique etiam nominatim expressit quemdam Demænetum, cum gustasset de sacrificio, quod Arcades immolato puero, deo suo Lycæo facere solerent, in lupum fuisse mutatum, & anno decimo in figuram propriam restitutum, (e) pugilatū sese exercuisse, & Olympiaco vicisse certamine. Nec idem propter aliud arbitratur historicus in arcadia tale nomen affectum Pani Lycæo & Jovi Lycæo, nisi propter

P p 2 hanc

(a) Post verbum *potuerunt*, editi addunt, *Ex quorum numero fuisse perhibentur*. Hoc non habent veteres libri.

(b) Aliquot MSS. *Adamantis*.

(c) Hic in editis additur, *inter quos fuerunt*: quod abest

a MSS.

(d) Vox *rostrum* non est in MSS.

(e) Editi, *ad pugilatuum se se exercuisse*.

hanc in lupos hominum mutationem, quod eam nisi vi divina fieri non putarent. Lupus enim Græce *λύκος* dicitur, unde Lycæi nomen apparet inflexum. Romanos etiam Lupercos ex illorum mysteriorum velut semine dicit exortos.

CAPUT XVIII.

Quid credendum sit de transformationibus, quæ arte dæmonum hominibus videntur accidere.

1. SED de ista tanta ludificatione dæmonum, nos quid dicamus, qui hæc legent, fortassis expectent. (a) Et quid dicemus, nisi de medio Babylonis esse fugiendum? Quod præceptum propheticum ita spiritaliter intelligitur, ut de hujus sæculi Civitate, quæ profecto & angelorum & hominum societas impiorum est, fidei passibus, quæ per dilectionem operatur, in Deum vivum proficiendo fugiamus. Quanto quippe in hæc ima potestatem dæmonum majorem videmus, tanto tenacius Mediatori est inhærendum, per quem de iniis ad summa conscendimus. Si enim dixerimus ea non esse credenda, non desunt etiam nunc, qui ejusmodi quædam, vel certissima audisse, vel etiam expertos se esse asseverent. Nam & nos cum essemus in Italia, audiebamus talia de quadam regione illarum partium, ubi stabularias mulieres imbutas his malis artibus, in caseo dare solere dicebant, quibus vellent seu possent viatoribus, unde in jumenta illico verterentur, & necessaria quæque portarent, postque perfuncta opera iterum ad se redirent: nec tamen in eis mentem fieri bestialem, sed rationalem humanamque servari, sicut Apuleius in libris quos Asini aurei titulo inscripsit, sibi ipsi accidisse, ut accepto veneno, humano animo permanentæ asinus fieret, aut indicavit, aut finxit.

2. Hæc vel falsa sunt, vel tam inutilata, ut merito non credantur. Firmissime tamen credendum est, omnipotentem Deum omnia posse facere quæ voluerit, sive vindicando, sive præstando, nec dæmones aliquid operari secundum naturæ suæ potentiam, (quia & ipsa angelica creatura est, licet proprio sit vitio maligna) nisi quod ille permiserit, cujus judicia occulta sunt multa, injusta nulla. Nec sane dæmones naturas creant; si aliquid tale faciunt, de quibus factis ista vertitur quæstio; sed specie tantus, quæ a vero Deo sunt creata, commutant; ut videantur esse quod non sunt. Non itaque solum animum, sed nec corpus quidem ulla ratione crediderim dæmonum arte vel potestate in membra & lineamenta bestialia veraciter posse converti: sed phantasticum hominis, quod etiam cogitando sive somniando per rerum innumerabilia genera variatur, & cum corpus non sit, corporum tamen similes mira celeritate formas capit, sopitis aut oppressis corporeis hominis

(a) Post fortassis exspectans, editi addunt, quid Christiani agere debeant, quando inser idola gentium miracula fieri asseverantur. Annotatio est e margine translata in textum; nam ea textus caret in veteribus lib.

sensibus, ad aliorum sensum nescio quo ineffabili modo figura corporea posse perducī: ita ut corpora ipsa hominum alicubi jaceant, viventia quidem, sed multo gravius atque vehementius quam somno suis sensibus obleratis; phantasticum autem illud veluti corporatum in alicujus animalis effigie appareat sensibus alienis, talisque etiam sibi homo esse videatur, sicut talis sibi videri posset in somnis, & portare onera: quæ onera si vera sunt corpora, portantur a dæmonibus, ut illudatur hominibus, partim vera onerum corpora, partim jumentorum falsa cernentibus. Nam quidam nomine Præstantius patri suo contigisse indicabat; ut venenum illud per caseum in domo sua sumeret, & jaceret in lecto suo quasi dormiens, qui tamen nullo modo poterat excitari. Post aliquot autem dies eum velut evigilasse dicebat, & quasi somnia narrasse quæ passus est, caballum se scilicet factum, annonam inter alia jumenta bajulasse militibus, quæ dicitur Retica, quoniam ad (b) Retias deportatur. Quod ita, ut narravit, factum fuisse compertum est: quæ tamen ei sua somnia videbantur. Indicavit & alius se domi suæ per noctem, ante quam requiesceret, vidisse venientem ad se quemdam philosophum sibi notissimum, sibi que exposuisse nonnulla Platonica, quæ antea rogatus exponere nolisset. Et cum ab eodem philosopho quæsitum fuisset, cur in domo ejus fecerit, quod in domo sua petenti negaverat: Non feci, inquit, sed me fecisse somniavi. Ac per hoc alteri per imaginem phantasticam exhibitum est vigilanti, quod alter vidit in somnis.

3. Hæc ad nos non quibuscumque, qualibus credere putarem indignum, sed eis referentibus pervenerunt, quos nobis non existimarem fuisse mentitos. Proinde quod homines dicuntur, mandatumque est litteris, ab diis vel potius dæmonibus (c) Arcadibus; in lupos solere converti, & quod carminibus Circe socios mutavit Ulyssis, secundum istum modum mihi videtur fieri potuisse, quem dixi: si tamen factum est. Diomedæas autem volucres, quando quidem genus earum per successionem propagationis durare perhibetur, non mutatis hominibus factas, sed subtractis credo fuisse suppositas; sicut cerva pro Iphigenia regis Agamemnonis filia. Neque enim dæmonibus judicio Dei permissis hujusmodi præstigiarum difficiles esse poterunt: sed quia illa virgo postea viva reperta est, suppositam pro illa cervam esse, facile cognitum est. Socii vero Diomedis quia nusquam subito comparuerunt, & postea nullo loco apparuerunt, perdentibus eos ultoribus angelis malis; in eas aves quæ pro illis sunt occulte ex aliis locis, ubi est hoc genus avium, ad ea loca per-

(b) Lov. ad retia. Melius editi alii & MSS. ad Retias, id est ad Retorum, seu ut alii scribuntur, Ratorum provincias.

(c) Sic omnes MSS. At editi, Arcades.

perducta, ac repente supposita, creduntur esse conversi. Quod autem Diomedis in templum aquam rostris afferunt & adspargunt, & quod blandiuntur Græcigenis, alienigenas persequuntur, mirandum non est fieri dæmonum instinctu; quorum interest, persuadere deum factum esse Diomedem, ad decipiendos homines, ut falsos deos cum veri Dei injuria multos colant, & hominibus mortuis, qui nec cum viverent, vere vixerunt, templis, altaribus, sacrificiis, sacerdotibus (quæ omnia cum recta sunt non nisi uni Deo vivo & vero debentur) inserviant.

CAPUT XIX.

Quod eo tempore Æneas in Italiam venerit, quo Labdon Judex præsidebat Hebræis.

EO tempore post captam Trojam atque deletam, Æneas cum viginti navibus, quibus portabantur reliquiæ Trojanorum, in Italiam venit, regnante ibi Latino, & apud Athenienses (a) Menestheo, apud Sicyonios Polyphide, apud Assyrios (b) Tautane; apud Hebræos autem Judex Labdon fuit. Mortuo autem Latino regnavit Æneas tribus annis, eisdem in supradictis locis manentibus regibus, nisi quod Sicyoniorum jam (c) Pelagus erat, & Hebræorum Judex Samson: qui cum mirabiliter fortis esset, putatus est Hercules. Sed Æneam, quoniam quando mortuus est, non comparuit, deum sibi fecerunt Latini. Sabini etiam regem suum primum (d) Sancum, sive ut aliqui appellant Sanctum, retulerunt in deos. Per idem tempus Codrus rex Atheniensium Peloponnensibus ejusdem hostibus civitatis se interficiendum ignotus objecit: & factum est. Hoc modo eum prædicant patriam liberasse. Responsum enim acceperant Peloponnenses tum demum se superaturos, si eorum regem non occidissent. Fefellit ergo eos habitu pauperis apparendo, & in suam necem per jurgium provocando. Unde ait Virgilius: Aut jurgia Codri. Et hunc Athenienses tamquam deum sacrificiorum honore coluerunt. Quarto Latinorum rege Silvio Æneæ filio, non de Creusa, de qua fuit Ascanius, qui tertius ibi regnavit, sed de Lavinia Latini filia, quem posthumum Æneas dicitur habuisse; Assyriorum autem vicefimo & nono Oneo, & Melantho Atheniensium sextodecimo, Judice autem Hebræorum Heli sacerdote, regnum Sicyoniorum consumtum est, quod per annos nongentos-quinquaginta & novem traditur fuisse porrectum.

CAPUT XX.

De successione ordinis regii apud Israelitas post Judicum tempora.

MOx eisdem per loca memorata regnantibus, Israelitarum regnum, finito tem-

pore Judicum, a Saule rege sumit exordium, quo tempore fuit Samuel propheta. Ab illo igitur tempore hi reges Latinorum esse cœperunt, quos cognominabant Silvios: ab eo quippe qui filius Æneæ primus dictus est Silvius, ceteris subsecutis & propria nomina imponebantur, & hoc non defuit cognomentum; sicut longe postea Cæsares cognominati sunt, qui successerunt Cæsari Augusto. Reprobato autem Saule, ne quisquam ex ejus stirpe regnaret, eoque defuncto, David successit in regnum post annos a 2.Reg.2. Saulis imperio XL. Tunc Athenienses habere deinde reges post Codri interitum destiterunt, & magistratus habere cœperunt administrandæ reipublicæ. Post David, qui etiam ipse quadraginta regnavit annos, filius ejus Salomon rex Israelitarum fuit, qui templum illud nobilissimum Dei Jerosolymitanum condidit. Cujus tempore apud Latinos condita est Alba, ex qua deinceps non Latinorum, sed Albanorum reges appellari, in eodem tamen Latio, cœperunt. Salomoni successit filius ejus Roboam, sub quo in duo regna populus ille divisus est, & singulæ partes suos singulos reges habere cœperunt.

CAPUT XXI.

De regibus Latii, quorum primus Æneas, & duodecimus Aventinus dii facti sunt.

LATIUM post Æneam, quem deum fecerant, undecim reges habuit, quorum nullus deus factus est. Aventinus autem, qui duodecimo loco Æneam sequitur, cum esset prostratus in bello, & sepultus in eo monte, qui etiam nunc ejus nomine nuncupatur, deorum talium, quales sibi faciebant, numero est additus. Alii sane noluerunt eum in prælio scribere occisum, sed non comparuisse dixerunt: sed nec ex ejus vocabulo * appellatum montem, sed ex adventu avium dictum Aventinum. Post hunc non est deus factus in Latio, nisi Romulus conditor Romæ. Inter istum autem & illum reges reperiuntur duo: quorum primus est, ut Virgiliano eum versu loquar: Proximus ille Procas Trojanæ gloria gentis. Cujus tempore quia jam quodam modo Roma parturiebatur, illud omnium regnorum maximum Assyriorum finem tantæ diuturnitatis accepit. Ad Medos quippe translatus est post annos ferme mille-trecentos-quinque, ut etiam Beli, qui Ninum genuit, & illic parvo contentus imperio primus rex fuit, tempora computentur. Procas autem regnavit ante Amulium. Porro Amulius fratris sui Numitoris filiam Rheam nomine, quæ etiam Iliä vocabatur, Romuli matrem, Vestalem virginem fecerat, quam volunt de Marte geminos concepisse, isto modo stuprum ejus honorantes, vel excusantes, & adhibentes argumentum, quod

* Vid. Varron. de lin. Lat. lib. Æneid. 6.

Eclog. y.

(a) Sic Vind. Am. & MSS. cum Eusebio. At Er. & Lov. *Mnestheo*.

(b) Vind. Am. & aliquot MSS. *Antane*, vel *Autane*.

(c) Am. *Pelagus*. Regius MS. *Pelafus*.

(d) Vind. Am. Er. *Xanthum*, sive ut aliqui appellant

Xanthium. Lov. priore loco, *Sangum*, ubi MSS. plerique, *Sancum*; & nonnulli, *Sancam*. *Sanctum* vocat Ovid. Fast. 6. In Lactantii l. i. c. 15. editione Lugd. Batav. an. 1660. leg. *Sancum*. In alia Vives *Sangum* legebat.

quod infantes expositos lupa nutriverit. Hoc enim genus bestię ad Martem existimant pertinere, ut videlicet ideo lupa credatur admovisse ubera parvulis, quia filios domini sui Martis agnovit: quamvis non desint qui dicant, cum expositi vagientes jacerent, a nescio qua primum meretrice fuisse collectos, & primas ejus

Mere-
trices
lupę.

suxisse mamillas, (meretrices autem lupas vocabant, unde etiam nunc turpia loca earum lupanaria nuncupantur) & eos postea ad Faustum pervenisse pastorem, atque ab ejus Acca uxore nutritos. Quamquam si ad arguendum hominem regem, qui eos in aquam projici crudeliter jusserat, eis infantibus per quos tanta civitas condenda fuerat, de aqua divinitus libertatis, per lactantem seram Deus voluit subvenire, quid mirum est? Amulio successit in regnum Latiale frater ejus Numitor, avus Romuli, cujus Numitoris primo anno condita est Roma; ac per hoc cum suo deinceps, id est Romulo, nepote regnavit.

CAPUT XXII.

Quod eo tempore Roma sit condita, quo regnum Assyriorum intercidit, quo Ezechias regnabat in (a) Juda.

NE multis morer, condita est civitas Roma, velut altera Babylon, & velut prioris filia Babylonis, per quam Deo placuit orbem debellare terrarum, & in unam societatem reipublicę legumque perductum longe lateque pacare. Erant enim jam populi validi & fortes, & armis gentes exercitatę, quę non facile cederent, & quas opus esset ingentibus periculis & vastatione utrimque non parva atque horrendo labore superari. Nam quando regnum Assyriorum totam pęne Asiam subjugavit, licet bellando sit factum, non tamen multum asperis & difficilibus bellis fieri potuit, quia rudes adhuc ad resistendum gentes erant, nec tam multę, vel tam magnę. Siquidem post illud maximum atque universale diluvium, cum in arca Noe octo soli homines evaserunt, anni non (b) multo amplius quam mille transierant, quando Ninus Asiam totam, excepta India, subjugavit. Roma vero tot gentes & Orientis & Occidentis, quas imperio Romano subditas cernimus, non ea celeritate ac facilitate perdomuit; quoniam paullatim crescendo robustas eas & bellicosas, quaquaversum dilatabatur, invenit. Tempore igitur quo Roma condita est, populus Israel habebat in terra promissionis annos septingentos-decem & octo. Ex quibus viginti-septem pertinent ad Jesum Nave, deinde ad tempus Judicium trecenti-viginti-novem. Ex quo autem ibi Reges esse cęperant, anni erant trecenti-sexaginta-duo. Et rex tunc erat in Ju-

da, cujus nomen erat Achaz, vel, sicut alii computant, qui ei successit Ezechias, quem quidem constat optimum & piissimum regem Romuli regnasse temporibus. In ea vero Hebraici populi parte quę appellabatur Israel, regnare cęperat Osee.

CAPUT XXIII.

De Sibylla Erythręa, quę inter alias

Sibyllas cognoscitur de Christo evidentię multa cecinisse.

I. **E**ODEM tempore nonnulli Sibyllam Erythręam vaticinatam ferunt. Sybillas autem Varro prodidit (c) plures fuisse, non unam. Hęc sane Erythręa Sibylla quędam de Christo manifesta conscripsit: quod etiam nos prius in Latina lingua versibus male Latinis & non stantibus legimus, per nescio cujus interpretis imperitiam, sicut post cognovimus. Nam vir clarissimus Flaccianus, qui etiam proconsul fuit, homo facillimę facundię, multęque doctriņę, cum de Christo colloqueremur, Gręcum nobis codicem protulit, carmina esse dicens Sibyllę Erythręę, ubi ostendit quodam loco in capitibus versuum ordinem litterarum ita se habentem, ut hęc in eo verba legerentur, *Ἰησὺς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτὴρ*: quod est Latine, Jesus Christus Dei Filius Salvator. Hi autem versus quorum primę litterę istum sensum, quem diximus, reddunt, sicut eos quidam Latinis (d) & stantibus versibus est interpretatus, hoc continent:

- Judicii (e) signum tellus sudore madescet.
- E cęlo Rex adveniet per sæcla futurus:
- Scilicet in carne pręsens ut judicet orbem.
- Unde Deum cernent incredulus atque fidelis.
- Celsum cum sanctis, ævi jam termino in ipso.
- Sic animę cum carne aderunt, quas judicet ipse.
- Cum jacet incultus densis in vepribus orbis.
- Rejicient simulacra viri, cunctam quoq; gazam.
- Exuret terras ignis, pontumque polumque.
- Inquirens, tetri portas effringet Averni.
- Sanctorum sed enim cunctę lux libera carni,
- Tradetur, fontes æternum flamma cremabit.
- Occultos actus reagens, tunc quisque loquetur
- M Secreta, atque Deus referabit pectora lumi.
- Tunc erit & luctus, stridebunt dentibus omnes.
- Eripitur solis jubar, & chorus interit astris.
- (f) Volvetur cęlum, lunaris splendor obibit.
- Dejeciet colles, valles extollet ab imo.
- Non erit in rebus hominum sublime, vel altum.
- Jam æquantur campis montes, & cęrula ponti.
- Omnia cessabunt, tellus contrafacta peribit.
- Sic pariter fontes torrentur, fluminaque igni.
- Sed turba tum sonitum tristem demittet ab alto
- Orbe, gemens facinus miserum varioq; labores:
- Tartareumq; chaos monstrabit terra dehiscens.

Et

(a) Editi hic, in *Judea*. At MSS. in *Juda*, & sic ipsi editi in subjecto capite 22.

(b) Sola editio Lov. omittit, *multo*.

(c) Sibyllas a Varrone decem numeratas tradit Lactantius lib. 1. c. 6.

(d) Editi, *Latinis expansibus*. Castigantur ex MSS.

(e) Sola editio Lov. *signo*.

(f) Editi, *Solvetur*. At MSS. *Volvetur*: quo prima littera *V* respondeat Gręcę vocali *O*, sicut superius in quarto versu.

Et coram hic Domino reges sistentur ad unum .
 (a) Recidet e caelis ignisque & sulphuris amnis .
 In his Latinis versibus de Graeco utcumque trans-
 latis , ibi non potuit ille sensus occurrere , qui
 fit cum litterae , quae sunt in eorum capitibus ,
 connectuntur , ubi r littera in Graeco posita est ;
 quia non potuerunt verba Latina inveniri , quae
 ab eadem littera inciperent , & sententiae con-
 venirent . Hi autem sunt versus tres , quintus
 & octavus-decimus & nonus-decimus . Denique
 si litteras , quae sunt in capitibus omnium ver-
 suum connectentes , horum (b) trium quae scri-
 ptae sunt non legamus , sed pro eis r litteram ,
 tamquam in eisdem locis ipsa sit posita , recor-
 demur , exprimitur in quinque verbis , Jesus
 Christus Dei Filius Salvator : sed cum Graece hoc
 dicitur , non Latine . Et sunt versus viginti & se-
 ptem , qui numerus quadratum ternarium solidum
 reddit . Tria enim ter ducta fiunt novem . Et ipsa
 novem si ter ducantur , ut ex lato in altum figura
 confurgat , ad vigintiseptem perveniunt . Horum
 autem Graecorum quinque verborum , quae sunt ,
 Ἰησὺς χριστὸς θεοῦ υἱὸς σωτὴρ , quod est Latine , Jesus
 Christus Dei Filius Salvator , si primas litteras
 jungas , erit ἰχθύς , id est , piscis , in quo no-
 mine mystice intelligitur Christus , eo quod in
 hujus mortalitatis abyssu velut in aquarum pro-
 funditate vivus , hoc est , sine peccato esse po-
 tuerit .

2. Haec autem Sibylla sive Erythraea , sive ut
 quidam magis credunt , Cumaea , ita nihil habet
 in toto carmine suo , cujus exigua ista particu-
 la est , quod ad deorum falsorum sive factorum
 cultum pertineat ; quinimmo ita etiam contra
 eos & contra cultores eorum loquitur , ut in
 eorum numero deputanda videatur , qui perti-
 nent ad Civitatem Dei . Inferit etiam Lactan-
 tius Operi suo quaedam de Christo vaticinia Si-
 byllae , quamvis non exprimat cujus . Sed quae
 ipse singillatim posuit , ergo arbitratus sum con-
 juncta esse ponenda , tamquam unum sit proli-
 xum , quae ille plura commemoravit & bre-
 via . (c) In manus iniquas , inquit , infidelium
 postea veniet : dabunt autem Deo alapas man-
 bus incestis , & impurato ore exspuent venena-
 tos sputus : dabit vero ad verbera simpliciter san-
 ctum dorsum . (d) Et colaphos accipiens tace-

bit , ne quis agnoscat , quod verbum , vel unde ,
 venit ut inferis loquatur , & corona spinea coro-
 netur . (e) Ad cibum autem fel , & ad sitim ,
 acetum dederunt : inhospitalitatis hanc mon-
 strabant mensam . (f) Ipsa enim insipiens tuum ,
 Deum non intellexisti , ludentem mortalium ,
 mentibus , sed & spinis coronasti , & horridum ,
 fel miscuisti . (g) Templi vero velum scindetur :
 & medio die nox erit tenebrosa nimis in tribus ,
 horis . (h) Et morte morietur tribus diebus fo-
 rmo suscepto : & tunc ab inferis regressus ad
 lucem (i) veniet primus , resurrectionis princi-
 pio revocatis ostenso . Ista Lactantius carptim per
 intervalla disputationis suae , sicut ea potere vi-
 debantur , quae probare intenderat , adhibuit te-
 stimonia Sibyllina , quae nos nihil interponen-
 tes , sed in unam feriem connexa ponentes , fol-
 lis capitibus , si tamen scriptores deinceps ea ser-
 vare non negligant , distinguenda curavimus .
 Nonnulli sane Erythraeam Sibyllam , non Romu-
 li , sed belli Trojani tempore fuisse scripserunt .

CAPUT XXIV.

Quod regnante Romulo septem Sapientes clarue-
 rint , quo tempore decem tribus , quae Israel
 dicebantur , in captivitatem a Chal-
 daeis ductae sunt , idemque Ro-
 mulus mortuus divino ho-
 nore donatus est .

EODEM Romulo regnante Thales Milesius
 fuisse perhibetur , unus e septem Sapientibus ,
 qui post theologos Poetas , in quibus Or-
 pheus maxime omnium nobilitatus est , σοφοὶ
 appellati sunt , quod est Latine Sapientes . Per
 idem tempus decem tribus , quae in divisione
 populi vocatae sunt Israel , debellatae a Chaldaeis ,
 & in eas terras captivae ductae sunt , remanen-
 tibus in Judaea terra duabus illis tribubus , quae
 nomine Judae vocabantur , sedemque regni ha-
 bebant Jerusalem . Mortuum Romulum , cum
 & ipse non comparuisset , in deos , quod & vul-
 go notissimum est , retulere Romani ; quod usque
 adeo fieri jam desierat , nec postea nisi adulan-
 do , non errando , factum est temporibus Cae-
 sarum , ut Cicero magnis Romuli laudibus tri-
 buat , quod non rudibus & indoctis temporibus ,
 quando facile homines fallebantur , sed jam expo-
 litis & eruditis meruerit hos honores ; quamvis
 non-

P. infra
 1.22.6.6.

(a) Er. & Lov. *Decidet* . Melius Vind. & MSS. *Recidet* :
 nam hujus versus primam litteram oportet eandem esse
 atque ultimam nominis Σωτήρ .

(b) Apud Er. & Lov. *horum trium* . In editis aliis &
 MSS. verius , *horum trium* , versuum videlicet paullo an-
 te dictorum , quinti & octavi-decimi & noni decimi .

(c) Lactantius libro 4. cap. 18. ista Graece commemorat ,
 Εἰς ἀνόμιμα χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕπερον ἦξει .
 δώσουσι δὲ θεῶν βασιλείαις χερσὶν ἀνάγκησι .
 καὶ σώματι μωροῖσι τὰ πνεύματα φαρμακόντα .
 δώσουσι δὲ εἰς μάλιστα ἀπλῶς ἀγνόν τότε νότον .

(d) Haec ibidem Lactantius paucis interjectis :
 Καὶ κολαφίζόμενος σιγήσει , μήτις ἐπιγνώ-
 τις λόγῳ θ' , ἢ πόθεν ἦλθεν , ἵνα φθίμοισι καλήσῃ .
 καὶ σέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον .

(e) Ibidem paullo post Lactantius :

Εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν , καὶ εἰς δίψαν ὄξος εἶδοναν .
 τῆς ἀφιλοξενίας τούτων δείξεισι τραπέζαν .

(f) Hos versus ibidem Lactantius alterius Sibyllae esse
 dicit :

Αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρον τὸν σὸν θεὸν ἐκ ἐνόησας ,
 παύσοντα ἐν θνητοῖσι νόημασιν , ἀλλὰ καὶ ἀκάνθας
 ἐστρεφῆσαι σερῆνας , φοβερὴν τε χολὴν ἐκέρασας .

(g) Lactantius ejusdem libri 4. cap. 19.

Ναὺ δὲ σχισθήσεται πίττασμα , καὶ ἡματι μέωσῃ
 νόξ ἔσται σιοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ἡμέραις .

(h) Ibidem aliquanto post :

Καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἡμῶν ὑπνώσας .
 καὶ τὸτ' ἀπὸ φθιμένων ἀνακύνδασ εἰς φάος ἦξει ,
 πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑπεδέξειας .

(i) Vind. Am. & Er. post *ad lucem* , addunt *letam* .
 Lov. *letam* . Neutrum est in veteribus libris .

nondum (a) efferverat ac pullulaverat philosophorum subtilis & acuta loquacitas. Sed etiamsi posteriora tempora deos homines mortuos non iussituerunt, tamen ab antiquis institutos colere ut deos & habere non desisterunt: quin etiam simulacris, quæ veteres non habebant, auxerunt vanæ atque impiæ superstitionis illecebram, id efficientibus immundis in eorum corde dæmonibus, per fallacia quoque oracula decipientibus, ut fabulosa etiam crimina deorum, quæ jam urbaniore sæculo non fingebantur, per ludos tamen in eorundem falsorum numinum obsequium turpiter agerentur. Regnavit deinde Numa post Romulum, qui cum illam civitatem putaverit deorum profecto falsorum numerositate muniendam, in eandem turbam referri mortuus ipse non meruit, tamquam ita putatus sit cælum multitudine numinum constipasse, ut locum ibi reperire non posset. Hoc regnante Romæ, & apud Hebræos initio regni Manasse, a quo impio rege propheta Isaias perhibetur occisus, Samiam fuisse Sibyllam ferunt.

C A P U T XXV.

Qui philosophi enituerint, regnante apud Romanos Tarquinio Prisco, apud Hebræos Sedechia, cum Jerusalem capta est, templumque subversum.

REGNANTE VERO apud Hebræos Sedechia, & apud Romanos Tarquinio Prisco, qui successerat Anco Martio, ductus est captivus in Babyloniam populus Judæorum, eversa Jerusalem & templo illo a Salomone constructo. Increpantes enim eos Prophetæ de iniquitatibus & impietatibus suis, hæc eis ventura prædixerant, maxime Jeremias, qui etiam numerum desuivit annorum. Eo tempore Pittacus Mytilenæus, alius e septem Sapientibus, fuisse perhibetur. Et quinque ceteros, qui ut septem numerentur, Thaleti, quem supra commemoravimus, & huic Pittaco adduntur, eo tempore fuisse scribit Eusebius, quo captivus Dei populus in Babylonia tenebatur. Hi sunt autem, Solon Atheniensis, (b) Chilo Lacedæmonius, Periander Corinthius, Cleobolus Lindius, Bias Priæus. Omnes hi septem appellati Sapientes post Poetas theologos claruerunt, quia genere vitæ quodam laudabili præstabant hominibus ceteris, & morum nonnulla præcepta sententiarum brevitate complexi sunt. Nihil autem monumentorum, quod ad litteras adinet, posteris reliquerunt, nisi quod Solon quasdam leges Atheniensibus dedisse perhibetur. Thales vero physicus fuit, & suorum dogmatum libros reliquit. Eo captivitatis Judaicæ tempore, & Anaximander, & Anaximenes, & Xenophanes physici claruerunt. Tunc & Pythagoras, ex quo coeperunt appellari philosophi.

(a) MSS. *efferverat*. Sic infra cap. 52. n. 2. loco *servavit* *persecutio*, plures habent *servavit*.

C A P U T XXVI.

Quod eo tempore, quo impletis septuaginta annis Judæorum est resoluta captivitas, Romani quoque a dominatu sunt regio liberati.

PER idem tempus Cyrus rex Persarum, qui etiam Chaldæis & Assyriis imperabat, relaxata aliquanta captivitate Judæorum, quinquaginta millia hominum ex eis ad instaurandum templum regredi fecit. A quibus tantum prima cœpta fundamenta, & altare constructum est. Incurstantibus autem hostibus, nequaquam progredi ædificando valuerunt, dilatamque opus est usque ad Darium. Per idem tempus etiam illa sunt gesta, quæ conscripta sunt in libro Judith: quem sane in canone Scripturarum Judæi non recepisse dicuntur. Sub Dario ergo rege Persarum impletis septuaginta annis, quos Jeremias propheta prædixerat, reddita est Judæis soluta captivitate libertas, regnante Romanorum septimo rege Tarquinio. Quo expulso etiam ipsi a regum suorum dominatione liberi esse coeperunt. Usque ad hoc tempus Prophetas habuit populus Israel: qui cum multi fuerint, paucorum & apud Judæos & apud nos canonica (c) scripta retinentur. De quibus me aliqua positurum esse promisi in hoc libro, cum clauderem superiorem, quod jam video esse faciendum.

C A P U T XXVII.

De temporibus Prophetarum, quorum oracula labentur in libris; quique tunc de vocacione Gentium multa cecinerunt, quando Romanum regnum cepit, Assyriumque deiecit.

TEMPORA igitur eorum ut possimus advertere, in anteriora paululum recurramus. In capite libri Osee prophetæ, qui primus in duodecim ponitur, ita scriptum est: *Verbum Domini quod factum est ad Osee in diebus Ozia, & Joathan, & Achaz, & Ezechie regum Juda.* Amos quoque diebus regis Ozia propheta se scribit: addit etiam Hieroboam regem Israel, qui per eisdem dies fuit. Nec non Isaias filius Amos, sive supradicti prophetæ, sive, quod magis perhibetur, alterius qui non propheta eodem nomine vocabatur, eisdem reges quatuor quos posuit Osee, in capite libri sui ponit, quorum diebus se propheta se præloquitur. Michæas etiam eadem suæ prophetiæ commemorat tempora post dies Ozia. Nam tres qui sequuntur reges nominat, quos & Osee nominavit, Joathan, & Achaz, & Ezechiam. Hi sunt quos eodem tempore simul propheta se ex eorum litteris invenitur. His adjungitur Jonas eodem Ozia rege regnante, & Joel cum jam regnaret Joathan, qui successit Ozia. Sed istorum Prophetarum duorum tempora in Chronicis, non eorum libris potuimus invenire, quoniam de suis diebus tacent. Tenduntur autem hi dies a rege Latinorum Proca, sive superiore Aventino,

(c) MSS. *Chilon*; & intra *Periander*, loco *Periander*.
(d) Aliquot MSS. *scriptura*.

tino, usque ad regem Romulum jam Romanorum, vel etiam usque ad regni primordia successoris ejus Numæ Pompilii. Ezechias quippe rex Juda eo usque regnavit; ac per hoc per ea tempora illi velut fontes prophetiæ pariter eruperunt, quando regnum defecit Assyrium, cepitque Romanum: ut scilicet quemadmodum regni Assyriorum primo tempore existit Abraham, cui promissiones apertissimæ fierent in ejus femine benedictionis omnium gentium, ita occidentalis Babylonis exordio, qua fuerat Christus imperante venturus, in quo impleverunt illa promissa oracula Prophetarum, non solum loquentium, verum etiam scribentium in tantæ rei futuræ testimonium solverentur. Cum enim Prophetæ numquam fere defuissent populo Israel, ex quo ibi reges esse cœperunt, in usum tantummodo eorum fuere, non gentium. Quando autem ea scriptura manifestus prophetica condebatur, quæ gentibus quandoque prodesset, tunc oportebat (a) inciperet, quando condebatur hæc civitas, quæ gentibus imperaret.

CAPUT XXVIII.

De his quæ ad Evangelium Christi pertinent, quid Osee & Amos prophetaverint.

OSEE igitur propheta, quando profundius quidem loquitur, tanto operosius penetratur. Sed aliquid inde sumendum est, & hic ex nostra promissione ponendum. Et erit, inquit, in loco quo dictum est eis, Non populus meus vos, vocabuntur & ipsi filii Dei vestri. Hoc testimonium propheticum de vocatione populi gentium, qui prius non pertinebat ad Deum, etiam Apostoli intellexerunt. Et quia ipse quoque populus gentium spiritualiter est in filiis Abraham, ac per hoc recte dicitur Israel, propterea sequitur, & dicit: Et congregabuntur filii Juda & filii Israel in idipsum, & ponent sibi met principatum unum, & ascendent a terra. Hoc si adhuc velimus exponere, eloqui prophetici obtundetur sapor. Recolatur tamen lapis ille angularis, & duo illi parietes, unus ex Judæis, alter ex Gentibus; ille nomine filiorum Juda, iste nomine filiorum Israel, eidem uni principatui suo in idipsum innitentes, & ascendentem agnoscantur a terra. Istos autem (b) carnaliter Israelitas, qui nunc nolunt credere in Christum, postea credituros, id est, filios eorum, (nam utique illi in suum locum moriendo transibunt) idem Propheta testatur, dicens: Quoniam diebus multis sedebunt filii Israel sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdotio, sine manifestationibus. Quis non videat, nunc sic esse Judæos? Sed quid adjungat, audiamus, Et postea, inquit, revertentur filii Israel, & inquirent Dominum Deum Tom. VII.

(a) Editi, incipere. Melius MSS. inciperet.

(b) Vind. Am. & plures MSS. carnaliter Israelitas.

(c) Sic MSS. Editi vero, qua David... intelligitur Christus.

sum, & David regem suum: & stupefcent in Domino, & in bonis ipsius, in novissimis diebus. Nihil est ista prophetia manifestius, (c) cum David regis nomine significatus intelligatur Christus: qui factus est, sicut dicit Apostolus, ex semine David secundum carnem. Præ-
 Rom. 1. 3.
 nuntiavit iste Propheta etiam tertio die Christi resurrectionem futuram, sicut eam prophetica altitudine prænuntiari oportebat, ubi ait: Sa-
 Osee 6. 3.
 nabit nos post biduum, in die tertio resurgemus. Secundum hoc enim nobis dicit Apostolus: Si
 Coloss. 3. 1.
 resurrexistis cum Christo, qua sursum sunt querite: Amos quoque de rebus talibus sic prophetat: Præpara, inquit, te, ut invoces Deum tuum
 Amos 4. 12. & 13.
 Israel; quia ecce ego firmans tonitruum, & creans spiritum, & annuntians in hominibus Christum suum. Et alio loco: In illa die, inquit, resuscitabo tabernaculum David quod cecidit, & reedificabo quæ ceciderunt ejus, & destructa ejus resuscitabo, & reedificabo ea, sicut dies sæculi; ita ut exquirant me residui hominum, & omnes gentes in quibus invocatum est nomen meum super eos, dicit Dominus faciens hæc.

CAPUT XXIX.

Quæ ab Isaia de Christo & Ecclesia sint prædicta.

ISAIAS propheta non est in libro duodecim Prophetarum, qui propterea dicuntur minores, quia sermones eorum sunt breves, in eorum comparatione qui majores ideo vocantur, quia prælixa volumina condiderunt: ex quibus est hic Isaïas, quem propter eadem prophetiæ tempora subjungo supradictis duobus. Isaïas ergo inter illa quæ arguit iniqua, & justa præcepit, & peccatori populo mala futura prædixit, etiam de Christo & Ecclesia, hoc est, de Rege & ea quam condidit Civitate, multo plura quam ceteri prophetavit: ita ut a quibusdam Evangelista, quam Propheta potius diceretur. Sed propter rationem operis terminandi, unum de multis hoc loco ponam. Ex persona quippe Dei Patris loquens: Ecce, inquit, intelliget puer
 Isai. 52. 13. & c.
 meus, & exaltabitur, & glorificabitur valde. Quemadmodum stupefcent super te multi, ita gloria privabitur ab hominibus species tua & gloria tua ab (d) hominibus: ita mirabuntur gentes multa super eum, & cominebunt reges os suum: quoniam quibus non est annuntiatum de illo, videbunt; & qui non audierunt, intelligent. Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium
 Isai. 53. 1. & c.
 Domini cui revelatum est? (e) Annuntiavimus coram illo, ut insans, ut radix in terra sitiens: non est speciosus illi, neque gloria. Et vidimus eum, & non habebat speciem, neque decorem: sed speciem ejus sine honore, deficiens præ (f) omnibus hominibus. Homo in plaga positus, & sciens ferre infirmitatem: quoniam aversa est facies ejus.

Q9 inho-

(d) Apud LXX. a filiis hominum.

(e) Editi, Annuntiabimus. At MSS. Annuntiavimus. Grace in LXX. est, Annyeiavimus.

(f) Apud LXX. præ filiis hominum.

in honoratus est, nec magni aestimatus est. Hic peccata (a) nostra portat, & pro nobis dolet: & nos existimavimus illum esse in dolore, & in plaga, & in afflictione. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, & infirmatus est propter peccata nostra. Eruditio pacis nostrae in eo: livore ejus nos sanati sumus. Omnes ut oves erravimus, homo a via sua erravit: & Dominus tradidit illum pro peccatis nostris: & ipse propter quod afflictus est, non aperuit os (b) suum. Ut ovis ad immolandum ductus est, & ut agnus ante eum qui se tondet, sine voce, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium ejus sublatum est. Generationem ejus quis enarrabit? Quoniam tolletur de terra vita ejus. Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem. Et dabo malignos pro peccatura ejus, & divites pro morte ejus. Quoniam iniquitatem non fecit, nec dolum in ore suo: & Dominus vult purgare eum de plaga. (c) Si dederitis pro peccato animam vestram, videbitis semen longævum: & Dominus vult auferre a dolore animam ejus, ostendere illi lucem, & formare intellectum, justificare justum bene servientem pluribus: & peccata eorum ipse (d) portabit. Propterea ipse hereditabit plures, & sortium dividet spolia: propter quod tradita est ad mortem anima ejus; & inter iniquos aestimatus est, & ipse peccata multorum portavit, & propter peccata eorum traditus est. Hæc de Christo.

2. Jam vero de Ecclesia, quod sequitur, audiendum. Latere sterilis, inquit, que non parit, erumpe & clama que non parturis: quoniam mul-
Isai. 54. ti filii deserte magis, quam ejus que habet virum. Dilata locum tabernaculi tui, & (e) aula-
rum tuarum: fige, noli parcere, prolonga funiculos tuos, & palos tuos consorta; adhuc in dextram & sinistram partem extende. Et semen tuum hereditabit gentes; & civitates desertas inhabitabis. Ne timeas, quoniam confusa es; neque reverearis, quia exprobrata es: quoniam confusionem æternam oblivisceris, & opprobrii viduitatis tue non eris memor. Quoniam Dominus faciens te, Dominus Sabaoth nomen ejus: & qui eruit te, ipse Deus Israel universæ terre vocabitur, & cetera. Verum ista sint satis: & in eis sunt exponenda nonnulla; sed sufficere arbitror quæ ita sunt aperta, ut etiam inimici intelligere cogantur invitati.

(a) In editione Lov. omissum est, nostra.

(b) Hic Vind. Am. Er. & MSS. omittunt suum. Et infra loco tondet, habent tonderet.

(c) Apud LXX. sic est: Si detis pro peccato, anima vestra videbit semen longævum.

(d) Editi, portavit. At MSS. portabit. Græce est, ἀνείρεται.

(e) Editi, & palos caularum tuarum fige. Emendantur ex MSS. qui habent, & aulaarum tuarum: omisso, palos, juxta LXX. ubi Græce legitur, & τῶν αὐλαῶν σου. Quod quidem Latine vertitur, & aulearum tuorum. Sed auleam feminino etiam genere dici, notum est ex Curtio lib. 8. si locus tamen mendo vacet.

(f) Sic MSS. secundum LXX. At editi, usque ad tem-

CAPUT XXX.

Que Michæas, & Jonas, & Joel novo Testamento congruentia prophetaverint.

1. MICHÆAS propheta Christum in figura ponens cujusdam magni montis, hæc loquitur: Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini paratus super vertices montium; & exaltabitur super colles. Et festinabunt ad eum plebes, & gentes multæ ibunt, & dicent, Venite, ascendamus in montem Domini, & in domum Dei Jacob, & ostendet nobis viam suam, & ibimus in semitis ejus: quia ex Sion procedet lex, & verbum Domini ex Jerusalem. Et iudicabit inter plebes multas, & redarguet gentes potentes usque in longinquum. Prædicens iste Propheta & locum in quo natus est Christus; Et tu, inquit, Bethleem domus Ephrata, minima es, ut sis in millibus Juda: ex te mihi prodiet, ut sit in principem Israel: & egressus ejus ab initio, & ex diebus æternitatis. Propterea dabit eos usque ad tempus (f) parturientis pariet, & residui fratres ejus convertentur ad filios Israel. Et stabit, & videbit, & pascet gregem suum in virtute Domini, & in honore nominis Domini Dei sui erunt: quoniam nunc magnificabitur usque ad summum terræ.

2. Jonas autem propheta non tam sermone Christum, quam sua quadam passione prophetavit, profecto apertius, quam si ejus mortem & resurrectionem voce clamaret. Ut quidem exceptus est ventre belluino, & die tertio reditus, nisi ut significaret Christum de profundo inferni die tertio rediturum?

3. Joel omnia quæ prophetat, multis verbis compellit exponi, ut quæ pertinent ad Christum & Ecclesiam dilucescant. Unum tamen, quod etiam Apostoli commemoraverunt, quando in congregatos credentes Spiritus-sanctus, sicut a Christo promissus fuerat, de super venit, non prætermittam. Et erit, inquit, post hæc, & effundam de Spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filii vestri & filia vestra; & seniores vestri somnia somniabunt, & juvenes vestri visa videbunt. & quidem in servos meos & ancillas meas in illis diebus effundam de Spiritu meo.

CAPUT XXXI.

Que in Abdia, in Naum, & Ambacum de salute mundi in Christo prænnuntiata reperiantur.

1. TRES Prophetæ de minoribus, (g) Abdias, Naum, (h) Ambacum, nec sua tempora

pus quo parturiens pariet.

(g) Hieronymus comment. in Abdiam: Hunc, inquit, esse ajunt Hebræi, qui sub rege Samaria Achab & impiissima Jezabel pavit centum Prophetas in specubus, qui non curvaverunt genu ante Baal &c. Fuit ergo ætate Josaphat regis Juda, rege Latinorum Tiberio. Naum autem prophetam Josephus lib. 9. scribit fuisse temporibus Johatan regis Juda. Denique de propheta Abacuc dicitur Danielis 14. quod prandium suum ex Juda Babylonem tulerit ad Danielem: & eum tempore captivitatis Babylonice vaticinatum esse notat Hieronymus, atque in Babylonem dirigi ejus vaticinia.

(h) In editis, Abacuc. At in MSS. Ambacum.

pora dicunt ipsi, nec in Chronicis Eusebii & Hieronymi, quando prophetaverint, invenitur. Abdias enim positus est quidem ab eis cum Michæa, sed non eo loco, ubi notantur tempora, quando Michæam prophetasse, ex ejus litteris constat: quod errore negligenter describentium labores alienos existimo contigisse. Duos vero alios commemoratos in codicibus Chronicorum quos habuimus, non potuimus invenire: tamen quia canone continentur, nec ipsi oportet prætereantur a nobis. Abdias, quantum ad scripturam ejus adtinet, omnium brevissimus Prophetarum, adversus Idumæam (a) loquitur, gentem scilicet Esau, ex duobus geminis filii Isaac, nepotibus Abrahamæ, majoris illius reprobati. Porro si Idumæam modo locutionis, quo intelligitur a parte totum, accipiamus positam esse pro gentibus: de Christo agnoscere possumus, quod ait inter cetera: *In (b) monte autem Sion erit salus, & erit sanctum*. Et paulo post in fine ipsius prophetiæ: *Et ascendent, inquit, resalvati ex monte Sion, ut descendant montem Esau, & erit Domino regnum*. Apparet quippe id esse completum, cum resalvati ex monte Sion, id est, ex Judæa credentes in Christum, qui præcipue agnoscuntur Apostoli, ascenderunt, ut defenderent montem Esau. Quomodo defenderent, nisi per Evangelii prædicationem salvos faciendo eos qui crediderunt, ut eruerentur de potestate tenebrarum, & transferrentur in regnum Dei? Quod consequenter expressit addendo: *Et erit Domino regnum*: Mons enim Sion Judæam significat, ubi futura prædicta est salus, & sanctum, quod, est Christus Jesus. Mons vero Esau Idumæa est, per quam significata est Ecclesia gentium, quam defenderunt, sicut exposui, resalvati ex monte Sion, ut esset Domino regnum. Hoc obscurum erat, ante quam fieret: sed factum quis non fidelis agnoscat?

2. Naum vero propheta, immo per illum Deus: *Exterminabo, inquit, sculpilia & conflabilia: ponam sepulturam tuam: quia veloces ecce super montes pedes evangelizantis, & annuntiantis pacem. Celebra Juda dies festos tuos, redde vota tua: quia jam non adjicient ultra, ut transcant in vetustatem. Consummatum est, consummatum est, (c) ablatum est. Ascendit, qui insufflat in faciem tuam, eripiens te ex tribulatione. Quis ascenderit ab inferis, & insufflaverit in faciem Judæ, hoc est, Judæorum discipulorum (d) Spiritum sanctum, recolat, qui meminit Evangelium. Ad novum enim Testamentum pertinent, quorum dies festi ita spiritaliter innovantur, ut in vetustatem transire non possint. Porro per Evangelium exterminata sculpilia & conflabilia, id est, idola deorum*

falsorum, & oblivioni tamquam sepulturæ tradita jam videmus; & hanc etiam in hac re prophetiam completam esse cognoscimus.

3. Ambacum de quo alio, quam de Christi adventu, qui futurus fuerat, intelligitur dicere: *Et respondit Dominus ad me, & dixit, Scribe visum aperte in buxo; ut assequatur qui legit ea: quia adhuc visio ad tempus, & orietur in fine, & non in vacuum: si tardaverit, sustine eum; quia veniens veniet, & non morabitur?*

CAPUT XXXII.

De prophetia quæ in Oratione Ambacum & Cantico continetur.

IN Oratione autem sua cum Cantico, cui nisi Domino Christo dicit: *Domine, audivi auditionem tuam, & timui; Domine, consideravi opera tua, & expavi?* Quid enim hoc est, nisi præcognitæ, novæ, ac repentinæ salutis hominum ineffabilis admiratio? *In medio duorum animalium cognosceris: quid est, nisi aut in medio duorum Testamentorum, aut in medio duorum latronum, aut in medio Moysei & Eliæ cum eo in monte fermocinantium? Dum appropinquant anni, cognosceris; in adventu temporis ostenderis: (e) nec exponendum est. In eo dum conturbata fuerit anima mea, in ira misericordiæ memor eris: quid est, nisi quod Judæus in se transfiguravit, quorum gentis fuit, qui cum magna ira turbati crucifigerent Christum, ille misericordiæ memor dixit: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt? Deus de Theman veniet, & sanctus de monte umbrato & condenso. Quod hic dictum est, de Theman veniet: alii interpretati sunt ab Austro vel ab Africo: per quod significatur meridies, id est, fervor caritatis & splendor veritatis. Montem vero umbratum atque condensum, quamvis multis modis possit intelligi, libentius acceperim Scripturarum altitudinem divinarum, quibus prophetatus est Christus. Multa quippe ibi umbrosa atque condensata sunt, quæ mentem quærentis exercent. Inde autem venit, cum ibi eum, qui intelligit, invenit. Operuit celos virtus ejus, & laudis ejus plena est terra: quid est, nisi quod etiam in Psalmo dicitur: *Exultare super (f) celos Deus, & super omnem terram gloria tua? Splendor ejus ut lumen erit: quid est, nisi fama ejus credentes illuminabit? Cornua in manibus ejus sunt: quid est, nisi tropæum crucis? Et posuit cavitatem firmam fortitudinis sue: nec exponendum est. Ante faciem ejus ibit verbum, & prodiet in campum post pedes ejus: quid est, nisi quod & ante quam huc veniret, prænuntiatus est; & postea quam hinc reversus est, annuntiatus est? Sæcæ, & terra commota est: quid est, nisi stetit ad subveniendum; & terra commota est.**

Qq 2

est.

va vocum interpunctio, & ex MSS. emendata.

(e) Ita in MSS. At in excusis post ostenderis, hæc leguntur: *Hoc quia per se patet, non exponendum; quod vero sequitur, exponendum, In eo dum conturbata &c. nisi quod apud Lov. post verbum sequitur, deest exponendum.*

(f) Lov. Super omnes celos. Abest omnes a ceteris libris.

(a) Editi, adversus Idumæam gentem loquitur, scilicet Esau, unius ex duobus &c. Calligantur ad veteres codices.

(b) Sic MSS. juxta LXX. At editi, In montem.

(c) Apud Lov. omittitur ablatum est: quod in editis aliis & MSS. habetur.

(d) Editi, Spiritum recolat (vel recolit) sanctum: pra-

est ad credendum? *Respexit, & tabuerunt gentes*: hoc est, misertus est, & fecit populos penitentes. *Contriti sunt montes violentia*: hoc est, vim facientibus miraculis, elatorum contrita est superbia. *Defluerunt colles aeternales*: hoc est, humiliati sunt ad tempus, ut erigerentur in aeternum. *Ingressus aeternos ejus pro laboribus vidi*: hoc est, non sint mercede aeternitatis laborem caritatis adspexi. *Tabernacula Aethiopum expavescent, & tabernacula terrae Madian*: hoc est, gentes (a) repente perterritae nuntio mirabilium tuorum, etiam quae non sunt in jure Romano, erunt in populo Christiano: *Numquid in fluminibus iratus est Domine, aut in fluminibus furor tuus, vel in mari impetus tuus?*

Joan. 3. Hoc ideo dictum est, quia non venit nunc ut iudicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum. *Quia ascendes super equos tuos, & equitatio tua salus*: hoc est, Evangelistae tui portabunt te, (b) qui reguntur a te; & Evangelium tuum salus est eis, qui credunt in te. *Intendens intendes arcum tuum super sceptrum, dicit Dominus*: hoc est, comminaberis iudicium tuum etiam regibus terrae. *Fluminibus scindetur terra*: hoc est, influentibus sermonibus praedicantium te, aperientur ad confitendum hominum corda, quibus dictum est: *Scindite corda vestra, & non vestimenta*. Quid est, *Videbunt te, & dolebunt populi*, nisi ut lugendo sint beati? Quid est, (c) *Dispergens aquas incessu*, nisi ambulando in eis qui te usquequaque annuntiant, hac atque hac dispergis fluentia doctrinae? Quid est, *Abyssus dedit vocem suam?* An profunditas cordis humani quid ei videretur expressit? *Altitudo phantasiae suae*: tamquam versus superioris est expositio; altitudo enim est abyssus. Quod autem ait, *phantasiae suae*, subaudiendum est, *vocem dedit*: hoc est, quod diximus, quid ei videretur expressit. Phantasia quippe visio est, quam non tenuit, non operuit, sed confitendo erucltavit. *Elevatus est sol, & luna stetit in ordine suo*: hoc est, ascendit Christus in caelum, & ordinata est Ecclesia sub rege suo. *In lucem jacula tua ibunt*: hoc est, non in occultum, sed in manifestum verba tua mittentur. *In splendorem coruscationis armorum tuorum*: subaudiendum est: *jacula tua ibunt*. Dixerat enim suis,

Joel. 2. *Quae dico vobis in tenebris, dicite in lumine. In comminatione minorabis terram*: id est, comminando humiliabis homines. *Et in furore dejicies gentes*: quia eos qui se exaltant, vindicando collides. *Existi in salutem populi tui, ut salvos (d) faceres Christos tuos, misisti in capita iniquorum mortem*: nihil horum est exponendum. *Excitasti vincula usque ad collum*. Et bona hic posunt intelligi vincula sapientiae, ut (e) injiciantur pedes in compedes ejus, & collum in tor-

Matth. 20. 27. quem ejus. *Precidisti in stupore mentis*: subaudiemus, *vincula*: excitavit enim bona, praecidit mala, de quibus ei dicitur: *Disrupisti vincula mea*: & hoc in stupore mentis, id est, mirabiliter. *Capita potentium movebuntur in ea*: (f) in ea scilicet admiratione. *Adaperient morsus suos, sicut edens pauper absconse*. Potentes enim quidam Judaeorum veniebant ad Dominum facta ejus & verba mirati, & esurientes panem doctrinae manducabant absconse propter metum Judaeorum, sicut eos prodidit Evangelium. *Et* **Joan. 19. 38.** *immisisti in mare equos tuos turbantes aquas multas*: quae nihil sunt aliud, quam populi multi. Non enim alii timore converterentur, alii furore persequerentur, nisi omnes turbarentur: *Observavi, & expavit venter meus a voce orationis laborum meorum: & introivit tremor in ossa mea, & subitus me turbata est habitudo mea*. Intendit in ea quae dicebat, & ipsa sua est oratione perterritus, quam prophetica fundebat, & in qua futura cernebat. Turbatis enim populis multis, vidit imminentes Ecclesiae tribulationes, continuoque se membrum ejus agnovit, atque ait: *Requiescam in die tribulationis*: tamquam ad eos pertinens, qui sunt spe gaudentes, in tribulatione patientes. *Ut ascendam*, inquit, *in populum peregrinationis meae*: recedens utique a populo maligno carnalis cognationis suae, non peregrinante in hac terra, neque supernam patriam requirente. *Quoniam ficus*, inquit, *non afferet fructus, & non erunt nativitates in vineis: mentietur opus olivae, & non campi facient escam. Defecerunt ab esca oves, & non supersunt in praesepibus boves*. Vidit eam gentem, quae Christus fuerat occisura, ubertatem copiarum spiritualium perdituram, quas per terrenam fecunditatem more prophético figuravit. Et quia iram Dei talem propterea passa est illa gens, quia Dei ignorans justitiam, suam voluit constituisse, iste continuo: *Ego autem*, inquit, *in* **Rom. 10.** *Domino exultabo, gaudebo in Deo salutari meo*. *Dominus Deus meus virtus mea, statuet pedes meos in consummationem: super excelsa imponent me, ut vincam in cantico ejus*, scilicet illo cantico, de quo similia quaedam dicuntur in Psalmo: *Statuit supra petram pedes meos, & direxit gressus meos; & immisit in os meum canticum novum, hymnum Deo nostro*. Ipse ergo vincit in cantico Domini, qui placet in ejus laude, non sua: ut *qui gloriatur, in Domino gloriatur*. Melius autem mihi videntur quidam codices habere: *Gaudebo in Deo Jesu meo*, quam hi qui volentes id Latine ponere, nomen ipsum non posuerunt, quod est nobis amicus & dulcius nominare.

C A-

(a) Sola editio Lov. *repentino*.(b) Sic MSS. At editi, *quia*.(c) Editio Lov. *Disperges aquas in incessu*. Emendatur ex editis aliis & MSS. quibus suffragantur LXX.(d) MSS. *ut salvos facias*.(e) Editi, *ut vinciamur*. Aptius MSS. *ut injiciantur*.(f) Repetitur hic *in ea*, juxta MSS. quod ab Am. Ez. & Lov. amissum est.

CAPUT XXXIII.

De Christo & vocatione gentium quæ Jeremias & Sophonias prophetico Spiritu sint præfati.

I. JEREMIAS propheta de majoribus est, sicut Isaias, de quorum scriptis nonnulla jam posui. Prophetavit autem regnante Josia in Jerusalem, & apud Romanos Anco Martio, jam propinquante captivitate Judæorum. Tetendit autem prophetiam usque ad quintum mensem captivitatis: sicut in ejus litteris invenimus. Sophonias autem unus de minoribus adjungitur ei. Nam & ipse in diebus Josiæ prophetasse se dicit sed quo usque non dicit. Prophetavit ergo Jeremias, non solum Anci Martii, verum etiam Tarquini Prisci temporibus, quem Romani habuerunt quintum regem. Ipse enim, quando est illa captivitas facta, regnare jam cœperat. Prophetans ergo de Christo Jeremias:

Thren. 4. 20. Spiritus, inquit, oris nostri Dominus Christus captus est in peccatis nostris: sic breviter ostendens, & Dominum nostrum Christum, & passum esse pro nobis. Item alio loco: *Hic Deus meus*, inquit, & non estimabitur alter ad eum: qui invenit omnem viam prudentiæ, & dedit cam Jacob puero suo, & Israel dilecto suo, post hæc in (a) terra visus est, & cum hominibus conversatus est. Hoc testimonium quidam non Jeremiæ, sed scribæ ejus adtribuunt, qui vocabatur Baruch: sed Jeremiæ celebratius habetur. Rursus idem Propheta de ipso: *Ecce, inquit, dies veniunt, ait Dominus, & suscitabo David germen justum, & regnabit rex, & sapiens erit, & faciet judicium & justitiam in terra. In diebus illis salvabitur Juda, & Israel habitabit confidenter: & hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus justus noster.* De vocatione etiam gentium, quæ futura fuerat, & eam nunc impletam cernimus, sic locutus est: *Domine Deus meus & refugium meum in die malorum: ad te gentes venient ab extremo terre, & dicent, Vere mendacia coluerunt patres nostri simulacra, & non est in illis utilitas. Quia vero non erant eum agniti Judæi, a quibus eum & occidi oportebat, sic idem Propheta significat: Grave cor per omnia, & homo est, & quis cognoscat eum? Hujus est etiam illud quod in libro decimo-septimo posui de Testamento novo, cuius est mediator Christus. Ipse quippe Jeremias ait: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo super domum Jacob Testamentum novum: & cetera quæ ibi leguntur.**

Baruch. 3. 36. &c.

Jerem. 23. 5. &c.

Jerem. 26. 16.

Jerem. 37. 9.

Jerem. 31. 31.

Soph. 3. 2.

(a) Ita MSS. juxta Græc. LXX. At editi, in terris.
(b) Vind. Am. Er. & plerique MSS. & progenies: omisso in.
(c) MSS. In illo die confunderis: absque negante particula.
(d) Nonnulli MSS. in Israel. Græce est τὰ Ἰσραήλ.

cium meum, ut congregem gentes, & colligam regna. Et iterum: *Horribilis, inquit, Dominus super eos, & exterminabit omnes deos terræ; & adorabit eum vir de loco suo, omnes insula gentium.* Et paulo post: *Tunc, inquit, transvertam in populos linguam, & (b) in progenies ejus, ut omnes invocent nomen Domini, & serviant ei sub uno jugo; a finibus fluminum Æthiopiæ afferent mihi hostias. In illo die (c) non confunderis ex omnibus adinventionibus tuis, quas impie egisti in me: quia tunc auferam abs te pravitates injuriæ tuæ: & jam non adicies, ut magnificeris super montem sanctum meum: & subrelinquam in te populum mansuetum & humilem; & verebuntur a nomine Domini, qui reliqui fuerint, (d) Israel.* Hæc sunt reliquiæ, de quibus alibi prophetatur, quod Apostolus etiam commemorat: *Si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquiæ salvæ fient.* Hæc quippe in Christum illius gentis reliquiæ crediderunt.

CAPUT XXXIV.

De prophetia Danielis & Ezechielis, quæ in Christum Ecclesiamque concordat.

IN ipsa porro Babylonis captivitate prius prophetaverunt Daniel & (e) Ezechiel, alii scilicet duo ex Prophetis majoribus. Quorum Daniel etiam tempus, quo venturus fuerat Christus atque passurus, numero definitivum annorum: quod longum est computando monstrare, & ab aliis factitatum est ante nos. De potestate vero ejus & (f) gloria, sic locutus est: *Videbam, inquit, in visu noctis, & ecce cum nubibus caeli (g) ut filius hominis veniens erat, & usque ad vetustum dierum pervenit; & in conspectu ejus prælatum est; & ipsi datus est principatus, & honor, & regnum; & omnes populi, tribus & linguae ipsi servient. Potestas ejus, potestas perpetua, quæ non transibit; & regnum ejus non corrumpetur.*

2. Ezechiel quoque more prophetico per David Christum significans, quia carnem de David femine assumpsit; propter quam formam servi, (h) qua factus est homo, etiam servus Dei dicitur idem Dei Filius; sic eum prophetando prænuntiat ex persona Dei Patris: *Et suscitabo, inquit, super pecora mea pastorem unum qui pascet ea; servum meum David: & ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum, & servus meus David princeps in medio eorum: ego Dominus locutus sum: Et alio loco: Et rex, inquit, unus erit omnibus imperans: & non erunt ultra due gentes, nec dividuntur amplius in duo regna: neque polluentur ultra in idolis suis, & abominationibus suis, & in cunctis iniquitatibus suis. Et salvos eos faciam de universis sedibus suis, in quibus*

(e) In veteribus libris constanter scriptum, Hiezechiel.
(f) MSS. aliquot, & Ecclesia. Ceteri fere omnes, & Ecclesie.
(g) Lov. & filius. Verius MSS. ut filius.
(h) Plures MSS. quia.

bus peccaverunt, & mundabo eos: & erunt mihi populus, & ego ero illis Deus: & servus meus David rex super eos, & pastor unus erit omnium eorum.

CAPUT XXXV.

De trium Prophetarum vaticinio, id est, Aggae, Zachariae, & Malachiae.

1. **R**ESTANT tres minores Prophetæ, qui prophetaverunt in fine captivitatis, Aggæus, Zacharias, Malachias. Quorum Aggæus Christum & Ecclesiam hac apertius brevitate prophetat: *Hæc dicit Dominus exercituum: Adhuc unum modicum est, & ego commovebo caelum, & terram, & mare, & aridam, & movebo omnes gentes; & veniet desideratus cunctis gentibus. Hæc prophetia partim jam completa cernitur, partim speratur in fine complenda. Movit enim caelum Angelorum & siderum testimonio, quando incarnatus est Christus. Movit terram ingenti miraculo, de ipso virginis partu. Movit mare & aridam, cum & in insulis & in orbe toto Christus annuntiatur. Ita moveri omnes gentes videmus ad fidem. Jam vero quod sequitur: *Et veniet desideratus cunctis gentibus*, de novissimo ejus expectatur adventu. Ut enim desideratus esset expectantibus, prius oportuit eum dilectum esse credentibus.*

2. Zacharias de Christo & Ecclesia: *Exsulta, inquit, valde filia Sion, jubila filia Jerusalem: ecce Rex tuus veniet tibi, justus, & Salvator; ipse pauper, & ascendens super (a) asinam, & super pullum filium asinae: & potestas ejus a mari usque ad mare, & a fluminibus usque ad fines (b) terræ. Hoc quando factum sit, ut Dominus Christus in itinere jumento hujus generis uteretur, in Evangelio legitur: ubi & hæc prophetia commemoratur ex parte, quantum illi loco sufficere visum est. Alio loco ad ipsum Christum in Spiritu prophetiæ loquens de remissione peccatorum per ejus sanguinem: *Tu quoque, inquit, in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua. Quid per hunc lacum velit intelligi, possunt diversa sentiri, etiam secundum rectam fidem. Mihi tamen videtur non eo significari melius, nisi humanæ miseræ siccam profunditatem quodam modo & sterilem, ubi non sunt fluentia justitiæ, sed iniquitatis lutum. De hoc quippe etiam in Psalmo dicitur: *Et eduxit me de lacu miseræ, & de luto limi.***

3. Malachias prophetans Ecclesiam, quam per Christum cernimus propagatam, Judæis apertissime dicit ex persona Dei: *Non est mihi voluntas in vobis, & munus non suscipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis usque ad occasum, magnum est nomen meum in gentibus, & in omni loco sacrificabitur & offeretur nomini meo oblatio munda: quia magnum nomen meum in gentibus, dicit Dominus. Hoc sacrificium per sa-*

*cerdotium Christi secundum ordinem Melchisedec, cum in omni loco a solis ortu usque ad occasum Deo jam videamus offerri, sacrificium autem Judæorum, quibus dictum est, Non est mihi voluntas in vobis, nec accipiam de manibus vestris munus, cessasse negare non possunt; quid adhuc expectant alium Christum, cum hoc quod prophetatum legunt, & impletum vident, impleri non potuerit, nisi per ipsum? Dicit enim paullo post de ipso ex persona Dei: *Testamentum meum erat cum eo vita, & pacis: & dedi ei ut timore timeret me, & a facie nominis mei reverteretur. Lex veritatis erat in ore ipsius, in pace dirigens (c) ambulavit mecum, & multos convertit ab iniquitate: quoniam labia sacerdotis custodient scientiam, & legem inquirent ex ore ejus; quoniam angelus Domini omnipotentis est. Nec mirandum est, quia omnipotentis Dei angelus dictus est Christus Jesus. Sicut enim servus propter formam servi, in qua venit ad homines; sic & angelus propter Evangelium, quod nuntiavit hominibus. Nam si Græca ista interpretemur, & Evangelium bona nuntiatio est, & angelus nuntius. De ipso quippe iterum dicit: *Ecce mitto angelum meum, & prospiciet viam ante faciem meam: & subito veniet in templum suum Dominus quem vos queritis, & angelus testamenti quem vos vultis. Ecce venit, dicit Dominus omnipotens: & quis sustinebit diem introitus ejus, aut quis resistet in adpectu ejus? Hoc loco & primum & secundum Christi præ-***

(a) Vind. Am. & MSS. super asinum.

(b) Lov. orbis terræ. Abest orbis a ceteris libris.

*nuntiavit adventum: primum scilicet, de quo ait: *Et subito veniet in templum suum: id est, in carnem suam, de qua dixit in Evangelio: Solvite templum hoc, & in triduo resuscitabo illud: secundum vero, ubi ait: *Ecce venit, dicit Dominus omnipotens, & quis sustinebit diem introitus ejus, aut quis resistet in adpectu ejus? Quod autem dicit: *Dominus quem vos queritis, & angelus testamenti quem vos vultis: significavit utique etiam Judæos secundum Scripturas quas legunt, Christum querere, & velle. Sed multorum, quem quaesierunt & voluerunt, venisse non agnoverunt, excæcati in cordibus suis præcedentibus meritis suis. Quod sane hic nominat testamentum, vel supra, ubi ait: *Testamentum meum erat cum eo; vel hic, ubi eum dicit angelum testamenti: novum procul dubio Testamentum debemus accipere, ubi sempiterna; non vetus, ubi temporalia sunt promissa: quæ pro magno habentes plurimi infirmi, & Deo vero talium rerum mercede servientes, quando vident eis impios abundare, turbantur. Propter quod idem Propheta, ut novi Testamenti beatitudinem æternam, quæ non dabitur nisi bonis, distingueret a veteris terrena felicitate, quæ plerumque datur & malis: *Ingravastis, inquit, super me verba vestra, dicit Dominus, & dixistis, In quo detraximus de te? Dixistis, Vanus******

(c) Sic plures MSS. juxta LXX. At editi, ambulabit mecum, & multos convertet.

mus est omnis, qui servit Deo; & quid plus, quia custodivimus observationes ejus, & quia ambulavimus supplicantes ante faciem Domini omnipotentis? Et nunc nos beatificamus alienos, & readificantur omnes qui faciunt iniqua: & ad-versati sunt Deo, & salvi facti sunt. Hec oblocuti sunt, qui timebant Dominum, unusquisque ad proximum suum: & animadvertit Dominus, & audivit: & scripsit librum memoriae in conspectu suo, eis qui timebant Dominum, & revereantur nomen ejus. Isto libro significatum est Testamentum novum. Denique quod sequitur, audiamus: Et erunt mihi, dicit Dominus omnipotens, in (a) diem, qua ego facio, in acquisitionem; & eligam eos, sicut homo digit filium suum servientem sibi: & convertemini, & videbitis inter justum & injustum, & inter servientem Deo, & non servientem. Quoniam ecce dies venit ardens sicut clibanus, & concremabit eos: & erunt omnes alienigenae, & omnes facientes iniquitatem stipula, & incendet illos dies qui adveniet, dicit Dominus omnipotens: & non derelinquetur eorum radix neque sarmentum. Et orietur vobis timentibus nomen meum, sol justitiae, & sanitas in pennis ejus: & exhibitis, & exsultabitis sicut vituli ex vinculis resoluti; & conculcabit iniquos, & erunt cinis sub pedibus vestris in die, in quo ego facio, dicit Dominus omnipotens. Hic est qui dicitur dies judicii: de quo suo loco, si Deus voluerit, loquemur uberius.

CAPUT XXXVI.

De Esdra & libris Machabaeorum.

POST hos tres Prophetas, Aggaeum, Zachariam, Malachiam, per idem tempus liberationis populi ex Babylonica servitute scripsit etiam Esdras, qui magis rerum gestarum scriptor est habitus, quam propheta: sicuti est & liber, qui appellatur Esther: cujus res gesta in laudem Dei non longe ab his temporibus invenitur: nisi forte Esdras in eo Christum prophetasse intelligendum est, quod inter juvenes quosdam orta quaestione, quid amplius valeret in rebus; cum reges unus dixisset, alter vinum, tertius mulieres, quae plerumque regibus imperarent: idem tamen tertius veritatem super omnia demonstravit esse victricem. Consulto autem Evangelio, Christum cognoscimus esse veritatem. Ab hoc tempore apud Judaeos restitutum templo, non reges, sed principes fuerunt

Esdrae
33. 10.
&c.

(a) Editi, in die. MSS. in diem: juxta Græc. LXX.

(b) MSS. in carne.

(c) Omnes MSS. post pervenerunt, sic proseguuntur, & multo magis post eos fuerunt philosophi gentium, qui hoc etiam nomine vocarentur.

(d) Pythagoras floruit olympiade, juxta Diogenem Laertium, sexagesima. Ipsum Eusebius in Chronico ad Olympiadem 63. refert, & lib. 10. de præparat. Evangel. c. 3. scribit claruisse Olympiade 62. pontifice apud Hebræos Jesu filio Josedeck, & principe Zorobabel, quo tempore prophetabant Aggaeus, Zacharias & Malachias, regnabat autem apud Romanos Servius Sulpitius. Jamblicus circa Olympiadem 62. venisse in Italiam scribit: id Cicero in Tuscul. dicit imperante Tarquinio superbo contigisse, idem-

usque ad Aristobolum: quorum supputatio temporum non in Scripturis sanctis, quæ canonicæ appellantur, sed in aliis invenitur, in quibus sunt & Machabæorum libri, quos non Judæi, sed Ecclesia pro canonicis habet, propter quorundam Martyrum passiones vehementes atque mirabiles, qui antequam Christus venisset in (b) carnem, usque ad mortem pro Dei lege certaverunt, & mala gravissima atque horribilia pertulerunt.

V. lib. 2.
de do-
ctri-
Christ.
c. 8. & l.
1. contr.
epist.
Gauden-
tius c. 31.

CAPUT XXXVII.

Quod prophetica auctoritas omni origine gentilis philosophiæ invenitur antiquior.

TEMPORE igitur Prophetarum nostrorum, quorum jam scripta ad notitiam fere omnium gentium pervenerunt, (c) philosophi gentium nondum erant, qui hoc etiam nomine vocarentur, quod coepit a Samio Pythagora, (d) qui eo tempore, quo Judæorum est soluta captivitas, coepit excellere atque cognosci. Multo ergo magis ceteri philosophi post Prophetas reperiuntur fuisse. Nam ipse (e) Socrates Atheniensis, magister omnium qui tunc maxime claruerunt, tenens in ea parte, quæ moralis vel activa dicitur, principatum post Esdras in Chronicis invenitur. Non multo post etiam (f) Plato natus est, qui longe ceteros Socratis discipulos anteiret. Quibus si addamus etiam superiores, qui nondum philosophi vocabantur, septem scilicet Sapientes, ac deinde physicos qui Thaleti successerunt, in perscrutanda natura rerum studium ejus imitati, Anaximandrum scilicet & Anaximenem & Anaxagoram, aliosque nonnullos, ante quam Pythagoras philosophum primus profiteretur, nec illi Prophetas nostros universos temporis antiquitate præcedunt: quando quidem Thales, post quem ceteri fuerunt, regnante Romulo (g) eminuisset fertur, quando de fontibus Israel in eis litteris, quæ toto orbo manerent, prophetiaz flumen erupit. Soli igitur illi theologi poetæ, Orpheus, Linus, Musæus, & si quis alius apud Græcos fuit, his Prophetis Hebræis, quorum scripta in auctoritate habemus, annis reperiuntur priores. Sed nec ipsi verum theologum nostrum Moysen, qui unum verum Deum veraciter prædicavit, cujus nunc scripta in auctoritatis canone prima sunt, tempore prævernerunt: ac per hoc quantum ad Græcos adtinet,

que 4. Tuscul. prodit fuisse eum in Italia iidem temporibus, quibus J. Brutus patriam liberavit. Pythagoras mortem obiit Olympiade 70. anno ejus, juxta Eusebii Chronicon, quarto vel quinto, id est, ante Christum circiter 498. cum vixisset annos 80. vel 90. ut auctor est Laertius.

(e) Socratem Diogenes Laertius natum scribit anno quarto olympiadis 77. qui in annum 468. ante Christum incurrit; mortuum vero esse anno primo Olympiadis 95. ætatis anno 70.

(f) Plato, uti Laertius ex Apollodoro scribit, natus est Olympiade 88. ejusque anno primo. Mortuus est anno primo Olympiadis 138. qui est annus ante Christum 348. lux ipse ætatis annum agens 81.

(g) Sola editio Lov. emicuisse.

net, in qua lingua litteræ hujus sæculi maxime ferbuerunt, nihil habent unde sapientiam suam jactent, quo religione nostra, ubi vera sapientia est, si non superior, saltem videatur antiquior. Verum, quod fatendum est, non quidem in Græcia, sed in barbaris gentibus, sicut in Ægypto, jam fuerat ante Moysen nonnulla doctrina, quæ illorum sapientia diceretur: alioquin non scriptum esset in libris sanctis, *

* AB. 7.
22.

Moysen eruditum fuisse omni sapientia Ægyptiorum, tunc utique quando ibi natus est, & a filia Pharaonis adoptatus atque nutritus, etiam liberaliter educatus est. Sed nec sapientia Ægyptiorum sapientiam Prophetarum nostrorum tempore antecedere potuit, quando quidem & Abraham * propheta fuit. Quid autem sapientia esse potuit in Ægypto, ante quam eis Isis, quam mortuam tamquam deam magnam colendam putaverunt, litteras traderet? Isis porro Inachi filia fuisse proditur, qui primus regnare cœpit Argivis, quando Abraham jam nepotes reperiuntur exorti?

* Gen. 20.
7.

C A P U T XXXVIII.

Quod quadam sanctorum scripta ecclesiasticus canon propter nimiam non receperit vetustatem, ne per occasionem eorum falsa veris insererentur.

JAM vero si longe antiquiora repetam, & ante illud grande diluuium noster erat utique Noe patriarcha, quem prophetam quoque non immerito dixerim: siquidem ipsa arca quam fecit, & in qua cum suis evasit, prophetia nostrorum temporum fuit. Quid Enoch septimus ab Adam, nonne etiam in canonica epistola apostoli Judæ prophetasse prædicatur? Quorum scripta ut apud Judæos & apud nos in auctoritate non essent, nimia fecit antiquitas, propter quam videbantur habenda esse suspecta, ne proferrentur falsa pro veris. Nam & proferuntur quædam quæ ipsorum esse dicantur ab eis qui pro suo sensu passim, quod volunt, credunt. Sed ea castitas canonis non recepit, non quod eorum hominum, qui Deo placuerunt, reprobetur auctoritas, sed quod ista esse non credantur ipsorum. Nec mirum debet videri, quod suspecta haberentur, quæ sub tantæ antiquitatis nomine proferuntur; quando quidem in ipsa historia regum (a) Juda & regum Israel, quæ res gestas continet, de quibus eidem Scripturæ canonicæ credimus, commemorantur plurima, quæ ibi non explicantur, & in libris aliis inveniri dicuntur, quos Prophetæ scripserunt, & alicubi eorum quoque Prophetarum nomina non tacentur; nec tamen inveniuntur in canone, quem recepit populus Dei. Cujus rei fateor, causa me latet; nisi quod existimo, etiam ipsos, quibus ea quæ in auctoritate religionis esse deberent, sanctus utique Spiritus revelabat, alia sicut homines historica diligentia, alia si-

1. Par.

29. 29. 6.

2. Par. 9.

29.

cut Prophetas inspiratione divina scribere potuisse; atque hæc ita fuisse distincta, ut illa tamquam ipsis; ista vero tamquam Deo per ipsos loquenti, judicarentur esse tribuenda; ac sic illa pertinerent ad ubertatem cognitionis, hæc ad religionis auctoritatem: in qua auctoritate custoditur canon, præter quem si qua jam etiam sub nomine veterum Prophetarum scripta proferuntur, nec ad ipsam copiam scientiæ valent, quoniam utrum eorum sint, quorum esse dicuntur, incertum est; & ob hoc eis non habetur fides, maxime his in quibus etiam contra fidem librorum canonicorum quædam leguntur, propter quod ea profus non esse apparet illorum.

C A P U T XXXIX.

De Hebraicis litteris, quæ numquam in sua lingua proprietate non fuerint.

NON itaque credendum est, quod nonnulli arbitrantur, Hebræam tantum linguam per illum qui vocabatur Heber, unde Hebræorum vocabulum est, fuisse servatam, atque inde pervenisse ad Abraham, Hebræas autem litteras a lege cœpisse, quæ data est per Moysen; sed potius per illam successionem patrum, memoratam linguam cum suis litteris custoditam. Denique Moyses in populo Dei constituit, qui docendis litteris præesset, prius quam divinæ legis ulla litteras nossent. Hos appellat Scriptura *γραμματιστοις*, qui Latine dici possunt litterarum inductores vel introductores, eo quod eas inducant, id est, introducant quodam modo in corda discipulorum, vel in eas potius ipsos quos docent. Nulla igitur gens de antiquitate sapientiæ suæ super Patriarchas & Prophetas nostros, quibus inerat divina sapientia, ulla se vanitate jactaverit; quando nec Ægyptus invenitur, quæ solet falso & inaniter de suarum doctrinarum antiquitate gloriari, qualicumque sapientia sua Patriarcharum nostrorum tempore prævenisse sapientiam. Neque enim quisquam dicere audebit mirabilium disciplinarum eos peritissimos fuisse, ante quam litteras nossent, id est, ante quam Isis eo venisset, easque ibi docuisset. Ipsa porro eorum memorabilis doctrina, quæ appellata est sapientia, quid erat, nisi maxime astronomia, & si quid aliud talium disciplinarum magis ad exercenda ingenia, quam ad illuminandas vera sapientia mentes valere solet? Nam quod adinet ad philosophiam, quæ se docere profitetur aliquid unde fiant homines beati, circa tempora Mercurii, quem Trismegistum vocaverunt, in illis terris ejusmodi studia claruerunt: longe quidem ante sapientes vel philosophos Græciæ, sed tamen post Abraham, & Isaac, & Jacob, & Joseph; nimirum etiam post ipsum Moysen. Eo quippe tempore, quo Moyses natus est, fuisse reperitur Atlas ille magnus astrologus, Promethei frater, maternus

Philosophiæ origo.

avus

(a) Sic MSS. Editi vero, *Jude*.

avus Mercurii majoris, cujus nepos fuit Trismegistus ille Mercurius.

CAPUT XL.

De Ægyptiorum mendacissima vanitate, quæ antiquitati scientiæ suæ centum millia adscribit annorum.

FRUSTRA itaque vanissima præsumptione garrunt quidam, dicentes, ex quo rationem siderum comprehendit Ægyptus, amplius quam centum annorum millia numerari. In quibus enim libris istum numerum collegerunt, qui non multum ante annorum duo millia litteras magistra Iside didicerunt? Non enim parvus auctor est in historia Varro, qui hoc prodidit, quod a litterarum etiam divinarum veritate non dissonat. Cum enim ab ipso primo homine, qui est appellatus Adam, nondum sex millia annorum compleantur, quomodo non isti ridendi potius, quam refellendi sunt; qui de spatio temporum tam diversa, & huic exploratæ veritati tam contraria persuadere conantur? Cui enim melius narranti præterita credimus, quam qui etiam futura prædixit, quæ præsentia jam videmus? Nam & ipsa historicorum inter se dissonantia copiam nobis præbet, ut ei potius credere debeamus, qui divinæ, quam tenemus, non repugnat historiæ. Porro autem cives impiæ Civitatis, diffusi usquequaque per terras, cum legunt doctissimos homines, quorum nullius contemnenda videatur auctoritas, inter se de rebus gestis ab ætatis nostræ memoria remotissimis discrepantes, cui potius credere debeant, non inveniunt. Nos vero in nostræ religionis historia, fulti auctoritate divina, quidquid ei resistit, non dubitamus esse falsissimum, quomodolibet sese habeant cetera in sæcularibus litteris, quæ seu vera seu falsa sint, nihil momenti afferunt, quo recte beateque vivamus.

CAPUT XLI.

De philosophicarum opinionum dissensionibus, & canonicarum apud Ecclesiam concordia Scripturarum.

UT autem jam cognitionem omittamus historiæ, ipsi philosophi, a quibus ad ista progressi sumus, qui non videntur laborasse in studiis suis, nisi ut invenirent quomodo vivendum esset accommodate ad beatitudinem capeffendam, cur dissenferunt & a magistris discipuli, & inter se condiscipuli, nisi quia ut homines humanis sensibus & humanis ratiocinationibus ista quæserunt? Ubi quamvis esse potuerit & studium gloriandi, quo quisque alio sapientior & acutior videri cupit, nec sententiæ quodam modo addictus alienæ, sed sui dogmatis & opinionis inventor: tamen ut nonnullos vel etiam plurimos eorum fuisse concedam, quos a suis doctoribus vel discendi sociis amor veritatis abruperit, ut pro ea certarent, quam veritatem putarent, sive illa esset, sive non esset; quid agit, aut quo vel qua, ut ad beatitudinem perveniatur, humana se porrigit

Tom. VII.

infelicitas, si divina non ducit auctoritas. Denique auctores nostri, in quibus non frustra sacrarum litterarum figitur & terminatur canon, ablit ut inter se aliqua ratione dissentiant. Unde non immerito, cum illa scriberent, eis Deum vel per eos locutum, non pauci in scholis atque gymnasiis litigiosis disputationibus garruli, sed in agris atque in urbibus cum doctis atque indoctis tot tantique populi crediderunt. Ipsi sane pauci esse debuerunt, ne multitudine vilesceret, quod religione carum esse oporteret: nec tamen ita pauci, ut eorum non sit miranda consensus. Neque enim in multitudine philosophorum, qui labore etiam litterario monumenta suorum dogmatum reliquerunt, facile quis invenerit, inter quos cuncta quæ sensere conveniant: quod ostendere hoc Opere longum est.

2. Quis autem sectæ cujuslibet auctor sic est in hac dæmonicola Civitate approbatus, ut ceteri improbarentur, qui diversa & adversa senserunt? Nonne apud Athenas & Epicurei clarebant, asserentes res humanas ad deorum curam non pertinere, & Stoici, qui contraria sentientes, eas regi atque muniri diis adiutoribus atque tutoribus disputabant? Unde miror cur Anaxagoras reus factus sit, quia solem esse dixit lapidem ardentem, negans utique deum; cum in eadem civitate gloria floruerit Epicurus, vixeritque securus, non solum solem vel ullum siderum deum esse non credens, sed nec Jovem, nec ullum deorum omnino in mundo habitare contendens, ad quem preces hominum supplicationesque perveniant. Nonne ibi Aristippus in voluptate corporis summum bonum ponens, ibi Antisthenes virtute animi potius hominem fieri beatum asseverans; duo philosophi nobiles & ambo Socratici, in tam diversis atque inter se contrariis finibus vitæ summam locantes quorum etiam iste fugiendam, iste administrandam sapienti dicebat esse rempublicam, ad suam quisque sectam sectandam discipulos congregabat? Nempe palam in conspicua & notissima porticu, in gymnasiis, in hortulis, in locis publicis ac privatis; catervatim pro sua quisque opinione certabant: alii asserentes unum, alii innumerabiles mundos; ipsum autem unum alii ortum esse, alii vero initium non habere, alii interiturum, alii semper futurum; alii mente divina, alii fortuito & casibus regi: alii immortales esse animas, alii mortales; & qui immortales, alii revolvi in bestias, alii nequaquam; qui vero mortales, alii mox interire post corpus, alii vivere etiam postea vel paululum, vel diutius, non tamen semper: alii in corpore constituentes finem boni, alii in animo, alii in utroque: alii extrinsecus posita etiam bona ad animum & corpus addentes: alii sensibus corporis semper, alii non semper, alii nunquam, putantes esse credendum. Has & alias pæne innumerabiles dissensiones philosophorum, quis umquam populus, quis senatus, quæ pote-

R r

tas

stas vel dignitas publica impiæ Civitatis dijudicandas, & alias probandas ac recipiendas, alias improbandas repudiandasque curavit, ac non passim sine ullo iudicio confuseque habuit in gremio suo tot controversias hominum dissidentium, non de agris & domibus, vel quacunque pecuniaria ratione, sed de his rebus, quibus aut misere vivitur aut beate? Ubi etiam aliqua vera dicebantur, eadem licentia dicebantur & falsa; profus ut non frustra talis Civitas mysticum vocabulum Babylonis acceperit. Babylon quippe interpretatur confusio, quod nos jam dixisse meminimus. Nec interest diaboli regis eius, quam contrariis inter se rixentur erroribus, quos merito multæ variæque impietatis pariter possidet.

3. At vero gens illa, ille populus, illa Civitas, illa respublica, illi Israelitæ, quibus credita sunt eloquia Dei, nullo modo pseudopphetas cum veris Prophetis (a) pari licentia confuderunt: sed concordantes inter se atque in nullo dissentientes, sacrarum litterarum veraces ab eis agnoscebantur & tenebantur auctores. Ipsi eis erant philosophi, hoc est, amatores sapientiarum, ipsi sapientes, ipsi theologi, ipsi prophetae, ipsi doctores probitatis atque pietatis. Quicumque secundum illos sapuit & vixit, non secundum homines, sed secundum Deum, qui per eos locutus est, sapuit & vixit. Ibi si prohibitum est sacrilegium, Deus prohibuit. Si dictum est: *Honora patrem tuum & matrem tuam*:

Exodi 20. Deus iussit. Si dictum est, *Non machaberis, Non homicidium facies, Non furaberis*, & cetera huiusmodi, non hæc ora humana, sed oracula divina fuderunt. Quidquid philosophi quidam inter falsa, quæ opinati sunt, verum videre potuerunt, & laboriosis disputationibus persuadere moliti sunt, quod mundum istum fecerit Deus, eumque ipse providentissimus administraret, de honestate virtutum, de amore patriæ, de fide amicitia, de bonis operibus atque omnibus ad mores probos pertinentibus rebus, quamvis nescientes ad quem finem, & quonam modo essent ista omnia referenda, prophetis, hoc est divinis vocibus, quamvis per homines, in illa Civitate populo commendata sunt, non argumentationum concertationibus inculcata; ut non hominis ingenium, sed Dei eloquium contemnere formidaret, qui illa cognosceret.

(a) In MSS. *paritate licentia*.

(b) Omnes prope MSS. *Ptolomeorum*: & constanter *Pto-*

CAPUT XLII.

Qua dispensatione providentia Dei Scripturæ sacre veteris Testamenti ex Hebræo in Græcum eloquium translata sint, ut universis gentibus innotescerent.

HAs sacras litteras etiam unus (b) Ptolomæorum regum Ægypti nosse studuit & habere. Nam post Alexandri Macedonis, qui etiam Magnus cognominatus est, mirificentissimam minimeque diuturnam potentiam, qua universam Asiam, immo pæne totum orbem, partim vi & armis, partim terrore subegerat, quando inter cetera Orientis (c) etiam Judæam ingressus obtinuit; eo mortuo Comites eius, cum regnum illud amplissimum non pacifice inter se possessuri divisissent, sed potius dissipassent, bellis omnia vastaturi, Ptolomæos reges habere cepit Ægyptus: quorum primus Lagi filius, multos ex Judæa captivos in Ægyptum transtulit. Huic autem succedens alius Ptolomæus, qui est appellatus Philadelphus, omnes quos ille adduxerat subjugatos, liberos redire permisit: insuper & dona regia in templum Dei misit, petivitque ab Elcazaro tunc pontifice, dari sibi Scripturas, quas profecto audierat fama prædicante divinas, & ideo concupiverat habere in biblioteca, quam nobilissimam fecerat. Has ei cum idem pontifex misisset Hebræas, post etiam ille interpretes postulavit; & dati sunt septuaginta duo, de singulis duodecim tribubus seni homines, linguæ utriusque doctissimi, Hebrææ scilicet atque Græcæ. Quorum interpretatio ut Septuaginta vocetur, jam obtinuit consuetudo. Traditur sane tam mirabilem ac stupendum planeque divinum in eorum verbis fuisse consensum, ut cum ad hoc opus separatim singuli federint, (ita enim eorum fidem Ptolomæo placuit explorare) in nullo verbo, quod idem significaret & tantumdem valeret, vel in verborum ordine, alter ab altero discreparet: sed tamquam unus esset interpres, ita quod omnes interpretati sunt unum erat: quoniam re vera Spiritus erat unus in omnibus. Et ideo tam mirabile Dei munus acceperant, ut illarum Scripturarum, non tamquam humanarum, sed sicut erant, tamquam divinarum, etiam isto modo commendaretur auctoritas, credituris quandoque gentibus profutura, quod jam videmus effectum.

CAPUT XLIII.

De auctoritate Septuaginta Interpretum, quæ, salvo honore Hebræi stili, omnibus sit interpretibus præferenda.

NAM cum fuerint & alii interpretes, qui ex Hebræa lingua in Græcam sacra illa eloquia

Iomeus, loco Ptolomeus.

(a) Editi, *Orientalis regna*. Absent *regna* a MSS.

quia transtulerunt, sicut (a) Aquila, Symmachus, Theodotion; sicut etiam illa est interpretatio, cujus auctor non apparet, & ob hoc sine nomine interpretis, Quinta editio nuncupatur: hanc tamen quæ Septuaginta est, tamquam sola esset, sic recepit Ecclesia, eaque utuntur Græci populi Christiani, quorum plerique utrum alia sit aliqua ignorant. Ex hac Septuaginta interpretatione etiam in Latinam linguam interpretatum est, quod Ecclesiæ Latine tenent. Quamvis non defuerit temporibus nostris presbyter Hieronymus, homo doctissimus, & omnium trium linguarum peritus, qui non ex Græco, sed ex Hebræo in Latinum eloquium easdem Scripturas converterit. Sed ejus tam litteratum laborem quamvis Judæi fateantur esse veracem, Septuaginta vero interpretes in multis errasse contendunt: tamen Ecclesiæ Christi tot hominum auctoritati, ab Eleazaro tunc pontifice ad hoc tantum opus electorum, neminem judicant præferendum: quia etsi non in eis unus apparuisset Spiritus, sine dubitatione divinus, sed inter se verba interpretationis suæ Septuaginta docti more hominum contulissent, ut quod placuisset omnibus hoc maneret, nullus eis unus interpres debuit anteponi: cum vero tantum in eis signum divinitatis apparuit, profecto quisquis alius illarum Scripturarum ex Hebræa in quamlibet aliam linguam interpres est verax, aut congruit illis Septuaginta interpretibus; aut si congruere non videtur, altitudo ibi prophetica esse credenda est. Spiritus enim qui in Prophetis erat, quando illa dixerunt, idem ipse erat etiam in Septuaginta viris, quando illa interpretati sunt: qui profecto auctoritate divina & aliud dicere potuit, tamquam Propheta ille utrumque dixisset, quia utrumque idem Spiritus diceret; & hoc ipsum aliter, ut si non eadem verba, idem tamen sensus bene intelligentibus dilucesceret; & aliquid præmittere, & aliquid addere, ut etiam hinc ostenderetur non humanam fuisse in illo opere servitum, quam verbis debet interpretis, sed divinam potius potestatem, quæ mentem replebat & regebat interpretis. Nonnulli autem codices Græcos interpretationis Septuaginta ex Hebræis codicibus emendandos putarunt: nec tamen ausi sunt detrahere, quod Hebræi non habebant, & Septuaginta posuerunt; sed tantummodo addiderunt quæ in Hebræis inventa, apud Septuaginta non erant; eaque signis quibusdam in stellarum modum factis, ad capita eorumdem versuum notaverunt, quæ signa alte-

riscos vocant. Illa vero quæ non habent Hebræi, habent autem Septuaginta, similiter ad capita versuum jacentibus virgulis, sicut scribuntur unciaz, signaverunt. Et multi codices has notas habentes usquequaque diffusi sunt (b) & Latini. Quæ autem non prætermissa vel addita, sed aliter dicta sunt, sive alium sensum faciant etiam ipsum non abhorrentem, sive alio modo eundem sensum explicare monstrantur, nisi utrisque codicibus inspectis nequeunt reperiri. Si igitur, ut oportet, nihil aliud intueamur in Scripturis illis, nisi quid per homines dixerit Dei Spiritus, quidquid est in Hebræis codicibus, & non est apud interpretes Septuaginta, noluit ea per istos, sed per illos Prophetas Dei Spiritus dicere. Quidquid vero est apud Septuaginta, in Hebræis autem codicibus non est, per istos ea maluit, quam per illos, idem Spiritus dicere, sic ostendens utrosque fuisse Prophetas. Isto enim modo alia per Isaiam, alia per Jeremiam, alia per alium atque alium Prophetam, vel aliter eadem per hunc ac per illum dixit, ut voluit. Quidquid porro apud utrosque invenitur, per utrosque dicere voluit unus atque idem Spiritus: sed ita, ut illi præcederent prophetando, isti sequerentur propheticè illos interpretando: quia sicut in illis vera, & concordantia dicentibus unus pacis Spiritus fuit, sic & in istis non secum conferentibus, & tamen tamquam uno ore cuncta interpretantibus, idem Spiritus unus apparuit.

CAPUT XLIV.

Quid intelligendum sit de Ninivitarum excidio, cujus denuntiatio in Hebræo quadraginta dierum spatio tenditur, in Septuaginta autem tribus brevitate concluditur.

SED ait aliquis; Quomodo sciam quid Jonas propheta dixerit Ninivitis, utrum *Tri-* Jone 3.
duum, & Ninive evertetur, an Quadraginta 4.
dies? Quis enim non videat non potuisse utrum-
que tunc dici a Propheta, qui missus fuerat terere comminatione imminentis exitii civitatem? Cui si tertio die fuerat futurus interitus, non utique quadagesimo die: si autem quadagesimo, non utique tertio. Si ergo a me queritur, quid horum Jonas dixerit; hoc puto potius quod legitur in Hebræo: *Quadraginta dies, & Ninive evertetur.* Septuaginta quippe longe posteriori interpretati aliud dicere potuerunt, quod tamen ad rem pertineret, & in unum eundemque sensum, quamvis sub altera significatione, concurreret; admoneretque lectorem, utraque

R r 2 aucto-

(a) Aquila, homo semi-Judæus & semi-Christianus, interpretationem suam edidit sub Hadriano, circa annum Christi 130. post LXX. editionem elapsis annis plus 400. Symmachus profelytus suam sub Aurelio vel sub Severo scripsit, circa annum Christi 200. Theodotion, primo Marcionita & postea Judæus, suam ante Symmachum confecit, non longe a tempore Commodi, circiter annum Christi 180. Hunc post Symmachum Augustinus Epiphanius alioque secutus memorat ob id forsitan quod in

Hexaplis ab Origene posita esset juxta Aquilæ editionem prior Symmachi, & posterior Theodotionis editio. Porro præter Quintam editionem inventam Hierichunte, cujus hic meminit Augustinus, celebratur & Sexta editio inventa Nicopoli, utraque Hexaplis ipsam Origenianis, ut ferunt, quinto & sexto loco inserta. Sed Sexta illa Augustino ignota fuisse videtur.

(b) Lov. Græci & Latini. Editi alii & MSS. non habent Græci.

auctoritate non sprete, ab historia sese adtolle-
re ad ea requirenda, propter quæ significanda
historia ipsa conscripta est. Gesta sunt quippe
illa in Ninive civitate, sed aliquid etiam signi-
ficaverunt, quod modum illius civitatis excedat,
sicut gestum est, quod ipse Propheta in
ventre ceti triduo fuit, & tamen alium signi-
ficavit in profundo inferni triduo futurum, qui
Dominus est omnium Prophetarum. Quapropter
si per illam civitatem recte accipitur Ecclesia
gentium prophetice figurata, eversa scilicet
per penitentiam, ut qualis fuerat jam non
esset; hoc quoniam per Christum factum est in
Ecclesia gentium, cuius illa Ninive figuram
gerebat, sive per quadraginta dies, sive per tri-
dium, idem ipse significatus est Christus; per
quadraginta scilicet, quia tot dies peregit cum
discipulis suis post resurrectionem, & ascendit
in cælum; per triduum vero, quia die tertio
resurrexit: tamquam lectorem nihil aliud quam
historia rerum gestarum, inherere cupientem,
de somno excitaverint Septuaginta interpretes,
iidemque Prophetæ, ad perscrutandam altitudi-
nem prophetia, & quodam modo dixerint: In
quadraginta diebus ipsum quære, in quo & tri-
dium (a) potueris invenire; illud in ascensione,
hoc in ejus resurrectione reperies. Propter quod
utroque numero significari convenientissime po-
tuit, quorum unum per Jonam prophetam, al-
terum per Septuaginta interpretum prophetiam,
tamen unus atque idem Spiritus dixit. Longi-
tudinem fugio, ut non hæc per multa demon-
strem, in quibus ab Hebraica veritate putan-
tur Septuaginta interpretes discrepare, & bene
intellectu inveniuntur esse concordantes. Unde
etiam ego pro meo modulo vestigia sequens
Apostolorum, quia & ipsi ex utrisque id est, ex
Hebraeis & ex Septuaginta, testimonia prophe-
tica posuerunt, utraque auctoritate utendum
curavi, quoniam utraque una atque divina est.
Sed non querant, ut possumus, exsequamur.

CAPUT XLV.

Quod post instaurationem templi Prophetas Judææ
habere desierint, & quinde usque ad nati-
vitatem Christi continuis adversitatibus
sunt afflicti, ut prepararetur alterius
templi edificationem prophetice
vocibus fuisse promissam.

1. POSTEA quam gens Judæa cepit non ha-
bere Prophetas, procul dubio deterior
facta est, eo scilicet tempore, quo se sperabat
instauratione templo post captivitatem, quæ fuit
in Babylonia, futura esse meliorem. Sic quippe
intelligebat populus ille carnalis, quod præ-
nuntiatum est per Aggeum prophetam dicen-
tem: Magna erit gloria domus istius novissime,
plus quam prime. Quod de novo Testamento
dictum esse, paullo superius demonstravit, ubi
ait aperte Christum promittens: Et morbo

Ninive
figura
Eccle-
siaz.

Aggei
2. 10.

(a) Sic MSS. Editi vero, poteris.

omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gen-
tibus. Quo loco Septuaginta interpretes alium
sensum magis corpori quam capiti, hoc est,
magis Ecclesie quam Christo convenientem pro-
phetica auctoritate dixerunt: Venient quæ electa
sunt Domini de cunctis gentibus, id est, homi-
nes, de quibus ipse Jesus in Evangelio: Multi,
inquit, vocati, pauci vero electi. Talibus enim
electis gentium, domus Dei ædificatur per Tes-
tamentum novum lapidibus vivis, longe glo-
riosior, quam templum illud fuit, quod a rege
Salomone constructum est, & post captivitatem
instaurationem. Propter hoc ergo nec Prophetas
ex illo tempore habuit illa gens, & multis
cladibus afflicta est ab alienigenis regibus, ipsi-
que Romanis, ne hanc Aggei prophetiam in illa
instauratione templi opinaretur impletam.

2. Non multo enim post adveniente * Alex-
andro subjugata est; quando etsi nulla facta
est vastatio, quoniam non sunt ausi ei resistere,
& ideo placatum facillime subditi receperunt,
non erat tamen gloria tanta domus illius, quan-
ta fuit in suorum regum libera potestate. Hos-
tias sane Alexander immolavit in Dei templo,
non ad ejus cultum vera pietate conversus, sed
impia vanitate cum diis eum falsis colendum
putans. Deinde * Ptolemæus Lagi filius, quod
supra memoravi, post Alexandri mortem cap-
tivos inde in Ægyptum transtulit, quos ejus
successor Ptolemæus Philadelphus benevolentis-
sime inde dimisit: per quem factum est, quod
paullo ante narravi, ut Septuaginta interpre-
tum Scripturas haberemus. Deinde contriti sunt
bellis, quæ in Machabæorum libris explicantur.
Post hæc capti a rege Alexandria Ptolemæo,
qui est appellatus Epiphanes; inde ab * Antio-
cho rege Syriæ multis & gravissimis malis ad
idola colenda compulsi, templumque ipsum re-
pletum sacrilegis superstitionibus gentium, quod
tamen dux eorum strenuissimus Judas, qui
etiam Machabæus dictus est, Antiochi ducibus
pulsis, ab omni illa idololatriæ contaminatione
mundavit.

3. Non autem multo post * Alcimus quidam
per ambitionem, cum a genere sacerdotali es-
set alienus, quod nefas erat, pontifex factus
est. Hinc jam post annos ferme quinquaginta,
in quibus eis tamen pax non fuit, quamvis ali-
qua & prospere gesserint, primus apud eos * Ari-
stobolus assumpto diademate, & rex & pontifex
factus est. Antea quippe, ex quo de Babylonia
captivitate reversi sunt, templumque instaura-
tum est, non reges, sed duces vel principes ha-
buerunt: quamvis & qui rex est, possit dici
princeps a principatu imperandi, & dux eo
quod sit ductor exercitus: sed non continuo
quicumque principes vel duces sunt, etiam re-
ges dici possunt, quod iste Aristobolus fuit.
Cui successit Alexander, etiam ipse rex & pon-
tifex,

Ibidem
8.

Matth.
22. 14.

* Jose-
phus lib.
11. an-
tiquit.
c. 8.

Alexan-
der sa-
crificio
non ve-
re Deum
coluit.

* Jose-
phus lib.
12. anti-
quit. c. 1.
&c.

* 1. Ma-
chab. 6.
& Jose-
phus lib.
12. c. 7.
& 8.

* 1. Ma-
chab. 7.
& Jose-
phus lib.
12. c. 15.

* Josep.
lib. 13.
c. 19. &c.

tifex, qui crudeliter in suos regnasse traditur. **Alexandra:** Post hunc uxor ejus Alexandra regina Judæorum fuit, ex cujus tempore & deinceps mala sunt eos secuta graviora. * Filii quippe hujus Alexandræ Aristobolus & Hircanus inter se de imperio dimicantes, vires adversus Israeliticam gentem provocavere Romanas. Hircanus namque ab eis contra fratrem poposcit auxilium. Tunc jam Roma subjugaverat Africam, subjugaverat Græciam, lateque etiam aliis orbis partibus imperans tamquam se ipsam ferre non valens, sua se quodam modo magnitudine fregerat. Pervenerat quippe ad seditiones domesticas graves, atque inde ad bella socialia, moxque civilia, tantumque se comminuerat atque adtriverat, ut ei mutandus reipublicæ status, quo regeretur regibus, immineret. Pompeius ergo populi Romani præclarissimus princeps, Judæam cum exercitu ingressus civitatem capit, templum referat, non devotione supplicis, sed jure victoris, & ad sancta sanctorum, quo nisi summum sacerdotem non licebat intrare, non ut venerator, sed ut profanator accedit: confirmatoque Hircani pontificatu, & subjugatæ genti imposito custode Antipatro, quos tunc procuratores vocabant, vincitum secum Aristobolum ducit. Ex illo Judæi etiam tributarii Romanorum esse cœperunt. Postea Cassius etiam templum exspoliavit. Deinde post paucos annos etiam Herodem alienigenam regem habere meruerunt, quo regnante natus est Christus. Jam enim venerat plenitudo temporis significata prophetico Spiritu per os Patriarchæ Jacob, ubi ait: *Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de senioribus ejus, donec veniat cui repositum est, & ipse expectatio gentium.* Non ergo defuit Judæorum princeps ex Judæis, usque ad istum Herodem, quem primum acceperunt alienigenam regem. Tempus ergo jam erat, ut veniret ille cui repositum erat, quod novo promissum est Testamento, ut ipse esset expectatio gentium. Fieri autem non posset, ut expectarent gentes eum venturum, sicut eum cernimus expectari, ut veniat ad faciendum judicium in claritate potentæ, nisi prius in eum crederent, cum venit ad patiendum judicium in humilitate patientiæ.

CAPUT XLVI.

De ortu Salvatoris nostri, secundum quod Verbum caro factum est; & de dispersione Judæorum per omnes gentes, sicut fuerat prophetatum.

REGNANTE ergo Herode in Judæa, apud Romanos autem jam mutato reipublicæ statu, imperante Cæsare Augusto, & per eum orbe pacato, natus est Christus secundum præcedentem prophetiam in Bethleem Judæ, homo manifestus ex homine virginæ, Deus occultus ex Deo Patre. Sic enim Propheta prædixerat: *Ecce virgo in utero accipiet, & pariet filium, &*

Isai. 7. Ecce virgo in utero accipiet, & pariet filium, &

14. Matth.

1. 23.

(a) MSS. omittunt, *coram ipsis.*

vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus. Qui ut in se commendaret Deum, miracula multa fecit; ex quibus quædam, quantum ad eum prædicandum satis esse visum est, scriptura Evangelica continet. Quorum primum est, quod tam mirabiliter natus est: ultimum autem, quod cum suo resuscitato a mortuis corpore ascendit in cælum. Judæi autem, qui eum occiderunt, & in eum credere noluerunt, quia oportebat eum mori, & resurgere, vastati infelicibus a Romanis, funditusque a suo regno, ubi jam eis alienigenæ dominabantur, eradicati dispersique per terras, (quando quidem ubique non defunt) per Scripturas suas testimonio nobis sunt prophetias nos non finxisse de Christo, quas plurimi eorum considerantes, & ante passionem, & maxime post ejus resurrectionem crediderunt in eum, de quibus prædictum est: *Si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquæ salvæ fient.* Ceteri vero excæcati sunt, de quibus prædictum est: *Fiat mensa eorum (a) coram ipsis in laqueum, & in retributionem, & in scandalum. Obscurentur oculi eorum, ne videant; & dorsum illorum semper incurva.* Proinde cum Scripturis nostris non credunt, complentur in eis suæ, quas cæci legunt: nisi forte quis dixerit illas prophetias Christianos finxisse de Christo, quæ Sibyllæ nomine, vel aliorum proferuntur, si quæ sunt, quæ non pertinent ad populum Judæorum. Nobis quidem illæ sufficiunt, quæ de nostrorum inimicorum codicibus proferuntur, quos agnoscimus propter hoc testimonium, quod nobis inviti perhibent eisdem codices habendo atque servando, per omnes gentes etiam ipsos esse dispersos, quaqua verum Christi Ecclesia dilatatur. Nam prophetia in Psalmis, quos etiam legunt de hac re præmissa est, ubi scriptum est: *Deus meus, misericordia ejus præveniet me. Deus meus demonstravit mihi (b) inimicis meis, ne occideris eos, ne quando obliviscantur legem tuam: disperge eos in virtute tua.* Demonstravit ergo Deus Ecclesie in ejus inimicis Judæis gratiam misericordiae suæ, quoniam, sicut dicit Apostolus, *delictum illorum, salus gentibus.* Et ideo non eos occidit, id est, non in eis perdidit quod sunt Judæi, quamvis a Romanis fuerint devicti & oppressi ne obliti legem Dei, ad hoc, de quo agimus, testimonium nihil valerent. Ideo parum fuit, ut diceret. *Ne occideris eos, ne quando obliviscantur legem tuam: nisi etiam adderet: Disperge eos: quoniam si cum isto testimonio Scripturarum in sua tantummodo terra, non ubique essent, profecto Ecclesia quæ ubique est, eos prophetiarum, quæ de Christo præmissæ sunt, testes in omnibus gentibus habere non posset.*

CA-

(b) Editi, *de inimicis.* At MSS. *in inimicis;* juxta Græc. LXX.

CAPUT XLVII.

An ante tempora Christiana aliqui fuerint extra Israeliticum genus, qui ad caelestis Civitatis consortium pertinerent.

QUAPROPTER quisquis alienigena, id est, non ex Israel progenitus, nec ab illo populo in canonem sacrarum litterarum receptus, legitur aliquid prophetasse de Christo, si in nostram notitiam venit, aut venerit, ad cumulum a nobis commemorari potest: non quo necessarius sit, etiam si desit, sed quia non incongrue creditur fuisse & in aliis gentibus homines, quibus hoc mysterium revelatum est, & qui hoc etiam praedicere impulsus sunt, sive participes ejusdem gratiae fuerint, sive expertes, sed per malos angelos docti sunt, quos etiam praesentem Christum, quem Judaei non agnoscebant, scimus fuisse confessos. Nec ipsos Judaeos exilimo audere contendere, neminem pertinuisse ad Deum, praeter Israelitas, ex quo propago Israel esse coepit, reprobato ejus fratre majore. Populus enim re vera, qui proprie Dei populus diceretur, nullus alius fuit: homines autem quosdam non terrena, sed caelesti societate ad veros Israelitas supernae civis patriae pertinentes etiam in aliis gentibus fuisse, negare non possunt, quia si negant, facillime convincuntur de sancto & mirabili viro Job, qui nec indigena, nec profelytus, id est, advena populi Israel fuit; sed ex gente Idumaea genus ducens, ibi ortus, ibidem mortuus est: qui divino sic laudatur eloquio, ut quod ad justitiam pietatemque adinet, nullus ei homo suorum temporum coarquetur. Quae tempora ejus quamvis non inveniamus in Chronicis, colligimus tamen ex libro ejus, quem pro sui merito Israelitae in auctoritatem canonicam receperunt, * tertia generatione posteriorem fuisse quam Israel. Divinitus autem provisum fuisse non dubito, ut ex hoc uno sciremus etiam per alias gentes esse potuisse, qui secundum Deum vixerunt eique placuerunt, pertinentes ad spiritalem (a) Jerusalem. Quod nemini concessum fuisse credendum est, nisi cui divinitus revelatus est unus mediator Dei & hominum homo Christus Jesus: qui venturus in carne sic antiquis sanctis praenuntiabatur, quemadmodum nobis venisse nuntiatus est, ut una eademque per ipsum fides omnes in Dei Civitatem, Dei domum, Dei templum praedestinos perducatur ad Deum. Sed quaecumque aliorum prophetiae de Dei per Christum Jesum gratia proferuntur, possunt putari a Christianis esse confictae. Ideo nihil est firmitus ad convincendos quoslibet alienos, si de hac re contenderint, nostrosque (b) faciendos, si recte sapuerint, quam ut divina praedicta de Christo ea proferantur, quae in Judaeorum scripta sunt codicibus: quibus avulsis de sedibus propriis, & propter hoc testimonium toto orbe

Job. 1.

* V. Euseb. I. 1. de demonstr. c. 5. & 6.

(a) Nonnulli MSS. ad spiritalem Israel.

(b) Editi, nostrosque faciendos. Aptius, nisi fallimur,

dispersis, Christi usquequaque crevit Ecclesia.

CAPUT XLVIII.

Prophetiam Aggae, qua dixit majorem futuram gloriam domus Dei, quam primum fuisset, non in reedificatione templi, sed in Ecclesia Christi esse completam.

HAEC domus Dei majoris est gloriae, quam fuerat illa prima lignis, & lapidibus, ceterisque pretiosis rebus metallisque constructa. Non itaque Aggae prophetia in templi illius instauratione completa est. Ex quo enim instauratum est, numquam ostenditur habuisse tantam gloriam, quantam habuit tempore Salomonis: immo potius ostenditur primum cessatione prophetiae fuisse domus illius gloriam diminutam, deinde ipsius gentis cladibus tantis usque ad ultimum excidium, quod factum est a Romanis, sicut ea quae supra sunt commemorata testantur: Haec autem domus ad novum pertinens Testamentum, tanto utique majoris est gloriae, quanto meliores sunt lapides vivi, quibus credentibus renovatque construitur. Sed ideo per instaurationem templi illius significata est, quia ipsa renovatio illius aedificii significat eloquio prophetico alterum Testamentum, quod appellatur novum. Quod ergo Deus dixit per memoratum Prophetam: *Et dabo pacem in loco isto*: per significantem locum, ille qui eo significatur intelligendus est: ut quia illo loco instaurato significata est Ecclesia, quae fuerat aedificanda per Christum, nihil aliud accipiat, quod dictum est: *Dabo pacem in loco isto*, nisi dabo pacem in loco, quem significat locus iste. Quoniam omnia significantia videntur quodam modo earum rerum, quas significant, sustinere personas: sicut dictum est ab Apostolo: *Petra erat Christus*; quoniam petra illa, de qua hoc dictum est, significabat utique Christum. Major est itaque gloria domus hujus novi Testamenti, quam domus prioris veteris Testamenti: & tunc apparebit major cum dedicabitur. Tunc enim *veniet desideratus cunctis gentibus*, sicut legitur in Hebraeo. Nam prius ejus adventus nondum erat desideratus omnibus gentibus. Non enim quem deberent desiderare, sciebant in quem non crediderant. Tunc etiam secundum Septuaginta interpretes, (quia & ipse propheticus sensus est) *venient quae electa sunt Domini de cunctis gentibus*. Tunc enim vere non venient nisi electa, de quibus dicit Apostolus: *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem*. Ipse quippe architectus, qui dixit: *Multi vocati, pauci autem electi*, non de his (c) qui vocati sic venerunt, ut de convivio projicerentur, sed de electis demonstraturus est aedificatam domum, quae nullam deinceps formidabit ruinam. Nunc autem, quando & hi replent ecclesias, quos tamquam in area ventilatio separabit, non apparet tanta gloria domus hujus,

Aggae 2. 10.

1. Cor.

10. 4.

Aggae 2. 8.

Ephes. 1.

4.

Matth.

22. 14.

quod MSS. habent, nostrosque faciendos.

(c) Editi, non de his dixit. Abest dixit a MSS.

hujus, quanta tunc apparebit, quando quisquis ibi erit, semper erit.

CAPUT XLIX.

De (a) indiscreta multiplicatione Ecclesie, qua in sæculo multi reprobi miscentur electis.

IN hoc ergo maligno sæculo, in his diebus malis, ubi per humilitatem præsentem futuram comparat Ecclesia celsitudinem, & timorum stimulis, dolorum tormentis, laborum molestis, tentationum periculis eruditur, sola spe gaudens, quando sanum gaudet, multi reprobi miscentur bonis; & utrique tamquam in fagem Evangelicam colliguntur; & in hoc mundo, tamquam in mari, utrique inclusi retibus indiscrete natant, donec perveniatur ad litus, ubi mali segregentur a bonis, & in bonis tamquam in templo suo, sit Deus omnia in omnibus. Proinde vocem nunc agnoscimus ejus impleri, qui loquebatur in Psalmo, atque dicebat: *Annuntiavi, & locutus sum, multiplicati sunt super numerum.* Hoc fit nunc, ex quo primum per os præcurforis sui Joannis, deinde per os proprium annuntiavit, & locutus est, dicens:

Matth.
23.47.

1. Cor.
15. 28.

Pf. 39.
10.

Matth.
3.2.

Matth.
4. 17.

Lucæ 6.
14.

Act. 1.
9. 2.

Agite penitentiam, appropinquavit enim regnum celorum. Elegit discipulos, quos & Apostolos nominavit, humiliter natos, inhonoratos, illiteratos; ut quidquid magnum essent & facerent, ipse in eis esset & faceret. Habuit inter eos unum, quo malo utens bene, & suæ passionis dispositum impleret, & Ecclesie suæ tolerandorum malorum præberet exemplum. Seminatio, quantum per ejus oportebat præsentiam corporalem, sancto Evangelio, passus est, mortuus est, resurrexit: passione ostendens quid sustinere pro veritate, resurrectione quid sperare in æternitate debeamus; excepta altitudine Sacramenti, qua sanguis ejus in remissionem peccatorum fulus est. Conversatus est in terra quadraginta dies cum discipulis suis, atque ipsis videntibus ascendit in cælum, & post dies decem misit promissum Spiritus-sanctum (b): cuius venientis in eos qui crederant, tunc signum erat maximum & maxime necessarium, ut unusquisque eorum linguis omnium gentium loqueretur: ita significans unitatem catholicæ Ecclesie per omnes gentes futuram, ac sic linguis omnibus locuturam.

CAPUT L.

De prædicatione Evangelii, qua per passiones prædicantium clarior & potentior facta est.

DEINDE secundum illam prophetiam: *Ex Sion lex prodiet, & verbum Domini ex Jerusalem:* & secundum ipsius Domini Christi prædicta, ubi post resurrectionem stupentibus eum discipulis suis aperuit sensum, ut intelligerent Scripturas, & dixit eis, *Quoniam sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere a mortuis tertio die, & prædicari in no-*

Isai. 2. 3.

Lucæ 24.

46. &

47.

mine ejus penitentiam & remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem. Et ubi rursus eis de adventu ejus novissimo requiruntibus respondit, atque ait: *Non est vestrum scire tempora (c) vel momenta quæ Pater posuit in sua potestate: sed accipietis virtutem Spiritus-sancti supervenientem in vos, & eritis mihi testes in Jerusalem, & in tota Judæa & Samaria, & usque in fines terre.* Primum se ab Jerusalem diffudit Ecclesia, & cum in Judæa atque Samaria plurimi credidissent, & in alias gentes itum est, eis annuntiantibus Evangelium, quos ipse, sicut luminaria, & aptaverat verbo, & accenderat Spiritu-sancto. Dixerat enim eis: *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere.* Qui ut frigidum non essent, igne caritatis ardebant. Denique per ipsos, non solum qui eum & ante passionem & post resurrectionem viderant & audierant, verum etiam post obitum eorum per posteros eorum, inter horrendas persecutiones & varios cruciatus ac funera Martyrum prædicatum est toto orbe Evangelium, contestante Deo signis, & ostentis, & variis virtutibus, & Spiritus-sancti muneribus: ut populi gentium credentes in eum, qui pro eorum redemptione crucifixus est, Christiano amore venerarentur sanguinem Martyrum, quem diabolico furore fuderunt; ipsique reges, quorum legibus vastabatur Ecclesia, ei nomini salubriter subderentur, quod de terra crudeliter auferre conati sunt; & falsos deos inciperent persequi, quorum causa cultores Dei veri fuerant antea persecuti.

CAPUT LI.

Quod etiam per hæreticorum dissensiones fides catholica roboretur.

IDENS autem diabolus templa dæmonum deserit, & in nomen liberantis Mediatoris currere genus humanum, hæreticos movit, qui sub vocabulo Christiano doctrinæ resisterent Christianæ, quasi possent indifferenter sine ulla correptione haberi in Civitate Dei, sicut Civitas confusionis indifferenter habuit philosophos inter se diversa & adversa sentientes. Qui ergo in Ecclesia Christi morbidum aliquid pravumque sapiunt, si correpti ut sanum rectumque sapiant, resistunt contumaciter, suæque pestifera & mortifera dogmata emendare nolunt, sed defensare persunt; hæretici fiunt, & foras exeuntes habentur in exercitibus inimicis. Etiam sic quippe veris illis catholicis membris Christi malo suo profunt, dum Deus utitur & malis bene, & diligentibus eum omnia (d) cooperantur in bonum. Inimici enim omnes Ecclesie; quolibet errore excentur vel malitia depraventur, si accipiunt potestatem corporaliter affligendi, exercent ejus patientiam; si tantummodo male sentiendo adversantur, exercent

Act. 1.
7. & 8.

Matth.
10. 28.

Rom. 8.
28.

(a) Sic MSS. Editi autem, *De incerta.*

(b) Editi addunt, *Patris sui:* non autem veteres libri.

(c) In MSS. non est, *vel momenta.*

(d) Plures & probæ notæ MSS. *cooperatur.* Alludit ad locum Apostoli Rom. 8. ubi Græce est, *συνεργῶσι:* quod utrolibet modo verti potest, referendo ad *Deum*, vel ad *virtutes.*

cent ejus sapientiam ; ut autem etiam inimici diligantur , exercent ejus benevolentiam , aut etiam beneficentiam , sive (a) suadibili doctrina cum eis agatur , sive terribili disciplina . Ac per hoc diabolus princeps impiæ Civitatis , adversus peregrinantem in hoc mundo Civitatem Dei vasa propria commovendo , nihil ei nocere permittitur . Cui procul dubio & rebus prosperis consolatio , ut non frangatur adversis ; & rebus adversis exercitatio , ut non corrumpatur prosperis , per divinam providentiam procuratur : atque ita temperatur utrumque ab alterutro , ut in Psalmo illam vocem non aliunde agnoscamus exortam : *Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo , consolationes tuæ jucundaverunt animam meam* . Hinc est & illud Apostoli , *Spe gaudentes , in tribulatione patientes* .

Psal. 93.
19.

Rom. 12.
12.

2. Tim.
3. 12.

2. Nam & id , quod ait idem doctor : *Quicumque volunt in Christo pie vivere , persecutionem patientur* , nullis putandum est deesse posse temporibus . Quia & cum ab eis qui foris sunt non scipientibus , videtur esse tranquillitas , & re vera (b) est , plurimumque consolationis adfert , maxime infirmis ; non tamen desunt , immo multi sunt intus , qui corda pie viventium suis perditis moribus eruciant : quoniam per eos blasphematur Christianum & catholicum nomen : quod quanto est carius eis , qui volunt pie vivere in Christo , tanto magis dolent , quod per malos intus positos fit , ut minus quam piorum mentes desiderant , diligatur . Ipsi quoque hæretici , cum (c) cogitantur habere nomen & sacramenta Christiana , & Scripturas , & professionem , magnum dolorem faciunt in cordibus piorum : quia & multi volentes esse Christiani , propter eorum dissensiones hæsitare coguntur , & multi maledici etiam in his inveniunt materiam blasphemandi Christianum nomen : quia & ipsi quoque modo Christiani appellantur . His atque hujusmodi pravis moribus & erroribus hominum persecutionem patiuntur qui volunt in Christo pie vivere , etiam nullo infestante neque vexante corpus illorum . Patiuntur quippe hanc persecutionem , non in corporibus , sed in cordibus . Unde illa vox est , *Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo* . Non enim ait , In corpore meo . Sed rursus quoniam cogitantur immutabilia divina promissa , & quod ait Apostolus : *Novit Dominus qui sunt ejus , Quos enim præservit , & prædestinavit conformes (d) imaginis Filii sui* ; ex eis perire nullus potest . Ideo sequitur in illo Psalmo : *Consolationes tuæ jucundaverunt animam meam* , Dolor autem ipse , qui fit in cordibus piorum , quos persequuntur mores Christianorum malorum sive fallorum , prodest dolentibus ; quoniam de caritate descendit , qua eos

2. Tim.
2. 19.
* Rom. 8.
19.

Dolor
piorum.

perire nolunt , nec impedire aliorum salutem . Denique magnæ consolationes fiunt etiam de correctionibus eorum , quæ piorum animas tanta jucunditate perfundunt , quantis doloribus de sua perditione cruciaverunt . Sic in hoc sæculo , in his diebus malis , non solum a tempore corporalis præsentis Christi & Apostolorum ejus , sed ab ipso Abel , quem primum justum impius frater occidit , & deinceps usque in hujus sæculi finem , inter persecutiones mundi & consolationes Dei peregrinando procurrit Ecclesia .

CAPUT LIII.

An credendum sit , quod quidam putant , impletis decem persecutionibus quæ fuerunt , nullam superesse , præter undecimam , quæ in ipso Antichristi tempore sit futura .

I. PROINDE ne illud quidem temere puto esse dicendum , sive credendum quod nonnullis visum est , vel videtur , non amplius Ecclesiam passuram persecutiones usque ad tempus Antichristi , quam quot jam passa est , id est , decem , ut undecima eademque novissima sit ab Antichristo . Primam quippe computant a Nerone (e) quæ facta est , secundam a Domitiano , a Trajano tertiam , quartam ab Antonino , a Severo quintam , sextam a Maximino , a Decio septimam , octavam a Valeriano , ab Aureliano nonam , decimam a Diocletiano & Maximiano . Plagas enim Ægyptiorum , quoniam decem fuerunt , ante quam inde exire inciperet populus Dei , (f) putant ad hunc intellectum esse referendas , ut novissima Antichristi persecutio , similis videatur undecimæ plagæ , qua Ægyptii , dum hostiliter sequerentur Hebraeos , in mari rubro populo Dei per siccum transeunte perierunt . Sed ego illa re gesta in Ægypto , istas persecutiones prophetice significatas esse non arbitror : quamvis ab eis , qui hoc putant , exquisite & ingeniose illa singula his singulis comparata videantur , non prophetico Spiritu , sed conjectura mentis humanæ , quæ aliquando ad verum pervenit , aliquando fallitur .

2. Quid enim , qui hoc sentiunt , dicturi sunt de persecutione , qua ipse Dominus crucifixus est ? In quo eam numero posituri ? Si autem hæc excepta existimant computandum , tamquam illæ numerandæ sint , quæ ad corpus pertinent , non qua ipsum caput est appetitum & occisum ; quid agent de illa , quæ postea quam Christus ascendit in cælum , Jerosolymis facta est , ubi beatus Stephanus lapidatus est , ubi Jacobus frater Joannis gladio trucidatus , ubi apostolus Petrus ut occideretur inclusus & per Angelum liberatus , ubi fugati atque dispersi de Jerosolymis fratres , ubi Saulus qui postea Paulus apostolus factus est , vastabat Ecclesiam ; ubi ipse quoque jam

(a) Sic MSS. Editi autem , *suadibili* .
(b) Er. & aliquot MSS. & re vera utilis est .
(c) Editi , *cum Christianum cogitantur* &c. Abest Christianum a MSS.

(d) Editi , *conformes fieri* . Verbum fieri non est in MSS. nec in Græco textu apostoli .

(e) Vind. Am. & Aliquot MSS. omittunt , *quæ facta est* .

(f) Sic putat Orosius in lib. 7. cap. 27.

jam fidem, quam persequatur, evangelizans, qualia faciebat, est passus, sive per Judæam, sive per alias gentes, quacumque Christum ferventissimum prædicabat? Cur ergo eis a Nerone videtur ordiendum, cum ad Neronis tempora inter atrocissimas persecutiones, de quibus nimis longum est cuncta dicere, Ecclesia crescendo pervenerit? Quod si a regibus factas persecutiones in numero existimant esse debere; rex fuit Herodes, qui etiam post adscensum Domini gravissimam fecit. Deinde quid respondent etiam de Juliano, quem non numerant in decem? An ipse non est Ecclesiam persecutus, qui Christianos liberales litteras docere ac discere vetuit? Sub quo *Valentinianus major, qui post eum tertius Imperator fuit, fidei Christianæ confessor exstitit, militiaque privatus est. Ut omittam quæ apud Antiochiam facere cœperat, nisi unius fidelissimi & constantissimi juvenis, qui multis, ut torquerentur, apprehensis, per totum diem primus est tortus, inter ungulas cruciatulque psallentis libertatem atque hilaritatem miratus horruisset; & in ceteris deformius erubescere timuisset. Postremo nostra memoria Valens supradicti Valentiniani frater Arianus, nonne magna *persecutione per Orientis partes catholicam vastavit Ecclesiam? Quale est autem, non considerare, Ecclesiam per totum mundum fructificantem atque crescentem posse in aliquibus gentibus persecutionem pati a regibus, & quando in aliis non patitur? Nisi forte non est persecutio computanda, quando rex (a) Gothorum in ipsa Gothia persecutus est Christianos crudelitate mirabili, cum ibi non essent nisi catholici, quorum plurimi martyrio coronati sunt: sicut a quibusdam fratribus, qui tunc illic pueri fuerant, & se ista vidisse incunctanter recordabantur, audivimus? Quid modo (b) in Perside? Nonne ita in Christianos feruit persecutio, (si tamen jam quievit) ut fugientes inde nonnulli usque ad Romana oppida pervenerint? Hæc atque hujusmodi mihi cogitanti, non videtur esse definiendus numerus persecutionum, quibus exerceri oportet Ecclesiam. Sed rursus affirmare aliquas futuras a regibus, præter illam novissimam, de qua nullus ambigit Christianus, non minoris est temeritatis. Itaque hoc in medio relinquimus, neutram partem quæstionis hujus adstruentes, sive destruentes, sed tantummodo ab affirmandi quodlibet horum audaci præsumptione revocantes.

CAPUT LIII.

De tempore novissimæ persecutionis occulto.

I. ILLAM sane novissimam persecutionem, quæ ab Antichristo futura est, præsentia Tom. VII.

(a) Athanarici regis Gothorum notat persecutionem, de qua Hieronymus in Chronico, & Orosius lib. 7. c. 32.

(b) Hæc persecutio commota est circa annum Christi 420. sub Isidgero rege Persarum, ut scribit Theodoretus lib. 5. c. 38. vel potius sub Vararane ejus filio, ut Socrates lib. 7. c. 18. & Nicephorus lib. 14. c. 19. De eadem persecutione Cassiodorus lib. 10. hist. trip. c. 30.

sua ipse extinguet Jesus. Sic enim scriptum est, quod *eum interficiet spiritu oris sui, & evacua-* ^{2. Thess. 2. 8.} *bit illuminatione præsentia sue.* Hic quæri solet, Quando istud erit? Importune omnino. Si enim hoc nobis nosse prodesset, a quo melius quam ab ipso Deo magistro interrogantibus discipulis diceretur? Non enim siluerunt inde apud eum; sed a præsentibus quæsierunt, dicentes: *Domine, si hoc tempore (c) præsentaberis, & quando regnum Israel?* At ille, *Non est, inquit, vestrum scire tempora, quæ Pater in sua posuit potestate.* Non utique illi de hora, vel die, vel anno, sed de tempore interrogaverant, quando istud accipere responsum. Frustra igitur annos, qui huic sæculo remanent, computare ac definire conamur, cum hoc scire non esse nostrum ex ore Veritatis audiamus. Quos tamen alii quadringentos, alii quingentos, alii etiam mille ab adscensione Domini usque ad ejus ultimum adventum compleri posse dixerunt. Quemadmodum autem quisque eorum adstruat opinionem suam, longum est demonstrare, & non necessarium. Conjecturis quippe utuntur humanis, non ab eis certum aliquid de Scripturæ canonice auctoritate profertur. Omnium vero de hac re calculantium digitos resolvit, & quiescere jubet ille qui dicit: *Non est vestrum scire tempora, quæ Pater in sua posuit potestate.*

2. Sed hæc quia Evangelica sententia est, mirum non est non ea repressos fuisse deorum multorum falsorumque cultores, quo minus fingerent dæmonum responsis, quos tamquam deos colunt, definitum esse quanto tempore mansura esset religio Christiana. Cum enim viderent, nec tot tantisque persecutionibus eam potuisse consumi, sed his potius mira incrementa summissis, excogitaverunt nescio quos versus Græcos, tamquam consulenti cuidam, divino oraculo effusos, ubi Christum quidem ab hujus tamquam sacrilegii crimine faciunt innocentem, Petrum autem (d) maleficiis fecisse subjungunt, ut coleretur Christi nomen per trecentos-sexaginta-quinque annos, deinde completo memorato numero annorum, sine mora sumeret finem. O hominum corda doctorum! O ingenia (e) litterata digna credere ista de Christo, quæ credere non vultis in Christum, quod ejus discipulus Petrus ab eo magicas artes non didicerit, sed ipso innocente tamen ejus (f) maleficus fuerit, nomenque illius, quam suum, coli maluerit magicis artibus suis, magnis laboribus & periculis suis, postremo etiam effusione sanguinis sui! Si Petrus maleficus fecit, ut Christum sic diligeret mundus; quid fecit innocens Christus, ut eum sic diligeret Petrus? Respondeant

S s igitur

(c) Editi, *si hoc in tempore representabis regnum Israel?* Sed Augustinus, ut alibi jam est observatum, legere solet, *si hoc tempore presentaberis, & quando regnum Israel?* Et sic habet hoc loco liber optimæ notæ Colbertinus.

(d) Sic aliquot MSS. At editi, *maleficiis fecisse.*

(e) In sola editione Lov. *litteratorum*, pro *litterata.*

(f) Editi, *eius discipulus maleficus.* Absit *discipulus* a MSS.

* Am-
mianus
lib. 26.
Theodo-
retus lib.
3. c. 15.
Eustro-
pius &c.

* Euse-
bius, Eu-
stropius,
Orosius
&c. Ipse
August.
l. 2. con-
tra litte-
ras Pe-
til. c. 92.

Figmen-
tum im-
pium &
calu-
mnia in
Petrum
ceum ma-
leficum.

igitur ipsi sibi, & si possunt, intelligant illa superna gratia factum esse, ut propter æternam vitam Christum diligeret mundus, qua gratia factum est, ut & propter æternam vitam ab illo accipiendam; & usque ad temporariam mortem pro illo patiendam Christum diligeret Petrus. Deinde isti dii qui sunt, qui possunt ista prædicere, nec possunt avertere, ita succumbentes uni malefico, & uni sceleri magico, quo puer, ut dicunt, anniculus occisus, & dilaniatus, & ritu nefario sepultus est, ut sectam sibi adversariam tam prolixo tempore convalescere, tot tantarumque persecutionum horrendas crudelitates, non resistendo, sed patiando superare, & ad suorum simulacrorum, templorum sacrorum, oraculorum everisionem pervenire permitterent? Quis postremo est deus, non noster usque, sed ipsorum, qui vel illectus tanto scelere vel impulsus est ista præstare? Non enim alicui dæmoni, sed deo dicunt illi versus, hæc Petrum arte magica definisse. Talem deum habent, qui Christum non habent.

CAPUT LIV.

De stultissimo mendacio Paganorum, quo Christianam religionem non ultra trecentos sexaginta-quinque annos mansuram esse finxerunt.

Hæc atque huiusmodi multa colligerem, si nondum annus ipse transisset, quem divinitio facta promisit, & decepta vanitas credit. Cum vero ex quo nominis Christi cultus per ejus in carne præsentiam & per Apostolos institutus est, ante aliquot annos anni trecenti-sexaginta-quinque completi sint, quid aliud quærimus, unde ista falsitas refellatur? Ut enim in Christi nativitate hujus rei non ponamus initium, quia infans & puer discipulos non habebat, tamen quando habere cœpit, procul dubio tunc innotuit per ejus corporalem præsentiam doctrina & religio Christiana, id est, postea quam in fluvio Jordane ministerio Joannis est baptizatus. Propter hoc enim de illo prophetia illa præcæserat: *Dominabitur a mari usque ad mare, & a flumine usque ad terminos orbis terra*. Sed quo-

(a) Lov. *includit*: dissentientibus editis aliis & MSS.

(b) Tertullianus lib. contra Judæos cap. 8. *Tiberius*, inquit, *Cæsar imperium habuit annis 22. mensibus 7. diebus 20. huius quinto decimo anno imperii passus est Christus, annos habens quasi triginta cum pateretur*. Et paulo post, *Passio hujus excyminis intra tempora septuaginta hebdomadarum perfecta est sub Tiberio Cæsare, Coss. Rubellio Gemino & Fusio Gemino, mense Martio, temporibus Pasche, die octavo Kalendarum Aprilium*. Hunc secutus Lactantius lib. 4. cap. 10. eundem Tiberii imperantis annum, eosdemque Consules assignat, nec in die variat nisi librariorum forsitan vitio, quo factum est ut codices alii *ante diem decimum*, alii *ante diem septimum* habeant, alii vero melius, *ante diem VIII. Kal. April.* quod idem est atque *Octavo ante diem Kal. April.* quemadmodum Tullianus exemplis plurimis ostendi potest. Christum passum VIII. Kal. April. asserit rursum Augustinus lib. 83. qu. 36. & lib. 4. de Trinit. c. 3. cumque eo Chrysostomus in Sermon. de nativ. S. Joann. bapt. Gregorius Turon. lib. 10. c. ultimo. Beda lib. de ratione temp. cap. 47. &c. Eusebius autem in Chronico & Epiphanius Hæres. 51. passionem Domini ad annum Tiberii octavum de-

niam prius quam passus esset, & resurrexisset a mortuis, nondum fides omnibus fuerat definita, in resurrectione quippe Christi definita est, (nam sic apostolus Paulus Atheniensibus loquitur, dicens, *Jam nunc annuntiat hominibus, omnes ubique agere penitentiam, eo quod statuit diem, judicare orbem in equitate, in viro, in quo definitur fidem omnibus, resuscitans illum a mortuis*) melius in hac quæstione solvenda inde initium fumimus: præsertim quia tunc datus est etiam Spiritus sanctus, sicut eum dari post resurrectionem Christi oportebat in ea civitate, ex qua debuit incipere lex secunda, hoc est, Testamentum novum. Prima enim fuit ex monte Sina per Moysen, quod Testamentum vocatur vetus. De hac autem quæ per Christum danda erat, prædictum est: *Ex Sion prodiet lex, & verbum Domini ex Jerusalem*. Unde & ipse per omnes gentes dixit prædicari oportere in nomine suo penitentiam, sed tamen incipientibus ab Jerusalem. Ibi ergo exorsus est hujus nominis cultus, ut in Christum Jesum, qui crucifixus fuerat & resurrexerat, crederetur. Ibi hæc fides tam insignibus initiis (a) incanduit, ut aliquot hominum millia in Christi nomen mirabili alacritate conversa, venditis suis rebus ut egenis distribuere, proposito sancto & ardentissima caritate ad paupertatem voluntariam pervenirent, atque inter frementes & sanguinem sitiennes Judæos, se usque ad mortem pro veritate certare, non armata potentia, sed potentiore patientia præpararent. Hoc si nullis magicis artibus factum est, cur credere dubitant, eadem virtute divina per totum mundum id fieri potuisse qua hoc factum est? Si autem ut Jerusalem sic ad cultum nominis Christi accenderetur tanta hominum multitudo, quæ illum in cruce, vel fixerat presum, vel riserat fixum, jam maleficium illud fecerat Petrus, ex ipso anno quærendum est, quando trecenti-sexaginta-quinque completi sint. Mortuus est ergo Christus duobus (b) Geminis Consulibus, octavo Kalendarum April. Resurrexit tertia die, sicut Apostoli

stoli
cimum referunt. Huic opinioni favet Evangelium: nam Luc. 3. baptisma datum Christo a Joanne & exordium prædicationis ejus in XV. Tiberii annum refertur, & liquet tres ab inde annos solidos Christum, ante quam pateretur, prædicasse regnum Dei. Sed Tiberii annos haudquaquam more Romano computatos ab Eusebio & Epiphanius fuisse, contendit Dionysius Petavius de doctrina Temp. lib. 12. c. 12. *Etenim a populari, inquit, civitatum suarum exordio Patres illi annos inchoabant, nimirum ab Autumno antecedente æstatem illam, qua Augustus excessit, adeoque annum Tiberii decimum-octavum putare incipiunt ab Autumno anni Juliani 75*. Ipse itaque Petavius in rationario Temp. parte 1. lib. 5. scribit mortuum Christum Tiberio quintum & Sejano Coss. Martii 23. At Baronius, Ludovicus Vives, Leonardus Coquæus &c. Coss. Cn. Domitio Ænobardo & Camillo Scriboniano. Alia denique est non minus probata viris eruditissimis opinio, passionem Christi ad annum referens Tiberii decimum-novum, currentem cum Juliano 78. cumque eo cui Phlegon apud Eusebium defectionem solis assignat, Olympiadis 202. anno 4. Coss. Severo sulphitio Galba & Lucio Cornelio Sulla, & ad diem Aprilis tertium.

stoli (a) suis etiam sensibus probaverunt. Deinde post quadraginta dies ascendit in cælum: post decem dies, id est, quinquagesimo post suam resurrectionem die misit Spiritum-sanctum. Tunc tria millia hominum Apostolis eum prædicantibus crediderunt. Tunc itaque nominis illius cultus exorsus est, sicut nos credimus, & veritas habet, efficacia Spiritus-sancti; sicut autem finxit vanitas impia vel putavit, magicis artibus Petri. Paulo post etiam signo mirabili facta, quando ad verbum ipsius Petri quidam mendicus ab utero matris ita claudus, ut ab aliis portaretur, & ad portam templi, ubi stipem peteret, poneretur, in nomine Jesu Christi salvus exsilivit, quinque millia hominum crediderunt: ac deinde aliis atque aliis accessibus credentium crevit Ecclesia. Ac per hoc colligitur etiam dies, ex quo annus ipse fuit initium, scilicet quando missus est Spiritus-sanctus, id est, per Idus Majas. Numeratis proinde Consulibus trecenti-sexaginta-quinque anni reperiuntur impleti per eandem Idus consulatu Honorii & Eutychiani. Porro sequenti anno, Consule Manlio Theodoro, quando jam secundum illud oraculum dæmonum aut figmentum hominum nulla esse debuit religio Christiana, quid per alias terrarum partes forsitan factum sit, non fuit necesse perquirere. Interim quod scimus, in civitate notissima & eminentissima Carthagine Africæ Gaudentius & Jovius comites Imperatoris Honorii, quarto-decimo Kalendas Aprilis falsorum deorum templa everterunt, & simulacra fregerunt.

(a) Vind. Am. & plures MSS. *Apostoli sui*.

(b) Leonardus Coqueus in hunc locum, *Ad annum, ait, usque Christi 429. Theodosii junioris 22. quo hæc scribebat Augustinus*. Eodem ex loco Baronius ad an. 426. n. 17. putat scriptum hunc librum an. 429. quoniam a Man-

Ex quo usque (b) ad hoc tempus per triginta ferme annos quis non videat quantum creverit cultus nominis Christi, præsertim postea quam multi eorum Christiani facti sunt, qui tamquam vera illa divinatione revocabantur a fide, eamque completo eodem annorum numero inanem ridendamque viderunt? Nos ergo qui scimus vocamurque Christiani, non in Petrum credimus, sed in quem credidit Petrus: Petri de Christo ædificati sermonibus, non carminibus venenatis, nec decepti maleficiis, sed beneficiis ejus adjuti. Ille Petri magister Christus in doctrina, quæ ad vitam ducit æternam, ipse est & magister noster.

In Christi, non in Petri, Christiani credunt.

2. Sed aliquando jam concludamus hunc librum, huc usque differentes, & quantum satis visum est demonstrantes, quisnam sit duarum Civitatum, cælestis atque terrenæ, ab initio usque in finem permixtarum mortalis excursus. Quarum illa quæ terrena est, fecit sibi quos voluit, vel undecumque, vel etiam ex hominibus falsos deos, quibus sacrificando serviret: illa autem quæ cælestis peregrinatur in terra, falsos deos non facit, sed a vero Deo ipsa fit, cujus verum sacrificium ipsa fit. Ambæ tamen temporalibus vel bonis pariter utuntur, vel malis pariter affliguntur, diversa fide, diversa spe, diverso amore, donec ultimo judicio separentur, & percipiat unaquæque suum finem, cujus nullus est finis: de quibus ambarum finibus deinceps differendum est.

lii Theodori consulatu, qui in annum 399. incidit, computantur hic anni ferme triginta. Sed præfixa particula *ferme* non obscure significat Augustinus uti serotundo numero, tamen plenus non sit, & desint anni tres vel quatuor, quemadmodum intelligitur iuxta lib. 22. c. 8.

LIBER DECIMUS-NONUS.

In quo de finibus utriusque Civitatis, terrenæ ac cælestis, disputatur. Recensentur de bonorum & malorum finibus opiniones Philosophorum, qui beatitudinem in hac vita facere ipsi sibi frustra conati sunt: qui dum operosius reselluntur, ipsius Civitatis cælestis, seu populi Christiani beatitudo & pax quam sit, qualisve hic haberi, vel in futurum sperari possit, demonstratur.

CAPUT PRIMUM.

Quod in questione, quam de finibus bonorum & malorum philosophica disputatio ventilavit, ducentas-octoginta & octo sectas esse posse, Varro perspexerit.

1. QUONIAM de Civitatis utriusque, terrenæ scilicet & cælestis, debitis finibus deinceps mihi video disputandum; prius exponenda sunt, quantum Operis hujus terminandi ratio patitur, argumenta mortalium, quibus sibi ipsi beatitudinem facere in hujus vitæ infelicitate moliti sunt, ut ab eorum rebus vanis

spes nostra quid differat, quam Deus nobis dedit, & res ipsa, hoc est, vera beatitudo quam dabit, non tantum auctoritate divina, sed adhibita etiam ratione, qualem propter infideles possumus adhibere, clarescat. De finibus enim bonorum & malorum multa & multipliciter inter se philosophi disputarunt: quam quætionem maxima intentione versantes, invenire conati sunt quid efficiat hominem beatum. Illud enim est finis boni nostri, propter quod appetenda sunt cetera, ipsum autem propter se ipsum: & illud finis mali, propter quod vitanda sunt cetera,

ipsum autem propter se ipsum. Finem ergo boni nunc dicimus, non quo consumatur, ut non sit, sed quo perficiatur, ut plenum sit; & finem mali, non quo esse desinat, sed quo usque nocendo perducatur: Fines itaque isti sunt, summum bonum, & summum malum. De quibus inveniendis, atque in hac vita summo bono adipiscendo, vitando autem summo malo, multum, sicut dixi, laboraverunt, qui studium sapientiae in huius saeculi vanitate professi sunt: nec tamen eos, quamvis diversis errantes modis, naturae limes in tantum ab itinere veritatis deviare permittit, ut non alii in animo, alii in corpore, alii in utroque fines bonorum ponerent & malorum. Ex qua tripartita vel generalium distributione sectarum, Marcus Varro in libro de philosophia tam multam dogmatum varietatem diligenter & subtiliter scrutatus advertit, ut ad ducentas octoginta octo sectas, non quae jam essent, sed quae esse possent, adhibens quaedam differentias, facillime perveniret.

Quatuor
ab ho-
mine
natura-
liter ap-
petuntur.

3. Quod ut breviter ostendam, inde oportet incipiam, quod ipse advertit, & posuit in libro memorato: quatuor esse quaedam, quae homines sine magistro, sine ullo doctrinae adminiculo, sine industria vel arte vivendi, quae virtus dicitur, & procul dubio discitur, velut naturaliter appetunt; aut voluptatem, qua delectabiliter movetur corporis sensus; aut quietem, qua fit ut nullam molestiam quisque corporis patiat; aut utramque, quam tamen uno nomine voluptatis Epicurus appellat; aut universaliter prima naturae, in quibus & haec sunt, & alia, vel in corpore, ut membrorum integritas, & salus atque incolumitas ejus, vel in animo, ut sunt ea quae vel parva, vel magna in hominum reperiuntur ingeniis. Haec igitur quatuor, id est, voluptas, quies, utrumque, prima naturae, ita sunt in nobis, ut vel virtus, quam postea doctrina inserit, propter haec appetenda sit, aut ista propter virtutem, aut utraque propter se ipsa: ac per hoc fiunt hinc duodecim sectae: per hanc enim rationem singulae triplicantur; quod cum in una demonstravero, difficile non erit id in ceteris invenire. Cum ergo voluptas corporis animi virtuti aut subditur, aut praefertur, aut jungitur, tripartita variatur diversitate sectarum. Subditur autem virtuti, quando in usum virtutis assumitur. Pertinet quippe ad virtutis officium, & vivere patriae, & propter patriam filios procreare: quorum neutrum fieri potest sine corporis voluptate. Nam sine illa nec cibus potusque sumitur, ut vivatur; nec concumbitur, ut generatio propagetur. Cum vero praefertur virtuti, ipsa appetitur propter se ipsam, virtus autem assumenda creditur propter illam, id est, ut nihil virtus agat, nisi ad consequendam vel conservandam corporis voluptatem: quae vita deformis est quidem, quippe ubi virtus servit dominae voluptati; quamvis nullo

modo haec dicenda sit virtus: sed tamen etiam ista horribilis turpitudine quosdam philosophos patronos & defensores suos habuit. Virtuti porro voluptas jungitur, quando neutra earum propter alteram, sed propter se ipsas ambae appetuntur. Quapropter sicut voluptas vel subdita, vel praelata, vel juncta virtuti, tres sectas facit, ita quies, ita utrumque, ita prima naturae alias ternas inveniuntur efficere. Pro varietate quippe humanarum opinionum virtuti aliquando subduntur, aliquot praefertuntur, aliquando junguntur, ac sic ad duodenarium sectarum numerum pervenitur. Sed iste quoque numerus duplicatur adhibita una differentia, socialis videlicet vitae: quoniam quisque sectatur aliquam istarum duodecim sectarum, profecto aut propter se tantum id agit, aut etiam propter socium, cui debet hoc velle quod sibi. Quocirca duodecim sunt eorum, qui propter se tantum unamquamque tenendam putant; & aliae duodecim eorum, qui non solum propter se sic vel sic philosophandum esse decernunt, sed etiam propter alios, quorum bonum appetunt sicut suum. Haec autem sectae viginti-quatuor iterum geminantur, addita differentia ex Academicis novis, & fiunt quadraginta octo. Illarum quippe viginti-quatuor unamquamque sectarum potest quisque sic tenere ac defendere ut certam, quemadmodum defenderunt Stoici, quod hominis bonum, quo beatus esset, in animi tantummodo virtute consisteret: potest alius ut incertam, sicut defenderunt Academici novi, quod eis etsi non certum, tamen veri simile videbatur. Viginti-quatuor ergo fiunt per eos, qui eas velut certas propter veritatem, & aliae viginti-quatuor per eos, qui easdem quamvis incertas propter verisimilitudinem sequendas putant. Rursum, quia unamquamque istarum quadraginta octo sectarum potest quisque sequi habitu ceterorum philosophorum, itemque potest alius habitu Cynicorum, ex hac etiam differentia duplicantur, & nonaginta sex fiunt. Deinde quia earum singulas quasque ita tueri homines possunt atque sectari, ut aut otiosam diligant vitam, sicut hi qui tantummodo studiis doctrinae vacare voluerunt, atque valuerunt; aut negotiosam, sicut hi qui cum philosopharentur, tamen administratione reipublica regendisque rebus humanis occupatissimi fuerunt; aut ex utroque genere temperatam, sicut hi qui partim erudito otio, partim necessario negotio, alternantia vitae suae tempora tribuerunt: propter has differentias potest etiam triplicari numerus iste sectarum, & ad ducentas octoginta octo perducitur.

3. Haec de Varronis libro, quantum potui, breviter ac dilucide posui, sententias ejus meis explicans verbis. Quomodo autem refutatis ceteris unam eligat, quam vult esse Academicorum veterum, quos a Platone institutos usque ad Polemonem, qui ab illo quartus ejus scholam tenuit, quae (a) Academia dicta est, habuisse certa

(a) Plures MSS. *Academica*.

* V. Cic.
lib. 1. de
leg. & in
Acade-
mic.

Philoso-
phandi
caussa.

certa dogmata vult videri; & ob hoc distinguit ab Academicis novis, quibus incerta sunt omnia, quod philosophiæ genus ab Archefila * cœpit succedere Polemonis; eamque sectam, id est, veterum Academicorum, sicut dubitatione ita omni errore carere arbitretur, longum est per omnia demonstrare: nec tamen omni ex parte res omittenda est. Removet ergo prius illas omnes differentias, quæ numerum multiplicaverunt sectarum: quas ideo removendas putat, quia non in eis est finis boni. Neque enim existimat ullam philosophiæ sectam esse dicendam, quæ non eo distet a ceteris, quod diversos habeat fines bonorum & malorum. Quando quidem nulla est homini causa philosophandi, nisi ut beatus sit: quod autem beatum facit, ipse est finis boni: nulla est igitur causa philosophandi, nisi finis boni: quamobrem quæ nullum boni finem sectatur, nulla philosophiæ secta dicenda est. Cum ergo quæritur de sociali vita, utrum sit tenenda sapienti, ut summum bonum, quo fit homo beatus, ita velit & curet amici sui, quemadmodum suum, an suæ tantummodo beatitudinis causa faciat quidquid facit; non de ipso summo bono quæstio est, sed de assumendo vel non assumendo socio ad huius participationem boni, non propter se ipsum, sed propter eundem socium, ut ejus bono ita gaudeat, sicut gaudet suo. Item cum quæritur de Academicis novis, quibus incerta sunt omnia, utrum ita sint res habendæ, in quibus philosophandum est, an sicut aliis philosophis placuit, certas eas habere debeamus; non quæritur quid in boni fine sectandum sit, sed de ipsius boni veritate, quod sectandum videtur, utrum sit, nec ne, dubitandum: hoc est, ut id planius eloquar, utrum ita sectandum sit, ut qui sectatur, dicat esse verum; an ita, ut qui sectatur, dicat verum sibi videri, etiamsi forte sit falsum; tamen uterque sectetur unum atque idem bonum. In illa etiam differentia quæ adhibetur ex habitu & consuetudine Cynicorum, non quæritur quisnam sit finis boni, sed utrum in illo habitu & consuetudine sit vivendum ei, qui verum sectatur bonum, quodlibet ei verum videatur esse atque sectandum. Denique fuerunt, qui cum diversa sequerentur bona finalia, alii virtutem, alii voluptatem, eundem tamen habitum & consuetudinem tenebant, ex (a) qua Cynici appellabantur. Ita illud quidquid est, unde philosophi Cynici discernuntur a ceteris, ad eligendum ac tenendum bonum, quo beati fierent, utique nil valebat. Nam si aliquid ad hoc interesset, profecto idem habitum eundem finem sequi cogeret, & diversus habitus eundem sequi finem non sineret.

CAPUT II.

Quomodo, remotis omnibus differentiis, quæ non secta, sed quæstiones sunt, ad tripartitam summi boni definitionem Varro perveniat, quarum tamen una sit eligenda.

IN tribus quoque illis vitæ generibus, uno scilicet non segniter, sed in contemplatione vel inquisitione veritatis otioso, altero in gerendis rebus humanis negotioso, tertio ex utroque genere temperato, cum quæritur quid horum sit potius eligendum, non finis boni habet controversiam; sed quid horum trium difficultatem vel facilitatem afferat ad consequendum vel retinendum finem boni, id in ista quæstione versatur. Finis enim boni, cum ad eum quisque pervenerit, protinus beatum facit. In otio autem litterato, vel in negotio publico, vel quando utrumque vicibus agitur, non continuo quisque beatus est. Multi quippe in quolibet horum trium possunt vivere, & in appetendo boni fine quo fit homo beatus, errare. Alia est igitur quæstio de finibus bonorum & malorum, quæ unamquamque philosophorum sectam facit: & aliæ sunt quæstiones de sociali vita, de cunctatione Academicorum, de vestitu & victu Cynicorum, de tribus vitæ generibus, otioso, actuoso, & ex utroque modificato; quarum nulla est, in qua de bonorum & malorum finibus disputatur. Proinde quoniam Marcus Varro has quatuor adhibens differentias, id est, ex vita sociali, ex Academicis novis, ex Cynicis, ex isto vitæ genere tripartito ad sectas ducentas octoginta octo pervenit, & si quæ aliæ possunt similiter adjici; remotis eis omnibus, quoniam de sectando summo bono nullam inferunt quæstionem, & ideo sectæ nec sunt, nec vocandæ sunt, ad illas duodecim, in quibus quæritur quid sit bonum hominis; quo affecto fit beatus, ut ex eis unam veram, ceteras falsas ostendat esse, revertitur. Nam remoto illo tripartito genere vitæ, duæ partes huius numeri detrahuntur, & sectæ nonaginta sex remanent. Remota vero differentia ex Cynicis addita, ad dimidium rediguntur, & quadraginta octo fiunt. Auferamus etiam quod ex Academicis novis adhibitum est, rursus dimidia pars remanet, id est, viginti quatuor. De sociali quoque vita quod accesserat, similiter auferatur, duodecim sunt reliquæ, quas ista differentia, ut viginti quatuor fierent, duplicaverat. De his ergo duodecim nihil dici potest, cur sectæ non sint habendæ. Nihil quippe aliud in eis quæritur, quam fines bonorum & malorum. Inventis autem bonorum finibus, profecto e contrario sunt malorum. Hæc autem ut fiant duodecim sectæ, illa quatuor triplicantur, voluptas, quies, utrumque, & prima naturæ, quæ * primigenia Varro vocat. Hæc quippe quatuor dum singillatim virtuti aliquando subduntur, ut non propter se ipsa, sed propter officium virtutis appetenda videantur, aliquando

* V. Cic.
lib. 2. de
finibus.

pra-

(a) Sic MSS. Editi autem, ex quo.

præferuntur, ut non propter se ipsa, sed propter hæc adipiscenda vel conservanda necessaria virtus putetur, aliquando jungitur, ut propter se ipsa & virtus, & ista appetenda credantur; quaternarium numerum triplum reddunt, & ad duodecim sectas perveniunt. Ex illis autem quatuor rebus Varro tres tollit, voluptatem scilicet, & quietem, & utrumque: non quod eas improbet, sed quod primigenia illa naturæ & voluptatem in se habeant, & quietem. Quid ergo opus est ex his duabus tria quædam facere, duo scilicet, dum singillatim appetuntur voluptas aut quies, & tertium, cum ambæ simul; quando quidem prima naturæ, & ipsas, & præter ipsas alia multa contineant? De tribus ergo sectis ei placet diligenter esse tractandum, quænam sit potius eligenda. Non enim veram plus quam unam vera ratio esse permittit, sive in his tribus sit, sive alicubi alibi, quod post videbimus. Interim de his tribus quomodo unam Varro eligat, quantum breviter aperteque possumus, differamus. Istæ nempe tres sectæ ita fiunt, cum vel prima naturæ propter virtutem, vel virtus propter prima naturæ, vel utraque, id est, & virtus & prima naturæ propter se ipsa sunt expetenda.

CAPUT III.

De tribus sectis summum hominis bonum querentibus, quam eligendam Varro definiat, sequens veteris Academiæ, Antiocho auctore, sententiam.

I. QUID ergo istorum trium sit verum atque sectandum, isto modo persuadere conatur. Primum, quia summum bonum in philosophia non arboris, non pecoris, non Dei, sed hominis queritur, quid sit ipse homo, querendum putat. Sentit quippe in ejus natura duo esse quædam, corpus & animam: & horum quidem duorum melius esse animam, longèque præstabilius omnino non dubitat, sed utrum anima sola sit homo, ut ita sit ei corpus tamquam equus equiti. (a) Eques enim non homo & equus, sed solus homo est: ideo tamen eques dicitur, quod aliquo modo se habeat ad equum. An corpus solum sit homo, aliquo modo se habens ad animam, sicut poculum ad potionem: non enim calix & potio, quam continet calix, simul dicitur poculum, sed calix solus; ideo tamen quod potioni continendæ sit accommodatus. An vero nec anima sola, nec solum corpus, sed simul utrumque sit homo, cujus pars sit una, sive anima, sive corpus, ille autem totus ex utroque constet, ut homo sit: sicut duos equos junctos bigas vocamus, quorum sive dexter, sive sinister, pars est bigarum, unum vero eorum quoquo modo se habeat ad alterum, bigas non dicimus, sed ambos simul. Horum autem trium hoc eligit tertium, hominemque nec animam

Homo
quid.

(a) Hic in editis additur, *querendum putat*: pro quo in MSS. relinquatur subaudiendum, *dubitat*.

(b) Editi, *non bona ejus sunt*. Melius MSS. *non homo*.

solam, nec solum corpus, sed animam simul & corpus esse arbitratur. Proinde summum bonum hominis, quo fit beatus, ex utriusque rei bonis constare dicit, & animæ scilicet & corporis. Ac per hoc prima illa naturæ propter se ipsa existimat expetenda; ipsamque virtutem quam doctrina inserit velut artem vivendi, quæ in animæ bonis est excellentissimum bonum. Quapropter eadem virtus, id est, ars agendæ vitæ, cum acceperit prima naturæ, quæ sine illa erant, sed tamen erant etiam quando eis doctrina adhuc deerat, omnia propter se ipsam appetit, simulque etiam se ipsam: omnibusque simul & se ipsa utitur, eo sine ut omnibus delectetur atque perfruatur, magis minusque, ut quæque inter se majora atque minorata sunt, tamen omnibus gaudens, & quædam minorata, si necessitas postulat, propter majora vel adipiscenda vel tenenda contemnens. Omnium autem bonorum vel animi vel corporis, nihil sibi virtus omnino præponit. Hæc enim bene utitur & se ipsa, & ceteris quæ hominem faciunt beatum bonis. Ubi vero ipsa non est, quamlibet multa sint bona, non (b) bono ejus sunt, cujus sunt; ac per hoc jam nec ejus bona dicenda sunt, cui male utenti utilia esse non possunt. Hæc ergo vita hominis, quæ virtute & aliis animi & corporis bonis, sine quibus virtus esse non potest, fruatur, beata esse dicitur: si vero & aliis, sine quibus esse virtus potest, vel ullis, vel pluribus, beator: si autem profusus omnibus, ut nullum omnino bonum desit, vel animi vel corporis, beatissima. Non enim hoc est vita, quod virtus; quoniam non omnis vita, sed sapiens vita virtus est: & tamen qualiscumque vita sine ulla virtute potest esse; virtus vero sine ulla vita non potest esse. Hoc & de memoria dixerim atque ratione, & si quid aliud tale est in homine. Sunt enim hæc & ante doctrinam, sine his autem non potest esse ulla doctrina: ac per hoc nec virtus, quæ utique dicitur. Bene autem currere, pulcrum esse corpore, viribus ingentibus prævalere, & cetera hujusmodi talia sunt, ut & virtus sine his esse possit, & ipsa sine virtute: (c) bona sunt tamen; & secundum istos etiam ipsa propter se ipsam diligit virtus, utiturque illis & fruatur, sicut virtutem decet.

2. Hanc vitam beatam etiam socialem prohibent esse, quæ amicorum bonæ propter se ipsa diligit sicut sua, eisque propter ipsos hoc velit quod sibi; sive in domo sint, sicut conjunx & liberi & quicumque domestici: sive in loco, ubi domus ejus est, sicuti est urbs, ut sunt hi qui cives vocantur; sive in toto orbe, ut sunt gentes, quas ei societas humana conjungit; sive in ipso mundo, qui censeatur nomine cæli & terræ, sicut esse dicunt deos, quos volunt amicos esse homini sapienti, quos nos familiarius

Ange-

(c) Editi, & ipsa sine virtute bona sint: tamen & secundum istos etiam ipsa &c. Emendantur ex MSS.

Angelos dicimus. De bonorum autem & e contrario malorum finibus negant ullo modo esse dubitandum, & hanc inter se & novos Academicos affirmant esse distantiam, nec eorum interest quidquam, sive Cynico, sive alio quolibet habitu & victu in his finibus, quos veros putant, quisque philosophetur. Ex tribus porro illis vitæ generibus, otioso, activo, & quod ex utroque compositum est, hoc tertium sibi placere asseverant. Hæc sensitse atque docuisse Academicos veteres, Varro asserit, auctore Antiocho magistro Ciceronis & suo, quem sane Cicero in pluribus fuisse Stoicum, quam veterem Academicum vult videri. Sed quid ad nos, qui potius de rebus ipsis judicare debemus, quam pro magno de hominibus quid quisque senserit scire?

CAPUT IV.

De summo bono & summo malo quid Christiani sentiant contra philosophos, qui summum bonum in se sibi esse dixerunt.

1. **S**I ergo queratur a nobis, quid Civitas Dei de his singulis interrogata respondeat, ac primum de finibus bonorum malorumque quid sentiat, respondebit æternam vitam esse summum bonum, æternam vero mortem summum malum: propter illam proinde adipiscendam, istamque vitandam, recte nobis esse vivendum. Propter quod scriptum est: *Iustus ex fide vivit*. Quoniam neque bonum nostrum jam videmus, unde oportet ut credendo queramus; neque ipsum recte vivere nobis ex nobis est, nisi credentes adjuvet & orantes, qui & ipsam fidem dedit, qua nos ab illo adjuvandos esse credamus. Illi autem qui in ista vita fines bonorum & malorum esse putaverunt, sive in corpore, sive in animo, sive in utroque ponentes summum bonum; atque ut id explicatius eloquar, sive in voluptate, sive in virtute, sive in utraque; sive in quiete, sive in virtute, sive in utraque; sive in voluptate simul & quiete, sive in virtute, sive in utrisque; sive in primis naturæ, sive in virtute, sive in utrisque: hic beati esse, & a se ipsis beati fieri mira vanitate voluerunt. Irrisit hos Veritas per Prophetam dicentem, *Novit Dominus cogitationes hominum*, vel sicut hoc testimonium posuit apostolus Paulus, *Dominus novit cogitationes sapientium, quoniam vana sunt*.

2. Quis enim sufficit, quantovis eloquentiæ flumine, vitæ hujus miserias explicare? Quam lamentatus est Cicero in consolatione de morte filiæ, sicut potuit: sed quantum est quod potuit? Ea quippe quæ dicuntur prima naturæ, quando, ubi, quomodo tam bene se habere in hac vita possunt, ut non sub incertis casibus fluctuent? Quis enim dolor contrariis voluptati, quæ inquietudo contraria quieti, in corpus cadere sapientis non potest? Membrorum certe amputatio vel debilitas hominis expugnat incolumitatem, deformitas pulchritudinem, imbecillitas sanitatem, vires lassitudo, mobilitatem torpor,

aut tarditas: ecquid horum est, quod nequeat in carnem sapientis irruere? Status quoque corporis atque motus, cum decentes atque congruentes sunt, inter naturæ prima numerantur: sed quid si aliqua mala valetudo membra tremore concutiat? Quid si usque ad ponendas in terram manus dorsi spina curvetur, & hominem quodam modo quadrupedem faciat? Nonne omnem statuendi corporis & movendi speciem decusque pervertet? Quid ipsius animi primigenia quæ appellantur bona, ubi duo prima ponunt propter comprehensionem perceptionemque veritatis, sensum & intellectum? Sed qualis quantusque remanet sensus, si, ut alia taceam, fiat homo surdus & cæcus? Ratio vero & intelligentia quo recedet, ubi sopietur, si aliquo morbo efficiatur insanus? Phrenetici multa absurda cum dicunt, vel faciunt, plerumque a bono suo proposito & moribus aliena, immo suo bono proposito moribusque contraria, sive illa cogitemus, sive videamus, si digne consideremus, lacrimas tenere vix possumus, aut forte nec possumus. Quid dicam de his, qui dæmonum patiuntur incursum? Ubi habent absconditam vel obrutam intelligentiam suam, quando secundum suam voluntatem & animam eorum & corpore malignus utitur spiritus? Et quis confidit hoc malum in hac vita evenire non posse sapienti? Deinde perceptio veritatis in hac carne qualis aut quanta est, quando, sicut legitimus in veraci libro Sapientiæ, *Corpus corruptibile aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem?* Impetus porro vel actionis appetitus, si hoc modo recte Latine appellatur, ea quam Græci vocant *σπῆν*, quia & ipsam primis naturæ deputant bonis, nonne ipse est, quo geruntur etiam insanorum illi miserabiles motus, & facta quæ horremus, quando pervertitur sensus ratione sopitur?

3. Porro ipsa virtus, quæ non est inter prima naturæ, quoniam eis postea doctrina inducente supervenit, cum sibi bonorum culmen vindicet humanorum, quid hic agit nisi perpetua bella cum vitiis, nec exterioribus, sed interioribus; nec alienis, sed plane nostris & propriis; maxime illa, quæ Græce *σωφροσύνη*, Latine temperantia nominatur, qua carnales frenantur libidines, ne in quæque flagitia mentem consentientem trahant? Neque enim nullum est vitium, cum sicut dicit Apostolus: *Caro concupiscit adversus spiritum*: cui vitio contraria virtus est, cum sicut idem dicit: *Spiritus concupiscit adversus carnem*. Hæc enim, inquit, *invicem adversantur, ut non ea quæ vultis faciatis*. Quid autem facere volumus, cum perfici volumus finem summi boni, nisi ut caro adversus spiritum non concupiscat, nec sit in nobis hoc vitium, contra quod spiritus concupiscat? Quod in hac vita quamvis velimus, quoniam facere non valeamus, id saltem in adiutorio Dei faciamus

Habac. 2.

4. Gal. 3.

11.

Psal. 93.

11.

1. Cor. 3.

20.

Sap. 9.

15.

Gal. 5.

17.

mus, ne carni concupiscenti adversus spiritum, spiritu succumbente cedamus, & ad perpetrandum peccatum nostra consensione pertrahamur. Absit ergo ut, quamdiu in hoc bello intestino sumus, jam nos beatitudinem, ad quam vincendo volumus pervenire, adeptos esse credamus. Et quis est usque adeo sapiens, ut contra libidines nullum habeat omnino conflictum?

4. Quid illa virtus, quæ prudentia dicitur? Nonne tota vigilantia sua bona discernit a malis, ut in illis appetendis istisque vitandis nullus error obrepit? Ac per hoc & ipsa nos in malis, vel mala in nobis esse testatur. Ipsa enim docet nos, malum esse ad peccandum consentire, bonumque esse ad peccandum non consentire libidini. Illud tamen malum, cui nos non consentire docet prudentia, facit temperantia, nec prudentia, nec temperantia tollit huic vitæ. Quid iustitia, cujus munus est sua cuique tribuere, (unde fit in ipso homine quidam iustus ordo naturæ, ut anima subdatur Deo & animæ caro, ac per hoc Deo & anima & caro) nonne demonstrat in eo se adhuc opere laborare potius, quam in huius operis jam sine requiescere? Tanto quippe minus anima subditur Deo, quanto minus Deum in ipsis suis cogitationibus concipit; & tanto minus animæ subditur caro, quanto magis adversus spiritum concupiscit. Quamdiu ergo nobis inest hæc infirmitas, hæc pestis, hic languor, quomodo nos jam salvos; & si nondum salvos, quomodo jam beatos illa finali beatitudine dicere audebimus? Jam vero illa virtus, cujus nomen est fortitudo, in quantum sapientia evidentissima testis est humanorum malorum, quæ compellitur patientia tolerare. Quæ mala Stoici philosophi miror qua fronte mala non esse contendunt, quibus fatentur, si tanta fuerint, ut ea sapiens vel non possit, vel non debeat sustinere, cogi eum mortem sibi inferre, atque ex hac vita emigrare. Tantus autem superbiæ stupor est in his hominibus, hic se habere finem boni & a se ipsis fieri beatos putantibus, ut sapiens eorum, hoc est, qualem mirabili vanitate describunt, etiam si excæcet, obsurdescat, obmutescat, membris debilitetur, doloribus crucietur, & si quid aliud talium malorum dici aut cogitari potest, incidat in eum, quo sibi mortem cogatur inferre, hanc in his malis vitam constitutam (a), eos non pudeat beatam vocare. O vitam beatam, quæ ut finiatur, mortis quærât auxilium! Si beata est, maneat in ea: (b) si vero propter ista mala fugitur ab ea, quomodo est beata? Aut quomodo ista non sunt mala, quæ vincunt fortitudinis bonum, eandemque fortitudinem non solum sibi cedere, verum etiam

* Apud
Cicer. 3.
de fini-
bus & 1.
Tuse.

(a) MSS. cum non pudeat.

(b) Omnes MSS. hæc omittunt, si vero propter ista mala fugitur ab ea, quomodo est beata? Aut; postque maneat in ea, proxime jungunt, Quomodo ista non sunt mala &c.

delirare compellunt, ut eandem vitam & dicat beatam, & persuadeat esse fugiendam? Quis usque adeo cæcus est, ut non videat, quod si beata esset, fugienda non esset? Sed (c) si propter infirmitatis pondus, qua premitur, hanc fugiendam fatentur; quid igitur causæ est, cur non etiam miseram fracta superbiæ cervicæ fateantur? Utrum, obsecro, Cato* ille patientia, an potius impatientia se peremit? Non enim hoc fecisset nisi victoriam Cæsaris impatienter tulisset. Ubi est fortitudo? Nempe cessit, nempe succubuit, nempe usque adeo superata est, ut vitam beatam dereliqueret, desereret, fugeret. An non erat jam beata? Misera ergo erat. Quomodo igitur mala non erant, quæ vitam miseram fugiendamque faciebant?

* Cato
Uticensis.

5. Quapropter etiam ipsi, qui mala ista esse confessi sunt, sicut Peripatetici, sicut veteres Academici, quorum sectam Varro defendit, tolerabilius quidem loquuntur: sed eorum quoque mirus est error, quod in his malis, etiam tam gravia sint, ut morte fugienda sint, ab ipso sibi illata, qui hæc patitur, vitam beatam tamen esse contendunt. Mala sunt, inquit, tormenta atque cruciatus corporis; & tanto sunt pejora, quanto potuerint esse majora; quibus ut careas, ex hac vita fugiendum est. Qua vita obsecro? Hac, inquit, quæ tantis aggravatur malis. Certe ergo beata est in eisdem ipsis malis, propter quæ dicis esse fugiendam? An ideo beatam dicis, quia licet tibi ab his malis morte discedere? Quid si ergo in eis aliquo iudicio divino teneris, nec permittereris mori, nec unquam sine illis esse (d) sinceris? Nempe tunc saltem miseram talem dices vitam. Non igitur propterea misera non est, quia cito relinquatur: quando quidem si sempiterna sit, etiam abs te ipso misera iudicatur. Non itaque propterea, quoniam brevis est, nulla miseria debet videri; aut quod est absurdus, quia brevis miseria est, ideo etiam beatitudo appellari. Magna vis est in eis malis, quæ cogunt hominem, secundum ipsos etiam sapientem, sibi inferre quod homo est: cum dicant, & verum dicant, * hanc esse naturæ primam quodam modo & maximam vocem, ut homo concilietur sibi, & propterea mortem naturaliter fugiat; ita sibi amicus, ut esse se animal, & in hac conjunctione corporis atque animæ vivere velit, (e) vehementerque appetat. Magna vis est in eis malis, quibus iste naturæ vincitur sensus, quo mors omni modo omnibus viribus conatibusque vitatur; & ita vincitur, ut quæ vitabatur, optetur, appetatur; & si non potuerit aliunde contingere, ab ipso homine sibi inferatur. Magna vis est in eis malis, quæ fortitudinem faciunt

* Cicer.
in 1. of.
sic. & in
3. & 5.
de fini-
bus

(c) Plures & probæ notæ MSS. Sed aperta infirmitate voce fugiendam fatentur: quid igitur causæ est &c.

(d) Sola editio Lov. morte sinceris.

(e) In MSS. velis vehementer atque appetat.

ciunt homicidam : si tamen adhuc dicenda est fortitudo, quæ ita his malis vincitur, ut hominem, quem sicut virtus regendum tuendumque suscepit, non modo non possit per patientiam custodire, sed ipsa insuper cogatur occidere. Debet quidem etiam mortem sapiens ferre patienter, sed quæ accidit aliunde. Secundum istos autem si eam sibi ipse inferre compellitur, profecto fatendum est eis, non solum mala, sed intolerabilia etiam mala esse, quæ hoc eum perpetrare compellunt. Vita igitur, quæ istorum tam magnorum tanque gravium malorum aut premitur oneribus, aut subiacet casibus, nullo modo beata diceretur, si homines qui hoc dicunt, sicut victi malis ingravescentibus, cum sibi ingerunt mortem, cedunt infelicitati, ita victi certis rationibus, cum quærunt beatam vitam, dignarentur cedere veritati, & non sibi putarent in ista mortalitate sine summi boni esse gaudendum; ubi virtutes ipse, quibus hic certe nihil melius atque utilius in homine reperitur, quanto majora sunt adjectoria contra vim periculorum, laborum, dolorum, tanto fideliora testimonia miseriarum. Si enim veræ virtutes sunt, quæ nisi in eis, quibus vera inest pietas, esse non possunt: non se profitentur hoc posse, ut nullas misérias patiantur homines, in quibus sunt: neque enim mendaces sunt veræ virtutes, ut hoc profiteantur; sed ut vita humana, quæ tot & tantis hujus sæculi malis esse cogitur misera, spe futuri sæculi sit beata, sicut & salva. Quomodo enim beata est, quæ nondum salva est? Unde & apostolus Paulus non de hominibus imprudentibus, impatientibus, intemperantibus & iniquis, sed de his qui secundum veram pietatem viverent, & ideo virtutes quas haberent, veras haberent, ait, *Spe enim salvi facti sumus. Spes autem que videtur, non est spes. Quod enim quis videt, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus.* Sicut ergo spe salvi, ita spe beati facti sumus: & sicut salutem, ita beatitudinem, non jam tenemus præsentem, sed expectamus futuram: & hoc per patientiam; quia in malis sumus, quæ patienter tolerare debemus, donec ad illa veniamus bona, ubi omnia erunt, quibus ineffabiliter delectemur; nihil erit autem, quod jam tolerare debeamus. Talis salus, quæ in futuro erit sæculo, ipsa erit etiam finalis beatitudo. Quam beatitudinem isti philosophi, quoniam non videntes nolunt credere, hic sibi conantur falsissimam fabricare, quanto superbiore, tanto mendaciore virtute.

C A P U T V.

De sociali vita, que cum maxime expectanda sit multis offensionibus saepe subvertitur.

QUOD autem socialem vitam volunt esse sapientis, nos multo amplius approbamus. Nam unde ista Dei Civitas, de qua hu-

Tom. VII.

jus Operis ecce jam undevicesimum librum versamus in manibus, vel inchoaretur exortu, vel progrediretur excursu, vel apprehenderet debitos fines, si non esset socialis vita sanctorum? Sed in hujus mortalitatis ærumna, quot & quantis abundet malis societas humana, quis enumerare valeat? quis æstimare sufficiat? Audiant apud Comicos suos hominem cum sensu atque consensu omnium hominum dicere: * *Duxi uxorem, quam ibi miseriam vidi? Nati filii, alia cura. Quid itidem illa, quæ in amore vitia commemorat idem Terentius, * Injuriam, suspiciones, inimicitiam, (a) bellum, pax rursus: nonne res humanas ubique impleverunt? nonne & in amicorum honestis amoribus plerumque contingunt? Nonne his usquequaque plena sunt res humanæ, ubi injurias, suspiciones, inimicitias, bellum, mala certa sentimus; pacem vero incertum bonum, quoniam corda eorum, cum quibus eam tenere volumus, ignoramus; & si nosse hodie possemus, qualia cras futura essent utique nesciremus. Qui porro inter se amiciores solent esse, vel debent, quam qui una etiam continentur domo? Et tamen quis inde securus est, cum tanta sæpe mala ex eorum occultis insidiis exsisterint, tanto amariora, quanto pax dulcior fuit; quæ vera putata est, cum astutissime fingetur? Propter quod omnium pectora sic attingit, ut cogat in gemitum quod ait Tullius: Nullæ sunt occultiores insidiæ, quam hæ quæ latent in simulatione officii, aut in aliquo necessitudinis nomine. Nam eum qui palam est adversarius, facile cavendo vitare possis: hoc vero occultum, intestinum ac domesticum, cum malum non (b) solum existit, verum etiam opprimit, antequam prospicere atque explorare potueris. Propter quod etiam divina vox illa: *Et inimici hominis, domestici ejus*, cum magno dolore cordis auditur: quia etsi quisque tam fortis sit, ut æquo animo perferat; vel tam vigilans, ut provido consilio caveat, quæ adversus eum molitur amicitia simulata: eorum tamen hominum perfidorum malo, cum eos esse pessimos experitur, si ipse bonus est, graviter excrucietur necesse est; sive semper mali fuerint, & se bonos finxerint, sive in istam malitiam ex bonitate mutati sint. Si ergo domus commune perfugium in his malis humani generis tuta non est, quid civitas, quæ quanto major est, tanto forum ejus litibus & civilibus & criminalibus plenius, etiam si quiescant, non solum turbulenta, verum sapius & cruenta seditiones, ac bella civilia, a quorum eventis sunt aliquando liberæ civitates, a periculis numquam?*

* Terent.
Alph.
Act. 5.
sc. 4.
* Eur.
Aesch.
Act. 1.
st. 1.

Cicero
in Ver.
rem 1.
1.

Matth.
10. 36.

Tt

CA

(a) Hic apud Terentium additur, *invidia*.

(b) Apud Ciceronem, *non modo non existit*.

CAPUT VI.

*De errore humanorum judiciorum, cum
veritas latet.*

QUID ipsa judicia hominum de hominibus, quæ civitatibus in quantalibet pace manentibus deesse non possunt, qualia putamus esse, quam misera, quam dolenda? Quando quidem hi judicant, qui conscientias eorum, de quibus judicant, cernere nequeunt. Unde sæpe coguntur tormentis innocentium testium ad alienam causam pertinentem quarere veritatem. Quid cum in sua causa quisque torquetur; & cum quaritur utrum sit nocens, cruciatur, & innocens luit pro incerto scelere certissimas poenas; non quia illud commississe detegitur, sed quia non commississe nescitur? Ac per hoc ignorantia iudicis plerumque est calamitas innocentis. Et quod est intolerabilius, magisque plangendum, rigandumque, si fieri posset, fontibus lacrimarum; cum propterea iudex torqueat accusatum, ne occidat nesciens innocentem, sit per ignorantiam miseriam, ut & tortum & innocentem occidat, quem ne innocentem occideret torserat. Si enim secundum istorum sapientiam delegerit ex hac vita fugere, quam diutius illa sustinere tormenta; quod non commisit, commississe se dicit. Quo damnato & occiso, utrum nocentem an innocentem iudex occideret, adhuc nescit, quem ne innocentem nesciens occideret torset: ac per hoc innocentem, & ut sciret torset, & dum nesciret occidit. In his tenebris vitæ socialis, sedebit iudex ille sapiens, an non sedebit? Sedebit plane. Constringit enim eum, & ad hoc officium pertrahit humana societas, quam deserere nefas ducit. Hoc enim nefas esse non dicit, quod testes innocentes in causis torqueantur alienis: quod hi qui arguuntur, vi doloris plerumque superati, & de se falsa confessi, etiam puniuntur innocentes, cum jam torti fuerint innocentes: quod etsi non morte puniantur, in ipsis vel ex ipsis tormentis plerumque moriuntur: (a) quod aliquando & ipsi qui arguunt, humanæ societati fortasse, ne crimina impunita sint, prodesse cupientes, & mentientibus testibus, reoque ipso contra tormenta durante immaniter, nec fatente, probare quod obiciunt non valentes, quamvis vera objecerint, a iudice nesciente damnantur. Hæc tot & tanta mala non deputat esse peccata: non enim hæc facit sapiens iudex nocendi voluntate, sed necessitate nesciendi; & tamen quia cogit humana societas, necessitate etiam iudicandi. Hæc est ergo quam dicimus, miseria certe hominis, etsi non malitia sapientis. An vero necessitate nesciendi atque iudicandi torquet infantes, punit infantes, & parum est illi quod non est reus, si non sit insuper & beatus? Quanto consideratius & homine dignius, (b) agnoscit in ista

(a) Sola editio Lov. *Quid quod aliquando &c.*
(b) Vind. Am. & Er. *Quanto consideratius & homine di-*

necessitate miseriam, eamque in se odit; & si pie sapit, clamat ad Deum: *De necessitatibus meis erue me?*

CAPUT VII.

De diversitate linguarum, qua societas hominum dirimitur; & de miseria bellorum, etiam quæ iusta dicuntur.

POST civitatem vel urbem sequitur orbis terræ, in quo tertium gradum ponunt societatis humanæ, incipientes a domo, atque inde ad urbem, deinde ad orbem progrediendo venientes: qui utique, sicut aquarum congeries, quanto major est, tanto periculis plenior. In quo primum linguarum diversitas hominem alienat ab homine. Nam si duo sibi invicem fiant obviam, neque præterire, sed simul esse aliqua necessitate cogantur, quorum neuter norit linguam alterius; facilius sibi animalia muta, etiam diversi generis, quam illi, cum sint homines ambo, sociantur. Quando enim quæ sentiunt, inter se communicare non possunt, propter solam linguæ diversitatem, nihil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturæ, ita ut libentius homo sit cum cane suo, quam cum homine alieno. At enim opera data est, ut imperiosa civitas non solum jugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret; per quam non deesset, immo & abundaret etiam interpretum copia. Verum est: sed hoc quam multis & quam grandibus bellis, quanta strage hominum, quanta effusione humani sanguinis comparatum est? Quibus transactis, non est tamen eorumdem malorum finita miseria. Quamvis enim non defuerint, neque hostes desint, exteræ nationes, contra quas semper bella gesta sunt, & geruntur: tamen etiam ipsa imperii latitudo peperit peioris generis bella, socialia scilicet & civilia, quibus miserabilius quatur genus humanum, sive cum belligeratur, ut aliquando conquiescant; sive cum timetur, ne rursus exsurgant. Quorum malorum multas & multiplices clades, duras & diras necessitates, si ut dignum est eloqui velim, quamquam nequam sicut res postulat possum; quis erit prolixæ disputationis modus? Sed sapiens, inquit, iusta bella gesturus est. Quasi non, si se hominem meminit, multo magis dolebit iustorum necessitatem sibi existisse bellorum: quia nisi iusta essent, ei gerenda non essent, ac per hoc sapienti nulla bella essent. Iniquitas enim partis adversæ iusta bella ingerit gerenda sapienti: quæ iniquitas utique homini est dolenda, quia hominum est, etsi nulla ex ea bellandi necessitas nasceretur. Hæc itaque mala tam magna, tam horrenda, tam sava quisquis cum dolore considerat, miseriam fateatur. Quisquis autem vel patitur ea sine animi dolore, vel cogitat, multo utique miserius ideo se putat beatum, quia

agnus, & hominem agnoscit in ista necessitate, eamque miseriam in se odit, &c.

quia & humanum perdidit sensum .

CAPUT VIII.

Quod amicitia bonorum secunda esse non possit , dum a periculis qua in hac vita sunt , trepidari necesse sit .

SI autem non contingat quaedam ignorantia similis dementiae, quae tamen in huius vitae misera conditione saepe contingit, ut credatur vel amicus esse qui inimicus est, vel inimicus qui amicus est; quid nos consolatur in hac humana societate erroribus arumnisque plenissima, nisi fides non ficta, & mutua dilectio verorum & bonorum amicorum? Quos quanto plures & in locis pluribus habemus, tanto longius latiusque metuimus, ne quid eis contingat mali de tantis malorum aggeribus huius saeculi. Non enim tantummodo solliciti sumus, ne fame, ne bellis, ne morbis, ne captivitatibus affligantur, ne in eadem servitute talia patiantur, qualia nec cogitare sufficimus: verum etiam, ubi timor est multo amarior, ne in perfidiam, malitiam nequitiamque mutantur. Et quando ista contingunt, (tanto utique plura, quanto illi sunt plures, (a) & in pluribus locis) & in nostram notitiam perferuntur, quibus cor nostrum flagris uratur, quis potest, nisi qui talia sentit, advertere? Mortuos quippe audire malle: quamvis & hoc sine dolore non possimus audire. Quorum enim nos vita propter amicitiam (b) solatia delectabat, unde fieri potest ut eorum mors nullam nobis ingerat multitudinem? Quam qui prohibet, prohibeat, si potest, amica colloquia, interdicit amicalem (c) vel interdicit affectum, omnium humanarum necessitudinum vincula mentis immuniti stupore dirumpat; aut sic eis utendum censeat, ut nulla ex eis animum dulcedo perfundat. Quod si fieri nullo modo potest, etiam hoc quo pacto futurum est, ut ejus nobis amara mors non sit, cujus dulcis est vita? Hinc est enim & luctus, (d) quoddam non inhumani cordis quasi vulnus, aut ulcus, cui sanando adhibentur officiose consolationes. Non enim propterea non est quod sanetur, quoniam quanto est animus melior, tanto in eo citius faciliusque sanatur. Cum igitur etiam de carissimorum mortibus, maxime quorum sunt humanae societati officia necessaria, nunc mitius, nunc asperius affligatur vita mortalium; mortuos tamen eos, quos diligimus, quam vel a fide, vel a bonis moribus lapsos, hoc est, in ipsa anima mortuos audire seu videre malle: qua ingenti materia malorum plena est terra; propter quod scriptum est: *Numquid non tentatio est vita humana super terram?* Et propter quod ipse

Job. 7. 1.

(a) Hic plerique MSS. omittunt, & in pluribus locis.

(b) Vind. Am. Er. amicitiae specialis solatia. Lov. amicitiae socialis solatia. At MSS. nec habent specialis, nec socialis.

(c) In editis, interdicit amicalem societatem, vel interdicit affectum. Abest societatem a MSS. & verbum amicalem ad affectum refertur tamquam adjectivum ad sub-

Dominus ait: *Ve mundo ab scandalis.* Et iterum, *Quoniam abundavit, inquit, iniquitas, refrigescet caritas multorum.* Ex quo fit, ut bonis amicis mortuis gratulemur, & cum mors eorum nos contristet, ipsa nos certius consoletur: quoniam malis caruerunt, quibus in hac vita etiam boni homines vel coneruntur, vel depravantur, vel in utroque periculantur.

CAPUT IX.

De amicitia sanctorum Angelorum, quae homini in hoc mundo non potest esse manifesta, propter fallaciam demonum, in quos inciderunt, qui multos sibi deos colendos putarunt.

IN societate vero sanctorum Angelorum, quam philosophi illi, qui nobis deos amicos esse voluerunt, quarto constituerunt loco, velut ad mundum venientes ab orbe terrarum, ut sic quodam modo complecterentur & caelum; nullo modo quidem metuimus, ne tales amici vel morte nos sua, vel depravatione contristent. Sed quia nobis non ea qua homines familiaritate miscuntur, (quod etiam ipsum ad aerumnas huius pertinet vitae) & aliquando satanas, sicut legimus, transfigurat se (e) velut Angelum lucis, ad tentandos eos quos ita vel erudiri opus est, vel decipi iustum est; magna Dei misericordia necessaria est, ne quisquam cum bonos Angelos amicos se habere putat, habeat malos demones amicos fictos, eosque tanto nocentiores, quanto astutiores ac fallaciores patiatur inimicos. Et cui magna ista Dei misericordia necessaria est, nisi magna humanae miseriae, quae ignorantia tanta premitur, ut facile istorum simulatione fallatur? Et illos quidem philosophos in impia Civitate, qui deos sibi amicos esse dixerunt, in demones malignos incidisse certissimum est, quibus tota ipsa Civitas subditur, aeternum cum eis habitura supplicium. Ex eorum quippe sacris, vel potius sacrilegiis, quibus eos colendos, & ex ludis immundissimis, ubi eorum crimina celebrantur, quibus eos placandos putaverunt, eisdem ipsis auctoribus & exactoribus talium tantorumque dedecorum, satis ab eis qui colantur apertum est.

CAPUT X.

Quis fructus sanctis de superata huius vitae tentatione (f) paratus sit.

SED neque sancti & fideles unius veri Dei summique cultores, ab eorum fallaciis & multiformi tentatione securi sunt. In hoc enim loco infirmitatis & diebus malignis etiam ista sollicitudo non est inutilis; ut illa securitas, ubi pax plenissima atque certissima est, desiderio ferventiore quaeratur. Ibi enim erunt naturae munera, hoc est, quae natura nostra ab

T t 2 omnium

stantivum.

(d) Ita plerique & melioris notae MSS. Editi vero, luctus quidam in humano corde.

(e) Editi in Angelum. At MSS. velut Angelum; & sic passim August.

(f) In MSS. pariatum.

omnium naturarum Creatore donantur, non solum bona, verum etiam sempiterna; non solum in animo, qui sanatur per sapientiam, verum etiam in corpore, quod resurrectione renouabitur. Ibi virtutes, non contra ulla vitia vel mala quaecumque certantes, sed habentes victoriae premium aeternam pacem, quam nullus aduersarius inquietet. Ipsa est enim beatitudo finalis, ipse perfectionis finis, qui consummentem non habet finem. Hic autem dicimus quidem beati, quando pacem habemus, quantulumcumque hic haberi potest in vita bona: sed haec beatitudo illi, quam finalem dicimus, beatitudini comparata, prorsus miseria reperitur. Hanc ergo pacem, qualis hic potest esse, mortales homines in rebus mortalibus quando habemus, si recte vivimus, bonis ejus recte utitur virtus: quando vero eam non habemus, etiam malis, quae homo patitur, bene utitur virtus. Sed TUNC EST VERA VIRTUS, quando & omnia bona quibus bene utitur, & quidquid in bono usu bonorum & malorum facit, & se ipsam ad eum finem refert, ubi nobis talis & tanta pax erit, qua melior & major esse non possit.

C A P U T XI.

De beatitudine pacis aeternae, in qua sanctis finis est, id est, vera perfectio.

QUA PROPTER possumus dicere, (a) fines bonorum nostrorum esse pacem, sicut aeternam esse diximus vitam, praesertim quia ipsi Civitati Dei, de qua nobis est ista operosissima disputatio, in sancto dicitur Psalmo: *Lauda Jerusalem Dominum, collauda Deum tuum Sion: Quoniam confirmavit seras portarum tuarum, benedixit filios tuos in te, qui posuit fines tuos pacem.* Quando enim confirmatae fuerint serae portarum ejus, jam in illam nullus intrabit, nec ab illa ullus exibat. Ac per hoc fines ejus eam debemus hic intelligere pacem, quam volumus demonstrare finalem. Nam & ipsius Civitatis mysticum nomen, id est Jerusalem, quod & ante jam diximus, Visio pacis interpretatur. Sed quoniam pacis nomen etiam in his rebus mortalibus frequentatur, ubi utique non est vita aeterna: propterea finem Civitatis hujus, ubi erit summum bonum ejus, aeternam vitam malimus commemorare quam pacem. De quo sine Apostolus ait: *Nunc vero liberati a peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam.* Sed rursus quia vita aeterna ab his qui familiaritatem non habent cum Scripturis sanctis, potest accipi etiam malorum vita; vel secundum quosdam etiam philosophos, propter animae immortalitatem; vel etiam secundum fidem nostram, propter poenas interminabiles impiorum, qui utique in aeternum cruciari non poterunt, nisi etiam vixerint in aeternum: profecto finis Civitatis hujus, in quo summum ha-

Pf. 147.
22.

Rom. 6.
21.

bebit bonum, vel pax in vita aeterna, vel vita aeterna in pace dicendus est, ut facilius ab omnibus possit intelligi. Tantum est enim pacis bonum, ut etiam in rebus terrenis atque mortalibus nihil gratius soleat audiri, nihil desiderabilius concupisci, nihil postremo possit melius inveniri. De quo si aliquando diutius loqui voluerimus, non erimus, quantum arbitrator, onerosi legentibus, & propter finem Civitatis hujus de qua nobis sermo est, & propter ipsam dulcedinem pacis quae omnibus cara est.

C A P U T XII.

Quod etiam bellantium savitia omnesque hominum inquietudines ad pacis finem cupiant pervenire, sine cuius appetitu nulla natura sit.

I. QUOD enim mecum quisquis res humanas naturamque communem utcumque intuetur agnoscit, sicut nemo est qui gaudere nolit, ita nemo est qui pacem habere nolit. Quando quidem & ipsi qui bella volunt, nihil aliud quam vincere volunt: ad gloriosam ergo pacem bellando cupiunt pervenire. Nam quid est aliud victoria, nisi subiectio repugnantium? quod cum factum fuerit, pax erit. Pacis igitur intentione geruntur & bella, ab his etiam qui virtutem bellicam student exercere imperando atque pugnando. Unde pacem constat belli esse optabilem finem. Omnis enim homo etiam belligerando pacem requirit: nemo autem bellum pacificando. Nam & illi qui pacem, in qua sunt, perturbari volunt, non pacem oderunt, sed eam pro arbitrio suo cupiunt commutari. Non ergo ut sit pax nolunt, sed ut ea sit quam volunt. Denique etsi per seditionem se ab aliis separaverint, cum eis ipsis conspiratis vel conjuratis suis nisi qualemcumque pacis speciem teneant, non efficiunt quod intendunt. Proinde latrones ipsi, ut vehementius & tutius infesti sint paci ceterorum, pacem volunt habere sociorum. Sed etsi unus sit tam praepollens viribus, & (b) conscios ita cavens, ut nulli socio se committat, solusque insidians & praevalens, quibus potuerit oppressis & extinctis pradas agat, cum eis certe quos occidere non potest, & quos vult latere quod facit, qualemcumque umbram pacis tenet. In domo autem sua cum uxore & cum filiis, & si quos alios illic habet, studet protecto esse pacatus: eis quippe ad nutum obtemperantibus sine dubio delectatur. Nam si non fiat, indignatur, corripit, vindicat: & domus sine pacem, si ita necesse sit, etiam saviendo componit; quam sentit esse non posse, nisi cuidam principio, quod ipse in domo sua est, cetera in eadem domestica societate subiecta sint. Ideoque si offerretur ei servitus plurium, vel civitatis vel gentis, ita ut sic ei servirent, quemadmodum sibi domi suae serviri volebat; non se jam

(a) Er. & Lov. *finem*. Ceteri libri, *finis*.

(b) Sola editio Lov. *conscios*.

se jam latronem latebris conderet, sed regem conspicuum sublimaret, cum eadem in illo cupiditas & malitia permaneret. Pacem itaque cum suis omnes habere cupiunt, quos ad suum arbitrium volunt vivere. Nam & cum quibus bellum gerunt, suos facere, si possint, volunt, eisque subiectis leges suae pacis imponere.

2. Sed faciamus aliquem, qualem canit poetica & fabulosa narratio, quem fortasse, propter ipsam infociabilem feritatem, semihominem quam hominem dicere maluerunt. Quamvis ergo huius regnum dirae speluncae fuerit solitudo, (a) tamque malitia singularis, ut ex hac ei nomen inventum sit; nam malus Graece *κακός* dicitur, quod ille vocabatur: nulla conjunx ei blandum ferret referretque sermonem, nullis filiis vel alluderet parvulis, vel grandisculis imperaret, nullo amici colloquio frueretur, nec Vulcani patris, quo vel hinc tantum non parum felicius fuit, quia tale monstrum ipse non genuit: nihil cuiquam daret, sed a quo posset quidquid vellet, & quando posset, (b) & quantum vellet auferret: tamen in ipsa sua spelunca solitaria, cujus, ut describitur, * semper recenti cade tepebat humus, nihil aliud quam pacem volebat, in qua nemo illi molestus esset, nec ejus quietem vis ullius terrore turbaret. Cum corpore suo denique pacem habere cupiebat: & quantum habebat, tantum illi bene erat. Quando quidem membrum obtemperantibus imperabat: & ut suam mortalitatem adversum se ex indigentia rebellantem, ac seditionem famis ad dissociandam atque excludendam de corpore animam concitantem, quanta posset festinatione pacaret, rapiabat, necabat, vorabat, & quamvis immanis ac ferus, paci tamen suae vitae ac salutis immaniter & ferociter consulebat: ac per hoc si pacem, quam in sua spelunca atque in se ipso habere satis agebat, cum aliis etiam habere vellet, nec malus, nec monstrum, nec semihomo vocaretur. Aut si ejus corporis forma, & atrorum ignium vomitus ab eo deterrebat hominum societatem; forte non nocendi cupiditate, sed vivendi necessitate saeviebat. Verum iste non fuerit, vel quod magis credendum est, talis non fuerit, qualis vanitate poetica describitur. Nisi enim nimis accusaretur Cacus, parum Hercules laudaretur. Talis ergo homo, sive semihomo, melius, ut dixi, creditur non fuisse: sicut multa figmenta poetarum. Ipsae enim saevissimae ferae, unde ille partem habuit feritatis, (nam & semiferus dictus est) genus proprium quadam pace custodiunt, coeundo, gignendo, pariendo, fetus fovendo atque nutriendo, cum sint pleraque infociabiles & solivagae: non scilicet ut oves, cervi, columbae, sturni, apes; sed ut

leones, vulpes, aquila, noctuae. Quae enim tigris non filiis suis mitis immurmurat, & pacata feritate blanditur? Quis milvus, quantumlibet solitarius rapinis circumvolet, non conjugium copulat, nidum congerit, ova confovet, pullos alit, & quasi cum sua matre-familias societatem domesticam quanta potest pace conservat? Quanto magis homo fertur quodam modo naturae suae legibus ad ineundam societatem pacemque cum hominibus, quantum in ipso est, omnibus obtinendam; cum etiam mali pro pace suorum belligerent, omnemque, si possint, suos facere velint, ut uni cuncti & cuncta deserviant; quo pacto, nisi in ejus pacem, vel amando, vel timendo consentiant? Sic enim superbia perverse imitatur Deum. Odit namque cum sociis aequalitatem sub illo: sed imponere vult sociis dominationem suam pro illo. Odit ergo justam pacem Dei, & amat iniquam pacem suam. Non amare tamen qualemcumque pacem nullo modo potest. Nullum quippe vitium ita contra naturam est, ut naturae deleat etiam extrema vestigia.

3. Itaque pacem iniquorum in pacis comparatione justorum ille videt nec pacem esse dicendam, qui novit proponere recta pravis & ordinata pervertis. Quod autem perversum est, hoc etiam necesse est ut in aliqua & ex aliqua & cum aliqua rerum parte pacatum sit, in quibus est, vel ex quibus constat; alioquin nihil esset omnino. Velut si quisquam capite deorsum pendeat, perverfus est utique situs corporis & ordo membrorum; quia id quod desuper esse natura postulat, subter est, & quod illa subter vult esse, desuper factum est; (c) conturbavit carnis pacem ista perversitas, & ideo est molesta: verumtamen anima corpori suo pacata est, & pro ejus salute fatagit, & ideo est qui doleat; quae si molestiis ejus exclusa discesserit, quam diu membrorum manet compago, non est sine quadam partium pace quod remanet, & ideo adhuc est qui pendeat. Et quod terrenum corpus in terram nititur, & vinculo quo suspensum est renititur, in suae pacis ordinem tendit & locum quo quiescat quodam modo ponderis voce poscit, jamque exanime ac sine ullo sensu, a pace tamen naturali sui ordinis non recedit, vel cum tenet eam, vel cum fertur ad eam. Si enim adhibeantur medicamenta, atque curatio, quae formam cadaveris dissolvi dilabique non (d) sinat, adhuc pax quadam partes partibus jungit, totamque molem applicat terreno & convenienti, ac per hoc loco pacato. Si autem nulla adhibeatur cura condiendi, sed naturali cursui relinquatur, tamdiu quasi tumultuatur dissidentibus exhalationibus, & nostro inconvenientibus sensui: id enim est quod

in

(a) Plures MSS. *tamquam*.

(b) Nonnulli MSS. *quae vellet*; omisso &. Alii, *quem*, vel *quum*, vel certe *cum*: paucis exceptis, qui cum edi-

tis habent, & *quantum vellet*.

(c) Sic MSS. Editi vero, *conturbabit*.

(d) Sola editio Lov. *sinant*.

Cacus
semihomo.

*Virgil.
Aeneid.
8.

Cacus
ab Hercule
occisus,
Liv. 1. 1.

in putore sentitur, donec mundi conveniat elementis & in eorum pacem particulatim paullatimque discedat. Nullo modo tamen inde aliquid legibus summi illius Creatoris Ordinatorisque subtrahitur, a quo pax universitatis administratur: quia etsi de cadavere majoris animantis animalia minuta nascantur, eadem lege Creatoris quæque corpuscula in salutis pace (a) suis animalis serviunt: etsi mortuorum carnes ab aliis animalibus devorentur, easdem leges per cuncta diffusas ad salutem generis cuiusque mortalium, congrua congruis pacificantes, quaquaversum trahantur, & rebus quibuscumque jungantur, & in res quaslibet convertantur & commutentur, inveniunt.

C A P U T XIII.

De pace universali, quæ inter quaslibet perturbationes privari non potest lege nature, dum sub justo iudice ad id quisque pervenit ordinatione, quod meruit voluntate.

PAX itaque corporis, est ordinata temperatura partium. Pax animæ irrationalis, ordinata requies appetitionum. Pax animæ rationalis, ordinata cognitionis actionisque consensus. Pax corporis & animæ, ordinata vita & salus animantis. Pax hominis mortalis & Dei (b), ordinata in fide sub æterna lege obedientia. Pax hominum, ordinata concordia. Pax domus, ordinata imperandi atque obediendi concordia cohabitantium. Pax civitatis, ordinata imperandi atque obediendi concordia civium. Pax celestis Civitatis, ordinatissima & concordissima societas fruendi Deo & invicem in Deo. Pax omnium rerum, tranquillitas ordinis. Ordo est parium dispariumque rerum sua cuique loca tribuens dispositio. Proinde miseri, quia in quantum miseri sunt, utique in pace non sunt, tranquillitate quidem ordinis carent, ubi perturbatio nulla est: verumtamen quia merito iusteque miseri sunt, in ea quoque ipsa sua miseria præter ordinem esse non possunt: non quidem conjuncti beatis, sed ab eis tamen ordinis lege sejuncti. Qui cum sine perturbatione (c) sunt, rebus in quibus sunt, quantacumque congruentia coaptantur: ac per hoc est in eis ordinis nonnulla tranquillitas: inest ergo nonnulla pax. Verum ideo miseri sunt, quia etsi in aliqua securitate non dolent, non tamen ibi sunt, ubi securi esse ac dolere non debeant: miseriae autem, si pax eis cum ipsa lege non est, qua naturalis ordo administratur. Cum autem dolent, ex qua parte dolent, pacis perturbatio facta est: in illa vero adhuc pax est, in qua nec dolor urit, nec compago ipsa dissolvitur. Sicut ergo est quædam vita sine dolore, dolor autem sine aliqua vita esse non potest: sic

est pax quædam sine ullo bello, bellum vero esse sine aliqua pace non potest; non secundum id quod bellum est, sed secundum id quod ab eis vel in eis geritur, quæ aliæ naturæ sunt: quod nullo modo essent, si non qualicumque pace subsisterent.

2. Quapropter natura est, in qua nullum malum est, vel etiam in qua nullum potest esse malum: esse autem natura, in qua nullum bonum sit, non potest. Proinde nec ipsius diaboli natura, in quantum natura est, malum est, sed perversitas eam malam facit. Itaque in veritate non stetit, sed veritatis iudicium non evasit: (d) in ordinis tranquillitate non mansit, nec ideo tamen a potestate Ordinatoris effugit. Bonum Dei, quod illi est in natura, non cum subtrahit iustitiæ Dei, qua ordinatur in poena: nec ibi Deus bonum insequitur quod creavit, sed malum quod ille commisit. Neque enim totum aufert quod naturæ dedit; sed aliquid adimit, aliquid relinquit, ut sit qui doleat quod (e) adimit. Et ipse dolor testimonium est boni adempti & boni relictæ. Nisi enim bonum relictum esset, bonum amissum dolere non posset. Nam qui peccat, pejor est, si letatur in damno æquitatis. Qui vero cruciatur, si inde nihil acquirit boni, dolet damnum salutis. Et quoniam æquitas ac salus utrumque bonum est, bonique amissione dolendum est potius quam lætandum, (si tamen non sit compensatio melioris, melior est autem animi æquitas, quam corporis sanitas) profecto convenientius injustus dolet in supplicio, quam lætatus est in delicto. Sicut ergo lætitia deserti boni in peccato testis est voluntatis malæ: ita dolor amissi boni in supplicio testis est naturæ bonæ. Qui enim dolet amissam naturæ suæ pacem, ex aliquibus reliquiis pacis id dolet, quibus sit, ut sibi amica natura sit. Hoc autem in extremo supplicio recte fit, ut iniqui & impii naturalium bonorum damna in cruciatibus desceant, sentientes eorum ablatorem iustissimum Deum, quem contemserunt benignissimum largitorem. Deus ergo naturarum omnium sapientissimus conditor & iustissimus ordinator, qui terrenorum ornamentorum maximum instituit mortale genus humanum, dedit hominibus quædam bona huic vitæ congrua, id est, pacem temporalem pro modulo mortalis vitæ in ipsa salute & incolumitate ac societate sui generis, & quæque huic paci vel tuendæ vel recuperandæ necessaria sunt, sicut ea quæ apte ac convenienter adjacent sensibus, lux (f) ista visibilis, auræ spirabiles, aquæ potabiles, & quidquid ad alendum, tegendum, curandum, ornandumque corpus congruit: eo pacto æquissimo, ut qui mortalis talibus bonis paci mortalium accommodatis recte usus fuerit, accipiat

(a) Vind. & Am. suis animalibus. Nonnulli MSS. sui animalis.

(b) Editi, & Dei immortalis. Abest immortalis a MSS.

(c) Sic MSS. Editi vero, non sint.

(d) Editi, quia in ordinis &c. At MSS. non habent quia.

(e) Er. & MSS. quod ademit.

(f) MSS. Lux, vox, auræ spirabiles.

piat ampliora atque meliora, ipsam scilicet immortalitatis pacem, eique convenientem gloriam & honorem in vita æterna ad fruendum Deo, & proximo in Deo: qui autem perperam, nec illa accipiat, & hæc amittat.

C A P U T XIV.

De ordine ac lege, sive cælesti, sive terrena, per quam societati humana etiam dominando consulitur, cui & consulendo servitur.

OMNIS igitur usus rerum temporalium refertur ad fructum terrenæ pacis in Civitate terrena: in cælesti autem Civitate refertur ad fructum pacis æternæ. Quapropter si irrationalia esse animantia, nihil appetere præter ordinatam temperaturam partium corporis & requiem appetitionum: nihil ergo præter quietem carnis & copiam voluptatum, (a) ut pax corporis prodesset paci animæ. Si enim desit pax corporis, impeditur etiam irrationalis pax animæ; quia requiem appetitionum consequi non potest. Utrumque autem simul ei paci prodest, quam inter se habent anima & corpus, id est, ordinatæ vitæ ac salutis. Sicut enim pacem corporis amare se ostendunt animantia, cum fugiunt dolorem; & pacem animæ, cum propter explendas indigentias appetitionum voluptatem sequuntur: ita mortem fugiendo satis indicant quantum diligant pacem; qua sibi conciliantur anima & corpus. Sed quia homini rationalis anima inest, totum hoc quod habet commune cum bestiis, subdit paci animæ rationalis, ut mente aliquid contempletur, & secundum hoc aliquid agat, ut sit ei ordinata cognitionis actionisque consensio, quam pacem rationalis anima dixeramus. Ad hoc enim velle debet nec dolore molestari, nec desiderio perturbari, nec morte dissolvi, ut aliquid utile cognoscat, & secundum eam cognitionem vitam moreque componat. Se ne ipso studio cognitionis propter humana mentis infirmitatem in pestem alicujus erroris incurrat, opus habet magisterio divino, cui certus obtemperet, & adjutorio, ut liber obtemperet. Et quoniam quamdiu est in isto mortali corpore, peregrinatur a Domino; ambulat per fidem, non per speciem: ac per hoc omnem pacem vel corporis, vel animæ, vel simul corporis & animæ, refert ad illam pacem, quæ homini mortali est cum Deo immortalis; ut ei sit ordinata in fide sub æterna lege obedientia. Jam vero quia duo præcipua præcepta, hoc est, dilectionem Dei & dilectionem proximi docet magister Deus; in quibus tria invenit homo quæ diligit, Deum, se ipsum, & proximum, atque ille in se diligendo non errat qui diligit Deum: consequens est, ut etiam proximo ad diligendum Deum consulat, quem jubetur sicut se ipsum diligere. Sic uxori, sic filiis, sic domesticis, sic ceteris quibus potuerit hominibus; & ad hoc sibi a proximo, si forte

indiget, consuli velit: ac per hoc erit pacatus, quantum in ipso est, omni homini, pace hominum, id est, ordinata concordia: cujus hic ordo est, primum ut nulli noceat, deinde ut etiam prosit cui potuerit. Primitus ergo inest ei suorum cura: ad eos quippe habet opportuniorē facilioremque aditum consulendi, vel naturæ ordine, vel ipsius societatis humanæ. Unde Apostolus dicit: *Quisquis autem suis, & maxime domesticis non providet, fidem denegat, & est infideli deterior.* Hinc itaque etiam pax domestica oritur, id est, ordinata imperandi obedientique concordia cohabitantium. Imperant enim qui consulunt: sicut vir uxori, parentes filiis, domini servis. Obediunt autem quibus consulitur: sicut mulieres maritis, filii parentibus, servi dominis. Sed in domo justii viventis ex fide, & adhuc ab illa cælesti Civitate peregrinantis, etiam qui imperant, serviunt eis, quibus videntur imperare. Neque enim dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi; nec principandi superbia, sed providendi misericordia.

C A P U T XV.

De libertate naturali, & de servitute, cujus prima causa peccatum est, qua homo male voluntatis, etiam si non est mancipium alterius hominis, servus est propriæ libidinis.

HOC naturalis ordo præscribit, ita Deus hominem condidit. Nam, *Dominetur, inquit, piscium maris, & volatilium cæli & omnium reptantium quæ repunt super terram.* Rationalem factum ad imaginem suam noluit nisi irrationalibus dominari: non hominem homini, sed hominem pecori. Inde primi justii, pastores pecorum, magis, quam reges hominum constituti sunt: ut etiam sic insinuaret Deus, quid postulet ordo creaturarum, quid exigeret meritum peccatorum. Conditio quippe servitutis jure intelligitur imposta peccatori. Proinde nusquam Scripturarum legimus servum, ante quam hoc vocabulo Noe justus peccatum filii vindicaret. Nomen itaque istud culpa meruit, non natura. Origo autem vocabuli servorum in Latina lingua inde creditur ducta, quod hi qui jure belli possent occidi, a victoribus cum servabantur, servi fiebant, a servando appellati; quod etiam ipsum sine peccati merito non est. Nam & cum justum geritur bellum, pro peccato & (b) a contrario dimicatur: & omnis victoria, cum etiam malis provenit, divino judicio victos humiliat, vel emendans peccata, vel puniens. Testis est homo Dei Daniel, cum in captivitate positus, peccata sua & peccata populi sui confitetur Deo, & hanc esse causam illius captivitatis pio dolore testatur. Prima ergo servitutis causa peccatum est; ut homo homini

Er. & alij quidam MSS. pro peccato contrario.

(a) Sola editio Lov. & pax.

(b) Vind. Am. & aliquot MSS. pro peccato e contrario.

2. Cor. 5.
6. & 7.

Gen. 1.

26.

Gen. 9.

25.

Servi

unde di-

cti.

Dan. 9.

mini conditionis vinculo subderetur : quod non fit nisi Deo judicante , apud quem non est iniquitas , & novit diversas pœnas meritis distribuere delinquentium . Sicut autem supernus Dominus dicit , *Omnis qui facit peccatum , servus est peccati* : ac per hoc multi quidem religiosi dominis iniquis , non tamen liberis serviunt :

Joan. 34. 14. *est peccati* : ac per hoc multi quidem religiosi dominis iniquis , non tamen liberis serviunt :

2. Petr. 2. 19. *A quo enim quis devictus est , hinc & servus addictus est* . Et utique feliciter servitur homini , quam libidini ; cum suavissimo dominatu vallet corda mortalium , ut alias omittam , libido ipsa dominandi . Hominiibus autem illo pacis ordine , quo aliis alii subjecti sunt , sicut prodest humilitas servientibus , ita nocet superbia dominantibus . Nullus autem natura , in qua prius Deus hominem condidit , servus est hominis , aut peccati . Verum & pœnalis servitus ea lege ordinatur , quæ naturalem ordinem conservari jubet , perturbari vetat : quia si contra eam legem non esset factum , nihil esset pœnali servitate coercendum . Ideoque Apostolus etiam servos monet subditos esse dominis suis , & ex animo eis cum bona voluntate servire : ut scilicet si non possent a dominis liberi fieri , suam servitutem ipsi quodam modo liberam faciant ; non timore subdolo , sed fideli dilectione serviendo , donec transeat iniquitas , & evacuetur omnis principatus ; & potestas humana , & sit Deus omnia in omnibus .

Epist. 6. 5. *fate coercendum* . Ideoque Apostolus etiam servos monet subditos esse dominis suis , & ex animo eis cum bona voluntate servire : ut scilicet si non possent a dominis liberi fieri , suam servitutem ipsi quodam modo liberam faciant ; non timore subdolo , sed fideli dilectione serviendo , donec transeat iniquitas , & evacuetur omnis principatus ; & potestas humana , & sit Deus omnia in omnibus .

CAPUT XVI.

De æquo jure dominandi .

QUONIAM etiam si habuerunt servos iusti patres nostri , sic quidem administrabant domesticam pacem , ut secundum hæc temporalia bona , filiorum sortem a servorum conditione distinguerent ; ad Deum autem colendum , in quo aeterna bona speranda sunt , omnibus domus suæ membris pari dilectione contulerent . Quod naturalis ordo ita præscribit , ut nomen patrum-familias hinc exortum sit , & tamen late vulgatum , ut inique etiam dominantes hoc se gaudeant appellari . Qui autem veri patres familias sunt , omnibus in familia sua tamquam filiis ad colendum & promerendum Deum consulunt ; desiderantes atque optantes venire ad cælestem domum , ubi necessarium non est officium imperandi mortalibus , quia necessarium non erit officium consulendi jam in illa immortalitate felicibus : quo donec veniatur , magis debent patres quod dominantur , quam servi tolerare quod serviunt . Si quis autem in domo per inobedientiam domesticae paci adversatur , corripitur , seu verbo , seu verbere , seu quolibet alio genere pœnæ iusto atque licito , quantum societas humana concedit , pro eis qui corripitur utilitate , ut paci unde dissiluerat coaptetur . Sicut enim non est beneficentiæ adjuvando efficiere , ut bonum quod majus est

Patres-familias.

amittatur ; ita non est innocentia parcendo finire , ut in malum gravius incidatur . Pertinet ergo ad innocentis officium , non solum nemini malum inferre , verum etiam cohibere a peccato , vel punire peccatum : ut , aut ipse qui peccat , corrigatur exemplo , aut alii terreatur exemplo . Quia igitur hominis domus initium sive particula debet esse civitatis , omne autem initium ad aliquem sui generis finem , & omnis pars ad universi , cuius pars est , integritatem refertur ; satis apparet esse consequens , ut ad pacem civicam pax domestica referatur , id est , ut ordinata imperandi obediendique concordia cohabitantium referatur ad ordinatam imperandi obediendique concordiam civium . Ita fit , ut ex lege civitatis præcepta sumere patrem-familias oporteat , quibus domum suam sic regat , ut sit paci (a) accommodata civitatis .

CAPUT XVII.

Unde cælestis Societas cum terrena Civitate pacem habeat , & unde discordiam .

SED domus hominum qui non vivunt ex fide , pacem terrenam ex huius temporalibus rebus commodique sectatur . Domus autem hominum ex fide viventium , expectat ea quæ in futurum aeterna promissa sunt , terrenis que rebus ac temporalibus tamquam peregrina utitur , non quibus capiatur & avertatur quo tendit in Deum , sed quibus sustentetur ad facilius toleranda minimeque augenda onera corporis corruptibilis , quod aggravat animam . Idcirco rerum vite huic mortali necessarium utrisque hominibus (b) & utrique domui communis est usus ; sed finis utendi cuique suus proprius , multumque diversus . Ita etiam terrena Civitas , quæ non vivit ex fide , terrenam pacem appetit ; in eoque desigit imperandi obediendique concordiam civium ; ut sit eis de rebus ad mortalem vitam pertinentibus humanarum quædam compositio voluntatum . Civitas autem cælestis , vel potius pars ejus , quæ in hac mortalitate peregrinatur , & vivit ex fide , etiam ista pacem necesse est utatur , donec ipsa cui talis pax necessaria est , mortalitas transeat . Ac per hoc dum apud terrenam Civitatem , velut captivam vitam suæ peregrinationis agit , jam promissione redemptionis & dono spiritali tamquam a timore accepta legibus terrene Civitatis , quibus hæc administrantur , quæ sustentanda mortalitate accommodata sunt , obtemperare non dubitat , quæ communis est ipsa mortalitas , sed non est ad eam pertinentibus inter Civitatem & Civitatem concordia . Verum quia terrena Civitas habet quosdam suos sapientes , quos dum in disciplina , qui vel suspicati vel in disciplina monibus crederent multos deos esse , esse rebus humanis , ad quorum officia diversa subdita per-

57. 6
15

(a) Plerique MSS. *accommodata* .

(b) Editi addunt , *fideliibus & infidelibus* . Sed his prætermisissis nemo non facile intelligit , *utrisque hominibus*

dictum esse pro & iis qui ex fide , & iis qui non ex fide vivunt .

alium corpus, ad alium (a) animus, inque ipso corpore ad alium caput, ad alium cervix, & cetera singula ad singulos; similiter in animo ad alium ingenium, ad alium doctrina, ad alium ira, ad alium concupiscentia; inque ipsis rebus vitæ adjacentibus, ad alium pecus, ad alium triticum, ad alium vinum, ad alium oleum, ad alium silvæ, ad alium nummi, ad alium navigatio, ad alium bella atque victoriæ, ad alium conjugia, ad alium partus ac fecunditas, & ad alios alia cetera; cælestis autem Civitas unum Deum solum colendum nosset, eique tantummodo serviendum servitute illa, quæ Græce *λατρεία* dicitur, & non nisi Deo debetur, fideli pietate censeret: factum est, ut religionis leges cum terrena Civitate non posset habere communes, proque his ab ea dissentire haberet necesse, atque oneri esse diversa sentientibus, eorumque iras & odia & persecutionum impetus sustinere, nisi cum animos adversantium aliquando terrore suæ multitudinis, & semper divino adiutorio propulsaret. Hæc ergo cælestis Civitas dum peregrinatur in terra, ex omnibus gentibus cives evocat, atque in omnibus linguis peregrinam colligit societatem; non curans quidquid in moribus, legibus, institutisque diversum est, quibus pax terrena vel conquiritur, vel tenetur; nihil eorum rescindens, nec destruens, immo etiam servans ac sequens: quod licet diversum in diversis nationibus, ad unum tamen eundemque finem terrenæ pacis intenditur, si religionem qua unus summus & verus Deus colendus docetur, non impedit. Utitur ergo etiam cælestis Civitas in hac sua peregrinatione pace terrena, & de rebus ad mortalem hominum naturam pertinentibus, humanarum voluntatum compositionem, quantum salva pietate ac religione conceditur, tuetur atque appetit, eamque terrenam pacem refert ad cælestem pacem: quæ vere ita pax est, ut rationalis dumtaxat creaturæ sola pax habenda atque dicenda sit, ordinatissima scilicet & concordissima societas fruendi Deo, & invicem in Deo; quo cum ventum fuerit, non erit vita mortalis, sed (b) plane certeque vitalis; nec corpus animale, quod dum corrumpitur, aggravat animam, sed spiritale sine ulla indigentia ex omni parte subditum voluntati. Hanc pacem, dum peregrinatur in fide, habet; atque ex hac fide iuste vivit, cum ad illam pacem adipiscendam refert quidquid bonarum actionum gerit erga Deum & proximum, quoniam vita civitatis utique socialis est.

Pax vera creaturæ rationalis.

Sap. 9. 15.

Tom. VII

(a) Editi, ad alium animus: & infra constanter accusandi casu, cervicem, doctrinam, iram, concupiscentiam, silvas &c. Castigantur ad Regium MS.

CAPUT XVIII.

Quam diversa sit Academiæ novæ ambiguitas a constantia fidei Christianæ.

QUOD autem adinet ad illam differentiam, quam de Academicis novis Varro adhibuit, quibus incerta sunt omnia, omnino Civitas Dei talem dubitationem tamquam dementiam detestatur, habens de rebus, quas mente atque ratione comprehendit, etiamsi parvam propter corpus corruptibile, quod aggravat animam, quoniam sicut dicit Apostolus, *Ex parte scimus*, tamen certissimam scientiam: creditque sensibus in rei cuiusque evidentia, quibus per corpus animus utitur; quoniam miserabilis fallitur, qui numquam putat eis esse credendum. Credit etiam Scripturis sanctis & veteribus & novis, quas Canonicas appellamus, unde fides ipsa concepta est, ex qua iustus vivit; per quam sine dubitatione ambulamus, quamdiu peregrinamur a Domino: qua salva atque certa, de quibusdam rebus, quas neque sensu, neque ratione percipimus, neque nobis per Scripturam canonicam claruerunt, nec per testes quibus non credere absurdum est, in nostram notitiam pervenerunt, sine iusta reprehensione dubitamus.

1. Cor. 13. 9.

Habec. 22.

2. Cor. 5. 6.

CAPUT XIX.

De habitu & moribus populi Christiani.

NIHIL sane ad istam pertinet Civitatem quo habitu vel more vivendi, si non est contra divina præcepta, istam fidem, qua pervenitur ad Deum, quisque sectetur: unde ipsos quoque philosophos, quando Christiani fiunt, non habitum vel consuetudinem victus, quæ nihil impedit religionem, sed falsa dogmata nitare compellit. Unde illam, quam Varro adhibuit ex Cynicis differentiam, si nihil turpiter atque intemperanter (c) agat, omnino non curat. Ex tribus vero illis vitæ generibus, otioso, actuoso, & ex utroque composito, quamvis salva fide quisque possit in quolibet eorum vitam ducere, & ad sempiterna præmia pervenire; interest tamen quid amore teneat veritatis, quid officio caritatis impendat. Nec sic quisque debet esse otiosus, ut in eodem otio utilitatem non cogitet proximi; nec sic actuosus, ut contemplationem non requirat Dei. In otio non iners vacatio delectare debet; sed aut inquisitio, aut inventio veritatis: ut in ea quisque proficiat, & quod invenerit (d) teneat, & alteri non invidet. In actione vero non amandus est honor in hac vita, sive potentia; quoniam omnia vana sub sole: sed opus ipsum, quod per eundem honorem vel potentiam fit, si recte atque utiliter fit, id est, ut valeat ad eam salutem subditorum, quæ secundum Deum est: unde jam superius disputavimus. Propter quod ait Apostolus:

Supra 6.

V v

stolus.

(b) Lov. *scilicet plene*.

(c) Sola editio Lov. *agant*.

(d) Plures MSS: & *quod invenierit, ne alteri invidens*.

^{1. Tim.} ^{3. 1.} *stolus* : *Qui episcopatum desiderat* ; *bonum opus desiderat* : Exponere voluit quid sit episcopatus ; quia nomen est operis , non honoris . Græcum est enim , atque inde ductum vocabulum , quod ille qui præficitur , eis quibus præficitur superintendit , curam eorum scilicet gerens : *ἐπι* quippe , super ; *σκοπος* vero , intentio est : ergo *ἐπισκοπος* , si velimus , Latine superintendere possumus dicere : ut intelligat non se esse episcopum , qui præesse dilexerit , non prodesse . Itaque a studio cognoscendæ veritatis nemo prohibetur , quod ad laudabile pertinet otium : LOCUS vero SUPERIOR , sine quo regi populus non potest , etsi ita teneatur atque administratur ut decet , tamen indecenter appetitur . Quamobrem OTIUM SANCTUM quærit caritas veritatis : negotium iustum suscipit necessitas caritatis . Quam sarcinam si nullus imponit , percipiendæ atque intuendæ vacandum est veritati : si autem imponitur , suscipienda est propter caritatis necessitatem : sed nec sic omni modo veritatis delectatio deserenda est , ne subtrahatur illa suavitas , & opprimat ista necessitas .

C A P U T XX.

Quod civis sanctorum in vita hujus tempore spe beati sint .

QUAMOBREM summum bonum Civitatis Dei cum sit æterna pax atque perfecta , non per quam mortales transeant nascendo atque moriendo , sed in qua immortales maneat nihil adversi omnino patiando ; quis est qui illam vitam vel beatissimam neget , vel in ejus comparatione istam , quæ hic agitur , quantilibet animi & corporis externarumque rerum bonis plena sit , non miserrimam judicet ? Quam tamen quicumque sic habet , ut ejus usum referat ad illius finem , quam diligit ardentissime , ac fidelissime sperat , non absurde dici etiam nunc beatus potest , spe illa potius , quam re ista . Res vero ista sine spe illa , beatitudo falsa & magna miseria est : non enim veris animi bonis utitur . Quoniam non est vera sapientia , quæ intentionem suam in his quæ prudenter discernit , gerit fortiter , cohibet temperanter , justeque distribuit , non in illum dirigit finem , ubi erit Deus omnia in omnibus , æternitate certa & pace perfecta .

C A P U T XXI.

An secundum definitiones Scipionis : quæ in dialogo Ciceronis sunt , unquam fuerit Romana respublica .

^{1. Cor.} ^{15. 28.} **Q**UAPROPTER nunc est locus , ut quam potero breviter ac dilucide expediam , quod in secundo hujus Operis libro me demonstraturum esse promisi , secundum definitiones , quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de republica , numquam rempublicam fuisse Romanam . Breviter enim rempublicam definit esse rem populi . Quæ definitio si vera

est , numquam fuit Romana respublica : quia numquam fuit res populi ; quam definitionem voluit esse reipublicæ . Populum enim esse definitur cœtum multitudinis , juris consensu & utilitatis communiione sociatum . Quid autem dicat juris consensum , disputando explicat ; per hoc ostendens geri sint iustitia non posse rempublicam : ubi ergo iustitia vera non est , nec jus potest esse . Quod enim jure fit , profecto iuste fit . Quod autem fit iniuste , nec jure fieri potest . Non enim jura dicenda sunt vel putanda iniqua hominum constituta : cùm illud etiam ipsi jus esse dicant , quod de iustitiæ fonte manaverit ; falsumque esse , quod a quibusdam non recte sentientibus dici solet , (a) id esse jus , quod ei qui plus potest , utile est . Quocirca ubi non est vera iustitia , juris consensu sociatus cœtus hominum non potest esse ; & ideo nec populus , juxta illam Scipionis vel Ciceronis definitionem : & si non populus , nec res populi ; sed qualiscumque multitudinis , quæ populi nomine digna non est . Ac per hoc , si reipublica res populi est , & populus non est qui consensu non sociatus est juris , non est autem jus , ubi nulla iustitia est : procul dubio colligitur , ubi iustitia non est , non esse rempublicam . Iustitia porro ea virtus est , quæ sua cuique distribuit . Quæ igitur iustitia est hominis , quæ ipsum hominem Deo vero tollit , & immundis dæmonibus subdit ? Hoccine est sua cuique distribuere ? An qui fundum aufert ei a quo emtus est , & tradit ei qui nihil in eo habet juris , iniustus est ; & qui se ipsum aufert dominanti Deo , a quo factus est , & malignis servit spiritibus , iustus est ?

2. Disputatur certe acerrime atque fortissime in eisdem ipsis de republica libris adversus iniustitiam pro iustitia . Et quoniam cum prius ageretur pro iniustitiæ partibus contra iustitiam , & diceretur nisi per iniustitiam rempublicam stare augerique non posse ; hoc veluti validissimum positum erat , iniustum esse , ut homines hominibus dominantibus serviant ; quam tamen iniustitiam nisi sequatur imperiosa civitas , cuius est magna respublica , non eam posse provinciis imperare : responsum est a parte iustitiæ , ideo iustum esse , quod talibus hominibus sit utilis servitus , & pro utilitate eorum fieri cum recte fit , id est cum improbis aufertur injuriarum licentia , & domiti se melius habebunt , quia indomiti deterius se habuerunt : subditumque est , ut ista ratio firmaretur , veluti a natura sumtum nobile exemplum , atque dictum est , Cur igitur Deus homini , animus imperat corpori , ratio libidini ceterisque vitiosis animi partibus ? Plane hoc exemplo satis edoctum est , quibusdam esse utilem servitutem ; & Deo quidem ut serviatur , utile esse omnibus . Serviens autem Deo animus , recte imperat corpori , inque

(a) Sic iustum definiit Trasymachus apud Platonem in

primo de republica , quam definitionem Socrates refutat .

inque ipso animo Domino Deo subdita, recte imperat libidini vitiiisque ceteris. Quapropter ubi homo Deo non servit, quid in eo putandum est esse justitiæ; quando quidem Deo non serviens, nullo modo potest juste animus corpori, aut humana ratio vitiiis (a) imperare? Et si in homine tali non est ulla justitia, procul dubio nec in hominum cœtu, qui ex hominibus talibus constat. Non est hic ergo juris ille consensus, qui hominum multitudinem populū facit, cujus res dicitur esse respublica. Nam de utilitate quid dicam, cujus etiam communione sociatus cœtus hominum, sicut se habet ista definitio, populus nuncupatur? Quamvis enim, si diligenter attendas, nec utilitas fit ulla viventium, qui vivunt impie; sicut vivit omnis qui non servit Deo, servitque dæmonibus, tanto magis impiis, quanto magis sibi, cum sint immundissimi spiritus, tamquam diis sacrificari volunt: tamen quod de juris consensu diximus, satis esse arbitror, unde appareat per hanc definitionem non esse populū, cujus respublica esse dicatur, in quo justitia non est. Si enim dicunt non spiritibus immundis, sed diis bonis atque sanctis in sua republica servisse Romanos; numquid eadem toties repetenda sunt, quæ jam satis, immo ultra quam satis est, diximus? Quis enim ad hunc locum per superiores hujus Operis libros pervenit, qui dubitare adhuc possit, malis & impuris dæmonibus servisse Romanos, nisi vel nimium stolidus, vel impudentissime contentiosus? Sed ut taceam quales sint, quos sacrificiis colebant; in lege veri Dei scriptum est: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino tantum*. Nec bonis igitur, nec malis diis sacrificari voluit, qui hoc cum tanta comminatione præcepit.

Exodi
21. 20.

CAPUT XXII.

An verus sit Deus, cui Christiani servant, cui soli debeat sacrificari.

SED responderi potest: Quis iste Deus est, aut unde dignus probatur, cui deberent obtemperare Romani, ut nullum deorum præter ipsum colerent sacrificiis? Magnæ cæcitas est, adhuc quærere quis iste sit Deus. Ipse est Deus, cujus Prophetæ prædixerunt ista quæ cernimus. Ipse est Deus, a quo responsum accepit Abraham: *In semine tuo benedicentur omnes gentes*. Quod in Christo fieri, qui secundum carnem de illo semine exortus est, iidem ipsi qui remanserunt hujus nominis inimici, velint nolintve, cognoscunt. Ipse est Deus, cu-

Gen. 22.
18.

jus divinus Spiritus per eos locutus est, quorum prædicta atque completa per Ecclesiam, quam videmus toto orbe diffusam, in libris superioribus posui. Ipse est Deus, quem Varro doctissimus Romanorum Jovem putat, quamvis nesciens quid loquatur: quod tamen ideo commemorandum putavi, quoniam vir tantæ scientiæ nec nullum istum Deum potuit existimare, nec vilem. Hunc enim eum esse credidit, quem summum putavit Deum. Postremo ipse est Deus, quem doctissimus philosophorum, quamvis Christianorum acerrimus inimicus, etiam per eorum oracula, quos deos putat, Deum magnum Porphyrius constitetur.

CAPUT XXIII.

Quæ Porphyrius dicat oraculis deorum responsa esse de Christo.

I. NAM in libris quos (b) *ἐκ λογίων φιλοσοφίας* appellat in quibus exsequitur atque conscribit rerum ad philosophiam pertinentium velut divina responsa, ut ipsa verba ejus, quemadmodum ex lingua Græca in Latinam interpretata sunt, ponam: Interroganti, inquit, quem Deum placando revocare possit uxorem suam a Christianismo, hæc ait versus Apollo. Deinde verba velut Apollinis ista sunt: Forte magis poteris in aqua impressis litteris scribere, aut adinflans pennas leves per aera ut avis volare, quam pollutæ revoces impiæ uxoris sensum. (c) Pergat quomodo vult inanibus fallaciis perseverans, (d) & lamentationibus fallacissimis mortuum Deum cantans, quem a iudicibus recta sentientibus perditum, pessima in speciosis ferro juncta mors interfecit. Deinde post hos versus Apollinis, qui non stante metro Latine interpretati sunt, subjunxit atque ait: In his quidem (e) tergiversationem irremediabilis sententiæ eorum manifestavit, dicens, Quoniam Judæi suscipiunt Deum magis quam isti. Ecce ubi decolorans Christum, Judæos præposuit Christianis, confitens quod Judæi suscipiant Deum. Sic enim exposuit versus Apollinis, ubi a iudicibus recta sentientibus Christum dicit occisum, tamquam illis iuste judicantibus, merito sit ille punitus. Viderit quid de Christo vates mendax Apollinis dixerit, atque iste crediderit, aut fortasse vatem, quod non dixit, dixisse iste ipse confinxerit: quam vero sibi constet, vel ipsa oracula inter se faciat convenire, postea videbimus. Hic tamen Judæos, tamquam Dei susceptores, recte dicit judicasse de Christo, quod eum morte pessima

V v 2

excu-

(a) Sola editio Lov. *vitiis ceteris*.

(b) In MSS. plerisque est, *eglogion philosophias*: pro quo perperam fuerat in excussis emendatum, *θεολογιων φιλοσοφίας*. Citant hos libros passim Theodoretus ac Eusebius hocce titulo, *περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας*, id est, *de philosophia ex oraculis*, uti recte in Eusebii libro 4. præparat. Evang. c. 6. non autem sicuti in ejusdem libro 3. de demoniat. Evang. c. 6. & aliquoties apud Theodoretum male redditur, *de philosophia selectorum*. Inscriptio- nis causam & operis argumentum aperit cum Augustinus hic perspicue, tum luculentissime Eusebius loco de præ-

parat. Evang. nunc laudato.

(c) Corbejenfis MS. *Peragat*.

(d) Regius vetus codex, *perseverans lamentari mortuum Deum & cantans*. Ceteri fere MSS. *perseverans & lamentari fallacis mortuum Deum cantans*: excepto altero e Corbejenibus, qui habet sic, *Pergat quomodo vult inanibus fallaciis mortuum Deum. Cantans quem &c.*

(e) Veteres libri carent verbo, *tergiversationem*: & plures habent, *irremediabilem sententiam*. Alii, *irremediabili sententiæ*, vel, *irremediabile sententiæ*.

excruciandum esse censuerint . Deus itaque Judæorum , cui perhibet testimonium , audiendus fuit , dicens : *Sacrificans diis eradicabitur , nisi Domino tantum* . Sed ad manifestiora veniamus , & audiamus quam magnum Deum dicat esse Judæorum . Item ad ea quæ interrogavit Apollinem , quid melius , verbum sive ratio , an lex : Respondit , inquit , versibus , hæc dicens . Ac deinde subjicit Apollinis versus , in quibus & isti sunt , ut quantum fatis est inde decerpam : In Deum vero , inquit , (a) generatorem , & in regem ante omnia , quem tremunt cælum , & terra , atque mare , & infernorum abdita , & ipsa numina perhorrescunt : quorum lex est Pater , quem valde sancti honorant Hebræi . Tali oraculo dei sui Apollinis , Porphyrus tam magnum Deum dixit Hebræorum , ut eum & ipsa numina perhorrescant . Cum ergo Deus iste dixerit : *Sacrificans diis eradicabitur* , miror quod ipse Porphyrus non perhorruerit , & sacrificans diis eradicari non formidaverit .

2. Dicit etiam bona philosophus iste de Christo , quasi oblitus illius , de qua paulo ante locuti sumus , contumeliæ suæ ; aut quasi in somnis dii ejus maledixerint Christo , & evigilantes eum bonum esse cognoverint , digneque laudaverint . Denique tamquam mirabile aliquid atque incredibile prolaturus , * Præter opinionem , inquit , profecto quibusdam videatur esse quod dicturi sumus . Christum enim dii piissimum pronuntiaverunt & immortalem factum , & cum bona prædicatione ejus meminissent : Christianos vero pollutos , inquit , & contaminatos , & errore implicatos esse dicunt ; & multis talibus adversus eos blasphemias utuntur . Deinde subjicit velut deorum oracula blasphemantium Christianos . Et post hæc : De Christo autem , inquit , interrogantibus si est Deus , ait Hecate : Quoniam quidem immortalis anima post corpus ut incedit , noli ; sapientia autem abscissa semper errat , viri pietate præstantissimi est illa anima , hanc colunt aliena a se veritate . Deinde post verba hujus quasi oraculi sua ipse contexens , Piissimum igitur virum , inquit , eum dixit , & ejus animam , sicut & aliorum piorum , post obitum immortalitate (b) donatam , & hanc colere Christianos (c) ignorantes . Interrogantibus autem , inquit , Cur ergo damnatus est ? Oraculo respondit dea , Corpus quidem debilitantibus tormentis semper obpositum est : anima autem piorum cælesti sedi insidet . Illa vero anima aliis animabus fataliter dedit , quibus fata non annuerunt deorum obtinere dona , neque habere Jovis immortalis agnitionem , errore implicari . Propterea ergo diis exoti : quia quibus fato non fuit nosse Deum , nec dona a diis accipere ,

* Hæc
eadem
Græce
apud
Fuf.
lib. 3.
de de-
monst.
Evang.
c. 6.

his fataliter dedit iste errore implicari . Ipse vero pius , & in cælum , sicut pii , concessit . Itaque hunc quidem non blasphemabis , miseris autem hominum dementiam , ex eo in eis facile præceptique periculum .

3. Quis ita stultus est , ut non intelligat aut ab homine callido , eoque Christianis inimicissimo hæc oracula fuisse conficta , aut consilio simili ab impuris dæmonibus ista fuisse responsa ; ut scilicet quoniam laudant Christum , propterea credantur veraciter vituperare Christianos ; atque ita , si possint , intercludant viam salutis æternæ , in qua fit quisque Christianus ? Sux quippe nocendi astutiæ milleformi sentiunt non esse contrarium , si credatur eis laudantibus Christum , dum tamen credatur etiam vituperantibus Christianos ; ut eum qui utrumque crediderit , talem Christi faciant laudatorem , ne velit esse Christianus : ac sic quamvis ab illo laudatus , ab istorum tamen dæmonum dominatu eum non liberet Christus . Præsertim quia ita laudant Christum , ut quisquis in eum talem crediderit , qualis ab eis prædicatur , Christianus verus non sit , sed Photinianus hæreticus , qui tantummodo hominem , non etiam Deum noverit Christum : & ideo per eum salvus esse non possit , nec istorum mendaciloquorum dæmonum laqueos vitare vel solvere . Nos autem neque Apollinem vituperantem Christum , neque Hecaten possumus approbare laudantem . Ille quippe tamquam iniquum Christum vult credi , quem a iudicibus recta sententiis dicit occisum ; ista hominem piissimum , sed hominem tantum . Una est tamen & illius & hujus intentio , ut nolint homines esse Christianos ; quia nisi Christiani erunt , ab eorum erui potestate non poterunt . Ite vero philosophus , vel potius qui talibus adversus Christianos quasi oraculis credunt , prius faciant , si possunt , ut inter se de ipso Christo Hecate atque Apollo concordent , eumque aut ambo condemnent , aut ambo collaudent . Quod si facere potuissent , nihilo minus nos & vituperatores & laudatores Christi fallaces dæmones vitaremus . Cum vero eorum deus & dea inter se de Christo , ille vituperando , ista laudando dissentiant ; profecto eis blasphemantibus Christianos non credunt homines , si recte ipsi sentiant .

4. Sane Christum laudans , vel Porphyrus , vel Hecate , cum dicat eum ipsum dedisse fataliter Christianis , ut implicarentur errore , causas tamen ejusdem , sicut putat , pandit erroris . Quas ante quam ex verbis ejus exponam , prius quero , Si fataliter dedit Christus Christianis erroris implicationem , utrum volens , an nolens dederit . Si volens , quomodo justus ? Si nolens quomodo beatus ? Sed jam causas ipsius

, au-

(a) Sola editio Lov. regem generatorem & regem ante omnia . Versus ille apud Lactantium lib. de ira Dei cap. 23. sic habet Græce : Ἡ δὲ θεὸς βασιλεὺς & γενετήριος πρὸ πάντων .
(b) Veteres libri , immortalitate dignatam . Apud Euse-

bium lib. 3. de demonstrat. Evang. c. 6. Græce est , ἀνε-
θανάτου θεοῦ .

(c) Sic MSS. Editi autem , errantes .

audiamus erroris. Sunt, inquit, spiritus terreni minimi loco (a) quodam malorum dæmonum potestati subjecti. Ab his sapientes Hebræorum, quorum unus iste etiam Jesus fuit, sicut audisti divina Apollinis, (b) quæ superius dicta sunt; ab his ergo Hebræi dæmonibus pessimis & minoribus spiritibus vetabant religiosos, & ipsis vacare prohibebant: venerari autem magis cælestes deos, amplius autem venerari Deum Patrem. Hoc autem, inquit, & dii præcipiunt, & in superioribus ostendimus, quem admodum animum advertere ad Deum monent, & illum colere ubique imperant. Verum indolenti & impiæ naturæ, quibus vere fatum non concessit a diis dona obtinere, neque habere Jovis immortalis notionem, non audientes & deos & divinos viros, deos quidem omnes recusaverunt, prohibitos autem dæmones (c) & hos non odisse, sed revereri. Deum autem simulantem colere, ea sola per quæ Deus adoratur, non agunt. Nam Deus quidem, ut pote omnium Pater, nullius indiget: sed nobis est bene, cum eum per justitiam & castitatem aliasque virtutes adoramus, ipsam vitam precem ad ipsum facientes, per imitationem & inquisitionem de ipso. Inquisitio enim purgat, inquit: imitatio deificat affectionem ad ipsum operando. Bene quidem prædicavit Deum Patrem, & quibus sit colendus moribus dixit. Quibus præceptis prophetici libri pleni sunt Hebræorum, quando sanctorum vita sive (d) vituperatur, sive laudatur. Sed in Christianis tantum errat, aut tantum calumniatur, quantum volunt dæmones, quos opinatur deos, quasi cuiquam difficile sit recollere, quæ turpia, quæ dedecora erga deorum obsequium in theatris agebantur & templis; & attendere quæ legantur, dicantur, audiantur in ecclesiis, vel Deo vero quid offeratur, & hinc intelligere ubi ædificium, & ubi ruina sit morum. Quis autem huic dixit vel inspiravit, nisi diabolicus spiritus, tam vanum apertumque mendacium, quod dæmones ab Hebræis coli prohibitos reverentur potius, quam oderint Christiani? Sed Deus ille quem coluerunt sapientes Hebræorum, etiam cælestibus sanctis Angelis, & Virtutibus Dei, quos beatissimos tamquam cives in hac nostra peregrinatione mortali veneramus, & amamus, sacrificari vetat, intonans in lege sua, quam dedit populo suo Hebræo, & valde minaciter dicens: *Sacrificans diis eradicabitur*. Et ne quisquam putaret dæmonibus pessimis, terrenisque spiritibus, quos

Exodi
22. 20.

iste dicit minimos vel minores, ne sacrificetur esse præceptum; quia & ipsi in Scripturis sanctis dicti sunt dii, non Hebræorum, sed gentium; quod evidenter in Psalmo Septuaginta interpretes posuerunt, dicentes: *Quoniam omnes dii gentium demonia*: ne quis ergo putaret istis quidem dæmoniis prohibitum, cælestibus autem vel omnibus, vel aliquibus sacrificari esse permixtum, mox addidit, *nisi Domino soli*, id est, nisi Domino tantum: ne forte in eo quod ait, *nisi Domino soli*, Dominum solem credat esse quispiam, cui sacrificandum (e) putat: quod non ita esse intelligendum, in scripturis Græcis facillime reperitur.

5. Deus igitur Hebræorum, cui tam magnum tantus etiam iste philosophus perhibet testimonium, legem dedit Hebræo populo suo, Hebræo sermone conscriptam, non obscuram & incognitam, sed omnibus jam gentibus difamatum, in qua lege scriptum est: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino tantum*. Quid opus est in hac ejus lege, ejusque Prophetis de hac re multa perquirere? Immo non perquirere, non enim abitura vel rara sunt; sed aperta & cæbra colligere, & in hac disputatione mea ponere: quibus luce clarius apparet, nulli omnino nisi tantum sibi Deum verum & summum voluisse sacrificari. Ecce hoc unum breviter, immo granditer, minaciter, sed veraciter, dictum ab illo Deo, quem tam (f) excellenter eorum doctissimi prædicant, audiatur, timeatur, impleatur, ne inobedientes eradicatione consequatur. *Sacrificans*, inquit, *diis eradicabitur, nisi Domino tantum*: non quo rei egeat alicujus, sed quia nobis expedit, ut res ejus simus. (g) Hinc enim canitur in sacris litteris Hebræorum: *Dixit Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges*. Hujus autem præclarissimum atque optimum sacrificium nos ipsi sumus, (h) hoc est Civitas ejus, cujus rei mysterium celebramus oblationibus nostris, quæ fidelibus notæ sunt, sicut in libris præcedentibus disputavimus. Cessatur enim victimas, quas in umbra futuri offerebant Judæi, & unum sacrificium gentes a solis ortu usque ad occasum, sicut jam fieri cernimus oblaturas, per Prophetas Hebræos oracula increpue divina: ex quibus quantum fati visum est, nonnulla protulimus, & huic jam operi adpersimus. Quapropter ubi non est ista justitia, ut secundum suam gratiam civitati obedienti Deus imperet unus & summus, ne cuiquam sacrificet,

Exodi
22. 20.

Pf. 15. 2.

(a) Editi, loco terreno. Abest terreno a MSS.

(b) Hic in editis additur *oracula*: quod abest a MSS.

(c) Sic omnes MSS. Editi vero, *non solum nullis odiis insequi, sed etiam revereri delegerunt. Deum autem simulantem se colere*.

(d) Plures MSS. *sive imperatur*. Hanc lectionem probat Ludov. Vives, alteram improbat: nam *Propheta*, inquit, *sanctorum vitam non vituperant*. Loquitur Augustinus de sanctorum vita in terris, quæ non omnino vacavit culpa: & indicare videtur præceptorum duo genera, de vitando

malo, quod in eorum etiam qui verum Deum colebant, moribus vituperatur, & de faciendo bono, quod in iisdem laudatur.

(e) Lov. *putat*. Editi autem alii & MSS. *putat*. Addit Augustinus facillime reperiri in scripturis Græcis quomodo locus ille sit intelligendus, quia in eis non ambigue dictum est Exod. 22. 20. *κωλύω μόνη*.

(f) Plures MSS. *tam excellentem*.

(g) Vind. Am. & MSS. *Huic*.

(h) Vind. Am. & Er. *Hæc est*.

cet, nisi tantum sibi; & per hoc in omnibus hominibus ad eandem civitatem pertinentibus atque obedientibus Deo, animus etiam corpori, atque ratio vitiis, ordine legitimo fideliter imperet, ut quemadmodum justus unus, ita cœtus populusque justorum vivat ex fide, quæ operatur per dilectionem, qua homo diligit Deum, sicut diligendus est Deus, & proximum sicut semetipsum: ubi ergo non est ista iustitia profecto non est cœtus hominum juris consensu & utilitatis comunione sociatus. Quod si non est, utique populus non est, si vera est hæc populi definitio. Ergo nec respublica est: quia res populi non est, ubi ipse populus non est.

CAPUT XXIV.

Qua definitione constet populi & reipublicæ nuncupationem recte sibi non solum Romanos, sed etiam regna alia vindicare.

SI autem populus non isto, sed alio definitur modo, velut si dicatur, Populus est cœtus multitudinis rationalis, rerum quas diligit concordia comunione sociatus: profecto ut videatur qualis quisque populus sit, illa sunt intuenda quæ diligit. Quæcumque tamen diligat, si cœtus est multitudinis, non pecorum, sed rationalium creaturarum, & eorum quæ diligit comunione concordia sociatus est, non absurde populus nuncupatur; tanto utique melior, quanto in melioribus; tantoque deterior, quanto est in deterioribus concors. Secundum istam definitionem nostram Romanus populus, populus est; & res ejus sine dubitatione respublica. Quid autem primis temporibus suis, quidve sequentibus populus ille dilexerit, & quibus moribus ad cruentissimas seditiones, atque inde ad socialia atque civilia bella perveniens, ipsam concordiam, quæ salus quodam modo est populi, ruperit atque corruerit, testatur historia: de qua in præcedentibus libris multa posuimus: Nec ideo tamen vel ipsum non esse populum, vel ejus rem dixerim non esse rempublicam, quamdiu manet qualiscumque multitudinis rationalis cœtus, rerum quas diligit concordia comunione sociatus. Quod autem de isto populo & de ista republica dixi, hoc de Atheniensium vel quorumcumque Græcorum, hoc de Ægyptiorum, hoc de illa priore Babylone Assyriorum, quando in rebus suis publicis imperia vel parva vel magna tenuerunt, & de alia quacumque aliarum gentium intelligar dixisse atque sensisse. Generaliter quippe Civitas impiorum, cui non imperat Deus obedienti sibi, ut sacrificium non offerat, nisi tantummodo sibi, & per hoc in illa & animus corpori, ratioque vitiis recte ac fideliter imperet, caret iustitiæ veritate.

Lib. 1.
c. 30. &
lib. 2. &
3. &c.

(a) Sola editio Lov. & ideo non virtutes virtutes, sed vitia &c.

(b) MSS. nostri.

CAPUT XXV.

Quod non possint ibi vera esse virtutes, ubi non est vera religio.

QUAMLIBET enim videatur animus corpori, & ratio vitiis laudabiliter imperare; si Deo animus & ratio ipsa non servit, sicut sibi serviendum esse ipse Deus præcepit, nullo modo corpori vitiisque recte imperat. Nam qualis corporis atque vitiorum potest esse mens domina, veri Dei nescia, nec ejus imperio subjugata, sed vitiosissimis dæmonibus corruptentibus prostituta? Proinde virtutes, quas sibi habere videtur, per quas imperat corpori & vitiis ad quodlibet adipiscendum vel tenendum, nisi ad Deum retulerit, etiam ipsæ vitia sunt potius quam virtutes. Nam licet a quibusdam tunc veræ & honestæ putentur esse virtutes, cum ad se ipsas referuntur, nec propter aliud expetuntur; etiam tunc inflatæ ac superbæ sunt: & ideo non virtutes, (a) sed vitia judicanda sunt. Sicut enim non est a carne, sed super carnem, quod carnem facit vivere: sic non est ab homine, sed super hominem, quod hominem facit beate vivere; nec solum hominem, sed etiam quamlibet Potestatem Virtutemque cælestem.

CAPUT XXVI.

De pace populi alienati a Deo, qua utitur ad pietatem populus Dei, dum in hoc peregrinus est mundo.

QUOCIRCA ut vita carnis anima est, ita beata vita hominis Deus est, de quo dicunt sacræ litteræ Hebræorum: *Beatus populus, cujus est Dominus Deus ipsius.* Miser igitur populus ab isto alienatus Deo. Diligit tamen ipse etiam quamdam pacem suam non improbandam, quam quidem non habebit in fine, quia non ea bene utitur ante finem. Hanc autem ut interim habeat in hac vita, (b) nostra etiam interest: quoniam quamdiu permixtæ sunt ambæ Civitates, utimur & nos pace Babylonis: ex qua ita per fidem Dei populus liberatur, ut apud hanc interim peregrinetur. Propter quod & Apostolus admonuit Ecclesiam, ut oraret pro regibus ejus atque sublimibus, addens, & dicens: *ut quietam & tranquillam vitam agamus cum omni pietate & (c) caritate.* Et propheta Jeremias cum populo Dei veteri venturam prænuntiaret captivitatem, & divinitus imperaret ut obedienter in Babyloniam irent, Deo suo etiam ista patientia servientes, monuit & ipse ut oraretur pro illa, dicens: *quia in ejus est pax vestra,* utique interim temporalis, quæ bonis malisque communis est.

CA-

(c) Regius MS. & castitate: juxta Vulgat. & juxta Græc. & εὐμωρίας.

CAPUT XXVII.

De pace servientium Deo, cujus perfecta tranquillitas in hac temporali vita non potest apprehendi.

Pax autem nostra propria, & hic est cum Deo per fidem, & in aeternum erit cum illo per speciem. Sed hic sive illa communis, sive nostra propria, talis est pax, ut solatium miseriae sit potius quam beatitudinis gaudium. Ipsa quoque nostra iustitia, quamvis vera sit propter (a) veri boni finem, ad quem refertur, tamen tanta est in hac vita, ut potius peccatorum remissione constet, quam perfectione virtutum. Testis est oratio totius Civitatis Dei, quae peregrinatur in terris. Per omnia quippe membra sua clamat ad Deum: *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* Nec pro eis est efficax haec oratio, quorum fides sine operibus mortua est: sed pro eis quorum fides per dilectionem operatur. Quia enim Deo quidem subdita, in hac tamen conditione mortali, & corpore corruptibili quod aggravat animam, non perfecte vitiis ratio imperat, ideo necessaria est iustis talis oratio. Nam profecto quamquam imperetur, nequamquam sine conflictu vitiis imperatur. Et utique aliquid subrepat in hoc loco infirmitatis etiam bene confingenti, sive hostibus talibus vitiis subditisque dominantis, unde si non facili operatione, certe labili locutione aut volatili cogitatione peccetur. Et ideo quamdiu vitiis imperatur, plena pax non est: quia & illa quae resistunt, periculoso debellantur proelio; & illa quae victa sunt, nondum securo triumphantur otio, sed adhuc sollicito premuntur imperio. In his ergo tentationibus, de quibus omnibus in divinis eloquiis breviter dictum est: *Numquid non tentatio est vita humana super terram? quis ita vivere se praesumat, ut dicere Deo, Dimitte nobis debita nostra, non necesse habeat, nisi homo elatus? Nec vero magnus, sed inflatus ac tumidus, cui per iustitiam resistit, qui gratiam largitur humilibus.* Propter quod scriptum est: *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Hic itaque in unoquoque iustitia est, ut obedienti Deus homini, animus corpori, ratio autem vitiis etiam repugnantibus imperet, vel subigendo, vel resistendo; atque ut ab ipso Deo petatur & meritum gra-

tia, & venia delictorum, ac de acceptis bonis gratiarum actio persolvatur. In illa vero pace finali, quo referenda, & cujus adipiscendae causa habenda est ista iustitia, quoniam sanata immortalitate atque incorruptione natura vitia non habebit, nec unicuique nostrum vel ab alio vel a se ipso quidquam repugnabit, non opus erit ut ratio vitiis, quae nulla erunt, imperet: sed imperabit Deus homini, animus corpori; tantaque obediendi ibi erit suavitas & facilitas, quanta vivendi regnadique felicitas. Et hoc illic in omnibus (b) atque in singulis aeternum erit, aeternumque esse certum erit: & ideo pax beatitudinis huius, vel beatitudo pacis huius, summum bonum erit.

CAPUT XXVIII.

In quem finem venturus sit exitus impiorum.

EORUM autem qui non pertinent ad istam Civitatem Dei, erit e contrario miseria sempiterna, quae etiam secunda mors dicitur: quia nec anima ibi vivere dicenda est, quae a vita Dei alienata erit; nec corpus, quod aeternis doloribus subiacebit. Ac per hoc ideo durior ista secunda mors erit, quia finiri morte non poterit. Sed quoniam sicut miseria beatitudini, & mors vitae, ita bellum paci videtur esse contrarium; merito quaeritur, sicut pax in bonorum finibus praedicata est atque laudata, quod vel quale bellum in finibus malorum e contrario possit intelligi. Verum qui hoc quaerit, attendat quid in bello noxium perniciosumque sit, & videbit nihil aliud esse, quam inter se rerum adversitatem atque conflictum. Quod igitur bellum gravius & amarior cogitari potest, quam ubi voluntas sic adversa est passioni, & passio voluntati, ut nullius earum victoria tales inimicitiae finiantur; & ubi sic confligit cum ipsa natura corporis vis doloris, ut neutrum alteri cedat? Hic enim quando contingit iste conflictus, aut dolor vincit, & sensum mors adimit: aut natura (c) vincit, & dolorem sanitas tollit. Ibi autem & dolor permanet, ut affligat; & natura perdurat, ut sentiat: quia utrumque ideo non deficit, ne poena deficiat. Ad hos autem fines bonorum & malorum, illos expetendos, istos cavendos, quoniam per iudicium transibunt ad illos boni, ad istos mali: de hoc iudicio, quantum Deus donaverit, in consequenti volumine disputabo.

LI-

(a) Veteres libri, propter verum boni finem.

(b) Editi, omnibus hominibus. Absent hominibus a MSS.

(c) Lov. aut natura perdurans. Editi alii & MSS. carent verbo perdurans.

LIBER VIGESIMUS.

De iudicio novissimo, deque testimoniis cum novi, tum veteris Instrumenti, quibus denuntiatur futurum.

CAPUT PRIMUM.

Quod quamvis omni tempore Deus iudicet, in hoc tamen libro de novissimo ejus iudicio sit proprie disputandum.

I. DE die ultimi iudicii Dei, quod ipse donaverit, locuturi; eumque asserturi adversus impios & incredulos, tamquam in edificiis fundamento prius ponere testimonia divina debemus. Quibus qui nolunt credere, humanis ratiunculis falsis atque fallacibus contravenire conantur, ad hoc ut aut aliud significare contendant quod adhibetur testimonium de litteris sacris, aut omnino divinitus esse dictum negent. Nam nullum existimo esse mortalium, qui cum ea, sicut dicta sunt, intellexerit, & a summo ac vero Deo per animas sanctas dicta esse crediderit, non eis cedat atque consentiat: sive id etiam ore fateatur, sive aliquo vitio fateri ærubeat, aut metuat; vel etiam pervicacia simillima insanæ, id quod falsum esse novit aut credit, contra id quod verum esse novit aut credit, etiam contentiosissime defendere molitur.

2. Quod ergo in confessione ac professione tenet omnis Ecclesia Dei veri, Christum de cælo esse venturum ad vivos ac mortuos iudicandos, hunc divini iudicii ultimum diem dicimus, id est, novissimum tempus. Nam per quot dies hoc iudicium tendatur, incertum est: sed Scripturarum more sanctarum diem poni solere pro tempore, nemo qui illas litteras quamlibet negligenter legerit, nescit. Ideo autem cum diem iudicii Dei dicimus, addimus ultimum vel novissimum; quia & nunc iudicat, & ab humani generis initio iudicavit, dimittens de paradiso, & a ligno vitæ separans primos homines peccati magni perpetratores: immo etiam quando angelis peccantibus non pepercit, quorum princeps homines a se ipso (a) subversus invidendo subvertit, procul dubio iudicavit. Nec sine illius alto iustoque iudicio, & in hoc aeriocælo, & in terris, & dæmonum & hominum miserrima vita est erroribus ærumnisque plenissima. Verum etsi nemo peccasset, non sine bono rectoque iudicio universam rationalem creaturam perseverantissime sibi Domino suo coherentem in æterna beatitudine retineret. Iudicat etiam, non solum universaliter de genere dæmonum atque hominum, ut miseri sunt propter primorum meritum peccatorum; sed etiam de singulorum operibus propriis, quæ gerunt arbitrio voluntatis. Nam & dæmones ne torqueantur, precantur: nec utique injuste vel parcitur eis, vel

Gen. 3.
23.

2. Petr.
2.4.

Matth.
8.29.

(a) Vind. Am. & plerique MSS. subversos; minus bene.

pro sua quique improbitate torquentur. Et homines plerumque aperte, semper occulte, luunt pro suis factis divinitus pœnas, sive in hac vita, sive post mortem: quamvis nullus hominum agat recte, nisi divino adjuvetur auxilio; nullus dæmonum aut hominum agat inique, nisi divino eodemque iustissimo iudicio permittatur. Sicut enim ait Apostolus, *Non est iniquitas apud Deum.* Et sicut ipse alibi dicit, *Incrutabilia sunt iudicia Dei, & investigabiles viæ ejus.* Non igitur in hoc libro de illis primis, nec de istis mediis Dei iudiciis, sed de ipso novissimo iudicio, quantum ipse tribuerit, disputabo, quando Christus de cælo venturus est vivos iudicaturus & mortuos. Ille quippe dies iudicii proprie jam vocatur, eo quod nullus ibi erit imperitæ querelæ locus, cur injustus ille sit felix, & cur justus ille infelix. Omnium namque tunc non nisi bonorum vera & plena felicitas, & omnium non nisi malorum digna & summa infelicitas apparebit.

CAPUT II.

De varietate rerum humanarum, cui non potest dici deesse iudicium Dei, quamvis nequeat vestigari.

NUNC autem & mala æquo animo ferre discimus, quæ patiuntur & boni; & bona non magnipendere, quæ adipiscuntur & mali. Ac per hoc etiam in his rebus, in quibus non apparet divina iustitia, salutaris est divina doctrina. Nescimus enim quo iudicio Dei bonus ille sit pauper, malus ille sit dives: iste gaudeat, quem pro suis perditis moribus cruciari debuisse mæroribus arbitramur; contristetur ille, quem vita laudabilis gaudere debuisse persuadet: exeat de iudicio non solum inultus, verum etiam damnatus innocens, aut iniquitate iudicis pressus, aut falsis obrutus testimoniis; e contrario scelestus adversarius ejus non solum impunitus; verum etiam vindicatus insultet: impius optime valeat, pius languore tabescat: latrocinentur sanctissimi juvenes; & qui nec verbo quemquam lædere potuerunt, diversa morborum atrocitate affligantur: infantes utiles rebus humanis immatura morte rapiantur; & qui videntur nec nasci debuisse, diutissime insuper vivant: plenus criminibus sublimetur honoribus, & hominem sine querela tenebræ ignobilitatis abscondant: & cetera hujusmodi, quæ quis colligit, quis enumerat? Quæ si haberent in ipsa velut absurditate constantiam, ut in hac vita, in qua homo, sicut sacer Psalmus eloquitur, vix-

Rom. 9.
14.
Rom. 11.
33.

Psal.

143.2.

nita.

nitati similis factus est, & dies ejus velut umbra pretereunt, non nisi mali adipiscerentur transitoria bona ista atque terrena, nec nisi boni talia paterentur mala, posset hoc referri ad judicium justum Dei, vel etiam benignum; ut qui non erant affecturi bona æterna, quæ faciunt beatos, temporalibus vel deciperentur pro malitia sua, vel pro Dei misericordia consolarentur bonis; & qui non erant passuri æterna tormenta, temporalibus vel pro suis quibuscumque & quantuliscumque peccatis affligerentur, vel propter implendas virtutes exercerentur malis. Nunc vero quando non solum in malo sunt boni, & in bono mali, quod videtur injustum; verum etiam plerumque & malis mala eveniunt, & bonis bona proveniunt: magis inscrutabilia fiunt judicia Dei, & investigabiles viæ illius. Quamvis ergo nesciamus quo judicio Deus ista vel faciat, vel fieri sinat, apud quem summa virtus est & summa sapientia summaque justitia, nulla infirmitas, nulla temeritas, nulla iniquitas: salubriter tamen discimus non magnipendere seu bona, seu mala, quæ videmus esse bonis malisque communia; & illa bona quærere, quæ bonorum, atque illa mala maxime fugere, quæ propria sunt malorum. Cum vero ad illud Dei judicium venerimus, cujus tempus jam proprie dies judicii, & aliquando dies Domini nuncupatur; non solum quæcumque tunc judicabuntur, verum etiam quæcumque ab initio judicata, & quæcumque usque ad illud tempus adhuc judicanda sunt, apparebunt esse justissima. Ubi hoc quoque manifestabitur, quam justo judicio Dei fiat, ut nunc tam multa ac pene omnia justa judicia Dei sensus mentesque mortalium lateant; cum tamen in hac re piorum fidem non lateat, justum esse quod latet.

CAPUT III.

Quid in libro Ecclesiaste Salomon de his, quæ in hac vita & bonis & malis sunt communia, disputavit.

NEMPE Salomon sapientissimus rex Israel, qui regnavit in Jerusalem, librum qui vocatur Ecclesiastes, & a Judæis quoque habetur in sacrarum canone litterarum, sic exorsus est: Vanitas (a) vanitatum, dixit Ecclesiastes; vanitas vanitatum, & omnia vanitas. Quæ homini abundantia in omni labore suo, quo laborat sub sole? Et cum ex hac sententia conduceret cetera, commemorans arumnas erroresque vitæ hujus, & vanescentes interea temporum lapsus, ubi nihil solidum, nihil stabile retinetur; in ea rerum vanitate sub sole, illud etiam deplorat quodam modo, quod cum sit abundantia sapientiæ super insipientiam, sicut abundantia lucis super tenebras, sapientisque oculi sint in capite ipsius, & stultus in tenebris ambulet; unus tamen incurtus incurrat omnibus,

Tom. VII.

(a) Editi, vanitatum. At MSS. constanter habent, vanitatum. Confer lib. I. Retract. c. 7. n. 3.

utique in hac vita quæ sub sole agitur: significans videlicet ea mala, quæ bonis & malis videmus esse communia. Dicit etiam illud, quod & boni patiantur mala, tamquam mali sint, & mali tamquam boni sint, adipiscantur bona, ita loquens: Est, inquit, vanitas, quæ facta est super terram; quia sicut justus, super quos venit sicut factum impiorum; & sicut impius, super quos venit sicut factum justorum. Dixi quoniam hoc quoque vanitas. In hac vanitate, cui quantum satis visum est, intimandæ, totum istum librum vir sapientissimus deputavit; non utique ob aliud, nisi ut eam vitam desideremus, quæ vanitatem non habet sub hoc sole, sed veritatem sub illo qui fecit hunc solem: in hac ergo vanitate, numquid nisi justo Dei rectoque judicio similis eidem vanitati factus vanesceret homo? In diebus tamen vanitatis suæ interest plurimum, utrum resistat, an obtemperet veritati, & utrum sit expers veræ pietatis, an particeps: non propter vitæ hujus vel bona acquirenda, vel mala vitanda vanescendo transeuntia; sed propter futurum judicium, per quod erunt & bonis bona, & malis mala, sine fine mansura. Denique iste sapiens hunc librum sic conclusit, ut diceret, Deum time, & mandata ejus custodi; quia hoc est omnis homo: quia omne hoc opus Deus adducet in judicium in omni despecto, sive bonum, sive malum. Quid brevius, verius, salubrius dici potuit? Deum, inquit, time, & mandata ejus custodi; quia hoc est omnis homo. Quicumque enim est, hoc est, custos utique mandatorum Dei: quoniam qui hoc non est, nihil est. Non enim ad veritatis imaginem reformatur, remansens in similitudine vanitatis. Quia omne hoc opus, id est, quod ab homine fit in hac vita, sive bonum, sive malum, Deus adducet in judicium, in omni despecto, id est, in omni etiam qui contemptibilis hic videtur: & ideo nec videtur: quoniam Deus & ipsum videt, nec eum despicit, nec cum judicat præterit.

CAPUT IV.

Quod ad differendum de novissimo judicio Dei, novi primum Testamenti, ac deinde veteris testimonia prolaturus sit.

HUJUS itaque ultimi judicii Dei testimonia de Scripturis sanctis quæ ponere institui, prius eligenda sunt de libris Instrumenti novi, postea de veteris. Quamvis enim vetera priora sint tempore, nova tamen anteponenda sunt dignitate; quoniam illa vetera præconia sunt novorum. Nova igitur ponentur prius, quæ ut firmius probemus, asumentur & vetera. In veteribus habentur Lex & (b) Prophetæ, in novis Evangelium & Apostolica litteræ. Ait autem Apostolus, Per legem enim cognitio peccati. Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, testificata per Legem & Prophetas: justitia autem Dei, per fidem Jesu Christi in

(b) Sola editio Lov. prophetie.

si in omnes qui credunt. (a) Hæc justitia Dei ad novum pertinet Testamentum, & testimonium habet a veteribus libris, hoc est, a Lege & Prophetis. Prius ergo ipsa causa ponenda est, & postea testes introducendi. Hunc & ipse Jesus Christus ordinem servandum esse demonstrans, Scriba, inquit, eruditus in regno Dei, similis est viro patri familias, proferenti de thesauro suo nova & vetera. Non dixit, vetera & nova: quod utique dixisset, nisi maluisset meritum ordinem servare quam temporum.

CAPUT V.

Quibus sententiis Domini Salvatoris divinum iudicium futurum in fine sæculi declaretur.

1. ERGO ipse Salvator cum objurgaret civitates, in quibus virtutes magnas fecerat, neque crediderant, & eis alienigenas anteponeret: Verumtamen, inquit, dico vobis, Tyro & Sidoni remissus erit in die iudicii quam vobis. Et paullo post alteri civitati: Amen, inquit, dico vobis, quia terra Sodomorum remissus erit in die iudicii quam tibi. Hic evidentissime prædicat diem iudicii esse venturum. Et alio loco: Viri Ninivite, inquit, surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam; quia penitentiam egerunt in prædicatione Jona, & ecce plus quam Jona hic. Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam; quia venit a finibus terræ audire sapientiam Salomonis, & ecce plus quam Salomon hic. Duas hoc loco res discimus, & venturum esse iudicium, & cum mortuorum resurrectione venturum. De Ninivitis enim & regina Austri quando ista dicebat, de mortuis sine dubio loquebatur, quos tamen in die iudicii resurrecturos esse prædixit. Nec ideo dixit, condemnabunt, quia ipsi iudicabunt: sed quia ex ipsorum comparatione isti merito damnabuntur.

2. Rursus alio loco, cum de hominum bonorum & malorum nunc permixtione, postea separatione, quæ utique die iudicii futura est, loqueretur, adhibuit similitudinem de tritico seminato & superfeminatis zizaniis, eamque suis exponens discipulis: Qui seminat, inquit, bonum semen, est Filius hominis: ager autem est (b) mundus: bonum vero semen hi sunt filii regni; zizania autem filii sunt nequam: inimicus autem qui seminavit ea, est diabolus; messis autem consummatio sæculi est, messores vero Angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur; sic erit in consummatione sæculi. Mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent de regno ejus omnia scandala, & eos qui faciunt iniquitatem, & mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium. Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat. Hic quidem iudicium vel diem iudicii non nominavit, sed multo eum clarius ipsis rebus expressit, & in

Matth.
13.37.
&c.

Malach.
11.22.
Ibid. 24.

Matth.
12.41.
&c.
42.

fine sæculi futurum esse prædixit.

3. Item discipulis suis: Amen, inquit, dico vobis, quod vos qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede maiestatis sue, sedebitis & vos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel. Hic discimus cum suis discipulis iudicaturum Jesum. Unde & alibi Judæis dixit, Si ego in Beelzebub ejicio demonia, filii vestri in quo ejiciunt? Ideo ipsi iudices vestri erunt. Nec quoniam super duodecim sedes sessuros esse ait, duodecim solos homines cum illo iudicatos putare debemus. Duodenario quippe numero, universa quædam significata est iudicantium multitudo, propter duas partes numeri septenarii, quo significatur plerumque universitas: quæ duæ partes, id est, tria & quatuor, altera per alteram multiplicatæ duodecim faciunt. Nam & quatuor ter, & tria quater duodecim sunt, & si qua alia hujus duodenarii numeri, quæ ad hoc valeat, ratio reperitur. Alioquin quoniam in locum Judæ traditoris apostolum Matthiam legimus ordinatum; apostolus Paulus, qui plus illis omnibus laboravit, ubi ad iudicandum sedeat, non habebit qui profecto cum aliis sanctis ad numerum iudicum se pertinere demonstrat, cum dicit: Nescitis quia angelos iudicabimus? De ipsis quoque iudicandis in hoc numero duodenario similis causa est. Non enim quia dictum est, iudicantes duodecim tribus Israel, tribus Levi, quæ tertia-decima est, ab eis iudicanda non erit, aut solum illum populum, non etiam ceteras gentes iudicabunt. Quod autem ait, in regeneratione, procul dubio mortuorum resurrectionem nomine voluit regenerationis intelligi. Sic enim caro nostra regenerabitur per incorruptionem, quemadmodum est anima nostra regenerata per fidem.

4. Multa prætereo, quæ de ultimo iudicio ita dici videntur, ut diligenter considerata reperiantur ambigua, vel magis ad aliud pertinentia; sive scilicet ad eum Salvatoris adventum, quo per totum hoc tempus in Ecclesia sua venit, hoc est, in membris suis, particulatim atque paullatim, quoniam tota corpus est ejus; sive ad excidium terræ Jerusalem: quia & de illo cum loquitur, plerumque sic loquitur, tamquam de fine sæculi atque de illo die iudicii novissimo & magno loquatur; ita ut dignosci non possit omnino, nisi ea quæ apud tres Evangelistas Matthæum, Marcum, & Lucam de hac re similiter dicta sunt, inter se omnia conferantur. Quædam quippe alter obscurius, alter explicat planius: ut ea quæ ad unam rem pertinentia dicuntur, appareat unde dicantur. Quod facere utcumque curavi in quadam epistola, quam rescripsi ad beatæ memoriæ virum Hesygium, Salonitanæ urbis episcopum, cujus epistolæ titulus est, De fine sæculi.

5. Proinde jam illud hic dicam, quod in E-

van-

(a) In ante editis, qui credunt in eum. Absit in eum a MSS. & a Græco textu Apostoli.

(b) Editi, est hic mundus: & infra, hi filii sunt nequam. At MSS. non habent hic, neque hi.

vangelio secundum Matthæum de separatione bonorum & malorum legitur per iudicium presentissimum atque novissimum Christi. Cum autem venerit, inquit, Filius hominis in maiestate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis sue, & congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab hædis: & statuet oves quidem a dextris suis, hædos autem a sinistris. Tunc dicit Rex his, qui a dextris ejus erunt, Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare; sitivi, & dedistis mihi bibere; hospes eram, & collegistis me: nudus, & cooperuistis me; infirmus, & visitastis me; in carcere eram, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando vidimus te esurientem, & pavimus: sitientem, & dedimus tibi potum? Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te; aut nudum, & cooperuimus te? Aut quando te vidimus infirmum, aut in carcere, & venimus ad te? Et respondens Rex dicit illis, Amen dico vobis, quamliu uni fecistis de his fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicit, inquit, & his qui a sinistris erunt, Discedite a me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus. Deinde similiter etiam his enumerat, quod illa non fecerint, quæ dextros fecisse memoravit. Similiterque interrogantibus, quando eum viderint in horum indigentia constitutum; quod minimis suis factum non est, sibi factum non fuisse respondet; sermonemque concludens, Et hæc, inquit, in supplicium æternum ibunt, iusti autem in vitam æternam. Joannes vero evangelista apertissime narrat eum in resurrectione mortuorum futurum prædixisse iudicium. Cum enim dixisset: Neque enim Pater iudicat quemquam, sed iudicium omne dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem: qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui misit illum: protinus addidit, Amen, dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui me misit, habet vitam æternam; & in iudicium non (a) veniet, sed transit a morte in vitam. Ecce hic dixit fideles suos in iudicium non venire. Quomodo ergo per iudicium separabuntur a malis, & ad ejus dexteram stabunt, nisi quia hoc loco iudicium pro damnatione posuit? In tale quippe iudicium non venient, qui audiunt verbum ejus, & credunt ei qui misit illum.

Matth.
25-31.
&c.

Joan.
5. 22.
&c.

CAPUT VI.

Quæ sit prima resurrectio, quæ secunda.

1. DEINDE adjungit, & dicit, Amen, amen ^{Joan. 5. 25. & 26.} dico vobis, quia venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei; & qui audierint, vivent. Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & Filio habere vitam in semetipso. Nondum de secunda resurrectione, id est corporum, loquitur quæ in fine futura est; sed de prima, quæ nunc est. Hanc quippe ut distingueret, ait, Venit hora & nunc est. Non autem ista corporum, sed animarum est. Habent enim & animæ mortem suam in impietate atque peccatis: secundum quam mortem mortui sunt, de quibus idem Dominus ait, Si- ^{Animæ mors.} ne mortuos sepelire mortuos suos; ut scilicet in anima mortui, in corpore mortuos sepelirent. Propter istos ergo impietate & iniquitate in anima mortuos, Venit, inquit, hora, & nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei; & qui audierint, vivent. Qui audierint dixit, qui obedierint, qui crediderint, & usque in finem perseveraverint. Nec fecit hic ullam differentiam bonorum & malorum. Omnibus enim bonum est audire vocem ejus, & vivere, (b) ad vitam pietatis ex impietatis morte transeundo. De qua morte ait apostolus Paulus, Ergo omnes mortui ^{2. Cor. 5. 14. & 15.} sunt, & pro omnibus mortuus est, (c) ut qui vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit. Omnes itaque mortui sunt in peccatis, nemine prorsus excepto, sive originalibus, sive etiam voluntate additis vel ignorando, vel sciendo, nec faciendo quod justum est: & pro omnibus mortuus vivus mortuus est unus, id est, nullum habens omnino peccatum: ut qui per remissionem peccatorum vivunt, jam non sibi vivant, sed ei (d) pro omnibus mortuus est propter peccata nostra, & resurrexit propter justificationem nostram; ut credentes in eum qui justificat impium, ex impietate justificati, tamquam ex morte vivificati, ad primam resurrectionem, quæ nunc est, (e) pertinere possimus. Ad hanc enim primam non pertinent, nisi qui beati erunt in æternum: ad secundam vero, de qua mox locuturus est, & beatos pertinere docebit, & miseros. Ista est misericordiæ, illa iudicii. Propter quod in Psalmo scriptum est: Misericordiam & iudicium cantabo tibi, Domine. ^{Pf. 106. 1.}

2. De quo iudicio consequenter adjungit, atque ait, Et potestatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis est. Hic ostendit, quod in ea carne veniet iudicaturus, in qua venerat iudicandus. Ad hoc enim ait, quoniam Filius hominis est. Ac deinde subjungens unde agimus:

XX 2 No-

(a) Hic plures MSS. non venit, sed transit. At editi, non veniet, sed transit. In aliis postea locis non sibi constant. Confer Tract. 22. in Jo.

(b) Sic Vind. Am. & MSS. At Lov. & ad vitam pietatis ex impietatis morte transire.

(c) Editi, mortuus est unus. Absent unus a MSS.

(d) In pluribus MSS. non habetur pro omnibus.

(e) Am. & Er. quæ nunc est animarum. Ceteri libri currenti voce animarum, quæ exponendi hujus loci causa addita est. Sic paullo post n. 2. eadem editiones, & Vind. quæ nunc transitur a morte animarum ad vitam virtutum: ubi Lov. & MSS. habent tantum, quæ nunc transitur a morte ad vitam.

ibid. 28. Nolite, inquit, mirari hoc, quia venit hora, in
 & 29. qua omnes qui in monumentis sunt, audient vo-
 cem (a) ejus; & procedent qui bona fecerunt, in
 resurrectionem vite; qui vero mala egerunt, in
 resurrectionem judicii. Hoc est illud iudicium,
 quod paullo ante, sicut nunc, pro damnatione
Ibidem posuerat, dicens, Qui verbum meum audit, &
 24. credit ei qui misit me, habet vitam aeternam, &
 in iudicium non veniet, sed transit a morte in
 vitam: id est, pertinendo ad primam resurre-
 ctionem, qua nunc transitur a morte ad vitam,
 in damnationem non veniet, quam significavit
 appellatione iudicii, sicut etiam hoc loco, ubi
Ibidem ait: Qui vero mala egerunt, in resurrectionem
 29. judicii, id est, damnationis. Resurgat ergo in
 prima, qui non vult in secunda resurrectione
ibid. 25. damnari. Venit enim hora, & nunc est, quando
 mortui audient vocem Filii Dei; & qui audie-
 rint, vivent, id est, in damnationem non ven-
 nient, quæ secunda mors dicitur: in quam mor-
 tem, post secundam, quæ corporum futura
 est, resurrectionem, præcipitabuntur, qui in
Ibidem prima, quæ animarum est, non resurgent. Ven-
 28. nient enim hora, (ubi non ait, & nunc est;
 quia in fine sæculi erit, hoc est in ultimo &
 maximo iudicio Dei) quando omnes qui in mo-
 numentis sunt, audient vocem ejus, & procedent.
 Non dixit quemadmodum in prima, & qui
 audierint, vivent. Non enim omnes vivent,
 ea scilicet vita, quæ quoniam beata est, sola
 vita dicenda est. Nam utique non sine quali-
 cumque vita possent audire, & de monumentis
 resurgente carne procedere. Quare autem non
 omnes vivent, in eo quod sequitur, docet:
 Qui bona, inquit, fecerunt, in resurrectionem vite,
 hi sunt qui vivent: qui vero mala egerunt, in
 resurrectionem judicii, hi sunt qui non vivent;
 quia secunda morte morientur. Mala quippe
 egerunt, quoniam male vixerunt: male autem
 vixerunt, quia in prima, quæ nunc est, ani-
 marum resurrectione non revixerunt, aut in eo
 quod revixerant, non in finem usque manse-
 runt. Sicut ergo duæ sunt regenerationes, de
 quibus jam supra locutus sum, una secundum
 fidem, quæ nunc fit per baptismum; alia se-
 cundum carnem, quæ fiet in ejus incorruptio-
 ne atque immortalitate per iudicium magnum
 atque novissimum: ita sunt & resurrectiones
 duæ, una prima, quæ & nunc est, & anima-
 rum est, quæ venire non permittit in mortem
 secundam; alia secunda, quæ nunc non est,
 sed in sæculi fine futura est, nec animarum,
 sed corporum est, quæ per ultimum iudicium
 alios mittit in secundam mortem, alios in eam
 vitam, quæ non habet mortem.

(a) Sic MSS. Editi vero, vocem Filii Dei.

(b) In Apocalypsi cap. 20. & catenam magnam in ma-
 nu sua.

(c) Editi, datum est illis, & animas occisorum &c. Sic
 plane Vulgata & Græca lectio Apoc. 20. Attamen MSS.

CAPUT VII.

De duabus resurrectionibus & de mille annis quid
 in Apocalypsi Joannis scriptum sit, & quid
 de eis rationabiliter sentiantur.

I. DE his duabus resurrectionibus idem Joan-
 nes evangelista in libro qui dicitur A-
 pocalypsis, eo modo locutus est, ut earum pri-
 ma a quibusdam nostris non intellecta, insuper
 etiam in quasdam ridiculas fabulas verteretur.
 Ait quippe in libro memorato Joannes aposto-
 lus: Et vidi Angelum descendentem de celo, ^{Apoc.}
 habentem clavem abyssi, & catenam (b) in ma- ^{20. 1.}
 nu sua, & tenuit draconem iivum serpentem an- ^{6.}
 tiquum, qui cognominatus est diabolus & sata-
 nas, & alligavit illum mille annis, & misit il-
 lum in abyssum; & clausit, & signavit super
 eum, ut non seduceret jam gentes, donec finia-
 tur mille anni: post hæc oportet eum solvi brevi
 tempore. Et vidi sedes, & sedentes super eas,
 & iudicium datum est. (c) Et anima occisorum
 propter testimonium Jesu, & propter verbum Dei,
 & si qui non adoraverunt bestiam, nec imagi-
 nem ejus, nec acceperunt inscriptionem in fronte
 aut in manu sua, & regnaverunt cum Jesu mil-
 le annis: reliqui eorum non vixerunt, donec fi-
 niantur mille anni. Hæc resurrectio prima est.
 Beatus & sanctus est, qui habet in hac prima
 resurrectione partem. In istis secunda mors non
 habet potestatem: sed erunt sacerdotes Dei &
 Christi, & regnabunt cum eo mille annis. Qui
 propter hæc hujus libri verba primam resurre-
 ctionem futuram suspicati sunt corporalem, in-
 ter cetera maxime numero annorum mille per-
 moti sunt, tamquam oporteret in sanctis eo
 modo veluti tanti temporis fieri sabbatismum,
 vacatione scilicet sancta post labores annorum
 sex millium, ex quo creatus est homo, & ma-
 gni illius peccati merito in hujus mortalitatis
 ærumnas de paradisi felicitate dimissus est, ut
 quoniam scriptum est: Unus dies apud Domi- ^{2. Part.}
 num sicut mille anni, & mille anni sicut dies ^{3. 8.}
 unus, sex annorum millibus tamquam sex die-
 bus impletis, sequatur velut sabbati septimus
 in annis mille postremis, ad hoc scilicet sabbat-
 um celebrandum resurgentibus sanctis. Quæ
 opinio esset utcumque tolerabilis, si aliqua deli-
 ciæ spirituales in illo sabbato adfuturæ sanctis
 per Domini præsentiam crederentur. Nam
 etiam nos hoc (d) opinati fuimus aliquando.
 Sed cum eos qui tunc resurrexerint, dicant
 immoderatissimis carnalibus epulis vacaturos,
 in quibus cibus sit tantus ac potus, ut non so-
 lum nullam modestiam teneant, sed modum
 quoque ipsius incredulitatis excedant: nullo
 modo ista possunt nisi a carnalibus credi. Hi
 autem qui spirituales sunt, istos ista credentes

XLVII

omnes hic omittunt illis, habentque Et anima; atque
 hanc ipsam lectionem exponet postea Augustinus cap. 9.

(d) Sicuti videre est in Sermone 259. qui alias ex Si-
 mondianis fuit 19.

χιλιετας appellat Græco vocabulo; quos, verbum e verbo exprimentes, nos possumus Milliariorum nuncupare. Eos autem longum est refellere ad singula; sed potius, quemadmodum Scriptura hæc accipienda sit, jam debemus ostendere.

Marc. 3. 27. 2. Ait ipse Dominus Jesus Christus: *Nemo potest introire in domum fortis, & vasa ejus eripere, nisi prius alligaverit fortem*: diabolum volens intelligi fortem, quia ipse genus humanum potuit tenere captivum; vasa vero ejus, quæ fuerat erepturus, fideles suos futuros; quos ille in diversis peccatis atque impietatibus possidebat. Ut ergo alligaretur hic fortis, propterea vidit iste Apostolus in Apocalypsi *Angelum descendentem de calo, habentem clavem abyssi, & catenam in manu sua. Et tenuit, inquit, draconem illum serpentem antiquum, qui cognominatus est diabolus & satanas, & alligavit eum mille annis*, hoc est, ejus potestatem ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerant liberandi, cohibuit atque frenavit. Mille autem anni, duobus modis possunt, quantum mihi occurrit, intelligi: aut quia in ultimis annis mille ista res agitur, id est, sexto annorum milliario tamquam sexto die, cujus nunc spatia posteriora volvuntur; secuturo deinde sabbato, quod non habet vesperam, requie scilicet sanctorum, quæ non habet finem: ut hujus milliarii tamquam diei novissimam partem, quæ (a) remanebat usque ad terminum sæculi, mille annos appellaverit; eo loquendi modo, quo pars significatur a toto: aut certe mille annos pro annis omnibus hujus sæculi posuit; ut perfecto numero notaretur ipsa temporis plenitudo. Millenarius quippe numerus denarii numeri quadratum solidum reddit. Decem quippe decies ducta, fiunt centum; quæ jam (b) figura quadrata, sed plana est. Ut autem in altitudinem surgat, & solida fiat, rursus centum decies multiplicantur, & mille sunt. Porro si centum ipsa pro universitate aliquando ponuntur, quale illud est, quod Dominus omnia sua dimittenti & eum sequenti promisit, dicens: *Accipiet in hoc sæculo centuplum*: quod exponens quodam modo Apostolus, ait: *Quasi nihil habentes, & omnia possidentes*: quia & (c) ante jam dictum erat: *Fidelis hominis totus mundus divitiarum est*: quanto magis mille pro universitate ponuntur, ubi est soliditas ipsius denariæ quadraturæ? Unde nec illud melius intelligitur, quod in Psalmo legitur: *Memor fuit in sæculum testamenti sui, verbi quod mandavit in mille generationes*, id est, in omnes.

3. *Et misit illum*, inquit, *in abyssum*: utique diabolum misit in abyssum: Quo nomine

significata est multitudo innumerabilis impiorum, quorum in malignitate adversus Ecclesiam Dei multum profunda sunt corda: non quia ibi diabolus ante non erat; sed ideo dicitur illuc missus, quia exclusus a credentibus plus coepit impios possidere. Plus namque possidetur a diabolo, qui non solum alienatus est a Deo, verum etiam gratis odit fervientes Deo. *Et clausit*, inquit, *& signavit super eum*, ut jam non seduceret gentes, donec finiantur mille anni. *Clausit super eum*, dictum est, interdixit ei ne possit exire, id est, vetitum transgredi. *Signavit* autem; quod addidit, significasse mihi videtur, quia occultum esse voluit, qui pertineant ad partem diaboli, & qui non pertineant. Hoc quippe in sæculo isto profusum latet: quia & qui videtur stare, utrum sit casurus; & qui videtur jacere, utrum sit surrecturus, incertum est. Ab eis autem gentibus seducendis hujus interdicti vinculo & clastro diabolus prohibetur atque cohibetur, quas pertinentes ad Christum seducebat antea, vel tenebat. Has enim Deus elegit ante mundi constitutionem eruere de potestate tenebrarum, & transferre in regnum Filii (d) caritatis suæ, sicut Apostolus ait. Nam seducere illum gentes etiam nunc, & secum trahere in æternam poenam, sed non prædestinatas in æternam vitam, quis fidelis ignorat? Nec moveat, quod sæpe diabolus seducit etiam illos, qui jam regenerati in Christo, vias ingrediuntur Dei. *Novit enim Dominus qui sunt ejus*: ex his in æternam damnationem neminem ille seducit. Sic enim novit eos Dominus, ut Deus, quem nihil latet etiam futurorum; non ut homo, qui hominem ad præsens videt, (si tamen videt, cujus cor non videt) qualis autem postea sit futurus, nec se ipsum videt. Ad hoc ergo ligatus est diabolus, & inclusus in abyfso, ut jam non seducat gentes, ex quibus constat Ecclesia, quas antea seductas tenebat, ante quam esset Ecclesia. Nec enim dictum est, ut non seduceret aliquem; sed *ut non seduceret*, inquit, *jam gentes*; in quibus Ecclesiam procul dubio voluit intelligi: *donec finiantur*, inquit, *mille anni*, id est, aut quod remanet de sexto die, qui constat ex mille annis; aut omnes anni, quibus deinceps hoc sæculum peragendum est.

4. Nec sic accipiendum est quod ait: *ut non seduceret jam gentes, donec finiantur mille anni*; quasi postea seducturus sit eas dumtaxat gentes, ex quibus prædestinata constat Ecclesia, a quibus seducendis illo est vinculo clastroque prohibitus. Sed aut illa locutione dictum est, quæ in Scripturis aliquoties invenitur, qualis est in Psalmo: *Sic oculi nostri ad Dominum Deum*

(a) Ita MSS. At editi, *remanebit*.

(b) Lov. *non figura quadrata*. Absit non a ceteris libris.

(c) Ibi particula *ante*, non superiora verba Pauli indicat sicuti visum est non nemini, sed superiora tempora. Id enim quod assertur, *Fidelis hominis totus mundus divitiarum est*, dictum fuit a Salomone in Proverbiis, ibique

cap. 17. post versum 6. legitur apud LXX. non apud Vulgatam. Citatur a Clemente Alexandrino 2. Stromatum, & ab aliis Veteribus laudatis Tom. 2. ad Epistolam 153. n. 26.

(d) Ita plures probæ notæ MSS. At editi *claritatis suæ*.

Ephes. 1.

Coloss. 1.

13.

2. Tim.

2. 19.

Pf. 122.

no- 2.

nostrum, donec misereatur nostri; neque enim cum miseratus fuerit, non erunt oculi servorum ejus ad Dominum Deum suum: aut certe iste est ordo verborum: *Et clausit, & signavit super eum, donec finiantur mille anni*; quod vero interposuit, ut non seduceret jam gentes, ita se habet, ut ab hujus ordinis connexionem sit liberum, & seorsus intelligendum, velut si post adderetur, ut sic se haberet tota sententia: *Et clausit, & signavit super eum, donec finiantur mille anni, ut non seduceret jam gentes*; id est, ideo clausit, donec finiantur mille anni, ut jam non seduceret gentes.

CAPUT VIII.

De alligatione & solutione diaboli.

1. *Apoc. 17. 19.* **P**ost hac, inquit, oportet eum solvi brevi tempore. Si hoc est diabolo ligari & includi, Ecclesiam non posse seducere; hæc ergo erit solutio ejus, ut possit? Absit: numquam enim ab illo Ecclesia seduceatur prædestinata & electa ante mundi constitutionem, de qua dictum est: *Novit Dominus qui sunt ejus*: & tamen hic erit etiam illo tempore, quo solvendus est diabolus, sicut ex quo est instituta, hic fuit & erit omni tempore; in suis utique qui succedunt nascendo morientibus. Nam paullo post dicit, quod solutus diabolus seductas gentes toto orbe terrarum adtrahet in bellum adversus eam, quorum hostium numerus erit ut arena maris. *Et ascenderunt, inquit, super terra latitudinem, & cinxerunt castra sanctorum, & dilectam civitatem: & descendit ignis de celo a Deo, & comedit eos: & diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, ubi & bestia & (a) pseudopropheta; & cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum.* Sed hoc jam ad judicium novissimum pertinet, quod nunc propterea commemorandum putavi, ne quis existimet eo ipso parvo tempore, quo solvetur diabolus, in hac terra Ecclesiam non futuram, illo hic eam vel non inventiente, cum fuerit solutus, vel absumente, cum fuerit modis omnibus persecutus. Non itaque per totum hoc tempus, quod liber iste complectitur, a primo scilicet adventu Christi usque in sæculi finem, quo erit secundus ejus adventus, ita diabolus alligatur, ut ejus hæc ipsa sit alligatio, per hoc intervallum, quod mille annorum numero appellat, non seducere Ecclesiam; quando quidem illam nec solutus utique seducturus est. Nam profecto si ei alligari est, non posse seducere, sive non permitti; quid erit solvi, nisi posse seducere, sive permitti? Quod absit ut fiat: sed alligatio diaboli, est non permitti (b) exercere totam tentationem, quam potest vel vi vel dolo ad seducendos homines,

(a) Editi, & pseudopropheta. Castigantur ex MSS.

(b) Plerique MSS. exercere.

(c) Lov. interioribus omnibus. Verius editi alii & MSS. interioribus hominibus. Alludit Augustinus ad illud Ephes. 3. virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorum hominum, Christum habitare per fidem in cordibus vestris.

in partem suam cogendo violenter, fraudulenter fallendo. Quod si permetteretur in tam longo tempore & tanta infirmitate multorum, plurimos tales, quales Deus id perpeti non vult, & fideles deiceret, & ne crederent impediret, quod ne faceret, alligatus est.

2. Tunc autem solvetur, quando & breve tempus erit. Nam tribus annis & sex mensibus legitur totis suis suorumque viribus sæviturus: & tales erunt, cum quibus ei belligerandum est, ut vinci tanto ejus impetu insidiusque non possint. Si autem nunquam solvetur, minus apparet ejus maligna potentia, minus sanctæ Civitatis fidelissima patientia probaretur, minus denique perspiceretur, quam magno ejus malo tam bene fuerit usus Omnipotens: qui cum nec omnino abstulit a tentatione sanctorum, quamvis ab eorum interioribus (c) hominibus; ubi in Deum creditur, foras missam, ut forinsecus ejus oppugnatione proficerent; & in eis qui sunt ex parte ipsius, alligavit, ne quantam posset effundendo & exercendo malitiam, innumerabiles infirmos ex quibus Ecclesiam multiplicari & impleri oportebat, alios credituros, alios jam credentes, a fide pietatis hos deterreret, hos frangeret; (d) & solvet in fine, ut quam fortem adversarium Dei Civitas superaverit, cum ingenti gloria sui redemptoris, adiutoris, liberatoris, aspiciat. In eorum sane, qui tunc futuri sunt; sanctorum atque fidelium comparatione quid sumus? Quando quidem ad illos probandos tantus solvetur inimicus, cum quo nos ligato tantis periculis dimicamus. Quamvis & hoc temporis intervallo quosdam milites Christi tam prudentes & fortes fuisse atque esse, non dubium est, ut etiam si tunc in ista mortalitate viverent, quando ille solvetur, omnes insidias ejus atque impetus & caverent sapientissime, & patientissime sustinerent.

3. Hæc autem alligatio diaboli non solum facta est, ex quo coepit Ecclesia præter Judæam terram in nationes alias aliasque dilari; sed etiam nunc fit, & fiet usque ad terminum sæculi, quo solvendus est. Quia & nunc homines ab infidelitate, in qua ipse eos possidebat, convertuntur ad fidem, & usque in illum finem sine dubio convertentur: & utique unicuique (e) iste fortis tunc alligatur, quando ab illo tamquam vas ejus eripitur: & abyssus ubi inclusus est, non in eis consumta est, quando sunt mortui, qui tunc erant quando esse coepit inclusus; sed successerunt eis alii nascendo, atque succedunt, donec finiatur hoc sæculum, qui oderint Christianos, in quorum quotidie, velut in abisso, cæcis & profundis cordibus includatur. U-

trum

(d) Vind. & Am. & solveretur. Er. & Lov. Et solvetur. At MSS. & solvet: scilicet Omnipotens qui eum alligavit.

(e) In editis, unicuique fidelium. Absit fidelium a plerique MSS.

trum autem etiam illis ultimis tribus annis & mensibus sex, quando solutus totis viribus saviturus est, aliquis in qua non fuerat, sit accessurus ad fidem, nonnulla quaestio est. Quomodo enim stabit quod dictum est: *Quis intrat in domum fortis, ut vasa ejus eripiat, nisi prius alligaverit fortem*, si etiam soluto eripiuntur? Ac per hoc ad hoc cogere videtur ista sententia, ut credamus illo, licet exiguo, tempore neminem accessurum esse populo Christiano, sed cum eis qui jam Christiani reperti fuerint, diabolum pugnaturum: ex quibus etiam si aliqui victi secuti eum fuerint; non eos ad praedestinatum filiorum Dei numerum pertinere. Neque enim frustra idem Joannes apostolus, qui & hanc Apocalypsim scripsit, in epistola sua de quibusdam dicit, *Ex nobis exierant, sed non erant ex nobis: nam si fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum*. Sed quid (a) fiet de parvulis? Nimum quippe incredibile est, nullos jam natos & nondum baptizatos praecipuari Christianorum filios illo tempore infantes, nullos etiam ipsis nasci jam diebus; aut si erunt, non eos a parentibus suis ad lavacrum regenerationis modo quocumque perducere. Quod si fiet, quo pacto soluto jam diabolo vasa ista eripientur, in cujus domum nemo intrat, ut vasa ejus eripiat, nisi prius alligaverit eum? Immo vero id potius est credendum, nec qui cadant de Ecclesia, nec qui accedant Ecclesiae illo tempore defuturos: sed profecto tam fortes erunt & parentes pro baptizandis parvulis suis, & hi qui tunc primitus credituri sunt, ut illum fortem vincant etiam non ligatum, id est, omnibus, qualibus antea numquam, vel artibus insidiantem, vel urgentem viribus, & vigilanter intelligant, & toleranter ferant; ac sic illi etiam non ligato eripiantur. Nec ideo falsa erit Evangelica illa sententia: *Quis intrat in domum fortis, ut vasa ejus eripiat, nisi prius alligaverit fortem?* Secundum enim sententiae ejus veritatem, ordo iste servatus est, ut prius alligaretur fortis, ereptisque vasibus ejus, longe lateque in omnibus gentibus ex firmis, & infirmis ita multiplicaretur Ecclesia, ut ex ipsa rerum divinitus praedictarum & impletarum robustissima fide, etiam soluta vasa possit auferre. Sicut enim latet in illis, multorum refrigerare caritatem, cum abundat iniquitas, & inusitatis maximisque persecutionibusque fallacis diaboli jam soluti, eos qui in libro vite scripti non sunt, esse multos cessuros: id est, committendum est, non solum quos bonos fideles illud tempus inveniet, sed nonnullos etiam qui foris adhuc erunt adjuvante Dei gratia per considerationem Scripturarum, in quibus & alia & finis ipse praenuntiatus est, quem venire jam sentiunt, ad credendum quod non credebant, futuros esse firmiores, & ad vincendum etiam non ligatum

diabolum fortiores. Quod si ita erit, propterea praecessisse dicenda est ejus alligatio, ut & ligati & soluti exspoliatio sequeretur: quoniam de hac re dictum est: *Quis intrabit in domum fortis, ut vasa ejus eripiat, nisi prius alligaverit fortem?*

CAPUT IX.

Quod sit regnum sanctorum cum Christo per mille annos, & in quo discernatur a regno aeterno.

I. INTEREA dum mille annis ligatus est diabolus, sancti (b) regnant cum Christo etiam ipsis mille annis eisdem sine dubio, & eodem modo intelligendis, id est, isto jam tempore prioris ejus adventus. Excepto quippe illo regno, de quo in fine dicturus est: *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*, nisi alio aliquo modo, longe quidem impari, jam nunc regnarent cum illo sancti ejus, quibus ait: *Ecce ego vobiscum sum usque in consummationem saeculi*; profecto non etiam nunc diceretur Ecclesia regnum ejus, regnumve caelorum. Nam utique isto tempore in regno Dei eruditur scriba ille, qui profert de thesauro suo nova & vetera, de quo supra locuti sumus. Et de Ecclesia collecturi sunt zizania messores illi, quae permisit cum tritico simul crescere usque ad messem: quod exponens ait: *Messis est finis saeculi, messores autem Angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburantur; sic erit in consummatione saeculi: mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent de regno ejus omnia scandala: numquid de regno illo, ubi nulla sunt scandala? De isto ergo regno ejus, quod est hic Ecclesia, colligantur. Item dicit. Qui solverit unum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno caelorum: qui autem fecerit, & sic docuerit, magnus vocabitur in regno caelorum. Utrumque dicit in regno caelorum, & qui non facit mandata quae docet, hoc est enim solvere, non servare, non facere; & illum qui facit, & sic docet: sed istum minimum, illum magnum. Et continuo secutus adjungit; *Dico enim vobis, quia nisi abundaverit justitia vestra super Scribarum & Pharisaeorum, id est, super (c) justitiam eorum qui solvunt quod docent. De Scribis enim & Pharisaeis dicit alio loco: Quoniam dicunt, & non faciunt. Nisi ergo super eos abundaverit justitia vestra, id est, ut vos non solvatis, sed faciatis potius quod docetis, non intrabitis, inquit, in regnum caelorum. Alio modo igitur intelligendum est regnum caelorum, ubi ambo sunt, & ille scilicet qui solvit quod docet, & ille qui facit; sed ille minimus, (d) iste magnus; alio modo autem regnum caelorum dicitur, quo non intrat nisi ille qui facit. Ac per hoc ubi utrumque genus est, Ecclesia est, qualis nunc est: ubi autem illud solum erit, Ecclesia est, qualis tunc erit, quan-**

(a) MSS. fit.

(b) Editi, sancti Dei. At MSS. omittunt Dei.

(c) Omnes MSS. super eos qui solvunt.

(d) MSS. ille magnus.

quando malus in ea non erit. Ergo Ecclesia & nunc est regnum Christi, regnumque cælorum. Regnant itaque cum illo etiam nunc sancti ejus, aliter quidem, quam tunc regnabunt: nec tamen cum illo regnant zizania, quamvis in Ecclesia cum tritico crescant. Regnant enim cum illo qui faciunt quod Apostolus ait: *Si resurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt sapite, ubi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt querite, non quæ super terram*. De qualibus item dicit, quod eorum conversatio sit in cælis. Postremo regnant cum illo, qui eo modo sunt in regno ejus, ut sint etiam ipsi regnum ejus. Quomodo autem sunt regnum Christi, qui, ut alia taceam, quamvis ibi sint donec colligantur in fine sæculi de regno ejus omnia scandala, tamen illic sua querunt, non quæ Jesu Christi?

2. De hoc ergo regno militiæ, in quo adhuc cum hoste configitur, & aliquando repugnatur (a) repugnantibus vitiis, aliquando cedentibus imperatur, donec veniatur ad illud pacatissimum regnum, ubi sine hoste regnabitur, & de hac prima resurrectione quæ nunc est, liber iste sic loquitur. Cum enim dixisset, alligari diabolum mille annis, & postea solvi brevi tempore; mox recapitulando quid in istis mille annis agat Ecclesia vel agatur in ea: *Et vidi, inquit, sedes, & sedentes super eas & judicium datum est*. Non hoc putandum est de ultimo judicio dici: sed sedes præpositorum, & ipsi præpositi intelligendi sunt, per quos Ecclesia nunc gubernatur. Judicium autem datum nullum melius accipientem videtur, quam id quod dictum est: *Quæ ligaveritis in terra, ligata erunt & in celo; & quæ solveritis in terra, soluta erunt & in celo*. Unde Apostolus, *Quid enim mihi est, inquit, de his qui foris sunt judicare? Nonne de his qui intus sunt vos judicatis?* * Et anima, inquit, occisorum propter testimonium Jesu, & propter verbum Dei: subauditur quod postea dicturus est, *regnauerunt cum Jesu mille annis*, animæ scilicet martyrum nondum sibi corporibus suis redditis. Neque enim piorum animæ mortuorum separantur ab Ecclesia, quæ etiam nunc est regnum Christi. Alioquin nec ad altare Dei fieret eorum memoria in communicatione corporis Christi; nec aliquid prodesset ad ejus in periculis baptismum currere, ne sine illo finiatur hæc vita; nec ad reconciliationem, si forte per penitentiam malamve conscientiam quisque ab eodem corpore separatus est. Cur enim fiunt ista, nisi quia fideles, etiam defuncti, membra ejus sunt? Quamvis ergo cum suis corporibus nondum, jam tamen eorum animæ regnant cum illo, dum isti mille anni decurrunt. Unde in hoc eodem libro & alibi legitur: *Beati mortui, qui in Domino moriuntur, amodo & jam dicit Spiritus, ut requiescant a laboribus suis; nam*

Coloff. 3.
1. & 2.Philip.
3. 20.Philip.
2. 21.

Apo. 20. 4.

Matth.
18. 18.
1. Cor.
5. 12.* Apo.
20. 4.Memo-
ria pio-
rum
mortuo-
rum in
commu-
nicatio-
ne cor-
poris
Christi.Apo.
14. 13.

(a) Plures MSS. *pugnansibus vitiis*. Et mox iidem alii- que omnes, *aliquando cedentibus*.

opera eorum sequuntur illos. Regnat itaque cum Christo nunc primum Ecclesia in vivis & mortuis. Propterea enim, sicut dicit Apostolus, *Rom. 14. mortuus est Christus, ut & vivorum & mortuo- rum dominetur*. Sed ideo tantummodo Martyrum animas commemoravit, quia ipsi præcipue regnant mortui, qui usque ad mortem pro veritate certaverunt. Sed (b) a parte totum etiam ceteros mortuos intelligimus pertinentes ad Ecclesiam, quod est regnum Christi.

3. Quod vero sequitur, *Et si qui non adoraverunt bestiam, nec imaginem ejus, nec acceperunt inscriptionem in fronte, aut in manu sua: simul de vivis ac mortuis debemus accipere*. Quæ sit porro ista bestia, quamvis sit diligentius inquirendum, non tamen abhorret a fide recta, ut ipsa impia Civitas intelligatur, & populus infidelium contrarius populo fidei & Civitati Dei. Imago vero ejus simulatio ejus mihi videtur, in eis videlicet hominibus, qui velut fidem profitentur, & infideliter vivunt. Fingunt enim se esse quod non sunt, vocanturque non veraci effigie, sed fallaci imagine Christiani. Ad eandem namque bestiam pertinent non solum aperte inimici nominis Christi & ejus gloriosissimæ Civitatis, sed etiam zizania, quæ de regno ejus, quod est Ecclesia, in fine sæculi colligenda sunt. Et qui sunt qui non adorant bestiam nec imaginem ejus, nisi qui faciunt quod ait Apostolus, *Ne sitis jugum ducentes cum infidelibus?* Non adorant enim, id est, non consentiunt, non subjiciuntur: neque accipiunt inscriptionem, notam scilicet criminis, in fronte, propter professionem; in manu, propter operationem. Ab his igitur malis alieni, sive adhuc in ista mortali carne viventes, sive defuncti, regnant cum Christo jam nunc, quodam modo huic tempori congruo, per totum hoc intervallum, quod numero mille significatur annorum.

4. *Reliqui eorum, inquit, non vixerunt: Hora enim nunc est, cum mortui (c) audient vocem Filii Dei; & qui audierint, vivent: reliqui vero eorum non vivent*. Quod vero subdidit, *donec finiatur mille anni*: intelligendum est, quod eo tempore non vixerunt, quo vivere debuerunt, ad vitam scilicet de morte transeundo. Et ideo cum dies venerit, quo fiat & corporum resurrectio, non ad vitam de monumentis procedent, sed ad judicium; ad damnationem scilicet, quæ secunda mors dicitur. Donec enim finiatur mille anni, quicumque non vixerit, id est, isto toto tempore quo agitur prima resurrectio, non audierit vocem Filii Dei, & ad vitam de morte transierit; profecto in secunda resurrectione, quæ carnis est, in mortem secundam cum ipsa carne transibit. Sequitur enim & dicit: *Hæc resurrectio prima est. Beatus & sanctus qui habet in hac prima resurrectione partem,*

(b) Id est, Sed figura qua a parte totum accipitur.
(c) Vind. Am. & MSS. *audium*.

tem, id est, particeps ejus est. Ipse est autem particeps ejus qui non solum a morte, quæ in peccatis est, reviviscit, verum etiam in eo quod revixerit, permanebit. *In istis, inquit, secunda mors non habet potestatem.* Habet ergo in reliquis, de quibus superius ait: *Reliqui eorum non vixerunt, donec finiantur mille anni:* quoniam isto toto temporis intervallo, quod mille annos vocat, quantumcumque in eo quisque eorum vixit in corpore, non revixit a morte. in qua eum tenebat impietas, ut sic reviviscendo primæ resurrectionis particeps fieret, atque in eo potestatem secunda mors non haberet.

C A P U T X.

Quid respondendum sit eis, qui putant resurrectionem ad sola corpora, non etiam ad animas pertinere.

SUNT qui putant resurrectionem dici non posse nisi corporum: ideoque itam quoque in corporibus primam futuram esse contendunt. Quorum enim est, inquit, cadere, eorum est reurgere. Cadunt autem corpora moriendo: nam & a cadendo cadavera nuncupantur. Non ergo animarum, inquit, resurrectio potest esse, sed corporum. Sed quid contra Apostolum dicunt, qui eam resurrectionem appellat? Nam secundum interiorem, non secundum exteriorem hominem utique resurrexerant, quibus ait:

Coloss. 3. Si resurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt sapite. Quem sensum verbis aliis alibi posuit

Rom. 6. dicens: Ut quemadmodum Christus a mortuis resurrexit per gloriam Patris, sic & nos in novitate vitæ ambulemus. Hinc est & illud: *Surgite qui dormitis, & exsurge a mortuis, & illuminabit te Christus.* Quod autem dicunt, non posse resurgere, nisi qui cadunt; & ideo putant resurrectionem ad corpora, non ad animas pertinere, quia corpus est cadere: cur non audiunt: *Non recedatis ab illo, ne cadatis: & suo Domino stit aut cadit: & Qui putat se stare, videat ne cadat?* Puto enim quod

Ephes. 5. 14. in anima, non in corpore casus iste cavendus est. Si igitur cadentium est resurrectio, cadunt autem & animæ; profecto & animas resurgere confitendum est. Quod autem cum dixisset: In istis secunda mors non habet potestatem: adjunxit atque ait: Sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis: non utique de solis episcopis & presbyteris dictum est, qui proprie jam vocantur in Ecclesia sacerdotes: sed sicut omnes Christianos

Rom. 14. 4. 1. Cor. 10. 12. Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

Tom. VII.

dicimus propter mysticum crisma, sic omnes sacerdotes, quoniam membra sunt unius sacerdotis. De quibus apostolus Petrus, *Plebs, inquit, sancta, regale sacerdotium.* Sane, licet breviter atque transeunter, insinuavit (a) Deum esse Christum, dicendo: *Sacerdotes Dei & Christi,* hoc est, Patris & Filii; quamvis propter formam servi, sicut filius hominis, ita etiam sacerdos Christus effectus sit in æternum, secundum ordinem Melchisedec. De qua re in hoc Opere non semel diximus.

C A P U T XI.

De Gog & Magog, quos ad persequendam Ecclesiam Dei solutus prope finem sæculi diabolus incitabit.

ET cum finiti fuerint, inquit, mille anni, solvetur satanas de custodia sua, & exibit ad seducendas nationes, quæ sunt in quatuor angulis terræ, Gog & Magog, & trahet eos in bellum, quorum numerus est ut arena maris. Ad hoc ergo tunc seducet, ut in hoc bellum trahat. Nam & antea modis quibus poterat, per mala multa & varia seducebat. Exibit autem dictum est, in apertam persecutionem de latrebris erumpet odiorum. Hæc enim erit novissima persecutio, novissimo imminente iudicio, quam sancta Ecclesia toto terrarum orbe patietur, universa scilicet Civitas Christi ab universa diaboli Civitate, quantacumque erit utraque super terram. Gentes quippe istæ, quas appellat Gog & Magog, non sic sunt accipiendæ, tamquam sint aliqui in aliqua parte terrarum barbari constituti, sive quos quidam suspiciantur Getas & Massagetas, propter litteras horum nominum primas, sive aliquos alios alienigenas, & a Romano jure sejunctos. Toto namque orbe terrarum significati sunt isti esse, cum dictum est, *Nationes quæ sunt in quatuor angulis terræ: easque subjecit esse Gog & Magog.* Quorum interpretationem nominum esse (b) comperimus Gog tectum, Magog de tecto: tamquam domus, & ipse qui procedit de domo. Gentes igitur sunt, in quibus diabolus velut in abyssu superius intelligebamus inclusum; & ipse de illis quodam modo sese effrensus & procedens: ut illæ sint tectum, ipse de tecto. Si autem utrumque referamus ad gentes, non unum horum ad illas, alterum ad diabolus: & tectum ipse sunt, quia in eis nunc includitur & quodam modo tegitur inimicus antiquus; & de tecto ipse erunt, quando in apertum

Y

tum

nunc publicanda: *Numquam sacrificio hæmoniis, sed uni Deo &c.* Atque aliquando post, *Domino, ait, Jesu Christo sacrificamus, qui fecit celum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt: huic Deo credimus & servimus.* Hanc de Christo fidem cultumque ipsius in Apostolos reserebant ipsimet pagani, ut videre est, supra lib. 18. c. 53. & lib. 1. de consensu Evangel. c. 7. Cyprianus etiam (quod hic non prætereundum silentio) *Christi & Dei Pontifex* appellatur a Pontio in ipsius vita.

(b) Hanc interpretationem comperit apud Hieronymum in Ezechiel. 38.

(a) Christum itaque Deum esse profitebantur aperte Martyres, quando diis sacrificare iussi, respondebant se uni Deo & Christo sacrificare. Sic beata Crispina, quæ passa est Diocletiano II. & Maximiano Augusto Consulibus, die Nonarum Decembrium, apud Coloniam Thebestinam, sub Anulino Proconsule, sicuti terunt passionis illius Acta in Veterum Analectorum Tomo 3. nuper vulgata, *Numquam ego, inquit, sacrificavi, nec sacrificio nisi uni Deo & Domino nostro Jesu Christo Filio ejus, qui natus est & passus.* Et Mammarius martyr, quem sub eodem Anulino Proconsule in civitate Vageni passum imperante Maximiano & Gal. testantur Acta in Vet. Analect. Tomo 4.

tum odium de operto erupturæ sunt. Quod vero ait: *Et ascenderunt super terram latitudinem, & cinxerunt castra sanctorum & dilectam civitatem*: non utique ad unum locum venisse, vel venturi esse significati sunt, quasi aliquo uno loco futura sint castra sanctorum & dilecta civitas; cum hæc non sit nisi Christi Ecclesia toto terrarum orbe diffusa: ac per hoc ubicumque tunc erit, quæ in omnibus gentibus erit, quod significatum est nomine latitudinis terræ, ibi erunt castra sanctorum, ibi erit dilecta Deo civitas ejus; ibi ab omnibus inimicis suis, quia & ipsi in omnibus gentibus cum illa erunt, persecutionis illius immanitate cingetur, hoc est, in angustias tribulationis artabitur, urgebitur, concludetur; nec (a) militiam suam deseret, quæ vocabulo est appellata castrorum.

CAPUT XII.

An ad ultimum supplicium pertineat impiorum, quod descendisse ignis de celo, & eosdem comedisse memoratur.

QUOD vero ait: *Et descendit ignis (b) de celo, & comedit eos*: non extremum putandum est id esse supplicium, quod erit, cum dicitur: *Discedite a me maledicti in ignem aeternum*. Tunc quippe in ignem mittentur ipsi, non ignis de celo veniet super ipsos. Hic autem bene intelligitur *ignis de celo*, de ipsa firmitate sanctorum, qua non cessuri sunt sævientibus, ut eorum faciant voluntatem. Firmamentum enim est cælum, cujus firmitate illi cruciabuntur ardentissimo zelo; quoniam non poterunt adtrahere in partes Antichristi sanctos Christi. Et ipse erit ignis qui comedit eos, & hoc a Deo: quia Dei munere insuperabiles fiunt sancti, unde excruciantur inimici. Sicut enim in bono positum est: *Zelus domus tuæ comedit me*: ita e contrario, * *Zelus occupavit plebem inereditam, & nunc ignis contrarios comedit*. Et nunc utique excepto scilicet ultimi illius igne iudicii. Aut si eam plagam, qua percutiendi sunt Ecclesiæ persecutores, veniente jam Christo, quos viventes inveniet super terram, quando interficiet Antichristum spiritu oris sui, ignem appellavit descendentem de celo, eosque comedentem, neque hoc ultimum supplicium erit impiorum, sed illud quod facta corporum resurrectione passuri sunt.

CAPUT XIII.

An (c) tempus persecutionis Antichristi mille annis annumerandum sit.

HÆC persecutio novissima, quæ futura est ab Antichristo, (sicut jam diximus, quia & in hoc libro superius, & apud Danielem prophetam positum est) tribus annis & sex mensibus erit. Quod tempus, quamvis exiguum, utrum ad mille annos pertineat, quibus & dia-

bolum ligatum dicit, & sanctos regnare cum Christo, an eisdem annis hoc parvum spatium superaddatur, atque sit extra, merito ambigitur. Quia si dixerimus ad eosdem annos hoc pertinere, non tanto tempore, sed prolixiore cum Christo regnum sanctorum reperietur extendi, quam diabolus alligari. Profecto enim sancti cum suo Rege etiam in ipsa præcipue persecutione regnabunt mala tanta vincentes, quando jam diabolus non erit alligatus, ut eos persequi omnibus viribus possit. Quomodo ergo ista Scriptura eisdem mille annis utrumque determinat, diaboli scilicet alligationem, regnumque sanctorum; cum trium annorum & sex mensium intervallo prius definit alligatio diaboli, quam regnum sanctorum in his mille annis cum Christo? Si autem dixerimus parvum persecutionis hujus hoc spatium non computandum in mille annis, sed eis impletis potius adjiciendum; ut proprie possit intelligi, quod cum dixisset: *Sacerdotes Dei & Christi regnabunt cum eo mille annis*, adiecit, *Et cum finiti fuerint mille anni, solvetur satanas de custodia sua*; isto enim modo & regnum sanctorum & vinculum diaboli simul cessatura esse significat, ut deinde persecutionis illius tempus nec ad sanctorum regnum, nec ad custodiam satanæ, quorum utrumque in mille annis est, pertinere, sed superadditum & extra computandum esse credatur: cogemur fateri sanctos in illa persecutione regnatos non esse cum Christo. Sed quis audeat dicere, tunc cum illo non regnatura sua membra, quando ei maxime atque fortissime cohærebunt, & quo tempore quanto erit acrior impetus belli, tanto major gloria non (d) cedendi, tanto densior corona martyrii? Aut si propter tribulationes, quas passuri sunt, non dicendi sunt regnaturi; consequens erit, ut etiam superioribus diebus in eisdem mille annis quicumque tribulabantur sanctorum, eo ipso tempore tribulationis suæ cum Christo non regnasse dicantur: ac per hoc & illi quorum animas auctor libri hujus vidisse se scribit occisorum propter testimonium Jesu & propter verbum Dei, non regnabant cum Christo quando patiebantur persecutionem; & ipsi regnum Christi non erant, quos Christus excellentius possidebat. Absurdissimum id quidem & omni modo averfandum. Sed certe animæ victrices gloriosissimorum Martyrum, omnibus doloribus ac laboribus superatis atque finitis, postea quam mortalia membra posuerunt, cum Christo utique regnaverunt & regnant, donec finiantur mille anni, ut postea receptis etiam corporibus jam immortalibus regnent. Proinde tribus illis annis atque dimidio, animæ occisorum pro ejus martyrio, & quæ antea de

COR-

(a) Editio Lov. *malitiam*. Emendatur ex editis aliis & MSS.

(b) Hic omissum est, a Deo: quod tamen eo loco Apocalypsis legebat Augustinus: nam id mox, quomodo illic

intelligendum sit, exponit.

(c) Ita MSS. At editi, *An ante tempus persecutionis Antichristi mille anni annumerandi sint*.

(d) Vind. An. Et. & plures MSS. *non cedenti*.

corporibus exierunt, & quæ ipsa novissima persecutione sunt exituræ, regnabunt cum illo, donec finiatur mortale sæculum, & ad illud regnum, ubi mors non erit, transeat. Quocirca cum Christo regnantium sanctorum plures anni erunt, quam vinculi diaboli & custodiæ: quia illi cum suo rege Dei Filio, jam diabolo non ligato etiam per tres illos annos ac semissem, regnabunt. Remanet igitur, ut cum audimus: *Sacerdotes Dei & Christi regnabunt cum illo mille annis, & cum finiti fuerint mille anni, solvetur satanas de custodia sua*; aut non regni hujus sanctorum intelligamus annos mille finiri, sed vinculi diaboli atque custodiæ; ut annos mille, id est, annos omnes suos quæque pars habeat diversis ac propriis prolixitatibus finiendos, ampliore sanctorum regno, brevioris diaboli vinculo: aut certe, quoniam trium annorum & sex mensium brevissimum spatium est, computari noluisse credatur, sive quod minus satanæ vinculum, sive quod amplius videtur regnum habere sanctorum: sicut de quadringentis annis in sexto-decimo hujus Operis volumine disputavi; quoniam plus (a) aliquid erant, & tamen quadringenti sunt nuncupati: & talia sæpe reperiuntur in litteris sacris, si quis advertat.

CAPUT XIV.

De damnatione diaboli cum suis, & per recapitulationem de resurrectione corporea omnium mortuorum, & de judicio ultime retributionis.

POST hanc autem commemorationem novissimæ persecutionis, breviter complectitur totum, quod ultimo jam judicio diabolus, & cum suo principe Civitas inimica passura est. Dicit enim: *Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, quo bestia & (b) pseudopropheta; & cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum*. Bestiam bene intelligi ipsam impiam Civitatem, supra jam diximus. Pseudo vero propheta ejus aut Antichristus est, aut imago illa, id est, figmentum de quo ibi locuti sumus. Post hæc ipsum novissimum judicium, quod erit in secunda resurrectione mortuorum, quæ corporum est, recapitulando narrans, quomodo fuerit sibi revelatum: *Et vidi, inquit, thronum magnum & candidum, & sedentem super eum, cujus a facie fugit cælum & terra, & locus eorum inventus non est*. Non ait. Vidi thronum magnum & candidum, & sedentem super eum, & ab ejus facie fugit cælum & terra; quoniam non tunc factum est, id est, ante quam esset de vivis & mortuis judicatum: sed eum se vidisse dixit in throno sedentem, a cujus facie fugit cælum & terra; sed postea. Peracto quippe judicio tunc esse de-

finet hoc cælum & hæc terra, quando incipiet esse cælum novum & terra nova. Mutatione namque rerum, non omni modo interitu transibit hic mundus. Unde & Apostolus ait, *Præterit enim figura hujus mundi, volo vos sine sollicitudine esse*. Figura ergo præterit, non natura. Cum ergo se Joannes vidisse dixisset sedentem super thronum, a cujus facie, quod postea futurum est, fugit cælum & terra: *Et vidi, inquit, mortuos magnos & pusillos, & aperti sunt libri; & alius liber apertus est, qui est vitæ uniuscujusque; & judicati sunt mortui ex ipsis scripturis librorum secundum facta sua*. Libros dixit esse apertos, & librum: sed librum cujusmodi non tacuit; *qui est, inquit, vitæ uniuscujusque*. Ergo illi libri, quos priore loco posuit, intelligendi sunt sancti & veteres & novi, ut in illis ostenderetur quæ Deus fieri sua mandata jussisset: in illo autem qui est vitæ uniuscujusque, quid horum quisque non fecisset, sive fecisset. Qui liber si carnaliter cogitetur, quis ejus magnitudinem, aut longitudinem valeat æstimare? Aut quanto tempore legi poterit liber, in quo scriptæ sunt universæ vitæ universorum? An tantus Angelorum numerus aderit, quantus hominum erit, & vitam suam quisque ab Angelo sibi adhibito audiet recitari? Non ergo unus liber erit omnium; sed singuli singulorum. Scriptura vero ista unum volens intelligi: *Et alius, inquit, liber apertus est*. Quædam igitur vis est intelligenda divina, qua fiet ut cuique opera sua, vel bona vel mala, cuncta in memoriam revocentur, & mentis intuitu mira celeritate cernantur; ut accuset, vel excuset scientia conscientiam; atque ita simul & omnes & singuli judicentur. Quæ nimirum vis divina, libri nomen accepit. In ea quippe quodam modo legitur, quidquid (c) ea faciente recolitur. Ut autem ostendat, qui mortui judicandi sint, pusilli & magni, recapitulando dicit tamquam ad id rediens, quod præterierat, potiusve distulerat: *Et exhibuit mare mortuos qui in eo erant, & mors & infernus reddiderunt mortuos quos in se habebant*. Hoc procul dubio prius factum est, quam essent mortui judicati: & tamen illud prius dictum est. Hoc est ergo quod dixi, recapitulando eum ad id rediisse quod intermiserat. Nunc autem ordinem tenuit, atque ut explicaretur ipse ordo, commodius etiam de judicatis mortuis, quod jam dixerat, suo repetivit loco. Cum enim dixisset: *Et exhibuit mare mortuos qui in eo erant, & mors & infernus reddiderunt mortuos quos in se habebant*: mox addidit quod paullo ante posuerat: *Et judicati sunt singuli secundum facta sua*. Hoc est enim quod supra dixerat: *Et judicati sunt mortui secundum facta sua*.

Y y 2

CA-

(a) In quibusdam MSS. plus aliquid erant.

(b) Sic MSS. juxta Græc. Editi vero, & pseudopropheta cruciabuntur. Porro particula & proxime ante verbum cruciabuntur, deest quidem in impressis editionis Vul-

gate, sed in antiquis tamen Corbejenfibus Bibliis Latinis reperitur.

(c) Ita MSS. At editi, quidquid a faciente.

CAPUT XV.

Qui sint mortui, quos ad iudicium exhibuit mare, vel quos mors & inferi reddiderunt.

SED qui sunt mortui, quos exhibuit mare, qui in eo erant? Neque enim qui in mari moriuntur, non sunt in inferno, aut corpora eorum servantur in mari; aut, quod est absurdus, mare habebat bonos mortuos, & infernus malos. Quis hoc putaverit? Sed profecto convenienter quidam hoc loco mare pro isto sæculo positum accipiunt. Cum ergo & quos hic inveniet Christus in corpore constitutos, simul significare cum iis qui resurrecturi sunt iudicandos, etiam ipsos mortuos appellavit, & bonos quibus dicitur: *Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo*; & malos de quibus dicitur: *Sine mortuos sepelire mortuos suos*. Possunt mortui etiam propter hoc dici, quod mortalia gerunt corpora: unde Apostolus, *Corpus quidem*, inquit, *mortuum est propter peccatum; spiritus autem vita est propter iustitiam*: utrumque in homine vivente, atque in hoc corpore constituto esse demonstrans, & corpus mortuum, & spiritum vitam. Nec tamen dixit corpus mortale, sed mortuum: quamvis eadem paulo post etiam mortalia corpora, sicut usitatus vocantur, appellet. Hos ergo mortuos exhibuit mare, qui in eo erant, id est, exhibuit homines hoc sæculum, quicumque in eo erant, quia nondum obierant. *Et mors & infernus*, inquit, *reddiderunt mortuos, quos in se habebant*. Mare exhibuit, quia sicut inventi sunt, adfluerunt: mors vero & infernus reddiderunt, quoniam vitæ, de qua jam exierant, revocarunt. Nec frustra fortasse non satisfuit ut diceret *mors*, aut *infernus*; sed utrumque dictum est; mors, propter bonos, qui tantummodo mortem perpeti potuerunt, non & infernum; infernus autem propter malos, qui etiam pœnas apud inferos pendunt. Si enim non absurde credi videtur, antiquos etiam sanctos, qui venturi Christi tenerunt fidem, locis quidem a tormentis impiorum remotissimis, sed apud inferos fuisse, donec eos inde sanguis Christi & ad ea loca descensus erueret, profecto deinceps boni fideles effuso illo pretio jam redempti, porsus inferos nesciunt, donec etiam receptis corporibus, bona recipiant quæ merentur. Cum autem dixisset, *Et iudicati sunt singuli secundum facta sua*: breviter subiecit, quemadmodum fuerint iudicati: *Et mors & infernus*, inquit, *missi sunt in stagnum ignis*: his nominibus significans diabolium, quoniam mortis est auctor & infernarum pœnarum, universamque simul dæmonum societatem. Hoc est enim quod supra evidentius præoccupando jam *ibidem* dixerat: *Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris*. Quod ibi vero obscurius adunxerat, dicens, *Quo & bestia, & ibidem pseudopropheta*: hic apertius, *Et qui non sunt*

inveni, inquit, in libro vite scripti, missi sunt in stagnum ignis. Non Deum liber iste commemorat, ne oblivione fallatur: sed prædestinationem significat eorum, quibus æterna dabitur vita. Neque enim nescit eos Deus, & in hoc libro legit, ut sciat: sed potius ipsa ejus præscientia de illis, quæ falli non potest, liber est vitæ, in quo sunt scripti, id est, ante præcogniti.

CAPUT XVI.

De calo novo, & terra nova.

FINITO autem iudicio, quo prænuntiavit iudicandos malos, reitatur ut etiam de bonis dicat. Jam enim explicavit quod breviter a Domino dictum est, *Ibunt isti in supplicium æternum*: sequitur, ut explicet quod etiam ibi connectitur, *Iusti autem in vitam æternam*. * *Et vidi*, inquit, *celum novum, & terram novam*. *Nam primum calum & terra (a) prima recesserunt, & mare jam non est*. Isto fiet ordine, quod superius præoccupando jam dixit, vidisse se super thronum sedentem, a cuius facie fugit cælum & terra. Judicatis quippe his, qui scripti non sunt in libro vitæ, & in æternum ignem missis, (qui ignis cuiusmodi, & in qua mundi vel rerum parte futurus sit, hominem scire arbitror neminem, nisi forte cui Spiritus divinus ostendit) tunc figura hujus mundi mundanorum ignium conflagratione præteribit, sicut factum est mundanarum aquarum inundatione diluvium. Illa itaque, ut dixi, conflagratione mundana elementorum corruptibilium qualitates, quæ corporibus nostris corruptibilibus congruebant, ardendo penitus interibunt; atque ipsa substantia eas qualitates habebit, quæ corporibus immortalibus mirabili mutatione convenient: ut scilicet mundus in melius innovatus, apte accommodetur hominibus etiam carne in melius innovatis. Quod autem ait, *Et mare jam non est*: utrum maximo illo ardore siccat, an & ipsum vertatur in melius, non facile dixerim. Cælum quippe novum & terram novam futuram legimus: de mari autem novo aliquid me usquam legisse, non recolo; nisi quod in hoc eodem libro reperitur, *tamquam mare vitreum simile crystallo*. Sed tunc non de isto sine sæculi loquebatur: nec proprie dixisse videtur mare, sed *tamquam mare*. Quamvis & nunc, sicut amat prophetica locutio propriis verbis translata miscere, ac sic quodam modo velare quod dicitur, potuit de illo mari dicere, *Et mare jam non est*: de quo supra dixerat, *Et exhibuit mare mortuos, qui in eo erant*. Jam enim tunc non erit hoc sæculum vita mortalium turbulentum & procellosum, quod maris nomine figuravit.

CAPUT XVII.

De Ecclesie glorificatione sine fine post (b) finem.

ET Civitatem, inquit, magnam Jerusalem novam vidi descendentem de celo a Deo, aptam, quasi novam nuptam ornatam marito suo.

(a) In omnibus MSS. deest, prima.

(b) Ita MSS. Editi vero post mortem.

Et audivi vocem magnam de throno dicentem, Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipsi erunt populus ejus, & ipse Deus erit cum eis. Et absterget Deus ab oculis eorum omnem lacrimam; & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor, quia priora abierunt. Et dixit sedens in throno, Ecce nova facio omnia. De cælo descendere ista Civitas dicitur, quoniam cælestis est gratia, qua Deus eam fecit. Propter quod ei dicit etiam per Isaiam, Ego sum Dominus (a) faciens te. Et de cælo quidem ab initio sui descendit, ex quo per hujus sæculi tempus, gratia Dei de super veniente per lavacrum regenerationis (b) in Spiritu sancto misso de cælo subinde cives ejus accrescunt. Sed per judicium Dei, quod erit novissimum per ejus Filium Jesum Christum, tanta ejus & tam nova de Dei munere claritas apparebit, ut nulla remaneant vetustatis vestigia: quando quidem & corpora ad incorruptionem atque immortalitatem novam ex vetere corruptione atque mortalitate transibunt. Nam hoc de isto tempore accipere, quo (c) regnat cum Rege suo mille annis, impudentiæ nimis mihi videtur; cum apertissime dicat: Absterget Deus omnem lacrimam ab oculis eorum; & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor. Quis vero tam lit absurdus, & obstinatissima contentione velanus, qui audeat affirmare in hujus mortalitatis ærumnis, non dico populum sanctum, sed unumquemque sanctorum, qui hanc vel ducat, vel ducturus sit, vel duxerit vitam, nullas habentem lacrimas & dolores; cum potius quanto quisque est sanctior & desiderii sancti plenior, tanto sit ejus in orando fletus uberior? An non est vox (d) Civis supernæ Jerusalem: Factæ sunt mihi lacrimæ meæ panis die ac nocte? Et, Lavabo per singulas noctes lectum meum, in lacrimis meis stratum meum rigabo. Et, Gemitus meus non est absconditus a te. Et, Dolor meus renovatus est. Aut vero non ejus filii sunt, qui ingemiscunt gravati, in quo nolunt exspoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur mortale (e) a vita? Nonne ipsi sunt, qui primitias habentes Spiritus, in semetipsis ingemiscunt, adoptionem expectantes redemptionem corporis sui? An ipse apostolus Paulus non erat supernus Jerosolymitanus, vel non multo magis hoc erat, quando pro Israelitis fratribus carnalibus suis tristitia illi erat magna, & continuus dolor cordi ejus? Quando autem mors non erit in ista Civitate, nisi quando dicitur, Ubi est mors contentio tua? Ubi est mors aculeus tuus? Aculeus autem mortis est peccatum. Quod tunc utique non erit, quando dicitur, Ubi est? Nunc vero non quilibet (f) infirmus civis illius Civita-

tis, sed idem ipse Joannes in epistola sua clamat: Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est. Et in hoc quidem libro, cujus nomen est Apocalypsis, obscure multa dicuntur, ut mentem legentis exerceant, & pauca in eo sunt, ex quorum manifestatione indagentur cetera cum labore: maxime quia sic eadem multis modis repetit, ut alia atque alia dicere videatur; cum aliter atque aliter hæc ipsa dicere vestigetur. Verum in his verbis, ubi ait, Absterget Deus omnem lacrimam ab oculis eorum; & mors jam non erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor: tanta luce dicta sunt de sæculo futuro & immortalitate atque æternitate sanctorum, (tunc enim solum, atque ibi solum ista non erunt) ut nulla debeamus in litteris sacris quærere vel legere manifesta, si hæc putaverimus obscura.

CAPUT XVIII.

Quid apostolus Petrus de novissimo Dei judicio prædicavit.

NUNC jam videamus, quid etiam apostolus Petrus de hoc judicio scripserit: Venient, inquit, in novissimo dierum illusione illudentes, secundum proprias concupiscentias suas euntes, & dicentes, Ubi est promissum præsentia ipsius? Ex quo enim patres dormierunt, sic omnia perseverant ab initio creaturæ. Latet enim illos hoc volentes, quia cæli erant olim & terra de aqua, & per aquam constituta Dei verbo; per quæ, qui tunc erat mundus, aqua inundatus deperit. Qui autem nunc sunt cæli & terra, eodem verbo repositi sunt, igni reservandi in diem judicii, & perditionis hominum impiorum. Hoc unum vero non lateat vos, cavissimi, quia unus dies apud Dominum, sicut mille anni; & mille anni, sicut dies unus. Non tardat Dominus promissum, sicut quidam tarditatem existimant: sed patienter fert propter vos, nolens aliquem perire, sed omnes in penitentiam converti. Veniet autem dies Domini ut fur, in quo cæli magno impetu transcurrent: elementa autem ardentia resolventur; & terra, & quæ in ipsa sunt opera exurentur. His ergo omnibus pereuntibus, quales oportet esse vos in sanctis conversationibus expectantes, & properantes ad præsentiam diei Domini, per quam cæli ardentis solventur, & elementa ignis ardore decoquentur? Nervos vero cælos, & terram novam, secundum promissa ipsius, expectamus, in quibus justitia inhabitat. Nihil hic dixit de resurrectione mortuorum: sed sane de perditione mundi hujus satis. Ubi etiam commemorans factum ante diluvium, videtur admonuisse quodam modo, quatenus in fine hujus sæculi mundum istum periturum esse credamus. Nam & illo tempore perisse dixit, qui tunc erat, mundum: nec solum orbem terræ, verum

(a) Sequitur editionem lxx. quæ Græce habet, & xivus es, ubi Vulgata Latine, creatus eum.

(b) Plures MSS. omittunt in.

(c) Editi, regnant. At MSS. regnat: refertur ad Civitatem cælestem.

(d) Sic MSS. At editi loco civis, habent civitatis: minus bene.

(e) Editi, mortale hoc. Absit hoc a MSS.

(f) Plerique MSS. infirmus.

verum etiam cælos, quos utique istos aërios intelligimus, quorum locum ac spatium tunc aqua crescendo superaverat. Ergo totus, aut pæne totus aer iste ventosus, (quod cælum vel potius cælos vocat, sed istos utique imos, non illos supremos, ubi sol, & luna, & sidera constituta sunt) conversus fuerat in humidam qualitatem; atque hoc modo cum terra perierat, cuius terræ utique prior facies fuerat deleta diluvio. *Qui autem nunc sunt*, inquit, *cæli & terra, eodem verbo repositi sunt, igni reservandi in diem iudicii & perditionis hominum impiorum*. Proinde qui cæli, & quæ terra, id est, qui mundus, pro eo mundo qui diluvio periit, ex eadem aqua repositus est, ipse igni novissimo reservatur in diem iudicii & perditionis hominum impiorum. Nam & hominum, propter magnam quamdam commutationem, non dubitat dicere perditionem futuram; cum tamen eorum, quamvis in æternis pœnis, sit mansura natura. Quærat forsitan aliquis, si post factum iudicium mundus iste ardebit, antè quam pro illo cælum novum, & terra nova reponatur, eo ipso tempore conflagrationis eius ubi erunt sancti, quum eos habentes corpora in aliquo corporali loco esse necesse sit. Possumus respondere, futuros eos esse in superioribus partibus, quo ita non ascendet flamma illius incendii, quemadmodum nec unda diluvii. Talia quippe illis inerunt corpora, ut illic sint, ubi esse voluerint. Sed nec ignem conflagrationis illius pertimescent immortales atque incorruptibiles facti: sicut virorum trium corruptibilia corpora atque mortalia, in camino ardenti vivere illæsa potuerunt.

Dan. 3
24.

CAPUT XIX.

Quid apostolus Paulus Thessalonicensibus scripserit, & de manifestatione Antichristi, cuius tempus dies Domini subsequetur.

I. **M**ULTAS Evangelicas Apostolicasque sententias de divino isto iudicio novissimo video mihi esse prætereundas, ne hoc volumen in nimiam longitudinem (a) provolvatur: sed nullo modo est prætereundus apostolus Paulus, qui scribens ad Thessalonicenses, *Rom. 1. & c.* *gamus, inquit, vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, & nostræ congregationis in ipsum, ut non cito moveamini mente, neque terreamini, neque per spiritum, neque per verbum, neque per epistolam tamquam per nos missam, quasi instet dies Domini: ne quis vos seducat ullo modo. Quoniam nisi venerit refuga primum, & revelatus fuerit homo peccati, filius interitus, qui adversatur & superextollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur; ita ut in templo Dei sedeat, (b) ostentans se tamquam sit Deus. Non retinctis in memoria, quod adhuc*

(a) Aliquot MSS. *proterendatur*.

(b) Plures e veteribus libris, *ostendens*.

(c) In excusis, *iniquus ille*. Abest ille a MSS. & a Græco textu Apostoli.

quum essem apud vos, hæc dicebam vobis? Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tempore. Jam enim mysterium iniquitatis operatur. Tantum qui modo tenet teneat, donec de medio fiat: & tunc revelabitur iniquus (c), quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, & evacuabit illuminatione præsentis sue eum, cuius est præsentia secundum operationem satanae, in omni virtute, & signis, & prodigiis mendacii, & in omni seductione iniquitatis, his qui percunt; pro eo quod dilectionem veritatis non receperunt, ut salvi fierent. Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, & iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.

2. Nulli dubium est, cum de Antichristo ista dixisset; (d) diemque iudicii, (hunc enim appellat diem Domini) non esse venturum, nisi ille prior venerit, quem refugam vocat, utique a Domino Deo. Quod si de omnibus impiis merito dici potest, quanto magis de isto? Sed in quo templo Dei (e) sit sessurus, incertum est: utrum in illa ruina templi, quod a Salomone rege constructum est, an vero in Ecclesia. Non enim templum alicuius idoli aut dæmonis, templum Dei Apostolus diceret. Unde nonnulli, non ipsum principem, sed universum quodam modo corpus ejus, id est, ad eum pertinentem hominum multitudinem simul cum ipso suo principe hoc loco intelligi Antichristum volunt: rectiusque putant etiam Latine dici, sicut in Græco est, non *in templo Dei*, sed ** in templum Dei sedeat*, tamquam ipse sit templum Dei, quod est Ecclesia: sicut dicimus, *Sedet in amicum*, id est, velut amicus; vel si quid aliud isto locutionis genere dici solet. Quod autem ait: *Et nunc quid detineat scitis*, id est, quid sit in mora, quæ causa sit dilationis ejus: *ut reveletur in suo tempore*, scitis, quoniam scribere illos dixit, aperte hoc dicere noluit. Et ideo nos qui nescimus quod illi sciebant, pervenire cum labore ad id quod sensit Apostolus, cupimus, nec valemus: præsertim quia & illa quæ addidit, hunc sensum faciunt obscuriorem. Nam quid est: *Jam enim mysterium iniquitatis operatur. Tantum qui modo tenet teneat, donec de medio fiat; & tunc revelabitur iniquus?* Ego profus quid dixerit, me fateor ignorare. Suspiciones tamen hominum, quas vel audire, vel legere potui, non tacebo.

3. Quidam putant hoc de imperio dictum fuisse Romano; & propterea Paulum apostolum non id aperte scribere voluisse, ne calumniam videlicet incurreret, quod Romano imperio male optaverit, cum speraretur æternum: ut hoc quod dixit: *Jam enim mysterium iniquitatis operatur*, ** Neronem voluerit intelligi*, cu-

* Vide Hieronymum in Dan. 11. & Severum in Sulpit. lib. 2. hist.

(d) Editi, *dieque iudicii*. Hunc enim &c. Emandantur ex MSS.

(e) Editi, *ut Deus sit sessurus*. Abest *ut Deus* a MSS. lib. 2. hist.

jus jam facta velut Antichristi videbantur. Unde nonnulli ipsum resurrecturum, & futurum Antichristum suspicantur. Alii vero nec occisum * putant, sed subtractum potius, ut putaretur occisus; & vivum occultari in vigore ipsius ætatis, in qua fuit, cum crederetur extinctus, donec suo tempore reveletur, & restitatur in regnum. Sed multum mihi mira est hæc opinantium tanta præsumptio. Illud tamen quod ait Apostolus: *Tantum qui modo tenet teneat, donec de medio fiat*: non absurde de ipso Romano imperio creditur dictum, tamquam dictum sit, *Tantum qui modo imperat imperet, donec de medio fiat*, id est, de medio tollatur. *Et tunc revelabitur iniquus*: quem significari Antichristum, nullus ambigit. Alii vero & quod ait: *Quid detineat scitis; & mysterium operari iniquitatis*, non putant dictum, nisi de malis & fictis, qui sunt in Ecclesia, donec perveniant ad tantum numerum, qui Antichristo magnum populum faciat; & hoc esse mysterium iniquitatis, quia videtur occultum. Hortari autem Apostolum fideles, ut in fide quam tenent, tenaciter perseverent, dicendo: *Tantum qui modo tenet teneat, donec de medio fiat*: hoc est, donec exeat de medio Ecclesiæ mysterium iniquitatis, quod nunc occultum est. Ad ipsum enim mysterium pertinere arbitrantur, quod ait in epistola sua Joannes evangelista: *Pueri, novissima hora est: & sicut audistis, quod Antichristus sit venturus; nunc autem Antichristi multi facti sunt: unde cognoscimus quod novissima sit hora. Ex nobis exierunt: sed non erant ex nobis. Quod si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum*. Sicut ergo ante finem in hac hora, inquit, quam Joannes novissimam dicit, exierunt multi hæretici de medio Ecclesiæ, quos multos dicit Antichristos: ita omnes tunc inde exibunt, qui non ad Christum, sed ad illum novissimum Antichristum pertinebunt, & tunc revelabitur.

4. Alius ergo sic, alius autem sic Apostoli obscura verba conjectant: quod tamen eum dixisse non dubium est, non veniet ad vivos & mortuos judicandos Christus, nisi prius venerit ad seducendos in anima mortuos adversarius ejus Antichristus; quamvis ad occultum jam judicium Dei pertineat, quod ab illo seducetur. *Præsentia quippe ejus erit, sicut dictum est, secundum operationem satanæ, in omni virtute, & signis, & prodigiis mendacii, & in omni seductione iniquitatis, his qui pereunt*. Tunc enim solvetur satanas, & per illum Antichristum in omni sua virtute mirabiliter quidem, sed mendaciter operabitur. (a) Quæ solet ambigi, utrum propterea dicta sint signa & prodigia mendacii, quoniam mortales sensus per phantasmata decepturus est; ut quod non facit, facere videatur: an quia illa ipsa etiam erunt

17. Sue-
104. in
Nerone,
& Tacit.
1. 2. hist.

1. Jo. 2.
2. 18. &
19.

Signa &
prodigia
menda-
cii.

vera prodigia, ad mendacium pertrahent credituros non ea potuisse nisi divinitus fieri, virtutem diaboli nescientes; maxime quando tantam, quantam numquam habuit, (b) acceperit potestatem. Non enim quando de celo ignis cecidit, & tantam familiam cum tantis gregibus pecorum sancti Job uno impetu absumsit, & turbo irruens & domum dejiciens filios ejus occidit, phantasmata fuerunt: quæ tamen fuerunt opera satanæ, cui Deus dederat hanc potestatem. Propter quid horum ergo dicta sint prodigia & signa mendacii, tunc potius apparebit. Sed propter quodlibet horum dictum sit, seducentur eis signis atque prodigiis, qui seduci merebuntur: *pro eo quod dilectionem veritatis, inquit, non receperunt, ut salvi fierent*. Nec dubitavit Apostolus addere, & dicere, *Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio*. Deus enim mittet: quia Deus diabolum facere ista permittet, justo ipse iudicio, quamvis faciat ille iniquo malignoque consilio. *Ut judicentur, inquit, omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati*. Proinde judicati seducentur, & seducti judicabuntur. Sed judicati seducentur illis iudiciis Dei occulte iustis, iuste occultis, quibus ab initio peccati rationalis creaturæ numquam judicare cessavit: seducti autem judicabuntur novissimo manifestoque iudicio per Jesum Christum, iustissime judicaturum, iniustissime judicatum.

Job. 1.

CAPUT XX.

Quid idem Apostolus in prima ad eosdem epistola de resurrectione mortuorum docuerit.

1. SED hic Apostolus tacuit de resurrectione mortuorum: ad eosdem autem scribens in epistola prima: *Nolumus, inquit, ignorare vos, fratres, de dormientibus, ut non contristemini, sicut & ceteri, qui spem non habent. Nam si credimus, quod Jesus mortuus est, & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos viventes, qui reliqui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui ante dormierunt: quoniam ipse Dominus in iussu, & in voce Archangeli, & in tuba Dei descendet de celo; & mortui in Christo resurgent primo: deinde nos viventes, qui reliqui sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus in obviam Christo in æra; & ita semper cum Domino erimus. Hæc verba Apostolica resurrectionem mortuorum futuram, quando veniet Dominus Christus, utique ad vivos & mortuos judicandos, præclarissime ostendunt.*

2. Sed quæri solet, utrum illi quos hic viventes inventurus est Christus; quorum personam in se atque illos qui tunc secum vivebant, transfigurabat Apostolus, numquam omnino morituri sunt, an ipso temporis puncto, quo cum

(a) Ita MSS. At editi, *Quod*.

(b) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. accipiet.

cum resurgentibus rapiuntur in nubibus in obviam Christo in aera, ad immortalitatem per mortem mira celeritate transibunt. Neque enim dicendum est, fieri non posse, ut dum per aera in sublime portantur, in illo spatio & moriantur, & reviviscant. Quod enim ait: *Et ita semper cum Domino erimus*: non sic accipiendum est, tamquam in aere nos dixerit semper cum Domino esse mansuros; quia nec ipse utique ibi manebit, quia veniens transiturus est. Venienti quippe ibitur obviam, non manenti: sed *ita cum Domino erimus*, id est, sic erimus (a) habentes corpora sempiterna, ubicumque cum illo fuerimus. Ad hunc autem sensum, quo existimemus etiam illos, quos hic vivos inventurus est Dominus, in ipso parvo spatio & passuros mortem & accepturos immortalitatem, ipse Apostolus nos videtur urgere, ubi dicit: *In Christo omnes vivificabuntur*: cum alio loco de ipsa loquens resurrectione corporum dicat: *Tu quod seminas, non vivificatur, nisi (b) moriatur*. Quomodo igitur, quos viventes hic Christus inveniet, per immortalitatem in illo vivificabuntur, etsi non moriantur; cum videamus propter hoc esse dictum: *Tu quod seminas, non vivificatur, nisi moriatur*? Aut si recte non dicimus seminari, nisi ea corpora hominum, quae moriendo quoquo modo revertuntur in terram; sicut sese habet etiam illa in transgressorem patrem generis humani divinitus prolata sententia: *Terra es, & in terram ibis*: fatendum est istos, quos nondum de corporibus egressos, cum veniet Christus, inveniet, & istis verbis Apostolis, & illis de Genesi non teneri: quoniam sursum in nubibus rapti, non utique seminantur; quia nec eunt in terram, nec redeunt; sive nullam prorsus experiantur mortem, sive paullulum in aere moriantur.

3. Sed aliud rursus occurrit, quod idem dixit Apostolus, cum de resurrectione corporum ad Corinthios loqueretur: *Omnes resurgemus*, vel sicut alii codices habent: *Omnes dormiemus*. Cum ergo nec resurrectio fieri possit, nisi mors praecesserit; nec dormitionem possimus illo loco intelligere, nisi mortem; quomodo omnes vel dormient, vel resurgent, si tam multi, quos in corpore inventurus est Christus, nec dormient, nec resurgent? Si ergo sanctos, qui reperientur Christo veniente viventes, eique in obviam rapiuntur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, & ad eadem mox immortalia redituros, nullas in verbis Apostoli patiemur angustias, sive ubi dicit: *Tu quod seminas, non vivificatur, nisi moriatur*; sive ubi dicit, *Omnes resurgemus*, aut *Omnes dormiemus*: quia nec illi per immortalitatem vivificabuntur, nisi quamlibet paullulum, tamen ante morian-

tur; ac per hoc & a resurrectione non erunt alieni, quam (c) dormitio praecedat, quamvis brevissima, non tamen nulla. Cur autem nobis incredibile videatur, illam multitudinem corporum in aere quodam modo seminari, atque ibi protinus immortaliter atque incorruptibiliter reviviscere, cum credamus, quod idem ipse Apostolus apertissime dicit, in ictu oculi futuram resurrectionem, & in membra sine fine victura tanta facilitate tamque inastimabili velocitate rediturum antiquissimum cadaverum pulverem? Nec ab illa sententia, qua homini dictum est: *Terra es, & in terram ibis*,^{1. Cor. 15. 52.} futuros illos sanctos arbitremur immunes, si eorum morientium in terram non recident corpora, sed sicut in ipso raptu morientur, ita & resurgent, dum ferentur in aera. *In terram*^{Gen. 3.} quippe *ibis*, est. In hoc *ibis* amissa vita, quod eras ante quam sumeres vitam: id est, hoc eris exanimatus, quod eras ante quam esses animatus. Terrae quippe insufflavit Deus in faciem flatum vitae, cum factus est homo in animam vivam: tamquam diceretur, Terra es animata, quod non eras; terra eis exanimis, sicut eras. Quod sunt & ante quam putrescant omnia corpora mortuorum: quod erunt & illa, si morientur, ubicumque moriantur, cum vita carebunt, quam continuo receptura sunt. Sic ergo ibunt in terram, quia ex vivis hominibus terra erunt: quemadmodum ita in cinerem, quod sit cinis; ita in vetustatem, quod sit vetus; ita in testam, quod ex luto sit testa: & alia sexcenta sic loquimur. Quomodo autem sit futurum quod nunc pro nostrae ratiunculae viribus utcumque conicimus, tunc erit potius, ut nosse possimus. Resurrectionem quippe mortuorum futuram (d) esse in carne, quando Christus venturus est vivos iudicaturus & mortuos, oportet, si Christiani esse volumus, ut credamus. Sed non ideo de hac re inanis est fides nostra, si quemadmodum futura sit, perfecte comprehendere non valeamus. Verum jam, sicut supra promisimus, de hoc iudicio Dei novissimo etiam prophetici veteres libri quid praenuntiaverint, quantum satis esse videbitur, debemus ostendere: quae, sicut arbitrari, non tanta mora necesse erit tractari & exponi, si istis, quae praemisimus, lector curaverit adjuvari.

CAPUT XXI.

Quid Isaias propheta de mortuorum resurrectione & de retributione iudicii sit locutus.

I. **P**ROPHETA Isaias, *Resurgent, inquit, mortui tui, & resurgent qui in sepulcris erant: 19. & letabuntur omnes qui sunt in terra; vos enim qui abs te estis, sanitas illis est: terra vero impiorum cadet.* Totum illud superius ad resurrectionem pertinet beatorum. Quod autem ait: *Terra vero impio-*

(a) In editis, *semper habentes*. Abest *semper* a MSS.
(b) Editi, *nisi prius moriatur*. Particula *prius* non est in MSS. nec in Graeco textu Apostoli.

(c) MSS. *quam dormitione praecedunt*.
(d) MSS. *in carne & in carne*.

impiorum cadet, bene intelligitur dictum, corpora vero impiorum ruina damnationis excipiet. Jam porro si de bonorum resurrectione quod dictum est, diligentius & distinctius velimus intueri, ad primam referendum est quod dictum est, *Resurgent morui*; ad secundam vero quod sequitur, *Et resurgent qui in sepulcris erant*. Jam si & illos inquiramus sanctos, quos hic vivos inventurus est Dominus, eis congrue deputabitur quod adjunxit. *Et letabuntur omnes qui sunt in terra*; *vos enim qui abs te est, sanitas illis est*. Sanitatem loco isto, immortalitatem rectissime accipimus. Ea namque est plenissima sanitas, quæ non reficitur alimentis tamquam quotidianis medicamentis. Item de judicii die *Isai. 66. 12. Et. Ecce ego declino in eos ut flumen pacis, & ut torrens inundans gloriam gentium. Filii eorum super humeros portabuntur, & super genua consolabuntur. Quemadmodum si quem mater consoletur, ita ego vos consolabor; & in Jerusalem consolabimini; & videbitis, & gaudebit cor vestrum, & ossa vestra sicut herba exorientur. Et cognoscetur manus Domini colentibus eum: & comminabitur contumacibus. Ecce enim Dominus ut ignis veniet, & ut tempestas currus ejus, reddere in indignatione vindictam, & vastationem in flamma ignis. In igne enim Domini judicabitur omnis terra, & in gladio ejus omnis caro: multi vulnerati erunt a Domino.* In bonorum promissione (a) flumen pacis profecto abundantiam pacis illius debemus accipere, qua major esse non possit. Hac utique in fine rigabimur: de qua in præcedenti libro abundanter locuti sumus. Hoc flumen se in eos declinare dicit, quibus tantam beatitudinem pollicetur, ut intelligamus in illius felicitatis regione, quæ in cælis est, hoc flumine omnia satiari. Sed quia & terrenis corporibus pax incorruptionis atque immortalitatis (b) inde influet, ideo declinare se dicit hoc flumen, ut de supernis quodam modo etiam inferiora perfundat, & homines æquales Angelis reddat. Jerusalem quoque, non illam quæ servit cum filiis suis, sed liberam matrem nostram intelligamus, secundum Apostolum, æternam in cælis. Ibi post labores arduarum curarumque mortalium consolabimur, tamquam parvuli ejus in humeris genibusque portati. Rudes enim nos & novos blandissimis

Tom. VII.

Isai. 66. 12. Et.

Flumen
pacis.

Gal. 4. 6.

(a) Ita MSS. Editi vero, *In bonorum promissione se declinare dicit, ut flumen pacis, quod profecto abundantiam pacis illius debemus accipere.*

(b) Editi, *vin influet*. Melius MSS. *inde influet*.

(c) Editi, *sicut, sed cum fuerint facta*. At MSS. *fiet, sed cum fuerit facta*, sibiandi, resurrectio.

(d) In MSS. hic & infra l. 22. c. 3. *nec adscender*. Apud LXX. *επιελθῃ*.

(e) Sola editio Lov. mutato vocum ordine habet, *quæ quidam carnales ad illos &c. quasi ipsos auctores interpretationis hujus dicat Augustinus carnales*. Sectabantur illi Papiam Hieropolitanam, (teste Eusebio l. 3. hist. Eccles. c. 33. & Hieronymo in catal. Script. Eccles.) Ju-

adjuvanti insolita nobis illa beatitudo suscipiet. Ibi videbimus, & gaudebit cor nostrum. Nec expressit quid videbimus: sed quid, nisi Deum? ut impleatur in nobis promissum Evangelicum, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*, *Matth. 5. 8.* & omnia illa, quæ nunc non videmus, credentes autem, pro modulo capacitatis humana, longe minus quam sunt atque incomparabiliter cogitamus. *Et videbitis, inquit, & gaudebit cor vestrum*. Hic creditis, ibi videbitis.

2. Sed quoniam dixit, *Et gaudebit cor vestrum*: ne putaremus illa bona Jerusalem ad nostrum tantummodo spiritum pertinere; *Et ossa, inquit, vestra ut herba exorientur*: ubi resurrectionem corporum strinxit, velut quod non dixerat reddens: neque enim cum viderimus, (c) fiet; sed cum fuerit facta, videbimus. Nam & de celo novo ac terra nova jam supra dixerat, dum ea quæ sanctis promittuntur in fine, sæpe ac multiformiter diceret: *Erit, inquit, cælum novum & terra nova, & non erunt memores priorum, nec (d) adscendent in cor ipsorum, sed letitiam & exultationem invenient in ea. Ecce ego faciam Jerusalem exultationem, & populum meum letitiam; & exultabo in Jerusalem, & latabor in populo meo; & ultra non audietur in illa vox fletus: & cetera, quæ quidam (e) ad carnales illos mille annos referre conantur. Locutiones enim tropicæ propriis prophætico more miscentur: ut ad intellectum spiritalem intentio sobria cum quodam utili ac salubri labore perveniat: pigritia vero carnalis, vel ineruditæ atque inexercitæ tarditas mentis contenta litteræ superficie, nihil putat interius requirendum. Hæc de prophæticis verbis, quæ ante istum locum scripta sunt, satis dixerim. In hoc autem loco, unde ad illa digressi sumus, cum dixisset, *Et ossa vestra ut herba exorientur*, ut resurrectionem quidem carnis, sed (f) tamen bonorum, se nunc commemorare monstraret, adjunxit, *Et cognoscetur manus Domini colentibus eum*. Quid est hoc, nisi manus distinguentis cultores suos a contemtoribus suis? De quibus sequentia contexens, *Et comminabitur, inquit, contumacibus*, sive, ut ait alius interpres, *incredulis*. Nec tunc comminabitur: sed que nunc dicuntur minaciter, tunc efficaciter implebuntur. *Ecce enim Dominus, inquit, ut ignis veniet, & ut tempestas currus ejus, reddere in indignatione vindictam, & vastationem in flamma**

Isai. 66.

14.

Isai. 65.

17. Et.

Isai. 66.

14.

Ibidem

15. & 16.

Z. z. ma

stinum dialog. cum Triphone, Irenæum l. 5. adversus hæres. c. 32. Tertullianum l. de spe fidelium & l. 3. contra Marcionem c. 24. Lactantium l. 7. c. 24. & 26. &c. u quibus nonnisi modeste ac prudenter hac in re discendum docet Hieronymus in Jerem. 19. *Quamquam, ait, sibi Judei auream atque gemmatam Jerusalem restituendam parent, rursusque victimas & sacrificia, & conjugia sanctorum, & regnum in terris Domini Salvatoris: que hæc non sequamur, tamen damnare non possumus; quia multi Ecclesiasticorum virorum & Martyres ista dixerunt: ut unusquisque in suo sensu abundet, & Domini cunctis iudicio reserventur.*

(f) Ita MSS. Editi vero, *sed tantum bonorum*.

ma ignis. In igne enim Domini judicabitur omnis terra, & in gladio ejus omnis caro: multi vulnerati erunt a Domino. Sive igne, sive tempestate, sive gladio, poenam judicii significat: quando quidem ipsum Dominum quasi ignem dicit esse venturum, eis profecto quibus poenalis ejus erit adventus. Currus vero ejus, (nam pluraliter dicti sunt) angelica ministeria non inconvenienter accipimus. Quod autem ait, omnem terram & omnem carnem in ejus igne & in gladio judicari, non etiam hic spirituales intelligamus & sanctos, sed terrenos atque carnales, de quibus dictum est, *Qui terrena sapiunt: & Sapere secundum carnem, mors est: & quales omnino caro appellantur a Domino*, ubi dicit, *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quoniam caro sunt*. Quod vero hic positum est, *Multi vulnerati erunt a Domino*: isto vulnere fiet mors secunda. Potest quidem & ignis, & gladius, & vulnus accipi in bono. Nam & ignem Dominus velle se dixit mittere in mundum. Et vix sunt illis linguæ divisa velut ignis, quando venit Spiritus-sanctus. Et, *Non veni*, inquit idem Dominus, *pacem mittere in terram, sed gladium*. Et sermonem Dei dicit Scriptura gladium bis acutum: propter aciem geminam testamentorum duorum. Et in Cantico canticorum, caritate se dicit sancta Ecclesia vulneratam, velut amoris impetu sagittatam. Sed hic cum legimus vel audimus ultorem Dominum esse venturum, quemadmodum hæc intelligenda sint, clarum est.

3. Deinde breviter commemoratis eis, qui per hoc judicium confumentur; sub figura ciborum in Lege veteri venturorum, a quibus se non abstinerunt, peccatores impiosque significans, recapitulat ab initio gratiam novi Testamenti a primo Salvatoris adventu usque ad ultimum judicium, de quo nunc agimus, perducens finemque sermonem. Narrat namque Dominum dicere se venire, ut congreget omnes gentes; casque venturas & visuras gloriam ejus. *Omnes enim*, sicut dicit Apostolus, *peccaverunt, & egent gloria Dei*. Et relicturum se dicit super eos signa, quæ utique mirantes credant in eum: & emitturum ex illis salvatos in gentes diversas, & in longinquas insulas, quæ non audierunt nomen ejus, neque viderunt gloriam ejus; & annuntiaturos gloriam ejus in gentibus; & adducturos fratres istorum, quibus loquebatur, id est, in fide sub Deo Patre fratres Israelitarum electorum: adducturos autem ex omnibus gentibus munus Domino in jumentis & vehiculis, (quæ jumenta & vehicula bene intelliguntur adiutoria esse divina, per cujusque generis ministeria Dei, vel angelica, vel humana,) in civitatem sanctam Jerusalem, quæ nunc in sanctis fidelibus est diffusa per terras. Ubi enim divinitus adjuvantur, ibi credunt: &

ubi credunt, ibi veniunt. Comparavit autem illos Dominus, tamquam per similitudinem, filiis Israel offerentibus ei suas hostias cum psalmis in domo ejus; quod ubique jam facit Ecclesia: & promisit ab ipsis se accepturum sibi Sacerdotes & Levitas; quod nihilo minus fieri nunc videmus. Non enim ex genere carnis & sanguinis, sicut erat primum secundum ordinem Aaron; sed sicut oportebat in Testamento novo, ubi secundum ordinem Melchisedec summus sacerdos est Christus, pro cuiusque merito quod in eum gratia divina contulerit, Sacerdotes & Levitas eligi nunc videmus: qui non isto nomine, quod sæpe assequuntur indigni, sed ea quæ non est bonis malisque communis, sanctitate pensandi sunt.

4. Hæc cum de ista, quæ nunc impertitur Ecclesiæ, perspicua nobisque notissima Dei miseratione dixisset; promisit & fines ad quos per ultimum judicium facta bonorum malorumque discretionem venietur, dicens per Prophetam, vel de Domino dicens ipse Propheta: *Quo modo enim calum novum & terra nova manebit coram me, dixit Dominus, sic stabit semen vestrum & nomen vestrum: & erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato. (a) Veniet omnis caro in conspectu meo adorare in Jerusalem, dixit Dominus: & credentur, & videbunt membra hominum qui pravaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non exstinguetur, & erunt visui omni carni*. Ad hoc iste Propheta terminavit librum, ad quod terminabitur faculum. Quidam sane non interpretati sunt membra hominum, sed ** cadavera vivorum*, per cadavera significantes evidentem corporum poenam: quamvis cadaver nisi caro exanimis, non solet nuncupari; illa vero animata erunt corpora, alioquin nulla poterunt sentire tormenta: nisi forte quia mortuorum erunt corpora, id est, eorum qui in secundam mortem cadent, ideo non absurde etiam cadavera dici possunt. Unde est & illud, quod ab eodem Propheta dictum jam supra posui: *Terra vero impiorum cadet*. Quis autem non videat a cadendo esse appellata cadavera? *Vivorum* autem pro eo posuisse illos interpretes, quod est *hominum*, manifestum est. Neque enim quisquam dicturus est, pravaricatrice feminas in illo supplicio non futuras: sed ex potiore, præsertim de quo femina facta est, uterque sexus accipitur. Verum quod ad rem maxime pertinet, cum & in bonis dicitur, *Veniet omnis caro*: quia ex omni genere hominum populus iste constabit; non enim omnes homines ibi erunt, quando in poenis plures erunt: sed, ut dicere cœperam, cum & in bonis caro, & in malis membra vel cadavera nominantur; profecto post resurrectionem carnis, etius fides his rerum vocabulis omnino firmatur, illud (b) quo boni & malis suis finibus diri-

Philip.
3. 19.
Rom. 8.
6.
Gen. 6. 3.

Ecce 14.
40.
2id. 2. 3.
Matth.
10. 34.
Hebr. 4.
12.

Cant. 2.
7. sec.
LXX.

Isai. 66.
17. &c.

Rom. 3.
23.

Psal.
109. 5.

Isai. 66.
22. &c.

* Sic in
Vulga-
na.

Cadaves
unde di-
ctum.

(a) In editis, & venit. Abest & a MSS.

(b) Sic Er. & plures MSS. At Viad. Am. & Lov. quod.

dirimentur, futurum esse iudicium declaratur.

CAPUT XXII.

Qualis futura sit egressio sanctorum ad videndas penas malorum.

SED quomodo egredientur boni ad videndas penas malorum? Numquid corporis motu beatas illas relicturni sunt sedes, & ad loca poenalia perrecturi, ut malorum tormenta conspiciant praesentia corporali? Absit: sed egredientur per scientiam. Hoc enim verbo significatum est, eos qui cruciabuntur extra futuros. Propter quod & Dominus ea loca tenebras exteriores vocat: quibus contrarius est ille ingressus, de quo dicitur servo bono, *Intra in gaudium Domini tui: ne illic mali putentur ingredi, ut sciantur; sed ad illos potius velut egredi scientia, qua eos cognituri sunt, boni; quia id quod extra est cognituri sunt. Qui enim erunt in poenis, quid agatur intus in gaudio Domini nescient: qui vero erunt in illo gaudio, quid agatur foris in illis tenebris exterioribus sciant. Ideo dictum est, egredientur: quia eos etiam (a) qui foris ab eis erunt, utique non latebunt. Si enim haec Propheta nondum facta nosse potuerunt, per hoc quod erat Deus, quantumcumque erat, in eorum mortalium mentibus; quomodo immortales sancti jam facta tunc nescient, cum Deus erit omnia in omnibus? Stabit ergo in illa beatitudine sanctorum semen & nomen: semen, scilicet de quo Joannes ait: *Et semen ejus in ipso manet: nomen vero, de quo per hunc Isaiam dictum est: Nomen aeternum dabo eis. * Et erit eis mensis ex mense & sabbatum ex sabbato, tamquam luna ex luna & requies ex requie: quorum utrumque ipsi erunt, cum ex his umbris veteribus & temporalibus in illa lumina nova ac sempiterna transibunt. In poenis autem malorum & inextinguibilis ignis & vivacissimus vermis, ab aliis atque aliis aliter atque aliter est expositus. Alii quippe utrumque ad corpus, alii utrumque ad animum retulerunt: alii proprie ad corpus ignem, tropice ad animum vermem, quod credibilis esse videtur. Sed nunc de hac differentia non est (b) temporis disputare. De iudicio namque ultimo, quo fiet diremtio bonorum & malorum, hoc volumen implere suscepimus: de ipsis vero praemiis & poenis alias diligentius differendum est.**

CAPUT XXIII.

Quae propheta verit Daniel de persecutione Antichristi, & de iudicio Dei, regnoque sanctorum.

DANIEL de hoc ultimo iudicio sic prophetat, ut Antichristum prius quoque venturum esset praenuntiet, atque ad aeternum regnum sanctorum perducatur narrationem suam. Cum enim visione prophetica qua-

tuor bestias significantes quatuor regna vidisset; ipsumque quartum a quodam rege superatum, qui Antichristus agnoscitur; & post haec aeternum regnum filii hominis, qui intelligitur Christus: *Horruit, inquit, spiritus meus; ego Daniel in (c) habitudine mea, & visus capitis mei conturbabant me. Et accessi, inquit, ad unum de stantibus, & veritatem quaecebam ab eo de his omnibus: & dixit mihi veritatem. Deinde, quid audierit ab illo, a quo de omnibus his quaesivit, tamquam eo sibi exponente, sic loquitur: Haec quatuor bestiae magna, quatuor regna surgent in terra, quae auferentur, & accipient regnum sancti Altissimi: & obtinebunt illud usque in seculum, & usque in seculum saeculorum. Et quaecebam, inquit, diligenter de bestia quarta, quae erat differens praeter omni bestia, terribilis amplius: dentes ejus ferrei, & unguis ejus aerei, manducans & comminans, & reliqua pedibus suis concalcans: & de cornibus ejus decem, quae erant in capite ejus, & de altero quod ascendit, & excussit de prioribus tria: cornu illud in quo erant oculi, & os loquens magna; & visus ejus major ceteris. Videbam, & cornu illud faciebat bellum cum sanctis: & praevalebat ad ipsos, donec venit vetustus dierum, & regnum dedit sanctis Altissimi: & tempus pervenit, & regnum obtinuerunt sancti. Haec Daniel quaesisse se dixit. Deinde quid audierit, continuo subiungens, *Et dixit, inquit, id est, ille a quo quaesierat, respondit, & dixit, Bestia quarta, quantum regnum erit in terra, quod praevalebit omnibus regnis; & manducabit omnem terram, & concalcabit eam, & concidet. Et decem cornua ejus, decem reges surgent: & post eos surget alius, qui superabit (d) malis omnes, qui ante eum fuerunt, & tres reges humiliabit, & verba adversus Altissimum loquetur; & sanctos Altissimi conteret. Et suspicabitur mutare tempora & legem: & dabitur in manu ejus usque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis: Et iudicium sedebit, & principatum (e) removebunt ad exterminandum & perdendum usque in finem; & regnum, & potestas, & magnitudo regum, qui sub omni caelo sunt, data est sanctis Altissimi. Et regnum ejus regnum sempiternum: & omnes principatus ipsi servient, & obaudeant. Huc usque, inquit, finis sermonis. Ego Daniel, multum cogitationes meae conturbabant me, & forma mea immutata est super me, & verbum in corde meo conservavi. Quatuor illa regna exposuerunt quidam Assyriorum, Persarum, Macedonum, & Romanorum. Quam vero convenienter id fecerint, qui nosse desiderant, legant presbyteri Hieronymi librum in Danielem, satis diligenter eruditeque conscriptum. Antichristi tamen adversus Ecclesiam saevissimum regnum, licet exiguo spatio**

Z z 2 tem-

(a) Aliquot MSS. *qua*.

(b) Editi, *non est hujus temporis*. Abest hujus a MSS.

(c) Editi, *habitudine*, Verius MSS. *habitudine*: nam apud LXX. Graece est, *ἔθει*.

(d) Editi, *super malis*. Abest *super* a MSS. & ALXX.

(e) Editi, *removebit*; At MSS. *removebunt*. Graece est *μαρτυροῦσι*.

temporis sustinendum, donec Dei ultimo iudicio regnum sancti accipiant sempiternum, qui vel dormitans hæc legit, dubitare non sinitur. Tempus quippe & tempora & dimidium temporis, annum unum esse & duos & dimidium, ac per hoc tres annos & semissem, etiam numero dierum posterius posito dilucescit, aliquando in scripturis & mensium numero declaratur. Videntur enim tempora indefinite hic dicta lingua Latina: sed per dualem numerum dicta sunt, quem Latini non habent. Sicut autem Græci, ita hunc dicuntur habere & Hebraei. Sic ergo dicta sunt tempora, tamquam dicerentur duo tempora. Vereri me sane fateor, ne in decem regibus, quos tamquam decem homines videtur inventurus Antichristus, forte fallamur, atque ita ille inopinatus adveniat, non existentibus tot regibus in orbe Romano. Quid enim si numero isto denario universitas regum significata est, post quos ille venturus est; sicut millenario, centenario, septenario significatur plerumque universitas, & aliis atque aliis numeris, quos nunc commemorare non est necesse?

2. Alio loco idem Daniel, *Et erit*, inquit, *tempus tribulationis, qualis non fuit ex quo nata est gens super terram usque ad tempus illud. Et in tempore illo salvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit scriptus in libro. Et multi dormientium in terra aggere exsurgent: hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & in confusionem æternam. Et intelligentes fulgebunt sicut claritas firmamenti, & ex iustis multis sicut stella in facula.* Et adhuc sententiæ illi Evangelicæ est locus iste simillimus, de resurrectione dumtaxat mortuorum corporum. Nam qui illic dicti sunt esse *in monumentis*, ipsi hic *dormientes in terra aggere*, vel sicut alii interpretati sunt, *in terra pulvere*. Et sicut ibi, *procedent*, dictum est: ita hic, *exsurgent*. Sicut ibi, *Qui bona fecerunt, in resurrectionem vite; qui autem mala operunt, in resurrectionem iudicii*: ita & isto loco, *Hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & in confusionem æternam*. Non autem diversum putetur, quod cum ibi positum sit, *Omnes qui sunt in monumentis*, hic non ait Propheta, *Omnes*, sed *Multi dormientium in terra aggere*. Ponit enim aliquando Scriptura pro omnibus multos. Propterea & Abrahamæ dictum est, *Patrem multarum gentium posui te*: cui tamen alio loco, *In semine*, inquit, *tuo benedicentur omnes gentes*. De tali autem resurrectione huic quoque ipsi propheta Danieli paullo post dicitur: *Et veni, & requiesce: adhuc enim dies in completionem consummationis, & requiesces, & resurges in sorte tua in fine dierum.*

Dan. 12.
2. & c.

Joan. 5.
28.

Gen. 17.

5.

Gen. 22.
18.

Dan. 12.
13.

CAPUT XXIV.

In Psalmis Davidicis quæ de fine seculi hujus & novissimo Dei iudicio prophetentur.

1. **M**ULTA de iudicio novissimo dicuntur in Psalmis, sed eorum plura transeunt & strictim. Hoc tamen quod de fine hujus sæculi apertissime dictum est ibi, nequaquam silentio præteribo. *Principio terram tu fundasti Domine, & opera manuum tuarum sunt celi.* *Ipsi peribunt, tu autem permanes: & omnes sicut vestimentum veterascent, & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur; tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.* Quid est quod Porphyrius, cum pietatem laudet Hebræorum, qua magnus & verus & ipsis numinibus terribilis ab eis colitur Deus, Christianos ob hoc arguit maximæ stultitiæ, etiam ex oraculis deorum suorum, quod istum mundum dicunt esse perituum? Ecce in litteris pietatis Hebræorum dicitur Deo, quem consistente tanto philosopho, etiam ipsa numina perhorrescunt. *Opera manuum tuarum sunt celi, ipsi peribunt.* Numquid quando celi peribunt, mundus, cuius idem celi superior pars est & tutior, non peribit? Si hæc sententiæ Jovi displicet, cuius, ut scribit iste philosophus, velut gravioris auctoritatis oraculo in Christianorum credulitate culpatur: cur non similiter sapientiam, tamquam stultitiam, culpatur Hebræorum, in quorum libris piissimis invenitur? Porro si in illa sapientia (a), quæ Porphyrio tam multum placet, ut eam deorum quoque suorum vocibus prædicet, legitur celos esse perituros; cur usque adeo vana est ista fallacia, ut in fide Christianorum, vel inter cetera, vel præ ceteris hoc detestentur, quod in ea periturus creditur mundus, quo utique nisi pereunte celi non possunt perire? Et in litteris quidem sacris, quæ proprie nostræ sunt, non Hebræis nobisque communes, id est, in Evangelicis & Apostolicis libris legitur, *Præterit figura hujus mundi*: legitur, *Mundus transit*: legitur, *Cælum & terra transibunt*. Sed puto quod præterit, transit, transibunt, aliquanto mitius dicta sunt, quam peribunt. In epistola quoque Petri apostoli, ubi aqua inundatus, qui tunc erat, perisse dictus est mundus, satis clarum est, & quæ pars mundi a toto significata, & quatenus perisse dicta sit, & qui cæli repositi igni reservandi in diem iudicii & perditionis hominum impiorum, Et in eo quod paullo post ait, *Veniet dies Domini ut sur, in quo celi magno impetu transcurrent, elementa autem ardentia resolventur, & terra, & quæ in ipsa sunt opera exurentur*; ac deinde subiecit, *His omnibus pereuntibus quales oportet vos esse? possunt illi cæli intelligi perituri, quos dixit repositos igni reservandos; & ea elementa accipi arsuræ, quæ in hac ima mundi parte subsistunt procellosa & turbulenta, in qua eosdem celos dixit esse reposit-*

Ps. 101.
26. & c.

1. Cor.
7. 31.
1. Joan.
2. 17.
Matth.
24. 35.
2. Petr.
3. 6.

(a) Editi, *sapientia Judæorum*. Abest *Judæorum* a MSS.

positos; salvis illis superioribus, & in sua integritate manentibus, in quorum firmamento sunt sidera constituta. Nam & illud quod scriptum est, *stellas de caelo esse casuras*, prater quod potest multo probabilius & aliter intelligi, magis ostendit mansuros esse illos caelos: si tamen stellae inde casurae sunt; cum vel tropica sit locutio, quod est credibilius, vel in isto imo caelo futurum sit (a), utique mirabilius quam nunc sit. Unde & illa Virgiliana Stella facem ducens multa cum luce cucurrit, & Idaea se condidit silva. Hoc autem quod de Psalmo commemoravi, nullum caelorum videtur relinquere, quod perituum esse non dixerit. Ubi enim dicitur: *Opera manuum tuarum sunt caeli, ipsi peribunt*; quam nullum eorum ab opere Dei, tam nullum eorum a perditione fecernitur. Non enim dignabuntur de Petri apostoli locutione, (b) quem vehementer oderunt, Hebraeorum defendere pietatem, deorum suorum oraculis approbatam; ut saltem ne totus mundus periturus esse credatur, sic a toto pars accipiatur, in eo quod dictum est: *Ipsi peribunt*, cum soli caeli infimi sint perituri; quemadmodum in Apostolica illa epistola a toto pars accipitur quod diluvio perisse dicitur est mundus, quamvis sola ejus cum suis caelis pars ima perierit. Sed quia hoc, ut dixi, non dignabuntur, ne vel apostoli Petri approbent sensum, vel tantum concedant conflagrationi novissimae, quantum dicimus valuisse diluvium, qui nullis aquis, nullis flammis totum genus humanum posse perire contendunt: restat ut dicant, quod propterea dii eorum Hebraeam sapientiam laudaverunt, quia istum Psalmum non legerant.

2. In Psalmo etiam quadragesimo-nono de judicio Dei novissimo intelligitur dictum: *Deus manifestus veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis in conspectu ejus ardebit, & in circumitu ejus tempestas valida. Advocabit caelum sursum, & terram discernere populum suum. Congregate illi justos ejus, qui disponunt testamentum ejus super sacrificia.* Hoc nos de Domino nostro Jesu Christo intelligimus, quem de caelo speramus esse venturum ad vivos & mortuos judicandos. Manifestus enim veniet inter justos & injustos judicaturus iuste, qui prius venit occultus ab injustis judicandus injuste. Ipse, inquam, *manifestus veniet, & non silebit*, id est, in voce judicis evidens apparebit, qui prius cum venisset occultus, ante judicem siluit, quando sicut ovis ad immolandum ductus est, & sicut agnus coram tondente fuit sine voce, quemadmodum de illo per Isaiam legimus prophetatum, & in Evangelio videmus impletum. De igne vero & tempestate, cum in Isaia prophetia tale aliquid tractaremus, quomodo essent haec intelligenda,

jam diximus. Quod vero dictum est, *Advocabit caelum sursum*: quoniam sancti & justii recte caelum appellantur, nimirum hoc est, quod ait Apostolus: *Simul cum illis rapiemur in nubibus in obviam Christo in aera*. Nam secundum litterae superficiem, quomodo sursum advocatur caelum, quasi possit esse nisi sursum? Quod autem adjunctum est: *Et terram discernere populum suum*, si tantummodo subaudiatur *advocabit*, id est, advocabit & terram, nec subaudiatur *sursum*, hunc videtur habere sensum secundum rectam fidem, ut caelum intelligatur in eis qui cum illo sunt judicaturi, & terra in eis qui judicandi sunt: ut *Advocabit caelum sursum*, non hic intelligamus, Rapiet in aera; sed, In judicarias sedes eriget. Potest & illud intelligi: *Advocabit caelum sursum*, advocabit Angelos in supernis & excelsis locis; cum quibus descendat ad faciendum judicium: *advocabit & terram*, id est, homines in terra utique judicandos. Si autem utrumque subaudiendum est, cum dicitur, *& terram*, id est, & *advocabit, & sursum*; ut ille sit sensus, *Advocabit caelum sursum, & terram advocabit sursum*: nihil melius intelligi existimo, quam (c) homines qui rapiuntur in obviam Christo in aera, sed caelum dictum propter animas, terram propter corpora. *Discernere* porro *populum suum*, quid est, nisi per judicium separare bonos a malis, tamquam oves ab haedis? Deinde conversio sermonis ad Angelos facta est: *Congregate illi justos ejus*. Profecto enim per angelicum ministerium tanta res peragenda est. Si autem mirerimus, quos justos ei congregaturi sunt Angeli: *Qui disponunt*, inquit, *testamentum ejus super sacrificia*. Haec est omnis vita justorum, disponere testamentum Dei super sacrificia. Aut enim opera misericordiae sunt *super sacrificia*, id est, sacrificiis praeposenda, juxta sententiam Dei dicentis: *Misericordiam (d) volo quam sacrificium*: aut si *super sacrificia*, in sacrificiis intelligitur dictum, quomodo super terram fieri dicitur quod sit utique in terra: profecto ipsa opera misericordiae sunt sacrificia quibus (e) placetur Deo, sicut in libro hujus Operis decimo me differuisse reminiscor: in quibus operibus disponunt justii testamentum Dei, quia propter promissiones quae novo ejus Testamento continentur, haec faciunt. Unde congregatis sibi justis suis, & ad suam dexteram constitutis, novissimo utique judicio, dicturus est Christus: *Venite benedicti Patris mei, possidere paratum vobis regnum a constitutione mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare*: & cetera quae ibi profertur de bonorum operibus bonis, & de eorum praemiis sempiternis per ultimam sententiam (f) judicantis.

CA-

(a) Sola editio Lov. *futurum sit aliquid*.(b) Plerique MSS. *quam*.(c) In omnibus MSS. *quam omnes*.(d) Editi, *magis volo*. At MSS. carent particula *magis*,

quae nec est in lxx.

(e) Nonnulli MSS. *placetur Deus*.(f) Sola editio Lov. *judicandis*.

CAPUT XXV.

De prophetia (a) Malachie, qua Dei iudicium ultimum declaratur, & quorundam dicitur per purificatorias penas facienda mundatio.

PROPHETA Malachias, sive Malachi, qui & Angelus dictus est, qui etiam Eldras sacerdos, cuius alia in canonem scripta recepta sunt, ab aliquibus creditur, (nam de illo hanc esse Hebræorum opinionem dicit *Hieronymus) iudicium novissimum prophetat, dicens: *Ecce venit, dicit Dominus omnipotens: & quis sustinebit diem introitus ejus, aut quis serre poterit ut aspiciat eum? Quia ipse ingreditur quasi ignis conflatorii, & quasi herba lavantium: & sedebit constans, & emundans, sicut aurum & sicut argentum, & emundabit filios Levi & fundet eos sicut aurum & argentum: & erunt Domino offerentes hostias in iustitia. Et placebit Domino sacrificium Juda & Jerusalem, sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus. Et accedam ad vos in iudicio, & ero testis velox super maleficos, & super adulteros, & super eos qui jurant in nomine meo mendaciter, & qui fraudant (b) mercedem mercenario, & opprimunt per potentiam viduas, & percipiunt pupillos, & pervertunt iudicium advena, & qui non timent me, dicit Dominus omnipotens. Quoniam ego Dominus Deus vester, & non mutor. Ex his quæ dicta sunt, videtur evidentius apparere in illo iudicio quædam quorundam purgatorias penas futuras. Ubi enim dicitur: *Qui sustinebit diem introitus ejus, aut quis serre poterit, ut aspiciat eum? Quia ipse ingreditur quasi ignis conflatorii, & quasi herba lavantium: & sedebit constans, & emundans, sicut aurum & sicut argentum, & emundabit filios Levi, & fundet eos sicut aurum & sicut argentum: quid aliud intelligendum est? Dicit tale aliquid & Isaias: Lavabit Dominus sordes filiorum & filiarum Sion, & sanguinem emundabit de medio eorum spiritu iudicii & spiritu combustionis. Nisi forte sic eos dicendum est emundari a sordibus, & eliquari quodam modo, cum ab eis mali per pœnale iudicium separantur, ut illorum segregatio atque damnatio purgatio sit istorum, quia sine talium de cerero permixtione victuri sunt. Sed cum dicit: *Et emundabit filios Levi, & fundet eos sicut aurum & argentum, & erunt Domino offerentes hostias in iustitia, & placebit Domino sacrificium Juda & Jerusalem, utique ostendit eos ipsos, qui emundabuntur, deinceps in sacrificiis iustitiæ Domino esse placituros, ac per hoc ipsi a sua iniustitia mundabuntur, in qua Domino displicebant. Hostiæ porro in plena perfectaque iustitia, cum mundati fuerint, ipsi erunt. Quid enim acceptius Deo tales offerunt, quam se ipsos? Verum ista quæstio de purgatoriis pec-***

*Propheta
in Malachiam.
Malach.
3.1. &c.

Isai. 44.

nis, ut diligentius pertractetur, in tempus aliud differenda est. Filios autem Levi & Juda & Jerusalem, ipsam Dei Ecclesiam debemus accipere, non ex Hebræis tantum, sed ex aliis etiam gentibus congregatam: nec talem, qualis nunc est, ubi si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, & veritas in nobis non est: sed qualis tunc erit, velut area per ventilationem, ita per iudicium purgata novissimum: eis quoque igne mundatis quibus talis mundatio necessaria est; ita ut nullus omnino sit, qui offerat sacrificium pro peccatis suis. Omnes enim qui sic offerunt, profecto in peccatis sunt, pro quibus dimittendis offerunt; ut cum obtulerint, acceptumque Deo fuerit, tunc dimittantur.

1. Joan.
1. 8.

CAPUT XXVI.

De sacrificiis quæ sancti offerunt, Deo sic placitura, quomodo in diebus pristinis & annis prioribus placherunt.

I. **V**OLENS autem Deus ostendere Civitatem suam tunc in ista consuetudine non futuram, dixit filios Levi oblaturus hostias in iustitia: non ergo in peccato, ac per hoc non pro peccato. Unde intelligi potest in eo quod secutus adjunxit, atque ait: *Et placebit Domino sacrificium Juda & Jerusalem, sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus, frustra sibi Judæos secundum legem veteris Testamenti sacrificiorum suorum præterita tempora polliceri. Non enim tunc in iustitia, sed in peccatis hostias offerebant, quando pro peccatis præcipue ac primitivè offerebant, usque adeo ut sacerdos ipse, quem debemus utique credere ceteris fuisse justiore, secundum Dei mandatum soletet primum pro suis offerre peccatis, deinde pro populi. Quapropter exponere nos oportet quomodo sit accipiendum quod dictum est: *Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus.* Fortassis enim tempus illud commemorat, quo primi homines in paradiso fuerunt. Tunc enim puri atque integri ab omni sordè ac labe peccati se ipsos Deo mundissimas hostias offerebant, Ceterum ex quo commissa prævaricationis causa inde dimissi sunt, atque humana in eis natura damnata est, excepto uno Mediatore, & post lavacrum regenerationis quibusque adhuc parvulis: *Nemo mundus a sordè, sicut scriptum est, nec insans, cuius est vita unius diei super terram.* Quod si responderetur, etiam eos merito dici posse offerre hostias in iustitia, qui offerunt in fide; *Iustus enim ex fide vivit;* quamvis se ipsum seducat, si dixerit se peccatum non habere; & ideo non dicat, quia ex fide vivit: numquid dicturus est quispiam hoc fidei tempus illi fini esse coarctandum, quando igne iudicii novissimi mundabuntur, qui (c) offerant hostias*

Malach.
3.4.

Levit.
16. 6.
Hebr. 7.
27.

Job. 14.
4. sec.
1. x.

Rom. 1.
17.
1. Joan.
1. 8.

(a) MSS. Malachibelis. Et idem initio capituli, *Propheta Malachibet, sive Malachi: & quidam, sive Malachim.* Editiones Vind. Am. & Er. *Malachiel, sive Malachias.*

(b) Er. & Lov. *mercede mercenarius.* At Vind. Am. & MSS. *mercedem mercenario.* Græce *lxx. ισοδὸν αὐτῶν.*

(c) Sic MSS. Editi autem, *offerunt.*

in iustitia? Ac per hoc quoniam post talem mundationem nullum peccatum iustos habituros esse credendum est, profecto illud tempus, quantum adinet ad non habere peccatum, nulli tempori comparandum est nisi quando primi homines in paradiso ante prævaricationem innocentissima felicitate vixerunt. Recte itaque intelligitur hoc significatum esse, cum dictum est: *Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus*. Nam & per Isaiam postea quam calumnovum & terra nova promissa est, inter cetera, quæ ibi de sanctorum beatitudine per allegorias & anigmata exsequitur, quibus expositionem congruam reddere nos prohibuit vitandæ longitudinis cura: *Secundum dies*, inquit, *ligni vitæ erunt dies populi mei*. Quis autem sacras litteras adtigit, & ignorat ubi Deus plantaverit lignum vitæ, a cuius cibo separatis illis hominibus, quando eos sua de paradiso eiecit iniquitas, eidem ligno circumposita est ignea terribilisque custodia?

2. Quod si quisquam illos dies ligni vitæ, quos commemoravit propheta Isaias, istos qui nunc aguntur Ecclesiæ Christi dies esse contendit, ipsumque Christum lignum vitæ prophetice dictum, quia ipse est Sapientia Dei, de qua Salomon ait: *Lignum vitæ est omnibus amplectentibus eam*; nec annos egisse aliquos in paradiso illos primos homines, unde tam cito eieci sunt, ut nullum ibi gignerent filium; & ideo non posse illud tempus intelligi in eo quod dictum est: *Sicut diebus pristinis, & sicut annis prioribus*: istam prætereo questionem, ne cogat (quod prolixum est) cuncta discutere, ut aliquid horum veritas (a) manifestata confirmet. Video quippe alterum sensum, ne dies pristinos & annos priores carnalium sacrificiorum nobis pro magno munere per Prophetam promissos fuisse credamus. Hostiæ namque illæ veteris Legis in quibusque pecoribus (b) immaculatæ ac sine ullo profus vicio jubeantur offerri, & significabant homines sanctos, qualis solus inventus est Christus, sine ullo omnino peccato. Proinde quia post iudicium, cum fuerint etiam igne mundati, qui ejusmodi mundatione sunt digni, in omnibus sanctis nullum invenietur omnino peccatum, atque ita se ipsos offerent in iustitia, ut tales hostiæ omni modo immaculatæ ac sine ullo vitio sint futuræ, erunt profecto sicut pristinis diebus & sicut annis prioribus, quando in umbra hujus rei futuræ mundissimæ offerebantur hostiæ. Hæc erit namque munditia tunc in immortalis carne ac mente sanctorum, quæ figurabatur in illarum corporibus hostiarum.

3. Deinde propter eos qui non mundatione, sed damnatione sunt digni: *Et accedam*, inquit, *ad vos in iudicium, & ero testis velox super ma-*

lesticos & super adulteros, & cetera, quibus damnabilibus enumeratis criminibus, addidit: *Quoniam ego Dominus Deus vester, & non mutor*: tamquam diceret, Cum vos mutaverit & in deterius culpa vestra, & in melius gratia mea, ego non mutor. Testem vero se dicit futurum, quia in iudicio suo non indiget testibus: eumque velocem, sive quia repente venturus est, eritque iudicium ipso inopinato ejus adventu celerrimum, quod tardissimum videbatur, sive quia ipsas convinct sine ulla fermone prolixitate conscientias. *In cogitationibus enim*, sicut scriptum est, *impii interrogatio erit*. Et apostolus, *Cogitationibus*, inquit, *accusantibus, vel etiam excusantibus in die qua judicabit Deus occulta hominum, secundum Evangelium meum per Jesum Christum*. Etiam sic ergo Dominus futurus testis intelligendus est velox, cum sine mora revocaturus est in memoriam, unde convinct puniatque conscientiam.

CAPUT XXVII.

De separatione bonorum & malorum, per quam novissimi iudicii discretio declaratur.

ILLUD etiam, quod aliud agens in octavo decimo libro ex isto Propheta posui, ad iudicium novissimum pertinet, ubi ait: *Erunt mihi, dicit Dominus omnipotens, in die qua ego facio in acquisitionem: & eligam eos sicut eligi homo filium suum qui servit ei: & (c) convertentur, & videbitis quid sit inter justum & iniquum, & inter servientem Deo & eum qui non servit ei. * Quia ecce dies venit ardens sicut clipeus, & comburet eos, & erunt omnes alienigenæ, & universi qui faciunt iniquitatem, stipula: & succendet eos dies veniens, dicit Dominus omnipotens: & non relinquetur in eis radix, neque ramus. Et orietur vobis, qui timetis nomen meum, sol iustitiæ, & sanitas in pennis ejus; & egrediemini, & salietis sicut vituli de vinculis relaxati: & conculcabit iniquos, & erunt cinis sub pedibus vestris, dicit Dominus omnipotens*. Hæc distantia præmiorum atque penarum iustos dirimens ab injustis, quæ sub isto sole in hujus vitæ vanitate non cernitur, quando sub illo sole iustitiæ in illius vitæ manifestatione clarebit, tunc profecto erit iudicium quale nunquam fuit.

CAPUT XXVIII.

De lege Moysi spiritualiter intelligenda, ne in damnabilia murmura carnalis sensus incurrat.

QUOD vero subiungit idem propheta: *Mementote legis Moysi servi mei, quam mandavi ei in Choreb ad omnem Israel: præcepta & iudicia opportune commemorat, post declaratum tam magnum futurum inter observatores legis contentioresque discrimen; simul etiam ut discant legem spiritualiter intelligere, & inveniant in ea Christum, per quem iudicem*

(a) Vind. Am. Er. & plures MSS. *manifesta*.

(b) Sic MSS. At editi, *immaculatis absque ullo &c.*

(c) Editi ac plerique MSS. *& convertentur*. Emendantur

ad veterem librum Corinthensem: nam & apud e. x. legitur, & *convertentur de*: & in Vulgata, *& convertentur*.

Isai. 65.
22.

Gen. 5.

Lignum vitæ.
Prov. 3.
18.

Hostiæ veteris legis.

Malach. 3-5.

Sap. 1.9.

Rom. 2.
15. &
16

Malach. 3-17. &
18.

* Malach. 4.1. &c.

Malach. 44

cem facienda est inter bonos & malos ipsa discretio. Non enim frustra idem Dominus ait Judæis; *Si crederetis Moysi, crederetis & mihi; de me enim ille scripsit.* Carnaliter quippe accipiendo legem, & ejus promissa terrena rerum caelestium figuras esse nescientes, in illa murmura corruerunt, ut dicere auderent: *Vanus est qui servit Deo: & quid amplius, quia custodivimus mandata ejus, & quia ambulavimus (a) supplices ante faciem Domini omnipotentis? Et nunc nos beatos dicimus alienos, & adificantur omnes qui faciunt iniquitatem.* Quibus eorum verbis quodam modo Propheta compulsus est novissimum (b) prænuntiare judicium, ubi mali nec saltem falso sint beati, sed apertissime appareant miserimi; & boni nulla temporalisaltem miseria laborent, sed clara ac sempiterna beatitudine perfruantur. Dixerat quippe istorum talia quaedam verba etiam superius dicentium: *Omnis qui facit malum, bonus est in conspectu Domini, & tales ei placent.* Ad hæc, inquam, contra Deum murmura pervenerunt, legem Moysi carnaliter accipiendo. Unde & ille in Psalmo septuagesimo-secundo, pene commotos dicit fuisse pedes suos, & effulos gressus suos, utique in lapsum, quia zelavit in peccatoribus, pacem peccatorum intuens; ita ut inter cetera diceret: *Quomodo scivit Deus, & si est scientia in Altissimo? Diceret etiam, Numquid vane justificavi cor meum, & lavi (c) in innocentibus manus meas?* Ut autem solveret hanc difficillimam questionem, quæ fit, cum videntur boni esse miseri, & felices mali: *Hoc, inquit, labor est ante me, donec introeam in sanctuarium Dei, & intelligam in novissima.* Judicio quippe novissimo non sic erit: sed in aperta iniquorum miseria, & aperta felicitate iustorum, longe quam nunc est aliud apparebit.

CAPUT XXIX.

De adventu Elie ante judicium, cujus predicatione Scripturarum secreta reserante Judæi convertentur ad Christum.

CUM autem admonuisset, ut meminissent legis Moysi: quoniam prævidebat eos, multo adhuc tempore non eam spiritaliter, sicut oportuerat, accepruros, continuo subiecit: *Et ecce ego mittam vobis Eliam Thesbiten, ante quam veniat dies Domini magnus & illustris, qui convertet cor patris ad filium, & cor hominis ad proximum suum, ne forte veniens percutiam terram penitus.* Per hunc Eliam magnum mirabilemque prophetam exposita sibi lege, ultimo tempore ante judicium, Judæos in Christum verum, id est, in Christum nostrum esse credituros, celeberrimum est in sermonibus cordibusque fidelium. Ipse quippe ante adventum

judicis Salvatoris non immerito speratur esse venturus: quia etiam nunc vivere non immerito creditur. Curru namque igneo raptus est de rebus humanis, quod evidentissime sancta Scriptura testatur. Cum venerit ergo, exponendo legem spiritaliter, quam nunc Judæi carnaliter sapiunt: *convertet cor patris ad filium, id est, cor patrum ad filios: singularem quippe pro numero plurali interpretes Septuaginta posuerunt.* Et est sensus, ut etiam filii sic intelligant legem, id est Judæi, quemadmodum patres eam intellexerunt, id est Propheta, in quibus erat & ipse Moyses. Sic enim cor patrum converteretur ad filios, cum intelligentia patrum perduceret ad intelligentiam filiorum; & cor filiorum ad patres eorum, dum in id quod senserunt illi, consentient & isti: ubi Septuaginta dixerunt, & cor hominis ad proximum suum. Sunt enim inter se valde proximi patres & filii. Quamquam in verbis Septuaginta interpretum, qui prophetice interpretati sunt, potest sensus alius idemque electior inveniri; ut intelligatur Elias cor Dei Patris conversurus ad Filium: non utique agendo ut Pater diligat Filium, sed docendo quod Pater diligat Filium; ut & Judæi, quem prius oderant, diligant eundem, qui noster est, (d) Christum. Judæis enim nunc aversum cor habet Deus a Christo nostro, quia hoc putant. Eis ergo tunc cor ejus convertetur ad Filium, cum ipsi converso corde didicerint dilectionem Patris in Filium. Quod vero sequitur, & cor hominis ad proximum suum, id est, convertet Elias & cor hominis ad proximum suum; quid melius intelligitur, quam cor hominis ad hominem Christum? Cum enim sit in forma Dei Deus noster, formam servi accipiens esse dignatus est etiam proximus noster. Hoc ergo faciet Elias. *Ne forte, inquit, veniam & percutiam terram penitus.* Terra sunt enim, qui terrena sapiunt; sicut Judæi carnaliter usque nunc: ex quo vitio contra Deum murmura illa venerunt: *Quia mali ei placent, & vanus est qui servit Deo.*

CAPUT XXX.

Quid in libris veteris Testamenti cum Deus legitur judicaturus, non evidenter Christi persona monstratur; sed ex quibusdam testimoniis, ubi Dominus Deus loquitur, appareat non dubie quod ipse sit Christus.

MULTA alia sunt Scripturarum testimonia divinarum de novissimo judicio Dei; quæ si omnia colligam, nimis longum erit. Satis ergo sit, quod & novis & veteribus litteris sacris hoc prænuntiatum esse probavimus. Sed veteribus per Christum futurum esse judi-

(a) Lov. *simplices*. Ceteri libri editi & MSS. *supplices*: juxta LXX. *πρόσωπα*.

(b) Sic Am. Er. & plures MSS. At Viad. & Lov. *prænuntiare*.

(c) Lov. *inter innocentes*; & paullo post, *intelligam in*

novissimo. Sed Aug. legere solet, *in novissima*, & *in innocens*: habentque ita MSS.

(d) Editi scriptis dissentientes habent, *Christus*: & infra post *Christo nostro*, sic prosequuntur: *quia non putant eum Deum esse, neque Dei Filium*. Eis ergo &c.

judicium, id est, judicem Christum de cælo esse venturum, non tam, quam novis, evidenter expressum est: propterea quia cum ibi dicit Dominus Deus se esse venturum, vel Dominum Deum dicitur esse venturum, non consequenter intelligitur Christus. Dominus enim Deus & Pater est, & Filius, & Spiritus-sanctus: neque hoc tamen intestatum relinquerè nos oportet. Primo itaque demonstrandum est, quemadmodum Jesus Christus tamquam Dominus Deus loquatur in prophetis libris, & tamen Jesus Christus evidenter appareat: ut & quando sic non apparet, & tamen ad illud ultimum judicium Dominus Deus dicitur esse venturus, possit Jesus Christus intelligi. Est locus apud Isaiam prophetam, qui hoc quod dico evidenter ostendit.

Isai. 48.
12. &c.

Deus enim per Prophetam, *Audi me*, inquit, *Jacob & Israel quem ego voco. Ego sum primus, & ego in sempiternum: & manus mea fundavit terram, & dextera mea firmavit cælum. Vocabo eos, & stabunt simul, & congregabuntur omnes, & audient. Quis (a) eis nuntiavit hæc? Diligens te feci voluntatem tuam super Babylonem, ut auferrem semen Chaldeorum. Et locutus sum, & ego vocavi: adduxi eum, & prosperam feci viam ejus. Accedite ad me, & audite hæc. Non a principio locutus sum in abscondito: quando fiebant, ibi eram. Et nunc Dominus Deus misit me, & Spiritus ejus. Nempe ipse est, qui loquebatur sicut Dominus Deus: nec tamen intelligeretur Jesus Christus, nisi addidisset: *Et nunc Dominus Deus misit me, & Spiritus ejus.* Hoc enim dixit secundum formam servi, de re futura utens præteriti temporis verbo: quemadmodum apud eundem Prophetam legitur: *Sicut ovis ad immolandum ductus est.* Non enim ait, ducetur: sed pro eo quod futurum erat, præteriti temporis verbum posuit. Et assidue (b) prophetia sic loquitur.*

Isai. 53.
7. sec.
LXX.

2. Est & alius locus apud Zachariam, qui hoc evidenter ostendit, quod omnipotentem misit omnipotens: quis quem, nisi Deus Pater Deum Filium? Nam ita scriptum est: *Hæc dicit Dominus omnipotens, Post gloriam misit me super gentes, quæ spoliaverunt vos; quia qui tetigerit vos, quasi qui tangit pupillam oculi ejus. Ecce ego inferam manum meam super eos, & erunt spolia his qui servierant eis; & cognoscetis quia Dominus omnipotens misit me.* Ecce dicit Dominus omnipotens, a Domino omnipotente se missum. Quis hic audeat intelligere nisi Christum loquentem, scilicet ovibus quæ perierant domus Israel? Ait namque in Evangelio:

Matth.
15. 24.

Non sum missus, nisi ad oves quæ perierunt domus Israel: quas hic comparavit pupillæ oculi Dei, propter excellentissimum dilectionis affectum.
Tom. VII.

(a) Sic Vind. Am. Er. juxta Græc. LXX. At Lov. *Quis annuntiavit hæc*, omisso *eis*: cujus loco MSS. plures habent *ei*.

(b) Er. & Lov. *propheta*. Editi vero alii & MSS. *prophetia*.

atum: ex quo genere ovium etiam ipsi Apostoli fuerunt. Sed post gloriam resurrectionis utique suæ, quæ ante quam fieret, ait Evangelista (c) *Jesus nondum erat glorificatus*; etiam super gentes missus est in Apostolis suis: ac sic impletum est quod in Psalmo legitur: *Erues me de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium*: ut qui spoliaverant Israelitas, quibusque Israelitæ servierant, quando sunt gentibus subditi, non vicissim eodem modo spoliarentur, sed ipsi spolia fierent Israelitarum. Hoc enim Apostolis promiserat, dicens: *Faciam vos piscatores hominum*. Et uni eorum, *Ex hoc jam*, inquit, *homines eris capiens*. Spolia ergo (d) fierent, sed in bonum, tamquam erepta vasa illi forti, sed fortius alligato.

Joan. 7.
39.

Pf. 17.

44.

Matth.
4. 19.

Luce 5.
10.

3. Item per eundem Prophetam Dominus loquens: *Et erit*, inquit, *in die illa, quæram auferre omnes gentes quæ veniunt contra Jerusalem: & effundam super domum David, & super habitatores Jerusalem Spiritum gratiæ & misericordiæ; & adspicient ad me, pro eo quod insultaverunt; & plangent super eum planctum quasi super carissimum, & dolebunt dolore quasi super unigenitum.* Numquid nisi Dei est auferre omnes gentes inimicæ sanctæ Civitatis Jerusalem, quæ veniunt contra eam, id est, contrariæ sunt ei, vel sicut alii sunt interpretati, veniunt super eam, id est, ut eam sibi subjiciant: aut super domum David effundere, & super habitatores ejusdem Civitatis Spiritum gratiæ & misericordiæ? Hoc utique Dei est, & ex persona Dei dicitur per Prophetam: & tamen hunc Deum hæc tam magna & tam divina facientem sese Christus ostendit, adjungendo atque dicendo: *Et adspicient ad me, pro eo quod insultaverunt; & plangent super eum planctum quasi super carissimum (sive dilectum). & dolebunt dolore quasi super unigenitum.* Pænitebit quippe in die illa Judæos, etiam eos qui accepturi sunt Spiritum gratiæ & misericordiæ, quod in ejus passione insultaverint Christo, cum ad eum adpexerint in sua majestate venientem, eumque esse cognoverint, quem prius humilem in suis parentibus illuserunt: quamvis & ipsi parentes eorum tantæ illius impietatis auctores resurgentes videbunt eum, sed puniendi jam, non adhuc corrigendi. Non itaque hoc loco ipsi intelligendi sunt, ubi dictum est: *Et effundam super domum David & super habitatores Jerusalem Spiritum gratiæ & misericordiæ; & adspicient ad me, pro eo quod insultaverunt*: sed tamen de illo stirpe (e) venientes, qui per Eliam illo tempore sunt credituri. Sed sicut dicimus Judæis, Vos occidistis Christum, quamvis hoc parentes eorum fecerint, sic &

Zach.
12. 9. &c.

10.

A a a isti

(c) Ita MSS. Editi vero, *sic Evangelista Joannes, Nondum erat Spiritus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus*.

(d) Sic Vind. & MSS. At Am. Er. & Lov. *fient*.

(e) Sola editio Lov. *venient*.

isti se dolebunt fecisse quodam modo, quod fecerunt illi, ex quorum stirpe descendunt. Quamvis ergo accepto Spiritu gratiæ & misericordiæ jam fideles non damnabuntur cum impiis parentibus suis; dolebunt tamen tamquam ipsi fecerint, quod ab illis factum est. Non igitur dolebunt reatu criminis, sed pietatis affectu. Sane ubi dixerunt Septuaginta interpretes: *Et adspicient ad me, pro eo quod insultaverunt*: sic interpretatum est ex Hebræo: * *Et adspicient ad me, quem confixerunt*. Quo quidem verbo evidentius Christus apparet crucifixus. Sed illa insultatio, quam Septuaginta ponere maluerunt, ejus universæ non defuit passioni. Nam & detento, & alligato, & adjudicato, & opprobrio ignominiosæ vestis induto, & spinis coronato, & calamo in capite percusso, & irridenter fixis genibus adorato, & crucem suam portanti, & in ligno jam pendenti utique insultaverunt. Proinde interpretationem non sequentes unam, sed utramque jungentes, cum & *insultaverunt*, & *confixerunt* legimus, plenius veritatem Dominicæ passionis agnoscimus.

4. Cum ergo in prophetis litteris ad novissimum judicium faciendum Deus legitur esse venturus, etsi ejus alia distinctio non ponatur; tantummodo propter ipsum judicium Christus debet intelligi: quia etsi Pater judicabit, per adventum Filii hominis judicabit. Nam ipse per suæ præsentis manifestationem *non iudicavit quemquam, sed omne iudicium dedit Filio*: qui manifestabitur homo iudicaturus, sicut homo est iudicatus. Quis est enim alius, de quo item Deus loquitur per Isaiam sub nomine Jacob & Israel, de cujus semine corpus accepit? quod ita scriptum est: *Jacob puer meus, suscipiam illum: Israel electus meus, assumpsit eum anima mea. Dedi Spiritum meum in illum, iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neque cessabit, neque audietur foris vox ejus. Calamum quassatum non conteret, & linum fumans non extinguet; sed in veritate proferet iudicium. Resurget, & non confringetur, donec ponat in terra iudicium; & in nomine ejus gentes sperabunt*. In Hebræo non legitur *Jacob & Israel*: sed quod ibi legitur *servus meus*, nimirum Septuaginta interpretes volentes admonere quatenus id accipiendum sit, quia scilicet propter formam servi dictum est, in qua se Altissimus humillimum præbuit, ipsius hominis nomen ad eum significandum posuerunt, de cujus genere eadem servi forma suscepta est. Datus est in eum Spiritus-sanctus, quod & columbæ specie, Evangelio teste, monstratum est. Iudicium gentibus protulit, quia prænuntiavit futurum, quod gentibus erat occultum. Mansuetudine non clamavit, nec tamen in prædicanda veritate cessavit. Sed non est audita foris vox ejus, nec auditur; quando quidem ab eis qui foris ab ejus

corpore præcisi sunt, non illi obeditur: ipsosque suos persecutores Judæos, qui calamo quassato perdita integritate, & lino fumanti amisso lumine comparati sunt, non contrivit, nec extinxit; quia pepercit eis, qui nondum venerat eos judicare, sed ab eis judicari. In veritate sane iudicium protulit, prædicans eis quando puniendi essent, si in sua malignitate persisterent. Resulsi in monte facies ejus, in orbe fama ejus: nec contractus, sive contritus est, quia neque in se, neque in Ecclesia sua, ut esse desisteret, persecutoribus cessit. Et ideo non est factum, nec fiet, quod inimici ejus dixerunt, vel dicunt: *Quando morietur, & peribit nomen ejus*. * *Donec ponat in terra iudicium*. Ecce manifestatum est quod absconditum quærebamus. Hoc enim est novissimum iudicium, quod ponet in terra, cum venerit ipse de cælo. De quo jam videmus impletum, quod hic ultimum positum est: *Et in nomine ejus gentes sperabunt*. Per hoc certe quod negari non potest, etiam illud credatur quod impudenter negatur. Quis enim speraret, quod etiam hi qui nolunt adhuc credere in Christum, jam nobiscum vident, & quoniam negare non possunt, dentibus suis frendent, & tabescunt? Quis, inquam, speraret gentes in Christi nomine speraturas, quando tenebatur, ligabatur, cadebatur, illud debatur, crucifigebatur; quando & ipsi discipuli spem perdididerant, quam in illo habere jam cœperant? Quod tunc vix unus latro speravit in cruce, nunc sperant gentes longe lateque diffusæ; & ne in æternum moriantur, ipsa in qua ille mortuus est, cruce signantur.

5. Nullus igitur vel negat vel dubitat, per Jesum Christum tale quale istis sacris litteris prænuntiatur, futurum esse novissimum iudicium, nisi qui eisdem litteris, nescio qua (a) incredibili animositate seu cæcitate, non credit, quæ jam veritatem suam orbi demonstraverit terrarum. In illo itaque iudicio vel circa illud iudicium has res didicimus esse venturas, Eliam Thesbiten, fidem Judæorum, Antichristum persecuturum, Christum iudicaturum, mortuorum resurrectionem, bonorum malorumque directionem, mundi conflagrationem, ejusdemque renovationem. Quæ omnia quidem ventura esse credendum est: sed quibus modis, & quo ordine veniant, magis tunc docebit rerum experientia, quam nunc valet consequi ad perfectum hominum intelligentia. Existimo tamen eo quo a me commemorata sunt ordine esse ventura.

6. Duo nobis ad hoc Opus pertinentes reliqui sunt libri, ut adjuvante Domino promissa compleamus: quorum unus erit de malorum supplicio, alius de felicitate justorum: in quibus maxime, sicut Deus donaverit, argumenta refellentur humana, quæ contra prædicta ac pro-

* Sic
Vulga-
ta.

Joan. 5.
22.

Isai. 42.
1. & c.

Matth.
3. 16.

(a) Ita MSS. Editi vero, *incredula*.

promissa divina sapienter sibi miseri (a) rodere videntur, & salubris fidei nutrimenta velut falsa & ridenda contemnunt. Qui vero secundum Deum sapiunt, omnium quæ incredibilia videntur hominibus, & tamen Scripturis sanctis,

quarum jam veritas multis modis asserta est, continentur, maximum argumentum tenent veracem Dei omnipotentiam, quem certum habent, nullo modo in eis potuisse mentiri, & posse facere quod impossibile est infideli.

(a) Editi veteribus libris dissentientes, reddere.

LIBER VIGESIMUS-PRIMUS.

De fine debito Civitatis diaboli, supplicio scilicet damnatorum sempiterno, deque humanis contra illud incredulorum argumentis.

CAPUT I.

De ordine disputationis, qua prius differendum est de perpetuo supplicio damnatorum cum diabolo, quam de æterna felicitate sanctorum.

CUM per Jesum Christum Dominum nostrum, judicem vivorum atque mortuorum, ad debitos fines ambæ pervenerint Civitates, quarum una est Dei, altera diaboli, cuiusmodi supplicium sit futurum diaboli & omnium ad eum pertinentium, in hoc libro nobis, quantum ope divina valebimus, diligentiùs disputandum est. Ideo autem hunc tenere ordinem malui, ut postea differam de felicitate sanctorum, quoniam utrumque cum corporibus erit; & incredibilius videtur esse in æternis corpora durare cruciatibus, quam sine dolore ullo in æterna beatitudine permanere. Ac per hoc cum illam pœnam non debere esse incredibilem demonstravero, adjuvabit me plurimum, ut multo facilius omni carens molestia immortalitas corporum in sanctis futura credatur. Nec a divinis ordo iste abhorret eloquiis, ubi aliquando quidem bonorum beatitudo prius ponitur, ut est illud: *Qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui autem mala egerunt, in resurrectionem iudicii*: sed aliquando & posterius, ut est: *Mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent de regno ejus omnia scandala, & mittent in cæminum ignis (a) ardentis, & stent in cæminum ignis (a) ardentis, illic erit stentus & stridor dentium; tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris sui: & illud, Sic ibunt (b) isti in supplicium æternum; justi autem in vitam æternam*. Et in prophetis, quod commemorare longum est, nunc ille, nunc iste ordo, si quis inspiciat, invenitur. Sed ego istum qua causa elegerim, dixi.

CAPUT II.

An possint corpora in usione ignis esse perpetua.
 QUID igitur ostendam, unde convincantur increduli, posse humana corpora animata atque viventia, non solum numquam morte dissolvi, sed in æternorum quoque ignium

durare tormentis? Nolunt enim hoc ad Omnipotentis nos referre potentiam, sed aliquo exemplo persuaderi sibi flagitant. Quibus si respondebimus, esse animalia profecto corruptibilia, quia mortalia, quæ tamen in mediis ignibus vivant: nonnullum etiam genus vermium in aquarum calidarum scaturigine reperiri, quarum fervorem nemo impune contrahat; illos autem non solum sine ulla sui læsione ibi esse, sed extra esse non posse: aut nolunt credere, si ostendere non valeamus, aut si valuerimus sine oculis demonstrare res ipsas, sive per testes idoneos edocere, non satis hoc esse ad exemplum rei, de qua quæstio est, eadem infidelitate contendunt: quia hæc animalia nec semper vivunt, & in illis fervoribus sine doloribus vivunt, suæ quippe naturæ convenientibus vegetantur illis, non cruciantur elementis quasi non incredibilius sit vegetari, quam cruciari talibus rebus. Mirabile est enim, dolere in ignibus, & tamen vivere: sed mirabilius, vivere in ignibus, nec dolere. Si autem hoc creditur, cur non & illud?

CAPUT III.

An consequens sit, ut corporeum dolorem sequatur carnis interitus.

I. SED nullum est, inquit, corpus quod dolere possit, nec possit mori. Et hoc unde scimus? Nam de corporibus quis certus est dæmonum, utrum in eis dolcant, quando se affligi magnis cruciatibus consentitur? Quod si respondetur, terrenum corpus solidum scilicet atque conspicuum nullum esse, atque ut uno potius nomine id explicem, nullam esse carnem quæ dolere possit, morique non possit: quid aliud dicitur, nisi quod sensu corporis homines & experientia collegerunt? Nullam namque carnem nisi mortalem sciunt: & hæc est eorum tota ratio, ut quod experti non sunt, nequaquam esse posse arbitrentur. Nam cuius rationis est dolorem facere mortis argumentum, cum vitæ potius sit indicium? Etsi enim quærimus, utrum semper possit vivere: certum tamen est

A a a 2 vive-

(a) MSS. ardentem.

(b) Ita MSS. At editi, Sic ibunt iniusti.

vivere omne quod dolet, doloremque omnem nisi in re vivente esse non posse. Necesse est ergo ut vivat dolens, non est necesse ut occidat dolor: quia nec corpora ista mortalia, & utique moritura, omnis dolor occidit; & ut dolor aliquis possit occidere, illa causa est, quoniam sic est anima connexa huic corpori, ut summis doloribus cedat, atque discedat: quoniam & ipsa compago membrorum atque vitalium sic infirma est, ut eam vim quæ magnum vel summum dolorem facit, non valeat sustinere. Tunc autem tali corpori anima & eo connectitur modo, ut illud vinculum sicut nulla temporis longitudine solvitur, ita nullo dolore rumpatur. Proinde etiam si caro nunc talis nulla est, quæ sensum doloris perpeti possit, mortemque non possit: erit tamen tunc talis caro, qualis nunc non est; sicut talis erit & mors, qualis nunc non est. Non enim nulla, sed sempiterna mors erit, quando nec vivere anima poterit Deum non habendo, nec doloribus corporis carere moriendo. Prima mors animam nolentem pellit e corpore, secunda mors animam nolentem tenet in corpore: ab utraque (a) morte communiter id habetur, ut quod non vult anima, de suo corpore patiatur.

2. Adtendunt autem isti contradictores nullam esse nunc carnem, quæ dolorem pati possit, mortemque non possit; & non adtendunt esse tamen aliquid tale quod corpore majus sit. Ipse quippe animus, cujus presentia corpus vivit & regitur, & dolorem pati potest, & mori non potest. Ecce inventa res est, quæ cum sensum doloris habeat, immortalis est. Hoc igitur erit tunc etiam in corporibus damnatorum, quod nunc esse scimus in animis omnium. Si autem consideremus diligentius, dolor qui dicitur corporis, magis ad animam pertinet. Animæ enim est dolere, non corporis, etiam quando ei dolendi causa existit a corpore, cum in loco dolet, ubi læditur corpus. Sicut ergo dicimus corpora sentientia, & corpora viventia, cum ab anima sit (b) corpori sensus & vita; ita & corpora dicimus dolentia, cum dolor corpori nisi ab anima esse non possit. Dolet itaque anima cum corpore in eo loco ejus, ubi aliquid contingit ut doleat. Dolet & sola, quamvis sit in corpore, cum aliqua causa etiam invisibili tristis est ipsa corpore incolumi. Dolet etiam non in corpore constituta: nam utique dolebat dives ille apud inferos, quando dicebat: *Crucior in hac flamma*. Corpus autem nec exanime dolet, nec animatum sine anima dolet. Si ergo a dolore argumentum recte fumeretur ad mortem, ut ideo mors possit accidere, quia potuit accidere & dolor, magis ad animam pertineret mori, ad quam magis per-

Luc. 16.
24

(a) Hic apud Lov. additum est, *tamen*.

(b) Sic MSS. Editi autem hoc & proximo loco, pro *corpori*, habent *corporis*.

(c) Editi scriptis dissentientes habent, *quidam*.

tinet & dolere. Cum vero illa quæ magis dolere potest, non possit mori, quid momenti affert eum illa corpora, quoniam futura sunt in doloribus, ideo etiam moritura esse credamus? Dixerunt (c) quidem Platonici, ex terrenis corporibus moribundisque membris esse animæ & metuere, & cupere, & dolere, atque gaudere. Unde Virgilius, Hinc, inquit, (id est, ex moribundis terreni corporis membris) metuunt 6. *Enid.* cupiuntque, dolent gaudentque. Sed convicimus eos in (d) quarto-decimo hujus Operis libro, habere animas secundum ipsos ab omni etiam corporis labe purgatas, diram cupiditatem, qua rursus incipiunt in corpora velle reverti. Ubi autem potest esse cupiditas, profecto etiam dolor potest. Frustrata quippe cupiditas sive non perveniendo quo tendebat, sive amittendo quo pervenerat, vertitur in dolorem. Quapropter si anima, quæ vel sola vel maxime dolet, habet tamen quamdam pro suo modo immortalitatem suam, non ideo mori poterunt illa corpora, quia dolebunt. Postremo si corpora faciunt, ut animæ doceant, cur eis dolorem possunt, mortem vero inferre non possunt, nisi quia consequens non est, ut mortem faciat, quod dolorem facit. Cur ergo incredibile est, ita ignes illis corporibus dolorem posse inferre, non mortem, sicut ipsa corpora dolere animas faciunt, quas tamen non ideo mori cogunt? Non est ergo necessarium futuræ mortis argumentum dolor.

C A P U T I V.

De naturalibus exemplis, quorum consideratio doceat, posse inter cruciatus viventia corpora permanere.

I. QUAPROPTER si, ut scripserunt qui naturas animalium curiosius indagaverunt, salamandra in ignibus vivit; & quidam notissimi Siciliæ montes, qui tanta diurnitate temporis atque vetustate usque nunc & deinceps flammis æstuant, atque integri perseverant, satis idonei testes sunt, non omne quod ardet absumi: & anima indicat, non omne quod dolere potest, posse etiam mori: quid adhuc a nobis rerum poscuntur exempla, quibus doceamus, non esse incredibile, ut hominum corpora sempiterno supplicio punitorum, & in igne animam non amittant, & sine detrimento ardeant, & sine interitu doleant? Habebit enim tunc (e) istam carnis substantia qualitatem ab illo inditam, qui tam miras & varias tot rebus indidit, quas videmus, ut eas, quia multæ sunt, non miremur. Quis enim nisi Deus creator omnium dedit carni pavonis mortui ne putresceret? Quod cum auditum incredibile videretur, evenit ut apud Carthaginem nobis cocta apponeretur hæc avis: de cujus pe-

(d) Vind. Am. & omnes MSS. in duodecimo. Lapsus est vel Auctoris vel Amanuensis: nam id in Platonicos egit Augustinus l. 14. c. 3. & 5.

(e) Sic MSS. Editi vero, *ista*.

Alore pulparum, quantum visum est, decerptum servari iussimus: quod post dierum tantum spatium, quanto alia caro quæcumque cocta putresceret, prolatum atque oblatum, nihil nostrum offendit olfactum. Itemque repositum post dies amplius quam triginta, idem quod erat inventum est: idemque post annum, nisi quod aliquantum corpulentiae ficioris & contractioris fuit. Quis paleæ dedit vel tam frigidam vim, ut obrutas nives servet; vel tam frigidam, ut poma immatura maturet?

2. De ipso igne mira quis explicet, quo quæque adulta nigrescunt, cum ipse sit lucidus, & pæne omnia quæ ambit & lambit, colore (a) pulcherrimus decolorat, atque ex pruna fulgida carbonem tæterrimum reddit? Neque id quasi regulariter definitum est; nam e contrario lapides igne candente percocti, & ipsi fiunt candidi, & quamvis ille magis rubeat, illi (b) albicent, congruit tamen luci quod album est, sicut nigrum tenebris. Cum itaque ignis in lignis ardeat, ut lapides coquat, contrarios habet non in contrariis rebus effectus. Et si enim lapides & ligna diversa sunt: contraria tamen non sunt, sicut album & nigrum, quorum in lapidibus unum facit, alterum in lignis, clarus illos clarificans, hæc obfuscans; cum in illis deficeret nisi in istis viveret. Quid in carbonibus, nonne miranda (c) est & tanta infirmitas, ut ictu levissimo frangantur, pressu facillimo conterantur; & tanta firmitas, ut nullo humore corrumpantur, nulla ætate vincantur, usque adeo ut eos subternere soleant, qui limites figunt, ad convincendum litigatorem, quisquis post quantalibet tempora existerit, fixumque lapidem limitem non esse contenderit? Quis eos in terra humida infossos, ubi ligna putrescerent, tam diu durare incorruptibiliter posse, nisi rerum ille corruptor ignis effecit?

3. Intueamur etiam miraculum calcis, excepto eo, de quo jam satis diximus, quod igne (d) candicat, quo alia tætra redduntur, etiam occultissime ab igne ignem concipit, eumque jam glæba tangentibus frigida tam latenter servat, ut nulli nostro sensui prorsus appareat, sed compertus experimento, etiam dum non apparet, sciatur inesse sopitus. Propter quod eam calcem vivam loquimur, velut ipse ignis latens anima sit invisibilis visibilis corporis. Jam vero quam mirum est, quod cum extinguitur, tunc accenditur? Ut enim occulto igne careat, (e) aqua infunditur, aquave perfunditur; & cum ante sit frigida, inde fervescit, unde ferventia cuncta frigescent. Velut expirante ergo illa glæba discedens ignis, qui latebat, apparet, ac deinde tamquam morte sic frigida est, ut adjecta unda non sit arfura, & quam calcem vocabamus vivam, vocemus extinctam. Quid est

quod huic miraculo addi posse videatur, & tamen additur? Nam si non adhibeas aquam, sed oleum, quod magis fomes est ignis, nulla ejus perfusione vel infusione fervescit. Hoc miraculum si de aliquo Indico lapide legeremus, sive audiremus, & in nostrum experimentum venire non posset, profecto aut mendacium putaremus, aut certe granditer miraremur. Quarum vero rerum ante oculos nostros quotidiana documenta versantur, non genere minus mirabili, sed ipsa assiduitate villescunt, ita ut ex ipsa India, quæ remota est pars orbis a nobis, desiderimus nonnulla mirari, quæ ad nos potuerunt miranda perducere.

4. Adamantem lapidem multi apud nos habent, & maxime aurifices insignitioresque gemmarum, qui lapis nec ferro, nec igni, nec alia vi ulla, perhibetur (f) præter hircino sanguine vinci. Sed qui eum habent atque noverunt, numquid ita mirantur, ut hi quibus primum potentia ejus ostenditur? Quibus autem non ostenditur, fortasse nec credunt; aut si credunt, inexperta mirantur; & si contigerit experiri, adhuc quidem mirantur insolita, sed assiduitas experiendi paulatim subtrahit admirationis incitamentum. Magnetem lapidem novimus mirabilem ferri esse raptorem: quod cum primum vidi, vehementer inhorui. Quippe cernebam a lapide ferreum anulum raptum atque suspensum; deinde tamquam ferro quod rapuerat, vim dedisset suam, communemque fecisset, idem anulus admotus est alteri, eumque suspendit, atque ut ille prior lapidi, sic alter anulus priori anulo cohærebat: accessit eodem modo tertius, accessit & quartus; jamque sibi per mutua circulis nexis, non implicatorum intrinsecus, sed extrinsecus adherentium, quasi catena pependerit anulorum. Quis istam vim lapidis non stupeat, quæ illi non solum inerat, verum etiam per tot suspensa transibat, & invisibilibus ea vinculis subligabat? Sed multo est mirabilius, quod a fratre & coepiscopo meo Severo Milevitano de isto lapide comperi. Se ipsum namque vidisse narravit, quemadmodum Bathanarius quondam comes Africæ, cum apud eum convivaretur Episcopus, eumdem protulerit lapidem, & tenuerit sub argento, ferrumque super argentum posuerit; deinde sicut subter movebat manum, qua lapidem tenebat, ita ferrum de super movebatur, atque argento medio nihilque patiente, concitatissimo cursu ac recurso infra lapis ab homine, supra ferrum rapiebatur a lapide. Dixi quod ipse conspexi, dixi quod ab illo audivi, cui tamquam ipse viderim credidi. Quid etiam de isto magnete legerim dicam. Quando juxta eum ponitur adamas, non rapit ferrum; & si jam rapuerat, ut ei appropinquaverit, mox remit-

Severus
Milevi-
tanus.

(a) Sola editio Lov. pulcherrimo.

(b) Ita MSS. At editi, illi albedo colore nitebant.

(c) Editi, miranda res est. Absent res a MSS.

(d) Sic MSS. At editi, candescat.

(e) Apud Lov. aqua infunditur.

(f) Sic MSS. Editi vero, præterquam.

remittit. India mittit hos lapides: sed si eos nos cognitos jam desistimus admirari, quanto magis illi a quibus veniunt, si eos facillimos habent, sic forsitan habent ut nos calcem, quam miro modo aqua fervescentem, qua solet ignis extingui, & oleo non fervescentem, quo solet ignis accendi, quia in promptu nobis est, non miramur.

CAPUT V.

Quanta sint quorum ratio nequeat agnoscī, & tamen eadem vera esse, non sit ambiguum.

I. VERUMTAMEN homines infideles, (a) qui cum divina vel præterita vel futura miracula prædicamus; quæ illis experienda non valemus ostendere, rationem a nobis earum flagitant rerum; quam quoniam non possumus reddere, (excedunt enim vires mentis humanæ) existimant falsa esse quæ dicimus; ipsi de tot mirabilibus rebus, quas vel videre possumus, vel videmus, debent reddere rationem. Quod si fieri ab homine non posse perviderint, fatendum est eis, non ideo aliquid non fuisse, vel futurum non esse, quia ratio inde non potest reddi: quandoquidem sunt ista de quibus similiter non potest. Non itaque pergo per plurima quæ mandata sunt litteris, non gesta atque transacta, sed in locis quibusque manentia; quo si quisquam ire voluerit & potuerit, utrum vera

* Plin. lib. 2. c. 7. explorabit, sed pauca commemoro. * Agrigentinum Siciliae saltem perhibent: cum fuerit admotus igni, velut in aqua fluere; cum vero ipsi aquæ, velut in igne crepitare. * Apud

Garamantas quemdam fontem tam frigidum diebus, ut non bibatur; tam fervidum noctibus, ut non tangatur. * In Epiro alium fontem, in quo faces, ut in ceteris, extinguuntur accensæ; sed, non ut in ceteris, accenduntur extinctæ. * Asbeston Arcadiae lapidem propterea sic

vocari, quod accensus semel jam non possit extingui: * Lignum cujusdam ficus Ægyptiæ, non ut ligna cetera in aquis natant, sed mergi; & quod est mirabilius, cum in imo aliquandiu fuerit, inde ad aquæ superficiem rursus emergere, quando madefactum debuit humoris pondere prægravari. * Poma in terra Sodomorum

gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

3. De his atque aliis innumerabilibus mirabilibus, quæ historia non factorum & transactorum, sed manentium locorum tenet, mihi autem aliud agenti ea persequi nimis longum est, reddant rationem, si possunt, infideles isti, qui nolunt divinis litteris credere; quid aliud quam non putantes eas esse divinas, eo quod res habeant incredibiles, sicuti hoc est unde nunc agimus. Non enim admittit, inquiunt, ulla ratio, ut caro ardeat, nec absumatur; doleat, neque moriatur: ratiocinatores videlicet magni, qui de omnibus rebus quas esse mirabiles constat, possint reddere rationem. Reddant ergo de his, quæ pauca posuimus, quæ procul dubio si esse necirent, & ea futura esse diceremus, multo minus crederent, quam quod nunc dicentibus nobis nolunt credere aliquando venturum. Quis enim eorum nobis crederet, si quemadmodum dicimus futura hominum viva corpora, quæ semper aritura atque dolitura, nec tamen aliquando moritura sint, ita diceremus in futuro sæculo futurum salem, quem faceret ignis velut in aqua fluere, eundemque faceret aqua velut in igne crepitare; aut futurum fontem, cujus aqua in refrigerio noctis sic ardeat, ut non possit tangi; in ætibus vero diei sic ageat, ut bibi non possit; aut futurum lapidem, vel eum qui suo calore manum constringentis adureret, vel eum qui undecumque accensus extingui omnino non posset, & cetera quæ prætermisissis aliis innumeris commemoranda in-terim duxi? Hæc ergo in illo sæculo, quod futurum est, si diceremus futura, nobisque increduli responderent, Si vultis ut ea credamus, de singulis reddite rationem: nos non posse confiteremur, eo quod istis & similibus Dei miris operibus infirma mortalium ratiocinatio vinceretur; fixam tamen apud nos esse rationem, non sine ratione omnipotentem facere, unde animus humanus infirmus rationem non potest reddere: & in multis quidem rebus incertum nobis esse quid velit; illud tamen esse certissimum, nihil eorum illi esse impossibile, quæcumque voluerit: eique nos credere prædicenti, quem neque impotentem, neque mentientem possumus credere. Hi tamen fidei reprehensores, exactoresque rationis, quid ad ista respondent, de quibus ratio reddi ab homine non potest, & tamen sunt, & ipsi rationi naturæ videntur esse contraria? Quæ si futura esse diceremus, similiter a nobis, sicut eorum quæ futura esse dicimus, ab infidelibus ratio posceretur. Ac per hoc, cum in talibus operibus Dei deficiat ratio cordis & sermonis humani, sicut ista non ideo non sunt, sic non ideo etiam illa non erunt, quoniam ratio de utrisque ab homine non potest reddi.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

* Plin. lib. 2. c. 7. gigni quidem, & ad maturitatis faciem pervenire; sed morfu pressive tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. * Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit. In eadem Perside gigni etiam lapidem * Selenitem, cujus interiorum candorem cum luna crescere atque deficere. * In Capadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fetus non amplius triennio vivere. (b) Tilon Indiae insulam eo præferri ceteris terris, quod omnis arbor quæ in ea gignitur, numquam nudatur tegmine foliorum.

libus, quæ historia non factorum & transactorum, sed manentium locorum tenet, mihi autem aliud agenti ea persequi nimis longum est, reddant rationem, si possunt, infideles isti, qui nolunt divinis litteris credere; quid aliud quam non putantes eas esse divinas, eo quod res habeant incredibiles, sicuti hoc est unde nunc agimus. Non enim admittit, inquiunt, ulla ratio, ut caro ardeat, nec absumatur; doleat, neque moriatur: ratiocinatores videlicet magni, qui de omnibus rebus quas esse mirabiles constat, possint reddere rationem. Reddant ergo de his, quæ pauca posuimus, quæ procul dubio si esse necirent, & ea futura esse diceremus, multo minus crederent, quam quod nunc dicentibus nobis nolunt credere aliquando venturum. Quis enim eorum nobis crederet, si quemadmodum dicimus futura hominum viva corpora, quæ semper aritura atque dolitura, nec tamen aliquando moritura sint, ita diceremus in futuro sæculo futurum salem, quem faceret ignis velut in aqua fluere, eundemque faceret aqua velut in igne crepitare; aut futurum fontem, cujus aqua in refrigerio noctis sic ardeat, ut non possit tangi; in ætibus vero diei sic ageat, ut bibi non possit; aut futurum lapidem, vel eum qui suo calore manum constringentis adureret, vel eum qui undecumque accensus extingui omnino non posset, & cetera quæ prætermisissis aliis innumeris commemoranda in-terim duxi? Hæc ergo in illo sæculo, quod futurum est, si diceremus futura, nobisque increduli responderent, Si vultis ut ea credamus, de singulis reddite rationem: nos non posse confiteremur, eo quod istis & similibus Dei miris operibus infirma mortalium ratiocinatio vinceretur; fixam tamen apud nos esse rationem, non sine ratione omnipotentem facere, unde animus humanus infirmus rationem non potest reddere: & in multis quidem rebus incertum nobis esse quid velit; illud tamen esse certissimum, nihil eorum illi esse impossibile, quæcumque voluerit: eique nos credere prædicenti, quem neque impotentem, neque mentientem possumus credere. Hi tamen fidei reprehensores, exactoresque rationis, quid ad ista respondent, de quibus ratio reddi ab homine non potest, & tamen sunt, & ipsi rationi naturæ videntur esse contraria? Quæ si futura esse diceremus, similiter a nobis, sicut eorum quæ futura esse dicimus, ab infidelibus ratio posceretur. Ac per hoc, cum in talibus operibus Dei deficiat ratio cordis & sermonis humani, sicut ista non ideo non sunt, sic non ideo etiam illa non erunt, quoniam ratio de utrisque ab homine non potest reddi.

* Subaudi, rationem.

Deo nihil impossibile.

CA-

& l. 12. c. 20. & l. 16. c. 21.

(a) Ita MSS. At editi, quibus.

(b) In aliquot MSS. Tbylen. Confule Plin. lib. 6. c. 28.

CAPUT VI.

Quod non omnia miracula naturalia sint, sed pleraque humano ingenio modificata, pleraque autem dæmonum arte composita.

1. **H**IC forte respondeant: Proflus nec ista sunt, nec ista credimus, falsa de his dicta, falsa conscripta sunt; & adjiciant ratiocinantes, atque dicentes: Si talia credenda sunt, credite & vos quod in eisdem litteras est relatum, fuisse vel esse quoddam Veneris fanum: atque ibi candelabrum, & in eo lucernam sub divo sic ardentem, ut eam nulla tempestas, nullus imber extingueret, unde sicut ille lapis, ita ista *λύχνος ἀσβεστος*, id est, lucerna inextinguibilis nominata est. Quod propterea poterunt dicere, ut respondendi nobis angustias ingerant: quia si dixerimus non esse credendum, scripta illa miraculorum infirmabimus; si autem credendum esse concesserimus, confirmabimus numina paganorum. Sed nos sicut jam in libro duode-vigesimo hujus Operis dixi, non habemus necesse omnia credere quæ continet historia gentium, cum & ipsi inter se historici, sicut ait Varro, quasi data opera & quasi ex industria per multa dissentiant; sed ea, si volumus, credimus quæ non adversantur libris, quibus non dubitamus oportere nos credere. De his autem miraculorum locis, nobis ad ea quæ futura persuadere incredulis volumus, satis illa sufficiunt, quæ nos quoque possumus experiri, & eorum testes idoneos non difficile est invenire. De isto autem fano Veneris & lucerna inextinguibili, non solum in nullas coartamur angustias, verum etiam latitudinis nobis campus aperitur. Addimus enim ad istam lucernam inextinguibilem, & humanarum & magicarum, id est, per homines (a) dæmoniarum artium, & ipsorum per se ipsos dæmonum multa miracula: quæ si negare voluerimus, eidem ipsi cui credimus sacrarum litterarum adverbium veritati. Aut ergo in lucerna illa mechanicum aliquid de lapide Asbesto ars humana molita est, aut arte magica factum est, quod homines illo mirarentur in templo, aut dæmon quispiam sub nomine Veneris tanta se efficacia præsentavit, ut hoc ibi prodigium & appareret hominibus, & diutius permaneret. Illiciantur autem dæmones ad inhabitandum per creaturas, quas non ipsi, sed Deus condidit, delectabilibus pro sua diversitate diversis, non ut animalia cibus, sed ut spiritus signis, quæ cujusque delectationi congruunt, per varia genera lapidum, herbarum, lignorum, animalium, carminum, rituum. Ut autem illiciantur ab hominibus, prius eos ipsi astutissima calliditate seducunt, vel inspirando eorum cordibus virus occultum, vel etiam fallacibus amicitiiis apparendo, eorumque paucos discipulos suos faciunt, plurimorumque doctores. Neque enim potuit, nisi primum ipsis docen-

(a) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *dæmoniarum*.

tibus, disci quid quisque illorum appetat, quid exhorreat, quo invitetur nomine, quo cogatur, unde magicæ artes earumque artifices exstiterunt. Maxime autem possident corda mortali-um, qua potissimum possessione gloriantur, cum se transfigurant in Angelos lucis. Sunt ergo facta eorum plurima, quæ quanto magis mirabilia confitemur, tanto cautius vitare debemus. Sed ad hoc unde nunc agimus, nobis etiam ipsa proficiunt. Si enim hæc immundi dæmones possunt, quanto potentiores sunt sancti Angeli, quanto potentior est his omnibus Deus, qui tantorum miraculorum effectores etiam ipsos Angelos fecit?

2. Quamobrem si tot & tanta (b) mirifica, quæ *μυχαρήματα* appellant, Dei creatura utentibus humanis artibus fiunt, ut ea qui nesciunt opinentur esse divina; unde factum est, ut in quodam templo lapidibus magnetibus in solo & camera proportionem magnitudinis positus, simulacrum ferreum aeris illius medio inter utrumque lapidem, ignorantibus quid sursum esset ac deorsum, quasi numinis potestate penderet; quale aliquid etiam in illa lucerna Veneris de lapide asbesto ab artifice fieri potuisse jam diximus: si magorum opera, quos nostra Scriptura veneficos & incantatores vocat, in tantum dæmones extollere potuerunt, ut congruere hominum sensibus sibi nobilis poeta videretur, de quadam femina, quæ tali arte polleret, dicens:

Hæc se carminibus promittit solvere mentes, *Virgil. Æneid.*

Quas velit, aut aliis duras immittere curas; 4

Sistere aquam fluviis, & vertere sidera retro;
Nocturnosque ciet manes, mugire videbis

Sub pedibus terram, & descendere montibus
ornos:

quanto magis Deus potens est facere quæ infidelibus sunt incredibilia, sed illius facilitæ potestati; quando quidem ipse lapidum aliarumque vim rerum & hominum ingenia, qui ea miris utuntur modis, angelicæque naturas omnibus terrenis potentiores animantibus condidit, universa mirabilia mirabili vincente virtute, & operandi, jubendi, sinendique sapientia, utens omnibus tam mirabiliter, quam creavit?

CAPUT VII.

Quod in rebus miris summa credendi ratio sit omnipotentia Creatoris.

1. **C**UR itaque facere non possit Deus, ut & resurgant corpora mortuorum, & igne æterno crucientur corpora damnatorum, qui fecit mundum in cælo, in terra, in aere, in aquis, innumerabilibus miraculis plenum; cum sit omnibus quibus plenus est procul dubio majus & excellentius etiam ipse mundus miraculum? Sed isti cum quibus vel contra quos agimus, qui & Deum esse credunt a quo factus est mundus, & deos ab illo factos per quos ab illo administratur mundus, & miraculorum effectri-

(b) Editi, *tamque mirifica*. Abest *tamque* a MSS.

fecunditates, sive spontaneorum, sive cultu & ritu quolibet (a) imperatorum, sive etiam magicorum mundanas vel non negant, vel insuper & prædicant potestates, quando eis rerum vim mirabilem proponimus aliarum, quæ nec animalia sunt rationalia, nec ulla ratione præditi spiritus, sicut sunt ea, quorum pauca commemoravimus, respondere adolent: Vis est ista naturæ, natura eorum sic se habet, propriarum istæ sunt efficaciarum naturarum. Tota itaque ratio est, cur, Agrigentinum salem flamma fluere faciat, aqua crepitare, quia hæc est natura ejus. At hoc esse potius contra naturam videtur, quæ non igni, sed aquæ dedit salem solvere; torrere autem igni, non aquæ. Sed ista, inquiunt, salis hujus naturalis est vis, ut his contraria patiat. Hæc igitur ratio redditur & de illo fonte Garamantico: ubi una vena friget diebus, noctibus fervet, vi utraque molesta tangentibus. Hæc & de illo alio, qui cum sit contractantibus frigidus, & facem sicut alii fontes extinguat accensam, dissimiliter tamen atque mirabiliter idem ipse accendit extinctam. Hæc & de lapide asbesto, qui cum ignem nullum habeat proprium, accepto tamen sic ardet alieno, ut non possit extinguui. Hæc de ceteris quæ piget retexere, quibus licet vis insolita contra naturam inesse videatur, alia tamen de illis non redditur ratio, nisi ut dicatur, hanc eorum esse naturam. Brevis sane ista est ratio, fateor; sufficiensque responsio. Sed cum Deus auctor sit naturarum omnium, cur (b) nolunt fortiores nos reddere rationem, quando aliquid velut impossibile nolunt credere, eisque redditionem rationis postcibus respondemus, hanc esse voluntatem omnipotentis Dei; qui certe non ob aliud vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult potest, qui potuit creare tam multa, quæ nisi ostenderentur, aut a credendis hodieque testibus dicerentur, profecto impossibilia putarentur, non solum quæ ignotissima apud nos, verum etiam quæ notissima posui. Illa enim quæ apud nos præter eos, quorum de his libros legimus, non habent testem, & ab eis conscripta sunt qui non sunt divinitus docti atque humanitus falli forte potuerunt, licet cuique sine recta reprehensione non credere.

2. Nam nec ego volo temere credi cuncta quæ posui, quia nec a me ipso ita creduntur tamquam nulla de illis sit in mea cogitatione dubitatio, exceptis his quæ vel ipse sum expertus, & cuius facile est experiri; sicut de calce, quod fervet in aqua, in oleo frigida est; de magnete lapide, quod nescio qua sorbitione insensibili stipulam non moveat, & ferrum rapiat; de carne non putrescente pavonis, cum putruerit & Platonis; de palca sic frigente ut

fluescere nivem non sinat, sic calente ut maturefcere poma compellat; de igne fulgido, quod secundum suum fulgorem lapides coquendo candificet, & contra eundem suum fulgorem urendo plurima obfuscet. Tale est quod & nigræ maculæ offunduntur ex oleo splendido, similiter nigræ lineæ de candido imprimuntur argento. De carbonibus etiam, quod (c) accendente igne sic vertantur in contrarium, ut de lignis pulcherrimis tetri, fragiles de duris, imputribiles de putribilibus fiant. Hæc ipse quædam cum multis, quædam cum omnibus novi, & alia plurima, quæ huic libro inferere longum fuit. De his autem quæ posui non experta, sed lecta, præter de fonte illo, ubi faces extinguuntur ardentes & accenduntur extinctæ, & de pomis terræ Sodomorum forinsecus quasi maturis, intrinsecus fumeis, nec testes aliquos idoneos a quibus utrum vera essent audire, potui reperire. Et illum quidem fontem non inveni, qui in Epiro vidisse se dicerent; sed qui in Gallia similem nossent non longe a Gratianopoli civitate. De fructibus autem Sodomitarum arborum, non tantum litteræ fide dignæ indicant, verum etiam tam multi se loquuntur expertos, ut hinc dubitare non possim. Cetera vero sic habeo, ut neque affirmanda, neque neganda decreverim: sed ideo etiam ipsa posui, quoniam apud eorum, contra quos agimus, historicos legi: ut ostenderem qualia multa, multique illorum, nulla reddita ratione, in suorum litteratorum scripta litteris credant, qui nobis credere, quando id quod eorum experientiam sensumque transgreditur, omnipotentem Deum dicimus esse facturum, nec reddita ratione dignantur. Nam quæ melior & validior ratio de rebus talibus redditur, quam cum omnipotens ea posse facere perhibetur, & facturus dicitur, quæ prænuntiasset ibi legitur, ubi alia multa prænuntiavit, quæ fecisse monstratur? Ipse quippe faciet, quia se facturum esse prædixit, quæ impossibilia putantur, qui promisit & fecit ut ab incredulis gentibus incredibilia crederentur.

CAPUT VIII.

Non esse contra naturam, cum in aliqua re, cuius natura innotuit, aliquid ab eo quod erat notum incipit esse diversum.

1. **S**I autem propterea respondent, se non credere quæ de humanis semper arsuris nec unquam morituris corporibus dicimus, quia humanorum corporum naturam novimus longe aliter institutam; unde nec illa ratio hinc reddi potest, quæ de illis naturis mirabilibus reddatur, ut dici possit: Vis ista naturalis est, rei hujus ista natura est; quoniam scimus humanæ carnis istam non esse naturam: habemus quidem quod respondeamus de litteris sacris, hanc ipsam scilicet humanam carnem aliter institutam

eam, quam fortiores appellat, nolint sibi reddi rationem, hanc videlicet esse voluntatem omnipotentis Dei.

(c) Sic MSS. At editi, *accidente*.

Agrigentinum sal.

Garamantico.

Asbestus lapis.

Deus omnium naturarum auctor.

(a) Sic Er. & MSS. At Vind. Am. & Lov. *imperatorum*.

(b) Editi, *volunt*. Plures vero MSS. *nolunt*: melius sane; nam de incredulis queritur Augustinum, quod

tam fuisse ante peccatum, id est, ut posset numquam perpeti mortem; aliter autem post peccatum, qualis in arumna hujus mortalitatis innotuit, ut perpetem vitam tenere non possit. Sic ergo aliter quam nobis nota est, instituetur in resurrectione mortuorum. Sed quoniam istis non credunt litteris, ubi legitur qualis in paradiso vixerit homo; quantumque fuerit a necessitate mortis alienus, quibus utique si crederent, non cum illis de poena damnatorum, quæ futura est, operosius ageremus; de litteris eorum, qui doctissimi apud illos fuerunt, aliquid proferendum est, quo appareat posse fieri, ut aliter se habeat quæque res, quam prius in rebus innotuerat suæ determinatione naturæ.

2. Est in Marci Varronis libris, quorum inscriptio est, De gente populi Romani, quod eisdem verbis, quibus ibi legitur, & hic ponam; In caelo, inquit, mirabile existit portentum: nam in stella Veneris nobilissima, quam Plautus Vesperuginem, Homerus Hesperon appellat, pulcherrimam dicens, Castor scribit tantum portentum existit, ut mutaret colorem, magnitudinem, figuram, cursum: quod factum ita neque antea, neque postea sit. Hoc factum (a) Ogyge rege dicebant (b) Adrastus Cyzicenus & Dion Neapolites, mathematici nobiles. Hoc certe Varro tantus auctor portentum non appellaret, nisi esse contra naturam videretur. Omnia quippe portenta contra naturam dicimus esse: sed non sunt. Quomodo est enim contra naturam, quod Dei sit voluntate, cum voluntas tanti utique Conditoris conditæ rei cuiusque natura sit? Portentum ergo sit, non contra naturam, sed contra quam est nota natura. Quis autem portentorum numerat multitudinem, quæ historia gentium continetur? Sed nunc in hoc uno attendamus, quod ad rem de qua agimus pertinet. Quid ita dispositum est ab auctore naturæ cæli & terræ, quemadmodum cursus ordinatissimus siderum? Quid tam raris legibus fixisque firmatum? Et tamen quando ille voluit, qui summo regit imperio ac potestate quod condidit, stella præ ceteris magnitudine atque splendore notissima, colorem, magnitudinem, figuram, & (quod est mirabilius) sui cursus ordinem legemque mutavit. Turbavit profecto tunc, si ulli jam fuerunt canones astrologorum, quos velut (c) inerrabili computatione de præteritis ac futuris astrologorum motibus conscriptos habent, quos canones sequendo ausi sunt dicere hoc quod de Lucifero contigit, nec antea, nec postea contigisse. Nos autem in divinis libris legimus, etiam solem ipsum & stetit, cum hoc a Domino Deo petivisset vir sanctus Jesus Nave, donec cæptum prælium victoria terminaret; & re-

Tom. VII.

(a) MSS. *Ogygo*. Vind. Am. & Er. *Ogygio*. Vide supra lib. 18. c. 8.

(b) In plerisque MSS. *Adrastus Cyzicenus*, vel *Cyzichenus*.

(c) Er. & plerique MSS. *inerrabili*. Vetus liber Corb.

trorsum redisse, ut regi Ezechia quindecim anni ad vivendum additi, hoc etiam prodigio promissioni Dei significarentur adjuncto. Sed ista quoque miracula, quæ meritis sunt concessa sanctorum, quando credunt isti facta, magicis artibus tribuunt. Unde illud est quod superius commemoravi dixisse Virgilium, Sistere aquam fluviis, & vertere sidera retro. Nam & fluvium stetit superius, inferiusque fluxisse, cum populus Dei ductore supra memorato Jesu Nave viam carperet, & Elia propheta transeunte, ac postea discipulo ejus Elifæo id esse factum in sacris litteris legimus; & retro versum fuisse maximum sidus regnante Ezechia, modo commemoravimus. Quod vero de Lucifero Varro scripsit, non est illic dictum alicui homini petenti id fuisse concessum.

3. Non ergo de notitia naturarum caliginem sibi faciant infideles, quasi non possit in aliqua re divinitus fieri aliud, quam in ejus natura per humanam suam experientiam cognoverunt: quamvis & ipsa quæ in rerum natura omnibus nota sunt, non minus mira sint; essentque stupenda considerantibus cunctis, si solerent homines mirari mira nisi rara. Quis enim, consulta ratione, non videat in hominum innumerabili numerositate, & tanta naturæ similitudine, valde mirabiliter sic habere singulos singulas facies, ut nisi inter se similes essent, non discerneretur species eorum ab animalibus ceteris; & rursus nisi inter se dissimiles essent, non discernerentur singuli ab hominibus ceteris? Quos ergo similes confitemur, eosdem dissimiles invenimus. Sed mirabilior est consideratio dissimilitudinis; quoniam similitudinem justius videtur exposcere natura communis. Et tamen quoniam quæ sunt rara, ipsa sunt mira, multo amplius admiramur quando duos ita similes reperimus, ut in eis discernendis aut semper, aut frequenter erremus.

4. Sed quod dixi scriptum a Varrone, licet eorum sit historicus idemque doctissimus, fortasse vere factum esse non credunt; aut quia non diu mansit (d) talis ejusdem sideris cursus, sed reditum est ad solidum, minus isto moventur exemplo. Habent ergo aliud, quod etiam nunc possit ostendi, eisque puto debere sufficere, quo (e) commoneantur, cum aliquid adverterint in aliqua institutione naturæ, eamque sibi notissimam fecerint, non se inde Deo debere præscribere, quasi eam non possit in longe aliud, quam eis cognita est, vertere atque mutare. Terra Sodomorum non fuit utique ut nunc est: sed jacebat simili ceteris facie, eademque vel etiam uberiore fecunditate pollebat: nam Dei paradiso in divinis eloquiis comparata est. Hæc postea quam facta de cælo est, sicut illorum * quoe

Bbb que

itinerabili.

(d) Vind. Am. Er. & MSS. *alius*.

(e) Sic MSS. editi autem, *commoveantur*.

Jos. 18.

Enoid.

Jos. 4.

18. Reg. 2.

8. & 14.

Terra Sodomorum facies mutata. Gen.

13. 10. Tacit. lib. 5.

Josue. 10. 13.

que adtestatur historia, & nunc ab eis qui veniunt ad loca illa conspiciuntur, prodigiosa fuligine horrore est, & poma ejus interiorem favillam mendaci superficie maturitatis includunt. Ecce non erat talis, & talis est. Ecce a Conditor naturarum natura ejus in hanc foedissimam diversitatem mirabili mutatione conversa est: & quod post tam longum accidit tempus, tam longo tempore perseverat.

5. Sicut ergo non fuit impossibile Deo, quas voluit instituire, sicut ei non est impossibile, in quidquid voluerit quas instituit, mutare naturas. Unde illorum quoque miraculorum multitudo silvescit, quæ monstra, ostenta, portenta, prodigia nuncupantur: quæ recolere & commemorare si velim, hujus Operis, quis erit finis? Monstra sane dicta perhibent a monstrando, quod aliquid significando demonstrant, & ostenta ab ostendendo; & portenta a portendendo, id est, præostendendo, & prodigia, quod porro dicant, id est, futura prædicant. Sed viderint eorum conjectores; quomodo ex eis sive fallantur, sive instinctu spirituum, quibus cura est tali pœna dignos animos hominum noxiæ curiositatis retribus implicare, etiam vera prædicant, sive multa dicendo aliquando in aliquid veritatis incurrant. Nobis tamen ista quæ velut contra naturam fiunt, & contra naturam fieri dicuntur, (quo more hominum locutus est & Apostolus, dicendo, contra naturam in olea insitum oleastrum factum esse participem pinguedinis oleæ) & monstra, ostenta, portenta, prodigia nuncupantur, hoc monstrare debent, hoc ostendere, vel præostendere, hoc prædicere, quod facturus sit Deus, quæ de corporibus hominum se prænuntiavit esse facturum, nulla impediente difficultate, nulla præscribente lege naturæ. Quomodo autem prænuntiaverit, satis in libro superiore docuisse me existimo, decerpendo de Scripturis sanctis & novis & veteribus, non quidem omnia ad hoc pertinentia, sed quæ sufficere huic Operi judicavi.

CAPUT IX.

De gehenna, & æternarum qualitate pœnarum.

1. **Q**UOD igitur de sempiterno supplicio damnatorum per suum Prophetam Deus dixit, fiet, omnino fiet: *Vermis eorum non moritur, & ignis eorum non extinguitur.* Ad hoc enim vehementius commendandum, etiam Dominus Jesus, cum membra quæ hominem scandalizant pro his (a) hominibus poneret, quos ut sua membra dextra quis diligit, eaque præciperet amputari: *Bonum est, inquit, tibi debilem introire in visam, quam duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem, ubi vermis eorum non moritur, & ignis eorum non extinguitur.* Similiter de pede: *Bonum est tibi, inquit, claudum introire in vitam*

Monstra.
Ostenta.
Portenta.
Prodigia.

Rom. 11.
17. &
24.

Ijai. 66.
24.

Marci 9.
42. &
43.

Ibidem
47. &
46.

(a) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. pro his omnibus.

(b) MSS. Non enim piguit.

æternam, quam duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis, ubi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur. Non aliter ait & de oculo: *Bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis, ubi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.* Non (b) eum piguit uno loco eadem verba ter dicere: quem non terreat ista repetitio, & illius pœnæ comminatio tam vehemens ore divino?

2. Utrumque autem horum, ignem scilicet atque vermem, qui volunt ad animi pœnas, non ad corporis pertinere, dicunt etiam uri dolore animi sero atque infructuose pœnitentis eos qui fuerint a regno Dei separati; & ideo ignem pro isto dolore urente non incongrue poni potuisse contendunt: unde illud Apostoli est: *Quis scandalizatur, & ego non uror?* Eundem etiam vermem putant intelligendum esse. Nam scriptum est, inquit, *Sicut tinea vestimentum & vermis lignum, sic in uror excruciat cor viri.* Qui vero pœnas & animi & corporis in illo supplicio futuras esse non dubitant, igne uri corpus, animum autem rodi quodam modo verme mæroris affirmant. Quod etsi credibilius dicitur; quia utique absurdum est, ibi dolorem aut corporis, aut animi desaturum: ego tamen facilius (c) est ut ad corpus dicam utrumque pertinere, quam neutrum; & ideo tacitum in illis divinæ Scripturæ verbis animi dolorem, quoniam consequens esse intelligitur, etiamsi non dicatur, ut corpore sic dolente animus quoque sterili pœnitentiæ crucietur. Legitur quippe & in veteribus Scripturis: *Vindicta carnis impii, ignis & vermis.* Potuit brevius dici, *Vindicta impii.* Cur ergo dictum est, *carnis impii*, nisi quia utrumque, id est, & ignis & vermis, pœna erit carnis? Aut si vindictam carnis propterea dicere voluit, quia hoc in homine vindicabitur, quod secundum carnem vixerit, (propter hoc enim veniet (d) in mortem secundam, quam significavit Apostolus dicens: *Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini*) eligat quicquid quod placet, aut ignem tribuere corpori, animo vermem; hoc proprie, illud tropice; aut utrumque proprie corpori. Jam enim satis superius disputavi, posse animalia etiam in ignibus vivere, in ustione sine consumptione, in dolore sine morte, per miraculum omnipotentissimi Creatoris: cui hoc possibile esse qui negat, a quo fit quidquid in naturis omnibus miratur ignorat. Ipse enim est Deus, qui omnia in hoc mundo magna & parva miracula quæ commemoravimus, & incomparabiliter plura quæ non commemoravimus, fecit, eademque ipso mundo uno atque omnium maximo miraculo inclusit. Eligat ergo unum de duobus quicquid quod placet, utrum & vermem ad corpus pro-

Ibidem
47. &
48.

2. Cor.
11. 29.
* Sup.

ple,
dolo-
rem.

Proph.
23. 20.

Eccl. 7.
19.

Rom. 8.
13.

(c) Sic MSS. Editi vero, *facilius astimo.*

(d) Lov. & in mortem secundam. Abest & a ceteris libris.

prie, an ad animum translato a corporalibus ad incorporalia vocabulo existimet pertinere, Quid autem horum verum sit, res ipsa expeditius indicabit, quando erit scientia tanta sanctorum, ut eis cognoscendarum illarum poenarum necessaria non sit experientia, sed ea quæ tunc erit plena atque perfecta, ad hoc quoque sciendum sapientia sola sufficiat. Nunc enim ex parte scimus, donec veniat quod perfectum est.

1. Cor. 73-9. Dum tamen nullo modo illa corpora talia futura esse credamus, ut nullis ab igne afficiantur doloribus.

CAPUT X.

An ignis gehenna, si corporalis est, possit malignos spiritus, id est, demones incorporeos tactu suo adurere.

1. **H**ic occurrit querere. Si non erit ignis incorporalis (a), sicut est animi dolor, sed corporalis, tactu noxius, ut eo possint corpora cruciari; quomodo in eo erit etiam poena spirituum malignorum? Idem quippe ignis erit, supplicio scilicet hominum adtributus & dæmonum, dicente Christo: *Discedite a me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus.* Nisi quia sunt quædam sua etiam dæmonibus corpora, sicut doctis hominibus * visum est, ex isto aere crasso atque humido, cujus impulsus vento flante sentitur. Quod genus elementi si nihil igne perpeti posset, non ureret fervefactus in balneis. Ut enim urat, prior uritur, facitque quod patitur. Si autem quisquam nulla habere corpora dæmones asseverat, non est de hac re aut laborandum operosa inquisitione, aut contentiosa disputatione certandum. Cur enim non dicamus, quamvis miris, tamen veris modis etiam spiritus incorporeos posse poena corporalis ignis affligi, si spiritus hominum etiam ipsi profecto incorporei, & nunc potuerunt includi corporalibus membris, & tunc poterunt corporum suorum vinculis insolubiliter alligari? Adhærebunt ergo, si eis nulla sunt corpora, spiritus dæmonum, immo spiritus dæmones, licet incorporei, corporeis ignibus cruciandi: non ut ignes ipsi, quibus adhærebunt, eorum junctura inspicientur, & animalia fiant, quæ consent spiritui & corpore; sed, ut dixi, miris & ineffabilibus modis adherendo, accipientes ex ignibus poenam, non dantes ignibus vitam. Quia & iste alius modus, quo corporibus adhærent spiritus, & animalia fiunt, omnino mirus est, nec comprehendi ab homine potest, & hoc ipse homo est.

2. Dicerem quidem sic arduos sine ullo corpore spiritus, sicut ardebat apud inferos ille dives, quando dicebat, *Crucior in hac flamma*: nisi convenienter responderi cernerem, talem fuisse illam flammam, quales oculi quos levavit, & Lazarum vidit, qualis lingua cui humorem exiguum desideravit infundi, qualis digi-

tus Lazari de quo id sibi fieri postulavit: ubi tamen erant sine corporibus animæ. Sic ergo incorporalis & illa flamma qua exarsit, & illa guttula quam poposcit; qualia etiam sunt visa dormientium sive in cæstasi cernentium res incorporales, habentes tamen similitudinem corporum. Nam & ipse homo cum spiritu, non corpore, sit in talibus visis, ita se tamen tunc similem suo corpori videt, ut discernere omnino non possit. At vero gehenna illa, quod etiam stagnum ignis & sulphuris dictum est, corporeus ignis erit, & cruciabit corpora damnatorum, aut & hominum & dæmonum, solida hominum, æria dæmonum; aut tantum hominum corpora cum spiritibus, dæmones autem spiritus sine corporibus, hærentes fumendo poenam, non impertiendo vitam corporalibus ignibus. Unus quippe utriusque ignis erit, sicut Veritas dixit.

CAPUT XI.

An hoc ratio justitia habeat, ut non sint extensiora poenarum tempora, quam fuerint peccatorum.

Sic autem quidam eorum, contra quos defendimus Civitatem Dei, injustum putant, ut pro peccatis quamlibet magnis, parvo scilicet tempore perpetratis, poena quisque damnetur æterna, quasi ullius id umquam justitia legis adtendat, ut tanta mora temporis quisque puniatur, quanta mora temporis unde puniretur admisit. Octo genera poenarum in legibus esse scribit Tullius, damnium, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exilium, mortem, servitutem. Quid horum est quod in breve tempus pro cuiusque peccati celeritate coartetur, ut tanta vindicetur morula, quanta deprehenditur perpetratum, nisi forte talio? Id enim agit, ut hoc patiatur quisque quod fecit. Unde illud est Legis: *Oculum pro oculo, dentem pro dente.* Fieri enim potest, ut tam brevi tempore quisque amittat oculum severitate vindictæ, quam tulit ipse alteri improbitate peccati. Porro autem si alienæ femina oculum infixum, rationis sit verberare vindicare, nonne qui illud puncto temporis fecerit, incomparabili horarum spatio verberatur, & suavitas voluptatis exiguae diuturno dolore punitur? Quid in vinculis numquid (b) tam diu quisque judicandum est esse debere, quam diu fecit unde meruit alligari; cum justissime annosas poenas servus in compedibus pendat, qui verbo aut ictu celerrime transeunte vel laceffivit dominum, vel plagavit? Jam vero damnium, ignominia, exilium, servitus, cum plerumque sic infliguntur, ut nulla venia relaxentur, nonne pro hujus vitæ modo similia poenis videntur æternis? Ideo quippe æterna esse non possunt, quia nec ipsa vita, quæ his plectitur, porrigitur in æternum: & tamen peccata, quæ vindicantur lon-

Bbb 2

giffi-

(a) Er. & Lov. *incorporalis noxius*. Redundat noxius, nec est in MSS.

(b) Editi, *Numquid ibi*. Absent ibi a MSS.

gissimi temporis poenis, brevissimo tempore perpetrantur, nec quisquam exiit qui cederet tam cito nocentium finienda esse tormenta, quam cito factum est vel homicidium, vel adulterium, vel sacrilegium, vel quodlibet aliud scelus, non temporis longitudine, sed iniquitatis & impietatis magnitudine metiendum. Qui vero pro aliquo grandi crimine morte mulatur, numquid mora qua occiditur, quæ perbrevis est, ejus supplicium leges æstimant, & non quod cum in sempiternum auferunt de societate viventium. Quod est autem de ista Civitate mortali homines supplicio primæ mortis, hoc est de Civitate illa immortalis homines supplicio secundæ mortis auferre. Sicut enim non efficiunt leges hujus Civitatis, ut in eam quicquæ revocetur occisus; sic nec illius, ut in vitam revocetur æternam, secunda morte damnatus. Quomodo ergo verum est, inquit, quod ait Christus vester *In qua mensura mensi fueritis, in ea remittetur vobis*, si temporale peccatum supplicio puniatur æterno? Nec attendunt, non propter æquale temporis spatium, sed propter vicissitudinem mali, id est, ut qui mala fecerit, mala patiatur, eandem dictam fuisse mensuram. Quamvis hoc in ea re proprie possit accipi, de qua Dominus cum hoc diceret, loquebatur, id est, de judiciis & condemnationibus. Proinde qui judicat & condemnat injuste, si judicatur & condemnatur iuste, in eadem mensura recipit, quamvis non hoc quod dedit. Judicio enim fecit, iudicio patitur: quamvis fecerit damnatione quod iniquum est, patitur damnatione quod iustum est.

CAPUT XII.

De magnitudine pravariationis primæ, ob quam æterna poena omnibus debetur, qui extra gratiam fuerint Salvatoris.

SED poena æterna idco dura & injusta sensibus videtur humanis, quia in hac infirmitate moribundorum sensuum deest ille sensus altissimæ purissimæque sapientiæ, quo sentiri possit quantum nefas in illa prima pravariatione commissum sit. Quanto enim magis homo fruebatur Deo, tanto majore impietate dereliquit Deum, & factus est malo dignus æterno, qui hoc in se peregit bonum, quod esse posset æternum. Hinc est universa generis humani massa damnata: quoniam qui hoc (a) primitus admisit, cum ea quæ in illo fuerat radicata sua stirpe punitus est, ut nullus ab hoc iusto debitoque supplicio, nisi misericordia & indebita gratia liberetur; atque ita disperuat genus humanum, ut in quibusdam demonstreretur quid valeat misericors gratia, in cæteris quid iusta vindicta. Neque enim utrumque demonstraretur in omnibus: quia si omnes remanerent in poenis iustæ damnationis, in nullo appareret misericors gratia (b) redimentis: rursum si omnes a tenebris

(a) Plerique MSS. *primus*.(b) Verbum *redimentis* abest a MSS.

transferrentur in lucem, in nulla appareret (c) severitas ultionis. In qua propter multos plures quam in illa sunt, ut sic ostendatur quid omnibus deberetur. Quod si omnibus redderetur, iustitiam vindicantis iuste nemo reprehenderet: quia vero tam multi exinde liberantur, est unde agantur maximæ gratiæ gratuito muneri liberantis.

CAPUT XIII.

Contra opinionem eorum, qui putant criminosis supplicia post mortem causa purgationis adhiberi.

PLATONICI quidem, quamvis impunita nulla velint esse peccata, tamen omnes poenas emendationi adhiberi putant, vel humanis inflictas legibus, vel divinis, sive in hac vita, sive post mortem, si aut parcatur hic cuique, aut ita plectatur ut hic non corrigatur. Hinc est Maronis illa sententia, ubi cum dixisset de terrenis corporibus moribundisque membris, quod animæ

Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, nec auras

Suscipiunt, clausæ tenebris & carcere cæco: secutus adjunxit, atque ait:

Quin & supremo cum lumine vita reliquit: id est, cum die novissimo reliquit eas ista vita.

Non tamen (inquit) omne malum miseris, nec funditus omnes

Corporeæ excedunt pestes, penitusque necesse est

Multa diu concreta modis inolescere miris.

Ergo exercentur poenis, veterumque malorum

Supplicia expendunt: aliæ panduntur inanes

Suspensæ ad ventos, aliis sub gurgite vasto

Insectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

Qui hoc opinantur, nullas poenas nisi purgatorias volunt esse post mortem, ut quoniam terris superiora sunt elementa, aqua, aer, ignis, ex aliquo istorum mundetur per expiatorias poenas, quod terrena contagione contractum est. Aer quippe accipitur in eo quod ait, Suspensæ ad ventos. Aqua in eo quod ait, Sub gurgite vasto. Ignis autem suo nomine expressus est, cum dixit, Aut exuritur igni. Nos vero etiam in hac quidem mortali vita esse quasdam poenas purgatorias confitemur, non quibus assiluntur, quorum vita vel non inde fit melior, vel potius inde fit pejor; sed illis sunt purgatoriæ, qui eis coerciti corriguntur. Ceteræ omnes poenæ, sive temporariæ, sive sempiternæ, sicut unusquisque divina providentia tractandus est, inferuntur, vel pro peccatis sive præteritis, sive in quibus adhuc vivit ille qui plectitur, vel pro exercendis declarandisque virtutibus, per homines & angelos, seu bonos seu malos. Nam & si (d) quisquam mali aliquid alterius improbitate vel errore patiatur, peccat quidem homo, qui vel ignorantia, vel injustitia cuiquam mali aliquid facit: sed non peccat Deus, qui iusto, quamvis occul-

(c) In MSS. plerisque, *veritas*.(d) Vind. Am. & MSS. *quisque*.

Lucæ 6.
38.
V. Ep.
102. ad
Deograsias 9.4.

Hominis lapsus.

occulto, iudicio fieri finit. Sed temporarias pœnas alii in hac vita tantum, alii post mortem, alii & nunc & tunc, verumtamen ante iudicium illud severissimum novissimumque patiuntur.

Matth.
12.32. Non autem omnes veniunt in sempiternas pœnas, quæ post illud iudicium (a) sunt futuræ, qui post mortem sustinent temporales. Nam quibusdam, quod in isto non remittitur, remitti in futuro sæculo, id est, ne futuri sæculi æterno supplicio puniantur, jam supra diximus.

CAPUT XIV.

De panis temporalibus istius vitæ, quibus subjecta est humana conditio.

RARISSIMI sunt autem qui nullas in hac vita, sed tantum post eam pœnas luunt. Fuisse tamen aliquos, qui usque ad decrepitam senectutem ne levissimam quidem febriculam fenserint, quietamque duxerint vitam, ipsi & novimus & audivimus: quamquam vita ipsa mortalium tota pœna sit, quia tota tentatio est, sicut sacræ litteræ personant, ubi scriptum est:

Job. 7.1. Numquid non tentatio est vita humana super terram? Non enim parva pœna est ipsa insipientia, vel imperitia, quæ usque adeo fugienda merito iudicatur, ut per pœnas doloribus plenas pueri cogantur quæque artificia vel litteras discere; ipsumque discere, ad quod pœnis adiguntur, tam pœnale est eis, ut nonnumquam ipsas pœnas per quas compelluntur discere, malint ferre, quam discere. Quis autem non exhorreat, & mori eligat, si ei proponatur, aut mors perpetianda, aut rursus infantia? Quæ quidem quod non a risu, sed a fletu orditur hanc lucem, quid malorum ingressa sit, nesciens prophetat quodam modo.

Plin. l.
7.26. Solum, quando natus est, ferunt * risisse Zoroastrem, nec ei boni aliquid monstruosus risus ille portendit. Nam magicarum artium fuisse perhibetur inventor: quæ quidem illi nec ad præsentis vitæ vanam felicitatem contra suos inimicos prodesse potuerunt. A Nino quippe rege Assyriorum, cum esset ipse Bactrianorum, bello superatus est. Prorsus quod scriptum est:

Ecl.
4.1. Grave jugum super filios Adam a die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepultura in matrem omnium, usque adeo impleri necesse est, ut ipsi parvuli per lavacrum regenerationis ab originalis peccati, quo solo tenebantur, vinculo iam soluti, mala multa patientes, nonnulli & incurfus spirituum malignorum aliquando patiantur. Quæ quidem passio absit ut eis obsit, si hanc vitam in illa ætate etiam ipsa passione ingravescente & animam de corpore excludente finierint.

CAPUT XV.

Quod omne opus gratia Dei eruentis nos de profunditate veteris mali, ad futuri sæculi pertineat novitatem.

VERUMTAMEN in gravi jugo quod positum est super filios Adam, a die exitus de ventre matris eorum usque in diem sepultura in matrem omnium, etiam hoc (b) malum mirabile reperitur, ut sobrii simus, atque intelligamus hanc vitam de peccato illo nimis nefario, quod in paradiso perpetratum est, factam nobis esse pœnalem, totumque quod nobiscum agitur per Testamentum novum, non pertinere nisi ad novi sæculi hereditatem novam, ut hic pignore accepto, illud cuius hoc pignus est suo tempore consequamur: nunc autem ambulemus in spe, & proficientes de die in diem, spiritu facta carnis mortificemus. *Novit enim Dominus qui sunt ejus: & quotquot Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei,* sed gratia, non natura. Unicus enim natura Dei Filius, propter nos misericordia factus est filius hominis, ut nos natura filii hominis, filii Dei per (c) illum gratia fieremus. Manens quippe ille immutabilis, naturam nostram in qua nos susciperet, suscepit a nobis, & tenax divinitatis suæ, nostræ infirmitatis particeps factus est; ut nos in melius commutati, quod peccatores mortalesque sumus, ejus (d) immortalis & justæ participatione amittamus, & quod in natura nostra bonum fecit, impletum summo bono in ejus naturæ bonitate servemus. Sicut enim per unum hominem peccantem in hoc tam grave malum devenimus: ita per unum hominem eundemque Deum justificantem ad illud bonum tam sublime veniemus. Nec quisquam se debet ab isto ad illum transisse confidere, nisi cum ibi fuerit, ubi tentatio nulla erit; nisi pacem tenuerit, quam belli hujus, in quo caro concupiscit adversus spiritum & spiritus adversus carnem, multis & variis certaminibus quærit. Hoc autem bellum numquam ullum esset, si natura humana per liberum arbitrium in rectitudine, in qua facta est, persistisset. Nunc vero quæ pacem felix cum Deo habere noluit, secum pugnat infelix, & (e) cum sit hoc malum miserabile, melius est tamen quam priora vitæ hujus. Melius configitur quippe cum vitiis, quam (f) cum sine ulla consuetudine dominantur. Melius est, inquam, bellum cum spe æternæ pacis, quam sine ulla liberationis cogitatione captivitas. Cupimus quidem etiam hoc bello carere, & ad capeendam ordinatissimam pacem, ubi firmissima stabilitate potioribus (g) inferiora subdantur, igne divini amoris accendimur. Sed si (quod absit) illius tanti boni spes nulla esset, malle debui-

Rom. 8.

13.

2. Tim.

2. 19.

Rom. 8.

14.

Rom. 5.

12.

Gal. 5.

17.

(a) Editi, *his sunt futura*. Absent *his* ab omnibus MSS.

(b) Editi, *hoc medium miserabile*. Plerique MSS. *hoc malum mirabile*: scilicet in parvulis ipsis regeneratis, de quibus superiore capite.

(c) Sola editio Lov. *per illius gratiam*.

(d) Ita omnes MSS. At editi, *ejus immortalitatis & iustitia*: paulloque post loco *impletum*, iidem habebant

impleri.

(e) Sic MSS. Editi vero, & hoc quoque cum malum sit miserabile.

(f) Absent cum a pluribus MSS.

(g) Lov. *inferiora*. Editi alii & plerique MSS. *inferiora*.

debuimus in hujus conflictationis molestia remanere, quam vitii in nos dominationem non eis resistendo permittere.

CAPUT XVI.

Sub quibus gratia legibus omnes regeneratorum habeantur aetates.

Rom. 9. 23. **V**ERUM tanta est Dei misericordia in vasa misericordiae quae preparavit in gloriam, ut etiam prima hominis aetas, id est, infantia quae sine ullo renisu subiacet carni, & secunda quae pueritia nuncupatur, ubi nondum ratio suscepit hanc pugnam, & fere sub omnibus vitiosis delectationibus jacet, quia licet jam fari valeat, & ideo infantiam transisse videatur, nondum in ea est praecepti capax infirmitas mentis; si sacramenta Mediatoris acceperit, etiam si hanc in eis annis vitam finiat, translata scilicet a potestate tenebrarum in regnum Christi, non solum poenis non prepararetur aeternis, sed ne ulla quidem post mortem purgatoria tormenta patiatur. Sufficit enim sola spiritualis regeneratio, ne post mortem obsequio quod carnalis generatio cum morte contraxit. Cum autem ventum fuerit ad praeceptum, quae praeceptum jam capit, & subdi potest legis imperio, suscipiendum est bellum contra vitia, & gerendum acriter, ne ad damnabilia peccata perducatur. Et si quidem nondum victoriarum consuetudine roborata sunt, facilius vincuntur & cedunt: si autem vincere atque imperare ^(a) consueverunt, laboriosa difficultate superantur. Neque id fit veraciter atque sinceriter, nisi ^(b) vera delectatione iustitiae: haec est autem in fide Christi. Nam si lex iuvans adsit, & spiritus iuvans desit, per ipsam prohibitionem desiderio crescente atque vincente peccati, etiam reatus praevaricationis accedit. Nonnumquam sane apertissima vitia aliis vitii vincuntur occultis, quae putantur esse virtutes, in quibus regnat superbia & quaedam sibi placendi altitudo ruinosa. Tunc itaque victa vitia deputanda sunt, cum Dei amore vincuntur, quem nisi Deus ipse non donat, nec aliter nisi per Mediatorem Dei & hominum hominem Jesum Christum, qui factus est participes mortalitatis nostrae, ut nos participes faceret divinitatis suae. Paucissimi autem sunt tantae felicitatis, ut ab ipsa incognita adolescentia nulla damnabilia peccata committant, vel in flagitiis, vel in facinoribus, vel in nefariis cujusquam impietatis errore, sed magna spiritus largitate operiantur, quod quid ^(c) eis possit carnali delectatione docentur. Plurimi vero praecepto legis accepto, corruptis vitii fuerint prevalens vitiiis & praevaricatores eius effecti, tunc ad gratiam confugiunt adjuvantem, qua fiant & amarius penitendo, & vehementius pugnando, prius Deo subditi, atque ita carni praeposita mente victores. Quisquis igitur

Bellum cum vitiiis gerendum.

cupit poenas evadere sempiternas, non solum baptizetur, verum etiam iustificetur in Christo, ac sic vere transeat a diabolo ad Christum. Purgatorias autem poenas nullas futuras opinetur, nisi ante illud ultimum tremendumque iudicium. Nequaquam tamen negandum est, etiam ipsum aeternum ignem pro diversitate meritum quamvis malorum aliis levioerem, aliis futurum esse graviorem, sive ipsius vis atque ardor pro poena digna cuiusque varietur, sive ipse aequaliter ardeat, sed non aequali molestia sentiat.

CAPUT XVII.

De his qui putant nullorum hominum poenas in aeternum esse mansuras.

NUNC jam cum misericordibus nostris agendum esse video, & pacifice disputandum, qui vel omnibus illis hominibus, quos iustissimus Iudex dignos gehennae supplicio iudicabit, vel quibusdam eorum nolunt credere poenam sempiternam futuram, sed post certi temporis metas pro cuiusque peccati quantitate ^(d) longioris sive brevioris eos inde existimant liberandos. Qua in re misericordior profecto fuit Origenes, qui & ipsum diabolum atque angelos ejus post graviora pro meritis & diuturniora supplicia ex illis cruciatibus eruendos atque sociandos sanctis Angelis credidit. Sed illum & propter hoc, & propter alia nonnulla, & maxime propter alternantes sine cessatione beatitudines & miseriae, & statutis saecularum intervallis ab istis ad illas, atque ab illis ad istas itus ac reditus interminabiles, non immerito reprobavit Ecclesia: quia & hoc quod misericors videbatur amisit, faciendo sanctis veras miseriae quibus poenas luerent, & falsas beatitudines in quibus verum ac securum, hoc est, sine timore certum sempiterni boni gaudium non haberent. Longe autem aliter istorum misericordia humano errat affectu, qui hominum illo iudicio damnatorum miseriae temporales, omnium vero qui vel citius vel tardius liberantur, aeternam felicitatem putant. Quae sententia si propterea bona & vera quia misericors est, tanto erit melior & verior quanto misericordior fuerit. Extendatur ergo ac profundatur fons hujus misericordiae usque ad damnatos angelos, saltem post multa atque prolixa quantumlibet saecula liberandos. Cur usque ad universam naturam manat humanam, & cum ad angelicam ventum fuerit, mox arefcit? Non audent tamen se ulterius miserando porrigere, & ad liberationem ipsius quoque diaboli pervenire. Verum si aliquis audet, vincit nempe istos, & tamen tanto invenitur errare deformius, & contra recta Dei verba perversius, quanto sibi videtur sentire clementius.

Origenis sententia de salvando etiam diabolo.

CA-

(a) MSS. confusum: 2 & sic. alibi passim.

(b) Vind. Am. Er. & aliquot MSS. vera.

(c) Er. & nonnulli MSS. quidquid in eis possit carnali

delectatione damnari.

(d) Lov. longiores sive breviores. Editi vero alii & MSS. longioris sive brevioris: ut referatur ad temporis.

CAPUT XVIII.

De his qui novissimo iudicio, propter intercessionem sanctorum, neminem hominum putant esse damnandum.

I. SUNT etiam, quales in colloctionibus nostris ipse sum expertus, qui cum venerari videantur Scripturas sanctas, moribus improbandi sunt; & agendo causam suam, multo maiorem quam illi misericordiam Deo tribuunt erga humanum genus. Dicunt enim de malis & infidelibus hominibus divinitus quidem verum prædictum esse, quod digni sunt (a) poena: sed cum ad iudicium ventum fuerit, misericordiam esse superaturam. Donabit enim eos, inquit, misericors Deus precibus & intercessionibus sanctorum suorum. Si enim orabant pro illis, quando eos patiebantur inimicos, quanto magis quando videbunt humiles supplicesque prostratos? Neque enim credendum est, ajunt, tunc amissuros sanctos viscera misericordiae, cum fuerint plenissima ac perfectissima sanctitatis, ut qui tunc orabant pro inimicis suis, quando & ipsi sine peccato non erant, tunc non orent pro supplicibus suis, quando nullum caperint habere peccatum. Aut vero Deus tunc eos non exaudiet tot & tales filios suos, quando in tanta eorum sanctitate nullum inveniet orationis impedimentum? Testimonium vero Psalmi, & illi quidem qui permittunt infideles atque impios homines saltem longo tempore cruciari, & postea de malis omnibus erui, sed magis isti se dicunt esse, ubi legitur: *Numquid obliviscetur misereri Deus, aut continebit in ira sua miserationes suas?* Ira eius est, inquit, ut omnes indigni beatitudine sempiterna, ipso iudicante puniantur supplicio sempiterno. Sed si vel longum, vel prorsus ullum esse permiserit, profecto ut possit hoc fieri, continebit in ira sua miserationes suas, quod eum Psalmus dicit non esse facturum. Non enim ait, Numquid diu continebit in ira sua miserationes suas? sed quod prorsus non continebit, ostendit.

2. Sic ergo isti volunt iudicii Dei comminationem non esse mendacem, quamvis sit neminem damnaturus, quemadmodum ejus comminationem, qua dixit eversum se esse Ninivem civitatem, mendacem non possumus dicere; & tamen non factum est, inquit, quod sine ulla conditione prædixit. Non enim ait, Ninive evertetur, si non egerint penitentiam, seque correxerint: sed hoc non addito prænuñtiavit futuram everisionem illius civitatis. Quam comminationem propterea veracem putant, quia hoc prædixit Deus quod vere digni erant pati, quamvis hoc non esset ipse facturum. Nam & si penitentibus pepercit, inquit, utique illos penitentiam non ignorabat acturos, & tamen absolute ac definite eorum everisionem futuram esse prædixit. Hoc ergo erat, inquit, in ve-

ritate severitatis, quia id erant digni; sed in ratione miserationis non erat, quam non contineuit in ira sua, ut ab ea pena supplicibus parceret, quam fuerat contumacibus comminatus. Si ergo tunc pepercit, ajunt, quando sanctum suum Prophetam fuerat parcendo contristaturus, quanto magis tunc miserabiliter supplicibus parceret, quando ut parcat omnes sancti ejus orabunt? Sed hoc quod ipsi suis cordibus suspicantur, ideo putant Scripturas tacuisse divinas, ut multi se corrigant, vel prolixarum vel æternarum timore poenarum, & sint qui possint orare pro eis, qui se non correxerint: nec tamen opinantur omni modo id eloquia divina tacuisse. Nam quo pertinet, inquit, quod scriptum est: *Quam multa multitudo dulcedinis tue, Domine, quam abscondisti metuentibus te!* nisi ut intelligamus propter timorem fuisse absconditam misericordiae divinae tam multam secretamque dulcedinem? Addunt etiam propterea dixisse Apollolum: *Concluserunt enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium miseretur*, quo significaret, quod ab illo nemo damnabitur. Nec isti tamen qui hoc sentiunt, hanc opinionem suam usque ad liberationem vel nullam damnationem diaboli atque angelorum ejus extendunt. Humana quippe circa solos homines moventur misericordia, & causam maxime agunt suam, per generalem in genus humanum quasi Dei miserationem impunitatem falsam suis perditis moribus pollicentes: ac per hoc superabunt eos in prædicanda Dei misericordia, qui hanc impunitatem etiam principi demonum & ejus satellitibus pollicentur.

CAPUT XIX.

De his qui impunitatem omnium peccatorum promittunt etiam hæreticis, propter participationem corporis Christi.

ITEM sunt alii, ab æterno supplicio liberationem, nec ipsis saltem omnibus hominibus promittentes, sed tantummodo Christi baptisate ablatis, qui participes fiunt corporis ejus, quomodolibet vixerint, in quacunque hæresi vel impietate fuerint, propter illud quod ait Jesus: *Hic est panis qui de celo descendit, ut si quis ex ipso manducaverit, non moriatur. Ego sum panis vivus, qui de celo descendi. Si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum.* Ab æterna ergo morte, inquit, necesse est istos erui, & ad vitam æternam quocumque perducantur.

CAPUT XX.

De his qui non omnibus, sed eis tantum qui apud catholicos sunt renati, etiam si postea in multa crimina erroresque proruperint, indulgentiam pollicentur.

ITEM sunt qui hoc nec omnibus habentibus baptismatis Christi & ejus corporis sacramen-

Psal. 76.
10.

1. Jonæ
24.

Pf. 30.

20.

Rom. 11.

32.

Jon. 6.

50. & c.

(a) Vox *pena* abest ab editis Vind. Am. Er. & omnibus MSS.

tum; sed folis catholicis, quamvis male viventibus pollicentur; quia non solo sacramento, sed re ipsa manducaverunt corpus Christi, in ipso ejus corpore constituti, de quo dicit Apostolus: *Unus panis, unum corpus multi sumus*: ut etiamsi postea in aliquam heresim vel etiam in gentilium idololatriam lapsi fuerint, tantum quia in corpore Christi, id est, in Ecclesia catholica sumserunt baptismum Christi & manducaverunt corpus Christi, non moriantur in æternam; sed vitam quandoque consequantur æternam; atque illa omnis impietas quanto major fuerit, non eis valeat ad æternitatem, sed ad diuturnitatem magnitudinemque poenarum.

CAPUT XXI.

De his qui eos qui permanent in catholica fide, etiamsi pessime vixerint, & ob hoc viderentur, tamen propter fidei fundamentum salvandos esse definiunt.

SUNT autem qui propter id quod scriptum est: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit: non nisi in Ecclesia catholica perseverantibus, quamvis in ea male viventibus, hoc promittunt, per ignem videlicet salvandis merito fundamenti, de quo ait Apostolus: Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Jesus. Si quis autem edificat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam, uniuscujusque opus manifestabitur. Dies enim declarabit: quoniam in igne revelabitur, & uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus permanerit quod superædificavit, mercedem accipiet. Si cuius opus autem arserit, damnatum patietur: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem. Dicunt ergo cujuslibet vitæ catholicæ Christianum Christum habere in fundamento, quod fundamentum nulla heresis habet a corporis ejus unitate præcisa. Et ideo propter hoc fundamentum, etiamsi malæ vitæ fuerit catholicus Christianus, velut qui superædificaverit ligna, fœnum, stipulam, putant eum salvum fieri per ignem, id est, post poenas ignis illius liberari, quo igne in ultimo judicio punientur mali.*

CAPUT XXII.

De his qui putant ea crimina, quæ inter eleemosynarum opera committuntur, ad damnationis judicium non vocari.

CONSTAT autem quod non putare eos tantummodo arserunt illius æternitate supplicii, qui pro peccatis suis facere dignas eleemosynas negligunt, juxta illud apostoli Jacobi: *Judicium Jacobi autem sine misericordia illi, qui non fecit misericordiam. Qui ergo fecerit, inquit, quamvis mores in melius non mutaverit, sed inter ipsas suas eleemosynas nefarie ac nequiter vixerit, judicium illi cum misericordia futurum est, ut aut nulla damnatione plectatur, aut post aliquod tempus sive parvum, sive prolixum ab illa damnatione liberetur. Ideo Judicem ipsum vi-*

vorum atque mortuorum noluisse existimant aliud commemorare se esse dicturum, sive dextris quibus est vitam daturus æternam, sive sinistris quos æterno supplicio damnaturus, nisi eleemosynas sive factas, sive non factas. Ad hoc pertinere ajunt & in oratione Dominica quotidianam postulationem: *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*. Quisquis enim illi qui in eum peccavit, dimittit ignoscendo peccatum, procul dubio eleemosynam facit. Quam rem Dominus sic ipse commendavit, ut diceret: *Si enim dimiseritis peccata hominibus, dimittet vobis & Pater vester peccata vestra: si autem non dimiseritis hominibus, neque Pater vester qui in caelis est, dimittet vobis*. Ergo & ad hoc genus eleemosynarum pertinet quod ait apostolus Jacobus, iudicium futurum sine misericordia ei qui non fecit misericordiam. Nec dixit Dominus, inquit, magna vel parva; sed, *Dimittet vobis Pater vester peccata vestra, si & vos dimiseritis hominibus*. Ac per hoc putant etiam eis qui perditæ vixerint, donec claudant diem vitæ hujus extremum, per hanc orationem, qualicumque & quantumque fuerint, omnia quotidie peccata dimitti, sicut ipsa quotidie frequentatur oratio, si hoc tantummodo custodire meminerint, ut quando ab eis veniam petunt, qui eos peccato qualicumque læserunt, ex corde dimittant. Cum ad hæc omnia, Deo donante, respondero, liber iste claudendus est.

CAPUT XXIII.

Contra opinionem eorum qui dicunt nec diaboli, nec hominum malorum perpetua futura supplicia.

AC primum quæri oportet atque cognosci, cur Ecclesia ferre nequiverit hominum disputationem, diabolo etiam post maximas & diuturnissimas poenas, purgationem vel indulgentiam pollicentem. Neque enim tot sancti & sacris veteribus ac novis litteris eruditi, mundationem & regni caelorum beatitudinem post qualicumque & quantumque supplicia, qualibuscumque & quantumque angelis inviderunt: sed potius viderunt divinam vacuum vel infirmari non posse sententiam, quam se Dominus prænuntiavit in iudicio prolaturum atque dicturum: *Discedite a me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus*. Sic quippe ostendit æterno igne diabolum & angelos ejus arduos. Et quod scriptum est in Apocalypsi: *Diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, quo & bestia & pseudopropheta; & cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum*. Quod ibi dictum est æternum hic dictum est in secula seculorum: quibus verbis nihil Scriptura divina significare consuevit, nisi quod finem non habet temporis. Quamobrem profus nec alia causa, nec justior atque manifestior inveniri potest, cur verissima pietate teneatur fixum & immobile, nullum regressum ad justitiam vitamque sanctorum diabolus & angelos ejus habituros, nisi quia Scriptura,

Matth. 25-34.

Matth. 6.12.

Ibidem 14 & 15.

Matth. 25-41.

Apoa. 20. 9 & 10.

2. *Petr.* ptura, quæ neminem fallit, dicit eis Deum non pepercisse, & sic ab illo esse interim prædamnatos, ut carceribus caliginis (a) inferi retrufi traderentur servandi, atque ultimo iudicio puniendi, quando eos æternus ignis accipiet, ubi cruciabuntur in sæcula sæculorum. Quod si ita est, quomodo ab huius æternitate poenæ, vel universi, vel quidam homines post quantumlibet temporis subtrahentur, ac non statim eneruabitur fides, qua creditur sempiternum damnatum futurum esse supplicium? Si enim quibus dicitur: *Discedite a me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus*, vel universi vel aliqui eorum non semper ibi erunt; quid causæ est cur diabolus & angeli ejus semper ibi futuri esse credantur? An forte Dei sententia, quæ in malos & angelos & homines proferetur, in angelos vera erit, in homines falsa? Ita plane hoc erit, si non quod Deus dixit, sed quod suspicantur homines plus valebit. Quod fieri quia non potest, non argumentari adversus Deum, sed divino potius, dum tempus est, debent parere præcepto, qui sempiterno cupiunt carere supplicio. Deinde quale est æternum supplicium pro igne diuturni temporis (b) existimare, & vitam æternam credere sine fine, cum Christus eodem ipso loco, in una eademque sententia dixerit utrumque complexus: *Sic ibunt isti in supplicium æternum, iusti autem in vitam æternam*? Si utrumque æternum, profecto aut utrumque cum fine diuturnum, aut utrumque sine fine perpetuum debet intelligi. Par pari enim relata sunt, hinc supplicium æternum, inde vita æterna. Dicere autem in hoc uno eodemque sensu, Vita æterna sine fine erit, supplicium æternum finem habebit, multum absurdum est. Unde, quia vita æterna sanctorum sine fine erit, supplicium quoque æternum quibus erit, finem procul dubio non habebit.

CAPUT XXIV.

Contra eorum sensum, qui in iudicio Dei omnibus reis propter sanctorum preces putant esse parcendum.

1. **H**OC autem & adversus eos valet, qui suas agentes causas contra Dei venire verba, velut misericordia maiore conantur; ut ideo videlicet vera sint, quia ea quæ dixit homines esse passuros, pati digni sunt, non quia passuri sunt. Donabit enim eos, inquit, precibus sanctorum suorum, etiam tunc tanto magis orantium pro inimicis suis, quanto sunt utique sanctiores, eorumque efficacior est oratio, & exauditione Dei dignior, jam nullum habent.

Tom. VII.

(a) Sic MSS. Editi vero, *inferni*.

(b) Er. & Lov. *non existimare*. Abest non ab editis aliis & MSS.

(c) Editi post *pro hominibus*, addunt *nunc vivis oratur etiam malis*: glossæ, quod a veteribus libris abest.

(d) Hoc loco inserta sunt in Erasmi editione quædam, quæ minime reperiuntur in aliis libris, neque cum anteceden-

tium omnino peccatum. Cur ergo eadem perfectissima sanctitate, & cuncta impetrare valentibus mundissimis & misericordissimis precibus, etiam pro angelis non orabunt, quibus paratus est ignis æternus, ut Deus sententiam suam mitiget, & reflectat in melius, eosque ab illo igne faciat alienos? An erit forsitan quisquam, qui & hoc futurum esse præsumat, affirmans etiam sanctos Angelos simul cum sanctis hominibus, qui tunc æquales erunt Angelis Dei, pro damnandis & angelis & hominibus oraturos, ut misericordia non patiantur, quod veritate merentur pati? Quod nemo sanæ fidei dixit, nemo dicturus est. Alioquin nulla causa est, cur non etiam nunc pro diabolo & angelis ejus oret Ecclesia, quam Magister Deus pro inimicis suis iussit orare. Hæc igitur causa, qua fit ut nunc Ecclesia non oret pro malis angelis, quos suos esse novit inimicos, eadem ipsa causa est, qua fiet ut in illo tunc iudicio etiam pro hominibus æterno igne cruciandis, quamvis perfecta sit sanctitate, non oret. Nunc enim propterea pro eis orat, quos in genere humano habet inimicos, quia tempus est poenitentiae fructuosæ. Nam quid maxime pro eis orat, nisi *ut det illis Deus*, sicut dicit Apostolus, *poenitentiam, & resipiscant de diaboli laqueis, a quo captivi tenentur secundum ipsius voluntatem*? Denique si de aliquibus ita certa esset, ut qui sint illi, etiam nosset, qui licet adhuc in hac vita sint constituti, tamen prædestinati sunt in æternum ignem ire cum diabolo; tam pro eis non oraret, quam nec pro ipso. Sed quia de nullo certa est, orat pro omnibus dumtaxat hominibus inimicis suis in hoc corpore constitutis: nec tamen pro omnibus exauditur. Pro his enim solis exauditur, qui etsi adversantur Ecclesie, ita tamen sunt prædestinati, ut pro eis exaudiat Ecclesia, & filii efficiantur Ecclesie. Si qui autem usque ad mortem habebunt cor impenitens, nec ex inimicis convertentur in filios, numquid jam pro eis, id est, pro talium defunctorum spiritibus orat Ecclesia? quid ita, nisi quia jam in parte diaboli computatur, qui, dum esset in corpore, non est translatus ad Christum?

2. Eadem itaque causa est, cur non oretur tunc pro hominibus æterno igne puniendis, quæ causa est, ut neque nunc, neque tunc oretur pro angelis malis: quæ itidem causa est, ut quamvis pro hominibus (c), tamen jam nec nunc oretur pro infidelibus impiisque defunctis. Nam pro defunctis quibusdam, vel ipsius Ecclesie, vel quorundam piorum exauditur oratio ejus, licet qui in Christo renati non adeo ita male vixerint in corpore, ut tali misericordia habeantur indigni, nec iidem sic bene, ut inveniantur tali misericordia non egere. Tales etiam constat ante iudicii

Ccc rum

tibus & subsequentibus verbis satis coherent: scilicet post impiisque defunctis, sic habet illa editio: *Nam pro defunctis quibusdam, vel ipsius Ecclesie, vel quorundam piorum exauditur oratio ejus, licet qui in Christo renati non adeo ita male vixerint in corpore, ut tali misericordia habeantur indigni, nec iidem sic bene, ut inveniantur tali misericordia non egere. Tales etiam constat ante iudicii*

2. *Tiro.*
2.26.

Marth.
25.41.

Marth.
25.46.

* *V. En-* rum * nec usque adeo vita in corpore male ge-
chirid. c. lta est, ut tali misericordia judicentur digni non
110. esse, nec usque adeo bene, ut talem misericordiam
 reperiantur necessariam non habere. Sicut
 etiam facta resurrectione mortuorum non deerunt
 quibus post pœnas, quas patiuntur spiritus mortuorum,
 impertiatur misericordia, ut in ignem non mittantur
 æternum. Neque enim de quibusdam veraciter diceretur,
 quod non eis remittatur neque in hoc sæculo, neque in futuro,
 nisi essent quibus, etsi non in isto, tamen remittetur
 in futuro. Sed cum dictum fuerit a
Matth. 12-22. *Matth.* 23-34-
36. *Judice vivorum atque mortuorum: Venite bene-
 licite Patris mei, possidete paratum vobis regnum
 a constitutione mundi: & aliis e contrario, Dis-
 cedite a me maledicti in ignem æternum, qui pa-
 ratus est diabolo, & angelis ejus: & Ibunt isti
 in supplicium æternum, justi autem in vitam
 æternam: nimis præsumtionis est dicere, cui-
 quam eorum æternum supplicium non futurum,
 quos Deus ituros in supplicium dixit æternum,
 & per hujus præsumptionis persuasionem facere,
 ut de ipsa quoque vita vel desperetur vel dubi-
 tetur æterna.*

3. Nemo itaque sic intelligat Psalmum canen-
Psal. 76. tem: *Numquid obliviscetur misereri Deus, aut
 10.* continebit in ira sua miserationes suas? ut opi-
 netur de hominibus bonis veram, de malis fal-
 sam, aut de bonis hominibus & malis angelis
 veram, de malis autem hominibus falsam Dei
 esse sententiam. Hoc enim quod ait Psalmus,
 ad vasa misericordie pertinet, & ad filios pro-
 missionis, quorum erat unus etiam ipse Prophe-
 ta, qui cum dixisset: *Numquid obliviscetur mi-
 sereri Deus, aut continebit in ira sua miseratione-
 nes suas?* continuo subjecit, *Et dixi, Nunc
 11.* *cepi, hæc est immutatio dexterae Excelsi.* Expo-
 suit profecto quid dixerit: *Numquid continebit
 in ira sua miserationes suas?* Ira enim Dei est
Pf. 143. etiam ista vita mortalis, ubi homo vanitati si-
 4. millis factus est, & dies ejus velut umbra præ-
 tereunt. In qua tamen ira non obliviscitur mi-
 sereri Deus, faciendo solem suum criri super
 bonos & malos, & pluendo super justos & in-
 justos; ac sic non continet in ira sua miserationes
 suas: maximeque in eo quod expressit hic
 Psalmus, dicendo: *Nunc cepti, hæc est immutatio
 5-45.* *dexterae Excelsi:* quoniam in hac ipsa ærum-
 nosissima vita, quæ ira Dei est, vasa misericordie
 mutat in melius, quamvis adhuc in hujus
 corruptionis miseria maneat ira ejus, quia nec
 in ipsa ira sua continet miserationes suas. Cum
 ergo isto modo compleatur divini illius Cantici
 veritas, non est eam necesse etiam illic intelli-
 gi, ubi non pertinentes ad Civitatem Dei

*dicendi diem per pœnas temporales, quas eorum spiritus pa-
 tiuntur purgatos receptis corporibus, æterni ignis suppli-
 cii non iradendos. Quod si ita est, quid dicendum est de
 his, qui in simili vita inveniuntur in die judicii, ad
 est, quos hujusmodi dies ille viventes invenerit, cum quo-
 dam modo uno momento moriantur & resurgant, & non
 sit spatium, ut pro eis aut oratio sanctorum possit audiri,*

sempiterno supplicio punientur. Sed quibus placet
 istam sententiam usque ad illa impiorum tormen-
 ta protendere, saltem sic intelligant, ut manente
 in eis ira Dei, quæ in æterno est prænnuntiata sup-
 plicio, non contineat Deus in hac ira sua misera-
 tiones suas, & faciat eos non tanta quanta digni
 sunt pœnarum atrocitate cruciari; non ut eas pœ-
 nas vel numquam subeant, vel aliquando finiant,
 sed ut eas mitiores quam merita sunt eorum le-
 viorefque patiantur. Sic enim & ira Dei ma-
 nebit, & in ipsa ira sua miserationes suas non
 continebit. Quod quidem non ideo confirmo,
 quoniam non resisto.

4. Ceterum eos qui putant minaciter potius
 quam veraciter dictum: *Discedite a me maledi-
 cti in ignem æternum, & Ibunt isti in suppli-
 cium æternum, & Cruciabuntur in secula seculorum,
 & Vermis eorum non morietur, & ignis non
 44.* *extinguetur, & cetera hujusmodi, non tam
 ego, quam ipsa Scriptura divina planissime at-
 que plenissime redarguit ac refellit. Ninivitarum
 quippe in hac vita egerunt penitentiam; & ideo
 7.* *fructuosa non, velut in hoc agro seminantes, in
 quo Deus voluit cum lacrimis seminari, quod
 postea cum lætitia meteretur: & tamen quis
 negabit, quod Dominus prædixit, in eis fuisse
 6.* *completum, nisi parum advertat, quemadmo-
 dum peccatores Deus non solum iratus, verum
 etiam miseratus evertat? Evertuntur enim pec-
 catores duobus modis, aut sicut Sodomitarum, ut
 pro peccatis suis ipsi homines puniantur, aut si-
 cut Ninivitarum, ut ipsa hominum peccata peni-
 tendo destruantur. Factum est ergo quod prædi-
 xit Deus: eversa est Ninive quæ mala erat, &
 bona ædificata est quæ non erat. Stantibus enim
 moribus atque domibus, eversa est civitas in
 perditis moribus. Ac sic quamvis Propheta fue-
 rit contristatus, quia non est factum quod illi
 homines timuerunt illo prophetante venturum:
 factum est tamen quod fuerat Deo præsciente
 prædictum: quoniam noverat qui prædixit, quo-
 modo in melius esset implendum.*

5. Ut autem noverint isti in perversum mi-
 sericordes quo pertineat quod scriptum est: *Quam
 multa multitudo dulcedinis tue, Domine, quam
 20.* *abscondisti timentibus te!* legant quod sequitur,
*perfecisti autem sperantibus in te. Quid est, Ab-
 scondisti timentibus, perfecisti sperantibus, nisi
 quia illis qui timore pœnarum suam volunt ju-
 stitiam constituere quæ in lege est, non est justi-
 tia Dei dulcis, quia nesciunt eam? Non enim
 10-3.* *gustaverunt eam. In se namque sperant, non in
 ipso: & ideo eis absconditur multitudo dulce-
 dinis Dei; quoniam timent quidem Deum, sed
 1. Joann. 4-18.* *illo timore servili, qui non est in caritate, quia*

per-

*aut eorum ante judicium temporali pœna purgari? Num-
 quid dicendi sunt æterno igni nunquam absolvendi iradi
 posse tempore judicii, quibus vitam talem egisse concedi-
 mus, ut si ante judicium mortui essent, temporali suppli-
 cio ac sanctorum orationibus mundarentur? Ipsius quippe
 Ecclesie vel quorundam piorum exauditur oratio, sed pro
 his quorum in Christo regeneratorem &c.*

perfecta caritas foras mittit timorem. Ideo sperantibus in eum perficit dulcedinem suam, inspirando eis caritatem suam, ut timore casto, non quem caritas foras mittit, sed permanente in sæculum sæculi, cum gloriantur, in Domino gloriantur. Iustitia quippe Dei Christus est, qui factus est nobis, sicut dicit Apostolus, *sapientia a Deo, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio: ut quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in Domino gloriatur. Hanc Dei iustitiam, quam donat gratia sine meritis, nesciunt illi qui suam iustitiam volunt constituere, & ideo iustitiæ Dei, quod Christus est, non sunt subiecti. In qua iustitia est multa multitudo dulcedinis Dei, propter quam dicitur in Psalmo: Gustate, & videte quam dulcis est Dominus. Et hanc quidem in hac peregrinatione gustantes, non ad satietatem fumentes, esurimus eam potius ac sitimus, ut ea postea saturemur, cum videbimus eum sicuti est, & implebitur quod scriptum est: Saturabor, cum manifestabitur gloria tua. Ita perficit Christus multam multitudinem dulcedinis suæ sperantibus in eum. Porro autem si eam, quam illi putant, dulcedinem suam Deus abscondit timentibus eum, (a) qua non est impios damnaturus, ut hoc nescientes & damnari timentes recte vivant, ac sic possint esse qui orent pro non recte viventibus; quomodo eam perficit sperantibus in eum; quandoquidem, sicut somniant, per hanc dulcedinem non damnaturus est eos, qui non sperant in eum? Illa igitur ejus dulcedo queratur, quam perficit sperantibus in eum, non quam perficere putatur contemnentibus & blasphemantibus eum. Frustra itaque homo (b) post hoc corpus inquirat, quod in hoc corpore sibi comparare neglexit.*

Rom. 11. 6. Illud quoque Apostolicum: *Conclusit enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium misereatur; non ideo dictum est, quod neminem sit damnaturus: sed superius apparet unde sit dictum. Nam cum de Judæis postea crediturus Apostolus loqueretur ad Gentes, ad quas utique jam credentes conscribat epistolas: Sicut enim vos, inquit, aliquando non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis (c) illorum incredulitate: sic & hi nunc non crediderunt in vestra misericordia, ut & ipsi misericordiam consequantur. Deinde subjecit, unde isti sibi errando blandiuntur, atque ait: Conclusit enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium misereatur. Quos omnes, nisi de quibus loquebatur, tamquam dicens, & vos & illos? Deus ergo & Gentiles & Judæos, quos præscivit & prædestinavit conformes (d) imaginis Filii sui, omnes in infidelitate conclusit: ut de amaritudine infidelitatis suæ panitendo confusi, & ad dulcedinem misericor-*

diæ Dei credendo conversi, clamarent illud in Psalmo: *Quam multa multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te, persequisti autem sperantibus, non in se, sed in te!* Omnium itaque miseretur vasorum misericordix. Quid est, omnium? Et eorum scilicet quos ex Gentibus, & eorum quos ex Judæis prædestinavit, vocavit, justificavit, glorificavit; non omnium hominum, sed istorum omnium neminem damnaturus.

CAPUT XXV.

An hi qui inter hereticos baptizati sunt, & deterioriores postea male vivendo facti sunt, vel hi qui apud catholicos renati ad hæreses aut schismata transierunt, vel hi qui a catholicis apud quos renati sunt non recedentes criminose vivere perstiterunt, possint privilegio sacramentorum remissionem æterni sperare supplicii.

1. **S**ED jam respondeamus etiam illis, qui non solum diabolo & angelis ejus, sicut nec isti, sed ne ipsis quidem omnibus hominibus liberationem ab æterno igne promittunt; verum eis tantum qui Christi baptisate abluti & corporis ejus & sanguinis participes facti sunt, quomodolibet vixerint, in quacumque hæresi vel impietate fuerint. Sed contradicit eis Apostolus, dicens, *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitia, contentiones, emulationes, animositates, dissensiones, hæreses, invidia, ebrietates, comissiones, & his similia: quæ prædico vobis, sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.* Hæc profecto Apostolica falsa est sententia, si tales post quantalibet tempora liberati regnum Dei possidebunt. Sed quoniam falsa non est, profecto regnum Dei non possidebunt. Et si in regni Dei possessione numquam erunt, æterno supplicio tenebuntur: quoniam non est locus medius, ubi non sit in supplicio, qui illo non fuerit constitutus in regno.

2. Quamobrem quod ait Dominus Jesus; *Hic est panis qui de celo descendit, ut si quis ex ipso manducaverit, non moriatur: Ego sum panis vivus, qui de celo descendi; si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum,* quomodo sit accipiendum, merito queritur. Et ab istis quidem quibus nunc respondemus, hunc intellectum auferunt illi quibus deinde respondendum est: hi sunt autem qui hanc liberationem, nec omnibus habentibus sacramentum baptismatis & corporis Christi, sed solis catholicis, quamvis male viventibus, pollicentur: quia non solo, inquit, sacramento, sed re ipsa manducaverunt corpus Christi, in ipso scilicet ejus corpore constituti: de quo corpore ait Apostolus, *Unus panis, unum corpus multi sumus.* Qui ergo est in ejus corporis

Ccc 2 uni-

(a) Sola editio Lov. quia: minus bene.
(b) Vind. Am. & Er. Frustra itaque homo postus in hoc corpore, occultorum iudiciorum Dei sibi notitiam arrogare præsumit. Illud quoque Apostolicum &c.

(c) Editi, in illorum incredulitate. Absent in a MSS.
(d) Hic editi soli addunt fieri: quod verbum in Rom. 8. 29. præterire solet Augustinus.

unitate, id est, in Christianorum compage membrorum, cuius corporis sacramentum fideles communicantes de altari sumere consueverunt, ipse vere dicendus est manducare corpus Christi, & bibere sanguinem Christi. Ac per hoc hæretici & schismatici ab hujus unitate corporis separati possunt idem percipere sacramentum, sed non sibi utile, immo vero etiam noxium, quo judicentur gravius, quam vel tardius liberentur. Non sunt quippe in eo vinculo pacis, quod illo exprimitur sacramento.

3. Sed rursus etiam isti qui recte intelligunt, non dicendum esse eum manducare corpus Christi, qui in corpore non est Christi, non recte promittunt eis qui vel in hæresim, vel etiam in gentilium superstitionem, ex illius corporis unitate labuntur, liberationem quandoque ab æterni igne supplicii. Primum, quia debent adterere, quam sit intolerabile atque a sana doctrina nimis devium, ut multi ac pæne omnes, qui hæreses impias condiderunt exeuntes de catholica Ecclesia, & facti sunt hæresiarchæ, meliores habeant crucias, quam hi qui numquam fuerunt catholici, cum in eorum laqueos incidissent; si illos hæresiarchas hoc facit liberari a supplicio sempiterno, quod in catholica Ecclesia baptizati sunt, & sacramentum corporis Christi in vero Christi corpore primitus acceperunt: cum peior utique sit desertor fidei & ex desertore oppugnator ejus effectus, quam ille qui non deseruit quam numquam tenuit. Deinde quia & his occurrit Apostolus eadem verba proferens, & enumeratis illis carnis operibus eadem veritate prædicens: *Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.*

4. Unde nec isti in perditis & damnabilibus moribus debent esse securi, qui usque in finem quidem velut in communionem Ecclesiæ catholicæ perseverant, intuentes quod dictum est: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit; & per vitæ iniquitatem, ipsam vitæ justitiam, quod eis Christus est, deserunt, sive fornicando, sive alias immunditias flagitiorum, quas nec Apostolus exprimere voluit, in suo corpore perpetrando, sive turpitudine luxuriæ diffuendo, sive aliquid aliud eorum agendo de quibus ait: Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt.* Ac per hoc quicumque agunt talia, nisi in sempiterno supplicio non erunt, quia in Dei regno esse non poterunt. In his enim perseverando usque in hujus vitæ finem, non utique dicendi sunt in Christo perseverasse usque in finem: quia in Christo perseverare, est in ejus fide perseverare. Quæ fides, ut eam definit idem Apostolus, *per dilectionem operatur.* Dilectio autem, sicut ipse alibi dicit, *malam non operatur.* Nec isti ergo dicendi sunt manducare corpus Christi; quoniam nec in membris computandi sunt Christi. Ut enim alia taceam, non

possunt simul esse & membra Christi, & membra meretricis. Denique ipse dicens, *Qui manducat carnem meam, & bibit sanguinem meum, in me manet, & ego in eo;* ostendit quid sit non sacramento tenus, sed re vera corpus Christi manducare, & ejus sanguinem bibere: hoc est enim in Christo manere, ut in illo maneat & Christus. Sic enim hoc dixit, tamquam diceret, Qui non in me manet, & in quo ego non maneo, non se dicat aut existimet manducare corpus meum, aut bibere sanguinem meum. Non itaque manent in Christo, qui non sunt membra ejus. Non sunt autem membra Christi, qui se faciunt membra meretricis, nisi malum illud penitendo esse destiterint, & ad hoc bonum reconciliatione redierint.

CAPUT XXVI.

Quid sit in fundamento habere Christum, & quibus spondeatur salus quasi per ignis usturam.

1. Sed habent, inquit, Christiani catholici in fundamento Christum, a cujus unitate non recesserunt, tamen huic fundamento superædificaverunt quamlibet pessimam vitam, velut ligna, scenum, stipulam: recta itaque fides, (a) per quam Christus est fundamentum, quamvis cum damno, quoniam illa quæ superædificata sunt exurentur, tamen poterit eos quandoque ab illius ignis perpetuitate salvare. Respondeat eis breviter apostolus Jacobus: *Si quis dicat se fidem habere, opera autem non habeat, numquid poterit fides salvare eum?* Et quis est, inquit, de quo dicit apostolus Paulus, *Ipsæ autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem?* Simul quis iste sit, inquiramus: hunc tamen non esse, certissimum est, ne duorum Apostolorum sententias mittamus in rixam, si unus dicit, Etiam si mala opera quis habuerit, salvabit eum fides per ignem; alius autem, Si opera non habeat, numquid poterit fides salvare eum?

2. Invenimus ergo quis possit salvari per ignem, si prius invenerimus quid sit habere in fundamento Christum. Quod ut de ipsa similitudine quantocumque advertamus: Nihil in ædificio præponitur fundamento: quisquis itaque sic habet in corde Christum, ut ei terrena & temporalia, nec ea quæ licita sunt atque concessa præponat, fundamentum habet Christum. Si autem præponit, etsi videatur habere fidem Christi, non est tamen in eo fundamentum Christus, cui talia præponuntur: quanto magis, si salutaria præcepta contemnens committat illicita, non præposuisse Christum, sed postposuisse convincitur, quem posthabuit imperantem sive concedentem, dum contra ejus imperata sive concessa suam per flagitia delegit explere libidinem? Si quis itaque Christianus diligit meretricem, eique adhærens unum corpus efficitur, jam in fundamento non habet Christum. Si quis autem diligit uxorem suam, si secundum Christum, quis

(a) Et. & Lov. fides est. Redundat est, nec habetur in MSS.

1. Theff. 4-5. quis ei dubitet in fundamento esse Christum? Si vero secundum hoc sæculum, si carnaliter, si in verbo concupiscentiarum, sicut & gentes quæ ignorant Deum, etiam hoc secundum veniam concedit Apostolus, immo per Apostolum Christus. Potest ergo & iste habere in fundamento Christum. Si enim ei nihil talis affectionis voluptatisque præponat, quamvis superædificet ligna, fœnum, stipulam, Christus est fundamentum, propter hoc salvus erit per ignem. Delicias quippe (a) huiusmodi amoreque terrenos, propter conjugalem quidem copulam non damnabiles, tribulationis ignis exuret: ad quem ignem pertinent & orbitates, & quæcumque calamitates quæ auferunt hæc. Ac per hoc ei qui ædificavit, erit ædificatio ista damnosa; quia non habebit quod superædificavit, & eorum amissione cruciabitur, quibus fruendo utique letabatur. Sed per hunc ignem salvus erit merito fundamenti, quia & si utrum id, an Christum habere mallet, a persecutore proponeretur; illud Christo non præponeretur. Vide in Apostoli verbis hominem ædificantem super fundamentum (b) aurum, argentum, lapides pretiosos: *Qui sine uxore est*, inquit, *cogitat quæ sunt Dei, quomodo placeat Deo*. Vide alium ædificantem ligna, fœnum, stipulam: *Qui autem matrimonio junctus est*, inquit, *cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori*. * *Uniuscujusque opus (c) manifestabitur: dies enim declarabit; dies (d) utriusque tribulationis: quoniam in igne*, inquit, *revelabitur*. Eamdem tribulationem ignem vocat, *Ecol. 27.* sicut alibi legitur: *Vasa figuli probat fornax, & homines justos tentatio tribulationis*. Et, *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit*. Si cuius opus permanserit, (permanet enim quod quisque cogitat quæ sunt Dei, quomodo placeat Deo) quod superædificavit, mercedem accipiet: id est, unde cogitavit, hoc sumet. Si cuius autem opus arserit, damnum patietur: quoniam quod dilexerat, non habebit. *Ipsæ autem salvus erit*; quia nulla eum tribulatio ab illius fundamenti stabilitate movit: *sic tamen quasi per ignem*. Quod enim sine illicente amore non habuit, sine urente dolore non perdit. Ecce, quantum mihi videtur, inventus est ignis, qui nullum eorum damnet, sed unum ditet, alterum damnificet, ambos probet.

3. Si autem ignem illum isto loco voluerimus accipere, de quo Dominus dicet sinistris, *Discedite a me maledicti in ignem æternum*: ut in eis etiam isti esse credantur, qui ædificant super fundamentum ligna, fœnum, stipulam, eosque ex illo igne post tempus pro malis meritis impertitum liberet boni meritum fundamenti: quid

arbitrabimur dextros quibus dicetur, *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*, nisi eos qui ædificaverunt super fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos? Sed in illum ignem, de quo dictum est, *sic tamen quasi per ignem*, si hoc modo est intelligendus, utriusque mittendi sunt, & dextri scilicet, & sinistri. Illo quippe igne utriusque probandi sunt, de quo dictum est: *Dies enim declarabit, quoniam in igne revelabitur, & uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit*. Si ergo utrumque probabit ignis, ut si cuius opus permanserit, id est, non fuerit igne consumtum, quod superædificavit, mercedem accipiat; si cuius autem opus arserit, damnum patiat: profecto non est ipse æternus ille ignis. In illum enim soli sinistri novissima & perpetua damnatione mittentur, iste autem dextros probat. Sed alios eorum sic probat, ut ædificium quod super Christum fundamentum ab eis invenit esse constructum, non exurat, atque consumat, alios autem aliter, id est, ut quod superædificaverunt, ardeat, damnumque inde patiantur; salvi fiant autem quoniam Christum in fundamento stabiliter positum præcellenti caritate tenuerunt. Si autem salvi fient, profecto & ad dexteram stabunt, & cum ceteris audient: *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*: non ad sinistram, ubi illi erunt, qui salvi non erunt, & ideo audient: *Discedite a me maledicti in ignem æternum*. Nemo quippe (e) ab illo igne salvabitur, quia in supplicium æternum ibunt illi omnes, ubi vermis eorum non morietur, & ignis non exstinguetur, quo cruciabantur die ac nocte in sæcula sæculorum.

4. Post istius sane corporis mortem, donec ad illum veniatur, qui post resurrectionem corporum futurus est damnationis & remunerationis ultimus dies, si hoc temporis intervallo spiritus defunctorum ejusmodi ignem dicuntur perpeti, quem non sentiant illi qui non habuerunt tales mores & amores in huius corporis vita, ut eorum ligna, fœnum, stipula consumatur; alii vero sentiant qui ejusmodi secum ædificia portaverunt, sive ibi tantum, sive & hic & ibi, sive ideo hic ut non ibi, (f) sæcularia, quamvis a damnatione venalia concremantem ignem transitorie tribulationis inveniant, non redarguo, quia forsitan verum est. Potest quippe ad istam tribulationem pertinere etiam ipsa mors carnis, quæ de peccati primi perpetracione concepta est, (g) ut secundum cuiusque ædificium tempus quod eam sequitur ab unoquoque sentiat. Persecutiones quoque quibus Martyres coronati sunt, & quas patiuntur quicumque

Chri-

(a) Plures MSS. *hujus mundi*.

(b) Editi, *super fundamentum hoc*. Absit hoc a MSS.

(c) Hic editi veteribus libris dissonantes addunt *quale sit*. Nec non continuo post *manifestabitur*, habent *dies enim Domini declarabit*: quo loco vox Domini non est in MSS. nec in Græco textu Apostoli.

(d) Vind. Am. & Er. *Dies utriusque trø, dies tribula-*

tionis.

(e) Lov. *Nemo quippe eorum*. Absit eorum ab editis aliis & MSS.

(f) Beraldus in suo codice emendat *sectusa*.

(g) Sic veteres libri. At editi, & *secundum cuiusque ædificium tempore suo ab unoquoque suscepta*. Possunt & *persecutiones Ecclesie, quibus Martyres coronati sunt*.

1. Cor.
3.13.

Isai. 56.
14.
Apor.
13. 10.

Christiani, probant utraque aedificia velut ignis, & alia consumunt cum ipsis aedificatoribus; si Christum in eis non inveniunt fundamentum; alia sine ipsis, si inveniunt, quia licet cum damno salvi erunt (a) ipsi: alia vero non consumunt, quia talia reperiunt quae mancant in aeternum. Erit etiam in fine saeculi tribulatio tempore Antichristi, qualis numquam antea fuit. Quam multa erunt tunc aedificia, sive aurea, sive scaeva super optimum fundamentum, quod est Christus Jesus, ut ignis ille probet utraque, & de aliis gaudium, de aliis inferat damnum; neutros tamen perdat in quibus haec inveniet, propter stabile fundamentum. Quicumque autem, non dico uxorem, cujus etiam commixtione carnis ad carnalem utitur voluptatem, sed ipsa quae ab huiusmodi delectationibus aliena sunt nomina pietatis, humano more carnaliter diligendo Christo anteponit, non eum habet in fundamento; & ideo non per ignem salvus erit, sed salvus non erit, quia esse cum Salvatore non poterit, qui de hac apertissime loquens ait: *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus*. Verum qui has necessitudines sic amat carnaliter, ut tamen eas Christo Domino non praeponat, malitque ipsis carere quam Christo, si ad hunc fuerit articulum tentationis adductus, per ignem salvus erit: quia ex earum amissione tantum necesse est urat dolor, quantum haeserat amor. Porro qui patrem, matrem, filios, filias secundum Christum dilexerit, ut ad ejus regnum obtinendum eique cohaerendum illis consulat, vel hoc in eis diligit, quod membra sunt Christi, absit ut ista dilectio reperiatur in lignis, scaeno & stipula consumenda, sed profusus aedificio aureo; argenteo, gemmeo deputabitur. Quomodo autem potest eos plus amare quam Christum, quos amat utique propter Christum?

CAPUT XXVII.

Contra eorum persuasionem, qui putant sibi non ob futura peccata, in quibus, cum eleemosynas faceret, perseverant.

I. **R**ESTAT eis respondere, qui dicunt aeterno igne illos tantummodo aruros, qui pro peccatis suis facere dignas eleemosynas negligunt, propter illud quod ait apostolus Jacobus: *Judicium autem sine misericordia illi qui non fecit misericordiam*. Qui ergo facit, inquit, quamvis non correxerit peccatos mores, sed nefarie ac nequiter in se ipsa sua eleemosynas vixerit, tamen misericordia illi factum est iudicium, ut aut non dampnetur omnino, aut post aliquod tempus in damnatione novissima liberetur. Nec ob aliud existimant Christum de solo dilectu atque neglectu eleemosynarum discretionem inter dexteros & sinistros esse facturum,

Matth.
10. 37.

Amor
paren-
tum
quate-
nus pu-
rus.

Jacob. 2.
13.

quorum alios in regnum, alios in supplicium mittat aeternum. Ut autem quotidiana sibi opinentur, quae facere omnino non cessant, qualiacumque & quantacumque sint, per eleemosynas dimitti posse peccata, orationem quam docuit ipse Dominus, & suffragatricem sibi adhibere conantur, & testem. Sicut enim nullus est, inquit, dies, quo a Christianis haec oratio non dicatur: ita nullum est quotidianum qualecumque peccatum, quod per illam non dimittatur, cum dicimus, *Dimitte nobis debita nostra*: si quod sequitur facere curemus, sicut *et nos dimittimus debitoribus nostris*. Non enim ait Dominus, inquit, Si dimiseritis peccata hominibus, dimittet vobis Pater vester quotidiana parva peccata vestra; sed, *dimittet vobis, inquit, peccata vestra*. Qualiacumque ergo vel quantacumque sint, etiam si quotidie perpetrentur, nec ab eis vita (b) discedant in melius commutata, per eleemosynam veniae non negatae remitti sibi posse praesumunt.

2. Sed bene, quod isti dignas pro peccatis commonent eleemosynas esse faciendas: quoniam si dicerent qualecumque eleemosynas pro peccatis & quotidianis & magnis & quantacumque scelerum consuetudine misericordiam posse impetrare divinam, ut ea quotidiana remissio sequeretur, viderent rem se dicere absurdam atque ridiculam. Sic enim cogentur fateri fieri posse, ut opulentissimus homo decem nummulis diurnis in eleemosynas impensis, homicidia, & adulteria, & nefaria quaeque facta redimeret. Quod si absurdissimum & insanissimum est dicere: profecto si quaeratur, quae dignae sint pro peccatis eleemosynae, de quibus etiam Christi praecursor ille dicebat: *Facite ergo fructus dignos poenitentiae*: procul dubio non inveniuntur eas facere, qui vitam suam usque ad mortem quotidianorum criminum perpetratione confodiunt. Primum, quia in auferendis rebus alienis longe plura diripiunt, ex quibus perexigua pauperibus largiendo, Christum se ad hoc pascere existimant, ut licentiam malefactorum ab illo se emisse, vel quotidie potius emere credentes, securi damnabilia tanta committant. Qui si pro uno scelere omnia sua distribuerent indigentibus membris Christi, nisi desisterent a talibus factis, habendo caritatem, quae non agit perperam, aliquid eis prodesse non posset. Qui ergo dignas pro suis peccatis eleemosynas facit, prius eas facere (c) incipiat a se ipso. Indignum est enim, ut in se non faciat, qui facit in proximum, cum audiat dicentem Dominum: *Diliges proximum tuum tamquam te ipsum*. Itemque audiat: *Miserere tuae animae placens Deo*. Hanc eleemosynam, id est, ut Deo placeat, non faciens animae suae quomodo dignas pro peccatis suis eleemosynas facere dicendus est? Ad hoc

(a) Vind. Am. & Er. quia licet cum damno salvi erunt: ipsi non consumuntur, propter Christi videlicet meritum in fundamentum repositi, qui manus in aeternum. Er. etiam sic.

(b) Sic melioris notae MSS. At editi, *discedat*: & infra per eleemosynam venia non negata.

(c) Pures MSS. *incipis*.

Ecl. 14. hoc enim & illud scriptum est : *Qui sibi malignus est, cui bonus erit?* Orationes quippe adjuvant eleemosynæ. Et utique intuendum est quod legimus : *Fili peccasti, ne adjicias iterum, & de præteritis deprecare, ut dimittantur tibi.* Propter hoc ergo eleemosynæ faciendæ sunt, ut cum de præteritis peccatis deprecamur, exaudiamur, non ut in eis perseverantes, licentiam malefaciendi nos per eleemosynas comparare credamus.

3. Ideo autem Dominus & dextris eleemosynas ab eis factas, & sinistris non factas se imputaturum esse prædixit, ut hinc ostenderet quantum valeant eleemosynæ ad priora delenda, non ad perpetua impune committenda peccata. Tales autem eleemosynas non dicendi sunt facere, qui vitam nolunt a consuetudine scelerum in melius commutare. Quia & in hoc

Matth. 25. 45. quod ait : *Quando uni ex minimis meis non fecistis, mihi non fecistis;* ostendit eos non facere etiam quando se facere existimant. Si enim Christiano esurienti panem tanquam (a) Christiano darent, profecto sibi panem justitiæ, quod ipse Christus est, non negarent: quoniam Deus, non cui detur, sed quo animo detur, attendit. Qui ergo Christum diligit in Christiano, hoc animo ei porrigit eleemosynam quod accedit ad Christum, non quo vult recedere impunitus a Christo. Tanto enim magis quisque deserit Christum, quanto magis diligit quod improbat Christus. Nam quid cuiquam prodest, quod baptizatur, si non justificatur? Nonne qui

Joan. 3. dixit : *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto, non intrabit in regnum Dei;* ipse

Matth. 5. 10. etiam dixit : *Nisi abundaverit justitia vestra super Scribarum & Phariseorum, non intrabitis in regnum celorum?* Cur illud timendo multi currunt baptizari, & hoc non timendo non multi curant justificari? Sicut ergo non dicit

Matth. 1. 22. fratri suo, *Fatue, qui cum hoc dicit, non ipsi fraternitati, sed peccato ejus insensus est;* alioquin reus erit gehennæ ignis: ita e contrario, qui porrigit eleemosynam Christiano, non Christiano porrigit, qui non in eo diligit Christum, non autem diligit Christum, qui justificari osculat in Christo. Et quemadmodum si quis preoccupatus fuerit hoc delicto, ut fratri suo dicat, *Fatue, id est, non ejus peccatum volens auferre convicietur injuste, parum est illi ad hoc redimendum eleemosynas facere, nisi etiam quod ibi sequitur remedium reconciliationis adjungat.* Ibi enim sequitur : *Si ergo (b) offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversam te, relinque ibi munus tuum ad altare, & vade, prius reconciliare fratri tuo, & tunc veniens offeres munus tuum.* Ita parum est eleemosynas quantaslibet facere pro quocumque scelere, & in consuetudine scelerum permanere.

Matth. 5. 23. offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversam te, relinque ibi munus tuum ad altare, & vade, prius reconciliare fratri tuo, & tunc veniens offeres munus tuum. Ita parum est eleemosynas quantaslibet facere pro quocumque scelere, & in consuetudine scelerum permanere.

4. Oratio vero quotidiana, quam docuit ipse Dominus, unde & Dominica nominatur, delat quidem quotidiana peccata, cum quotidie dicitur : *Dimitte nobis debita nostra;* atque id quod sequitur non solum dicitur, sed etiam fit, **Matth. 6. 12.**

sicut & nos dimittimus debitoribus nostris: sed quia fiunt peccata, ideo dicitur; non ut ideo fiant, quia dicitur. Per hanc enim nobis voluit Salvator ostendere, quatenuslibet juste in hujus vitæ caligine atque infirmitate vivamus, non nobis deesse peccata pro quibus dimittendis debeamus orare, & eis qui in nos peccant, ut & nobis ignoscatur, ignoscere. Non itaque propterea Dominus ait : *Si dimiseritis peccata* **Ibid. 14.**

hominibus, dimittet vobis & Pater vester peccata vestra, ut de hac oratione confisi, securi quotidiana scelera faceremus, vel potentia qua non timeremus hominum leges, vel astutia qua ipsos homines falleremus: sed ut per illam disceremus, non putare nos esse sine peccatis, etiam si a criminibus essemus immunes: sicut etiam Legis veteris sacerdotes hoc ipsum Deus de sacrificiis admonuit, quæ jussit eos primum pro suis, deinde pro populi offerre peccatis. Nam & ipsa verba tanti Magistri & Domini nostri vigilanter intuenda sunt. Non enim ait, *Si dimiseritis peccata hominibus, & Pater vester dimittet vobis qualiacumque peccata:* sed ait, *peccata vestra.* Quotidianam quippe orationem docebat, & justificatis utique discipulis loquebatur. Quid est ergo, *peccata vestra,* nisi peccata sine quibus nec vos eritis, qui justificati & sanctificati estis? Ubi ergo illi, qui per hanc orationem occasionem perpetratorum quotidie scelerum quærunt, dicunt Dominum significasse etiam magna peccata, quoniam non dixit, *Dimittet vobis parva, sed peccata vestra:* ibi nos considerantes qualibus loquebatur, & audientes dictum, *peccata vestra,* nihil aliud debemus existimare quam parva, quoniam talium jam non erant magna. Verumtamen nec ipsa magna a quibus omnino mutatis in melius moribus recedendum est, dimittuntur orantibus, nisi fiat quod ibi dicitur : *sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.* Si enim minima peccata, sine quibus non est etiam vita justorum, alter non remittuntur: quanto magis multis & magnis criminibus involuti, etiam si ea perpetrare jam desinant, nullam indulgentiam consequuntur, si ad remittendum aliis quod in eos quisque peccaverit, inexorabiles fuerint, cum dicitur Dominus : *Si autem non dimiseritis hominibus (c), neque Pater vester dimittet vobis?* Ad hoc etiam valet quod etiam Jacobus apostolus **Jacobi 2. 13.**

ait, *judicium futurum sine misericordia illi qui non fecit misericordiam.* Venire quippe debet in mentem etiam servus ille, cui debitori dominus ejus relaxavit decem millia talentorum; quæ postea jussit ut redderet, quia ipse non miser-

(a) Sic omnes MSS. Editi vero, *tamquam Christo.*
(b) Plerisque MSS. *offeres.*

(c) Hic in editis additur, *peccata:* quod abest a MSS.

fertur est conservi sui, qui ei debebat centum denarios. In his ergo qui filii sunt promissionis & vasa misericordiae, valet quod ait idem Apostolus, consequenter adjungens, (a) *Superexultat autem misericordia iudicio*. Quoniam & illi iusti qui tanta sanctitate vixerunt, ut alios quoque recipiant in tabernacula aeterna, quibus amici facti sunt de mammona iniquitatis, ut tales essent, misericordia liberati sunt ab eo qui iustificat impium, imputans mercedem secundum gratiam, non secundum debitum. In eorum quippe numero est Apostolus, qui dicit: *Misericordiam consecutus sum, ut fidelis essem*.

5. Illi autem qui recipiuntur a talibus in tabernacula aeterna, fatendum est quod non sint his moribus praediti, ut eis liberandis sine suffragio sanctorum sua possit vita sufficere, ac per hoc multo amplius in eis superexultat misericordia iudicio. Nec tamen ideo putandus est quisquam sceleratissimus nequaquam vita vel bona vel tolerabiliore mutatus, recipi in tabernacula aeterna, quoniam obsecutus est sanctis de mammona iniquitatis, id est, de pecunia, vel divitiis, quae male fuerant adquisitae; aut etiamsi bene, non tamen veris, sed quas iniquitas putat esse divitias, quoniam nescit quae sint verae divitiae, quibus illi abundant, qui & alios recipiunt in aeterna tabernacula. Est itaque quidam vitae modus, nec tam male, ut his qui eam (b) vivunt, nihil proficit ad capeffendum regnum caelorum largitas elemosynarum, quibus etiam iustorum sustentatur inopia, & fiunt amici qui in tabernacula aeterna suscipiant; nec tam bonae, ut ad tantam beatitudinem adipiscendam eis ipsa sufficiat, nisi eorum meritis quos amicos fecerint, misericordiam consequantur. (Mirari autem soleo etiam apud Virgilium istam Domini reperiri sententiam, ubi ait: *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut ipsi recipiant vos in tabernacula aeterna*. Cujus est & illa simillima: *Qui recipit prophetam in nomine prophetae, mercedem prophetae accipiet; & qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet*. Nam cum Elyfios campos poeta ille describeret, ubi putant habitare animas beatorum, non solum ibi posuit eos, qui propriis meritis ad illas sedes pervenire potuerunt, sed *Aeneid.* 6. adjecit, atque ait, Quique sui memores alios fecere merendo, id est, qui promeruerunt alios, eosque sui memores promerendo fecerunt. Prorsus tamquam eis (c) dicerent, quod frequentatur ore Christiano, cum se cuique sanctorum humilis quisque commendat, & dicit, Memor mei esto: atque ut id esse possit, promerendo

(a) Editi, *Superexaltat misericordia iudicium*. Altera veterum quorundam librorum lectio consentanea est Graeco, & κατακαυχᾶται ἐλεῖ κρείσσιν.

efficit). Sed quis iste sit modus, & quae sint ipsa peccata, quae ita impediunt perventionem ad regnum Dei, ut tamen sanctorum amicorum meritis impetrent indulgentiam, difficillimum est invenire, periculosissimum definire. Ego certe usque ad hoc tempus cum inde satagerem ad eorum indaginem pervenire non potui. Et fortassis propterea latent, ne studium proficiendi ad omnia peccata cavenda pigrescat. Quoniam si scirentur quae vel qualia sint delicta, pro quibus etiam permanentibus nec profectu vitae melioris absuntis intercessio sit inquirenda & speranda iustorum, eis secura se obvolveret humana segnities, nec evolvi talibus implicamentis ullius virtutis expeditione curaret, sed tantummodo quaereret aliorum meritis liberari, quos amicos sibi de mammona iniquitatis elemosynarum (d) largitione fecisset. Nunc vero dum venialis iniquitatis, etiam si perseveret, ignoratur modus, profecto & studium in meliora proficiendi orationi instando vigilantius adhibetur, & faciendi de mammona iniquitatis sanctos amicos cura non spernitur.

6. Verum ista liberatio quae fit, sive suis quibusque orationibus, sive intercedentibus sanctis, id agit ut in ignem quisque non mittatur aeternum: non ut cum fuerit missus, post quantumcumque tempus inde cruatur. Nam & illi qui putant sic intelligendum esse: quod scriptum est, adferre terram bonam uberem fructum, aliam tricenum, aliam sexagenum, aliam centenum; ut sancti pro suorum diversitate meritorum, alii tricenos homines liberent, alii sexagenos, alii centenos: hoc in die iudicii futurum suspicari solent, non post iudicium. Quae opinio quidam cum videret homines impunitatem sibi perversissime pollicentes, eo quod omnes isto modo ad liberationem pertinere posse videantur, elegantissime respondisse perhibetur, bene potius esse vivendum, ut inter eos quisque reperiat, qui pro aliis intercessuri sunt liberandis; ne tam pauci sint, ut cito ad numerum suum vel tricenum, vel sexagenum, vel centenum unoquoque eorum perveniant, multi remaneant qui erui jam de ~~illis~~ illorum intercessione non possint, & in eis inveniatur quisquis sibi spem fructus alieni temeritate vanissima pollicetur. Haec me respondisse illis suffecerit, qui sacrarum litterarum, quas communes habemus, auctoritatem non spernunt, sed eas male intelligendo, non quod illic loquuntur, sed hoc potius putant futurum esse quod ipsi volunt. Haec itaque responsione reddita librum, sicut promissimus, terminamus.

(b) Lov. *eo vivunt*. Editi alii cum MSS. *eam*.
(c) Ita omnes MSS. At editi, *diceret*.
(d) In MSS. *largitate*.

LIBER VIGESIMUS-SECUNDUS.

* Scri-
ptus cir-
citer ini-
tium
anni
427.

De fine debito Civitatis Dei, hoc est, de aeterna felicitate Sanctorum. Aastruitur fides resurrectionis corporum, & explicatur qualis futura sit. Tum dicto quid acturi sint in corporibus immortalibus atque spiritalibus Sancti, Opus terminatur.

CAPUT PRIMUM.

De conditione angelorum & hominum.

SICUT in proximo libro superiore promissimus, iste hujus totius Operis ultimus disputationem de Civitate Dei aeterna beatitudine continebit. Quae non propter aetatis per multa saecula longitudinem, tamen quodcumque finiendam, aeternitatis nomen accepit: sed quemadmodum scriptum est in Evangelio: *Regni ejus non erit finis*. Nec ita ut aliis moriendo decedentibus, aliis succedentibus oriendo, species in ea perpetuitatis appareat, sicut in arbore quae perenni fronde vestitur, eadem videtur viriditas permanere, dum labentibus & cadentibus foliis, subinde alia quae nascuntur, faciem conservant opacitatis: sed omnes in ea cives immortales erunt, adipiscuntibus & hominibus, quod numquam sancti Angeli perdidit. Faciet hoc Deus omnipotentissimus ejus conditor. Promisit enim, nec mentiri potest; & quibus fidem hinc quoque faceret, multa sua, & non promissa, & promissa jam fecit.

2. Ipse est enim, qui in principio condidit mundum, plenum bonis omnibus visibilibus atque intelligibilibus rebus, in quo nihil melius instituit quam spiritus, quibus intelligentiam dedit, & suae contemplationis habiles capacemque sui praestitit, atque una societate devinxit, quam sanctam & supernam dicimus Civitatem, in qua res qua sustententur beatique sint, Deus ipse illis est, tamquam vita victusque communis. Qui liberum arbitrium eidem intellectuali naturae tribuit tale, ut si vellet, (a) desereret Deum, beatitudinem scilicet suam, continuo miseria secutura. Qui cum praesciret angelos quosdam per elationem, qua ipsi sibi ad beatam vitam sufficere vellent, tanti boni desertores futuros, non eis ademit hanc potestatem, potentius & melius esse judicans etiam de malis bene facere, quam mala esse non finire. Quae omnino nulla essent, nisi natura mutabilis, quamvis bona, & a summo Deo atque incommutabili bono, qui bona omnia condidit, instituta, peccando ea sibi ipsa fecisset. Quo etiam peccato suo teste convincitur, bonam conditam se esse naturam. Nisi enim magnum & ipsa, licet non aequale Conditori bonum esset profecto desertio Dei tamquam luminis sui malum ejus esse non posset. Nam sicut caecitas oculi vitium est, & idem ipsum indicat ad lumen videndum oculum

Tom. VII.

(a) Ita plures e veteribus libris. Editi vero, ut si vellet deserere Deum, beatitudinem scilicet suam, continuo miseria esset secutura.

esse creatum, ac per hoc etiam ipso vitio suo excellentius ostenditur ceteris membris membrum capax luminis, (non enim alia causa esset vitium ejus carere lumine) ita natura quae fruebatur Deo, optimam se institutam docet etiam ipso vitio, quo ideo misera est, quia non fruitur Deo; qui casum angelorum voluntarium justissima poena sempiternae infelicitatis obstrinxit, atque in eo summo bono permanentibus ceteris, ut de sua sine fine permansione certi essent, tamquam ipsius praemium permansionis dedit. Qui fecit hominem ipsum etiam rectum cum eodem libero arbitrio, terrenum quidem animal, sed caelo dignum, si suo cohaereret auctori: miseria similiter, si eum desereret, secutura, qualis naturae hujusmodi conveniret. Quem similiter cum praevicatione legis Dei per Dei desertionem peccatum esse praesciret, nec illi ademit liberi arbitrii potestatem, simul praevidens, quid boni de malo esset ipse facturus, qui de mortali progenie merito justaeque damnata tantum populum gratia sua colligit, ut inde suppleat, & instauret partem, quae lapsa est angelorum; ac sic illa dilecta & superna Civitas non fraudetur suorum numero civium, quin etiam fortassis & uberiore laetetur.

CAPUT II.

De aeterna Dei & incommutabili voluntate.

1. **M**ULTA enim sunt a malis quidem contra voluntatem Dei; sed tantae est ille sapientiae tantaeque virtutis, ut in eos exitus sive fines, quos bonos & justos ipse praescivit, tendant omnia, quae voluntati ejus videntur adversa. Ac per hoc cum Deus mutare dicitur voluntatem, ut quibus lenis erat, verbi gratia, reddatur iratus, illi potius quam ipse mutantur, & cum quodam modo mutatum in his quae patiuntur inveniunt: sicut mutatur sol oculis sauciatis, & asper quodam modo ex miti, & ex delectabili molestus efficitur, cum ipse apud se ipsum maneat idem qui fuit. Dicitur etiam voluntas Dei, quam facit in cordibus obedientium mandatis ejus, de qua dicit Apostolus: *Deus est enim, qui operatur in (b) vobis & velle*. Sicut justitia Dei, non solum qua ipse justus est dicitur, sed illa etiam quam in homine, qui ab illo justificatur, facit: sic & lex ejus vocatur, quae potius est hominum, sed ab ipso data. Nam utique homines erant, quibus ait Jesus, *In lege vestra scriptum est: cum alio loco legamus:*

D d d

L e x

Volun-
tas Dei.

Philip.
2. 13.

Joan. 8.
17.
Psal. 36.
31.

(b) Sic MSS. At editi, in nobis & velle. Sicut enim justitia &c.

Lex Dei ejus in corde ipsius. Secundum hanc voluntatem, quam Deus operatur in hominibus, etiam velle dicitur, quod ipse non vult, sed suos id volentes facit: sicut dicitur cognovisse quod ut cognosceretur fecit, a quibus ignorabatur. Neque enim dicente Apostolo:

Gal. 4. 9.

1. Petr.

3. 20.

Nunc autem cognoscentes Deum, immo cogniti a Deo, fas est ut credamus, quod eos tunc cognoverit Deus præcognitos ante constitutionem mundi: sed tunc cognovisse dictus est, quod tunc ut cognosceretur effecit. De his locutionum modis jam & in superioribus libris memini disputatum. Secundum hanc ergo voluntatem, qua Deum velle dicimus quod alios efficit velle, a quibus futura nesciuntur, multa vult, nec facit.

2. * Multa enim volunt fieri sancti ejus ab illo inspirata sancta voluntate, nec fiunt, sicut orant pro quibusdam pie sancteque, & quod orant non facit, cum ipse in eis hanc orandi voluntatem sancto Spiritu suo fecerit. Ac per hoc, quando secundum Deum volunt & orant sancti, ut quisque sit salvus, possumus illo modo locutionis dicere, Vult Deus & non facit; ut ipsum dicamus velle, qui ut velint isti, facit. Secundum illam vero voluntatem suam, quæ cum ejus præscientia sempiterna est, profecto in cælo & in terra omnia quæcumque voluit, non solum præterita vel præsentia, sed etiam futura jam fecit. Verum ante quam veniat tempus, quo voluit ut fieret, quod ante tempora universa præcivit atque disposuit, dicimus, Fiet quando Deus voluerit. Si autem non solum tempus quo futurum est, verum etiam utrum futurum sit ignoramus, dicimus, Fiet, si Deus voluerit: non quia Deus novam voluntatem, quam non habuit, tunc habebit; sed quia id quod ex æternitate in ejus immutabili præparatum est voluntate, tunc erit.

Ps. 113.

3.

CAPUT III.

De promissione æternæ beatitudinis sanctorum, & perpetuis suppliciis impiorum.

QUAPROPTER, ut cetera tam multa præteream, sicut nunc in Christo videmus impleri quod promissit Abraham, dicens:

In semine tuo benedicentur omnes gentes: ita quod eidem semini ejus promissit, implebitur,

ubi ait per Prophetam: Resurgent qui erant in monumentis. Et quod ait, Erit cælum novum & terra nova, & non erunt memores priorum, nec ascendent in cor ipsorum; sed lætitiæ & exultationem invenient in ea (a). Ecce ego faciam Jerusalem exultationem & populum meum lætitiæ: & exultabo in Jerusalem, & lætabor in populo meo; & ultra non audietur in ea vox fle-

Gen. 22.

2.

Isai. 26.

19.

Isai. 65.

17. &c.

(a) Editi, *Es ecce*. Particula *Es* abest a MSS. & a LXX. Vide supra l. 20. c. 21. n. 2.

(b) Editi, *Et tamen plena est terra vegetantibus animis, quibus hæc membra terrena miro modo sunt connexa &c.* Castigantur auctoritate veterum librorum, qui non habent quibus, nec sunt: sed quænes ferunt, *miro sibi modo connexa*.

rus. Et per alium Prophetam, quod prænuntiavit dicens eidem Prophetæ: *In tempore illo salvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit scriptus in libro: & multi dormientium in terra pulvere, sive, ut quidam interpretati sunt, agere, exsurgent; hi in vitam æternam, & hi in opprobrium & confusionem æternam.* Et alio loco per eundem Prophetam: *Accipient regnum sancti Altissimi, & obtinebunt illud usque in seculum, & usque in seculum seculorum.* Et paullo post: *Regnum*, inquit, *ejus regnum sempiternum.* Et alia quæ ad hoc pertinentia in libro vicesimo posui, sive quæ non posui, & tamen in eisdem litteris scripta sunt: venient & hæc, sicut & ista venerunt, quæ increduli non putabant esse ventura. Idem quippe Deus utraque promissit, utraque ventura esse prædixit, quem perhorrescunt numina Paganorum, teste etiam Porphyrio nobilissimo philosopho Paganorum.

Dan. 12. a

1. & 2.

Dan. 7. 18.

Ibid. 27. b

CAPUT IV.

Contra sapientes mundi, qui putant terrena hominum corpora ad cæleste habitaculum non posse transferri.

SED videlicet homines docti atque sapientes contra vim tantæ auctoritatis, quæ omnia genera hominum, sicut tanto ante prædixit, in hoc credendum sperandumque convertit, acute sibi argumentari videntur adversus corporum resurrectionem, & dicere quod in tertio de republica libro a Cicerone commemoratum est. Nam cum Herculem & Romulum ex hominibus deos esse factos asseveraret: Quorum non corpora, inquit, sunt in cælum elata; neque enim natura pateretur, ut id quod esset e terra, nisi in terra maneret. Hæc est magna ratio sapientium, quorum Dominus novit cogitationes, quoniam vanæ sunt. Si enim animæ tantummodo essemus, id est, sine ullo corpore spiritus, & in cælo habitantes terrena animalia nesciremus, nobisque futurum esse diceretur, ut terrenis corporibus animandis quodam vinculo mirabili neceremur, nonne multo fortius argumentaremur id credere recusantes, & diceremus naturam non pati, ut res incorporea ligamento corporeo vinciretur? Et tamen plena est terra vegetantibus animis (b) hæc membra terrena, miro sibi modo connexa & implicita. Cur ergo eodem volente Deo, qui fecit hoc animal, non poterit terrenum corpus in cæleste corpus adtolli, si animus (c) omni, ac per hoc etiam cælesti, corpore præstabiliior, terreno corpori potuit illigari? An terrena particula tam exigua potuit aliquid cælesti corpore melius apud se tenere, ut sensum haberet & vitam, & eam sentientem atque viventem dedigna-

Ps. 93. 17.

(c) Vind. Am. & Er. *si animus omnia hæc terrena transcendens, per hoc etiam cælesti corpore præstabiliior*. Et post octo versus, loco qui hoc quod videndo jam viluit, iidem editi ferunt, *Quid hoc quod providentia Dei multo mirabilius, quam illud quod ab istis non creditur, fecit?* minus apte & dissentientibus MSS.

gnabitur cælum fuscipere, aut susceptam non poterit sustinere, cum de re sentiat & vivat ista meliore, quam est corpus omne cæleste? Sed ideo nunc non fit, quia nondum est tempus quo id fieri voluit, qui hoc quod videndo jam viluit, multo mirabilius quam illud quod ab istis non creditur, fecit. Cur enim non vehementius admiramur incorporeos animos cælesti corpore potiores, terrenis illigari corporibus, quam corpora, licet terrena, sedibus quamvis cælestibus, tamen corporeis sublimari, nisi quia hoc videre consuevimus, & hoc sumus, illud vero nondum sumus, nec aliquando adhuc vidimus? Nam profecto sobria ratione consultata mirabilioris esse divini operis reperitur, incorporalibus corporalia quodam modo adtexere, quam licet diversa, quia illa cælestia, ista terrestria, tamen corpora & corpora copulare.

C A P U T V.

De resurrectione carnis, quam quidam mundo credente non credunt.

SED hoc incredibile fuerit aliquando: ecce jam credit mundus sublatum terrenum Christi corpus in cælum; resurrectionem carnis & adscensionem in supernas sedes, paucissimis remanentibus atque stupentibus, vel doctis, vel indoctis, jam crediderunt & docti & indocti. Si rem credibilem crediderunt, videant quam sint stolidi, qui non credunt: si autem res incredibilem credita est, etiam hoc utique incredibile est, sic creditum esse, quod incredibile est. Hæc igitur duo incredibilia, resurrectionem scilicet nostri corporis in æternum, & rem tam incredibilem mundum esse crediturum, idem Deus ante quam vel unum horum fieret, ambo futura esse prædixit. Unum duorum incredibilium jam factum videmus, ut quod erat incredibile, crederet mundus: cur id quod reliquum est desperatur, ut etiam hoc veniat, quod incredibile credit mundus, sicut jam venit, quod similiter incredibile fuit, ut rem tam incredibilem crederet mundus, quandoquidem hoc utrumque incredibile, quorum videmus unum, alterum credimus, in eisdem litteris prædictum sit, per quas credit mundus? Et ipse modus quo mundus credit, si consideretur, incredibilior invenitur. Ineruditos liberalibus disciplinis; & omnino, quantum ad istorum doctrinas adinet, impolitos, non peritos grammatica, non armatos dialectica, non rhetorica inflatos, piscatores Christus cum retibus fidei ad mare hujus sæculi paucissimos misit, atque ita & ex omni genere tam multos pisces, & tanto mirabiliores, quanto rariores etiam ipsos philosophos cepit. Duobus illis incredibilibus, si placet, immo quia placere debet, addamus hoc tertium. Jam ergo tria sunt incredibilia, quæ tamen facta sunt. Incredible est Christum resurrexisse in carne,

& in cælum adscendisse cum carne: incredibile est mundum rem tam incredibilem credidisse: incredibile est homines ignobiles, (a) infimos, paucissimos, imperitos rem tam incredibilem, tam efficaciter mundo, & in illo etiam doctis persuadere potuisse. Horum trium incredibilium primum nolunt isti, cum quibus agimus, credere; secundum coguntur & cernere; quod non inveniunt unde sit factum, si non credunt tertium. Resurrectio certe Christi, & in cælum cum carne in qua resurrexit adscensio, toto jam mundo prædicatur & creditur: si credibilis non est, unde toto terrarum orbe jam credita est? Si multi nobiles, sublimes, docti eam se vidisse dixerunt, & quod viderunt, diffamare curarunt, eis mundum credidisse non mirum est; sed istos adhuc credere nolle perdurum est: si autem ut verum est, paucis, obscuris, minimis, indoctis eam se vidisse dicentibus & scribentibus credidit mundus, cur pauci obstinatissimi, qui remanserunt, ipsi mundo jam credenti adhuc usque non credunt? Qui propterea numero exiguo ignobilium, infimorum, imperitorum hominum credit, quia in tam contentibilibus testibus multo mirabilius divinitas se ipsa persuasit. Eloquia namque persuadentium, quæ dicebant, mira fuerunt facta, non verba. Qui enim Christum in carne resurrexisse, & cum illa in cælum adscendisse non viderant, id se vidisse narrantibus, non loquentibus tantum, sed etiam mirifica facientibus signa credebant. Homines quippe, quos unius, vel ut multum, duarum linguarum fuisse noverant, repente linguis omnium gentium loquentes mirabiliter audiebant. Claudum ab uberibus matris ad eorum verbum in Christi nomine post quadraginta annos incolumem constituisse; sudaria de corporibus eorum ablata sanandis profuisse languentibus; in via qua fuerant transitori positos in ordine innumerabiles morbis variis laborantes, ut ambulantium super eos umbra transiret, continuo salutem solere recipere; & alia multa stupenda in Christi nomine per eos facta (b), postremo etiam mortuos resurrexisse cernebant. Quæ si, ut leguntur, gesta esse concedunt, ecce tot incredibilia tribus illis incredibilibus addimus; & ut credatur unum incredibile, quod de carnis resurrectione atque in cælum adscensione dicitur, multorum incredibilium testimonia tanta congerimus, & nondum ad credendum horrenda duritia incredulos flectimus. Si vero per Apostolos Christi, ut eis crederetur, resurrectionem atque adscensionem prædicantibus Christi, etiam ista miracula facta esse non credunt, hoc nobis unum grande miraculum sufficit, quod eam terrarum orbis sine ullis miraculis credidit.

At. 2.
Ibidem
3. 4.

Ddd 2 CA-

(a) Nonnulli MSS. cum Vind. Am. Er. *infimos*: & infra loco *infimorum*, habent *infimorum*.

(b) Sic MSS. At Vind. Am. & Er. *facta sunt signa*. Lov. *facta signa*: omisso *sunt*.

CAPUT VI.

Quod Roma conditorem suum Romulum diligendo deum fecerit, Ecclesia autem Christum Dominum credendo dilexerit.

I. **R**ECOLAMUS etiam hoc loco illud quod de Romuli credita divinitate Tullius admiratur. Verba ejus ut scripta sunt, inseram: Magis est, inquit, in Romulo admirandum, quod ceteri qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis hominum sæculis fuerunt, ut fingendi (a) proclivior esset ratio, cum imperiti facile ad credendum impellerentur. Romuli autem ætatem minus his (b) sexcentis annis jam inveteratis litteris atque doctrinis, (c) omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato fuisse cernimus. Et paullo post de eodem Romulo ita loquitur, quod ad hunc pertinet sensum: Ex quo intelligi potest, inquit, permultis annis ante Homerum fuisse, quam Romulum, ut jam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis ad fingendum vix quidquam esset loci. Antiquitas enim recepit fabulas, fictas etiam nonnumquam incondite. Hæc ætas autem jam exulta præsertim eludens omne quod fieri non potest respuit. Unus e numero doctissimorum hominum, idemque eloquentissimus omnium M. Tullius Cicero, propterea dicit divinitatem Romuli mirabiliter creditam, quod erudita jam tempora fuerunt, quæ falsitatem non reciperent fabularum. Quis autem Romulum deum nisi Roma credidit, atque id parva & incipiens? Tum deinde posteris servare fuerat necesse quod acceperant a majoribus, ut cum ista superstitione in lacte quodam modo matris ebibita cresceret civitas, atque ad tam magnum perveniret imperium, ut ex ejus fastigio velut ex altiore quodam loco alias quoque gentes, quibus dominaretur, hac sua opinione perfunderet; ut non quidem crederent, sed tamen dicerent deum Romulum, ne civitatem, cui serviebant, de conditore ejus offenderent, aliter cum nominando quam Roma; quæ id non amore quidem hujus erroris, sed tamen amoris errore crederat. Christus autem quamquam sit cælestis & sempiternæ conditor Civitatis, non tamen eum, quoniam ab illo condita est, Deum credidit: sed ideo potius est condenda, quia credidit. Roma conditorem suum jam constructa & dedicata tamquam deum coluit in templo: hæc autem Jerusalem conditorem suum Deum Christum, ut contrui posset & dedicari, posuit in

(a) In MSS. *proclivioris*.

(b) Hoc non de se sive temporibus Cicero, qui anno ab urbe condita circiter septingentesimo scribebat, sed de Scipione Africano minore & Lælio dixit, quos differentes illis de republica libris inducebat, ex dictis supra lib. 2. c. 21. Porro Scipio floruisse fertur a sexcentesimo ad sexcentimum vigesimum Urbis conditæ, Lælius autem anno sexcentesimo-septimo consulatum gessisse traditur.

(c) In MSS. *omniumque*.

(d) Ex veteribus libris alii habent, *ante-quam fieret*:

fidei fundamento. Illa illum amando esse deum credidit, ista istum Deum esse credendo amavit. Sicut ergo præcessit unde amaret illa, & de amato jam libenter etiam falsum bonum crederet: ita præcessit unde ista crederet, ut recta fide, non temere quod falsum, sed quod verum erat amaret. Exceptis enim tot & tantis miraculis, quæ persuaserunt Deum esse Christum, prophetiæ quoque divinæ fide dignissimæ præcesserunt, quæ in illo, non sicut a patribus adhuc creduntur implendæ, sed jam demonstrantur implentæ. De Romulo autem quia condidit Romam, in eaque regnavit, auditur, legiturque quod factum est, non quod (d) ante fuerat prophetatum: sed quod sit receptus in deos, creditum tenent litteræ, non factum docent. Nullis quippe rerum mirabilium signis id ei vere provenisse monstratur. Lupa quippe illa (e) nutrix, quod videtur quasi magnum exstitisse portentum, quale aut quantum est ad demonstrandum deum? Certe enim etsi non meretrix lupa fuit illa, sed bestia, cum commune fuerit ambobus, frater tamen ejus non habetur deus. Quis autem prohibitus est, aut Romulum, aut Herculem, aut alios tales homines deos dicere, & mori maluit, quam non dicere? Aut vero aliqua gentium coleret inter deos suos Romulum, nisi Romani nominis metus cogeret? Quis porro numeret, quam multi quantalibet sævitia crudelitatis occidi, quam Christum Deum negare maluerunt? Proinde metus quamlibet levis indignationis, quæ ab animis Romanorum, si non fieret, posse putabatur existere, compellebat aliquas civitates positas sub jure Romano tamquam deum colere Romulum: a Christo autem Deo non solum colendo, veram etiam confitendo, tantam per orbem terræ Martyrum multitudinem metus (f) revocare non potuit, non levis offensionis animorum, sed immensarum variarumque poenarum, & ipsius mortis, quæ plus ceteris formidatur. Neque tunc Civitas Christi, quamvis adhuc peregrinaretur in terris, & haberet tamen magnorum agmina populorum, adversus impios persecutores suos pro temporali salute pugnavit; sed potius obtineret æternam, non repugnavit. Ligabantur, includebantur, cædebantur, torquebantur, urebantur, laniabantur, trucidabantur, & multiplicabantur. Non erat eis pro salute pugnare, nisi salutem pro Salvatore contemnerent.

2. Scio in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de republica, disputari, nullum bellum suscipi a

alii, *ante fieret*.

(e) Hic editi addunt, *fratrum duorum*, & post tres verbus, ad verba *cum commune fuerit ambobus*, habent *cum fratribus portensum commune fuerit ambobus*.

(f) Editi Vind. Am. & Fr. nulla treti veterum codicum auctoritate, *metus ullus aut error revocare non potuit, blanditiæ nulla, promissio nulla demovit, sed nec facultatum violentia substractio, nec acerbitas univrsarum variarumque poenarum, & ipsius mortis* &c.

pi a civitate optima, nisi aut pro fide, aut pro salute. Quid autem dicat pro salute, vel intelligi quam salutem velit, alio loco demonstrans. Sed his pœnis, inquit, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exilio, vinculis, verberibus, elabuntur sæpe privati, oblata mortis celeritate. Civitatibus autem mors ipsa pœna est, quæ videtur a pœna singulos vindicare. Debet enim constituta sic esse civitas, ut æterna sit. Itaque nullus interitus est reipublicæ naturalis, ut hominis, in quo mors non modo necessaria est, verum etiam optanda pœna. Civitas autem cum tollitur, deletur, extinguitur: simile est quodam modo (ut magnis parva conferamus) ac si omnis hic mundus intereat & concidat. Hoc ideo dixit Cicero, quia mundum non interiturum cum Platonicis sentit. Constat ergo eum pro ea salute bellum voluisse suscipi a civitate, qua sit ut maneat hic civitas, sicut dicit æterna, quamvis morientibus & nascentibus singulis, sicut perennis est opacitas oleæ vel lauri, atque huiusmodi ceterarum arborum, singulorum lapsu ortuque foliorum. Mors quippe, ut dicit, non hominum singulorum, sed universæ pœna est civitatis, quæ a pœna plerumque singulos vindicat. Unde merito quaeritur, utrum recte fecerint Saguntini, quando universam suam civitatem interire maluerunt, quam fidem frangere, quam cum ipsa Romana republica tenebantur: in quo suo facto laudantur ab (a) hominibus terræ reipublicæ civibus. Sed quomodo huic disputationi possent obedire, non video, ubi dicitur nullum suscipiendum esse bellum, nisi aut pro fide, aut pro salute: nec dicitur, si in unum simul periculum ita duo ista concurrerint, ut teneri alterum sine alterius amissione non possit, quid sit potius eligendum. Profecto enim Saguntini si salutem eligerent, fides eis fuerat deserenda: si fides tenenda, amittenda utique salus, sicut & factum est. Salus autem Civitatis Dei talis est, ut cum fide ac per fidem teneri, vel potius adquiri possit; fide autem perdita, ad eam quisque venire non possit. Quæ cogitatio firmissimi ac patientissimi cordis, tot ac tantos Martyres fecit, qualem ne unum quidem habuit; vel habere potuit, quando est deus creditus Romulus.

CAPUT VII.

Quod ut mundus in Christum crederet virtutis fuerit divine, non persuasionis humane.

Sed valde ridiculum est, de Romuli falsa divinitate, cum de Christo loquimur, facere mentionem. Verum tamen cum sexcentis ferme annis ante (b) Ciceronem Romulus fuerit, atque illa ætas jam fuisse doctrinis dicatur excul-

ta, ut quod fieri non potest, omne (c) respueret: quanto magis post sexcentos annos ipsius tempore Ciceronis, maximeque postea sub Augusto atque Tiberio eruditionibus utique temporibus, resurrectionem carnis Christi atque in cælum adscensionem, tamquam id quod fieri non potest, mens humana ferre non posset, eludensque ab auribus cordibusque respueret, nisi eam fieri potuisse, atque factam esse divinitas ipsius veritatis, vel veritas divinitatis, & contestantia miraculorum signa monstrarent; ut terrentibus & contradicentibus tam multis tamque magnis persecutionibus, præcedens in Christo, deinde ad novum sæculum in ceteris secutura resurrectio atque immortalitas carnis & fidelissime crederetur, & prædicaretur intrepide, & per orbem terræ pullulatura fecundius cum Martyrum sanguine sereretur. Legebantur enim præconia (d) præcedentia Prophetarum, concurrebant ostenta virtutum, & persuadebatur veritas nova consuetudini, non contraria rationi, donec orbis terræ qui persequeretur furore, (e) sequeretur fide.

CAPUT VIII.

De miraculis, quæ ut mundus in Christum crederet facta sunt, & fieri mundo credente non desinunt.

I. CUR, inquit, nunc illa miracula, quæ prædicatis facta esse, non fiunt? Possem quidem dicere, necessaria fuisse prius quam crederet mundus, ad hoc ut crederet mundus. Quisquis adhuc prodigia ut credat inquit, magnum est ipse prodigium, qui mundo credente non credit. Verum hoc ideo dicunt, ut nec tunc illa miracula facta fuisse credantur. Unde ergo tanta fide Christus usquequaque cantatur in cælum cum carne sublatus? Unde temporibus eruditibus, & omne quod fieri non potest respicientibus, sine ullis miraculis nimium mirabiliter incredibilia credidit mundus? An forte credibilia fuisse, & ideo credita esse dicturi sunt? Cur ergo ipsi non credunt? Brevis est igitur nostra complexio: Aut (f) incredibilis rei, quæ non videbatur, alia incredibilia, quæ tamen fiebant & videbantur, fecerunt fidem; aut certe res ita credibilis, ut nullis quibus persuaderetur miraculis indigeret, istorum nimiam redarguit infidelitatem. Hoc ad refellendos vanissimos dixerim. Nam facta esse multa miracula, quæ adtestarentur illi uni grandi salubrique miraculo, quo Christus in cælum cum carne in qua resurrexit, adscendit, negare non possumus. In eisdem quippe veracissimis libris cuncta conscripta sunt, & quæ facta sunt, & propter quod credendum facta sunt. Hæc, ut fidem facerent, innotuerunt; hæc per fidem, quam fecerunt, multo

bus MSS.

(c) Editi, omne eludens. Abest eludens a MSS.

(d) Vind. Am. Er. & plures MSS. præcedentium.

(e) Ita veteres libri. Editi autem, prosequeretur fide.

(f) Sic MSS. At Editi, incredibilis rei.

(a) Vind. Am. Er. & prope omnes MSS. ab omnibus.

(b) Ludovicus Vives legendum putat ante Scipionem, nempe Æmilianum, qui inducitur differens in libris de republica. Lovanienses ejus conjecturam secuti locum emendare tentant, sed repugnantibus editis aliis & omni-

multo clarius innotescunt. Leguntur quippe in populis, ut credantur; nec in populis tamen nisi credita legerentur. Nam etiam nunc sunt miracula in eus nomine, sive per sacramenta ejus, sive per orationes vel memorias sanctorum ejus; sed non eadem claritate illustrantur, ut tanta quanta illa gloria diffamantur. Canon quippe sacrarum litterarum, quem (a) definitum esse oportebat, illa facit ubique recitari, & memoriae cunctorum inharere populorum: hæc autem ubicumque fiunt, ibi sciuntur vix a tota ipsa civitate vel quocumque commanentium loco. Nam plerumque etiam ibi paucissimi sciunt, ignorantibus ceteris, maxime si magna sit civitas; & quando alibi aliisque narrantur, non tanta ea commendat auctoritas, ut sine difficultate vel dubitatione credantur, quamvis Christianis fidelibus a fidelibus indicentur.

Cæcus
illumi-
natus.

*V. lib. 9.
Confess.
c. 7.

2. Miraculum quod Mediolani factum est, cum illic essemus, quando illuminatus est cæcus, ad multorum notitiam potuit pervenire, quia & grandis est civitas, & ibi erat tunc Imperator, & immenso populo teste res gesta est, concurrente ad corpora martyrum Protasii & Gervasii: quæ cum laterent, & penitus nescirentur, * episcopo Ambrosio per somnium revelata reperta sunt; ubi cæcus ille depulsis veteribus tenebris diem vidit.

Inno-
centius.

3. Apud Carthaginem autem quis novit, præter admodum paucissimos, salutem, quæ facta est Innocentio Exadvocato vicaria præfecturæ, ubi nos interfuimus, & oculis adpeximus nostris? Venientes enim de transmarinis, me & fratrem meum Alypium, nondum quidem clericos, sed jam Deo fervientes, ut erat cum tota domo sua religiosissimus, ipse susceperat, & apud eum tunc habitabamus. Curabatur a medicis: (b) fistulas, quas numerosas atque perplexas habuit in posteriore atque ima corporis parte, jam secuerant ei, & artis suæ cetera medicamentis agebant. Passus autem fuerat in sectione illa & diurnos & acerbos dolores. Sed unus inter multos sinus fefellerat medicos, atque ita latuerat, ut eum non tangerent, quem ferro aperire debuerant. Denique sanatis omnibus quæ aperta curabant, iste remanserat solus, cui frustra impendebatur labor. Quas moras ille suspectas habens, multumque formidans ne iterum secaretur, quod ei prædixerat alius medicus domesticus ejus, quem non admiserant illi, ut saltem videret, cum primum sectus est, quomodo id facerent, iratusque illum domo abjecerat, vixque receperat, erupit, atque ait, Iterum me secturi estis? Ad illius, quem noluitis esse præsentem, verba venturus sum? Irridere illi medicum imperitum, metumque ho-

minis bonis verbis promissionibusque lenire. Præterierunt & alii dies plurimi, nihilque proficiebat omne quod fiebat. Medici tamen in sua pollicitatione persistebant, non se illum sinum ferro, sed medicamentis esse clausuros. Adhibuerunt & alium grandævum jam medicum, fatisque in illa arte laudatum (adhuc enim vivebat) Ammonium, qui loco inspecto, idem quod illi ex eorum diligentia peritiaque promisit. Cujus ille factus auctoritate securus, domestico suo medico, qui futuram prædixerat aliam sectionem faceta hilaritate, velut jam salvus, illudit. Quid plura? Postea tot dies inaniter consumti transierunt, ut fessi atque confusi faterentur eum nisi ferro nullo modo posse sanari. Expavit, expalluit nimio timore turbatus: atque ubi se collegit, sarique potuit, abire illos iussit, & ad se amplius non accedere, nec aliud occurrit fatigato lacrimis & illa jam necessitate constricto, nisi ut adhiberet Alexandrinum quemdam, qui tunc chirurgus mirabilis habebatur, ut ipse faceret quod ab illis fieri volebat iratus. Sed postea quam venit ille, laboremque illorum in cicatricibus sicut artifex vidit, boni viri functus officio, persuasit homini ut illi potius qui in eo tantum laboraverant, quantum ipse inspiciens mirabatur, curationis suæ sine fruerentur, adjiciens quod re vera nisi sectus esset, salvus esse non posset; sed valde abhorrere a suis moribus, ut hominibus quorum artificiosissimam operam, industriam, diligentiam admirans in cicatricibus ejus videret, propter exiguum quod remansit, palmam tanti laboris auferret. Redditi sunt animo ejus, & placuit ut eodem Alexandrino assistente ipsi sinum illum ferro, qui jam consensu omnium aliter insanabilis putabatur, aperirent. Quæ res dilata est in consequentem diem. Sed cum abiissent illi, ex mærore nimio domini tantus est in domo illa exortus dolor, ut tamquam funeris planctus vix comprimeretur a nobis. Visitabant eum quotidie sancti viri, episcopus tunc Uzalensis, beatæ memoriæ Saturninus, & presbyter (c) Gelosus, ac diaconi Carthaginensis Ecclesiæ: in quibus erat, & ex quibus solus est nunc in rebus humanis, jam episcopus cum honore a nobis debito nominandus Aurelius, cum quo recordantes mirabilia (d) opera Dei, de hac re sæpe collocti sumus, eumque valde meminisse, quod commemoramus, invenimus. Qui cum eum, sicut solebant, vespere visitarent, rogavit eos miserabilibus lacrimis, ut mane dignarentur esse præsentem suo funeri potius quam dolori. Tantus enim eum metus ex prioribus invaserat pœnis, ut se inter medicorum manus non dubitaret esse moriturum. Consolati sunt eum illi, & hortati ut in Deo fideret,

(a) Editi veteribus libris dissentientes, *diffamatum*.
(b) Editi, *Curabatur a medicis propter fistulas*: & infra, *jam secuerant eum*. At MSS. omnes omittunt propter: & ex iis quidam habent, *jam secuerant ei*; alii longe plu-

res, *eum*.

(c) Plerisque MSS. *Gulosus*.

(d) Plerisque MSS. *mirabilia operum Dei*.

ret, ejusque voluntatem viriliter ferret. Inde ad orationem ingressi sumus: ubi nobis ex more genua figentibus, atque incumbentibus terræ, ille se ita projecit, tamquam fuisset aliquo impellente graviter prostratus, & cœpit orare: quibus modis quo affectu, quo motu animi, quo fluvio lacrimarum, quibus gemitibus atque singultibus succutientibus omnia membra ejus & pæne intercludentibus spiritum, quis ullis explicet verbis? Utrum orarent alii, nec in hæcorum averteretur intentio, nesciebam. Ego tamen prorsus orare non poteram: hoc tantummodo breviter in corde meo dixi, Domine quas tuorum preces exaudis, si has non exaudis? Nihil enim mihi videbatur addi jam posse, nisi ut exspiraret orando. Surreximus, & accepta ab Episcopo benedictione discessimus: rogante illo ut mane adesset, illis ut æquo animo esset hortantibus. Illuxit dies qui metuebatur, aderant servi Dei, sicut se adfuturos esse promiserant: ingressi sunt medici, parantur omnia quæ hora illa poscebat, tremenda ferramenta proferuntur, adtonitis suspensisque omnibus. Eis autem quorum erat major auctoritas, defectum animi ejus consolando erigentibus, ad manus secturi membra in lectulo componuntur, solvuntur nodi ligamentorum, nudatur locus, inspicit medicus, & secundum illum sinum armatus atque intentus inquirat. Scrutatur oculis, digitisque contrectat; tentat denique modis omnibus: invenit firmissimam cicatricem. Jam illa lætitia & laus atque gratiarum actio misericordie & omnipotentis Deo, quæ fusa est ore omnium lacrimantibus gaudiis, non est committenda meis verbis: cogitetur potius, quam dicatur.

Inno-
centia.

4. In eadem Carthagine Innocentia religiosissima femina, de primariis ipsius civitatis, in mamilla cancrum habebat: rem, sicut medici dicunt, nullis medicamentis sanabilem. Aut ergo præcidi solet, & a corpore separari membrum ubi nascitur: aut ut aliquanto homo (a) diutius vivat, tamen inde morte quamlibet tardius adfutura, secundum Hippocratis, ut ferunt, sententiam omnis est omittenda curatio. Hoc illa a perito medico & suæ domui familiarissimo acceperat, & ad solum Deum se orando converterat. Admonetur in somnis appropinquante Pascha, ut in parte feminarum observanti ad baptisterium, quæcumque illi baptizata primitus occurrisset, signaret ei locum signo (b) Christi: fecit, & confestim sanitas consecuta est. Medicus sane qui ei dixerat, ut ni-

(a) Ita MSS. At Editi Vind. Am. Er. aut ut aliquanto homo quietius vivat, fomentis est pestis mitiganda sequentibus. Nam ut inde mortem quantumlibet tardius adfuturam confidamus, secundum Hippocratis, ut fertur, sententiam &c. Lov. aut ut aliquanto homo diutius vivat, nam inde mortem quantumlibet tardius adfuturam, secundum Hippocratis &c.

(b) Vind. Am. & Er. signo crucis Christi.

(c) Editi, adhibuit curationis. Aest curationis a MSS.

hil curationis adhiberet, si paullo diutius vellet vivere, cum inspexisset eam postea, & sanissimam comperisset, quam prius habere illud malum tali inspectione cognoverat, quæsit ab ea vehementer quid adhibuisset (c); cupiens, quantum intelligi datur, nosse medicamentum, quo Hippocratis definitio vinceretur. Cumque ab ea quid factum esset audisset, voce velut contemnentis & vultu, ita ut illa metueret, ne aliquod contumeliosum verbum proferret in Christum, religiosa urbanitate respondisse fertur: Putabam, inquit, magnum aliquid tibi mihi fuisse dicturam. Atque illa jam exhorrescente, mox addidit, Quid grande fecit Christus sanare cancrum, qui quatrduanum mortuum suscitavit? Hoc ego cum audissem, & vehementer stomacharer, in illa civitate atque in illa persona, non utique obscura, factum tam ingens miraculum sic latere, hinc eam & admonendam, & pæne objurgandam putavi. Quæ cum mihi respondisset non se inde tacuisse; quæsi ab eis, quas forte tunc matronas amicissimas secum habebat, utrum hoc antea scissent. Responderunt se omnino nescisse. Ecce, inquam, quomodo non taces, ut nec istæ audiant, quæ tibi tanta familiaritate junguntur; Et quia breviter ab ea quæsieram, feci ut illis audientibus multumque mirantibus & glorificantibus Deum, totum ex ordine, quemadmodum gestum fuerit, indicaret.

5. (d) Medicum quemdam podagram in eadem urbe, qui cum dedisset nomen ad baptismum, & pridie quam baptizaretur, in somnis a pueris nigris (e) cirratis, quos intelligebat demones, baptizari eodem anno prohibitus fuisset, eisque non obtemperans, etiam conculcantibus pedes ejus in dolorem acerrimum, qualem nunquam expertus est, (f) isset, magisque eos vincens lavacro regenerationis, ut voverat, abluere non distulisset, in baptismate ipso non solum dolore, quo ultra solitum cruciabatur, verum etiam podagra caruisse, nec amplius, cum diu postea vixisset, pedes doluisse quis novit? Nos tamen novimus, & paucissimi fratres ad quos id potuit pervenire.

6. (g) Ex mimo quidam Curubitanus, non solum a paralyti, verum etiam ab informi pondere genitalium, cum baptizaretur, salvus effectus est, & liberatus utraque molestia, tamquam mali nihil habuisset in corpore, de fonte regenerationis ascendit. Quis hoc præter Curubim novit, & præter rarissimos aliquos qui hoc ubicumque audire potuerunt? Nos autem cum

(d) Vind. Am. Er. & quinque MSS. Mendicum.

(e) Vind. Am. Er. curatis. At Lov. & MSS. cirratis: id est crinibus. Nam cirros capitis crines interpretatur Nonius. Martial. lib. 9. epig. 30. Nec matutini cirrata carterva magistri.

(f) Vind. Am. & aliquot MSS. estuasset.

(g) In editis pro Ex mimo, habent e vicino: idque superioribus ita conjunctum, ad quos id potuit pervenire e vicino.

cum hoc comperissemus, iubente sancto episcopo Aurelio, etiam ut veniret Carthaginem fecimus: quamvis a talibus prius audierimus, de quorum fide dubitare non possemus.

Hesperius. 7. Vir Tribunius Hesperius (a) apud nos est, habet in territorio Fussalensi fundum (b) Zubedi appellatum, ubi cum afflictione animalium & fervorum suorum domum suam spirituum malignorum vim noxiam perpeti comperisset, rogavit nostros, me absente, Presbyteros, ut aliquis eorum illo pergeret, cuius orationibus cederent. Perrexit unus, obtulit ibi sacrificium corporis Christi, orans quantum potuit, ut cessaret illa vexatio: Deo protinus miserantia cessavit. Acceperat autem ab amico suo terram sanctam de Ierosolymis allatam, ubi sepultus Christus die tertio resurrexit; eamque suspenderat in cubiculo suo, ne quid mali etiam ipse pateretur. At ubi domus ejus ab illa infestatione purgata est, quid de illa terra fieret, cogitabat; quam diutius in cubiculo suo reverentia causa habere volebat. Forte accidit, ut ego & collega tunc meus episcopus (c) Synitensis ecclesie Maximinus in proximo essemus: ut veniremus rogavit, & venimus. Cumque nobis omnia retulisset, etiam hoc petivit, ut infoderetur alicubi, atque ibi orationum locus fieret, ubi etiam possent Christiani ad celebranda quae Dei sunt congregari. Non restitimus: factum est. Erat ibi juvenis paralyticus rusticus: hoc audito petivit a parentibus suis, ut illum ad eum locum sanctum non cunctanter adferrent. Quo cum fuisset allatus, oravit, atque inde continuo pedibus suis salvus abscessit.

Protasius & Gervasius martyres. 8. Victoriana dicitur villa, ab Hippone regio minus triginta millibus abest. Memoria Martyrum ibi est Mediolanensium Protasii & Gervasii. Portatus est eo quidam adolescens, qui cum die medio tempore aestatis equum ablueret in fluminis gurgite, daemone incurrit. Ibi cum jaceret vel morti proximus, vel similis mortuo, ad vespertinos illuc hymnos & orationes cum ancillis suis & quibusdam sanctimonialibus ex more domina possessionis intravit; atque hymnos cantare coeperunt. Qua voce ille quasi percussus, excussus est: & cum terribili fremitu altare apprehensum movere non audens sive non valens, tamquam eo fuerit alligatus, aut affixus, tenebat: & cum grandi ejulatu parci sibi rogans, confitebatur ubi ado-

lescentem, & quando, & quomodo invaserit: Postremo se exiturum esse denuntians, membra ejus singula nominabat, quae se amputaturum extens minabatur: atque inter haec verba discessit ab homine. Sed oculus ejus in maxillam fufus, tenui venula ab interiore quasi radice pendebat, totumque ejus medium, quod nigellum fuerat, albicaverat. Quo viso qui aderant, (concurrerant autem etiam alii vocibus ejus acciti, & se omnes in orationem pro illo straverant) quamvis eum sana mente stare gauderent, rursus tamen propter oculum ejus contristati, medicum quaerendum esse dicebant. Ibi maritus fororis ejus, qui eum illo detulerat, Potens est, inquit, Deus sanctorum orationibus, qui fugavit daemone, lumen reddere. Tunc, sicut potuit, oculum lapsum atque pendentem, loco suo revocatum ligavit (d) orario: nec nisi post septem dies putavit esse solvendum. Quod cum fecisset, sanissimum invenit. Sanati sunt illic & alii, de quibus dicere longum est.

Hipponensis virgo. 9. Hipponensem quamdam virginem scio, cum se oleo perunxisset, cui pro illa orans Presbyter instillaverat lacrimas suas, mox a daemone fuisse sanatam. Scio etiam Episcopum semel pro adolescente, quem non vidit, orasse, illumque illico daemone caruisse.

Florentius sartor. 10. Erat quidam senex Florentius Hipponensis noster, homo religiosus & pauper, sartoris se arte pascebat, calulam perdiderat, & unde sibi emeret non habebat: ad Viginti Martyres, quorum Memoria apud nos est celeberrima, clara voce, ut vestiretur, oravit. Audierunt eum adolescentes, qui forte aderant irrisores; eumque discedentem exagitantes prosequerantur; quasi (e) a Martyribus quinquagenos (f) folles, unde vestimentum emeret, petivisset. At ille tacitus ambulans, ejectum grandem piscem palpitantem vidit in litore, eumque illis faventibus atque adjuvantibus apprehendit, & cuidam coquo (g) Catofo nomine, bene Christiano, ad coquam conditariam, indicans quid gestum sit, trecentis follibus vendidit lanam comparare inde disponens, ut uxor ejus quomodo posset, ei quo indueretur, efficeret. Sed coquus concidens piscem, anulum aureum in ventriculo ejus invenit, moxque miseratione flexus, & religione perterritus, homini eum reddidit, dicens: Ecce quomodo Viginti Martyres te vestierunt.

11. Ad

(a) Editi, qui apud nos est. Abest qui a MSS.

(b) Er. Cubedi. Quatuor MSS. Zabedi. Ceteri, Zebedi appellatur.

(c) Am. Er. & Lov. Synicanis. Vind. Synistenis. At MSS. Sinitenis. Vide Epistolam Augusti. 105. n. 4. & ibidem not. b.

(d) Orarium hoc loco sudarium est sive listium tergendori paratum. Hieronymus in epist. ad Nepotianum: Plenum dedecoris est, vesivio marsupio, quod sudarium orariumque non habeas gloriosi.

(e) Vind. Am. Er. & aliquot MSS. quasi qui.

(f) Folles dicti nummi a sacculo, quo conducuntur:

genus monetae est alias aerae, alias argenteae. Porro folles accipiendi isthic, non argentei, sed aerei, eisdem fere valoris atque asses. & solidi monetae nostrae Gallicanae, ut putat Sirmondus ad Sermonem 389. qui alias 40. inter Sirmondianos. Suidas autem follem obelum esse dicit, ad voces *σίδες*, & *ἀέμυρα*. Nominantur praeterea folles in lib. 3. contra Crescon. c. 29. necnon lib. 1. Evodii de miraculis S. Stephani c. 14. in hujus Tomi Appendice.

(g) Sic MSS. At editi Vind. Am. Catofo. Er. & Lov. Carchofo.

Reliquie Stephani martyris. 11. Ad aquas Tibilitanas episcopo afferente (a) Præfecto reliquias Martyris gloriosissimi Stephani, ad ejus Memoriam veniebat magnæ multitudinis concursus & occurfus. Ibi cæca mulier, ut ad Episcopum portantem (b) duceretur, oravit: flores quos ferebat dedit: recepit, oculis admovit, protinus vidit. Stupentibus qui aderant, præibat exultans, viam carpens, & viæ ducem ulterius non requirens.

Lucillus episcopus. 12. Memorati Memoriam Martyris, quæ posita est in castello Sinitenli, quod Hipponensi coloniæ vicinum est, ejusdem loci Lucillus episcopus, populo præcedente atque sequente portabat. Filtula cujus molestia jam diu laboraverat, & familiarissimi sui medici, qui (c) eam secaret, opperiebatur manus, illius piæ farcinæ veftatione, repente sanata est: nam deinceps eam in suo corpore non invenit.

Eucharis presbyter. 13. Eucharis (d) est presbyter ex Hispania, (e) Calamæ habitat, veteri morbo calculi laborabat; per Memoriam supradicti Martyris, quam Possidius illo advexit episcopus, salvus factus est. Idem ipse postea morbo alio prævalente, mortuus sic jacebat, ut ei jam pollices ligarentur: opitulatione memorati Martyris, cum de Memoria ejus reportata fuisset & super jacentis corpus missa ipsius Presbyteri tunica suscitatus est.

Martialis. 14. Fuit ibi vir in ordine suo primarius, nomine Martialis, ævo jam gravis, & multum a religione abhorrens Christiana. Habebat sane fidelem filiam, & generum eodem anno baptizatum. Qui cum eum ægotantem multis & magnis (f) lacrimis rogarent, ut Christianus fieret prorsus abnuvit, eosque a se turbida indignatione submovit. Visum est genero ejus, ut iret ad Memoriam sancti Stephani, & illic pro eo quantum posset oraret, ut Deus illi daret mentem bonam, qua credere non differret in Christum. Fecit hoc ingenti gemitu & fletu, & sinceriter ardente pietatis affectu: deinde abcedens, aliquid de altari horum, quod occurrit, tulit; eique, cum jam nox esset, ad caput posuit: tum dormitum est. Et ecce ante dihiculum clamat, ut ad Episcopum curretur, qui mecum forte tunc erat apud Hipponem. Cum ergo audisset eum ablentem, venire Presbyteros postulavit. Venerunt, credere se dixit, admirantibus atque gaudentibus omnibus, baptizatus est. (g) Hoc, quam diu vixit, in ore habebat: Christe accipe spiritum meum cum hæc verba beatissimi Stephani, quando lavidatus est a Judæis, ultima fuisset

Tom. VII.

nesciret; quæ huic quoque ultima fuerunt: nam non multo post etiam ipse defunctus est.

15. Sanati sunt illic per eundem Martyrem Podagri etiam (h) podagri duo, unus civis, peregrinus unus: sed civis omni modo, peregrinus autem per revelationem quid adhiberet quando doleret, audivit: & cum hoc fecerit, dolor continuo conquiescit.

16. Audurus nomen est fundi, ubi ecclesia est, & in ea Memoria Stephani martyris. Puerum quendam parvulum, cum in area luderet, exorbitantes boves qui vehiculum trahebant, rota obriverunt, & confestim palpitavit expirans. Hunc mater arreptum ad eandem Memoriam posuit; & non solum revixit, verum etiam illæsus apparuit.

17. Sanctimonialis quædam in vicina possessione, quæ Caspaliana dicitur, cum ægritudine laboraret, ac desperaretur, ad eandem Memoriam tunica ejus allata est: quæ ante quam revocaretur, illa defuncta est. Hac tamen tunica operuerunt cadaver ejus parentes, & recepto spiritu salva facta est.

18. Apud Hipponem Bassus quidam Syrus ad Memoriam ejusdem Martyris orabat pro ægotante & pereclitante filia, eoque secum vestem ejus adtulerat: cum ecce pueri de domo cucurrerunt, qui ei mortuam nuntiarent. Sed cum, orante illo, ab amicis ejus exciperentur, prohibuerunt eos illi dicere, ne per publicum plangeret. Qui cum domum redisset jam suorum eulatiibus personantem, & vestem filia quam ferebat, super eam projecisset, reddita est vitæ.

19. Rursus ibidem apud nos Irenæi cujusdam collectarii filius ægritudine extinctus est. Cumque corpus jaceret exanime, atque a lugentibus & lamentantibus exsequiæ pararentur, amicorum ejus quidam inter aliorum consolantium verba suggestit, ut ejusdem Martyris oleo corpus perungeretur. Factum est, & revixit.

20. Itemque apud nos vir Tribunitius (i) Eleusinus super Memoriam (k) Martyris, quæ in suburbano ejus est, ægritudine exanimatum posuit infantulum filium; & post orationem, quam cum multis lacrimis ibi fudit, viventem levavit.

21. Quid faciam? Urget hujus operis (l) implendi promissio, ut non hic possim omnia commemorare quæ scio: & procul dubio plerique nostrorum, cum hæc legent, dolebunt me tam multa prætermisisse, quæ utique mecum sciunt. Quos jam nunc, ut ignoscant, rogo; & cogitent quam prolixo laboris sit facere, quod me hic non facere suscepti operis necessitas cogit.

E e e

Si

(a) Editi Vind. Er. & Lov. *Profecto*. Veteres libri, *Præfecto*.

(b) Editi, *portantem pignora sacra*. Absunt pignora sacra a MSS.

(c) MSS. *eum secaret*. Paulo post, ante *repente sanata est*, addunt Vind. Am. & Et. *ubi sanctas adigit reliquias*: quod non est in Lov. nec in MSS.

(d) Ita veteres libri. At editi omittunt, *est*; & loco *babiat*, terunt *habians*.

(e) Vind. Am. Er. & MSS. *Chalamæ*.

(f) Editi, *precibus & lacrimis*. At MSS. carent *precibus &*.

(g) Sola editio Lov. pro *Hoc*, habet *Hic*.

(h) Vind. Am. Er. *tres podagrici, duo cives, peregrinus unus*. Sed *cives omni modo &c.*

(i) Nonnulli MSS. *Fleusinus*.

(k) Vind. Am. Er. & plures MSS. *Martyrum*.

(l) Vind. Am. Er. & MSS. *implenda*.

Si enim miracula sanitarum, ut alia taceam, ea tantummodo velim scribere, quæ per hunc Martyrem, id est, gloriosissimum Stephanum, facta sunt in colonia Calamensi, & in nostra, plurimi conficiendi sunt libri: nec tamen omnia colligi poterunt, sed tantum de quibus libelli dati sunt, qui recitarentur in populis. Id namque fieri volumus, cum videremus antiquis similia divinarum signa virtutum etiam nostris temporibus frequentari; & ea non debere multorum notitiæ deperire. Nondum est autem (a) biennium, ex quo apud Hipponem regium cœpit esse ista Memoria, & multis quod nobis certissimum est, non datis libellis, de iis quæ mirabiliter facta sunt, illi ipsi qui dati sunt ad septuaginta ferme numerum pervenerant, quando ista conscripsi. Calamæ vero, ubi & ipsa Memoria prius esse cœpit, & crebrius dantur, (b) incomparabili multitudine superant.

*V. Ser. 22. * Uzali etiam, quæ colonia Uticæ vicina est, multa præclara per eundem Martyrem facta cognovimus: cujus ibi Memoria longe prius quam apud nos ab episcopo Evodio constituta est. Sed libellorum dandorum ibi consuetudo non est, vel potius non fuit: nam fortasse nunc esse jam cœpit. Cum enim nuper illic essemus, Petroniam clarissimam feminam, quæ ibi mirabiliter ex magno atque diuturno, in quo medicorum adjuvantia cuncta defecerant, languore sanata est, hortati sumus volente supplicato loci episcopo, ut libellum daret, qui recitaretur in populo; & obedientissime paruit. In quo posuit etiam, quod hic reticere non possum, quamvis ad ea quæ hoc opus urgent, festinare compellar. A quodam Judæo dixit sibi fuisse persuasum, ut anulum capillatio (c) cingulo infereret, quo sub omni veste ad nuda corporis cingeretur: qui anulus haberet sub gemma lapidem in renibus inventum bovis. Hoc alligata quasi remedio ad sancti Martyris limina veniebat. Sed profecta a Carthagine, cum in confinio fluminis Bagradæ in sua possessione mansisset, surgens ut iter perageret, ante pedes suos illum jacentem anulum vidit, & capillatiam zonam qua fuerat alligatus, mirata tentavit. Quam cum omnino suis nodis firmis, sicut fuerat, comperisset adstrictam, crepuisse atque exsiluisse anulum suspicata est: qui etiam ipse cum integerrimus fuisset inventus,

(a) Hinc vero intelligimus scriptum huncce librum sub fine anni 426. aut non multo serius. Nam exstabat jam Hipponem ista Stephani martyris Memoria, cum illud ibi contigit, quod mox referendum est, in Pauli & Palladiæ curatione miraculum. Ea autem curatio pertinet ad annum 425. quod quidem hac ratione deprehenditur. In libello suo, qui Sermone Augustini 322. continetur, testatur Paulus se ac sororem Palladiam *visione Kalendarum Januariarum die admonitos* divinitus fuisse, ut Hipponem irent, ibique fore ut sanitatem *intra tertium mensem* reciperent, id est, intra mensem Martium. Paulus porro sanitatem ipso die Dominico Paschæ, soror vero ipsius ex Dominico Paschæ die tertio recuperasse hic narratur. Atque Pascha ab anno 415. quo reliquæ Stephani

futura salutis quodam modo pignus de tanto miraculo se accepisse præsumsit, atque illud * ^{* forte, cingulum.} vinculum solvens, simul cum eodem anulo, projecit in flumen. Non credunt hoc, qui etiam Dominum Jesum per integra virginalia matris enixum, & ad discipulos ostiis clausis ingressum fuisse non credunt: sed hoc certe querant, & si verum invenerint, illa credant. Clarissima femina est, nobiliter nata, nobiliter nupta, Carthagini habitat: ampla civitas, ampla persona rem querentes latere non sinit. Martyr certe ipse, quo impetrante ista sanata est, in filium permanentis virginis credidit, in eum qui ostiis clausis ad discipulos ingressus est, credidit: postremo, propter quod omnia ista dicuntur a nobis, in eum qui ascendit in cælum cum carne, in qua resurrexerat, credidit; & ideo per eum tanta fiunt, quia pro ista fide animam posuit. Fiunt ergo etiam nunc multa miracula, eodem Deo faciente per quos vult, & quemadmodum vult, qui & illa quæ legimus fecit: sed ista nec similiter innotescunt, neque ut non (d) excidant animo, quasi glareæ memoriæ, crebra lætione tunduntur. Nam & ubi diligentia est, quæ nunc apud nos esse cœpit, ut libelli eorum qui beneficia percipiunt, recitentur in populo, semel hoc audiunt qui adfunt, pluresque non adfunt, ut nec illi qui adfuerunt, post aliquot dies, quod audierunt, mente retineant, & vix (e) quisquam reperiat illorum, qui ei quem non adfuisse cognoverit, indicet quod audivit.

23. Unum est apud nos factum, non majus quam illa quæ dixi, sed tam clarum atque illustre miraculum, ut nullum arbitrer esse Hipponensium, qui hoc non vel viderit, vel didicerit, nullum qui oblivisci ulla ratione poterit. Decem quidam fratres (quorum septem sunt mares, tres feminæ) de Cæsarea Cappadociæ suorum civium non ignobiles, maledicto matris recenti, patris eorum obitu destitutæ, quæ injuriam sibi ab eis factam acerbissime tulit, tali pœna sunt divinitus coerciti, ut horribiliter quaterentur omnes tremore membrorum: in qua foedissima specie oculos suorum civium non ferentes, quaquaversum cuique ire visum est, toto pane vagabantur orbe Romano. Ex his etiam ad nos venerunt duo, frater & soror, Paulus & Palladia, multis aliis locis miseria diffamante jam cogniti. Venerunt autem ante Paschæ

martyris in Palestina detectæ sunt, usque ad 427. quo Vandali Africam occuparunt, non incidit in mensem Martium nisi forte anno 425. quo festum Paschæ dicit Bucherius a Latinis nonnullis 22. die Martii celebratum: tamen ex litteræ Dominicalis observatione occurrere debuisse die Aprilis 19. sicuti ad prædictum Sermonem 232. notavimus. De Stephani martyris revelatione & de ipsius miraculis scripta Aviti, Luciani, Severi & Evodii nomine vulgata exhibentur in septimi hujus Tomi Appendice.

(b) Sola editio Lov. *incredibili*.

(c) Vind. Am. Er. & MSS. *vinculo*.

(d) Plures MSS. *excedant*.

(e) In MSS. *quisque*.

Pascha ferme dies quindecim, ecclesiam quotidie, & in ea Memoriam gloriosissimi Stephani frequentabant, orantes ut jam sibi placaretur Deus, & salutem pristinam redderet. Et illic, & (a) quacumque ibant, convertebant in se civitatis adspicium. Nonnulli qui eos alibi viderant, causamque tremoris eorum noverant, aliis, ut cuique poterant, indicabant. Venit & Pascha, atque ipso die Dominico mane, cum jam frequens populus præsens esset, & loci sancti cancellos, & salutem pristinam redderet, idem juvenis orans teneret, repente prostratus est, & dormienti simillimus jacuit: non tamen tremens, sicut etiam per (c) somnum solebat. Stupentibus qui aderant, atque aliis paventibus, aliis dolentibus, cum eum quidam vellent erigere, nonnulli prohibuerunt, & potius exitum expectandum esse dixerunt. Et ecce surrexit, & non tremebat, quoniam sanatus erat, & stabat incolumis, intuens intuentes. Quis ergo se tenuit a laudibus Dei? Clamantium* gratulantiumque vocibus ecclesia usquequaque completa est. Inde ad me curritur, ubi sedebam jam processurus: irruit alter quisque post alterum, omnis posterior quasi novum, quod alius prior dixerat, nuntiantes: meque gaudente & apud me gratias Deo agente, ingreditur etiam ipse cum pluribus, inclinatur ad genua mea, erigitur ad osculum meum. Procedimus ad populum, plena erat ecclesia, personabat vocibus gaudiorum, Deo gratias, Deo laudes, nemine tacente, hinc atque inde clamantium. Salutavi populum, & rursus eadem ferventiore voce clamabant. Facto tandem silentio, Scripturarum divinarum sunt lecta sollempnia. Ubi autem ventum est ad mei Sermonis locum, dixi pauca pro tempore & pro illius jucunditate lætitiæ. Magis enim eos in opere divino quamdam Dei eloquentiam, non audire, sed considerare permisi. Nobiscum homo prandit, & diligenter nobis omnem suæ ac maternæ fraternæque calamitatis indicavit historiam. Sequenti itaque die post Sermonem redditum, narrationis ejus libellum in crastinum populo recitandum* promisi. Quod cum ex Dominico Paschæ die tertio fieret in gradibus exedrae, in qua de superiore loquebatur loco, feci stare ambos fratres, cum eorum legeretur* libellus. Intuebatur populus universus sexus utriusque, unum stantem sine deformi motu, alteram membris omnibus contremantem. Et qui ipsum non viderant, quid in eo (d) divinæ misericordiæ factum esset, in ejus sorore cernebant. Videbant enim quid in eo gratulandum, quid pro illa esset orandum. Inter hæc recitatio eorum libello, de conspectu populi abire eos præcepi; & de tota ipsa causa aliquanto

diligentius cœperam disputare, cum ecce me disputante, voces aliæ de Memoria Martyris novæ gratulationis audiuntur. Conversi sunt eo qui me audiebant, cœperuntque concurrere. Illa enim ubi de gradibus descendit, in quibus steterat, ad sanctum Martyrem orare perrexerat. Quæ mox ut cancellos adtigit, collapsa similiter velut in somnum, sana surrexit. Dum ergo requireremus quid factum fuerit, unde iste strepitus lætus exsisterit, ingressi sunt cum illa in basilicam, ubi eramus, adducentes eam sanam de * Martyris loco. Tum vero tantus ^{* forte,} ab utroque sexu admirationis clamor exortus est, ^{Marty-} ut vox continuata cum lacrimis non videretur posse finiri. Perducta est ad eum locum, ubi paullo ante steterat tremens. Exsultabant eam similem fratri (e), cui doluerant remansisse dissimilem: & nondum suas preces suas pro illa, jam tamen præviam voluntatem tam cito exauditam esse cernebant. Exsultabant in Dei laudem (f) voce sine verbis, tanto sonitu, quantum aures nostræ ferre vix possent. Quid erat in cordibus exsultantium, nisi fides Christi, pro (g) qua Stephani sanguis effusus est?

C A P U T IX.

Quod universa miracula, quæ per Martyres in Christi nomine sunt, ei fidei testimonium ferant, qua in Christum Martyres crediderunt.

CUR, nisi huic fidei adtestantur ista miracula, in qua prædicatur Christus resurrexisset in carne, & in cælum ascendisset cum carne? Quia & ipsi Martyres hujus fidei martyres, id est, hujus fidei testes fuerunt, huic fidei testimonium perhibentes mundum inimicissimum & crudelissimum pertulerunt: eumque, non repugnando; sed moriendo vicerunt. Pro ista fide mortui sunt, qui hæc a Domino impetrare possunt, propter cujus nomen occisi sunt. Pro hac fide præcessit eorum mira patientia, ut in his miraculis tanta ista potentia sequeretur. Nam si carnis in æternum resurrectio vel non prævenit in Christo, vel non ventura est, sicut prænuntiatur a Christo, vel sicut prænuntiata est a Prophetis, a quibus prænuntiatus est Christus; (h) cur & mortui tanta possunt, qui pro ea fide, qua hæc resurrectio prædicatur, occisi sunt? Sive enim Deus ipse per se ipsum miro modo, quo res temporales operatur æternus, sive per suos ministros ista faciat; & eadem ipsa quæ per ministros facit, sive quædam faciat etiam per Martyrum spiritus, sicut per homines adhuc in corpore constitutos; sive omnia ista per Angelos, quibus invisibiliter, immutabiliter, & incorporaliter imperat, operetur; ut quæ per Martyres fieri dicuntur, eis

E e e 2 oran-

* Ser.
321. To.

5.

* Ser.
322.

(a) Vind. Am. Er. cum nonnullis MSS. & quocumque.
(b) Nonnulli MSS. ubi Martyris Memoria erat. Interpretatio est & glossema.
(c) Er. & Lov. per somnium. Emendantur ex aliis libris.
(d) Aliquot MSS. divina misericordia.

(e) Editi addunt, factam: quæ vox abest a MSS.

(f) Sic Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. voces.

(g) Plerique MSS. pro quo.

(h) Sic MSS. At editi, quare Martyres tanta possunt.

orantibus tantum & impetrantibus, non etiam operantibus fiant; sive alia istis, alia illis modis, qui nullo modo comprehendi a mortalibus possunt: ei tamen adtestantur hæc fidei, in qua carnis in æternum resurrectio predicatur.

C A P U T X.

Quanto dignius honorentur Martyres, qui ideo multa mira obtinent, ut Deus verus colatur, quam demones, qui ob hoc quadam faciunt, ut ipsi dii esse credantur.

HIC forte dicturi sunt, etiam deos suos aliqua mira fecisse. Bene, si jam incipiunt deos suos nostris mortuis hominibus comparare. An dicent etiam se habere deos ex hominibus mortuis, sicut Herculem, sicut Romulum, sicut alios multos, quos in deorum numerum receptos opinantur? Sed nobis Martyres non sunt dii: quia unum eundemque Deum & nostrum scimus & Martyrum. Nec tamen miraculis, quæ per Memorias nostrorum Martyrum fiunt, ullo modo comparanda sunt miracula, quæ facta per templa perhibentur illorum. Verum si qua similia videntur, sicut a Moyse magi Pharaonis, sic eorum dii victi sunt a Martyribus nostris. Fecerunt autem illa demones eo fastu impuræ superbix, quo eorum dii esse voluerunt: faciunt autem ista Martyres, vel potius Deus vel orantibus aut cooperantibus eis, ut fides illa proficiat, qua eos, non deos esse nostros, sed unum Deum habere nobiscum credamus. Denique illi talibus diis suis & templa ædificaverunt, & statuerunt aras, & sacerdotes instituerunt, & sacrificia fecerunt: nos autem Martyribus nostris non templa sicut diis, sed Memorias sicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivunt spiritus, fabricamus; nec tibi erigimus altaria, in quibus sacrificemus Martyribus, sed uni Deo & Martyrum & nostro (a): ad quod sacrificium, sicut homines Dei, qui mundum in ejus confessione vicerunt, suo loco & ordine nominantur; non tamen a sacerdote, qui sacrificat, invocantur. Deo quippe, non ipsis sacrificat, quamvis in Memoria sacrificet eorum: quia Dei sacerdos est, non illorum. Ipsum vero sacrificium corpus est Christi, quod non offertur ipsis, quia hoc sunt & ipsi. Quibus igitur potius credendum est miracula facientibus? Eisne qui se ipsos volunt haberi deos ab his quibus ea faciunt; an eis qui, ut in Deum credatur, quod & Christus est, faciunt quiddam mirabile faciunt? Eisne qui sacra sua etiam crimina sua esse voluerunt; an eis qui nec laudes suas volunt esse sacra sua, sed totum quod veraciter laudantur, ad ejus gloriam proficere in quo laudantur? In Domino quippe laudantur animæ eorum. Credamus ergo eis & vera dicentibus, & mira facientibus. Dicendo enim vera, passi sunt, ut possent facere mira. In eis veris est præcipuum,

Exod. 8.

Psal. 91.

Psal. 33.

quod Christus resurrexit a mortuis, & immortalitatem resurrectionis in sua carne primus ostendit, quam nobis adfuturam, vel in principio novi sæculi, vel in hujus fine promisit.

C A P U T XI.

Contra Platonicos, qui de naturalibus elementorum ponderibus argumentantur, terrenum corpus in celo esse non posse.

I. **C**ONTRA quod magnum Dei donum ratiocinators isti, quorum cogitationes novit Dominus quoniam vanæ sunt, de ponderibus elementorum argumentantur: quoniam scilicet magistro Platone didicerunt, mundi duo corpora maxima atque postrema duobus mediis, aere scilicet & aqua, esse copulata atque conjuncta. Ac per hoc, inquit, quoniam terra ab hinc sursum versus est prima, secunda aqua super terram, tertius aer super aquam, quartum super aera cælum; non potest esse terrenum corpus in cælo. Momentis enim propriis, ut ordinem suum teneant, singula elementa librantur. Ecce qualibus argumentis omnipotentix Dei humana contradicunt infirmitas, quam possidet vanitas. Quid ergo faciunt in aere terrena tot corpora, cum a terra sit aer tertius? Nisi forte, qui per plumarum & pennarum levitatem donavit avium terrenis corporibus ut portentur in aere, immortalibus factis corporibus hominum non poterit donare virtutem, qua etiam in summo cælo valeant habitare. Animalia quoque ipsa terrena, quæ volare non possunt, in quibus & homines sunt, sicut sub aqua pisces, quæ sunt aquarum animalia, ita sub terra vivere debuerunt. Cur ergo non saltem de secundo, id est, de aquis, sed de elemento tertio terrenum animal carpit hanc vitam? Quare cum pertineat ad terram, in secundo, quod super terram est, elemento vivere si cogatur, continuo suffocatur, & ut vivat, vivit in tertio? An errat hic ordo elementorum, vel potius non in natura rerum, sed in istorum argumentationibus deficit? Omitto dicere, quod jam in tertio-decimo libro dixi, quam multa gravia terrena sint corpora, sicut plumbum, & formam tamen ab artifice accipiant, qua natate valeant super aquam: & ut accipiat qualitatem corpus humanum, qua ferri in cælum, & esse possit in cælo, omnipotenti artifice contradicuntur?

2. Jam vero contra illud quod dixi superius, etiam istum considerantes atque tractantes elementorum ordinem, quo confidunt, non inveniunt omnino quod dicant. Sic est enim hinc sursum versus terra prima, aqua secunda, tertius aer, quartum cælum, ut super omnia sit animæ natura. Nam & Aristoteles quintum corpus eam dixit esse, & Plato nullum. Si quintum esset, certe superius esset ceteris: cum vero nullum est, multo magis superat omnia.

In

(a) Hic editi addunt, sacrificium immolamus: quod

abest a MSS.

In terreno ergo quid facit corpore? In hac mole quid agit subtilior omnibus? In hoc pondere quid agit levior omnibus? In hac tarditate quid agit celerior omnibus? Itane per hujus tam excellentis naturæ meritum non poterit effici, ut corpus ejus levetur in cælum, & cum valeat nunc natura corporum terrenorum deprimere animas deorsum, aliquando & animæ levare sursum terrena corpora non valebunt?

3. Jam si ad eorum miracula veniamus, quæ facta a diis suis opponunt Martyribus nostris, nonne etiam ipsa pro nobis facere, & nobis reperientur omnino proficere? Nam inter magna miracula deorum suorum, profecto magnum illud est, quod Varro commemorat, Vestalem virginem, cum periclitaretur falsa suspitione de stupro, cribrum impleffe aqua de Tiberi, & ad suos judices nulla ejus parte stillante portasse. Quis aquæ pondus supra cribrum tenuit? Quis tot cavernis patentibus nihil inde in terram cadere permisit? Responsuri sunt, Aliquis deus, aut aliquis dæmon. Si deus, numquid major est Deo qui fecit hunc mundum? Si dæmon, numquid potentior est Angelo, qui Deo servit, a quo factus est mundus? Si ergo deus minor, vel angelus, vel dæmon potuit pondus humidi elementi sic suspendere, ut aquarum videatur mutata fuisse natura: itane Deus omnipotens, qui omnia ipse creavit elementa, terreno corpori grave pondus auferre non poterit, ut in eodem elemento habitet vivificatus corpus, in quo voluerit vivificans spiritus?

4. Deinde cum aera medium ponant inter ignem de super & aquam subter, quid est quod eum inter aquam & aquam, & inter aquam & terram sæpe invenimus? Quid enim volunt esse aquosas nubes, inter quas & maria aer medius reperitur? Quoniam, quæso, elementorum pondere atque ordine efficitur, ut torrentes violentissimi atque undosissimi, ante quam sub aere in terris currant, super aera in nubibus pendeant? Cur denique aer est medius inter summa cæli, & (a) nuda terrarum, quaquaversum orbis extenditur, si locus ejus inter cælum & aquas, sicut aquarum inter ipsum & terras est constitutus?

5. Postremo si ita est elementorum ordo dispositus, ut secundum Platonem duobus mediis, id est, aere & aqua, duo extrema, id est, ignis & terra, jungantur, cælique obtineat ille (b) summi locum, hæc autem imi, velut fundamentis mundi, & ideo in cælo esse non potest terra; cur est ipse ignis in terra? Secundum hanc quippe rationem ita ista duo elementa in locis propriis, imo ac summo, terra & ignis esse debuerunt, ut quemadmodum nolunt in summo esse posse quod imi est, ita nec in imo posset esse quod summi est. Sicut ergo nullam putant vel

esse vel futuram esse terræ particulam in cælo, ita nullam particulam videre debuimus ignis in terra. Nunc vero non solum in terris, verum etiam sub terris ita est, ut cum eructent vertices montium; præter quod in usibus hominum & esse ignem in terra, & eum nasci videmus ex terra: quando quidem & de lignis & de lapidibus nascitur, quæ sunt corpora sine dubitatione terrena. Sed ille, inquit, ignis est tranquillus, purus, innoxius, sempiternus: iste autem turbidus, fumeus, corruptibilis atque corruptor. Nec tamen corrumpit montes, in quibus jugiter æstuat, cavernasque terrarum. Verum esto, sit illi iste dissimilis, ut terrenis habitationibus congruat: cur ergo nolunt, ut credamus naturam corporum terrenorum aliquando incorruptibilem factam cælo convenientem futuram, sicut nunc ignis corruptibilis his convenit terris? Nihil igitur afferunt ex ponderibus atque ordine elementorum, unde omnipotenti Deo, quo minus faciat corpora nostra talia, ut etiam in cælo possint habitare, præscribant.

CAPUT XII.

Contra calumnias infidelium, quibus Christianos de credita carnis resurrectione irrident.

I. SED scrupulosissime quærere, & fidem qua credimus resurrectionem carnem, ita quærendo, adsolent irridere, Utrum fetus abortivi resurgant? Et quoniam Dominus ait: *Amen dico vobis, capillus capitis vestri non peribit*: ^{Lucæ 21. 18.} utrum statura & robur æqualia futura sint omnibus, an diversæ corporum quantitates? Si enim æqualitas corporum erit, unde habebunt quod hic non habuerunt in mole corporis illi abortivi, si resurgent & ipsi? Aut si non resurgent, quia nec nati sunt, sed effusi, eandem quæstionem de parvulis versant, unde illis mensura corporis, quam nunc defuisse videmus, accedat, cum in hac ætate moriuntur. Neque enim dicturi sumus, eos non resurrecturos, qui non solum generationis, verum etiam regenerationis capaces sunt. Deinde interrogant, quem modum ipsa æqualitas habitura sit. Si enim tam magni & tam longi erunt omnes, quam fuerunt quicumque hic fuerunt maximi atque longissimi, non solum de parvulis, sed (c) de plurimis quærunt, unde illis accessurum sit, quod hic defuit, si hoc quisque recipiet, quod hic habuit. Si autem, quod ait Apostolus; occurfuros nos omnes *in mensuram ætatis plenitudinis Christi*, & illud alterum, *quos predestinavit conformes (d) imaginis Filii sui*, sic intelligendum est, ut statura & modus Christi corporis omnium, qui in regno ejus erunt, humanorum corporum sit futurus: Multis erit, inquit, de magnitudine & longitudine corporis detrahendum; & ubi jam erit: *Capillus capitis vestri non peribit*,

querunt.

(d) Editi addunt *fiori*: quod verbum hoc Apostoli loco non reperiri in MSS. jam aliquoties est observatum.

(a) Ita MSS. At editi, & *ima terrarum*.

(b) Editi, *summum*: dissentientibus MSS.

(c) Sic MSS. Editi vero, *sed & de plurimis magnis*

bit, si de ipsa corporis quantitate tam multum peribit? Quamvis & de ipsis capillis possit inquiri, utrum redeat quidquid tondentibus decedit. Quod si rediturum est, quis non exhorreat illam deformitatem? Nam hoc & de unguibus videtur necessario secuturum, ut redeat tam multum quod corporis (a) curatura defecuit. Et ubi erit decus? quod certe majus, quam in ista esse corruptione potuit, in illa jam immortalitate esse debet. Si autem non redibit, ergo peribit: quomodo ergo, inquirunt, capillus capitis non peribit? De macie quoque vel pinguedine similiter disputant. Nam si æquales omnes erunt; non utique alii macri, alii pingues erunt. Accedet ergo aliis aliquid, aliis minuetur. Ac per hoc, non quod erat recipiendum, sed alicubi addendum est, quod non fuit; & alicubi perdendum, quod fuit.

3. De ipsis etiam corruptionibus & dilapsionibus corporum mortuorum, cum aliud vertatur in pulverem, in auras aliud exhaletur; sint quos bestiarum, sint quos ignis absumat; naufragio vel quibuscumque aquis ita quidam pereant, ut eorum carnes in humorem putredo dissolvatur; non mediocriter permoventur, atque omnia ista recolligi in carnem & redintegrari posse non credunt. Conscitantur etiam quasque foeditates & vitia, sive (b) accedant, sive nascantur: ubi & monstrosos partus cum horrore atque irrisione commemorant, & requirunt quamnam cujusque deformitatis resurrectio sit futura. Si enim nihil tale redire in corpus hominis dixerimus, responsum nostram de locis vulnerum, cum quibus Dominum Christum resurrexisse prædicamus, se confuturos esse præsumunt. Sed inter hæc omnia quæstio difficillima illa proponitur, in cujus carnem reditura sit caro, qua corpus alterius vescens, humana viscera fame compellente, nutritur. In carnem quippe conversa est ejus, qui talibus vixit alimentis; & ea quæ macies ostenderat detrimenta, supplevit. Utrum ergo illi redeat homini cujus caro prius fuit, an illi potius cujus postea facta est, ad hoc percontantur, ut fidem resurrectionis illudant: ac sic animæ humanæ, aut alternantes, sicut Plato, veras infelicitates falsasque promittant beatitudines; aut post multas itidem per diversa corpora revolutiones, aliquando tamen eam, sicut Porphyrius, finire miserias, & ad eas numquam redire fateantur; non tamen corpus habendo immortale, sed corpus omne fugiendo.

CAPUT XIII.

An abortivi non pertineant ad resurrectionem, si pertinent ad numerum mortuorum.

AD hæc ergo quæ ab eorum parte contraria, me digerente, mihi videntur opposita, misericordia Dei meis nisibus opem ferente,

(a) Editi, cura. Melius MSS. curatura.

(b) Vind. Am. Er. & MSS. sive accidunt.

(c) Vind. Am. & Er. ignatum.

respondeam. Abortivos fetus, qui cum jam vixissent in utero, ibi sunt mortui, resurrecturos ut affirmare, ita negare non audeo: quamvis non videam quomodo ad eos non pertineat resurrectio mortuorum, si non eximuntur de numero mortuorum. Aut enim non omnes mortui resurgent, & erunt aliquæ humanæ animæ sine corporibus in æternum, quæ corpora humana, quamvis intra viscera materna, gesserunt: aut si omnes animæ humanæ recipient resurrectia sua corpora, quæ habuerunt ubicumque viventia, & morientia reliquerunt, non inveno quemadmodum dicam ad resurrectionem non pertinere mortuorum, quoscumque mortuos etiam in uteris matrum. Sed utrumlibet de his quisque sentiat, quod de jam natis infantibus dixerimus, hoc etiam de illis intelligendum est, si resurgent.

CAPUT XIV.

An infantes in ea sint resurrecturi habitudine corporis, quam habituri erant ætatis accessu.

QUID ergo de infantibus dicturi sumus, nisi quia non in ea resurrecturi sunt corporis exiguitate, qua mortui; sed quod eis tardius accessurum erat tempore, hoc sunt illo Dei opere miro atque celerrimo recepturi? In sententia quippe Domini, ubi ait: *Capillus capitis vestri non peribit*, dictum est non defuturum esse quod fuit, non autem negatum est adfuturum esse quod defuit. Defuit autem infanti mortuo perfecta quantitas sui corporis: perfecta quippe infanti deest utique perfectio magnitudinis corporalis; quæ cum accesserit, jam statura longior esse non possit. Hunc perfectionis modum sic habent omnes, ut cum illo concipiantur atque nascantur; sed habent in ratione, non in mole: sicut ipsa jam membra omnia sunt latenter in semine, cum etiam natis nonnulla adhuc desint, sicut dentes, ac si quid ejusmodi. In qua ratione uniuscujusque materiæ indita corporali, jam quodam modo, ut ita dicam, (c) liciatum esse videtur, quod nondum est, immo quod latet, sed accessu temporis erit, vel potius apparebit. In hac ergo infans, jam brevis aut longus est, qui brevis longusve futurus est. Secundum hanc rationem profecto in resurrectione corporis, detrimenta corporis non timeamus: quia etsi æqualitas futura esset omnium, ita ut omnes usque ad giganteas magnitudines pervenirent, ne illi (d) qui maximi fuerunt, minus haberent aliquid in statura, quod eis contra sententiam Christi periret, qui dixit, nec capillum capitis esse periturum; Creatori utique qui creavit cuncta de nihilo, quomodo deesse posset, unde adderet quod addendum esse miris artifex nosset?

CA-

(d) Lov. ne illi quidem qui. Abest quidem ab editis aliis & MSS.

C A P U T XV.

An ad Dominici corporis modum, omnium mortuorum resurrectura sint corpora.

SED utique Christus in ea mensura corporis, in qua est mortuus, resurrexit, nec fas est dicere, cum resurrectionis omnium tempus venerit, accessuram corpori ejus eam magnitudinem, quam non habuit, quando in ea discipulis, in qua illis erat notus, apparuit, ut longissimis fieri possit æqualis. Si autem dixerimus ad Dominici corporis modum etiam quorumque majora corpora redigenda, peribit de multorum corporibus plurimum, cum ipse nec capillum periturum esse promiserit. Restat ergo, ut suam recipiat quisque mensuram, quam vel habuit in juventute, etiamsi senex est mortuus; vel fuerat habiturus, si ante est defunctus. Atque illud quod commemoravit Apostolus de mensura ætatis plenitudinis Christi, aut propter aliud intelligamus dictum esse, id est, ut illi capiti in populis Christianis accedente omnium perfectione membrorum ætatis ejus mensura compleatur: aut si hoc de resurrectione corporum dictum est, sic accipiamus dictum, ut nec ultra, nec infra (a) juvenilem formam resurgant corpora mortuorum; sed in (b) ejus ætate & robore, usque ad quam Christum hic pervenisse cognovimus. Circa triginta quippe annos desinuerunt esse, etiam sæculi hujus doctissimi homines, juventutem: quæ cum fuerit spatio proprio terminata, inde jam hominem in detrimenta vergere gravioris ac senilis ætatis. Et ideo non esse dictum, in mensuram corporis, vel in mensuram staturæ: sed, in mensuram ætatis plenitudinis Christi.

C A P U T XVI.

Qualis intelligenda sit sanctorum conformatio ad imaginem Filii Dei.

ILLUD etiam quod ait, *predestinatos conformes imaginis Filii Dei*, potest & secundum interiorum hominem intelligi. Unde nobis alio loco dicit: *Nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in novitate mentis vestræ*. Ubi ergo reformamur, ne conformemur huic sæculo, ibi conformamur Dei Filio. Potest & sic accipi, ut quemadmodum ille nobis mortalitate, ita nos illi efficiamur immortalitate conformes: quod quidem & ad ipsam resurrectionem corporum pertinet. Si autem etiam in his verbis, qua forma resurrectura sint corpora sumus admoniti; sicut illa mensura, ita & ista conformatio, non quantitatis intelligenda est, sed ætatis. Resurgent itaque omnes tam magni corpore, quam vel erant; vel futuri erant in juvenili ætate: quamvis nihil oberit; etiam si erit infans vel senilis corporis forma, ubi nec mentis, nec ipsius corporis ulla remanebit infirmitas. Unde etiam si quis in eo corporis modo,

(a) Veteres libri, *juvenalem*: & infra cap. 16. *juvenali*: atque ita constanter.

(b) Sic MSS. At editi, *sed in ea ætate*.

in quo defunctus est, resurrecturum unumquemque contendit, non est cum illo laboriosa contradictione pugnandum.

C A P U T XVII.

An in suo sexu resuscitanda atque mansura sint corpora seminarum.

NONNULLI propter hoc quod dictum est: *Donec occurramus omnes (c) in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, & conformes imaginis Filii Dei*; nec in sexu femineo resurrecturas feminas credunt, sed in virili omnes aiunt: quoniam Deus solum virum fecit ex limo, feminam ex viro. Sed mihi melius sapere videntur, qui utrumque sexum resurrecturum esse non dubitant. Non enim libido ibi erit, quæ confusionis est causa. Nam prius quam peccassent, nudi erant, & non confundebantur vir & femina. Corporibus ergo illis vitia detrahentur, natura servabitur. Non est autem vitium sexus femineus, sed natura: quæ tunc quidem & a concubitu & a partu immunis erit: erunt tamen membra feminea, non accommodata usui veteri, sed decori novo, quæ non alliciat adspicientis concupiscentia, quæ nulla erit, sed Dei laudetur sapientia atque clementia, qui & quod non erat fecit, & liberavit a corruptione quod fecit. Ut enim in exordio generis humani de latere viri dormientis coita detracta femina fieret, Christum & Ecclesiam tali facta jam tunc prophetari oportebat. Sopor quippe ille viri, mors erat Christi, cujus exanimis in cruce pendentis latus lancea perforatum est, atque inde sanguis & aqua profudit: quæ sacramenta esse novimus, quibus ædificatur Ecclesia. Nam hoc etiam verbo Scriptura usa est, ubi non legitur, *Formavit, aut Finxit, sed Ædificavit eam in mulierem*: unde & Apostolus ædificationem dicit corporis Christi, quod est Ecclesia. Creatura est ergo Dei femina, sicut vir: sed ut de viro fieret, unitas commendata; ut autem illo modo fieret, Christus, ut dictum est, & Ecclesia-figurata est. Qui ergo utrumque sexum instituit, utrumque restituet. Denique & ipse Jesus interrogatus a Sadducæis, qui negabant resurrectionem, cujus septem fratrum erit uxor, quam singuli habuerunt, dum quisque eorum vellet defuncti semen, sicut lex præceperat, excitare: *Erratis*, inquit, *nescientes Scripturas, neque virtutem Dei*. Et cum (d) locus esset, ut diceret, *De qua enim me interrogatis, vir erit etiam ipsa, non mulier; non hoc dixit: sed dixit: In resurrectione enim neque nubent, neque uxores ducent, sed sunt sicut Angeli Dei in celo*. Æquales utique Angelis immortalitate ac felicitate, non carne: sicut nec resurrectione, qua non indigerunt Angeli; quoniam nec mori potuerunt. Nuptias ergo Dominus futuras negavit esse in resurrectione, non

(c) Hic in sola editione Lov. additur, *in unitatem fidei*.
(d) Vind. Am. & Er. *Et cum aptus locus esset*. Aliquot MSS. *Et cum ocyus esset*.

non feminas: & ibi negavit, ubi talis quæstio vertebatur, ut eam negato sexu muliebri celebriore facilitate dissolveret, si eum ibi prænosceret non futurum: immo etiam futurum esse firmavit dicendo, *Non nubent*, quod ad feminas pertinet; *neque uxores ducent*, quod ad viros. Erunt ergo, quæ vel nubere hic solent, vel ducere uxores: sed ibi hoc non facient.

CAPUT XVIII.

De viro perfecto, id est Christo & corpore ejus, id est Ecclesia, quæ est ipsius plenitudo.

PROINDE quod ait Apollolus, occuluros nos omnes in virum perfectum, totius ipsius circumstantiam lectionis considerare debemus, quæ ita se habet: *Qui descendit*, inquit, *ipse est & qui ascendit super omnes calos, ut adimpleret omnia. Et ipse dedit quosdam quidem Apollolos, quosdam autem Prophetas, quosdam vero Evangelistas, quosdam autem pastores & doctores, ad consummationem sanctorum, in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionem Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: ut ultra non simus parvuli, jactati & circumlati omni vento doctrinæ, in illusionem hominum, in (a) astutia ad machinationem erroris: veritatem autem facientes in caritate augeamur in illo per omnia, qui est caput Christus; ex quo totum corpus connexum, & compactum per omnem ractum subministratiōnis, secundum operationem in mensuram uniuscujusque partis, incrementum corporis facit in ædificationem sui, in caritate. Ecce qui est vir perfectus, caput & corpus, quod constat omnibus membris, quæ suo tempore complebuntur. Quotidie tamen eidem corpori accedunt, dum ædificatur Ecclesia, cui dicitur, *Vos autem estis corpus Christi, & membra*. Et alibi: *Pro corpore*, inquit, *ejus, quod est Ecclesia*. Itemque alibi: *Unus panis, unum corpus multi sumus*. De cujus corporis ædificatione & hic dictum est: *Ad consummationem sanctorum, in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi: ac deinde subiectum unde nunc agimus: Donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionem Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, & ceteras, donec eadem mensura in quo corpore intelligenda esset, ostenderet, dicens: Augeamur in illo per omnia, qui est caput Christus, ex quo totum corpus connexum, & compactum per omnem ractum subministratiōnis, secundum operationem in mensuram uniuscujusque partis. Sicut est ergo mensura uniuscujusque partis; ita totius corporis, quod omnibus suis partibus constat, est utique mensura plenitudinis, de qua dictum est, *In mensuram ætatis ple-***

(a) Sic MSS. Editi vero, *in astutiam*.

(b) Editi, *super omnem Ecclesiam*. At melioris notæ MSS. *super omnia Ecclesia*. Sic etiam in veteribus Bibliis Corbentibus juxta Græcum, *ἐπὶ πάντων τῶν ἐκκλησιῶν*: ut *Ecclesia* sit, dativi casus, non genitivi. Hæc ipsa lectio est Hieronymi in Commentariis Apolloli.

nitudinis Christi. Quam plenitudinem etiam illo commemoravit loco, ubi ait de Christo: *Et ipsum dedit caput super (b) omnia Ecclesia, quæ est corpus ejus, plenitudo ejus, qui omnia in omnibus (c) impletur*. Verum si hoc ad resurrectionis formam, in qua erit uniusquisque, referendum esset, quid nos impediret nominato viro intelligere & feminam, ut virum pro homine positum acciperemus? Sicut in eo quod dictum est: *Beatus vir qui timet Dominum*: utique ibi sunt & feminæ, quæ timent Dominum.

CAPUT XIX.

Quod omnia corporis vitia, quæ in hac vita humano contraria sunt decori, in resurrectione non sint futura, ubi manente naturali substantia in unam pulchritudinem & qualitas concurret & quantitas.

QUID jam respondeam de capillis atque unguibus? Semel quippe intellecto ita nihil perituum esse de corpore, ut deforme nihil sit in corpore, simul intelligitur ea quæ deformem lætura fuerant enormitatem, massæ ipsi accessura esse, non locis in quibus membrorum forma turpatur. Velut si de limo vas fieret, quod rursus in eumdem limum redactum totum de toto iterum fieret, non esset necesse ut illa pars limi, quæ in ansâ fuerat, ad ansam rediret, aut quæ fundum lecerat, ipsa rursus faceret fundum; dum tamen totum reverteretur in totum, id est, totus ille limus in totum vas nulla sui perdita parte reinceret. Quapropter si capilli toties tonsi unguetæ defecit ad loca sua deformiter redeunt, non rediunt: nec tamen cuique resurgenti peribunt, quia in eandem carnem, ut quemcumque ibi locum corporis teneant, servata partium congruentia, materiæ mutabilitate vertentur. Quamvis quod ait Dominus, *Capillus capitis vestri non peribit*, non de longitudine, sed de numero capillorum dictum multo aptius possit intelligi. Unde & alibi dicit: *Capilli capitis vestri numerati sunt (d) omnes*. Neque hoc ideo dixerim, quod aliquid existimem corpori (e) cuiquam perituum, quod naturaliter inerat; sed quod deforme natum fuerat, (non utique ob aliud, nisi ut hinc quoque ostenderetur, quam sit pœnalis conditio ista mortalium) sic esse rediturum, ut servata integritate substantiæ, deformitas pereat. Si enim statuam potest artifex homo, quam propter aliquam causam deformem fecerat, conflare, & pulcherrimam reddere, ita ut nihil inde substantiæ, sed sola deformitas pereat, ac si quid in illa figura priore indecenter exstabat, nec (f) parilitate partium congruebat, non de toto, unde fecerat, amputare atque separare, sed ita conspergere (g) un-

(c) Sic MSS. At editi, *adimpler*.

(d) Vox *omnes* abest a MSS. & ab editis Vind. Am.

(e) Omnes MSS. *cuique*.

(f) Sic MSS. At editi, *parilitati*.

(g) Sola editio Lov. *universa*.

Ephes. 1. a
22. &
23.

Pf. 111.
1.

Ephes. 4
10. &c.

1. Cor.
16. 27.

Coloss.
2.

1. Cor.
10. 17.
Ephes. 4
12.

Luc. 27.
18.

Luc. 12.
7.

verso atque miscere, ut nec foeditatem faciat, nec minuat quantitatem; quid de omnipotente artifice sentiendum est? Ergone non poterit quascumque deformitates humanorum corporum, non modo usitatas, verum etiam raras atque monstruosas, quae huic miseræ vitæ congruunt, abhorrent autem ab illa futura felicitate sanctorum, sic auferre ac perdere, ut quascumque earum faciunt, etsi naturalia, tamen indecora excrementa substantiæ corporalis, nulla ejus diminutione tollantur?

2. Ac per hoc non est macris pinguibusve metuendum, ne ibi etiam tales sint, quales si possent, nec hic esse voluissent. Omnis enim corporis pulcritudo est partium congruentia cum quadam coloris suavitate. Ubi autem non est partium congruentia, aut ideo quid offendit, quia (a) pravum est, aut ideo quia parum, aut ideo quia nimium. Proinde nulla erit deformitas, quam facit incongruentia partium, ubi & quæ prava sunt corrigentur; & quod minus est quam decet, unde Creator novit, inde supplebitur; & quod plus est quam decet, materiæ servata integritate, detrahetur. Coloris porro suavitas quanta erit, ubi iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris sui? Quæ claritas in Christi corpore, cum resurrexit, ab oculis discipulorum potius abscondita fuisse, quam defuisse credenda est. Non enim eam ferret humanus atque infirmus adspexerit, quando ille a suis ita deberet adtendi, ut posset agnosci. Quo pertinuit etiam, ut contrectantibus ostenderet suorum vulnere cicatrices; ut etiam cibum potumque fumeret, non alimentorum indigentia, sed ea qua & hoc poterat potestate. Cum autem aliquid non videtur, quamvis adsit, a quibus alia, quæ pariter adsunt, videntur, sicut illam claritatem dicimus adfuisse non visam, a quibus alia videbantur, *αοραία* Græce dicitur: quod nostri interpretes Latine dicere non valentes, in libro Geneseos cæcitate interpretati sunt. Hanc enim passi sunt Sodomitæ, quando quærebant ostium iusti viri, nec poterant invenire. Quæ si cæcitas fuisset, qua fit ut nihil possit videri, non ostium quo ingrederentur, sed duces itineris a quibus inde abducerentur, inquirerent.

3. Nescio quo autem modo sic afficimur amore Martyrum beatorum, ut velimus in illo regno in eorum corporibus videre vulnere cicatrices, quæ pro Christi nomine pertulerunt: & fortasse videbimus. Non enim deformitas in eis, sed dignitas erit, & quædam, quamvis in corpore, non corporis, sed virtutis pulcritudo fulgebit. Nec ideo tamen si aliqua Martyribus amputata & ablata sunt membra, sine ipsis membris erunt in resurrectione mortuorum, quibus dictum est: *Capillus capitis vestri non peribit*. Sed si hoc decebit in illo novo sæculo,

Tom. VII.

ut indicia gloriosorum vulnere in illa immortalitate carne cernantur, ubi membra, ut præciderentur, percussa vel secta sunt, ibi cicatrices, sed tamen eisdem membris redditis, non perditis, apparebunt. Quamvis itaque omnia quæ acciderunt corpori vitia, tunc non erunt: non sunt tamen deputanda vel appellanda vitia virtutis indicia.

CAPUT XX.

Quod in resurrectione mortuorum, natura corporum quibuslibet modis dissipatorum in integrum undecumque revocanda sit.

1. Absit autem, ut ad resuscitanda corpora vitæque reddenda non possit omnipotentia Creatoris omnia revocare, quæ vel bestitæ, vel ignis absumsit, vel in pulverem cinerumve collapsum, vel in humorem solutum, vel in auras est exhalatum. Absit ut sinus sublus secretumque naturæ ita recipiat aliquid subtractum sensibus nostris, ut omnium Creatoris aut lateat cognitionem, aut effugiat potestatem. Deum certe volens, sicut poterat, definire Cicero tantus auctor ipsorum, Mens quædam, inquit, est soluta & libera, secreta ab omni concretionem mortali, omnia sentiens & movens, ipsaque prædita motu sempiterno. Hoc autem reperit in doctrinis magnorum philolorum. Ut igitur secundum ipsos loquar, quomodo aliquid vel latet omnia sentientem, vel irrevocabiliter fugit omnia moventem?

2. Unde jam etiam quæstio illa solvenda est, quæ difficilior videtur ceteris: ubi quæritur, cum caro mortui hominis etiam alterius sit viventis caro, cui potius eorum in resurrectione reddatur. Si enim quispiam confectus fame atque compulsus vescatur cadaveribus hominum, quod malum aliquoties accidisse, & vetus testatur historia, & nostrorum temporum infelicia experimenta docuerunt; num quisquam veridica ratione contendet, totum digestum fuisse per imos meatus, nihil inde in ejus carnem mutatum atque conversum, cum ipsa macies quæ fuit & non est, satis indicet, quæ illis escis detrimenta suppleta sint? Jam itaque aliqua paullo ante præmissi, quæ ad istum quoque nodum solvendum valere debebunt. Quidquid enim carni exhaustis fame, utique in auras est exhalatum: unde diximus omnipotentem Deum posse revocare quod fugit. Reddetur ergo caro illa homini, in quo esse caro humana primitus cœpit. Ab illo quippe altero tamquam mutuo sumpta deputanda est: quæ sicut æs alienum, ei redhibenda est, unde sumpta est. Sua vero illi, quem fame exinanierat, ab eo qui potest etiam exhalata revocare, reddetur. Quamvis etsi omnibus perisset modis, nec ulla ejus materies in ullis naturæ latebris remansisset, unde vellet, eam repararet Omnipotens. Sed propter sententiam Veritatis, qua dictum est:

Fff

Ca-

tunt, aut ideo quia parum.

(a) Sic aliquot MSS. At editi loco pravum, habent parvum: præter quam quod ex illis duo, Er. & Lov. omit-

Capillus capitis vestri non peribit : absurdum est, ut putemus, cum capillus hominis perire non possit, tantas carnes fame depastas atque consumptas perire potuisse.

3. Quibus omnibus pro nostro modulo consideratis atque tractatis, hæc summa conficitur, ut in resurrectione carnis in æternum eas mensuras habeat corporum magnitudo, quas habebat perficiendæ sive perfectæ cuiusque indita corpori ratio juventutis, in membrorum quoque omnium modulis congruo decore servato. Quod decus ut servetur, si aliquid demtum fuerit indecenti alicui granditati in parte aliqua constitutæ, quod per totum spargatur, ut neque id pereat, & congruentia partium ubique teneatur, non est absurdum, ut aliquid inde etiam stature corporis addi posse credamus; cum omnibus partibus, ut decorem custodiant, id distribuitur, quod si enormiter in una esset, utique non deceret. Aut si contenditur in ea quemque statura corporis resurrecturum esse, in qua defunctus est, non pugnaciter resistendum est; tantum abisti omnis deformitas, omnis infirmitas, omnis tarditas, omnisque corruptio; & si quid aliud illud non decet regnum, in quo resurrectionis & promissionis filii æquales erunt Angelis Dei, si non corpore, non ætate, certe felicitate.

CAPUT XXI.

De novitate corporis spiritualis, in quam Sanctorum caro mutabitur.

RESTITUETUR ergo & quidquid de corporibus vivis, vel post mortem de cadaveribus periiit, & simul cum eo quod in sepulcris remansit, in spiritualis corporis novitatem ex animalis corporis vetustate mutatum resurget; incorruptione atque immortalitate vestitum. Sed etsi vel casu aliquo gravi vel inimicorum immanitate totum penitus conteratur in pulverem, atque in auras vel in aquas dispersum quantum fieri potest, nusquam esse sinatur omnino, nullo modo subtrahi poterit omnipotentis Creatoris, sed capillus in eo capitis non peribit. Erit ergo spiritui subdita caro spiritualis, sed tamen caro, non spiritus: sicut carni subditus fuit spiritus ipse carnalis, sed tamen spiritus, non caro. Cujus rei habemus experimentum in nostræ pœnæ deformitate. Non enim secundum carnem, sed utique secundum spiritum carnales erant, quibus ait Apostolus: *Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus*. Et homo spiritualis sic in hac vita dicitur, ut tamen corpore adhuc carnalis sit, & videat aliam legem in membris suis repugnantem legi mentis suæ: erit autem etiam corpore spiritualis, cum eadem caro sic surrexerit, ut fiat quod scriptum est: *Seminatur corpus animale, resurget corpus spirituale*. Quæ sit autem, & quam magna spiritualis corporis gratia, quoniam nondum venit in experimentum, vereor ne temerarium sit omne quod de illa profertur eloquium. Verumtamen quia spei nostræ gau-

1. Cor.
3. 11.

Rom. 7.
23.

1. Cor.
11. 42.

dium propter Dei laudem non est tacendum, & de intimis ardentis sancti amoris medullis dictum est: *Domine, dilexi decorem domus tuæ*: Ps. 25. 8. de donis ejus quæ in hac ærumnosissima vita bonis malisque largitur, ipso adjuvante, conji- ciamus, ut possimus, quantum sit illud, quod nondum experti, utique digne eloqui non vale- mus. Omitto enim quando fecit hominem re- ctum; omitto vitam illam duorum conjugum in paradisi fecunditate felicem, quoniam tam brevis fuit, ut ad nascentium sensum nec ipsa pervenerit: in hac quam novimus, in qua adhuc sumus, cujus tentationes, immo quam totam tentationem, quamdiu in ea sumus, quantumlibet proficiamus, perpeti non definimus, quæ sint indicia circa genus humanum bonitatis Dei, quis poterit explicare?

CAPUT XXII.

De miseris ac malis, quibus humanum genus merito primæ prævaricationis obnoxium est, & a quibus nemo nisi per Christi gratiam liberatur.

1. **N**AM quod ad primam originem pertinet, omnem mortalium progeniem fuisse damnatam, hæc ipsa vita, si vita dicenda est, tot & tantis malis plena testatur. Quid enim aliud indicat horrenda quædam profunditas ignorantis, ex qua omnis error existit, qui omnes filios Adam tenebroso quodam sinu suscipit, ut homo ab illo liberari sine labore, dolore, timore non possit? Quid amor ipse tot rerum vanarum atque noxiarum, & ex hoc mor- daces curæ, perturbationes, mærores, formidines, insana gaudia, discordiæ, lites, bella, insidiæ, iracundiæ, inimicitis, fallacia, adula- tio, fraus, furtum, rapina, perfidia, superbia, ambitio, invidentia, homicidia, parricidia, crudelitas, sævitia, nequitia, luxuria, petu- lantia, impudentia, impudicitia, fornicatio- nes, adulteria, incesta, & contra naturam utrius- que sexus tot supra atque immunditiæ, quas turpe est etiam dicere, sacrilegia, hæreses, bla- sphemis, perjuria, oppressiones innocentium, calumniæ, circumventiones, prævaricationes, falsa testimonia, iniqua judicia, violentiæ, latrocinia, & quidquid talium malorum in men- tem non venit, & tamen de vita ista hominum non recedit? Verum hæc hominum sunt ma- lorum, ab illa tamen erroris & perversi amoris radice venientia, cum qua omnis filius Adam nascitur. Nam quis ignorat cum quanta igno- rantia veritatis, quæ jam in infantibus manifesta est; & cum quanta abundantia vanæ cupidita- tis, quæ in pueris incipit apparere, homo vene- rat in hanc vitam, ita ut si dimittatur vive- re ut velit, & facere quidquid velit, in hæc facinora & flagitia quæ commemoravi, & quæ commemorare non potui, vel cuncta vel multa perveniat?

2. Sed divina gubernatione non omni modo deferente damnatos, & Deo non continente in ira sua miserationes suas, in ipsis sensibus ge- neris

heris humani prohibitio & eruditio contra istas, cum quibus nascimur, tenebras vigilant, & contra hos impetus (a) opponuntur, plenæ tamen etiã ipsæ laborum & dolorum. Quid enim sibi volunt multimodæ formidines, quæ cohibendis parvulorum vanitatibus adhibentur? Quid pædagogi, quid magistri, quid ferulæ, quid lora, quid virgæ, quid disciplina illa qua Scriptura sancta dicit dilecti filii latera esse tundenda, ne crescat indomitus, domarique jam durus aut vix possit, aut fortasse nec possit? Ecc. 11. Quid agitur his pœnis omnibus, nisi ut debelletur imperitia & prava cupiditas (b) infrenetur, cum quibus malis in hoc sæculum venimus? Quid est enim, quod cum labore meminimus, sine labore obliviscimur; cum labore discimus, sine labore nescimus; cum labore strenui, sine labore inertes sumus? Nonne hinc apparet in quid velut pondere suo proclivis & prona sit vitiosa natura, & quanta ope, ut hinc liberetur, indigeat? Desidia, segnitias, pigritia, negligentia, vitia sunt utique quibus labor fugitur, cum labor ipse etiam qui est utilis, pœna sit.

3. Sed præter pueriles pœnas, sine quibus disci non potest quod majores volunt, qui vix aliquid utiliter volunt, quot & quantis pœnis genus agitetur humanum, quæ non ad malitiam nequitiamque iniquorum, sed ad conditionem pertinent miseriamque communem, quis ullo sermone digerit, quis ulla cogitatione comprehendit? Quantus est metus, quanta calamitas ab orbitatibus atque luctu, a damnis & damnationibus, a deceptionibus & mendaciis hominum, a suspicionibus falsis, ab omnibus violentis facinoribus & sceleribus alienis? Quandoquidem ab eis & deprædatio, & captivitas, & vincula, & carceres, & exsilia, & cruciatus, & amputatio membrorum, & privatio sensuum, & oppressio corporis ad obscenam libidinem opprimentis explendam, & alia multa horrenda sæpe contingunt. Quid ab innumeris casibus (c) qui forinsecus corpori formidantur, æstibus & frigoribus, tempestatibus, imbribus, alluvionibus, coruscatione, tonitru, grandine, fulmine, motibus hiatibusque terrarum, oppressionibus ruinarum ab (d) offensione & pavore vel etiam malitia jumentorum, a tot venenis fruticum, aquarum, aurarum, bestiarum, a ferarum vel tantummodo molestis vel etiam mortiferis moribus, a rabie quæ contingit ex rabido cane, ut etiam blanda & amica suo domino bestia nonnumquam vehementius & amarius quam leones draconesque metuatur; faciatque hominem, quem forte adtaminaverit, contagione pestifera ita rabiosum, ut a parentibus, conjuge, filiis, pejus omni bestia formideatur? Quæ mala patiuntur navigantes? quæ terrena

(a) Nonnulli codices, *apponuntur*.
 (b) Sic MSS. At editi, *refrenetur*.
 (c) Probæ notæ MSS. *quæ*.

itinera gradientes? Quis ambulat ubicumque non inopinatis subjacens casibus? De foro quidam rediens domum, fanis pedibus suis cecidit, pedem fregit, & ex illo vulnere finivit hanc vitam. Quid videtur sedente securius? De sella in qua sedebat cecidit Heli sacerdos, & mortuus est. Agricola, immo vero omnes homines quot & quantos a cælo & terra, vel a perniciosis animalibus casus metuunt agrorum fructibus? Solent tamen de frumentis tandem collectis & reconditis esse securi. Sed quibusdam, quod novimus, proventum optimum frumentorum fluvius improvisus fugientibus hominibus de horreis ejecit atque abstulit. Contra milleformes dæmonum incurfus, quis innocentia sua fidit? Quando quidem ne quis fideret, etiam parvulos baptizatos, quibus certe nihil est innocentius, aliquando sic vexant, ut in eis maxime Deo sinente, ista monstretur hujus vitæ stenda calamitas, & alterius desideranda felicitas. Jam vero de ipso corpore tot existunt morborum mala, ut nec libris medicorum cuncta comprehensa sint. In quorum pluribus ac pæne omnibus etiam ipsa adjumenta & medicamenta tormenta sunt, ut homines a pœnarum exitio pœnali eruantur auxilio. Nonne ad hoc perduxit sitientes homines ardor immanis, ut urinam quoque humanam vel etiam suam biberent? Nonne ad hoc fames, ut a carnibus hominum abstinere se non possent, nec inventos homines mortuos, sed propter hoc a se occisos, nec quoslibet alienos, verum etiam filios matres incredibili crudelitate, quam rabida esuries faciebat, absumerent? Ipse postremo somnus, qui proprie quietis nomen accepit, quis verbis explicet sæpe somniorum visis quam sit inquietus, & quam magnis, licet falsarum rerum, terroribus, quas ita exhibet, & quodam modo exprimit, ut a veris eas discernere nequeamus, animam miseram sensusque perturbet? Qua falsitate visorum etiam vigilantes in quibusdam morbis & venenis (e) miserabilius agitantur: quamvis multimoda varietate fallaciæ homines etiam sanos maligni dæmones nonnumquam decipiant talibus visis, ut etiam si eos per hæc ad sua traducere non potuerint, sensus tamen eorum solo appetitu qualitercumque persuadendæ falsitatis illudant.

4. Ab hujus tam miseræ quasi quibusdam inferis vitæ non liberat nisi gratia Salvatoris Christi, Dei ac Domini nostri. Hoc enim nomen Gratia Salvatoris. est ipse Jesus; interpretatur quippe Salvator: maxime ne post hanc miserior ac sempiterna suscipiat, non vita, sed mors. Nam in ista quamvis sint per sancta ac sanctos curationum magna solatia; tamen ideo non semper etiam ipsa beneficia tribuuntur petentibus, ac propter hoc religio quærat, quæ propter aliam magis

Fff 2

vi-

(d) MSS. *ab offensionibus*.
 (e) Sola editio Lov. *miserabilius agitentur*.

vitam, ubi mala non erunt omnino ulla, quaerenda est: & ad hoc meliores quosque in his malis adjuvat gratia, ut quanto fideliore, tanto fortiore corde tolerantur. Ad quam rem etiam philosophiam prodesse dicunt docti hujus saeculi, quam dii quibusdam paucis, ait Tullius, veram dederunt. * Nec hominibus, inquit, ab his aut datum est donum majus, aut potuit ullum dari usque adeo & ipsi, contra quos agimus, quoque modo compulsi sunt in habenda, non quacumque, sed vera philosophia divinam gratiam confiteri. Porro si paucis divinitus datum est veræ philosophiæ contra miseriam hujus vitæ unicum auxilium, satis & hinc apparet humanum genus ad luendas miseriarum pœnas esse damnatum. Sicut autem hoc, ut fiantur, nullum divinum majus est donum, sic a nullo Deo dari credendum est, nisi ab illo; quo & ipsi qui multos deos colunt, nullum dicunt esse majorem.

CAPUT XXIII.

De his quæ, præter illa mala quæ bonis malisque communia sunt, ad justorum laborem specialiter pertinent.

PRÆTER hæc autem mala hujus vitæ bonis malisque communia, habent in ea justis etiam proprios quosdam labores suos, quibus adversus vitia militant, & in talium præliorum tentationibus periculisque versantur. Aliquando enim concitatus, aliquando remissus, non tamen desinit caro concupiscere adversus spiritum, & spiritus adversus carnem, ut non ea quæ volumus faciamus, omnem malam concupiscentiam consumendo; sed eam nobis, quantum divinitus adjuti possumus, non ei consentiendo subdamus, vigiliis continuis excubantes, ne opinio veri similis fallat, ne decipiat sermo versutus, ne se tenebræ alicujus erroris offundant, ne quod bonum est malum, aut quod malum est bonum esse credatur, ne ab his quæ agenda sunt metus revocet, ne in ea quæ agenda non sunt cupido præcipitet, ne super iracundiam sol occidat, ne inimicitia provocent ad retributionem mali pro malo, ne absorbeat inhonesta vel immoderata tristitia, ne impertientiorum beneficiorum ingerat mens ingrata torporem, ne maledicis rumoribus bona conscientia fatigetur, ne temeraria de alio suspicio nostra decipiat, ne aliena de nobis falsa nos frangat, ne regnet peccatum in nostro mortali corpore ad obediendum desideriis ejus, ne membra nostra exhibeantur iniquitatis arma peccato, ne oculus sequatur concupiscentiam, ne vindicandi cupiditas vincat, ne in eo quod male delectat, vel visio vel cogitatio remouetur, ne improbum aut indecens verbum libenter audiat, ne fiat quod non licet, etiam si libet, ne in hoc bello laborum periculisque plenissimo vel de viribus nostris speretur facienda

* Cicero
l. 1. Acad.
dem. ex
Plato. 18
in Timæo.

Gal. 5.
17.

Rom. 6.
12.

victoria, vel viribus nostris facta tribuatur, sed ejus gratiæ, de quo ait Apostolus: *Gratias agimus tibi Domine Deus, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum.* Qui & alio loco, *In his,* inquit, *omnibus supervincimus per eum qui dilexit nos.* Sciamus tamen quantalibet virtute proliandi vitii repugnemus, vel etiam vitia superemus & subjungemus, quamdiu sumus in hoc corpore, nobis deesse non posse unde dicamus Deo: *Dimitte nobis debita nostra.* In illo autem regno ubi semper cum corporibus immortalibus erimus, nec prælia nobis erunt ulla, nec debita; quæ nusquam & nunquam essent, si natura nostra, sicut recta creata est, permaneret. Ac per hoc etiam noster iste conflictus, in quo periclitamur, & de quo nos victoria novissima cupimus liberari, ad vitæ hujus mala pertinet, quam tot tantorumque testimonio malorum (a) probamus esse damnatam.

CAPUT XXIV.

De bonis quibus etiam hanc vitam damnationi obnoxiam Creator implevit.

1. **J**AM nunc considerandum est, hanc ipsam miseriam generis humani, in qua laudatur justitia punientis, qualibus & quam multis impleverit bonis ejusdem bonitas, cuncta quæ creavit administrantem. Primum benedictionem illam quam protulerat ante peccatum, dicens: *Crescite, & multiplicamini, & replete terram,* nec post peccatum voluit inhibere, mansitque in stirpe damnata donata fecunditas; nec illam vim mirabilem feminum, immo etiam mirabiliorem qua efficiuntur & semina, inditam corporibus humanis & quodam modo intextam, peccati vitium potuit auferre, quo nobis impecta est etiam necessitas mortis: sed utrumque simul currit isto quasi fluvio atque torrente generis humani, malum quod a parente trahitur, & bonum quod a creante tribuitur. In originali malo duo sunt, peccatum atque supplicium: in originali bono alia duo, propagatio & conformatio. Sed quantum ad præsentem pertinet intentionem nostram, de malis, quorum unum de nostra venit audacia, id est peccatum, alterum de judicio Dei, id est supplicium, jam satis diximus. Nunc de bonis Dei, quæ ipsi quoque vitiatæ damnatæque naturæ contulit, sive usque nunc confert, dicere institui. Neque enim damnando aut totum abstulit quod dederat, alioquin nec esset omnino; aut eam removit a sua potestate, etiam cum diabolo pœnaliter subdidit, cum nec ipsum diabolium a suo alienaverit imperio; quando quidem ut ipsius quoque diaboli natura subsistat, ille facit qui summe est, & facit esse quidquid aliquo modo est.

2. Duorum igitur illorum, quæ diximus bona etiam in naturam peccato vitiatam supplicioque damnatam de bonitatis ejus quodam veluti

(a) Sic MS. Editi autem, *probavimus.*

1. Cor.
15. 57.
Rom. 8.
37.

Matth.
6. 12.

Gen. 1.
28.

luti fonte manare, propagationem in primis mundi operibus benedictione largitus est, a quibus operibus die septimo requievit. Conformatio vero in illo ejus est opere, quo usque nunc operatur. Efficacem quippe potentiam suam si (a) rebus subtrahat, nec progredi poterunt & suis dimensis motibus peragere tempora, nec prorsus in eo quod creatæ sunt aliquatenus permanebunt. Sic ergo creavit hominem Deus, ut illi adderet fertilitatem quamdam, qua homines alios proparat, congenerans ei ipsam etiam propagandi possibilitatem, non necessitatem, quibus tamen voluit hominibus abstulit eam Deus, & steriles fuerunt: non tamen generi humano abstulit semel datam primis duobus conjugibus (b) benedictionem generandi. Hæc ergo propagatio quamvis peccato ablata non fuerit, non tamen etiam ipsa talis est, qualis fuisset, si nemo peccasset. Ex quo enim homo in honore positus, postea quam deliquit, comparatus est pecoribus, similiter generat: non in eo tamen penitus extincta est quædam velut scintilla rationis, in qua factus est ad imaginem Dei. Huic autem propagationi si conformatio non adhiberetur, nec ipsa in sui generis formas modosque procederet. Si enim non concubuissent homines, & nihilo minus Deus vellet implere terras hominibus, quomodo creavit unum sine commixtione maris & feminæ, sic posset omnes: concubentes vero nisi illo creante generantes esse non possunt. Sicut ergo ait Apostolus de institutione spiritali, qua homo ad pietatem justitiamque formatur: *Neque qui plantat, est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat Deus*: ita etiam hic dici potest, Nec qui concumbit, nec qui seminat, est aliquid; sed qui (c) format Deus. Nec mater quæ conceptum portat, & partum nutrit, est aliquid; sed qui incrementum dat Deus. (d) Ipse namque operatione, qua nunc usque operatur, facit ut numeros suos explicent femina, & a quibusdam latentibus atque invisibilibus involucris in formas visibiles hujus quod adspicimus decoris evolvant. Ipse incorpoream corporeamque naturam, illam præpositam, istam subjectam, miris modis copulans & connectens, animantem facit. Quod opus ejus tam magnum & mirabile est, ut non solum in homine, quod est animal rationale, & ex hoc cunctis terrenis animantibus excellentius atque præstantius, sed in qualibet minutissima muscula bene consideranti stuporem mentis ingerat laudemque pariat Creatoris.

3. Ipse itaque animæ humanæ mentem dedit, ubi ratio & intelligentia in infante sopita est quodam modo, quasi nulla sit, excitanda scilicet atque (e) exlerenda ætatis accessu, qua sit

scientiæ capax atque doctrinæ, & habilis perceptioni veritatis & amoris boni; qua capacitate hauriat sapientiam virtutibusque sit prædita, quibus prudenter, fortiter, temperanter, & iuste, adversus errores & cetera ingenerata vitia dimicet, eaque nullius rei desiderio nisi boni illius summi atque immutabilis vincat. Quod etsi non faciat, ipsa talium bonorum capacitas in natura rationali divinitus instituta quantum sit boni, quam mirabile opus omnipotentis, quis competenter effatur, aut cogitat? Præter enim artes bene vivendi, & ad mortalem perveniendi felicitatem, quæ virtutes vocantur, & sola Dei gratia, quæ in Christo est, filiis promissionis regni que donantur, nonne humano ingenio tot tantæque artes sunt inventæ & exercitæ, partim necessariæ, partim voluntariæ, ut tam excellens vis mentis atque rationis in his etiam rebus quas superfluas, immo & periculosas perniciosasque appetit, quantum (f) bonum habeat in natura, unde ista potuit vel invenire, vel discere, vel exercere, testetur? Vestimentorum & ædificiorum ad opera quam mirabilia, quam stupenda, industria humana pervenerit; quo in agricultura, quo in navigatione profecerit; quæ in fabricatione quorumque vasorum, vel etiam statuarum & picturarum varietate excogitaverit & impleverit; quæ in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia facienda & exhibenda molita sit; in capiendis, occidendis, domandis irrationalibus animantibus, quæ & quanta reperit: adversus ipsos homines tot genera venenorum, tot armorum, tot machinamentorum, & pro salute mortali tuenda atque reparanda quot medicamenta atque adjuncta comprehenderit: pro voluptate faucium quot condimenta & gulæ (g) irritamenta reperit: ad indicandas & suadendas cogitationes quam multitudinem varietatemque signorum, ubi præcipuum locum verba & litteræ tenent; ad delectandos animos, quos elocutionis ornatus quam diversorum carminum copiam ad mulcendas aures, quot organa musica, quos cantilenæ modos excogitaverit: quantam peritiam dimensionum atque numerorum, meatuumque & ordinum siderum quantam sagacitate comprehenderit: quam multa rerum mundanarum cognitione se impleverit, quis possit eloqui, maxime si velimus non acervatim cuncta congerere, sed in singulis immorari? In ipsis postremo erroribus & falsitatibus defendendis, quam magna claruerint ingenia philosophorum atque hæreticorum, quis æstimare sufficiat? Loquimur enim nunc de natura mentis humanæ, qua ista vita mortalis ornatur, non de fide atque itinere veritatis, qua illa immortalis adquiritur. Hujus tantæ naturæ conditor cum

(a) Lov. si jam rebus. Abest jam ab editis aliis & MSS.

(b) Nonnulli probæ notæ MSS. benedictione generali.

(c) Sola editio Lov. informat.

(d) Aliquot MSS. Ipsa namque operatione.

(e) Sic plures MSS. Editi vero, exercenda.

(f) In sola editione Lov. quantum bonorum.

(g) Sic MSS. Editi vero, incitamenta.

cum sit utique Deus verus & summus, ipso cuncta quæ fecit administrante & summam potestatem summamque habente iustitiam, numquam profecto in has miseras decidisset, atque ex his præter eos solos qui liberabuntur, in æternas esset (a) itura, nisi nimis grande peccatum in homine primo, de quo ceteri exorti sunt, præcessisset.

4. Jam vero in ipso corpore, quamvis nobis sit cum belluis mortalitate commune, multique earum reperitur infirmius, quanta Dei bonitas, quanta providentia tanti Creatoris apparet? Nonne ita sunt in eo loca sensuum & cetera membra disposita, speciesque ipsa ac figura & statura totius corporis ita modificata, ut ad ministerium animæ rationalis se indicet factum? Non enim ut animalia rationis expertia prona esse videmus in terram, ita creatus est homo: sed erecta in cælum corporis forma admonet eum, quæ sursum sunt sapere. Porro miranda mobilitas, quæ linguæ ac manibus adtributa est, ad loquendum & scribendum apta atque conveniens, & ad opera artium plurimarum officiorumque complenda, nonne satis ostendit, quali animæ ut serviret tale sit corpus adjunctum? Quamquam & detractis necessitatibus operandi, ita omnium partium congruentia numerosa sit, & pulcra sibi parilitate respondeat, ut nescias utrum in eo condendo major sit utilitatis habita ratio, quam decoris. Certe enim nihil creatum videmus in corpore utilitatis causa, quod non habeat etiam decoris locum. Plus autem nobis id appareret, si numeros mensurarum, quibus inter se cuncta connexa sunt & coaptata, nossemus: quos forsitan data opera in his quæ foris eminent, humana posset (b) vestigare solertia; quæ vero tecta sunt, atque a nostris remota conspectibus, sicuti est tanta perplexitas venarum atque nervorum & viscerum, secreta vitalium, invenire nullus potest. Quia est medicorum diligentia nonnulla crudelis, quos anatomicos appellant, laniavit corpora mortuorum, sive etiam inter manus secantis perscrutantisque morientium, atque in carnibus humanis satis inhumane abdita cuncta rimata est, ut quid, & quomodo, quibus locis curandum esset addisceret; numeros tamen de quibus loquor, quibus coaptatio, quæ ἀρμοσία Græce dicitur, tamquam cujusdam organi, extrinsecus atque intrinsecus totius corporis constat, quid dicam, nemo valuit invenire, quos nemo ausus est quærere? Qui si noti esse potuissent, in interioribus quoque visceribus, quæ nullum ostentant decus, ita delectaret pulcritudo rationis, ut omni formæ apparenti quæ oculis placet, ipsius mentis, quæ oculis utitur, præferretur arbitrio. Sunt vero quædam ita posita in corpore, ut tantummo-

Homo
primus
qualis
creatus.

do decorem habeant, non & usum: sicut habet pectus virile mamillas, sicut facies barbam, quam non esse munimento, sed virili ornamento, indicant puræ facies feminarum, quas utique infirmiores muneri tutius conveniret. Si ergo nullum membrum est, in his quidem conspicuis, (unde ambigit nemo) quod ita sit alicui operi accommodatum, ut non etiam sit decorum; sunt autem nonnulla, quorum solum decus, & nullus est usus: puto facile intelligi in conditione corporis dignitatem necessitati fuisse prælatam. Transitura est quippe necessitas, tempusque venturum quando sola invicem pulcritudine sine ulla libidine perfruamur: quod maxime ad laudem reterendum est Conditoris cui dicitur in Psalmo: *Confessionem & decorem induisti.*

Pf. 103.

5. Jam cetera pulcritudo & utilitas creaturæ, quæ homini, licet in istos labores miserialique projecto atque damnato, spectanda atque sumenda divina largitate concessa est, quo sermone terminari potest? in cæli & terræ & maris multimoda & varia pulcritudine, in ipsius lucis tanta copia tamque mirabili specie, in sole ac luna & sideribus, in opacitatibus nemorum, in coloribus & odoribus florum, in diversitate ac multitudine volucrum garrularum atque pictarum, in multiformi specie tot tantorumque animantium, quorum illa plus habent admirationis, quæ molis minimum: (Plus enim formicularum & apicularum opera stupemus, quam immensa corpora (c) ballenarum) in ipsius quoque maris tam grandi spectaculo, cum sese diversis coloribus induit velut vestibus, & aliquando viride, atque hoc multis modis, aliquando purpureum, aliquando cæruleum est. Quam porro delectabiliter spectatur etiam quandoque turbatur, & fit inde major suavitas, quia sic demulcet intuentem, ut non jactet & quatiat navigantem? Quid ciborum usquequaque copia contra famem? Quid saporum diversitas contra fastidium, naturæ diffusa (d) divitiis, non coquorum arte ac labore quæsita? Quanta in tam multis rebus tuendæ ac (e) recuperandæ salutis auxilia? Quam grata vicissitudo diei alternantis & noctis? Aurarum quam blanda temperies? In fruticibus & pecoribus indumentorum conficiendorum quanta materies? Omnia commemorare quis possit? Hæc autem sola, quæ a me velut in quemdam aggerem sunt coartata, si vellem velut colligata involucria solve-re atque discutere, quanta mihi mora esset in singulis, quibus plurima continentur? Et hæc omnia miserorum sunt damnatorumque solatia, non præmia beatorum. Quæ igitur illa sunt, si tot ac talia & tanta sunt ista? Quid dabit eis quos prædestinavit ad vitam, qui hæc dedit etiam eis quos prædestinavit ad mortem? Quæ bona in

(a) Er. & Lov. hic addunt, *pannas*: pro quo subaud. *miserias*.

(b) Editi, *investigare*. Melius MSS. *vestigare*.

(c) Editi, *balenarum*. At MSS. duplicata littera *ll*, *bal-*

lenarum. Ducitur a Græco βαλλειν, juxta Isid. lib. 12. c. 6.

(d) Sic MSS. At editi, *contra fastidium naturæ, diffusa divinitus*.

(e) In MSS. *de recipienda*.

in illa beata vita faciet eos sumere, pro quibus in hac (a) misera unigenitum Filium suum voluit usque ad mortem mala tanta perferre? Unde Apostolus de ipsis in illud regnum prædestinatis loquens: *Qui proprio*, inquit, *Filius non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quomodo non & cum illo omnia nobis (b) donabit?* Cum hæc promissio complebitur, quid erimus? quales erimus? Quæ bona in illo regno accepturi sumus, quando quidem Christo moriente pro nobis tale jam pignus accepimus? Qualis erit spiritus hominis, nullum omnino habens vitium, nec sub quo jaceat, nec cui cedat, nec contra quod saltem laudabiliter dimicet, pacatissima virtute perfectus? Rerum ibi omnium quanta, quam speciosa, quam certa scientia, sine errore aliquo vel labore, ubi Dei sapientia de ipso suo fonte potabitur, cum summa felicitate, sine ulla difficultate? Quale erit corpus, quod omni modo spiritui subditum, & eo sufficienter vivificatum, nullis alimentis indigebit? Non enim animale, sed spiritale erit, habens quidem carnis, sed sine ulla carnali corruptione substantiam.

CAPUT XXV.

De pervicacia quorundam, qui resurrectionem carnis, quam, sicut prædictum est, totus mundus credit, impugnant.

VERUM de animi bonis, quibus post hanc vitam beatissimus perfructur, non a nobis dissentiant philosophi nobiles: (c) de carnis resurrectione contendunt; hanc quantum possunt negant. Sed credentes multi, negantes paucissimos reliquerunt, & ad Christum, qui hoc quod istis videtur absurdum, in sua resurrectione monstravit, fideli corde conversi sunt, docti & indocti, sapientes mundi & insipientes. Hoc enim credidit mundus, quod prædixit Deus; qui etiam hoc prædixit, quod hanc rem mundus fuerat crediturus. Neque enim Petri *maleficiis (d) eam cum laude credentium tanto ante prænuntiare compulsus est. Ille est enim Deus, quem, (sicut jam dixi aliquoties, nec (e) commemorare me piget) confitente Porphyrio, atque id oraculis deorum suorum probare cupiente, ipsa numina perhorrescunt: quem sic laudavit, ut eum & Deum patrem & regem vocaret. Absit enim, ut sic intelligenda sint quæ prædixit, quomodo volunt hi qui hoc cum mundo non crediderunt, quod mundum crediturus esse prædixit. Cur enim non potius ita, sicut crediturus tanto ante prædictus est mundus, non sicut paucissimi garriunt, qui hoc cum mundo, quod crediturus prædictus est, credere noluerunt? Si enim propterea dicunt alio modo esse credenda, ne si dixerint vana esse con-

scripta, injuriam faciant illi Deo, cui tam magnum perhibent testimonium; tantam profus ei vel etiam graviolem faciunt injuriam si aliter dicunt esse intelligenda, non sicut mundus ea credidit, quem crediturus ipse laudavit, ipse promisit, ipse complevit (f). Utrum enim non potest facere ut refurgat caro, & vivat in æternum; an propterea credendum non est id eum esse facturum, quia malum est atque indignum Deo? Sed de omnipotentia ejus, qua tot & tanta facit incredibilia, jam multa diximus. Si volunt invenire quod omnipotens non potest, habent profus, ego dicam, mentiri non potest. Credamus ergo quod potest, non credendo quod non potest. Non itaque credentes quod mentiri possit, credant esse facturum quod se facturum esse promisit: & sic credant, sicut credidit mundus quem crediturus esse prædixit, quem crediturus esse laudavit, quem crediturus esse promisit, quem credidisse jam ostendit. Hoc autem malum esse, unde demonstrant? Non erit illic ulla corruptio, quod est corporis malum. De ordine elementorum jam disputavimus, de aliis hominum conjecturis satis diximus: quanta sit futura in corpore incorruptibili facilitas motus, de præsentis bonæ valetudinis temperamento, quæ utique nullo modo illi comparanda est immortalitati, in libro tertio-decimo satis, ut opinor, ostendimus. Legant superiora Operis hujus, qui vel non legerunt, vel (g) volunt recollere quod legerunt.

CAPUT XXVI.

Quomodo Porphyrii definitio, qua beatis animis putat corpus omne fugiendum, ipsius Platonis sententia destruat, qui dicit summum Deum diis promississe, ut nunquam corporibus exuerentur.

SED Porphyrius ait, inquit, ut beata sit anima, corpus omne esse fugiendum. Nihil ergo prodest, quia incorruptibile diximus futurum corpus, si anima beata non erit, nisi corpus omne effugerit. Sed jam & hinc in libro memorato quantum oportuit disputavi: verum hic unum inde tantum commemorabo. Emendet libros suos istorum omnium magister Plato, & dicat eorum deos, ut beati sint, sua corpora fugituros, id est, esse morituros, quos in cælestibus corporibus dixit inclusos; quibus tamen Deus, a quo facti sunt, quo possent esse securi, immortalitatem, id est, in eisdem corporibus æternam permansionem, non eorum natura id habente, sed suo consilio prævalente, promisit. Ubi etiam evertit illud quod dicunt, quoniam est impossibilis, ideo resurrectionem carnis non esse credendam. Apertissime quippe juxta eundem philosophum, ubi diis a se factis pro-

*V. supra
lib. 18.
c. 53.

(a) Editi, in hac miseria. At MSS. in hac misera: supple vita.

(b) In editis, donavit. At in MSS. donabit, futuri temporis, juxta Græcum *χαίρειν*.

(c) Hic Vind. Am. & Er. addunt qui. Lov. sed. Neu-

trum habent MSS.

(d) Sola editio Lov. ea.

(e) In MSS. commonere.

(f) Sic MSS. At editi, Cur enim.

(g) Editi veteribus libris dissentientes, vel nolunt.

promisit Deus non factus immortalitatem, quod impossibile est, se dixit esse facturum. Sic enim
 * *V. Sueton. praef. l. 13. c. 16. & Tom. 5. Sermon. 241. c. 8.*
 eum locutum narrat Plato: * Quoniam estis orti, inquit, immortales esse & indissolubiles non potestis: non tamen dissolvemini, neque vos ulla mortis fata periment, nec erunt valentiora, quam consilium meum, quod majus est vinculum ad perpetuitatem vestram, quam illa quibus estis colligati. Si, non solum absurdi, sed furdi non sunt qui hæc audiunt, non utique dubitant diis factis, ab illo deo qui eos fecit, secundum Platonem, quod est impossibile fuisse promissum. Qui enim dicit, Vos quidem immortales esse non potestis, sed mea voluntate immortales eritis: quid aliud dicit, quam id quod fieri non potest, me faciente tamen eritis? Ille igitur carnem incorruptibilem, immortalē, spiritalem resuscitabit, qui juxta Platonem, id quod impossibile est, se facturum esse promisit. Quid adhuc, quod promisit Deus, quod Deo promittenti credidit mundus, qui etiam ipse promissus est crediturus, esse impossibile clamant? Quandoquidem nos Deum, qui etiam secundum Platonem facit impossibilia, id facturum esse clamamus. Non ergo, ut beatæ sint animæ, corpus est omne fugiendum, sed corpus incorruptibile recipiendum. Et in quo convenientius incorruptibili corpore latabuntur, quam in quo corruptibili gemuerunt? Sic enim non in eis erit illa dira cupiditas, quam posuit ex Platone Virgilius, ubi ait, Rursus & incipiant in corpora velle reverti. Sic, inquam, cupiditatem revertendi ad corpora non habebunt, cum corpora, in quæ reverti cupiunt, secum habebunt; & sic habebunt, ut numquam non habeant, numquam ea prorsus vel ad exiguum quamlibet tempus ulla morte deponant.

CAPUT XXVII.

De contrariis definitionibus Platonis atque Porphyrii, in quibus si uterque alteri cederet, a veritate neuter deviare.

SINGULA quædam dixerunt Plato atque Porphyrius, quæ si inter se communicare potuissent, facti essent fortasse Christiani. Plato dixit, sine corporibus animas in æternum esse non posse. Ideo enim dixit, etiam sapientium animas post quamlibet longum tempus, tamen ad corpora redituras. Porphyrius autem dixit, animam purgatissimam, cum redierit ad Patrem, ad hæc mala mundi numquam esse redituram. Ac per hoc, quod verum vidit Plato, si dedisset Porphyrio, etiam iustorum atque sapientium purgatissimas animas ad humana corpora redituras; rursus quod verum vidit Porphyrius, si dedisset Platoni, numquam redituras ad miserias corruptibilis corporis animas sanctas: ut non singuli hæc singula, sed ambo & singuli utrum-

que dicerent, puto quod viderent esse jam consequens, ut & redirent animæ ad corpora, & talia reciperent corpora, in quibus beate atque immortaliter viverent. Quoniam secundum Platonem, etiam sanctæ animæ ad humana corpora redibunt; secundum Porphyrium, ad mala mundi hujus sanctæ animæ non redibunt. Dicat itaque cum Platone Porphyrius, Redibunt ad corpora: dicat Plato cum Porphyrio, Non redibunt ad mala: & ad ea corpora redire consentient, in quibus nulla patientur mala. Hæc itaque non erunt nisi illa quæ promittit Deus, beatas animas in æternum cum sua æterna carne (a) facturum. Hoc enim, quantum existimo, jam facile nobis concederent ambo, ut qui faterentur ad immortalia corpora redituras animas esse sanctorum, ad sua illas redire permitterent, in quibus mala hujus sæculi pertulerunt, in quibus Deum, ut his malis carerent, pie fideliterque coluerunt.

CAPUT XXVIII.

Quid ad veram resurrectionis fidem, vel Plato, vel Labeo, vel etiam Varro conferre sibi poterint, si opiniones eorum in unam sententiam convenissent.

NONNULLI nostri, propter quoddam præclarissimum loquendi genus, & propter nonnulla quæ veraciter sensit, amantes Platonem, dicunt eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum resurrectione sensitisse. Quod quidem sic tangit in libris de republica Tullius, ut eum lusisse potius, quam quod id verum esset, affirmet dicere voluisse. (b) Inducit enim hominem revivisse, & narrasse quædam quæ Platonicis disputationibus congruebant. * Labeo etiam duos dicit uno die fuisse defunctos, & occurrisse invicem in quodam compito, deinde ad corpora sua jussos fuisse remeare, & constituisse inter se amicos se esse victuros; atque ita esse factum, donec postea morerentur. Sed isti auctores talem resurrectionem corporis factam fuisse narrarunt, quales fuerunt eorum quos resurrectisse novimus, & huic quidem redditos vitæ, sed non eo modo ut non morerentur ulterius. Mirabilius autem quiddam Marcus Varro ponit in libris, quos conscripsit de gente populi Romani: cujus putavi verba ipsa esse ponenda. Genethliaci quidam scripserunt, inquit, esse in renascendis hominibus quam appellant *καταγγοισία* Græci: hac scripserunt confici in annis numero quadrigentis quadraginta, ut idem corpus & eadem anima, quæ fuerint conjuncta in homine aliquando, eadem rursus redeant in conjunctionem. Iste Varro quidem, sive illi Genethliaci nescio qui, (non enim nomina eorum prodidit, quorum commemoravit sententiam) aliquid dixerunt, quod licet falsum sit

(a) Ita Vind. Am. Er. & MSS. At Lov. *victuras*.

(b) Herum Pamphilium, qui in acie occubuit, Plato in fine lib. de republica, decimo post mortem die reditum vitæ scribit. Hanc Cicero fabulam, inquit Macrob.

lib. 1. Somnii, licet ab indoctis quasi ipse vere conscius doleat irrisam, exemplum tamen stolidæ reprehensionis vitæ, excitari narraturum, quam reviviscere maluit.

fit, (cum enim semel ad eadem corpora quae gesserunt, animae redierint, numquam ea postea sunt relicturae) tamen multa illius impossibilitatis, qua contra nos isti garrunt, argumenta convellit, & destruit. Qui enim hoc sentiunt, sive senserunt, non eis visum est fieri non posse, ut dilapsa cadavera in auras, in pulverem, in cinerem, in humores, in corpora vescentium bestiarum, vel ipsorum quoque hominum, ad id rursus redeant, quod fuerunt. Quapropter Plato & Porphyrius, vel potius quicumque illos diligunt & adhuc vivunt, si nobis consentiant etiam sanctas animas ad corpora redituras, sicut ait Plato, nec tamen ad mala ulla redituras, sicut ait Porphyrius; ut ex his fiat consequens quod fides praedicat Christiana, talia corpora recepturas in quibus sine ullo malo in aeternum feliciter vivant; assumant etiam hoc de Varrone, ut ad eadem corpora redeant, in quibus antea fuerunt; & apud eos tota quaestio de carnis in aeternum resurrectione solvetur.

CAPUT XXIX.

De qualitate visionis, qua in futuro saeculo sancti Deum videbunt.

1. NUNC jam quid acturi sint in corporibus immortalibus atque spiritualibus sancti, non adhuc eorum carne carnaliter, sed spiritaliter jam vivente, quantum Dominus dignatur adjuvare, videamus. Et illa quidem actio, vel potius quies atque otium quale futurum sit, si verum velim dicere, nescio. Non enim hoc umquam per sensus corporis vidi. Si autem mente, id est intelligentia vidisse me dicam, quantum est, aut quid est nostra intelligentia ad illam excellentiam? Ibi est enim *pax Dei, qua*, sicut ait Apostolus, *superat omnem intellectum*: quem nisi nostrum, aut fortasse etiam (a) sanctorum Angelorum? non enim & Dei: Si ergo sancti in Dei pace victuri sunt, profecto in ea pace victuri sunt, quae superat omnem intellectum. Quoniam nostrum quidem superat, non est dubium: si autem superat & Angelorum, ut nec ipsos exceperit videatur, qui ait *omnem intellectum*; secundum hoc dictum esse debemus accipere, quia pacem Dei, qua ipse Deus pacatus est, sicut novit Deus, non eam nos sic possumus nosse, nec ulli Angeli. *Superat* itaque *omnem intellectum*, non dubium quod praeter suum. Sed quia & nos pro (b) modo nostro pacis ejus participes facti summam in nobis atque inter nos & cum ipso pacem, quantum nostrum summum est, obtinebimus: isto modo pro suo modo sciunt eam sancti Angeli, homines autem nunc longe infra, quantumlibet pro vectu mentis excellent. Considerandum est enim

1. Cor. 13. 9. *quantus vir dicebat: Ex parte scimus, & ex parte prophetamus, donec veniat quod perfectum est.* Et, *Videmus nunc per speculum in enigmate, tunc autem facie ad faciem.* Sic jam vident

Tom. VII.

(a) Am. Er. & Lov. addunt, *omnium*: quod abest a MSS. & a Vind.

sancti Angeli, qui etiam nostri Angeli dicti sunt, quia eruti de potestate tenebrarum, & accepto Spiritus pignore translati ad regnum Christi, ad eos Angelos jam coepimus pertinere, cum quibus nobis erit sancta atque dulcissima, de qua jam tot libros scripsimus, Dei Civitas ipsa communis. Sic sunt ergo Angeli nostri, qui sunt Angeli Dei, quemadmodum Christus Dei, Christus est noster. Dei sunt, quia Deum non reliquerunt: nostri sunt, quia suos cives nos habere ceperunt. Dixit autem Dominus Jesus: *Videte ne contemnatis unum de pusillis istis. Dico enim vobis, quia Angeli eorum in caelis semper vident faciem Patris mei, qui in caelis est.* Sicut ergo illi vident, ita & nos visurum sumus; sed nondum ita videmus. Propter quod ait Apostolus, quod paullo ante dixi, *Videmus nunc per speculum in enigmate, tunc autem facie ad faciem.* Praemium itaque fidei nobis visio ista servatur, de qua & Joannes apostolus loquens: *Cum apparuerit, inquit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.* Facies autem Dei manifestatio ejus intelligenda est, non aliquod tale membrum, quale nos habemus in corpore, atque isto nomine nuncupamus.

2. Quapropter cum ex me quaeritur, quid acturi sint sancti in illo corpore spiritali, non dico quod jam video, sed dico quod credo: secundum illud quod in Psalmo lego, *Credidi, propter quod locutus sum.* Dico itaque, Visuri sunt Deum in ipso corpore: sed utrum per ipsum, sicut per corpus nunc videmus solem, lunam, stellas, mare, ac terram, & quae sunt in ea, non parva quaestio est. Durum est enim dicere, quod sancti talia corpora tunc habebunt, ut non possint oculos claudere atque aperire cum volent. Durius autem, quod ibi Deum, quisquis oculos cluserit, non videbit. Si enim propheta Elifaeus puerum suum Giezi absens corpore vidit accipientem munera, quae dedit ei Naaman Syrus, quem Propheta memoratus a leprae deformitate mundaverat, quod servus nequam domino suo non vidente, latenter se fecisse putaverat; quanto magis in illo corpore spiritali videbunt sancti omnia, non solum si oculos claudant, verum etiam unde sunt corpore absentes? Tunc enim erit perfectum illud, de quo loquens Apostolus: *Ex parte, inquit, scimus, & ex parte prophetamus; cum autem venerit quod perfectum est, quod ex parte est evacuabitur.* Deinde ut, quomodo posset, aliqua similitudine ostenderet, quantum ab illa quae futura est distet haec vita, non qualiumcumque hominum, verum etiam qui praecipua hic sanctitate sunt praediti; *Cum essem, inquit, parvulus, quasi parvulus sapiebam, quasi parvulus loquebar, quasi parvulus cogitabam; cum autem factus sum vir, evacuavi ea quae parvuli erant.* *Videmus nunc per speculum in enigmate, tunc*

G g g autem

(b) Sola editio Lov. *modum.*

autem facie ad faciem. Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum. Si ergo in hac vita, ubi hominum mirabilium prophetia ita comparanda est illi vitæ quasi parvuli ad juvenem, vidit tamen Elifæus accipientem munera servum suum, ubi ipse non erat; itane cum venerit quod perfectum est, nec jam corpus corruptibile aggravabit animam, sed incorruptibile nihil impediet, illi sancti ad ea quæ videnda sunt oculis corporeis, quibus Elifæus absens ad servum suum videndum non indiguit, indigebunt? Nam secundum interpretes Septuaginta, ista sunt ad Giezi verba Prophetæ: *Nonne cor meum (a) iit tecum, quando conversus est vir de curru suo in obviam tibi, & accepisti pecuniam?* &c. Sicut autem ex Hebræo interpretatus est presbyter Hieronymus: * *Nonne cor meum, inquit, in presenti erat, quando reversus est homo de curru suo in occursum tui?* Corde tuo se dixit hoc vidisse Prophetam, adjuto quidem mirabiliter, nullo dubitante, divinitus. Sed quanto amplius tunc omnes munere isto abundabunt, cum Deus erit omnia in omnibus? Habebunt tamen etiam illi oculi corporei officium suum, & in loco suo erunt, uteturque illis spiritus per spiritale corpus. Neque enim & ille Prophetam, quia non eis indiguit ut videret absentem, non eis usus est ad videnda præsentia; quæ tamen spiritu videre posset, etiam si illos clauderet, sicut vidit absentia, ubi cum eis ipse non erat. Absit ergo, ut dicamus illos sanctos in illa vita Deum clausis oculis non visuros, quem spiritu semper videbunt.

3. Sed utrum videbunt & per oculos corporis, cum eos apertos habebunt, inde quæstio est. Si enim tantum poterunt in corpore spiritali eo modo utique etiam ipsi oculi spirituales, quantum possunt isti quales nunc habemus; procul dubio per eos Deus videri non poterit. Longe itaque alterius erunt potentia, si per eos videbitur incorporea illa natura, quæ non continetur loco, sed ubique tota est. Non enim quia dicimus Deum & in cælo esse, & in terra, (ipse quippe ait per Prophetam, *Cælum & terram ego impleo*) aliam partem dicturi sumus eum in cælo habere, & in terra aliam: sed totus in cælo est, totus in terra; non alternis temporibus, sed utrumque simul, quod nulla natura corporalis potest. Vis itaque præpollentior oculorum erit illorum, non ut acrius videant, quam quidam perhibentur videre serpentes vel aquilæ: (quantalibet enim acrimonia cernendi eadem quoque animalia nihil aliud possunt videre quam corpora) sed ut videant & incorporalia. Et fortasse ista virtus magna cernendi data fuerit ad horam etiam in isto mortali corpore oculis fan-

4. Reg. 5.
26.* Sic
Fulg-
12.1. Cor.
15. 28.Jerem.
23. 24.

eti viri Job, quando ait ad Deum: *In obauditu auris (b) audiebam te prius, nunc autem oculus meus videt te; propterea dispexi memetipsum, & distabui, & existimavi me terram & cinerem.* Quamvis hic nihil prohibeat oculum cordis intelligi, de quibus oculis ait Apostolus: *Illuminatos oculos habere cordis vestri.* Ipsi autem videri Deum, cum videbitur, Christianus ambigit nemo, qui fideliter accipit, quod ait Deus ille magister: *Beati mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Sed utrum etiam corporalibus oculis ibi videatur, hoc in ista quæstione versamus.

Job. 42.
5. & 6.Ephef.
1. 53.Matth.
5. 8.Lucæ 3.
6.Lucæ 2.
29.Job. 19.
26.* Sic
Fulg-
12.1. Cor.
13. 12.1. Cor. 3.
18.

Ps. 33. 6.

Sap. 9.
15.

4. Illud enim quod scriptum est, *Et videbit omnis caro salutare Dei*, sine ullius nodo difficultatis sic intelligi potest, ac si dictum fuerit, *Et videbit omnis homo Christum Dei: qui utique in corpore visus est, & in corpore videbitur, quando vivos & mortuos iudicabit.* Quod autem ipse sit salutare Dei, multa sunt & alia testimonia Scripturarum: sed evidentius venerandi illius senis Simeonis verba declarant, qui cum infantem Christum accepisset in manus suas: *Nunc, inquit, dimittis seruum tuum Domine secundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Illud etiam quod ait supra memoratus Job, sicut in exemplaribus quæ ex Hebræo sunt invenitur, * *Et in carne mea videbo Deum: resurrectionem quidem carnis sine dubio prophetavit; non tamen dixit, Per carnem meam.* Quod quidem si dixisset, posset Deus Christus intelligi, qui per carnem in carne videbitur: nunc vero potest & sic accipi: *In carne mea videbo Deum (c); ac si dixisset, In carne mea ero, cum videbo Deum.* Et illud quod ait Apostolus: *Facie ad faciem*, non cogit ut Deum per hanc faciem corporalem, ubi sunt oculi corporales, nos visuros esse credamus, quem spiritu sine intermissione videbimus. Nisi enim esset etiam interioris hominis facies, non diceret idem Apostolus, *Nos autem revelata facie gloriam Domini specularantes, in eandem imaginem transformamur de gloria in gloriam, tanquam (d) a Domini spiritu.* Nec aliter intelligimus quod in Psalmo canitur: *Accedite ad eum, & illuminamini, & facies vestrae non erubescunt.* Fide quippe acceditur ad Deum, quam cordis constat esse, non corporis. Sed quia spiritale corpus nescimus quantos habebit accessus, (de re quippe inexperta loquimur) ubi aliqua, quæ aliter intelligi (e) nequeat, divinarum Scripturarum non occurrit & succurrit auctoritas, necesse est ut contingat in nobis quod legitur in libro Sapientia: *Cogitationes mortalium timida, & incerta providentia nostre.*

2. Ra-

(a) Sic MSS. At Vind. Am. Er. *Nonne cor meum tecum erat, quando conversus est &c.* Lov. *Nonne cor meum tecum erat, & novum quod conversus est &c.*

(b) Ita in MSS. At in editis, *obaudiebam.*

(c) Apud Vind. Am. & Er. additur hoc tantum loco,

Salvatorem meum.

(d) Editi, *tanquam ad Domini spiritum.* Castigantur ex MSS.

(e) Sic MSS. Editi autem Am. Er. Lov. *nequeant*: & infra habebant cum Vind. *non occurrit, sed succurrit auctoritas.*

5. Ratiocinatio quippe illa philosophorum, qua disputant ita mentis adpectu intelligibilia videri, & sensu corporis sensibilia, id est, corporalia, ut nec intelligibilia per corpus, nec corporalia per (a) se ipsam mens valeat intueri, si posset nobis esse certissima, profecto certum esset per oculos corporis etiam spiritualis nullo modo posse videri Deum. Sed istam ratiocinationem & vera ratio & prophetica irridet auctoritas. Quis enim ita sit averfus a vero, ut dicere audeat Deum corporalia ista nescire? Numquid ergo corpus habet, per cuius oculos ea possit addiscere? Deinde quod de propheta Elifæo paulo ante diximus, nonne fatis indicat etiam spiritu, non per corpus, corporalia posse cerni? Quando enim servus ille munera accepit, utique corporaliter gestum est; quod tamen Propheta non per corpus, sed per spiritum vidit. Sicut ergo constat videri corpora spiritu; quid si tanta erit potentia spiritualis corporis, ut corpore videatur & spiritus? Spiritus enim est Deus. Deinde vitam quidem suam, qua nunc vivit in corpore, & hæc terrena membra vegetat facitque viventia, interiore sensu quisque non per corporeos oculos novit: aliorum vero vitas, cum sint invisibiles, per corpus videt. Nam unde viventia discernimus a non viventibus corpora, nisi corpora simul vitalique videamus, quas nisi per corpus videre non possumus? Vitas autem sine corporibus corporeis oculis non videmus.

6. Quamobrem fieri potest, valdeque credibile est, sic nos esse visuros mundana tunc corpora cæli novi & terræ novæ, ut Deum ubique præsentem & universa etiam corporalia gubernantem, per corpora quæ gestabimus, & quæ conspiciemus quaquaversum oculos duxerimus, clarissima perspicuitate videamus: non sicut nunc invisibilia Dei, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur per speculum in ænigmatibus, & ex parte, ubi plus in nobis valet fides qua credimus, quam rerum corporalium species quam per oculos cernimus corporales. Sed sicut homines, inter quos viventes motusque vitales (b) exferentes vivimus, mox ut adspicimus, non credimus vivere, sed videmus; cum eorum vitam sine corporibus videre nequeamus, quam tamen in eis per corpora remota omni ambiguitate conspiciamus: ita quacumque spiritalia illa lumina corporum nostrorum circumferemus, incorporeum Deum omnia regentem, etiam per corpora contuebimur. Aut ergo per illos oculos sic videbitur Deus, ut aliquid habeant in tanta excellentia menti simile, quo & incorporea natura cernatur, quod ullis exemplis sive Scripturarum testimoniis divinarum vel difficile vel impossibile est ostendere: aut quod est ad intelligendum facilius, ita Deus nobis

erit notus atque conspicuus, ut videatur spiritu a singulis nobis in singulis nobis, videatur ab altero in altero, videatur in se ipso, videatur in celo novo & in terra nova, atque in omni quæ tunc fuerit creatura; videatur & per corpora in omni corpore quocumque fuerint spiritualis corporis oculi acie perveniente directi. Patebunt etiam cogitationes nostræ invicem nobis. Tunc enim implebitur quod Apostolus cum dixisset: *Nolite ante tempus iudicare quidquam*; mox addidit, *donec veniat Dominus, & illuminet abscondita tenebrarum, & (c) manifestabit cogitationes cordis, & tunc laus erit unicuique a Deo.*

CAPUT XXX.

De æterna felicitate Civitatis Dei, sabbatoque perpetuo.

I. QUANTA erit illa felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus? Nam quid aliud agatur, ubi neque ulla desidia cessabitur, neque ulla indigentia laborabitur, nescio. Admoneor etiam sancto Cantico, ubi lego vel audio: *Beati qui habitant in domo tua, Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.* Omnia membra & viscera incorruptibilis corporis, quæ nunc videmus per usus necessitatis varios distributa, quoniam tunc non erit ipsa necessitas, sed plena, certa, securus, sempiterna felicitas, proficient in laudibus Dei. Omnes quippe illi, de quibus jam sum locutus, qui nunc latent, harmoniæ corporalis numeri non latebunt, intrinsecus & extrinsecus per corporis cuncta dispositi; & cum ceteris rebus, quæ ibi magnæ atque mirabiles videbuntur, rationales mentes in tanti artificis laudem (d) rationabilis pulcritudinis delectatione succendent. Qui motus illic talium corporum sint futuri temere definire non audeo, quod excogitare non valeo. Tamen & motus & status, sicut ipsa species, decens erit, quicumque erit, ubi quod non decebit, non erit. Certe ubi volet spiritus, ibi protinus erit corpus: nec volet aliquid spiritus, quod nec spiritum possit decere, nec corpus. Vera ibi gloria erit, ubi laudantis nec errore quisquam, nec adulatione laudabitur. Verus honor, qui nulli negabitur digno, nulli deferetur indigno: sed nec ad eum ambiat ullus indignus, ubi nullus permitretur esse nisi dignus. Vera pax (e), ubi nihil adversi, nec a se ipso, nec ab alio quicumque patietur. Præmium virtutis erit ipse qui virtutem dedit, eique se ipsum, quo melius & majus nihil possit esse, promissit. Quid est enim aliud quod per Prophetam dixit: *Ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi plebs*; nisi, Ego ero unde fatientur, Ego ero quacumque ab hominibus honeste desiderantur, & vita, & salus,

Ggg 2 & vi-

(a) Ita Vind. Am. & MSS. At Er. & Lov. *per se ipsa*.

(b) Am. & Er. *exercentes*.

(c) Sic MSS. Editi vero, *manifestes*.

(d) In sola editione Lov. *rationalis*.

(e) Edii addunt, *ibi est*: quod hic non habent MSS.

& victus, & copia, & gloria, & honor, & pax, & omnia bona? Sic enim & illud recte intelligitur, quod ait Apostolus: *ut sit Deus* 1. Cor. 13. *omnia in omnibus*. Ipse finis erit desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine fatigatione laudabitur. Hoc munus, hic affectus, hic actus profecto erit omnibus, sicut ipsa vita æterna, communis.

Præ-
miorum
gradus. 2. Ceterum qui futuri sint pro meritis præmiorum etiam gradus honorum atque gloriarum, quis est idoneus cogitare, quanto magis dicere? Quod tamen futuri sint, non est ambigendum. Atque id etiam beata Civitas illa magnum in se bonum videbit, quod nulli superiori ullus inferior invidet, sicut nunc non invidet Archangelis Angeli ceteri: (a) tamque nolet esse unusquisque quod non accepit, quamvis sit pacatissimo concordia vinculo ei qui accepit obstrictus, quam nec in corpore vult oculus esse qui est digitus, cum membrum utrumque contineat totius carnis pacata compago. Sic itaque habebit donum alius alio minus, ut hoc quoque donum habeat, ne velit amplius.

3. Nec ideo liberum arbitrium non habebunt, quia peccata eos delectare non poterunt. Magis quippe erit liberum, a delectatione peccandi usque ad delectationem non peccandi indeclinabilem liberatum. Nam primum liberum arbitrium, quod homini datum est, quando primum creatus est rectus, potuit non peccare, sed potuit & peccare: hoc autem novissimum eo potentius erit, quo peccare non poterit. Verum hoc quoque Dei munere, non suæ possibilitate naturæ. Aliud est enim, esse Deum; aliud, participem Dei. Deus natura peccare non potest; particeps vero Dei ab illo accipit, ut peccare non possit. Servandi autem gradus erant divini muneris, ut primum daretur liberum arbitrium, quo non peccare posset homo; novissimum, quo peccare non posset: atque illud ad comparandum meritum, hoc ad recipiendum præmium pertineret. Sed quia peccavit ista natura cum peccare potuit, largiore gratia liberatur, ut ad eam perducatur libertatem, in qua peccare non possit. Sicut enim prima immortalitas fuit, quam peccando Adam perdidit, posse non mori, novissima erit non posse mori: ita primum liberum arbitrium posse non peccare, novissimum non posse peccare. Sic enim erit inamissibilis voluntas pietatis & æquitatis, quomodo est felicitatis. Nam utique peccando nec pietatem nec felicitatem tenuimus, voluntatem vero felicitatis nec perditam felicitatem perdidimus. Certe Deus ipse numquid quoniam peccare non potest, ideo liberum arbitrium habere negandus est? Erit ergo

illius Civitatis & una in omnibus, & inseparabilis in singulis voluntas libera, ab omni malo liberata, & impleta omni bono, fruens indeficienter æternorum jucunditate gaudiorum, oblita culparum, oblita poenarum; nec tamen ideo suæ liberationis oblita, ut liberatori suo (b) non sit grata.

4. Quantum ergo adinet ad scientiam rationalem, memor præteritorum etiam malorum suorum; quantum autem ad experientis sensum, prorsus immemor. Nam & peritissimus medicus, sicut arte sciuntur, omnes fere morbos corporis novit: sicut autem corpore sentiuntur, plurimos nescit, quos ipse non passus est. Ut ergo scientiæ malorum duæ sunt; una, qua potentiam mentis non latent; altera, qua experientis sensibus inhaerent: (Aliter quippe sciuntur omnia vitia per sapientiæ doctrinam, aliter per insipientis pessimam vitam) ita & obliviones malorum duæ sunt. Aliter ea namque obliviscitur eruditus & doctus, aliter expertus & passus: ille, si peritiam negligat: iste, si miseria careat. Secundum hanc oblivionem, quam posteriore loco posui, non erunt memores sancti præteritorum malorum: carebunt enim omnibus, ita ut penitus deleantur de sensibus eorum. Ea tamen potentia scientiæ, quæ magna in eis erit, non solum sua præterita, sed etiam damnatorum eos sempiterna miseria non latebit. Alioquin si se fuisse miseros nescituri sunt, quomodo, sicut ait Psalmus, misericordias Domini in æternum cantabunt? Quo canticum in gloriam gratiæ Christi, cujus sanguine liberati sumus, nihil erit profecto illi jucundius Civitati. Ibi perficietur: *Vacate, & videte quoniam ego sum Deus*. Quod erit (c) vere maximum sabbatum non habens vesperam, quod commendavit Dominus in primis operibus mundi, ubi legitur: *Et requievit Deus die septimo ab omnibus operibus suis, quæ fecit: & benedixit Deus diei septimum, & sanctificavit eum, quia in eo requievit ab omnibus operibus suis, quæ inchoavit Deus facere*. Dies enim septimus etiam nos ipsi erimus, quando ejus fuerimus benedictione & sanctificatione pleni atque (d) refectioni. Ibi vacantes videbimus quoniam ipse est Deus: quod nobis ipsi esse volumus, quando ab illo cecidimus, audientes a seductore, *Eritis sicut dii*; & recedentes a vero Deo, quo faciente dii essemus ejus participatione, non desertione. Quid enim sine illo fecimus, nisi quod in ira ejus defecimus? A quo refectioni, & gratia majore refectioni, vacabimus in æternum, videntes quia ipse est Deus, quo pleni erimus, quando ipse erit omnia in omnibus. Nam & ipsa bona opera nostra, quando ipsius potius intelligantur esse quam nostra, tunc nobis ad hoc sabbatum adi-

(a) Er. tam nolite. Lov. tamquam nollet. Emendantur auxilio MSS.

(b) Lov. non sit ingrata. Expungendum non: quod merito omnium est in editis Vind. Am. & Er. vel pro in-

grata, legendum ut in melioris notæ MSS. grata.

(c) Er. & Lov. Quod eris ibi. Abest ibi ab aliis libris.

(d) In plerisque MSS. perfecti.

Dei. 5. 14.
Exech. 20. 12.
 Propter quod & per Ezechielem prophetam dicitur: *Et sabbata mea dabo eis in signum inter me & inter eos, ut scirent quia ego Dominus qui sacrifico eos.* Hoc perfecte tunc letemus, quando perfecte vacabimus, & perfecte videbimus quia ipse est Deus.

3. Ipse etiam numerus ætatum, veluti dierum, si secundum eos articulos temporis computetur, qui in Scripturis videntur expressi, iste sabbatismus evidentius apparebit, quoniam septimus invenitur: ut prima ætas tantquam dies primus sit ab Adam usque ad dilu-
 vium, secunda inde usque ad Abraham, non æqualitate temporum, sed numero generatio-
 num: decem quippe habere reperiuntur. Hinc jam, sicut Matthæus Evangelista determinat, tres ætates usque ad Christi subsequuntur adven-
 tum, quæ singulæ decem & quaternis generatio-
 nibus explicantur: ab Abraham usque ad Da-
 vid una, altera inde usque ad transmigratioem
 in Babyloniæ, tertia inde usque ad Christi

carnalem civitatem. Finit itaque omnes
 quique. Sexta nunc agitur, nullo generatio-
 num numero intermissa, propter id quod dictum
 est, *Non est vestrum scire tempora, quæ Pater* *Mat. 13. 35.*
posuit in sua potestate. Post hanc tanquam in
 die septimo requiescet Deus, cum eandem se-
 ptimum diem, quod nos vivamus, in se ipso (b)
 Deo faciet requiescere. De istis porro ætatibus
 singulis duntaxat diligenter longum est disputare.
 Hæc tamen septima erit sabbatum nostrum, cu-
 jus finis non erit vespera, sed Dominicus dies
 velut octavus æternus, qui Christi resurrectio-
 ne sacratus est, æternam non solum spiritus,
 verum etiam corporis requiem præfigurans. Ibi
 vacabimus, & videbimus: videbimus, & ama-
 bimus: amabimus, & laudabimus. Ecce quod
 erit in fine sine fine. Nam quis alius noster est
 finis, nisi pervenire ad regnum, cuius nullus
 est finis?

6. Videor mihi debitum ingentis huius Ope-
 ris, adjuvante Domino, reddidisse. Quibus pa-
 rum, vel quibus nimium est, mihi ignoscant:
 quibus autem satis est, non mihi, sed Deo ma-
 cum gratias congratulantes agant. Amen.

(a) Absit de eo a veteribus Moris.

(b) Et. & Lev. in se ipso Deus. Melius elicitur. p. 11. &

Mat. in se ipso Deus.

F I N I S.

SYLLABUS CODICUM AD QUOS DE NOVO RECOGNITUM EST AUGUSTINI OPUS DE CIVITATE DEI:

Necnon eorum variantes lectiones inter omiffas selectæ.

Quæ asteriscum * habent, videntur referendæ in textum.

Primus numerus paginam, alter columnam, tertius versum indicat.

CODICES MANUSCRIPTI.

Romani bibliothecæ Vaticanæ codices adhibiti sunt quinque.

Parisiensis bibliothecæ Regiæ duo,
Colbertinæ bibliothecæ tres,
Navarrici collegii unus,
Gervasiani collegii unus,
V. C. Antoni Faure Doctõris Theologi Facultatis Parisiensis unus,
Germanensis Abbatiz duo,
Remensis Ecclesiæ unus,
Bellocensis Ecclesiæ unus,
Silvanectensis Ecclesiæ unus,
Suessionensis Abbatiz B. Mariæ unus,
Laudunensis Abbatiz S. Vincentii unus,
Rotomagensis Abbatiz S. Audoeni unus,
V. C. Emerici Bigot unus,
Gemmeticensis cœnobii unus,
Beccensis, unus,
Lyrensis, unus,
S. Michaelis in periculo maris unus,
Cisterciensis Abbatiz duo,
Cygirannensis, unus,
Corbeciensis, duo,
Remigiensis apud Remos Abbatiz unus,
Albinensis apud Andegavos, unus,
Vindocinensis, unus.

Belgici demum septem, sive lectiones variantes ex iis Lovaniensium Theologorum operâ collectæ.

CODICES EDITI.

Vind. Codex Vindelini prelo editus Venetiis anno 1470.

Am. Joannis Amerbachii opera excusus Basileæ anno 1490.

Er. Desiderio Erasmo procurante ex Frobeniana apud Basileam officina profectus anno 1529.

Lov. Volumen juxta Lovaniensium Theologorum recognitionem a Christophoro Plantino impressum Antuerpiæ anno 1576.

LECTIONES VARIANTES.

In Libro I.

Pag. 2. 1. 10. titulo capituli 1. post *pepercerunt*, Editi addunt *victis*: quæ vox abest a MSS.

2. 1. 39. Editi, *si quid recte saperent*. At MSS. *recti*.

3. 2. 49. Vind. Am. Er. *Sallustius*, nobilitatæ *veritatis historicus*.

5. 2. 8. Lov. *manifesta* plecteretur *pœna*. Ceteri co-

dices *plecteret*: supple, *divinitas*.

5. 1. 37. Plures MSS. *in illa verum vastatione*.

5. 2. 46. Vetusissimus cod. Corb. *ac tegimento utuntur*.

6. 2. 1. Vind. Am. & Lov. *divinita illa vastatione perierunt*: omisso *in*.

6. 2. 51. Editi, *quo accedi omnino non posset*, At MSS. *accedere*.

8. 1. 1. Sola editio Lov. *pompæ exsequiarum*.

10. 1. 9. Lov. *privata potestate alicui occidere*. Editi alii & MSS. *omittunt alicui*.

10. 2. 34. Lov. *Quamobrem quia non habet*. Abest *quia* ab editis aliis & MSS.

11. 1. 30. Sola editio Lov. *Lucretiam* Lucretia *in super interemit*.

11. 2. 5. Editi, *si adultera, cur laudata?* At MSS. *adulterata*.

14. 1. 26. Sola editio Lov. *qua in Deo suo fides*.

14. 2. 24. Er. & Lov. *ne hoc ipso inceptat*.

17. 1. 26. Solus Er. *a talibus dominis liberati murmuratis*. Minus bene.

In Libro II.

Pag. 18. 1. 43. Er. & nonnulli MSS. *vane opinionis errorum*.

21. 1. 10. Vind. Am. Er. cum aliquot MSS. *effusa omnium licentia surpitudinum*.

21. 2. 1. Lov. *in Dei veri & Domini*. Ceteri libri carent copulante particula *&*, ut adjectivum *veri* cadat in substantivum *Domini*.

21. 2. 12. Editi, *ad erudiendam ad justitiam juventutem*. At MSS. non habent *ad*.

22. 1. 15. Vind. & Lov. *Et Græci quidam antiquiores*.

22. 2. 3. Vind. Am. Er. & plures MSS. *Multum enim ad rem pertinet*.

23. 1. 17. Vind. Am. & Er. *non parvo civitatis suæ honore*.

23. 1. 19. In iisdem Editis, *& Æschines civis Atheniensis*.

24. 1. 9. Lov. *quomodo queso dii colendi*. Ceteris libris abest *dii*.

24. 2. 26. Sola editio Lov. *Nec tamen hæc agi voluerunt*. Minus bene.

34. 2. 42. Editi, *ab urbis ipsius habitatione repellit*. Abest *repellis* a MSS.

25. 1. 32. Vind. Am. & Er. *qui cum de poetis agens ad eos accessisset*.

25. 1. 40. Vind. Er. & Lov. *Que autem illis*. At Am. & plerique MSS. *illie*.

26. 1. 33. Omnes MSS. *reus factus est, tamque ingratus sensit*.

27. 1. 4. Sola editio Lov. & maxime fœnoris one-
re oppressa.

27. 2. 29. Vind. Am. & Er. atque avaritia fœnifque
ac turpibus moribus.

28. 1. 30. Vind. Am. Er. & Lov. Quid aliene vi-
væ. Aliquot MSS. vite. Ceteri habent * viti.

31. 1. 32. Vind. Am. & Er. legant qui scire volunt.

31. 1. 49. Omnes MSS. illius ordinatione finitur.

33. 1. 10. Sola editio Lov. celebratione expetita
ab impudentibus.

34. 2. 44. Lov. haberi putas in omni numero. Abest
omni a ceteris libris.

In libro III.

42. 1. 19. Omnes MSS. creditum * in Deos receptum.

42. 1. 35. MSS. qui obscuratio solis est factus: omil-
fo in.

42. 2. 20. Omnes MSS. regnum recipere non * evaluit.

42. 2. 44. Omnes MSS. intra viginti ab urbe millia
dilataverint.

44. 1. 36. Am. & aliquot MSS. in quibus est Corbe-
jensis vetustissimus, habent: diis inutilibus * popu-
lus diu multumque fatigatus: nec addunt, sine reme-
dio, quod etiam omittit Vind. Regius autem co-
dex, alter Corbejensis & alii quidam MSS. habent:
diis inutilibus inane remedium populus diu multum-
que fatigatus. Non male quidem: attamen suspica-
mur verba, inane remedium, scripta primo ad oram
libri, in textum postea migravisse, proque his ver-
bis legi demum cœpisse, sine remedio.

45. 1. 3. Editi, archiatrum se, non obstetricem profi-
tebatur. Redundat se, & abest a MSS.

45. 1. 30. Nonnulli MSS. glacie moreretur.

45. 2. 53. Sola editio Lov. & ideo, quamquam,
ea quod &c.

46. 1. 3. Vetus codex S. Amandi, quam defendere
nequeunt, non erubescant.

46. 1. 37. Am. & Er. atque ex illis pudendis.

46. 2. 28. Vind. & Am. Hic aliquid agerent duel-
liones atque nebulones.

48. 1. 12. Editi, mutuis ut ita dicam. Abest ut ita
a MSS. sed ejus loco in pluribus legitur, repente.

48. 1. 23. Editi, nemine prohibente talia licuerunt.
MSS. vero non habent, talia.

50. 1. 14. Lov. undecumque inermia. At MSS. un-
de utique.

In libro IV.

52. 2. 46. Editi, incendia de nubibus emicuisse.
MSS. emicasse.

53. 1. 15. Sola editio Lov. ubi opportunum visum
est, commemoravimus.

53. 1. 59. Editi, carissimum suis cognatis: omnia par-
ticula cum, quam habent MSS.

53. 2. 49. Editi, Quid tibi inquit. At MSS. Quod.

60. 1. 17. In MSS. Felicitas; ut quid aliud.

61. 1. 23. Vind. Er. & aliquot MSS. Nec Deus Spi-
ritus.

61. 1. 57. Lov. cuiusque rei causus. Abest rei ab aliis
libris.

62. 1. 2. Editi, Felicitas constituta est, ut templum.
Particula ut abest a MSS.

62. 1. 27. Sola editio Lov. a diis alienis cerneret
preoccupatum.

64. 2. 27. Lov. quomodo habebant istum. Editi alii
& MSS. habeant.

65. 1. 28. Editi, ut falsa a viventibus tolleretur.
At MSS. ut falsa a viventibus tollerentur.

In libro V.

68. 1. 42. Vind. Am. & Er. sed homicidam nec
facit. Abest non a ceteris libris.

71. 1. 4. MSS. cur aliter eligunt dies &c. atque dies
pecoribus &c.

73. 1. 29. Sola editio Lov. cum quid boni malive
vel appetunt.

77. 1. 5. Vind. Am. Er. Etiam Tullius inde file-
re non potuit. Non male.

77. 1. 32. Nonnulli MSS. supererunt delectatione ju-
sticie.

78. 1. 39. Vind. Am. Er. Hoc sufficeret reipublicæ,
nisi quia Marti & Bellonæ displicebat, ut nec victo-
ria locum haberet. Verius Lov. & MSS. Hoc si fieret
sine Marte & Bellona.

79. 2. 16. Editi, nullo modo superbiant. At MSS.
superbient.

80. 2. 20. Editi, & per ea bona morum. Abest &
a MSS.

80. 2. 30. Editi, videri quod non est: omisso esse,
quod habent MSS.

In libro VI.

86. 1. 48. Vind. Am. Er. & plerique MSS. ab-
surditate monstruosius.

89. 2. 27. Er. & Lov. non naturam deorum. Abest
deorum ab editis aliis & MSS.

89. 2. 32. Omnes Gallicani MSS. cum aliquot Ro-
manis habent sic: In quo est, quos deis publico sacra
ac sacrificia colere & facere quemque per. sis.

92. 1. 5. Omnes MSS. Sic enim sunt terrigenæ,
* sic eis mater est terra.

93. 2. 31. Vind. Am. & Lov. quorum numeros exor-
sus est. Er. & aliquot MSS. numerus.

94. 1. 19. Joannes Meursius legendum putat: atque
ignobili dedicant, habitus illis hominum ferarumque
& piscium, quidam vero misto tenuis diversis corpo-
ribus induunt.

94. 2. 7. Editi, mox autem de invento magnum
fuisse gaudium derivisset. At MSS. mox autem in-
ventum magno esse gaudio derivisset.

In libro VII.

99. 1. 51. Editi, ac bellas calque celestes deos. Ple-
rique MSS. eos.

102. 2. 28. Editi, Ideo alas ei in capite & pedibus
ponunt; volentes significare. At MSS. alas
ejus in capite & pedibus significare. omittis verbis
Ideo, ponunt, volentes.

107. 2. 32. In MSS. de abscissione Actidis.

110. 1. 15. Vind. Am. Er. & MSS. rationalem ani-
mam, quod dicitur animas.

110. 1. 33. Am. Er. & Lov. qui terram fundavit. At
Vind. & MSS. fundavit.

110. 2. 57. In antiquioribus editionibus Vind. Am.
Er. legitur: ea significata & prænuntiata sunt.
Sic etiam in omnibus MSS. Lovanienses tamen cor-
rexerunt requirentes, ut ajunt, sensu: ea significatum
sunt & prænuntiaverunt.

114. 1. 30. Er. & Lov. sine quo fieri homo beatus non potest. Editi alii & MSS. omittunt sine & non.
115. 2. 45. Editi, *Hec mens hominis & ipsa rationibus*. Abest ipsa a MSS.
117. 1. 38. Editi, ad illas similitudines afferendum est. Emendantur ex MSS.
121. 2. 32. Sola editio Er. *preferatur anima qualiscumque naturæ*.
126. 1. 1. Lov. non sicut iste, qui omni vento. Editi autem alii & MSS. quasi omni vento.
126. 1. 4. Vind. Am. Er. & omnes nostri MSS. quem postea confiteatur errorem.
126. 1. 54. Editi, cum veritas accendat errorem, fides redarguat incredulitatem, conversio corrigit averfionem. At MSS. emendat, redarguit, corrigit.
126. 2. 47. Vind. Er. & plures MSS. *Oculos habent, & non videbunt*.
127. 2. 30. Editi, sed si per immunditiam cordis. At MSS. sed si immunditia cordis.
128. 1. 37. In hoc 26. capite verba nonnulla removimus, quæ addita fuerant in excusis, in quibus ita legebatur: *falsus ac fallens (dicendo) quod remeavit in celum, (omnia etiam nunc hominibus adjumenta præstans infirmis.) Adpugens deinde aliud. Et paulo post: in sui nominis civitate perhibetur esse (sepultus). Verbum sepultus, & alia virgulis inclusa non ibi habentur in MSS.*

In libro IX.

130. 2. 24. MSS. *animi moribus* * quæ Græci *ἠθῆ*.
133. 1. 36. Vind. Am. & plerique MSS. *Cum hinc tuum multa dicor*.
135. 1. 30. Sola fere editio Lov. *vel resiliunt, vel recumbent*.
137. 1. 35. Vind. Am. Er. & plerique MSS. *In gustandi autem tentia*.
138. 1. 1. Plerique MSS. *immortalis spiritus justitia*.
139. 1. 10. Omnes MSS. *Venisti perdere nos: omisso, ante tempus*.
140. 2. 14. Editi, quomodo libet vocentur. Et infra, ad immortalitatem beatitudinisque perducendis. At MSS. quodlibet vocentur. . . . ad immortalitatem beatitudinem perducendis.

In libro X.

141. 2. 14. Editi, non solum imperitorum. Abest solum a MSS.
143. 1. 6. Editi *deberi nisi Deo (vel Domino) soli*. Hic *vox soli* non est in MSS.
146. 2. 18. Editi, sit tamen Theurgo. At MSS. si.
149. 1. 48. Am. Er. & Lov. sed ejus qui fecit. Abest *opus* a MSS. & a Vind.
150. 2. 51. Vind. & plerique MSS. *etiam hic vni divinus*.
155. 1. 14. Editi, *Jam dixisti angelos qui Patris annuntians voluntatem, ab eis angelis esse diversos, qui ad theurgicos homines*. Hic nos hæremus MSS.
155. 2. 52. Sola editio Lov. *quod præstituri videbantur*.
156. 1. 20. Editi, *& sapientia te profectus amorem*. Abest *te* a MSS.

In libro XI.

162. 2. 2. Editi, *per quod & homo*. MSS. carent particula *&*: cujus loco quidam codex habet *est*.
173. 2. 4. Vind. & plerique MSS. *Non quo sit consequens*.
176. 1. 17. In MSS. *sicut quorumque in terra grandisium*.
177. 2. 13. Am. Er. & Lov. *caliginis inferni*. At Vind. & MSS. *inferi*.

In libro XII.

184. 1. 24. Vind. Am. & Er. *quasi prima restituantur*: ommissa particula *cum*: cujus loco nonnulli MSS. habent *ut*.
185. 2. 2. Lov. *& quancumque antea*. Editi alii & MSS. *quandocumque*.
186. 2. 49. MSS. *& semper fuisse*: omisso, *Deum*.
188. 1. 44. Editi, *verum quas fecit*. MSS. *facit*.
191. 1. 10. Editi, *ab ordinatione, divinæ providentiæ*. Abest *divine* a MSS.

In libro XIII.

202. 1. 13. Vind. & MSS. *onorosior sit salvus & validus*.
203. 2. 16. Sola editio Lov. omnibus *implebitur huius omni*.
208. 2. 24. Er. & aliquot MSS. *commodiore* * dispositione *differatur*. Alii, *commodiore* dispositione *difertur*.

In libro XIV.

211. 1. 9. MSS. *ex hoc eodem loquendi modo, id est, nec habent, intelligitur*.
213. 1. 33. Er. & plerique MSS. *ibi sunt* intelligendi.
217. 2. 45. Sola fere editio Lov. *& ex hoc* intenescesceret.
220. 2. 9. Editi, *lignum scientiæ boni*. At MSS. *sciendi*.
223. 1. 12. Lov. *in artificibus quorumcumque*. Editi alii & MSS. *quorumque*.
223. 1. 31. Lov. *prudenda omnino non essent*. Abest *omnino* ab aliis libris.
226. 1. 12. Sola editio Lov. *illa in principibus ejus*.

In libro XV.

230. 2. 16. Lov. *adhibueris accedenti*. Alii libri, *accidenti*.
232. 1. 26. Sola editio Lov. *vir fortissimus illorum temporum*.
132. 1. 28. Er. & Lov. *Vix illud*. At editi alii & MSS. *Vix illum*. Potest referri aut ad saxum, aut ad limitem de quo proxime ante Virgilius.
246. 2. 15. *Per subsudines, epuros*. Jo. Meursio aliquando vltum erat scribendum *epiros*, juxta Isidorum, in cuius lib. 19. Orig. cap. 19. legitur, *Epigri & clavi sunt, quibus lignum ligno adharere*. Postea vero in Glossar. corrigendum ait, *epiros*, ex voce Græca *ἐπιρῶ*, quæ est *compager*.

In libro XVI.

249. 1. 32. *Quod Civitates utriusque ... præcursus ostenditur*. Melius MSS. *Civitatis* &c.
264. 1. 22. Am. Er. & Lov. *quia testamentum meum dixit avit*. At Vind. & MSS. *testamentum Dei*.

268. 2. 9. Sola editio Lov. *lenticulum*, quam minor paraverat.

In libro XVII.

275. 2. 48. Editi, *amplectens* parvulum. At MSS. *parvum*.

277. 1. 29. Nonnulli codices, *ipsum* fiet & vince-
tur a nobis.

278. 1. 53. Editi, & *omnis* qui supererit. MSS. *su-
peraverit*.

280. 1. 4. In argumento sexti capitis MSS. habent,
ut alia intelligantur, quorum spondetur æternitas.

280. 1. 9. Vind. & Am. *confidimus* convenire *omnia*.
Er. & Lov. *evenire*. MSS. *venire*.

290. 2. 42. Lov. *Etenim* universi qui te *espectant*.
Abest *universi* a ceteris libris.

291. 1. 17. Er. & Lov. *discernebantur* ab Israel, quæ
appellabantur. Melius alii codices, quod: nomen
scilicet Israel.

In libro XVIII.

297. 2. 18. Lov. *oraculo* sunt admoniti: omisso, *ejus*:
quod habent editi alii & MSS.

305. 1. 1. Editi, *usque* ad regem Romulum jam Ro-
manum. At in MSS. *Romanorum*.

310. 2. 29. Editi, *dicit* Dominus Deus omnipotens.
Vox *Deus* abest a MSS.

317. 2. 13. Editi, *eradicati* sunt, *dispersique* per ter-
ras. *Quandoquidem* ubique non desunt, & per *Scriptu-
ras suas*. Emendantur ex MSS.

317. 2. 45. Vind. Am. & Er. *salus* est in *gentibus*.
MSS. non habent, est in.

In libro XIX.

327. 2. 23. Sola editio Lov. omittit, *aut* forte nec
possumus.

332. 1. 3. In editis, qui sanabitur per *sapientiam*.
At in MSS. *sanatur*.

333. 1. 39. MSS. in se ipso habere satis agebat.

333. 2. 15. Editi, nisi ut in *ejus pacem*. Abest ut
a MSS.

336. 1. 33. MSS. *sic administrabant*: omisso, *qui-
dem*.

339. 2. 29. Editi, *aut* inflans *penas*. MSS. *adin-
flans*.

239. 2. 29. Editi, *quam* semel *polluta*. Abest *semel*
a MSS.

340. 2. 14. Sola editio Lov. *astutie milleformi* non
credunt *esse contrariam*.

341. 2. 26. Er. & Lov. *luce clarius* appareat. Editi
alii & MSS. *apparet*.

In libro XX.

350. 1. 23. Editi, & *tamen* hic erit Ecclesia, Vox
Ecclesia hoc loco non est in MSS.

350. 2. 16. Editi, *fuert* usus omnipotens Deus. Abest
Deus a MSS.

352. 2. 24. Editi, non solum aperti inimici. MSS.
aperte.

353. 1. 40. MSS. *Qui* putat se stare, caveat ne
cadat.

359. 2. 14. Sola editio Lov. *seducentur* ejus signis
atque prodigiis.

360. 2. 8. Editi, *Apostolus* alibi *apertissime* dicit.
Abest *alibi* a MSS.

360. 2. 20. Editi, *hoc* eris exanimis. At MSS. *exa-
nimatus*.

360. 2. 22. In editis, *cum* factus esset homo in ani-
man vivam. MSS. *cum* factus est.

361. 2. 20. Aliquot MSS. *sepe* ac multipliciter
diceret.

366. 1. 17. Vind. Am. Er. & MSS. in canone *scri-
pta recepta* sunt.

368. 2. 2. Editi, qui *etiam* nunc vivere. Plures
MSS. *quia*.

370. 1. 18. Er. & Lov. & *irridenter* flexis genibus.
At Vind. Am. & MSS. *fixis*.

In libro XXI.

372. 2. 36. Vind. Am. Er. & MSS. *Quapropter*
sicut *scripserunt*.

374. 1. 10. Titulus capitis 5. vitiat in ante edi-
tis, sic habebat: *Quanta* sint quæ non recte queant
agnosci. Castigatur ex MSS.

388. 1. 13. Vind. Am. Er. non dicendum eum *man-
ducare*: omisso, *esse*. MSS. vero, non dicendum *esse*
manducare: omisso, *eum*.

191. 2. 1. Omnes MSS. *quam* docuit ipse Jesus, unde.

391. 2. 58. Editi, *dominus* suus relaxavit. MSS. *ejus*.

392. 2. 20. Vind. Am. & plures MSS. & *studium*
in *meliora proficiendi* orando & *instando*.

In libro XXII.

393. 2. 52. Am. Er. & Lov. *sed* ab ipso data homi-
nibus. Abest *hominibus* a Vind. & MSS.

396. 1. 4. In argumento capitis sexti meliores MSS.
habent, *Christum* * Deum *credendo dilexerit*.

398. 2. 8. Editi, *Ammonium* dico, qui. At MSS.
non habent, *dico*.

402. 2. 4. Aliquot MSS. *Non* credant *boc*. Et qui-
dam, *Non* credent *boc*.

407. 1. 5. Vind. Am. & Er. *nefas* est dicere. Casti-
gantur ex editis aliis & MSS.

410. 1. 10. Editi, quando *tam* brevis fuit. MSS.
quoniam.

413. 2. 17. Nonnulli MSS. *partim* *necessaria*, *partim*
voluptaria. Forte melius quam, *voluntaria*.

413. 2. 29. Aliquot MSS. *mirabilia* expectantibus,

F I N I S.

A P P E N D I X
T O M I S E P T I M I
O P E R U M S. A U G U S T I N I
E X H I B E N T U R S C R I P T I O N E S A L I Q U O T
D E S T E P H A N I M A R T Y R I S D E T E C T I O N E ,
translatione & miraculis,

S C I L I C E T ,

Aviti Ad Palchonium Epistola de reliquiis sancti Stephani, & de Luciani epistola a se e Græco in Latinum versa.
Luciani Epistola ad universam Ecclesiam, de revelatione corporis Stephani Martyris.
Anastasio ad Landulecum Epistola de subsequente Scriptura.
Scriptura de alia detectione ac translatione sancti

Stephani in Urbem Byzantium, quam Anastasius Latinitate donavit.
Severi Epistola ad omnem Ecclesiam de virtutibus in Minoricensi insula factis per reliquias sancti Stephani.
De miraculis sancti Stephani libri duo ad Evodium.

I N S U B S E Q U E N T E M E P I S T O L A M
G E N N A D I U S *in lib. de vir. illustr.*

AVITUS presbyter, homo Hispanus genere, ante relatam Luciani presbyteri scripturam transtulit in Latinum sermonem; & adjecta epistola sua per Orosium presbyterum Occidentalibus dedit.

E P I S T O L A A V I T I A D P A L C H O N I U M

De reliquiis sancti Stephani & de Luciani epistola a se e Græco in Latinum versa.

Beatissimo dilectissimoque semper in Domino papæ PALCHONIO, atque universo clero & plebi Ecclesiæ Bracharensis, AVITUS presbyter salutem in Domino æternam.

MEMORES esse mei vos cupio & deprecor; sicut & ego, in quantum valeo, memoriam vestri habere non cesso, tribulationibus vestris meo dolore compatiens, & pro dissidio patriæ (a) vestræ in locis sanctis incessabiles lacrimas fundens: ut aut vobis Dominus restituat libertatem, quos admonere voluit: aut illis tribuat mansuetudinem, quos prævalere permittit. Et ego

quidem, beatissimi Fratres, (teste Domino nostro Jesu Christo loquor) frequenter volui venire ad vos, ut vobiscum vel mala tolerarem, vel bonis fruerer: sed impeditum est desiderium meum, per totas jam Hispanias hoste diffuso. Veritus enim sum, ne & sancta loca relinquens, & ad vos forte non perveniens, ubicumque interceptus, irrationalibus audaciæ pœnas luerem. Sed quoniam misericors Deus meo voto vestroque merito (b) provocante dignatus est indulgentiæ suæ gratiam, primum ut dilectissimus filius & compresbyter meus (c) Orosius usque ad has partes ab Africanis episcopis mitteretur, cujus mihi caritas & consolatio vestram omnium

(a) In veteribus aliquot MSS. deest *vestra*: cujus loco in Ulimmerii codice & apud Baronium ad annum 415. habetur *nostra*.

(b) Sic apud Baron. At apud Lov. *provocare*. In veteri codice Abbatiæ S. Galli *procurare*.

(c) Gennadius de vir. illust. in Orosio: *Hic est Orosius qui ab Augustino pro dicenda animæ ratione ad Hieronymum missus, rediens reliquias beati Stephani primi Martyris, tunc nuper inventas, primus intulit Occidenti. Vide Augustini epistolam 166.*

omnium præsentiam reddidit: deinde ut in diebus ipsis, quibus jam ipse reditum (a) incredibili desiderio parabat, beatus & vere sanctus corona gloriæ nostræ in Christo Jesu primus Martyr Stephanus se revelare & manifestare signis & virtutibus evidentissime sequentibus dignaretur; quem ego tantarum rerum (b) ordinatoris Dei occasione perceptum, dignius duxi Caritati vestræ præmittere, ut ipse præfens advocatus & patronus obsequentium sibi petitionibus dignetur assistere, qui cum pateretur etiam pro inimicis orare dignatus est. Itaque beatissimi dilectissimique Fratres, memoriam vestri incessabiliter agens, & tam congruenter ordinantis Dei dispositionem videns, promptus fui de presbytero, cui revelatum fuerat, partem aliquam inventi corporis promereri, quam festinato, expetitam secretoque perceptam ad vos dirigere non distuli. Quamobrem misi vobis per sanctum filium & presbyterum meum Orosium reliquias de corpore beati Stephani

primi Martyris, hoc est, pulverem carnis atque nervorum, & quod fidelius certiusque credendum est, ossa solida atque manifesta sui sanctitate novis pigmentis vel odoribus pinguiora. Ut autem nulla possit esse dubitatio, ipsam ad vos subditam scriptis meis, sancti * presbyteri, cui hæc ^{*Luciani.} revelata sunt, epistolam conscriptionemque transmissi, quam me pro fide veritatis plenius cognoscendæ rogante & expetente dictavit Græco primum ipse sermone, sed per me postea in Latinum versa est. Quæ & vos sancti & beati Fratres, quam veraciter gesta sunt, tam fideliter suscepta habeatis imploro. Certus sum enim, quia sicut ipse beatus Martyr dignatus est nuntiare, & pro salute mundi periclitantis se manifestare, auxilio & præsentia tanti patroni, si vos tale pignus digno studio diligatis, tuti ex hoc quietique vivatis. Gratia Domini nostri Jesu Christi & sancti Spiritus vobiscum, Dilectissimi in Domino. Amen.

(a) Hic in MSS. additur, *ad vos.*

(b) Vetus codex Gallensis, *ordinantis Dei occasione percepta.*

A D M O N I T I O IN SUBSEQUENTEM EPISTOLAM.

LUCIANI ad omnem Ecclesiam totiusque Orbis Christianos Epistolam indicare videtur Augustinus Tractatibus 120. in Joan. cum dicit, Intelligendum est ad Jesum, non tunc solum, sed tunc primum venisse Nicodemum; venisse autem postea, ut fieret audiendo discipulus: quod certe modo in revelatione corporis beatissimi Stephani fere omnibus gentibus declaratur. Et revelationis historiam hic relatam a Luciano confirmat magna ex parte in Sermone 218. num. 1. de Stephano sic loquens: Hujus corpus ex illo usque ad ista tempora latuit; nuper autem apparuit, sicut solent apparere sanctorum corpora Martyrum, revelatione Dei, quando placuit Creatori.... Verum autem revelatum fuit ei, qui res ipsas inventas monstravit. Præcedentibus enim signis locus demonstratus est; & quomodo fuerat revelatum, sic & inventum est. Multi inde reliquias acceperunt, quia Deus voluit, & huc venerunt. Item in Sermonibus 319. num. 6. Latuit tanto tempore corpus ejus, processit quando Deus voluit, illuminavit terras, tanta miracula fecit, mortuos vivos facit mortuos, quia nec mortuus. Sed eandem Epistolam vicinus eorum temporum Gennadius propriis verbis memorat in lib. de viris illustribus: Lucianus, ait, presbyter, vir sanctus, cui revelavit Deus, temporibus Honorii & Theodosii Augustorum, locum sepulcri & reliquiarum corporis sancti Stephani Martyris primi, scripsit ipsam revelationem ad omnium Ecclesiarum personas, Græco sermone. Superfluum est testes eos adungere, qui Gennadii verba ipsa exscripserunt, Marcellinus in Chronico, Beda in lib. de sex ætatibus mundi, & posteriores alii. Nonnihil autem, quod ad tempus spectat, dissentiant invicem Marcellinus & Beda, dum hic revelationem ad septimum Honorii imperantis annum, ille vero ad Honorii Consulatus decimum refert. Marcellino adstipulatur Lucianus qualis a Joanne Ulimmerio primum, ac deinde a Lovaniensibus aliisque fuerat vulgatus, notans nimirum eosdem atque Marcellinus Consulatus: quos mirum est non observatos fuisse a Beda, qui Lucianum hunc ipsum Ulimmerianum legit, & plura ex eodem in librum Retractationum in Acta cap. 8. transcripsit. Certe quidem hæc Consulatus nota ab alio abest Luciani exemplari, quod in veteribus nonnullis codicibus reperitur. Caret etiam idem istud aliud exemplar in Floriacensi codice illis in fine verbis, Ex his ergo reliquiis transmissi beatitudini vestræ, que hominis non sunt scribentis ad omnium Ecclesiarum personas. Quamquam hæc forsitan dicebat Lucianus converso ad eos stilo, quorum causa scriptionem hanc edebat rogatus ab Avito, cui etiam reliquiarum partem ipsis transmittendam, sicuti liquet ex Aviti epistola donaverat. Porro utrumque hic damus exemplum scriptionis Luciani, Ulimmerianum (sic appellare liceat quod Ulimmerii cura prudenter prodierat) ad plures MSS. recognitum, & aliud modo descriptum ex Floriacensi libro annos circiter quingentos habente, quod in aliis etiam MSS. nonnullis reperitur. Certe hoc posterius non incognitum antiquis fuit; nam Chrysippus presbyter Jerosolymitanus in Photii Bibliotheca n. 171. & Ado in Martyrologio id omnino sequuntur, atque ex ipso exscribunt multa, que in Ulimmeriano exemplo desiderantur. Additur apud Photium; Gamalielem præcepisse Luciano, ne posthac reliquias illas sole & pluvia corrumpi per negligentiam fineret: quod nullo jam in exemplari legitur.

EPISTOLA LUCIANI AD OMNEM ECCLESIAM,
de revelatione corporis Stephani Martyris primi & aliorum.

LUCIANUS misericordia Dei indigens & omnium hominum minimus, presbyter Ecclesie Dei quæ est in villa Caphargamala in territorio Jerosolymorum, sanctæ Ecclesie & omnibus sanctis qui sunt in Christo Jesu in universo mundo, in Domino salutem.

r. **V**ISTO (a) quæ apparuit meæ pusillitati a Deo ter, de revelatione reliquiarum beati & gloriosi protomartyris Stephani & primi diaconi Christi, & Nicodemi qui in Evangelio scriptus est, & Gamalielis qui in Actibus Apostolorum nominatur, necessarium duxi pandere vestræ in Christo dilectioni, imploratus ac magis iustus a sancto & Dei cultore patre Avito presbytero, ut secundum fidem conitummatam interroganti quasi filius patri obaudiens, sicut cognovi, cum omni simplicitate impiger integre indicarem omnem veritatem.

2. Die igitur Parasceve, hoc est sexta feria, quæ est tertio nonas * Decembris, consulatu Honorii decies & Theodosii sexies Augustorum, adveniente nocte dormiens in cubili meo, in loco sancto baptisterii, in quo consuetudo erat mihi dormire, & custodire Ecclesiastica quæ erant in ministerio, hora tertia noctis quæ est prima custodia vigiliarum, quasi in extasi effectus semivigilans, vidi virum senem, longum, Hieroprepen, hoc est dignum sacerdotem, canum, barbam prolixam habentem, palliatum alba stola, cui inerant gemulæ aureæ habentes intrinsecus sanctæ crucis signum; & virgam auream in manu habentem. Et veniens stetit ad dexteram meam, & aurea virga pulsavit me, ter vocans nomine meo, dicens, Luciane, Luciane, Luciane. Et dixit mihi Græco sermone, Vade in civitatem quæ dicitur Helia, quæ est Jerusalem, & dic sancto Joanni qui est in ea episcopus: Quamdiu clausi sumus, & non aperis nobis? Et maxime, quia in temporibus tui sacerdotii oportet nos revelari. Aperi nobis festinanter monumentum, ubi in negligentia positæ sunt nostræ reliquæ, ut per nos aperiat Deus & Christus ejus & Spiritus sanctus ostium clementiæ suæ in hoc mundo. Periclitatur enim sæculum hoc ex

* Id est, multis casibus, qui sunt in eo quotidie. Et non tantum sollicitus sum pro me, quantum pro his qui sunt positi mecum, sancti & multi honoris digni.

3. Et respondi ei dicens, Quis enim es tu Domine, & hi qui tecum sunt? Respondit mihi: * Ego sum Gamaliel, qui Paulum apostolum Christi nutriti, & legem docui in Jerusalem. Et qui mecum est in orientali parte monumenti jacens, ipse est (b) Dominus meus Stephanus, qui lapidatus est a Judæis & principibus sacerdotum in Jerusalem pro Christi fide foris portam quæ est ad Aquilonem, quæ ducit ad Cedar: ubi die ac nocte jacuit projectus, ut sepulturæ non daretur, secundum

Ex editis Ulim. & Lov. & recognita ad plures MSS.

* 3. Decemb. an. 415.

* Bedæ lib. Re. v. Et. in Acta c. 8.

LUCIANUS (c) misericordia indigens & omnium hominum minimus, presbyter Ecclesie Dei quæ est in villa Caphargamala in territorio Jerosolymitano, sanctæ Ecclesie & omnibus sanctis qui sunt in Christo Jesu in universo mundo, in Domino salutem.

I. **R**EVELATIONEM sancti Stephani, quæ mihi per gratium Domini & Salvatoris nostri ostensa est, dignum duxi ut vestræ panderem Sanctitati, non jactantia quadam, sed ad confirmationem audientium.

Ex Floriacensi codice & aliis MSS.

2. Tertia enim vice mihi ostensum est, dum quiescerem in basilicæ baptisterii in stratu meo, die sexta feria illucescente, circa horam noctis tertiam, dum adhuc prope vigilarem, tamquam in excessu mentis effectus, vidi virum ætate senem, statura procerum, vultu decorum, præmissa barba, in vestitu candido, amictum pallio, in cuius summitate erant tamquam aureæ crucis intextæ, (& manu tenebat virgam auream) calciatum caligis in superficie deauratis deambularem coram me, & tacentem. Et cum hoc viderem, hesitans intra memetipsum dicebam, Quis putas est? De Deo est, an de adversa parte? Nec enim oblitus fueram verbi Apostoli dicentis: Nam & ipse satanas transfiguratur se in Angelum lucis. Cum ergo viderem eum deambularem, cogitare cæpi in corde meo, & dicere, Si hic homo de Deo est, tertia vice me nomine meo clamabit: quod si me semel vocitaverit, non illi dabo responsum. Qui nihil dubitans, dissimulata deambulatione venit ad me: & de virga, quam manu tenebat, pulsans me, tertio me nomine meo clamavit, dicens, Luciane, Luciane, Luciane. Cui ego respondi, Quis es Domine? Dixit mihi: Surge, & vade, & dic Joanni episcopo Jerosolymitano, Usque quo clausi sumus? usque quo non aperis nobis? Maxime cum temporibus tuis revelandi simus. Aperi nobis velocius, ut per nostram orationem aperiat Deus generi humano ostium misericordiæ suæ. Instat enim tempus, ut hic mundus intereat, præ multitudinem iniquitatum suarum, quas quotidie faciunt. Et post hæc ait, Non solummodo mei causa sollicitus sum, sed & pro illis qui mecum sunt: digni enim sunt maximis honoribus cumulari in terris; quia locus in quo jacemus, valde despectus est.

2. Cor. 11. 14.

3. Cum hæc igitur audissem, aio ad eum, Dicitis mihi Domine, tu quis es, & qui sunt tecum? Et dicit mihi, Ego sum Gamaliel, qui nutriti Paulum, qui postea Apostolus factus est. Qui autem jacet mecum, Dominus Stephanus est, qui a Judæis Jerosolymis lapidatus est, & die nocteque in (d) exapeleo jacuit civitatis, in via euntibus Cedar, jussu impiorum sacerdotum projectus, ut a bestiis & avibus destrueretur. Et tamen nec bestie eum, nec aves tangere præsumserunt. Ego vero Gamaliel cum scirem sanctitatem viri & fidem & devotionem ejus, credens me partem cum eo in resurrectione habere, misi ad religiosos viros & fideles, mandans & dicens, Nullum formidantes adquirecite consiliis

(a) In MSS. deest vox, Visio.
(b) Editi hic & aliis quibusdam locis, Dominus, pro quo MSS. Dominus.
(c) In codice Germanensi annorum fere 400. sic inscribitur: Domino sancto & venerabili Hymefio episcopo, humillimus & omnium infimus Lucianus presbyter de villa Caphargamala territorio Jerosolymitano, perpetuum in Christo Jesu salutem. Et incipit, Revelationem quæ mihi ostensum

est, dignum duxi ut vestræ panderem Sanctitati. Alius vero Germanensis ante annos, ut videtur, sexcentos scriptus consentit Floriacensi libro, quem hic sequimur. Mutavit forte inscriptionem epistolæ ipse Lucianus, cum Stephanæ reliquias Hymefio transmitteret.
(d) Germanensis codex, in exapoli jacuit civitate. Indo abstractus est in vis omnibus Cedar, jussu impiorum sacerdotum, ut a bestiis &c.

dum mandatum impiorum principum, ut a feris consumeretur corpus ejus. Ex Dei autem voluntate non tetigit eum unum ex his, non fera, non avis, non canis. Ego Gamaliel compatiens Christi ministro, & festinans habere mercedem & partem cum sancto viro in fide, nisi per noctem quantos noveram religiosos, & in Christo Jesu credentes, habitantes in Jerusalem in medio Judæorum, & hortatus sum eos, & necessaria substantiæ ministravi, ac persuasi illis ire occulte, ut portarent corpus ejus meo vehiculo in villam meam, hoc est in Caphargamala, (quod interpretatur villa Gamalielis) viginti millia a civitate habens, & ibi feci illi planctum fieri diebus (a) quadraginta, & præcepi eum in meo monumento poni in orientali theca, & præcepi eis quæcumque necessaria erant pro ejus planctu de meo dari. Ipse etiam Dominus Nicodemus in alia theca positus est, qui venit ad Salvatorem Jesum nocte, & (b) evangelizatus est ab eo, audiens: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu-sancto, non potest introire in regnum caelorum.* Et exiens baptizatus est a Christi discipulis. Et cognoscentes Judæi amoverunt eum a principatu suo, & anathematizaverunt eum, & de civitate exiliarunt. Et hunc ego Gamaliel quasi persecutionem pro Christo passum fustuli eum in meum agrum, & alui & vestivi eum usque ad finem vitæ ejus, & defunctum honorifice sepelivi juxta Dominum Stephanum. Similiter & (c) Abibas filius meus dilectissimus, qui mecum baptismum Christi accepit ab ejus discipulis, viginti annorum existens, ante me mortuus est, & sepultus in tertia theca excellentiori, in qua & ego ipse postea defunctus, applicitus sum. Mea vero uxor Ethna habens nomen, & Selemias primogenitus meus, quia noluerunt esse fidei Christi cultores in alia villa matris suæ sepulti sunt, hoc est in Capharfemelia. Interrogavi autem ego humilis Lucianus presbyter dicens, Et ubi vos quæremus? Qui dixit mihi, In (d) medio proastio, quod potest intelligi proximo de villa agro, qui dicitur Delagabri, id est, virorum Dei.

4. Et evigilavi, & deprecatus sum Dominum, dicens, Domine Jesu Christe, si est hæc visio ex te, & non est illusio, fac ut iterum & tertio appareat mihi quando vis, & quomodo vis. Cæpi ergo jejunare, & siccas escas (e) ducere usque ad aliam Parasceven. Et iterum Dominus Gamaliel eadem similitudine, eodemque schemate apparuit mihi, sicut in prima visione, dicens, Quare neglexisti me, & dicere sancto episcopo Joanni? Et ego respondi, Timui, Domine, mox ad primam visionem hæc nuntiare, ne viderer seductor esse. Deprecatus sum autem, ut si a Domino missus fuisses ad me, denuo ac tertio appareres mihi. Dixit ad me Gamaliel, Adquiesce, adquiesce, adquiesce mihi. Et iterum ait mihi, Quoniam requisisti de reliquis singulorum quomodo & ubi sint positæ; appone sensum, & vide diligenter quæ

(a) Sic omnes MSS. Ad editi, diebus septuaginta. Be-da, quadragintaquinque.

(b) Ita in MSS. At in editis catechizatus est.

(c) Veteres libri, Abibas vel Abbibas.

(d) MSS. in meo proastio.

(e) Sic MSS. Editi autem, sumere.

(f) In Germanensi MS. & jura consanguinitatis.

(g) Sic Floriacensis codex. At Germanensis, consecutus est a prædictis Apostolis. Nam vigintiannus circiter agens

liis meis, & colligite corpus sancti Stephani, & deferre ad possessionem meam, quam nomine meo appellavi Caphargamala: & deponite eum in monumento meo novo; & facite consueta sollempnia per dies quadraginta, in ipsa possessione, quæ in vigesimo secundo lapide. Et quæcumque in expensis sollempnibus erogata fuerint, de meo præberi faciam. Ille vero alius, qui cum illo jacet, Nicodemus * nepos meus est, qui noctu ad Salvatorem veniebat, ut veritatis verba agnosceret, & renasceretur per aquam & Spiritum-sanctum. Qui cum a Domino audisset, baptizatus est a sanctis Apostolis Petro & Joanne. Pro quo baptismate indignati sunt principes sacerdotum adversus Nicodemum, & cogitabant occidere eum: sed propter honorem meum & (f) rem consanguinitatis non fecerunt. Attamen plagis eum multis afficientes, semi-mortuum reliquerunt, & anathematizaverunt, & foras civitatem miserunt, diripientes omnem substantiam ejus. Ego vero & hunc feci colligi, & in possessionem meam deduci, præcipiens dispensatori meo, ut quidquid illi necessarium fuisset, præstaret. Qui cum paululum supervixisset, dormivit in Domino. Quem feci sepeliri ad pedes beati Stephani, tamquam pro nomine Confessoris. Ille vero tertius, qui mecum jacet, ipse est Abibas filius meus, qui mecum pariter credidit Christi præceptis, & mecum pariter baptismum consecutus est a (g) sanctis Apostolis, vigesimum circiter agens annum, Legis multam habens scientiam, castus corpore, & nullam mulieris sciens maculam: sed semper templo Dei vacans cum Paulo discipulo meo. Præcesserat enim ad Deum immaculatus. Juxta quem positi sunt de quibus supra locutus sum, cum quibus & ego jaceo. Num conjux mea (h) Ethna & primogenitus meus filius Selemias, qui noluerunt in Christum credere, receperunt a nobis, & in possessione sua materna sepulti sunt, quæ Capharfemelia dicitur: quia indigni habitus sunt societate nostra. Ut autem credas, cum cæperis fodere, invenies locum uxoris meæ & filii vacuum. Et ita ut dixit invenimus. Et cum ego miserimus interrogassem, dicens, Ubi vos inveniemus, Domine? dicit mihi, In possessione mea invenies nos, quæ nunc lingua Syriaca dicitur (i) Delangabria, sive Debathalia, quod interpretatur Possessio virorum Dei, sive (k) bellatorum. Et cum hæc omnia prædixisset, evanuit ex oculis meis.

4. Ego vero post hanc visionem surrexi, & prostratus orationi rogavi Domini misericordiam, & dixi, Domine Jesu, si hæc revelatio sive visio ex voluntate tua est, præsta ut iterum & tertio manifestetur mihi, ut consiliis fiducialiter adnuntiem revelationem Sanctorum tuorum. Et cæpi ex illa die jejunare, & ab omnibus me abstinere, & præter panem, & salem in escam nil sumere, & aquam bibere, sicut solemus in diebus sanctæ Quadragesimæ facere. Insequenti vero sexta feria denuo venit sanctus Gamaliel in ipso habitu, sicut prius venerat, & in ipsa noctis hora, me nocturnum valde soporato; & dicit mihi, Quare dissimulasti Carissime frater, & non perrexisti & retulisti Joanni episcopo? Numquid non vides quanta siccitas est super terram & tribulatio in toto mundo? Et tu negligenter agis. Surge igitur, & vade, & dic illi ut aperiat nobis, & faciat locum orationis,

annum, Legis plenissimam habens scientiam, virgo & animo & corpore, & nullam mulieris sciens peccatum. . . . vacans cum Paulo discipulo meo qui postea apostolus factus, præcessit ad Deum. Juxta quem &c.

(h) Germanensis codex, Athea. Alius Germ. vetustior, Emma.

(i) Idem Germ. cod. Delegabris.

(k) Ado in Martyrologio, beatorum.

* Photius in Bibl. 171. & Ado in Mart.

Joan. 3.
5.

ostenduntur tibi. Et dixi, Etiam, Domine. Et statim adtulit quatuor calathos, tres aureos, & unum argenteum. Tres eorum pleni erant rosas: duo habebant albas rosas, & tertius rubicundas coloris sanguinei: quartus vero calathus argenteus plenus erat croco bene olente. Et posuit eos ante me. Et ego dixi ei, Quid sunt isti, Domine? Et dixit mihi, Lipsana nostra sunt. Qui rubras habet rosas, ipse est Dominus Stephanus, qui a dextris positus est ad Orientem ab introitu monumenti. Secundus calathus, Dominus Nicodemus est, positus contra ostium. Unus vero calathus argenteus Abibas est filius meus, de utero testimonii, id est iteratus in lege, immaculatus ex utero matris suæ excessit e mundo, propterea in similitudinem argenti mundissimi apparuit. Numquid non vides crocum, qui in ipso est, suavissimi esse odoris? Et ipse conjunctus est meo calatho in excelso loco, ubi ambo positi sumus quasi gemini. Et cum hæc dixisset, denuo ex oculis meis evanuit.

5. Cumque expergefactus fuisssem, gratias egi Deo omnipotenti, & consuetis jejuniis operam dedi usque ad tertiam revelationem. In tertia igitur septimana, eadem die & hora, venit supradictus vir comminans & fremebundus, & dixit mihi, Quare usque nunc dissimulasti, & noluisti pergere, & dicere episcopo Joanni quæ tibi dicta sunt & ostensa? Quam excusationem habebis apud Deum, aut quam veniam pro hoc contemptu sperabis in die iudicii? Numquid non vides quanta siccitas est & tribulatio in toto mundo? Et tu negligenter agis. Numquid non consideras quia multi meliores te sunt per eremum sancti viri, quos prætereuntes, per te volumus innotesci? Ideo namque te ex alia in hac villa volumus esse sacerdotem, ut per te manifestemur. Exsurge igitur, & vade, & dic illi, ut aperiat nobis, & faciat locum orationis, ut intercessione nostra misereatur Dominus populo suo. Et cum ad verba ejus intremuissem, dixi, Non negligens fui, Domne mi, sed præstolabar tertium adventum tuum. Nunc vero sine crastina die pergam, omnia quæ mihi mandasti dicturus. Et cum indignans adversum me staret, videbar mihi quasi in altero mentis excessu devenisse Jerosolymam, & quasi in conspectu adstarem episcopo Joanni narrans ei omnem visionem. A quo videbar audire: Si hæc sic se habent ut dicis, Carissime, & Dominus tibi revelavit hæc temporibus nostris, oportet me colligere de possessione illa bovem illum maximum aratorem, qui & carro & aratro aptus est, & dimittere tibi possessionem cum omnibus ceteris. Ad quem aio, Ut quid mihi possessio, Domne mi, si non habeo bovem illum per quem regatur & aretur possessio? Et dixit mihi Episcopus, Ita placuit, Carissime, quoniam civitas nostra vehiculis ministratur, & unum bovem ad (a) illum maximum carrum minus habemus, quem tu diceris in possessione tua celare. Oportet namque ut in civitate celeberrima sit magis quam in parvula possessione. Numquid non tibi sufficiunt duo residui boves minores ad excollandam terram vehiculi tui?

6. Cumque hoc in extasi, hoc est, in excessu men-

(a) Editi, & unum bovem illum maximum ad carrum minus habemus. Castigantur ex MSS.

(b) Germanensis codex, nepotis mei.

(c) Idem Germ. cod. virgo & immaculatus.

sionis, ut per intercessionem nostram misereatur Dominus populo suo. Ego vero aio ad eum, Non egi dissimulante, Domine mi, sed rogavi Dominum, & dixi, Domine Jesu, si ex te est hæc revelatio, secundo & tertio appareat mihi. Et nunc, Domine, ecce secunda vice venisti, & letificasti me: si autem tertio veneris, plenius me exhiberabis. Cumque hæc audisset, de manu significavit, dicens, Ignosco, ignosco, ignosco. Et cum hæc dixisset, dicit mihi, Audi Presbyter. Cui ego respondi, & dixi, Loquere Domine, quia audio. Et dicit mihi, Quia hesitasti in animo tuo, dicens, Si fuerit ut inveniam locum, putas in uno loco positos omnes inveniam? Quod si ita evenerit, quemadmodum potero discernere reliquias singulorum? Hæc ergo intra temeris facta cogitabas. Cui ergo negare non potui: & dixi, Verum est, Domine, itaolvebam in animo meo. Omnia nosti, & nihil te latet. Et dicit mihi, Non scimus, ut putas, in uno loco positi; sed unusquisque nostrum suum locum habet. Animadvertite itaque quæ dico tibi, & intende animo. Et respiciens vidi extendentem manus suas ad caelum, & orantem. Et statim deposuit inde quatuor calathos, tres aureos (& unum argenteum) plenos rosas. Et unus ex ipsis plenus erat croco. Unus vero de tribus calathis rubens valde rosas habebat tamquam sanguinem, quem & ad dexteram meam posuit. Alii vero duo pleni erant rosas albis, in modum lilii, sed rosæ erant. Et quartus calathus crocum habebat, cujus odor fragrabat suavissimus. Et posuit illos in conspectu meo, & dicit mihi, Vides hos calathos? Et aio ad eum, Etiam, Domine. Et dicit mihi, Isti sunt loci nostri in quibus jacemus; & hæc rosæ reliquie nostræ sunt: & sicut vides hunc calathum rosas pulcherrimas habentem ad dexteram tuam positum, ita cum aperire cæperis locum, invenies ostium sæculi, & introgressus reperies in dextera parte loculum: ipse est sancti Stephani, & ne dubitare velis: quia ipse solus ex nobis martyrio meruit coronari. Et ideo in orientali parte positus est. Ille vero loculus qui ad partes Boreæ, id est Aquilonis, positus est, ipse est sancti Nicodemi (b) neophyti. Alius vero loculus, qui paullulum eminentior est, ipse est meus & filii mei: quia & nos neophyti sumus. Et ego aio ad eum, Rogo, Domine mi, quare unus calathus argenteus est? Et dicit mihi, Quoniam filius meus (c) castus & immaculatus excessit e mundo, propterea in similitudinem argenti mundissimi apparuit. Numquid non vides crocum, qui in ipso est, suavissimi esse odoris? Et dum hæc dixisset, denuo ex oculis meis evanuit.

5. Cumque expergefactus fuisssem, gratias egi Deo omnipotenti, & consuetis jejuniis operam dedi usque tertiam revelationem. In tertia igitur septimana, eadem die & hora venit supradictus vir, comminans & fremebundus, & dicit mihi, Quare usque nunc dissimulasti, & noluisti pergere, & dicere episcopo Joanni quæ tibi dicta sunt & ostensa? Quam excusationem habebis apud Deum, aut quam veniam pro hoc contemptu sperabis in die iudicii? Et non consideras quia multi meliores te sunt per eremum sancti viri, quos prætereuntes per te volumus innotesci. Ideo namque te ex (d) alia basilica hic volumus esse sacerdotem, ut per te manifestemur. Et cum ad verba ejus intremuissem, dixi, Non fui negligens, Domine mi, sed præstolabar tertio adventum tuum. Nunc vero sine (e) crastina die pergam, omnia

(d) Idem Germ. codex Ulimmeriani exemplari magis hoc loco consentiens, ex alia in hac villa volumus esse presbyterum.

(e) In Germ. codice, sine retardatione pergam.

mentis audissem, statim expergefactus benedixi Dominum, & perrexi ad civitatem ad sanctum episcopum Joannem. Et cum illi omnia quæ videram narraffem, reticui de visione bovis, exspectans quid audirem ab eo. Intellexeram enim quia sanctus Stephanus ipse esset bos maximus, & quia carri illi de quibus dicebat sanctæ essent Ecclesiæ, & Sion prima Ecclesia ipsa esset carrus major. Et quia habebat sanctus Episcopus a me petere benedicti Stephani reliquias, ideo de visione bovis Episcopo dicere nolui. Cumque hæc audisset Joannes episcopus, lacrimatus est præ gaudio, & dixit: Benedictus Dominus Deus Filius Dei vivi. Si hæc ut dicis, Carissime, & audisti, & Deus tibi revelavit, oportet me inde transferre beatum Stephanum primum Martyrem & archidiaconum Christi, qui primum adversum Judæos dominica bella bellavit, & Deum in sua majestate in terris positus in celo vidit stantem, & tamquam Angelus in concione hominum apparuit. Hæc autem omnia ut vidi, ita evenerunt, & confona sibi apparuerunt univèrsa. Dixit autem mihi sanctus Episcopus, Vade, fode in acervo, qui est in ipso agro: & si inveneris, nuntia mihi. Et ego dixi ei, Deambulavi agrum, & vidi acervum minorum lapidum in medio, ubi arbitratus sum eos esse. Et dixit mihi papa, Jam dixi tibi, Vade, fode; & si inveneris, sedens custodi locum, & manda mihi per Diaconum ut veniam ad locum. Et ita me dimisit. Et cum venissem in villam, missi præcones, ut omnes habitatores villæ diluculo confurgerent, & foderent in acervo.

7. Eadem vero nocte apparuit ipse Dominus Gamaliel cuidam monacho nomine (a) Migetio, innocenti & simplici viro, eadem similitudine qua mihi apparuit, & dixit ad eum, Vade, dic Luciano presbytero, Vane laboras in acervo illo, modo non ibi sumus, sed tunc ibi positi fuimus, cum lamentarentur nos secundum consuetudinem antiquorum, propter quod ibi acervus in testimonium planctus factus est. Sed quære nos in alia parte, quæ est (b) ad Boream, & loco qui dicitur Syra lingua, Debatalia, quod interpretatur in Greco ἀδύαθον ἀγροῦ, quod non possumus dicere, virorum fortium. Diluculo vero confurgens ad hymnos, inveni monachum illum prædicantem omnibus fratribus. Hymnis deinde dictis cepi dicere, Eamus ad acervum illum, & fodiamus in illo. Tunc quidam dixerunt mihi, Audi primum quid dicat monachus Migetius. Et advocato monacho Migetio, exquisivi ab eo quid esset quod vidisset. Ille autem univèrsa signa quæ videram Domni Gamalielis dixit mihi, & quemadmodum vidisset contra Austrum agrum situm, & monumentum in eo quasi neglectum & ruinofum, ubi vidisset tres lectos aureos stratos, & unum ex eis altiore ceteris in quo erant duo jacentes, unus senex & unus juvenis, & in aliis duobus lectis erant singuli. Et respondit qui erat in exceliori lecto, & dixit. Vade, dic presbytero Luciano, quoniam nos domini loci istius fuimus: si vis magnum & justum invenire, ipse ab orientali plaga positus est. Et hæc audiens a monacho glorificavi Dominum, quoniam inventus est alius testis in revelatione.

8. Nos

(a) Sic MSS. Editi autem, *Nugesio*.(b) Editi, quæ est *Boran*. Emendantur ad veteres codices.

omnia que mihi mandasti dicturus. Et cum indignans adversum me staret, videbar mihi quasi in alterum mentis excessum (c) devenissem Jerosolymis, & quia in conspectu starem episcopi Joannis, narrans ei omnem visionem. A quo videbar audire: Si hæc ita se habent, ut dicis, Carissime, & Dominus tibi revelavit hoc temporibus nostris; oportet me tollere de possessione illa bovem illum maximum aratorem, qui carro & aratro aptus est, & dimittere tibi possessionem cum ceteris omnibus. Ad quem aio, Ut quid mihi possessio est, Domine mi, si non habeo bovem per quem regatur & alatur possessio; Et dicit mihi Episcopus. Ita placuit, Carissime, quia civitas nostra vehiculis ministratur, & unum bovem ad illum maximum carrum minus habemus, quem tu dixeris in possessione tua celare. Oportet namque ut in civitate celeberrima sit, quam in parva possessione. Numquid non tibi sufficiunt duo residui boves, & unus vitulus, & utensilia bovis maximi, ad excolendam terram vehiculi tui?

6. Et cum hoc in exstasi, hoc est in excessu mentis audissem, statim expergefactus benedixi Deum: & perrexi in civitatem ad sanctum episcopum Joannem. Et cum illi omnia quæ videram enarraffem, reticui de visione bovis, exspectans quid audirem ab eo. Intellexeram enim quia sanctus Stephanus ipse est bos maximus, & quia carri illi, de quibus dicebat, sanctæ essent Ecclesiæ; & Sion prima Ecclesia, ipsa esset carrus major; & quia habebat sanctus Episcopus a me petere sancti Stephani reliquias, ideo de visione bovis Episcopo dicere nolui. Cumque audisset episcopus Joannes, præ gaudio lacrimatus est, & dixit. Benedictus Dominus Deus Filius Dei vivi. Si hæc, ut dicis Carissime, ita audisti, & Deus tibi revelavit; oportet me transferre inde beatum Stephanum primum Martyrem, Archidiaconum Christi, qui primus apud Judæos dominica bella bellavit, & Dominum in sua majestate in terris positus in celum vidit stantem, & tamquam Angelus in concione hominum apparuit. Et cum hæc dixisset sanctus Joannes, dimisit me. Cumque venissem ad villam, missi præconem ad omnes habitatores villæ, diluculo ut confurgerent, & foderent in acervo.

7. Eadem vero nocte apparuit ipse Dominus Gamaliel cuidam monacho Migetio nomine, innocenti & simplici viro, ea similitudine qua mihi apparuit; & dixit ad eum. Vade, & dic Luciano presbytero, In vano laboras in acervo illo, modo non sumus ibi, sed tunc ibi positi fuimus, cum lamentarentur nos secundum consuetudinem antiquorum: propter quod acervus in testimonium planctus factus est. Sed quære nos in alia parte, in loco qui dicitur lingua Syriacæ, Debatalia: quod interpretatur in Greco, ἀδύαθον; quod nos possumus dicere, virorum bonorum. Diluculo vero surgens, inveni monachum illum prædicantem omnibus fratribus. Hymnis dictis deinde cepi dicere. Eamus ad acervum illum, & fodiamus in illo. Tunc quidam dixerunt mihi, Audi primum quid dicat monachus Migetius. Advocato monacho Migetio, exquisivi ab eo quid esset. Ille autem univèrsa signa quæ (d) viderat Gamalielis, dixit mihi, & quemadmodum vidisset contra Austrum agrum situm, & monumentum in eo quasi neglectum & ruinofum, ubi tres lectos aureos stratos vidit, unum ex eis altiore ab aliis, in quo erant duo jacentes, unus senex & unus juvenis, & in aliis lectis duobus erant

fin-

(c) Germ. cod. devenisse Jerosolymam.

(d) Germ. MS. videram.

8. Nos igitur ivimus ad acervum, & fodientes nihil invenimus. Convertimus autem nos ad monumentum illud, ubi monacho ipsa nocte apparuerat, & fodientes invenimus tres thecas, secundum quod apparuerat mihi in typo calathorum. Invenimus igitur altissimis litteris scriptum lapidem obrutum, habentem (a), Keayea, Celiel, quod interpretatur servus Dei, & Apaan, Dardan, quod interpretatur Nicodemus, & Gamaliel. Hoc interpretatus est papa Joannes, sicut & ipse audivi ab ipso sancto Episcopo. Statim ergo renuntiavi Episcopo, cum esset in Lidda, quæ est Diospolis, (b) synodum agens. Qui adfuit secum duos alios Episcopos, (c) Eleutherium de Sebaste, & Eleutherium de Jericho, & venerunt ad locum. Qui cum aperuissent Domni Stephani thecam, statim terræ motus factus est, & tanta suavitas & fragrantia odoris inde ingressa est, quantam nullus hominum se meminit vel audisse vel sensisse: ita ut putarem nos in amœnitate paradisi esse positos. Multitudo namque populi aderat nobiscum, inter quos erant plurimi infirmi variis languoribus. Et ipsa hora mox de odore suavitatis ejus septuaginta & tres animæ curatæ sunt. Ab alijs fugati dæmones, aliorum fons restrictus est sanguinis, alii a strumis & furunculis liberati, alii a syringio sanati, alii a tertianis & quartanis; alios febris reliquit, alios morbus regius; alii a cephalalgia curati & hemicrania, nonnulli a viscerum occulto dolore liberati. Et multas alias curationes senserunt homines, quas enumerare longum est. Et oculantes sanctas reliquias iterum clauserunt. Et tunc cum Psalmis & Hymnis portaverunt reliquias beatissimi Stephani in sanctam ecclesiam Sion, ubi & Archidiaconus fuerat ordinatus: derelinquentes nobis de membris Sancti parvos articulos, immo maximas reliquias, (d) terram cum pulvere, ubi omnis ejus caro absumta est, cetera asportaverunt.

9. Ex his ergo reliquijs transmisit beatitudini vestræ: quas cum susceperitis, orate pro exiguitate mea, ut dignus inveniar in conspectu Domini, fulvis beatissimi Martyris Stephani meritis, & vestris orationibus. Translatæ sunt autem reliquiæ ipsius Martyris septimo Kalendas Januarias. Et tunc in tempore jugis & infinita siccitas erat: sed eadem hora pluvia magna descendit, & abundanter inebriata est terra: & omnes glorificabant ibi Dominum, propter sanctum ejus Stephanum, & propter cælestem ejus thesaurum misericordiæ & pietatis, quem periclitanti sæculo aperire dignatus est Jesus Christus Dominus noster, qui cum Patre & Spiritu Sancto vivit & regnat in sæcula sæculorum, Amen.

(a) In MSS. sic legitur: habentem ita, Celiel, quod interpretatur Stephanus Dei, & Nardam, quod interpretatur Nicodemus.

(b) MSS. in synodo agens.

(c) Melius in altero exemplari ex Floriacensi codice, Eustonius sive Eustonius: qui & inter Diospolitane Synodi episcopos nominatur ab Augustino in lib. 1. contra Julianum cap. 5.

(d) In MSS. post immo maximas reliquias, habetur sic, cetera cum pulvere, ubi omnis ejus caro absumta est, asportaverunt.

(e) Idem Germ. MS. ut vidi.

(f) In eodem Germ. MS. Lbeliel, Nasuam, Gamaliel, Abbia.

singuli. Et respondit qui erat in excelsiori lecto, & dixit, Vade, & dic presbytero Luciano, quoniam nos domini loci hujus sumus. Si vis magnam & justam invenire, ipse ab orientali plaga nobis positus est. Et hoc audiens a monacho, glorificari Dominum, quoniam in vultus est & alius testis in revelatione. Hæc autem ut (e) vidit, ita & evenerunt; & consona sibi apparuerunt universa.

8. Statim igitur nuntiavi beato Episcopo. At ille misit ad fratres suos Episcopos. Qui cum occurrissent, venerunt ad locum: quem cum jussissent fodere, & pars terra maxima fuisset egesta, invenimus lapidem, in quo sculptum erat, Celiel (f) Nasoon, Gamaliel, Abbiababel, Hebraica quidem verba, litteris autem Græcis. Interpretatio vero nominum hæc est: Celiel Stephanus quidem dicitur, Nasoon vero Nicodemus, Abbiababel filium Gamalielis significat. Cum autem pervenissemus deorsum, invenimus locum sancti Stephani in parte Orientis, sicut audieram. Et statim terræ motus factus est, & tanta suavitas & fragrantia odoris inde egressa est, quantam nullus hominum sensisse se meminit: ut putarem nos in amœnitate paradisi esse positos. Multitudo namque populi aderat nobiscum, inter quos plurimi erant infirmi variis languoribus: in ipsa hora mox de odore suavitatis ejus septuaginta & tres animæ curatæ sunt. Ab alijs fugati dæmones, aliorum fons restrictus est sanguinis: alii a strumis & furunculis liberati; alii a secretiore infirmitate sanati, alii a tertianis & quartanis: alios febris reliquit, alios morbus regius: alii a cephalalgia curati & hemicrania: & multas alias curationes senserunt homines, quas enumerare longum est. Aderant enim tunc in illo tempore episcopi, Joannes Jerosolymitanus, & (g) Eustonius episcopus de Sebaste civitate, & Eleutherius Jerichontinus, cum omni Clero. Itaque cum Psalmis & Hymnis asportaverunt reliquias beatissimi Stephani in sanctam ecclesiam Sion, ubi archidiaconus fuerat ordinatus: derelinquentes nobis de membris Sancti parvos articulos, immo maximas reliquias cum pulvere, ubi ejus omnis caro absumta est (h).

9. Et ideo orate precor pro exiguitate mea, ut dignus inveniar in conspectu Domini, & adjuvus beatissimi Martyris Stephani meritis, & vestris orationibus: regnante Christo Jesu Domino nostro, cui est cum Patre & Spiritu sancto gloria & imperium in sæcula sæculorum, Amen. Inventa sunt quidem reliquiæ beatissimi Stephani tertio Nonas Augustas.

A D

(g) In Germanensi codice, & Hestonius Sebaste civitatis & Eleutherius Jerichontinus: hi omnes cum clero suo venerunt, & ita cum Psalmis &c.

(h) Idem Germ. codex, ut in inscriptione Epistolæ, quam Hymelio episcopo prænotatum observavimus, ita in conclusione recedit a codice Floriacensi, & habet sic: ubi ejus omnis caro defluerat. Ex his ergo sanctis reliquijs beatitudini vestre transmisit. Quod cum susceperitis, orate pro exiguitate mea, ut dignus inveniar in conspectu Domini Jesu Christi, adjuvus meritis beati primi martyris Stephani. Et vos memensore nostre humilitatis, & tamquam presentem me diligite, presente Domino nostro Jesu Christo, qui vivit & regnat in sæcula sæculorum, Amen. Nec addit inventas esse Stephani reliquias tertio Nonas Augusti.

A D M O N I T I O

IN EPISTOLAM ANASTASII, ET IN SUBSEQUENTEM Scripturam.

EX vetere libro Floriacensi prodit Epistola hec Anastasii, qua ille significat e Græco sermone in Latinum translata suo labore subsequentem scripturam. Quoniam auctore condita Græce & conficta fuerit Scriptura, comperit non est: ei tamen fidem addunt multi e Græcis, qui plerumque illam Stephani Martyris, quam nar- rat, detectionem aliam & in urbem Constantinopolim translationem statuunt post aliquot annos a revelatione facta Luciano. Enim vero contigisse translatio hæc dicitur, cum esset reconditum S. Stephani corpus Jero- solymis in sancta Sion: quo nimirum a Joanne Jerosolymitano translatum post Luciani revelationem fuit, se- cundum ipsius Epistolam Luciani. Attamen Nicephorus lib. 14. c. 9. refert primum Stephani reliquias Constans- tinopolim deportatas sub Constantino, tum addit partem quamdam ejus reliquiarum, que occultata forsitan & relicta erat in Palestina, a Luciano postea detectam divina revelatione. Ceterum subsequentis Scripturæ falsi- tatem produunt plurima, que cum temporum historia pugnant. Dicitur Stephani locus in Oratorio per Alexan- drum exstructo positus consulatu Constantini Augusti decies: at Constantinus imperator octies tantum consul in Fastis consignatur. Cyrillus, qui hic nominatur episcopus Jerosolymitanus, non sub Constantino, suscepit epi- scopatum, sed sub Constantio annis certe multis post mortem Eusebii episcopi, qui Eusebius nibilo minus Constantinopoli sedere & Stephani corpus excipere fingitur.

EPISTOLA ANASTASII AD LANDULEUM

De Scriptura translationis protomartyris Stephani, quam e Græco in Latinum vertit.

LANDULEO egregio & Deo digno episcopo Capuano
*Supple. ANASTASIUS exiguus Apostolicæ * bibliothe-
Sedis. carius, in Domino salutem.

QUIA sancta Ecclesia, cui Venerabilitas tua præesse decenter agnoscitur, beati Stephani Reliquiis & Memoria celebris & insignis habetur, ac per hoc magno erga ejus reverentiam Sanctitas tua flagrat affectu: ratum duxi, pænes Mantuanam urbem sedis Apostolicæ legationis apud Augustos * explenda caussa degens, Translationem ipsius sacri corporis Græce conscriptam, ac ex improviso delatam, Latineque nusquam a me ante prorsus inventam, Romano dare sermoni, tuæque piæ destinare devotioni: quatenus per hoc & otio- sitatis a me rancor excluderetur, & Latinitas tantorum miraculorum cognitione minime fraudaretur. Accidit autem, ut etiam super hoc a præfata urbis

incolis obnixè rogarer, eo quod illic hujus Martyris habeatur templum, honesta qualitate constructum.

Suscipe itaque hoc Opusculum, & mira quæ primus Christi Domini Martyr atque Diaconus post transitum gessit, quæque forte hæctenus ignorasti, comperiens, laudes auctori dignas repende: diemque anniversarium, mei quoque non immemor, in hujus mirabilis Translationis celebrationem sollempniter age. Sed quoniam tunc temporis ibidem positus Sermonem nihilo minus quem de virginitate super Anna & Simeone, immo quem de tribus professionibus Amphilocheus Iconii præsul habuerat, interpretatus sum, & hunc quoque cum memorato simul Opusculo Sanctimoniz tuæ mittere procuravi. Spirituali quippe nil fere commodius duxi, quam spiritalia offerenda. Beatitudo tua in æternum valeat mei memor, impetrantibus Dei fides orationibus suis.

SCRIPTURA DE TRANSLATIONE S. STEPHANI

De Jerusalem in Urbem Byzantium.

FACTUM est, cum esset reconditum corpus sancti Stephani primi Martyris Jerosolymis in sancta Sion, in diebus Joannis episcopi Jerosolymitani, ut Alexander quidam Senatorum posuisset in animo suo construere Oratoriam domum sancti Stephani. Quo peracto deprecatus est multum Joannem episcopum, ut conderet corpus S. martyris Stephani in eodem Oratorio. Tunc ergo Episcopus posuit loculum, & titulum clavis confixit forinsecus, mense Decembrio, die quarta-decima, indictione (a) quinta, consulatu domini nostri Imperatoris Constantini Augusti decies. Itaque post annos quinque in infirmitatem incidens Alexander Senator, testamentum fecit sanctæ Ecclesiæ & pauperibus atque conjugi suæ Julianæ, adjurans Joannem episcopum per Dominum nostrum Jesum Christum, ut

Tom. VII.

post obitum, inquit, meum fiat loculus perficus, & locate me juxta sancti protomartyris Stephani tumulum: nam & domum ejus ædificavi ex mea substantia. Quo dicto dormivit in pace. Postera vero die veniens Episcopus una cum multitudine populi, sustulit eum, & posuit juxta S. Stephanum protomartyrem.

2. Post octo autem annos Juliana uxor ejus cogitans & esse bonum existimans, voluit corpus viri tollere, ac deferre Byzantium in propriam possessionem. Et hoc consiliata, profecta est ad Cyrillum Jerosolymitanum episcopum, & dixit ei, Quia viri mei corpus volo portare Byzantium in meam possessionem. Qui dixit ei, Non possum hoc facere, & populum conturbare. Tunc Juliana plorans, abiit in domum suam, & faciens litteras misit ad (b) patrem

Iii trem

(a) Ita Floriacensis MS. At codex Joannis Ullimmerii qui hanc Scripturam primus vulgavit, aliique editi ha-

bent, indictione 17. Et infra Itaque post annos 11.

(b) Sic Floriac. codex. Editi vero, ad presbyterum.

rem suum Byzantii positum, scribens ita: Propria filia tua Juliana, patri meo in Domino salutem. (a) Decentes honores offero, & rogo præstes mihi quo a te suscipiar. Nam non dicta verbis blandis repleta, sed cælesti mysterio nuntiata, neque compositam verbis rhetoricis suadela circumferentia, sed preces dirigo ad patrem meum & dominum, quoniam vim patior a principibus ut vidua, causa nuptiarum. Accelera ergo ut fiat Sacra, & mittatur a magno Imperatore (b) Constantino, Cyrillo episcopo Jerosolymitano, ut veniam & ipsa, maritici mei corpus afferam ad possessionem meam. At ille accipiens Sacram a magno Imperatore Constantino, misit eam Cyrillo episcopo Jerosolymis.

3. Itaque Sacram Episcopus legens, & contradicere non valens, adduxit mulierem, & dixit ei: Quomodo possumus hoc facere, cum nesciam qui sit locus S. primi martyris Stephani, & qui mariti tui? Sed vadens prepara quæ itineri necessaria sunt, & indica mihi. Quæ preparatis his quæ itineri congruunt, perrexit ad Episcopum in ecclesia. Advesperascente autem profundius descenderunt in oratorium, ubi jacebat lipsanum Sancti: & aperientes positionem, invenerunt locus duos. Et dixit Episcopus mulieri, Non novi qui sit locus S. protomartyris Stephani, & qui mariti tui. Cui mulier: Ego, inquit, novi qui sit locus viri mei, quoniam ego feci eum. Tunc Episcopus audiens hæc, iussit ei tollere quem nosset. Et impetu abiens amplexata est lipsanum S. Stephani, existimans esse mariti sui corpus. Et accipiens posuit illud in lecticam. Et vale dicens Episcopo, ibat itinere suo gaudens, & per totam noctem hymnus factus est in via, & odor unguenti suavitate referri spirabat. Porro spiritus immundi clamabant dicentes, Væ nobis, quia protomartyr Stephanus transit, diro nos verberans igne. Mulier autem in vehiculo suo sedebat, & pueri ambulabant coram lectica, & formidabant dicentes, Quid est quod accidit nobis, quia spiritus clamant de S. Stephano? Putasne ipse est hoc corpus, & nos nescimus? Multitudo enim Angelorum ante lecticam canunt hymnum. Sed quid faciemus, Domina nostra? Forsitan non est viri tui corpus, sed S. protomartyris Stephani. Tunc illa his auditis, flens tacebat. Præcepitque pueris nemini dicere quæ sibi apparuerant in itinere. Sed si quis interrogaverit, inquit in civitate aut in regione cuius sit hæc lectica, dicite, Quia mariti domine nostræ, est, & vadit Byzantium. In eadem vero nocte, transivimus mansiones tres. Porro inter diu quiescentibus, & sero incedentibus nobis, spiritus profunda nocte clamabant dicentes, Transit is qui flagellat nos, non possumus ferre virtutem sancti corporis, quia ignis est, & acriter nos consumit, non sustinentes vim S. protomartyris Stephani. Sanitates autem & virtutes fiebant multæ in via.

4. Porro pervenimus Ascalonem maritimam, & invenimus navim euntem Byzantium, convocatoque nauclero, mulier dedit ei quinquaginta aureos, dicens, Quia secretum habeo tibi enarrare, & ne contradicas mihi. Loculum ha-

beo deportandum Byzantium, quem salvum ferre procura, & habebis mercedem ab omnipotenti Deo. Qui dixit ei, Nolo contradicere domine meæ, quia magnus tecum est protomartyr Stephanus, & in ipso est vita mea & spes mea, quia viderunt oculi mei gloriosissima hodie. Veni ergo domina mea, & ascende navim. Navigaturi enim sumus cum virtute Dei & sancti corporis. Tunc introeuntibus omnibus in navim, soluta est a terra vento prospere. Et venientes in medium pelagi, subito tempestas facta est, ita ut fluctus exaltarentur super armamenta navis. Et mari fortiter fluctuante metu detenti surgentesque omnes adoraverunt sanctum corpus. Cum autem plorarent & flerent, repente serenitas magna exorta est in mari, & apparuit eis S. protomartyr Stephanus dicens, Ego sum, nolite timere. Quod eo dicente, cessavit ventus, & facta est tranquillitas magna. Mane autem facto venimus ad angusta (c) Chalantis propter principem Augustum. Subito autem terræ motus factus est in loco illo, ita ut commoverentur fundamenta terræ donec pertransit navis S. protomartyris Stephani; & tunc quievit terra quæ movebatur. Dæmones autem clamabant adversus principem dicentes, Impiissime princeps, quare non incendiisti navim quæ transivit illuc, sed dimisisti illam transire contra nos? Ipsa enim navis fecit terræ motum. Princeps vero hoc audito, misit dromones quinque ad comprehendendam & incendendam navim. Dromonibus autem pervenientibus ad navim, Angelus exiens de navi percussit dromones, & submersit eos. Et factum est gaudium magnum in navi, quia Deus erat cum illis. Navigantes itaque tribus diebus, totidemque noctibus, venimus Chalcedonem, & dimissa est navis in portu. Facientibus autem nobis illic dies quinque, quotquot habebant dæmonia, veniebant circa mare vexati clamantes, Servus Dei venit, qui lapidatus est ab iniquis Judæis. Et gratia S. Stephani spiritus clamabant, Væ nobis, quia comburit nos acriter: quo fugiemus minas ejus terribiles? Porro exiebant atrociter ab hominibus repulsi, tamquam ab igne: & quotquot habebant infirmos, ferebant eos extra mare, & omnes salvi fiebant virtute S. Protomartyris. Præterea inde moti venimus Sofas. Audiens autem pæne tota civitas currebat transiens, Christianis quidem gaudentibus, paganis autem tristantibus. Et inde profecti rursus propter turbam quæ in circuitu erat, venimus civitatem (d) Staurium.

5. Cognito autem hoc Eusebius episcopus Constantinopoleos de corpore protomartyris Stephani, & quia tota Christianorum multitudo mota erat, ad videndam virtutem S. corporis, cursim perrexit ad Imperatorem (e) Constantinum, & nuntiavit ei de corpore S. Stephani: Imperator autem sciscitabatur qualiter venerit ab Jerosolymis corpus, & quis esset qui hoc detulerat. Qui adduxerunt ei mulierem, dicentes, Domine Imperator, hæc est quæ adtulit corpus S. protomartyris. Imperator vero dixit ad eam, Quomodo adtulisti corpus S. Stephani? Dic mihi veritatem. Quæ dixit, Domine Impe-

(a) In Floriac. MS. *Ducentos*.

(b) Floriacensis MS. hoc loco, *Constantio*: sed mox infra habet, *Constantino*.

(c) Sic vetus codex. Ad editi, *ad angusta exiantes propter principem Augusti*.

(d) Editi, *Taurum*. At MS. *Staurium*.

(e) Vetus codex hoc iterum loco, *Constantium*. Verum Eusebius, de quo supra, non Constantio, sed Constantino imperante fuit Episcopus Constantinopolitanus.

Imperator, vir meus ipse ædificavit Jerosolymis oratorium S. Stephani, & ipse una cum episcopo Joanne recondivit S. Stephanum. Post annos autem aliquot mortuus est vir meus, deposito testamento apud episcopum Joannem dicens, Post finem meum ponite me prope primum martyrem Stephanum. Et ita factum est. Imperator autem dixit, Quomodo ergo illud huc detulisti? Quæ ait, Domine Imperator, vim patiens a principibus, sicuti videra, & nolens alteri viro copulari, nuntiavi patri meo, quia huc volo venire & afferre viri mei corpus ad possessionem meam. Tunc audiens hoc (a) pater meus, accepit Sacram ad imperio vestro, & misit hanc mihi & Episcopo, ut tollerem corpus viri mei. Descendens itaque noctu cum Cyrillo episcopo, existimavi tollere viri mei corpus, & tuli S. Stephani. Dedit autem Imperatori etiam Sacram. Imperator autem cum legeret, recognovit suam ipsius manum. Tunc mulier respondens dixit Imperatori, Domine Imperator potestatem habes corporis mei, animæ vero Deus, qui facit mirabilia in cælo & in terra. Quod si non credis Domine, mitte ad navim Hebræum, ubi jacet loculus Sancti, in quo etiam titulus est affixus, scriptus Hebraicis litteris, & legens eas cognosces certitudinem. Imperator vero vocato Hebræo, adjuravit eum per legem ipsius dicens, Vade, & vide quid scriptum sit. Abiens itaque Hebræus cum duobus protectoribus, & legens dixit, Magnum spectaculum hoc est. Protectores vero dixerunt, Quod spectaculum est, dic nobis. Hebræus autem dixit, Quia protomartyr Stephanus est, (b) & in ipso vita mea & spes mea, quia viderunt oculi mei gloriosissima hodie. Tunc venientes protectores nuntiaverunt Imperatori, quia protomartyr Stephanus

(a) Idem codex, Tunc audiens meus Dominus, accepit Sacram &c.

(b) In veteri codice non habetur, & in ipso vita mea

est. Et gavisus est valde, & convocans Eusebium episcopum dicit ei, Vade ad navim cum multitudine populi, & ego mittam plaustrum, & ferte mihi loculum in palatium.

6. Ivit ergo Episcopus, & omnis populus cum cereis cucurrit. At vero Episcopus descendens in navim, tulit loculum: & posito in carruca festinavit in palatium. Mulæ autem incedebant, tractæ violenter ab Angelis. Et venientes in locum qui dicitur Constantinianus, steterunt, & ulterius non valebant transire. Percutiebant ergo animalia. Una autem earum per angelicam virtutem humana voce locuta est coram omni populo dicens. Quid percutitis facies nostras? Hic oportet eum recondi in loco hoc. Nolite ergo laborare omnino: alioquin signa & prodigia habetis videre. Episcopus vero tremefactus & tormentum non sustinens, nuntiavit Imperatori, quia non possum afferre corpus Sancti. Audiens autem hoc Imperator, tristatus est, & misit alia duodecim animalia, ut traherent carrucam. Et ipsa quoque similiter steterunt propter vim Angelorum, & non valuerunt movere carrucam. Tunc (c) Episcopus exclamavit dicens Unus es Deus omnipotens, qui facis mirabilia solus super sanctum protomartyrem tuum Stephanum, qui martyrium passus est pro nomine tuo. Da ergo nobis gratiam & misericordiam, per orationes & intercessionem sancti Protomartyris. Tunc Episcopus tulit loculum a carruca, & locavit eum faciens Oratorium ejus per menses quinque, in quo & posuit loculum cum omni cautela. Sanitates autem & virtutes factæ sunt super infirmos in diebus illis, in gloriam Patris & Filii & Spiritus sancti, cui est honor & imperium in sæcula sæculorum, Amen.

& spes mea.

(c) In Floriacensi codice, Tunc populus exclamavit.

EPISTOLA (a) SEVERI AD OMNEM ECCLESIAM,

De virtutibus ad Judæorum conversionem in Minoricensi insula factis
in præsentia reliquiarum sancti Stephani.

Sanctissimis ac beatissimis dominis, Episcopis, Presbyteris, Diaconibus, & universæ fraternitati totius orbis terrarum, SEVERUS episcopus misericordia Dei indigens & omnium ultimus, in Christo Redemptore nostro æternam salutem.

1. CUM Dei opera revelare & confiteri, honorificum esse, Raphael Archangelus moneat; profecto silere vel cælare opera Christi periculosum est. In quibus tamen adnumerandis major est gratia, si communi & simplici sermone referantur. Cælatur enim quodam modo speciosissima pulchritudo virtutis, si abundantiori eloquio circumdata fuerit atque fucata. Quapropter ego quoque magna, quæ apud nos Christus operatus est, non composito, sed veridico sermone referre aggredior.

2. Insula Minorica, una ex Balearibus insulis est quarum nomen cunctis populis, sæcularium quoque auctorum litteris pervulgatum est. Hæc inter Mau-

retaniam Cæsariensem & Hispaniam medio prope modum æquoris spatio sita, angustiis admodum terminis clauditur, longitudinem triginta, latitudinem vero tria millia passuum habens. Quæ nunc idcirco commemoravi, ut agnosci possit, contemptibilia mundi a Domino non solum in hominibus, sed etiam in locis eligi. In hac itaque insula, quæ omnium terrarum, parvitate, ariditate, asperitate postrema est, duo parva oppida, quibus a Pœnis indita nomina, e regione fundata sunt: Jammona ad Occasum, Magona ad Orientem spectat. In his mihi omnium mortalium ultimo nuper sacerdotalis officii pondus impositum est. Sed Jammona antiquum a Deo munus etiam nunc retinet, ut Judæi habitare in ea nequaquam possint. Multos siquidem id temere audentes, aut ægritudine præventos, aut repulsos, aut morte subitanea extinctos, aut etiam fulmine trucidatos tradit vetu-

llii 2 stas:

(a) Citatur infra in lib. 1. de miraculis S. Stephani cap. 1.

has : adeo ut celebris hujus rei fama ipsis quoque Judæis, ne id ultra temere audeant, metum fecerit. Nec hoc fide indignum ducimus, cum etiam lupos, vulpesque, & omnia noxia animalia deesse videamus : cum earum quæ ad vescendum bonæ sunt, ferarum copia magna sit. Illud etiam magis mirum est, quod colubri & scorpiones sunt quam plurimi, sed amiserunt omnino nocendi violentiam. Cum igitur Jammonam nullus Judæorum, qui lupis ac vulpibus feritate atque nequitia merito comparantur, ne hospitii quidem jure accedere audeat; Magona tantum veluti colubris & scorpionibus, ut tradebatur, fervebat, ut quotidie ab his Christi Ecclesia morderetur. Sed antiquum illud beneficium carnale, nuper nobis spirituale renovatum est; ut illa, sicut scriptum est, generatio viperarum, quæ venenatis ictibus sæviebat, subito divina virtute compulsa mortiferum illud virus incredulitatis abjecerit.

Luc. 3-7.

* Oro-
sius.Luc. 12.
49.Luc. 24.
32.

3. Namque diebus pæne istis, quibus ego tanti sacerdotii nomen, licet indignus, adeptus sum, presbyter * quidam sanctitate præcipuus a Jerosolyma veniens, Magonæ non longo tempore moratus est: qui postquam transvehi ad Hispanias, sicut desiderabat, (a) nequivit, remeare ad Africam denuo statuit: tunc beati Stephani reliquias, quæ nuper revelatæ sunt, cum ad Hispanias portare constituisset; ipsas sine dubio Martyre inspirante, in memorati oppidi ecclesia collocavit. Quo facto, protinus ille ignis, quem Dominus venit mittere in terram, & quem valde ardere cupit, caritate ejus accensus est. Statim siquidem tepor noster incaluit, & factum est cor nostrum, sicut scriptum est, ardens in via. Tunc enim ille in fide jam ardebat zelus, tunc spe salvandæ multitudinis erigebat. Denique statim inter cetera sunt etiam salutationis officia, & non solum familiaritatis consuetudo divulsa, sed etiam noxia inveteratæ species caritatis ad odium temporale, sed pro æternæ salutis amore translata est. In omnibus plateis adversus Judæos pugnæ Legis, in omnibus domibus fidei prælia gerebantur.

4. Judæorum populus maxime cujusdam Theodosii auctoritate & potentia nitēbatur, qui non solum inter Judæos, verum etiam inter Christianos ejusdem oppidi & censu & honore sæculi præcipuus erat, siquidem apud illos Legis doctor, & (ut ipsorum utar verbo) pater patrum fuit: in civitate autem cunctis Curia munis exsolutus, & defensor jam exlitterat, & jam nunc patronus municipium habebat. Christiani autem ut corde, ita etiam & viribus humiles, sed veritatis robore superiores, patroni Stephani patrocinium deprecabantur: donec utriusque exercitus, cum jam diem certaminis condixissent, datis tunc induciis discesserunt, Judæis id magno opere expectantibus, ut scilicet Theodorus, in cuius se omnis Synagoga viribus acclīnabat, ex Majoricensi in Sida reverteretur, ad quam forte visenda possessionis gratia perrexerat. Qui quidem statim ut ad eum missa legatio est, remeans, auctoritate sua multos terruit, sed non extinxit, sed contempnit contentionis incendium: majore siquidem illico exardescens violentia, etiam vicinum oppidum fidei flamma corripuit. Et ut illud Salomonis impleatur: *Frater fratrem adjuvans exaltabitur sicut civitas firma* & alia: statuerunt multi famuli

Prov. 18.
19.

Christi, laborem itineris minime recusantes, curas animi vires huic bello tradere.

5. Pendente igitur prælio, nos quidem qualia præparaverimus arma, subditum huic epistolæ Commonitorium probat: quod quidem non pro quorundam instructione edi volumus, (quippe qui ea penitus egemus, & quam a beatitudine vestra magis speramus) sed ut animadverti possit, non minimam nos sollicitudinem secundum modulum possibilitatis nostræ suscepti habuisse certaminis: Christum vero, cujus regnum non in sermone, sed in virtute est, nobis ne verbum quidem proferentibus, suis omnia viribus consummasse, & absque ullo sudore certaminis exercitui suo hanc, quam nemo aut optare audebat, aut spectare poterat, victoriam concessisse. Judæi igitur exemplis se Macabæi temporis exhortantes, mortem quoque pro defendendis legitimis suis desiderabant. Itaque non solum libros revolvere, sed etiam saxa, fudes, jacula, omniaque telorum genera ad synagogam conferre cœpere, ut Christianorum aciem virtute sancti Spiritus munitam (si ita res posceret) etiam corporis viribus propulsarent.

6. Interea dum hi apparatus gererentur, magnoque altrinsecus studio futurum instituitur bellum, utrinque exercitus inenarrabilibus & abolutissimis somniis commoventur, quorum si nullam penitus facerem mentionem, non minimam videbor partem divinæ gloriæ operuisse. Sic enim S. apostoli Pauli somnium Lucas sacræ historiæ inseruit, dicens, virum Macedonem adstitisse in visione noctis, horantem ut adjuvaretur ab eo; & hac Apostolum visione præmonitum, itineris alio destinati cursum ad Macedoniam convertisse. Quanto itaque Domini nostri Jesu Christi major est gloria, quod id minimis atque indignis famulis revelare dignatus est, quod etiam beato Apostolo demonstratum Scriptura celare noluit? Igitur brevitate causa, ne beatitudini vestra fastidium fortasse gignatur, duo tantum somnia inseram.

48.6.

7. Apud nos devota quædam religiosissima, nomine Theodora, quæ & virginitate corporis, & religione propositi, & nominis interpretatione typum portare Ecclesiæ mereretur, vidit in visione noctis viduam quamdam nobilissimam ad me, qui non pro merito, sed pro divini muneris largitate sacerdotio fungor, * infertas litteras * per se misisse, quibus mihi cunctos agros suos ad seminandum suppliciter offerret. Simili etiam somnio me quoque ultimum peccatorum ad seminandum præcingere & commovere dignatus est. Vidua enim quædam altera nobilissima, quam Synagoge speciem habuisse non dubium est, me ut agros suos incultos susciperem, eosque, quando tempus sementis urgeret, diligenter excolerem, deprecabatur. Quæ est autem altera nobilissima vidua, nisi illa quæ Christum impie perimendo, semetipsam crudelissime viduavit. Hoc somnium utriusque unum est. Ante triginta ferme, quam impletur, dies, & vidisse nos, & licet ablationem ejus ignoraremus, tamen, fratribus indicasse manifestum est.

* f. in-
scriptas.
* al. præ-
misse.

8. Apud Judæos quoque miro divinæ dispensationis ordine, ut nominis Theodori & officii mei in uno homine societas conveniret, Theodorus qui sum-

(a) Erat enim Hispania obsessa hoc tempore a Gothicis. Ba-

ronius ad an. 418.

summus sacerdos perfidi populi erat, somnium quod viderat, non solum Judæis, sed etiam propinqua cuidam matrifamilias primaria ipsius civitatis, multisque etiam aliis Christianis, ante non parvum quam adimpleretur tempus, his sermonibus propalavit. Eunti mihi, inquit, in synagogam, duodecim viri manus obvias obtulerunt, dicentes, Quo vadis? Leo illic est. Cum ergo audito leonis nomine trepidare cœpisssem, locum tamen, dum fugam paro, unde introspicere, reperi, & vidi monachos illic mira suavitate psallentes. Major mihi pavor illico adjectus est, & nisi in cujusdam nomine Ruben ingressus fuisssem domum, & inde ad matrem propinquam cursu præcipiti convolasssem, nequaquam curam mortiferi terroris evasssem. Illa me exanimem sinu suo confovens, a discrimine pariter & a metu eripuit. Hoc ejus somnium valde clarum est, & interpretatione non indiget. Quis enim leo, nisi ille de

Apoc. 5. tribu Juda radix David? Quæ propinqua illa, nisi de qua scriptum est: Una est propinqua mea?

6ant. 6. Illud ergo solum videbatur obscurum, quod in domum Ruben Judæi, a leone cum tereretur, ingressus est: quod quidem nobis postmodum ab ipso leone qui terruit, ut salvaret, evidentissime expositum est: quod dehinc suo explicabimus loco. Nunc autem cœptæ rei ordinem prosequar.

9. Ex Jammonensi civitate ad profectionem famulorum Christi multitudo convenit, quæ in ipso oppido putabatur consistere: tantaque difficillimi itineris laborem alacritate confecit, ut tringinta millia passuum jucundius transvolaret, quam si ad suburbanum aliquod amœnissimum ad convivium epulaturi vocarentur. Igitur Magonam pervenimus. Statim missis clericis, adventum meum Judæis nuntiavi, & ut ad ecclesiam sanctam accedere dignarentur, poposci. Illi autem inopinatum nobis nuntium remittentes, mandaverunt ecclesiam sibi, (ne, credo, polluerentur) ingredi die eadem non oportere: esse enim diem sabbati, cujus festivitatem suis illi actibus corrupissent. Rursum ego expetivi, ut me ad synagogam, si mallent, opperirentur; quando quidem ingressus ecclesiæ pollutio videretur: non utique eos a nobis in die festi sabbati ad opus servile compelli; futurum autem honestissimum de lege conflictum, nec exciandas lites & fabulas esse miscendas; aut si non astute certamen fugerent, & simplicem afferrent excusationem, ostenderent præceptum, quo in eo die sermonem conferre prohibitum sit. Ad hæc cum illi in omnibus contradictionem obstinatissimam retulissent, tandem illius leonis terrore compulsi, ad domum in quam hospitio accefferam, confluerunt. Ibi ego, Quæso, inquam, fratres quare quasi adversus latrones, præsertim in civitate Romanis legibus subdita, acervos saxorum, omniaque armorum genera congregastis? Nos adquirere cupimus, vos perdere desideratis. Non est, quantum arbitror, æquum ut tam varia lite alterutrum laboremus: vos vero, ut video, sititis nostrum sanguinem, nos vero vestram salutem. Ad hæc illi paullulum territi, negavere factum, nostris asserantibus ita se habere, etiam cum rejurando renitebantur. Tunc ego, ut nondum cœptæ contentionis abscinderem: Ubi res, inquam, oculis probari potest, juratione quid opus est? Eamus igitur ad synagogam, & utrum pro

vitio an veritate vestra nitatur assertio, vobismetipsis testantibus comprobabitur.

10. Pergere igitur ad synagogam cœpimus, & hymnum Christo per plateam ex multitudine lætitiæ canebamus. Psalmus autem, qui mira jucunditate etiam a Judæorum populis decantabatur, hic fuit: *Periit memoria eorum cum strepitu, & Dominus in æternum permanet.* Sed ante quam ad synagogam perveniremus, quædam Judææ mulieres (ordinatione credo Dei) audaciam præsumptas, ut scilicet nostrorum lenitas incitaretur, lapides in nos ex superiore loco immanissimos jacere cœperunt: qui mirum dictu, cum super confertissimam multitudinem grandinis instar descenderent, neminem nostrorum, non solum ictu, sed nec tactu quidem vexavere. Hic agnis suis leo ille terribilis mansuetudinem paullulum abstulit: omnes siquidem reclamantibus nobis saxa corripunt, & pastoris commonitione posthabita, cum unum potius consilium cunctis zelu potius Christi, quam ira suggereret, lupos cornibus impetendos censuerunt: quamvis hoc illius qui solus bonus pastor est, nutu factum esse nulli dubium sit. Denique ne cruentam gregi suo videretur præstitisse victoriam, nemo Judæorum se contactum saltem fuisse, ne pro invidia quidem, ut mos est, simulavit. Sane quoniam omnimodis debemus vitare mendacium, unus ex omni Christianorum numero inventus est, qui cum Acham illi similis esse vellet, qui sub Jesu Nave de anathemate spolia concupivit. Nam servus cujusdam Christiani solus, dum aliquid a synagoga diripere concupiscit, in lapidem offensionis incurrit. Quidam vero nostrorum quasi adversus Judæum, lapidem injecit; qui capiti ejus illisus, ut capitis sui, id est, Christi meminisset, admonuit: quod vulnus licet periculum fuerit, tamen & illum rapinæ suæ confiteri concupiscentiam compulit, & cunctos ne similiter laborarent, præsentem terruit ultione. Igitur postquam Judæis cedentibus synagoga potiti sumus, nullus ex ea quidquam, non dico abstulit, sed nec cogitavit diripere. Omnia ejus ornamenta, exceptis libris atque argento cum ipso pariete, ignis absumsit. Libros sanctos, ne apud Judæos injuriam paterentur, susulimus: argentum vero, ne vel de præda nostra, vel de suo dispendio quererentur, ipsis reddidimus. Everfa itaque cunctis Judæis stupentibus synagoga, ad ecclesiam cum hymnis perreximus, & auctori victoriæ nostræ gratias referentes, effusis precibus poscebamus, ut vera perfidiæ antra Dominus expugnaret, & tenebrosorum pectorum infidelitas coargueretur a lumine.

Psal. 9.

Jos. 7.

11. Ruben quidam Judæus a Domino ut primogenitus omnium constitueretur est electus. Nam clamore sanctissimo lætificans corda multorum, absolvi se a vinculis Judaicæ superstitionis deprecabatur: statimque primitivus Jacob factus, signum salutare suscepit, & inde nostris lateribus atque consiliis inhaerens, obstinatissimam cunctorum duritiam nobiscum increpat. Triduum, ni fallor, emensum est, ex quo nostri in oratione, & Judæi in perfidia persistere. Post hæc venit Theodorus, multitudinis suæ agmine circumseptus ad locum, in quo soli synagogæ parietes, qui post hæc credentibus Judæis sunt subversi, superesse videbantur: ad quem locum Christianorum pariter multitudine

titudo convenit. Ibi Theodorus cum audacter de lege differens, omnia quæ obiciebantur irideret atque perverteret: populus Christianus videns quod verbis superari non posset humanis, auxilium de cælo imploravit. Omnes itaque pariter clamantes, cum summo unitæ vocis fragore dixerunt: Theodore, crede in Christum. Mira indulgentissimi Domini misericordia, adhuc parva petebantur, & majora concesserat. Immo non mirum est de Omnipotente miraculum. Ipse etenim virtutem clamoris hujus in auribus Judæorum commutavit, qui olim effecit, ut quatuor leprosi regis Syriæ, qui Samariam obsederat, castris potirentur; & qui per Gedeon Madianitarum agmina conturbavit, deditque trecentis ejus viris ingentem sine labore victoriam, efficiens per terrorem, ut mutuis hostium multitudo vulneribus prostereretur. Ita & nunc ista vox longe aliter a circumstantibus Judæis suscepta est, quam a nostris immittebatur. Omnes enim putaverunt dictum, Theodorus credidit. Itaque existimantes principem perditionis suæ ad Christi fidem fuisse conversum, cuncti pariter trepidi, ubi timor non erat, terrebantur: mulieres eorum sparsis crinibus occurrentes cum ferali ululatu nomen Theodori repetitis vocibus accusabant, dicentes, O Theodore, quid fecisti? Viri autem, alii ad devios saltus & fixuras montium confugere, alii per ipsius oppidi angiportus discurrebant, locum in quo delitescerent, invenire cupientes.

12. Ipse Theodorus stupore percussus divinam sententiam in plebe sua cernebat impleri: *Fugit impius nemine persequente*: sed tamen non nemine; persequatur enim eos ille leo terribilis, qui de synagogæ loco, sicut Theodoro fuerat revelatum, per monachos rugitum emiserat, quo resistentes tremefecit inimicos. Stabat igitur Theodorus in loco prorsus eodem, quo ei pridem per somnium terror fuerat leonis injectus: & cum causam tantæ trepidationis inquireret, & nomen solummodo nostri leonis audiret, nullam illic, sicut ferebatur, feritatem videns, tantum psallentes monachos intuebatur, & ab omni suorum multitudine destitutus, atque elabi parans, etiam ipse pedum viam prospiciebat: quem cum horribili formidine apprehensum, non solum colore vultus, verum etiam vocis officio destitutum Ruben ille sanctissimus aspexisset, prope accedit, & trementem blando sermone compellans, ad Christi fidem cohortabatur; atque ingerens ei, pro suffragio metus, suæ credulitatis exemplum, domus figuræ, ad quam pavore leonis confugeret, quodam modo satisfacere videbatur. Verum ut & nos fideliter universa narremus, & vos qui non eloquii ornatum, sed veritatem queritis, libentius audiatis, ipsius Ruben verba inserens, nihil ex simplicitate dictorum ejus subtraham. Aiebat enim, Quid times domine Theodorus? Si vis certe securus & honoratus & dives esse, in Christum crede, sicut & ego credidi. Modo tu sis, & ego cum episcopis sedeo, si recideris, & tu sedebis, & ego ante te stabo. Hæc sermones Theodorus alta mente suscipiens ad nos ait, Faciam quod vultis; tenete, inquit, promissionem hanc; sed permittite mihi, ut prius alloquar plebem meam, ut majorem conversionis meæ etiam ex reliquis possim habere mercedem. Hæc ejus sponsio cum inexestimabili cunctorum exi-

stimatione suscepta est: alii in eum amabiliter irridentes, os ipsius & colla mulcebant, alii eum ulnis mollibus amplectebantur, alii autem dexteram dextere adjungere, & sermonem conferere gestiebant. Perrexit igitur Theodorus ad atrium suum quolibet officio nostrorum lætus, tamen anxietate non penitus carens. Nam licet in domum Ruben per promissionem suam jam veniretur, ingressus tamen & tunc trepidus erat; quia nondum ad propinquam venerat, quæ eum post triduum materno suscepit sinu, & ab omni perturbatione trepidationis absolvit. Nos autem ad ecclesiam cum hymnis ex more perreximus. Benedictus est Pater misericordiarum & Deus totius consolationis, qui dedit capiti nostro aquam & oculis nostris fontem lacrimarum, ut ploraremus vulneratos populi nostri. Peractis si quidem mysteriis ecclesiam egressi, non minimam in occursum nostrum Judæorum multitudinem convenisse inspeximus. Omnes unanimiter deprecabantur, ut Christi characterem a me, licet indigno pastore, susciperent. Reversi itaque ad ecclesiam, & toto corde Domino gratias referentes, illico in frontibus eorum signum salutis impinximus. Quæ autem cum his qui ad silvas, sive ad antra confugerant, Christi virtute gesta sint, quæ lingua estabitur? præsertim cum unusquisque eorum propriam conversionis suæ habeat historiam. Sicut itaque impossibile nobis est omnia dicere; sic ingratum cuncta præterire. Quapropter unum Christi miraculum, quod tum a fidelibus probatissimisque viris comperimus, precibus vestris adjutus evolvam.

13. Duo quidam primarii Judæorum, Meletius Theodori frater, & Innocentius qui Hispaniarum cladem nuper effugiens, cum famulis suis ad hanc insulam venerat, sicut nunc ipsi etiam cum sacramentorum terribili interpositione confirmant, ad unam speluncam, vel potius rupem convenerunt, associando se duobus quibusdam Judæis humili loco ortis, qui istos communis fugæ principes legerant. Igitur cum in loco eorum trepidi anhelantesque paullulum resedissent; duos illos, qui ætate alacres & audaces erant, explorandi gratia ad oppidum remittentes, soli derelicti sunt ibi. Tunc prior Meletius, Quid est, inquit, frater, quod verbum, sicut docet religio nostra, blasphemum avellere a corde meo nequeo? Ex quo enim fratrem meum conversum fuisse Christianorum populus inclamavit, nihil aliud mihi in corde suggeritur, nisi hoc verbum mihi usque ad hunc diem penitus ignoratum: Christe in nomine tuo. Quanto magis pulsare hoc ab animo meo nitor, tanto violentius tenaciusque inhærescit. Ad hæc Innocentius, Non, inquit, frustra hic sermo, quem cor tuum, ut apud cunctos probatissimum est, antea nec cogitavit, nec unquam protulit, hic præsertim menti tuæ, ut asferis, tam violenter insertus est: hoc ex Deo esse arbitror. Verumtamen elabora obsecro, & fabulis his declinatis, interpellationem molestæ cogitationis expelle. Tunc Meletius ita obstrepere & confusus clamoribus personare cœpit, ut eum cum summe luctari, non solum nutibus vultus, sed etiam totius corporis indicio Innocentius cerneret. Quod postea quam ne parum quidem proficere intellexit, & adjecit etiam illud, ut verba quædam profana & turpia loqueretur, & nunc naribus corrugatis aerem sorbens inhonestos strepitus promeret, nunc scetidis risibus cachinnaretur; sed hæc ab animo ejus

ejus nomen Christi extinguere nequivit infania, quia jam cunctas ejus medullas sanitatis ignis pervaserat: Quid ergo, inquit, Innocenti frater, in contrarium verba ista vertuntur? Abolitionem mihi nominis Christi nec scurrilitate verborum, nec ipsis possum obscæni sonitus extorquere blasphemis: aliud siquidem mihi reddi sentio, quod cordis mei auribus, quas frustra obstruere nitor, Christi nomen ingerere incessabili clamore non desinit. His Meletii verbis talia Innocentius retulit: Fratrem meum Theodorum doctrina, honore & ætate majorem ad Christi fidem conversum his auribus audientibus plebs Christiana testata; est poteritne fieri, ut etiam tu germani constrictus exemplo religionem Judaicam deseras? Quid ergo in hac terribili solitudine diutius tempus terimus? Quamdiu etiam inopia victus laborare poterimus? Quid causæ est, ut fame tabescamus, arescamus siti, obrigescamus algore? ad postremum, quod jam patimur, nostræ hujus solitudinis horribili teneamur silentio? Numquid latronum vincula, numquid barbarorum gladios fugimus? Numquid sanguinem nostrum plebs tanta misericors, quam pro nobis flere conspeximus, concupiscit? Recordemur, obsecro, quem umquam læserit vi nostrorum, vel saltem irrogaverit injuriam. Revertamur ad innocios, quos in nullo læsimus inimicos; & quod Deo placuerit, fiat. Ad hæc Meletius, Ego te, inquit, Innocenti frater, quem non solum Latinis, sed etiam Græcis litteris eruditum scio, & legem jugiter meditari, oblitum reor, quod per Ezechielem prophetam Dominus ait: *Anima que peccaverit, ipsa morietur*. Si enim legisti hoc, cur me fratris mei Theodori exemplo adtrahi posse ad fidem Christi existimas? Habet ille animam suam, ita & peccatum suum: quod quidem peccatum mihi, si Dominum Deum non relinquo, non nocebit. Testor autem illum qui eduxit patres nostros de terra Ægypti, me, si hiemis violentia non obesset, abrepto quocumque navigio ad quaslibet terras solum velle migrare: nec me possessionum amor, nec affectuum caritas detineret, quorum facilis mihi jactura est; tantum ne Deum patrum meorum negare compellar. Quod autem consilio inutili ad civitatem remeandum decernis: miror te prudentissimum virum non animo prævidere quid de nobis futurum censeas, si Theodorus columna synagogæ nostræ, in quo omnem fiduciam reponebamus, apostatate compulsus est. Hoc ergo sanius est, ut eamus ad agrum meum, nec nos ultra Christianorum oculis ingeramus. Possumus enim illic interim delitescere, donec opportuno tempore ad peregrina emigremus. Quando quidem in hac insula ita apud cunctos odium nostræ religionis increvit, ut qui patriam non reliquerit, fidem patrum tenere non possit. Cur itaque non voluntarium suscipiamus exilium, ad quod, sicut res indicat, odiis civium, etiamsi nolimus, destinandi sumus? Hoc igitur consilio utriusque sententia confirmata, laborem destinati itineris arripiunt. Sed dum per angustissimum ingrediuntur callem, cogitationum tenebris lucem occæcantibus oculorum, ipsum quem inscii sequebantur, tramitem perdidit, & in locis desertis atque inuis remansere. Cum autem scinderentur sentibus ac veribus lacerarentur, postquam corpus suum longis tædare vulneribus, ad tantam primo quidem an-

xietatem, deinde etiam ad desperationem atque formidinem venerunt, ut compellerentur fateri, se ea judicio Dei justo ob incredulitatem perpeti. Igitur nomen Christi, quod ante se ultro ingerens repellabant, laceratis jam cruribus, invocantes, semitam quæ eos contra voluntatem ac propositum suum ad oppidum retraxit, corripuerunt. Sed cum ad civitatem inviti ac trepidi pervenissent, curiosus omnia percunctantes, audierunt Theodorum etiam nunc Judæum esse, nec ullam, sicut existimaverant, populi Christiani pertulisse violentiam. Stupentes autem, & quod ipsis acciderat non credentes, ad domum Theodori iter dirigunt: ubi cum eos jam pæne exacto prandio ille excepisset, illico inquit causam, cur a se & a civitate abcessissent; universumque ordinem gestæ rei, magis cum risu, quam cum admiratione cognoscit.

14. Post triduum Theodorus, cum concionari ad plebem suam, eosque ad fidem Christi provocare disponderet, ultro se offerentium ad confessionem Judæorum etiam seditionem pertulit. Nemo enim eorum ferme erat, qui non se palam sensitse Christi potentiam contestaretur. Nam primo in concilio eorum adolescens quidam ipsius Theodori consobrinus, nomine Galilæus, (ut congruum, sicut dictum est, nominibus mysterium gestæ rei usque ad finem deduceretur) cum ingenti invidia proclamare hoc cæpit: Contestor, inquit, vos omnes me Judæorum esse non posse in possessione; siquidem in ea Christianos confortes habeo, quorum odiis, si in Judaismo perseverare voluero, forsitan perimendus sum. Ego igitur vitæ meæ periculo consulens, ad ecclesiam jam pergam, ut necem quæ mihi paratur effugiam. Hæc Galilæus, cum ad tempus fugæ se pararet, quasi ut causas conversionis suæ reddidisse videretur, de futuri sæculi morte tunc nihil cogitans, veritatem inscius loquebatur. Huic sermoni, pæne præteriens vir honestus, & non solum inter Judæos, verum etiam in civitate usque adeo præcipuus, ut etiam nunc defensor civitatis electus sit, Cæcilianus, vera Galilæum dicere, seque similem habere causam, similia formidare adtestabatur. Quibus verbis tantam supra memorato juveni adjecit confidentiam, ut in conspectu omnium cursu rapidissimo ad percipiendum fidei bravium ad Galilæi nostri convolare auxilium, & ab humilitate nostra, ut ejus deinde nomine censeretur, expeteret. Cæcilianus autem cum esset Judæorum pater, habito cum Florino fratre suo æque Judæorum patre seniore consilio, hujusmodi, sicut agnovimus, verbis synagogam adorsus est: Ego, inquit, cum sim in honore synagogæ post Theodorum primus, non sicut juvenis Galilæus, cunctos quasi trepidus consulo, contestorque; sed potius adhortor atque commoneo, denuntians ut errore pravi itineris derelicto, si fieri potest, omnes pariter ad fidem Ecclesiasticam concurramus. Quod si vos ad Christum tanta virtus non adtrahit; ego certe & Florinus frater meus, sicut recusantibus vobis tantam salutem vim inferre non possumus, ita nos cum universa domo nostræ religionis hujus, quam adstruere non valeamus, ludibria deferentes, Christianorum numero fideique sociabimur: qui numquam utique innumerabilibus Scripturarum testimoniis, non solum te, frater Theodore, qui peritior reliquis videris sed etiam cunctos convincerent, nisi veritatem, quæ vinci non

non potest, sectarentur. Tali Cæcilianum sensu plebem suam affatam comperimus, multosque Judæorum eadem die ad fidem Christi cum ipso concurrentem cum ineffabili exultatione suscepimus.

15. Prodigia sane quæ de cælo tunc facta sunt, sicut eloqui digne non valeam, filere non audeo. Hora circiter septima Missam Dominicam sollempniter cœpimus celebrare. Nam dum nos advenientes ad Christi fidem Judæos vel exhortamur, vel adnotamus, (siquidem nomina eorum scripsimus) populus autem tanti gaudii epulis saginatus carnalium non meminisset escarum, pars diei major excurrerat. Cum igitur in ecclesia, quæ paullulum a civitate sequestri in loco sita est, in qua sancti Martyris Stephani nuper reconditæ reliquiæ conquiescunt, nobiscum pariter plebs universa Missam opperiebatur; duo quidem monachi, quos Dominus testes suorum miraculorum prælegit, in campo qui ante fores ecclesiæ protenditur, in herbis accubabant. Vir autem honoratus Julius nomine, cum alio quodam de civitate ecclesiam petens, cum per ipsos præterire cœpisset, respondente uno ex monachis, viso mirabili signo conturbatus, confusum emisit clamorem; conversusque ad se, protensa manu, quæ verbo explicare non poterat, quid videret ostendit. Erat globus quidam candidissimi luminis, præcitate sui staturam quasi hominis adæquans, instar vasculorum quæ vulgo Orçæ appellantur; tantæ vero claritatis & fulgoris, ut visum fuit, quod fratri qui id prior notavit, sicut ipso referente cognovimus, sol decidere videretur. Hoc sicut istis visum est, quasi trans basilicam, in qua universus nobiscum populus confederat, lento lapsu demittebatur: verum ita propinquum putavere, ut se idem frater stupore percitus cursu præriperet; existimans id post basilicam decidisse. Sed ab illo retractus fratre gressum inhibuit: ille enim ita quidem etiam sibi visum, tamen longius fuisse, non quasi certus, sed ut æstimans adstruebat. Mulieres autem quædam tunc Judææ, inter quas matrona Meletii illius, cujus supra mentio habita est, de cœnaculo perspicientes ita sibi idipsum visum affirmabant, quasi supra basilicam decidisset. Verum hoc utrum Angelus, an ipse Stephanus, quod visum est, fuerit, incertum est. Eadem diei hora circiter quarta, id est, paullo ante quam hoc signum demonstraretur, grande minutissima, quam incolæ insulæ illius gentili sermone Albiginum vocant, non usquequaque copiosa defluxit. Hæc, cum odor ex ea mellis fragrare cœpisset, a multis quos per viam verberaverat degustata, dulcior melle comperta est. Multi itaque sapientes, cum eadem die filios Israel ab Ægypto perfidiæ suæ atque a servitute egressos viderent, hæc quæ facta sunt, signis illis quæ in Exodo legimus comparabant, ut huic populo, qui Deum credulo corde intuens, verum etiam Israelis nomen meruit, manna crederent innovari. Columnam quoque ignis, quæ patres in eremo præcedebat, ut etiam filiis a vera Ægypto atque fornace, sicut scriptum est, ferrea egressis, ducatum præberet ad vitam, offensam, fuisse existimarunt. Et re vera, sicut lectione Exodi adtestatur, similitudo signorum minime discrepat. Nam & illud quod nivem fuisse credidimus, semen coriandri minuti adæquabat, mellis saporem ferebat; & hoc quod apparuit, columnæ igneæ speciem habuisse manifestum est. Utrumque autem signum etiam Jammonæ consisten-

Exodi

16.

Exodi

13.

tibus fratribus revelatum fuisse cognoscimus. Nam & pluviam mellis multi, quibus intellectus requirendi & per gustus agnoscendi datus est, probaverunt; & columna candidissimi illius luminis multorum, quos dignos Dominus judicavit, se ingessit ad spectibus. Unde intelligi datur, Judæos per universum orbem fidei lumine visitandos: quoniam quidem nobis, qui in hac insula atque in hoc parvulo, ut ita dixerim, orbe consistimus, tantus cælestis gratiæ splendor illuxit, ut usque ad extremos terræ vestræ terminos signorum visio perveniret.

16. Sequenti igitur die summa omnium expectatio, ut Theodorus sponcioni suæ satisfaceret, admonebat: qui cum iustis, quantum videbatur, allegationibus cunctorum vota crederet differenda, dicens matronam prius suam, quam in Majoricensi reliquisset insula, huc se vellet deducere; ne forte si absque consensu suo virum suum conversum fuisse agnovisset, sicut solet, pertinax perfidia esset; persuasione matris præcipue suæ, quæ adhuc supererat, & consiliis dementata, & a conjugio viri religione discederet. Cum hæc Theodorus Christianis jam adquietentibus propalasset; Judæis, qui conversi fuerant acerrima commotione resistentibus, amputata dilationis mora, ad matris propinquæ sinum festinus ipse, ut in tonnis viderat, convolvavit. Post quem omnis, tanquam remoto obice, ad Ecclesiam synagoga conflavit. Mirum dictu, inveterati illius legis doctores, sine ulla altercatione verborum, sine ullo Scripturarum certamine crediderunt: tantum percunctati, an vellent fidem Christi suscipere, credere se in Christo & Christianos fieri cupere profitebantur. Centum quidam & duos, ut asserunt, ætatis atque perfidiæ suæ habens annos, sine trium commutatione verborum, spe futuræ vitæ alacer decrepuit, optare se ut in fine temporum suorum per fidem Christi ad spiritualem reverteretur infantiam, nobisque putrefacta jam senio membra, ut quantocyus per baptismum regeneraretur, ingessit.

17. Fuerunt quidam Judæi, qui prætereuntes illuc appulli, opportunitatem temporis atque ventorum aucupabantur: qui navigandi concessa opportunitate credere maluerunt. Tres igitur tantum feminas, sed nobilissimas Judæorum, ad virtutis suæ gloriam dilatandam in duritie perfidiæ suæ Christum permanere aliquantulum passus est. Arthemisia siquidem, Lectorii, qui nuper hanc provinciam rexit, & nunc Comes esse dicitur, filia, conjugis Meletii conversione commota, cum una ferme amica & nutrice & paucis ancillis domum viri sui deserens, ad quamdam speluncam, licet in vinea, tamen remotiore paullulum loco sita, oblita femineæ infirmitatis evasit. Erat in ea parvum novumque torcular, lacusque novus factus figuram quodam modo gerere credentis populi videbatur. Non enim istos sicut utres veteres, sed sicut novos lacus mustum novi Testamenti recepisse, & credimus & videmus. In eo igitur loco cum per biduum matrona a viro suo offensa inexorabilis permanisset; ut primum tertia dies illuxit, famulæ aquam haurire imperavit: quam cum odore & sapore mellis dulcedinem referre sensisset, primo quidem ministræ succensere cœpit, & cur in eodem urceo mel iniecerit, indignans inquirebat. Post quam autem, ut quasi negantem convinceret, ad lacum pergit; de quo paullulum concavis manibus hauriens, reperit aquam,

15. *Exod.* aquam, qua per biduum usa fuerat, in mellis suavissimi versam dulcedinem. Advocans itaque cunctas quæ aderant, ut gustarent rogat, ne forte fallax sapor in faucibus tantum ipsius suavitatem mentiretur. Omnes gustantes mira oblectatione affectæ sunt, ut non aquam mellis sapore delibutam, sed mel sincerissimum, solum aquæ similitudinem censerent. Stupore igitur percitæ, dum ad civitatem reverti parant, curiosius agentes, etiam rorem qui in herbis plurimis erat, degustatum similem repererunt. Pergens itaque ad civitatem matrona memorata, hæc marito detulit, & per eum omnibus indicavit: statimque ad Christi fidem sine relictione consensit. Verum eadem die qua Meletii uxor amaritudinem incredulitatis abjicere ex melle compulsa est, eadem, inquam, die qua memorata filia Israel quasi in deserto posita illum antiquum Mara lacum in injecto Crucis ligno obdulcescere perferis, ita mirifico vereque caelesti omnis ecclesia odore fragravit, ut præsentiam Spiritus sancti, quam & ante jam aliquoties, sed paucissimi senseramus, fraternitas pæne universa sentiret: & mirum cunctis illud fuit, quod per eosdem dies, serena propemodum jugiter permanente creberrimi inabres demittebantur, & paulatim venientes ad fidem Christi Judæos pluvia præcedebat: ita ut hoc animadvertentes, vulgo inter nos & quasi joculariter diceremus, Ecce jam pluit, scitote quoscumque Judæos ad Christi fidem accessuros. Mirum dictu, frequenter dum adhuc talia loqueremur, a quibusdam Judæis fidei janua pulsabatur: nec immerito, sicut scriptum est: *Pluviam voluntariam segregabit hereditati sue Dominus.* Desuper erant femine, quæ in odorem unguentorum Christi currere recusabant.

17. *Psal. 67.* 18. Innocentii illius, cujus supra fecimus mentionem, matrona cum prole sua, venerabilis, sicut fama est, vidua, illico ut Innocentium sororis conjugem conversum esse conspexit, navim conscendit, non solum permittentibus, sed etiam suadentibus nobis; quia ad fidem Christi nec verbis, nec miraculis hæterentur. Uxor autem Innocentii per quatuor fere dies verbum salutis, quod ingerebamus, obduratis auribus recipiebat. Hæc cum omnem respuens medicinam insanabili incredulitatis valedudine opprimeretur, nullisque Innocentii conjugis vel minis, vel precibus, vel lacrimis moveri posset; universa, Innocentio rogante, ad domum in qua habitabat, fraternitatis multitudo convenit, habens magnum dolorem animi, quod tantæ lætitiæ plenitudini una mulier obsteret, quia jam soror ejus manifeste putabatur. Cum igitur diu casta verba surdis auribus ingerentes nihil profecissemus, ad cognitum orationis præsidium convaluimus, preceque quas humana repellebat impietas, ad cælestem misericordiam vertimus. Itaque usque in horam tertiam ferme hymnorum & orationum præliis adversus Amalech hostem Jesu ducis nostri sudavit exercitus. Inde cum jam pæne, quod fatendum est, desperantes abscensionem moliremur, re-

sumtis rursum viribus orationem cunctis indiximus, soloque strati diu flevimus; & cum in consummatione orationis Amen populus acclamasset, & illa credere se & Christianam fieri velle subjunxit. Nos itaque, hæc etiam a diaoli laqueis eruta læti ad habitacula nostra perreximus.

19. Sequenti, id est, octava demum die, qua veneramus Jammona, remeare statuimus, optima præclaræ victoriæ gaudia reportantes. Sed cum jam in procinctu itineris constituri, civitate digrederemur, Dominus populo suo, quasi pro viatico, gaudium, quod solum deesse videbatur, adjecit. Affinis si quidem Innocentii illa vidua de pelago reducta est quæ subito se meis genibus advolvens, fidei nostræ auxilium cum lacrimis deprecabatur. Cui ego: Cur, inquam, mulier tanta animi levitate fratres tuos deserere voluisti? Ad hæc illa: Et Jona, inquit, propheta a facie Domini fugere voluit, & tamen voluntatem Dei, licet invitus, implevit. Suscipe ergo tu, non solum me, sed & istas orphanas, & Christo eas nutri. Et hoc miserabiliter acclamans, duas filias suas parvulas mihi cum fletibus ingerebat. Quis non præ gaudio flevit? Cui non extorsit lacrimas lætitiæ magnitudo? Suscepi plane ovem, quam ex omni numero solam errasse putabamus; eamque cum gemino fetu ad Christi ovilia revocavi.

20. Sane per hos octo, quibus hæc gesta sunt, dies, ante initium Quadragesimæ, Paschæ a nobis celebrata est festivitas: quingentas siquidem & quadraginta animas ad ecclesiam constar adjectas. Inane autem & supervacaneum non reor, ut cum multa propter infinitam copiam prætermisero, in fine commemorem, neminem ex tanta Jammonensis populi multitudine, qui per triginta millia passuum ante tot dies venerat, aut curam domus suæ, aut provisionem substantiæ, aut desiderii affectum huic operi prætulisse. Illud magis mirum magisque gaudendum est, quod ipsam Judaicæ plebis terram diu inertem, nunc autem recisis incredulitatis vepribus & recepto verbi semine multiplicem fructum justitiæ germinare conspicimus; ita ut nobis in spectantorum novalium gaudeamus, unde insignem perfidiam eruimus silvam, illic fertilissima fidei opera pullulare. Primum enim ipsa synagoga fundamenta evertere, deinde ad novam basilicam construendam non solum impendia conferunt, sed etiam humeris saxa comportant.

21. Hæc beatitudo vestra die quarto Nonarum Februalium virtute Domini nostri Jesu Christi arrepta, octo diebus ab eodem consummata esse cognoscat, post consulatum domini Honorii undecimum, & Constantino iterum victore. Quamobrem si indigni & peccatoris verbum dignanter admittitis, zelum Christi advertum Judæos, sed propter Deum eorundemque perpetuam salutem, suscipite. Forsitan enim jam illud prædictum ab Apostolo venit tempus, ut plenitudine gentium ingressa omnis Israel salvus fiat. Et fortasse hanc ab extremo terræ scintillam voluit Dominus excitari, ut universis orbis terrarum caritatis flagret incendio.

A D M O N I T I O IN SUBSEQUENTES LIBROS.

INCERTI auctoris sunt, qui subsequantur de miraculis sancti Stephani Martyris libri duo, neque Evodii episcopi Uzalensis nomen, cui inscripti a Lovaniensibus fuerunt, praeferebant in ante edito Joannis Ulimmerii codice, neque in vetero libro Floriacensi. Evodii jussu compositos testatur auctor in prologo, seque etiam ipse ab eodem Evodio episcopo diversam indicat in 6. ac 13. capite libri primi & in fine libri secundi. Proinde in argumento quod Operi post finitum prologum affigitur, quando miracula haec dicuntur mandata quoque notitiae fidelium ab Evodio in Ecclesia Uzali, his verbis non auctor scriptorque Operis, sed suaser & approbator qui scribi legique jussit, Evodius significatur. Nescimus autem an Opus istud habueris praeculis Augustinus, quando descriptum hic in libri primi fine miraculum narraturus in Sermone 323. n. 3. dicebat: Apud Uzalim, ubi est episcopus frater meus Evodius, quanta miracula ibi fiant quaerite, & invenietis. Praetermissis autem aliis indico vobis unum quod ibi factum est, ut videatis quanta sit ibi praesentia majestatis.

DE MIRACULIS S. STEPHANI LIBRI DUO.

P R O L O G U S.

QUONIAM sanctus Raphael Angelus nos adhortari dignatur, ut opera Dei non tam in abscondito colloceamus, quam potius pro Dei gloria in aperto pandamus, monens, & dicens, *Sacramentum regis bonum est abscondere, opera autem Dei revelare & confiteri honorificum est*: quia sicut cognitae fidem non adhibere infidelitatis est, ita invidentiae est in aedificationem aliorum nolle cognita praedicare. Propterea, beatissime papa Evodi, jussis paternitatis tuae studiose obtemperare curavi, non tam filis viribus meis, quam adjutus gratia Dei & sanctis orationibus tuis: ut ea quae per patronum nostrum Stephanum primum Martyrem suum operatus est apud nos Christus, & adhuc operari dignatur, non malivola taciturnitate suppressere, quo ceteri fraudarentur; sed magis pia devotione narrare, quo Amici Dei gloria fraternis auribus intimetur: nec ingenio & lingua aliqua quasi exaggerare prevalentes; sed ipsarum rerum veritatem, prout Deus donaverit, fideliter explicare cupientes, ut ipsa nostra narratio non tam verborum pompam audeat quaerere, sed potius mendaciorum fucum studeat declinare; ita ut ubicumque res postulaverit, ipsorum quoque hominum verba, sicut ab eis dicta sunt, simpliciter ponere non debeamus erubescere. Magis enim placent bonis ac religiosis quaecumque dicuntur vera, etiam vitiosis verbis, quam falsa politis & ornatis verbis. Sane non ob hoc nos quisquam arbitretur voluisse ista narrare, quasi aliquid nos gloriae beato Martyri videamur praestare: quando quidem illi nec tacendo demere, nec loquendo quidquam possumus conferre. Ipsa quippe virtutum miracula nullo humanae linguae praeconio indigent, jam ubique personantem exserunt tubam: sed tantum nostram devotionem ad fratrum aedificationem pro recipienda obedientiae mercede cum humilitate volumus demonstrare, metuentes quoque quod ab ipso Domino legimus terribiliter dictum esse, *Si vos tacebitis, lapides clamabunt*. Quae autem vos omnes, quotquot haec audire vel legere pie

Luc. 19.
40.

ac religiose volueritis, ut hujus peccatoris ultimi, qui hoc in nomine Domini scripti, semper in sanctis orationibus vestris meminisse dignemini: & si quid a nobis ruficiter profertur, non indignemini; sed tantum, quia veraciter dicitur, delectemini.

L I B E R P R I M U S.

Textus divinatorum operum, quae ostensa sunt per beati protomartyris Stephani venerabile meritum, mandata quoque notitiae fidelium ab Evodio in Ecclesia Uzali, cujus urbis pontificatum administrabat sacerdos dignissimus; Aurelio tunc temporis Augustino apud Hispanem Dominice sationis dispensatore constituto.

C A P U T I.

De ampulla sanguinis famulae Dei per somnium ostensa.
CUM igitur adhuc nullus saltem rumor esse potuisset, quo ad nos indignos Domini sancti Stephani in martyrio primi Confessoris Christi reliquiae venturae essent, non enim hoc fieri posse aut in cogitatione habebamus, aut suspicari poteramus; ecce ex anteriori tempore cepit idem gloriosus quibusdam apud nos sanctis animis se ipsum revelare. Nam cum quodam loco vel die sermo supradictarum reliquiarum ab his servis Dei fieret, qui eandem fibimet de Orientis partibus missas nobis nescientibus habebant, adfuit in sermone quaedam etiam mulier sacra famula Dei, quae ubi hoc audivit, ut evenire adsolet, non facile credidit, & apud semetipsam tacite dicere cepit, Et quis scit si vere Martyrum sunt reliquiae? Statim autem sequenti nocte per somnium ampulla quaedam eidem demonstratur intra se habens sanguinis quamdam adspersionem & aristarum quasi ossium significationem: quam Presbyter quidam manu tenens germano ejus Monacho illa praesente locutus est dicens, Vis scire quomodo Martyrum probentur reliquiae? Quo dicto ampullam ejus ori iniecit, & mox flamma (a) ignis per aures ejus atque oculos evomi cepit. Hoc quomodo res ipsa manifestata sit dignanter accipite. Ampullam sicut oculis suis vidit ancilla Dei in somnii revelatione, sic inter manus suas accepit postea sacerdos Dei in ipsius rei manifestatione; & quod illa quam-

(a) Sic Floriacensis MS. At editi, *flamma sanguinis*.

quarndam dubitationem prius in se habuit, eamdem nunc in quibusdam res ipsa declaravit. Quod deinde ignis per ampullam aures atque oculos comprehendit, quid aliud tunc præsignavit, nisi quod prædicatio sanctarum reliquiarum perveniens ad os Monachorum, unum corpus Ecclesiæ per auditum atque visum claritatis Dei igne succendit, ut omnes merito dicerent: *Sicut audivimus, ita & vidimus?* Nec quod ille Presbyter apparuit, qui ad os Monachi ampullam applicuit, quæ ignem emittit, inane fuit. Is enim erat qui nuper ex Oriente rediens, & de sanctis reliquiis quas illic viderat, in ore servorum Dei verbum ponens, quasi ampullam admovit, & sancto igne succendit. Sed jam vellem ad evidentiora & manifestiora patroni Stephani transire miracula, nisi ad rem pertinere existimarem, alteram adhuc Sanctitati vestræ proferre visionem. Quam peto ut patienter, & sicut arbitrator, non infructuose, audire dignemini.

CAPUT II.

Ubi virgini sanctus Stephanus apparuit.

ALIA autem virgo sacra ad locum antiquorum Martyrum in suburbio civitatis constitutum, qui Felix & Gennadius nuncupantur, videbatur sibi iter facere per somnium, non ea via qua de civitate compedio pergi adsolet, sed aliquantulum devia & flexuosa. Per hanc videt adventare innumeros populos gaudentes sane atque psalentes, & cereos & luminaria cum grandi celebritate gestantes, & quasi quemdam candidatum parvulum comitantes, eique iteratis vocibus inclamantes, Confessor Christi, confessor Christi. Quem cum ad ecclesiam perduxissent, atque supra pulpitum elevassent, videt eundem parvulum subito manus extendisse, & ore proximo populis dixisse, Ecce habetis Martyrem. Mirabile dictum est, quanta hujus quoque visionis veritas consecuta est. Nec immerito olim per Prophetam divina voce prædictum est. *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & dabo de Spiritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filii vestri & filie vestre, & juvenes visiones videbunt, & senes somnia somniabunt: & super servos meos & ancillas meas effundam de Spiritu meo: & dabo signa in celo sursum & in terra deorsum.* Unde etiam stella ad locum supradictorum Martyrum, ab his qui tunc in agro fuerunt, occurrisse refertur. Nam si placet, secundæ visionis fructum incipiamus ostendere. Igitur post quadraginta ferme dies ex quo ista revelata sunt, in loco memoratorum Martyrum nostrorum, quo illa pergentem se viderat, susceptis ibi reliquiis, atque sacramentis scilicet celebratis, exinde cantantes atque psalentes cum immense multitudinis choris ad civitatem regredi cœpimus, per illam vero viam quæ puellæ monstrata est, portabantur sancti Episcopi gremio residentis vehiculo sanctæ reliquiæ, velut ille parvulus candidatus qui ab illa fuerat visus. In sui quippe corporis portione parvulus ille cognoscitur Confessor Christi. Dubitas an Martyr parvulus sit? Nonne propter innocentiam infantulus, propter humilitatem pusillus est? Ipse denique hymnus qui ore universi populi cantabatur, id est, *Benedictus qui venit in nomine Domini*, quid aliud dum repetita voce cantaretur, significasse intelligitur, nisi quod illa audiente di-

cebatur, Confessor Christi, confessor Christi? Jam vero sicut ostensum erat puellæ, ita cereis luminaribusque fulgebant. Eandem quoque, quam illa per visionem viderat, nos etiam intravimus ecclesiam. Unum aliquid ultimum de omni visione jam restat, quod puella Confessorem illum in pulpitum levatum esse conspexerat, & extensis manibus dicentem populis audierat, Ecce habetis Martyrem. Hoc quoque qualiter impletum sit divina procuracione ad tempus dignamini accipere. Eodem namque die in quo ingressæ sunt ecclesiam beati Stephani reliquiæ, in ipso principio Canoniarum lectionum, Epistola ad nos quoque delata cuiusdam sancti Episcopi, Severi nomine, Minoricensis insulæ, de pulpito in aures Ecclesiæ cum ingenti favore recitata est: quæ continebat gloriosi Stephani virtutes, quas in insula memorata per præsentiam reliquiarum suarum in salutem omnium illic credentium perfecerat Judæorum. Unde ex hac recitatione talium factorum suorum tamquam extensione manuum suarum acclamantibus & exultantibus fidelibus ipse dicere videretur, Ecce habetis Martyrem. Verum hæc dicta sint, ut commendare fratribus aliquo modo possemus, quam non utcumque & temere, sed divina dignatione ad nos quantumlibet homines peccatores sancti Stephani reliquiæ videantur pervenisse.

CAPUT III.

De muliere ceca, quæ pallam cum reliquiis concigit, & visum recepit.

NUNC ergo sicut promissimus, ad notiora miracula veniamus. Cum igitur ejusdem diei vespere in loco absidæ super cathedram velatam essent reliquiæ constitutæ, mulier quædam nomine Hilara oculis capta, civibus nota panaria, excitata tantæ gloriæ Martyris fide, & nulla incredulitatis fluctuans dubitatione, *Qui enim bastat, inquit apostolus Jacobus, estimabitur tempestati maris, quæ a vento movetur & circumfertur*: hæc itaque in fide roborata, & in spe percipiendi luminis confirmata, ac divinæ gratiæ amore inflammata, ad locum ubi erant reliquiæ, quo ipsa per se impredientibus carnis oculis corpore appropinquare non poterat, sed lucentibus oculis cordis spiritu jam pervenerat; rogavit quædam feminam religiosam, ut sibi manum daret, & se illuc duceret, unde lucem se recepturam esse consideret. Quo cum alienæ manus auxilio deducta fuisset, pallam super reliquias positam errabunda comprehendit, statimque suis utrisque luminibus applicavit; atque exinde nondum quidem corpore illuminata, sed jam luce fidei irradiata discessit. Nam gloriosi Martyris nomen nunc ore, nunc corde precando, etiam Christum Dominum non reticebat. Quæ cum domum suam fuisset deducta, intra ipsos quoque domesticos parietes ad evincendas cæcitatæ tenebras, quasi adversus Amalec hostem (a) Jesu, continuata oratione pugnabat. Parum aliquid noctis transierat, cum ecce mulier ostii sui limen egressa, paulatim cœpit lumen recipere, ita ut parietes contra positos aspiceret, & filices plateæ visu discerneret. Statimque filium suum appellavit, atque his verbis alloqui cœpit: *Fili, nonne isti parietes de domo in-*

Kkk 2 fan-

centi MS.

Pf. 47. 9.

Martyres anti- qui Felix & Gennadius.

Jos. 2. 12.

Pf. 117. 26.

Epistola Severi episcopi

Jacob. 6.

Exod. 17.

(a) Editi, *adjuvante Jesu*. Absit *adjuvante* a Floria-

fantis (a) villici sunt? Ecce & filices de platea. Et dixit ei filius suus, Ut quid mentiris? putans quod illa tentando id diceret, non videndo. Iterum levans oculos ad cælum, Ecce video, inquit, & lunam super theatrum adhuc dimidiam. Dixitque ei filius suus. Quare te faciebas non videre? quasi numquam antea mater ejus cæca fuisset, sed potius cæcitatē finxisset (b). Nec mirum si animalis homo nondum perciperet quæ sunt Spiritus Dei, ignorans quod olim prædictum esset: *Tunc aperientur oculi cæcorum*. Verum illa non simulatæ pristinæ cæcitatē, ut filius putabat; sed conscia perceptæ novæ lucis, ut veritas habebat, Amico Christi gratias agebat: quoniam non frustra Deo cantaverat: *Tu illuminabis lucernam meam Domine, Deus meus illuminabis tenebras meas: & Illuminans tu mirabiliter a montibus æternis: quæ sic de montibus æternis exaudita sit & illuminata. Altera die mane ad ecclesiam sola nullo alio comitante, sed proprio lumine deducente, perrexit, laudes Dei & Amici Dei non abscondit, quid in se mirabiliter gestum fuisset, congratulantibus & admirantibus fidelibus enarravit. Hoc ergo primum notum est apud nos in adventu sanctarum reliquiarum.*

CAPUT IV.

De homine qui cadens pedem fregerat, & salvus factus est; & de multis qui a variis morbis curati sunt.

PER idem tempus quidam civitatis tonsor, qui Concordius vocabatur, pedem cadendo fregerat. Is diu lecto decumbens, variis doloribus cruciabatur. Cum hinc eum paupertatis cogitatio, inde parvulorum filiorum sollicitudo in tanto casus sui mærore positum maceraret, ecce quadam nocte, ipso quidem dormiente, sed non illo dormitante; neque obdormiente qui custodit Israel, qui pusillum & magnum fecit, & æqualiter est illi cura pro omnibus, videt per somnium perductum se in arduum quemdam & angustum cuiusdam montis adscensum, unde nulla sibi esset facultas remeandi, nullus exitus evadendi. Ex quo quid aliud demonstrabatur, quam ut sciret atque intelligeret, in angustiis pressurarum suarum, non humanum, sed solius Dei debere querere auxilium? Namque apparuisse sibi ait quamdam reverendi visus feminam, quæ sibi sic afflicto & dolorum amaritudine repleto, speciem fici traderet, per cujus dulcedinis significationem spiritualis gratiæ perciperet suavitatem. Unde etiam fiduciam impetrandi accipiens precibus insistebat, & sanitatem ab ea petebat. At illa, quæ typum procul dubio gestabat Ecclesiæ, Modo, inquit, accede ad sanctum Stephanum, & faciet te sanum. Quod dictum facti fides est subsecuta. Nam cum illa discederet, & ipse post eam relinqui se dolens diceret, Dimittis me, & ducis te? ecce videt illam, sicut illi promiserat, ad sanctum Stephanum accedentem & pro se rogantem ac dicentem his verbis: Rogo te per sanctitatem tuam cura illum; miserere illi, miserere filiorum ejus, libera hominem innocentem de tribulatione. Tum illum qui rogabatur vidit ad se, atque ad cubiculum in quo jacebat, ingredientem amictum veste candida, specie decora. Quem mox ut agnovit,

1. Cor. 2.
14.
Isai. 35.
6.

Psal. 17.
32.
Psal. 95-5.

Psal. 120.
4.

ut ægrotus medicum, egenus copiosum, supplex patronum, his verbis cum lacrimis rogabat dicens, Care Christi amice cura me, libera me de tribulatione, miserere mihi, miserere filiis meis. Vix precator verba finierat, & jam precum exauditor precibus respondebat, dicens, Surge, salvus factus es. At ille statim in sermone jubentis, tamquam qui obdormiens corpore, sed vigilans spiritu audisset, continuo de lecto exsilivit, & ante lectum suum firmis gressibus incedere cœpit, ac sic verbum illud prophetiæ implevit: *Et claudus saliet sicut cervus*. Deinde mane surgit, vota que sua Martyribus, ubi eadem reliquiæ susceptæ sunt, reddere properavit. Quo propter itineris longitudinem baculo adhuc innitendum esse putavit. Ubi postquam diu oravit, cereos accendit, baculum dereliquit, atque exinde filium parvulum collo sustinens repedavit: in ecclesiam venit, & gloriam Dei atque Amici Dei sanitatis adestatione prædicavit. Post hæc reliquiis in ecclesia cum ingenti celebritate collocatis, tamquam propostâ statione medicinæ (unde cantavimus, *Suscepimus Deus misericordiam tuam in medio templi tui*) quanti ex illo die multitudinis undique concursus fieri cœpere, quanta beneficia fuerint collata, & quotidie conferantur, quanta miracula demonstrata, quot cæci illuminati, paralitici sanati, quanti variis morbis passionibusque curati, sed & mortui suscitati, longum est nobis & pæne impossibile universa vel memoria retinere, vel sermone digerere, vel silio mandare; cum unumquodque miraculum sui generis quamdam historiam habere noscatur. De quibus tamen omnibus, quæ neque explicare possumus, neque penitus reticere debemus, pauciora quæque & notiora eligimus, ut neque fastidientium aures inundemus, neque diligentium studia defraudemus.

CAPUT V.

De muliere quæ pro marito suo sanctum Stephanum invocavit, & exaudita est.

IGITUR (c) Memplonitani loci mulier quædam diu peregrinantis mariti nec de morte certa, nec de vita securo, cum triennii ferme tempus emensum esset, quo illa diversis opinionibus de conjugis exagitata in ancipiti & dubio vitæ suæ statu fuisset collocata, fluctuabat ex incerto pendens muliebris animus, & in quod se latus ægra proiiceret ignorabat, dum hinc nuptiæ suaderentur, paupertas proponeretur, sollicitudo ingereretur, fragilitas carnis insidiaretur; rursum ex alia parte castitas, maritus, fama, religio ante oculos ponerentur: tandem inter hujuscemodi sibimet repugnantium cogitationum æstus, potentissimi advocati Stephani implorare debere patrocinia, non sine divina providentia est a quibusdam instigata atque cohortata. Nam ad ejus Memoriam supplex advolvit, ibique se cum lacrimis stravit. Et dum orat audire meruit, Maritus tuus venit. Propere illa domum rediit, & maritum incolumem invenit. Ita & conjugii castitas custodita, & Amico Dei quanta fuerit animæ periclitantis cura, cognitum factum est in Dei mirabili gratia.

CA-

(a) Floriac. MS. villicus.

(b) Hic aliisque passim locis lacunas juvante Floriacensi codice explentur.

(c) Ita Floriacensis MS. At editi, *Igitur in emblematica loci*. Vide infra lib. 2. c. 4.

CAPUT VI.

De homine quem collapsa domus oppresserat, cuius conjugē orante sanctum Stephanum, virum inventus est.

PER idem tempus in nostra civitate quædam domus ruina collapsa hominem oppresserat, cui nomen Dativus est. Cujus exinde erutum corpus & ad vicinam domum translatum, funeris obsequio plangebatur. Proinde jugalis ejusdem, mariti sui tanto lætu percussa, ad Memoriam gloriosi Stephani pro vita mariti cum lacrimis se prostrata perrexit. Ibidem dum illa aliquandiu ad aures Amici Dei fide pulsaret, precibus insisteret, ecce repente in conspectu plangentium funeri circumstantium & nomen venerandi Martyris invocantium, vir ejus in quo jacebat loco, aperire oculos, & corpus movere; videntibus & mirantibus omnibus qui aderant, cœpit: ac deinde post aliquantum ejusdem diei spatium emensum ad vivos rediens, & in se residens, ad illum cujus domus erat, dixit, Beatus es frater, quoniam hodie Angelus Dei domum tuam intravit. Et narrare cœpit quæ animæ suæ revelata fuissent. Dixit enim multitudine mortuorum se fuisse circumdatum, quorum alios agnovisset, alios ignorasset. Deinde quodam ingresso juvene, candida veste nitente, habitum diaconi præferente, & pietatis imperio jubente ac dicente illis mortuis, Recedite, statim illas mortuorum turbas non comparuisse. Tum illum ad se accessisse, ac sibi dixisse, Redde quod accepisti. Et se non intelligente, iterum illum repetisse. Redde quod accepisti. Sed & tertio ut redderet similiter imperatum sibi ab eo fuisse, seque respondisse: Num Symbolum jubes ut reddam? Et illo dicente, Redde, se ex ordine Symbolum reddidisse, & adjecisse, Si jubes, & Orationem Dominicam reddo: atque illo annuente reddidit. Tunc ille signo salutari cor jacentis signavit, eique dixit, Surge jam salvus. Et surgens, sicut dictum est, salvus effectus est.

CAPUT VII.

Ubi prohibuit sanctus Episcopus, ne reliquias suas transferre presumeret.

EODEM tempore venerabilis Episcopus noster, de ejusdem sancti reliquiis aliquam partem disposuerat in Promontoriensi ecclesia collocare. Dies etiam quo id fieret statutus erat. Ecce ante diem fere tertium, quidam Ecclesiæ nostræ Presbyteri duo, quorum unus maturioris ætatis, (a) Zumurus nomine, admonetur, quod ipse postmodum retulit, ut ad Episcopum mane pergeret, eique diceret, ne perficeret quod de parte reliquiarum facere disposuisset. Quod cum memoratus Presbyter negligenter habuisset, nec ad Episcopum pertulisset, secunda vice, & graviter arguitur, & alapa illisa in faciem verberatur. Alium autem Presbyterum Donatum nomine retulisse, quod in ipso loco Memoriam eundem Episcopum nostrum viderit sibi e diverso adstantem, & Sacramenta nivei candoris in palla manibus & collo gestantem. Quem protinus appellans, constanter dixit, Pone hic quod portas. Cumque ab alio in sinistra Episcopi stante Presbytero, sibi diceretur, Et quis alius portabit? Ipse respondit, Quid ad te, modo hic quod ab Episcopo por-

tatur, loco suo reponatur? Quod sicut revelatum est, ita post diem tertium impletum est. Namque cum jam præcedente die vehiculum pararetur, ut cum parte reliquiarum Episcopus proficisceretur, repente hujusce rei fama per civitatem divulgata, immensa ad ecclesiam multitudo confluit. Tumultus & clamor magnus fieri cœpit, zelus fidei & amor Amici Dei omnes accendit. Circumdatur Episcopus stipantibus turbis, rogatur, & tenetur, nec ante dimittitur, quam sacramento etiam interposito nihil se reliquiarum de civitate ablatum esse polliceretur. Quo ita demum illa populi pro zelo fidei tempestas placaretur, simulque reliquiarum in unum congregarentur, in eodem Memoriam loco, ubi jam pars fuerat reliquiarum primitus collocata, ibi & alia pars similiter reponeretur. Donatus presbyter per somnium sacramenta portantem Episcopum, hoc est sacratarum reliquiarum portionem gestantem compellere, sicut dictum est, videbatur, ut in loco suo reponeretur quod ab eodem reportabatur. Ideo factum credo, ne ullus divisionis locus daretur, maxime quia in Ecclesia hoc agebatur, quæ primitus a Donatarum divisione usurpata, postea usque in hodiernum unitati Catholicæ est restituta. Unde etiam vocabulum sumit, ut ecclesia Restituta appellari meruerit.

Ecclesia Restituta.

CAPUT VIII.

De cæco qui capsellam reliquiarum tetigit, & visum recepit.

SANE eodem quo hæc agebantur die, cum pars ipsa reliquiarum de monasterii habitaculo prolata cum ingenti celebritatis exultatione & hymnorum choris resonantibus dulci modulatione manibus sacerdotis ad ecclesiam portaretur; ecce quidam cæcus apprehendens capsellam argenteam, in qua erat reliquiarum portio memorata, cœpit fortissima fide regno cælorum vim facere. Et quia qui vim faciunt, diripiunt illud, continuo lumen recepit. Unde universæ Ecclesiæ suæ Christus non modicum gaudium cumulavit.

Matth. 11. 12.

CAPUT IX.

De duobus catenatis per gloriosum Stephanum liberatis.

ITEM cum quidam in custodia publica catenarum nexibus vincti districtius haberentur, eorum unus cruciatu pœnæ ac dolore compunctus, sanctum Stephanum Christi carum in auxilium invocabat. Ecce vero inter lacrimas vocesque ejulantibus, subito de manibus ejus correre catenarum. Quo facto cum præposito custodiæ solutus ultro se ipsum ingessisset, & rem tanti miraculi confessus fuisset, non est ausus custos rursus ei vincula injicere, sed plane ex hoc quasi cautior & sollicitior effectus alium pariter vinctum artius fortiusque constrinxit: quasi divinæ potentia possit esse quidquam insolubile, ignorans quia *sermo Dei non est alligatus*. Verum cum ille simili vinculorum asperitate compulsus ad eundem tanti miraculi auctorem talibus, sicut socius ejus, vocibus & fletibus suppliciter exclamaret, ipse quoque exaudiri meruit, & similiter catenis resolutis opera Dei confitendo narravit.

2. Tim. 2. 9.

CA-

(a) Codex Floriac. Zarins.

CAPUT X.

De reo soluto, & per meritum sancti Stephani sanato.

ALIO item victo cum in thermis publicis vapore caloris catenarum vulnera intumescent, & gravissimum dolorem eidem concitarent, adfuit fides, ut Amici Dei opem imploraret. Qui cum ad piscinalem egressus esset, subito etiam ipsi catenæ ceciderunt, & omnes quotquot viderunt, Christum, atque ejus primum Confessorem Stephanum magnificare cœperunt.

CAPUT XI.

Ubi paralyticus meruit sanitatem.

PARALYTICUS territorii Hipponensis (a) Zaritorum, vocabulo Restitutus, faber ferrarius, per plurimum tempus lecto decumbens, non pedibus poterat incidere, non linguam in verba resolvere: tandem beati Stephani ad se fama perlata, parentes proprios nutu quo poterat hortabatur; ut ad Memoriam gloriosi Martyris portaretur. Quo facto dum ibidem hiemis multo tempore in tanta frigoris asperitate super pavimentum tesellæ jaceret in oratione, (quod utique contrarium hujusmodi infirmitatibus esse solent) fere vigesima die per somnium noctu apparuisse sibi indicavit quemdam juvenili forma præditum, speciosa etiam veste & habitu decorum, seque tunc ab illo accersitum, sibi que esse jussum ut ad locum Memoriarum suis pedibus accederet; & ex illo cœpisse paulatim gressum & linguam ad propria officia aliquantulum revocare. Cumque quartus mensis fuisset (b) emensus, eo quod nondum adhuc plenam receperat sanitatem, cogitare cœpit ad propria remeare; seque tunc admonitum fuisse ait, sibi que dictum esse, ne festinare vellet, sed adhuc quatuor menses expectare deberet, quo tunc domum suam propriis pedibus repedaret. Quod omnino sicut promissum est, ita die & tempore denunciato adimpletum est. Nam sicut & nostra conscientia testis est, & ipse in gloriam Dei confessus est, & pedibus suis ad propria remeavit, & ore proprio verba distinctius pronuntiare cœpit,

CAPUT XII.

Ubi quidam paralyti lingue & pedum liberatus est.

QUIDAM de civitate Uticensi paralyti pedibus & lingua implicatus lecto detinebatur. Cujus mater ad sancti Stephani Memoriam fide firmissima convolavit, secumque postquam filii sui causam optimo advocato commisit, exinde aliquid pulveris pro sanctificatione abstulit, & revertens domum filio jacenti adhibuit. Ex quo mox ille fanitatis beneficium sentiens, de lecto surrexit, & non solum pedibus suis ambulare cœpit, sed etiam per duodecim millia passuum proprio gressu ad beati Martyris Memoriam pervenit, gratias in corde suo agens, de pedum sanitate percepta, sed adhuc preces fundens de propria lingua solvenda. Proinde exuens sibi manicam tunicæ suæ, eo quod orarium non haberet, per (c) fenestellam Memoriarum ad interiora loca sanctarum reliquiarum manu injecta mittebat, atque inde rursus dexteram reducens ori suo admovebat, & linguam contingendo paula-

(a) In ante editis deest Zaritorum, pro quo forte melius, Diarrhyssorum. Restituitur hic sicuti scriptum est in Floriacensi codice, in quo postea, loco Restitutus, habetur Resti.

(b) Floriacensis MS. *suisset exemptus, ex quo nondum &c.*
(c) Idem Flor. MS. *per fenestram.*

tim nodos loquendi, gratia fidei resolvebat. Hoc enim sæpius faciendo, tamquam salutare cibos de cœlesti assumens cellario ægrotanti suo adhibuit membro: unde arentem linguam refecit, & loquendi officium adjutus Dei gratia idoneum recepit: ac sic in utrisque illa suppleta est prophetia, per quam olim dictum est, *Et (d) plana erit lingua mutorum.* *Isai. 35.*

CAPUT XIII.

Ubi cæcus Pistanus lumen recepit oculorum.

CÆCUS etiam quidam Pistanæ civitatis, cui vocabulum est Donatianus, ad stationem potentissimi medici Stephani advenit. Ibi denique pulsans fidei pietate, die octavo, tamquam Dominicæ resurrectionis sacramento, quæ facta est a die quidem passionis tertio, sed in dierum numero post sabbatum octavo, eo die, ut dixi, per fidem lumen oculorum recepit, quando lucem (e) mentium universus mundus per Domini Resurrectionem excepit. Qui cum vota sua cupiens sancto Martyri reddere, argenteam offerret pro sua devotione candelam, (nec immerito candelam offerrebat, qui lumen receperat) is accersitus a venerabili Episcopo, atque interrogatus ut ei diceret quid sibi præstitum esset, quare illud donum offerret, adstante universa Ecclesia etiam ore confessus est, quod & corde & corpore spiritali archiatro curante illuminatus redditus est.

CAPUT XIV.

Ubi cuidam sanctus Stephanus apparuit, qui audierat filium suam a latronibus interfectum.

UBILANEUS nostræ civitatis nomine (f) Rusticanus, filium suum cum alio homine suo porcos mercatum connumeratis solidis miserat fere ad ducenta millia passuum: cumque complures transacti essent dies, neque illi adhuc reversi fuissent, a quodam amico suo argui & increpari cœpit, eo quod filium suum & hominem suum in tam longinquam regionem mittere voluisset, quos jam a latronibus occisos se dixit audisse. Quo audito, ille quasi miserabili luctu percussus domum flens lugensque regressus est. Lacrimis pro cibo tota patitus est die. Interea cum sic nox eum oppressum mæroris tenebris invenisset, ecce per somnium videt sibi apparere quemdam decorum juvenem, cujusdam (g) honorati & primarii civitatis viri nomine Uzalenis vultum habitumque præferentem, eumque hilari facie sibi dixisse, Quid ploras? Respondisse autem se, (h) ut ipsius utar simplicibus verbis, Domine meus, per bonitatem tuam ideo ploro, quia audivi quod homo meus & filius meus occisi sunt. At ille consolans eum ait illi, Non sunt occisi. Tamen qui sum ego, ait? Ille respondit, Dominus meus Uzalenis. Bene, ait ipse, dixisti, quia Uzalenis sum, sed non sum ipse quem putas: Ego enim sum Stephanus. Sane unde tristis es de filio tuo & homine tuo, scias quod jam huc habent redeuntes faciem. Nam dedisti illis solidos viginti quinque, insuper autem acceperunt creditam pecuniam prope viginti millia folles, & adducunt secum porcos numero quadraginta quatuor omnes electos. Venient autem die Romanorum civitatis, hora

(d) Sic Floriac. At editi, *plena.*

(e) Sic Floriac. MS. Editi vero, *gentium.*

(f) Floriac. MS. *Rusticianus.*

(g) Ita Floriac. MS. Editi vero, *Honorii.*

(h) Floriac. MS. *Respondisse autem se supplicibus verbis, Domine &c.*

hora prima. Hæc itaque omnia sicut per somnium revelata sunt, ita postea re ipsa completa sunt. Namque & homines incolumes reversi sunt, & porci tot numero adducti, & summa pecuniæ creditæ eadem inventa, & dies horaque adventus illorum prædicta sine ullo prorsus errore est consecuta.

CAPUT XV.

De parvulo qui cathechumenus mortuus est, & meritis sancti Stephani matri vivus restitutus est.

1. **C**UJUSDAM (a) mulieris filius parvulus mortuus cathechumenus erat. Qui matris portatus manibus cum ingenti ejulatu & miserabili vociferatione ante ipsam Memoriam gloriosi Stephani fuit projectus, tradente illa mortuum, ut ab eo reciperet vivum. Cumque ad aures Amici Dei pulsaret fide pietatis, percussa duplici luctu orbitatis, quod & in præfenti vita filium perdidisset, & in futura, utpote sine gratia baptismi, salvum habere non posset, ecce inter diu lamentantis & vociferantis dolorem & clamorem miseræ matris, repente parvulo spiritus redditur, vita tribuitur, vox viventi conceditur. Continuo Presbyter accersitur, baptismus parvulo traditur, sacramenta complentur, atque ita a peccatorum letali catena anima liberata, statim etiam mortalis carnis vinculo exiit & ad Dei spiritalis amplexus summa celeritate liberata dimittitur. Ita & matri non modica consolatione concessa gaudere de (b) reddito filio datur, & parvulo salus vera conceditur. Qui profecto ob hoc ad modicum vitam recepit, ne in æternum moreretur: ob hoc ad tempus mori meruit, ut vita perpetua frueretur.

2. Hæc interim de multis & pæne infinitis miraculis pauciora decerpimus, ne in præfenti auditoribus propter festivitatem Martyris de longinquo adventientibus forsitan oneri esse possemus. Ceterum quod nobis difficillimum est, si omnia recordari ac recensere, ut superius dictum est, vellemus, librum prolixum faceremus. Ipsas enim notissimas clarissimasque virtutes ad prædicationem sui sibi met sufficere existimamus, quæ non indigent humanæ linguæ facultate, quoniam prævalent divinæ potentiz perspicua veritate. Verumtamen devotionem nostram ad ædificationem fratrum in nomine Christi ex aliqua parte exhibere volumus, ut paternæ obedientiz mercedem orationibus vestris recipere & gloriosi Stephani primi testis Christi benedictionem favente divina misericordia possimus impetrare: per Christum Dominum nostrum, cui est honor & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

DE MIRACULIS S. STEPHANI

LIBER * SECUNDUS.

CAPUT I.

Allocutio de libro altero ad præcedentem adjungendo.

BENE mecum recolite Sanctitas vestra, sanctissimi Patres & Fratres, quod cum in conventu nostræ hujus Uzalenis Ecclesiæ * cum Domini Stephani primi martyris Christi miracula fideliter descripta, & publica adtestatione comprobata, ante

hoc tempus vobis qui adfuistis de publico recitentur, hoc quoque plenissimæ gratulationis munus ipso Amico Dei, ut credimus, procurante dilectioni vestræ exhibitum, ut post recitationem divinorum operum atque gestorum, ipsarum etiam personarum in quibus illa miracula facta, quæcumque in præfenti reperiri potuerunt, demonstratio perspicua & professio propria, non solum scriptis nostris testimonium perhiberent, verum etiam oculis adspectibusque vestris fidem veritatis ingererent. Unde factum est, ut dum ipsæ virtutes Dei vestris auribus primitus per lectionem intimarentur, etiam visibus vestris * oculata fide præsentarentur, ut illud in vobis quod in Psalmo scriptum est completur, *Sicut audivimus, ita & vidimus*. Erat namque in tanta re cælestis gloriæ spectaculum grande. Ubi enim pronuntiaverat lector quamlibet historiam, verbi gratia primitus de quadam cæca, postea illuminata, statim terminato sermone hæc eadem persona requisita in populo, & inventa, & in medium omnis Ecclesiæ producta, admirantibus & congratulantibus, videbatur sola jam sine ullo comite ac duce, sicut prius solebat, incedere, ipsaque etiam per se gradus absidæ conscendens, universis eminus conspicienda adstabat, & testimonium in se divinæ gratiæ, ipsorum suorum illuminatione oculorum veluti fidelium testimonium tacita quadam prædicatione proclamabat. Item cum de paralytico sanato multis antea cognito præcessit lectio, continuo idem qui ab ejusmodi infirmitate fuerat curatus, similiter productus e populo proprii gradiens passibus, cum totius Ecclesiæ magno gaudio cernebatur, præconia divinæ laudis quibusdam contestans palpabilibus documentis, ipsis sanatis sui corporis integris membris. Dum hæc itaque gererentur, dumque uno eodemque tempore singulis quoque conscriptis etiam ipsæ res mirabiliter concordant unitate coirent; profecto putares non tam præterita narrari, quam potius præsentia demonstrari. Ita enim quod sermone proferebatur, statim etiam ipso præfenti opere cernebatur, ut quædam majori miraculo mirabiliora ipsa miracula redderentur. Quis tam durus ac ferreus non in lacrimas erupit, non ad pietatem humilitatemque defluxit? Quis unquam digno præconio loqui possit? Fiebat clamor gratulationis in auditu lectionis: rursus quoque major exultatio excitabatur in adpectu visionis; ac sic per auditum & visum penetrabat flamma divini amoris omnis tunc cor hominis. Hæc autem quia sine silentio præterire non potui, propter eorum qui illo tempore adfuerant memoriam renovandam, sive eorum quos ista latebant nequaquam scientiam defraudandam: & quia illa ipsa continuo quæ recitata sunt, statim etiam a religiosis plurimis cum clausula sua capta sunt atque descripta, idcirco ad alia quæ consecuta sunt narranda, hinc adjuvante Domino, quasi libelli secundi exordium sumimus. Referam igitur vobis, Carissimi, adjutorio Domini nostri Jesu Christi, adhuc Stephani patroni communis miracula gestæ rei multisque bene notissimam in laudem & gloriam Dei memorabilem historiam.

CA-

(a) Miraculum istud refert Augustinus in Sermone 323. n. 3. & Sermone 324.

(b) Sic Floriac. MS. At edici, de redempto filio.

CAPUT II.

De Megetia que paralyti fuerat percussa, quæ inter medicorum manus defecerat, & currens ad sanctum Stephanum a duplici infirmitate curata est.

I. **C**ARTHAGINIENSIS CIVITATIS quædam fuit, nobilis genere, nobilior Christi fide, Megetia nomine, dives in sæculo, ditior in Deo: cui Christiana mater erat nomine Vitula: pagani autem erant maritus, & focer, & pater. Hæc cum in utero haberet, quarto mense conceptus sui, nescio unde naufragio prius ac rejiciendo dum frequentius pateretur stomachi concussionem, orisque distensionem, & vomitus provocationem, in pravitate pestemque paralytis causa perducta est, ita ut exclusis a locis suis ipsis cardinibus dentium & arteriarum, nequaquam posset dilapsa ora constringere, neque pervios atque integros palati motus ac linguæ ad aliquid vel ore emittendum, vel in os recipiendum habere. Remanserat in femina pia & pudorata deformis quidam & averfandus adspexus, & ibi vitii macula corpori erat infixæ, ubi utique nequaquam posset esse cæzata. Facies quippe erat, de qua quidam dixerat, Frons hominem præfert, quæ tegi sine dedecore non potest. Ceterorum namque membrorum cum aliquo vitio officia præpediuntur, nonnulla industria rubori subtrahuntur. At vero cum ipse vultus aliqua fuerit fœditate turpatus, quidquid propter verecundiam tegminis adhibetur, ipsa verecundia magis augetur. Quid ergo faceret nobilis matrona, velamento abscondens ora vitiosa, dum venientibus salutatum ad se æque aliis nobilibus feminis, aut osculum dare, aut sermonem conferre, ipsius vitæ societas atque humanitas compulisset, ut taceam de cibo & potu, quod vix ægre poterat manducare vel haurire? Namque ingenium industriaque medicorum diu multumque circa eam laborantium frustra, non solum nihil salutis ei conferre poterat, verum etiam in deterius causa pergebat. Nec immerito: ab illo enim conditore & redemptore omnis naturæ Deo nondum in illa reformabatur, quod non nisi ejus virtute formatur, cujus censura omne hominis corpus & disciplina constringitur, & medicina laxatur. Tali igitur confecta marore ac dolore, nec quorumcumque remediolorum aut medicamentorum ullo adjuta levamine, fere jam sexto mense, tabefactum fuerat delicatæ corpus animusque puellæ. Ob quam rem etiam illud quod gestabat a vitali spiritu jam destitutum, intra septa viscerum retinebat emortuum. Ita cum prius sub uno paralytis vitia jam ipsa vitæ horreret, accessit aliud gravius & periculosius, unde nec ipsa quidem vivendi possibilitas remaneret. Nam si puella sic defecerat sub vitiosi oris labore, quomodo posset vivere cum mortuorum viscerum collapsione? Septimus mensis incesserat, non vultus pestifer a pravitate exuebatur, non alvus onere mortuo exuebatur. Pontius vero Megetiæ pater, focer autem Avitianus, & maritus Adventius, utpote adhuc gentilitatis erroribus adstricti, quidquid non solum per industriam medicorum, verum etiam per artes dæmoniorum ac superstitionum signamenta vanitatum, quasi pro vita intermorientis Megetiæ poterant adtentare, frustra omnino atque inaniter defudabant. Sed error infelix quid saluti humanæ te crederes posse conferre, quam

Omnis studuisti semper ac ferre? Resellit te vox veritatis in sanitas a sacratissimis Psalmis, contestans generaliter & bre-

Deo.

viter, a quo vere sit omnis salus animæ corporisque, dicens, *Domini est salus*. Soli enim Deo recte canatur, *Homines & jumenta salvos facies Domine*. Qui dignatus est creare, ipse prorsus dignatus est & sanare.

2. Proinde illis memoratis personis diu in talibus frustra laborantibus, & non corpore, sed corde dormantibus, ecce Deus ille magister qui non dormit neque dormitat, qui custodit Israel; ipse Deus, inquam, cui cura est pro omnibus, religiosam Vitulam Megetiæ matrem, fideli calore succendit, atque ut ad domini Amici sui Stephani suffragium accederet, inspiravit. Quam, ubi benedicta femina in sacrarum reliquiarum loco de Carthaginiensi urbe ad Uzalensem profecta est, misericordissimus Dominus & miserator excepit, exaudivit, adjuvit, atque de filia compotem fecit, ac de diabolo adversario superato victricem triumphare permisit. Dicit non potest quibus illa pia femina Amicum Dei flebilibus vocibus fuerit aggressa, & quanta cum miseratione ante limina gloriosi Martyris prostrata effusus sui cordis dolores expresserit, in hæc verba prorumpens: Domine Stephane Christi amice, subveni matri miseræ, ad te confugiens pro salute periclitantis filiæ. Hic te ergo planctibus oro, illic te ancilla tua præsentem medicum sentiat imploro. Scis ipse qualibus causis laboret Megetia, & in quo vitæ discrimine sit constituta. Ecce enim ex quanto tempore jacet, misera toto corpore, & paralyti dissoluta, & visceribus tabefacta. Proximum est autem, ut septimo mense completo, comprehendatur ab octavo. Omnes desperant de salute Megetiæ: ego quæ ad Christum & te Amicum ejus confugi, credo quia talis luctus de filia non imponetur capiti meo. Peto autem & rogo, ut cum hinc a corona tua reverens festinanter ad ancillam tuam proficisci cæpero, recreetur anima mea de filia aliquo nuntio bono. His & horum similibus multis assatibus ubi satis visa est sibi idoneum instruxisse advocatum sanctum Stephanum apud judicem Christum, prope ad revisendam filiam, unam & solam suam maximam curam, mater parturibunda revertitur. Oleum tamen sanctificatum, & orarium vel sudarium * orationum suarum sudorumque pro salute filiæ laborantis testimonium, a beati Martyris Memoria secum pariter reportabat. Ecce igitur in via cum declinandorum æstivum gratia (nam æstivum tempus erat, quo igneus sol terras urebat) fecisset, subito adveniente nuntio accepit litteras a viro suo de Carthagine directas, sicut precibus suis postulaverat, in quibus proxime futura liberatio filiæ significata erat. Nam mensem octavum altera die ingressura filia dicebatur, aliquantulum tamen vegetior esse, & sui jam partus signa præcedere, & bono animo illam de filia esse debere. Quod totam religiosæ Vitulæ matri, non ore humano, sed divino oraculo nuntiabatur. His igitur primis votorum suorum relevata mater auspiciis, perniter advolavit. Quæ ubi pervenit Carthaginem, suamque natam in ipso vitæ articulo positam invenit, statim sacratio oleo filiæ membra perunxit; sudarium quoque amplexandum pectori tradidit. Quo facto, rediiva Megetia uteri sui partu exonerata, octavi mensis ingressa prægnantibus mulieribus tremenda * lumina, ab ipsa mortis regia, rursus auris est vitalibus restituta. Sic itaque una letali causa dispuncta, archiatro cale-

Pf. 3. 9.
Pf. 35. 7.

Pf. 102. 4.

* Ultra-
gratio-
num.

* forte,

caelesti protinus altera curanda restabat. Quod ut jamjamque fieret, fida mater Vitula filiam liberatam ad vitalis fontis venam, unde agræ suæ hauritum caeleste poculum adulterat; salubriterque infuderat, secum reducere cupiebat. Sed nondum recuperatæ vires Megetia, post laborem periculosæ enixionis suæ, alterum itineris subire laborem minime permittebant.

3. Interea vir, locer & pater puellæ nihilo adhuc permoti in laudem Dei verique ejus Martyris primi de tam miserabili causa uteri, rursus cœpere ob ejusdem curandam reliquam valetudinem, id est, vitiosi oris pravitatem, illa hominum remedia erroreque consulere, & longas moras temporum frustra contere. Namque annus integer & aliquot fere menses evoluti sic erant. Tandem fidelis mater Vitula, archiatrum quemdam Felicem nomine Carthaginiensis civitatis, fidelissimum præ ceteris atque amicam domus suæ, corrogavit ad se ipsam, ac super salutem ipsius unicæ obtestando constrinxit, dicens, Sic unica filia tua vivat, potestne curari Megetia de paralyti ista, an non? Tum ille: Fideliter dico, filiam tuam de hac causa penitus curari non posse, quia sic me voluisti constringere. Ipsa, inquit, junctura quasi carri, ubi oris & maxillarum retinacula quædam continentur, exclusa est a locis suis. Cui respondens mater Vitula, fidei suæ stabilitate fundata, continuo retulit dicens, Ego non sic credo in Christo meo, quia sic relinquetur filia mea in hoc tanto paralyti malo. At ille fidei firmitatem valde admirans in femina, Hoc inquit, omnipotenti Deo licet facere, cui credis: nam nihil speres ex nobis. Quibus religiosa Vitula auditis, dimisso a se archiatro, assumens secum Megetiam suam adiit virum suum, & virum filia suæ, ac pio inflammata dolore, sic fari exorsa est: Adquievimus, inquit, vobis misere usque nunc, nec resistere viris mulieres valuimus: diu vestras pertulimus voluntates, ex quibus nullus fructus salutis filia, nullus cessit effectus, ita ut ecce per annum & quot excurrunt amplius menses inter manus medicorum corpus filia meæ tantummodo fatigetur, nec omnino, sicut videtis, aliquid perficiendo sanetur. Rogo aliquando permittite & nobis, ut faciamus & nos quæ expediunt nobis: eamus & nos ad medicum nostrum. Credo in illum, quia qui noluit Megetiam cum suo partu mortuo mori, ipse etiam eam faciet sano vultu suo inter homines conversari. His atque hujusmodi querimoniis deploratis iustis ac veris, nequaquam illi viri tali femina virili animo induta valuerunt resistere. Maluerunt sponte cedere, quam quolibet alio judicante victi discedere.

4. Flexis itaque illis in hanc sententiam matris Vitula, marito scilicet simulque patre Megetia, sed marito quidem adhuc pagano, patre vero Christiano catechumeno educto nomine Pontio, Senatoria dignitatis viro: (Dignum est ut ejus fidem in Christo cœpinus pronuntiare, ejus quoque vocabulum jam incipiamus cum debito honore pariter nominare: qui sane quemadmodum initiatus Christiano nomine fuerit, quoniam locus videtur exigere, minime nos pigebit aperire. Quando enim religiosa Vitula, nondum de partus periculo liberata Megetia, ad Amicum Dei fuerat profecta, ibi in suis precibus etiam de hujus viri sui venerabilis credulitate instruxerat, ut ille imbueretur fide

Tom. VII.

ac nomine Christiano. Quod sane eidem illa ipsa nocte tali est visione revelatum. Visa est quippe sibi videre juxta ipsam beati Martyris Memoriam duo cerofaria luminosa pariter igne flammantia, ibidemque assistente secum atque apparente memorato Pontio viro suo, sibi dictum fuisse, Vitula, melius lucet cerofarium nostrum: unde volo scias me posuisse jam jugulos. Quo viso auditoque, religiosa Vitula somno expergescens, & mane facta oratione suppleta, hoc ipsum quod in somnis viderat quibusdam ancillis Dei enarrare cœpit. Et prior ipsa somnium suum interpretata respondit, dicens ad memoratas circumstantes virgines, Novit sanctitas vestra, quia cito Pontius credet in Christo, sicut confido de Christo meo. Nam hoc est, quod per somnium mihi significavit dicens, Volo scias Vitula, quia posui jam jugulos, non utique nisi sub jugo Christi. Sic ergo honorabilis Pontius effectus, ut dixi, primum catechumenus Christianus sequenti anno, hisdem diebus quibus a religiosa Vitula beatus Stephanus pro salute mariti æterna fuerat exoratus.)

5. Sed, ut dicere cœperam, consentientibus sibi videtur viris suis, mater Vitula cum Megetia sua pariter de Carthagine profecta, pariter ad Memoriam beati Martyris pervenerunt, ac deinde ante sacra ipsius limina prostrata, die noctuque flentes & ejulantes, cinere & cilicio squallentes, inde nobiles feminae homines non erubescens, ut Deo essent placentes, susceperunt illud quod dictum in Psalmis audierant: *Fuerunt mihi lacrimae mea panis die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie, Ubi est Deus tuus?* Etenim neque ista de ipsa nostra religione Christiana piis & nobilibus feminis deerant ab incredulis impropria, unde ante Dominum flebilibus vocibus, & amaris, ut scriptum est, verbis memorabant, & effundebant super se animam suam. Dicebatur namque ab inimicis fidei nostræ, Ubi est Deus vester? Inclamabat ergo Vitula mater auribus Amici Dei; Domine Stephane, ecce adduxi Megetiam tuam ad te, quam tu ipse liberaisti de morte, Nec nos in gaudium inimici fecisti venire, non tradens nos in animas tribulantium nos, qui detrahunt & desperant de Christo Domino nostro, & de te ejus tanto Amico. Fac, rogo, fac iterum erubescere eos de tota & de plena Megetia tuæ salute, sicut jam fecisti erubescere eos de ejus uteri periculosissimo labore. Non omnino deficiet ad minora, qui præstitisti majora. Quod promissi ejus viro pagano de te, imple propter te. Non confundatur mater in filia, quæ præsumsit in te, quæ confugit ad te. Certe ut oculus cordis nondum credentium nobisque insultantium sanetur, os filia curetur: & ut adquiratur sanitas animæ illorum, præstetur puellæ sanitas membrorum suorum.

6. Talibus in ejusmodi sensum dictis lacrimabilibus deploratis, septima transferat dies, cum ecce nocte intempesta visitatur per somnum Megetia, videt apparentem sibi insignem virum visum, Diaconi præferentem habitum. Illa cum rogare cœpit, velut quemdam medicum spiritualem, ut os suum inspiceret, & si dignaretur, curaret. Verum ille mox ut os ejus intexit, vultu eam hilari serenoque intuitu ait: Equidem adhuc os tuum non reatum; sed sursum adspice, & vide quid voliter super caput tuum. Continuo illa super se erigens

LII

oculos

oculos, vidit serpentem quemdam terribilissimum supra se pennarum remigio volitantem, atque huc & illuc tortuosis anfractibus oberrantem. At pavescens Megetia horribili monstruosoque visu, insignis illius viri exhortatione firmatur, ad ipsam dicentis, Nisi prius istum serpentem occideris, sanari non poteris. Sed noli metuere, forti animo illi congrederi, & omnino superabis. Quo audito Megetia fidei suae robore & de tanti adjutoris sui armata protectione, arrepta in tempore sibimet velut virga oblata, contra illum draconem terribilissimum & tortuosissimum decertavit. Quem, etsi diu exercita diuque ab reluctante adversario delassata, ad extremum tamen ubi illum in capite percussit, continuo prostravit. Quo trepido gaudio expergesta, strato exsiliens evigilavit. Cumque somnii sui quid ratio portenderet cogitaret, nec liquido intelligere valuisset, exinde oravit visitari, confirmarique poposcit, ac deinde se quieti permisit. Ecce de novo videt illum decorum habitu juvenem, nivea veste fulgentem, ac statim jacenti sibimet velut manu porrecta, audivit jubentem pariterque dicentem: Surge, sic curaris. At vero Megetia, ut ante medico homini facere consueverat, capite opposito, quasi fovenda ora sua ei offerebat. Sed ille, ut pote ignorantis corrigens factum, respondit eidem, Ut quid hoc facis? Prius sunt tibi oculi curandi. Illa rerulit dicens, Domine meus, oculos sanos habeo, sed ut os meum cures rogo. Et ille, Jam, inquit, tibi dixi, prius sunt in te oculi curandi. Tunc velut caelestis archiatrus, spiritu cordis secreta introspeciens quasi eam medicinale collyrium imposuit, oculos superlinivit, atque discessit. Verum cum mane facto hoc ipsum religiosa Megetia somnium suum carissimis suis & sanctissimis feminis indicaret, in ipso sermone narrationis suae ultero corde compuncta & cujusdam peccati sui recordatione subito stimulata, peccatum suum confiteri non distulit, sed sicut scriptum est, delictum suum agnovit, & injustitiam suam non operuit. Ecce ergo qui illi erant oculi prius curandi, non utique corporis, sed cordis, quod, ut spiritualis medicus, gloriosus Stephanus pronuntiavit illi dicens, Prius sunt tibi oculi curandi. Sanandum quippe erat quod vitiosum latebat in mente, ut sic demum sanaretur quod depravatum cernebatur in corpore. Hinc ille quoque terribilissimus serpens, qui super caput volitabat, quia principalem rationalis animae mentem obtinebat, conterendus fuerat & vincendus. Dum enim reatus cujusque delicti humiliter agnoscitur, caput colubri paenitendo quassatur, cordis oculus confitendo purgatur. Duodecimo igitur die, ex quo cum sua ad Amicum Dei venerat matre, dum orat ad locum sacratae Memoriae pulsans fidei pietate, non solum affectu cordis, verum etiam motu corporis ipsa ostiola Memoriae impulsiva patefecit, ac vim faciens regno Dei, caput suum intromisit interius, & super cubile sanctarum reliquiarum confixit, lacrimisque suis omnia illic lavit, atque rigavit. Verum ecce illo desuper miserante qui appropinquat contritis corde, Megetia famula Dei quadam sibi visibili & adtrectabili manu os suum corrigi & compalpari persensit. Quae postea quam ab oratione surrexit, circumstantibus choris virginum sanctarum, ibidemque pro illa & cum illa Deo laudes dicentium, tremens & gaudens hoc ipsum indicavit. Quale tunc quantumque

Locus
corruptus.

Ff. 31. 5.

in omnibus mentibus fecerit gaudium & fletum ante ipsum Deum excitaverit affectum, vix poterit explicari.

7. Sed ante quam gestae rei ad finem optatissimum veniamus, ubi plenam perfectamque salutem religiosa Megetia, Amico Dei curante atque auxiliante in nomine Christi, demonstraturi sumus, quod in medio hujus aliud mirabiliter contigerit, nequaquam praeterire debemus. Cum ferme quadraginta diebus circa sancti Martyris locum orando mater filiaque persisterent, ecce repente venientibus litteris, sibimet Carthagine directis, quo pater puella honorabilis Pontius diceretur corpore aegrotare, ad eundem visendum de Uzalensi civitate profecta sunt. Verum cum in medio itineris, aestuum causa, fovendi corporis gratia lavacris uti voluissent; adfuit in praesenti quadam domestica ab infideli * cognita Megetia, & in obviam missa, non tam ad salutandum, quam potius ad explorandum. Quae cum curiosus cuperet benedictae Megetiae nuda ora vultusque conspiciere, intravit cum ea in obsequium, & ubi quantum voluit in faciem famulae Dei intendit, prorsus intergrum sibimet apparens os Megetiae sanumque conspexit. Quo viso, oblupefacta atque mirata illa domestica, quae aliud quam sperabat invenit, continuo ad quamdam juxta stantem sacram virginem convertit sese, & nominatim eam compellans ait: Infans Helpidiana, sana est prorsus domina Megetia. Sic enim Dei gratia vigeat in Megetia, ut licet ejus plenior cura in corpore ex parte aliqua differretur, perfecta tamen sanitatis species reverberandis incredulorum oculis objiceretur. Quod illa ancilla Dei intelligens magnum mysterium Dei, illi mulierculae respondit dicens, Increduli vel modo credite.

* f. cognata Megetiae in obviam missa.

8. Rursus apud Carthaginem cum benedicta Megetia quadam die cum viro suo pagano sermonem conferret, & inter fabulas dum viro suo ore integro vultuque appareret, commotus tali visione vir ejus gratulari coepit ac dicere, Domina Megetia, sanam te prorsus adspicio. Verum illa dissimulando interim tegens quod divina virtus in se demonstrabat, sermonis sui cursum tenebat. Iridemque ille quod videbat tacere non poterat, & sicut prius eidem respondebat: Sana es prorsus, Deo gratias. At illa impleta gaudio, tandem subridens, ait marito: Vel modo jam credes Christo? Et ille: Quid vis, inquit, faciam patri meo? nam & ego Christianus fieri volo.

9. Sed ut jam ad terminum quem promissimus veniamus, dies Paschae sanctissimus propinquabat, ecce benedicta Megetia a quadam amica atque nobili femina Rustica rogabatur, ut voto suo solvendo beato Martyri Cypriano in Mappalia secum pergeret, & sollempnitati pariter interesset. Quod Megetia facere se non posse causabatur, sciens quid in se Dei potentia infidelium oculis ostenderet, quid * plene salutis caelestis gratia reservaret. Tamen amicam contristare nolens, non penitus negavit, sed plane ad illum diem quod Deus voluisset facturam se esse promisit. At ubi illa amica discessit, non destitit die noctuque orationem instare Megetia. Buccellam sane omni die in oleo sanctificato tinctam prius accipiebat, & sic ceteros cibos sumebat. Quadam vero nocte visitavit in somnis, ita ut se juxta Memoriam beati Stephani

* f. plene saluti.

Ran-

stantem putaret, ibique juvenem illum speciosum cerneret, candida luce perfusum & insigni equo subvectum, lampadesque quam plures lucentes, ac præcedens ei splendidissimum apparatus, sibi que ab eodem clara voce dictum, Ad te pertinet ista lux, Megetia, suscipe illam. Postquam visionem expergesta gaudioque repleta, statim ubi se famam sensit, manus suas ad os suum faciemque inspiciendam applicavit, & quasi præ nimio gaudio soli sibi non credens ancillas suas quæ circa lectum suum quiescebant, clara voce excitavit, & ut ad se inspiciendam atque contemplandam accederent, advocavit. Tum illæ, ut viderunt in domina sua donum Dei fuisse impletum, votumque omnium esse perfectum, omnes pariter in lætitiâ exclamaverunt, & in laudem Dei eruperunt. Advenit etiam ille ab amica præstitutus sibi met dies, venit a diversis ad religiosam Megetiam, ut sicut promiserat, ad destinatum locum caras suas non deserendo pergere dignaretur. Sed Megetia Dei famula velamento adhuc, sicut solebat, ore contenta, ab intimo cubiculo ad amicas suas foras egressa est. Quas ubi de se aliquandiu tristes esse permisit, subito illo a facie velamento ablato, & vultu demonstrato ait, Ecce vos videte quid in me Deus dignatus est perficere, & una mecum gaudete, & ipsi Domino pro me gratias agite. Quam ubi omnes conspexere, gaudentes & Dominum benedicentes, oculis lambere, & eam complexari cœperunt. Tunc omnes una ad ecclesiam perrexerunt cum ea, & vota sua Domino persolverunt. Peracto autem sancto Pascha Domini, etiam ad Uzalensem civitatem religiosa Vitula una cum Megetia sua alii que religiosi feminis venit, vota que sua de salute filiarum plena & perfecta Christo Domino Christique Amico in conspectu omnis nostræ Ecclesiæ congaudentis atque congratulantis hilariter reddidit, ferventer exhibuit, fructuoseque persolvit.

CAPUT III.

Donatus quidam apothecam habens, fere ducenta vasa vini corrupta reperit, cujus jussu minister lagenam ex omnibus vasis impletam adulterat, & ad sanctum Stephanum currens, ibique ponens oravit, & reversus cum lagenâ in omnibus vasis ex eadem infudit, & reparatum est vinum.

DONATUS quidam dicitur homo, sane honestissimi quoque filii nomine Rustici præfectorum numerarii cunctis bene notissimi pater. Hic in fundo suo suburbano cum loco & nomine vocitato, probi generis vina quotannis condere & conservare consueverat. Interea, ut possessoribus mos est, commodorum quæstum causa, quoslibet terræ repositos fructus tunc malle venales emtoribus publicare, cum votis exoptatorum lucrorum avariora concurrunt pretia temporum, visum est memorato domino prædii, cum quodam homine suo, vini scilicet gustatore peritissimo, apothecam suam primitus intrare, ac per singula vasa examinando vina approbare. Quo facto, mox ut degustator haustum vasis merum applicuit iudicio labiorum, continuo stupefacta in homine ora vultusque palluere. Nam præter quod vini tæterrimus color averfandum oculis ex se ostendebat adspectum, etiam tristissimus sapor labiis mærendum ingerebat gustum. Verum cum hoc malum in uno tantum vase consistere putaretur, non tam molestante damnum jacitura patris-familias habebatur. At ubi per singu-

Locus corruptus.

la vasa cœptum est circuire, omniumque vasorum, id est, fere ducentorum numerus examinatus similiter degenerasse ac deperisse repertus est; quis tunc ibidem fuerit possessoris animus, quis ipsius apothecarii luctus, puto quod ignorare non possit omnis compatiens animus humanus. Non enim re vera minimum & contemnendum detrimentum damnumve contigerat, sed ducenta, ut dixi, fere quæ putabantur vasa vino suavissimo plenissima, eadem e contrario reperiebantur, nec aceti, sed cuiusdam corruptissimi & fæculentissimi liquoris squalore adimpleta. Quid ageret ita rei labefacta suæ dominus, vindemiæ suæ interitum non adhuc in vitibus, sed quod est gravius, in ipsa perpeffusa apotheca? Quid, inquam, ageret quid tam corrupto nec jam dicendo vino facere potuisset? An forsitan qualicumque abjectissimo pretio vendidisset? Sed quis tam fatuus emtor ad rem fatuam accessisset? An saltem effunderet atque projiceret? Sed quis ita oblitus laborum suorum esset, ut qualescumque anni fructus proculcandos hominibus belluisque facile exponeret? Tandem fluctuabunda in talibus mæroribus anima divinæ adspirationis aura perlata in portum fidissimum stationemque tutissimam velificante deducta est gratia. Nam multa secum agitanti hæc potior sententia animo infedit possessoris, confugiendum esse ad Amicum Dei Stephanum sanctum, primum Martyrem Christi. Proinde jubet illi prægustatori vini sui, ut unam lagunculam ex quolibet vasorum suorum adimpleret, eamque ad beati Memoriam, benedicendam diluculo deportaret, atque exinde sanctificatam continuo referret, tumque ex illa per omnia vasa parum quid superfunderet atque discederet. O Domine, Domine, cui cura est pro homine, omnia benigne faciens propter hominem, qui per sanctos tuos olim aquas amaras & infecundas ligno immisso & vase salis injecto sanasti, ac per te ipsum, Domine, aquam in vinum convertisti, ipse nunc & per Amicum tuum Stephanum sanctum, reparasti in flatum pristinum vina perditâ, versa amaritudine in suavitatem, nigredine in candorem, mærore in exultationem. Propere igitur domini sui iussa minister ille fidelis exsequitur: lagenam, ut fuerat præceptum, hausit, perrexit, apposuit, reportavit, vasisque singulis permodicum quid contribuit, & abiit. Altera die memor fidei mandati sui surgit pater-familias matutinus, ministerii conscium ministrumque convenit, una secum ad apothecam comitem ducit: inspiciuntur denuo cuncta per ordinem vasa: vinum hauritur, nitor in colore conspicitur, sapor in gustu approbatur, tristitia in gaudium commutatur, & quid quantumque fides in Christo ejusque gloriosissimo Amico valeat reperitur, cunctisque audientibus mirantibusque succeditur: denique illa probatissima vina condigno pretio emtoribus distribuuntur. Ecce qualiter divina providentia utilitatibus hominum deservit: & quid tandem Deo pro tantis ejus beneficiis exhibetur aut redditur?

Erod. 15. 25. Reg. 2. 21. Jos. 2. 9.

CAPUT IV.

Ubi draco de celo magnificus apparuit, a cuius conspectu uniuersa plebs ad Stephani limina confugit, & ipsis orantibus paulatim inter vellera nubium subira-
Elus non comparuit.

Pf. 148.
7.

1. QUADAM die agebantur nundinæ in nostra ciuitate, & hora jam meridiana cæli facies ferena in tætram & caliginosam aeris turbidinem subito est commota. Ecce autem desuper adspicitur igneus quidam & immensæ magnitudinis pendens in caput e nubibus draco. Quod non ita insolitum & novum debet videri, non solum propter notitiam popularem, verum etiam Scripturæ sanctæ auctoritatem, quæ de draconibus sic memorat dicens: *Laudate Dominum de terra, dracones & omnes abyssi, ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis, quæ faciunt verbum ejus.* Abyssus namque dicitur, non tantum hic deorsum aquarum inestimabilis profunditas, sed etiam sursum istius caliginosi aeris, quem suspicimus, immensitas, qui maris, ac terræ humore videtur pinguescere: cuius impulsu stabiles auræ excitantur, velut lanæ vellera nubes agitantur, fulgura ignita emittuntur. Quæ omnia ne, sicut insipienter sapientes putant, casu & fortuito fieri crederentur, sancta Scriptura vigilanter providit: & postea quam dixit, *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis*; continuo subiunxit de ipso uniuersitatis Creatore atque rectore, & ait, *quæ faciunt verbum ejus.* Proinde pendentem ex hac, ut dixi, providentia dispensationis Dei, & nubibus flammantem draconem tamquam de superiore abyssu procedentem atque emicantem, cum aliquandiu huc atque illuc motus aer ferret atque deferret, ac iamjamque præcipitandum super mediam ciuitatem tremor omnium qui aderant expectantium & stupentium cerneret, fugere conventu publico popularis turba cœpit, & passim quacumque timor egerat, sicut quisque poterat, discurrebat. Totus denique ipse dissolutus perturbatusque mercatus. Relicta namque omni negotiatione terrena, pro sola tantum homines metuebant vita. Quis enim tunc quæret lucra pecuniæ, in tanto discrimine damna deplorans animæ? Aut quis cogitaret vel corporis victum, formidans vitæ suæ ultimum occasum? Quis porro cuperet vestem, metu mortis amittens mentem? Magnus etiam concursus multitudinis ad gremium Ecclesiæ matris ad misericordiam protinus conuolavit Dei Patris. Ad ipsam Amici Dei sacratam Memoriam in facie prostrata jacebat diuersa ætas, dispar quoque sexus. Tandem pro cunctorum stertibus opportune ad Christum domini Stephani fusa prece, clementia Dei annuente, horrendus ille draco paulatim cœpit a conspectu hominum inter nubium septa subtrahi atque abscondi, & qua venti incubuerant, redeunte cæli ferena facie, discuti atque propelli, ac sic revocatis animis, atque a tanta tristitia in lætitiâ reductis, reddebantur Deo & Amico ejus uberes gratiæ cum ingentibus lacrimis de inopinata gratulatione profusis.

2. Ad hæc accedit etiam aliud quiddam ex hoc ipso miraculo mirabilius: ne ignara in omnibus fragilitas humana, nihil de diuinis judiciis & beneficiis evidentius apertiusque edocta, ita ut dignum fuerat, existisset grata. Ecce namque altero die procurante diuina dispensatione quidam ne-

gotiator numquam notus cognitus regioni, Subdiaconum nostrum nomine Sennodum in loco * Membloturano ultro conuenit, & ad se vocavit, & quisnam vel unde esset ab eodem flagitavit. Qui ubi se Subdiaconum Uzalenis Ecclesiæ memoratus est, respondit continuo idem ille ignotus homo, (si tamen solum homo, credendum est enim quia Angelus & homo; neque enim hoc vel inauditum atque inexpertum est, siue religioni Christianæ siue notitiæ humanæ, sanctos Angelos tereno habitu & visibili specie plerumque hominibus apparuisse) Dedit ergo Subdiacono memorato velum variis pictum coloribus, in quo inerat pictura hæc. In dextera veli parte ipse S. Stephanus videbatur adstare, & gloriosam crucem propriis repositam humeris bajulare, qua crucis cuspidem portam ciuitatis videbatur pulsare, ex qua profugiens draco tæterrimus cernebatur exire, Amico Dei videlicet aduentante. Verum ille serpens noxius nec in ipsa fuga tutissimus, sub triumphali pede Martyris Christi contritus adspiciebatur & pressus. Talis itaque pictura veli non omnino absque mysterio Dei ubi a memorato Subdiacono allata pariter atque suspensa est ante ipsam Memoriam tanti patroni, omnis ætas omnisque sexus intueri & mirari cœpit, tamquam spectaculum grande, quo scilicet auctore quoque liberatore draco ille extinctus est hostisque deuictus. Gestæ quippe rei fidem præcedentis diei commendabat in animis omnium adrestatio sequentis diei. Namque illud quod studiosus cernebatur in velo, hoc jam credibilius tenebatur in vero. Concurrerat enim pictura cum gratia, & tam diuinitus pridie gestum salutis beneficium recolebat, quam postea in veli imagine advertebatur. Denique ex ipsa congruentia diei præcedentis atque sequentis veritatis, & imagine rerum & quorundam exemplariorum, tantus in multis stupor pariterque amor, admiratio & gratulatio accendebatur, ut a cunctis nihil aliud omnino vel diceretur vel affirmaretur nisi hoc unum, Vere quia per Amicum suum Deus istam liberaverit ciuitatem, & grandem a nobis depulit pestem. Et re vera Dei fuit ad homines quædam allocutio in velo tacite significantis quodammodo, & dicentis, O miseri mortales, quale hesternæ die draconis evaseritis incendium, vel cuius pro vobis advocati fuerit acceptum suffragium, isto sequenti die istius veli figuracione intelligite, atque gaudeate. Hinc vestram & præcedentem tentationem & subsequenter liberationem apud vosmetipsos conferte, exinde non dubii, sed certi, Deo vestro per Amicum meum gratias agite. Ecce draconem de vestra ciuitate cernitis fugatum & expulsam; ecce conterentem caput ejus primum Martyrem meum: ecce Crucis tropæum, per quod vicistis inimicum. Hoc ergo modo ciuitate nostra a tanto periculo primitus liberata, ac postea tali per congruentem picturam veli admonitione instructa & illuminata, gemino miraculo est omnis pia anima in Dei gloria exhilarata.

CAPUT V.

De dispensatore pecunie publicæ Carthaginis liberato.
1. IN supradictis miraculis domini Stephani patroni communis, virtutes sanitarum & visiones somniorum effectusque eorum mediocritate nostra nos digessisse meminimus: nunc vero evidenter & occultata fide humani habitus corporales ap-
pari-

* forte,
Mem-
plonita-
no, ut su-
pra l. 1.
c. 5.

* f. pa-
rebat,
vel pete-
bat.

Psal. 33.

partiones & demonstrationes in foro, in iudiciis, in luce diei, & conventu populorum, ordinum dignitate hominibus vigilantibus & videntibus exhibitas per ipsum Amicum Dei, adiuvante Domino cupimus enarrare. Igitur dispensator pecuniarum publicae Carthaginensis civitatis, Florentius nomine, sicut in talibus functionibus fiscalium actionum evenire assolet actoribus earum, ut motus saepe potestatum sub quibus degunt, & quorum ditioni inserviunt, incurrant; idem usque ad periculum capitis offensam iudicialis indignationis incurrerat. Qua de re ex praecipuo nescio unde Proconsulis, praecipitanter iustus est rapti, & eius mox obtutibus fisti. Quod cum absque ulla mora officium quod parebas impleret, memoratumque dispensatoris raptum per publicum sedenti Proconsuli in secretario obtulisset; continuo pallor ingens cepit discurre per corda eorum qui aderant, & videbant, atque humana miseratione hominem dolebant, eiusque periculum metuebant. Interea viso protinus quem furialiter querebat, exsurgit in voce terribili potestas irata, minaci eundem dispensatorem interrogatione perturbans. At pavescit hominis fugata mens metu, nec quid diceret inveniebat. Sed ecce Deus ille magister e caelo prospiciens super filios hominum, miscens severitati lenitatem, minas transferens in benignitatem, castigando amans, amando consolans, iudex in flagellis, pater in blandimentis; ubique fidelis, nusquam crudelis: ipse ergo Deus Dominus ad liberandum eum hominem Angelum suum misit, de quo dictum est, *Immittit Angelus Domini in circuitum circumstantium eorum, & eruet eos*. Nam cum dispensator ille vitae suae incertus ac dubius sub tanto metui terribilis potestatis inter questionarios adstaret, repente pulsatum se a tergo percensit. Statimque pallidum a tergo defixa, oculisque furtim retrorsum reductis, videt velut unum de carnificibus circa se adstantem, sibi que suggerentem quid ageret; quem rogare deberet, dicentem & admonentem. Invoca S. Stephanum. Quo viso auditoque Florentius, suae menti ac sensui redditus, & fuga dudum recreato animo confortatus, gloriosum Stephanum intra semetipsum orare atque invocare manare desistebat. Deinde elevata parumper facie ad interrogantem iudicem, oculos intendit in iudicis aspectum. Quem cum nova facie, novoque vultu micantem, fulgentemque conspiceret, neque illum sibi notissimum, sed alium incognitum atque mirificum iudicis consiliarium cerneret, ita ut cum esset assessoris nota antea in omnibus, & marcida aëvo in vultu deformitas & senilis aetas; in illo vero qui ei apparebat, juvenili decore vultus & candor effulgebat. Hoc viso memoratus Florentius, diu multumque permotus, non jam dubius, sed firmus & certus, gloriosum Stephanum ibi praesentem credebat adesse, ipsumque occultata sede intendere se, & in sua causa iudicem sedere, vel iudici adistere. Nam quo plenius perfectiusque de tali visione ac praesentatione Amici Dei fiduciam caperet, videt Florentius eundem suum suffragatorem, sui que iudicis misericordissimum consiliatorem, etiam manu sua sibi met annuentem, & ne quidquam profusus timeret, per manum dexteram significantem, vultuque hilari sibi arridentem, & ipem salutis plenissimam pollicentem. Quid multa? Sensim coepere illi furiales impetus iudicis tumentesque animi ad

omnem tranquillitatem lenitatemque deduci: ita ut non formidaret iudicem, sed agnosceret patrem; nec cuius securim capiti suo pertimesceret, sed cuius favorem propriae salutis speraret. O Domine, Domine, qui veras tuas laudes in sacris tibi Psalmis decantari non arroganter, sed misericorditer jubes; non pro tua iactantia, sed pro nostra tutela, cum dicitur, *Tu dominaris potestati maris, motum autem fluctuum ejus tu mitigas*. Sicut consonat etiam Evangelica auctoritas, ubi imperio Christi tui dum levigarentur turbulenti fluctus ac venti, mirantes dixere discipuli: *Qualis est hic, qui imperat ventis, & mari, & obediunt ei?* Verissimumque quod etiam alibi in sermone Scripturae sacrae dicitur de te; *Cor regis in manu Domini, sicut aqua decurrens, quocumque voluerit, illuc detorquet eum*. Tu enim Domine de consulari irata primitus & post tranquillata potestate erga dispensatorem, illud nostris temporibus exhibuisti, quod in antiqua Scripturae auctoritate prius ferociente & rudium blandiente regia potestate, circa Esther feminam sanctam ostendisti, & in memoriam posteris legendam sciendumque dedisti. Proinde dispensatorem Florentium Proconsul, non iam ut officialem suum, sed tamquam filium remotis carnificibus, non solum ad se se atque ad gremium suum absque ullo timore vicinius iussit accedere, sed & eum coepit paterna affectione familiariter commoneare, ac deinde indulta venia vitaeque concessa liberum facit de secretario abscedere. Quo facto qui adstantes & pro hominis periculo pia sollicitudine trepidabant, abeunte absoluto & illaeso dispensatore, mixto cum stupore gaudio, modo haesitabant, modo exultabant, modo inter se mirantes & disquirentes dicebant, Unde ista tam repentina rerum commutatio atque conversio, quae Proconsularem potestatem omni severitate exuta ad tantam humanitatem lenitatemque perduxit, ut hominem ad vitam ab ipso mortis limine reduxerit?

Psal. 88.

Matth. 8.

Luc. 8.

Prov. 21.

Esther. 15.

2. Porro autem Florentius, licet transacto periculo, adhuc tamen ex prioris metui aliquantulum animo saucius domum reversus est. Nulli sane suorum est in tempore confessus quid acciderit, quid viderit, quid evaserit. Verum nocte eadem per somnium videt sibi apparentem illum qui in secretario a se visus fuerat, juvenili specie vestitum, limine, atque ultro nominatim compellatis audit: *Quid est Florenti? Agnoscis me? Ego sum qui in secretario apparui tibi, teque de morte liberavi. Quem cum Florentius agnovisset, ipsumque esse Stephanum intellexisset, ubi eum adorare voluit, manu mento supposita ab illo elevatus est. Expergefactus autem Florentius surgit mutinus, cupiensque grates Deo perolvere, eiusque Amico vota sua reddere, solus ad Uzalensem urbem proficiscitur. Sed cum viae sibi incognitae essent, viator ignarus orabat tacitus intra semetipsum, & eiusdem gloriosi Martyris Christi implorat ductum. Verum cum ipse precem sunderet, ecce in silentio precantis Presbyter nostrae Ecclesiae Firmus nomine Florentio aliunde superveniens adiungitur. Quem conspiciens Florentius percunctatus est quo iter ageret. Respondens memoratus Presbyter, ad Uzalensem se pergere civitatem, unde etiam se presbyterum esse confessus est. Tunc Florentius animo exhilaratus gratulari plurimum coepit, omne suum gaudium caelare non potuit, sed ab ipso rei gestis*

* al. qui

evaserit.

gestæ exordio supradicto Presbytero itineris sui comiti adjuncto, quæ secum divina misericordia per gloriosum Amicum suum egerit, ordine indicavit. Deinde finito itinere Florentius una cum Presbytero ad civitatem venit, beati Martyris limina humili pietate ingressus, & pavimento prostratus omnipotenti Domino Jesu Christo ejusque beatissimo Amico gratias egit. Monasteria quoque ingres-

sus venerabili Episcopo, simulque servorum Dei ad se concurrenti choro, omnia hæc enarravit. Et nos quoque secum per multam gratiarum actionem, in laudes Dei & coronæ martyris Stephani alacriter excitavit ac ferventissime accendit. Hæc dicta sunt a nobis pauciora de multis quæ valuit stilus indagare, & legenda magis cum desiderio, quam cum fastidio religionis pectoribus commendare.

• F I N I S .

VARIANTES LECTIONES

Quas in Antuerpiensis, & in Venetæ editionis Appendice de Civitate Dei reperimus, huc coniecendas duximus.

Primus numerus paginam, alter columnam, tertius versum indicat.

Pag. 426. 2. 13. Editio Veneta habet, *liber Evodii nomine conscriptus*. Melius Antuerpiensis, quam secuti sumus, *libri duo ad Evodium*.

426. 2. 27. Sic Antwerp. At Veneta *irrationabilis* audaciæ poenas luerem.

428. 1. 11. Antwerp. Stephani, & primi Martyris Christi. Abest Christi ab Veneta editione.

429. 2. 18. Ego vero & hunc feci colligi. Sic Veneta. Antuerpiensis vero, *collegi*.

432. 1. 2. Ant. Et fodientes nihil *invenimus*. Veneta vero, *venimus*: mendose.

435. 3. 49. Parvitate, ariditate, asperitate. Sic Veneta. Antwerp. mendose pro *ariditate* habet *ariditatem*.

436. 1. 14. Ven. Sed antiquum illud beneficium *renovatum* est. Antwerp. vero, *revocatum* est.

436. 1. 22. Ant. *Mangone*. Ven. *Magone*: melius.

437. 1. 38. Illi autem... nuntium *remittentes*.

Ant. *remittentis*: mendose.

437. 2. 5. Psalmus autem, *quem*... decantabatur, hic fuit. Sic Ven. mendose. Antwerp. pro *quem* recte habet *qui*,

449. 2. 17. Ven. non utique *nisi*. Ant. pro *nisi* habet *sibi*.

449. 2. 28. Ven. homines non *erubescens*, Ant. *erubescens*: mendose.

450. 1-63. Ven. *persensit*, pro quo Ant. *persentis*.

450. 2. 31. Ant. Ex parte *aliquo*. Ven. pro *aliquo* habet *aliqua*: melius.

451. 2. 49. Vinum *hauritur*. Sic Ven. At Ant. *hauriunt*.

452. 2. 11. Verum *ille* serpens. Sic Ven. Ant. vero pro *illo* habet *illic*.

452. 2. 47. Ven. per quod *viciſtis*. Ant. *viciſti*: reluctante sensu.

Alia multa irreperunt tum in Venetam, tum in Antuerpiensem editionem Appendicis hujus operis de Civitate Dei, veluti *corrure* pro *corrervo*, *multitudinis* pro *multitudinis*; *evasiſten*, pro *evasiſſent*, *tunc* pro *tunc*, *rovares* pro *rogaret*, *desulisti* pro *desulisti*? *agra* pro *egra*, *permittet* pro *permittit*; & alia hujusmodi.

I N D E X

IN SEPTIMUM TOMUM

OPERUM S. AUGUSTINI.

Numerus arabicus paginam, littera a columnam primam, littera vero b alteram indicat.

A

- A**RONIS Sacerdotium defecit, 278. b. Huic Sacerdotio quare promissa aeternitas, cum finiendum esset, 280. a.
- ABDIAS** quando prophetaverit non invenitur, 306. b. Quid prophetavit, 307. a.
- Abel** interpretatur luctus, 239. a. Primus civis civitatis caelestis, 226. b. gratia electus & praedestinatus, 227. a. Abel figura Christi, 231. a. 238. b. & iustorum persecutiones ab impiis sustinentium, 236. b.
- ABENNEZER** interpretatur lapis adjutoris, 281. b.
- ABEONA** dea, 60. b. 97. b.
- Abortivos** fetus resurrecturos nec negare audeat Augustinus, 406. a. Probabilius videtur resurrecturos, *ibid.*
- ABRAHAM** quo tempore natus, 259. a. 293. a. b. Ejus patria, 256. a. Animo exire de terra sua primitus iustus est, 258. a. Quoto vitæ anno de Charra egressus est, 257. a. Cur nomen illi mutatum, & quæ utriusque nominis significatio 264. a. Duplex promissio illi facta est, 258. a. 265. a. 273. b. Quo anno facta, 274. a. Promissio facta de danda ipsi & ipsius femini terra Chanaan, 259. b. Quomodo promittitur ipsi terræ Chanaan in æternum, 263. b. Promissio facta Abrahæ de spiritali femine impleta per Incarnationem Christi, 274. a. Abraham in Christo pater multarum gentium, 264. a. Quomodo orbis terrarum in femine ejus contentus, 271. b. Multiplex feminis Abrahæ segregatio, 269. b. 271. a. Promittitur ei posteritas multiplicando ut stellæ cæli, 260. b. Posteritas caelesti felicitate donanda hoc promissio significari videtur, *ibid.* Abraham non in fide dubitavit quando petiit signum, 261. a. Quid significat sacrificium quod obtulit, cum poposcisset ut de his quæ crediderat doceretur, 281. a. Non peccavit accedens ad Agar ancillam, 262. a. Laudatur quod vir viriliter usus sit feminis, 262. b. An fuerint Angeli qui apparuerunt Abrahæ & Lot, 264. b. & sequi. Abrahæ risus quid significat, 263. b.
- ABRAHAM** per fidem justificatus etiam antequam esset circumciscus, 273. a. Ejus fides & obedientia in immolatione filii, 266. a. Abrahæ obedientia magna, quia res difficilissima imperata, 219. a. Non est culpatus crudelitatis crimine, quod voluit obedire occidere filium, 12. a. 14. a. Abraham propter obedientiam & fidem Isaac præferendus, 268. a. Non mentitus est ubi uxorem suam dixit esse sororem, 259. a.
- ABRAHAM** propheta fuit, 312. a. Tempore antecessit sapientiam Ægyptiorum, *ibid.* In similitudinem Patris æterni adducitur, 266. a. A diluvio ad Abraham mille septuaginta & duo anni fluxerant, 254. a.
- ABRAHÆ** gremium, 8. a.
- Academia** schola Platonis, 186. a.
- Academici** philosophi a Platone instituti, 324. b. Idem sunt qui Platonici, 119. a. Academici veteres quid senserint de finibus bonorum & malorum, 326. a. b. 327. a. Longius aberraverunt novis, ponentes beatitudinem in hac vita, 328. b. In quo differunt novi ab veteribus, 325. a. Novis incerta sunt omnia, 337. b. Academicorum dubitationem tanquam dementiam Christiani-
- ni detestantur, *ibid.*
- Acca** nutrix Romuli, 302. a.
- ACHÆI**, 39. a.
- Actio**. Quid in actione querendum est, 337. b. In omni motu actionis, & initium & finis debet adtendi, 99. a. Actionis negotium iustum suscipit necessitas caritatis, 338. a. Actionis cognitionisque ordinata consensio, pax animæ rationalis, 334. a. 335. a.
- Acutissimorum** hominum vanitas dolenda, 104. a.
- ADAM** interpretatur homo, vocabulum commune utrique sexui, 238. b. Adæ felicitas ante peccatum, 224. b. In paradiso ante peccatum beatorum quod ad delectationem præsentis boni quolibet iusto, 167. b. Libera servitus ei expeditabat, 219. a. Ejus sopor, mors erat Christi pendens in cruce, 407. b. Adam qualis creatus, 414. a. Corpus ejus quale fuit, 203. a. 204. b. Primo corpus animale, *ibid.* 205. a. b. 208. a. spiritale factum fuisse merito obedientiæ, *ibid.* An habuerit affectus timoris & doloris ante peccatum, 216. a. Adam creatus cum bona voluntate, *ibid.* Dei lumine & amore egebat ad perseverandum, 218. a. In ejus arbitrio erat cum Dei adjutorio diabolum vincere, 225. b. In potestate ejus non erat bene vivere sine Dei adjutorio; erat autem male vivere, *ibid.* Ante peccatum poterat omnia quæ volebat, quomodo, 219. a. Ideo præceptum licet levissimum dedit ei Deus, ut se esse Dominum commoneret, 218. b.
- ADÆ** tentationem & casum cur Deus permisit, 225. b. Non errore, sed necessitudine sociali peccavit, 217. a. Hinc dicitur ab Apostolo non esse seductus, *ibid.* Non tamen ideo minus reus, *ibid.* Ejus peccatum quare tam grave, 217. a. 219. a. A superbia primo incipit, 217. b. 218. a. & sequi. & defectione a summo bono, *ibid.* & 218. a. Prius deseruit Deum quam desertus est, 199. b. In ejus prævaricatione voluntas mala malum opus præcessit, 217. b. Adami peccatum non potuit perturbare Dei consilium, 216. a. Omnes homines fuerunt in Adamo quando peccavit, 199. b. & quando damnationis sententiam excepit, 195. a. Adæ damnatio iusta, 218. b. 219. a. Quæ fuit ejus pœna, 219. a. & sequi. In quales miseras ceciderit malo usu liberi arbitrii, 199. b. Non ad infantilem hebetudinem ac infirmitatem peccato vel pœna redactus est, 195. a. b. Ejus inobedienciæ in obedientia retributa est, 219. a.
- ADAM** mortuus esse dici potest ipso die quo de ligno comedit, 204. b. Quot modis mortuus est, 79. b. & sequi. Non mortuus fuisset nisi peccasset, 204. b. 205. a. Si non peccasset, talis esset vita sanctorum sine mortis experimento, qualis erit post resurrectionem, 216. a. Adam etiam si non peccasset, mortuus fuisset nisi de ligno vitæ edisset, 204. b. Adam mortalis factus, genuit homines mortales, 195. a. Adamus etiam si non peccasset, potuissent tamen posterius ejus peccare, 216. a. Peccatum Adæ necessarium fuisse absurdum eum credere, 222. b. Adam an solos Cain & Abel ante Seth genuerit, non potest affirmari, 237. a. Cur quorundam tantum filiorum ejus nomina exprimentur in serie generationum, 236. b. 237. a.
- Adam** origo duarum civitatum, 242. a. Ab ipso nondum sex

- sex millia annorum complentur, 313. a.
 Adamas nulla alia vi præter hircino sanguine vincitur, 373. b.
 ADEONA dea, 60. b. 97. b.
 Adhære Deo quantum bonum, 179. b.
 ADMETUS rex, 298. b.
 Adolescentiæ quænam vitia adoleſcentibus abundare, 290. b.
 Pauciſſimi ſunt qui ab ineunte adoleſcentia nulla damnaſſima peccata committant, 382. a.
 ADONIS aprino dente extinctus, 91. b.
 Adoptio noſtra non erit perfecta niſi in cælo, 382. a.
 Adquirere quid ſignificat, 280. b.
 ADRASTUS Cyzicenus, nobilis mathematicus, 377. a.
 Adverſa quare juſtis & injuſtis communia, 4. a. 5. b. Non deest ſuis Deus in adverſis, 8. b.
 Adverſarius occultus, grande malum, 329. b.
 Adulteriæ quamvis aliqua damnatione, morte tamen non pleſtebantur, 37. a.
 Adulterium inter deos frequentatum, 36. a.
 Aegeria nympha Pompilii conjunx habita, 112. a.
 AEGIALEUS primus rex Aſſyriorum, 293. b.
 Aegyptiorum ſapientiæ commentitia antiquitas reſellitur, 313. a. Poſterior eſt prophetia Abraham, 312. a. & Patriarcharum noſtrorum, 312. b. Aegyptiis litteras tradidit Iſis, 312. a. b. 313. a. Eorum ſapientia maxime aſtronomia, 312. a. Aegyptiorum religionem caſuram prædixit Trimegiſtus, 125. a. 127. b. A damnis hoc accepit, 125. b. 127. b. Aegyptiorum regnum florebat Abrahamæ temporibus, 259. a.
 AENEÆ pater Anchifeſ, mater Venus, 36. a. Pius appellatur, 3. a. Quo tempore in Italiam venit, 301. a. A Latinis Deus factus eſt, 301. a. b. Aeneæ domus id eſt Romani, 290. a.
 AER cælum vocatur, 358. a. Eſt quid aliud ab æthere ſecundum poetas, 56. a. Junoni datur *ibid.* Aeri infinito rerum cauſas tribuit Anaximenes, 113. b. 115. b.
 AER inventum ante ferrum, 107. a. AERE antiqui colebant terram, 107. a.
 AESCHINES Athenienſis tragicus actor, temp. caeſſavit, 23. a.
 AEscULANUS Deus, 61. a.
 AEscULAPIUS Deus medicus, 61. a. Homo idem & Deus, 128. a. Ab Epidaurio Romani advocatus, 39. b. 44. b. Ei naviganti Romam Epidaurius ſerpens comes adhæſit, 150. a. Templum ei conſecratum in monte Libyæ, 128. a.
 AETERNITAS quid ſit, 393. a. Quomodo diſſert a tempore, 104. a. Aeternitate miſera melior eſt temporalis felicitas, 121. b. Omnia ſæculorum ſpatia definita ſi aeternitati interminatæ comparentur, ſunt nulla, 185. a.
 AETERNUM deinceps eſſe non poſſe niſi quod ſemper antea fuiſſet falſo docebant Platonici, 158. b. Plato contraria ſenſiſſe videtur, *ibid.* Aeternum quod habet initium, eſt tamquam numerus, 163. b.
 AETHER animus dei mundi, 106. a. Jovi datur, 56. a. Aethereſt aliud eſſe, aliud aerem poete antiqui volunt, 56. a.
 AETNA mons flammarum flumina evomit, 52. b. Aetneis ignibus ita ſeruiſſe mare legitur ut rupes urerentur, navium pices ſolverentur, 51. b. Gatinenſis urbis teſta vi favillæ ex Aetna erumpentis diruta, 51. b.
 Affectioſes ſeu affectus animi qui a Græcis *πάθη*, a Cicerone perturbationes appellantur, quatuor ſunt, 130. b. 210. a. Has cadere in ſapientem dicunt Platonici, Stoici negant, *ibid.* Affectioſes quæ a Græcis *πάθη*, a Cicerone conſtantia dicuntur, tres ſunt, 212. b. Has in animum ſapientis admittunt Stoici, *ibid.* Affectioſes huius vitæ ſunt, non futuræ quæ ſperantur, 214. b. Quædam tamen erunt in patria, 215. b. Affectioſes ſi nullæ ſunt, tunc recte non vivitur, 214. a. Has in uſus juſtitia convertit Chriſtiana diſciplina, 131. b. Affectioſes omnes vita recta rectas habet, perverſa perverſas, 215. b. An primi parentes affectioſes timoris & doloris habuerint ante peccatum, 216. a. Quare Deo & Angelis tribuantur, cum iis careant, 132. b. Chriſtus affectioſibus non caruit, 214. b. non tamen ex conditionis infirmitate, *ibid.* Vide Paſſio.
 Affectus punitur etiam cui non ſuccedit effectus, 251. a.
 Afflictio. Quare boni malis temporalibus affliguntur, 4. b. 6. a.
 Africa tertia pars orbis, 253. b. Ejus diſpenſio, *ibid.*
- AGAMEMNON rex Mycenarum, 289. a.
 AGAR ejuſque filius carnales veteris Teſtamenti ſignificant, 297. a.
 AGELLIVS Noſtrum Atticarum auctor, 130. b.
 AGENORIA dea, 57. b. 59. a.
 AGGÆUS, quid & quo tempore prophetavit, 310. a.
 Agrariæ leges, 48. a.
 Agricultura in uſu eſſe cepit apud Græcos regnante Argo, 294. b.
 AIGLYS, 263. b.
 ALARICUS Urbe capta juſſit inviolatos ſervari qui ad loca ſancta confugiſſent a. a. & Noſ. a. 17. b. 19. a. Militum Alarici humanitas, *ibid.*
 ALBA ab Aſcanio ædificata eſt, 40. b. quo tempore, 301. b. Romæ mater eſt propior quam Troja, 40. b. A Tullo Hoſtilio expugnata eſt, *ibid.* Latinorum reges, poſt Albam conditam, albanorum reges dicti ſunt, 301. b. Albanis impie bellum intulerunt Romani, 40. b. & injuſte, 41. a.
 ALCIBIADIS triſtitia, 213. a.
 ALCIMUS pontifex factus, licet a genere ſacerdotali eſſet alienus, 316. b.
 ALECTO furia infernalis, 40. a.
 ALEXANDER rex & pontifex apud Judæos, 317. a.
 ALEXANDRI Macedonis miſericordiſſima, ſed minime diuturna potentia, 314. b. Regnum ejus magnum locis, ſed breviffimum tempore, 55. a. De ſacris deorum ad Olympiadem matrem ſcripſit, 129. a. b. 184. a. In Dei templo hoſtias immolavit, ſed non vera pietate, 316. b.
 ALEXANDRA regina Judæorum, 317. a.
 Alimenta, medicamenta quotidiana, 361. a.
 Almon ſuavius non procul ab Urbe in Tibetum influens, 20. b. Noſ. c.
 Altare Dei cor noſtrum, 142. b.
 AMBACHUS propheta quando prophetaverit non invenitur, 306. b. Quid prophetavit, 307. a.
 AMBROSIVS corpora martyrum Protasii & Gervasii Mediolani reperit, 398. a.
 Amicitia, res plena timoris & ſollicitudinis, 331. a. Amicitia ſimulata nihil amariſſima, 329. b.
 Amici mors amara; amariſſima mutatio, 331. a.
 Amicorum verorum & bonorum fides non ſiſta & mutua dilectio conſolatur nos in hac vita, 331. a. Quid in morte amicorum vere conſolatur, *ibid.*
 Amiſſio. In amiſſione rerum temporalium nihil perit ſanctis, 6. a.
 AMMONIVS medicus, 398. b.
 Amor pondus, 175. a. Amor & dilectio non diſſerunt, 202. a. Amor ipſe amatur, 175. a. Amor ipſe quo bene amatur quod amandum eſt, ordinate amandum, 242. b. Amor rerum inordinatus, non ipſa res, in vitio, 182. b. Vitia quæ ſunt in amore, 329. b.
 Amor Dei principium civitatis cæleſtis, amor ſui, principium terrenæ, 226. a. Amor Dei, ex toto corde eſt cultus Dei, vera religio, recta pietas, debita ſervitus, 142. b. Amorem Dei non donat niſi ipſe Deus, nec aliter niſi per Chriſtum, 382. a. Amor ſuaviſſimum Deo incenſum, 142. b. Amor proximi quid debeat intendere, 142. b. Amor ſui animam turbat, 204. a. Qui ſe diligit non aliud eſſe vult quam beatus, 142. b.
 Amores duo contrarii poſſunt eſſe in homine, 175. a. Amorem rerum vanarum & noxiarum, poena primi peccati, 410. b. Quæ remedia contra eum Deus oppoſuit, 411. a.
 AMOS Propneta quid & quo tempore prædixit, 304. b. 305. b.
 AMPHIONIS fabula, 298. a.
 AMULIVS frater Nummitoris, 301. b. 302. a. Decimus quartus ab Aenea rex in Latio, 301. b. Expulſo fratre Albæ regnavit, 41. b.
 AMINTAS octavus decimus rex Aſſyriorum, 197. a.
 Anatomici medici, 414. a.
 ANAXAGORAS auditor Anaximenes quid de rerum cauſis ſenſit, 113. b. Solem eſſe lapidem ardentem, non vero deum dixit, 313. b.
 ANAXIMANDER auditor & ſucceſſor Thaletis, 113. b. Quid ſenſit de rerum principiis, *ibid.* Mundos innumerabiles admiſit, *ibid.* Quo tempore claruit, 314. a.
 ANAXIMENES diſcipulus & ſucceſſor Anaximandri, 113. b. Aeri infinito rerum cauſas tribuit, *ibid.* Deos ex aere ortos

omnes credit, *ibid.* Quo tempore claruit, 314. a.
ANCRISSES pater *AENEAE*, 36. a.
ANGUS Martius rex apud Romanos, 42. a. 304. a. quintus, 309. a.
ANDROGYNI seu *HERMAPHRODITI*, 252. a.
ANDROMACHE *HECTORIS* uxor a *PYRRHO* in *GRACIAM* abducta, eique nupta, 40. a. *NOR. C.*
ANDROMEDA uxor *PERSEI*, in caelum post mortem recepta, 208. b. Stella nomine ejus appellata, *ibid.*
ANEON *ÆGYPTIUS*, ad quem scripsit *PORPHYRIUS*, ut de diversitate demonum doceretur, 196. b.
ANGELUS Latine nuntius interpretatur, 243. a. Angeli animalia, 135. b. An corpora habeant, 243. a. & *seq.* An potuerint semper esse, 186. b. 187. a. Quomodo creati, aut Deo non coeterni, si semper fuisse intelliguntur, 187. a. b. Angelorum creatio an anterior quam mundi, 177. a. Angelorum creationem non eviderit expressit scriptura, 165. b. non tamen praetermisit, *ibid.* 178. b. Quandonam creati sunt, *ibid.* 165. b. De Angelorum creatione quibus conditionibus licet disputare, 177. a. Nihil melius instituit Deus quam Angelos, 393. a.
 Angelorum & origo, & informatio, & beatitudo, a Deo trino, 173. a. Angelus Deus creavit simul eis & condens naturam, & largiens gratiam, 183. b. An omnes aequalis felicitatis ab initio creati, 168. a. Eorum naturae convenit ut Deo adhaereant, 179. b. Angelus non secundum Angelum, sed secundum Deum debet vivere, 210. b. Cum avertitur a Deo fit immundus, 166. a. Lux est non in se ipso, sed in Deo, *ibid.* Quomodo ad Deum venit, 251. b.
 Angelorum societates duae, una bona, altera perversa, laeis & temeribus nomine declaratae, 177. b. Angelorum bonorum & malorum discretio quando facta, 170. a. Hanc significari aquarum discretarum nomine quidam putant, 178. a. b. Eorum diversitas non ex natura, sed ex voluntatibus & cupiditatibus, 179. a. b. Angelorum omnium natura bona, 179. a. Angelica natura ipso vitio quo misera est, optimam se institutam docet, 393. b. Inter Angelos bonos & praevicarios vel praescientia vel opere Deus divisit, 177. b. Quare Deus liberum arbitrium non ademit malis, cum praesciret eos illo male usuros, 393. a. Angelorum peccatum elatio, *ibid.* De paradiso spiritali ceciderunt, 216. b. Secundum aliquod temporis spatium non prius fuerunt tenebrae, 167. a. Angelos sanctos sine Dei amore numquam fuisse credendum est, 183. b. In eis diffusa caritas per Spiritum sanctum, *ibid.* Angeli praevicarios an ante peccatum aliquam beatitudinem habuerit, etsi non praesciam, 168. b. Non obtinuerunt excellentiam sapientis beataeque vitae, 167. a. Quatenus ante peccatum participes fuere sapientiae non potest definiri *ibid.* Aut minorem acceperunt gratiam, aut minus adjuti sunt quam qui steterunt, 183. b. Quomodo qui steterunt amplius adjuti quam qui ceciderunt, *ibid.* Angeli desertores immortales simul & mortui, 208. a. Iis aer est velut carcer, 177. b. In secundam mortem post ultimum iudicium sunt praecipitandi, 208. a. sensu doloris non carebunt, *ibid.*
 Angeli & homines sancti una Civitas Dei, 144. b. 165. a. 183. b. Angelos imitandos potius quam invocandos admonet *PORPHYRIUS*, 394. b. Hos venerantur & amant Christiani, sed non illis sacrificant, 305. a. Angeli nolunt nos sibi sacrificare, 144. b. Nec cultum nec sacrificium exigunt, 154. b. 155. a. Divinos honores nolunt, & apertissime quandoque respuerunt, 151. b. Angelis iis qui sibi sacrificari jubent, non sacrificandum docet vel naturae sensus, 149. b. 150. a. Angelis iis qui nolunt sibi sed uni Deo serviri, credendum est de beata vita, 149. b. Angeli & homines vivum sacrificium Dei, vivum templum ejus, 154. b. 159. a. 183. b.
 Angeli sive boni sive mali ad beatitudinem obtinendam mediatores hominum esse non possunt, 140. b. Bonorum favor nobis necessarius ad hanc assequendam, 155. a. Angeli boni non possunt esse medii inter miseris mortales, & beatos immortales; possunt mali, 136. a. Angeli cum exaudiunt, Deus in eis exaudit, 143. a. Angeli hinc beati unde & nos, etiam secundum Platonicos, 141. b. Angelorum beatitudo ex Deo solo, 110. b. 139. b. 179. a. 181. a. Iis Deus ipse est tamquam vita vi-
Tom. VII.

Etusque communis, 399. a. Angeli eo beatiores quod numquam peregrinati sunt, 165. a. In sublimibus sedibus non Deo coeterni sed de sua sempiterna felicitate securi, 158. a. 177. a. 183. b. Aeternitate Dei sunt firmi, veritate certi, munere sancti, 144. b. Quidquid non est Deus contemnunt, ut Deo fruantur, 133. a. Angelorum cives sumus, 417. a. b. Quatenus Angelis etiam in terra carnis conditione habitantes jungi possumus, 127. b. Angeli quo modo Deum Trinitatem cognoscunt, 196. a.
 Angelorum cognitio matutina & vespertina, 196. a. Angeli creaturam melius norunt in Verbo quam in ea ipsa, 175. b. Unde temporalia & mutabilia certius noverunt, 133. b. His cognitio ista vilis est, *ibid.* Angeli numquam in futurorum cognitione falluntur, 139. b.
 Angeli demonibus amici esse non possunt, 127. b. Homini sapienti amicos eos esse volunt philosophi, 326. b. Angelorum amicitia nobis manifesta esse non potest, 331. b. Haec per bonae voluntatis similitudinem querenda, 127. b. Angelos sanctos ad homines mitti dicunt Christiani; Platonici non placet, 140. b. In corporibus apparuerunt quae videri & tangi possunt, 243. a. Qui apparuerunt, cibos non quia indigebant, sed quia volebant & poterant, sumserunt, 204. a. Angeli cum sint Spiritus, an corporaliter cum mulieribus possunt coire, 243. a. & *seq.*
 Angelos creare corpora tantum non animas, voluit Platonius, 193. b. Quid inde sequitur, *ibid.* Angeli nullius naturae quamlibet minimae creatores, 192. a. 193. a. An Creatori cetera facienti ministerium praebuerunt, *ibid.* Multa per angelos agit Deus, 110. a. Cur Angelis tribuantur affectus, cum peragunt officia, 132. a. Angeli sancti potentiores demonibus, 369. b.
 Angeli sancti deorum nomine possunt intelligi, 139. b. Et sic appellantur in Scriptura, *ibid.* Angeli etiam Dei homines nuncupati, 243. a. Angeli desertores caro dicuntur, 244. a. Angelorum genera duo secundum *PORPHYRIUM*, 154. b. b. 226. b.
 Angelorum numerus nobis ignotus, 226. b.
 Angelica ministeria currus Dei dicuntur, 351. b.
ANGELUS cuique adhibitus, 355. 6.
 Anima status Dei, sed non de ejus substantia, 192. a. 207. b. Animam aerem esse quidam putaverunt, 166. b. Animam quantum corpus esse *ARISTOTELES* dixit, Platonius nullum, 404. b. Animae tres gradus juxta *VARRONEM*, 106. a. Animae rationales trium generum sunt, 120. a. Modus quo anima corpori adheret, non potest comprehendendi, 379. a. Anima dolet cum corpore, dolet sola in corpore, dolet & extra corpus, 372. a.
 Animam Deo coeternam putabant Platonici quo fundamento, 158. b. Animas pro diversitate peccatorum diversa corpora meruisse sensit *ORIGENES*, 172. a. Refellitur, 172. b. Anima data corpori ut bona faceret, 158. a. Mala non disceret, si non faceret, *ibid.* Animae pars duplex, intellectualis, & spiritalis, utriusque differentia, 145. b. Animae intellectuali quantum Platonici tribuant, 157. a. De purgatione animae per sacrificia & consecrationes, sententia *PORPHYRII*, 145. b. 146. a. Animam spiritalem purgatione theurgica posse purgari, non vero intellectualem dicebat, 155. b. 156. a. Spiritalem tamen sine theurgicis artibus & teletis virtute continentiae posse purgari fatebatur, 156. a. Animam spiritalem teletis idoneam fieri susceptioni spirituum, & ad videndos deos docebat, 266. a. non vero intellectualem ad videndum Deum suum, 146. a. Animam ab ignorantia per nullas teletas purgari putabat idem *PORPHYRIUS*, 156. a. Animae purgationem in principis esse Platonici profitentur, 153. a. Anima veri Dei cultu mundatur & sanatur, 146. b.
 Animae humanae falsas promittit beatitudines Plato, 406. a. Animae ut beata sit corpus omne fugiendum, ait *PORPHYRIUS*, 200. a. 201. a. 406. a. 415. b. Refellitur, 201. b. Cum Deo solo, in Deo solo, de Deo solo esse beata, 130. a. Animam beatam esse non posse nisi participato lumine Creatoris, noverunt Platonici, 140. b. Novit & Plotinus, 142. a. Anima nostra est ad Deum, quod aer ad lucem, 156. b. Tanto Deo propinquior quanto similior: tanto dissimilior quanto rerum mutabilium cupidior,
 M m m

dior, 137. b. Animæ rationalis pax in quo sita est, 334. a. 335. a. Tanto minus subditur Deo, quanto minus Deum in ipsis suis cogitationibus concipit, 328. a. Cum se ad Deum refert, sacrificium est, 144. a.

Animas quidam philosophi crederent esse mortales, alii immortales, & utriusque sententiæ varia placita, 313. b.

Anima immortalis simul & mortua potest esse, quo sensu, 208. a. Animæ mors & resurrectio, 347. b. Animæ mors duplex, 372. a. Animæ mors deserit a Deo, 194. a.

Animarum post mortem receptacula & sedes, 183. b. Animæ iustorum in requie vivunt, 197. a. 202. a. 203. a. impiorum autem in pœnis, 197. a.

Animæ cupiditas revertendi ad suum corpus, 372. b. 416. a. Animas nec in suis corporibus semper esse, nec sine corporibus durare perpetuo sentiebat Plato, 202. b. 416. a. Animæ etiam purgatas ad corpora iterum redire stulte Platonici credebant, 134. b. 158. b. Melius Platone hac de re Porphyrius philosophatus est, 158. b. Animam etiam cum sapientiam perceperit, transire de beatitudine in miseriam & vicissim, quidam tenuere, 185. b. Hoc asserere quam impium, 190. a. & absurdum, *ibid.* Dogma istud rejiciendum, 190. b. & de facto Porphyrius rejicit, 191. a. 158. a. 202. b. 416. a. Ex utraque horum opinione contraria quomodo veritas elicitur, 416. b. Anima, si semper ejus miseria & beatitudo alternat, non vere beata, 163. a. Animas hominum dæmones esse post corpora dixit Plotinus, 134. a. Triplex genus dæmonum in quos animæ mutari possunt, *ibid.* Animarum revolutio usque ad bestiarum corpora, Platoni & Plotino probata est, Porphyrio displicuit, 134. a. In alia tamen humana corpora transire docuit, *ibid.* Animas eorum qui inhoneste vixerint, ut luant pœnas ad alia hominum corpora Porphyrius, Plato etiam ad bestiarum redire docuit, 133. a. Animas sapientium in astra ferri, stultorum vero ad corpora sive hominum sive bestiarum revolvi, Platonium dogma, 197. a. Animas ad propria corpora reverti doctrina Angelorum, Prophetarum, Christi & Apostolorum, 158. a. Anima resumptum corpus nunquam ulla morte deponet, 416. a. Animæ felicitati non obstat corpus incorruptibile, 416. b. Lætabitur in corpore in quo genuerit, 416. a. Animarum liberatarum numerus an possit semper augeri, 191. a.

Animæ passiones esse ex terreni corporis moribundis membris, putarunt Platonici, 372. b. Rejicitur hæc sententia, 211. a. b. Animæ motus omnes nihil aliud quam voluntates sunt, 211. b.

Anima meritum non ex gradu corporis quod inhabitat pensandum, 121. a. Anima licet vitiosa melior corpore etiam sanissimo, 133. b. Anima rationalis preferenda rebus iis quæ pro diis habentur, 115. a. Animæ rationalis & irrationalis facultates, 174. b. Anima irrationalis in bestiis, 334. a. 335. a. Animæ animantium a Deo, 192. b. Anima cur in 130 data secundum Porphyrium, 158. a.

Anima pro homine ponitur, 211. a.

Animus summus gradus animæ, 106. a. Hæc pars animæ mundi dicitur deus, *ibid.* in homine vocatur genius, *ibid.* Animæ partes tres, 221. a. Animus ipse rectissime sensus dicitur, 162. b.

Animi in corpus imperium quale, 223. a. Corpori non imperat, si Deo ipse non servit, 342. b. Facilius corpori imperat quam sibi, 223. a. Cum ordinatus fuerit, laudis atque virtutis est, *ibid.* Anima in corpore utilis esse cognoscitur, 116. b. Per sapientiam sanatur, 331. b. Animi magnitudo non est se ipsum interimere quæcumque ex causa, 12. b. Animo non essent passivi homines & dæmones nisi essent miseri, 121. b.

Animalia mortalia a minoribus diis seu Angelis facta, sentiebant Platonici, 192. b. 193. b. Animalium merita non pro gradibus elementorum existimanda, 120. a. Quædam in mediis ignibus vivunt, 371. b. Animalium motus quibus appetunt vel fugiunt aliquid, an appellandæ voluntates, 73. a. Animalia in arca inclusa figuræ variorum gentium in Ecclesiâ introducendarum, 252. a. An in insulis a terra remotissimis animalia propagata sint ex iis quæ servata sunt in arca, *ibid.* Animalia domestica subito efferata Romæ quid portendebant, 48. a.

Animans animal ex animo constans & corpore, 133. b.

ANNA interpretatur gratia, 275. b.

ANNA mater Samuelis, figura Christianæ religionis & gratiæ, 275. b.

ANNÆUS Seneca Apostolorum temporibus claruit, 94. a.

ANNIBAL de Romanis multas victorias reportat, 46. a. Prope Romam vulminibus deorum territus est, 46. b. A Scipione Africano majore victus, 47. a.

ANNOXA Retica, 300. b.

Anni diversimode numerabantur apud populos diversos, 234. a. Anni Ægyptiaci quaternis mensibus quondam hærebantur, 184. a. Annorum multa millia quidam falso in historia temporum computant, *ibid.* Absurda hæc eorum vanitas reueliatur, *ibid.* Ab creatione hominis ad Augustini tempora, nondum sex millia annorum completa erant, *ibid.* Annorum priorum hemium numerus aliter in codicibus Hebrais, aliter in nostris recensetur, 232. b. In disputatione annorum magis Hebræorum quam septuaginta sequenda auctoritas, 234. b. Unde nata est illa diversitas codicum, *ibid.* Anni primorum hominum an nostris æquales, 233. b. Æque prolixos fuisse ac nostros ostenditur, 335. b. Anni sunt in vita eterna, hic autem transeunt, immo pereunt, 277. a.

Annus bissextus, 233. b.

Anseri sollempnia celebrabant Romani, 30. b.

ANTÆI tabula, 298. a.

ANTICHRISTUS a Daniele prædictus, 363. b. & ab apostolo Paulo, 358. b. Ab hoc refuga appellatur, *ibid.* Pseudo-propheta nomine in Scriptura designatur, 355. a. Nomen anticristum futurum nonnulli suspicantur, 358. b. Quomodo anticristus mendaciter operabitur, 359. a. In quo templo Dei sit sessurum incertum est, 358. b.

Antichristi tribulatio, ignis per quem uniuscujusque opus probabitur, 390. a. Antichristi persecutionis tempus ignotum, 321. b. Tribus annis & sex mensibus erit, 354. a.

Antichristi, hæretici appellantur, 359. a.

ANTIOCHUS rex Syriæ Judæos ad idola colenda compellit, 316. b.

ANTIOCHUS magister Ciceronis, & Varronis, Stoicus magis quam Academicus, 317. a.

ANTIPATER procurator Judææ, 317. a.

Antipodas esse non putavit Augustinus, 253. b.

ANTISTHENES Philolophus Socraticus summum bonum in virtute animi posuit, 114. a. 313. b.

Antitheta ornamenta elocutionis decentissima, 159. b.

ANTONINUS Christianorum persecutor, 320. b.

M. ANTONIUS vitis omnibus inquinatus regni potentatis affectare videbatur, 51. a. Huic resistebat Cicero, *ibid.*

Anuli aurei insignia dignitatis apud Romanos, 45. a. Anulorum aureorum modios tres e Canaceni prælio Cæthaginem misit Annibal, 46. a.

ΑΡΑΧΕΙΣ quid, 405. a.

ΑΡΑΧΕΙΣ bona plane & maxime optanda est, sed non est hujus vitæ, 215. a. ΑΡΑΧΕΙΣ quedam est omnibus vitis pejor, 215. a. b.

Apex flaminis, 25. a.

Apibus nihil inest maris vel femine, 247. a.

APIS tertius rex Argivorum, 294. a. Factus est Serapis omnium maximus Ægyptiorum Deus, 294. b. Bovem in honorem ejus alebat Ægyptus, *ibid.*

ΑΡΑΧΕΙΣ sive fictio, 268. b.

Appetere quatuor ab homine naturaliter appetuntur, 324. a.

Apocalypsis liber quam obscurus, 357. b.

Apochyphæ scripturæ quænam sint, 244. a.

APOLLINARISTÆ animam humanam Christo desuisse putaverunt, 205. a.

APOLLO frater Dianæ, qui & sol esse dicitur, 103. a. Ephemus pingitur, 90. b. Divinator & medicus, 103. a. Deus medicinæ cum Æsculapio, 611. a.

Apollo Cumanus quadriduo flevisse fertur, 59. a. Quid de illo fletu hanuspices dixerint, 39. a. Apollini Delphico quare instituti Indi musici, 297. b. In Attica rex Erichthonius ei ludos primis instituit, 297. b. Apollo ignarus futuri, 35. b. Apollinis oraculum Christum vituperabat, 339. b. 346. b. Ambiguum Apollinis oraculum de Pirrho, 44. b. Apollinis servilia ministeria instituta Troja, 35. b. P. Trojanis pugnabat, *ibid.* Quare sagittas tenet, 103. a.

APOLLO filius Latonæ, alter ab illo qui reddebat oracula, 298. b. Admeti regis armenta cum Hæcule pavit, *ibid.*

Apo-

Apostata peior est quam ille qui non deseruit fidem, quam nunquam tenuit, 388. a.
APOSTOLOS cur Christus humiles elegit, 319. a. In tam contemptibilibus testibus multo mirabilis divinitas se ipsa persuasit, 395. b. Apostolorum eloquia, mira fuerunt facta, non verba, 395. b. Apostoli, nubes, 277. b. Apostolos Christus sicut luminaria, & aptaverat verbo, & accenderat Spiritu-sancto, 319. b.
APULEIUS Afer Platonius nobilis, 149. a. De deo Socratis unum librum scripsit, 120. a. De dæmone Socratis debuisse appellare, 120. b. Librum de mundo scripsit, 52. b. Et asini aurei libros, 300. a. Apuleius de magicis artibus accusatus, 122. b. Crimen hoc a se alienum copiosissima oratione defendit, *ibid.*
AQUAS a Deo factas esse impie negatur, 178. a. Aquarum omnium principium putavit Thales, 59. b. 115. b.
AQUILA Scripturam ex Hebræa lingua in Græcam transtulit, 315. a. quo tempore, *ibid.* *Nov.* Aquilam ceteris interpretibus Judæi anteposunt, 242. a.
AQUILÆ quantum vni oculorum habeant, 418. a.
ARALIUS, vel **ANALIUS**, quintus rex Assyriorum, 293. b.
ARATUS astrologus, 260. b.
ARBITRIUM voluntatis tunc est vere liberum cum vitii peccatiq; non servit, 216. b. Arbitrii libertate non fidentiam, 242. a.
ARBOR paradisi interdicta ad commendandum obedientie bonum, 203. a.
ARCA in qua lex inclusa est, unde dicta est arca testimonii, 150. b. Miracula quæ per arcam facta sunt Divinitati adstantur, *ibid.*
ARCA Noe propheta nostrorum temporum fuit, 212. a. Figura Ecclesiæ peregrinantis, 245. a. 247. b. & Christi, *ibid.* Arce significationes exponuntur, 245. a. & seq. Cubita in mensura Arce, an fuerint geometrica, 246. a. Arce mensuræ corporis humani mensuris accommodatæ 245. a. Difficultatibus eorum qui arce historiam impugnant, satisfit, 246. a. & seq. Neque historia sola sine allegoriis, neque allegoria sola sine veritate historie admittendæ ubi de arca & diluvio agitur, 245. a. Quenam animalia in arcam introducta sint, 246. b.
ARCADES. Ab dæmonibus Arcadibus homines in lupos conversi dicuntur, 300. b.
ARCHELAUS auditor & successor Anaxagoræ, quid de rerum principiis sensit, 113. b.
ARCHEMILAS auctor Academiæ novæ, 325. a.
ARCEA civitas, 42. b.
AREOPAGON unde sic dictum, 296. b.
ARGENTINUS deus, dii Æsculani filius, 61. a.
ARGUS filius Apis rex Argivorum, 295. a. post obitum ut deus haberi cepit, *ibid.*
ARGI seu **ARGIVI** unde sic dicti, 295. a. Argivus primus regnavit Inachus, 312. a. Argivorum regnum simul cum Abrahamæ nepotibus ortum est, 299. a. Series regum eorum, *ibid.* Argivorum regni occasus, 299. a.
ARIONIS Methymnæi nobilissimi citharistæ fabula, 8. b.
ARISTIPPUS philosophus Socraticus, voluptatem summam bonum esse dixit, 114. a. 313. b.
ARISTOBOLUS filius Alexandræ reginæ Judæorum, 317. a. Primus apud Judæos & rex & pontifex factus est, 316. b. Vincit ducitur Romam, 317. a.
ARISTODEMUS tragicus actor, sæpe ad Philippum legatus ab Atheniensibus missus, 23. a.
ARISTONICUS rex a Romanis victus, 39. a.
ARISTOTELES vir excellentis ingenii, eloquio Platoni impar, 119. a. Sectam Peripateticam condidit, *ibid.*
ARMA templis deorum detracta, 46. a.
ARMAMITER octavus rex Assyriorum, 294. a.
ARREPTITII, 20. a.
ARS unde dicitur, 60. b.
ARTIFICIA discere quam poenale sit pueris, 381. a.
ARTIFEX vix ullus est qui non habeat artem suam pecuniaria mercede venalem, 98. a.
ARVESTOR Arcadiæ lapis, semel accensus non potest extinguï, 374. a. 376. a.
ASCANIUS filius Æneæ, tertius Latinorum rex 301. a. Albam ædificat, 40. b.
ASCATADES rex Assyriorum, 297. a.
ASCLEPIUS nepos Æsculapii, 128. a.

ASIA totius orbis ad numerum partium tertia dicitur, ad magnitudinem dimidia reperitur 293. a. Asia pro tertia parte orbis terræ sumitur & pro provincia hujus partis, 258. b. A Nino subjugata, 302. a. Asiæ dimensio *ibid.*
ASIATICA luxuria, 47. a.
ASINUS aureus liber ab Apulejo scriptus, 900. a.
ASSARACI domus, id est, Romani, 240. a.
ASSYRIORUM regnum florentissimum, 293. a. A Nino longe lateque porrectum 54. b. Mille ducentos & quadraginta annos permanit, *ibid.* 55. a. 301. b. Florebat Abrahamæ temporibus, 258. b. Asiæ universæ excepta India dominabatur, 259. a. Ad Medos translatum, 54. b. 301. b. Quo tempore desit, *ibid.* Assyriorum regnum fecerit, 293. a. b.
ASTERIUS Cretensium rex, 297. *Nov.*
ASTROLOGI unde vera respondeat, 71. a. *Vide* Mathematici.
ASYLUM constituere Romulus & Remus, 17. b. Asylum Apostolorum longe tutius quam deorum, 3. b. Asylum Romuleum umbra quedam remissionis peccatorum, 78. b.
ATHANARICI regis Gothorum persecutio in Gothia adversus Catholicos, 260. b. & *Not.*
ATHENSÆ unde dictæ, 295. a. Sub Cecrope rege civitas hæc vel instaurata est vel condita, 295. a. & tale nomen accepit, 295. b. Qua occasione, 296. a. b. Athenis non parva ex litteris & philosophis gloria accedit, 293. a. Athenis nihil habuit Græcia clarius, 295. a.
ATHENIENSIS regnum in reipublicam mutatum, 301. b. Feminae publicis intererat consultationibus, 296. a. Quare postea expulsæ, 296. b.
ATHENIENSIS claruerunt in Græcia, plus fama quam re ipsa, 293. a.
ATLAS mons, 295. b.
ATLAS astrologus rex Mauretaniæ frater Promethei, materius avus Mercurii majoris, 212. b. florebat tempore quo Moyses natus est, *ibid.* Cursum solis lunæ ac siderum primus observavit, 117. 6. *Not.* c. Quare cælum portare fingitur, 295. b.
ATLANTICI philosophi, 117. b.
ATOMI principia rerum secundum Epicurum, 115. b.
ATYS formosus adolescens, abicifus, 91. b.
ATYS fabula, 107. b.
AVARITIA quid, 182. b. Plures allicit quam peritia, 98. a. Ab avaritiæ sordibus purgat amor sapientiæ, 102. a.
AVARI, pauperes, 102. a.
AUCTORES sacri pauci esse debuerunt, quare, 313. b.
AUDURUS nomen fundi, 401. b.
AVENTINUS rex Latii, deorum numero additus, 201. b.
AVENTINUS mons 27. a. unde dictus, 301. b.
AUGURIA irridet Cicero, 65. b.
AUGUSTINI modestia, 173. a. 186. b. 187. b. 356. b. 358. b. 406. a. Augustini opus de baptismo parvulorum, 195. b. Eius opus contra Faustum, 245. b. Et Epistola decima de fine sæculi ad Hefychium, 346. b. Augustinus resurrectionem corporalem, futuram ante universalem aliquando opinatus est, 348. b.
AUGUSTUS Cæsar Cæsar filius adoptivus, 51. a. Cum multis gessit bella civilia, *ibid.*
AURELIANUS Christianorum persecutor, 320. b.
AURELIUS episcopus Carthaginiensis, 398. b.
AURIGA laudatur a populo in theatro secundum suarum studia partium, 132. b.
AURINUM deum Romani non colebant, 64. b.

B

BABYLON caput regni Assyriorum, 259. a. A Nembroth condita est, 250. b. Hanc condidit aut instauravit Semiramis, 293. b. Babylonia quasi prima Roma, 293. a. Babylonia civitas diaboli, 287. a. Quomodo de medio ejus spiritaliter fugiendum, 300. a. Babylonia Judæorum captivitas quo tempore contigit, 304. a. Babylonicam turrem ædificantium superbia, 251. a. 255. a. Quomodo punita est, *ibid.* 255. b. Babylonia interpretatur confusio, 250. b. 255. a. 219. a. 285. a. 314. a.
BACCHÆ feminae non tam virtute nobiles quam furore, 298. b.
BACCHANALIA, sacra Libero patri instituta, 298. b. *A. Senatu*
M m m 2 in

- in urbe Roma prohibita, *ibid.* & 92. b.
BACCHUS. Vide Liber.
BAGRADA flumen, 402. a.
BALBUS disputat in lib. C. de nat. Deorum, 72. a.
BALBUS decimus rex Affiriorum, 294. a.
Baptizatis omnibus, etiam hæreticis, quidam promittunt liberationem ab æterno supplicio, 283. b. Refelluntur, 397. b. Alii baptizatis apud catholicos quamvis male viventibus, 388. a.
Baptismus in parvulis sufficit, ne post mortem oblit quod carnalis generatio cum morte contraxit, 382. a. In eo omnia peccata dimituntur, 14. b. Tunc tempus est cavendi omnia futura peccata, cum omnia sunt deleta præterita, 14. b. Baptismus non nos eximit pœnis hujus vitæ, 381. a. Ad baptismum surrebant Catechumeni in periculis, 352. a. In baptismo ægri multi sanati, 399. b.
BARUCH, Scriba Jeremiæ, 309. a.
Barba virili est ornamento, non munimento, 414. a. Barbata Fortuna, 57. b.
Barbari in Urbis vastatione pepercerunt Christianis propter Christum, 2. a. 3. a. & seq.
Basilicæ asyllum vel ipsi Barbaris venerabile, 2. a. 3. b. 4. b. 17. b. 51. a. 53. a. 83. a. Confugientes ad loca sancta in direptione Urbis, a Barbaris servati, 83. a.
BASSUS Syrus, 401. b.
BATHANARIUS comes Africæ, 397. a.
Beatitudo est id propter quod appetenda sunt cetera, ipsum vero propter se ipsum, 323. b. In fruitione veri & summi boni consistit, 117. b. 343. b. Beatitudo hominum & Angelorum ex Deo solo, 108. b. 110. b. 136. b. 142. a. b. 148. a. b. 177. a. b. 342. b. Hoc agnoverunt Platonici, 142. a. 148. a. Quomodo homo fruatur Deo, 117. a.
Beatitudo, æternitas, veritas, felicitas, 190. a. Ibi erit vera gloria, verus honor, vera pax, 412. b. Ibi victoria, veritas, ibi dignitas, sanctitas; ibi pax, felicitas, ibi vita, æternitas, 34. b. Pax æterna, beatitudo finalis, 333. a. Hæc pax superat omnem intellectum, 417. a. In beatitudine erunt quidam præmiorum gradus, 420. a. Nulla tamen invidia, *ibid.* Ubi de beata vita agitur contractationum corporalium mentio fieri non debet, 137. b.
Beatitudo vera non est hujus vitæ, 224. b. 327. a. 329. a. In vita socialis non hic reperitur, 329. a. Qualis potest esse in hac vita, 332. a. Spe tantum in hac vita tenetur, 329. a. 338. a. Ad eam non invenitur via certa sine divina auctoritate, 313. a. Via ad beatitudinem similitudo cum Deo, 137. b. Deus unus colendus ad beatitudinem obtinendam, 142. a. Beatitudinem quemquam affecturum negant Platonici, qui non incommutabili Deo puritate casti amoris adhæserit, 131. a.
Beatitudinem inter & miseriam non est medius status in quo possit esse creatura rationalis, 135. a. Pro beatitudine minimum iusti laborant, & in ea veraciter semperque regnant, 34. b. Beatitudinis bona conjicienda sunt ex bonis hujus mundi, 414. b. & ex morte Christi, *ibid.* Conditiones duæ ad beatitudinem, fruitio boni incommutabilis, securitas de amittendo illo, 168. a. Æternitas & securitas ad beatitudinem requirunt, 167. a. 185. a. 190. b. 224. b. Beatitudinis non secunda possessio, amorem Dei destruit, 190. a. Beatitudo fallax & falsa in qua miseria futura aut ignoratur aut timetur, 190. b. Beata vita si non amatur, non habetur, 224. b. Beatitudinis æternæ promissiones in Prophetis, 394. a. Beatitudo carnalis in veteri Testamento promissa, spiritalem in novo expectandam docebat, 281. b. Beatitudinis nomen etiam ad homines in diversis conditionibus constitutos extenditur, 167. b. Propter eam nam omnium philosophorum invigilasse videtur industria, 113. b. De beatitudine præclarum Plotini dictum, 137. b.
Beatus nemo nisi eo pervenerit, ubi mori, falli, offendi omnino non possit, 224. b. Beatus non est continuo dicendus, qui eo fruatur quod amat, 117. a. Beatus nullus nisi iustus, 224. b. Et qui virtute aliisque bonis sine quibus virtus esse non potest, fruatur, 326. b. Beatus esse non potest nisi qui notitiam Dei habeat & imitationem, 117. a. Beatus solus vivit ut vult, 224. b. Deus vere beatus, 228. a. Beatorum præmium ipse Deus erit, 419. b. Beatorum gaudium, 361. a. Beatis nihil jucundius erit cantico in gloriam gratiæ Dei, 420. a. Beati perpetuo Dei laudibus vacabunt, 419. b. etiam membris corporis, *ibid.* Vacabunt, videbunt, amabunt, laudabunt, 421. b. Beati ex require in requiem transibunt, 363. a. Summam in se ipsis, inter se, & cum Deo pacem obtinebunt, 417. a. Quomodo malorum suorum obliviscuntur, 420. b. Omnes immortales erunt, 293. a. Beatorum immortalitas peccato auferri non poterit, 208. a.
Beatorum scientia & sapientia erit plena & perfecta 379. a. Beati visuri sunt Deum in ipso corpore, 417. b. an per corpus, *ibid.* omnia videbunt unde absentes sunt corpore, *ibid.* hæc videnda oculis corporeis non indigebunt, 418. a. oculi tamen eorum corporei habebunt officium suum, *ibid.* oculis corporis jam spiritalibus incorporalia videbunt, *ibid.* Id quod extra est, cognituri sunt, 353. a. pœnas damnatorum, *ibid.* Beatorum liberum arbitrium quale erit, 420. a. Beatorum corpora quanta pulcritudine prædita erunt, 409. Beatorum corpus erit plene subiectum spiritui, 419. b. In illis erit inamissibilis voluntas pietatis & æquitatis, quomodo est felicitatis, 420. b. Beati esse omnes homines volunt, 140. a. Philosophi in hac vita beati & a seipsis beati fieri, mira vanitate voluerunt, 327. a.
BEBIUS unco tractus sparvis visceribus interiit, 49. b.
BEBIUS alter in victoria Syllana laniantium manibus direptus, 50. a. *Not.* b. Sparvis visceribus interiit, 49. b.
BELLEROPHONTIS fabula, 295. a.
Bellantium finis, pax, 167. b. 332. b.
BELLONA conjunx Martis, 396. a. Templum ei constitutum Romæ, 48. b.
Bellum sine aliqua pace esse non potest & e contra, 334. a. Bellorum civitatis terrenæ causæ, 228. a. Bellum inferre sola regnandi cupiditate grande latrocinium, 54. b. Ad belligerandum sola necessitas bonos compellit, 58. b. Bella primus omnium Ninus intulit finitimis, 54. b. Bella etiam justa dolorem sapienter creant, unde 330. b. Bellorum miseriæ veræ sunt, *ibid.* Multiplices clades diræque necessitates, *ibid.* Bellorum miseria quisquis sine dolore vel cogitat vel patitur, ideo miserior est, quia sensum humanum perdidit, 330. b. Quid in bello noxium perniciosumque est, 343. b. Quare prospera & adversa bellorum alternant, 272. b. Bellorum tempora exitusque ex Dei judicio pendent, 82. a. 83. a. Bellis Deus hominum mores emendat, virtutem exercet, & auget, 2. a. Cum justum bellum geritur, pro peccato, & a contrario dimicatur, 335. b. Bellum pro salute a Republica suscipi posse censuit Cicero, 396. b. Cur viri virtute magni bellum exoptant, 75. a. Non omnis qui pugnat & vincit, magnus appellandus est, 36. a. Quot bellis afflicti Romani post conditam ædem Concordiæ, 49. a. Bellorum diuturnitatem temporibus Christianis male tribuunt Romani, 82. b. De bellorum connexionem quæ adventum Christi plurima & gravissima præcesserunt, 50. b. Bella, deorum exemplo exarserunt, 32. a. b. Bella, magni ludi demonum, 45. b.
Belli civilis calamitas, 40. a. Bella civilia, omnibus bellis hostilibus amariora, 50. b. & miserabiliora, 330. b. In bello civili Romano frater fratrem se occidisse cognoscens se ipsum peremit, 32. a. Bella socialia, 50. b. Bellum Servile, 49. a. b. *Not.* e. Bellum civile Marianum atque Syllanum, 49. a. Bellum Punicum primum per viginti & tres annos peractum est, 82. b. Punicum secundum per annos decem & octo vires Romanorum extenuavit, *ibid.* Quantum detrimenti adtulit Romanis, *ibid.* Punicum tertium brevi confectum est, 82. a. Bellum Piratarum, 82. a. Bellum fugitivorum gladiatorum, *ibid.* Bellum Mithridaticum quadraginta annis peractum est, 82. b. Bellum Samniticum Romanis infestum annis tractum est ferme quinquaginta, 82. b. Bellum cum vitis, 382. a. Bellum carnis adversus spiritum, ex peccato ortum est, 381. b. Bellum nullum gravius & amarius quam voluntatis & passionis sine ullius victoria, 347. b. Melius est bellum cum spe æternæ pacis, quam sine ulla liberationis cogitatione captivitas, 381. b.
BELLOCUS notus rex Assyriorum, 294. a.
BELUS

BRUTUS primus rex Assyriorum, 393. b. Pater Nini, 301. b. Benefactoribus honores divini olim decreti, 20. b. Beneficia quae prestare hominibus vel Angeli vel homines possunt, in unius Omnipotentis potestate sunt, 148. b. & a solo Deo expectanda, 149. a. Beneficiorum Dei memoria sollempnitatibus festis recolenda, 142. 6.

BRECYNTIA deum mater a Pessinunte, 20. a. 39. 6. An Cynocephalum peperit & febrim, *ibid.* Sacra ejus quam turpia, *ibid.* Brecynthia quotannis ad Almonem fluvium ablucebatur, 20. a. *Not.* b. Brecynthia simulacrum a Scipione Nafica in Urbem invecum. 20. b. Marris denm sacra deformiter crudelia & aliis facris turpiora, 108. a.

BESTIAE multae hominem sensuum acrimonia, viribus, 110. tu, vitae diurnitate vincunt, 120. b. Exempla, *ibid.*

BIAS Prieneus unus e septem sapientibus, 304. a.

BIGAE, 326. b.

BONI genus triplex, 117. a. Bonum simplex incommutabile, 166. a. Bonum immutabile solus Deus, 179. a. Bonum summum quid, 114. a. Est id quo homo beatus fieri potest, 114. a. 325. b. Unde fit in homine, 117. a. Bonum hominis quodnam sit, 142. b. Philosophorum definitiones de summo bono, 114. a. 117. a. In Deo solo summum bonum posuerunt Platonici, 99. a. In voluptate corporis Aristippus, in virtute animi Antisthenes posuit, 313. b. Bonum nullum secundum Stoicos praeter virtutem, 130. b. De boni fine inter Philosophos magna contentio est, 142. b. Oppositae philosophorum sententiae circa finem boni, 313. b. Boni finis est secundum virtutem vivere, 117. a.

BONA sunt omnia quae sunt, sed inaequalia, 171. b. Bona omnia creata, mutabilia, 179. a. Bona possunt esse sine malis, mala vero non sine bonis, 156. a. Bona hujus vitae, quatenus sunt, 334. b. Bona non magni pendenda, quae adipiscuntur & mali, 344. b. Bona & mala hujus vitae non vero alterius, iustis & iniustis communia, quare, 4. b. 5. b. 19. a. 84. b. 345. b. Bonis temporalibus bonus non extollitur, 5. a. Quo modo iis utendum, 336. b. Bonis temporalibus bene utendum, ad obtinenda aeterna, 334. b. Bona extrinseca non esse propter se appetenda noverunt philosophi, 117. a. Bonum cujuslibet naturae qui perverte amat, etiam si adipiscatur, ipse fit in bono malus, & miser meliorem privatus, 183. a. Bona corporis etiam si minuatur, bonam justamque vitam non minuunt, 10. b. Bona sive corporis sive animi sine virtute, non bona ejus sunt, cujus sunt, 326. b. Bona etiam terrena a solo Deo vero, 66. b. 67. a. Omnibus ea petentibus Deus non dat, ut gratis eum colant, 5. a. Bona terrena ad sinistram pertinent, 154. a. Ex bonis hujus mundi, conjicienda sunt ea quae daturus est Deus in caelo, 414. b.

BONUS vir non merito dicitur qui scit quod bonum est sed qui diligit, 175. a. Bonus nemo qui non fuerit malus, 227. a. Boni mixti cum malis in hoc saeculo, 17. b. Saepe mala patiuntur in hac vita tanquam mali sint, 345. b. Boni jure cum malis temporaliter flagellantur aliquando, 5. b. *Et sequ.* 6. a. Bonorum miseria, & malorum felicitas temporalis, pluribus scandalo est, 368. a. Bonos flagellum Dei erudit ad patientiam, 4. b. Bonos misericordia Dei amplectitur fovendos, 4. b. Boni verissima atque certissima felicitate praepollent, 31. a. Bonus etiam si ferviat, liber est, 53. b. Boni an inter se pugnent, & quomodo, 229. a. Boni quomodo utuntur mundo, 230. a. Boni vocantur speciosi corpore, 243. b.

BOS Aegyptiorum Deus apsis, 294. b.

BOVES locutus quidam historici referunt, 51. b.

BRUTUS unus ex duobus primis consulibus a populo creatis post expulsos reges, 26. a. Brutus propinquus Lucretiae, 10. b. Brutus consanguineus Tarquinii, 43. a. Lucium Tarquinium Collatinum collegam suum Urbe ejecit, *ibid.* Bruti erga Collatinum injuria, *ibid.* Brutus filios occidit pro patria, 67. a.

BUBONA dea boum curam gerens, 67. a.

BULBI, 96. a.

BULLAE apud Romanos insignia dignitatis, 46. a.

BUSTRIS tyrannus, filius Neptuni ex matre Lybia. 297. b. Diis suis suos hospites immolabat, *ibid.*

C

CACUS femihomo: Sic dictus propter infociabilem feritatem, 333. a. Figmentum poeticum, *ibid.*

CADAVR a cadendo dicitur, 353. a. 362. b. Cadaver nisi caro exanimis, non solet nuncupari, 362. b.

CACUS illuminatus Mediolani cum corpore SS. Protasii & Gervasii reperta sunt, 398. a.

CAELESTIS, dea apud Afros & Carthaginenses maximo in honore habita, 33. a. *Not.* b. Sacra ejus, turpia, *ibid.*

CAELUM patrem Saturni fabulantur, 104. b. Caelum esse Jovem innumerabiliter affirmant, *ibid.* Caeli locum igni tribuit Plato, 118. b. Quo modo caelum fiet novum post judicium, 356. b. 358. a. An perituri sunt caeli in conflagratione novissimi judicii, 364. b. Sancti & justi recte caelum appellantur, 365. b.

C. CAESARIS bellum adversus Pompejum, 51. a. Caesar victor Pompeii clementer exercuit victoriam civilem, *ibid.* tanquam appetitor regni in ipsa curia trucidatus, *ibid.* Caesaris laudem in qua re Sallustius posuit, 75. a.

CAESAR in domo sua victoria Mariana trucidatus, 49. b.

CAESAR Aug. libertatem jam quidem languidam, omni modo extorsit Romanis, 47. b. Remp. veluti inflauravit ac renovavit, *ibid.*

CAESARES appellati sunt qui Caesari Aug. successerunt, 61. a.

CAIN possessio interpretatur, 238. b. 239. a. Est primus civis civitatis terrenae, 226. b. 228. b. Cain reprobus cur prius natus Abele electo, 226. b. 227. a. Ex inventoria diabolica fratrem occidit, 228. b. Hac invidia Deo odibilis, 230. a. Cain & Romulus qui differunt, 229. a. Qua ratione potuerit Cain civitatem aedificare, cum tres tantum aut quatuor homines fuerint, 231. a. Cain posteri cur non recententur in historia sacra, 176. a. & ejus successio in octo ab Adam generationes clauditur, 240. b. undenarioque numero finitur, 241. a. Cain filiae, filiae hominum dictae, 243. b. Cain figura Judaeorum, 231. a.

CAIUS Caesar. *Vide* C. Caesar.

CAIUS Servilius praetor, 49. a.

CALAMA urbs, 224. a. 401. a. Memoria S. Stephani illuc advecta a Possidio episcopo, *ibid.* Miracula quae ibi facta sunt, *ibid.* & 402. a.

CALAMITATES publicae divinae providentiae tribuendae, 2. a.

CALX miraculum, 373. a. Cur viva dicitur, *ibid.* Oleo perflua non fervefecit, 373. b. 376. a.

CAMILLAM Diana doluit, 39. a.

M. CAMILLUS quam ingrati sentit Romam, de qua optime meritis erat, 26. a. Hanc tamen a Gallis iterum liberavit, 55. a.

CAMENA dea canere docet, 57. b.

CAMPESTRIA quid sunt & unde dicta, 220. b.

CAMPESTRATI, *ibid.*

CANCER nullis medicamentis sanabilis, 399. a. Cancris curatio miraculosa, *ibid.*

CANNA urbs seu vicus Apuliae, 45. *Not.* b. Cannense praerium quam cruentum, & Romanis infaustum, 46. b.

CAPITOLIUM rex Tarquinius fabricavit, 40. a. Jovi dicatum fuit, 56. a. Capitolium Jovi cedere noluerunt, Mars, Terminus, & Juventas, 62. a. Capitolii incendium, 31. b. Capitolio pepercerunt Galli, non vero Sylla, 49. a.

CAPITOLINUS collis anferis vigilantia servatus, 30. b. 37. b. Capitolinus lapis, Jovis simulacrum in Capitolio lapideum, 34. b. *Not.* f. Captivitas ad probationem vel emendationem a Deo permittitur, 13. b. Captivitas justorum, religioni Christianae probro esse non debet, 9. b. Captivitate religionis causa sponte tolerandam etiam pagani noverunt, 8. 6. Sunt in Scripturis sanctis hujus cladis magna solatia, 8. 2. Captivitas Marci Attitii Reguli, 8. b.

CARBONES multi fuere ex gente Papyria, 30. *Not.* d.

CARBO Cneus Papyrius Marianus partes sequutus a Sylla victus, a Pompejo interfectus, 30. *Not.* d. Hujus Carbonis crudelitas, 49. b.

CARBONES sunt incorruptibiles, 373. a. 376. b. ideo limitibus subferuntur, *ibid.*

CARDEA dea praefecta cardini ostii, 55. b. Cardi-

- Cardines astrologici, 69. b.
 Caritas est amor Dei, & proximi sui que ipsius secundum Deum, 212. a. Appellatur bona voluntas, 212. a. Caritatis ordo, 335. a.
 CARMENTES deæ quæ fata nascentibus canunt, 57. b.
 Caro pro homine ponitur, 209. a. 211. a. Carnis substantiam vel naturam, malum non esse ostendit Christi Incarnatio, 153. b. An dolet & concupiscit sine anima, 219. b. Carnis corruptio ex peccato contracta, non peccatum, sed pœna, 210. a. Carnis rebellio pœna est hominis, rebellio vero hominis non est pœna Dei, 219. a. Caro tanto minus animæ subditur, quanto magis adversus spiritum concupiscit, 328. a. Vivere secundum carnem quid, 320. a. Caro per cor mundatur, 154. a.
 Caro sanctorum in spe requiescit, 203. a. Carnem suam sancti diligunt & desiderant, 203. a. Carnis resurrectionem aliquatenus cognoverunt Plato, Varro, alique gentiles, 416. b. Hanc si sine ullis miraculis mundus credit, grande miraculum, 397. b. Caro hominis quæ ab alio in escam sumta est, reddetur homini in quo esse caro humana primitus cepit, 409. b. Caro post resurrectionem spiritalis futura, 209. a. Longe perfectior erit quam fuit in primis parentibus, 203. a. quomodo, 204. a. Carnis spiritualitas, quanta sit gratia, de donis quæ in hac vita largitur Deus, concipiendum, 410. b.
 Carnales veteris & novi Testamenti per Agar & Cethuram figurati, 267. a. Inter se dividuntur, 261. b. Horum divisione demones pascuntur, 261. b. Per ignem iudicandi sunt in fine sæculi, 262. a. Quidam per ignem salvabuntur, quidam in igne damnabuntur, *ibid.*
 Carthaginem Romæ æmulam nolebat dirui Scipio Nasica, quare, 15. b. 26. b. A Scipione Africano deleta, 47. b. Plus nocuit Romanis everta, quam adversa, *ibid.*
 Carthaginenses inter & Romanos tria bella gesta sunt, 26. Not. g.
 Caspiana nomen fundi, 401. b.
 Cassius templum Ierosolymitanum expoliat, 317. b.
 Castitas sine voluntatis assensu non violatur, 9. b. 10. b. 15. a. Quo iudicio Dei in corpora continentium libido hostilis peccare permessa est, *ibid.*
 CASTOR & POLLUX in deos relati, 294. a.
 Catholicis in Ecclesia perseverantibus, quamvis pessime vixerint, quidam salutem promittunt, 384. a.
 CATILINA vir pessimus, 31. a. Ejus conjuratio, 36. a. Et bellum civile, 50. b. In eo prostratus est, 31. a.
 Catinensis urbis tecta vi favillæ ex Ætna monte erumpentis diruta, 51. b.
 CATIUS deus, catus id est acutos facit, 60. b.
 CATONIS laus, 196. a. Ejus virtus veritati propinquier quam Cæsaris, *ibid.*
 CATO minor se ipsum occidit Uticæ ne ipsi pepercisset Cæsar gloriaretur, 13. a. Catonis factum ejus amici tribuerunt infirmitati, *ibid.* Hoc ipse Cato in filio suo indicavit, *ibid.* Impatientia se peremit, 328. b.
 CATONIS utriusque & innocentia & sapientia in proverbium abierunt, 13. Not. b.
 CATUSO coquus bene Christianus, 400. b.
 CATULI bellum civile, 50. b. Catulus hausto veneno se manibus inimicorum subtraxit, 49. b.
 Caudium oppidum Samnii, 44. b. Not. d.
 Causa est fortuita, naturalis, voluntaria, 73. a. Causæ omnium quæ fiunt non sunt nisi voluntariæ illius nature quæ spiritus vitæ est, *ibid.* Ita sensit Socrates, 113. b.
 CROCUS rex Atheniensium, 295. b. 297. a.
 Centones, 286. a.
 Centrum vocant Geometræ medium terræ, 201. a.
 Centrum pro universitate ponitur, 364. a.
 Centaurorum fabula, 298. a.
 CEPHISOS quibusdam idem est ac Mesappus, 294. a.
 Cerberi fabula, 298. a.
 Cercopitheci, 253. a.
 Cerei laus ab Augustino dicta, 242. b.
 CERES cum Libero feminibus præponitur, 103. a. Cere rem Matrem magnam seu terram & Junonem esse perhibent, 103. b. Ceteris sacra, 90. a. 105. a. *Vide Eleusinia.*
 CETHURA & filii ejus, carnales novi Testamenti significant. 267. a.
- CHEREMON peritus sacrorum quæ diis celebrantur, 147. b.
 Chaldaea ad regnum Assyriorum pertinebat, 268. b.
 Chaldaei philosophi, 238. a.
 CHAM interpretatur calidus, 248. a. Figura fuit hæreticorum, *ibid.* & perditæ viventium, 248. a.
 CHANAAN interpretatur motus eorum, 248. a.
 Chanaan terra quomodo usque in sæculum pertinet ad semen Abraham, 260. a. Quo tempore sit impleta promissio Dei de terra Chanaan, 273. b.
 Χηρσαι, 349. a.
 CHILO Lacedæmonius unus e septem sapientibus, 304. a.
 Chirurghi cujusdam Alexandrini bona fides, 398. b.
 CHRISTUS a Carimate appellatus, 286. b. Christum ante carnem susceptam, fuisse viibilem quidem existimant, 264. b. & apparuisse Abraham, *ibid.* Christi Incarnatio, non incongrue creditur quibusdam fuisse revelata in genibus, 318. a. Prædictiones Prophetarum de Christo, 305. a. & seq. Christum non tam prophetavit Jonas sermone quam sua quadam passione, 376. b. Adventus ejus prædicitur, 205. a. b. 306. b. 309. a. 310. a. Prædictio de Christo, Elizer juramentum, 266. b. Christus tanquam Dominus Deus loquitur in prophetis libris, & tamen Christus apparet, 247. b. 303. b. Christus lignum vitæ, 367. a. Christi figura Arca Noe, 245. a. Aries quem vidit Abraham, 266. a. Isaac portans ligna, *ibid.*
 Christo animam humanam deuisse Apollinaristæ putaverunt, 209. a. Totum hominem suscepit, 155. b. Christum in carne contempsit Porphyrius, 153. b. Cur tanta humilitate ad nos venerit Christus, 111. a.
 Christi nativitas & resurrectio propria & singularia miracula ejus 160. b. Quo tempore natus, 51. a. 317. a. Christi affectibus non caruit, 214. b. non tamen ex conditionis infirmitatis, *ibid.* Ejus infirmitas fuit ex potestate, 214. b. Christi miracula, 317. a. Cur se a diabolo tentari permisit, 133. a. Ejus obedientia opposita inobedientiæ Adæ, 219. b.
 Christi Passio, 305. b. 307. a. 309. a. prophetata in libro Sapientiæ, 289. a. nuditate Noe significata, 248. a. Christus passione sua ostendit quid sustinere pro veritate resurrectione quid sperare in æternitate oporteret, 319. a. Christi mors, voluntaria, 271. a. significata in benedictione Judæ, *ibid.* Christi mors & resurrectio in Abel & Seth figurata, 239. a. Prædicta in Scripturis sacris, 288. a. b. 289. a. Tempus mortis Christi, 322. b. Christus ideo solvere potuit moriendo peccata, quia & mortuus est, & non pro suo peccato, 153. a. Quare ad inferos descendit, 284. a.
 Christi Resurrectio, 305. b. 306. b. 307. a. Hanc prædixit Osee, 305. a. & Amos, *ibid.* Claritas in Christi corpore, cum resurrexit, ab oculis discipulorum abscondita fuisse potius quam deuisse credenda est, 409. a. Post resurrectionem cibum ac potum sumit, 304. a. Christi resurrectio & cum corpore in cælum ascensio credibilis probatur, 395. a. & jam credita ostenditur, 395. b. Christi ascensio grande salubreque miraculum, 397. b. Christi ascensioni miracula multa adstantata sunt, *ibid.* Ubi legitur Deus ad iudicium faciendum esse venturus, intelligendus est Christus, 370. a. Christum iudicem de cælo esse venturum non tam veteri quam novo Testamento expressum est, 369. a. Christum venturum credunt Judæi, sed non moriturum, 228. a. Alienigenarum testimonia de Christo, 319. b. Et oraculorum responsa, 339. b. 340. a. Christum oracula non prædicant ut Deum, sed ut hominem tantum, 340. b. Sanctum tamen immortalemque confessa sunt, 155. b. Christum sic laudant oracula, ut vituperent Christianos quare, 340. a.
 Christus homo cælestis, 205. b. Christi divinitas opponitur Romuli divinitati, 396. a. b. 397. a. Christum Deum esse & miracula & prophetiæ in illo impletæ persuadent, 396. b. 397. a. Persuadet & confessio constantis Martyrum, 353. a. & Not. 396. b.
 Christi auctoritas, 107. & seq. 309. b. 310. a. b. Christi Incarnatio purgationis nostræ principium, 153. b. Via universalis animæ liberandæ, 160. a. Sola via munitissima ad Deum, 156. a. Summum gratiæ exemplum, 156. 157. Nemo ad spiritalem Jerusalem umquam pertinuit nisi cui Christus revelatus est, 18. a. Christi fide etiam antiqui iusti mundari potuerunt, 153. b. Christi prædicatio

- catio in omnibus gentibus est Jacob benedictio, 268. b. Christi notitia donum Dei concessum quibus voluit, & quando voluit, 159. b. Quo sensu dictum est, *In Christo omnes vivificabuntur*, 205. Quod in eum mundus credidit, virtutis fuit divine, non persuasionis humane, 377. a. b.
- CHRISTUS Mediator Deum inter & homines, 136. Ad hanc mediationem quid requiritur, *ibid.* & *seq.* 78. a. Quomodo Mediator effectus, 153. b. Mediator per quod homo, 135. b. Christus factus particeps humanitatis nostræ, compendium præbuit participandæ divinitatis suæ, 136. b. Præter Christum mediatores alii non querendi, 136. b. Christus & in homine & secundum hominem quem suscepit sacerdos & sacrificium, 152. a. 159. a. Christus sacerdos quo Deum placamus, 136. a. Christus in forma servi maluit sacrificium offerre quam sumere, ne cuilibet creaturæ sacrificandum esse quisquam putaret, 152. a.
- CHRISTUS præcepta dedit pro moribus optimis contra perditos mores, 37. a. Eius præcepta quam utilia, 27. b. Christus proximus noster, 38. b. Soler in se membrorum suorum transferre personam, 288. b. Amorem erga Christum Elias Judæos docebit, 388. b. Christum in fundamento habere est nihil et proponere, 388. b. Christo impudenter incommoda præsentia impugnant qui deos colere non sinuntur, 57. b. 51. b. Quia ratione Christus *1.307* dicitur, 303. a. Christi substantia, populus ejus, 162. a. In nomine ejus diabolus vincitur, 152. a.
- CHRISTIANI propter mysticum christum sic dicuntur, 353. b. Hos recte Christos dicere possumus, 378. a. Christiani falsi, 352. b. Ficti & mali, mysterium iniquitatis, 359. a. Non computandi in membris Christi, 417. b. Christiani sunt sacerdotes, 353. b. Eorum sacrificium, 144. a. Bonis terrenis tamquam peregrini utuntur, nec capiuntur, malis autem aut probantur, aut emendantur, 16. a. Eorum opes, 6. a. Propter vitam æternam vitam Christiani sunt, 93. b. Quod pro patria cælesti agere debeant, discant ex eo quod Romani fecerunt pro terrena, 73. a. b. In Christum, non in Petrum credunt, 323. b. Eorum habitus & mores, 337. b. Christiani nominis inimicorum mirabilis conversio, 319. b. An aliqui sint Christiani ultimis tribus annis, & mensibus sex, 351. a. Christianos accusavit Porphyrius quod demones venerentur, 341. a. b. His tribuebant pagani Romani mala omnia que patiebantur, 19. a. 52. a. Refelluntur, *ibid.* Christianos nec vituperat Seneca, nec laudat, 95. a. Christiana religio ab Jerusalem sumit initium, 322. a. Hujus religionis salubritas, 34. a. 52. a.
- CHRYSIPPUS unus ex principibus Stoicorum, 531. a. 132. a.
- CIBUS sine voluptate non sumitur ut vivatur, 324. a. Non cibi genere sed aviditate immoderata quisque culpandus, 250. a.
- CICERO Academicus, 65. a. Avaritia irridet, *ibid.* Simulacrorum institutioni, & fabulosis de diis opinionibus indignatur, 65. a. Eius libri de Republica, 333. a. Perierunt, 22. *Not.* a. Ciceronis cædes, ejusque causa. 51. a.
- CILICIAM. In eo est recordatio peccatorum, 249. a.
- Q. CINNATI Dictatoris paupertas, 79. b.
- CINNA Consul, 49. a. Bellum Urbi intulit, eamque vastavit, 30. a. & *Not.* c. 49. b. Peccandi licentia felix appellabatur, 83. b.
- CIRCE maga famosissima, 299. b. Socios mutavit Ulyssis, *ibid.*
- Circensium spectaculum qua de causa Neptuno equestri a Romulo institutum, 26. a. *Not.* b. Unde ludi isti Consulalia dicti, *ibid.* His solis primùm utebantur Romani, 17. a.
- Circumcisionis necessitas, unde, 263. b. Circumcisio renovationem significat, 263. a. & regenerationem, 264. a. Cur tempore natiuitatis Isaac imperata, *ibid.* Cur toti familiæ Abrahamæ, *ibid.* In circumcisione nomen mutabatur, 269. b.
- Circumitus temporum temporaliumque an admittendi, 188. a. 190. a.
- CIVITAS quid, 231. b.
- CIVITATES, 226. b. Una prædestinata est regnare cum Deo, altera cruciari cum diabolo, *ibid.* Civitas Dei pro præscientiam ordinata ante perpetratum Adami peccatum, 216. a. Utræque in primo homine per præscientiam exortæ, 200. b. Diversis suis generationibus in historia Geneseos distinguuntur, 231. b. 184. a. Earum excursus, 324. a. Serie generationum Cain & Abel exprimitur, 236. b. 238. b. & per generationes Cain & Seth, 242. b. Civitatis utriusque misterium in Cain & Seth, 237. b. 239. a. & *seq.* 242. b. & *seq.* Utræque, pia & impia nunquam terris defuit, 254. b. In omnibus gentibus licet tanta varietate inter se distinctis, non amplius quam duæ civitates, 208. a. Perplexæ sunt in hoc sæculo, 18. a. & confusæ iniquitate participata, 242. b.
- CIVITATUM duarum principium amores duo, 218. a. 226. a. Utriusque civitatis discrimen, *ibid.* Quantum ab invicem discrepent, 78. b. Utrique bona & mala communia, sed usus diversus, 324. a. Civitatis terrenæ cives parit natura vitiosa, civitatis vero supernæ liberans gratia, 227. b.
- CIVITATEM Dei esse habetur ex Scripturis, 161. a. Hujus conditor Christus, 27. a. Ejus origo, informatio, & beatitudo unde sit, 173. a. Ex fide gignitur, vivit ex spe, 239. a. 242. a. Ex Angelis & hominibus constat, 179. a. 144. b. Hujus notitia evidentior in Abraham, 256. a. Civitatis cælestis figura, 227. a. 231. a. 240. b. In ea Dei voluntas lex est, 23. a. 144. b. Civitas superna hic est peregrina, 227. a. In sanctis populi Dei peregrinata est, & in omnibus aliis sacramento adumbrata, 250. a. Dum peregrinatur in terra, leges & instituta nationum sequitur, quæ religionem non impediunt, 337. a. Pacem veram non habet in fide, *ibid.* Uade cum terrena pacem habeat, unde discordiam, 336. b. & *seq.* Pacem terrenam refert ad cælestem, 337. a.
- CIVITATIS terrenæ exordium, 272. b. In ea duæ forme inveniuntur, 227. b. Civitas impia apparere cœpit a divisione linguarum, 254. b. Bæstia nomine significatur, 332. b. 355. a. Civitas terrena generationes terrenas usque in finem habitura est, 239. a. Ejus bellum & pax, 228. a. Victorie ejus mortiferae aut certe mortales, 228. a. Prophetiæ partim ad Civitatem cælestem, partim ad terrenam, partim ad utramque pertinent, 274. a.
- CIVES Dei spe beati in hac vita, 238. a. Eorum languores & curatio, 229. Cives patrie supernæ fuerunt etiam in aliis gentibus a Judæis, 318. a.
- CLAUDIUS poeta a Christo nomine alienus, 265. a.
- CLAVES Ecclesiæ, 352. a.
- CLEO, 22. a.
- CLEOBOLUS Lindius unus e septem sapientibus, 304. a.
- CLEOMBRODUS quare se præcipitem dedit de muro, 12. b.
- CLEOPHON, 22. a.
- CLOACINA dea unde sic dicta, 55. a. *Not.* a. Hanc Tatius dedicavit deam, 93. a.
- CLUACINA nomen Veneri tributum, 55. *Not.* a.
- Cluere id est purgare, *ibid.*
- CNEUS Manlius proconsul de Gallogrecis triumphat, 47. a.
- COBRUS Atheniensium rex morte sua patriam liberavit, quomodo, 301. a. ab iis ut deus habitus, *ibid.* Codri iurgii quid, *ibid.*
- Cognitio Dei. Non parva ex parte intelligit & scit Dominum, qui intelligit etiam hoc a Domino sibi dari ut intelligat & sciat Dominum, 96. a. Cognitio creaturæ vesperam habet & mane, quomodo, 146. a.
- Coli dicuntur non tantum Deus, sed homines, immo & aliæ creaturæ, 141. a.
- COLLATINA dea collibus præfecta, 57. b.
- COLLATINUS maritus Lucretiæ, 10. b. *Vide* Tarquinius.
- Collatio privatarum opum in usus publicos, 46. a.
- Collina porta Romæ, 59. a.
- Coloni ab incolendo dicuntur, non ab agricultura, 141. a.
- Comparatio. Non ex bonis singulis homines inter se comparandi sunt, sed universa consideranda sunt in unoquoque, 268. a.
- Complacentia sui, causa primi peccati, 243. a.
- Concionantes, 48. b. 49. a.
- Concordia salus populi, 342. a. Sine justitia esse non potest, 28. b. Quæ harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia, 28. b.
- CONCORDIA dea, 48. b. 62. b. Concordiæ ædes facta in loco seditionum & cædium, 48. b. 49. a. Vane Concordia ut dea habita a Romanis, *ibid.*
- Concubinae aliquando dicuntur uxores, 267. a. Concubinarum filii hæreticos & carnales Judæos significant, *ibid.*
- Con-

Concubitus etiam conjugalis remotum ab arbitris cubile
 querit, 221. a.
 Concupiscentia carnis adversus spiritum, est ex peccato
 primo, 412. b. Præstat pugnare cum concupiscentiis,
 quam pacem habere cum illis, 381. b. Quo modo eis
 resistitur, 14. a. Ut absque culpa est in corpore dormien-
 tis concupiscentialis inobedientia, ita & in corpore non
 consentientis, 14. a. Concupiscentia; si non addatur cu-
 jus rei sit, in malo intelligitur, 212. b.
 Confessi dicebantur qui Christianam fidem præfitebantur ut
 ad familiam Christi admitterentur, 17. b. *Not. c.*
 Conformatio quæ est unum ex bonis originalibus, quid
 sit, 413. a.
 Confusionis causa libido, 407. b.
 Conjectores. Unde sit ut aliquando vera prædicant, 378. a.
 Conjugia fratres inter & sorores primo necessaria, 237. b.
 postea etiam apud paganos damnata, 238. a. quare reli-
 gione prohibita, 237. b. Quare cum propinquis inire
 conjugia patres antiqui studebant, 238. a. Ea mos ipse
 horret, 237. b. Non divina sed humana lege prohibita,
 238. a. quare prohibita sunt, *ibid.* Deliciæ amoresque
 terreni propter conjugalem copulam, non damnabiles,
 389. a. Hos exurit ignis tribulationis, orbitatis, &c.
ibid. In utraque civitate plures ab opere generandi ab-
 stinent, 240. a. Ante diluvium nemo abstinuisse reperit-
 tur, *ibid.* A conjugio abstinere an sit bonum, 240. a.
 Conjugatus fidelis melior infideli continente, 243. b.
 Conjurati cum Catilina, perjuri, 36. b.
 Conscientiæ testimonio virtus melior contenta est, 76. a.
 CONSENTES dii in consilium Jovis adhibiti, 61. b.
 Conservari a Deo quilibet creatura indiget, 193. a.
 Constantia sanctorum, ignis respectu persecutorum, 354. a.
 Constantiæ seu *ἀπαρτησις* quid & quot, 212. b.
 CONSTANTINO Imperatori quare tot prosperitates contulit
 Deus, 83. b.
 Constantinopolis Romano imperio sociæ, & veluti ipsius Ro-
 mæ filia, 83. b.
 Consualia, ludi Circenses unde sic dicti, 26. *Not. b.*
 Consuetudinis veterosæ vis, 95. b. 382. a. Vitium non
 sit ex consuetudine minus voluntarium, 180. b.
 Consulens a consuetudine dicti 134. b. Romanum imperium
 brevi propagarunt & auxerunt, *ibid.*
 CONSUS deus qui præbet consilia, 57. b. Confusus Deus
 Neptunus equestris, 26. *Not. b.*
 Contemplatio. Non iners vacatio, sed aut inquisitio aut
 inventio veritatis delectare debet, 337. b. 338. a. Ne-
 mo ab ea prohibetur, *ibid.* Otium sanctum querit cari-
 tas veritatis, *ibid.*
 Continentia cum immodicitæ carnalium concupiscentia-
 rum non cedit, & ipsum corpus sanctificatur, 19. b.
 Conjugio præfertur, 268. a.
 Continentium superbiam quo pacto Deus aut punit aut
 prevenit, 15. a.
 Contraria ad decorem universi pertinent, 170. a.
 Cor sursum habere ad simetisum, est superbiæ; ad Deum,
 est obedientiæ, 218. a. cum ad Deum sursum est, ejus
 est altare, 142. b. Per cor caro mundatur, 154. a.
 CORAX rex Sicyoniorum, 207. a.
 CORNELIUS Ruffinus senatu pulsus, quod decem pondo
 argenti in vasis habere compertus est, 80. a.
 Corona aurea in vitulino jecore ostensa Syllæ inter sacri-
 ficandum, 30. b. 32. a.
 Corpus terra, 277. b. Corporis humani fabrica quam pul-
 cra & admirabilis, 414. a. In corporis conditione di-
 gnitas necessitati fuit prælata, 414. b. Corporis pulcri-
 tudo, magnitudo, fortitudo, bona communia bonis &
 malis, quare, 244. b. In corpore pulcritudo quadam
 rationis, 414. a. Corpus servum & hominibus cum bel-
 luis commune, 133. b. Corpora terrena tamquam mali-
 naturam Manichæi detestantur, 211. a.
 Corpus sanctum sit usu sanctæ voluntatis, 9. b. Sanctita-
 tem non aufert ei violentia libidinis alienæ, 10. b. Cor-
 pora iustorum tamquam vasa & organa quibus ad ope-
 ra bona Spiritus-sanctus usus est, 8. a. Corporis casti-
 gatio, sacrificium est, 144. a.
 Corporum resurrectio negata a Paganis, contra eos ad-
 struitur, 394. b. Hanc mundus non temere credit, 415. a.
 Quo pacto corpora rediategrabuntur, 8. a. Corpora san-

ctorum qualia post resurrectionem futura, 203. a. 208. b.
 Sic erunt spiritalia ut non nisi velint, possibilitate non
 necessitate vescantur, 204. a. Corpora animalia, & spi-
 ritualia quænam sint, 204. a. Qui differunt, 206. b. Cor-
 pora animalia, id est animata, 207. b. Corpus anima-
 le, mortuum, & spiritale, quid, 204. b. *Et seq.* Corpus
 hominis quale erit in celo, 415. a. Non obstat felici-
 tati animæ, 416. a. Corporum immortalitas post mor-
 tem, 120. a. & æternitas, 157. b. Hæc absurda philoso-
 phis videbatur, 200. b. Non impossibile esse ostendit-
 tur, 201. b. In corpore semper vivere, Dei munus in-
 gens secundum Platonem, 202. b. Corpora terrena in
 celo esse non posse, dogma philosophorum, 201. b.
 404. b. Refellitur, *ibid.* Mirabilis est animos incorpo-
 reos terrenis corporibus illigari, quam corpora terrena
 cælestibus sublimari, 394. b. 395. a. Corpus an dolere
 possit, nec tamen mori, 371. b. 372. b. Corporis Ada-
 mi immortalitas ex ligno vitæ, 203. a.
 Corpora priorum hominum majora quam hujus temporis
 hominum, 226. a. Corporibus suis quidam homines utun-
 tur ut volunt ad mirabiles effectus producendos, 44. b.
 Corpus omne fugiendum Porphyrius dicit propter ani-
 mæ purgationem, 193. b. & ut anima beata esse possit,
 157. a. Corporis bona si minuuntur, bonam justamque
 vitam omnino non minuunt, 10. b. Corporis bona aut
 mala nolunt appellare Stoici, sed commoda aut incom-
 moda & externa, 130. b. 131. a. verborum certamen
 non examen rerum, 131. b. Corpora quomodo sint in
 intellectu, 116. b.
 Corporalia an solo corpore possunt videri, 419. a.
 Corruptionem facere tenentur omnes, 6. a. maxime Epi-
 scopi, *ibid.* & qui præpositi sunt aliis, 5. b. 6. a. Cor-
 ruptio non solum ejus qui corripitur, sed & aliorum
 utilitati servit, 336. b. Sine gratia intrinsecus operante
 non prodest, 199. a. Ex cupiditate aut infirmitate ne-
 glecta, peccatum est, 5. b. Qui eam negligit, jure cum
 male agentibus temporaliter flagellatur, *ibid.* Aliquan-
 do ex consilio caritatis omittitur, *ibid.*
 Corrigi pudere, vitium est superborum, 157. b.
 Cotem Tarquinus novacula secuit, 150. a.
 COTTA disputat in lib. Cicer. de natura Deorum, 72. a.
 CRANAUS Cecropis regis in regnum Atheniensem succes-
 sor, 297. a.
 CRASSI duo pater & filius in conspectu mutuo nactati
 tempore victoriæ Mariæ, 49. b.
 Creationis opera non videri debent incredibilia, 194. a.
 Argumenta quibus creatio naturarum in tempore impu-
 gnatur, 188. a. solvuntur, 188. b. Res mundo novas ta-
 cere, & mutabilem voluntatem non habere, Deo non
 est impossibile, 191. a. 191. b. Creationis dierum nume-
 rus mysticus, 178. a. In die septimo creationis, pleni-
 tudo & requies commendatur, 176. b.
 Creatori nihil in creatura coæternum, 188. a. Creator
 nullorum vitiorum offensione vituperandus, & omnium
 naturarum consideratione laudandus, 181. b.
 Creaturæ quamvis nihil esse possunt sine Deo, non sunt
 quod ipse, 110. b. In eis est ordo rationis, ordo utilitatis,
 & ordo justitiæ, 147. b. Creatura rationalis aut beata, aut
 misera, 135. a. aut mortalis aut immortalis, *ibid.* Quam
 mirabilis & diversa creaturarum pulcritudo, 414. b.
 Creaturæ universæ species non nisi opere Dei formatur
 192. b. De creatura tria faciendæ, quis eam fecerit, per
 quid fecerit, quare fecerit, 171. a. Creaturam nullam
 Deus conderet quam præsciret futuram esse malam, nisi
 nosset quibus eam bonorum usibus commodaret, 169. b.
 Creatura nulla secundum se ipsam vivere debet, 211. a.
 Nullam licet colere cultu qui soli Deo debetur, 108. b.
 Creaturam qui colit ritibus scelestis & obscenis, bis pec-
 cat in Deum, 109. a. Creaturæ indigentia explendæ non
 sufficit nisi Deus, 179. b. In creatura vestigia Trinitatis,
 177. a. Creatura & bene potest amari & male, 242. b.
 Creaturarum usus miserorum sunt damnatorumque solati-
 a, non præmia beatorum, 414. b.
 Credere. *Vide Fides.*
 CREUSA Æneæ uxor, 301. a.
 CRIATUS rex Argivorum, 295. b.
 CRIATUS quintus rex Argivorum, 295. a.
 CRIMEN. Satius est incertum de futuro crimen, quam
 cer-

certum de praesenti eligere, 14. a. Cimine falso delatari, crimen est verum, 176. b.
 Crocodilorum luctus, 128. a.
 Crucis signo cancer curatus, 399. a.
 Cruciari. Qui cruciatur, si inde nihil adquirat boni, dolet damnum salutis, 334. b.
 Cubitum geometricum sex nostris aequivalet, 246. a.
 Cultores veri Dei, dii, 141. b.
 Cultus Dei unico verbo non potest exprimi, 141. a. Cultus qui dicitur patria soli Deo debetur, 141. b. 142. a.
 Cultus Deo debitus est vel aliqua nostra, seu nos ipsos religionis ritibus consecrare, 141. a.
 Cumana colonia, Graeca erat, 39. a.
 CUMÆA Sibylla multa de Christo cecinit, 303. a. Ipsi tribuuntur carmina de Christo, nomine Erythræ vulgata, *ibid.*
 CUNINA dea quæ cunas infantum administrat, 55. a. 57. b.
 Cupiditas quid, 211. b. Cum non additur cuius rei sit, non nisi in malo potest intelligi, 212. b. Nos facit Deo dissimiles, 137. b. Frustrata vertitur in dolorem, 372. b. Quiescendo frænatur, 170. b.
 Cura a cura dicta videtur, 144. b.
 CURTIORUM trium contra tres Horatios certamen, 40. b.
 Curiositatis poena, 378. a.
 CURTIUS in abruptum terræ hiatus se præcipitem dedit pro patria, 60. b. 79. b.
 Curubis, oppidum, 399. b.
 Curubitanus ex mimo, a paralyti &c. cum baptizaretur, Calvus effectus, *ibid.*
 Cutem animalia quædam ibi tantum movent ubi sentiunt, 404. b. hoc non potest homo, *ibid.*
 CYNICI Philosophi unde dicti sint, & in quo a ceteris differant, 325. a. Cynicorum habitus differentiam nullam facit in religione, 337. b. Eorum turpitudine & impudentia, 342. b.
 CYNOCEPHALUS unum ex numinibus Romanorum, 25. a. Ex Ægypto Romam venit, 39. b.
 Cynocephali, 252. b.
 CYPRIANUS martyr, 125. a.
 CYRUS rex Persarum, 54. b. Chaldaei etiam & Assyrii imperat, 304. b. Quinquaginta millia Iudæorum ad infraurandum templum regredi fecit e Babylonia, *ibid.*

D

DÆDALI fabula, 298. a.
 DÆMONUM definitio secundum Platonem 121. b. & Apulejum, 133. a. Ob scientiam sic nominati, 138. b.
 Æternas temporum causas in Dei Sipientia non contemplantur, 139. a. Quomodo futura prospiciunt, *ibid.*
 In cognitione futurorum sæpe falluntur, *ibid.* Eorum scientia sine caritate, 139. b. Dæmonum peccatum superbia, 170. b. 181. a. Cur superbi sunt, 138. b.
 Dæmones corporei, 120. b. *Nor.* b. 172. b. 371. b. Eorum corpus æternitatem non habet, 134. a. Neque propter aëria corpora, neque propter superiora habitacula, hominibus antecellunt, 120. b. 121. a. 124. b. Cur excellentia corporali voluit eos Deus antecellere hominibus, quibus vitæ bonitate sunt inferiores, 120. b. Vitæ bonitas in homine præferenda excellentiæ corporali dæmonum, *ibid.* 124. b. Dæmones passionibus agitantur, 121. b. quare, 142. a. 124. b. 133. b. 129. b. Dæmones a luna & infra ordinatos solum, passionibus agitari censuit Apulejus, 155. a. Quid de moribus eorum dixit, quid quod laudaret in eis invenit, 156. a. 121. a. Dæmonum sedes in aere, 120. a. velut in congruo sibi carcere, 124. b. De spiritali paradiso ceciderunt, 216. b. Quænam eorum miseria, 179. a. 181. a. Et si sint incorporei, poena corporalis ignis possunt affligi, 369. a. quomodo, *ibid.* Nihil boni est eis esse æternos, si sint miseri, 121. b. Misericordes in corpore æterno, quam homines in mortali, 134. a. quare, *ibid.* Eorum miseria non esset æterna, nisi esset magna malitia, 135. b. Eis æterna hominum felicitas poena est, 34. b. Dæmonum desperatio, 121. a.
 Dæmones nomine deorum quidam appellarunt, 129. a. A diis quidam distinxerunt, 129. b. Ab angelis distinguit Porphyrius, 146. a. Alios malos, alios bonos, hosque propter vitam æternam colendos quidam censuerunt, 129. b.
 Tom. VII.

quid de hoc sentiendum, 130. a. Quibusdam persuaserunt se esse deos, quibusdam se deorum saltem internuntios, 124. b. Dæmones nuntios esse & interpretes deorum absurdum est fingere, 123. b. Aut immundi sunt, si miseri homini sit contaminari, aut diis meliores, 136. b. 137. a. Sola corporum æternitate, non animo diis similes, secundum Apulejum, 133. b. & seq. Hoc quam sit absurdum, *ibid.* Hinc per eos ad deorum amicitias frustra homines ambiunt, *ibid.*
 Dæmon quomodo ab homine factus deus, 127. a. Dæmones etiam deos factos ab hominibus asserat Hermes, non dixit tamen internuntios esse & intercessores, 127. a. Dæmones medios inter deos & homines quidam statuerunt, 129. b. Quatenus medii esse possint inter utroque 135. a. Medii deos inter & homines frustra finguntur, ut diis bonis homines commendentur, 122. b. 123. a. b. 124. a. & illis conciliantur, 129. b. Falsi sunt ac fallaces mediatores, 133. b. lientur, 138. a. Eorum mediatio nihil prodest homini, 136. a. b. 137. a. 138. a. ad beatitudinem obtinendam, 140. b. Non solum non præbent viam ad Deum; sed ne via teneatur impediunt, 78. b. Communitatem habent cum diis & hominibus, 120. a. Dæmonis alicujus amicitia cuique utendum sentiebat Porphyrius, 146. a. Dæmonum tamen cavendam societatem alibi dixit, *ibid.*
 Dæmones se per miracula coli volunt, 151. a. Qua nocendi arte velint vel falsa de se crimina, vel vera narrari, 22. b. Negotium suum agunt, ut pro diis habeantur & colantur, 31. b. Dæmonum cultum declinare rudiori populo difficile fuit, 66. b. Hos omnino indignos honore divino, quidam dicere non ausi sunt, 124. b. Dæmones deos quidem negat Apulejus, sed cultum eorum a superiorum deorum religione non separat, 124. b. Dæmones non colendi, 140. b. Neque propter ea quæ in eis nunc sunt, neque si virtutem sapientiamque haberent, 121. b. Non esse colendos hinc evincitur, quod nobiscum sunt passionibus similes, 122. a. Dæmonum cultus a principibus civitatum introductus, 66. b. In eorum cultu & invocatione quot absurda, quot sibi contraria, 146. b. & seq. Dæmonibus fercula exhibita, 30. a. Quare ludorum obfcenitibus & poetarum figmentis delectantur, 120. a. b. A cultu dæmonum liberat nos sacrificium Christi, & donum Spiritus-sancti, 66. a.
 Dæmones magicam artem homines edocuerunt, 375. a. Dæmonum animæ evocatæ, imaginibusque & mysteriis inditæ, 128. a. b. Quomodo illiciantur, 375. a. Delectantur certis quibusdam creaturis Dei, *ibid.* Dæmonibus tota civitas terrena subditur, 331. b. Non aliquem vincunt nisi societate peccati, 152. b. Carnalium divisione pascuntur, 261. b. Dæmonum incurfus patiuntur aliqui, 327. b. etiam ex parvulis baptizatis, 381. a. Non obest eis illa passio in hac ætate, *ibid.* Quare tales incurfus permittit Deus, 411. b. Dæmonum ludificatio quomodo fit, 300. a. Mentis iniquas agitat occulto instinctu, 33. b. Possessione cordis mortalium potissimum glorianantur, 375. b. Dæmones ejiciunt sancti exorcisando, non placando, 152. b. Dæmones transfigurant se velut angelum lucis ad tentandos eos quos ita vel erudiri opus est, vel decipi justum est, 331. b. Maxime possident corda mortalium, cum se transfigurant in Angelos lucis, 375. b. Possidere non possunt nisi quos deceperint, 66. b. Minus forte deciperent, si otiosos homines minime reperirent, 38. a. Ad decipiendum sunt vigilantissimi, 37. b. Maxima est eis fallendi cupiditas, 66. b. Eorum invidia erga homines, 34. b.
 Dæmones beneficiendo magis nocent, 127. a. In bonis & malis carnalibus non hoc possunt quod putatur, 35. a. Non operantur nisi quod Deus permiserit, 300. a. Naturas non creant, sed commutant, *ibid.* Dæmones quanto majorem eorum potestatem in hæc ima videmus, tanto tenacius Mediatori inhzrendum, 300. a. Dæmonum potestas in homines ex alto iustoque Dei iudicio, 113. a. Nihil agunt in homines nisi quando & quantum permittuntur alta & secreta Dei providentia, 30. b. 127. b. Non possunt quod non sinuntur efficere, 113. a. Dæmonibus permessa potestas persecutiones excitandi, utilis Ecclesiæ, 152. a.
 Dæmonum immunditiam, iustaque impura detestari admonuit
 N n n

- nuit Plato, 120. a. Dum probitatis præcepta paucis tradunt, omnibus vero spectacula turpia exhibent, deceptionis negotium implent, 33. a. 34. a. Dæmones invicem pugnare visi sunt in planitie Campaniæ, 32. a. Exemplo suo velut divinam auctoritatem sceleribus præbere voluerunt, 32. b. Quomodo dæmonibus Christus innotuit, 132. b.
- Dæmones ex hominibus fieri putarunt Platonici, 134. b. Dæmones in scripturis in malam partem accipiuntur, 138. b. & etiam a paganis, *ibid.* Dæmonum nomen omnes vel pæne omnes exhorrent, 120. a. Tam detestabile est, ut a sanctis Angelis removeri omnino debeat, 140. b. De dæmonibus varia inquit Porphyrius ab Anebonte Ægyptio, 146. b.
- Dæmonium. A dæmonio liberatur adolefcens ad memorias Martyrum Protasii & Gervasii, 400. a. Item virgo Hipponensis, cum se oleo perunxisset, 400. b.
- Damnatio, mors secunda, 343. b. 348. a. 352. b. In damnationes mors etiam secundum corpus esse dicitur, quare, 208. b. Damnatio impiorum, perditio ipsorum dicitur, 358. a. A damnatione quam peccatum originale meretur, nemo nisi misericordia & indebita gratia liberatur, 380. a. Qui in ea relinquitur non habet quod queratur, 380. b.
- Damnatorum miseria, privatio participationis Dei, 136. b. Quid agatur intus in gaudio Domini nescient, 363. a. Ignis inextinguibilis, & vermis vivacissimus damnatorum, quomodo accipiendus, *ibid.* Supplicium eorum incredibilis quam beatorum felicitas, 368. b. Circa damnatorum poenas variaz sententiæ, 382. b. 283. a. Neminem novissimo iudicio damnandum quidam putant, propter intercessionis sanctorum, 383. a. refelluntur, 385. a. Liberationem ab eterno supplicio quidam promittunt omnibus baptizatis etiam hæreticis, 383. b. refelluntur, 387. b. Alii solis apud catholicos baptizatis quamvis male viventibus, 384. a. refelluntur, 387. b. 388. a. Alii catholicis omnibus in Ecclesia perseverantibus quamvis pessime vixerint, 384. a. refelluntur, 388. b. Alii omnibus qui eleemosynas fecerint, licet non mutarint mores, 384. a. refelluntur, 390. a. Quidam supplicia damnatorum hominum cessatura putant, non vero dæmonum, 382. b. 383. b. Quomodo damnatorum dolor non finietur, 343. b. Corpora animata & vivencia, in tormentis æternis durare poterunt, quomodo, 371. a. Non absurde tamen cadavera dici possunt, 362. b. Quomodo in damnatos miserationes suas non continere Deus dici potest, 386. b. Quale bellum sustinebunt, 343. b. Plures damnantur quam salvantur, 380. a.
- DANAES concubitum per imbrem aureum appetisse Jovem quid significat, 298. b.
- DANAUS decimus rex Argivorum, 297. a.
- DANIEL quid & quo tempore prophetavit, 309. b. &c.
- DARIUS rex Persarum, 304. b.
- DAVID quot annos regnavit, 301. b. Regnum ejus amplissimum, 274. a. In eo articulus quidam factus est & exordium juventutis populi Dei, 272. b. Quo animo harmoniam musicam dilexit, 285. b. Quos Psalmos scripsit, *ibid.* David pænitentia, 289. Promissiones ad David in fuito, non in Salomone, sed in Christo inveniuntur, 281. b.
- DECIUS Imperator, persecutor Christianorum, 320. b.
- DECI, Pater & filius pro patria se devoverunt, 60. a. 79. b.
- Definitionis utilitas, 29. a.
- Deformitas corporum ostendit quam pœnalis sit conditio mortalium, 408. b. Non remanebit post resurrectionem, *ibid.* 410. a.
- Defuncti fideles membra sunt Ecclesiæ, 352. a. pro impiis & infidelibus non oratur, 285. b. Pro quibusdam orationes exaudiuntur, 386. a. Defunctorum quorundam spiritus, patiuntur poenas, *ibid.* An ignem transitoriaz tribulationis, 380. b. Piorum quiescentium sedes occultæ, 8. b.
- DEBBORA Judex & prophetissa apud Hebræos, 299. a.
- DEMÆNETUS in lupum mutatus quare, 299. b.
- DENARIUS numerus perfectionem significat, 241. b. & universalitatem, 364. a.
- Dens ingentis molis in Uticensi litore, 232. a.
- Depravationis publicæ descriptio, 28. a.
- DEUCALIONIS diluvium quo tempore contigit, 236. a. Ad Ægyptum non pervenit, *ibid.*
- DEVERRA numen paganorum, 92. b.
- DEUS verus etiam oraculorum responsis agnitus, 339. b. 340. a. Hunc Jovis nomine Varro designavit, 339. b. Deum magnum Porphyrius confitetur, *ibid.* Dei proprie est esse, 119. Deum esse animam motu ac ratione mundum gubernantem Varroni placuit, 66. a. Quidam esse animam mundi dixerunt, 58. a. & ex ipsius anima vitas atque animas cunctorum viventium forte sumi, *ibid.* Solaque animalia rationalia partes Dei esse, *ibid.* Refellitur hæc opinio, *ibid.* Deus non ejusdem cum anima naturæ, 116. a. Animam habere tropice dicitur sicut & corporis membra, 279. a. Nec sexum habet, nec ætatem, nec definita corporis membra, 64. a. Dei manus potentia ejus, 192. a. Deum non esse corpus probatur, 116. a. Nec mole distenditur, nec partitione minuitur, 142. a. Cum loco non moveatur, quomodo descendere dicitur, 251. a. Nulla ei contraria natura est, nisi quæ non est, 180. a.
- Deum comprehendi non posse, ait Plato, 197. a. Dei æternitas, 186. a. Simplicitas, 116. a. Immenfitas, 110. b. Immutabilitas, *ibid.* 186. b. Passione nulla turbatur licet, irasci dicatur, 132. a. Deum elatum esse gaudio mundi universitate perfecta, dixit Plato, 170. b. Dei iza quid, 245. a. Deum pænitere quo sensu dicitur, 216. a. 245. a. 281. b. Dei juratio quid 266. b. Ejus patientia invitat malos; ejus flagellum ad patientiam erudit bonos, 4. b.
- Dei Sapientia simpliciter multiplex & uniformiter multiplex, 189. b. Dei sapientia & virtus in prima creatione non ex utilitatis & quotidianis operibus metienda, 192. a. Deus sapientum mentibus præsens non contaminatur, 137. a. Dei scientia, infinita comprehendit, 189. a. Non variatur, 143. a. Deo futura præsentia sunt ut præterita, *ibid.* In ejus dispositione jam tempora facta sunt, quæcumque futura sunt, *ibid.* Præsentia, præterita, futura incommutabiliter videt, 170. b. Prædictum esse futurorum negare, aperta insania est, 72. a. & Deum ipsum negare, 37. b. Præscientia Dei sicut & sententia, certa & fixa, 245. a. Deus videre dicitur, quod facit videri, 251. a. 394. a. & scire quod facit sciri, 266. b. Cum vidit quia bonum est quod fecit, docuit bonum esse non dicit, 170. b. Dei cogitatio & recogitatio quid, 244. b.
- Dei iudicia nemo plene comprehendit, iuste nemo reprehendit, 31. a. Dei voluntas Prophetis magis cognita quam philosophis, 201. a. Voluntas Dei dicitur, quam facit in cordibus obedientium mandatis ejus, 393. b. Quomodo Deus multa velit quæ non facit, 394. a. Dei voluntatem nulla vis vincit secundum Platonem, 201. a. Nihil ei impossibile, 374. b. Dives est omnipotentia, non pecunia, 102. a. Omnipotens non sine ratione facit, unde animus humanus rationem non potest reddere, 373. b. Non ob aliud vocatur omnipotens nisi quia quidquid vult, potest, 376. a. Omnia quæcumque vult, facit quomodo, 394. a. Mentiri non potest, 414. b. Ejus potestas in omnes naturas & voluntates, 225. a. Non solum bonis, sed malis bene uti novit, 225. b. Cum diabolus fingeret bonum, præciebat quomodo illo uteretur & malo, 169. b.
- Deum primam esse causam quomodo Platonici noverunt, 116. a. Creator est cujuslibet naturæ quamvis minime, 192. b. 193. a. b. Auctor omnium eorum operum propter quæ multos deos physiologi finxerunt, 110. a. Principium naturæ, veritas doctrinæ, felicitas vitæ, 117. b. 118. a. Naturarum auctor, intelligentiæ dator, amoris quo bene beateque vivitur, inspirator, 173. b. Id agnovit Platonici, 175. b. Rerum creaturarum effector, cognoscendarum lumen, agendarum bonum, 117. b. In eo & causa subsistendi, & ratio intelligendi, & ordo vivendi, 174. b. Omnia creavit in tempore, immutabili tamen, æternoque consilio, 186. a. Dei opera carnalibus membris fuisse fabricata non cogitandum, 192. a. Quomodo administrat omnia quæ creavit, 110. b. Deus si rebus efficacem potentiam suam subtrahat, nec agere nec permanere possunt, 412. b. Quid agat in omni genere & operatione naturæ, *ibid.* Incommutabili consilio

filio & voluntate operatur, 188. b. 189. a. Quod facit ex tempore, manente incommutabilitate consilii sui facit, 163. b. Cum operatur non fit in ejus natura aliquid quod non ante fuerat, 189. a. Deus ita est artifex magnus in magnis, ut minor non sit in parvis, 171. b. Ita per ministros suos operatur, ut sint etiam ipsi cooperatores Dei, 251. b. Dei vacatio ab opere sine desidia, opusque sine labore, 189. a. Dei beneficia generalia & particularia erga homines, 110. b.

Deus summum bonum, 117. b. 151. a. Deus solum bonum quo natura intellectualis fit beata, 78. b. 179. a. 342. b. Ipse miser esse non potest, 179. a. Omnis appetitionis est finis, 142. b. Numquam male amari potest, 242. b. Deus etiam trinus bonum simplex incommutabile, 166. a. quomodo, *ibid.* In Deo esse nostrum non habebit mortem, nosse nostrum non habebit errorem, amare nostrum non habebit offensam, 175. b. Deus lumen mentium ad discenda omnia, 116. b.

Quot modis videri possit a beatis, 419. a. Oculis cordis videbitur a beatis, 418. b. An videndus sit oculis corporeis, 418. a. b. 419. a. Faciei Dei visio ejus est manifestatio, 417. b. Quomodo visibilem se præbuit Patribus, 148. b. Dei loquelam modis ineffabilibus audiunt Angeli, & ad homines deferunt, 149. a. Quomodo Angelis loquitur, 241. b. & hominibus, 162. a. 251. b. Quo modo cum primis hominibus loquebatur, 199. b.

Deus unus solus colendus, 337. a. Hoc Varro docuit, 66. a. Et hinc probatur, quod inter deos munera ejus habeantur, 63. a. Non solum propter æterna, sed etiam propter temporalia beneficia colendus, 148. b. Deus ille solus colendus est ab hominibus, qui potest eos facere felices, 67. a. Quibus moribus colendus, 341. a. Deo vero tantum sacrificandum est, 341. b. Deo illi sacrificiis servandum, cujus nos ipsi sacrificium esse debemus, 150. a. Deum verum colere cultu turpi & scelesto nefarium est, 108. b. Deo vero fiebat a paganis maxima injuria quod eum cum diis falsis colerent, 64. a. Deus verus est cui Christiani serviunt, 339. a. Deum semper Dominum fuisse non audeat dicere Augustinus, 186. b. 187. b.

Deum perhorrescunt numina Paganorum, 394. b. 415. a. Dei inimici dicuntur qui non natura, sed vitiiis ejus imperio advertebantur, 180. a. Inquisitio de Deo purgat, imitatio deificat affectionem, 341. a. Deo propinquat homo similitudine, ab eo recedit dissimilitudine, 137. b. Tanto anima ei dissimilior, quanto rerum temporalium cupidior, *ibid.* Ad Dei cognitionem quomodo devenere Platonici, 116. a. Hæc sapientibus viris cum se a corpore removerint; interdum intermicat, 137. a. Deum sic laudavit Porphyrius, ut & Deum patrem & regem vocaret, 415. a. Deus deorum quomodo, 161. b. Dei veri participatio, non sua veritate dii sunt, dii creati, 217. a.

Dii animalia secundum Platonem, 121. b. Deus ex igne esse Heraclitus, ex numeris Pythagoras, ex atomis Epicurus credit, 89. a. Anaximenes ex aere, 173. b. Secundum Platonem in cælestibus corporibus sunt inclusi, 415. b. Deorum tria genera, 63. b. Ordines tres, 24. b. *Not. f.* Deorum distinctio secundum Labeonem, 48. b. Dii certi atque incerti, 39. b. Quidam cælibes, quidam juncti matrimonio &c. 94. b. Alii naturales, alii ab hominibus instituti, 90. a. Deos alios a summo Deo factos, alios ab hominibus Prifmegistus dicit, 124. b. Ab uno Deo factos sentit Plato, 86. a. A summo Deo facti immortalia corpora habent, 200. a. 201. a. & hoc magnum beneficium est secundum Platonem, *ibid.* refellitur, 200. b. Secundum Platonem natura sua non immortales, sed voluntate Dei immortalis, 415. b. Deos fieri ab hominibus dicitur, cum spiritus invisibiles simulacris per artem quamdam copulantur, 124. b. 126. a. 127. a. Hujus artis causæ error, incredulitas, &c. 126. b. Diis pro anima est dæmon, pro corpore simulacrum, 128. b. Facilis homo definit esse homo, quam ut dii esse possint quos fecit homo, 125. b. Ab hominibus differunt, loco, æternitate, beatitudine, 134. b. & *seq.*

Deos passionibus esse subditos volebant Stoici, 132. b. 133. b. quare, 122. a. Superiores a perturbationum labe discerevit Apulejus, 155. a. subjecit Porphyrius, *ibid.* idque per theurgicam fieri asserit, 146. a. Deorum discordia, 93. a. Ab iis litigia vel judicia aliena esse vo-

luit Varro, 296. b. Contrariorum studiorum certamina, partes esse dæmonum non deorum volunt Stoici, 132. b. Dei selecti, 62. a. 96. a. b. Unde sic appellantur, 97. b. De deorum selectione ratio nulla est, 96. b. & *seq.* Selecti nobilitate criminum, non dignitate virtutum, 111. a. Magis innotuere propter sua opprobria, quam ceteri, 108. b. Selecti magis ad injurias quam ad honores, 98. a. Selectorum vix ullus qui non infametur; deorum vero inferiorum vix ullus qui infametur, *ibid.* Deos selectos hunc esse mundum volunt, 103. b. Magis homines fuisse credibile est, 108. b.

Deos & bonos esse & malos, quidam opinati sunt, 129. a. quidam tantum bonos, *ibid.* & 124. b. sicut & Plato, 119. b. 59. b. Omnes bonos beatosque credi voluit Apulejus, 133. b. Deos bonos, nos sanctos Angelos vocamus, 127. b. & forte vocarunt Platonici, 139. b. 140. b. Deos a dæmonibus diligenter discernit Apulejus, 120. b.

Deorum nomen commune Angelis & hominibus, 139. b. Dii, spiritus immundi, 111. a. Et fallacissimi dæmones, 52. a. 63. a. 64. a. Rarius nomine dæmonum nuncupati sunt, 129. a. Homines aliquando fuisse credibilis, 104. a. 127. b. 128. a. b. Euhemerus hoc conscripsit, 91. a. & Ægyptiorum sacrorum antistes Alexandro patefecit, 115. a. Mortui aliquot vana superstitione Græcorum in deorum numerum relati, 295. b. Temporibus Cæsarum nemo in deos referebatur errando sed adulando, 303. b. Posteriora tempora etsi mortuos homines deos non instituerunt, institutos tamen ut deos colere non desisterunt, 304. a. Error in conficiendis diis, 126. a. Non tot fingendi, quot sunt in mundo opera unius veri Dei, 110. a. An sint quasi virtutes, vel membra, vel partes Jovis, 57. b. Multos deos rebus humanis conciliandos esse pagani crediderunt, 336. b. Ipsa exæstians est in multa numina libido vesana, 105. b. Deorum deorumque turba innumera non requiritur, cum virtus adest & felicitas, 60. b. 61. b. & *seq.* Deum unum aliquando res plures faciunt pagani, aliquando rem unam plures deos, 103. b. Deos omnes ad mundum referre, frustra conantur, 109. b. 110. b. Quidquid ad mundum partesque ejus physiologi retulerunt, ad Deum verum referri debet, 109. b. Deorum officia magis scurrilitati mimicæ, quam divinæ consonant dignitati, 92. b. Deorum multitudinem qua ratione Varro invenit, 93. a. Popularem se diis persuasionem reprobabat Varro, 65. b. Opiniones ejus de diis ambiguae, 103. b. Deos masculos cælo, feminas terræ tribuit, postea confundit, 109. b. Diis secundum Platonem promisit Deus æternam in corporibus cælestibus permanentem, 415. b.

Deorum simulacra ad quid exegitata, 98. b. Quo tempore constituta, 304. a. Deos sine simulacro plus annos centum & septuaginta coluerunt Romani, 66. a. *Not. b.* Cassius sine simulacris observari docuit Varro, 98. b. Qui sibi effingebant, deos a dæmonibus possidebantur, 126. b. Deum nullum misceri homini, aut ex hac adtrectatione contaminari, falsum Platonicorum effatum, 136. b. & *seq.* Libentius dæmonibus, quam hominibus misceri, absurdum est asserere, 160. b. Deos dæmonibus indigere nuntiis & interpretibus absurdum est, 123. b. Deorum cultus, institutum dæmonum, 88. a. 92. b. Negotium suum agunt dæmones ut pro diis habeantur & colantur, 31. b. Deorum multorum cultus fornicatio, 154. b. Deos colere nefarium, quare, 108. b. Deos ex eo quod facti sint, non esse colendos ostenditur, 127. a. Deorum colendorum scientiam contulisse Romanis Varro vane gloriatur, 61. a. Et dii indigne ab honestis coluntur, qui per turpes placantur, 34. b. Deos bonos jucundis obsequiis, malos cædibus & tristibus supplicationibus prohiberi asserat Labeo, 23. a. Deos aut superbo cœli, aut injustos esse infertur, 30. b. Frustra coluntur propter æternam vitam, 86. a. 90. a. 92. a. 95. b. 129. b. aut propter commoda hujus temporalis vite, 85. a. 161. b. Exemplis id ostenditur, 9. a. & pagani fateri coguntur, 9. a. Varietates rerum temporalium non ex favore aut indignatione deorum pendunt, 30. b. Ex prohibitione cultus deorum, clades humano generi infligi opinabantur pagani, 9. a. Cultoribus adjuvanti decipiendo & fallendo nocuerunt dii, nedum eos adju-

- verunt, 53. a. Mala carnalia a cultoribus suis non averterunt, 35. a. Eorum templa aſyla male tuta confugientibus ad illa, 2. b. 3. a. b. Deorum auxilium quale in urbes ſibi commiſſas, 37. a. b. & in regna in quibus coluntur, 54. b. Romanum imperium conſtituiſſe, auxiſſe, conſervaviſſe non poſſunt dici, quare, 55. b. 64. b. aut pacem præſtituiſſe, 38. a. b.
- Deos** plures colendos cenſuerunt Platonici, 140. b. Et contra id quod ſapiebat deorum cultum admittit Porphyrius, 154. b. 155. a. Abſurdum eſt petere ab uno Deo quod ſub alterius tutela eſt, 86. a. Multa prætermiſerunt pagani, quibus divinos honores tribuere potuiſſent, 60. a. Dii hinc indigni honore divino videri debebant Romanis, quod turpibus ludis coli expeterent, 23. b. 24. a. Dii boni quos vocant Platonici, nolunt ſe coli pro Deo, 142. b. 144. b. Bonis & malis ſacrificandum dixit Porphyrius; Plato ſolis bonis, 119. b. Malos cruentis victimis, bonos ludis placari Labeo exiſtimat, 119. b. Deorum placatio per obſcena ludorum, magis noxia hominibus, quam foret eorum indignatio, 33. b. Quam malo animo ludos ſcnicos ſibi exhiberi juſſerunt, 33. a. Inde convincuntur obſceni, quod ludos obſcenos ſibi exhiberi juſſerunt, 21. b. & falſi quod criminibus ſuis, ſeu veriſ, ſeu falſis delectantur, 34. b. 52. a. Malos tantum ſeu demones ludorum ſcnicorum voluptate privavit Plato, 120. a. quare, 120. a. Dii ſcelerum ſpectatores & fautores, 4. b. Fabuloſa crimina in eorum obſequium per ludos turpiter agebantur, 304. a. Velut divinam præbent auctoritatem ad perpetranda crimina, dum ludos ſcnicos exigunt, 52. a. Eorum exempla magis movent, quam philoſophorum præcepta, 21. a.
- Dii** auctores doctoresque peccatorum, non ultores, 36. a. Non probandi in eo quod crimina in quibusdam punirent, in aliis non ulciſcerentur, 36. b. Auctores ſe vitæ ſceleſtæ immundæque teſtantur, 33. a. Dii adſuiſſe cupiditatibus implendis, & non præſtuiſſe refrænandis offenduntur, 30. b. Dii paraſiti Jovis, 91. a. Dii nulla unquam cultoribus ſuis præcepta probitatis dederunt, 19. b. 20. b. Nulla contra luxum & avaritiam dedere Romanis, 27. b. 30. a. b. 32. b. Minime curarunt ne mala morum cultoribus ſuis acciderent, 25. b. 32. b. 35. a. Leges ad inſtituendos bonos aut corrigendos malos mores non exſpectandæ a diis, qui ſlagitia ſeminanda & augenda curarunt, 25. a. 32. b.
- Deus** carminibus ligari poſſe dicebat Porphyrius, 155. a. b. Inſenia acutiſſima anguſtias patiuntur in fabulis deorum interpretandis, 104. a. Hominiſ eſt quod ad deorum naturam ſpectat opinari, Dei ſcire, 104. a. Diis ſe genitos homines mentiantur, utile eſſe Varro dixit, 36. b. Vana quæ de diis prædicantur, ſenſerunt intelligentiores gravioreque Romani, 65. a. Per ſolam Chriſtianam religionem deorum fallacia manifeſtari potuit, 111. a. Deorum templa everſa & ſimulacra fracta Carthagine, 323. b. Deorum deſtructioni cauſam miſeriarum ſuarum fruſtra imputant Romani, 46. b. & ſeq. Dii Manes, 127. b.
- DIABOLUM** ſuam quamdam propriam tamquam ex adverſo principio naturam mali habere, Manichæorum hæreſis, 168. b. Ejus natura in quantum natura eſt, malum non eſt, 334. b. Diabolus non ſemper malus fuit, 168. b. Quo ſenſu dicitur in veritate non ſteſiſſe, 168. b. & ab initio peccaſſe, *ibid.* Quomodo a juſtitia Dei ordiatur in poena, 334. b. Homini ſtanti invidit, quia ipſe ceciderat, 216. b. & ſuperbus eſt, *ibid.* Cur ſerpentem elegit ad tentandum Evam, *ibid.* Includitur in cordibus eorum qui oderunt Chriſtianos, 350. b. Excluſus a credentibus, plus cœpit in pios poſſidere, 309. b. Diabolus alligare, eſt poteſtatem ejus a ſeducendis & poſſidendis hominibus cohibere, 349. a. 350. a. Ligatus eſt ut non ſeducat gentes ex quibus conſtat Eccleſia, 299. b. 349. a. b. Ejus ſolutio; quando futura eſt, 350. b. Quare permittitur, *ibid.* Tribus annis & ſex menſibus ſæviturus eſt adverſus Eccleſiam in noviffimis temporibus, 229. a. Quo ſævior erit ejus perſecutio ultimis temporibus, eo fortior Chriſtianorum patientia, 350. b. 351. a. Diaboli tentationes ad utilitatem ſanctorum convertit Deus, 169. b. Ejus phantaſmata ad irrendas animas, 146. b. Diabolus aliquando ſalvandum
- cenſuit Origenes, 382. b. 384. b. Quare pro eo Eccleſia nunc non orat 385. b. Diabolus mortis & inferni nomine ſignificatur, 356. a.
- Dialectica** ſolertia diſputandi, a Stoicis vehementer amata, 116. b.
- DIANA** germana Apolliniſ, & Luna, & viarum præſes habetur, 103. a. quare virgo dicitur, *ibid.*
- Dictator** in extremis tantum periculum creabatur, 44. b. Dictatura major honore, quam Conſulatus, 79. b.
- Dies** ponitur pro tempore in Scriptura ſacra, 344. a. Dies primos creationis mundi impoſſibile eſt cogitare, quanto magis dicere, 164. b. Quomodo ſex primorum diſtinctio invenitur, 165. a. Dies in prioribus temporibus viginti quatuor horarum fuit, ut nunc eſt, 236. a. Diei electio ad uxorem ducendam, ad plantandum vel ſerendum, ſtulta, 70. b. Dies intercalares, 233. b.
- Diuturnum** nihil eſt, in quo eſt aliud extremum, 184. b.
- DIESPATER** deus qui partum perducit ad diem, 57. a. *Vide* Diſpater.
- Dilectio** ab amore non diſtinguitur, 212. a. b. In duobus præceptis dilectionis, tria invenit homo quæ diligat, Deum, proximum, & ſe ipſum, 335. a. Dilectio proximi a dilectione ſui regulam accipit, 11. b.
- Diluvium** Ogygii 295. a. b. Deucalionis, 297. a. Univerſale, temporibus Noe, 295. a. An iſtius aliqui ſcriptores meminere, *ibid.* & *Not.* Quoto ab Adam anno contigit, 240. b. Cur hoc potius quam alio tempore contigit, 244. b. Nullus filiorum Seth eo perit, 244. b. Ad memoriam diluvii revocandam, ſacra diis falſis inſtituta ſunt a regibus Græciæ, 297. b. Objectiones contra diluvium ſolvuntur, 245. a. & ſeq. *Vide* Arca.
- DIOCLETIANUS** Chriſtianorum perſecutor, 320. b.
- DIODEGENES** Apolloniates Anaximenis auditor, quæ rerum principia agnovit, 113. b.
- DIODENIS** Cynici turpitudine & impudentia, 221. b.
- DIOMEDES** deus factus a Græcis, 299. b. 301. a. Diomedæarum volucrum transformatio, *ibid.* Græcigenis blandiuntur, alienigenas perſequuntur, 300. b.
- Diomedea** inſula, 299. b.
- DION** Neapolites nobiliſ mathematicus, 377. a.
- DIONISYUS** idem qui Liber pater dictus eſt, 297. b.
- Dis** pater, 57. a. 103. a. 106. b. 112. b. *Vide* Orcus, Pluto.
- Discere** litteras vel artificia quam poenale ſit pueris 331. a. Ab adverſario mota quæſtio, diſcendi exiſtit occaſio, 248. a.
- Diſſidiorum** cauſæ, 292. b.
- DISCORDIA** dea 48. b. bellum Trojanum excitavit. *ibid.*
- Divinatio**, per ſanguinem, 111. b. per aquam, *ibid.* Dæmonibus cura eſt animos hominum noxiæ hujus curioſitatis retibus implicare, 378. a. In civitatibus gentium prohibita ante adventum Chriſti, 112. a. De divinitatibus variæ quæſtiones a Porphyrio motæ, 147. a.
- Divinitas** cur quærenda, 96. a. Non eſſe in theologia civili, conſtat, 74. b.
- Divina** munera quare inter deos colebant pagani, 62. b. reflentur rationes eorum, 63. a.
- Divites** quinam dicendi, 102. a. Divitis cupidi, & pauperis tranquilli collatio, 53. a. Flamma qua cruciabatur dives epulo, erat ſpiritualiſ, 379. b.
- Divitiæ** aliud ſunt, aliud pecunia, 102. a. Divitiarum cupiditas, corporis & animi enervatio, 75. b. In divitiis cupiditas reprehenditur, non facultas, 6. b. 7. a. Qui torqueri quam divitias prodere malunt, boni Chriſtiani non ſunt, 7. a. Divitiæ felicem hominem non faciunt, 78. b. Chriſti pauperibus erogandæ, *ibid.* Ubique tuto collocantur, 6. b. Quare mammona iniquitatis dictæ, 392. a. Divitiæ Chriſtianorum quæ, 6. a. b.
- Doctrina** Chriſtiana morum corruptionem damnat, 27. b. 32. b.
- Dolor** duplex, carnis ſcilicet & animæ, 219. b. Dolor carnis, offeſſo eſt anime ex carne, & quædam ab ejus paſſione diſſentio, *ibid.* & 372. a. Hunc non præcedit ullus quaſi metus carnis, 219. b. nec ſemper ſequitur interius, 371. b. & ſeq. Indicium eſt vitæ, non argumentum mortis, 372. b. Quare occidit, 372. a. Dolor animæ triſtitia nuncupatur, 218. b. Eſt diſſentio ab his rebus quæ nobis nolentibus acciderunt, *ibid.* Triſtitiam hanc præcedit metus, qui non eſt in carne, *ibid.*
- Dolor

Dolor esse potest, ubi potest esse cupiditas, 372. b. Est testimonium boni adempti, & boni relicti, 334. b. Sicut lætitia deserti boni in peccato testis est malæ voluntatis, ita dolor amissi boni in supplicio testis est naturæ bonæ, 334. b. Convenientius injustus dolet in supplicio, quam lætatus est in delicto, *ibid.* Omnino non dolere, immanitatis in animo, stuporis in corpore indicium est, 215. a. b. Dolor de amissione rerum quibus fruendo homo lætabatur, ignis per quem salvus erit, 289. a. 390. a. Dolor qui fit in cordibus piorum, quos persequuntur mores impiorum, prodest dolentibus, quare, 320. a. Quod sine illicito amore non habuit homo, sine urente dolore non perdit, 389. a. Dolor hujus vitæ transit, alterius vero non finietur, 343. b.
DOMIDUCUS deus, 93. a.
Dominandi libido perniciofa, 41. a. vastat corda mortali-um, 336. a. A quo tempore maxime cœpit, 41. a. Dominari quisquis appetit sine cupiditate gloriæ, per aperta scelera plerumque quærit obtinere quod diligit, 80. a. Sicut prodest humilitas fervientibus, ita nocet superbia dominantibus, 336. a. Magis debent patres quod dominantur, quam servi tolerare quod serviunt, 336. a.
Dominatio in Romanorum laudibus posita, 75. b.
DOMITIANUS crudelissimus, 81. b. 320. b.
DOMITIUS deus, 93. a.
Domus pro civitate ponitur, 240. a.
M. Drusus, 49. a.
Dualis numerus a Græcis & Hebræis usurpatur, 364. a.
Dubitare. De quibusdam rebus licet dubitare, 337. b.
Duodenarius numerus pro universitate ponitur, 346. b.
DUSII dæmones quidam, sic a Gallis nuncupati, 243. a.

E

ECCLESIA Jerusalem nova, descendens de celo, quo- modo, 357. a. Stola Christi, 271. a. Quare dicta Re- gina, 287. a. Civitas Regis magni, Sion, Jerusalem, *ibid.* Est paradysus, 203. b. Civitas Dei, 200. a. 305. b. Regnum ejus, 351. b. Nec tamen omnes qui sunt in Ecclesia regnant cum Christo, 351. b. Tres gradus vi- ventium in Ecclesia, 15. a. Intra Ecclesiam falsi Chri- stiani, & inter impios Ecclesiæ filii, 17. b. In ea mali cum bonis miscentur, 318. b. & *seq.* Ex omnibus gen- tibus congreganda prædicatur, 305. a. 306. a. b. 309. 310. Prædictiones Prophetarum de Ecclesia, 305. a. & *seq.* An a diluvio usque ad Abraham fuerit interrup- ta, 247. a.
Ecclesia ubique est, 317. b. Totum cum suo capite cor- pus, unus est Christus, 259. b. In ea Sacerdotes & Le- vitæ, 362. a. Ecclesia universale sacrificium per sacer- dotem magnum, 144. a. b. Quotidiano sacrificio se ipsam per Christum dicit offerre, 152. a.
Ecclesiæ nunquam deest persecutio, 320. a. b. Persecutio- nes decem numerantur, 320. b. An ab iis decem, usque ad undecimam quæ erit ab Antichristo, nullam aliam persecutionem passura est, *ibid.* Persecutiones Ecclesiæ, plagis Ægypti non sunt significatæ, 320. b. Ecclesiæ persecutio novissima, quæ, 353. b. Hujus tempore Ec- clesia erit ubique diffusa, *ibid.* Ecclesiæ rebus prosperis consolatio, ut non frangatur adversis; & rebus adver- sis exercitatio, ut non corrumpatur prosperis, procur- ratur, 320. a. Timoribus, doloribus, laboribus & ten- tationum periculis eruditur, 319. a. Ejus patientiam exercent tyranni; sapientiam hæretici; benevolentiam aut etiam beneficentiam, inimici, 319. b. Ecclesia multiplicabatur morte Martyrum, 396. b. Nihil ei nocere permittitur diabolus, 320. a. Numquam a diabolo seducetur, 350. a. Pro salute temporali adversus impios persecutores non pugnavit, 395. b. Contra Ecclesiam de Ecclesia Christianus non se ulciscatur, 79. a. Ec- clesia per humilitatem præsentem, futuram comparat celsitudinem, 319. a. Ecclesiæ claritas post judicium quanta sit futura, 357. a. Separatio ab Ecclesia, & recon- ciliatio, 352. a.
Ecclesiæ institutæ ad audiendum verbum Dei, 21. a. Quid in eis agatur, 34. a. In eis viri seorsim a mulieribus, *ibid.*
ECCLESIASTES liber in canone sacrarum litterarum a Ju-

dæis habetur, 345. a.
ECCLESIASTICUS propter eloquii similitudinem Salomonis dicitur, 289. b.
Echini lunaribus incrementis & decrementis augentur & minuuntur, 70. b.
Eclipsis. *Vide Sol.*
Eclitæ. In ea res incorporales habent similitudinem cor- porum, 379. b.
EDUCA, *sive EDULICA* dea, 57. b. 67. a.
Eferatio prodigiosa omnium animalium in ditione Ro- mana, 48. a.
Elationis vitium, 218. a. b. & *seq.*
Electi comparantur pupillæ oculi Dei, 369. a.
Electi merito nuncupantur omnes boni fideles, 96. a.
Eleemosynæ commendatio, 6. b. Hanc orationes adju- vant, 390. b. Eleemosynas digna non faciunt qui male vivunt, 390. b. 391. & c. Quibusnam proderunt in judi- cio, 392. a. Remuneratio pro eleemosynis unde colligitur, 8. b. Eleemosynam primum facere animæ suæ quisque tenetur, 95. a. Deus non cui detur, sed quo animo detur adtendit, 95. a.
Elementa mundi, 56. a. Eorum ordo & situs non inva- riabilis, 405. a. Singula suis animalibus plena esse qui- dam dixerunt, 121. b.
Eleusina sacra, 105. a.
ELEUSINUS vir Tribunitius, 401. b.
ELIAS adventus ante judicium, 368. a. Elias docebit Ju- dæos Legem intelligere spiritaliter, 368. b. & amore erga Christum, *ibid.*
ELIEZER juramentum, prædictio de Christo, 266. b.
Elysiis campis beatorum gaudia significari videntur, 158. a.
EMPTOR, 251. a.
ENNIUS Euhemeri historiam in Latinum vertit elo- quium, 108. b.
Enneias, 116. b.
ENOCH dedicatio interpretatur, 238. b. 239. b. An pri- mus filius Cain, 231. b. Ejus translatio quid significet, 239. b. Enoch prophetasse dici potest, 312. a. Quare scripta ejus in auctoritate non fuerunt, 312. a. 244. a.
ENOS interpretatur homo, vocabulum soli viro pro- prium, 238. b.
EPAPHUS, Pater Libyæ matris Busiridis, 297. b.
EPICUREUS philosophus Stoicus, 131. a.
EPICURUS Solem vel ullum siderum deum esse non cre- didit, 313. b. Nec Jovem nec ullum deorum in mun- do habitare contendit, ad quem preces hominum per- veniant, *ibid.* *Vide Principia, Atom.*
Epicurei philosophi, 115. b. 116. b.
EPIDAUROS Achaicæ oppidum, 39. *Not.* d.
Episcopatus nomen est operis, non honoris, 338. a. Quo animo suscipiendus & quomodo in eo vivendum, *ibid.*
EPISCOPUS unde dictus, 336. a. Est propter correctionis officium, 6. a. Episcopus non est qui præesse dilexerit, non prodesse, 338. a. Episcopi benedictio privatim, 399. a.
Epistolam ad Hebræos quidam negabant esse apostoli Pauli, 260. a.
Equæ Cappadociæ vento concipiunt, fetusque earum non amplius triennio vivunt, 374. a.
ERATUS rex Sicyoniorum, 295. a.
ERICHTHONIUS quartus rex Atheniensium, 297. a. filius Vulcani & Minervæ quare creditus, 297. b. 298. a. unde sic dictus, 298. a.
ERYTHRÆA Sibylla quo tempore vaticinata est, 302. b. 303. b. Ejus carmina de Christo, 302. b.
ESAU quam dispar moribus a Jacob, 60. a.
ESDRAS magis rerum gestarum scriptor est habitus, quam propheta, 311. a. Quo tempore scripsit, *ibid.* Quodam- modo de Christo prophetavit, *ibid.*
Esse. Homo est, & se esse novit, & id esse ac nosse di- ligit; in his tribus non fallitur homo 174. a. Nemo est qui non velit esse, *ibid.* immo sensibilia & insensibi- lia appetunt esse, & illud conservare, *ibid.*
Essentia quid, 180. a. Nulla est contraria Deo, *ibid.* Ef- fentiarum gradus ordinati a Deo, *ibid.*
ESTHER. Quo tempore liber Esther scriptus, 311. a.
Ethruvia. Bellum grave Romanorum cum Ethruvia, 26. b.
Evangelium Virga virtutis Christi, 287. b. Evangelii præ- dica-

- dicatio per passiones prædicantium clarius & potentius facta est, 319. b. Evangelii secundum Joannem initium Platonicus quidam aureis litteris scribendum dicebat, 157. b.
- Eucharistia figurata in pane & vino a Melchisedech Abrahamæ propositis, 260. a. Eucharistia Sacrificium, 341. b. & Sacramentum, 271. a. 387. b. Christi corpus manducare re vera, & non sacramento tenuis, quid sit, 388. b. Soli illi manducant qui sunt in compage membrorum ejus, 387. b. Illud manducant hæretici sacramento solo, Catholici re ipsa, 384. a.
- EUCHARIUS presbyter per memoriam S. Stephani a calculo sanatus, 412. b. Idem postea opitulatione memorati Martyris suscitatus est, *ibid.*
- EUDÆMONES, 134. b. Non possunt esse medii deos inter & homines, 135. b.
- EUDOXUS astrologus, 260. b.
- EUGENIUS tyrannus Maximi successor a Theodosio victus, 84. a.
- EUMEMERUS sacram historiam scripsit, 108. b. Deos homines fuisse mortales conscripsit, 91. a.
- EVODIUS episcopus, 402. a.
- EUROPA dimensio, 258. b.
- EUROPA raptâ a Xantho Cretensum rege, 293. b.
- EUROPS secundus rex Sicyoniorum, 293. b.
- EUSIBIA, 141. b.
- EUSEBII Chronica, 258. b. 296. a. 306. b. Sententia ejus de tempore quo promissiones Abrahamæ factæ sunt, 258. b.
- EUTYCHIANUS consul, 323. a.
- EXCOMMUNICATIO, Per pœnitentiam, aut per malam conscientiam a Christi corpore separari, 352. a.
- EXCUSATIO in peccatis manifestis, est superbia damnabilior, 218. b.
- EXEDRA locus de quo episcopus loquebatur ad populum, 222. a.
- EXEMPLA magis movent quam præcepta, 21. b. Exemplis ratio anteposenda, 12. b.
- EXPERIENDI assiduitas paulatim subtrahit admirationis incitamentum, 373. b.
- EXSEQUIÆ magis sunt vivorum solatia, quam subsidia mortuorum, 8. a.
- EZECHIAS optimus & piissimus rex, regnavit Romuli temporibus, 302. a.
- EZECHIEL, quid & quo tempore prophetavit, 309. b.
- F
- FABIUS Tarentinæ urbis everfor, 4. a.
- Quare a simulacrorum deprædatione abstinuit, *ibid.*
- FABRITII illustri Romani voluntaria paupertas, 80. a.
- FACIERUM humanarum similitudo & dissimilitudo miranda, 377. b.
- Factio consensus optimatum injstorum, 29. a.
- Familia quomodo administranda, 336. a. & seq.
- FAMES Romæ 44. a. Sagunti, 46. b. Famis bona, 7. a.
- FATUM a fando potest appellari, 72. b. Fati nomine quid vulgo intelligatur, 67. b. Non astrorum positionem, sed summam Dei voluntatem quidam intelligunt, 71. b. Quare ab hac appellatione abstinendum, 72. b. Fato nulla fiunt, 72. b.
- FATALIA quæ sunt, 67. b. Fatalium siderum assertores impugnantur, 67. b. & seq. 69. a. b.
- FATAUS. Non dicit fratri suo, *fatue*, qui cum hoc dicit, solum ejus peccato infensus est, 391. a.
- FAUNUS Pici filius, secundus rex Laurentum, 299. a. in deos relatus, *ibid.*
- FANNI incubi, 243. a.
- FAUSTULUS pastor, maritus nutricis Romuli & Remi, 302. a.
- FAUSTUS negabat esse quidquam in libris Hebræorum de Christo prophetatum, 245. b.
- FEBRIS dea, 25. a. 39. b. 59. a. Romæ templum ei constitutum, 48. b.
- Februarius mensis unde nomen accepit, 99. b. deo termino dedicatus est, *ibid.*
- Fecunditas homini donata, non est ablata post peccatum, 412. b. Non est tamen qualis fuisset, si nemo peccasset, 413. a.
- FELICITAS dea, 59. b. Si dea est, ipsa una coli debuit, 61. b. 62. a. Erraverunt Romani qui tam sero eam coluerunt, 61. b. & seq. Eadem primus ei constituit Lucullus, *ibid.* Felicitas potior regno, 62. a. Felicitas non dea sed munus dei, 62. b. 67. a. 95. b. Non ea colenda, sed Deus, 62. b. Felicitas temporalis gentilium occultæ Dei providentiæ tribuenda, non deorum favori, 31. a. Felicitas terrena, nec mala putanda est, nec etiam magni facienda, 31. a. Plerumque datur & malis, 317. a. Per Christum non terrenam carnalemque felicitatem, sed cælestem ac spiritalem expectandam esse intelligebant spiritales Judæi, 285. a.
- Felicitas vera, 190. b. quanta erit, 419. b. Est plenitudo omnium rerum optandarum, 67. a. participatio Dei, 74. b. A solo vero Deo potest conferri, 31. a. Hanc non dat Deus, nisi bonis, 66. b.
- Felicitas priorum hominum ante peccatum, 224. b. Felicitas impiorum, somnium, 154. a. Felicitatem inter & fortunam bonam quodam sit discrimen, 59. b.
- Feminam heredem facere lex Voconia vetuit, 47. b. Femine publicis consultationibus intererant Athenis, sed postea expulsi sunt, quare, 296. a. Feminarum in masculinum sexum conversio, 51. b.
- Fercula diis exhibita, 20. a.
- FESSONIA dea, 61. a.
- Ficus Ægyptiæ lignum non natat in aquis, 374. a.
- FIDES ex Scripturis canonicis concepta est, 336. b. Primum & maximum ejus officium est ut in verum Deum credatur, 60. a. Fides tunc est, quando expectatur in spe, quod in re nondum videtur, 195. b. Fides in Christum, iter ad Deum, 162. a. Necessaria ad pie vivendum, 318. a. & ad beatitudinem obtinendam, quomodo, 327. a. Fides in Christum, ante & post ejus adventum, eadem, 318. a. Gentium fides prædicta in Scriptura, 183. b. 184. b. Modus quo mundus credit, si consideretur, incredibilior rebus quas credidit, invenitur, 395. a. Quisquis adhuc prodigia inquit ut credat, magnum est ipse prodigium 397. b. Fidei Christianæ constantia, 337. b.
- Fides Reguli & Saguntinorum, 46. b. 397. a.
- FIDES dea credita est, templumque habuit & altare, 60. a.
- Filiam unicam heredem facere lex Voconia vetuit, 47. b.
- FILIORUM procreatio, Dei beneficium, 228. a. Ad gloriam connubii, non ad pœnam peccati pertinet, 222. a. Filii qui primi commemorantur in generatione primorum hominum, non sunt primogeniti, 236. b. 237. a. 240. b.
- FIMBRIA vir spurcissimus, Marii partes contra Syllam securus est, 37. a. Ilium crudeliter evertit, *ibid.* In domo sua trucidatur, 49. b.
- FINIS boni quid sit, 114. a. Fines boni & mali nostri, quinam sint, 323. b. Aut in animo, aut in corpore, aut in utroque simul positi sunt, 324. a. Circa eos, ducentas octoginta sectas, Varro numeravit, 324. a.
- Fingere mendacio simulante aliquid componere significat, 206. a.
- FLACCIANUS proconsul, 302. b.
- Flanien sacerdos dignitatis excellentis apud Romanos, 25. a. Flamines tres tantum apud Romanos, Dialis, Martialis, Quirinalis, *ibid.*
- FLORA dea præsidet frumentis florentibus, 55. b. Floræ ludi turpissimi, 33. b.
- FLORENTIUS sartor, unde vestimentum emeret, miraculo obtinuit, 400. b.
- Fons apud Garamantas frigidus diebus, fervidus noctibus, 374. a. 376. a. Alius in Epiro in quo faces accensæ extinguntur, & extinctæ accenduntur, 376. a. b.
- FORCULUS deus foribus præfectus, 55. b. 90. b.
- Fortitudinis officia, 328. a. b. Quanto acrior impetus belli, tanto major gloria non cedendi, 354. b. Fortitudo non est se ipsum occidere, 338. b. Fortitudinis paganæ exempla, 60. a. Fortitudo militum Christi, adversus diabolum, 350. b. 351. a.
- Fortuita quæ sint, 67. b.
- FORTUNA dea a fortuitis quibus præest nomen habet, 57. b. 59. b. Immerito ut dea colitur, 59. b. Qua ratione putatur dea, cum mala esse possit, 59. b. Temere sua cuique dona confert, 62. a. b. Fortunæ mullebris simulacrum astutia dæmonum locutum, 60. a. Fortuna barba-

barbata, quæ adultos barba induit, 37. b.
FRUCTESEA dea, 60. b.
 Frui quid sit, 173. b. Frui usus, quo sensu dicitur, *ibid.*
FUGALIA festa, 21. a.
FULGORA dea vidua, 94. b.
FULMINA nocturna Summano deo, diurna Jovi tribuebantur, 62. b.
M. FULVIUS consularis occisus cum liberis in seditione Gracchorum, 48. b.
Funeris cura laudabilis, 8. a. Funebres pompæ magis sunt vivorum solatia, quam subsidia mortuorum, 8. a.
FURIUS Camillus. *Vide*, Camillus.
Fussalense territorium, 400. a.
Futurorum scientiam Cicero negavit, 71. b. quare, 72. a.
Futura credendi quænam sit ratio, 376. b.

G

Gades insula Hispaniæ, 76. b.
Gallinarum in masculinum sexum conversio, 51. b.
Galli dicti sacerdotes Berecynthiæ a Gallo fluvio, 21. b.
Not. d. Absciserant, 91. b. 107. a. b. Hæc abscisio impugnatur, 107. a. b. A populis stipem poscebant, 108. a. *Not. a.*
GALLORUM irruptio in Urbem, 50. b. Camillus patriam a Gallis vindicat, 26. a.
GALLO-GRÆCI, Galatæ, id est Galli qui Asiam incolabant, 47. a. *Not. b.*
GANIMEDIS fabula, 63. a. 298. a.
Garganus mons, 299. b.
GAUDENTIUS comes Imperatoris Honorii, 323. b.
Gaudere. Sola spe gaudent Sancti, quando sanum gaudent, 319. a.
GELOSUS presbyter, 398. b.
Geminorum quorundam similis dissimilisque valetudo, cui tribui debeat, 68. a. *Et.* Eorum actus quandoque diversi, sicut & mores 68. b. 69. a. Geminos duos ægrotautes agnovit Hippocrates, 69. b.
Genesis. Quis scopus scriptoris historiæ Geneleos, 235. b. 237. a. 240. a. b.
Genethliaci, 416. b.
Genitalibus membris usuri fuerant primi parentes, sicut ceteris membris, ad arbitrium voluntatis si non peccassent, 223. b. 225. a. *Vide* Libido.
GENIUS deus, a generando dictus, 102. a.
Gentes per linguas divise sunt, 251. a. Gentium numerus multo amplius actus est, quam linguarum, 252. a. Gentes septuaginta dux ex filiis Noe ortæ sunt, 250. a. 143. a. De numero gentium difficultas solvitur, 255. b. Gentium vocatio & conversio prædicta, 305. a. b. 289. b. 308. a. 309. a. In Isaac figurata, 263. a. Gentes per prædicationem Evangelii spolia Israelitarum factæ sunt, 369. b.
GERVASII Martyris corpus repertum Mediolani ab Ambrosio, 398. a. Cæcus tunc illuminatus, *ibid.*
Gerulia pars Africa, 42. *Not. c.*
Gigantes, proceræ magnitudinis homines, 36. b. 232. a. Gigantum tempus, 243. b. *Et seq.* Gigantes plures ante, quam post diluvium 244. b. Quare a Deo creati, *ibid.*
Gigantea femina Romæ nata tempore Augustini, 243. b.
Gladius in bono potest accipi, 362. a.
Gloria humana quid, 75. b. Gloriæ cupiditas & cupiditas dominationis, quid inter se differant, 80. b. Gloriæ cupiditas, fidei inimica, 77. a. dilectione justitiæ superanda, *ibid.* Tanto quisque est Deo similior, quanto est a gloriæ cupiditate mundior, *ibid.* Gloriam contemnere magna virtus est, virtutes habenti, 80. b. Via ad gloriam, virtus, 75. b. *Vide* Laus. Gloriam humanam non quæsierunt Apostoli, defendunt, qui cum aliena spernant iudicia, sibi sapientes videntur, & sibi placent 81. b. Ea putatur gloria vanitatis, nullis cedere viribus veritatis, 85. a. Gloriæ ingens cupiditas in Romanis, 75. a. Gloria humana, merces in Romanis, 75. a. Gloria humana, merces reddita bonis moribus Romanorum, 77. b. 78. a.
Goetia, magiæ genus, 145. b.
Gog interpretatum tectum, 353. b.
GORGONIS fabula, 298. a.

GOTHORUM irruptio in Urbem, 50. b. Gladiatores, 41. a. comparato exercitu Italiam vastant, 54. a. Eorum potentia, *ibid.*
GRACCHORUM seditiones, 28. b. 30. a. 48. a. & mors, 48. b. Gracchus Tiberius a Scipione occisus, qua de caussa, 28. b. Gracchi caput quantum grave erat, tanto auri pondere venditum est, 49. b.
Gracia facta est Romana provincia, 21. a.
GRÆCI leves dicti, 3. b. Troja deleta, ad propria remeantes cladibus diversis contriti sunt, 299. b. Græcorum lingua in gentibus præminet, 118. a. Eorum vana superstitio, & consuetudo referendi mortuos in deorum numerum, 295. b. Græcorum regnum. *Vide* Argi.
Gratia figurata & explicata per matrem Samuelis, 275. b. Gratiæ summum exemplum in Incarnatione Verbi, 156. b. 157. a. Gratiæ dispensatio multum occulta, sed tamen iusta, 229. b. Gratia Dei non iniusta, 194. b. Gratia Salvatoris sola ab huius vitæ miseriis liberat, 411. b. Præter hanc viam, quæ numquam generi humano defuit, nemo liberari potest, 160. b. Omne opus gratiæ pertinet ad futuri sæculi novitatem, 381. b. Gratiam agnovit Porphyrius, sed non gratiam per Christum, 156. b. Gratiæ agere Deo pro beneficiis tum generalibus, tum particularibus non sufficit homo, 110. b.
Gratianopolis civitas in Gallia, 376. b. Non longe ab hac civitate fons est in quo faces accensæ extinguantur, & extinctæ accenduntur, *ibid.*
GRATIANUS Theodosium participem regni fecit præ fratre suo, 84. a. Ferro tyrannico interemptus, *ibid.* Theodosio vindicatus est, *ibid.*
GYMNOSOPHISTÆ, philosophorum secta apud Indos, 220. b. 240. b.

H

HABITUS. Quo habitu vel more vivendi fidem quisque sectetur, ad Civitatem Dei non pertinet, 338. a.
HADRIANUS Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam Peris concessit, 64. b.
Hæretici quinam sunt, 319. b. Antichristi sunt, 359. b. & peiores infidelibus, 383. a. Per Cham figurati, 127. a. & per filios concubinarum, 267. a. Sapientiam Ecclesiæ & benevolentiam exercent, 319. b. Eorum errores, veræ persecutiones sunt pie vivere volentibus, 320. a. Hæreticis quidam promittunt liberationem ab æterno supplicio, 383. b. reselluntur, 388. a.
Hæreses utiles, 248. a. 319. b.
HEBER. Ab ipso Hebræorum vocabulum est, 330. b.
HEBRÆI, an ab Heber, an ab Abraham cognominati, 249. b. 250. a. Soli ex omnibus gentibus non colebant Deos, 74. b. Eis ante legem prædicator Deus vel Angelus non defuerunt, 353. b. Non tam propter merita sua, quam propter peccata gentium quæ debellabantur, victorias reportabant, 272. a. Hebræorum regni divitiis, 290. b. ejusdemque postea conjunctio, 291. b. Unde apud eos alternaverunt humilitates laborum, & prosperitates consolationum, 298. a. Hebræos exerceri oportebat in servitute Ægyptia ad desiderandum sui Creatoris auxilium, 295. b. Quæ fuerit eorum conditio in Ægypto post mortem Joseph, 295. a. Etates variæ populi istius unde sumendæ, 272. b. Hebræa lingua quando inventa, *ibid.* Primo omnium lingua fuit, 255. a. remansit postea in domo Hebræi, *ibid.* & ab illo nomen accepit, *ibid.* ad populum Dei tantum transmissa est, *ibid.* vestigium non parvum justitiæ populi istius, 255. b. Hebraica lingua cum suis litteris per successionem patrum custodita, 312. b. Hebraicæ litteræ ante Moysen, 312. b.
HECATE oraculum, Christum laudabat, 340. a.
HELENA uxor Menelai, adulterio corrupta a Paride, 36. a.
HELI Sacerdos, Hebræorum Judex, 301. a.
HELLES fabula, 298. a.
HERACLITUS, 77. a.
HERCULES, 333. a. quo tempore vixit, & quare honores divini ei delati, 295. b. Illum inter Semideos Labeo numerat, 24. b. Ædituus Herculis secum ipse quasi cum Hercule ludens, 91. a. Herculis scortum Larentia, *ibid.* Hercules Syri seu Tirii duodecim ingentia facta, 297. b. **Huac** a se ipso in Oeta monte incensum producit, *ibid.* Hercu-

- Hercules plures fuisse historia secretiore dicuntur, *ibid.*
 Hermaphroditi, 253. a.
 HERMES Ægyptius quid de idololatria senferit, 124. b.
 Heros unde dicitur, 152. a. Heroes appellantur alicujus meriti animæ defunctorum, *ibid.*
 HERODES alienigena, rex apud Judæos, 317. a.
 HERODIS regis persecutio gravissima post adscensum Domini, 321. a.
 HESPERIUS vir tribunitiis, 400. a.
 Hesperos stella Veneris, 377. a.
 HESYCHIUS Salonitanæ urbis episcopus, 346. b.
 HEROBOAM idololatriam in regno suo instituit, 291. a.
 HERONYMUS presbyter, ex Hebræo in Latinum eloquium Scripturas convertit, 315. a. Quid de ejus versione sentiant Judæi, *ibid.* Ejus libri in Daniele, 363. b. in Malachiam, 366. a. Chronica, 296. a. 306. b.
 Hippon Diatrhytus, 252. b.
 HIRCANUS filius Alexandræ, reginæ Judæorum, 317. a. confirmatur in pontificatu, *ibid.*
 Historici gentium cum inter se per multa dissentiant, non merentur fidem, 375. a. Illis potius credendum est, qui divinæ non repugnant historiæ, 313. a.
 Historiones in administratione reip. recepti apud Græcos, 23. a.
 HOMERUS quo tempore vixit, 35. b. *Not. e.*
 Homo quid, 326. a. b. Ejus descriptio secundum Apulejum, 133. a. Homo magnum miraculum, 148. a. homines semper fuisse quidam opinati sunt, 184. a. Responsiones eorum ad ea quæ obijciuntur, *ibid.* Hominum genus prius exstitisse sine hominibus gignentibus quidam philosophi admittere coguntur, 184. b. Homo factus in tempore, sed immutabili æternoque Dei consilio, 186. a. Quærentibus cur homo tam sero conditus sit quid respondendum, 184. b. Qualis homo sit factus a Deo, 193. b. 206. a. b. Homo terrenum animal, sed cælo dignum, 393. b. Secundum quid ad imaginem Dei formatus, 206. b. quomodo, 192. a. Cum libero arbitrio creatus, 393. b. Quare Deus liberum arbitrium ei non ademit, cum præsciret esse peccaturum, 393. b. Hominem peccaturum præcivit Deus, simulque populum piorum Angelis sanctis sociandum & in adoptionem vocandum, 192. a.
 Hominum primorum status in paradiso, 361. a. Si non peccassent, genus humanum sine libidine multiplicassent, 222. a. 223. a. An primi homines a concubitu abstinerint usque ad eam ætatem qua generasse dicuntur, 235. a. 240. b.
 Hominis lapsus, 380. a. homo ex justo ordine naturæ, Deo debet subdi, 228. a. Donatus est sibi quia deseruit Deum placendo sibi, 224. a. Si non peccasset, morti obnoxius non foret, 376. b. nec ejus posteris, 208. a. Sine mortis interventu Angelis sociandi fuerant, 194. a. homines mortales generantur ex Adamo mortali per peccatum factio 195. a. An vera beatitudine felices esse possint, cum sint mortales, 135. b. Quamdiu mortales sunt, miseri sint necesse est, 135. d. Quod mortales sint corpore, ad misericordiam Dei pertinere arbitratus est Plotinus, 134. a. homo ideo non beatus, quia non vivit ut vult, 224. a. Etsi viveret ut vellet, non tamen beatus foret, si turpiter viveret, *ibid.* Ad se primo reverti debet, ut ad Deum revertatur, 175. b. Mente Deo propinquior est, quam alia qualibet sui parte, 162. a. Angelos inter & bestias est medius, 135. b. 191. b. Pie obediendo præceptis Dei, transit in consortium Angelicum; inobediendo vero, in bestiale, *ibid.* Sicut intelligendo bestiis omnibus, sic bene vivendo melior est dæmonibus, 120. b. Nihil nocet ei nisi sua iniquitas, 53. b. homo non est homo, nisi mandata Dei custodiat, 345. b. Amoris divini igne succensus, & ad Dei complexum tendens, Dei sacrificium est, 150. b. homines electi ut instaurant partem quæ lapsa est angelorum, & forte majori numero, 393. b. Neque omnes damnantur, neque omnes liberantur, quare, 380. a.
 Homines dii appellantur in Scripturis, 140. a. cur dii dicti claris, & eam ipsi Angeli, *ibid.* In natura hominis tria sunt quibus differt a diis 134. b. & seq. Est hoc in hominibus admiratione dignum, quod singuli singulas facies habeant, 377. b. hominum genera monstruosa an ex Adam vel filiorum Noe propagine prodierint, 252. a. hominis artificis partes tres, natura, doctrina, usus 175. a. homo frequenter sumitur pro qualibet sui parte, 206. b.
 Humanum genus quasi fluvius vel torrens, 412. b. Ad societatis unitatem commendandam ex uno propagatum, 191. b. 194. a. 208. a. Nihil est tam discordiosum vitio, tam sociale natura, quam huc genus, 194. a. humanum genus initium habere non repugnat Dei sapientiæ, 190. b.
 HOMOGYRUS primus ad aratrum boves junxit, 295. a. hinc honores divini ei delati, *ibid.*
 Honor alii artes. Sententia Ciceronis, 77. a. honor humanus etiam pro meritis exhibitus, nec sic pro magno habendus, 78. b. Via ad honorem virtus, 75. b. honoris & virtutis ædes conjunctæ Romæ, *ibid.* Multa de cultu divino usurpata sunt, quæ honoribus deferrentur humanis, 143. a. honor verus in cælo, 419. b.
 HONOR deus, 653. b.
 HONORIUS Imperator, 323. b.
 M. Horatius consul, 60. b.
 HORATII tres contra tres Curiatios pugnant, superant Horatii, 40. b. Horatius sororem occidit, quod unius Curiatorum cui desponsata fuerat, mortem ferebat, *ibid.*
 HOROSCOPUS quid, 68. b. Ejus vanitas, 70. b.
 HORTENSIVS dictator creatus, 43. b.
 Hortensius dialogus Ciceronis, 40. a.
 Hostias humanas sacrificandi causa & origo, 104. b. Hostiæ veteris legis, figuræ sacrificii Christi, & justorum in cælo post judicium, 367. a. Hostiam humilitatis & laudis in ara cordis, igne servidæ caritatis Deo sacrificamus, 142. b.
 HOSTILINA dea præfecta segetibus, cum novis arvis æquantur, 55. b.
 C. HOSTILIUS MANCINUS consul, 47. b.
 Hostire, id est æquare, 55. b.
 Hostis. Ab hostium furore cur famulos suos sæpe non liberat Deus, 16. a.
 Humilitas exaltat, 218. a. Tutam veramque in cælum viam molitur, 251. a. Civitatem Dei a civitate diaboli discernit, 218. a. Ejus fundamentum, 268. a. humilitas difficile persuadetur, 1. b.
 Hydromantia divinationis genus a Persis allatum, 111. b.
 Hyems incredibili immanitate Romæ seviens, 45. a.
 Hymnus trium puerorum ad Scripturam pertinet, 65. b.
 Hyperbole quid, 259. b.
 HYPERBOLUS, 22. a.

I

- JACOB benedictio, an sine dolo subrepta, & quid significat, 268. b. Lapis unctus a Jacob figura Christi, 245. In luctu Jacob cum Angelo, Christi passio figurata, 270. a. Jacob benedictus & claudus quid significet, *ibid.* Unde dictus est, Israel, 270. a. Ejus castitas, 269. b. Quo animo plures uxores accepit, 269. b. Quoto vitæ anno descendit in Ægyptum, 294. b. & mortuus est, 295. a.
 Jactantia quid, 182. b. 219. b. Tolle jactantiam & omnes homines quid sunt nisi homines? 78. b.
 JAMBLICUS philosophus Platonius, 119. a.
 Janiculus urbs, 98. b.
 Janiculus mons, hodie Montorium vocatur, 44. b. *Not. e.*
 Januarius Jano dedicatus est, 99. b.
 JANUS cur bifrons fingitur, 99. b. & quadrifrons, 100. b. Ad eum pertinent rerum initia, 99. b. Non recte distinguitur a Deo termino, *ibid.* nec a Jove, 101. a. Cur Jovi præponatur, 100. a. Ceteris diis selectus est innocentior, 98. b. Janus est mundus, 99. b. 101. a. Jani portæ in bello apertæ, in pace clausæ erant, 38. a.
 JAPHET latitudo interpretatur, 248. a.
 JASUS filius Tiopæ regis Argivorum, relatus in deorum numerum, 295. b.
 ICARI fabula, 298. a.
 Idæ Platonis, 109. b.
 Idololatriæ origo, 111. a. 112. b. Idololatria non potest justificari, 111. a. Subversio ejus prædicatur, 145. a. & seq. 307. a. 309. a. Destructa contrariis causis quibus instituta fuit, 126. b. Hanc subvertit gratia verissimi Salvatoris, 125. a. 120.

Idololatrarum falsa physilogia rejicitur, 108. b.
 Idolum. Merito homo deficit ab illo qui eum fecit, cum
 sibi praeficit ipse quod fecit, 123. b.
 IUBILAEI ex femine Esau, 271. b.
 JERHET an ex jussu Dei filiam occiderit, merito queri-
 tur, 12. a.
 JEREMIAS centum ferme annos ante Platonem natus, 118.
 Quid & quo tempore prophetavit, 309. a. Captivita-
 tem LXX. annorum aliatque clades Judaeis praedicit,
 304. a. b.
 Jerusalem visio pacis interpretatur, 332. a. Civitas sancta,
 cur dicta, 227. a. Everfa regnante Sedechia, 304. a.
 Promissiones factae de terrena Jerusalem, quomodo intelli-
 gende, 283. b.
 JESUS interpretatur Salvator, five Salutaris, 288. b. 411. b.
 Jesu nomen, quam Salutaris, amicus & dulcius est nomi-
 nare, 308. a.
 JESUS Nave Moyfi successit, & populum in terram pro-
 missionis introduxit, 272. a. b. 297. a. Quo tempore mor-
 tuus est, *ibid.*
 Ignis principium rerum juxta Stoicos, 115. b. & ab ipsis
 ut deus habitus, *ibid.* Igni aliquid castitatis tribuerunt
 antiqui, 56. b. In igne mira sunt plurima, quae non possunt
 explicari, 373. a. 376. a. Ignis probans in die judicii, 262.
 a. Ignis aeternus, 356. b. Pro diversitate meritorum aliis
 levior aliis futurus est gravior, 382. a. Supplicio hominum
 & daemonum erit adtributus, 379. a. An sit corporalis, *ibid.*
 Quomodo spiritus ab igne corporeo possunt torqueri, *ibid.*
 Etiam iste ipse ignis laudabilis est, 181. b. Ignis gehem-
 nae pro dolore animi infructuose poenitentis ponitur se-
 cundum aliquos, 378. b. pertinet ad corpus & animam,
ibid. Ignis perpetuus Vestae dicatus 34. b. Ignis in bo-
 no potest accipi, 361. a.
 Ignorantia, poena primi peccati, 410. b. Ab ea liberari
 non potest homo, sine labore, dolore, timore, *ibid.*
 411. a. Ex ignorantia malum alicui causare, peccatum
 est, 331. a. Peccata ex ignorantia sunt voluntaria, 347. b.
 Iliia seu Rhea mater Remuli, 301. b. de Marte geminos
 concepisse volunt, *ibid.*
 Ilium eversum a Fimbria, 37. a. & a Graecis, 41. b. Ilii
 excidium dii patrii non impediunt, 37. a. b.
 Immortalitas hominum si non peccassent, male a philo-
 sophis quibusdam negatur, 202. a. Immortalitas Adae fuit
 posse non mori, beatorum erit non posse mori, 420. a.
 Impeccabilitas in Deo ex natura sua, in homine ex mu-
 nere Dei, 420. a.
 Imperitia non est parva poena hujus vitae, 381. a.
 Imperare. In domo justi viventis ex fide, etiam qui im-
 perant, serviunt iis quibus videntur imperare, 335. b.
 Imperatorum Christianorum felicitas, 83. b.
 Imperium hominis in homines non est ex ordine a Deo
 primitus institutum, 335. b. Imperii potestas a solo vero
 Deo est, 81. b. Via ad Imperium virtus, 77. b. Imperii
 propagatio, 58. b. Imp. Occidentale posterius tem-
 pore, sed magnitudine illustrius, 76. b. Nihil interest
 sub cujus imperio vivat homo moriturus, si illi qui im-
 perant ad impia & iniqua non cogant, 78. a.
 Impii moribus suis pios persequuntur, 320. a. De pravis
 impiorum moribus dolere, piis prodest, *ibid.* Eorum
 correctio, maximum piis gaudium adfert, 320. b. Saep-
 e bona adipiscuntur in hac vita, tamquam boni sint,
 345. b. poenae eorum interminabiles, 332. a. Impiorum
 corda abyssus, 349. a.
 INACHUS primus rex Argivorum, 293. b. 294. a. 312. a.
 Incantatrix quanta promitteret, narrat Virgilius, 375. b.
 Incarnationem negarunt Platonicus, 156. b. Contra eos ad-
 struitur, 155. a. In populo Hebraeo id quod ex adventu
 Christi usque nunc & deinceps agitur, praenuntiatum
 est, 110. b. Incarnationis sapientia, 157. a. Quomodo
 Verbum naturam humanam assumpsit, 381. b. Homine as-
 sumto non consumtus Deus, 162. a. Nec ex homine quo
 indutus est, nec ex hominibus inter quos conversatus
 est, contaminatus, 138. a. Incarnatio Christi nec carne
 posse contaminari veram divinitatem, nec ideo melio-
 res nobis demones, quia non habent carnem, monstra-
 vit, *ibid.* Incarnationis mysterium & virtutem superbia
 non percipit, 138. b. 158. b. Incarnationis finis, adoptio
 hominum in filios Dei, 381. b. Incarnationis benefi-

cium, 110. b. Quantae pro eo gratiarum actiones agen-
 dae, *ibid.* Incarnatio fidem fundavit, 162. a. Quomodo
 daemonibus innotuit, 132. b.
 Incubi, 243. a.
 Infantia unde sic appellata, 272. b. 382. a. Sine ullo re-
 nifu subjacet carni, *ibid.* Nemo est qui non eligat per-
 pei mortem potius, quam infantiam, 381. a.
 Infantium fetus in exordio hujus vitae, prophetia misere-
 riarum quas ingrediuntur, 381. a. Sunt infirmiores fetu-
 bus ceterorum animantium, 195. b. Similitudo, *ibid.*
 Hebetudo & infirmitas animi & corporis eorum quid
 arguunt, 195. a. Infantes nondum natos de uteris ma-
 trum quaedam verba clamasse narratur, 51. b. In qua
 corporis quantitate resurrecturi sunt infantes, 406. b.
 Infernum inter & regnum aeternum non est medius locus,
 387. b. Dolorem aut corporis, aut animi, ibi desutu-
 rum, absurdum est, 378. b. Nullus ab igne aeterno liberabitur,
 cum in illum missus fuerit, 392. b. Quare haec poenarum
 aeternitas dura & injusta videtur sensibus
 humanis, 389. a. *Vide* Ignis. In qua mundi parte futu-
 rus sit ignis inferni, nemo novit, 356. b. Loca ab im-
 piorum tormentis remotissima, non absurde creditur an-
 tiquis sanctis fuisse assignata, quamvis apud inferos, 356. a.
 Ingeniosum nasci felicitatis est, 60. b.
 Ingenium omne laudabile, sine vera pietate ac religione
 superbia vanescit, 20. b.
 Inimici Dei quinam dicuntur, 180. a. Quare nunc Eccle-
 sia orat pro inimicis, 385. b.
 Injustum. Quod fit injuste, Deus juste fieri sinit, 380. b.
 INNOCENTIA religiosissima femina a cancro per signum crucis
 sanata, 399. a.
 Innocentis officium est, non solum nemini malum infer-
 re, verum etiam cohibere a peccato vel punire, 336. b.
 INNOCENTIUS exadvocatus vicariae praefecturae, miraculo
 sanatus apud Carthaginem, 298. a.
 INO uxor Athamantis in deorum numerum relata, 299. a.
 Inobedientia carnis, prima poena inobedientiae hominis,
 199. a. 220. b.
 Infidiae nullae sunt occultiores, quam haec quae latent in si-
 mulatione officii, 329. b.
 Infipientia non est parva poena hujus vitae, 381. a.
 Insufflatio Dei in faciem, creatio animae, 192. a.
 Intellectus ne erret, opus habet magisterio divino, & ad-
 jutorio, 335. a.
 Intelligibilia quoniam sunt, 116. a. Intelligibiles species
 intelligimus, 175. a.
 INTERCIDONA dea, 92. b.
 Interpretum LXX. editio ab Augustino appellatur vulgata,
 254. a. *Vide* Septuaginta.
 Invidentia nihil miserius, 136. a. Deo est odibilis, 230. a.
 Invidentia diabolica, quae, 228. b. Invidia nulla in cae-
 lo, 420. a.
 Invisibilium omnium maximus est Deus, 162. b. De invi-
 sibilibus cui fides habenda, 162. b.
 Io quae & Isis appellata est Inachi filia, ut dea habita in
 Aegypto, 294. a.
 JOB nec indigena, nec profelytus, sed ex gente Idumaea,
 318. a. Quod ad justitiam pietatemque adinet, nullus
 ei homo suorum temporum coequatur, *ibid.* Tertia ge-
 neratione posterior fuit quam Israel, *ibid.* Liber ejus in
 auctoritatem canonicam a Judaeis recipitur, *ibid.* Job,
 sanctique alii qui mala ferre maluerunt, quam sibi ne-
 cem inferre, Catoni praeferendi, 13. b.
 JOANNES eremita prophetandi spiritu praeditus, 84. b.
 JOEL quid & quo tempore prophetavit, 304. b. 306. b.
 JONAS quid & quo tempore prophetavit, 304. b. 306. b.
 Non tam sermone Christum, quam sua quadam passio-
 ne prophetavit, *ibid.*
 JONICI philosophi, 113. a. 117. b.
 JOSEPH castitas, 294. b. Quo vitae suae anno a Pharaone
 sublimatus est, & quo patrem in Aegyptum accivit,
ibid. quo item mortuus est, 295. a.
 JOSIAS longe antequam nasceretur, Prophetae cuidam re-
 velatus, 286. a.
 JOVIANUS parvo tempore imperavit, 84. a.
 JOVIS, *Vide* Juppiter.
 JOVIUS Comes Imperatoris Honorii, 323. b.
 LPHIGENIAE regis Agamemnonis filiae transformatio, quo-
 modo

- modo facta, 300. b.
 Ira, ulciscendi libido desinitur, 219. b. Iram vitiosam animi partem esse confessi sunt Platonici, 223. a. Ante peccatum non erat vitiosa, *ibid.*
 IRENÆUS collectarius, 401. b.
 ISAAC interpretatur risus, 255. b. Est signa civium celestium, 227. b. 228. a. Isaac portans ligna ad sacrificium figura Christi bajulantis crucem, 266. a. Isaac filius promissionis gentium vocationem significat, 269. a. & gratiam, *ibid.*
 ISAIAS de Christo & Ecclesia multo plura quam ceteri prophetavit, 305. b. A quibusdam Evangelista, quam Propheta potius dicitur, 305. b. a. Manasse oculus, 304. a.
 ISIS seu Io Inachi filia, 312. a. uxor Osiris, 128. a. 129. a. tradidit litteras Ægyptiis, 312. b. 313. a. Eam mortuum, tamquam deam magnam colendam putaverunt, *ibid.* & 304. a. Irata multis obest, propria faret multis, 128. a. Eam fuisse hominem dicere vetitum erat sub capitali sententia, 294. b.
 ISMAEL figura civium terrenorum, 227. b.
 ISRAEL Videns Deum interpretatur, 270. a. Populus Dei in caelesti Jerusalem erit veraciter Israel, 285. b. Israelitæ quot annis servierunt in Ægypto, 251. b. Decem tribus Israel a Chaldeis debellare & in captivitatem abductæ, a 303. b. Israelitarum regni exordium, 302. a. & regum successio, *ibid.* Israel reges omnes reprobi, 291. b.
Italis variata a gladiatoribus, 54. a. Ejus pars magna Græcia quondam nuncupata, 113. a.
 JUDAS Machabæus templum ab omni idololatriæ contaminatione mundavit, 316. b.
 JUDAM cur Christus in apostolum elegit, 319. a. Judæi mors voluntaria, grande peccatum, 10. a.
 Judæi & Judæi a Juda filio Jacob cognominati, 231. b.
 JUDÆI captivi ducti in Babyloniâ, quo tempore, 304. a. Hæc captivitas resoluta a Cyro, 304. b. Post captivitatem Babylonicam Judæi non habuerunt reges, 311. a. 316. b. nec post instaurationem templi, *Prophetas, ibid.* Inde facti deteriores, 316. a. 318. b. Judæorum republica congregata ad agendum & prænuuntiandum sacramentum Incarnationis Christi, 110. b. Eorum regnum sine ope deorum institutum, a solo vero Deo servatum, 67. a. Judæi tributarii Romanorum facti a Pompejo, 217. a. Romanorum gloriæ rectissime donati sunt, 80. b. Judæi victi, victoribus leges dederunt, 95. a. Dispersi propter testimonium Scripturarum, 67. a. 110. b. 317. b. 318. a. Populo Christiano serviunt, 267. b. Multi conversi ex consideratione prophetiarum de Christo, 317. a. Eorum dispersio sine rege sine sacrificio &c. prædicta, 305. a. Reizgio eorum infirmata, quomodo, 276. a. Nullus sacerdos eis remansit, 278. b. Eorum sabbata & sacramenta a Seneca reprehensa, 95. a. Christum venturum credunt, sed non moriturum, 288. b. Hos figuravit Esau, qui patris benedictionem non obtinuit, 268. b. Judæi ultimo tempore ante judicium convertentur ad Christum, 368. a. Id prædixit Osee, 305. a. Judæi qui in novissimis diebus convertentur, plangent mortem Christi, non reatu criminis, sed pietatis affectu, 359. b. Judæi carnales per filios concubinarum significati, 267. a.
 Judicia Dei, triplicis generis prima, media, novissima, 344. b. Occulta, in hac vita, *ibid.* Occulte sunt iusta, iuste occulta iusta, 359. b. Apparebunt iustissima in ultimo die 345. a. Piorum fidem non latet iustum esse quod latet, *ibid.* Judicia hominum quam misera & dolenda, 330. a.
 Judicium ultimum quare sic dicitur, 344. a. Per quos dies tendatur, incertum est, *ibid.* Quare dies judicii dicitur, 344. b. Judicium ultimum probatur auctoritate veteris & novi Testamenti, 345. b. & seq. Quid de illo apostolus Petrus prædicavit, 357. b. Ordo rerum gerendarum in novissimo judicio, 370. b. Pater non judicabit per præsentium manifestationem, sed Christus, 370. a. Non duodecim Apostoli tantum judicabunt, nec duodecim tribus tantum judicabuntur, 105. a. In judicio, bonorum & malorum separatio, 367. b. Dominus quasi ignis vesiet, cis quibus adventus ejus pœnalis erit, 361. b. Ubi locorum erunt sancti tempore conflagrationis, 358. a. An quos hic vivos Dominus inventurus est tempore adventus sui non mortui sunt, 359. b. 361. a. In judicio Dominus futurus est testis, 367. b. Libri veteris & novi Testamenti cum libro vitæ aperiant, 355. b. Non decernunt, facta resurrectione, quibus misericordia impertiatur ut non mittantur in ignem æternum, 386. a. In judicio quædam quorundam purgatorie pœnæ futuæ, 366. a.
 Judicium. Quædam Scripturæ testimonia quæ de judicio esse videntur, ad alia pertinent, 105. a. Nihil hic sine judicio Dei agitur, 344. b. Deus & nunc judicat, & ab initio generis humani judicavit, 344. a. 359. b. Non solum universaliter de genere dæmonum atque hominum judicat Deus, sed & de singulorum operibus, 344. a. Et si nemo peccasset, non sine judicio creatura beatitudine a Deo donaretur, *ibid.*
 Judex: Ad officium judicis exercendum pertrahit humana societas, 330. a. Judex ut veram hujus vitæ miseriam agnoscere debet, necessitatem indaganda veritatis vi torquentorum, 270. a.
 JUDITH librum in canone Scripturarum Judæi non receptive dicuntur, 304. b. Quo tempore gesta sunt quæ scripta sunt in libro Judith, *ibid.*
 JUGATINUS deus, jugis montium præfectus, 55. b.
 JUGATINUS deus, qui conjuges jungit, 57. a. 93. a.
 JULIANI apostatæ persecutio adversus Ecclesiam, 321. a. Christianos, liberales litteras docere ac discere vetuit, *ibid.* Ejus exercitus fusus, quia nimis oraculis fidebat, 64. b. 82. a. Egrediam indolem Juliani decepti amore dominandi sacrilega curiositas, *ibid.* Julianum apostatam hilaritas juvenis Christiani inter cruciatus psallentis, a ceteris torquendis deterruit, 321. a.
 Julius Proculus, 41. b.
 JULIUS Obsequens auctor libri de prodigiis, 32. a. *margin.*
 Junius Brutus filios & fratres uxoris suæ occidit 43. a. Ejus mors, *ibid.* Vide Brutus.
 JUNONEM terram eis perhibent, 103. b. Soranus, nihil aliud esse, quam ipsam Jovem dixit, 101. b. Quare soror simul & conjux Jovis dicitur, 56. a. & mater, 56. b. Isterduca est pueis, 97. b. Certamen Junonis, Minervæ & veneris de pulcritudine pro malo aureo & fabula, etiam ipsis paganis, 206. b. Junonis asyllum in Troja neminem liberavit a Græcis, 3. b.
 JUPITER deorum omnium deorumque rex, 56. a. Sub deorum diversorum nominibus colitur 57. a. Ipse est omnes dii, 102. a. Saturnus, *ibid.* Genius, *ibid.* Mercurius, 102. b. Sub alio nomine colitur ab his qui unum Deum solum sine simulacro colunt, 56. a. Varia cognomina ei imposita ad unum eundemque referuntur, 101. a. Appellatur Stator, 40. a. In arcadia dicitur esse Lycæus, 299. b. Inter alia cognomina, pecunia vocatur, 102. a. Quid de hoc cognomine sentiendum sapienti, 102. a. Facilius sapientia, quam pecunia vocaretur, si ad vitam æternam aliquid conferret theologia gentilium, 102. a. Ab Homero dæmon nuncupatus est, 129. a. Jovem esse mundum existimant, 101. a. Mundi esse animum, quibusdam placet, 57. a. Ut deus sit, non anima mundi, sed mundus ipse dicendus est, 100. b. Mas & femina dicitur, 101. a. Genitor genitrixque deum, *ibid.* In æthere accipitur, 56. a. Jovis omnia plena, *ibid.* Ex Jove Junone & Minerva cuncta fieri, quomodo secundum Varronem intelligitur, 107. b. Juppiter urorum aduleator, Ganymedis raptor, 63. a. Stupris multis adolescens vacavit, 44. b. Conversus est in bovem & cygnum, ut cum aliqua concumberet, 64. a. Jovem dicere & mundum regentem & per supra distulerunt, repugnat, 100. b. Potestas Jovis in causas rerum efficientes, 100. a. Ejus imbecillitas ad subveniendum populo, 44. b. Jovis, initio templum non habuit Romæ, 39. b. Jovis stella, si rex est iste, aut fulgentior ceteris, aut Saturno superior esse debuit, 103. a. *Per Jovem lapidem*, juratio sanctissima Romanis, 34. *Nov. s.*
 Juratio Dei quid, 266. b.
 Jus non est, ubi iustitia vera non est, 338. b. Non jura dicenda sunt vel putanda, iniqua hominum constituta, *ibid.* Jus falso dicitur esse id, quod ei qui plus potest, utile est, *ibid.*
 JUSTINI historia, 54. a.
 Justitia virtus est quæ suæ cuique distribuit, 338. b. Justitiæ officium, 328. a. Quenam est vera, 339. a. 340. a. 341. b. Ut justitia vera diligatur & delectet, non nisi divina

Divina subvenit gratia, 196. a. Justitia ex lege per timorem, non parit dulcedinem cordis, sed iustitia ex fide, 388. b. **Justitiam Dei hic asserimus & firmamus, ut ea postea saturetur, 387. a. In homine quidam iustus ordo naturæ, 328. a. Justitia hujus vitæ imperfecta, 347. a. In quo sita est, *ibid.* & Judicium & iustitiam facere, recte vivere, 277. a. In quo sita est iustitia alterius vitæ, 349. a. **Justitiæ Dei puniatis ordo, 334. b. Justitia Dei non est crudelis, 194. b.**
**Iustus nemo nisi qui Deo servit, 339. a. Iustorum hæc est omnis vita, disponere testamentum Dei super sacrificia, 365. b. Plus intendit in defectus suos, quam in virtutes, 81. b. Secundum spem beatorum est Adam in paradiso constituto, 166. b. Iustus qui stat, plerumque cadit, 349. b. Seduci potest, sed non ad æternam damnationem, *ibid.* Iusti passiones rectas habent, 214. a. 215. b. Peccata hic nonnulla in iustis, 5. a. Opus habent orare, ut Deus ipsis debita dimittat, 343. a. Non solum de ius, sed & de rebus aliorum afficiuntur, 214. a. Quidquid malorum ab iniquis dominis irrogatur iustis, non est pœna criminum, sed virtutis examen, 53. b. Iustorum labores quinam sint, 412. a. Iustorum quorundam vita, nec bona, nec mala, 392. a. His liberandis vita non sufficit in iudicio, sine suffragio sanctorum, *ibid.* Iusti quodam modo purgantur in iudicio, cum mali separantur ab eis, 356. a. Iusti in regno celorum, hostiæ ipsi erunt, 366. a.
JUVENTAS dea, 57. b.
Juventus circa triginta annos esse definitur, 406. b.****

L

LABDON Judex apud Hæbreos, 307. a.
LABEO philosophus, 363. b. Antiquitatis peritissimus, 23. a. Dæmonicola, 138. b. qui nunna bona a numinibus malis distinguit, 23. a. quomodo distinguit deos, 48. b. Tres hujus nominis existere, scientia juris civilis clari, 23. a. **Not. b.**
Lacrimæ sanctorum in hac vita, 357. a.
LACTANTIUS operi suo quædam vaticinia Sibyllæ inserit, 303. b.
LACTURNUS deus præsidet frumentis lactescentibus, 55. b.
Lacus miserias humanas generat, 310. a.
LÆLIUS in disputatione Ciceronis de rep. inducitur ut interlocutor, 29. a.
Lætitia quid, 211. b. In bono est, & in malo, 212. a. 213. b.
LAMPARES vigesimus tertius rex Assyriorum, 299. a.
Langores quos ex pœna peccati patiuntur, etiam cives civitatis superæ, 379. a.
LAOMEDON Trojam extruit, 35. b. perjurio Apollinem & Neptunum fallit, *ibid.*
Lapides & terra in mundo sunt ut ungues & ossa dei, 106. a.
LARENTINA meretrix Herculis, quibus meritis divinos honores obtinuit, 91. a.
LARES dæmones boni ex hominibus facti, 134. a.
Larvæ noxii dæmones ex hominibus facti, 134. a.
LATINUS Fauni filius, a quo Latinorum regnum dici cepit, 299. b. 301. a.
LATINORUM reges, Silvii dicti, 301. a.
Latria quid, 141. a. Uni vero Deo exhibenda, 77. b. 85. a. 110. b. 95. b. Quomodo eam in nobis ipsis Deo exhibemus, 142. a.
Latrocinia sunt parva regna, 53. b.
Latrones ut rufus infesti sint paci ceterorum, pacem volunt habere sociorum, 332. a.
Laudis amor vitium, 76. b. Hoc utile esse Reip. putarunt, 77. a. Laudis amore multi alia vitia contulerunt, 76. b. hi non quidem sancti, sed minus turpes sunt, *ibid.*
Laudis humanæ cupiditati melius resistitur, quam ceditur, 77. a. Quomodo in laudibus se gerat Christianus, 80. a.
LAVINIA Æneæ uxor, 301. a.
Lavinium urbs in qua Æneas regnum constituit, 41. b. 165. a.
LAURENTUM regni initium, 209. a. primus rex Picus, *ibid.* Ex Laurentibus origo Romana ducitur, *ibid.*
Lecti ærati, 47. a.

Lectisternia in honorem deorum, 41. a.
LEMURES noxii dæmones ex hominibus facti, 134. a.
LEO sacerdos paganorum, 129. a.
LEO sacrorum Ægyptiorum magnus antistes, 115. a.
LEPTOS bellum civile, 50. b.
LETÆUS fluvius, seu fluvius oblivionis apud inferos, 158. a.
LEVANA dea, 57. a.
LEUCIPPUS octavus rex Sicyoniorum, 294. a.
LEUCOTHEA dea, 298. a.
Lex data est per Angelos in quibus persona Dei apparuit, 149. a. Cur apparatu terribili mirabilibusque signis coram populo data est, 148. a. Est bona & laeta, 196. a. Quare virtus peccati dicitur, *ibid.* Sine gratia peccatum operatur, 382. a. Cur etiam præmia vilitate promittebat, 143. b. Per promissa terrena, significabantur æterna, 149. a. Legis promissa a paucis intellecta, *ibid.* **Lex Moysi** spiritualiter intelligenda, ne in murmura sensus carnalis incurrat, 358. a. Ab his quæ lex prohibet, abstinere timore pœnæ, non amore justitiæ, peccatum est, 215. a. Legibus civilibus terrene civitatis celestis obtemperare non dubitat, 355. a. **Lex Voconia**, iniqua, 47. b.
Libelli dabantur, ut miracula in populo recitarentur, 402. a. & 402. b. 403. a.
LIBENTINA dea, a libidine sic appellata, 55. a.
Liber vitæ aperitur in iudicio, 355. b. Quid hujus libri nomine intelligitur, *ibid.* Liber vitæ prædestinatio seu præscientia Dei, 356. b.
LIBER pater, dictus etiam Dionysius, post mortem ut deus habitus, 297. b. 298. b. vini inventor, 297. b. Liber deus, Libera dea unde sic dicuntur, 92. b. Liber cum Cerere feminibus præponitur, 103. b. Liberi Sacra quam turpia, 105. a. 107. b.
LIBER Deus qui præest conceptui, alius a Baccho, 96. b. **Not. b.**
Libertas naturalis, 335. b. Libertas duplex, altera meriti, altera præmii, 420. a. Libertas nostra quenam sit, 93. b. Libertas si tollitur, omnis humana vita subvertitur, 72. a. Libertas amissa reddi non potest, nisi a Deo, 216. b.
Liberum arbitrium primi hominis quale, 420. a. Quale Beatorum, *ibid.*
Libido generale vocabulum omnis cupiditatis, 219. b. Libido cum nihil additur, de obscenis motibus corporis intelligi solet, *ibid.* Totum hominem commovet ac sibi vindicat, *ibid.* Hanc sancti conjugati pati nolent in procreatione filiorum, 220. a. Non subjacet voluntati, *ibid.* & 221. a. 223. a. Subjacisset, si homo non peccasset, 223. b. 223. a. & Libido post peccatum orta, 222. a. & ex peccato, 223. a. Libidinis merito pudet, 220. a. 167. a. 225. b. quare, *ibid.* Libidinis motus cur aliis magnis pudendus, 221. a. b. 223. a. Libido licet licita, latibulum querit, 220. b. 221. a. b. Nemo est usque adeo sapiens, ut contra libidines nullum habeat confidium, 328. a. Libidinis & voluntatis rixam non habuissent nuptiæ, si primi parentes non peccasset, 223. a. 225. a. Libidinem, vitiosam animi partem esse confessi sunt Platonici, 221. a. ante peccatum non erat vitiosa, 121. a. Libidines ac animus in æterna se adtolat, impediunt, 114. a. Libidines aliarum vocabula propria habent, aliarum non, 219. b.
LYBICI philosophici, 117. b.
Lycium, 401. a.
Lignum paradisi non malum, nisi quia prohibitum, 217. b. **Lignum** scientiæ boni & mali unde sic nominatum, 215. b. Ligna cetera paradisi erant alimento, lignum vitæ sacramento, 324. b. Christum significabat, 367. a. Senium arcebat, 203. a. b. & mortem, *ibid.* 204. b.
Linitibus carbones substernuntur, 373. a.
LIMENTINUS deus limini præfectus, 55. b. 91. a.
Linguarum diversitas unde, 251. a. Hominem alienat ab homine, magis quam animal ab animali, 330. b. Linguarum donum, signum olim maximum Spiritus sancti descendentis in fideles, 198. a. Quid hoc donum significat, *ibid.* Lingua Hebræa unde sic dicta, 272. b. Primo fuit omnium lingua, *ibid.* Linguae originali potius credendum, quam ejus translationi, 235. b. 236. a.

O o o 2 Lin-

Liatruncense oppidum in Campania, 47. a.
 LITUS poeta Theologus, 298. b. 311. b.
 Littere Hebraicae antiquissimae, 312. b.
 Locorum spatia infinita ante mundum non sunt cogitanda, 164. b.
 Locustarum multitudo prodigiosa in Africa, 51. b.
 Logica seu rationalis philosophia ad contemplationem pertinet, 114. b.
 Lor Uxor conversa in salem, quid admoneat, 265. b.
 LUCANUS poeta, 49. b.
 Lucerna inextinguibilis in Gano Veneris, 375. a.
 Lucifer stella veneris, 377. a. Hoc sidus, quidam Veneris, quidam dicunt esse Junonis, 103. a.
 Q. LUCILIUS Balbus in secundo de deorum natura libro Ciceroni disputat, 65. a.
 LUCILLUS episcopus, portans reliquias S. Stephani a situla sanatus, 401. a.
 LUCINA dea a parturientibus invocata, 57. a. & eis praesecta, 60. b.
 LUCIUS Opimius, 148. b.
 LUCIUS Pontius, 31. b.
 LUCIUS Saturninus, tribunus plebis, 49. a.
 LUCIUS Tarquinius Collatinus consul, Urbe eiectus a collega suo, 43. a.
 LUCIUS Titius, 31. b.
 LUCRETIA a filio Tarquini violenter stupro oppressa, 26. a. adultera non fuit, sed casta, 10. b. Ex pudoris infirmitate, non ex caritate pudicitiae se occidit, 12. a. Homicidium commisit cum se peremit, 11. a.
 LUCRETIUS consul Romanus, 43. b.
 Luctus non inhumani cordis vulnus, quod consolationibus sanatur, 331. a.
 Ludi primitus instituti Telxioni regi Sicyoniorum, 293. b. Ludi diis interis sacri, 45. b. Ludi Circenses soli primum in usu apud Romanos, 17. a. Ludi funebres, 151. b. Ludi saeculares Romae instaurati, 45. a. Ludi quare diis instituti, 297. b. Ludos alicui celebrare an divinitatis indicium, 128. a. Ludos scenicos in rebus divinis posuit Varro, 63. a. 65. b. esse non deberent in humanis, si Romani essent honesti, 51. b. Ludi scenici a Platone damnati, 119. b. Hos non turpes judicaverunt Graeci, 64. a. Scenicos actores in reip. administrationem receperunt, 23. a. Ludi Scenici, deorum iussu Romae instituti, quare, 17. a. 21. b. 23. b. 24. b. 32. b. 63. a. quam periculosi illi ludi, 63. b. 33. a. b. sunt peius morum, 44. b. quam turpes, 20. a. b. Licet turpes, exhiberi sibi dii iusserunt, 93. b. 119. b. Turpissime hos poposcerunt, 120. a. His ludis majestas divina non placatur, quibus humana dignitas inquinatur, 34. b. Deos habere qui ludis scenicis delectentur, simile est furoris, 92. b.
 LUNAM deponi imaginaria ludificatione sensuum exhibebatur, 150. a.
 LUPAE ad Martem pertinent, 301. b.
 LUPANARIA unde dicta, 61. b.
 LUPERCI Romani, unde sic dicti, 299. b. Lupercorum sacerdotum aditus & descensus per viam sacram quid significat, 297. b.
 LUX primorum dierum qualis fuerit, 164. b.
 LUXURIA quid, 182. b. quando Romam invaserit, 47. a.
 LYCURGUS Lacedaemonis leges ex Apollinis auctoritate se instituisse confinxit, 25. b.

M

M A C E D O N U M regnum quanto tempore duravit, 184. a.
 MACHABEORUM libros, non Iudaei, sed Ecclesia pro canonicis habet, 311. b. quare, *ibid.*
 Magnes ex India metitur, 974. a. Magnetis vis stupenda, 373. b. 376. a. Non agit in argentum, 373. b. Quando iuxta eum ponitur adamantus, non rapit ferrum, *ibid.* Magnetibus lapidibus simulacrum ferreum in templo quodam suspensum, 375. b.
 MAGICARUM artium inventor Zoroaster, 381. a. Haec doctri- nis & operibus demonum exercentur, 123. a. Quomodo has demon homines edocuit, 375. a. Magiae impie- tas ostenditur, 122. b. Hanc nunc laudat, nunc vitupe-

rat Porphyrius, 145. b.
 Magi etiam apud infideles severae puniti, 122. b.
 Magnanimitas quid sit, 12. b. *Vide* Animi magnitudo.
 MAEOO interpretatur de tecto, 353. b.
 MALACHIUS sive Malashi propheta, Angelus dictus, & ab aliquibus sacerdos Edras creditus, 366. a. Quid & quo tempore prophetavit, 310. a. b.
 Maledictum cujusdam matris in filios horrendum, 402. a.
 Maledicendi licentia non facit beatum, 85. b.
 Malum non potest esse nisi in natura bona, 181. b. Quo- modo detrahitur a natura, 216. b. Mali nulla natura est, sed privatio boni, 166. a. 171. b. Mali causa, defectus a bono, 183. b. Mala nulla essent, si non esset peccatum, 393. a. Potentius & melius esse judicavit Deus etiam de malis bene facere, quam mala esse non sinere, 393. a. Quo fine hominibus accidere a Deo permittuntur, 52. a. 216. b. His bene uti novit Deus, 225. b. Ad probationem & emendationem permittuntur, 16. a. Justorum virtutem probant, 53. b. Nihil mali accidit sanctis, quod eis non vertatur in bonum 6. a. Mala bonis & malis communia in hac vita, secus post judicium, 345. b. *See* Mala aequo animo ferenda, quae patiuntur & boni, 344. b. Pro esse pietatis omnia mala corporalia toleranda, 159. b. Mala morum, vel sola, vel maxima deputanda sunt, 52. b. Malis transitoriis boni, seu vivunt seu moriantur, perire non possunt, 32. b. Malorum scientiae duae, & duae obliviones, 420. b. Mali nostri finis, quid, 323. b. Malum opus non fit nisi a malis, 217. b. 218. b.
 Mali quasi maximum bonum putant, habere bona omnia praeter se ipsos, 35. a. Bonis folis carnalibus frui, & mala sola carnalia non perpeti curant, *ibid.* Sola de- putanda, mala, corporis externarumque rerum incom- moda, *ibid.* Mala corporis, non mala morum pati horrent, 52. b. Malus etiam si regnat, servus est, 53. b. Voluntate propria quisque malus est, 20. a. Malorum felicitas temporalis, bonorumque miseria, pluri- bus est occasio lapsus, 368. a. Quo pacto mali bonis profunt, 248. b. Mali & mali, itemque mali & boni inter se pugnant, 228. a. b. Quare, & quomodo mali diligendi, 6. a. Malorum & bonorum segregatio fiet tantum in die judicii, 317. a.
 Malitiae vitium non natura est, sed contra naturam, 169. b.
 MAMITUS duodecim rex Assyriorum, 295. a.
 Manes dii existimati sunt a paganis omnes mortui, 127. b. aut animae hominum, quorum merita incerta sunt, 134. a.
 MANICHAEORUM error circa causam creationis mundi, 171. a. b. circa Dei naturam, 172. a. circa animam, *ibid.* circa praecipuum non occidendi, 12. a.
 MANLIUS Theodorus consul, 323. a.
 MANTURNA dea, 93. a.
 Manubia, praeda bello parva, 42. a.
 MARHATUS rex Sicyoniorum, 297. a.
 MARCELLINUS, 1. b.
 MARCELLUS Syracusam cepit, 4. a. Edictum ejus propu- ditiae minime violanda, 4. a. Syracusanam civitatem quam expugnabat, flebat, 40. b.
 Mare non succabitur conflagratione mundi necne, incer- tum est, 356. b. Mare pro saeculo ponitur, 356. a. Est figura vitae praesentis, 356. b.
 MARIA Virgo prophetasse invenitur, 292. b.
 MARICA dea, 31. a.
 MARIUS municeps Arpinas, septies Romae consul creatus, 30. a. *Not.* b. eventissimus auctor bellorum civi- lium, 30. b. 31. a. Victoria ejus crudelis, 49. b. Hujus crudelitatem Syllana victoria ultra est, 49. b. Marius a Sylla victus, Minturnas fugit, & Maricae deae est com- mendatus, 31. a.
 MARIUS juvenis, 49. b.
 MARS deus belli, 102. a. Effector mortuorum, 97. b. Homicidii reus, absolvitur, 296. b. Ejus sidus, 102. b.
 MARSII jugum Romanum tentant excurrere, 82. a.
 MARTIALIS opitulatione S. Stephani ad fidem conver- sus, 398. a.
 MARTYRES elegantius heroes vocaremus, si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, 152. a. Non erat eis pro salute pugnare, nisi salutem pro Salvatore committere, 396. b.

306. b. Martyres non repugnando, sed moriendo vicerunt, 423. b. Victores demonum, 152. a. non supplicibus deis, sed virtutibus divinis, 152. b. Martyrum merita, 129. a. Majoris sunt meriti, quam qui baptismo accepto moriuntur, 196. b. Quanto fortius decertant, tanto clariores cives civitatis Dei, 128. a. tanto denfior corona martyrii, 354. b. Præcipue regnant cum Christo, 352. a. In Martyrum corporibus forte cicatrices apparebunt, 409. a. Passiones eorum quid obtinuerint, 319. b. Falsas religiones sustulerunt, 65. a. Martyres fidei nostræ testimonium ferunt, 403. b. Victoria eorum, argumentum Christianæ religionis, 396. b. Mors, multiplicatio Christianorum, *ibid.* Sanguine suo nobis hanc patriam peperere, Martyrum sanguis in veneratione habitus a Christianis, 319. b. Longe dignius honorantur Martyres, quam dii paganorum, 404. a. Nec divinis honoribus, nec humanis criminibus coluntur, 129. a. b. Illis templa, sacerdotia, sacrificia, non constituuntur, 128. b. 404. a. Memoriam tantum illis fabricantur, *ibid.* Martyrum Memoriam delubris successe- runt, 127. b. Martyrum Memoriam honorant Christiani, 128. b.

Altaria super corpora Martyrum, 128. b. quare, *ibid.* A sacerdote qui sacrificat, non invocantur, sed tantum nominantur, 404. a. Quomodo religionis Christianæ invidiam creare conatur Hermes ob Memoriam Martyrum, 127. b. Quæcumque adhibentur religiosorum obsequia in Martyrum locis, ornamenta sunt Memoriarum, non sacrificia mortuorum, 129. a. Quare epulæ ad Memoriam Martyrum delatæ, *ibid.* A Christianis melioribus hoc non fit, *ibid.* In multis Martyrum Memoriam torquentur demones, & de corporibus possessis ejiuntur, 128. b. Libertas & hilaritas juvenis constantissimi inter cruciatum psallentis, 321. a.

Martyrum viginti Memoria celeberrima apud Hippo- nem, 340. b.

Martyrium ex abundantia gratiæ Spiritus sancti, 196. b. Non baptizatis est loco baptisimi, 195. b. Martyrium, ignis per quem uniuscujusque opus probatur, 389. b.

MASINISSÆ regnum in Africa, 51. b.

MASSEPHAT, interpretatur intentio, 281. b.

Mathematicorum scientiæ vanitas demonstratur, 69. b. & *seq.* Error eorum & ignorantia in geminis, 68. a. Quo- modo peritia eorum tentatur, 71. a.

Mater deorum, terra, 92. a. *Vide* Berecynthia.

MATHUSALEM an quatuordecim annos vixit post dilu- vium, 233. a. Sex annis ante defunctus in quibusdam co- dicibus legitur, 235. b.

Matris anima sic vel sic affecta, aliquibus velut induere qualitatis fetum potest, 193. a. Matris cujusdam ma- ledictum in decem filios, 402. b.

MATUTA dea Melicertis mater, 299. a. Præfecta frumen- tis maturefcens, 55. b.

MAXIMIANUS Imp. 320. b.

MAXIMINUS Imp. *ibid.*

MAXIMINUS Syntensis episcopus, 400. a.

MAXIMUS tyrannus Gratianum interficit, 84. a. Valenti- nianum Gratiani fratrem pellit, *ibid.* a Theodosio in- teremtus, *ibid.*

Mediatoris officium quid importat, 136. b. 149. b. 150. a. Quid gratia ejus nobis præstat, 152. b. Mediatoris tanto tenacius inhærendum est, quanto majorem dæmonem po- testatem in hæc ima videmus, 300. a.

Medicamenta ipsa tormenta sunt, 411. b.

MEDORUM imperium ad Persas translatum, 54. b.

MELANTHUS sextus-decimus rex Atheniensium, 301. a.

MELANTONICE conjunx regis Criasii, relata in deorum numerum, 295. b.

MELCHISEDEC panis & vinum figura sacrificii Eucharis- tiæ, 260. a.

MELICERTES filius Athamantis regis in deorum numerum relatus, 299. a.

MELLONA dea, mellis curam habens, 67. b.

Membra corporis, præter ea quæ libidini serviunt, a vo- luntate moventur, 221. a. 223. a. 223. b. Mota fuissent & illa ad arbitrium voluntatis, si homo non peccasset, *ibid.*

Memoriæ martyrum. *Vide* Martyres. Memoria Marty-

ris, pro reliquiis, aut pro reliquiarum capsâ ponitur, 401. a. & *seq.*

MENA dea Jovis filia, privigna Junonis Lucinæ, 95. b. Ejus officium, *ibid.* & 97. a. Menstruis feminarum præ- fecta, 57. a.

Mendacium, peccatum omne potest appellari, 210. b. Men- dacii signa & prodigia, 359. a.

MENELAUS maritus Helenæ, 36. a. 37. a.

MENESTHEUS rex Atheniensium, 301. a.

MENS dea, 60. b. 97. b.

Mentis humanæ excellentia demonstratur, 413. a. Inco- poream esse probatur, 115. b. Ratio & intelligentia ei naturaliter inest, 162. b. Mentis lumen Deus, 116. b. Mens primo purganda fuerat fide ad incommutabile lu- men perferendum, 162. a. Mens & ratio velut in arce collocata, ad regendas libidines & iram, 221. a. Mens præferenda memoriæ, 100. b.

Menses in prioribus sæculis tales fuerunt quales nunc, 235. b.

MERCURIUS nepos Atlantis ex Maja filia, quo tempore fuit, 295. b. 312. b. quare in deorum numerum relatus, 295. b. Mortalis fuit, 128. a. avus Trifnegisti, *ibid.* & 312. b. Sepultura ejus in civitate Hermopoli, 128. a. Mercurii officia, 102. b. Eloquentiæ præerat, 60. b. *Nor.* b. Cur alatus pingitur, 102. b. appellatur nuntius, *ibid.* & mercibus præesse dicitur, *ibid.* Mercurius, quasi me- dius currens, *ibid.*

MERCURIUS Trifnegistus, nepos Mercurii majoris, 128. a. 312. b. Non præcedit tempore Patriarchas, neque ipsum Moysen, *ibid.*

Meretrices lupæ vocatæ, 302. a.

Meritum Frustra homo post hoc corpus inquit, quod in hoc corpore sibi comparare neglexit, 387. a.

MERULA flamen dialis, præcis venis, Jovi suo sangui- ne litavit, 49. b.

MESAPPUS nonus rex Sicyoniorum, 294. a.

METELLUS pontifex in flammis irruit, ut Vestalia sacra abriperet, 45. b.

METELLUS Romanorum laudatissimus, quinque filios con- sulares habuit, 31. a. rerum temporalium felix fuit, *ibid.*

Methymna Lesbi insula, 8. b.

Metus quid, 211. a.

MICIPSA filius Masinissæ, 51. *Nor.* h.

Milites qui Deo auctore bella gerunt, non sunt homicidæ, 12. a. 14. b. Miles pro carnifice & quæstionario ali- quando sumitur, 14. *Nor.* d.

Millenarius numerus, pro universitate ponitur, 349. a.

Millenarii, 361. b. & *Nor.*

Milliarii, 348. b.

MINERVA, Græce Αθήνα, 295. a. quo tempore vixit, qua- re Tritonia dicta, & in deorum numerum relata, 295. b. quare de capite Jovis nata canitur, *ibid.* & 56. a. Ar- tibus & ingeniis præposita, 103. b. 60. b. *Nor.* b. Eam vel summum æthera, vel lunam esse dixerunt, 103. b. Minervæ ludos instituit rex Erichthonius, 297. b. Ho- rum ludorum præmium, oleum, *ibid.* Minervam ideas intelligi vult Varro, 109. b.

MINOS Xanthi filius ex Europa, 297. b.

MINOTAURI fabula, 298. a.

Minurna Campaniæ oppidum, 31. a.

Minuscularii vectigalium conductores, 98. a.

Mira non solent homines mirari, nisi rara, 377. b.

Mirabilia. Voluntas omnipotentis, sufficiens ratio creden- di in mirabilibus, 372. b. Non ideo aliquid non fuit, vel futurum non est, quia ratio non potest reddi, 374. a. b.

Miracula quæ per arcam testimonii facta sunt, Divinitati adtestantur, 150. b. & *seq.* Quam multa in veteri Testamento facta adtestantia promissis Dei, 133. a. & ad commendandum ejus cultum, 145. b. Fiebant simplici fide pietatis, non incantationibus, *ibid.* 148. a. Respon- detur his qui miracula in Scripturis sacris relata falsa esse dicunt, 151. a. b. In miraculis est quædam Dei eloquentia, 403. a. Miracula Apostolorum, persuadebant quæ dicebant, 395. b. necessaria fuerunt antequam crederet mundus, ad hoc ut crederet mundus, 397. b. Ut fidem facerent innotuerunt, & per fidem quam fecerunt, clarius innotescunt, 398. a. Miracula etiam nunc fiunt in nomine Christi, *ibid.* 402. b. Non tanta quan- ta pri-

ta prima gloria illustrantur, *ibid.* Vasa recedentem, *ibid.* & *seq.* An fiant operationibus Martyrum, ad precibus tantum eorum, 403. b. Fidei nosse adtestantur, *ibid.* Illa pagani magicis artibus tribuunt, 377. a. Qui per miraculum beneficia percipiebant libellos dabant qui legerentur in populo, 402. a. b. 403. a.

Miracula non ideo incredibilia esse debent, quia de his ratio reddi non potest, 374. a. & *seq.* Miracula multa videntur, quæ sunt ab hominibus usu exarantur, 375. b. Multa, aut magicarum artium ope, aut per ipsos demones sunt, 375. a. Miracula magica pleraque specie tenus mortalium sensus imagoaria ludificatione decipiunt, 150. a. Miracula Martyrum & falsorum deorum comparantur, 404. a. Miracula deorum cum nostris non sunt conferenda, 149. b. 150. b. nostra excellere, finis quo discernuntur ostendit, 150. a. Miracula quædam gentiliū referuntur, 150. a. An credenda sint, 375. a. Miracula viliū nativitate, assiduitate viluerunt, 148. a. 373. b.

Miseriæ hujus vitæ, quantæ, 327. a. Has ipsas Tullius lamentatus est, *ibid.* Ex originali peccato veniunt, 414. a. Miseria hominis, inobediencie ejus ipsius, adversus eum ipsum, 219. a. Miseriæ quibus humanum genus merito primæ prævaricationis obnoxium est, 410. b. & *seq.* Remedia earum plena labore ac dolore, 411. a. Ab his non liberat nisi gratia Salvatoris, 411. b. sed non semper ne propter hoc religio queratur, *ibid.* Ad hoc adjuvat gratia meliores, ut fortiore corde tolerentur, 412. a. Liberatio ab his miseriis, proprie in altera vita, 411. b. Quid miseriæ hujus vitæ nos edoceant, 381. b. Harum testimonia fidelia sunt ipse virtutes, 329. a. Miseria ex amore temporalium bonorum nascitur & augetur, 228. b.

Miseri sunt homines, quamdiu sunt mortales, 136. a. Miseri est qui Deum non colit, 142. b. & cum amicit aut illi non adhæret, 179. a. 342. b. & qui fruitor re creatam quam perveria amat, 183. b. Miseri cum præter ordinem non sint, nonnulla pace gaudent, 334. a. Misericordia quid, 131. b. Est virtus, *ibid.* Hanc culpam solent Stoici, *ibid.* Misericordia verum sacrificium, 143. b. 144. a. 365. b. Si propter Deum non sit, non est sacrificium, 144. a. Misericordia Dei magna magnæ humanæ miseriæ est necessaria, 319. b. Multum sibi in hæc carne tribueret homo nisi ulque ad mortem sub venia viveret, 152. b.

MITHRIDATES rex Asiæ Romanos omnes qui in Asia referrentur, uno die iussit occidi, 47. b. Mithridaticum bellum, 31. b. & *seq.*

MNESTHEUS Atheniensium rex, 301. a.

Molles Matri deum consecrati, 197. b. & in sacris deorum adhibiti, 91. b.

Mons Sion, mons Esau, mons condensus, quid significant, 327. a. b.

Monstra a monstrando dicta, 378. a. cur a Deo creata, 252. b. Monstruosa hominum genera varia referuntur, 252. b.

Moralis philosophia, 116. b.

Morbus contra omnem curantis industriam, non malo medici, sed ægroti insanabilis invictus est, 85. a. Experia morbi molestia, evidentior sit jucunditas sanitatis, 341. b. Quot morbis corpus affligitur, 411. b. In omnibus pæne medicamenta tormenta sunt, *ibid.*

Mores boni ipse dignitates hominum, 78. a. Morum corruptio ante adventum Christi, 27. a. 32. b. Morum corruptionem non damnat paganismus, sicuti religio Christiana, 27. b. 30. a. b. Pravi mores plus damni afferunt, quam hostes sævientes, 16. a. cruciant corda pie viventium, 320. a. Morum mala quantum homines negligant, 238. a.

Mos ad humanum sensum vel alliciendum vel offendendum valet plurimum, 238. a.

Mors ex peccato, 194. a. 195. a. 196. a. 199. b. 202. a. 204. b. 208. a. Quidquid est mortis usque ad eam quæ secunda dicitur, minatus est Deus primis parentibus, 199. a. b. Mortem poenam esse nolunt quidam philosophi, 188. a. Poena hæc conversa est in usum justitiæ, 195. b. Quare morti obnoxii qui per baptismum a peccato solvantur, 195. b. Mors non est bonum, 196. a. b. fit tamen justis meritum, 196. a. b. Mors malis est mala, 195. a. An vero bonis bona, 195. a. 197. a. Respondetur difficultatibus, 197. a. Mors non est mala pu-

tenda, quam bona vita præcesserit, 7. b. Nec mortem malam facit, nisi quod sequitur mortem, 7. b. Mors sanctorum pretiosa, 196. b. Quare non gravis defunctis sanctis, 203. a. Justis in requie viventibus, melius est etiam cum suis corporibus bene valentibus vivere, 202. a. Quare mortem omnes refugiant, 174. b. Naturæ prima & maxima vox, ut homo mortem fugiat, 328. b. Ejus nobis amara mors, cuius vita dulcis est, 321. a. Mortis causa, infirma incumbrorum compago, 372. a. Non curandum quam cito, vel quo mortis genere vita ista finiatur, 7. a. Mortis genus non quidquam bonis facit, quod esse possit post mortem, 244. b. Mors non est vitanda peccato, sed pro justitia perferenda, si facultas datur, 159. b. Mortem Sapiens debet ferre patienter, sed quæ aliunde accidit quam a se ipso, 323. b. Mors prima pro veritate tolerata, a secunda liberat, 197. a. Mortem sibi inferre nemini licet ex quæcumque causa, 10. a. 11. b. 12. b. 13. b. 14. b. Nec ad animi magnitudinem hoc pertinet, 12. b. Mortem voluntariam prohibendam judicavit Plato, 12. b. Mors carnis pertinet ad ignem illum per quem unificusque opus probatur, 389. b. Salius est unam mortem perpeti moriendo, quam omnes timere vivendo, 7. b. Mors in seculo futuro non erit, 357. a. Mors animæ & mors corporis, 194. a. Mors prima & secunda, 195. a. Mors prima, quæ, *ibid.* Hæc communis omnibus, non secunda, 203. b. Quod est mors prima in civitate mortali, hoc est mors secunda in civitate immortalis, 330. a. Mors secunda quæ, 194. b. Damnatio dicitur, 343. b. 352. b. Est pessima, 200. b. & malorum tantum, 195. a. In mortem secundam omnes præcipitarentur, nisi quosdam gratia Dei liberaret, 208. a. Mortem tantum primam patientur, qui liberantur a peccato, 195. b. Mors æterna, 95. b. mortis regnum, 208. a.

Moriens quis dicatur, 197. b. mortis tempus an in morientibus an in mortuis esse dicendum sit, 197. a.

Mortalis institutio nostra, qua vel mortales conditi sumus, divinum munus est, 193. b.

Mortuorum piorum memoria in communicatione corporis Christi, 352. a. Eorum animæ ab Ecclesia non separantur, *ibid.* Ut mortuos ex vivis, ita vivos ex mortuis semper fieri, dogma Platonicum, 158. a.

Mortificari & vivificari fideles Christi, quid sit, 276. b.

MOYSES antiquior omnibus poetis ac philosophis Græcis, 312. a. 312. b. quo tempore natus, 295. a. quo populum de Ægypto eduxerit, 297. a. qua ætate mortuus, 297. a. Christum prophetavit, 297. a.

Mulier cur ex homine formata, 191. b. 194. a. Ante virum tentata, quia infirmior, 217. a. Ante peccatum concipere potuisset salva integritate uteri virginalis, 201. a. Mulieribus fetis post partum tres dii custodes adhibebantur, 92. b.

Mundus a Deo conditus, 162. b. non ab æterno, 183. a. Mundus & factum esse, & non nisi a Deo se fieri potuisse, ipse tacitus clamat, *ibid.* mundum a Deo factum esse, sed administrari a diis quos Deus fecerat, credebant gentiles, 375. b. mundum & factum esse, & tamen ab æterno esse sentiebant Platonicis, 158. b. 163. a. b. 184. a. A nonnullis creditur Plato sensitse, contra quam loquitur, 184. b. Platonicorum rationes resellit, 163. b. 164. a.

Mundus miraculum majus & excellentius omnibus miraculis quæ continet, 149. a. 375. b. 378. b. Mundo nihil excellentius esse censet Varro, 80. b. In creatione mundi tria inquirenda, 171. a. 172. b. Mundi creandi causa quænam fuerit secundum Origenem, 172. a. Nulla alia est, nisi ut bona fierent a bono Deo, 171. a. 172. a. Id etiam Plato agnovit, 171. a. Manichæi contrarium sentiunt, 171. b. & Origenes, 172. a. Mundi pulcritudo ex immortalium & mortalium animalium generibus constat, 193. b. In mundo quare quædam nobis displiceant, 171. b. An ideo sunt vituperanda quia nobis non conveniant, *ibid.* Quæ ratione in Scriptura mundus dicitur periturus, 364. b. Mundum non interitum, cum Platonicis sentit Cicero, 391. a. Porphyrius stultitiæ arguebat Christianos, quod dicerent mundum esse periturum, 364. b. quo modo periturus est, 357. b. Non omni modo interitum, sed rerum mutatione transibit, 355. a. Mundi inimitabilem fecun-

eundem qualitates tantum, 356. b. Mundum hunc non sempiternum quidam existimant, sed innumerabiliter oriri & occidere, aut mundos innumerabiles admittunt, 184. b. 185. a. Universa in eundem ordinem eandemque speciem reditura post revolutionem seculorum quidam tenere, 185. b. ut Origenes, 185. b. Plato, 186. a. Rejicienda hæc opinio, 186. a. Variæ & contraria philosophorum sententiæ circa mundi unitatem, initium, finem & gubernationem, 313. b. Mundos innumerabiles admittit Anaximander, 113. b. & somniavit Epicurus, eosque fortuitis atomorum motibus gigni & resolvi, 163. b. Mundum deum esse arbitratus est Varro, 99. a. & Plato, 201. a. Animal esse beatissimum & sempiternum, doctrina Platoniorum, 157. a. Animal maximum, 200. b. 201. a. Mundum esse corpus Dei quidam putarunt, 58. a. Mundi corpus non est deus, sed anima secundum paganos, 100. b. Mundi corporis compago, 106. a. Mundi anima omnibus corporeis elementis inclusa, 201. a. Mundi anima & partes eius dii veri existimabantur, 105. b. Ita putavit Varro, 98. b. 99. a. 100. b. Mundi reseritur, *ibid.* singulas partes, habere animas diversas, sed tamen divinas, sensit Varro, 99. a. Mundi divisio in quatuor partes, 99. a. ætates septem, 421. a. Mundi conversio grande miraculum, 397. b. Quod in Christum credit mundus, virtutis fuit divinæ, non persuasionis humanæ, 397. a. b. Mundo mori ut deo vivatur, sacrificium est, 144. a. Mundo ad hoc utantur boni ut Deo fruantur, mali vero e contra, 230. a. MURCIDA dea hominem nimis inactuosum facit, 59. a. MURCIDUS, id est desidiosus & inactuosus, *ibid.* MURÆUS poeta Theologus, 298. b. 311. b. MURCARUM generatio, 247. a. MUSICA bene ordinatæ civitatis insinuat unitatem, 335. b. MUSICA pictura, 252. a. MUTIUS Scævola dexteram porrexit in flammam, 60. a. 79. a. MUTIUS Scævola Pontifex ad aram Vestæ occisus, 50. a. b. 51. a. MUTUNUS deus, idem qui apud Græcos Priapus, 57. b. MYTHICON, fabulosum Latine dicitur, 89. a.

N

NACHOR cur non commemoratus in professione Tharæ de regione Chaldæorum in Mesopotamiam, 236. b. NÆNIA dia, 93. b. NÆVIUS poeta Plauto fere æqualis, 22. a. *Nor. f.* 23. b. Naturarum omnium auctor Deus, 169. a. 192. b. 376. a. Naturæ omnes bonæ, 181. a. nullo modo esse possent, si a Deo factæ non essent, *ibid.* Nulla ex se mala est, sed ex vitio, 380. b. Natura in qua nullum sit bonum, esse non potest, 334. b. quælibet prius fuit bona quam mala, 169. b. Naturæ plerumque displicent nobis, quia noxiæ, 180. b. Utilitas nostra non æquæ ratio iudicandi de natura aliqua, 180. b. Naturis bonis tantum mundus esset plenus, si nemo peccasset, 172. a. In omni naturæ specie & modo laudabilis Creator, 181. a. Naturas mutare Deo non est impossibile, 378. a. Non est contra naturam quod in qualibet natura Deus operatur, 376. b. 377. a. Deus naturam damnando neque aut totum abstulit quod dederat, aut a sua potestate removit, 412. b. Naturæ prima seu primigenia quænam sint, 324. a. 327. b. propter se sunt expetenda, 314. b. Naturæ opera parva magis stupenda quam immensa, 414. b. Natura rationalis etiam misera, præstantior est irrationali vel insensibili, 179. b. Natura quæ misera esse non potest, non inde melior debet judicari, 179. b. Natura Dei non potest deficere, 182. b. Naturæ rerum sub Dei veri regimine constitutæ religiosum cultum exhibendum putabant Romani, 65. a. NAVIS magnis hominum boumque conatibus immobilem redditam, una muliercula zona traxit, 150. a. NAUM quando prophetavit non invenitur, 306. b. quid prophetavit, 307. a. Necessarium ad vitam defectus quid efficit in justis, 8. b. Necessitas duplex, 73. b. 74. a. Non omnis necessitas nocet libertati, *ibid.* Necessitas cælestis juxta astrologos, 68. a. Necromantia divinationis genus, 111. b.

NEBROTHI græci, 257. b. NEPTUNUS uade deus dicitur, 106. a. ei mare tribuitur, 36. a. Neptunum aquas mundi esse voluit, 103. a. Neptuni servilia ministeria in extruenda Troja, 35. b. Neptunus ignarus futuri, 36. a. Q. NERONIS luxuries & crudelitas, 80. b. Neronem futurum Antichristum nonnulli suspicantur, 378. b. NIGIDIUS mathematicus unde sigulus appellatus est, 69. a. NINIUS, Nini filius quartus rex Assyriorum, 293. b. NINIVE a quo ædificata, 249. a. figura Ecclesie, 315. a. Quomodo conciliantur quod codices Hebræi Niniem post triduum, LXX. vero post quadraginta dies dixerunt evertebantur, 315. b. NINUS secundus rex Assyriorum, 293. b. ejus cupiditas, 54. b. primus intulit bella finitimis, 54. b. universam Avam subegit: traditur, 293. a. quo tempore eam subjugavit, 322. a. NOOORUS deus geniculis nodisque culmorum præfectus, 55. b. NØE propheta merito dici potest, 312. a. ejus facta omnia fuerunt prophetica, 247. b. Ex filiis Nøe hi tantum commemorantur, in Scriptura qui gentes fecerunt, 250. a. NOËMA voluptas interpretatur, 241. b. NOLA a Barbaris vastata, 6. b. NON Entia &c. Quæ non in specie, sed in ejus privatione sciuntur, quodam modo nesciendo sciuntur, 132. b. NOVUM. Nihil sub sole novum quo sensu dicitur, 185. a. NUDITATIS cur hominem non pudebat ante peccatum, 220. a. NUMA Pompilius successor Romuli, 25. b. 37. b. 304. a. Urbis regendæ quasdam leges condidit, 25. b. in deos referri non meruit, licet eorum cultor, 324. a. Romanorum sacrorum institutor fuit, 111. b. Illicita curiositate ad secreta demonum pervenit, *ibid.* Libri ejus Senatus edicto combuiti, ne sacrorum causæ innotescerent, 111. a. b. ad tuendam Romam diis Trojanis alios adhibuit, 39. a. NUMANTIA urbs Hispaniæ Tarraconensis, 47. *Nor. c.* Romanorum socius cum Numantinis, intantum, 47. b. Numerus. Nomine totius maximam partem plerumque significat Scriptura, 244. b. Numeri infiniti, 189. a. Numerorum infinitas non est Deo incomprehensibilis, *ibid.* NUMERIA dea docet numerare, 57. b. Numina, *Vide Dii.* NUMITOR avus Romuli, rex in Latium, 302. a. primo ejus anno condita est Roma, *ibid.* Ab Amulio fratre Alba pulsus, 41. b. NUMITORIUS unco tractus, sparsis visceribus interit, 49. b. Nuptiales dii, 93. a. & *seq.* Nuptiarum benedictio quare ante peccatum data, 222. a. Nuptias secundas quidam hæretici damnabant, 257. b.

O

OBEDIENTIA magna virtus rationalis creature sub Creatore constituta, 203. a. Obedientiæ præstantia, 191. b. mater est casusque virtutum, 217. b. non nisi humilium esse potest, 218. a. Oblivio ingrata beneficiorum Dei fugienda, 148. a. Oblivio malorum duplex, 421. b. Oceani ætus lunaribus incrementis & decrementis augetur & minuitur, 72. b. Occentare, infame carmen nominatis persona edere, 22. *Nor. k.* Occidere se ipsam non licet unum verum Deum colentibus, 13. a. quacumque ex causa, 11. b. 12. b. 13. b. non ad peccatum declinandum, 14. b. non ob metum pœnæ vel dedecoris, 10. a. 11. b. 14. b. aut ne animus corpore presso libidini consentiat, 14. a. Fortitudo non est se ipsum occidere, 328. b. Quid sentiendum de seminis sanctis quæ pudicitie conservandæ causa in flumen se projecerunt, *ibid.* Christiani captivitatem & mala quælibet alta potius debent terre quam se occidere, 13. b. Occidere inimicum, vel quia peccavit in nos, vel ne peccet, non licet, 12. a. Præceptum non occidendi exceptiones patitur, 12. a. Quinam a crimine homicidii excipiuntur, licet occidant homines, 12. a. Præceptum non occidendi quidam ad bestias extendunt, 12. a. Manichæi etiam ad herbas, *ibid.* Occidere pecora possumus, quare, *ibid.*

OCTA-

- Octavii confusis caput positum in rostris**, 49. b.
Oculus corporee sorte ad horam Deum videre Job, 418. b. & **Simoon**, 418. b. **Oculi Beatorum videbunt incorporalia**, 418. a.
Odiu licitum, quod, 212. a. Plus possidetur a diabolo, qui non solum alienatus est a Deo, verum etiam gratis odit fervientes Deo, 349. a.
Orbiti fabula, 298. a.
Oenophorum, 98. b.
Oesa mons, 297. b.
Officia omnia ad bonum adipiscendum referenda sunt, 151. a.
Ogyx sive Ogygus, aut Ogygius rex, 377. a. quando fuerit non convenit inter scriptores historiarum, 295. b. 296. a. **Ogygii diluvium**, 296. a.
Olei inventrix Minerva, 297. a.
OLYMPIAS mater Alexandri, 129. a.
Olympi montis altitudo, 246. a.
Omnipotens Deus faciendo quod vult, non patiendo quod non vult, 74. a.
ONEUS vigesimus nonus rex Assyriorum, 301. a.
Opera nostra bona, potius Dei quam nostra, 421. a. **Opera bona valent ad obtinendam beatitudinem**, *ibid.* **Opera mala quatenus sint**, 216. b.
Opinionis errorem convincendi difficultas, 18. a.
Opis deus qui nascentibus fert operam, 57. a. 60. b.
Opulentia mentium, Deus, 73. b. 79. b.
Oratio optima, vita iusta, 341. a. **Oratio Dominica de dimittendis debitis, est iustis necessaria**, 343. a. **Hæc delect peccata, non qualiacumque, sed parva**, 391. b. **Pro eis tantum est efficax quorum fides per dilectionem operatur**, 343. a. **Orat Ecclesia pro omnibus hominibus, non tamen exauditur pro omnibus**, 385. b. **pro quibusnam exauditur**, *ibid.* **Non oraret Ecclesia pro reprobis, si essent cogniti**, 385. b. **Quare nunc Ecclesia orat pro inimicis, & in novissimo iudicio non orabit**, 385. b.
Oratio pro defunctis, 385. b.
Orbitas pertinet ad ignem qui exurit quod vitiosum est in amore conjugum, 389. a.
Orbis Romanus, 83. b.
Orbis terrarum partes, 258. b. **Orbis terrarum non per veteris Legis observationes, sed per Evangelii fidem possessio Abrahamæ facta est**, 272. b.
ORCUS frater Jovis & Neptuni, 106. b. **receptor mortium**, 97. b. **hunc terrenam & infimam mundi partem esse volunt**, 103. a.
Ordo est parium dispariumque rerum sua cuique loca tribuens dispositio, 334. a. **Ordo naturæ in homine quis**, 328. a.
ORIGENIS sententia de salvando etiam diabolo, 382. b. **refellitur**, 384. b. **Erravit quia clementior fuit**, *ibid.* **Origenes reprobatus ab Ecclesia, quare**, 382. b. **Ejus libri $\pi\epsilon\pi\iota\ \alpha\gamma\gamma\omega\gamma$** , 172. a.
Originali bono insunt propagatio & conformatio, 412. b. **In originali malo duo sunt, peccatum atque supplicium**, 412. b.
Originali peccato parvuli obstricti, 263. b. *Vide Peccatum*, 327. b.
ORPHEUS poeta Theologus, 298. b. 311. b. **maxime omnium nobilitatus est**, 303. b. **infernus sacris præfectus est**, 298. b.
ORTHOPODIS duodecimus rex Sicyoniorum, 295. a.
Osculum infixum feminae alienæ, verberare vindicatur, 379. b.
OSÉE propheta quid prædixit, 305. a.
OSÉE rex Israel regnavit Romuli temporibus, 302. a.
OSIRIS maritus Isis, 128. a. 129. a.
Ostenta ab ostendendo dicta, 378. a.
Otium dat locum tentationi, 38. a. **Otium sanctum quaerit caritas veritatis, negotium iustum suscipit necessitas caritatis**, 338. a. **In otio non iners vacatio delectare debet, sed aut inquisitione, aut inventio veritatis**, 337. b.
OTIAS rex Juda, 304. b.
- Pænitentium reconciliatio**, 352. a.
Pænitere quoniam Deus dicatur, 281. b.
Paganitatis error unde inolevit, 104. a.
Paganorum religio circa homines mortuos tota occupata fuit, 127. b. 128. a. **Eorum ludi ritusque sacrorum, turpissimi**, 20. a. & **crudelissimi**, 21. b.
Palatum $\nu\upsilon\pi\alpha\rho\upsilon$ dicitur, 100. a.
Palæa frigidam vim habet ut nives fervet, & fervidam ut ponia immatura maturet, 372. b. 376. a.
PALLADIA ad Memoriam S. Stephani Hippone sanata, 402. b.
PALLANTEM moriturum Hercules flevit, 39. a.
Pallio & clava utebantur Cynici, 221. b.
PALLOR deus Romanus, 59. a. **ab Hostilio introductus**, 61. b. 94. a.
PAN unde dictus est in Arcadia Lycæus, 299. b.
PAPYRIA gens, apud Romanos, 30. *Nor.*
Paradisum ceteraque ejus nonnulli spiritaliter tantum intelligi volunt, 203. b. **Paradisus & corporalis & spiritalis erat**, 216. b. **Paradisus explicatio spiritalis & moralis**, 203. b.
Paralyticus in baptisate sanatus, 399. b. **alius item ad oratorium in quo terra de Jerosolymis allata in foisa erat, salvus effectus**, 418. a.
Parentes primi etsi non peccassent, tamen generassent, 222. b. 223. a. **ante peccatum non genuerunt**, 225. a.
Parentum amor quatenus purus vel impurus, 390. a.
PARIS Priami regis Trojanorum filius, 37. *Nor.* **Ejus adulterium cum Helena Menelai uxore**, 36. a. **Hoc adulterio dii offensi, Trojam deseruerant**, 36. b. **Paridis iudicium fabulosum, vel ipsis paganis**, 296. b.
Paræcia Ecclesie Calamensis, 224. a.
Partiri. Consuetudo pacifica est jam inter homines, ut cum terrena partiuntur, major dividat, minor eligat, 259. b.
Parva non sua granditate, sed artificis sapientia metienda sunt, 171. b.
Parvulorum vanitatibus cohibendis multimodæ formidines adhibentur, 410. b.
Païcha Hebræa lingua transitus interpretatur, 272. a. **figura erat passionis Christi**, 272. a.
Passio Christi figurata per luctam Jacob cum Angelo, 270. a.
Passio motus animi contra rationem, 122. a. **Passiones extrinsecas corporibus moribundisque membris animæ esse opinati sunt Platonici**, 372. b. **Passiones in diis admittere signum poetarum**, 132. b. **Eas in sapientem cadere sentiunt Platonici, sive Aristotelici, negant Stoici**, 130. b. **De verbis potius, quam de rebus faciunt controversiam**, 130. b. 131. a. 132. a. **A Passionibus non est immunis humana infirmitas**, 130. b. 132. a. **Passiones ut sint in hominibus facit stultitia vel miseria**, 122. a. **Passiones necessitate pati sapientem, sed non iis cedere, stultum vero cedere dicebant Stoici**, 130. b. 131. a. 132. a. **Passiones a Stoicis non habentur vitia, si contra virtutem mentis nihil possunt**, 132. a. **Passionum perturbatio, miseriam indicat**, 135. b. **stultis malisque dominatur**, 133. b. **Passionibus quatuor omnis humanorum morum vitiositas continetur**, 211. b. **Passiones quatuor animæ nihil aliud quam amor**, 212. b. **unde bonæ vel malæ**, *ibid.* **Passiones deponere vera religio præcipit**, 122. a. **A sapientibus & bonis ita reguntur, ut malis eas non habere, quam vincere**, 133. b. **Qua ratione mens eas in se contra rationem prævalere non permittit**, 131. b. **Has Scriptura sacra menti subjicit ita moderandus, ut in usus iustitiæ convertantur**, 131. b. **Illis resistendo mens regnum virtutis exercet**, *ibid.* **Passiones non tam discutit Christiana religio, quam earum causas**, 131. b. **Passiones non temperant impii ac pagani nisi superbia**, 218. a.
PATELANA dea præfecta folliculis patescens ut spica exeat, 55. b.
Pater-familias. Ex lege civitatis præcepta sumere debet quibus domum regat, 336. b. **Omnibus in familia sua tamquam filiis ad colendum & promerendum Deus consulit**, 336. a.
Patriam utcumque viderunt Platonici, sed viam non tenuerunt, 156. b. **Patriæ cælestis civis remissione peccatorum colliguntur**, 78. b. **Quid agendum sit pro patria æter-**
- PÆNI suos filios Saturno sacrificabant**, 108. a. *Vide Hostia.*
Pænitentia in hac vita tantum fructuosa, 386. b. **Pænitentia salubris medicina, nulli alii quam sibi tribuere peccatum**, 230. b.

- æterna, ostendit quod fecerunt Romani pro terrena, 78. a. b.
- Patriæ cælestis thesaurus veritas, 98. a.
- Pertinet ad virtutis officium vivere patriæ, 324. a.
- PAVENTIA dea, 57. b.
- PAULINUS Nolensis episcopus, 6. b.
- PAULI apostoli laudes, 214. a.
- PAULUS quidam ad Memoriam sancti Stephani Hippone sanatus, 402. b.
- PAYONIS mortui caro non putrescit, 372. b. 376. a.
- PAVOR Deus Romanus, 59. a. ab Hostilio introductus, 61. b. 94. a.
- Pauperes quinam dicendi, 102. a. Pauperes Christi inter filios computandi, 79. a. Pauper tranquillus, diviti cupido præferendus, 53. a.
- Paupertatis sanctæ confessor non potest sine mercede cælesti torqueri, 7. a. Paupertas voluntaria multorum illustrium Romanorum severior, quam Christianorum, 79. b.
- Pax omnium rerum, tranquillitas ordinis, 334. a. Pacis rerum quarumlibet definitiones, 334. a. Pacis bonum, quantum, 332. b. Pacem omnia cupiunt, 333. b. Pacem aliunde sectantur qui vivunt ex fide, aliunde qui non ex fide vivunt, 336. b. Pax vera in hoc seculo non speranda, 285. b. Pax propria Christianorum & hic est cum Deo per fidem, & in æternum erit cum illo per speciem, 332. a. Ordinata in fide sub æterna lege obedientia, pax hominis in hac vita, 335. a. Hæc solatium miseræ est potius, quam beatitudinis gaudium, 343. a. & paci beatitudinis comparata, miseria reperitur, 332. a. Pax plena non est, quamdiu vitii imperatur, 343. a. Pax vera creaturæ rationalis, 337. a. Pax æterna, præmium victoriæ tentationum, 332. a. fines bonorum nostrorum, 332. a. Summum bonum, 338. a. 343. b. Omnis rerum temporalium usus refertur ad fructum pacis, aut terrenæ in terrena civitate, aut æternæ in cælesti, 334. b. Pax civitatis terrenæ, quæ, 336. b. Pacem cum suis omnes habere cupiunt, 332. b. 335. a. Pacis cum hominibus hic ordo est, primum ut nulli noceat, deinde ut proficit cui potuerit, 335. a. Pax cum aliis, incertum bonum, quare, 329. b. Pax, veri Dei beneficium, 38. a. 228. a. plerumque indignis confertur, *ibid.* Qualiter pace utendum, 228. a. Quo animo civitas terrena pacem querit, 230. a. Pax temporalis optanda etiam Dei servis, 342. b. Pax ordinatissima, quæ, 381. b. Pax domestica, ordinata imperandi obediendique concordia, 335. b. Pax domestica ad pacem civicam referenda, 336. b. Pax bellantium finis, 228. a. 332. b. Pacis cum bello de crudelitate certamen in victoria Syllana, 50. a. Pacis flumen, pacis abundantia accipienda est, 361. a.
- Peccatum in aversione a bono superiori, & conversione ad inferiora consistit, 182. a. Peccato deficitur non ad mala, sed male, 182. b. Peccatis solis a Deo separamur, 152. b. Peccati primi gravitas, 380. a. unde, 217. a. Peccato primi hominis universa generis humani massa damnata, 380. a. hoc tentantur miseræ hujus vitæ, 410. b. 412. a. b. Peccati primi poena, 191. b. 192. a. 224. a. & effectus *ibid.* miseræ hujus vitæ, 382. a. error & perversus amor, 400. a. necessitas peccati & mortis, 214. b. inobedientia concupiscentiæ & moriendi necessitas, 195. b. Nemo a peccato primo eruitur, nisi gratia Dei, 221. b.
- Peccati causa, ex anima non ex carne, 210. a. Peccata omnia ab illa erroris & perversi amoris radice veniunt, cum qua nascitur omnis filius Adam, 410. b. Peccatum non est naturale, 168. b. 169. b. Nemo inique agit, nisi divino eodemque iustissimo iudicio permittatur, 344. a. Peccatum omne est mendacium, 210. b. Paucissimi sunt qui ab ineunte adolescentia nulla damnabilia peccata committant, 382. a. Nemo hic quantumvis iustus, sine peccato, vivit, 341. a. 391. b. & *seq.* 412. b. Qui sine peccato se vivere existimat, id agit ut veniam non accipiat, 214. a. Sine crimine potest aliquis vivere, non sine peccato, *ibid.* Peccata quædam ita impediunt perversionem ad regnum Dei, ut tamen meritis sanctorum impetrent indulgentiam, 392. b. quantum sint illa, difficillimum est invenire, *ibid.* Peccatum temporale au-
- juste plectatur æterno supplicio, 379. b. Peccatorum purgatio qui fit in hac vita, 152. b. Peccatorum confessio, *ibid.* Peccatum per peccatum non debet damnari, 14. a. Peccati conversio debet esse sub hominem, quo sensu, 230. b. Peccati excusatio, superbia est peior & damnabilior, 218. b. Peccatum manifestum utile ad sanandum vitium occultum superbiæ, 218. b. Peccatorum remissio asyllum civium supernorum, 34. a. Peccatorum indulgentiam non consequetur, qui non dimittit aliena, 391. b. Peccatum angeli & hominis quid docet, 233. a. Non ideo cuncta sunt impleta peccatis in mundo, quia peccatum est, 172. a. Peccatum ad decorem univerti confert, 172. a. undecenario numero significatur, 241. b.
- Peccatores. Omnes omnino homines mortui sunt in peccatis, 347. b. Peccator peior est si lætatur in damno æquitatis, 334. b. Tanto magis quisque deserit Christum, quanto magis diligit quod improbat Christum, 391. a. Peccatores & angeli & homines, non perturbat providentiam Dei, 225. b. Nec angelum nec hominem peccare compulit Deus, licet præficeret quid boni inde futurum esset, 225. b. Cur creavit Deus quos præficeret esse peccaturos, 225. a. Peccantem hominem nec impunitum esse permisit Deus, nec sine misericordia derelictum, 74. b. Peccatores duobus modis evertuntur, 386. b. Plerumque aperte, semper occulte pro suis factis poenas divinitus luunt, 344. a.
- Peccare Deus natura non potest, particeps vero Dei ab illo accipit ut peccare non possit, 420. a.
- PECUNIA dea, 60. b.
- Pecunia ærea prius in usu esse cœpit, quam argentea, 60. b.
- Pecunia & divitiæ differunt, 102. a.
- Pecuniosi non divites sunt, si cupidi, 102. a.
- Pegasus, 293. a.
- PELAGUS seu Pelagus, vel Palafus rex Sicyoniorum, 301. a.
- Peligni jugum Romanorum tentant excutere, 81. a.
- PELLONIA dea, 61. a.
- Peloponneses, Athenienses non superarunt, quare, 301. a.
- Penatium deorum effigies, quas de Troja Ænea advexit, de loco in locum migrasse referuntur, 150. a.
- PERIANDER Corinthius unus e septem sapientibus, 304. a.
- PERICLES multos annos Athenis præfuit, 22. a.
- Periculum qui non cavet, Deum teat, 259. a.
- Peripateticorum auctor Aristoteles, 119. a. 130. b. Eorum error circa beatitudinem, 123. b.
- Periurgi, 149. b.
- PERSARUM imperium quam diuturnum, 54. b. Solos duos deos colebant, 81. a.
- PERSÆ philosophi, 117. b.
- Persecutio duplex, cordis & corporis, 320. b. Persecutio excitata in Peride adversus Christianos, 320. b. Persecutiones variae quas Ecclesia passa est, 320. b. hæc sunt utiles Ecclesiæ, 152. a. 159. b. Persecutioni tyrannorum successit persecutio hæreticorum, 319. b. Persecutio Ecclesiæ novissima, quæ, 353. b. Quanto acrior erit impetus belli, tanto major gloria non cedendi, tanto densior corona martyrii, 354. b.
- Persecutorum Ecclesiæ conversio, 320. a.
- Perseverantiæ nemo certus nisi aliqua revelatione a Deo, 167. b. Perseverare in Christo est in eius fide perseverare, 388. a.
- PERSEUS Andromedæ maritus in cælum receptus, 298. b. Stella nomine ejus appellata, *ibid.*
- PERSIUS poeta satyricus præcepta morum tradidit, 21. a.
- PERTUNDA dea, 93. a.
- Perturbationes tres in animo sapientis totidemque constantias admiserunt Stoici, 212. b. Inter utraque quid interest, *ibid.* Perturbationes animi rectas habent cives Civitatis Dei, 214. a. 215. b. *Vide Passio.*
- Pervicacia libido vincendi, 219. b.
- Pestilentia atrox in Africa, 51. b. & Romæ, 44. a. b. quamnam causam ejus esse respondit oraculum, 45. a.
- PETRUS a calumnia magi vindicatur, 321. b.
- PETRONIA clarissima femina, a languore sanata ad Memoriam S. Stephani Uzali constitutam, 402. a.
- Phantæ, seu animi visa, 131. a.
- Phantasticum hominis, ad aliorum sensum perducipotest, 300. b.

PHARAO nomen omnium regum in Aegypto, 271. a.
 PHEGOUS frater Phoronei regis Argivorum, 294. a. Ad sepulcrum ejus constitutum est templum, in quo ut deus coieretur, *ibid.* quare, *ibid.* Tempora docuit observari per menses atque annos, *ibid.*
 Philosophari est amare Deum, secundum Platonem, 117. a. b. 118. b. Philosophandi causa nulla homini est, nisi ut beatus sit, 325. a.
 Philosophiae nomen a Pythagora exortum, 64. b. Philosophiae origo, post Patriarchas, & etiam post Moysen, 312. b. circa tempora Mercurii Trismegisti, *ibid.* Philosophiae partes tres, 21. a. 114. b. Philosophiae tripartita distributio non ab hominibus instituta est, sed inventa, 173. a. divisio alia in activam & contemplativam non est huic contraria, *ibid.* hanc Plato primus reperit, 173. b. In qualibet philosophiae parte summum locum obtinet Deus, 117. b. Philosophiam a solo Deo dari posse, ipsi pagani fatentur, 412. a. ad beatitudinem obtinendam spectat, 173. b. unicum est contra vitae hujus miseriae auxilium, 412. a. Philosophiae inventa inutilia sunt sine divina auctoritate, 21. a.
 PHILOSOPHI dicuntur qui studium sapientiae, vel sapientiam profitentur, 112. a. 117. b. Sic appellari coeperunt a tempore Pythagorae, 304. a. Palliati vocantur, 200. b. Philosophi gentiles posteriores sunt Prophetis, 311. b. Eorum genera duo, Italicum & Jonicum, 113. a. 117. b. Italici auctor Pythagoras, *ibid.* Jonici Thales Milesius, 113. a. Philosophi non laborarunt in studiis suis, nisi ut invenirent quomodo beatitudo esset capienda, 313. a. erraverunt constituendo beatitudinem in hac vita, 327. a. & *seq.* conjectura humana decepti sunt, 201. a. ad quem finem referendae essent veritates quas noverant, nesciebant, 314. a. eorum sapientia, a Deo, 21. a. Nullus illorum sic est approbatus, ut ceteri improbantur qui diversa & adversa fenserunt, 313. b. Philosophi qui deos sibi amicos esse dixerunt, in demones malignos inciderunt, 331. b. Qui secundum elementa hujus mundi philosophantur, cavendi Christiano, 117. b. quinam propius ad Christianos accesserunt, *ibid.* quando Christiani sunt, non habitum, sed falsa dogmata mutare compelluntur, 337. b. Philosophorum dissensiones, unde, 313. a. quare tam facile toleratae, 314. a. arguunt vere Babylonem esse civitatem in qua tolerantur, 314. a. Philosophi potius quam gentiliis diis honores decernendi, 21. b. Philosophus verus, est amator Dei, 112. a. Phlegmatis sedes in capite, 178. b.
 PHORBAS filius Criaei & Melantomices, sextus rex Argivorum relatus in numerum deorum, 295. b.
 PHORONEUS secundus rex Argivorum, 294. a.
 PLOTINUS haereticus Christum negabat esse Deum, 340. b.
 ΠΡΑΥΞΙ fabula, 293. a.
 PICUS Saturni vel Sterces filius, primus rex Laurentum, 299. a. Belligerator & agitur praclarus, *ibid.* hunc Romulus dedicavit deum, 94. a.
 PIENTES jugum Romanorum excutere tentant, 82. a.
 Pietas vera, quae, 77. b. est magnam donum Dei, 53. b. sufficit ad veram felicitatem, *ibid.* non expetenda est propter bona aut mala hujus vitae, sed propter futurum iudicium, 345. b. non solum erga Deum, sed & erga parentes habetur, 141. b. Pietatis nomen etiam in operibus misericordiae frequentatur, 141. b. Ejus via ab humilitate in superna surgit, 21. a.
 Pigmæi dicti quasi Cubitales, 272. b.
 PILUVENUS deus, 92. b.
 PILUS in disputatione Ciceronis de rep. inducitur ut interlocutor, 28. b.
 Piratae libera responsio ad Alexandrum, 53. b.
 Piratarum bellum, 49. a.
 PITTACUS Mytilenensis unus e septem Sapientibus, quo tempore fuit, 304. a.
 Placere sibi, superbiae peccatum, 217. b. 218. a.
 Plantae vivunt, 12. a.
 PLATO Atheniensis, honesto loco natus, 114. a. Ingenium ejus mirabile, *ibid.* Scientiae acquirendae gratia varias peregrinationes suscepit, *ibid.* quo tempore & quot annos vixit, 118. b. *Not. d.* 311. b. Inter Socratis discipulos praecipuus, 114. a. eos longe antecivit, 311. b. Platonice sapientiae initia probabiliter ex sacris libris,

118. b. *Not. e.* Plato tamen nec Jeremiam umquam audivit, nec Scripturas propheticas legit, 118. b. Philosophiam in tres partes distribuit, 114. b. opinionem suam dissimulare affectat, *ibid.* Platonis philosophia praestat theologiae fabulosa, civili, & naturali paganorum, 115. a. & aliis philosophis, 115. b. 116. a. Platonis Timaeus, seu liber de constitutione mundi, libro geneeseos consonat, 118. b. Platonis dogmata plurima correxit Porphyrius, 157. b. Plato ejusque discipuli diis, plurimis sacra facienda putaverunt, 119. a. Platonem inter semideos Labeo ponit, 24. b. 119. b. Nec ulli sancto Angelo, nec Prophetae, nec Apostolo, nec Martyri, nec cui-libet Christiano Plato comparandus, 25. a. Plato qui poetas expulit, honoribus divinis dignior diis, qui ludos scenicos sibi exhiberi jusserunt, 24. b. & *seq.* Platonis ideæ quantam vim habeant, 109. b.
 PLATONICI apud Graecos & apud Latinos celeberrimi, 118. a. Peripateticis praelati, 119. a. omnium philosophorum merito nobilissimi, 140. b. usque longe anteposendi in omnibus philosophiae partibus, 116. a. b. 117. a. tanto ceteris philosophis illustriores, quanto melius de Deo uno fenserunt, 119. a. Longo quidem intervallo, ceteris tamen philosophis propinquiores sunt veritati, 163. & Christianae doctrinae, 115. a. b. Deum incorporeum, & omnium naturarum quae non sunt quod ipse, creatorum sentiunt, 163. b. Deorum multorum cultum ad vitam beatam adipiscendam requirunt, 112. b. Platoniorum doctrina de illuminatione & beatitudine animae, Evangelio consona, 142. a. Poenas omnes five vitae hujus, five futurae, emendationi adhiberi putant, 330. b. Male contendunt corpus terrenum in caelo esse non posse, 404. b. Ea quae mente conspiciuntur, ab iis quae sensibus adtinguntur, discreverunt, 116. b.
 PLAUTUS poeta, 22. a.
 PLEMNEUS undecimus rex Sicyoniorum, 296. b.
 PLOTINUS Graecus philosophus Platonius, 119. a. Platonem ceteris excellentius intellexisse laudatur, 134. a. Ejus sententia de superna illuminatione & beatitudine, 142. a.
 Plumbum ab artifice formam accipit, qua natate valeat super aquam, 404. b.
 PLUTONI terra tribuitur, 56. a. *Vide* Dispatet, Orcus.
 Pluvia desit, causa Christiani, vulgare proverbium, 19. b.
 Pluviae quaedam prodigiosa, 51. b.
 Podager medicus in baptismo a podagra sanatus, 399. b.
 Poenae temporales ad exercendos fideles, 274. a. Omnes inferuntur vel pro peccatis, vel pro exercendis declarationisque virtutibus, 330. b. Quaedam sunt purgatoriae in hac mortali vita, 330. b. quaedam post mortem, 380. a. Nullas esse five hujus vitae five futurae, nisi purgatorias censent Platonici, 330. b. poenas damnatorum, aut nullas omnino futuras esse, aut brevi finiendas quidam putarunt, 382. b. 383. a. b. refelluntur, *ibid.* poena damnatorum est aliquid bonum, 180. b. poenarum generum octo, 379. b.
 Poetae Theologi, quinam, 298. b. Sapientes appellati, 303. Poetarum comediae & tragediae inter studia liberalia, 21. b. Eorum fabulae minus obscenae, quam deorum sacra, 21. b. Poetae non minus digni infamia, quam scenici libidinem inflammant, 23. a. Poetis licentiam dabant Graeci male tractandi homines quos liberet, 64. a. Poetarum licentia in homines, non vero in deos veteribus Romanis displicuit, 22. a. b. 23. b. Graecis convenientius probabatur, 19. b. 20. a. 23. b. 24. b. Poetas tanquam adversarios veritatis, urbe pellendos censuit Plato, 24. b. 119. b. Duodecim Tabularum lege prohibentur famam civium laedere, 22. a. 24. b. Apud Romanos tribu movebantur. & ab omni honore repellabantur, 24. a.
 POLEMON quartus a Platone Academicorum scholam tenuit, 324. b.
 POLYPHIDES rex Sicyoniorum, 301. a.
 Poma Sodomorum, morsu tentata, in favillam vaneunt, 374. a. 376. b.
 POMONA dea, pomorum curatrix, 67. b.
 POMPEJUS gener Caesaris, 40. a. Sectator Syllae, 51. a. profanator templi Ierosolymitani, 317. a.
 POMPHILUS iudicis artibus sacra didicit, 111. b.
 Pom-

POMPONI multi exsistere, 59. a. *Not.* a.
POPULONIA dea vidua, 92. b.
Populus est cætus multitudinis, juris consensu & utilitatis communiõne sociatus, 29. a. 338. b. Ubinam vere est populus, 342. a. Quia ratione pũcipatio populi, Romanis & aliis regnis convenire potest, 342. a. Nullus populus præter Israelem dicebatur populus Dei, 319. a.
PORPHYRATUS Græcus, philosophus Platonicus, 119. a. b. Philosophorum paganorum nobilissimus, 392. b. & doctissimus, 339. b. prius Christianus, postea fidei desertor & adversarius, 156. a. *Not.* b. Christianorumque acerrimus inimicus, 339. b. quo tempore vixit, 159. b. Platonis dogmata multa correxit, 158. a. Et si de anima inconvenienter sapuerit, Platoniorum tamen opinionem emendavit, 158. a. Deum verum, Deum magnum confitetur, *ibid.* Hinc vituperandus quod diis sacrificaverit, 340. a. Ejus inconstantia inter confessionem veri Dei, & cultum dæmonum fluctuantis, 155. a. Bona de Christo dicit, 279. b. Christum contemnebat propter corpus ex femina acceptum, 156. a. 157. b. Ejus calumnia de Christo & Christianis refellitur, 341. a. Arguebat stultitiam Christianos quod dicebant mundum esse periturum, 364. b. Anebontem Ægyptium de variis ad dæmones peritibus consultit, 146. b. quo animo id faciat, 178. b. Porphyrii impietas, 155. a. Ejus libri de regressu anime, 157. a. & ἐκ λογίων φιλοσόφους, 340. a.
POSENNA Etruscorum rex, 26. b.
Portenta a portendendo dicta, 378. a. videntur esse contra naturam, sed non sunt, 377. a.
POSSIDIUS episcopus, 401. a.
POSSIDONIUS Stoicus multum astrologiæ deditus, 68. b. 70. a.
POSTRUMIUS haruspex, 31. b.
Potestas regum Majestati Dei famula fieri debet, ad cultum ejus dilatandum, 82. b.
POTINA dea, 57. b.
Præcepto divino intonante, obediendum est, non disputandum, 262. b. Præcepta vitæ instituentia numquam dii cultoribus suis dederunt, 19. b. 20. b.
Prædestinatio, 225. a. 232. a. Occultum est quinam prædestinati sint, 249. b. Illoꝝrum neminem seducit diabolus in æternam damnationem, 349. b. 350. a. Nullus eorum perire potest, 320. a. Quid gratia eis largiatur, ex non liberatione aliorum cognoscere debent, 225. a. Prædestinati in ignem æternum, 385. b. 414. b.
Prædicatio sine gratia intrinsecus operante non prodest, 229. b.
Prædictiones quo modo fiunt, 160. b. Prædictiones quæ ad unius Dei cultum non referuntur, ludibria sunt dæmonum, 148. a.
Prægnantis anima quid possit in fetum, 193. a.
PRÆJECTUS episcopus, 401. a.
Præmiorum diversi erunt gradus in cælo, 420. a.
Præsentia Dei certa & fixa, 245. a. non tollit libertatem 72. a. 73. b. 74. b. Non ideo peccat homo, quia Deus hoc futurum præcivit, 74. b. Non frustra sunt leges, oburgationes, exhortationes, preces &c. quia est præsentia, *ibid.* Præsentiam Dei negat Cicero, 71. b. 72. a. Præsentiam Dei qui negat, Deum ipsum negat, 73. b. Tolerabiliores qui fata sidera constituunt, quam qui præsentiam negant, 72. a.
Præsentia dicuntur quæ sunt præ sensibus, 162. b.
PRÆSTANTIUS quid de transformatione phantastica patris sui enarret, 300. b.
Prætenta toga, qua magistratus & pueri utebantur, 57. b. *Not.* h.
Preces ad quid valent, 74. a.
PREMA dea, 93. a.
PRIAMUS ad aram occisus, 2. b.
PRIAPUS deus, 25. a. 57. b. 58. a. 67. a. 90. b. nimius masculus, 93. a. Super priapi fascinum & scapum nova nupta fedaebat, *ibid.* 107. b.
Primigenia nature, 325. b.
Principis Christiani elegans idea, 83. b. Nihil felicitius, quam regi a piis principibus, 81. a. Principem civitatis gloria alendum esse dixit Tullius, 77. a.
Principia rerum esse infinita credit Anaximander, 113. a. De rerum principiis variæ philosophorum opinionones, 113. a. 115. b. Principium rerum in Deo esse noverunt

Platonici, 116. b. Sibi fieri atque esse principium per-versa celsitudo est, 217. b.
Probitatis laude omnes moventur, 33. a.
Probrum jacere in principem, tanto est indignius, quanto a veritate remotius, 22. b.
PROCAS decimus-tertius ab Ænea rex in Latio, 301. b.
Procuratores Judæorum quinam, 317. a.
Prodigia unde sic dicta, 378. a. Prodigia dicuntur quæ inusitato nature curriculo gignuntur, 194. b. Prodigia varia, 51. b. Prodigiũ ex efferatione animalium, 48. a.
Prohibitio auget desiderium operis illiciti, quando peccandi cupiditas delectatione justitiæ non vincitur, 196. a.
Proletarii, quinam dicebantur, 44. b.
PROMETHEUS frater Atlantis, 312. b. quo tempore natus, 295. b. quare de luto formasse homines dicitur, *ibid.*
PROPHETARUM tempus unde sumit exordium, 273. a. floverunt maxime quando Romanum regnum cepit, Assyriusque defecit, quare, 305. a. antiquiores sunt philosophis gentilibus 311. b. posteriores poetis theologis, 311. b. Prophetas habuit populus Israel usque ad Darii tempus, 304. b. 305. a. non habuit vero post inaugurationem templi, 316. a. Prophetæ majores & minores unde sic dicti, 305. b. Prophetæ vel Sipientia Dei, vel ab Angelis edocentur, 162. b. Eorum oracula a Deo sunt, non ab hominibus, 314. a. nunc ad Jerusalem cælestem, nunc ad terrenam nunc ad utramque pertinent, 274. a. Quare non argumentationum concertationibus, sed prophetis vocibus traditum est populo Dei quidquid ad Dei cognitionem aut ad probos mores pertinet, 314. a. Prophetarum eloquia tripartita, 274. a. Prophetæ multi fuerunt, paucorum tamen scripta retinentur, 304. b. Prophetarum libri multi non recipiuntur ut canonici, quare, 312. a. Quomodo Prophetæ veri a falsis dignoscantur, 314. a. Prophetarum prædictiones, prædictionibus dæmonum longe antependæ, 160. b. 161. a.
Proscriptos occidere licebat Romæ, 50. a.
PROSERPINA conjunx Plutonis, 56. a. 106. b. pars inferior terræ perhibetur, *ibid.* præfecta est frumentis germinantibus, 55. b. a proserpendo dicta est, 105. a. fecunditatem significat, *ibid.* Fabula raptus Proserpinæ interpretatur, 105. a.
Prosperitas magis metuenda, quam adversitas, 16. b. Ex rebus prosperis ambitio, avaritia, luxuria &c. 16. b. 26. b. Secundæ res sapientium animos fatigant, 289. b. In prosperis & in adversis usus discernit bonos & malos, 5. a.
PROTASII Martyris corpus repertum Mediolani ab Ambrosio, & cæcus tunc illuminatus, 398. a. Ad Memoriam Martyrum Protasii & Gervasii adolescens a dæmone liberatus, 400. a. aliique non pauci sanati, 400. b.
PROTEUS, 146. b.
Providentia Dei occulta, 112. b. ejus legibus omnia continentur, 74. b. Res humanas ad deorum curam pertinere negabant Epicurei, asserbant Stoici, 313. b. Providentiam a summo Deo usque ad hæc terrena & ima pertinere comprobatur Plotinus, 148. b. 151. a.
Proximi utilitas in ipso otio cogitanda est, 337. b.
Prudentiæ officium, 328. a.
Psalmi quo animo a David conscripti, 285. b. 286. a. An ab eo sint omnes qui in libro Psalmorum continentur, 286. a.
Psaltriæ quando primum Romæ in convivia introductæ, 447. a.
PTOLEMÆUS Epiphanes, 316. b.
PTOLEMÆUS Lagi filius multos ex Judæa captivos transtulit in Ægyptum, 314. b. 316. b.
PTOLEMÆUS Philadelphus, Judæos in Ægypto captivos, liberos redire permisit, 314. b. 316. b. dona regia misit in templum Dei, *ibid.* Scripturas ab Eleazaro pontifice, obtinet, posteaque interpretes lxx. *ibid.* ejus bibliotheca, 234. b. Ptolemæi regnarunt in Ægypto post mortem Alexandri, 214. b.
PUBLIUS frater Cnei Scipionis, 22. a. *Not.* g. 23. b.
Pudenda membra quare dicantur, 220. a. etiam a barbaris teguntur, 220. b. Pudicitia virtus animi, 10. a. per violentiam non perditur, *ibid.* 10. b. Pudicitia conjugalis, virginalis, tres ubertates Evangelicæ in arca Noe figuratæ, 245. b.
Puer, id est servus, 248. b.
Pueritia nondum est præcepti capax, 382. a. fere sub omni-

mnibus vitiosis delectationibus jacet, *ibid.*
 Pugna malorum in malos, malorum in bonos, & bonorum inter se, 229. a.
 Pulchritudo corporis est partium congruentia cum quadam coloris suavitate, 409. a. Non mole, sed membrorum parilitate ac dimensione constat, 171. b. Est bonum Dei, 242. b. largitur eam & malis, ne videatur magnum bonum bonis, *ibid.* quandonam male amatur, 242. b.
 Pulcri corpore, boni vocantur a Scriptura, 243. b. Pulcros non esse nisi sapientes, dixerunt Stoici, 116. b.
 Pullorum augurium, 47. b.
 Pulmones, 21. b. 22. a.
 M. PULVILLUS mortem filii falso nuntiatam quanta animi magnitudine tulit, 39. b.
 Punicorum bellorum clades, 45. a. b. 46. a. b.
 Puniens Deus non aufert totum bonum, sed aliquid adimit, aliquid relinquit, 334. a.
 Purgationis hominis principium Christi Incarnatio, 153. b. Purgationem mentis, spiritus, & corporis sui, habent Christiani in Christo, 155. b.
 Purgatoriae quaedam sunt poenae in hac mortali vita, 380. b. quaedam post mortem: nulla vero post iudicium, 381. a. 382. a. Purgatoriae poenae quorundam in iudicio, 366. a. *Vide poena.*
 Pyrites lapis Perficus, manum prementis adurit, 374. a.
 PYRRHUS rex Epirotarum, 80. a.
 PYRRHUS rex Graeciae, a Tarentinis accitus, Romanorum hostis effectus est, 44. b. Apollinis oraculum de Pyrrho ambiguum, *ibid.*
 PYTHAGORAS Samius, quo tempore floruit, 304. a. 311. b. *Et Nor.* Ab eo Philosophi nomen incepit, 113. a. 311. b. Contemplativae parti sapientiae institit, 114. b. Hydromantia usus est, 111. b.

Q

QUAERERE idem est ac suum habere, 280. b. Quomodo Deus quaerere hominem dicitur, *ibid.*
 QUIETIS deae aedem extra portas esse merito voluerunt Romani, 59. a.
 QUIRINUS, cognominatus est Romulus, 25. a. Quirinalis flamen, *ibid.*

R

RARA quae sunt, ipsa sunt mira, 377. b.
 Ratio exemplis anteposenda, 12. b. Ratio velut in arce collocata, ad regendam libidinem & iram, 221. a. Vitius recte non imperat, si Deo ipsa non servit, 342. b. Sopita in infante, excitanda ut sit sapientiae & veritatis capax, 413. b. Rationis humana excellentia, *Vide Mens.*
 Reconciliatio poenitentium, 352. a.
 Redemptionis Christi mysterium nullis retro temporibus defuit, 110. b. quam diversis significationibus praedicatum, 110. b.
 Reditus ad priorem vitam peccati prohibitus, 265. b.
 Regenerationis gratia, 195. b. 264. a. Regeneratio hominis duplex, 346. b. 348. a. Regenerationis signum ante diluivium an & quale fuerit Scriptura tacet, 238. b.
 Regnare velle latius, an bonis congruat, 58. b. Regnandi cupido in Romanis, 16. b. & Nino, 54. b.
 Regna humana divina providentia constituuntur, 67. b. donantur, 292. b. gubernantur, 75. a. An deorum auxilio vel juvantur, vel deseruntur, 54. b. Solus Deus verus dat ea, 59. a. bonis & malis piis & impiis, 81. b. 82. a. 66. b. quare, 66. b. A diis non possunt dari, 86. b. Regna & felicia & infelicia dat Deus Imperatoribus Christianis quare, 83. b. 84. a. 85. a. Regnum bello augere, grande latrocinium, 54. b. Id malis videtur felicitas, bonis necessitas, 58. b. Regni propagatio quo sensu dici potest felicitas, *ibid.* Haec incongruenter Jovi adscribitur, si Victoria dea est, 58. b. 59. a. Regnum aliena iniquitate crescit, 58. b. Regnum bonorum non tam ipsis, quam illis utile est quibus regnat, 53. b. Regnum malorum magis regnantibus nocet, *ibid.* Regna absque iustitia, magna sunt latrocinia, *ibid.* Regni iusti & moderati forma, 54. a.

Regnorum divisio, cupiditatis vel utilitatis effectus, 292. b. Primis saeculis non erat consequens, ut primogeniti in regnum succederent, 241. a. Regni Israelitici commutatio per Christum, figurata in veteri Testamento, ubi, 275. a. Inter regna terrarum, ceteris clariora fuerit Assyriorum & Romanorum, 293. a. Regnum invito vero Deo habere non poterant Romani, at illo cognito melius habuissent, 244. b. Tria excellentiora gentium regna, 258. b. Regna mundi quatuor significata per quatuor bestias in Daniele, 353. b. Regnum Christi duplex 351. b. Regnum sanctorum, *ibid.* & Ecclesiae, 288. b.
 REGULUS primo Punico bello captus, 45. b. Captivitatis ejus historia, 8. b. Quanta fide iurandum Regulus servavit Afris, 79. b. Ejus captivitas, juratio, mors, cogit deos erubescere, 45. b. Punicum bellum confecisset nisi aviditate nimia laudis duriores condiciones Paenis imperasset, *ibid.* Se ipsum occidere, magnum scelus iudicavit, 13. b. Reguli magnitudo animi, *ibid.* Regulus Catoni praefertendus, 13. b.
 Religio unde dicta, 142. b. Religionis summa est imitari quem colis, 122. a. Religio an aliis rebus quam Deo dici possit exhiberi, 141. b. Populum in religionibus fallere velut sapientium & prudentium negotium fuit, 66. b. Expellere in religione falli, Varro putat, 64. a. 65. b. Religio vera a vero Deo inspiratur & docetur, 88. b. Christiana religio una est salubris & vera religio, 52. a. praedicta est in veteri Testamento, revelata in novo, 160. a. variis miraculis confirmata, *ibid.* figurata per Annam matrem Samuelis, 275. a. Argumentum efficax Christianae religionis, oracula Prophetarum de iis quae a sola voluntate Dei pendent, 161. a. totius mundi fides, 397. b. & quod propter Christum victores vicis pepercit, 2. b. Christianae religionis summa, 110. a. *Et seq.* Ejus sanctitas opponitur impuro cultui daemonum, 34. a. De ea injuste pagani conqueruntur, 27. b. Eorum falsum oraculum de tempore quo mansura esset, 321. b. 322. a. Christiana religio, via regalis ad regnum, 159. a. via universalis animae liberandae, *ibid.* 159. b. Religionis falsae Martyrum passione sublatae, 65. a. Religiosus quid a supersticioso differat, 92. b.
 REMUS a Romulo fratre occisus, 37. a.
 Reprobi cum electis miscentur in Ecclesia, 219. a. ad utilitatem electorum sunt constituti, 284. a.
 Requies Dei in die septimo, non significat laborem praecessisse, 165. a. non habet vesperam, 176. b. Requies Dei dicitur qua requiescit in Deo, 165. a. 176. b.
 Rerum causae in Verbo Dei conspiciuntur, 134. a. Respublica definitur res populi, 28. b. 338. b. Quanam est vera, 342. a. Qua ratione nuncupatio reipublicae Romanis & aliis regnis potest convenire, 342. a. Respublica idolorum cultrix non est respublica, 338. b. Nulla nisi ea cuius conditor rectorque Christus, veram iustitiam habet, 29. b. Resp. sine iustitia nomen suum obtinere non potest, 29. a. b. Remp. sine injuria regi non posse vulgo terebatur, 28. b. falsa sententia, 29. a. Resp. felix non est stantibus moribus, ruentibus moribus, 17. b. nec ideo felicior, quia amplior, 53. a. Resp. administratio dissimiliorum consensu ut harmonia perficitur, 28. b. Remp. sapienti administrandam Antisthenes, fugiendam Aristippus dicebat, 313. b. Resp. regimen triplex, 29. a. Resp. pessima vel flagitiosissima descriptio, 24. a. haec a Christianis patienter toleranda, 27. b. Resp. optima nullum bellum suscipit, nisi aut pro fide, aut pro salute, 996. b. Quenam Resp. salus, *ibid.* Nullus est interitus reip. naturalis, *ibid.*
 RESTITUTUS presbyter, quando ei placebat, jacebat mortuo simillimus, 224. a.
 Resurrectio duplex, 347. b. *Et seq.* 348. a. 352. b. 353. a. 361. a. Resurrectionis carnis fides adstruitur, 394. b. 403. b. 416. b. Impossibilitas ejus ab infidelibus objectata, ab ipsis eorum philosophis destruitur, 415. b. 416. b. Resurrectionem immerito negant Platonici, 202. b. Quomodo ex opinionibus contrariis Platonis & Porphyrii, resurrectionis carnis veritas elicitur, 416. b. Resurrectionem corporum designat Isaias, 361. b. Hanc mundum esse crediturum Christus praedixit, 415. eam praenuntiare maleficus Petri non compulsus est, *ibid.* Resurrectionis fidem cura sepulturae adstruit, 8. a.
 Re-

Resurrectionem corporalem primam & mille annorum sabatissimum futurum, quidam opinati sunt, 348. b. In ea opinione aliquando fuit Augustinus, 348. b. Ad primam resurrectionem non pertinent nisi qui beati erunt in æternum, 347. b. In resurrectione caro erit spiritalis, sed tamen caro, 410. a. In qua magnitudine quisque resurrecturus est, 410. a. Difficultates variz circa quantitatem corporum resurgentium, 406. b. & seq. An ad Dominici corporis modum, omnium mortuorum resurrectura sint corpora, 407. a. Corpora quibuslibet modis dissipata in integrum restituentur, 409. b. De capillis & unguibus in resurrectione, 408. b. Resurgentium corporibus vitia detrahentur, natura servabitur, 407. b. 408. b. Sexus uterque resurrecturus est, 407. b. Resurrectionem desiderabiliter & patienter sancti expectant, 203. a. Hæc fructus est mediationis Christi, 136. a. Retica annona, 300. b.

Rex nomen imperii primum fuit, 38. b. Reges melius dicti a regendo, quam a regnando; 75. a. Primi iusti, pastores pecorum, magis quam reges hominum constituti sunt, 335. b. Facile invenitur qui timeat se fieri regem, nullus qui se nolit esse felicem, 62. a. Inter honores non obliviscantur reges se esse homines, 83. b. Nihil interest sub quo rege vivat homo, si ad impia non cogitur, 78. a. Regum primorum (Romanorum) studia, 38. b. Regum unctio, typus Christi, 283. b.

Revolutio rerum omnium in eundem ordinem eademque speciem non admittenda, 186. a. Quibus argumentis probatur a philosophis, 188. a. Respondetur illis, 188. b.

RHADAGAIUS Gothorum rex quanta suorum clade a Romano victus est uno die, 82. b. Vinci illum non posse jactabant pagani, quod deos coleret, 83. a.

RHADAMANTHUS, Xanthi filius ex Europa, 297. b.

RHEA seu Ilia mater Romuli, 301. b. de Marte geminos concepit fertur, *ibid.* *Vide* Sylvia.

Rhinocorura civitas, 262. a.

Roma quasi secunda Babylonia, 293. b. 302. a. posteris Æneæ condita, 35. b. Romulo & Remo, 37. a. De tempore Urbis conditæ non convenit inter auctores, 35. *Nor.* e. quo anno regni Juda & Israel condita est, 302. a. & quo Numitoris, *ibid.* Expulsis regibus incredibiliter brevi ætatis spatio plurimum crevit. 26. b. Ab Alarico capta est & direpta, 2. a. & *Nor.* 4. b. parcebatur iis qui ad loca sancta confugerant, *ibid.* & 30. a. 44. a. Barbarorum humanitas erga plerisque Romanorum, *ibid.* & 4. b. Gallis capta, spoliata, & incensa, 30. a. 44. a. eam Camillus a Gallis liberat, 55. a. Romæ excidium clementia Dei temperavit, 17. b. Romæ incendium publicum, 45. b. Romæ excidium a Gothis, 243. b. Roma imprudenter diis Iliacis commissa est, 37. b. Romam non ideo fuisse infelicem quod deos colere desierit, probatur, 9. a.

Romani a Trojanis oriundi, 35. a. 36. a. & ex Laurentibus, 299. a. Æneæ & Asaraci domus vocantur, 240. a. Romanis sub Numæ regno per triginta novem annos pax summa fuit, 38. a. b. non beneficio deorum, *ibid.* Eorum vita sub regibus, 42. a. Tarquinio expulso a dominatu regio liberantur, 304. b. Quam horrendos exitus Reges habuerunt, 42. a. Romani Regum impatientes, Consules creantur, 75. a. Quantum brevi sub Consulibus creverit imperium, *ibid.* Romanorum republica vera nunquam fuit, 338. a. Qua ratione & populi & reip. nuncupationem sibi vindicare possint, 342. a. Quibus malis vexata sit resp. Rom. post initia consularis Imperii, 43. b. Sententia Ciceronis de rep. Rom. 28. b. eam lugubriter deplorat amissam, 29. a. De reip. Rom. vitiis plura Sallustius, 27. a. Romanorum victoriæ quales fuerunt, Consulum tempore, 43. b. Nihil de victoriis suis retulere præter gloriam inanem, 78. a. Amore primivus libertatis, post etiam dominationis, & cupiditate, laudis multa fecerunt, 75. a. Duo ad facta miranda eos compulerunt, libertas & cupiditas laudis, 78. b. Primus libertatis eorum annus, tumereus & tartareus, 43. b. Eis libertatem jam quidem languidam omni modo Cæsar Aug. extorsit, 47. b. Romani laudis avidissimi, 24. a. & dominationis, 16. b. Quibus gradibus ad hanc dominandi libidinem devenerunt, *ibid.* Tanto magis belli & dominationis laude claruerunt,

quanto minus se voluptatibus & avaritiæ dederunt, 75. b.

Romanorum imperium, florentissimum, 293. a. A diis constitutum, auctum, & conservatum non potest dici, 55. b. 74. b. Quare a Jove constitutum & auctum illud putant, 58. a. A Deo vero est dispositum, 82. b. Quare ad tantam gloriam illud pervenire Deus permisit, 81. a. Magnitudinis illius causa nec fortuita, nec fatalis, 67. b. Quibus moribus meruerint, ut verus Deus, quamvis eum non colerent, augetet eorum imperium, 74. b. Eorum bonis moribus reddidit Deus pro mercede gloriam humanam, 77. b. 78. a. An non potuit magnum esse imperium, nisi bellis esset inquietum, 38. a. Romani bellum impie intulerunt Albanis, 40. b. & injuste, 41. a. Romanorum bellum cum Etruscis, 43. a. Romanorum exercitus ab hostibus fusi, 44. b. Variæ contra eos conspirationes hostium, 44. b. Quantis bellis afflicti post conditam ædem Concordiæ, 49. a. quantis cladibus adriti sub bellis Punicis, 45. a. & ab Annibale, 46. a. Ex servis & reis exercitum instituere, arma ex templis detrudere, coacti sunt, 46. a. Stipendiis sufficiens ærarium defecit, *ibid.* Romanarum calamitatum enumeratio, 44. a. Rom. Imperio Gladiatorum potentia terribilis fuit, 54. a. In calamitatibus suis nullum a diis suis auxilium acceperunt Romani, 44. a. Felicitatis & gloriæ eorum deos tutores non esse ostenditur, 46. b. Quam insipienter diis penatibus Trojæ, Urbem servandam commiserint, 2. b.

Romanorum primis conjugis, non Venus, sed Bellona aut Aleto præiit, 39. b. Quo jure, quo fœdere obtinuerint prima conjugia, *ibid.* Romanorum fœdus fœdum cum Samnitibus, 44. b. Romana resp. quibus malis interioribus exagitata est, 48. a. Sua se quodam modo magnitudine fregit, 317. a. Romanorum veterum virtutes & vitia, 76. a. Virtutes quæ in primis Romanis laudantur, paucorum sunt, non omnium, *ibid.* & seq. Jus bonumque apud eos non legibus magis, quam natura valere, dixit Sallustius, 25. b. 26. b. Moribus antiquis restat Romana virisque, 29. a. Romani stante Carthagine optimis moribus & maxima concordia egerunt, 26. b. Quam corruptis moribus fuere ante adventum Christi, 27. a. b. 29. a. 30. a. 32. b. Varia injustitiæ Romanorum exempla, 25. b. Nulla umquam cura fuit diis eorum, ne malis moribus resp. deperiret, 30. a. 31. a. b. Romanos patriæ everfionon correxit, 17. b. Difficilius aliquid egerunt pro patria terrena, quam quod a Christianis exigitur pro cælesti, 78. b. & seq. Matronarum Romanorum mores pestilentia graviores, 44. b. Mulieres Romanæ gravi pestilentia afflicte, *ibid.*

Romanorum ingratitude erga Christum, 2. a. 19. a. Injuste mala imputant Christianæ religioni, 16. a. 17. b. 18. b. 27. a. b. 29. b. 30. a. Quæ clementer gesta sunt in everfione Urbis sub Alarico, Christo tribuenda, 4. b. 19. a.

Romanorum dii innumeri, 55. b. Deorum numerositas nihil Romanos juvit, 39. a. Præter constitutionem Numæ, multos deos adjecerunt, 39. b. non ratione, sed adulatione quosdam sibi deos instituerunt, 25. a. Romanos Juno cum Jove & Venus fovebant, 39. a. Romani diis suis sapientiores, 24. b. Præcepta vivendi a diis non receperunt, 25. b. Solonis leges ab Atheniensibus mutuati sunt, *ibid.* 44. a. has meliores facere conati sunt, *ibid.* Aufferendo poetis libertatem in homines quam dederunt in deos, melius de se quam de diis senserunt, 23. b. 24. a. Theatricas artes diu non noverant, 24. a. Romanorum viri nobilissimi, Reguli, Scævole, Scipiones, Fabritii, 34. a. Ordines duo apud eos splendidi, equestris & senatorius, 50. a. Romani cives censentur omnes qui ad imperium pertinebant, 78. a. Romani supplicio virgarum exempti, 26. & *Nor.* Plebs quæ suos agros non habebat, de publico vivebat, 78. a. Non solum jugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus imposuere, 330. b. Nihil nocuerunt gentibus, quibus subjugatis leges suas imposuerunt, 78. a. Imperii sui fortitudinem ac stabilitatem auspicio indicari vane existimant, 64. b. Ejus termini mutati sub Hadriano, & Juliaho Imp. *ibid.* & sub Joviano, 65. a. exercitus fusi, *ibid.* 82. a.

ROMULUS Martis ex Ilia Sylvia Vestali filius, 25. b. 36. a. b. Romulus & Remus an a lupa nutriti, 302. a. Romulus dictus est Quirinus, 25. a. occiso fratre Romæ regna-

- regnavit, 41. b. decimus quintus est ab Ænea rex in Latio, 301. b. Caini est imitator, 228. b. fratrem occidit, ut totam dominationem haberet unus, 228. b. Romulum propter ferocitatem a Senatu discerptum quidam ferunt, 41. b.
- ROMULUS** Romæ conditor, deus factus, 301. b. 303. b. quo modo, 41. b. 42. a. Romulum creditum esse deum tenent litteræ, non factum docent, 396. b. Ne unum quidem martyrem habuit, quando est deus creditus, *ibid.* & 397. a. Romuli divinitas mirabiliter credita, quod eruditus temporibus factus sit deus, 396. a. Ejus divinitas divinitati Christi opponitur, 396. b. & exploditur, 396. b. Romuli divinitatem non amore erroris, sed amoris errore credidit Roma, 396. a. Romulum appellabant deum gentes Romæ subditæ, ne Romam offenderent, 396. a. b. Romanorum adulatio erga Romulum, 41. b. Illum diis multis prætulere, 25. a. Flaminem ipsi instituerunt, *ibid.* Romulus inter semideos numeratur, 24. b. Illum potius semideum quam deum, secretior Romanorum doctrina commendat, 25. a.
- RUSICO** dea, 61. a.
- RUMA**, id est mamma, 101. a.
- RUMINA** dea, 57. b. 94. b. 101. b.
- RUMINUS** appellatur Jupiter, quod mamma animalia aleret, 101. a.
- RUNCARE** frumentum, id est a terra auferre, 56. a.
- RUNCINA** dea præfecta frumentis cum runcantur, 55. b. 56. a.
- RUSINA** dea ruribus præfecta, 55. b.
- RUSOR** deus, 116. b.
- 3
- SABBATI** vacatio quid figurabat, 165. a. Sabbatum maximum vere in beatitudine, 420. b. Hujus sabbati non erit vespera, *ibid.* & 421. b. Sabbatum illud nos ipsi erimus, *ibid.* Sabbata Judæorum a Seneca reprehensa, 95. a.
- SABELLIANORUM** hæresis, 153. a. 166. a.
- SABINARUM** raptus, 25. b.
- Sacerdotes** non nomine, sed sanctitate pensandi sunt, 362. b. Sacerdotes sunt omnes Christiani, 353. a. proprie tamen episcopi & presbyteri, *ibid.*
- Sacerdotium** Aaronis sublatum, 278. b. Sacerdotii commutatio futura in novo Testamento, præfiguratur in veteri, 275. a. 273. a. b.
- Sacra** deorum qua ratione instituta, 129. a. Sacrorum causas nec populo, nec Senatui, nec ipsis sacerdotibus innotescere voluit Pompilius, 111. b. ut eas a dæmonibus acciperet, nec tamen comburere eas admoneretur, occulta Dei providentia factum est, 112. b. Quam crudelia illa Sacra, 21. b. turpia, 20. a. 21. b. 108. a. & inhonestas, 91. b. An possint hinc excusari, quod suas interpretationes habeant, 92. a. Ea honestare & justificare frustra conatus est Varro, 111. a. Mimica esse illa intellexerunt nonnulli inter Paganos, 91. a. Sacrorum quindecim viri apud Romanos, 88. a.
- Sacramentum** altaris, 144. b. In eo tota Ecclesia offertur, *ibid.* Sacramentum sanguinis Christi, 258. b. Quibusnam proficit sacramentum baptismi, & corporis Christi, 387. b. Ex latere Christi manarunt Sacramenta quibus credentes initiantur, 245. b.
- Sacramenta** Judæorum a Seneca reprehensa, 95. a.
- Sacrificium** etiam ab homine fit, vel offertur, tamen res divina est, 144. a. Deo non est acceptum sacrificium eorum qui pravo sine sacrificant, 230. a. Antiquitas cultus Dei in sacrificando, 143. a. Sacrificia ante diluvium celebrata, 238. b. Sacrificium uni vero Deo debetur, 128. b. 129. b. 143. a. 199. b. 336. a. Id adtestantur miracula quæ per Arcam testimonii facta sunt, 151. a. Sacrificia cur sibi voluit offerri Deus, 151. a. non ex indigentia ea requirit, 143. a. 150. a. 151. a. sed ob utilitatem hominum, 341. b. Totum quod recte colitur Deus, homini prodest non Deo, 143. a. Sacrificia antiquorum eas res significabant qua aguntur in nobis, ad hoc ut in hæreamus Deo, 143. a. quare mutata sunt, 143. b. Quæ de sacrificiis leguntur esse divinitus præcepta, ad dilectionem Dei & proximi significanda referuntur, 143. b. Sacrificia per se ipsa non requirit Deus, quibus signifi-
- cantur sacrificia quæ requiruntur, 143. b.
- Sacrificium** verum & perfectum quodnam sit, 144. a. Sacrificium visibile invisibile sacrificii sacramentum, 143. a. 151. a. Homo ipse in corde suo invisibile sacrificium Dei, 151. b. Sacrificium contriti cordis, & non sacrificium trucidati pecoris, vel Deus, 143. a. Sacrificium præclarissimum atque optimum nos ipsi sumus, 341. b. Nihil Deo acceptius offerunt justi quam seipos, 366. a. Primi parentes in paradiso se ipsos Deo mundissimas hostias offerebant, 366. b. Sacrificium justitiæ soli primi parentes in paradiso, & sancti in cælo offerunt, 366. a. 367. a. Sacrificium pro peccatis non offerent sancti, 366. b. Sacrificium visibili non alteri offerendum, quam illi cui invisibili debetur, 151. b. Nec bonis diis, nec malis debet offerri, 339. a. nec Angelis & virtutibus Dei, 341. a. Martyribus non offertur, 134. b. 135. b. 404. a. Sacrificium seu divinos honores Angeli hominesque sancti respuerunt, 151. b. cur exegerint dæmones, 238. b. Ideo sibi exigunt dæmones, quia vero Deo deberi sciunt, 151. b. non corporis cujuslibet fumo, sed supplicantis animo delectantur, *ibid.*
- Sacrificium** Ecclesiæ quotidianum, 152. a. Sacrificium est corpus Christi, quod nos ipsi, 404. a. Sacrificia omnia sacrificio nostro cesserunt, 341. b. Sacrificia prisca sanctorum, figuræ veri sacrificii Christi, 152. a. Sacrificio corporis Christi, spiritus maligni fugati, 405. a.
- Sæculorum** ordo quasi cæmen pulcherrimum ex antichetis constans, 169. a. Sæculorum revolutionem quare quidam philosophi admiserunt, 185. b. Sæcula sæculorum quid sint, 189. b. Sæculum per mare designatur, 301. a. Sæcularia dicuntur multa quæ in hoc sæculo sic aguntur ut brevi tempore transeant, 263. b.
- Saguntum** urbs olim clarissima Hispaniæ Tarraconensis, 46. Nor. d. ab Annibale obsidetur, & strage magna diruitur, *ibid.* Saguntinorum in extremis positum, miserabile consilium, 46. b. universam civitatem suam interire maluerunt, quam fidem Romanis datam frangere, 397. a.
- Sai** Agrigentinus Siciliae, admotus igni fluxit; admotus aquæ crepitavit, 374. a. 376. a. Coaversio uxoris Lot in salem quid nos edocet, 145. a.
- SALACIA** Neptuni conjunx, 56. a. 105. b.
- Salamandra** in ignibus vivit, 372. b.
- SALUSTIUS** nobilitate veritatis historicus, 3. b. 293. a.
- SALOMON** pacificus est Latine, 282. b. figura Christi, *ibid.* Pax regno ejus promissa, umbra pacis regni futuri, 285. b. Promissiones ad David factæ, non in Salomone, sed in Christo completæ, 282. a. Salomoni magis obfuerunt secundæ res, quam profuit ipsa sapientia, 289. b. Salomon genuini libri, Proverbia, Ecclesiastes, & Canticum canticorum; Sapientia vero & Ecclesiasticus, propter eloquii similitudinem, ipsius dicuntur, 289. b.
- Salonitana** urbs, 346. b.
- Salus** civitatis Dei per fidem acquiritur, & sine fide stare non potest, 397. a. Salutis non est quisque dignus voluntate humana, sed divina gratia, 35. a. Salus quæ erit in futuro sæculo, erit & ipsa finalis beatitudo, 329. a.
- SALUTI** Romæ templum constitutum, 48. b.
- SAMIA** Sibylla quo tempore fuit, 304. a.
- Samnites** Romanorum exercitum in Caudinis furculis opprimunt, 44. b.
- Samos** insula Junonis dilecta, 91. b.
- Samotheas** dii, 109. a.
- SAMSON** Hebræorum judex, putatus Hercules, 301. a. ab homicidii crimine quo pacto excusatur, 12. b. 14. a.
- SAMUEL** non de filiis Aaron, 278. b. In ipso figurata est mutatio veteris sacerdotii, 278. a. b.
- Sanctitas** corporis in quo sita sit, 10. b.
- Sanctus**. Quanto quisque est sanctior, tanto est ejus in orando fletus uberior, 357. b. Nihil perit sanctis in amissione rerum temporalium, 6. a. Mors eorum pretiosa, 196. b. Eorum merces non in hoc mundo, 78. a.
- Sancti** antiqui in inferis usque ad redemptionem Christi, 356. a. Nunc regnant sancti cum Christo, & sunt regnum ejus, 351. b. Recte cælum appellantur, 365. b. Deum habere, atque ipsius esse, summum sanctis est atque totum bonum, 374. b. Sanctorum intercessionem in novissimo judicio, 382. b. & *seq.* Multa de cultu divino

vino usurpata sunt ad colendos sanctos, 203. b. Quid sentiendum de his quæ cum fieri non liceant, a sanctis facta noscuntur, 14. b. Quod a sanctis ex inspiratione peculiari contra legem factum est, non licet imitari, 14. b.

SANCUS sive Sanctus Sabinorum rex in deos relatus, 301. a. Sanitas immortalitas dicitur, 361. a.

SAPHIRUS quartus-decimus rex Assyriorum, 295. a.

Sapientia pietas qua recte colitur verus Deus, 226. b. Sapientia vera intentionem suam in æternam beatitudinem dirigit, 338. a. Nulla est vera, sine vera religione, 20. b. Sapientia Dei in animas sanctas se transfert, amicos Dei & Prophetas constituit, 223. b. Sapientia Patriarcharum & Prophetarum, longe omnium antiquissima, 312. b. Sapientiam quam sibi sapientes arrogant, non quam eis donavit, perdit Christus, 156. a. Sapientia cælestis cum sapientia civili comparatur, 314. a. Cælestis civilem auctoritate & virtute superat, 313. a. Sapientie amor purgat ab avaritia sordibus, 102. a. Sapientie studium in actione & contemplatione versatur, 114. b. Sapientie spiritus quomodo multiplex, 167. a. Sapientie librum adhibet Aug. ut canonicum, 200. a.

Sapientis imitator, cognitor, & amator Dei dicitur a Platone, 115. a. Sapientis sit anima participatione incommutabilis sapientie, 166. b.

Sapientes Septem, 303. b. quo tempore fuerunt, 304. a. unde sic appellati sunt, *ibid.* Nihil quod ad litteras adinet posteris reliquerunt, *ibid.* Solus Thales Milesius disputationes suas litteris mandavit, 113. a.

SARDANAPALUS Assyriorum rex voluptatibus deditus, 28. b. ejus epitaphium, *ibid.* *Not. a.*

SARPEDON Xanti filius ex Europa, 297. b.

SARÆ cur nomen mutatum, & utriusque nominis interpretatio, 264. b. Saræ pudicitia in Ægypto custodita, 259. b. Sara usa est jure suo in utero Agar, 227. b. Ejus sterilitas quid significat, 228. a. Sterilitatis illius multiplex causa, 264. b. fecunditas donum Dei, *ibid.*

Saturnia urbs, 98. b.

SATURNINUS episcopus Uzalenis, 398. b.

SATURNINUS tribunus plebis, 49. a.

SATURNUS a facione dicitur, 102. a. Ante filium suum Picum in Italia regnasse creditur, 299. a. Ipse est Jupiter, 102. a. Quibus Saturnum rationibus probarunt esse colendum, 104. a. Hostie humane ipsi oblatæ, 104. b. Cur patrem castrasse dicitur, *ibid.* cur filios suos devorare, 92. a. Saturno suppositus lapis quem pro filio devoraret, 100. b. Saturni fabulæ interpretatio, 104. b. Saturnus temporis longitudo est, 56. b. Saturni stella, 103. a.

SAUL primus rex Israelitarum, quot annos regnavit, 301. b. Cur David tantopere veneratus est unctionem in Saule, 280. a. Saulis regnum umbra futuri regni in æternitate mansuri, 280. a. Saul figura populi Israel, 281. a.

SCÆVOLE pontifex, 63. b.

Scapus Priapi, 107. b.

Scenici actores in reip. administrationem apud Græcos recepti, 23. a. infames apud Romanos, 33. b. 34. b. Non contentantur notantur apud Romanos, apud quos colantur dii qui ludis scenicis gaudent, 24. a.

Scientia Dei invariabilis, 170. b. est causa rerum, scientia vero hominum causatur a rebus, 16. b. Scientia datur certissima, 337. b. non prodest sine caritate, 138. b. Scientie amor, 114. b. præter homini, animanti nulli inest, *ibid.* Sensibus irrationalium inest quedam scientie similitudo, 115. a. Scientie malorum duæ, 420. b. Scientias discere quam pœnale sit pueris, 381. a.

Sciopodæ quasi umbripedes, 253. a.

SCIPIO Nafica electus pontifex ad suscipienda Phrygia facta, 16. a. 20. b. volebat Carthaginem Romæ æmulam dirui, quare, 16. b. Theatrum & spectacula prohibenda esse Senatui persuasit, 17. a. b. 20. b.

SCIPIO Cneus, 22. a. 23. b.

SCIPIO Africanus major patriam salvam & liberam reddidit, 47. a. quam ingrata erga eum patria fuit, *ibid.*

SCIPIO Æmilianus, qui & Africanus minor dictus est, 22. a. *Not. b.* æmulam Romæ Carthaginem delevit, 47. b. Quid de republica senserit apud Ciceronem, 338. a. b.

Scorta apud paganos licita, 220. b.

Scriptura canonica a quo condita, 223. a. Scriptura cano-

nica & apochrypha quænam sit, 244. a. Scripturæ sacræ, variz versiones, 315. a. ejus fides repetenda est ab originali lingua, 236. a. Quare quadam in versione. LXX. inveniuntur, quæ non sunt in codicibus Hebræis, & econtra, 315. b. Hebræis codicibus, & LXX. versione utendum, 316. a. Quid asterisci, aut virgulæ jacentes in editionibus Scripturæ significant, 315. a. Scripturæ auctoritas mirabilis, 184. b. & eminentissima, 163. b. De auctoritate Proverbiorum, Ecclesiastici, Cantici canticorum, Ecclesiastici, & Sapientie, 289. a. Item Malachiæ, Aggæi, Zachariæ, Esdræ, 292. b. Scriptura jam veritatem suam, orbi terrarum demonstravit, 370. b. Scripturis canonicis credit civitas Dei, 337. b. Fides ex illis concepta est, *ibid.* Earum concordia, 313. a. Scriptura quomodo intelligenda & explicanda, 239. b. explicabatur in Ecclesia, 34. a. Scripturæ obscuritas est utilis, 170. a. Loca obscura aliis manifestis & minime dubiis explicanda, 170. a. Scripturæ auctoritas in narratione rerum gestarum quanta, 313. a. Nostræ religionis historia quidquid resistit, & falsissimum, *ibid.* In historia Geneleos non omnes homines nominantur qui tunc erant, 231. a. Quodnam est propositum hujus historie, *ibid.* An quidquid historice prædictum completumque refert, aliquid allegorice implendum significet, 274. b. Non omnia quæ gesta narrantur in Scripturis aliquid significant, 249. a. Quæ vero aliquid significant, ad Christum & Ecclesiam sunt referenda, 248. b. Quare quædam dicuntur quæ ad Civitatem Dei non pertinent, 249. a. In rebus gestis quas narrat, futura præntiat, 273. a. Quæ ita dicuntur ut rebus humanitas seu divinitus gestis sive gerendis convenire non possint non inaniter dicta, 274. b. Omnia significantia videntur quodam modo rerum quas significant sustinere personas, 318. b. Locutiones tropicæ miscentur propheticeis, 286. b. & propriis, 361. b. Scriptura uti consuevit plurali pro singulari, 270. b. Pro omnibus aliquando ponit multos, 364. a. & futurum pro præterito, ac præteritum pro futuro, 369. a. Quare gladius bis acutus Scripturæ multæ sub nominibus Prophetarum & Apostolorum præferuntur, 244. b.

Scythæ philosophi, 117. b.

Seducti intelliguntur, qui id quod faciunt non putant esse peccatum, 217. a.

SECRETIA dea præfecta frumentis cum jam essent super terram, 55. b.

SEJA dea cui frumenta fata commissa erant, quamdiu essent sub terra, 55. b.

Selenites lapis Perficus, cujus candor interior cum luna crescit atque deficit, 374. a.

SEM interpretatur nominatus, 247. a. fuit figura Christi, *ibid.* Filiorum Sem generationes usque ad Abraham diriguntur, 253. b.

Semen muliebre, 92. b. Membra omnia sunt latenter in femine, 406. b.

SEMIRAMIS uxor Nini, 293. a. incestuosa, 293. b. a filio interfecta perhibetur, *ibid.* Babylonem aut condidit aut instauravit, *ibid.*

Senarii numeri perfectio, 176. a. Illo operum Dei perfectio significata est, *ibid.*

SENECA Apostolorum temporibus claruit, 94. a. Populi Romani Senator erat, 94. b. deos colebat, *ibid.* quid de simulacris deorum sensit, 94. a. quid de eorum cultu, 94. b. Sabbata & Sacramenta Judæorum reprehendit, 95. a. Christianos nec vituperat, nec laudat, *ibid.* Liber ejus contra superstitiones, 94. a.

Sensibilia quænam sunt, 116. a. Sensibilia non quia sentiunt, sed quia sentiuntur nuncupata sunt, 174. b. Sensibilia ita corporis sensu capimus, ut de his non sensu corporis judicemus, 174. b. Sensibilia intelligibilibus postponenda censuerunt Platonici, 137. b.

Sensus corporis quidam philosophi semper, alii non semper, alii nunquam putarunt esse credendum, 313. b. Illis in rei cuiusque evidentia credendum, 343. b. Miserabilis fallitur qui nunquam putat eis esse credendum, 337. b. Sensus interior in homine, 175. a. Sensus irrationalium animantium inest quedam scientie similitudo, 174. b.

Sententia unde nominatur, 162. b. Ubi paris numeri sententia

- tentia fuissent, praeponi absolutio damnationi solebat, 296. b.
 SENTIA dea, quae sententias inspirat, 57. b.
 SENTINUS Deus, 96. b.
 Septenarii numeri perfectio, 176. b. pro universo saepe ponitur, 176. b. universae Ecclesiae perfectionem significat, 276. a.
 SEPTUAGINTA interpretatio a Ptolemæo rege Aegypti procurata, 118. b. Historia hujus versionis, 314. b. non contulerunt secum, *ibid.* mirabilis eorum consensus, *ibid.* Septuaginta interpretum auctoritas, 236. a. 244. b. inter Prophetas habentur, 315. b. Eorum versio in usu apud Latinas Ecclesias, 315. a. eam ceteris praefendam Judaei existimant, *ibid.* Quid sentiendum de varietate quae est inter hos interpretes & codices Hebraeos, *ibid.* Codices Gracos interpretationis LXX. ex Hebraeis emendandos quidam putarunt, 315. a. LXX. ab Hebraica veritate non discrepant, 316. a.
 Sepulturae cura laudabilis, 8. a. Deo placet, 8. b. Fidem resurrectionis adstruit, *ibid.* Sepultura Christianis sine eorum damno deesse potest, 7. b. 8. b. Hanc philosophi contemserunt, 8. a. & saepe universi exercitus, *ibid.* Sepultura conditio, curatio funeris &c. magis sunt vivorum solatia quam subsidia mortuorum, 8. a.
 SERAPIS maximus Aegyptiorum Deus, unde sic dictus, 294. b. Caputalem pendebat poenam quisquis eum hominem fuisse dixisset, *ibid.* deliramenta circa cultum ejus, *ibid.*
 Sermo Dei non semper hominem convertit, 229. b.
 Sermo dicitur Mercurius, 102. b.
 Serpentes diu vivunt, 120. b. sunt visu acuto, 418. a. quosdam volasse legitur, 51. b. Serpens aeneus quid significet, 145. a. hunc cum populus tamquam idolum colere coepisset, rex Ezechias contrivit, *ibid.*
 Q. SERTORIUS. Marianarum partium sectator, a Sylla profcriptus, 50. b. *Not.* f. bellum civile excitavit, *ibid.*
 C. SERVILIUS praetor, 49. a.
 Q. SERVILIUS magister equitum, 44. a.
 Servitus orta ex peccato, 335. b. Servitus poenalis, qua lege ordinatur, 336. a. Quibusdam utilis est, 338. b. & hac ratione dici potest justa, 338. b. servitus Aegyptiaca quot annis duravit, 261. b. Felicitas servituti homini, quam libidini, 336. a. servitus sub vitiis gravissima omnium, 53. b.
 Servi unde dicti, 335. b. Nomen istud culpa meruit, non natura, *ibid.* Nusquam Scripturarum legitur, ante maledictionem Noe in Canaan, *ibid.* Nullus natura, in qua prius Deus hominem condidit, servus est hominis aut peccati, 336. a. Servi quomodo a primis patribus habiti, *ibid.* Servis tamquam filiis consulatur ad colendum Deum, 336. a. Quo modo suam servitutem, aliquatenus liberam facere possunt, *ibid.*
 SERVIVS Tullius rex Romanorum, 42. a.
 SETH resurrectio interpretatur, 238. b. 239. a. quo sensu natus Adæ pro Abel, 200. b. Seth filii, filii Dei, & angeli Dei dicti sunt, 243. b. antequam cum filiabus hominum miscerentur, Deo generabant, non sibi, 243. b. Seth successio decem generationibus clauditur & duodenario numero finitur, 241. b.
 SEVERUS Imperator, 320. b.
 SEVERUS Milevitanus episcopus, 373. b.
 Sexus in creatione distinctio, 222. a. b. Sexus uterque refurget, 407. b. Sexus femininus non est vitium, sed natura, *ibid.* Sexus feminei in masculinum conversio, 51. b.
 Si pro nequaquam, ponitur in Scriptura sacra, 283. b.
 SIBYLLAS plures fuisse Varro prodit, 302. b. Sibylla Erythraea, *ibid.* & *seq.* Cumæa, 303. a. Samia, 304. a. Sibyllini libri, genus oraculi, 45. a.
 Sicilie montes flammis astant, integri perseverant, 372. b.
 SICIONIORUM regnum, admodum parvum, 293. a. florebat Abrahæ temporibus, 258. b. quando consumitum, 301. a. quot annos duravit, *ibid.*
 Sidera partes Jovis esse, eaque vivere ac deos esse dixerunt, 58. a. Ea quibusdam propriis animis vivere an Platoni concedendum, 200. b. Sideribus voluntates animi non subduntur, 70. b. Qui contendunt sideribus deterni quid agamus, aut quid pariamur, Dei cultum evertunt, 68. a. Si caelestis necessitas admittitur, quale
 judicium de hominum factis Deo relinquatur, 68. a.
 Signa & prodigia mendacii, 359. a.
 SILVANUS deus feris mulieribus infestus, 92. b.
 Silvani incubi, 243. a.
 SILVIUS Aeneæ filius postumus, quartus rex Latinorum, 301. a.
 Simulacra veteres non habebant, 304. a. quo tempore diis constituta, 303. b. Seneca reprehensa, 94. a. Simulacrorum institutio Cicero non probatur, 65. a. Simulacra qui instituerunt populis, & metum demserunt, & errorem addiderunt, 56. a. 98. b. Castius sine simulacris religionem observari sensit Varro, 66. a. Judææ gentis exemplo confirmat, *ibid.* Simulacra velut deorum corpora esse asserit Trismegistus, 124. b. In his fallacia oracula reddebant Demones, 304. a. Simulacrum ferreum magneticibus lapidibus in templo quodam suspensum, 375. b.
 Simplex natura unde dicitur, 166. b. Simplicia principaliter vereque dicuntur, quae divitia sunt, 167. a.
 SIMPLICIANUS Mediolanensis episcopus, 157. b.
 Sinitense castellum, 401. a.
 Sion interpretatur speculatio, 287. a.
 Societatis unitas & vinculum concordiae commendatur in propagatione hominum per unicum hominem, 191. b. 192. a. 194. a. *Vide* Vita socialis.
 SOCRATES auditor Archelai, & Platonis magister, 113. b. cur omnis physicis de moribus scripserit incertum est, 113. b. In activa sapientiae parte excellit, 114. b. 311. b. Post Esdras invenitur in Chronicis, *ibid.* Socrates cur morte multatus, 114. a. Eum civitas Atheniensium quae publice damnaverat, publice luxit, 114. a. Accusatorum ejus alter vi multitudinis oppressus interit, exilio voluntario mortem evasit, 114. a. Socratis demon, 120. a.
 Sodomitarum supplicium, specimen futuri judicii, 265. b.
 Sodomorum terra Dei paradiso comparata, 377. b. ejus facies mutata, *ibid.* Sodomorum poma interiorum favillam mendaci superficie maturitatis includunt, *ibid.*
 Solem lapidem esse ardentem dixit Anaxagoras, 313. b. negavit esse deum, sicut & Epicurus, *ibid.* Sol, Luna & stellæ in mundo ut sensus dei, 106. a. Solem & sidera animalia esse beatissima & sempiterna docebant Platonici, 157. a. solis defectio in passione Christi, praeter canonicum siderum cursum, 42. a. solis defectio naturalis sub Romuli interitum, 41. b. Quidam peccantes aut debita non reddentes poni a iudicibus jubentur ad solem, 181. a.
 SOLON Atheniensis unus e septem sapientibus, 304. a. quosdam leges Atheniensibus dedit, *ibid.*
 Somnus saepe somniorum visus inquietus, 352. a.
 SOPHONIAS quo tempore prophetavit, 309. a.
 Species corporales & intelligibiles, 182. b.
 Spectacula quam periculosa, 17. a. Spectacula prohibita persuasione Scipionis Nasticæ, 17. a. b. 20. b.
 Speculatores, hoc est, populorum praepositi, 6. a.
 Spes salutem & beatitudinem in hac vita nobis obtinet, 329. a.
 SPEUSIPPUS fororis Platonis filius, ejusque in Academia successor, 119. a.
 Sphinx monstrum, 298. a.
 Sphinges, 253. a.
 SPINIENSIS deus, 120. b.
 Spiritales inter se nullo modo dividuntur, e contra carnales, 261. b.
 SPIRITUS-sanctus tertia in Trinitate persona, 173. a. Patri Filioque est communis, 173. a. Illum patris & Filii sanctitatem, quam bonitatem, facilius audeat dicere Augustinus, 173. b. Septenario numero saepe significatur, 176. b. Dei est digitus, 272. a. Ejus effusioem in omnem carnem Joel prophetavit, 306. b. & Naum, 307. a.
 Spiritus hominis qualis erit in caelo, 415. a. Modus quo spiritus adherent corporibus, comprehendi non potest, 379. a. Spiritus immundi, demones mali, 23. a. Spiritus maligni e domo quadam sacrificio corporis Christi fugati, 400. a.
 SPURUS MELIUS, quia tempore famis frumenta largitus est plebi, crimen affectati regni incurrit, & ob hoc occisus, 400. a.
 Sta-

Stabulariæ mulieres in Italia, quas homines in iumenta
vertisse ferebant, 300. a.
STATILINUS deus 120. a.
STATIUS poeta, 22. a. *Nor.* h. 23. b.
Stellæ quædam deorum nominibus appellatæ, 102. b. Qua-
rumdam stellarum præ ceteris fictitia divinitas explodi-
tur, 109. a. Stellæ omnes non possunt numerari, 20. b.
quomodo de cælo casuræ in novissimo Iudicio, 365. a.
STEPHANI MARTYRIS revelatio, 402. *Nor.* a. ejus Me-
moriam Hippone regio, 402. a. b. extra basilicam erat
403. b. Quot & quanta miracula facta sunt ad Memo-
rias Stephani quæ sunt Hippone & Calamæ & Uzali,
402. a. Stephani reliquiæ in Memoriam ad aquas Tibi-
litanas allatæ, 401. a. mulier cæca ibi sanata, *ibid.* Lu-
cillus episcopus a fistula sanatus, *ibid.* Stephani Me-
moriam Possidius episcopus Calamam advexit, 401. a.
Illic opulatione S. Martyris Eucharius presbyter a cal-
culo sanatus est & postea fuscitatus, *ibid.* Martialis ad
fidem conversus, 401. a. Podagri duo fanati, 401. b. Puer
vitæ restitutus ad memoriam Stephani quæ est in eccle-
sia Auduri, *ibid.* Sanctimonialis item ad vitam revoca-
ta, *ibid.* Puella vitæ reddita ad Memoriam ejusdem
Martyris quæ est Hippone, *ibid.* Filius quoque Irenzi,
ejusdem Martyris oleo perunctus revixit, *ibid.* Item in-
fantulus Eleusini, *ibid.*
STERCES vel Stercutius agricola peritissimus invenit ut
fimo animalium agri fecundarentur, 299. a.
Stercus a Sterce agricola peritissimo sic dictum, 299. a.
STHENELAS bonus rex Argivorum, in deorum numerum
relatus, 295. b.
STIMULA dea, 57. b. 59. a.
Stoicorum error circa mala hujus vitæ, 328. a. secundum
carnem vivere censendi sunt, 209. a. Verbo tantum neg-
gant passiones cadere in sapientem, 130. b. non tam de
rebus, quam de verbis disputant, 214. a. Stoicus philo-
sophus in tempestatis periculo expallescens, 131. a.
STRATO Peripateticus, 88. b.
STRENIA dea, quæ strenuum facit, 57. b. 59. a.
Stuprum quod sine peccato proprio non valet evitari, præ-
ter culpam est patientis, 9. b.
Subhatatæ civitates in victoria Syllana, 50. a.
SUBIGUS deus, 93. b.
Subscudines, 246. b.
Suffragia iustorum aliis hominibus prodesse noverunt pa-
gani, 392. a. quibusnam proderunt in iudicio, *ibid.*
SUMMANUS deus cui nocturna fulmina tribuebant veteres
Romani, 62. b.
Summum bonum, æterna vita; summum malum, æterna
mors, 327. a. *Vide* Bonum, Beatitudo.
Superbia quid, 183. a. 217. b. nihilo propinquat, 218. a.
Qui sibi sufficere diligit, minus est, dum ab illo qui
vere ei sufficit, deficit, *ibid.* Superbia initium peccati
Adæ, 217. b. perverse Deum imitatur, 333. b. Christi
discipulum esse impedit vel non permittit, 157. b. Il-
lam Christus humilitate sua dejecit, 153. b.
Superbi sibi placentes appellantur in Scriptura, 218. a.
Superbis resistere etiam homines in laudibus ponunt,
1. b. Illis utile est cadere in manifestum peccatum, 218. b.
Superflua non nocent, axioma juris peritorum, 63. b.
Superioritas etsi ita administretur ut decet, indecenter, ta-
men appetitur, 339. a.
Superstitiones quomodo verus Deus subvertit, 65. b.
Superstitiosi quinam dicebantur, 65. b. quid differant a re-
ligiosis, 92. b.
Supplicii diurnitas an debeat respondere diurnitati deli-
cti, 379. b. *et seq.*
SYLLA, 49. b. Ejus mores & facta horrore sunt legentibus,
30. a. De vitiis Syllæ plura Sallustius, 27. a. Syllanum
bellum, 49. b. Syllæ adjuutores dæmones, 31. a. plus
damni Syllæ adtulit victoria, quam inimicis, 32. a. Va-
ria deorum responsa & oracula ipsi facta, 31. b. Nul-
lum de moribus corrigendis datum, *ibid.* 32. a. Syllanæ
victoriæ crudelitas, 49. b. 50. b. Vindex fuit crudelita-
tis Marianæ, 49. b. Syllana tabula proscriptorum, 50. a. b.
Syllogismi partes tres, 24. a.
SYLVIA alia Numitoris sacerdos Vestalis, mater Romuli,
36. a. b. *Vide* Rhea.
Symbolum fidei, 277. b.
Tom. VII.

SYMMACHUS Scripturam ex Hebræa lingua in Græcã
translulit, 315. a. quo tempore, *ibid.* *Nor.*
Synitensis ecclesia, 400. a.
Syracuse obsidio, 4. a. & everio, 4. a.

T

TABERNACULUM testimonii erat populo Dei in itinere
velut templum ambulatorium, 241. a. cur velis cili-
cinis cooperiebatur, *ibid.*
TALIO, 379. b.
TANTALUS, 298. b.
Tarentina urbs everfa a Fabio, 4. a. deorum simulacra
quomodo servata, *ibid.* Tarentini hostes Romanorum,
44. b.
TARQUINIUS Priscus rex Romanorum, 304. a. ejus mors
42. a.
TARQUINIUS superbus, quare sic dictus, 42. b. tyrannus
est appellatus, *ibid.* 43. a. Soceri interfectione ad re-
gnum pervenit, 42. a. de manubiis Capitolium erexit,
ibid. cum liberis suis Urbe pulsus est, 26. a. 42. b. 43. a.
in regnum redire frustra conatus est, 42. a. 43. a. Tuf-
culi privatam vitam egit, 42. b. Cumis obiit, 42. b.
Nor. b.
L. TARQUINIUS Collatinus maritus Lucretiæ, 26. a. *Nor.* c.
unus ex duobus primis consulibus, 43. a. Magistratu se
abdicare coactus, 26. a. *Nor.* & Urbe exire, *ibid.* 43. a.
Injuria in eum collata, vindicata, 43. a.
TATIUS rex Sabinorum, 40. a.
TARUTIUS juvenis ditissimus, 91. a.
TAUTANE Assyriorum rex, 301. a.
Teletæ consecrationes theurgicæ seu sacrificia perfecta,
145. b. *Nor.* f. Teletis nullorum deorum potest homo
purgari, 153. a. Teletas ac mysteria religionis Græci ta-
curnitate parietibusque clauderant, 65. b.
TELLUMO deus, 206. b.
TELLUS dea, 206. b. *et seq.*
TELXION quintus Sicyoniorum rex, 288. a. 293. b. Ludos
ei primitus institutos ferunt, *ibid.*
Temperantiæ officium, 327. b. Temperantiæ nomine
nonnulli principes Romani multam gloriam compara-
runt, 60. a.
Templum Salomonis destructum regnante Sedechia, 304. a.
Ejus instauratio inchoata sub Cyro, sed usque ad Da-
rium dilata, 304. b. Templi renovatio, novum Testa-
mentum significat, 318. b. Templum Dei, non de la-
pidibus & lignis, sed de hominibus ædificatur, 282. b.
quomodo, 287. b. Illud bene vivendo ædificamus, 297.
a. Templum Dei simul omnes, & singuli templa sumus,
142. a. Cur in templis in quibus Serapis & Isis coleban-
tur, simulacrum digito labiis impresso silentium inji-
cebat, 294. b.
Tempus quid, 185. b. Nullum ante mundum, 164. a. Si-
ne aliqua creatura esse non potest, 187. b. Non potest
esse coeternum æternitati, *ibid.* Semper fuit, & tamen
creatum fuit, 187. a. Temporis & mundi creationis unum
est principium, 164. a. Quæ nunc dicuntur tempora,
a motu siderum coeperunt, 187. a. Tempus & æternitas
quomodo discernuntur, 164. a. Tempus finitum & infi-
nitum qui differunt, 185. a. Tempora æterna quomodo
intelligenda, 188. a. Temporis spatia infinita ante mun-
dum non sunt cogitanda, 163. b. Temporum moderato-
r Deus, 66. b. Tempora observari per menses atque
annos docuit Phegous, 294. a. Injuste, non recte quidam
accusant tempora velut mala, 34. b.
Tenebræ, aer carens luce, 166. b. Tenebrarum & lucis se-
paratio, 170. a. Quas tenebras approbavit Deus in crea-
tione mundi, *ibid.*
Tentare Deum, quid, 259. a. Tentari Adamum & cadere
cur Deus permisit, 225. b.
Tentationes quare Deus permittit, 350. b. Non omnis ten-
tatio culpanda, 266. a. Non est inutilis, 331. b. immo
utilis est, 266. a. Tentationes vincunt sancti Deum oran-
do, 152. b.
TERENTIANUS, 87. b.
TERENTIUS poeta gente Afer, 23. b. *Nor.* h. A Scipione
& Lælio adjutus in scribendis fabulis, *ibid.*
TERENTIUS quidam libros Pompilii arando invenit, 111. a.
Q 99 Ter-ge-

- Ter-geminorum pugna, 40. b.
TERMINUS deus Romanorum, 64. b. 82. a. ad eum rerum fines pertinent, 99. b.
 Terminalia sacra mense Februario celebrari solita, 99. b.
 Terra mater deorum vocatur, 56. b. Illam & Cererem, & Vestam esse volunt, 56. b. Terram in duos deos vel plures dividere, ridiculum, 106. b. Ideo dea ponitur, quia pars animæ mundi quæ deus est, per illam permeat, 106. a. sub variis symbolis adumbratur, 107. a.
 Terræ quatuor cognomina propter quadrigeminam vim, 106. b. In tres partes dividitur, 258. b. Linguarum diversitate divisa est, 254. a. b. libratur in nihilo, 202. a. totius mundi est templum, 125. a. Terram aliud esse, aliud Tellurem, aliud Tellumonem putant, 56. b.
 Terra sancta de Jerosolymis allata in veneratione habetur, 400. a.
 Terrena omnia mutationes, conversiones, atque interitus habere dixit Apulejus, 52. b. Terrena etiam ipsa bona, non nisi ab uno vero Deo querere utile, 154. a.
TERTULLIANUS, 96. a.
 Testamentum vetus sic appellatur propter promissa carnalia, 153. b. Bona promissa in veteri Testamento significabant æterna, 66. b. Testamenti utriusque declarata distinctio in pf. LXXII. 11. b. & seq. Testamentum vetus occultatio novi, novum revelatio veteris, 66. b. 263. a. Totum quod nobiscum agitur per Testamentum novum, non pertinet nisi ad sæculi novi hereditatem novam, 331. b. Testamentum vetus nihil prodest nisi quia testimonium prohibet novo, 281. b. Testimonia veteris Testamenti præconia sunt novi, 345. b. Testamentum novum veteri anteponendum dignitate, *ibid.* Multa appellantur testamenta Dei, exceptis illis duobus magnis, vetere & novo, 263. b. Testimonium falsum adversus se ipsum dicere nemini licet, 11. b.
 Testimonium torturæ ad querendam veritatem, 330. a.
THALES Milesius princeps Jonici generis Philosophorum, 113. a. regnante Romulo fuisse perhibetur, 303. b. Phisicus fuit, 304. a. disputationes suas litteris mandavit, *ibid.* & 113. a. mirabilis maxime exstitit quod solis & lunæ defectus prædiceret, *ibid.* rerum omnium principum aquam putavit, *ibid.*
THARA pater Abraham diis alienis servivit in Mesopotamia, 256. a. quot annos vixerit, 257. a. b. ejus generationis, 256. b. Tharæ domus persecutionem passa est a Chaldæis pro vera pietate, 257. a. In ea custodia est plantatio Civitatis Dei, 256. a.
 Theatrica crimina deorum, in honorem instituta sunt eorundem deorum, 57. a. Theatricas artes diu Romani non noverunt, 24. a.
 Theatrum propter quid institutum, 89. b. Theatri caveam construere molientem senatum Scipio Nasica compe-scuit, 17. a. b. 20. b. Theatra qui frequentant falsi sunt Christiani, 18. a.
THEMAN interpretatur Ausfer vel Africus, 307. b.
THEODOSIUS a Gratiano particeps regni factus, 84. a. Theodosius magis orando quam feriendo contra Eugenum pugnat, 84. a. Ventus a partibus Theodosii contra hostes pugnantis Dei virtute, 84. b. Jovis simulacra diruit, *ibid.* Theodosii religiosa humilitas, 84. b. penitentia, *ibid.* fides & pietas, 84. a. Ecclesiæ se membrum esse magis quam in terris regnare gaudebat, 84. a. Legibus adversus impios Ecclesiæ laboranti subvenit, *ibid.* Theodosii mansuetudo & moderatio erga inimicorum suorum filios, *ibid.*
THEODOTIUM Scripturam ex Hebrææ lingua in Græcam transtulit, 315. a. quo tempore, *ibid.* Not.
 Theologi poetæ, 298. b.
 Theologiæ tres secundum Varronem, fabulosa, naturalis, civilis, 89. a. 95. a. fabulosa ad theatrum, physica ad mundum, civilis ad urbem accommodata est, 89. b. 90. a. Theologia hæc triplex codere debet philosophiæ Platonis, 115. a. Theologiam naturalem introducere Varro moliebatur, 93. b. Theologia civilis sexdecim voluminibus a Varrone explicata est, 96. a. abjectior est naturali, 99. a. dæmones ad possidenda corda hominum invitavit, 109. a. vitiosa est perinde ac poetica, 80. b. 92. b. turpior fabulosa, 91. b. Theologiam civilem vehementius reprehendit Seneca, quam Varro fabulosam,
94. a. Theologia fabulosa turpis, 89. a. 90. a. b. confona est civili, 92. a. & vicissim, 90. b. diis est indigna, 89. b. 92. a. populis non debuisset permitti, *ibid.* Theologia theatrica deorum crimina jactitat, 112. a. Theologis desideria eorum criminiosiora indicat, *ibid.*
 Theurgia ars invocandi deos, 145. b. angelorum deorumque conciliatrix vocatur a Porphyrio, 145. a. & tam boni conficiendi, quam mali apud deos & apud homines disciplina, *ibid.* Hæc disciplina fallax & erroris plena, 156. a. metuenda vel periculis legum, vel ipsius actionis, 156. a. Theurgia dæmonum commentum falsam purgationem animis promittentium, 146. a. Theurgicas purgationes in anima spiritali ceteris hominibus præter philosophos necessarias esse voluit Porphyrius, 155. a. Ex purgationibus theurgicis quid boni sperabatur, 155. b. Theurgica arte animam posse immortalæternamque fieri fatebatur Porphyrius, 166. a.
 Theurgi, 149. b. humanum spiritum purgare non possunt, *ibid.*
ΘΥΡΑΙΣΤΑΙ, 141. b.
THURIACUS, seu Thurimacus septimus rex Sicyoniorum, 293. b. apud sepulcrum ejus sacrificant Sicyonii, *ibid.*
 Thymelica obscenitas, 91. b.
TIBERINUM Romulus dedicavit deum, 94. a. b.
 Tiberis glacie duratus, 45. a. Tiberis exundatio, 45. b. Tibilitanæ aquæ, 401. a.
TIGILLUS Jovis cognomen, 101. a.
Timor Indiæ insula, in qua arbores numquam foliis nudantur, 374. a. Timor in bono est & in malo, 212. b. 213. b. Timor castus quis, 215. a. quomodo permanet in sæculum sæculi, 215. a.
 Titanorum bellum, 65. a.
TITUS Tadius rex Sabinorum, socius regni Romani Romulo adjunctus, 42. a.
TITUS Latinus & filio orbatus, & morbo vexatus, quod deorum imperio de ludis scenicis instaurandis non parisset, 119. b. Titi Latini somnium, 63. a.
TORQUATUS filium suum etiam victorem occidit, quod contra imperium in hostem pugnavisset, 13. a. 75. a.
 Torturæ & quæstiones judicariæ, innuunt iudicia hominum incerta esse, & sæpe erronea 330. a. In torturis ignorantia iudicis plerumque est calamitas innocentis, *ibid.*
TRAJANUS Imperator, 320. b.
 Transformationes. Quid de illis credendum, 300. a.
TRASYMACHUS male justum definivit, 338. b. Not.
 Tribulatio hujus sæculi, ignis probans uniuscujusque opus, 380. a. b. Quomodo ad profectum valet fidei iusto Christiano, 5. a. Quam dissimiliter se gerant in tribulatione boni & mali, 5. a. Tantum interest, non qualia, sed qualis quisque patiat, 5. a.
 Tribus quando primum creati, 27. a. & Not. b.
 Tribus quot fuerint in Israel, 297. a. Tribu moveri quid, 24. a.
TRINITATIS argumenta ex Scriptura, 251. b.
 Trinitas in exordio libri Genesios commendata, 177. a.
 Trinitatis fides, 172. b. In Trinitate unitas, 166. a. Personarum distinctio est per relationem ad alterum, 166. a. Non tres deos licitum est nobis dicere, quamvis singula quæque persona Deus appellatur, 153. a. Trinitatis vestigia in creaturis, 153. b. Trinitas in omnibus operibus Dei insinuatur, 173. a. Maxime in Angelis sanctis, 173. a. Ejus imago in homine, 174. a. 175. b. perficienda in æternitate, *ibid.* Trinitatem commendat tripartita philosophiæ disciplina, 172. a. De Trinitatis mysterio ad certam regulam loquendum, 152. a. Trinitatem utcumque noverunt Platonici, 156. b. De Trinitate sententia Porphyrii, 153. a.
TRIOFAS Septimus rex Argivorum relatus in deorum numerum, 294. b.
TRIPTOLEMI fabula, 298. a.
TRISMEGISTUS. Vide Hermes, Mercurius.
 Tristitia quid, 211. b. reperitur & in bono & in malo, 212. b. 213. b. Tristitia secundum Deum, 213. b. Tristitia de alterius bonitate Deo odibilis, 230. a. Nihil in animo sapientis pro tristitia secundum Stoicos, 212. b. Quanto est animus melior, tanto tristitia in eo citius faciliusque sanatur, 331. a. Tristitiam ad quid utilem putabant Stoici, 213. b.
 Tri-

TRITONIS lacus, 295. b.
TRITONIA Minerva, *ibid.*
TROI Pompeii historia, 54. a.
TROJA mater populi Romani, 3. b. 35. a. Hunc Neptunus & Apollo, a Laomedonte conducti exstruxerunt, 35. b.
 Trojæ versio a Græcis, 35. b. 299. b. a Fimbria, 37. a.
 Trojæ everisionem dii qui in ea celebrantur, non impedierunt, 35. b. Trojani belli & excidii origo, 48. b.
TULLIUS philosophaster ædilis futurus, 33. b.
TULLIUS Hostilius tertius a Romulo rex Romanorum, 42. a. Alban expugnat, 40. b.
 Turtur eos significat, qui se a negotiosis hominum conversationibus remouent, 261. b.
TUSCULUM oppidum Romæ vicinum, 4. b.
TUTILINA dea præfecta frumentis collectis atque reconditis, 55. b.
TUTUNUS. *Vide* Mutunus.
TYRANNUS rex iniustus, 29. a. Tyranni non nisi providentia Dei euehantur, 81. a. Tyranni vetere nomine fortes dicti existimantur, 81. a.

V

VALENS Imperator Arianis favens, Ecclesiam affligit, 84. b. ejus persecutio, 80. a.
VALENTINIANUS major, fidei Christianæ confessor, sub Juliano apostata militia privatus est, 260. b.
VALENTINIANUS junior frater Gratiani, 84. a. in societatem imperii a Theodosio adscitus, *ibid.*
VALERIUS Imperator, 320. b.
P. VALERIUS Consul Romanus, 43. b. occisus est cum Capitolium defenaret, 44. a.
L. VALERII Consulis Romani paupertas, 79. b.
VALERIUS Soranus poeta, 100. b.
VALLONIA dea vallibus præfecta, 55. b.
 Vanitas hujus vitæ in quo sita est, 345. a. vanitas, qua vitam hanc in miseris constitutam, beatam vocant, 328. a. Vanitas veritate loquacior, 85. b.
VARRO vir doctissimus, 52. a. 293. a. doctissimus Romanorum, 339. b. non parvus auctor in historia, 313. a. ingenii laude & eruditione sæculari commendatur, 87. a. 89. b. licet ad veri Dei notitiam non pervenerit Deum unum colendum esse sensit, 66. a. Deum verum, Jovem nominavit, 339. b. quid senserit de diis gentium, 87. b. quare de rebus humanis prorsquam de divinis scripserit, 83. b. *Et seq.* 89. b. scripsit de gente populi Romani, 293. a. 377. a. de ædibus sacris, 45. a. quot libros de antiquitatibus rerum divinarum & humanarum conscripsit, 87. b. quomodo eos partitus est, *ibid.* Ejus doctrina de theologia parum sibi constat, 109. a. Quid de finibus bonorum & malorum referat, 325. b.
VATICANUS seu Vagitanus deus, qui infantum vagitibus præsidet, 55. a. 57. a. 60. b.
VEJENTES seu **VEII**, gravissimi hostes populi Romani, 26. a. 44. a.
 Velle maxime est liberum, 74. a.
 Venator in theatro secundum suarum studia partium a populo laudatur, 132. b.
 Venena ipsa non modo ad decorem universi, sed ad hominum utilitatem condita, 171. b. Venena matronarum Romanarum, 44. b.
 Venia non ad impunitatem iniquitatis, sed ad spem correctionis debet indulgeri, 83. b.
 Venialis iniquitatis modus, quare nunc ignoratur, 393. b.
VENILIA dea, 57. b. 105. b.
VENUS unde sic uncupata, 93. a. Æneæ mater fuit adultera, 36. a. Veneris sacra, 91. b. Veneri donum dabant Phœnices de prostitutione filiarum, antequam eas viris jungerent, 56. b. An tres sint Veneres, 56. b. Venerem & stellam esse, & etiam lunam quidam volunt, 102. b. Veneris stella, Hesperos, Vesperugo, Lucifer, appellatur, 377. a. Portentum quod in stella Veneris existit, 377. a.
VENERIS seu Liberæ, vel Cereris officium, 96. b. 97. a.
 Veritas patriæ cælestis thesaurus, 78. a. & lex æterna, 251. b. Quomodo loquitur veritas rationali creaturæ, 251. b. Veritatis judicium in sensibus corporis posuerunt

Epicurei & Stoici, 116. b. Pro veritatis commendatione omnia mala corporalia toleranda, 94. b. Veritatis doctrina inimica dæmonibus, 90. a. Quæ a veritate non veniunt, se ipsa plerumque subvertunt, 104. b.
 Vermes nonnulli in aquarum scaturigine reperiuntur, & extra esse non possunt, 371. b. Vermis gehennæ pro dolore animi ponitur, 378. b. pertinet etiam ad corpus, *ibid.*
 Versio ab LXX. versione discrepantes, 315. a. *Vide* Septuaginta.
VESPASIANI duo, pater & filius, suavissimi Imperatores, 82. a.
 Vesperam & mane in tribus primis diebus difficile est cogitare, 164. b. quid significant, *ibid.*
 Vesperugo stella Veneris, 377. a.
VESTA & earum maxima, & terra, & sæpius ignis esse dicitur, 56. b. & Venus, *ibid.* Vestæ templo nihil apud Romanos sanctius, 50. a. In eo ignis perpetuus, 34. b. 45. b. 50. a. Ejus templi conflagratio, 45. b. Vestali foco ideo adhibetæ virgines, quod sicut ex virginea, ita nihil ex igne nascatur, 56. b. Vestæ sacra quam inutilia Urbi tuendæ, 45. b. Vestales sacerdotes in stupro detectæ, vivæ defodiabantur, 36. b. Vestalis stupri accusata ad pudicitiam testimonium cribrum aqua plenum ad judices suos portavit, 150. a. 405. a.
VIA Sacra quæ, 242. b.
 Victimæ cruentæ Christianorum quænam sint, 142. b.
VICTORES. Mala vota sunt, optare habere quem oderis vel quem timeas, ut possit esse quem vincas, 58. b. Victorum vitrea lætitia, fragiliter splendida, 53. a.
 Victoria est subjectio repugnantium, 332. b. Naturæ hæc vox est, ut subjugari victoribus malint, quibus contingit vinci, quam bellica omnifariam vastatione deleri, 292. b. Victoria munus solius veri Dei, 59. b. 228. a. Non semper meritis eorum qui vincunt, sed peccatis eorum qui vincuntur quandoque tribuenda victoria, 272. b. cum malis provenit, divino judicio victos humiliat, vel emendans peccata, vel puniens, 335. b. Victoris terrenæ aut mortiferæ aut certe mortales, 228. a. Quo animo civitas terrena querit victorias, 230. a. Qualiter victoria utendum, 228. b.
VICTORIANA villa, 400. a.
 Vindicta quatenus a principibus exferenda, 83. b. Excessus in vindicta, 49. b.
 Vir ad regendam uxorem animo carnem regenti similis esse debet, 230. b.
VIRGILIUS cur a pueris legitur, 2. b. Ejus sententia de poënis post mortem, 380. b. Ejus carmina de Christo, 155. b.
 Virgini Cælesti ludi exhibebantur, 20. a.
VIRGINIENSIS dea, 57. b. 93. b.
 Virginitas cujusdam integritatem obstetrix velut manu explorans, eam perdidit, 10. b.
Virtus ars bene recteque vivendi, 60. b. 71. a. 413. b. & ad immortalem perveniendi felicitatem, *ibid.* Sola Dei gratia donatur, *ibid.* Virtus ordo est amoris, 242. b. nihil hic in homine melius ea atque utilius reperitur, 329. a. In animæ bonis est excellentissimum bonum, 326. a. Nullum bonum esse hominis præter eam, volunt Stoici, 130. b. propter se expetenda est, 326. a. primigenia seu bona naturæ propter se ipsam diligit, utiturque illis & fruitur, *ibid.* bene utitur & se ipsa, & ceteris quæ faciunt hominem beatum bonis, *ibid.* Omnium bonorum vel animi vel corporis nihil sibi præponit, *ibid.* omnia propter se appetit, etiam se ipsam, *ibid.* Si quid laudabile in homine naturaliter eminet, non nisi vera pietate purgatur & perficitur, 34. a. Virtutem non minuunt corporis bona, si minuuntur, 10. b. Virtutes qui ex Spiritu Dei habet, etiam inimicos diligit, 80. b. Virtus ab animi sede membris corporis imperat, 9. a. Virtutis species quatuor, 60. a. Virtus vera quæ, 76. a. 332. a. Virtus nulla vera sine vera pietate, 81. a. 329. a. Nihil hic agit nisi perpetua bella cum vitiis, 327. b. Non hoc agit ut hæc vita careat miseris, sed ut spe futuri sæculi sit beata, sicut, & salva, 329. a.
 Virtutem deam fecerunt gentiles, 60. a. Virtus non est dea,

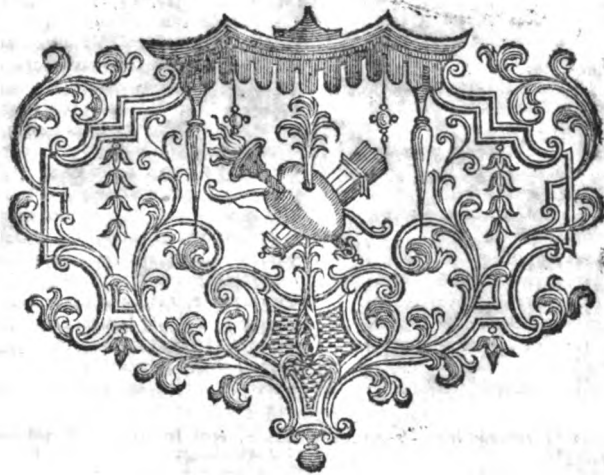
- &ca, sed donum Dei, 60. a. b. Non est ab homine, sed super hominem, quod hominem facit beate vivere, 342. b. Virtus quæ dicitur nostra, Dei est bonitate nobis concessa, 152. b. & non nisi gratiæ Dei tribuenda, 81. a. Nemo recte agit, nisi divino adjuvetur auxilio, 344. a. Virtutes ad se ipsas relatæ, infatæ sunt ac superbiæ, 342. b. nisi ad Deum referantur, vitia sunt potius quam virtutes, 342. b. Virtus vera non est quando gloriæ servit humanæ, 81. a. Virtutes tam turpiter feruntur humanæ gloriæ quam corporis voluptati, *ibid.* virtus via ad gloriam, honorem, imperium, 75. b. Virtutis & honoris ædes apud Romanos conjunctæ, 75. b. Virtutes Romanorum, Christianis sunt commonitionis necessaria exempla, 80. a.
- Visa.** In visis res incorporales habent similitudinem corporum, 279. b.
- Vitio Dei,** præmium omnium sanctorum, 270. a. sine Dei visione, quibuslibet aliis bonis præditus infelicissimus est etiam secundum Plotinum, 149. b. Visionis Dei desiderio pia per fidem vita, in hac ærumnosa peregrinatione ducenda est, 285. b. Visio Dei qualis sit futura, 417. b. Sancti visuri sunt Deum in ipso corpore, *ibid.* an per corpus, *ibid.*
- Visio triplex** intellectualis, spiritalis, & corporalis, 145. b. *Nor.* e. Visionibus phantasmaticis diabolus irretit animas, 146. b.
- Vita beata** sola vita dicenda est, 348. a. Vita æterna quæ, 95. b. solo Deo dari potest, *ibid.* a diis frustra petitur, 86. a. 92. a. 91. b. 93. b.
- Vita ipsa mortalium** tota pœna est, 381. a. de peccato primo facta est nobis pœnalis, 381. b. & est ira Dei, 386. a. in comparatione beatæ vitæ est miserrima, 338. a. Miseriæ hujus vitæ, 329. a. Bona quibus hanc vitam, licet peccato obnoxiam, Creator implevit, 412. b. & *seq.* Vitæ tempus cursus ad mortem, 197. b. Nemo exit ab hac vita nisi per mortem, 289. a. Non curandum quam cito, vel quo mortis genere vita ista finiatur, 7. a. Vitæ primorum hominum longitudo, quæ, 231. b. 232. b. Vita hominum post diluuium quomodo centum viginti annorum futura dicitur, 244. b. Vitam agere ducentos annos gentem quandam etiam suo tempore narrat Plinius, 232. b.
- Vita triplex,** feminalis, sensualis, intellectualis, 74. b. Vitæ genus triplex, otiosum, negotiosum, & ex utroque temperatum, 324. b. 325. b. 337. b. Nec utilitas proximi abdicanda est in otio, nec contemplatio Dei in negotio, 337. b. In quolibet vitæ genere salva fide, quisque vitam agere, & ad præmia æterna pervenire potest, *ibid.* interest tantum quid amore teneat veritatis, quid officio caritatis impendat, *ibid.*
- Vitæ institutiendæ præcepta** dii non dederunt, 27. b. 30. a. b. 32. b. Recte vivit qui obtemperat præcipienti Deo, 277. a. & qui iudicium & justitiam facit, *ibid.* Vita carnalis non ex corporis tantum, sed ex animi vitiis intelligenda, 208. b. Vita deformis est, ubi virtus servit dominæ voluptati, 324. a. Vita socialis quæ, 326. b. Vita socialis est sapientis, 329. a.
- Vivere ex quo homo incipit, incipit mori, 197. b. An quisquam simul & vivens esse possit & moriens, 198. a. Vivere secundum hominem quid, 210. b. Quid secundum Deum vivere, 210. b. Vivos ex mortuis & mortuos ex vivis semper fieri, sententia Platoniorum, 202. b.**
- Vitem ferunt Liberum patrem ostendisse hospiti suo in Attica terra, 297. b.**
- Vitium contrarium est Deo, 180. a. non potest esse nisi & natura creata, 216. b. 218. a. naturam bonam testatur &c. 179. b. 180. a. b. Vitium esse & non nocere non potest, 180. a. 181. b. quomodo nocet naturæ, 180. a. non ita contra naturam est, ut naturæ deleat etiam extrema vestigia, 333. b. Vitiiorum causam prodire ex carne sentire videntur Platonici, 210. a. Vitia etiam animi carni ascribuntur, 209. b. 210. a. non tamen omnia ipsi tribuenda, *ibid.* An diabolus quæ carnem non habet sit ab iis immunis, *ibid.* Bellum cum vitiis gerendum, 382. a. sine conflictu non eis impetratur, 343. a. facilius vincuntur quæ consuetudine**
- non roborata sunt, 382. a. quomodo vincuntur, *ibid.* non veraciter vincuntur, nisi veræ delectatione justitiæ, *ibid.* & summi boni desiderio, 413. b. Cum vincuntur & non ex amore Dei, aliis vitiis occultis vincuntur, 382. a. Vitia quibus pecora & arbores alique irrationalia & insensibilia corrumpuntur, ad decorem universi conferunt, 182. b.
- VITUMNUS** deus, 96. b.
- ULYSSIS** focii in bestias mutati, 299. b. quomodo, 300. b.
- UNCIE** jacentibus virgulis scriptæ, 315. b.
- UNDENARIUS** numerus peccatum significat, 241. b.
- UNIVERSI** pulcritudo contrariorum oppositione componitur, 170. a. & etiam noxiarum rerum varietate, 171. & ex vitiis quibus irrationalia & insensibilia corrumpuntur, 180. b. Successionis ordo in universo quare non delectat, *ibid.*
- VOCATIO** peculiaris, 14. a.
- VOCUMI** lex, iniqua, 47. b.
- VOLUMNA** dea. **VOLUMNUS** deus, 60. b.
- VOLUNTAS** an irrationalibus conveniat, 73. a.
- VOLUNTAS** Dei immutabilis, 188. a. 393. b. quomodo dicitur mutari, *ibid.*
- VOLUNTAS** ideo mutabilis, quia ex nihilo, 242. a. Voluntatis malæ non est causa efficiens, sed deficiens, 181. b. 182. a. b. 185. a. Voluntas efficitur mala, cum se, relicto superiore, ad inferiora convertit, 182. a. b. est defectus potius ab opere Dei ad sua opera quam ullum opus, 216. b. Voluntas mala malum opus præcedit, 217. b. 218. b. Voluntas solo libero arbitrio potest declinare a bono; a malo vero non potest sine Dei adjutorio, 242. a. Voluntas mala est contra naturam, 73. a. sed testimonium naturæ bonæ, 169. b. A Deo non est, 73. a. Quomodo Deus voluntatem mutare dicitur, 393. b. Voluntas omnes etiam malæ Deo subijciuntur, quomodo, 73. a. Voluntatibus malis bene utitur Deus, 169. b. Voluntas bona etiam Angelorum a Deo est, 183. a. 216. a. Voluntatum bonarum adjutor Deus & remunerator, malarum relictor & damnator, utrarumque ordinator, 225. Voluntas tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque præscivit, 73. b. In eos exitus quos Deus præscivit justos & bonos, tendunt omnia quæ videntur adversa voluntati ejus, 393. b. Voluntas in hos vel illos affectus mutatur pro varietate rerum quæ appetuntur aut fugiuntur, 211. b. Ex duabus voluntatibus equaliter affectis quare una malo consentit, altera non consentit, 182. a. Voluntas sub necessitate esse noluerunt Stoici, 73. b. Quidquid præter suam voluntatem patitur homo, Dei voluntati tantum tribuere debet, 74. a. Voluntati animus & caro non obtemperant, 219. a.
- VOLUPTAS** dea, 55. a. 57. b.
- VOLUPTAS** quid, 324. a. Aut subditur virtuti, aut præferitur, aut jungitur, 324. a. Voluptatis pictura, 81. a. Voluptatem præcedit appetitus, 219. b.
- VOLUTINA** dea, cui involumenta folliculorum commissa sunt 55. b.
- VOTUM** non Domino quisquam quidquam rectum voveret nisi qui ab illo acciperet quod voveret, 277. a. Homo Dei nomine consecratus & Deo votus, in quantum mundo moritur ut Deo vivat, sacrificium est, 144. a.
- URBIS** clades describit, 4. a. Hæc divinæ misericordiæ tribuenda, 2. a.
- UTI** quid sit, 173. b. Uti fructibus quo sensu dicitur, *ibid.*
- UTICA** urbs Africæ, 13. a. *Nor.* a. atroci pestilentia afflicta, 51. b.
- UTILITAS** impie viventium nulla est, 339. a.
- VULCANUS** maritus Veneris, 36. a. Vulcanum ignem mundi esse voluit, 103. a. Vulcani templum Athenis, 298. a.
- VULGI** iudicium plerumque erroneum, 12. b.
- VULNUS** in bono potest accipi in scriptura, 362. a.
- UXORES** plures ducere olim non prohibitum, 269. b. Uxorem carnaliter diligere, veniabile, 389. a.
- UTICENSIS** Colonia Uticæ vicina, 402. a. Ibi Memoria S. Stephani ab Evodio episcopo constituta, *ibid.* Miracula illic facta, *ibid.*

x

z

XANTHUS, alius Asterius, Cretenſium rex, 296. b.
XENOCRATES Platonis diſcipulus ejuſque in Academia
 ſucceſſor, 119. a. b.
XENOPHANES Colophonius phyſicus, 104. a. quo tempore
 claruit, 104. a.
XERXES. BALEUS ſeptimus rex Aſſyriorum, 293. b.

ZACHARIAS quid & quo tempore prophetavit, 370. a.
 Zelus in bonam & malam partem accipitur, 354. a.
ZENO unus ex principibus Stoicorum, 131. a. 132. a.
ZOROASTER rex Bactrianorum, magicarum artium inven-
 tor, quando natus eſt, riſiſſe fertur, 381. a. A Nino re-
 ge Aſſyriorum bello ſuperatus eſt, *ibid.*
Zubedi fundus Hesperii in territorio Fuſſaleni, 400. a.

LOCA

494 I N D E X
 L O C A S C R I P T U R Æ
 QUÆ EXPLICANTUR IN LIBRIS
 D E C I V I T A T E D E I.

GEN. I. 1. In principio creavit Deus Cælum & terram &c.	177. a.	&c.	275. b. & seq.
4. Divisit lucem a tenebris, &c.	164. b. 170. a. 177. a. b.	27. &c. Revelatus sum ad domum patris tui &c.	278. b.
6. Fiat firmamentum inter aquam & aquam,	178. a.	VII. 12. Et posuit eum inter Masphar &c. Usque buc ad-	
26. Faciamus hominem ad imaginem nostram &c.	251. b.	juvit nos Dominus &c.	281. b.
28. Crescite, & multiplicamini, & implete terram, & dominamini ejus,	222. a.	XIII. 14. Et quæret Dominus sibi hominem,	280. b.
II. 2. Et requievit Deus die septimo, & benedixit Deus diem septimum,	420. b.	XV. 27. Dirupit Dominus regnum ab Israel de manu tua,	281. a.
7. Injussit in faciem ejus spiritum vitæ, & factus est homo in animam viventem &c.	205. a. 206. a. 207. a.	II. REG. VII. 8. &c. Accepi te de ovili ovium ut effes in ducem, &c.	282. 283. 285. a.
17. Qua die ederitis ex illo, morte moriemini,	204. b.	IV. REG. V. 26. Nonne cor meum iit tecum,	417. b. 419. a.
21. Tulit costam &c.	407. b.	III. ESDRÆ III. 12. Super omnia autem vincis veritas,	311. a.
III. 7. Aperti sunt oculi amborum,	220. a.	JOB XIX. 26. In carne meæ videbo Deum,	418. b.
9. Adam ubi es,	199. b. 327. a.	XL. 14. Hoc est initium figmenti Domini,	169. a. b.
Lignum vitæ,	203. b.	XLII. 5. Nunc autem oculus meus videt te,	418. b.
16. Et ad virum tuum converso tua,	230. b.	PSAL. III. 6. Ego dormivi & somnum cepi &c.	288. a.
19. Terra es, & in terram ibis,	204. b.	XI. 8. & 9. Tu Domine custodies nos . . . In circuitu impii ambulant &c.	186. a. b.
IV. 6. 7. Quare tristis factus es, & quare concidit facies tua? Nonne si recte offeras, recte autem non divides, peccasti? Ad te enim conversio ejus, & tu dominaberis illius,	229. b. 230. a.	XV. 9. & 10. Propter hoc jucundatus est cor meum &c.	288. b.
26. Hic speravit invocare nomen Domini,	239. b.	XVII. 44. & 45. Erues me de contradictionibus populi, constitues me &c.	285. a.
V. 6. Suscitavit enim mihi Deus semen pro Abel,	237. a.	46. Et claudicaverunt a semitis suis,	270. a.
VI. 1. Videntes filii Dei filias hominum &c.	242. b. 243. a. b. 244. a.	XVIII. 10. Timor Domini castus permanens in seculum seculi,	215. a.
3. Erunt dies eorum centum viginti anni,	244. b.	XXI. 17. Foderunt manus meas & pedes meos,	287. b.
7. Delebo hominem quem feci &c.	244. b. 245. a.	XXII. 5. Et calix tuus inebrians quam præclarus est,	271. b.
IX. 25. Maledictus Chanaan puer, famulus eris fratribus,	248. b.	XXX. 20. Quam magna multitudo . . . quam abscondisti iumentibus te,	386. b.
XI. 4. Ædificemus nobis civitatem & turrem &c.	250. b.	XXXIX. 6. Beatus vir cujus est nomen Domini spes ejus &c.	242. a.
5. Et descendit Dominus videre,	251. a.	XL. 6. &c. Inimici mei dixerunt mala mihi. Quando morietur &c.	288. a.
6. Venite, & descendentes confundamus &c.	251. b.	10. & 11. Etenim homo pacis meæ in quem speravi &c.	288. b.
XIII. 14. &c. Respiciens oculis tuis . . . & faciam semen tuum &c.	259. b. & seq.	XLI. 7. Ad me ipsum turbata est anima mea,	204. a.
XV. 8. Secundum quid sciam quia beres ejus ero,	261. a.	XLIV. 2. Bructavis cor meum verbum bonum &c.	286. 287.
9. Accipe mihi juveneam/trimam &c.	260. b. 261. a.	XLVIII. 11. Invocabunt nomina eorum in terris ipsorum,	242. a.
13. Sciendo scies quia peregrinum eris semen &c.	261. b.	XLIX. 1. Deus deorum Dominus locutus est,	139. b.
14. Cum esset annorum nonaginta, apparuit ei Dominus &c.	262. b.	3. Ignis in conspectu ejus ardebit &c.	365. a.
17. Cum autem jam sol erat ad occasum, flamma facta est &c.	262. a.	12. 13. 14. 15. Numquid manducabo carnes taurorum &c.	143. b.
XVII. 1. Masculus qui non circumcidetur carnem preputii sui &c.	263. b.	L. 18. & 19. Si voluisses sacrificium, dedissem utique, holocaustis &c.	143. a.
6. & seq. Patrem multarum gentium posui te &c.	264. a.	LI. 8. Ego autem sicut olivæ fructifera &c.	242. a.
XVIII. 2. Et ecce tres viri stabant &c.	265. a.	LVIII. 12. Deus meus demonstravit mihi in inimicis meis, ne occideris eos &c.	317. b.
XXII. 16. Per memetipsum juravi, dicit Dominus,	266. b.	LXVI. 2. & 3. Deus misereatur nostri & benedicat &c.	160. a.
XXIV. 2. Pone manum tuam sub femore meo,	266. b.	LXVII. 21. Deus noster Deus salvos facienti, & Domini exitus mortis,	288. b.
XXV. 23. Major serviet minori,	267. b.	LXVIII. 23. & 24. Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, &c.	289. a.
XXVII. 27. Ecce odor filii mei tanquam odor agri pleni &c.	268. b. & seq.	LXXI. 8. Dominabitur a mari usque ad mare,	282. b.
XXVIII. 12. Et ecce scala stabilita super terram, cujus caput &c.	269. b.	LXXII. 18. Dejecisti eos, cum extollerantur,	
18. Et statuit illum in titulum, & superfudit oleum in cacumen ejus,	269. b.	20. Domine in civitate tua imaginem ipsorum, &c.	153. b. 154. a. 290. a.
XXXII. 25. Qui cum videret quod eum superare non posset,	270. a.	23. Velus pecus factus sum apud te,	154. a.
XLVI. 27. Omnes anime domus Jacob que ingressæ sunt in Ægyptum,	270. a.	24. Tenuisti manum dextera mea &c.	154. a.
XLIX. 8. Juda, te laudabunt fratres tui &c.	271. a. &c.	25. Quid enim mihi est in celo, & a te quid volui &c.	154. a.
EXOD. XXXI. 18. Scriptas digito Dei,	272. a.	26. Defecit cor meum & caro mea &c.	154. a.
XXXIII. 13. Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum &c.	421. a.	27. Quia ecce qui longe se faciunt a te peribunt,	154. b.
DEUT. V. 14. Omne opus servile in eo non facietis,	421. a.	28. Mihi autem adhaerere Deo bonum est &c.	154. a. b.
I. REG. II. 1. &c. Confirmatum est cor meum in Domino,		LXXIII. 12. Operatus est salutem in medio terra,	277. b.
		LXXVI. 10. & seq. Numquid oblitiscetur miserari Deus &c.	386. a.
			LXXXI.

IKXXI. 6. Ego dixi, Dii estis, 140. a.
 LXXXII. 17. Imple facies eorum ignominia & quarens 218. b.
 &c.
 LXXXVI. 5. Mater Sion, dicat homo, & homo factus est 287. b.
 in ea &c.
 LXXXVIII. 4. Juravi David seruo meo, &c. 283. b. &
 284. a. b.
 47. & 48. Usquequo Domine avertis in finem . . . mem-
 orare que mea substantia. Non enim vane constituisisti
 omnes filios hominum, & seq. 284. a.
 50. &c. Ubi sunt miserationes tue antiqua &c. 284. b.
 XCIII. 19. Secundum multitudinem dolorum meorum in
 corde meo &c. 320. a.
 XCIV. 3. Rex magnus super omnes deos, 139. b.
 XCV. 1. Cantate Domino canticum novum, cantate &c.
 126. b.
 4. Terribilis super omnes deos, 139. b.
 C. 1. Misericordiam & iudicium cantabo tibi, Domine,
 347. b.
 CI. 26. Opera manuum tuarum sunt celi. Ipsi peribunt,
 364. b.
 CIII. 5. Qui facit angelos suos spiritus &c. 243. a.
 26. Draco iste quem finxisti ad illudendum ei, 169. a. b.
 CIV. 8. Quod mandavit in mille generationes, 349. a.
 CIX. 1. Dixit Dominus Domino meo &c. 287. b.
 CXV. 15. Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum,
 196. b.
 CXVIII. 119. Prævaricatores estimavi omnes peccatores
 terra, 263. b. 264. a.
 164. Septies in die laudabo te, 176. b.
 PROVERB. I. 11. Abscondamus in terra virum iustum
 &c. 290. a.
 IX. 1. Sapientia edificavit sibi domum, suffulcit columnas
 septem, 276. a. 290. a.
 XVII. 6. Ecce. LXX. Fidelis hominis totas mundus divi-
 tiarum est. 349. a.
 XXIV. 16. Septies cadet iustus & resurget, 176. b.
 ECCL. I. 9. Quid est quod fuit, ipsum quod erit, 185. b.
 VIII. 15. Non est bonum homini, nisi quod manducabit
 &c. 290. a.
 X. 16. & 17. Ne tibi terra cuius rex adolescens &c. 290. b.
 SAP. II. 12. & seq. Circumveniamus iustum quoniam in-
 suavis est nobis &c. 289. b.
 VII. 22. Spiritus sapientie multiplex &c. 157. a.
 ECCL. XXXVI. 1. Miserece nostri dominator Deus omnium,
 289. b.
 ISA. II. 2. & 3. Erit in novissimis diebus manifestus mons
 domus Domini &c. 160. a.
 V. 6. Ne pluant super eam imbrem, 277. b.
 XXVI. 19. Letabuntur omnes qui sunt in terra, ros enim
 qui abs te est &c. 361. a.
 XXIX. 14. Perdam sapientiam sapientium &c. 156. a.
 XLII. 1. & seq. Jacob puer meus, suscipiam illum &c.
 370. a.
 LII. 13. & seq. Ecce intelliget puer meus &c. 305. b.
 LIII. 1. & seq. Dominus, quis credidit auditui nostro, 305. b.
 LIV. 1. Letare sterilis que non parit, 305. a.
 LVII. 16. Omnem statum ego feci, 327. b.
 LXVI. 12. & seq. Ecce ego declino in eos ut flumen pacis
 &c. 361. a.
 JEREM. XVII. 9. Græve cor per omnia, & homo est, &
 quis cognoscer eum, 309. a.
 XXIII. 5. Ecce dies veniunt, ait Dominus &c. 309. a.
 LI. 6. Fuge de medio Babylonis, 300. a.
 THREN. IV. 20. Spiritus oris nostri Dominus Christus
 captus est in peccatis nostris, 309. a.
 BARUCH III. 36. Hic Deus meus, & non estimabitur alter
 &c. 309. a.
 EZECH. XX. 12. Et sabbata mea dedi eis in signum,
 &c. 421. a.
 XXXIV. 23. & 24. Et suscitabo super pecora mea pasto-
 rem unum, qui pascat ea &c. 9. b.
 DANIEL. VII. 13. & 14. Videbam in visu noctis, & ecce
 cum nubibus celi &c. 309. b.
 15. & seq. Horruit spiritus meus, ego Daniel in habi-
 tudine mea &c. 343. b.
 XII. 1. & seq. Et erit tempus tribulationis, qualis non
 fuit &c. 364. a.

OSEE I. 11. Et congregabuntur filii Juda & filii Israel
 in idipsum &c. 305. a.
 VI. 6. Misericordiam volo quam sacrificium, 143. b.
 AMOS IX. 11. & 12. In illa die resuscitabo tabernaculum
 David quod cecidit &c. 305. b.
 ABDIÆ 21. Et ascendent resalvati ex monte Sion, 307. a.
 17. In monte autem Sion erit salus, & erit sanctum,
 307. a.
 JONÆ III. 7. Et Ninive subvertetur, 386. b.
 MICHÆ IV. 1. Eris in novissimis diebus manifestus mons
 Domini, 306. b.
 V. 2. Et tu Bethleem terra Ephrata &c. 306. b.
 VI. 6. In quo apprehendam Dominum, assumam Deum
 meum excelsum &c. 143. b.
 NAUM I. 14. & 15. Exterminabo sculpilia & constati-
 lia, 309. a.
 II. 1. Consummatum est, consummatum est &c. 307. a.
 HABACUC II. 2. & 3. Et respondit Dominus ad me, &
 dixit, Scribe visum aperte &c. 307. a.
 III. 2. &c. Domine audivi auditionem tuam &c. 307. a.
 SOPH II. 11. Horribilis Dominus super eos, & extermi-
 nabit omnes deos terra &c. 305. b.
 III. 8. & 9. Expecta me, dicit Dominus &c. 309. a.
 AGG. II. 7. & 8. Adhuc unum modicum est, & ego com-
 movebo celum &c. 310. a.
 10. Magna erit gloria domus istius novissima, plus quam
 prima &c. 75. a. 77. b.
 ZACH. II. 8. & 9. Post gloriam misit me super gentes
 &c. 369. a. b.
 IX. 11. Tu quoque in sanguine testamenti tui emisti vin-
 ctos tuos &c. 310. a.
 XII. 9. & 10. Et erit in die illa queram auferre omnes
 gentes &c. 369. b.
 MALACH. II. 3. Testamentum meum erat cum eo vice &
 pacis &c. 310. b.
 7. Ecce mitto angelum meum ante faciem &c. 243. b.
 III. 1. &c. Ecce mitto angelum meum, & prospiciet viam
 &c. 310. b. 365. b. 266. a.
 VIII. 13. &c. Ingravastis super me verba vestra, dicit Do-
 minus &c. 310. b.
 MATTH. III. 27. Nisi prius alligaveris forsem, 349. a.
 V. 23. Qui dixerit fratri suo, Fatue, 391. a.
 VII. 12. Quaecumque vultis ut faciant vobis homines bo-
 na, 213. a.
 VIII. 22. Sine mortuos sepelire mortuos suos, 347. b.
 29. Quid venisti ante tempus perdere nos: 186. a.
 XII. 32. Non remittetur eis, neque in hoc sæculo, neque
 in futuro, 381. a. 386. a.
 XIII. 8. Et fructum faciunt, aliud tricanum &c. 392. b.
 XIX. 29. Centuplum accipiet, 349. a.
 XXIV. 29. Et stella cadens de celo, 355. a.
 LUC. I. 34. Quomodo fiet istud, quoniam virum non co-
 gnosco, 251. a.
 JOAN. V. 25. & 26. Venit hora, & nunc est, quando mor-
 tui &c. 347. b.
 VIII. 14. Ille homicida eras ab initio, & in veritate non
 stetit, 167. b.
 XIX. 34. Exiit sanguis & aqua, 427. b.
 XX. 22. Accipite Spiritum-Sanctum, 206. b.
 ROM. IV. 19. Cum jam esset Abrahæ corpus emortuum,
 264. b.
 V. 12. Adam non est seductus, 217. a.
 VII. 12. & 13. Lex quidem sancta & mandatum sanctum
 &c. 196. a.
 VIII. 10. Corpus quidem mortuum est propter peccatum, 203. b.
 13. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini,
 378. b.
 29. Conformes imaginis Filii sui, 407. a.
 IX. 8. In Isaac vocabitur tibi semen, 266. a.
 XI. 32. Ut omnium misereatur, 387. b.
 I. COR. III. 12. Si quis autem superedificat super fun-
 damentum hoc aurum &c. 388. b. & seq.
 13. Uniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit, 389. b.
 15. Ipse autem salvus erit per ignem, 388. b. 389. a.
 VIII. 5. Et si sunt qui dicuntur dii &c. 140. a.
 XIII. 12. Tunc autem facie ad faciem, 417. b. 418. b.
 XV. 22. Sicut in Adam omnes moriuntur, sic & in Chri-
 sto &c. 305. b.
 42. Se-

42. *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione* &c. 205. a. b.
47. *Primus homo de terra terrenus* &c. 205. a.
56. *Aculeus mortis est peccatum, virtus autem peccati* lex, 196. a.
- II. COR. V. 14. *Ergo omnes mortui sunt, & pro omnibus* mortuus est, &c. 347. b.
- EPH. IV. 13. *In mensuram etatis plenitudinis Christi,* 417. a. b.
- I. THESS. V. 3. *Omnes enim vos filii lucis estis & filii* diei &c. 164. b.
- II. THESS. II. 1. &c. *Rogamus vos fratres per adventum* Domini, 357. 358. & seq.
10. *Mittet illis Deus operationem mirabilem.* 359. b.
- I. TIM. III. 1. *Si quis episcopatum desiderat, bonum episcopus* desiderat, 338. a.
- TIT. I. 2. & 3. *In spem vite eterne, quam promittit non* mendax Deus ante tempora eterna, 188. a.
- PHILIP. III. 8. *Stercora existimavi esse, ut Christum lu-* crificarem, 266. b.
- HEB. XI. 17. *Fide precessit Abraham in Isaac tentatus,* 266. a.
- XIII. 16. *Talibus enim sacrificiis placetur Deo,* 143. b.
- I. JOH. III. 8. *Ab initio diabolus peccat,* 168. b.
- APOC. XX. 1. &c. *Et vidi Angelum descendentem de ca-* lo &c. 348. b. & seq.
4. *Et vidi sedes & sedentes super eas, & iudicium da-* tum est, 352. a.

F I N I S.

VA 1
152938157
2
4

1000

163

9
17

~~16~~
~~17~~
~~18~~
18

